Национална и универзитетска библиотека
"Св. Климент Охридски" - Скопје

PC II 102/1928

11942000686

COBISS O

Rp. II-102/IV-1-4/28

Народна и универзитетска
библиотека — Скопје
ЧС. II 71/IV

инв. № 686/942
стр — ль - - -

МАКЕДОНСКИ
ПРЕГЛЕДЪ

СПИСАНИЕ ЗА НАУКА, ЛИТЕРАТУРА И ОБЩЕСТВЕНЪ ЖИВОТЪ

ИЗДАВА
МАКЕДОНСКИЯТЪ НАУЧЕНЪ ИНСТИТУТЪ

ГОДИНА IV, КН. 1.

REVUE MACÉDONIENNE

ÉDITION
DE L'INSTITUT SCIENTIFIQUE MACÉDONIEN

ANNÉE IV, FASC. 1.

ДАРЪ
ОТЪ
МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

СОФИЯ — SOFIA
ПЕЧАТНИЦА П. ГЛУШКОВЪ — IMPRIMERIE P. GLOUCHCOFF
1928.

МАКЕДОНСКИ
ПРЕГЛЕДЪ

СПИСАНИЕ ЗА НАУКА, ЛИТЕРАТУРА И ОБЩЕСТВЕНЪ ЖИВОТЪ

РС II 102/1928

ИЗДАВА
МАКЕДОНСКИЯТЪ НАУЧЕНЪ ИНСТИТУТЪ

ГОДИНА IV, КН. 1.

686/42

REVUE MACÉDONIENNE

ÉDITION
DE L'INSTITUT SCIENTIFIQUE MACÉDONIEN

ANNÉE IV, FASC. 1.

ДАРЪ
ОТЪ
МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

СОФИЯ — SOFIA
ПЕЧАТНИЦА П. ГЛУШКОВЪ — IMPRIMERIE P. GLOUCHCOFF
1928.

Библиотека — Скопие

Инв. № 686/1942

ДАРЪ

отъ Макед. Научен Институтъ

СЪДЪРЖАНИЕ

стр.
Д-ръ Владиславъ Алексиевъ, Приносъ къмъ византийско-българскитѣ правни отношения. Еклогата съ огледъ на завещанието 1
Д-ръ Павелъ Орѣшковъ, Жинзифовъ като журналистъ. . 31
Проф. Ив. Снѣгаровъ, Градъ Охридъ. Исторически очеркъ. 91
Ст. Романски, Две приказки отъ Солунско изъ неиздадената сбирка на Ст. Верковичъ 139

Рецензии и книжовни вести

Jaroslav Bidlo, Dějiny slovanstva (История на славянството).— V Praze, 1927, гол. 8° 292 стр.—Рецензия отъ Л. Милетичъ 149
D-r Jan Slavík, Ruská politika na Balkáně ve světle nových pramenů (Д-ръ Янъ Славикъ, Руската политика на Балкана въ свѣтлината на нови източници). Вж. Slovanský Přehled, roč. XIX, Praha, 1927. — Рецензия отъ Д-ръ Б. Йоцовъ. 157
Пакъ за македонскитѣ ромъни. — Отъ Ст. Романски. 167
Къмъ въпроса за т. н. „адмиративъ“ въ българския езикъ — Отъ Д-ръ В. Бешевлиевъ 174
Съдържание на книгата въ резюме на французки . . . 175—198

TABLE DES MATIÈRES

Pages
D-r Vladislav Alexieff, Apport à l'histoire des relations juridiques byzantino-bulgares. L'Eklogue au point de vue des successions. 1
D-r Pavel Orechkov, Raïko Jinzifov comme journaliste. . . 39
Prof. Iv. Snégarov, La ville d'Ohrida. Aperçu historique. . . 91
St. Romansky, Deux contes de la région de Salonique, extraits du recueil inédit de St. Verkovitch 139

Comptes rendus

Jaroslav Bidlo, Dějiny Slovanstva (Histoire des Slaves). Praque, 8° 292. — Compte rendu par L. Milétitch. . . 149
Dr Jan Slavík, Ruská politika na Balkàně ve světle nových pramenu (La politique russe dans les Balkans mise en lumière par de nouvelles sources d'information). Voir Slovanský Prěhled XIX. 1927. Prague. — Compte rendu par Dr. V. Iotsov 157
Encore sur les Roumains de la Macédoine. — Par St. Romansky. 167
Au sujet de l'ainsi nommée „forme admirative“ dans la langue bulgare. — Par D-r V. Béchévliev 174
Les articles de la Revue en résumés en français . . . . 175—198

НАРОДНА
БИБЛИОТЕКА
СКОПИЕ

ПРИНОСЪ КЪМЪ ВИЗАНТИЙСКО-БЪЛГАРСКИТѢ ПРАВНИ ОТНОШЕНИЯ.

ЕКЛОГАТА СЪ ОГЛЕДЪ НА ЗАВЕЩАНИЕТО

Отъ Д-ръ Владиславъ Алексиевъ.

I.

Еклогата въ византийското и църковно-славянското право.

Следъ падането на Западната империя (476 г. сл. Хр.) римското право е престанало да сѫществува за народитѣ ѝ. Господари на империята сѫ станали варваритѣ, които сѫ наложили своя отпечатъкъ въ всички области на живота. Специално въ областьта на правото, на мѣстото на римскитѣ понятия сѫ изникнали нови разбирания. Римското право, престанало да сѫществува за варварскитѣ народи, е продължило своя пѫть въ другата, източната половина на империята, въ която чрезъ Юстиниановитѣ закони отново е придобило официаленъ характеръ. Източната империя е възприела правото на загиналата Западна империя, обаче като право присадено, неподходно и за нейнитѣ народи. Затова цѣлата правна история на Византия отъ Юстиниана до падането ѝ е една непрекѫсната борба между принципитѣ на завещаното отъ Римъ право и правнитѣ понятия на тия народи, не зависимо отъ сѫществуването на Юстиниановото право и неговитѣ отражения въ кодификационната дейность на следващитѣ императори, независимо отъ тенденциитѣ, вложени въ законодателството на императоритѣ отъ македонската династия заповратъ къмъ чиститѣ форми на римското право.

Византия не е била унищожена отъ варваритѣ, но въ нейния съставъ сѫ влѣзли сѫщо така „варварски“ народи, които сѫ имали свои разбирания, свои вѣрвания, свой мирогледъ, неподходни за разбиранията, вложени въ римското право. Християнската ера дойде да отдалечи още повече тия схващания отъ схващанията на Римъ. Отпечатъкътъ на последнитѣ именно разбирания е, който дава честитѣ смѣсици на римското право съ правото на тия народи, смѣсици, наблюдавани въ законитѣ на следъ-юстиниановата епоха.

Особено идването на славянитѣ на Балканския полуостровъ незабелязано създава условия, различни отъ условията, при които е било прилагано правото на Юстиниана. Тѣзи условия сж откликътъ на едно ново социално и народностно разпредѣление на общественитѣ сили на Източната римска империя, която въ своитѣ европейски владения въ значителна степень се е обливала вече отъ славянския мирогледъ, отъ славянскитѣ схващания, за което свидѣтелствуватъ византийскитѣ хронисти (Comeniat, in Theophan. continuat. 495), цитирани така често въ науката, имаща за цель да разучи бита на българитѣ, тѣхнитѣ толкова интересни самоуправителни институти, отношенията на семейството къмъ последнитѣ, разпредѣлението и владението на земята и пр.

По този начинъ това, което западнитѣ народи сж направили съ римското право, като сж го отхвърлили и останали да си служатъ съ своитѣ Leges Barbarorum, за да се върнатъ столѣтия по-късно къмъ възприетото чрезъ възраждаща се Италия Юстинианово право[1], славянскитѣ народи и специално българитѣ на Изтокъ сж го направили, макаръ въ по-друга форма, още презъ раннитѣ срѣдни вѣкове, не само като възприели Юстиниановото право, но сжщо и като упражнили влиянието си върху неговитѣ византийски форми.

Василевски,[2] като говори за племеннитѣ, семейноправни и социални разбирания на българитѣ, населяващи околноститѣ на Солунъ въ началото на X-я вѣкъ, съ право твърди, че за това именно население на империята сж били изработени закони, които по-вече да отговарятъ на схващанията му, на неговия битъ и неговитѣ традиции, отколкото Юстиниановото право, установяваще въ предѣлитѣ на Източната римска империя правоотношения, чужди на мирогледа на българитѣ. Тѣзи закони, тѣзи по-късни правни сборници, появили се въ епохата, следваща Юстиниана, сж, които, превеждани отъ носителитѣ на българската писменость и използувани отъ българската държава, служатъ днесъ като единствени достовѣрни писмени паметници, възъ основа на които можемъ да строимъ сградата на старото българско право.

---

[1] Rudolf Sohm, Institutionen (12-te Aufl.), Leipzig, стр. 131.

[2] В. Г. Васильевскій, Законодательство Иконоборцевъ, вж. октомвр. кн. на Ж. М. Н. Пр., 1878, Уставъ о земскихъ дѣлахъ, стр. 105 сл.

Единъ отъ тѣзи правни паметници е Еклогата, датираща отъ срѣдата на VIII-я вѣкъ и дѣло на иконоборцитѣ Лъвъ Исаврийски[1] и Константинъ Компронимъ.

Какво е мѣстото на тоя паметникъ въ византийското право?

Лингенталъ[2] и Мортрейлъ,[3] двама отъ най-виднитѣ представители на науката презъ миналото столѣтие, като сж проучили до най-малки подробности и последнитѣ фрагменти на византийското право отъ Юстиниана до падането на Византия подъ турцитѣ, сж съгласни въ това, че иконоборческата епоха създаде условия, различни отъ условията, при които вѣкове порано Източната империя бѣ възприела римското право такова, каквото го бѣ завещала Западната.[4] Еклогата е първо и най-характерно дѣло на тоя преходъ отъ схващанията на Римъ къмъ отказа на Византия да следва навсѣкжде пжтя на възприетитѣ отъ него принципи. Въ това отношение Еклогата прави типично отклонение. Макаръ въ самия надсловъ на паметника да четемъ, че той е наржчникъ,[5] съставенъ възъ основа на Юстиниановитѣ закони, въ своитѣ отклонения отъ последнитѣ напомня ония срѣдновѣкови сборници отъ закони, които сѫ извѣстни подъ името ранни западни правни паметници на VI-то столѣтие[1].

---

[1] Ние ще употрѣбяваме възприетото отъ литературата за тоя византийски императоръ название „Исаврийски", макаръ да се знае, че произходътъ на императоритѣ отъ рода на Лъвъ не е исаврийски но сирийски. Лъвъ е произхождалъ отъ града Германикия, находящъ се въ северна Сирия.

[2] Karl Eduard Zachariae von Lingenthal, Geschichte des griechisch-roemischen Rechts, III-te Aufl., Berlin, 1892; вж. предговора къмъ първото издание.

[3] Jean Anselme Bernhard Mortreuil, Histoire du droit Byzantin, ou du droit Romain dans l'Empire d'Orient, depuis la mort du Justinien jusqu'à la prise de Constantinople en 1453, Paris, 1843—1846, 3 tomes; вж. т. I, стр. 357 сл.

[4] Ср. и Alfr. Lombard, въ книгата му Constantin V., Empereur des Romains (édit. Biblioth. de la Faculté des lêttres, Paris, 1902), гдето дава ценни указания за законодателната дейность на иконоборцитѣ.

[5] *Ἐκλογὴ τῶν νόμων . . . ἀπὸ τῶν Ἰνστιτούτων, τῶν διγέστων, τοῦ κώδικος, τῶν νεαρῶν τοῦ μεγάλου Ἰουστινιάνου;* ср. Collectio Librorum juris graeco-romani, Lipsiae, 1852 (отъ Zachariae v. Lingenthal), стр. 8. — Руснкитѣ и нѣмскитѣ автори наричатъ Еклогата съ означението, което Lingenthal дава въ пълната инскрипция на паметника на горепоме-

Повечето отъ авторитѣ, които се занимаватъ съ Еклогата, споменаватъ мимоходомъ, че въ нея има елементи, отклоняващи я отъ Юстиниановото право.[2] Но авторитѣ обикновенно се мѫчатъ да си обяснатъ това положение почти единствено съ общия упадъкъ въ правото, като подържатъ, че юриститѣ на епохата, непознаващи добре латински езикъ, на който сѫ били написани множеството императорски закони, новели, рескрипти, черковни канони и пр., сѫ предпочитали да смѣсватъ Юстиниановото право съ разнитѣ мѣстни влияния.[3]

Пълно ли е това обяснение?

Въ самия предговоръ на Еклогата срѣщаме да се споменава едно обстоятелство, твърде характерно за повдигнатия въпросъ, отъ разрешението на който зависи и мѣстото, което ще дадемъ на Еклогата въ византийското право.

Въ предговора на паметника се казва, че Исаврийскитѣ императори Лъвъ и Константинъ сѫ сметнали за належаще, съобразно съ новелитѣ имъ *(παρ᾽ ἡμῶν νεαρῶν)* да създадатъ законъ, достѫпенъ, лесно разбираемъ и съдържащъ практикуваната (въ сѫдилищата) материя *(ἐπὶ συχναζόντων πραγμάτων)*.[4] Изразъ твърде характеренъ, подъ който се разби-

---

натото свое издание. Mortreuii обаче, често употрѣбява израза manuel de lois, като преводъ на *Ἐκλογὴ τῶν νόμων*, като бележи, че изворитѣ даватъ и други названия: само *νόμος* (lex), или *νεαρὰ διατάξις* (novella constitutio), или *ἐγχειρίδιον* (Enchiridium), отъ тукъ и тълкуването manuel de lois = наржчникъ.

[1] Rudolf Sohm, Institutionan, Leipzig, 1905, стр. 128 сл.: Edictum Theodorici, Lex Romana (на Източната Готска държава), Lex Romana Burgundionum, Lex Romana Wisigothorum — Breviarium Alarici.

[2] Heimbach, Geschichte des gr. römischen Rechts im Mittelalter (въ Gruber's Enc. der Wissenschaften und Künste) стр. 428. — Al. Albertoni — Per una esposizione del Diritto Bizantino. Imola, 1927, стр. 49. Ср. още *Βάσης, περὶ τινῶν χαρίων τῆς Ἐκλογῆς Λέοντος καὶ Κονσταντίνου*, въ сп. *Βυζαντίς*, I, 1909—1910 стр. 43.

[3] Mortreuil, Histoire, I, стр. 359: „. . . il était devenu presque imposible de débrouiller la confusion qui régnait de la jurisprudence byzantine. — Heimbach, Geschichte, ibid, 214 сл.

[4] K. E. Zach. v. Ling., Collectio librorum juris graeco-romani, стр. 11; K. E. Zach. v. Ling., Prochiron XXIV—XXXII; Сравни сжщо

ратъ не само дѣлата, обектъ на сѫдебната практика, но още и случващитѣ се, повтарящитѣ се въ живота правила.

Съзнанието, което съставителитѣ на тоя малъкъ правенъ сборникъ иматъ, че неговото съдържание представлява нѣкакво отклонение отъ по-раншното установено право, ги прави още отъ началото да предупредатъ ползуващитѣ се отъ закона, особено онѣзи, които живѣятъ въ провинцията, да иматъ предвидъ, че постановленията му ще държатъ за практикувани въ живота правила, — едно характерно отклонение, отличаваще се значително отъ езика, който държатъ промулгаторитѣ на чистото Юстинианово право[1], което обикновенно е създавало практиката, а не се е оставало да бѫде рѫководено отъ нея. Ако славнейшиятъ квесторъ[2] и другитѣ лица отъ сѫдебното ведомство,[3] на които императоритѣ сѫ възложили да съставятъ сбирката, биха ни дали въ предговора по-дълги обяснения върху произхода на материалитѣ, ние по-лесно бихме различили разнитѣ влияния, като отдѣлимъ последнитѣ отъ постановленията, взети отъ римското право.[4] Но това не се прави, и ние ще трѣбва сами да си отваряме пѫтя, за да установимъ чуждитѣ, предимно славянскитѣ влияния въ тоя толкова интересенъ паметникъ, части отъ който по-късно влизатъ въ преводитѣ на Номоканона, за да намѣрятъ широко разпространение като отдѣлни закони (Законъ Соудный Людемъ)[5] въ България.

у Mortreuil, Histoire, I, стр. 367: той превежда израза *ἐπὶ συχναζόντων πραγμάτων* съ les conventions les plus fréquentes.

[1] Rudolf Sohm, Instit. стр. 156, über das reine römische Recht und die edle Linien des klassischen Rechts.

[2] K. E. Zach. v. Ling., въ Coll. libr. jur. gr. r. говори, че императоритѣ сѫ заповѣдали на славнейшия квесторъ (*ὡρίσαμεν τῷ τε ἐνδοξοτάτῳ Κοιαίστωρι*) и пр., безъ да споменава имена, вж. стр. 13; Mortreuil, като цитира Leunclavii (Jus graeco-roman. 79—82) въ томъ I, стр. 367, дава имената на Ницетасъ, и още веднажъ Ницетасъ и Мариусъ, като съставители на Еклогата.

[3] *δικαστικοῖς κεφαλαίοις*, ibid. стр. 13.

[4] Вж. по предмета Heimbach, Geschichte, 218.

[5] Освенъ студиитѣ на С. С. Бобчевъ и Г. Т. Данаиловъ, първата въ Пер. Спис. LXII, втората въ М. Сбор. XVIII, върху Законъ Соудный Людемъ, вж. още: Х. Орошаковъ въ Zeitschr. f. vergl. Rechtswiss. XXX (1916) и Г. Губидѣлниковъ въ „Юридич. прегледъ“ кн. 2 и 3, год. 1907.

Пълниятъ текстъ отъ надслова на паметника гласи:

Ἐκλογὴ τῶν νόμων ἐν συντόμῳ γενομένη παρὰ Λέοντος κα Κονσταντίνου τῶν σοφῶν καὶ φιλευσεβῶν ἡμῶν βασιλέων ἀπὸ τῶν Ἰνσιτιτούτων, τῶν διγέστων, τοῦ κώδικος, τῶν νεαρῶν τοῦ μεγάλου Ἰουστινιανοῦ διατάξεων, καὶ ἐπιόρθωσις εἰς τὸ φιλανθρωπότερον ἐκτεθεῖσα ἐν μηνὶ μαρτίῳ ἰνδ. θ᾽ ἔτους ἀπὸ κτίσεως κόσμου ςσμή [1]

Три главни момента характеризиратъ съдържанието на надслова:

Еклогата е съставена и получила сила на законъ въ времето на иконоборцитѣ Лъвъ и Константинъ. Материалътъ, който тя съдържа, е взетъ отъ Институциитѣ, Дигеститѣ, Кодекса и новелитѣ на Юстинианъ. Еклогата е издадена презъ 9-та индиктна година отъ възкачването на престола (на императора), или 6248 г. месецъ мартъ отъ сътворението на свѣта.

Съмнение нѣма, че промулгаторитѣ на Еклогата сѫ Лъвъ Исаврийски и Константинъ Компронимъ, царували отъ второто десетилѣтие до последната четвърть на VIII-я вѣкъ. Това съмнение не сѫществува особено следъ като Лингенталъ употрѣби три четвърти отъ своя деветдесетъ годишенъ животъ, по пѫтищата на най-добросъвѣстното проучване на материята, да предаде по-вѣрно картината на толкова интересната византийскоправна мозаична сграда.

---

[1] Coll. libr. jur. gr. r., Ecloga Leonis стр. 9; вж. латинския преводъ въ Prochiron на K. E. Zach. v. Lingenthal (Heidelb. 1837) стр. XXIII—XXIV: Ecloga legum compendiaria per Leonem et Constantinum sapientes ac pios nostrum imperatores, ex Institutionibus, Digestis Codice et Novellis magni Iustiniani Constitutionibus et correctio in id, quod aequius melius est, promulgata mense Martio Indict. IX anno a creatione mundi VIMCCXLVIII. Въ гръцкия текстъ, като година, презъ която е издадена Еклогата, се сочи 6248 (*ςσμή*) отъ сътворение на свѣта, или 740 г. сл. Хр.. Въ поменатото издание (1837 г.) се дава 6247 като година на промулгацията, или 739 г. сл. Хр.. Тази разлика въ годинитѣ не е неволно направена грѣшка, а възприета отсетне поправка, възъ основа на нови проучвания върху рѫкописитѣ на паметника. Затова въ латинския текстъ взимаме направената отъ самия Лингенталъ поправка за гръцкия текстъ. По въпроса за промулгационната година на Еклогата подробности вж. Heimbach, Geschichte 217 сл.. Ср. сѫщо Mortreuil, I, Sources officielles du droit, l'Ecloga complète, стр. 370 сл.; Genis, Das Promulgationsjahr der Isaurischen Ecloge, въ Byzantin. Zeitschrift XXIV (1923—1924) стр. 346—350.

Въ досега познатитѣ ржкописи, Еклогата носи имената на императоритѣ Лъвъ и Константинъ Компронимъ, а не както нѣкога се е мислило на Лъвъ VI и Константинъ Багренородни отъ династията на македонскитѣ императори.[1] Само единъ отъ до сега познатитѣ ржкописи[2] сочи погрѣшно като промулгатори на Еклогата не иконоборцитѣ Лъвъ и Константинъ, а приемницитѣ на Василий I.[3]

Подведенъ отъ това смѣшение, само Вите[4] е, който за дълго е обосновавалъ своитѣ изводи върху произхода на Еклогата въ зависимость отъ епохата и законодателната дейность на Василий I и приемницитѣ му.

Отбелязваме това обстоятелство и бързаме да подчертаемъ, че ако се приеме подобно становище, би значило да се промѣни възгледътъ на всички, които сж отправили издирванията си въ областьта на византийското право съ огледъ на преводитѣ на византийски закони и канони презъ епохата на просвѣтителитѣ Кирилъ и Методий. Епохата на двамата солунски Братя е епоха предшествуваща Василия и неговитѣ приемници. Ако бихме възприели имената въ инскрипцията, тъй както ги дава поменатиятъ авторъ, би трѣбвало да приемемъ, че Еклогата, като часть отъ номоканонскитѣ преводи, е влѣзла въ тѣхъ едва къмъ края на IX-тия вѣкъ и че до тогава България не е познавала нито кратката редакция на Законъ Соудный Людемъ, нито другитѣ ѝ вариации.[1] За такова предположение споменатитѣ и открити единъ следъ други ржкописи не даватъ никакво съмнение.[2] Едно подобно становище се напълно опровъргава и отъ обяснението, което намираме въ предговора на Епанагогата, въ която се казва, че законитѣ на Исаврийскитѣ императори трѣбва да бждатъ отхвърлени като лоши закони.[3] Като се сжди по това характерно Василиево осжждане на цѣлото Исаврийско законодателство, трѣбва да се приеме, че Василий I е ималъ предвидъ и Еклогата,[4] обстоятелство, подчертано както отъ старитѣ така и отъ новитѣ автори.[5]

---

[1] K. E. Zach v. Lingenthal, *ὁ πρόχειρος νόμος* — de juris gr. enchiridiis XIX—XXI. Като цитира погрѣшното мнение на нѣкои отъ предшественицитѣ си (K. Witte): porro Eclogam, quae a Leone et Con- stantino Imperatoribus promulgata est, non Leoni et Constantino, quorum ille Isauri hic Compronymi cognomen habet tribuunt, sed eam a Leone et Constantino, Basilii Macedonis filio et nepote, edi- tam esse existimant,—Лингенталъ казва: Primus hos errores ditexit et rectum vidit vir celeberrimus E. A. Bienerus. Ср. E. A. Biener, Beiträge zur Revision des justin. Codex, 1835, VIII 273: Die Ecloga ruht her von Leo dem Isaurier und dessen Sohn Constantin, wahrscheinlich 739— in den Vorreden des Prochiron und der Epanagoge wird sie als ein ver- werfliches, schlechteres Werk bezeichnet. Ср. още Heimbach, Geschi- chte, 218; Mortreuil, Histoire, I. 360 сл.

[2] Vallicell. F 47, pol. 301 sqq; Zach. v. Ling., Imperatorum Basilii Proch. (Heidelb. 1837). Cap. 1 § 1, XX: Ecloga qualem Leunclavius edidit in codicibus M. S. S. minime reperitur.

[3] Leone et Constantino, Basilii Maced. filio et nepote, вж. *πρόχειρος νόμος* de jur. gr. ench. XIX—XXI.

[4] Karl Witte, ср. Zeitschr. für geschr. Rechtswiss., VIII, 199 Rheinisch. Mus. für jurisprud., III, 1833, стр. 48—59, цитиранъ у Zach. v. Ling. Prochiron. XV, и Mortreuil, Histoire, стр. 369.

---

[1] F. A. Biener, Beitrage, 273, пръвъ установи погрѣшното становище на K. Witte. Вж. още под. л. стр. 7. Ср. сжщо Mortreuil, Histoire, I, 305: Ainci tombe la conjecture de Witte qui a cru trouver dans ce manuscrit la preuve que le rédacteur de la Collectio constitutionum eclesiasticarum avait fait usage d'apres un travail intermediaire.

[2] Отъ тия ржкописи по-голѣмъ интересъ за насъ биха могли да иматъ намиращитѣ се въ непосрѣдствена близость, а именно въ единъ екземпляръ *τῆς μονῆς τοῦ Βατοπαιδίου;* два екземпляра *τῆς μονῆς τῶν Ἰβήρων* (на Ватопетския и Иверския манастирь въ Св. Гора).

[3] Coll. libr. jur. gr. r., Epanagogae Proemium, 62.

[4] Mortreuil, Histoire, I, 371.

[5] Juris Orientalis, libr. III, Paris. gr. 1573. Сравни сжщо *Γ. Α. Ῥάλλη καὶ Μ. Πότλη,* въ тѣхния „Сборникъ на божественнитѣ книги“—*Σύνταγμα τῶν θείων καὶ ἱερῶν Κανόνων, ἐκδ. Ἀθήνησιν,* 1852—59, 4 т., II, 203. Отсетне, 1861, къмъ тѣзи сборници сж били прибавени още два тома. Длъжимъ да отбележимъ тукъ, че *Πότλης,* професоръ въ Атинския университетъ, отъ къмъ срѣдата на миналото столѣтие до 70-тѣ години, е българинътъ Бодлевъ отъ Охридъ. На стари години Бодлевъ се настанява да живѣе въ нѣмскитѣ страни и тамъ продължава да работи въ областьта на византийското и каноническо право. Съвременикъ на покойния Марко Балабановъ, Бодлевъ не може да не му е билъ познатъ отъ Атина. Бодлевъ е известенъ и на западнитѣ учени като добъръ познавачъ на византийското и каноническо право. Върху дейностьта на Бодлевъ като ученъ ще имаме случай да се повърнемъ съ специална работа.

На второ мѣсто, надсловътъ на Еклогата дава да се види, че изворитѣ, отъ които съставительтъ ѝ е черпилъ материалъ, сж Юстиниановитѣ закони. Ето защо въ зависимость отъ това се налага единъ поглелъ върху материята на паметника, за да можемъ по-добре да си обяснимъ указанията на надслова по отношение на произхода на материалитѣ и съдържанието и значението на самата Еклога.

Цѣлата материя е раздѣлена на осемнадесеть глави.[1] Първитѣ три засѣгатъ годежа *(περὶ συστάσεως μνηστείας καὶ λύσεως αὐτῆς)*,[2] сватбата *(περὶ γάμων ἐπιτετραμμένων καὶ κεκωλυμένων)*[3] и зестрата *(περὶ προικὸς)*.[4] Следъ тѣхъ идватъ подаръцитѣ **inter vivos et mortis causa** *(περὶ δωρεῶν ἁπλῶν ἢ μετὰ θάνατον)*.[5] Титулитѣ пети и шести третиратъ материята, върху която ще имаме случай да се повърнемъ специално: за тия, които сж възпрепятствувани да завещаватъ, за писанитѣ и неписани завещания *(περὶ τῶν κεκωλυμένων διατίθενθαι προσώπων, καὶ περὶ διαθηκῶν ἐγγράφων καὶ ἀγράφων)*;[6] за наследствата, непридобиващи се съ завещание, за даренията, за ония, които губятъ правото да наследватъ, понеже сж се показали неблагодарни *(περὶ τῶν ἐξ ἀδιαθέτου κληρονομιῶν καὶ λεγάτων καὶ περὶ τῶν ἐξ ἀχαριστίας ἐκπιπτόντων)*.[7]

По редъ идватъ следъ това: титулитѣ за опекунството *(περὶ ὀρφανῶν καταλειφθέντων καὶ τῆς τούτων κουρατωρείας)*,[8]

---

[1] Размѣритѣ на Еклогата, въ сравнение съ ролята, която е играла сж твърде скромни. Въ оригиналнитѣ ржкописи Еклогата има веднажъ 16, други пжтъ 21, а понѣкога 23 титули, които, въ общи черти, по съдържание, отговарятъ на Еклогата съ 18 титули, за която се приема, че по разпредѣление на материята е оная сжщата, която сж издали Лъвъ Исаврийски и Константинъ Компронимъ. Това обстоятелство би било отъ интересъ при едно специално проучване на Еклогата, въ паралелъ съ Законъ Соудный Людемъ. Еклогата съ 18-тѣ титули е издадена отъ Iohannes Leunclavius Amelburnis, v. Clas, Studia ex variis Europae Asiaeque bibliothecis, Frankfurti, 1596. Ср. още Mortreuil, Histoire, I, стр. 368.

[2] Tit. I, c. 1—4: *τουτέστι δὶ ἀρραβώνων ἤγουν ὑποβόλων.*

[3] Tit. II, c. 1—13.

[4] Tit. III, c. 1—2.

[5] Tit. IV, c. 1—6.

[6] Tit. V, c. 1—8.

[7] Tit. VI, c. 1—13.

[8] Tit. VII, c. 1.

ДАРЪ
отъ
МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

НАРОДНА
БИБЛИОТЕКА
СКОПИЕ

за манумисията *(περὶ ἐλευθεριῶν καὶ ἀναδουλώσεων)*[1] и веднага следватъ договоритѣ. Тука спадатъ титулитѣ отъ девети до тринадесети включително.[2] За свидетелитѣ сѫ отредени два титула,[3] а за peculium'a castrense et quasi castrense — единъ титулъ[4]. На край идватъ титулътъ за наказанията,[5] който почти изцѣло лежи въ основитѣ на нашия най-старъ правенъ паметникъ, Законъ Соудный Людемъ, и титулътъ за подѣлба на военната плячка.[6]

При това разпредѣление на материята, което дава Еклогата, веднага пада въ очи смѣшението, което правятъ съставителитѣ ѝ отъ гледна точка на правилната и възприета почти въ всички предшествуващи правни сборници систематизация. Отначало се говори за личното право, въ което сѫ вмъкнати постановления, спадащи къмъ съпружеското и наследственото право; следъ това се редятъ задълженията и договоритѣ, а най-сетне идватъ публичното право и военното право, къмъ което се прибавя и припечеленото въ време на война. Наказателното право е застѫпено въ специаленъ, обширенъ титулъ, състоящъ се отъ петдесетъ и две статии.

Прави изведнажъ впечатление, че вещното право е почти изцѣло изоставено. Съставителитѣ на Еклогата сѫ се задоволили да дадатъ само нѣкои напѫтвания за това, което било въ всѣкидневна употрѣба. Тъй като споровете за право на собственность, въ една епоха на непрекѫснати войни, сѫ били по-малко,[7] квесторътъ лесно е разрешилъ въпроса да не вика на помощь въ това отношение Юстиниановото право. Обстоятелството, че Еклогата не засѣга и сервитутитѣ, говори, какво споровѣтѣ по тѣхъ сѫ били разрешавани на мѣстна почва, възъ основа на обичайното право, нѣщо много по-лесно за новитѣ социални условия, създадени следъ идването на славянитѣ, отколкото подвеждането на тия спорове подъ формулата на общитѣ постановления на римското право. Друго. Още въ първия титулъ за законното оформяване на годежа Еклогата постановява да се иска не само съгласието на родителитѣ, а още и това на роднинитѣ *(καὶ τῆς ἐκ γονέων καὶ συγγενῶν αὐτῶν συναινέσεως)*[1], едно постановление, което не се срѣща нигде въ Юстиниановото право и което напомня славянскитѣ разбирания за брака, за близостьта, която се установява между рода на момата и рода на момъка.[2] Родовитѣ и семейни понятия въ своитѣ проявления сѫ една светиня и днесъ за нашето селско население. Който иска да прекрачи прага на семейството и рода и да поиска момата, той трѣбва да има съгласието на цѣлата челядь и на рода. Сѫщо въ титула, засѣгащъ материята за годежа: годежъ се позволява само съ hypobolum и само писмено *(τουτέστι δ' ἀῤῥαβώνων ἤγουν ὑπο βόλων ἢ δ' ἐγγράφων)*.[3]

---

[1] Tit. VIII, c. 1—9; тукъ влиза специално материята за освободенитѣ и заробенитѣ.

[2] Tit. IX, c. 1—2; tit. X, c. 1—5; tit. XI, c. 1; tit. XII, c. 1—6; tit XIII, c. 1.

[3] Tit. XIV, c. 1—2; tit. XV, c. 1—3.

[4] Tit. XVI, c. 1—5 *(περὶ στρατιωτικῶν ἰδιοκτήτων πραγμάτων καὶ καστρενσίων κερδῶν ὑπεξουσίων αὐτῶν τυγχανόντων)*.

[5] Tit. XVII, c. 1—52 *(ποινάλιος τῶν ἐγκληματικῶν κεφαλαίων)*.

[6] Tit. XVIII, c. 1 *(περὶ διαμερισμοῦ σκύλων)*. Всички титули на Еклогата сме цитирали тъй, както материята е установена у Zachariae von Lingenthal, въ Collectio librorum juris graeco-romani (Lipsiae, 1852); *Ἀνέκδοτα* (отъ сѫщия, Lips, 1848) и Jus graeco-romanus, tom, IV: Ecl. pr., Ecl. ad. Proch. mutata et Epanagoge aucta (Lipsiae, 1865). По сѫщия въпросъ, сравни Mortreuil, Histoire, I, стр. 368, който дава заглавията на отдѣлнитѣ титули споредъ Леунклавий.

[7] Alf. Lombard — Constantin V, стр. 121 сл.

Нѣма данни, по които да сѫдимъ, че въ стара България строгитѣ разбирания по отношение на годежа сѫ отивали до тамъ, щото тѣхното оформяване непремѣнно да е ставало въ писмена форма. Влиянието, което славянскиятъ мирогледъ е указалъ по пѫтищата на „практикуванитѣ дѣла“ върху съставителитѣ на Еклогата, ни дава основание да мислимъ, че квесторътъ и другитѣ лица, които сѫ съставяли паметника, сѫ искали да подчертаятъ веднажъ възприетото становище, какво момата, която напуща родителската кѫща, трѣбва да има всички гаранции, че честьта на родители, роднини и родъ не ще бѫдатъ изложени на поругание съ единъ неудържанъ годежъ.

Въ следващия титулъ намираме едно друго постановление, което сѫщо липсва въ Юстиниановото право и което не може да бѫде въ зависимость отъ византийското право въ тѣсния смисълъ на думата. То гласи, че бракътъ, сключенъ въ писмена или устна форма, е законенъ само между мжжа и жената, когато не сж на възрасть по-малка, мжжътъ отъ петнадесеть, жената — отъ тринадесеть години (*Συνίσταται γάμος χριστιανῶν, εἴτε ἐγγράφως εἴτε ἀγράφως, μεταξὺ ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς τοῦ εἶναι ἑκατέρων τὴν ἡλικίαν πρὸς συνάφειαν ἡρμοσμένην, τοῦ μὲν ἀνδρὸς ἀπὸ ι̅ε̅ ἐτοῦς χρόνου, τῆς δὲ γυναικὸς ἀπὸ ι̅γ̅ ἐτοῦς χρόνου)*[1].

---

[1] Tit. I, c. 1.

[2] Ср. С. С. Бобчевъ, Ист. на бълг. право, 529 сл.

[3] Tit. I, c. 1.

Споредъ изворитѣ на византийското право отъ по-късната епоха пуберитетната възрасть, макаръ и да се намира подъ влиянието на правото на Еклогата, приема по-други форми.[2] Петнадесетата, респ. тринадесетата годишна възрасть, като установена възрасть на пуберитетна зрѣлость, срѣщаме най-вече у славянскитѣ народи. До каква степень тая възрасть е възприета отъ славянскитѣ народи като редовенъ институтъ, се вижда и отъ готовностьта, съ която съставителитѣ на Законъ Соудный Людемъ сж я предали, тъй както я дава Еклогата: „Совершается бракъ христианскихъ или написаный или ненаписаный, между моужемъ и женою, ꙗко быти обою въ возрастѣ къ сочтанію обрученома: моужеви оубо отъ пятинадесяте лѣтъ, женѣ-же отъ трехънадесятъ лѣтъ, обѣма хотящема совѣщаніемъ родителю“.[3] Руската Правда сжщо, подъ влиянието на Методиевитѣ преводи, преминали отъ България въ Русия, държи за опредѣлената отъ Еклогата възрасть.[4] Руското право, споредъ едно постановление, което се срѣща въ Киевската легенда,[5] опредѣля сжщата възрасть като установена при правото на сина да разполага съ припадащата му се часть.

Ограниченията за встжпване въ бракъ на роднини съ роднини сж по-строги въ Еклогата, отколкото ограниченията, които срѣщаме въ Юстиниановото право. Тъй, роднини и отъ по-далечни линии не могатъ да встѫпватъ въ бракъ. Въ отдѣла за брака, tit. II, c. 2, следъ като се разглеждатъ случаитѣ на близко родство, при което не може да бѫде сключенъ бракъ, се споменаватъ братовчедитѣ *(οἱ λεγόμενοι ἐξάδελφοι)*, тѣхнитѣ деца *(οἱ ἐξ αὐτῶν τικτόμενοι παῖδες)*, сватовщината *(οἱ ἐξ ἐπιγαμίας γνωριζόμενοι συγγενεῖς)*. Изобщо, за всѣкакво кървосмѣшение, даже на далечни роднини, върху които Юстиниановото право не се спира, Еклогата прокарва найстроги постановления, които, паралелно съ влиянието, указано въ това отношение отъ християнството, напомнятъ славянскитѣ обичаи, непозволяващи кървосмѣшението въ рода.

---

[1] Tit. II, c. 1. Едно постановление, което сжщо не срѣщаме нигде въ Юстиниановото право, Ср. Rud. Sohm, Inst., стр. 122 и стр. 443 (der Begriff der Familie).

[2] Ср. Zach. v. Ling., Proch. tit. X, c. 1, стр. 72.

[3] Ср. Номоканона, споредъ печ. Кормчия, гл. 49, зач. 2, ст. 1.

[4] Leopold Karl Goetz, Das russische Recht, Stuttgart, 1912 („Русская Правда“, стр. 391 (т. III), основавайки се на проучванията си върху старитѣ руски паметници, подържа, че често 15 годишната възрасть за сина (мжжа) покрива и пълнолѣтието (die Emancipationsfehigkeit des Sohnes gegenüber dem Vater).

[5] Goetz, ibid. 390 (III).

Този принципъ на строги съблюдения на родственитѣ качества при встѫпването въ бракъ, е последванъ отъ принципа за запазване интереситѣ на рода, отъ който произхожда мѫжътъ, респективно жената, когато отъ брака не е имало деца: мѫжътъ, който е преживѣлъ жената, независимо отъ това, дали е въ добро материално състояние, или не, получава само една четвърть отъ принадлежащето на жената, когато отъ брака не е имало деца. Жената получава, въ случай че е преживѣла мѫжа, една четвърть, ако отъ брака не е имало деца. Но това, което тя получва, не трѣбва да надминава десеть литри злато *(κομίζεσθαι τὴν γυναῖκα ἐκ τῆς ἀνδρῴας ὑποστάσεως ὑπέρ ἐξ ἀπαιδίας κάσου τέταρτον μέρος κατὰ τὴν εὐπορίαν τοῦ ἀνδρὸς ἕως λιτρῶν τ̄)*[1]. Последниятъ случай въ църковно-славянскитѣ преводи е миналъ както следва: „Аще ли кто совокупится с оубогою женою законнымъ бракомъ, и оумретъ моужъ—ꙗко литръ десять“.[2] Въ случай, че мѫжътъ нѣма други роднини, фискътъ получава останалото *(ἢ μὴ ὑπόντων κληρονόμων ἐις τὸ μέρος τοῦ δημοσίου)*.[3] Преживѣлиятъ съпругъ обаче, преди пълнолѣтието на децата, ако не е миналъ въ вторъ бракъ, не може да се отдѣли отъ тѣхъ.[4] Това постановление е едно отъ твърде характернитѣ, които сѫщо тъй не срѣщаме въ Юстиниановото право[1] и които напомнятъ мирогледа на славянитѣ, населяващи предѣлитѣ на Византийската империя.[2]

---

[1] Tit. II, c. 9. Основаната монетна единица въ Византия е била така наречената иперпира, стойностьта на която, оценена въ наши пари, дава 14,40 лв. златни. Въ една литра злато се наброявали 72 иперпири (желтици).

[2] Номоканона, по печ. Кормчия, гл. 49, зач. 2, ст. 6 долу.

[3] Tit. II, c. 9. на края.

[4] Tit. II, c. 7.

Отклонението на бащата или на майката, споредъ правото на Еклогата, е позволено само следъ пълнолѣтието на децата. Въ такъвъ случай бащата, респ. майката взиматъ въ случай на смърть на едного отъ тѣхъ, колкото всѣко дете по отдѣлно.[3]

Еклогата внася известни свои разбирания и по отношение на развода. Така, разводътъ е позволенъ само въ крайни случаи, ако жената не иска да съжителствува *(Λύεται ὁ ἀνήρ ἀπὸ γυναικὸς. . . ἔαν μὴ καταμυνύση αὐτῷ)*.[4] А жената може да иска разводъ, ако мѫжътъ въ продължение на три години се окаже неспособенъ да съжителствува *(ἔαν ἀδυνατήση ὁ ἀνήρ ἐπὶ τριετία ἀπὸ καιροῦ τοῦ γαμικοῦ συναλλάγματος*, смѣтано отъ деня, въ който брачната спогодба е била размѣнена). Тенденцията, вложена въ правото на Еклогата по тази материя, срѣщаме, въпрѣки отстранението на Исаврийскитѣ закони отъ Василий, и въ Епанагогата.[5]

Що се отнася до дарението, безъ разлика дали то е сключено писмено или устно, Еклогата иска трима, петима, респ. седъмь души свидетели за оформяването му. Това строго обвързване на дарителя, което не срѣщаме въ Юстиниановото право, е не по-малко характерно. Тръгнали въ тоя редъ на грижи да запазятъ собственостьта за семейството, съставителитѣ на Еклогата постѫпватъ по сѫщия начинъ и съ завещанието на човѣкъ, който, като е раненъ на война и като е претърпѣлъ злополука на пѫть, се доближава до смъртьта *(ἐν πολέμῳ πληγεὶς καὶ ἐν ὁδῷ περιπατῶν πρὸς τὸ θανεῖν ἐγγίση)*;[6] дарението трѣбва да бѫде освидетелствувано отъ седъмь, петь, трима, или най-малко двама съ изпитана честность свидетели, въ случай че на мѣстопроизшедствието не се намѣри нѣкой юристъ и въ случай, че нѣма възможность да се състави писмено завещание.[1]

---

[1] За респ. институтъ въ Юстиниановото право, вж. Rud. Sohm, Jnstit. стр. 126 сл., стр. 492.

[2] В. И. Васильевскiй, Законод. Иконоборцевъ, 102 сл.

[3] Coll. libr. jur. gr. r., tit. II, c. 7.

[4] Tit. II, c. 13.

[5] Epanag., tit. XVII, c. 1, стр. 109 сл.; *περὶ γάμων κεκωλυμένων.*

[6] Tit. V, c. 8.

Ето и други характерни мѣста на Еклогата: Станалиятъ по болесть глухъ или нѣмъ, може да завещава писменно *(οἱ δὲ ἔκ τινος ἀσθενείας τοιούτοις νοσήμασι περιπίπτοντες, γράμματα γινώσκοντες ὑπογραφοντες ἰδιοχείρως διατιθέσθωσαν)*[2] Братя, които заедно сж наследили бащинъ имотъ, и ако следъ смъртьта на родителитѣ единиятъ бжде взетъ на военна служба, а другиятъ не, раздѣлятъ наследството по взаимно съгласие. Ако наследството остане нераздѣлено и братята живѣятъ въ продължение на десеть години заедно, то което придобиятъ, смѣта за общо, и го раздѣлятъ по равно. Ако ли други три години следъ десетгодишния срокъ братята не се раздѣлятъ и следъ изтичането му поискатъ да направятъ това, войникътъ взима своето (конь, седло, юзда, кола, панцеръ) и следъ това си дѣлятъ всичко останало на равно, като братя.[3]

Това постановление, макаръ и да не е едно отклонение отъ принципитѣ, възприети отъ Юстиниановото право[4] по предмета — грижата за войницитѣ е сжществувала и въ Римъ — говори за старанието на съставителитѣ на Еклогата да оградятъ интереситѣ на войнишкото съсловие и да създадатъ правила, отговарящи на семейноправнитѣ разбирания и институти на селското население,[5] отъ което сж рекрутирани войницитѣ.

Що се отнася до случаитѣ за дѣла по наследството, които се отклоняватъ отъ Юстиниановото право, трѣбва да се отбележи, че споредъ Еклогата, бащата и майката изключватъ братята и сестритѣ. Когато нѣма деца и внуци, наследството се пада на бащата и майката, дѣдото и бабата *(εἰ δὲ καὶ οὐκ εἰστὶ τέκνα ἔγγονα, ἔστι δὲ πατὴρ καὶ μήτηρ, πάππος καὶ μάμμη οἱ ἐγγύτεροι κληρονομείτωσαν)*,[6] едно постановление, напомняще семейния авторитетъ на родоначалника, който съсрѣдоточава въ себе си управителнитѣ функции на имотитѣ на семейството, независимо отъ настжпващитѣ въ него промѣни. Това се усилва и отъ обстоятелството, че дѣдото и бабата (родоначалницитѣ) конкуриратъ съ братята и сестритѣ отъ една и сжща майка и единъ и сжщи баща. Нееднoутробнитѣ братя и сестри наследватъ следъ възходящитѣ и едноутробнитѣ[1].

---

[1] ibid. tit. V, c. 8.

[2] Tit. V, c. 1, долу.

[3] Tit. XVI, c. 1. Сравни по сжщия въпросъ у П. Мутафчиевъ, Войнишки земи и войници въ Византия презъ XIII и XIV в., Сборн. на Ак. на Наук. 1923 г., стр. 20.

[4] Rud. Sohm, Institut, стр. 492.

[5] Ср. нашата студия върху славянското семейно право, Ist die Zadruga-Hauskomunion eine juristische Person? Leipzig, 1910, стр. 19 сл.

[6] Tit. VI, c. 2.

Като прибавимъ на край постановленията за настойничеството, напр. че вмѣсто настойничеството по законъ изпъква институтътъ на орфелината и че външни лица могатъ да бждатъ викани за настойници, само ако тѣ сж специално означени въ завещанието,[2] а сжщо тъй като прибавимъ и материята, която регулира робския институтъ (*περὶ ἐλευθεριῶν καὶ αναδουλώσεων)*[3] и се отклонява отъ строгитѣ наредби на римското право, всичко останало отъ Еклогата наистина напомня Институциитѣ, Дигеститѣ и пр., обаче измѣнено по единъ особенъ начинъ: това, което при Юстиниана се дава като правна норма, като кратъкъ, ясенъ и прецизенъ законъ, въ Еклогата взима църковно-правно значение и получава църковно-правно обяснение.[4]

На що се дължатъ тѣзи отклонения отъ Юстиниановото право? Както вече имахме случай да споменемъ, загатвания се правятъ и въ самия предговоръ на паметника съ отбелязването, че постановленията му сж съобразни съ създадената практика. Не бихме могли обаче правилно да изтълкуваме смисъла на предговора, ако не вземемъ предвидъ двѣтѣ главни условия, при които е билъ издаденъ сборникътъ: на първо мѣсто контакта на римското право съ славянския мирогледъ, на второ мѣсто новата християнска ера и нейното влияние въ Византия. Предговорътъ на Еклогата съдържа и друго характерно напжтване. Промулгаторитѣ на сборника подчертаватъ, че той е предназначенъ за ония, които живѣятъ далече отъ столицата.[5] Какво значение има тази уговорка? Да се предположи

---

[1] Tit. VI, c. c. 3—4.

[2] За писменото и устното установяване на наследството ср. Tit. VII, c. 1.

[3] Tit. VIII, c. c. 1—9.

[4] Heimbach, Geschichte, 218; Mortreuil, Histoire, I. стр. 199 сл.

[5] Coll. libr. jur. gr, r. стр. 11, горе, ср. още *Βάσης, Περὶ τινῶν χαρίων τῆς Ἐκλογῆς Λέοντος καὶ Κονσταντίνου*, въ атинското списание »*Βυζαντίς*« I (1909—1910) стр. 32.

Важна печатна погрѣшка, къмъ стр. 19:

На стр. 19, въ забележката, петия редъ отъ долу на горе, следъ

Теод. Зигелъ дава въ книгата си. . .

да се прибави следния изпуснатъ при печатането пасажъ:

Лекции по славянско право (Lectures on Slavonic Law), Лондонъ 1902 (срв. критиката на М. М. Ковалевски, помѣстена въ Юр. Прегл. кн. 6, г. 1903) значението на вариантитѣ за старо-българското право. Сѫщо Херменегилдъ Иречекъ дава въ книгата си. . .

че Еклогата не е служила на сѫдебната практика въ Цариградъ, би значило да се дѣлятъ законитѣ на такива, предназначени за столицата, и други — за провинцията, нѣщо непознато въ Византия. Значението на тази бележка отъ предговора на Еклогата е да се подчертае специалниятъ характеръ на сборника, като удобенъ, кратъкъ наржчникъ за провинцията, схващанията на която по редъ правни въпроси ще да сж били по-други отъ схващанията на столицата, гдето и юристи и граждани все по-лесно сж могли да се справятъ съ сложната система на византийското правораздаване. Това наше предположение се засилва и отъ набелязаното въ предговора на Епанагогата, въ който Василий говори за Исаврийскитѣ лоши и несъобразни съ добритѣ закони сборници[1], сборници — това се подразбира — които съ своето право сж отишли много повече насреща на схващанията на народа, отколкото на Юстиниановото право. За тоя народъ историята говори, че презъ първата половина на VII-я вѣкъ, вѣкътъ предшествуващъ онзи, презъ който е била издадена Еклогата, гжсти славянски маси настжпватъ въ предѣлитѣ на Източната римска империя и заематъ опустошенитѣ отъ честитѣ варварски нашествия земи.[2] Тѣзи славянски маси сж, които създаватъ и за социалния и за правовия животъ на Византия условия, различни отъ условията, при които по-рано е било прилагано Юстиниановото право. Отъ тая епоха започва началото на онова бавно, постепенно и сигурно влияние, което славянскитѣ разбирания оказватъ върху присаденото вече на Изтокъ римско право. Отъ следващата следъ това пъкъ епоха води началото си интересътъ на славянскитѣ народи и специално на българския къмъ византийското право и къмъ Еклогата, която въ разни времена на византийското владичество въ България е действувала и изцѣло като официално право. Къмъ тия важни моменти се прибавя и влиянието на християнството, което покрай държавнитѣ интереси на Българското царство и на Византия хвърля елементитѣ на културно общуване помежду имъ и отваря пжтя на църковно-славянското право.

---

[1] Coll. liber. jur. gr. r. (изд. Zach. v. Ling.) стр. 62 отъ предговора на Епанагогата.

[2] В. И. Васильевскій, Законод. Иконоб. стр. 105; К. Иречекъ, История на българитѣ, стр. 410 (нѣмското издание).

По този начинъ, Еклогата на Исаврийцитѣ преди да е минала въ България и чрезъ Методиевитѣ преводи[1] и компилящии отъ рода на Законъ Соудный Людемъ да е станала достояние на църковно-славянското право, тя е действувала въ Византия като единъ отклоняващъ се отъ Юстиниановото право и отъ по-късното византийско право законъ, създаденъ подъ силно славянско влияние.

Значението на Еклогата обаче не спира съ ролята, която е играла като официаленъ законъ. Канониститѣ сѫщо тъй често я използуватъ за свои цели, специално въ областьта на бракоразводнитѣ дѣла, както използуватъ и останалитѣ императорски закони.[2] Затова мѣстото на Еклогата въ византийското право, а по-късно и въ църковнославянското се опредѣля отъ вниманието, което ѝ даватъ веднажъ свѣтската власть, други пѫть канониститѣ: едно завидно мѣсто на кѫсъ, удобенъ за използуване правенъ сборникъ, третиращъ въпроси отъ граждански и наказателенъ характеръ.[3]

Пѫтьтъ на Еклогата въ византийското право говори за нейния пѫть въ България, въ едно време, когато последната приема християнството отъ носителитѣ на българската писменость и на българската просвѣта. Въ България, Еклогата идва съ превода на Номоканона, и то не изцѣло, а само въ отдѣлни части: поменатиятъ Законъ Соудный Людемъ — това е единъ компилационенъ преводъ на нѣкои отъ статиитѣ на XVII титулъ съ славянски и канонически примѣси (строгитѣ наказания се замѣняватъ съ епитемии, църковни наказания и пр.)[4] и Судебникъ святаго правовѣрнаго великаго царя Константина.[5] Въ връзка съ превода за насъ се явява въпросътъ, защо е тоя частиченъ интересъ, най-малко отъ страна на преводачитѣ и компиляторитѣ, къмъ цѣлото съдържание на Еклогата. На първо мѣсто отговорътъ трѣбва да се търси въ току що казаното: канониститѣ въ Византия не сѫ използували само каноническитѣ сборници. Тъй, къмъ сборника на канонитѣ (наречени Схоластикови) отъ сетне се присъединяватъ редъ императорски новели, закони, заповеди и пр., които даватъ увеличената и разширена съ номирски постановления каноническа сбирка. Къмъ тѣзи новели, заповеди и закони именно трѣбва да бѫдатъ отнесени и отдѣлнитѣ части на Еклогата, които сѫ сѫществували и въ Византия, гдето въ времето на Исаврийскитѣ императори Еклогата е действувала като цѣлостенъ законъ. При тия обстоятелства не е изключена възможностьта такивато форми на Еклогата, или по-право части отъ нея, които срѣщаме въ преведения на старославянски Номоканонъ, да сѫ минали направо въ славянскитѣ страни. Защото колкото и византийското общество като по-диференцирано да е имало нужда отъ цѣлостни закони и отъ всичкитѣ имъ постановления, не може да се изключи възможностьта щото още тамъ, въ Византия, отдѣлни църковни общини, манастирища и пр. да сѫ се ползували само отъ частични постановления на Еклогата, каквито представляватъ отъ себе си поменатитѣ преводи. Това положение обаче не можемъ да приемемъ за вѣрно по отношение на най-кѫсия и най-видния отъ тия преводи — не преводъ вече, а компиляция — Законъ Соудный Людемъ.

---

[1] Fr. Miklosich, Acta et diplomata graeca medii aevi, Wien 1860—1889, стр. 22: tum vero etiam nomocanonem id est legis regulam, et patericum vertit (отъ панонската легенда); сравни българския ѝ преводъ у Д-ръ К. Киселковъ (Ямболъ, 1923 г, — „Панонската Легенда“) стр. 51. — Вж. V. Jagić, Entstehungsgeschichte der kirchenslavischen Sprache (Berlin, 1913) стр. 80.

[2] Mortreuil, Histoire I стр., 248 сл.

[3] Ср. K. E. Zachariae von Lingenthal, Eclogae historia, cap. II § 16, (въ *ʽΟ πρόχειρος νόμος* — Lipsiae, MDCCCXXXVII); Mortreuil, Histoire, I стр., 368.

[4] Ср. глава 46 отъ печатната Кормчия.

[5] Ср. глава 49 отъ печатната Кормчия. Вариянтитѣ на тия преводи на отдѣлни части отъ Зак. Соуд. Люд. и Судебникъ царя Константина

Следъ досегашния прегледъ на Еклогата, като византийско-правенъ паметникъ съ славянски влияния, ние трѣбва да си обяснимъ и новия въпросъ, за да можемъ по-лесно да опредѣлимъ мѣстото ѝ въ Номоканона отъ църковно славянското право и да минемъ по-специално върху завещанието — единъ само малъкъ въпросъ, измежду многото въпроси, които Еклогата слага за разрешение.

сѫ дадени отъ С. С. Бобчевъ въ Старобългарски правни паметници стр. 83, 93, 99 и стр. 118. Теод. Зигелъ дава въ книгата си Svod zakonův slovanskych, Прага 1880, прегледъ върху най-старитѣ славянски закони. Една твърде интересна статия върху лекциитѣ си по славянско право за България Т. Зигелъ печати въ „Юрид. Прегледъ“, кн. 7, год. 1903.

Розенкампфъ[1], като се занимава съ Румянцовския ржкописъ на Номоканона, запазенъ въ Русия и датиращъ отъ XIII-я вѣкъ,[2] подържа, че ржкописътъ е преписванъ отъ руска ржка, но по произходъ е дѣло на по-стария — отъ двамата братя Кирилъ и Методий.[3]

По-късно, на свой редъ Павловъ[4] обърна внимание и върху другъ стариненъ славянски преводъ на Номоканона — Ефремовския, който съпостави съ Румянцовския. Павловъ застава на становището на Розенкампфъ: Румянцовскиятъ ржкописъ, по своя произходъ има старшинство и е дѣло на Методий и на неговата епоха.[5] Това си мнение, съ нѣкои измѣнения, Павловъ подкрепи съ нови проучвания, въ резултатъ на които получи по-други данни, а именно, че Методиевата дейность протича въ сжщата оная епоха, въ която Еклогата и Номоканонътъ на Йоанъ Схоластикъ сж въ обща употрѣба въ Византия. Павловъ търси следи отъ Методиевия преводъ въ Румянцовския ржкописъ, който обаче, за да отговаря на Схоластиковия Номоканонъ, преведенъ отъ Методий, трѣбва да бжде попълненъ съ нѣкои липсващи мѣста, като напр. установенитѣ църковни правила на Трулския и на втория Никейски събори, следъ като тия мѣста бждатъ сравнени съ оригиналитѣ на издаденитѣ отъ византийскитѣ императори новели, въ подкрепа на двата събора.[6]

Изводитѣ сж прави, макаръ Павловъ да счита веднажъ Румянцовския ржкописъ за по-стара редакция, други пжть да дава старшинство на други, останали запазени ржкописи. Въ случая насъ повече интересува фактътъ, че Розенкампфъ и Павловъ сж съгласни въ това, че основата на всички запазени старославянски ржкописи трѣбва да се търси отъ времето на Кирило-Методиевата дейность. Методий и неговиятъ по-младъ братъ

---

[1] Баронъ Г. А. Розенкампфъ, Обозрепіе Кормчей книги въ историческомъ видѣ, Спб. 1839 г.

[2] Румянцовскиятъ ржкописъ, откритъ въ Архангелския манастиръ при Устюгъ (Вологденска губерния), се съхранява въ Румянцовския музей като една отъ най-бележититѣ старини на Номоканонскитѣ преводи.

[3] Розенкампфъ, стр. 90—94.

[4] А. С. Павловъ, Первоначальный славяно-русскій Номоканонъ, Казань, 1869.

[5] А. С. Павловъ, ibid, стр. 26 сл.

[6] А. С. Павловъ, въ „Визант. Временникъ“, IV, стр. 122 сл.

Кирилъ, добре запознати съ византийската наука и византийското право, не сѫ могли да не правятъ разлика между двѣтѣ набелязани въ епохата редакции на Номоканона — тая на Йоанъ Схоластикъ, която съдържа черковни правила, наредени въ петдесеть титула и осемдесеть и седемь глави, извлечени отъ разнитѣ новели на Юстиниана (Collectio LXXXVII librorum), разни поучения, заповѣди на отцитѣ, нѣкои черковни наказания и пр., и тая съ XIV-тѣ титула, погрѣшно приписвана на Фотий. И ако въ България, по-късно въ Русия, сѫ минали и двѣтѣ редакции, за които говори Павловъ, т. е. Румянцовската и Ефремовската[1], това показва само, че носителитѣ на славянската писменость, въпрѣки различията, правени въ Византия по отношение на Схоластиковия Номоканонъ и тоя съ XIV-тѣ титула, сѫ искали да запазятъ за българска и славянска употрѣба и единия и другия канонически сборници, представляващи въ действителность цѣлъ комплексъ отъ канонически и мирски закони, между които и Еклогата, пригодени за български и славянски условия. Тѣзи именно сборници сѫ, които въ много отношения, особено следъ възприемането на християнството, се явяватъ като носители на българското и славянско писано право. Едно указание за това, че и двѣтѣ редакции сѫ били въ еднаква сила, че сѫ били едновременно прилагани въ Византия и превеждани за славянскитѣ страни, а следователно и за България, ни дава и обстоятелството, че тѣ иматъ сила на законъ и улесняватъ приложението на Юстиниановото право въ Църквата, която тогава играе и ролята на тълкователь на законитѣ.[2]

Методий и неговитѣ ученици се улесняватъ въ предприетитѣ преводи и отъ едно друго обстоятелство, на което поменатитѣ двама автори не обръщатъ достатъчно внимание.[3] То е, че точно по това време, следъ смѣната на патриархъ Фотий съ патриархъ Игнатий, отношенията между източната и западната Църкви се подобряватъ значително, и за едно такъво голѣмо начинание, каквото е било това — на славянскитѣ народи, да се даде не само писменость, но и писани закони, Методий, който по това време е въ Панония и подъ силното влияние на Римъ, има всички улеснения и цѣлото съдѣйствие на църковнитѣ власти и на двѣтѣ страни да пристѫпи къмъ осѫществяването на своето дѣло и съ помощьта на свои школувани ученици да преведе най-важното за новопокръстенитѣ славянски народи — каноническитѣ сборници. Безъ това двойно съдействие мѫчно бихме могли да си обяснимъ превода и възприемането на Номоканона и присъединенитѣ къмъ него повече или по-малко откѫслечни императорски закони, включително съ части отъ Еклогата.

---

[1] Ефремовскиятъ рѫкописъ, който се съхранява въ Московската Синодална палата, датира отъ XII вѣкъ и е преводъ на Синагогата съ XIV титула.

[2] Montreuil, Histoire, I стр. 221: Le Nomocanon a dû être composé après Justinien, puisqu'il est emprunté en grande partie à la collection LXXXVII capitulorum, postérieure à la mort de cet empereur, et sa publication doit avoir été faite à l'époque où l'on travaillait activement à faciliter l'usage du droit de justinien dans l'église.

[3] V. Jagić, Enst. Gesch. стр. 80, както и по-горе споменатитѣ руски учени Розенкампфъ и Павловъ, подържа, че Методий е родоначалникъ на Номокамона. Известни съмне-

Методий, който е рѫководилъ преводитѣ, не е изпълнявалъ само ролята на преводачъ нито само на канонистъ. Той е държалъ да улесни истинското християнизиране на славянскитѣ народи и повдигането на славянското право, като предаде по възможность повече отъ онова, що е било въ употрѣба въ Византия и на първо мѣсто, бидейки самъ духовно лице, да имъ даде двата бележити и познати на източната и западната Църква канонически сборници —единя носящъ името на Иоанъ Схоластикъ, другия — името на Фотий. Нѣщо повече, ако сѫдимъ по специалното положение, което заема Законъ Соудный Людемъ като преводъ, — компиляция на часть отъ XVII титулъ отъ Еклогата, трѣбва да приемемъ, че Методий се е опитвалъ да пригоди и наказателнитѣ норми на паметника за славянски нужди.

По мѣстото на Законъ Соудный Людемъ, като часть неразделна отъ Номоканона, взима становище и полскиятъ ученъ Хубе[1]. Този авторъ вижда въ Законъ Соудный Людемъ нѣщо повече отъ единъ преводъ, или една компиляция, съставена на основание на византийски закони. За него паметникътъ има специално значение за епохата отъ покръстването на

ния изказва само H. v. Schubert, Geschichte der Christlichen Kirche im Frühmittelalter (Tübingen 1921), сравни стр. 519.

[1] R. Hube, Droit romain et grèco-byzantin chez les peuples slaves (фр. преводъ отъ полски), Paris, 1880.

единъ народъ като българския, на който, освенъ преводитѣ на канонически сборници, е билъ необходимъ законъ, служещъ за всѣкидневно употрѣбление въ сждебната практика.[1] Но Хубе спира тукъ. За насъ обаче, които търсимъ мѣстото на Еклогата и нейнитѣ вариации въ църковно-славянското право, не е безъ значение да отбележимъ, че кратката редакция на Законъ Соудньий Людемъ не се спира почти никакъ на гражданскоправнитѣ постановления на византийския изворъ, и че както тя, така и останалитѣ частни преводи, идватъ въ България заедно съ Номоканона.

Какъ да си обяснимъ това?

Освенъ тритѣ компендии, Еклогата, Прохирона[2] и Епанагогата,[3] византийското право познава и редъ частни сбирки и откжслечни изложения на материята на тия компендии, които сж дѣло на неоторизирани юристи.[4] Тия частни сбирки, изобилствуващи въ византийското право, често сж служили на новитѣ юристи и канонисти да могатъ чрезъ тѣхъ да си обясняватъ нѣкои мѣстни влияния и лични схващания относно императорското право и на канонитѣ.[5] Подъ влияние на тия частни разработвания на изворитѣ на византийското право, види се, не веднажъ и самата Еклога е била давана откжслечно. Отъ тѣхъ ли българскитѣ и славянски преводачи на Еклогата сж черпили, за да я предадътъ въ толкова различни форми, въ каквито я виждаме въ Номокана, за които говорятъ Розенкампфъ и Павловъ? Ако бихме приели това, значи ще трѣбва да вземемъ преводитѣ като такива отъ много по-късна дата отъ тая, въ която работятъ Методий и ученицитѣ му, нѣщо невъзможно, защото ще трѣбва да се предположи, че до X-я и XI-я вѣкъ България и всички славянски страни сж стояли безъ писани закони и безъ канони за църквата, когато въ епохата, предшествуваща Методиевата преводна дейность, Еклогата още продължава цѣлостно да оказва своето влияние въ византийската практика. Приватнитѣ нейни издания започватъ едва по-късно, следъ като Василий и наследницитѣ му официално лишаватъ Еклогата отъ онова значение, което тя е имала още отъ Исаврийско време. Освенъ това, нито една отъ по-къснитѣ частни компендии на Еклогата[1] не предава нейното съдържание по начина, по който това правятъ нейнитѣ славянски преводачи.[2]

---

[1] R. Hube, ibid, стр. 12 сл.; Ср. по сжщия въпросъ и Васильевскій, въ Ж. М. Н. Пр. г. 1879: О синодальн. спискахъ Эклоги и двухъ спискахъ Зем. Закона.

[2] *Ὁ πρόχειρος νόμος*, ср. K. E. Zach. v. Lingenthal, Imperatorum Basilii, Constantini et Leonis Prochiron, Heidelbergae — 1837 вж. обясненията на предговора.

[3] *Ἐπαναγωγὴ τοῦ νόμου*, ср. K. E. Zach. v. Lingenthal, Collectio librorum juris graeco-romani (Lipsiae — 1852), стр. 60.

[4] Mortreuil, Histoire, II, Sources privées du droit, стр. 261. — K. E. Zach. v. Lingenthal's, Prochiron, cap. IX. § 23, стр. 192 сл.

[5] Mortreuil, Histoire, III. Collections des lois, Collections Canoniques, стр. 397.

Пита се тогава, откѫде сѫ взети разнитѣ отдѣлни преводи на Еклогата въ Номоканона?

За току що покръстения български народъ, въ срѣдата на който сѫ продължавали да живѣятъ старитѣ схващания на езичеството и въ срѣдата на който отначало не е липсвала и известна по-голѣма или по-малка съпротивителна сила срещу новитѣ схващания, покрай множеството преводи нуженъ е билъ и единъ кѫсъ и сбитъ сборникъ отъ наказателни постановления, който да послужи и за борба съ тия противохристиянски настроения. При това положение по-лесно можемъ да си обяснимъ, защо Законъ Соудный Людемъ започва съ правила, установяващи наказания за „поганцитѣ“, чиито имоти, въ случай на неподчинение, сѫ минавали къмъ църквитѣ, а самитѣ поганци били продавани като роби: „ꙗко всяко село въ немъже требы бывають или присягꙑ поганьскꙑ да отдаються въ божии храмъ съ всѣмъ имѣниѥмъ, ѥлико имоутъ богатыхъ въ томъ селѣ, и творитъ требы и присягꙑ, да продаѥться съ всѣмъ имѣнiемъ своимь, а цѣна ихъ дастаться нищимъ“.[3] Въ тази кратка редакция на Законъ Соудный Людемъ, постановления отъ гражданскоправенъ характеръ нѣма, като не се смѣтатъ нѣкои правила за брака,[4] които, въ случай на неустойка, веднага се свързватъ съ наказателни постановления, като не се смѣтатъ правилата за нѣкои свидетелски показания (процесуално право),[1] и най-сетне като не се смѣтатъ последнитѣ нѣколко статии, които се отклоняватъ напълно отъ материята, за да дадътъ напѫтствия на добритѣ християни и пр.

---

[1] Heimbach, Geschichte, стр. 425. дава обстойно и систематично изложение на тия частни компендии на Еклогата, появили се следъ Василий и носящи разни названия: Ecloga privata, Ecloga privata aucta, Ecloga ad prochiron mutata и пр..

[2] Сравни Еклогата въ печатната Кормчия.

[3] Ср. кратката редакция на Законъ Соудный Людемъ, въ Печатната Кормчия.

[4] Статия 8 отъ кратката редакция З. С, Л.

При наличностьта на сравнително обширната гражданско-правна редакция на Еклогата, явно е, че двѣтѣ редакции на Законъ Соудный Людемъ сѫ дѣло, създадено съ огледъ къмъ специални условия, както е явно отъ почетното мѣсто, което се дава на по-обширнитѣ преводи отъ Еклогата, че тѣ служатъ и въ България като най-добъръ наржчникъ за напѫтване по всички по-важни въпроси, засѣгащи сѫдебната практика.

Само тъй можемъ да си обяснимъ, че правото на Еклогата е придавано къмъ Номоканона въ толкова разнообразни начини, безъ преводачитѣ и компилятори тѣ да сѫ имали предвидъ отсетнешнитѣ частни византийски компендии, а само като сѫ имали предвидъ специалнитѣ мѣстни нужди и мѣстна практика.

Разнитѣ частични преводи на Еклогата, които срѣщаме въ Номоканона, превеждани и за църковно-славянски нужди, ни даватъ поводъ да обърнемъ внимание и върху единъ другъ въпросъ.

Ако приемемъ за вѣрно схващането, че Методий и ученицитѣ му, които сѫ превели Номоканона, сѫ дали съобразно нуждитѣ разнитѣ вариации на Еклогата, ще трѣбва да се запитаме още, познавали ли сѫ тѣ особенитѣ качества на правото на Еклогата. Защото знаемъ, че последната чувствително се отличавала отъ другитѣ византийски правни сборници по основнитѣ положения, легнали въ нея, недалечни изобщо отъ концепциитѣ на славянскитѣ народи и специално отъ тия на българския народъ.

Непосрѣдственията отговоръ на тоя въпросъ мѫчно може да бѫде даденъ, особено като се знае, че миналото не ни е завещало нито единъ трактатъ, коментаръ или каквато и да е схолия, по които да можемъ да сѫдимъ за развитието и схващанията на тогавашната юриспруденция. На лице нѣма нищо сѫществено, по което да може да се види, какъ болшинството отъ тогавашнитѣ правници, които, по всѣка вѣроятность, сж били въ първо време, по примѣра на солунскитѣ Братя, ученици на византийската каноническа школа, сж оценявали преведенитѣ и компилирани закони. Изключение правятъ само рѣдки писмени документи[1], по които обаче не могатъ да се доловятъ така лесно основнитѣ пружини, обуславящи връзкитѣ между византийското и българското право и стремежътъ на последното по възможность да отдѣли чуждото и обособи родното.

---

[1] Статии 19 и 20 отъ кратката редакция на З. С. Л.

Въпросътъ отъ друга страна е въ зависимость и отъ окончателното установяване на поменатото вече положение, повдигнато отъ Розенкампфъ и Павловъ, а именно, коя редакция на Номоконона, тази съ петдесетѣ титула или другата съ четиринадесетѣ титула, е по-старо-присадената на българска почва, и по кой начинъ Еклогата е застжпена въ първата и въ втората.

Голубински[2] подържа, че Методий е превелъ Схоластиковия Номоканонъ, тъй като презъ Методиевата епоха тоя Номоканонъ е билъ повече разпространенъ и повече познатъ въ сравнение съ Номоканона на XIV-тѣ титула.[3] Това мнение напомня мнението на Розенкампфъ, макаръ и да поставя въпроситѣ на много по-широка основа. Но и тука специалното засѣгане на въпроситѣ около принадлежностьта на Еклогата не е поставено на нуждната широта. А за насъ е отъ значение да знаемъ, до кжде се простира тази принадлежность за едната и за другата редакция. Методий и ученицитѣ му, които въ своитѣ преводи приспособяватъ Еклогата и за специални цели, не сж могли да не знаятъ, че въ нея сж вложени принципи, които въ много отношения се отличаватъ отъ принципитѣ на римсковизантийското право въ тѣсния смисълъ на думата. Това обстоятелство не е могло да не привлече тѣхното внимание още отначало. Така че и да приемемъ, какво Еклогата е съставяла часть нераздѣлна отъ общитѣ постановления на преведения Номоканонъ, все пакъ, въпрѣки всевъзможнитѣ старания да бжде приспособена и по духъ къмъ каноническитѣ сборници, тя си остава най-характерниятъ паметникъ отъ преводната и компиляторска дейность на Методиевата епоха. Явно е, при тия условия, че славянското духовенство е, което, като възприема идеята за превода на Номоканона (обширния, както подържа Голубински, или този съ XIV титула), знае всички развиващи се въ Византия въпроси около значението, тълкуването и приложението на правото на Еклогата. Тогава следва да се приеме, че славянското духовенство се е нагърбило и съ ролята да обясни значението отъ възприемането заедно съ канонитѣ и на свѣтско византийското право, произхождаще отъ срѣдата на VIII-я вѣкъ и действуваще като официално право до появяването на Василикитѣ. Особено пъкъ добре подготвенитѣ за времето си носители на нашата писменость, солунскитѣ Братя и тѣхнитѣ ученици, не сѫ могли да не знаятъ, че Еклогата е единъ отъ ония паметници на епохата, които сѫ видѣли бѣлъ свѣтъ подъ натиска на нови условия и нови нужди на Източната империя.

---

[1] Писмото на деспота Яковъ Светославъ до руския митрополитъ Кирилъ, съ което му изпраща една „Фотиева“ кормчия, ср. С. С. Бобчевъ, Стар. бълг. пр. пам. стр. 25 сл.

[2] Е. Голубинскій, Исторія русской Церкви, Москва, 1901 г.

[3] Е. Голубинскій, I, стр 646.

Отдѣлнитѣ преводни откѫслеци и стъкмени компилации отъ Еклогата, преминала въ България заедно съ преводитѣ на каноническитѣ сборници, намиратъ широко разпространение и получаватъ разни вариации, преди всичко защото криятъ въ себе си разбирания отъ по-рано практикувани на мѣстна почва. При още неоформенитѣ условия, въ които се развива славянското право, правото на Еклогата има първенствуваще значение и дава потика да се пристѫпи къмъ единъ родъ самостойна законодателна инициатива, живъ паметникъ отъ която е Законъ Соудный Людемъ.[1]

---

[1] А. С. Павловъ, Первон. слав.-русс. Номоканонъ (вж. сравнителнитѣ таблици по титули и глави). Павловъ подържа, че само главитѣ 12, 15, 18, 21—24, 26 и 32 отъ З. С. Л. сѫ преводъ отъ Еклогата (титулъ XIV); всичко останало е дадено съ повече или по-малко поправки на гръцкия текстъ. Така, вмѣсто строгитѣ и често безчовѣчни наказания се опредѣлятъ църковни наказания, епитемии (глави 4, 11, 14 и 16) и парични наказания и продажба въ робство (глави 25, 27, 28 и 29). Сравни въ „Записки Казанскаго Универс." V, гдето е помѣстена работата на Павловъ, стр. 97—98. — Отъ българскитѣ автори, както се спомена, специални студии върху З. С. Л. сѫ дали С. С. Бобчевъ, Единъ паметникъ на старобългарско право, въ Период. Спис., LXII, и Г. Т. Данаиловъ, Единъ паметникъ на староб. право (З. С. Л.) въ Минис. Сбор. XVIII. По въпроса, въ спис. Трудъ (кн. I и II, 1892), е писалъ П. В. Оджаковъ. Последниятъ е издалъ и специална книжка върху обичайното и наследствено право (Руссе, 1885), въ която обаче разглежда

Едно такова становище намира своето основание още повече въ обстановката, при която се развива писаното църковнославянско право и обстановката, при която владѣтелитѣ на България търсятъ веднажъ на Западъ, други пѫть на Изтокъ да получатъ най-подходни закони за страната. Като двигатели въ това отношение се явяватъ възприелитѣ сѫщо така византийската наука и познаващитѣ византийското каноническо, а по всѣка вѣроятность и свѣтско право ученици на Кирило-Методиевата школа. Така, по образецъ, даденъ отъ Византия, общитѣ усилия на свѣтската и духовна власть не само отварятъ пѫтя на правото на Еклогата, но слагатъ основитѣ и на една обширна преводна дейность, въ резултатъ на която се получаватъ преводитѣ на Номоканона. Да се изключи Номоканонътъ съ XIV-тѣ титула отъ преводитѣ на тая обширна школа, както правятъ едни[1], или да се изключи Номоканонътъ съ петдесетьтѣ титула, както подържатъ други[2], е неоснователно, преди всичко защото самото византийско каноническо право не прави това: и двата сборника иматъ призната сила и сѫ въ повсемѣстна употрѣба. Тѣ сѫ били еднакво познати и еднакво ценени и въ Византия и въ България презъ разнитѣ режими на дотогавашното византийско владичество. Това последното обстоятелство важи особено за Еклогата, която още преди пълното сформиране на българската държава е била широко прилагана въ българскитѣ земи. По този начинъ, правото на Еклогата е било действуваще право преди Методиевитѣ преводи. Последнитѣ идватъ само да оформятъ, макаръ не изцѣло, съ славянскитѣ си преводи едно действуваще вече право. Кирилъ и Методий, поставили си за цель

поставенитѣ въпроси съ твърде слаба критичность и безъ система. — Една добра работа върху стародавното право, въ която се засѣга материята за З. С. Л., дава Родопски, въ сп. П. Сп., кн. XVIII, г. 1885.

[1] Е. Голубинскій, вижъ неговитѣ основания въ книгата му Исторія русск. церкви, (Москва, 1901), стр. 645 сл.

[2] И. И. Срезневскій, Обозреніе древн. русс. списковъ Корм. кн. (Спб. 1897), стр. 113 сл.; сѫщиятъ за Ефремовския рѫкописъ, сравни стр. 14 сл. — Разни мнения по въпроса въ руската литература сѫ застѫпени още отъ А. Х. Востоковъ, въ Описаніе русск. и славянск. рукописей Румянцов. муз., Спб. 1842, стр. 279; споменатиятъ И. И. Срезневскій, още въ Сборн. русс. ез. и словесности, Ак. Наук., 65,2 Спб. 1897, стр. 115; В. Н. Бенешевичъ, Древ. славан. Корм., Канон. Сборн. XIV тит., Спб. 1915, стр. 1—4.

да дадатъ писменость и закони на покръстенитѣ славянски народи и канони на Църквата,[1] се явяватъ носители на една нова ера — ерата на националното право. Въ тази обширна своя дейность тѣ не сж могли да ограничатъ своитѣ инициативи изключително въ едно направление, нито пъкъ сж могли да се задоволятъ само съ превода на единa или само съ превода на другия канонически сборникъ, попълнящи се единъ други и толкова необходими като такива за църковни нужди.[2] Фактътъ, че и двѣтѣ редакции на Номоканона сжществуватъ въ църковно-славянски преводъ, говори самъ по себе си за еднакво проявенъ интересъ къмъ тѣхъ отъ създателитѣ на българската писменость. Що се отнася до запазенитѣ старославянски ржкописи на Номоканона, това становище се подкрепя и отъ резултатитѣ, получени отъ проучванията на Соболевски,[3] който твърди, че специално текстътъ на поменатия по-горе Румянцовски ржкописъ набелязва две различни езикови наслоения, едното отъ които носи по-старъ, другото по-новъ произходъ. Отъ което следва да се приеме, че ржкописътъ е преписъ отъ една по-стара епоха; че стариятъ ржкописъ, който не се намира вече, е въ непосрѣдствена или косвена връзка съ епохата отъ покръстването на българитѣ, а новиятъ, познатиятъ и запазенъ ржкописъ, въ който сж вмъкнати езикови влияния отъ нѣкои предходни ржкописи, се е повлиялъ и отъ езика на времето, презъ което е преписванъ. За Румянцовския ржкописъ отъ XIII-я вѣкъ положението, което установява Соболевски и което се констатира и при другитѣ познати редакции на Номоканона, ни подсказва, че нито единъ отъ тия паметници, къмъ които се присъединяватъ и откжслечни преводи на Еклогата, не може да се отнесе като преписъ отъ единъ предшествуващъ паметникъ, по-близъкъ до епохата на Методий, която е дала преводитѣ на Номоканона, а сжщо Еклогата въ откжслечни преводи. Земемъ ли тия освѣтления за вѣрни, тогава ще трѣбва да приемемъ, че преведенитѣ църковнославянски канонически сборници, които образуватъ основата на старобългарското писано право, представляватъ началния моментъ на редица преписи, които започватъ отъ епохата на създаване старобългарската писменость. Въ такъвъ случай и принадлежностьта на преводитѣ отъ Еклогата къмъ църковнославянското право се опредѣля наспроти различнитѣ, следващи единъ следъ другъ преписи на Номоканона. Разнообразието пъкъ, което срещаме въ старобългаркитѣ преводи на Еклогата, веднажъ въ преводно-компилативна форма (Законъ Соудный Людемъ), други пжть въ повече или по-малко вѣрни на гръцкия текстъ преводи на отдѣлни глави, ни дава основание, следъ разучването, направено върху общото развитие на църковнославянскитѣ правни паметници, да минемъ къмъ Еклогата и къмъ познатитѣ старобългарски преводи, съ огледъ само на единъ точно опредѣленъ въпросъ измежду многото въпроси, които се поставятъ отъ Еклогата, а именно завещанието.

---

[1] Една твърде интересна студия върху българската Църква е далъ K. E. Zachariae von Lingenthal, Die Bulgarische Kirche St. Petesburg. 1892.

[2] Схоластиковата Синагога (Номоканонътъ съ L титула) води своето начало между 565—577 година, а „Фотиевата“ (Номоканонътъ съ XIV титула) къмъ—629. И двѣтѣ синтагми обаче получаватъ сила на действие въ първата половина на VII-я вѣкъ и намиратъ като такива, които съдържатъ новелитѣ на Юстиниана за Църквата, решенията на Съборитѣ и пр., широко разпространение. — Сравни по въпроса Mortreuil, Histoire, III, стр. 403 сл.; сжщо В. Н. Бенешевичъ, Синаг. въ 50 титуловъ и другіе юрид. сборники Іоана Схоластика, Спб. 1914,; В. Н. Бенешевичъ, Канон. Сборн. XIV тит., Спб. 1915, стр. 230. 307. Сравни още изданието на Perel (Berlin 1912): Monumenta Historica, Epistolarum VI, стр. 533.

[3] А. И. Соболевскій, Материалы и изслѣдванія въ области славянской филологіи и археологіи, Сб. 88. III. 1910, стр. 140—153.

(Ще се свърши).

ЖИНЗИФОВЪ КАТО ЖУРНАЛИСТЪ.

Отъ д-ръ Павелъ Орѣшковъ

I. Уводни мисли — II. Дейность — Идеенъ кжргъ. — Първа стжпка. — Турско иго. — Фанариотско иго. — Църковенъ въпросъ до 1869 г. — Просвѣта. — Въстания. — Политически възгледи. — Църковенъ въпросъ следъ 1869 г. — III. Показалецъ на журналистичнитѣ трудове на Жинзифова. — IV. Заключение.

I.

Уводни мисли.

Отъ дейностьта на Жинзифова само неговата журналистика не е съответно установена и проучена. За да остане тъкмо журналистичната дейность на Жинзифова въ сѣнка, има нѣколко причини. Една причина е това, че българската интелигенция отъ епохата преди освобождението, а по наследство и тая на следващитѣ поколѣния, е познавала Жинзифова изключително по неговитѣ стихотворни работи, оригинални и преводни, но всички написани на български; Жинзифовъ е билъ познатъ у насъ само като поетъ, макаръ че е далъ и нѣколко статии въ тогавашнитѣ български вестници. Написанитѣ на руски Жинзифови статии сж били за тогавашнитѣ българи недостжпни не поради езика, но поради далечината на Москва, въ чиито вестници той е помѣстялъ тия свои статии, и поради особенитѣ условия на общение съ поробена България. Та тѣзи статии сж били предназначени само за руското обществено мнение. Друга една причина е разпръснатостьта на Жинзифовитѣ статии. Докато тогавашнитѣ трима народни деятели — Раковски, Каравеловъ и Ботевъ сж се подвизавали журналистически предимно въ свои собствени издания, въ които по-сетне изследовательтъ намира събрани на едно или само на нѣколко мѣста тѣхнитѣ трудове (едно голѣмо улеснение за проследяване на тѣхната дейность и на развитието на тѣхнитѣ възгледи въ което и да било

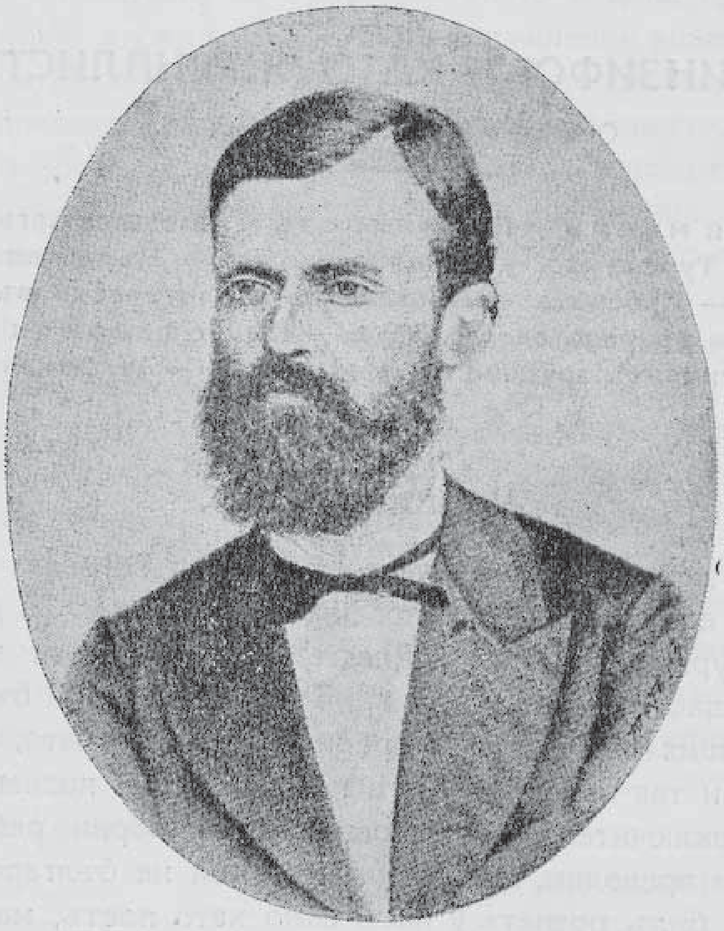

Райко Жинзифовъ

1864. Ноября 11.

Москва

ДАРЪ
отъ
МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

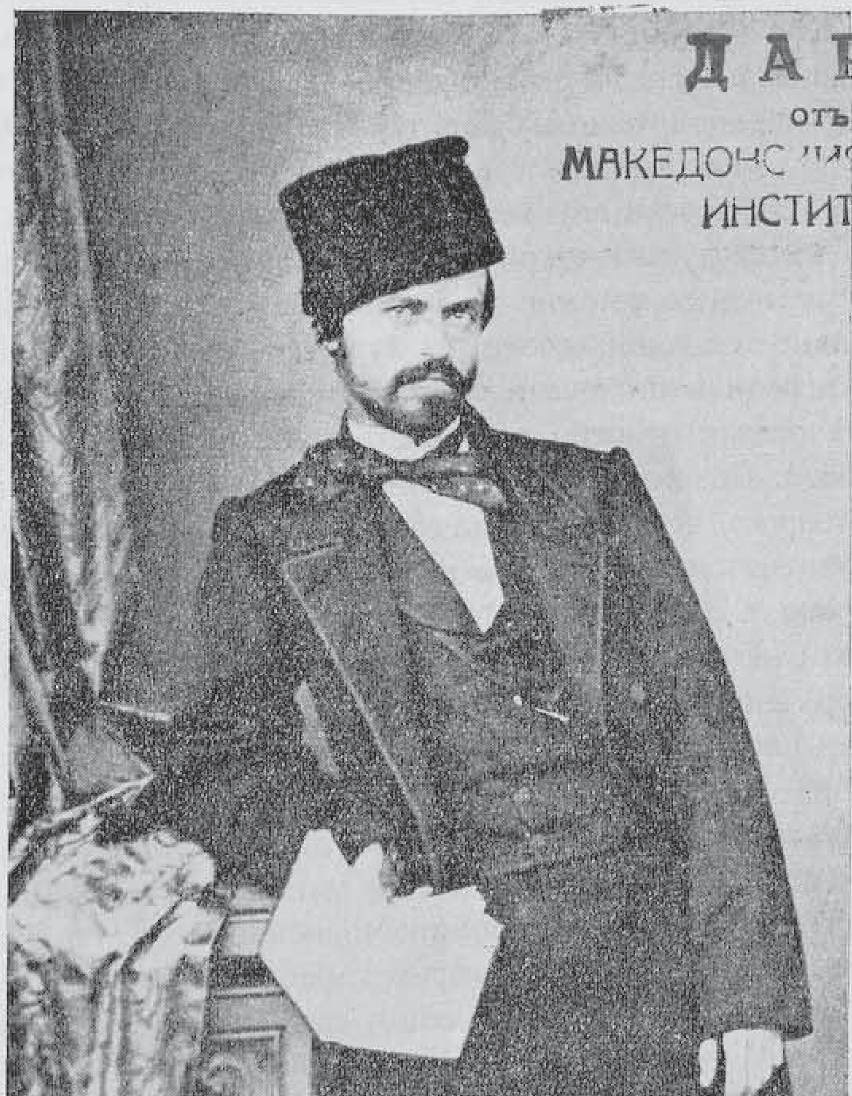

Райко Жинзифовъ

направление), то Жинзифовъ пише въ редица чужди издания и то не само презъ една или две години, а презъ течение на много по-дълъгъ периодъ. Трета причина, допринесла много, за да изостане назадъ изучаването на журналистиката на Жинзифова, се крие въ отчуждението отъ Русия на българскитѣ поколѣния следъ освобождението, отчуждение, настжпило всрѣдъ водовъртежа на политическия животъ на наскоро освободената България и траяло дълги години по-сетне. И най-сетне, български литератори и литературни критици, изоставили литературно-историческия критерий и обладани отъ нови теоретически понятия за художеството само по себе си, безпощадно се произнесоха за художественитѣ достойнства на Жинзифовитѣ стихове и така открихa мълкомъ вратата за една аналогия и относно достойнствата на другитѣ трудове на Жинзифова. Доколко тая строга присжда е основателна, е единъ въпросъ, който може да се разглежда съвсемъ отдѣлно. Едно подценяване, обаче, на журналистическата дейность на Жинзифова е безосновно, прибързано и несправедливо, защото тази негова дейность преди всичко не е още установена, а още по-малко изследвана. По тѣзи именно причини, действуващи поединично и комбинирано, картината за дейностьта на единъ нашъ виденъ народенъ ратникъ отъ доосвободителната епоха, какъвто е въ действителность Жинзифовъ, и до день днешенъ, т. е. 50 години вече следъ неговата кончина, е картина непълна и невѣрна. А не е могла да бжде пълна нито пъкъ вѣрно изнесена, щомъ се е разполагало съ такива кратки и общи сведения, каквито сж досегашнитѣ.

За Жинзифова като журналистъ има само нѣколко бележки, твърде общи и съвсемъ кратки. Най-обстойна въ това отношение е бележката отъ 15-ина реда, и то бележка подъ черта, на М. Дриновъ,* който, като отбелязва, че С. С. Бобчевъ не е споменалъ въ биографията си на Жинзифова** нищо за неговитѣ статии на руски, посочва само имената на рускитѣ издания, на които Жинзифовъ е сътрудничилъ. Една обща, макаръ и силна фраза отъ непълни три реда е посветилъ въ 1883 г. и д-ръ К. Иречекъ за Жинзифова като журналистъ, въ своя отзивъ за сѫщата биография отъ С. С. Бобчевъ*. Сведението на М. Дриновъ приповтаря въ 1888 г. въ още по-кратка форма и В. Д. Стояновъ**. Въ всички останали български животописни статии и бележки тия сведения на М. Дриновъ, другарь и съвременикъ на Жинзифова, не се повтарятъ въ тѣхната вѣрна и авторитетна форма. Нѣкои отъ биографитѣ дори грѣшатъ въ названията на рускитѣ издания, а други се впущатъ въ расѫждения и размишления отъ субективно и намъ съвременно политическо гледище, безъ да казватъ нѣщо сѫществено и обективно. Българскитѣ бележки на М. Дринова и В. Д. Стоянова се предхождатъ отъ бележкитѣ на русина Нилъ А. Поповъ***, който сѫщо тъй се ограничава да изброи само имената на рускитѣ издания, гдето сѫ помѣстени статии отъ Жинзифова. Н. А. Поповъ обаче ни дава сѫщитѣ сведения и за редица други българи отъ онова време — Даскаловъ Хр., Поповичъ В., Миладиновъ К., Каравеловъ Л., Теохоровъ Г., Тодоровичъ П., Вязанковъ К. и Дриновъ М. Указанията на Н. А. Попова сѫ отъ полза за евентуално сравняване дейностьта на тази редица дейци.

---

* Вж. ПСп. на БКД, г. V, кн, XIX и XX (1836), стр. 11.

** Вж. Сп. Наука, г. V, II (1883), кн. VIII—IX, стр. 745—773.

Горнитѣ кратки и общи сведения не сѫ отъ естество да задоволятъ никой изследователь на доосвободителната епоха като съвокупность отъ единичнитѣ дейности на тогавашнитѣ наши ратници. За да попълня въпросната празнина, азъ се постарахъ още презъ 1911/12 г., когато бѣхъ въ Русия, да установя подробно журналистичнитѣ трудове на Жинзифова и да се запозная съ тѣхното съдържание. Единъ резултатъ отъ тази ми работа е изложениятъ въ III. глава показалецъ. Разполагайки съ този показалецъ и съ бележкитѣ си отъ самитѣ трудове на Жинзифова, искамъ въ следващитѣ редове да опиша по-подробно неговата дейность като журналистъ и така да попълня картината на живота на този виденъ ратникъ отъ епохата преди нашето освобождение.

---

* Вж. ПСп. на БКД. кн. IV (1883) стр. 159.

** Вж. ПСп. на БКД, г. V, кн. XXIII и XXIV (1888), стр. 1009.

*** Вж. студията му „Религіозная и національная благотворительность на Востокѣ и среди Славянъ", ЖМНПр, 1871, VI, стр. 245—246.

II.

Журналистична дейность.

1. Идеенъ крѫгъ

На полето на руската журналистика се е явилъ преди Жинзифова българинътъ Хр. К. Даскаловъ съ нѣколко свои статии, отъ които най-важна е статията, озаглавена „Возрожденіе Болгаръ или Реакція въ Европейской Турцій“ и напечатана въ „Русская Бесѣда“*. Други свои статии Даскаловъ е помѣстилъ въ „Русскій Вѣстникъ“ и въ „Чтенія Общества Исторіи и древности Россійскихъ“ (спр. у Н. А. Попова). Споменатата статия на Даскалова обхваща периода отъ 1822 г. та до 1858 год. и е снадбена съ две приложения: 1) една българска пѣсень и 2) отзивъ за фанариотитѣ отъ д-ръ Ст. Канеллосъ (1822), привърженикъ на гръцкото национално възраждане и противникъ на константинополската патриаршия. Таза статия Жинзифовъ е заварилъ въ Москва, гдето той е пристигналъ вече въ края на 1858 г. Но преди да се рови въ каквато и да е било литература, Жинзифовъ е билъ подъ живото упѫтване на дошлия близу две години по-рано въ Москва К. Миладиновъ. Собствено на Миладинова се дължи както отиването на Жинзифова въ Русия, така и неговото неоставане въ Одеса. По тоя начинъ първиятъ тълкуватель на руската идейна атмосфера предъ Жинзифова е билъ К. Миладиновъ, тъкмо тъй, както Д. Миладиновъ е билъ за Жинзифова тълкуватель на българскитѣ народни стремежи, както и на стремежитѣ на сърбитѣ и на австрийскитѣ славяни, защото, узнаваме отъ самия Жинзифовъ**, Д. Миладиновъ е дошелъ въ Прилепъ съ съвършено обновени понятия въ края на 1856 г., веднага следъ обиколката си Сараево—Бѣлградъ—Нови-Садъ—Карловци, и защото въ Кукушъ презъ 1857/58 г. Жинзифовъ самъ се счита за „младъ, неопитенъ и необразованъ“***. Какъвъ е билъ мирогледътъ на К. Миладинова въ Русия по това време, узнаваме пакъ отъ Жинзифова[*]. На базата на отечестволюбието К. Миладиновъ, както сигурно и всички български възпитаници въ Русия, се е движилъ въ море отъ исторически емоции около сждбата на българитѣ, величава въ миналото, горка въ настоящето, и се е стремѣлъ съ всички сили да подпомогне едно възстановяване на миналитѣ добри дни, когато българскиятъ духъ е билъ народенъ и свободенъ. Първата крачка къмъ това възстановяване е била за всички тѣхъ взаимното опознаване на руситѣ съ българитѣ, които сж не само тѣхни едновѣрци, но и едноплеменици. Това като че ли е *кратката* програма на българитѣ, вкл. и на Жинзифова: разяснителна работа предъ руското обществено мнение. Въ тѣзи кратки думи обаче се включва *голѣмата* задача — да се издигне и народностьта на българитѣ на еднаква висота съ вѣрския принципъ — православието, което е било единъ основенъ елементъ въ мирогледа на славянофилитѣ въ Русия.

---

* Русская Бесѣда, 1857 г., Смѣсь, стр. 1—64.

** Вж. гл. III — Показалецъ, поред. № 135, а тамъ стр. 266—267.

*** Вж. Македонски Прегледъ, год. III, кн. 2 (1927), Автобиография на Кузманъ Шапкаревъ отъ 1864 год. (съобщава проф. Ив. Снѣгаровъ), гдето на стр. 60 се говори за Д. Миладиновъ следното: „Отъ како се врати отъ обхождането си по славянскитѣ мѣста, Ерцеговина Босна и Сърбія, се появило бѣше у него съвсѣмъ друго нѣщо,

---

Отъ тогава сѣ преправилъ бѣше отъ Савелъ на Павелъ, бѣше се възродило у него едно ненаситно родолюбіе, до толкова щото дури до фанатизъмь допираше. Но какъ да іе това негово трудолюбіе много помогна на заспалійть ни до тога народъ, който ни три не знаеше, нито нѣщо чувствуваше за народность".

[*] Като говори за К. Миладинова, Жинзифовъ цитира следнитѣ думи на К. Миладинова: „О, Волга, Волга! Какія воспоменанія ты наводишь на меня, какъ заставляешь ты меня углубляться въ прошедшее! Волга! въ тебя я и товарищъ мой, болгаринъ, купались и хвастались другъ передъ другомъ, что вотъ теперь мы на самомъ дѣлѣ крестились. Не смѣйтесь, если я вамъ скажу, что мои товарищи вымыли свои головы въ Волгѣ, и одинъ изъ нихъ взялъ съ собою нѣсколько камней подобно тому, какъ берутъ поклоники изъ Іордана рѣки... Волга! сколько народовъ встрѣтилось на берегахъ твоихъ! Сколько великихъ событій совершилось предъ тобою! И изъ всѣхъ этихъ народовъ, которыя пили твою воду, только мы задержали твое имя!..." И следъ като описва всичко видено отъ него презъ пжтуването изъ пустинята на Св. Никола, К. Миладиновъ изтъква съ видимо прискърбие, че и „русскіе только недавнно начали различать болгарина отъ турка: до сихъ поръ русскіе, слыша имя „болгара", думали, что это турки. Изъ русскихъ, проѣховшихъ по всей Болгаріи, оченъ немногіе знаютъ о болгарахъ непревратно. Православный же для русскихъ значитъ грекъ, единовѣрецъ, а не единоплеменникъ. Но теперъ мы уже разпознались и наши единовѣрци, какъ будто нынѣ крещенные, съ неисказанною радостію и любовью называютъ насъ своими братьями, отъ которыхъ получили славянское просвѣщеніе"... Вж. гл. III — Показалецъ, № 135, а тамъ — стр. 287.

Не би била тази задача толкова голѣма, ако да не бѣха били фанариотитѣ. Постигне ли се това приравняване на народностния съ вѣрския принципъ, то въ очитѣ на руситѣ ще бѫдатъ разграничени българитѣ отъ другитѣ православни народи въ Турция, а оттамъ — ще се диференциратъ и задачитѣ, които руското обществено мнение ще трѣбва да преследва (а по него и подъ негово влияние и официална Русия) относно домогванията на българитѣ за свой езикъ въ църкви и училища и за политическа независимость.

Жинзифовъ и неговитѣ съвременници българи сѫ били заварили славянофилството въ една негова последна фаза: то е вече изживѣло свои крупни етапи на развитие като религиозно-философска система и като политически мирогледъ; било е вече дало като своя издънка тайното Кирило-Методиевско общество на Шевченка, Бѣлозерски и Костомаровъ*; било е вече отредило, щото само Самаринъ, Погодинъ и Аксаковъ да пожънатъ посѣвитѣ на прежнитѣ слявянофилски поколѣния, а именно: Самаринъ — освобождението на крепостнитѣ селяни, Погодинъ — славянската наука съ история, литературна история, фолклоръ и лингвистика, а Ив. Аксаковъ да ратува за освобождението на южнитѣ славяни чрезъ съчувствие, съвети, пари и дѣла. Въ времето на Жинзифова руската журналистика въ Москва е била раздѣлена, споредъ дветѣ славянофилски групи, на две: отъ една страна Русская Бесѣда, а отъ друга — Русскій Вѣстникъ. Съ течение на времето, къмъ Русская Бесѣда се причисляватъ День, Москва и Москвичъ, а къмъ Русскій Вѣстникъ съ неговата Современная Лѣтопись — Московскія Вѣдомости. Великата акция за освобождението на крепостнитѣ е подбуждала нашитѣ българи въ Москва да мислятъ много за положението на българския селянинъ подъ турската система на събиране на данъци и подъ чифликчийството, а подемътъ на славянската наука и литература** е пораждалъ идеални стремежи и у тѣхъ за из-

---

[*] Вж. Исторія Россіи въ XIX стл., изд. Гранатъ & К^0, т. 8, г 3, стр. 460-471 и стр. 305-311.

[**] Вж. МВ (за съкращенията вж. гл. III — началната бележка на Показалеца) 1860, № 10 (14. I) — Рѣчь на М. П. Погодинъ на праздентството по основаването на Московския университетъ. — Вж. сѫщо тъй МВ, 1860, № 29 (6. III) — Публиченъ диспутъ въ СПб. университетъ, отъ Н. Буличъ (магистрантъ В. Ламански защищава своята дисертация „За славянитѣ въ Мала Азия", а опонентъ билъ Касторски).

следване бита и за просвѣта на българския народъ; симпатиитѣ на славянофилския кржгъ около Ив. С. Аксаковъ къмъ южнитѣ славяни сж били едно благоприятствие и единъ силенъ импулсъ за благородни идеи и начинания*. Измежду резултатитѣ отъ журналистиченъ характеръ, дължими на това благоприятствие, първа по дата и важна отъ къмъ съдържание е споменатата статия на Хр. К. Даскаловъ „Възраждането на българитѣ и реакцията въ Европейска Турция“, която, както вече изтъкнахме, Жинзифовъ е заварилъ вече напечатана. Анализуваме ли тази статия, ние ще намѣримъ, че тя съдържа следнитѣ положения: руското обществено мнение въ неговата широта не знае, че сжществува единъ славянски народъ, българскиятъ, и не познава неговото минало и настояще; тоя народъ страда подъ едно зло турско иго и подъ друго — още по-зло — фанариотското; изчерпалъ вече своето търпение, този православенъ славянски народъ се пробужда и възражда; усилията му въ това направление сж редицата въстания противъ турцитѣ, както и стремежитѣ му да възстанови славянското богуслужение въ църквитѣ си, изгонено отъ тамъ отъ гърцитѣ, — да възсъздаде своята книжнина, потъпкана отъ фанариотитѣ, и да се просвѣщава въ училищата на своя роденъ езикъ. Турцитѣ обаче прѣчатъ съ своята цензура за въвеждадето на църковно-славянскитѣ книги, като книги идещи отъ Русия, а фанариотитѣ, ржководими отъ свои национални стремежи и отъ финансови подбуди, а не отъ грижи за православието, използуватъ това обстоятелство и тъпчатъ волята на българския народъ редомъ съ турцитѣ и въ услуга своя и на турцитѣ. Недоизказана е заключителната мисъль отъ тѣзи положения: ако руското обществено мнение знаеше всичко това, както то е въ действителность, тогава щѣше да бжде, може би, по-иначе.

Това сж общитѣ идеи на българитѣ въ Москва, преработени въ сферата на славянофилството и то въ кржга главно на Ив. С. Аксаковъ. Въ този идеенъ кржгъ сж се дооформили презъ течение на годинитѣ 1859 и 1860 схващанията и възгледитѣ на Жинзифова. Дошелъ наскоро отъ България, съ прѣсни впечатления отъ тамошната действителность и отъ въодушевенитѣ речи и дѣла на Д. Миладиновъ, подържани и отъ К. Миладиновъ, Жинзифовъ назрѣва въ Московския идеенъ кржгъ дотолкова, че вече въ началото на 1861 год. той излиза, за да направи своята първа стжпка на руското журналистическо поле.

---

* Вж. „Вопросы философіи и психологіи“, кн. 51. 1900 г. стр. 62-62, гдето съ думитѣ на В. И. Шенрока се характризира настроението на студенството въ Русия въ началото на 70-тѣ години отъ миналия вѣкъ (алтруизъмъ, идеализъмъ, самоотверженость). — характеристика, важна и за всички българи, следващи по това време въ Русия.

2. Първа стжпка.

Вестникъ „День“, гдето Жинзифовъ дебютира като журналистъ, е започналъ да излиза на 15. X. 1861 г. Направлението на този вестникъ трѣбва да се е харесало на Жинзифова и да е съвпадало съ неговитѣ схващания, за да отправи той до редакцията едно писмо относно положението на българитѣ. Това направление на вестника е очертано въ уводната статия на първия брой, а писмото на Жинзифова е напечатано въ третия брой. Програмната статия на вестника представлява въ дадения случай голѣмъ интересъ, но ние ще се задоволимъ да проведемъ само единъ паралелъ между нея и схващанията на Жинзифова, доколкото тѣ сж изразени въ неговото писмо до редакцията на „День“.

„День“ твърди, че „вънъ отъ народното нѣма нищо трайно“; Жинзифовъ заявява: у българския народъ именно народното е задушено и то не толкова отъ турцитѣ, колкото отъ гърцитѣ, движими отъ своята „велика идея“. „День“ подръжа: „опасность има, че славянскитѣ народи ще загубятъ своята народностъ“, а Жинзифовъ посочва, че гърцитѣ, тъкмо за да погубятъ българската народность, гонятъ църковно-славянския езикъ отъ църкви и училища, гонятъ българската книга и преследватъ просвѣтеннтѣ българи, и то особено ония, които сж следвали въ Русия. Споредъ Жинзифова, изтъкнатата отъ „День“ опасность е най-голѣма именно за българитѣ. Докаторуситѣ добре познаватъ опасностьта за славянскитѣ народи, идеща отъ страна на нѣмцитѣ, тѣ не знаятъ, колко голѣма е тази опасность за българитѣ отъ страна на гърцитѣ и фанариотитѣ. Въ съгласие съ своитѣ анти-български, анти-славянски домогвания фанариотитѣ използуватъ опасенията на турцитѣ и клеветятъ българитѣ. На тѣзи клевети се дължи, споредъ Жинзифова, арестуването на К. Миладинова отъ турцитѣ. За жалость, руситѣ не знаятъ всичко това. Сегашното положение на българитѣ тѣ не познаватъ. Това незнание е една несправедливость: българитѣ именно сж разпространили славянското богуслужение между славиянитѣ. Вѣрвайки въ справедливостьта, българитѣ очакватъ помощьта на Русия. Заключителна мисъль на Жинзифова е, че Русия трѣбва непремѣнно да опознае българитѣ и тѣхното действително положение.

Сравнено съ по-горе споменатата статия на Хр. К. Даскаловъ, писмото на Жинзифова не дава нѣкоя нова идея, освенъ това, че Жинзифовъ се позовава на по-нови извори отъ съвременната гръцка литература, за да докаже и освѣтли гръцката „велика идея", както и да съобщи прѣсния фактъ, че рускиятъ възпитаникъ, българинътъ К. Миладиновъ е арестуванъ. Нова е енергичностьта на израза, че е необходиморуситѣ да опознаятъ България.

Напоено съ искреность, това писмо на Жинзифова е предизикало една дълга бележка отъ страна на редактора на в. „День" относно зачекнатитѣ отъ Жинзифова въпроси*. Редакторътъ признава, че руситѣ малко знаятъ за България, и обяснява този фактъ като нѣщо естествено: руситѣ не се нуждаятъ въ своитѣ дѣла отъ другитѣ славяни. Редакторътъ обаче смѣта, че е длъжность на руситѣ да помагатъ на своитѣ страдащи братя славяни, длъжность, която имъ се налага отъ историята. Ако русинътъ на драго сърдце подпомага гърцитѣ, колко по-охотно той би жертвувалъ отъ своитѣ срѣдства тъкмо за българитѣ. Но не ги знае, защото е скжсалъ всички връзки съ историческитѣ предания на своето племе. Всрѣдъ тая апатия въ обществото едно отрадно явление билъ основаниятъ преди две години (1858) Славянски благотворителенъ комитетъ, който издържа съ своитѣ оскждни срѣдства вече 12 българи да следватъ въ Русия. Този брой, отбелязва редакторътъ, е незначителенъ въ сравнение съ броя на българитѣ, следващи въ Германия и Франция съ подкрепата на езуититѣ, които разчитатъ на една католическа или най-малко униятска България. Въ края на бележката си редакторътъ отправя позивъ къмъ руското общество да жертвува за образуване на славянски капиталъ, съ помощьта на който да се съдействува за възраждането на славянитѣ. — Зачекнатия отъ Жинзифовъ въпросъ за отношението между българи и гърци редакторътъ оставя за други пжть.

---

* Вж. „День", 1861, № 3, стр. 14—15.

Първата стжпка на Жинзифова не е безрезултатна, макаръ че бележката на редактора не се е спрѣла върху най-болезнено чувствувания отъ Жинзифова въпросъ за гръцко-българскитѣ отношения. Топлото чуство на бележката на редактора за подкрепа на страдащитѣ братя сж подсказали на Жинзифова, че почвата за работа е блогоприятна и че резултати могатъ да се очакватъ. За 20-годишния Жинзифовъ този журналистически дебютъ се оказва решителенъ: нито предходницитѣ на Жинзифова, нито нѣкой отъ неговитѣ съвременици не е проявилъ такова постоянство и не е отдѣлилъ толкова време и енергия въ журналистическа работа за да се освѣтли руското обществено мнение, както това е сторилъ Жинзифовъ. Пламъкътъ, запаленъ презъ 1861 година съ посоченото писмо, гори презъ течение на цѣли 16 години у Жинзифова. И презъ този доста дългъ периодъ журналистичниятъ опитъ на Жинзифова расте, развива се и се усъвършенствува паралелно съ въпроситѣ, които турското и фанариотското иго слагатъ, — въпроси за църковна самостоятелность, народна просвѣта, политическа независимость и освобождение на българския народъ. Въ следващитѣ глави ще се опитамъ да изтъкна Жинзифовитѣ възгледи и неговата работа въ всѣко едно отъ посоченитѣ направления презъ течение на споменатия периодъ, като за източници ще ми служатъ самитѣ негови журналистични трудове.

3. Фанариотско иго.

Отношението на Жинзифова къмъ фанариотитѣ е било отдавна опредѣлено и то отъ отношението на Д. Миладиновъ къмъ сжщитѣ, но началото на 1862 година прибавя къмъ това отношение и чувства на най-близко засегнато отъ фанариотската система сърдце: Жинзифовъ загубва поради фанариотски клевети „великодушния и благъ свой учитель“ Д. Миладиновъ, а сжщо тъй и своя университетски другарь — брата му Константинъ Миладиновъ. Тѣзи непосрѣдствени чувства поради голѣмата загуба сж напоили писмата на Жинзифова отъ 1862. г. до П. И. Бартеневъ [9][*] и сж намирали винаги изразъ въ всички по-нататъшни негови статии, гдето се зачеква въпросътъ за фанариотитѣ. То сж чувства на скръбь и справедливо негодуване. Така например́ъ, въ 1863 г. Жинзифовъ разглежда полско-руския въпросъ, но успоредно съ това размишлява за сждбата на българитѣ и възклицава: „Бедниятъ български народъ! За него фанариотитѣ сж по-страшни отъ турцитѣ. Фанариотътъ, блюститель на православието, преследва всѣкакъ образованитѣ българи. Архиереятъ — той е слѣпо орждие на турцитѣ!!“ [15]. Когато въ сжщата 1863 г. Жинзифовъ хроникира обсжжданитѣ отъ страна на гръцкия министръ на народното просвѣщение мѣроприятия за погърчване на българитѣ, той не пропуща случая да изтъкне, че интригитѣ и клеветитѣ ще започнатъ съ усилено темпо и че много измежду българитѣ учители и свещеници ще станатъ жертва на тази елинизация, засилена и чрезъ образуването на филелинско дружество въ Лондонъ [29] *. Къмъ тия твърдения на Жинзифова редакцията на в. „День“ добавя следната бележка: „Този врагъ е по-опасенъ отъ турцитѣ... Нещастна България! Чудна е сждбата на славянскитѣ племена: постоянно **„невидиміи и гониміи въ мірѣ“**... Но тѣ не бива нито да се отчайватъ, нито да отстжпватъ, а трѣбва да се борятъ и несъкрушимо да вѣрватъ, че въ бждаще непремѣнно ще възтържествува правото на „невидимыхъ и гонимыхъ истины ради“ [33]. Отъ тия думи на в. „День“ ние виждаме, че „День“ е спечеленъ за каузата на България тъй, както я е разбиралъ Жинзифовъ, но отъ сжщитѣ думи не бива да се сжди за мнението на цѣлата руска преса, защото въ сжщото време има руски вестници, които сж *за* фанариотитѣ още въ 1864 г., ако и да сж помѣстяли презъ 1858 г. статии изобличителни за фанариотитѣ. Такива сж били, напр., „Московскія Вѣдомости“ и „Вѣсти“, а сжщо тъй и нѣкои официални издания. Имало въ пресата дори искане (отъ В. Неклюдовъ), щото руски списания да не даватъ мѣсто на противофанариотски статии [40]. Отговаряйки на това искане, редакторътъ на в. „День“ казва: „Въпрѣки всичко това, ни едно периодическо списание нѣма да закрие стълбцитѣ си за защита на правата на българската народность противъ фанариотитѣ, защита, която е поелъ Неклюдовъ напукъ на правдата и справедливостьта[40*]. Това проявление на г. Неклюдовъ подбужда Жинзифова да изтъкне неокачествимото поведение на гърцитѣ къмъруситѣ и къмъ Русия и да опише, какъ е станало духовното заробване на българитѣ, двe задачи, на които Жинзифовъ посвещава по-нататъкъ голѣма часть отъ своитѣ статии.

---

[*] Дребнитѣ цифри означаватъ поредния номеръ на съответната статия въ моя показалецъ за трудоветѣ на Жинзифова (вж. гл. III).

---

* Подробни сведения за въпросната гръцка комисия при тѣхното министерство на народно просвѣщение, за гръцския в „Евсевия“ въ Смирна и за филелинския комитетъ въ Лондонъ има и у Н. А. Поповъ, „Болгарскій церковный вопросъ въ 1866“, печатана въ сборника „Родное племя“, Москва 1877, кн. II, тамъ — стр. 171 — 172.

За разрешението на първата задача Жинзифовъ прибѣгва къмъ историческитѣ факти: той признава, по неговъ собственъ изразъ, само авторитета на фактитѣ. Така той посочва, че касата на патриарха е праздна и че „общественитѣ дългове“ на патриаршията сѫ стигнали сумата около 8,000,000 пиастри, и че българитѣ, като отхвърлили новия уставъ на патриаршията, сѫ се заели да водятъ най-сериозна борба[**]. За да улесни схващането на причинитѣ на тази борба, Жинзифовъ привежда исторически освѣтления, които той черпи отъ Захария Мефасъ, биографъ на патриарха Самуила, та доказва, че самостоятелностьта на тритѣ независими престола е била отнета отъ патриаршията именно поради необходимостьта за нея да се улесни въ погашението на своитѣ дългове. Жинзифовъ черпи историческо освѣтление и отъ Йоана Филимона, за да докаже, че гърцитѣ тъкмо въ интереса на своята идея сѫ се стремили да присъединятъ славянското църковно управление къмъ елинското и да погърчатъ цѣлия Изтокъ. Следъ тази екскурзия низъ историята за дирене на истината Жинзифовъ отчетливо изтъква голѣмото противоречие на гръцкото духовенство, което признава две народности (гръцка и славянска), само когато е думата за общественитѣ дългове, но което признава само една народность (гръцката), щомъ е думата за права. За доказателство Жинзифовъ посочва, какъ се изразходватъ общественитѣ суми (нито за училища, нито за семинария за славянитѣ); какъ и Халкийската академия не дава ни най-елементарна под-

---

[*] Въ връзка съ това становище на Неклюдова стои статията на Михаилъ Волковъ, с. Родникъ, „О просвяшенныхъ Румунскихъ монастиряхъ“ въ в. „День“ 1864 г., № 1 (6. I).

[**] Подразбиратъ се проектитѣ на новия патриархъ Софроний въ връзка съ решенията на великия съборъ презъ 1864 год., най-сѫщественото отъ които решения е, че не се признава отъ вселенската църква народностьта, т. е въ случая българската народность.

готовка по славянски езикъ, та гръцкото духовенство, което има да обслужва славянско население, не знае славянски; какъ до 1859 год. въ Македония той не е видѣлъ ни една славянска книга, която да е печатана въ патриаршеската печатница. На особено Жинзифовъ описва (съ думитѣ на Д. Миладиновъ), какъ гърцитѣ сж опожарили славянскитѣ книги въ Макецония. Ето този пасажъ: „Фанариотитѣ изгориха пергаментнитѣ славянски книги въ монастира Св. наумъ (въ Охридъ), въ монастира на Кичевската Пречиста, въ Трескавецъ (Златовръхъ), около Битоля, на Преспа, на Желѣзна Рѣка, на Морихово, въ Охридския Дебрецъ и Дибъръ и на много мѣста; по такъвъ начинъ гръцкитѣ архиереи, като осакатиха славянското духовенство, отнеха ни драгоценното богатство на нашата народность“*. За да илюстрира още по-добре въпроса, Жинзифовъ описва материалното положение на висшето гръцко и низшето гръцко и българско духовенство, описва размѣритѣ и начина за събиране на „владишкия данъкъ“, като подчертава разкоша и комфорта на гръцкото висше духовенство. Следъ всичко това Жинзифовъ заключава, че гръцкото духовенство досега не е направило нищо, за да подобри участьта на българитѣ, па нѣма и да направи: *τῷ φρονίμῳ ὀλίγα* 41 80. Но срещу тѣзи домогвания на гръцкото духовенство сега се е изправила настойчивостьта на българитѣ. Предъ тѣхното упорство, предъ тѣхната силна неподатливость да бждатъ елинизирани, гръцкиятъ съвременникъ-историкъ се очудвалъ съ следнитѣ думи: *τίς ἄρα δαίμων κακὸς εἰσήγαγεν ἐπὶ τῶν τελευταίων ἤδη χρόνων το λεγόμενον Βουλγαρικόν ζήτημα!* т. е. „какой же злой демонъ внесъ въ послѣднія времена такъ называемый Болгарскій вопросъ?“ (думи на Иоанна Филимона).

За разрешението на втората задача Жинзифовъ постжпва по следния начинъ. Той излага съдържанието на една гръцка брошура, излѣзла въ Цариградъ и насочена противъ българитѣ, подъ заглавие „*Το στρατηγεῖον ἢ ὁ Θρίαμος τοῦ αἰῶνος*“ (Военниятъ лагеръ и тържеството на вѣка)**. Жинзифовъ изтъква, че тази гръцка книжка е отъ ония, които не признаватъ никакъвъ български църковенъ въпросъ, понеже нѣмало никаква българска народность; че българитѣ сж гърци по произходъ, но че после привикнали да говорятъ български; че за разрешението на църковния въпросъ езикътъ не е важенъ, а антропологическиятъ типъ (у българитѣ този типъ билъ гръцки). Жинзифовъ смѣта, че като е изложилъ съдържанието на тази книжка, това стига: нѣма какво да се опровергава, понеже такива глупости не заслужавали възражение [48]. Между това нѣкой си руски консулъ нарекълъ Филипополь съ българското му име „Пловдивъ". Колко голѣма е била омразата на гърцитѣ къмъ българитѣ, се вижда, споредъ Жинзифова, именно отъ мнението на гърцитѣ по тоя случай. За гърцитѣ да се каже Пловдивъ вмѣсто Филипополь било актъ чудовищенъ, незаконенъ, революционенъ, актъ насоченъ противъ църковната и турската власть; гърцитѣ не можели да разбератъ, какъ руското правителство не изпрати въ Сибирь този престжпникъ консулъ, който дръзва да се опълчи противъ традицията и да прекръщава градоветѣ! — Не е чудно, прочее, че Жинзифовъ въ полемиката си съ Неклюдова излиза подъ инициалъ „Х". Когато тоя Неклюдовъ, защитникътъ на фанариотитѣ, иска, щото Х. да излѣзе съ собственото си име, редакцията на „День" му отговаря: „г-нъ Х. е българинъ, който би билъ винаги готовъ да се подпише съ пълното си име, но редакцията не го остави да стори това, защото се бои отъ приятелитѣ на г-на Неклюдова, фанариотитѣ, и защото знае отъ опитъ, какъ тѣ ценятъ свободата на мнението и на словото: не единъ младъ българинъ отъ свършилитѣ учението си въ Московския университетъ е билъ подвъргнатъ, по искането и лукавитѣ внушения на Цариградската патриаршия, на всѣкакви гонения и на затворъ само за това, задето той е преподавалъ въ български училища обичь къмъ българската народность!" [49].

---

* Вж. „День“ 1864 № 15, стр. 21. Цитирайки тия думи, Жинзифовъ се произнася за Д. М.: „човѣкъ, неуморно трудилъ се за развитието на своята народность“.

** Вж. Отечественныя записки, 1861 — А. Гильфердингъ, „Взглядъ константинопольскаго грека на Болгарскія и Критскія дѣла“.

Заключенията на Жинзифова въ 1866 г. относно фанариотското иго сж следнитѣ: Невѣрно е мнението на нѣкои руски публицисти, че българитѣ и гърцитѣ могатъ да се примирятъ; по българскитѣ работи поведението на гръцкия печатъ е недостойно и за православието и българитѣ мразятъ и пждятъ фанариотитѣ безъ огледъ на това, дали сж гърци или българи. Освѣтлявайки общественото мнение въ

Русия за фанариотитѣ, Жинзифовъ при всѣки сгоденъ случай е намиралъ за необходимо изрично да подчертава, че той напада гръцкото образование въ България не отъ една слѣпа ненависть, но че за това го заставя горкиятъ опитъ, който българитѣ сж изпитали на себе си, и че той възстава не противъ гръцката древна литература, а противъ пагубната система, възприета отъ гърцитѣ, особено презъ последно време, за подавяне на всичко славянско на Балканския полуостровъ [135]. Що се касае до българитѣ, Жинзифовъ изтъква, че българската история е история на враждата на гърцитѣ къмъ този славянски народъ, че тая вражда е траяла вѣкове и че гърцитѣ, за да успѣятъ противъ българитѣ, сж повикали на помощь турцитѣ отъ Мала Азия.

Въ този духъ сж написани всички статии на Жинзифова за фанариотитѣ, и руското обществено мнение е било добре освѣтлено за тѣсно-националистичнитѣ и широко-материалистичнитѣ домогвания на гърцитѣ съ крайната имъ цель—да обезличатъ българската народность, домогване, което предизвика възникването на българския църковенъ въпросъ и поражда борбата на българитѣ противъ фанариотитѣ. Преди да изложимъ схващанията на Жинзифова по тази борба, налага се да посочимъ неговото схващане за турското иго, понеже фанариотитѣ съ своитѣ домогвания съзнателно и несъзнателно сж бивали орждия и съюзници на турцитѣ, макаръ че не винаги интереситѣ на турската власть да сж съвпадали съ интереситѣ на фанариотитѣ.

4. Турско иго.

Я

Външното мнение за тогавашна Турция не е било навредъ еднакво. Може да се каже, че то е било най-благоприятно за Турция въ западнитѣ държави и измежду тѣхъ въ Англия, а най-много предразположена е била да вижда недостатъцитѣ на турската държава Русия. Въ съгласие съ това, ние виждаме, че всички ония българи, които сж жъдували за освобождението си било отъ фанариотско иго, било отъ турско иго, усърдно разпространяватъ въ Русия мнението, какво турцитѣ сж „нацiя, страдающая упадакомъ силъ, нацiя вымирающая“, че турската държава е боленъ организъмъ, чиято кончина е твърде близка [3]. Противно на това английската преса продължавала да превъзнася устройството и положението на работитѣ въ Турция. Запознатъ отблизу съ действителното положение на тѣзи работи, Жинзифовъ се е възмущавалъ отъ превратното за Турция мнение въ Англия: „И отъ високата трибуна на парламента въ Англия постоянно се възвишава гласъ за въ полза и защита на Турция, като се твърди, че въ нея всичко е благополучно и че Турция е една отъ най-бла-устроенитѣ държави". Срещу това Жинзифовъ слага редица въпроси. „Наистина Турция трѣбва да падне съ орѫжие въ рѫка, у нея ще се намѣрятъ сили за борба съ славянитѣ, щомъ тѣ се повдигнатъ срещу нея, но защо е потрѣбно на христянитѣ да подпомагатъ мохамеданството, за да се бори то противъ християнитѣ? Трѣбва ли христянството да остри меча на Турция въ единъ моментъ, когато тоя мечъ видимо затѫпява?". — Тия и тѣмъ подобни въпроси си задава Жинзифовъ, като припомня въ 1862 г. храбростьта и подвизитѣ на черногорцитѣ, бомбардировката на Бѣлградъ отъ турцитѣ и то предъ очитѣ на самата Европа и при турскитѣ злодеяния въ България [8]. „Несретьомъ црногорци су славяне!", — цитира Жинзифовъ „Сръбски Дневникъ", а и редакцията на в. „День" съ вѫтрешна душевна болка повтаря израза на младия славянинъ: „Къ нещастію Черногорцы — славяни!" [8].

Тъкмо за да раздѣли и обезсили славянитѣ, Турция подпомага западнитѣ пропаганди и субсидира единъ български вестникъ, нареченъ „Турция" [57]. Всѣко преобразуване на Турция Жинзифовъ счита за безполезно съ огледъ къмъ едно действително подобрение на сѫдбата на християнитѣ.

Това мнение на Жинзифова се изразява конкретно презъ 1865 г., когато Турция е била раздѣлена на нѣколко провинции и когато били проектирани различни реформи. За християнитѣ въ Турция тия реформи ще бѫдатъ безрезултатни, мисли Жинзифовъ, защото нѣма единство, последователность и система въ самитѣ действия на турската власть. На една страна Митхадъ-паша проявява грижи за просвѣщението, на друга страна Босненскиятъ паша закрива училищата. И не само затова не може да се очаква нищо добро отъ турскитѣ реформи, но главно защото, споредъ изрично изказани турски мнения, всѣко просвѣтяване на подвластнитѣ въ Турция християни е само по себе си неизгодно за турцитѣ. Така, турци заявявали: „... Когато сърбитѣ узнаятъ отъ своитѣ книги, какво сѫ били нѣкога си и какво сѫ сега, нѣма съмнение, че и у тѣхъ ще се породи желание и стремежъ — пакъ да станатъ това, което сж били по-рано, а това значи ни повече, ни по-малко едно унищожение на Турция...“ И все въ сжщия духъ турци размишлявали: „Какво би било, ако сърбитѣ и българитѣ, съединени и издигнати чрезъ просвѣта, биха въстанали противъ насъ? Тогава ние не бихме могли да имъ се опремъ, защото не можемъ ги побѣди, щомъ тѣ бждатъ съединени; бидейки образовани, тѣ биха дали всички жертви, а ако биха били цивилизовани, тѣ биха могли да покорятъ и други народи“. Така тълкува Жинзифовъ презъ 1865 г. отношението на турцитѣ къмъ сърбитѣ и къмъ българитѣ [54]. Така той обяснява и гонението на просвѣтенитѣ българи отъ страна на турцитѣ, и въ особеность на тия българи, които сж следвали въ Русия.

На тази турска почва западнитѣ политически врагове на Русия насаждатъ подозрения у турцитѣ въ панславистически стремежи, като въ случая си служатъ съ хората на западната пропаганда и съ фанариотитѣ. Следъ порусяването на полякитѣ Русия щѣла била да пристжпи къмъ порусяването и на други славяни. Като въстава срещу това твърдение, намѣрило мѣсто въ много западни и турски, а сжщо тъй и гръцки вестници, Жинзифовъ се изразява дословно така: „Такъвъ дивъ панславизъмъ никой русинъ не подържа. За Русия никога не е било и нѣма да бжде необходимо да унищожава чужди народности“ [32].

Застаналъ на това гледище, Жинзифовъ не одобрява възгледа на в. „Турция“, който още въ 1866 г. смѣта източния въпросъ за отдавна решенъ и защищава мнението, какво развитието и благоденствието на българския народъ било възможно само подъ турско владичество и че християнитѣ въ Турция страдали именно отъ рускитѣ лъжи и лукавства. Жинзифовъ не одобрява и това, че в. „Турция“, като полемизира съ в. „Време“ и „Гайда“, печаталъ възмутителни статии близки до доноси, обвинявайки тѣхнитѣ редактори въ углавни престжпления. Като изтъква, че в. „Турция“ се четѣлъ само отъ стотина души, Жинзифовъ окачествява мненията на Геновича по източния въпростъ като детински и пренебрежително ги отминава безъ отговоръ [67].

Често появяващето се въ България, Тракия и Македония разбойничество заставя Жинзифова много пжти да се възвръща на темата за преобразуването на Турция като държава. Неговото мнение по тая тема въ 1867 г. е вече по-решително. Той казва: „Да се преобразува турската държава значи да се преобразуватъ духътъ, нравитѣ, обичаитѣ и вѣроизповѣданието на турцитѣ, значи да се превъзпитатъ въ обширенъ смисълъ на тази дума натурата на турчина-мюсюлманинъ“ и, като казва това, се запитва: „Възможно ли е това?“. Жинзифовъ е убеденъ, че това не е възможно, но това убеждение му поставя новъ въпросъ — „какво да се прави?“ Неговиятъ отговоръ е следниятъ: „За нравственото и материално развитие и преуспѣване на християнитѣ не сж нуждни турски устави и преобразования, а нуждно е да се предостави, отъ страна на Европа, на християнитѣ възможностьта да свалятъ отъ себе си тѣмъ ненавистното турско иго!“ И понеже това би могло да стане, само ако европейскитѣ държави сж съгласни, то турцитѣ правятъ всичко, за да не се постигне такова съгласие. Дори въ молитвитѣ си къмъ пророка тѣ произнасяли: „еди кралъ биръ алмасънъ“, сиречь, „недопущай, пророче, да се споразумѣятъ помежду си седемь-тѣ крале (на Европа)“ [70].

Самото турско иго Жинзифовъ иллюстрира съ всеизвестнитѣ и до день днешенъ типични примѣри за унижение на роба-българинъ (този за „диш-параса“ и за развеждането на заптийския цървулъ, както и за изпразването пепельта отъ лулата или чибука на врата на българина), — примѣри, които сж намѣрили мѣсто и въ повеститѣ и разказитѣ на К. Н. Леонтьевъ*, бележитъ писатель отъ славянофилската школа, макаръ и доста консервативенъ въ своитѣ схващания. Като споменуваме това, трѣбва да отбележимъ, че споредъ Жинзифова нѣмало защо да се задълбочава човѣкъ въ миналото, защото и сега, въ негово време, турцитѣ вършели сжщитѣ злодеяния, макаръ и въ по-друга форма, отколкото преди 100 или 50 години [80]. За да бжде пълна картината, трѣбва — казва Жинзифовъ — да се прибавятъ къмъ тѣзи унижения материалнитѣ изтезания, постоянно мѣняващитѣ се и увеличаващитѣ се данъци, събирани отъ посрѣдници по най-произволенъ начинъ; трѣбва да се прибавятъ и разбойничеството и несигурностьта на живота, имота и честьта[61/134]. Мрачнитѣ черти на тази картина ставатъ по-силни съ наложеното фанариотско иго, изразено въ гонения, клевети, интриги и преследвания. Сдружени, турци и гърци целятъ изтреблението на славянитѣ и специално на българския елементъ, който има действителни исторически заслуги за цѣлото славянство. Трѣбва да е била схваната отъ турцитѣ важностьта на този елементъ, защото тѣ още въ началнитѣ години на своето владичество сж унищожили до последенъ човѣкъ българското болярство[79]. Духовното заробване съпровожда и иде да закржгли политическото робство: въ 1456 г. Мохамедъ III премѣстилъ българската патриаршия въ Охридъ, а въ 1767, по искането на патриарха Самуила, Охридската и Ипекската патриаршии били слѣни[80], та по този начинъ българитѣ, толкова много заслужили за православието и за възраждането на всички славяни, сж изпаднали въ положение твърде несправедливо[80/79].

---

* Изъ жизни христіянъ въ Турціи, Москва 1876, 3 тома. Вж. напр. томъ II, стр. 325, повесть „Одиссей Полихроніадесъ“ (загорски гръкъ).

Всрѣдъ тази именно грозна действителность е изникналъ българскиятъ църковенъ въпросъ. Споредъ гърцитѣ, неговото изникване се дължи на сатаната, за българитѣ — този въпросъ е единъ етапъ въ тѣхното национално освобождение. Наченкитѣ на църковния въпросъ се проявяватъ локално и растатъ при благоприятното стечение на политически обстоятелства и при съперничеството на великитѣ сили за сфера на влияние въ турски области, а турското правителство изкусно обелавира и използува разпрата между гърци и българи, обещава реформи, само за да замазва очитѣ на населението и на чуждото обществено мнение, и така да печели време. За Жинзифова е „ясно като бѣлъ день, че съ своитѣ преобразования турското правителство се стреми съ всички сили къмъ това — да продължи съ още нѣколко десетилѣтия вѣковното си владичество надъ християнитѣ; да се твърди, че българитѣ, сърбитѣ, гърцитѣ и пр. ще благоденствуватъ подъ влияние на турцитѣ и че ще станатъ подъ това влияние образовани и развити, е все едно да се каже, че рѣката може да измѣни своето течение отъ долу на горе“[54].

Усилията на Турция да просвѣщава християнитѣ сж една лъжа, твърди въ 1869 г. Жинзифовъ, защото действителностьта противоречи на думитѣ на султана, казани при откриването на Държавния съветъ, думи за правосждие, равноправие и благоденствие; защото, напр., въ Шуменско само за две години сѫ откраднати 4 хиляди глави говеда отъ добитъка на българитѣ и т. н.[10]; защото нѣма село или градъ въ България, Тракия и Македония, което или който да не е опечаленъ отъ ужасни убийства, вършени именно отъ турцитѣ[100/101]. Въ този редъ на мисли Жинзифовъ отбелязва и карикатурата на букурещкия вестникъ „Тѫпанъ“, която изобразява разходката на Брудъръ-Ефенди (австрийския консулъ) съ Митхадъ-паша (русенския генералъ-губернаторъ) измежду бесилки и избесени, на екипажъ, тегленъ отъ впрегнати българи[100], а въ 1870 г., като отбелязва образуването на турско-християнския комитетъ (Михайловски, Геновичъ и Арнаудовъ) съ задача да работи за сближение на християнитѣ съ турцитѣ, Жинзифовъ оставя в. „Свобода“ да говори: „Кого иска да лъже тази млада Турция? Предъ кого се хвали тя съ своя либерализъмъ и съ своитѣ хуманни идеи? Вѣрваме, че между бретонцитѣ ще се намѣрятъ хора, които ще похвалятъ млада Турция за нейния либерализъмъ, но предъ българитѣ тази комедия не може да се разиграва. Българитѣ много добре познаватъ и старата и младата Турция, и затова тѣ пожелаватъ както на едната така и на другата не друго, а по-скорошна смърть“.[112]

Реакция на българитѣ противъ фанариотското иго бѣ борбата за църковна самостоятелность, реакцията имъ противъ турското иго — това сѫ въстанията. Преди да изложимъ онѣзи освѣтления, които Жинзифовъ е давалъ на руското общество по нему съвременнитѣ български въстания, нека се запознаемъ по-рано съ неговитѣ освѣтления на руското обществено мнение върху българския църковенъ въпросъ и то най-напредъ за периода до 1869 год.

5. Църковна борба до 1869 година.

Началото на журналистичната дейность на Жинзифова съвпада съ началото на решителната фаза отъ българската църковна борба, а тази фаза се открива на Великдень 1860 г., когато българитѣ се отричатъ отъ патриарха, и завършва съ фермана на Високата Порта отъ 28. II (11. III) 1870 година. Имаме, значи, да се спремъ върху възгледитѣ на Жинзифова презъ течение на този десетгодишенъ периодъ.

Руското обществено мнение, преценявайки последицитѣ отъ Кримската война (1853—56), не е могло да не спре вниманието си върху факта, че Турция, поучена отъ тази война, дири спасение въ едно сближение съ западнитѣ държави и въ създаване на такова вжтрешно положение въ империята, което да отнеме за напредъ мотивитѣ на Русия да се мѣси въ нейнитѣ вжтрешни работи. Понеже тѣзи мотиви сж изхождали главно отъ кржга на интереситѣ на православието изобщо и сж се базирали главно на наличностьта на православно народонаселение въ Турция, то последната е пожелала да отнеме тази база на руското вмѣшателство, като отвори въ империята широки врата за задпанитѣ пропаганди — католишката и протестанската*. Охотната подкрепа на Турция въ това отношение отъ страна на западнитѣ държави и тѣхнитѣ общества е поддържало нащрекъ вниманието както на официална Русия, така и на нейното обществено мнение. Тѣзи обстоятелства сж били едно благоприятствие за журналистичната работа на Жинзифова по българския църковенъ въпросъ.

Преди всичко Жинзифовъ изтъква, въ 1864 г., окаяното материално положение на българския свещеникъ, който презъ свободното отъ служба време отъ ранна утринь до късна вечерь обработва малкото своя земя или отива въ нѣкоя чужда работилница самъ да си шие обуща за себе си или за своитѣ чада, та по тоя начинъ да свърже двата края и да остане и за владишкия данъкъ, обикновено не по силитѣ му. Твърде често, отбелязва Жинзифовъ, българскитѣ свещеници лежатъ по затворитѣ на митрополията, защото не сж могли навреме да внесатъ опредѣлената имъ владичина или за нѣщо подобно. И въпрѣки това, че се обиратъ български пари за патриарши обществени дългове, гръцкото духовенство не поддържа български училища, учители или книжнина [41]. „Това става“, казва Жинзифовъ, „по България, Тракия и Македония — области, които сж населени предимно съ славянско племе и които ние добре познаваме“**. Изхождайки именно отъ своитѣ лични наблюдения, Жинзифовъ следи зорко развитието на църковната борба, а неговитѣ статии се отнасятъ до поважнитѣ моменти отъ борбата.

---

* Братята К. и Д. Миладинови сж били „систематично противни на унията и папизма“, вж. Македонски прегледъ, год. III, кн. 2 (1927), стр. 61, — едно сведение отъ 1864 г. за възгледитѣ на Миладиновци.

** „Дълго време ние живѣхме въ Македония, ние пжтувахме по нея, тамъ сме и израсли, били сме въ Солунъ, Кукушъ, Полянинъ, Струмница, Щипъ, Велесъ, Битоля, Прилѣпъ и пр., дето не веднажъ

Все презъ сѫщата 1864 год. Жинзифовъ доста подробно [43] хроникира поведението на патриарха Софроний, който заобиколилъ официалната комисия по българския въпросъ, като свикалъ извънреденъ съборъ отъ мѣстни духовни лица и миряни. Този съборъ държалъ 6 заседания (21.II, 12.IV, 17.V, 22.V, 30.V. и 12.VI. 1864 г.) и отхвърлилъ 4-тѣ искания на българитѣ. Следъ като описва тия искания и поведението на българскитѣ архиереи на този съборъ, Жинзифовъ подчертава своето заключение, че положението е неопредѣлено и като такова представлява изгоди за западнитѣ пропаганди, въ ущърбъ на православието. На в. „Турция“ Жинзифовъ пожелава неуспѣхъ.

Въ м. декемврий с. г. Жинзифовъ запознава руското общество съ рапорта на споменатия извънреденъ съборъ до Портата и съ отговора на българскитѣ представители по сѫщия рапортъ. Тукъ Жинзифовъ изтъква всички ония мѣста на рапорта, гдето патриаршията умишлено извратява фактитѣ или пъкъ явно посочва на турското правителство националнитѣ домогвания на българитѣ. Напр. относно употрѣблението на славянския езикъ патриаршията въ своя рапортъ твърди следното: „За свободното употрѣбление на този езикъ въ църквитѣ и на българския въ училищата, съборътъ се снабди съ необходимитѣ сведения по този предметъ и може да изкаже убеждението си, че препятствия за това употрѣбление въ миналото е нѣмало и че за напредъ патриаршията не ще позволи никакво посегателство...“, твърдение, което противоречи на истината и което е предизвикало енергичния протестенъ отговоръ на българитѣ, приведенъ отъ Жинзифова изцѣло. Ние ще цитираме само заключителната мисъль на българския отговоръ: „Ако съборътъ отхвърля съ такова заслѣпение тѣзи минали работи, известни на всички, и за които императорското правителство (Портата) има сведения,

---

сме били въ църкви и училища (въ две отъ които ние сами преподавахме въ продължение на три години)“ [41]. По мое тълкуване, тия три години на Жинзифова сѫ 1856, 57 и 58 или двѣтѣ учебни години 1856/57 и 1857/58 год. Въ своитѣ статии Жинзифовъ много държи да подчертае личното свидетелство, непосрѣдствеността на наблюденията.

то Ваше Височество (министъръ Али-Паша) нѣма съмнение ще разберете, какво значение трѣбва да иматъ за напредъ твърденията на патриаршеския съборъ, твърдения основани само на думи“ [47]. Нѣма съмнение, че съ тѣзи паралели Жинзифовъ е постигалъ цельта си — да улесни руския читатель да схване истината.

На 1. януарий 1865 г. Жинзифовъ разглежда новата тактика на западнитѣ пропаганди и то католическата. Понеже усилията ѝ въ църковно отношение се оказали безрезултатни, тя избрала новъ начинъ да привлича българи, а именно чрезъ училищата. Основани били две униятски училища — едно въ Битоля и друго въ Енидже (Пазаръ). Въ битолското училище се давали безплатно учение, учебници, облѣкло и храна, а редомъ до училището била униятската църква, въ която се служи на славянски. Успѣхътъ на унията въ Битоля се дължалъ на поведението на тамошния владика Венедиктъ, който не позволявалъ да се служи въ църквата по славянски, макаръ че съ такова едно обещание заставилъ българитѣ да събератъ суми за съграждане на нова църква, и който освенъ това изиграване на българитѣ пропѫдилъ българския учитель, повиканъ отъ Прилепъ. Въ отсѫтствието на Венедикта битолчани заставили свещеника да служи на славянски, но произлѣзло сбиване между тѣхъ и гъркоманитѣ (19.VII. 1864). Къмъ това Жинзифовъ съобщава и другъ единъ поразителенъ фактъ: дяконътъ на охридския митрополитъ Милетия, за да се освободи отъ интригитѣ на митрополията, възприелъ мохамеданска вѣра. Съ тѣзи факти, чиято достовѣреность Жинзифовъ подчертава, той припомня по-горе изтъкнатото „убеждение“ на патриаршия съборъ и казва: Нека следъ всичко това висшето гърцко духовенство изразява въ лицето на своя патриархъ предъ Портата убеждението, че то „никога не било посегнало на чуждото!“ [48].

Друга мисъль, която Жинзифовъ тълкува въ Русия презъ 1865 г., е мисъльта, изказана отъ в. „Време“, че българитѣ се борятъ, не за да унижатъ патриаршаята и да ѝ отнематъ привилегии, но че тѣ не разбиратъ тѣзи привилегии като право за самоволно и самоуправно господаруване на нѣколцина души отъ една само народность надъ цѣлото православие въ Турция, което се състои отъ нѣколко народности, или, иначе речено, мисъльта, че църковниятъ въпросъ не трѣба да се схваща изключително като български, а като въпросъ за по-добро устройство на църковното управление. Като обяснява тази мисъль, Жинзифовъ нарича досегашното поведение на патриаршията печаленъ фактъ отъ църковната история и изказва пожелание, щото третото решение на патриаршията да бѫде удовлетворително за българитѣ и българскитѣ искания [54]. Наскоро следъ това Жинзифовъ се присъединява къмъ пожеланието на в. „Време“ за едно трѣзво и безпристрастно разглеждане на църковния въпросъ отъ българи и отъ гърци, за да се предодвратятъ по-далечни недоразумения и гибелни последици [55], — нѣщо, което е невъзможно, понеже исканитѣ отъ българитѣ преобразувания засѣгатъ само гръцкото устройство, а не догмитѣ на православнатата религия, на която българитѣ сѫ били вѣрни отъ най-стари времена та досега. Отношенията на гръцката патриаршия къмъ българския народъ Жинзифовъ смѣта за неестествени. Той желае, тѣ да се измѣнятъ, разбира се, но не пропуща да подчертае, че „и досега въ много македонски мѣста славянското обучение и богослужение сѫ запретени и то не отъ турцитѣ, а отъ гръцкитѣ митрополити...“ Докато има факти отъ този родъ, спорътъ ще сѫществува.

Доразрешаването на гръцко-българския споръ е оставено на турското правителство. То обаче не бърза. Едно, защото е на мнение, изказано вече нѣколко пѫти, че е невъзможно да се основе нова православна българска църква, и друго, защото иска да отлага разрешението за своя лична изгода. Отлагането то постига съ това, че препраща за мнение въ патриаршията, която българитѣ не искатъ и да видятъ, всички български просби. Ако е такова положението на работитѣ, пита се Жинзифовъ, то какво трѣбва да се прави? Той е на мнение българитѣ да възприематъ една тактика на постепенность: предвидъ на сегашнитѣ (1865 г.) неблагоприятни условия, да се задоволятъ временно съ отстѫпкитѣ на патриаршията, която тя ще имъ направи въ съгласие съ Портата, а следъ това, по-нататъкъ, при благоприятни условия, да извоюватъ нови и нови отстѫпки, докато се постигне крайната цель — напълно независима българска църква [55]. По тоя случай Жинзифовъ изказва доволството си отъ князъ Куза, че той добре отстоявалъ предъ патриаршията независимостьта на своята църква.

Все по това време, следейки политиката между вестниците „Турция“ и „Време“, Жинзифовъ заема страната на в. „Време“, като между другото казва: „Ако само думитѣ ни стигнатъ до него, ние го молимъ, колкото се може по-често да излиза срещу католическата пропаганда, да изобличава предъ българитѣ гибелнитѣ за българския народъ нейни лукавства и интриги, да обясни на българитѣ, че подъ маската на благообразна уния се крие пагубното за тѣхъ папско католичество, което е способно да раздроби народа на части, да раздѣли българитѣ помежду имъ, и чрезъ това да постави непреодолими прѣчки на тѣхното по-добро бѫдеще“[57]. Като четемъ тѣзи думи, неволно мислимъ, че слушаме да говори чрезъ Жинзифова енергичниятъ и убедителенъ гласъ на Д. Миладиновъ, който въ 1859 год. бѣ напусналъ внезапно Кукушъ и кукушани, защото тѣ се бѣха подали на униятството*. Но, споредъ Жинзифова потрѣбно е още да не се оставятъ безъ възражение и изобличение и „лъжитѣ и клеветитѣ“ на в. „Турция“, „колкото и безобразни и голословни да сѫ нейнитѣ латински възгледи и мѫдрувания“[57]. Този тонъ у Жинзифова ще ни стане обяснимъ, ако веземемъ предвидъ, че в. „Турция“ пледира за благоденствие на България подъ турско владичество и благоволение, като за цельта сипе жупель противъ единъ панславизъмъ и панрусизъмъ, пръстътъ на които „Турция“ вижда въ църковния въпросъ на българитѣ като православни християни.

През юний и юлий 1866 г. Жинзифовъ посещава Македония, опрѣснява своитѣ впечатления, ориентира се върху положението, и още сѫщата година дава изразъ на своитѣ наблюдения. Изглежда, че фактитѣ, проучени на самото мѣсто, сѫ довели Жинзифова до преценката на една идея, къмъ която е била склонна руската срѣда, гдето се е движилъ Жинзифовъ, — идеята за едно примирение на българи и гърци. На тази тема се въртятъ освѣтленията, които Жинзифовъ дава въ първитѣ статии[61], писани следъ завърщането му отъ Македония. Тукъ Жинзифовъ обяснява ясно, систематично и отчетливо, какво е възможно и какво не. Върху идеята за едно примирение Жинзифовъ прави следнитѣ изявления:

---

* Вж. Шапкаревъ, К.Б.П. — Описание на училищата въ Поляно-кукушката окрѫжность. Сп. Читалище, 1871, кн. 13.

„Много се лъжатъ онѣзи руски публицисти, които говорятъ, черуситѣ трѣбва да проповѣдватъ примирение на българитѣ съ гърцитѣ. Примирението на тѣзи две враждующи племена е твърде желателно, — та кой спори по това? —, но такива съвети по настоящемъ сж съвсемъ безполезни, защото примирение не може да има. Едно нѣщо може само да измѣни враждебнитѣ отношения на българитѣ къмъ гръцката патриаршия и къмъ гърцитѣ въобще, а то е — удовлетворително за тѣхъ разрешение на повдигнатия отъ тѣхъ църковенъ въпросъ. Дотогава, докато това не стане, не може да се мисли за прекратяване на гръцко-българската разпра“. До преди отиването си въ Македония, обяснява Жинзифовъ, и той билъ склоненъ да смѣта, че действията на фанариотитѣ се преувеличавали, обаче дйствителностьта на самото мѣсто го убедила въ наличностьта на „възмутителни факти, които каратъ сърдцето на човѣка да се облива съ кръвь“[*] 61/134.

Въ 1867 год. става смѣната на цариградския патриархъ. Новиятъ Григории VI съставилъ проектъ за разрешение на българския въпросъ. По сведения на руската преса[**], проектътъ билъ следния: патриаршията отдѣля въ източна България само 13 епархии съ български Синодъ, решенията на който ще чакатъ одобрение отъ страна на патриаршията, а бератитѣ за назначението на български владици ще се получаватъ отъ българския Синодъ прѣко патриаршията. При тѣзи сведения руситѣ съветватъ българитѣ да приематъ проекта. Къмъ този съветъ на руситѣ се присъединява и Жинзифовъ, навѣрно водимъ отъ по-горе изтъкнатитѣ тактически съображения за последователность и постепенность въ борбата. Поводъ да се изкаже въ този смисълъ Жинзифовъ взема отъ излѣзлата въ Букурещъ, презъ февруарий 1867 г., брошура „Братско обяснение на българинъ къмъ неговитѣ братя българи“ и се съгласява съ автора, който, като смѣта, че турцитѣ нѣматъ интересъ да се прекрати разпрата, мисли, че тѣ могатъ да подведатъ българитѣ да отхвърлятъ проекта на патриаршията, а този проектъ представлявалъ изгоди особено за развитието на българскитѣ общини и за ограждане на българскитѣ училища отъ посегателствата на турцитѣ. Но, макаръ и съгласенъ съ основната идея на брошурата, Жинзифовъ подчертава наособно друга една идея, изказана въ тази брошура, а именно, че българитѣ сж грѣшили досега, че дали на своя въпросъ само религиозенъ характеръ; въпросътъ е политически и като такъвъ трѣбва да се прояви, ако българитѣ искатъ да добиятъ нѣкакви реални свободи [82]. Върху съдържанието на тази брошура Жинзифовъ се е спрѣлъ порано и въ друга една своя статия [72], гдето той изтъква мисъльта на автора, какво единствената естествена защитница на християнитѣ въ Турция е Русия, по който поводъ Жинзифовъ препоржчва създаването на всеславянски съюзъ за борба съ западнитѣ пропаганди. Жинзифовъ намира, че съдържанието на тази брошура било забележително.

---

[*] Вж. стр. 5 отъ брой 36, респ. стр. 204.

[**] Вж. „Москва“, 1867, бр. 170 (3. XI).

До 1868 год. турското правителство е било по-скоро само единъ зритель на българо-гръцката борба, но отъ тая година, когато започватъ да действуватъ по-усилено и български въстанически чети, то вече поема въ ржцетѣ си разглеждането на дългогодишния споръ. Съ тази по-активна намѣса на турцитѣ църковната борба влиза въ една нова фаза, която се характеризува съ турската преценка, доколко сж справедливи българскитѣ искания и доколко е основателно или не упорството на гръцката патриаршия да удовлетвори тѣзи искания. Предъ арбитража на Портата двете спорещи страни поднасятъ канонически, юридически, исторически и традиционни аргументи, а Портата има да се произнесе по тоя споръ, ржководима и отъ свои съображения и подбуди отъ вжтрешно и външно-политически характеръ. Всички изгледи сж, че борбата за патриаршията ще бжде изгубена.

Когато патриаршията долавя това, тя прибѣгва до отдавна обсжжданото отъ нея крайно срѣдство — да подложи българскитѣ искания на вселенски съборъ, но за тази цель патриаршията е следвало да вземе мнението на другитѣ независими православни църкви. Между писменно поканенитѣ за мнение по свикването на въпросния съборъ е и Рускиятъ синодъ. Тая покана има за Жинзифова това значение, че конкретизира обекта на неговото журналистическо въздействие и издѣля този обектъ изъ широкитѣ рамки на руското обществено мнение, за което Жинзифовъ до този моментъ е работѣлъ. Важно става вече мнението на руското духовенство, респ. на руския синодъ по българския църковенъ въпросъ. Въ съгласие съ това, въ 1869 год. Жинзифовъ премѣства своитѣ главни позиции като журналистъ въ колонитѣ на сп. „Православное обозрѣніе“, безъ да изоставя по-раншнитѣ си позиции. Какъ Жинзифовъ действува върху тази специфицирана срѣда, ще изложимъ по-нататъкъ, а сега трѣбва да се запознаемъ съ неговитѣ просвѣтни и политически възгледи.

6. Просвѣта.

Ако направимъ разборъ на Жинзифовата „Новобългарска гусла“[*], ще узнаемъ, какво мѣсто е заемала въ мирогледа на Жинзифова идеята за просвѣта на народа, въ самото начало на неговата журналистична дейность. Споредъ Жинзифовъ, предстои за сега и за напредъ борба и разправа било съ остро перо, било съ остъръ мечъ за извоюване на народни правдини. Жизненитѣ условия за Жинзифова така сж се стекли, че той съ своето усърдно, търпеливо, благородно и меко перо постоянно работи презъ течение на втората половина на живота си и то, за да спечели за българскитѣ народни правдини единъ ефикасно действуващъ остъръ мечъ. Цѣла редица отъ фактори[**], въ своето съчетание, сж опредѣлили като главна цель на неговия животъ току-що посочената задача, която спада въ кржга на просвѣтнитѣ понятия на неговата епоха. Пита се, какъвъ изразъ е далъ на тия понятия Жинзифовъ въ своитѣ статии.

Московскитѣ славянофили по него време сж били пропити, въ съгласие съ общото тѣхно мирозрение, отъ съзнанието, че всички духовни проявления на славянитѣ трѣбва да станатъ тѣхно взаимно достояние[***]. Жинзифовъ е сподѣлялъ напълно това съзнание и на това именно обстоятелство се дължатъ редица негови преводи на български и на други славянски езици. На това съзнание се дължи и неговото постоянно наблюдение върху съдържанието и насокитѣ на развитие на българската книжнина и публицистика, както и неговото зорко бдение върху чуждата, славянска и неславянска книжнина, доколкото тя стои въ връзка съ онова съдържание и тенденции на развитие. Жинзифовъ следи гръцката преса, пресата на сърбитѣ и на австрийскитѣ славяни, ромънската преса и книжовнитѣ прояви на куцовласитѣ, а сѫщо тъй чехската преса и тази на поляцитѣ. Вниманието му, обаче, е било съсрѣдоточено предимно върху онѣзи прояви отъ цѣлото книжовно поле, които сѫ благоприятствували или не на българския въпросъ въ неговата национална цѣлость. Отъ тѣзи наблюдения и впечатления на печата Жинзифовъ черпи идеи, подлага ги на сравнение съ своитѣ лични преживѣвки и наблюдения*, надъ действителния животъ на неговата родина, разбирана въ нейнитѣ широки граници. Въ всички свои статии Жинзифовъ се позовава на историческата или текуща литература, като подлага на една безпретенциозна преценка констатираното или казаното отъ други, отъ гледище на истината, озарена отъ лѫчитѣ на едно горещо отечестволюбие.

---

[*] Вж. „Братски трудъ“, Москва, кн. IV — 2, 1362. Сжщо: Съчинения на Р. Жинзифовъ, Издание на Македонския Наученъ Комитетъ, София, 1927, стъкмила З. Здравева — стр. 31 горе, редове 1—7.

[**] Въ разборъ на тѣзи фактори ще се впустнемъ другъ пжть, когато ще разгледаме епохата на Жинзифова и книжовната му дейность.

[***] Вж. Гротъ, П, А., Замѣтка для всего русскаго образованнаго общества, в. „День“, 1863, № 46 (16. IX). — Вж, сжщо: А. Р., Несколько словъ о просвященіи Болгарскаго народа (письмо къ П. И. Бартеневу), Русская Бесѣда, 1857, IV. стр. 161 и сл. — Вж. още Н. А. Поповъ, Обзоръ славянской журналистики, Современная Лѣтописъ, Рускій Вестникъ, 1864, №№ 40 и 41.

Съ тѣзи средства и по тоя начинъ Жинзифовъ е успѣлъ да спечели жѫдуващитѣ славянолюбци за справедливата кауза на своя народъ и да ги държи привързани къмъ тази кауза презъ течение на дългогодишния неинъ ходъ, изпълненъ съ трудни перипетии. Жинзифовъ не е пропустналъ да отбележи ни единъ фактъ, който е билъ отъ естество да смути правилното развитие на българскитѣ училища или въобще на българската просвѣта**.

Освенъ всички други статии противъ фанариотитѣ, които естествено сѫ застрашавали българската просвѣта, трѣбва да отбележимъ като характерни за мирогледа на Жинзифова неговата опозиция на униятскитѣ училища [48] както и на реформиранитѣ турско-български училища [61, 70, 74, 101, 111, 134]. Успѣхътъ на униатскитѣ училища, изтъкнахме вече, би билъ, споредъ Жинзифова, гибеленъ за единството на българския народъ и опасенъ за перспективитѣ на едно добро бѫдеще. Що се касае до самата уния, Жинзифовъ се изразява по следния начинъ: „Предоставьте только болгарамъ свободу давать своимъ дѣтямъ первоначальное образованіе на ихъ родномъ языкѣ; не преследуйте болгарскихъ учителей, не закривайте ихъ училищъ; дозвольте повсюду, где только есть болгарское населеніе, совершать божественую службу на славянскомъ языкѣ, и вы увидите, что завтра же не будетъ и помину о какой нибудь уніи, а пропаганда сама собою изчезнетъ“ [134].

---

* Животътъ му въ България до 1858 г. е основата, върху която той излага впечатленията си отъ България презъ време на 3-тѣ посещения — въ 1866, 1870 и 1873.

** Мимоходомъ нека отбележимъ, че Н. А. Поповъ още въ 1866 г. лансира идеята за основаване на българско висше училище и то въ самата България, за да може да се избѣгне уединеното и безсистемно пръскане на суми по възпитаници въ Русия. Вж. МВ, 1866, № 116 и 122 7.VII. и 14.VII), статия „Болгарскій вопросъ“.

Жинзифовъ е следилъ съ внимание и училищнитѣ реформи на турското правителство, во главѣ съ Митхадъ-паша. Въ горепосоченитѣ 6 статии той описва подробно тритѣ вида училища (себиан-, руждие- и идадие-мектеблери, т. е. първоначални училища турски и български по отдѣлно, общи българо-турски гимназии при 5-годишенъ курсъ и най-сетне общи българо-турски училища при 3-годишенъ курсъ). Въ тѣзи училищни реформи Жинзифовъ открива намѣрението на турското правителство да насажда и разпространява туркофилство всрѣдъ българския народъ. Както униятскитѣ, така и тѣзи турскобългарски училища стоятъ въ разрѣзъ съ славянолюбието на Жинзифова.

Освенъ споменатитѣ вече статии на Жинзифова, които се отнасятъ до просвѣтни въпроси, тукъ влизатъ и неговитѣ статии [81, 91], писани и публикувани презъ годината 1868, когато руското обществено мнение се е вълнувало отъ сведенията за революционнитѣ акции и записки на българскитѣ възстаници[*].

---

[*] Тѣзи статии Жинзифовъ е пусналъ безименно, подписани само съ единъ -?-, понеже не му е било сгодно да хроникира въстанически дѣла съ цѣлото си име. Така е постѫпилъ Жинзифовъ и въ 1862 г., когато, стреснатъ отъ смъртьта на братя Миладиновци (Жинзифовъ нигде не казва, че тѣ сѫ били отровени), е подписвалъ своитѣ статии противъ фанариотитѣ само съ единъ Х. Огъ тѣзи скривания задъ разни инициали ние сѫдимъ, че мисъльта да се върне въ родината си и тамъ да действува „съ остро перо или съ остъръ мечъ“, не е напущала никога Жинзифова. Самата важность на доброволно поетия отъ него журналистически постъ и въпиющитѣ нужди на България, тъй както той ги е схващалъ, сѫ го постоянно задържали въ Русия.

Възниква въпросътъ, какъ е гледалъ Жинзифовъ на българскитѣ въстания и дали неговиятъ възгледъ се е отразилъ въ въ журналистическитѣ му статии. На този въпросъ има да се спремъ накратко въ следващата глава.

7. Въстания.

Революционния начинъ на действие Жинзифовъ не е отхвърлялъ, което се доказва съ това, че той поставя редомъ съ острото перо и острия мечъ. Презъ 1858 г. той се срѣща въ Одеса и съ Раковски[*] и не може да не е узналъ отъ този разпаленъ източно-български патриотъ неговия възгледъ и резултатитѣ отъ досегашния му опитъ въ революционно отношение. Въ своитѣ статии пъкъ Жинзифовъ нигде не се е изявилъ противъ въстанията, макаръ че не е изказалъ изрично и своето одобрение. За неговитѣ схващания въ това отношение свидетелствува неговата „Недопѣяна пѣсня“ отъ 1. I. 1864 год., гдето се казва:

Намъ не помагатъ съ сълзи, молитви,
Жъртви олтарни, поклони низки...
Намъ сѫ потрѣбни кървави битки,
Часъ на свобода ни мож' да е близки!..[**]

Нѣма при това съмнение, че Жинзифовъ е билъ въ течение на проектитѣ отъ революционно естество и до преди 1864 г., когато пише горната своя недопѣта пѣсень. Д. Миладиновъ, до преди отпѫтуването на Жинзифова за Русия, и Раковски, презъ време на пѫтуването[***] сѫ го ориентирали въ своитѣ настроения и обсѫждения на въпроса за начинитѣ да се извоюва свобода на българитѣ. Събитията изъ българската история, особено тѣзи отъ епохата на българското робство подъ турцитѣ, сѫ били ежедневенъ предметъ на разговори и проучвания между възмѫжаващето по онова време по-ново поколѣние, между което е билъ и Жинзифовъ. Че Жинзифовъ е ималъ вече сформирувано становище по тѣзи въпроси, доказватъ неговитѣ статии.

---

[*] Вж. писмото на Жинзифова до Раковски отъ Москва съ дата 6. I. 1859 г. цитирано отъ д-ръ Ив. Д. Шишмановъ въ студията му „Раковски като политикъ“, Сб. Б. А. Н., IX, 1918, стр. 16.

[**] Вж. цит. Съчинения на Р. Жинзифовъ, изд. на М. Н. К., краенъ куплетъ долу на стр. 73.

[***] „Изступленый дервишь, или Възточный въпросъ отъ Г. С. Раковскаго“ е било отпечатано въ 1858 г. въ Одеса.

Въ една своя статия отъ 1865 год. [52], като предава предсказания на в. „Сърбобранъ“ за бѫдещата сѫдба на Балканския полуостровъ и описва мечтитѣ на сърби, ромъни и гърци за възникването на три нови кралства (ромънско, сръбско, включваще България, и гръцко), Жинзифовъ казва: „Докато народитѣ на Балканския полуостровъ волею-неволею носятъ турското иго, докато тѣ сами не взематъ участие въ дѣлото на освобождението (к. н.), дотогава нѣма да възникнатъ „три нови кралства“, а югославянскитѣ патриоти могатъ да мечтаятъ за тѣхъ, колкото имъ е угодно . . .“

Две години по-сетне (1867) Жинзифовъ се занимава въ една своя статия [81] съ българитѣ и тѣхнитѣ съседи и, като отбелязва, че гърци, сърби и ромъни сѫ вече свободни, а само българитѣ останали да търпятъ турското иго, Жинзифовъ разсѫждава по следния начинъ, за да докаже, каква е волята на българския народъ. Той казва: „Ако въ европейскитѣ международни отношения всички изхождатъ отъ името на народа, то българскиятъ народъ достатъчно ясно е изразилъ волята си чрезъ следнитѣ въстания: 1) Търновско въ 1835 и 36, 2) Нишко въ 1840, 3) Браилско въ 1841, 4) Видинско въ 1848, 5) това подъ водителството на дѣда Никола въ 1856, 6) чрезъ заговора въ Търново отъ 1862 и 7) най-последно презъ 1867 г. Крайното въстание може, както и другитѣ, да претърпи неуспѣхъ, но то заедно съ другитѣ факти показва, че българскиятъ народъ се стреми къмъ това, къмъ което сѫ се стремили и се стремятъ неговитѣ съседи — сърби и гърци“.

Като доказва волята на българския народъ, Жинзифовъ най-подробно освѣтлява руското общество върху причинитѣ на въстанията. Неговитѣ статии, повечето озаглавени „Славянска хроника“, сѫ пълни съ вѣрно описание на жестокоститѣ, на които се подлагатъ цѣли области, на данъчнитѣ тяжести, на моралнитѣ унижения и на всѣко злодеяние, и тия току-речи ежедневни подробности будятъ въ руското общество чувства на състрадание къмъ участьта на българския народъ.

Презъ 1867 год. Жинзифовъ тълкува Мемоара, отправенъ отъ Т. Ц. Б. Р. Комитетъ, като предава мненията върху този мемоаръ, изказани въ българската и чуждата преса. Понеже въ основата си този мемоаръ е *за* единъ, да го наречемъ турко-български дуализъмъ, той не се харесва на Жинзифова, който е вече отявленъ славянофилъ. При все това, отношението на Жинзифова къмъ този документъ е правдиво*. Отъ споменитѣ на Касабовъ се вижда, какъвъ е произходътъ на този мемоаръ, а вижда се сѫщо тъй, че въ края на 1867 г. българскиятъ Т. Ц. Р. К. е билъ фактически разтуренъ и че рускитѣ консули сѫ действували всѣки споредъ своитѣ схващания, безъ да иматъ отгоре инструкции въ единъ положителенъ смисълъ. Жинзифовъ предава съдържанието на този мемоаръ като единъ „любопитенъ“ фактъ. Въ своята статия [77] Жинзифовъ осведомява руското общество, че сърбитѣ се били примирили съ султана и обещали да мируватъ. Жинзифовъ е предалъ на руски и стихотворното възвание, отправено къмъ българитѣ отъ Т. Ц. Р. К.

Около това време Жинзифовъ подчертава въ друга една своя статия [76] мисъльта, изказана въ вече споменатата брошура „Братско обяснение и пр.“, че е време да се пренесе българскиятъ въпросъ отъ религиозна на политическа почва за избавяне на българитѣ отъ робство. Жинзифовъ твърди, че тази брошура е написана отъ българинъ, който е добре запознатъ съ всички подбуди и интриги на турскитѣ държавници. За да бѫде закрѫглено схващането ни за отношенията на Жинзифова къмъ възстаническитѣ акции отъ 1867—68 г., трѣбва да имаме предвидъ и статиитѣ му, за които вече ние споменахме въ предходната глава. 84—90.

И така, Жинзифовъ е билъ на мнение, че освобождението на българския народъ ще стане само тогава, когато самиятъ народъ вземе участие въ това дѣло, но убеденъ е билъ сѫщо тъй, че безъ чужда помощь това дѣло нѣма да може скоро и цѣлостно да се реализува. Съ чия помощь? Този въпросъ ни въвежда въ крѫга на онѣзи идеи на Жинзифова, които образуватъ неговия политически мирогледъ. Въ следващата глава ще спремъ вниманието си именно върху политическитѣ възгледи на Жинзифова.

---

* Вж. Спомени на д-ръ И. Касабовъ: „Моитѣ спомени отъ възраждането на България съ революционни идеи“, София 1905, стр. 79-96.

8. Политически възгледи.

Още въ 1861 г. и то въ втората по редъ своя статия [7] Жинзифовъ твърди, че „славянитѣ могатъ да достигнатъ свобода и самобитно развитие и преуспѣване, само при едно взаимно тѣхно съчувствие и съ съдействието на по-старитѣ и могжществени свои братя — руситѣ“. Затова Жинзифовъ не одобрява изявленията на Раковски въ в. „Дунавски Лебедъ“ въ връзка съ преселенията на български семейства тъкмо въ Русия*. Фактъ било, че въ Русия се преселили около 5,000 семейства, а други български семейства се преселили въ Сърбия. Признавайки този фактъ, Жинзифовъ посочва, че Раковски си противоречи: отъ една страна той смѣта, че преселенията на българитѣ въ Сърбия се дължатъ на несносното положение въ Турция, а отъ друга страна — за преселенията имъ въ Русия била виновна руската политика. Изстжплението на Раковски противъ Русия Жинзифовъ смѣта за вредно, и затова прави твърде предпазливо следната ясна бележка: в. „Дунавски Лебедъ“ не трѣбва само да съчувствува, но и да съдействува на славянското дѣло, защото това се налага отъ изгодитѣ на народа, на който „Дунавски Лебедъ“ принадлежи. Споредъ Жинзифова изгодитѣ на българския народъ сж нераздѣлно свързани съ тѣзи на славянството, и всѣки раздоръ между славянитѣ отъ рода на този, който причинява въ дадения случай Раковски, може само да радва противницитѣ на славянската народность. Азъ не се отклонявамъ отъ изразитѣ на Жинзифова.

Кого Жинзифовъ смѣта „противници“ на славянството, разбираме отъ една негова статия отъ следващата 1862 год. [8]. Като разглежда бомбардировката на Бѣлградъ отъ турцитѣ, той заключава, че противникъ на славянството е „образована Европа“: ако народитѣ, подвластни на турцитѣ, биха били отъ латинско или германско произхождение, Европа би изгонила веднага турцитѣ; но сърбитѣ, черногорцитѣ и българитѣ сж славяни и тѣхното нещастие е, че сж именно славяни. Близко е до ума, че при това схващане у Жинзифова, надеждитѣ за помощь на балканскитѣ славяни сѫ били възлагани само на Русия, като една славянска велика държава. Обяснимо е сѫщо, защо Жинзифовъ подирва да аргументира това свое схващане и съ данни изъ историята.

---

* Вж. Касабовъ, „Спомени и пр.“, стр. 16—18: Раковски написалъ брошура „Руската убийствена за българитѣ политика“ по поржка на сръбския попечитель Филипъ Христичъ и я издалъ съ 150 минца сръбска субсидия въ Букурещъ презъ 1861 г. — Вж. сжщо: Шишмановъ, д-ръ И. Д., „Раковски като политикъ“, Сб. Б. А. Н., 1918, стр. 13.

Този е идейниятъ произходъ на една негова статия, писана презъ следващата 1863 год. [10]. Въ тази си статия Жинзифовъ дава изразъ на своитѣ спомени отъ Македония по това какъ тамъ била посрещната вестьта за смъртьта на руския императоръ Николая I († 2. III. 1855), и, като прави извлѣчение отъ историята на Черна-Гора отъ Милутинича досежно отношенията на рускитѣ владѣтели Петъръ I, Елисавета I, Екатерина II, Александъръ I и Николая I, доказва, че „южнитѣ славяни до днесъ питаятъ най-отрадни, иай-благоприятни чувства къмъ рускитѣ славяни“. Съ чувство на благодарность Жинзифовъ отбелязва факта, че неотдавна руският славянинъ отново се е заинтересувалъ за сѫдбата на южнитѣ славяни и започналъ отново да изразява къмъ тѣхъ своитѣ братски чувства.

Но тъкмо по това време, когато Жинзифовъ се задълбочава въ историята, за да обоснове славянското взаимно съчувствие и отъ тамъ да тегли заключение за бѫдащата помощь, която предстои да се окаже и на българитѣ, избухва въстанието на поляцитѣ противъ Русия. За Жинзифова е ясно, че това въстание съ свои собствени срѣдства нѣма да успѣе, но че западно-европейската дипломация (която действува винаги двосмислено) се е разшетала и приготовлявала разни проекти. Редомъ съ тази дипломация, западно-европейската публицистика дигнала голѣма врѣва и шумъ. „Но защо и за какво, — пита Жинзифовъ, — е този шумъ и крѣсъкъ противъруситѣ? Дали отъ чувство на справедливость или отъ убеждение, че всѣка народность въ Европа трѣбва да се сдобие съ самостоятеленъ животъ?—Не, смѣшно е дори и да се мисли така: стига само да си спомнимъ за Турция! Но да не би тѣ да се рѫководятъ отъ нѣкое искрено съчувствие къмъ Полша? Разбира се — не! Но тѣ се надѣватъ на непримиримата вражда на Полша къмъ Русия, а това за западнитѣ държави е по-нуждно отъ всичко друго, защото следъ това тѣ могатъ да се разпореждатъ преспокойно съ славянитѣ на Балканския полуостровъ: кой други освенъ Русия може да имъ прѣчи въ това отношение?“. [18] При съвременната на Жинзифова политическа констелация, всѣки врагъ на Русия е билъ врагъ и на южнитѣ славяни или, най-малко, отсрочвалъ е освобождението на българитѣ съ единствената възможна помощь — руската. Действителниятъ ходъ на по-сетнешнитѣ исторически събития оправдаватъ схващането на Жинзифова, което се оказа по-широко и по-вѣрно отъ постоянно мѣняващитѣ се политически възгледи на Раковски, напримѣръ. Историята до днесъ посочва, че нито идеята за една православна югославянска федерация, нито тази за единъ ромъно-български дуализъмъ, нито оная за единъ турко-български дуализъмъ сѫ били идеи отъ крѫга на реалната българска политика, въ най-широкия смисълъ на това понятие. За да разберемъ, какви сѫ предпоставкитѣ на Жинзифовото убеждение, трѣбва да чуемъ самия Жинзифовъ.

Жинзифовъ казва ; „Едва ли нѣкой, дори измежду най-яростнитѣ ненавистници на славянството, ще се залови да оспорва факта, че и въ настояще време българскиятъ народъ живѣе напълно робски животъ подъ сѣнката на падишаха. Западна Европа не само не възнамѣрва да удостои този народъ съ единъ колкото и да било милостивъ погледъ, но тя не го смѣта за достоенъ за какъвто и да било свободенъ политически животъ, нито дори за човѣшки права. А между това, твърде странно е, че председательтъ на Парижката конференция по дѣлото на Съединенитѣ княжества, въ последното ѝ заседание, а редомъ съ него и ромънската журналистика плашеха тъкмо съ името на българския народъ Високата порта, за да я принудятъ да признае за князъ на Ромъния Карла Хохенцолерски. Сѫщо тъй съ този именно народъ и сърбитѣ сѫ заплашвали и плашатъ Турция всѣки пѫть, когато намислятъ да изтръгнатъ нѣкакви отстѫпки отъ Портата. Та и западно-европейскитѣ кабинети не се ли плашатъ единъ другъ тъкмо съ името на този народъ, понеже той е едноплемененъ и едновѣренъ съ руския народъ, поради нѣкакви изгледи на единъ юженъ панславизъмъ, и не застрашаватъ ли тѣ все съ този народъ Турция, за да я принудятъ да отстѫпи тя като зестра на Елада било Епиръ и Тесалия, било нѣколко острови отъ Архипелага? И тоя народъ по настоящемъ е съвършено забравенъ и изоставенъ отъ европейскитѣ държави съ изключение само на една Русия!!“ [81]. Въ потвърждение на това схващане сѫ и думитѣ, които Жинзифовъ е казалъ въ края на речьта си на Всеславянския съборъ въ Москва (1867) презъ време на единъ банкетъ: „Българскиятъ народъ твърдо вѣрва, че когато настжпи времето, а това време не е далечъ, великиятъ руски народъ съ радость ще побърза да му се притече на помощь, за да го избави отъ многовѣковното тежко иго!“ [*]. Подъ това освѣтление трѣбва да се разглежда и укорътъ, който Жинзифовъ е направилъ публично на делегацията на сръбския князъ [**], загдето сръбското княжество не се залавя за дѣло да обяви война на Турция и да освободи България. Както видѣхме, Жинзифовъ не вѣрва на съседитѣ на българитѣ и смѣта, че тѣ използуватъ неволята на българитѣ за свои лични изгоди. Две години по-рано (1865), при другъ единъ случай, той изявява недоволство отъ сръбската интелигенция, като казва: „За съжаление, изглежда, че и Черна Гора, както и Сърбия, сж се обзавели съ такава интелигенция, която отива въ разрѣзъ съ влѣченията и преданията на своя народъ“ [49]. Конкретниятъ случай засѣга допустимо поддаване на едно италиянско влияние.

При тѣзи две кардинални схващания (положително — вѣра въ помощьта на Русия и отрицателно — недовѣрие въ българскитѣ съседи) Жинзифовъ следи югославянския печатъ, и гръцката преса, и при всѣки даденъ случай брани Русия като глава на славянитѣ (отъ гърцитѣ, турцитѣ и Геновича [67], отъ гърцитѣ [46], отъ западната преса [32], отъ поляцитѣ [19] и т. н.). Такова е било настроението не само въ зрѣлитѣ политически кржгове, но и въ славянската младежь. Славянското студенство е схващало презъ време на своя конгресъ въ Виена (1869 г.), какво противницитѣ на славянството искали да остане и за въ бждаще вѣренъ изразътъ на Виргилия, че славянитѣ сж „птици, които виятъ гнѣздо не за себе си; овци, които носятъ вълна не за себе си; пчели, които сбиратъ медъ не за себе си; волове, които пасатъ не за себе си“, както и изразътъ на Овидия, че „славянитѣ представляватъ груба и безпорядъчна маса“*.

---

[*] Вж. МВ, 1867. 113 (24.V), гдето е приведена цѣлата речь на Жинзифова, а сжщо тъй; МВ. 1867, бр. 103—108 и 112, гдето се намиратъ пълни биографски сведения както за гоститѣ, така и за движението и срещитѣ имъ въ Москва. Между гоститѣ е билъ и Людевитъ Гай. — Вж. сжщо тъй: Известия на Славянския семинаръ при Университета въ София, т. II, стр. 504—505 и сп. „Наука“, II, кн. VIII—IX.

[**] Вж. Ивановъ Йорданъ, Българитѣ въ Македония, изд. на Б. А. Н., 1915, стр. LXXXIX.

Че вѣрата на Жинзифова не е била напраздна, се вижда отъ това, какъ реагира поне часть отъ руския печатъ по българскитѣ работи. Въстанието въ България отъ 1867 г. е предизвикало една забележителна уводна статия въ в. „День“, 14. юли с. г., която завършва съ следнитѣ думи, характеристични за отзивчивостьта на руската душа:

„Въ духовното възраждане на българитѣ руското общество взе участие. Богу е известно, колко безкористно и какъ чуждо на всѣкакви политически цели и съображения бѣ дадено това участие! Но, ние сме длъжни да помогнемъ на българитѣ и за политическото имъ възраждане... У българитѣ има само една надежда — въ насъ. Нѣма ли да оправдаемъ ние тази надежда? . . . Правителството, разбира се, не може да действува иначе, освенъ въ предѣлитѣ, дозволени отъ политическитѣ правила и приличие, но намъ нищо не прѣчи за възвестимъ своето съчувствие гръмко и да подадемъ рѫката си на помощь на воюющитѣ братя, помощь съ ободрителни думи, съ застѫпничество отъ страна на общественото мнение и най-много съ пари. — . . . Не падайте духомъ, бѫдете смѣли и ратувайте, братя! Нѣма да отидатъ напраздно усилията и жертвитѣ ви, вече само съ това, че вие успѣхте да явите на свѣта, че сѫществува българска народность, да заявите нейното право и воля да живѣе, и да принудите свѣта да впише и „българския въпросъ“ въ числото на онѣзи въпроси, които той има да разреши!“. Авторъ на статията е Ив. С. Аксаковъ.

Единъ по-малко известенъ позивъ отъ 1867 г. е този на филелинския комитетъ. Той гласи: „Забравете, братя българи, църковната вражда, иначе тя ще погуби и насъ и васъ: по-добре е да се постараемъ да освободимъ родината отъ тиранитѣ. Вашитѣ искания за българска ерархия трѣбва да се изпълнятъ. Ние всички ще принудимъ константинополския патриархъ да бѫде справедливъ и добросъвестенъ. . . Ако искате да бѫдете свободни, недейте забравя, че само православнитѣ държави ще бѫдатъ ваши съюзници. Русия, Гърция и Сърбия — ето вашитѣ приятели“*.

---

* Споменатиятъ съборъ е craналъ на 1.III (14.II) 1869 г. въ Виена. — Вж. СЛ, 1869, № 9, стр. 10—13. Казанитѣ изрази е припомнилъ на събора хърватътъ Томичъ.

9. Църковна борба следъ 1869 г.

Новата главна позиция на Жинзифова по църковния въпросъ** сѫ колонитѣ на сп. „Православное Обозрѣніе.“ Основано въ 1860 г., то е помѣствало и до появата на Жинзифова дописки по нашата църковна борба, които сѫ кратки резюмета на тогавашния грѫцки и български печатъ***. Жинзифовъ иде да доставя на това списание „живи, документално-точни сведения.“

Тукъ въ първата си статия [105] Жинзифовъ изтъква, че турското правителство отъ страхъ предъ политическитѣ стремежи и за да ги потуши решило да удовлетвори българитѣ. Съ тескере до патриарха то изпратило два проекта, но на 16. XI. 1868 г. патриаршията отговорила на Портата, че по мотиви формални и по сѫщество тя отхвърля и двата проекта и иска разрешение отъ Портата да свика вселенски съборъ. Формалниятъ мотивъ билъ, че разрешението на единъ църковенъ въпросъ съ султански берати било противоканонично, а по сѫщество и двата проекта щѣли да внесатъ раздробление въ всички епархии и да нанесатъ смъртенъ ударъ на вѣроизповѣданието. Наскоро следъ този отговоръ, на 12. XII. 1868, цариградската париаршия изпраща до всички независими православни църкви, вкл. и руския св. синодъ, едно обстойно послание, съ което моли за ответна грамота, съдържаща мнение по въпроса и съгласие за свикване на съборъ, който да пресѫди поведението на българитѣ отъ гледище на църковнитѣ догми и на църковната практика. Като излага всичко това, Жинзифовъ съобщава, че четирма отъ българскитѣ архиереи (трима отъ които се явили въ Цариградъ безъ знанието и съгласието на патриаршията) подали на 19. XII. 1868 оставкитѣ си до патриаршията съ копие до Портата

---

* По сведения на в. „Голосъ“, вж. в. „Москва“, 1867, № 99 отъ 4.VIII. с. г.

** Вж. тукъ стр. 60.

*** Вж. ПрОб. 1866 юний стр. 51—57; 1866 августъ 173—176; 1866 септемврий стр. 34; 1866 ноемврий 107—116 и 1867 януарий стр. 41—46. Повечето отъ тѣзи кратки бележки сѫ подписани — *стр.* —

Азъ притежавамъ въ руски точенъ преводъ цѣлото послание на патриарха* и отъ сравнението, което правя между оригинала и въпросната статия на Жинзифова, намирамъ, че той излага вѣрно и обективно. Той бие предъ руситѣ само на две струни: на активната намѣса тъкмо на турското правителство, въ добритѣ намѣрения на което Жинзифовъ по това време се съмнява, и на опасностьта, която иде въ това положение на неизвестность отъ страна на западнитѣ пропаганди. Жинзифовъ, напр., допуща, че споменатитѣ трима български архиереи сж дошли въ Цариградъ по внушение отъ турското правителство, а статията си завършва буквално съ следнитѣ думи: „Али-паша отново е поканилъ въ кабинета си двама гърци и двама българи за да разгледа още веднажъ съ тѣхъ този многогодишенъ въпросъ. Какъвъ ли новъ проектъ ще измисли тази турско-европейска глава! И тъй, църковниятъ въпросъ на българитѣ остава все още неразрешенъ, а между това на Изтокъ отново се открива обширно поле за свободна работа на западнитѣ пропаганди...“[105] **.

Когато Жинзифовъ пише втората си статия[106], още не му е било известно, какъвъ е отговорътъ на руския синодъ, но знае, че отговоритѣ на Ерусалимския и Антиохийския патриарси били благоприятни за патриаршията и затова, като съобщава, че отъ своя страна и българскитѣ архиереи сж изпратили послание по въпроса до независимитѣ православни църкви, бърза да изложи накратко съдържанието на българското послание отъ 27. II. 1869 год. Притежавамъ и това послание въ точенъ руски преводъ*** и имахъ възможностьта да сравнявамъ резюмето на Жинзифова съ цѣлото съдържание на посланието на българскитѣ владици. Най-напредъ Жинзифовъ се е спрѣлъ на мотивитѣ на българското послание. „Ние слушаме гласа на истината, който ни принуждава да говоримъ. Ние се вслушваме въ гласа на Вселенската църква, главата на която е този, който казва: говорете, понеже словото е оржжие на истината, словото е цѣръ за човѣшкитѣ страдания, словото е пжтеводитель къмъ спасението.“ После Жинзифовъ предава накратко самото изложение, което е въ сжщность единъ исторически очеркъ на българския църковенъ въпросъ. На край Жинзифовъ намира за необходимо да отбележи факта, че въ българското послание не се споменува ни дума за предложението на патриаршията да се свика вселенски съборъ. Това тѣхно мълчание Жинзифовъ обяснява, като допуща, че българитѣ вѣроятно знаели, какво Портата нѣмало да се съгласи съ искането на патриаршията. Отъ нѣкои действия на Али-паша (свикване на една нова смѣсена комисия, която била разгонена, а после отново пакъ свикана) той сжди, че има надежда да бжде разрешенъ въпросътъ, но се пита, кой ще го разреши, когато турското правителство е заявявало вече нѣколко пжти, че не възнамѣрва да се мѣси въ църковнитѣ дѣла, а пъкъ отъ друга страна то нѣма да позволи да се свика съборъ. [106].*

---

* Посланіе Вселенскаго Патріарха и Членовъ Константинопольскаго Собора, на имя Святѣйшаго Синода, по Греко-Болгарскому Церковному Вопросу.— На корицитѣ стои само току-що цитираното заглавие, безъ да е означено, где и кога е печатано. Книгата обема стр. 1—80. Вѣроятно е, че този преводъ е направенъ въ Азиятския Департаментъ.

** Вж. тамъ стр. 461.

*** „Посланіе Болгарскихъ Архіереевъ, на имя Святѣйшаго Синода по Греко-Болгарскому Церковному Вопросу“. На корицитѣ стои само това заглавие. Изданието обема стр. 1—100 и съдържа въ началото си една депеша на генералъ-адютанта Игнатьевъ съ дата 4/16 мартъ 1869 подъ № 62, подадена отъ Пера, а въ края — едно писмо на българскитѣ епископи до сжщия Игнатьевъ съ дата 27. II 1869 год. Преводътъ е направенъ въ Азиятския департаментъ, което се вижда отъ завѣрката на края: „Съ подлиннымъ переводомъ, при дѣлахъ Азіят-

Току-що разгледанитѣ две статии предизвикватъ редакцията да се изкаже**. Тя намира, че мълчанието по този въпросъ на Русия нѣма да донесе нищо добро и че то трѣбва да се прекжсне. Руската духовна литература нека изясни въпроса както трѣбва. Споредъ редакцията, становищата на българи и гърци сж и двет̀ѣ погрѣшни въ нееднаква степень, а вината на българитѣ е по-голѣма, защото сж се обърнали къмъ турското правителство. Като сподѣля скептицизма на Жинзифова по свикването

скаго Департамента хранящимся, вѣрно: Действительный Статскій Совѣтникъ (под.) Гамазовъ.“ Нека отбележимъ, че шрифтътъ, форматътъ, хартията и цвѣта на цѣлата книга и корицитѣ сж еднакви досущъ съ ония на другата книга — преводъ на патриаршето послание. — Тия деветѣ книги намѣрихъ и купихъ въ една антикварна книжарница въ СПетербургъ презъ 1912 год.

* Вж. тамъ стр. 751.

** ПрОб, 1869 май, стр. 752—764: Отъ редакціи — Нѣсколько словъ по поводу греко-болгарскаго церковнаго вопроса.

на събора, редакцията, бидейки на мнение, че само единъ съборъ би могълъ да разреши ръпроса, попада на идеята за свикване на съборъ извънъ Турция, напр. въ Русия, но за това инициативата може да бжде само на българитѣ и на гърцитѣ, а не на Русия. Погрѣшно било, че тѣ възлагали надежди за разрешението на единъ свой црковенъ споръ тъкмо на турското правителство, когато то по принципъ е враждебно настроено противъ православната църква.

Схващането на редакцията на списанието (едно преобладаваще схващане и въ руското духовенство) е неблагоприятно за каузата, която Жинзифовъ защищава. Той вече основателно се бои, че рускиятъ синодъ, отгдето българитѣ се надѣватъ на мощна морална подкрепа, може да не схване сериозностьта на положението и да препоржча нѣкои полумѣрки, които да отсрочатъ за дълго време затегнатия въпросъ. За да предотврати тази опасность, Жинзифовъ дава презъ м. юлий 1870 въ сжщото списание своя статия, трета по редъ [107]. Интересно е да се види, какъ той постжпва.

Тукъ Жинзифовъ изхожда отъ българския и гръцкия печатъ, като го разпредѣля на привързанъ или противенъ на Русия, за да посочи следъ това, че се носѣло слухъ, какво рускиятъ синодъ съ отговора си (още неизвестенъ) щѣлъ да се обяви противъ българската църковна самостойность. Като взема поводъ отъ този слухъ, Жинзифовъ бележи: „Ние не можемъ да скриемъ, че такъвъ единъ предполагаемъ смисълъ на отговора на руския синодъ ще бжде приетъ съ скръбь отъ българитѣ, и тѣ, като бждатъ разочарувани въ своитѣ надежди, възлагани на Русия по разрешението на църковния въпросъ, ще започнетъ да се отзоваватъ по неинъ адресъ неблагоприятно и ще я смѣтатъ виновница за своя неуспѣхъ“. По-нататъкъ той тълкува, че българитѣ сж се раздѣлили на две партии — противницитѣ на Русия зашищаватъ, че тя никога не е желала доброто на българитѣ, а приятелитѣ на Русия не знаятъ, какъ да си обяснятъ такова едно отношение на Русия къмъ българския црковенъ въпросъ. Отъ друга страна чуждата антиславянска преса тълкува една защита на българитѣ и на тѣхнитѣ искания отъ страна на Русия като голѣма стжпка въ едно панславистично направление. — Изказалъ по този начинъ своето предупреждение, Жинзифовъ пристжпва да изрази своитѣ опасения отъ евентуални полумѣрки. За тази цель той прави разборъ на настоящата фаза на борбата, спира се на проекта отъ 1867 г. (който той привежда изцѣло), дава цитати изъ своя кореспонция отъ Цариградъ и заключава: „Основанията на гръцко-българската разпра лежатъ твърде дълбоко, и едва ли може да й се тури край съ нѣкакви си полумѣрки, наложени съ външна сила“[107] [*].

За своята четвърта статия отъ ноември 1869 г.[108] Жинзифовъ вече е разполагалъ съ отговоритѣ на всички православни църкви, а сѫщо тъй и съ третия проектъ за разрешението. Като подлага на разборъ тия отговори и тоя проектъ, разграничавайки догматичната и административна страна на въпроса, Жинзифовъ намира, че отговорътъ на сръбския митрополитъ е произвелъ най-приятно впечатление между българитѣ. Относно отговора на руския синодъ, написанъ деликатно и предпазливо, Жинзифовъ изтъква, че той не задоволява ни българитѣ, ни гърцитѣ: първитѣ, защото ги оставя да чакатъ милостьта на патриарха; вторитѣ, защото признавалъ желанията на българитѣ за естествени, основателни и законни. Жинзифовъ се произнася и за другитѣ отговори, но нека изтъкнемъ тукъ бележката му само за Атинския синодъ, отъ който отговоръ безпристрастниятъ читатель можелъ да установи, кой внася въ единъ църкова въпросъ национално-политически елементи. Следъ това Жинзифовъ хроникира проявитѣ и мненията на българската преса (в. „Македония“ и в. „Право“) и въпрѣки твърденията на в. „Право“, какво турското правителство било решено да тури край на въпроса, като утвърди решението на комисията по третия проектъ, той — съ огледъ къмъ несъгласието на патриаршията, излиза съ убеждение, че българскиятъ църковенъ въпросъ „още дълго време ще остане неразрешенъ“. Характеризувано е и отношението на патриаршията: тя вече мълкомъ признава правото на българитѣ и гледа да запази ония мѣста, гдето населението въ болшинството си е гръцко, а се спотайва за неспоменатитѣ въ третия проектъ български области, които трѣбва да влѣзатъ въ границитѣ на българската църква.

Тази статия на Жинзифова предизвиква втора, допълнителна бележка отъ страна ня редакцията[**]. Тукъ вече редакцията отстжпва отъ мисъльта си за Вселенски съборъ въ Русия, понеже гръцко-българскиятъ въпросъ не билъ популяризуванъ въ страната. Редакцията препоржчва на българитѣ да приематъ третия проектъ, понеже съ него била съгласна и патриаршията, а отъ друга страна турското правителство е благосклонно къмъ българскитѣ искания. Важно и главно за сега е — да се основе самостоятелна българска църква, и съ течение на времето ще се извоюватъ нужнитѣ поправки. Противно на гръцкия печатъ, редакцията твърди, че българскиятъ църковенъ въпросъ не е изкуствено създаденъ, а е резултатъ на цѣлата българска история.

---

[*] Вж. тамъ стр. 115.

[**] Вж. ПрОб., 1869 ноемврий, стр. 596—604.

Жинзифовъ е скептикъ и следъ фермана на турското правителство за основаването на българска екзархия (28. II. 1870 г.). Като хроникира това събитие съ всичкитѣ му подробности, отъ които изтъкваме тукъ само факта, че патриархътъ върналъ на Портата фермана подъ предлогъ, че той билъ пратенъ безъ тескере (препроводително писмо), Жинзифовъ смѣта султанския ферманъ за „quasi-рѣшающій болгарскаго церковнаго вопроса“, като изтъква отъ неговата мотивировка понятието „съотечественность“ — дума, измислена отъ турския министръ. Ето какъ размишлява Жинзифовъ: „Въ първо време ние ще се въздържимъ отъ всѣкакви разсжждения върху това, доколко царскиятъ ферманъ удовлетворява двeтѣ спорещи страни и действително ли той приключава гръцко-българската разпра. Но не можемъ да не отбележимъ, че цариградскитѣ вестници вече заявиха, какво съ фермана въпросътъ още не е окончателно разрешенъ. Струва ни се, че турското правителство, като даде такова решение на църковния въпросъ, създаде чрезъ това *новъ въпросъ досежно народонаселението на Тракия и Македония*; въ последната область само една епархия, велешката, е причислена къмъ българския екзархатъ“ [115].

По-горе споменатата бележа на редакцията на списанието „Православное Обозрѣніе,“ че българскиятъ църковенъ въпросъ не е популяризуванъ въ Русия, е дала поводъ на Жинзифова да използува хилядогодишнината отъ основанието на българската църква (църковенъ съборъ въ 870 г., а 1000-годишнината — 2. V. 1870 г.), за да запознае руското общество съ сждбата на българската църква: [113, 117, 119]. Своя трудъ за сждбата на българската църква той чете въ деня на хилядогодишнината на едно заседание на Славянския благотворителенъ комитетъ. Главниятъ му източникъ е М. Дриновата „История на българската църква,“ издадена въ Виена 1869 г. И тукъ Жинзифовъ не пропуща да изтъкне, какъ насилствено и съ хитрость е била унищожена самостойностьта на българската църква.

Скептицизмътъ на Жинзифова се оказва вѣренъ до известна степень: ферманътъ отъ февруарий 1870 г. озлобява патриаршията и тя се впуща въ отчаяна и яростна атака срещу българитѣ. За българитѣ тоя ферманъ открива единъ организационенъ периодъ, изискващъ прекжсване на всѣка враждебность. Докато българитѣ правятъ опити за примирение, патриаршията се стреми да отмѣни фермана и да компромитира дѣлото имъ и предъ турската власть, и предъ другитѣ православни църкви. Въ тази усилена борба взема участие и печатътъ на двета спорещи страни, а обстановката се мѣни, понеже става промѣна и на турскитѣ държавници,[*] които нееднакво сж схващали борбата. На тази фаза отъ борбата Жинзифовъ е посветилъ редица свои статии [120, 121 126 128 116 122 125]. Той описва факти, разяснява събития, тълкува отношения, възхищава се понѣкога отъ благородния тонъ на патриарши документи, порицава и изобличава елинизаторски и материалистични подбуди у патриаршията и у националистичния гръцки печатъ, следи съ трепетъ единството на българитѣ и дава свои съвети за успѣхъ и сигурность на дѣлото, — съ една речь, не пропуща ни единъ сжщественъ моментъ отъ борбата и така ориентира руското общество върху истината и нейното запазване. Отдѣлно трѣбва да подчертаемъ мнението на Жинзифова, че „фактъ, канонически доказанъ и исторически засвидетелствуванъ, е, че патриаршията е нѣмала първоначално каноническо ведомство надъ Македония, а голѣма часть отъ Тракия тя сама е признала за независима“ [121]. Между това отношенията между спорещитѣ отново се затѣгатъ. Отново става нужда отъ патриарши послания до другитѣ православни църкви за свикване на съборъ и отлжчване на българитѣ, отново става нужда отъ послания на българската екзархия до сжщитѣ църкви за разяснение на истината.

---

[*] Напр., министрътъ Али-паша, починалъ на 25.VIII. 1871 г.

7

На неуморната и неотклонна работа на Жинзифова по освѣтляване на руското духовенство се дължи въ голѣма степень това, че рускиятъ синодъ на 2. III. 1871 г. дава на патриаршето послание за свикване на съборъ и за отлжчването на българитѣ единъ отговоръ, напълно благоприятенъ за нашата кауза. Съ тонъ прямъ и твърдъ, както подобава на една могжща православна църква, рускиятъ синодъ признава възстановяването на самостоятелностьта на българската църква за фактъ неотрицаемъ, а по сжщество напълно справедливъ и законенъ; съ сжщия тонъ той отхвърля идеята за свикване на вселенски съборъ.* Разбира се, че отъ това развитие на въпроса патриаршията не е могла да бжде доволна, и затова ние виждаме, че тя продължава да прави нови проекти дори следъ назначаването на български екзархъ. Съ това назначение настжпва за българитѣ една зидателска, творческа работа, едно строителство, пропито съ ентусиазъмъ поради успѣха на една обществена борба съ справедлива кауза и поради това, че църковната независимость, щомъ се постигна, откри ясни периспективи за една политическа независимость на българския народъ. Тази творческа работа на българското висше духовенство Жинзифовъ е изложилъ въ цѣла редица твърде голѣми статии [129-133]. Особено внимание е отдавалъ Жинзифовъ на въпроса за границитѣ на българския екзархатъ. „За окончателното уреждане на българския църковенъ въпросъ остава да се уреди само турската область Македония, грамадното болшинство отъ населението на която се състои, твърдимъ положително, отъ чистокръвни славяно-българи“ [133].** Отъ това гледище Жинзифовъ отбелязва всѣки актъ отъ приложението на клаузата относно смѣсенитѣ епархии. Този именно въпросъ е билъ най-тревожния за Жинзифова всрѣдъ радостнитѣ чувства отъ постигнатото вече възстановяване самостойностьта на българската църква.

Съзорица

7

---

* Отговорътъ на руския синодъ е напечатанъ въ ПрОб, априлъ 1871, стр. 477—489. Въ мартенската книжка на сжщото списание, стр. 129—132, се излага отговорътъ на сръбския митрополитъ Михаилъ съ дата 14. XII. 1870 г.

** Виж. тамъ стр. 256.

Схизмата, произнесена отъ единъ мѣстенъ константинополския съборъ*, на който патриаршията искала да придаде значение на вселенски съборъ, не е безпокоила Жинзифова, защото руското обществено мнение е било вече достатъчно осведомено. Затова ние виждаме, че руски писатели** сами се занимаватъ съ българскитѣ църковни работи и, като слагатъ въпроса: „Руската църква може ли да одобри отлѫчването на българитѣ, ако патриаршията поиска нейното мнение?“, сами отговарятъ на този въпросъ отрицателно. Но не само това, ние виждаме руски писатели да полемизиратъ съ часть отъ руската преса (напр. съ в. „Гражданинъ“), стояща подъ елинофилско влияние, да разкриватъ истината, да посочватъ софизмитѣ, да изтъкватъ пристрастието и да разсѣйватъ заблужденията въ руското общество по българскитѣ дѣла. Въ тази насока най-енергично е действувалъ Нилъ А. Поповъ***.

Ако речемъ да обобщимъ възгледитѣ на Жинзифова върху църковната разпра, на която той е посветилъ толкова много журналистиченъ трудъ, описанъ отъ мене въ главитѣ 4. 5. и 9., остава само да си послужимъ съ неговия собственъ сводъ на тѣзи възгледи. Като хвърля погледъ назадъ, Жинзифовъ казва:

„Всѣки, който се е интересувалъ донегде за вървежа на гръцко-българския въпросъ въ различнитѣ му фази презъ течение на повече отъ 16 години, ще може безъ особенъ трудъ да разбере, че прѣчка за окончателното и миролюбиво разрешение на този въпросъ не сѫ нито догмитѣ, нито канонитѣ и църковнитѣ постановления на православната църква; за мирното привършване на разпрата е прѣчила и до днесъ пречи материалната страна на въпроса. Нѣма да си кривимъ душата и ще посочимъ чистата истина! Материалната страна на въпроса, това е турската областъ Македония, а сжщо тъй и географическа Тракия. Ние твърдимъ смѣло, че ако утре българскиятъ екзархъ би се съгласилъ, съ огледъ къмъ окончателното разрешение на българския въпросъ, да пожертвува Македония, съ други думи, да остави — и то не всички изключително, а само нѣкои македонски епархии подъ духовната власть на цариградския патриархъ, то Цариградскиятъ синодъ, ако не радостно, охотно би благословилъ възобновяването самостоятелностьта на древната българска православна църква, и би снелъ отъ цѣлия православенъ български народъ анатемата и схизмата, измислена преди две години отъ състоялия се въ Цариградъ мѣстенъ съборъ. Но работата е въ това, че българското народонаселение на Македония превишава по своята численость броя на всички останали народности съ християнско вѣроизповѣдание“ [133] *.

---

* Трѣбва да подчертаемъ, че Жинзифовъ не е пропусналъ да отбележи възмутителната практика, присѫща на всѣка непочтенно действуваща организация, да се подправятъ и съчиняватъ „протоколитѣ“. Той отбелязва, че протоколитѣ на въпросния съборъ сѫ „съчинявани“ 20 дни следъ самото заседание. Спр. МВ, 1872, № 261 (16.X).

** Вж. ПрОб, 1872, ноемврий, стр. 625—642.

*** Вж. „Нови книги по българския въпросъ“ (ПрОб, 1872, XII, стр. 759—765); „Биографски сведения за I бълг. Екзархъ“ (сѫщо, IX, стр. 449—552); „За деятелностьта на дружеството „Македонска дружина“ въ Цариградъ“ (сѫщо, 1873, VI, стр. 269—272); „Българското благотворително братство „Просвѣщение“ въ Цариградъ“, (сѫщо, 1874, I, стр. 29—36); „За значението и положението на южно-славянската православна епархия“ (сѫщо, 1874, II, стр. 243—251).

III.

Журналистически трудове на Р. Жинзифовъ на руски.

Съкращения: Д — журналъ День, еженедѣльная газета, издаваемая Ив. Аксаковымъ, Москва.
М — Москва, газета политическая, экономическая и литературна. ·Редакторъ-издатель Ив. Аксаковъ.
МВ — Московскія Вѣдомости.
Мч — Московичъ, газета политическая, экономическая и литературная.
ПрОб — Православное Обозрѣніе, ежемѣсечный журналъ.
РБ — Русская Бесѣда.
СЛ — Современная Лѣтопись Русскаго вѣстника.

Бележка. Въ следващия показалецъ имаме следъ поредния номеръ посоченъ надписа и псевдонима на Жинзифова, а следъ това е дадено пълното заглавие на статията. Накрая, за всѣки поредънъ номеръ е посочено въ съкратенъ видъ изданието, дето е помѣстена статията. Първата цифра до съкращението отдѣсно означава годината, втората цифра — броя на вестника или номера на книжката. Следъ годината обикновено е посочена датата и точната страница.

Гдето нѣма нищо предъ заглавието на статията, тамъ въ оригиналния източникъ стои подписътъ на Жинзифова (К. Жинзифовъ). Подъ много свои статии Жинзифовъ се е подписвалъ само „Велешанинъ“

---

* Вж. тамъ стр. 256.

или „Велесовъ“, което въ моя показалецъ е изрично означено. Подъ други свои статии Жинзифовъ се е подписвалъ само съ инициали или нѣкой знакъ, напр. X., Z. Z. Z., ?, — което сѫщо тъй изрично сънъ посочилъ въ показалеца си. — Тамъ, гдето съмъ поставилъ предъ заглавието на статията *, авторството на Жинзифова на тази статия не е за мене положително. За всички статии безъ тоя знакъ авторството на Жинзифова е несъмнено. Статиитѣ сѫ приведени въ показалеца въ хронологиченъ редъ.

Показалецъ.

1. Письмо однаго изъ учащихся въ Москвѣ болгаръ къ редактору. Д, 1861, 3, стр. 14—15 (6.XI).
2. Ж. — Два слова о болгарской газетѣ „Дунавскій лебедъ“ (писмо болгарина). Д, 1861, 8, стр. 15—16 (3.XII).
3. * Болгарскій вопросъ. СЛ, 1861, 21, стр. 15—18.
4. * Письмо изъ Битоліи (Монастирь). Д, 1862, 13, стр. 14—15
5. * Письмо изъ Битоліи (Монастирь). Д, 1862, 33 (26.V).
6. * Извлѣченія изъ писемъ полученныхъ здѣшными болгарами. Д, 1862, 35 (1.IX).
7. * Изъ Константинополя — Болгарскій церковный вопросъ. Д. 1862, 40 (6.X).
8. Ж. — Кое-что о черногорцахъ, сербахъ и болгарахъ (Письмо въ редакцію дня однаго изъ учащихся въ Москвѣ славянъ). Д. 1862, 42 (20.X).
9. Велешанинъ. Димитрій и Константинъ Миладинови (Письма къ П. И. Бартеневу, Москва 30 окт. и 8 нояб. 1862). Д. 1862, 46 и 48. — Съдържа между другото едно писмо на Д. Миладиновъ отъ 24.X. 1857 г. и една статия отъ сѫщия за положението въ Охридъ. — Съпоставено съдържанието на № 9 съ това на № 135, доказва, че Велешанинъ е самиятъ Жинзифовъ.
10. Велешанинъ. Нѣсколько словъ о взаимномъ сочувствіи славянъ южныхъ и славянъ русскихъ. Д, 1863. 3 (19. I).
11. Велешанинъ. Славянское обозрѣніе. Д, 1863, 5 (2.II).
12. Велешанинъ. Славянское обозрѣніе. Д, 1863, 8 (23.II).
13. Велешанинъ. Славянское обозрѣніе. Д, 1863, 10 (9.III).
14. * Южний славянинъ. Два слова по поводу статіи г. Николая Берга „Мои скитанія по бѣлу свѣту“ („Современникъ“, 1 и 2 т., 1863 г.). Д. 1863, 9 (2.III).
15. Велешанинъ. Славянское обозрѣніе. Д, 1863, 11 (16.III).
16. * Болгаринъ. Два слова по поводу подписки въ память болгарина Отца Софронія (Писмо къ редактору одного изъ учащихся въ Москвѣ Болгаръ). Д, 1863, 12 (23.III).
17. * Битоля Д, 1863, 12 (Дописка, въ която се говори главно за унията).
18. Велешанинъ. Славянское обозрѣніе (за отношението на Австрия и Германия къмъ полско-руския въпросъ). Д, 1863, 13 (28.III).
19. Велешанинъ. Отзывъ русскаго священника о греческомъ духовенствѣ. Разглежда се статията на Лукьянова

„Путешествіе по святую землю“—въ Русскитѣ Архивѣ вып. 1 и 2. Д, 1863, 13 (28. III).

20. Велешанннъ. Славянское обозрѣніе (говори се за полския въпросъ и за унията въ България). Д, 1863, 14 (10.IV).

21. * Писъма изъ — Битоля (подготвителни мѣрки на Турция за воюване съ сърбитѣ); — Солунъ (гръцко-българскитѣ отношения) и — Константинополь (за българския църковенъ въпросъ). Д, 1863, 15 (15.IV).

22. Велешанинъ. Славянское обозрѣніе (по полския въпросъ) Д, 1863, 16 (20.IV).

23. Велешанинъ. Славянское обозрѣніе (по полския въпросъ). Д, 1863, 17 (27.IV).

24. Велешанинъ. По поводу тысячилѣтней годовщины Св. Кирилла и Меѳодія. Д, 1863, 18 (4.V).

25. Велешанинъ. Славянское обозрѣніе (по полския въпросъ). Д, 1863, 19 (11.V).

26. * Голосъ къ Европѣ съ Балканскаго полуострова (за единъ манифестъ, прѣснатъ между балканскитѣ славяни и отпечатанъ въ чехскитѣ „Народни листове“). Д, 1863, 21 (25.V).

27. Велешанинъ. Славянское обозрѣніе (по полско-руския въпросъ). Д, 1863, 23 (8.VI).

28. Велешанинъ. Славянское обозрѣніе (по полско-руския въпросъ и за положението на южнитѣ славяни). Д, 1863, 25 (25.VI).

29. Велешанинъ. Славянское Обозрѣніе (развитие на полско-руския въпросъ). Д, 1863, 26 (29. VI).

30. Велешанинъ. Славянское обозрѣніе (размишления около една словашка статия въ връзка съ полския въпросъ). Д, 1863, 27 (6.VII).

31. *.?. Греческій патриархъ и римскій папа въ отношеніи въ болгарской церкви. Переводъ съ болгарскаго — Минкова. Авторъ — молодой болгаринъ, учившійся въ Германіи. Д, 1863, 29 (20.VII).

32. Велешанинъ. Славянское обозрѣніе (за страха на славяни и нѣмци предъ „страшния панславизъмъ“ и за положението на българитѣ, главно по църковния въпросъ). Д, 1863, 36 (7.IX).

33. X. — Одно изъ дѣйствіи Эллинскаго Министра Народнаго Просвѣщенія (гръцки мѣрки за погърчването на българитѣ). Д, 1863, 39; 1864, 36.

34. X. — Бессарабскіе болгаре и управляющій ими комитетъ (описватъ се просвѣтителнитѣ стремежи на бесарабскитѣ българи). Д, 1863, 50(14.XII).

35. *. В-нъ. Еще два слова о причинѣ появленія въ Прагѣ новой чешкой газеты Národ. Д, 1863, 51 (21.XII).

36. X. — На Новый годъ (благопожелания къмъ всички славянски народности и размишления главно по полско-руския въпросъ и по фанариотското иго въ България). Д, 1864, 1 (6.I).

37. X. — Русины и польское востаніе. Д, 1864, 3 (18.I).

38. Х. — Еще нѣсколько словъ о дѣйствіи фанаріотовъ въ Болгаріи (възъ основа на лични наблюдения и по сведения изъ периодическия печатъ). Д, 1864, 6 (1.II).

39. Х. — Фанаріоти и волненія въ Болгаріи (стълкновенията въ Русе и Търново между народа и фанариотитѣ, и турската войска). Д, 1864, 8 (22.II).

40. Редакция на в. День. Кто этотъ Х? Д, 1864, 15 (11.IV); 22 (3.V). — Х е Жинзифовъ.

41. Х. — Еще слово о фанаріотахъ въ Болгаріи, въ отвѣтъ г. В. Неклюдову. Д, 1864, 15 (11.IV). — Визира се статията „Еще слово о посвященныхъ монастиряхъ" отъ В. Неклюдовъ, помѣстена въ МВ с. г, 74—75.

42. * Греческіе архіереи въ Болгаріи. (Осложнението на църковния въпросъ следъ анатемата и примѣръ на стълкновение въ църквата — една сватба въ Плѣвенъ). Д, 1864, 22 (30.V).

43. Х. — Засѣданія въ Константинопольской патріархіи, по церковному вопросу болгаръ. (Разглеждатъ се 6-тѣ заседания — 21.II, 12.IV, 17.V, 22.V, 30.V и 12.VI, станали мимо официалната комисия). Д, 1864, 27 и 32 (4.VII и 8.VIII).

44. Х. — Возвращеніе болгарскихъ архіереевъ изъ заточенія. Д, 1864, 44 (20.IX).

45. Х. — Бесѣда двухъ грековъ объ осуществленіи великой идеи. (Една наивна статия въ Медицинско списание). Д, 1864, 46.

46. Велешанинъ. Взглядъ греческаго публициста на Россію по поводу болгарскихъ дѣлъ. (Справка „Отечественныя Записки", 1861 — Взглядъ Константинопольскаго грека на болгарскія и критскія дѣла, А. Гильфердинга). Д, 1864, 48.

47. Х. — Отвѣтъ болгарскихъ представителей на донесеніе Константинопольской патріархіи, турецкому министру Али-пашѣ, по българскимъ дѣламъ. Д, 1864, 51 и 52 (19.XII).

48. Ж. — Западная пропаганда въ Македоніи. Д, 1865, 3 (16.I).

49. Ж. — Черногорцы и итальанскіе революціонеры. Д, 1865, 5 (30.I).

50. Ж. — Отвѣтъ газеты Národ на письмо професора харковскаго унивирситета г. Лавровскаго. Д, 1865, 23.

51. Велешанинъ. Славянская хроника.
   I. Сербскій князь Михаилъ и будущій его наслѣдникъ. Отношенія сербскаго правительства къ Сербскому народу. Сербская община и Сербское правительство. Д, 1865, 30.
52. II. Предсказанія газеты Србобранъ о будущей судьбѣ Балканскаго полуострова. Нѣсколько словъ изъ Пражкой газеты объ Евреяхъ и Нѣмцахъ. Желанія и ожиданія Львовской газеты „Слово". Бесѣда Св. Кирилла съ Лютеромъ, подслушанная газетою „Страхопудъ". Д, 1865, 33.

53. III. Министры Сербскаго Княжества. Междуособная вражда Хорватовъ. Д, 1865, 34.

54. IV. Заботы Турецкаго правительства объ образованіи своихъ подданнихъ, Новая болгарская газета „Время". Нѣсколько словъ о Болгарскомъ церковномъ въпросѣ. Д, 1865, 37.

55. V. Мнѣніе болгарской газеты „Время" о нравственныхъ силахъ Грековъ и Болгаръ. Освобожденіе Сербскихъ заговорщиковъ. Возваніе газеты Národ по поводу манифеста Австрийскаго императора. Примиреніе между между партіями Хорватовъ. Д, 1865, 39.

56. VI. Еще два слова о церковномъ вопросѣ Болгаръ. Какъ смотрѣло и смотритъ Турецкое правительство на этотъ вопросъ. Отвѣтъ князя Кузы на письмо Константинопольскаго патріарха. Боснійскіе Сербы подъ управленіемъ Османъ-паши. Д, 1865, 44.

57. VII. Новый уніатскій епископъ въ Константинополѣ. Взглядъ болгарской газеты на такъ называемую унію. Обращеніе помянутой газеты въ Болгарамъ. Два слова объ органѣ западной пропаганды, газетѣ „Турціи". Д, 1865, 50 и 51.

58. * В. — Письмо изъ Праги. Д, 1865, 37.

59. * В. — Спасеніе Австріи. Д, 1865, 39.

60. * В. — Письмо изъ Праги. Д, 1865, 42.

61. Z. Z. Z. — Изъ замѣтокъ путешественика по Македоніи. СЛ, 1866, 32, 33, 34, 36 и 40. Излагатъ се наблюденията, направени презъ време на пѫтуването на Жинзифова въ Македония презъ м. м. юний и юлий 1866. Сѫщата тази статия е отпечатана и следъ смъртьта на Жинзифова въ Сборника „Родное племя" кн. 2 (1877, мартъ 22), стр. 182—222, — издаденъ отъ Славянския Благотворителенъ Комитетъ въ Москва. Вж. по-нататъкъ № 134. — Съпоставени № № 61 и 135 доказватъ, че Z. Z. Z. не е другъ, а самъ Жинзифовъ.

62. Z. Z. Z. — Возобновленіе сношенія румынской церкви съ Константинопольскимъ патріархомъ. СЛ, 1866, 39, стр. 5—6.

63. Z. Z. Z. — Нынѣшній князъ Румыновъ и настоящее положеніе румынской церкви. СЛ, 1866, 42, стр. 6—7.

64. Z. Z. Z. — Патріархъ Софроній и константинопольскій греческій синодъ. СЛ, 1866, 43, стр. 3—4.

65. Z. Z. Z. — О Болгарахъ, подвластныхъ Румынскому правительство. МВ, 1866, 46 и 58 (3. III и 17. III).

66. Z. Z. Z. — Извѣстія изъ Турціи (Обсѫждатъ се училищнитѣ реформи на Митхадъ-паша въ Туна-алети). МВ, 1866, 85 (22. IV).

67. Z. Z .Z. —Газета „Турція" о восточнемъ вопросѣ. МВ, 1866, 214 (13. X).

68, Z. Z. Z. Удаленіе патріарха Софронія отъ константинопольскаго прѣстола. СЛ, 1867, 3, стр. 3-4.

69. Z. Z. Z. — Низложеніе Александрійскаго патріарха Никанора. СЛ, 1867, 5, стр. 3—5.

70. Z. Z. Z. — Вѣсти изъ Турціи. (Разбойничество, реформи и европейско несъгласие). МВ, 1867, 16 (20. I).
71. Z. Z. Z. — Мирко Петровичъ, великій воевода черногорскій. СЛ. 1867, 34.
72. Славянская хроника.
    Z. Z. Z. — I. Борба Хорватовъ съ Мадьярами. Окружное посланіе къ хрватскимъ священникамъ. Газета Debatte о панславистическихъ агитаціяхъ въ Триединномъ Королевствѣ. Возраженіе хорватской газеты Новы Позоръ. Предстощее созваніе хорватскаго сейма. СЛ, 1867, 38.
73. Z. Z. Z. — II. Нѣсколько словъ о церковномъ болгарскомъ вопросѣ. Болгарская брошюра по поводу этого вопро́са. Турецкая политика относительно Болгаръ и Грековъ. Интриги турецкаго правительства и западныхъ пропагандистовъ. Докторъ Чомаковъ и его туркофильская партія. Взглядъ Болгарина на Грековъ, Сербовъ и Русскихъ. Обращеніе къ Болгарамъ. (Обширни извлѣчения отъ току-що излѣзла въ Букурещъ книга „Братское обясненіе Болгарина къ его братьямъ Болгарамъ“). СЛ, 1867, 39.
74. Z. Z. Z. — III. Объясненіе хорватской газеты Новы По́зоръ. Предстоящее созваніе хорватскаго сейма. Хорватскій намѣстникъ баронъ Раухъ. Новый проектъ константинопольскаго патріарха о решеніи болгарскаго вопроса. Прошеніе, поданное константинопольскими Болгарами турецкому министру Фуадъ-пашѣ. СЛ, 1867, 41.
75. Z. Z. Z. — IV. Проектъ константинопольской патріархіи о рѣшеніи Болгарскаго вопроса. Болгарская брошюра по поводу этого проекта. Необходимо, что бы Болгары приняли уступки вселенской патріархіи. Послѣдствія этихъ уступокъ. Важная ошибка Болгаръ и недальновидность ихъ представителей. Обращеніе автора брошюри къ Болгарамъ. СЛ, 1867, 44.
76. Z. Z. Z. — V. Хорватскія дѣла. Воззванія хорватскихъ комитетовъ въ Загребѣ и Срѣмѣ. Программа хорватской народной партіи. Стремленія и желанія Мадьяръ. Бредни мадьярскихъ патріотовъ о Балканскомъ полуостровѣ. Угорская Русь. СЛ, 1867. 46.
77. К-С-Н-Ф-Н-Т-ВЪ, — Изъ Константинополя, 1-го мая (19 апрѣля), 1867. МВ, 1867, 103 (12 V.). (По записката на (Б. Ц. Р. К. до Султана; приведено е на руски и стихотворното възвание на Б. Ц. Р, К. къмъ българитѣ).
78. Велесовъ — Болгары и ихъ сосѣды (письмо къ редактору „Москы“). М, 1867, 39 (за етнографическата карта на Лежанъ).
79. Велесовъ — Болгары и ихъ сосѣди (письмо къ редактору „Москвы“). М, 1867, 66 (статистика и история).
80. Велесовъ — Болгары и ихъ сосѣды (письмо къ редактору „Москвы“). М, 1867, 87 (19. VIII). (духовното иго, история).
81. Велесовъ — Болгары и ихъ сосѣды (письмо къ редактору „Москвы“). М, 1867, 153 (национално възраждане на българитѣ).
82. Москвичъ-Болгаринъ — Проектъ вселенской патріархіи о рѣшеніи болгарскаго вопроса. М, 1867, 184 (21. XI). Съдържанието на тази статия е тъждествено съ това на

статтията подъ № 75, отдето се доказва, че авторътъ е Жинзифовъ.

83, Z. Z. Z. — Письмо румынскаго князя къ вселенскому патріарху. СЛ, 1868, 3, стр. 10—11.

84. ?. — Кровавая стычка болгаръ съ турками. М, 1868, 26 (3. V). Описва се стълкновеоието въ Шуменъ, по данни отъ в. в. „Дунавска Зора “и „Народность“.

85. ? — Какъ смотрятъ болгары на великія державы западной Европы. М, 1868, 36. (Привежда се по в. „Народность“ една дописка отъ Ловечъ, 16. V).

86. ?. — Положеніе въ Болгаріи 1868. (Допълнително описание на случката вп Ловечъ и сведения за нови срамни деяния на турцитѣ въ селата Садина, Дранца и Сеневе, — по в. „Народность“). М, 1868, 38 (18. V),

87 ?. — Разбойничество въ Болгаріи. (Все за случкитѣ въ Ловечъ). М, 1868, 61 (15. VI).

88. ?. — Болгарскія училища и журналистика. (Тази статия представлява извадки отъ едноименна статия, помѣстена недавна въ „Одескій вѣстникъ)“. М, 1868, 65 (20. VI).

89. ?. — Положеніе въ Болгаріи, 1868. (Описватъ се по сведения изъ в. „Народность“ българскитѣ нещастия еъ Върбовка, Караагачъ и Широко-поле). М, 1868. 71 (27. VI).

90. ?. — Положеніе въ Болгаріи, 1868. (Отношение на турлитѣ къмъ синоветѣ на пруския консулъ въ Русе, по в. „Народность“). М, 1868, 75 (3. VII).

91. Славянская хроника.

Z. Z. Z. — i. Нѣсколько словъ о Болгарскомъ движеніи. Настроеніе умовъ въ Болгаріи. Сочувствіе Болгаръ къ Сербамъ и Черногорцамъ. Заявленіе болгарскисъ газетъ „Народность“ и „Дунавская заря“ о дѣлахъ турецкаго правительства и поляковъ. СЛ. 1868, 10.

92. Z. Z. Z. — II. Есть ли христіанамъ поводъ роптать на турецкое правительство? Настоящее положеніе болгарскаго народа. Характеристика и дѣйствія Мидхадъ-паши. Новый способъ турецкаго правительства узнавать число ружей у Болгаръ. СЛ, 1868, 14.

93. Z. Z. Z. III. Отношеніе свободныхъ Грековъ къ Славянамъ. Обращеніе хорватской газеты Новый Позоръ къ Грекамъ. Взаимныя отношенія Сербовъ и Болгаръ. Совѣтъ газеты „Народоость“ Болгарамъ. СЛ, 1868, 13.

94. Z. Z. Z. — IV. Чувствованія сербскаго народа. Заявленія сербскихъ газетъ по случаю убіенія князя Михаила. Протестъ хорватской газеты „Новый Позоръ“ противъ Мадьярскихъ журналистовъ. Михаилъ Обреновичъ IV. СЛ, 1868, 21.

95. Z. Z. Z. — V. Сербскіе регенты. Огзывъ о нихъ газеты „Новый Позоръ“. Прокламація регентства къ сербскому народу. Рѣчь Миливоя Блазнавца сербскому войску. СЛ, 1868, 24.

96. Z. Z. Z. — VI. Сороковый день кончины князя Михаила. Слово сербскаго митрополита Михаила. Постановленія сербской скупщины· СЛ, 1868, 25.

97. Z. Z. Z. — VII. Нынѣшнее болгарское возстаніе. Подробности о сраженія болгарскихъ инсургентовъ съ турецкими войсками. Битва при Сливненскомъ ущельѣ. СЛ, 1868, 31.
98. Z. Z. Z. — VIII. Два слова по поводу турецко-греческаго столкновенія. Мнѣніе хорватской газеты „Позоръ". Что думаетъ сербское регентство. Отношенія его къ Австріи. Возвращеніе болгарскихъ работниковъ изъ Сербіи и Румыніи. Неистовство и варварство турокъ. СЛ. 1868, 46.
99. Z. Z. Z. — Михаилъ Обреновичъ III, князъ сербскій. СЛ, 1868, 20, стр. 9—11.
100. Z. Z. Z. — Славянская хроника. Содержаніе: Турецкія власти. Возвращеніе Османъ-паши въ Сараево. Закритіе богословской школы въ Баньялукѣ. Убійства въ Македоніи. Болгарская сатирическая газета. СЛ, 1869, 12, стр. 3—5.
101. Z. Z. Z. — Славянская хроника. Содержаніе: Два слова по поводу рѣчи Султана. Отчетъ великаго везиря Аали-паша. Турецкія преобразованія. Турецкое правосудіе. Митхадъ-паша, Сабри-паша и Акифъ-паша. Австрійскіе инженеры. СЛ, 1869, 23, стр. 5—6.
102. Z. Z. Z. — Славянская хроника. Содержаніе: Сербская народная скупщина. Рѣчь сербскихъ регентовъ. Новая сербская конституція. СЛ, 1869, 24, стр. 4—5.
103. Z. Z. Z. — Славянская хроника. Содержаніе: Сербская народная скупщина. Отвѣтный адресъ регентамъ. Новая сербская конституція. СЛ, 1869, 26, стр. 6—7.
104. Z. Z. Z. — Славянская хроника. Содержаніе: Участь Карагеоргіевичей. Рѣчь сербскихъ регентовъ при закритіи скупшины. СЛ, 1869, 27, стр. 5—6.
105. Современное состояніе греко-болгарскаго церковнаго вопроса. — Статия I. ПрОб, 1869, мартъ, стр. 441—461.
106. Сжщо. — Статия II. ПрОб, 1869, май, стр. 732—751.
107. Сжщо. — Статия III. ПрОб, 1869, іюль, стр. 106—115.
108. Сжщо. — Статия IV. ПрОб, 1869, ноябрь стр. 583—595.
109. Z. Z. Z. — Славянская хроника. Содержаніе: Письмо Луки Вукаловича къ Герциговинцамъ. СЛ, 1869, 23, стр. 6—7.
110. Z. Z. Z. — Славянская хроника. Содержаніе: Новая сербская конституція. „Новости изъ Сербіи" и Биржевыя Вѣдомости. СЛ, 1869, 30, стр. 8—9.
111. Z. Z. Z. — Славянская хроника. Содержаніе: Нѣсколько словъ о современной болгарской журналистикѣ. Болгарское литературное общество. Молодая Турція. СЛ, 1869, 47, стр. 11—12.
112. Z. Z. Z. — Славянская хроника. Содержаніе: Турецко-христіанскій комитетъ въ Константинополѣ. Агенти Аали-паша. Рѣчь болгарской газеты „Свобода", обращенная къ Аали-Пашѣ. СЛ, 1870, 4, стр. 4.
113. Тысячилѣтіе болгарской церкви. ПрОб, 1870, февраль, стр. 31—34.

114. Z. Z. Z. — Славянская хроника. Содержаніе: Два слова по поводу рѣшенія греко-болгарскаго вопроса. Письмо Луки Вукаловича къ Герциговинцамъ. СЛ, 1870, 14, стр. 8—9.

115. Рѣшеніе греко-болгарскаго вопроса. ПрОб, 1870, мартъ, стр. 69—74.

116. Z. Z. Z. — Славянская хроника. Содержаніе: Протестъ Константинопольскаго патріарха. Отвѣтъ турецкаго министра. Турецкое ираде къ Болгарамъ. СЛ, 1870, 15, стр. 15—16.

117. Судьбы болгарской церкви. — Статия I. ПрОб, 1870, май, стр. 801—821.

118. Сжщо. — Статии II-III. ПрОб, 1870, юнь, стр. 951—972.

119. Сжщо. — Статии IV-V. ПрОб, 1870, юль, стр. 71—93. Бележка: Трудътъ „Судьбы болгарской церкви“ е четенъ отъ Жинзифова на 3.V. 1870 въ засѐданието на Славянския Благотворителенъ Комитетъ (спр. СЛ, 1870, 13 и 14).

120. Греко-болгарскій церковный вопросъ. Содержаніе, Два слова по поводу рѣшенія греко-болгарскаго вопроса. Окружное посланіе Константинопольскаго патріарха. ПрОб, 1870, май, стр. 95—105.

121. Сжщо. Содержаніе: Окружное посланіе болгарскихъ архіереевъ. Бесѣда болгарскихъ депутатовъ съ константинопольскимъ патріархомъ. ПрОб, 1871, Іюль, стр. 212—213.

122. Z. Z. Z. — Два слова по поводу греко-болгарскаго церковнаго вопроса. МВ, 1870, 275, (20.XII).

123. Греко-болгарскій церковный вопросъ. ПрОб, 1871 январь, стр. 22—30.

124. Сжщо. (Идеята за свикване на Вселенски съборъ е подложена на основателна преценка). ПрОб, 1871, мартъ, стр. 119—129.

125. Z. Z. Z. — Кореспонденція изъ Одессы, 6. VIII. 1871 (по една афера въ Русското параходно общество). МВ, 1871, 167 и 168 (6, 29. VIII).

126. Греко-болгарскій церковный вопросъ. (Разглежда се смѣната на патриарха въ първата половина на 1871 и поведението на гръцката журналистика). ПрОб, 1871, октябрь, стр, 465-471.

127. Греко-болгарскій церковный вопросъ. (Разглеждатъ се проектитѣ на патриархията и домогванията ѝ да унищожи фермана). ПрОб, 1872, январь, стр. 5—15.

128. Греко-болгарскій церковный вопросъ. (Описватъ се произшествията презъ м. януарий и първата половина на м. февруарий 1872 год.). ПрОб, 1872, февраль, стр. 58—70.

129. Устройство Болгарскаго Экзархата. Содержаніе: Конецъ греко-болгарскаго церковнаго вопроса. Турецкій приказъ о введеніи въ дѣйствіе султанскаго фирмана. Избраніе перваго болгарскаго экзарха. Его пріѣздъ въ Константинопль. Махмудъ-паша и болгарскій экзархъ Анѳимъ. Еще новый проектъ константинопольскаго патріарха. ПрОб, 1872, апрѣль, стр. 143—152.

130. Болгарскій Экзархатъ. Содержаніе: Врученіе султанскаго берата болгарскому экзарху. Представленіе его къ Султану. Рѣчь

преосвященнаго Анѳима и отвѣтъ Султана. Окружное посланіе перваго болгарскаго экзарха. Содержаніе турецкаго берата. Отношеніе болгарскаго экзарха къ константинопольскому патріарху и дѣйствія послѣдняго. ПрОб, 1872, май, стр. 200—213.

130. Болгарскій Экзрхатъ. Содержаніе: Первая архіерейская служба въ болгарской церкви. Актъ провозглашающій независимость болгарской церкви. Окружное посланіе болгарского экзарха къ независимимъ православнымъ церквамъ. Отвѣтъ болгаръ въ газетѣ „Македонія" по поводу дѣйствія константинопольскаго патріарха. Второе окружное посланіе экзарха къ болгарскому духовенству. Назначение епископовъ въ болгарскія епархіи. Соборъ въ Константинополѣ, созываемый патріархомъ. ПрОб, 1872, іюль, стр. 312—345.

132. Болгарскій Экзархатъ. Содержаніе: Дальнѣйшія свѣдѣнія касательно болгарскаго экзархата. Объявленіе болгаръ схизматиками. Третье окружное посланіе болгарскаго экзарха. Заявленіе епархіи находящіяся въ Македоніи. Слово сказаное болгарскимъ экзархомъ по поводу провозглашенія вселенскимъ патріархомъ схизмы. ПрОб, 1872, октябрь, стр. 497—509.

133. Болгарскій Экзархатъ. Содержаніе: Нѣсколько словъ о дѣлахъ экзархата. Болгарскій епископъ Нилъ „Смоленскій" и его дѣйствія въ Македоніи. Уніатское движеніе въ Солуни. Протестъ константинопольскихъ болгаръ. Окружное письмо болгарскаго экзарха. Послѣднія извѣстія. ПрОб, 1874, апрѣль, стр. 255—265.

134. Изъ замѣтокъ путешественика по Македоніи въ
1866 году. Статия, напечатана следъ смъртьта на Жинзифова
въ „Родное племя," сборникъ въ пользу славянъ Балканскаго
полуострова, пострадавшихъ отъ войни и турецкаго насилія, из-
данный Слав. Благотв. Комит. въ Москвѣ. Книга II, (1877), стр
181—222.

135. Димитрій и Константинъ Миладинови. Напечатано
следъ смъртьта на Жинзифова въ споменатия отъ насъ въ пред-
ходния № 134 сборникъ „Родное племя," книга II, (1877), стр.
264—288.

IV.

Заключение.

Даннитѣ, които съобщихъ за журналистичнитѣ трудове на Жинзифова, за броя, съдържанието и възгледитѣ на неговитѣ статии налагатъ да се корегира досегашниятъ му литературенъ портретъ. Жинзифовъ не е само стихотворецъ, въодушевяванъ отъ родолюбиви чувства, той е и практически деецъ за доброчестината на своя народъ. Въ негово лице България е имала предъ руското обществено мнение единъ неуморимъ, съвестенъ, постояненъ и тактиченъ тълкуватель на нейнитѣ страдания и стремежи и то презъ цѣли шестнадесеть години. На този журналистически постъ, поетъ отъ него видимо доброволно, сж го поставили и задържали пробуденитѣ обществено-национални сили на българския народъ, сжщитѣ ония сили, които бѣха направили отъ Д. Миладиновъ единъ пламененъ апостолъ-будитель, а отъ С. Раковски — единъ горещъ, безпокоенъ революционеръ и политикъ, за да не изреждаме цѣлата плеяда народни труженици. Тогавашната българска действителность опредѣля прѣко братя Миладиновци жизнената задача и на Жинзифова — да популяризира българското дѣло предъ руситѣ, съ единствена цель да се спечели мощната подкрепа на Русия за освобождението на българитѣ отъ подъ игото. Какъ Жинзифовъ е изпълнилъ тази задача, се вижда отъ гореизложенитѣ данни: съ необикновено постоянство въ труда и възгледитѣ, съ рѣдка за тогавашната робска атмосфера почтенность въ мненията, съ беззаветна вѣрность и преданность на истината и на родината, съ целесъобразность и тактъ къмъ нашитѣ и чуждитѣ двигатали и съ забележително вѣрно схващане на възможноститѣ за извоюване свободата на България. „Най-простъ, най-скроменъ, най-безпретенциозенъ човѣкъ, чуждъ на всѣкакъвъ блѣсъкъ, врагъ на всѣко фанфаронство и фразйорство“, както го характеризуватъ негови съвременници-руси*, „Жинзифовъ е билъ пропитъ отъ една своя дълбока и висока идея, Жинзифовъ е билъ човѣкъ на народното дѣло“. И когато неговата жизнена идея е на пжть сигурно да се реализува, тогава той напуща своя журналистически постъ и то за винаги, безъ да е могълъ самъ да установи, че неговиятъ животъ не е билъ „безплодна и пуста битва, лишена отъ всѣкакво добро“.** На 15. февруарий 1877 год., т. е. два и половина месеца следъ заповѣдьта за мобилизация на руската армия (29. X. 1876) и два месеца преди обявяването на освободителната война, Жинзифовъ починалъ, пишейки усърдно пжтеводитель за руската войска по Македония. Смъртьта го е лишила не само отъ радостьта да види Санъ-Стефанска България, но и отъ скръбьта предъ последвалото разпокжсване на тая цѣлостна България, обемаща и Тракия, и Македония.

---

* Вж, Некролога за К. И. Жинзифова, печатанъ въ сп. Православное Обозрѣніе, 1877, мартъ, стр, 658-659.

** Вж. неговото стихотворение „Безсоница“, въ изданието на М. Н. К. „Съчинения на Райко Жинзифовъ“, стр. 61, редове 19-20.

ГРАДЪ ОХРИДЪ.

ИСТОРИЧЕСКИ ОЧЕРКЪ.[1]

Отъ Ив. Снѣгаровъ.

Ако въ ясенъ день тръгнете отъ Битоля на северозападъ, минете прохода Гявато и презъ градчето Ресенъ се покачите на планинския върхъ Петрино, то предъ вашия погледъ се открива обширната живописна охридска котловина, окржжена отъ високи и низки планини. Надъ себе си виждате лазурно, пълно съ слънчевъ блѣсъкъ небе, а долу — пъстро и плодородно поле, свещения български гр. Охридъ, амфитеатрално разположенъ на осамотенъ двуглавъ хълмъ, и предъ него голѣмо, елипсовидно свѣтлосиньо езеро. Тая великолепна картина довежда зрителя въ възхищение и, привличанъ като отъ магнитна стрела, той бърза да слѣзне по-скоро отъ върха, да мине край буйнитѣ градини и лозя, съ които е нагиздено полето, да се изкачи на странния хълмъ и, любувайки се на чудната игра на слънчевитѣ лжчи въ кристалнитѣ струи на езерото, да се предаде на сладостно съзерцание... Високи стени (останки отъ стара крепость), на

---

[1] За миналото на гр. Охридъ сж давали откжслечни сведения разни пжтешественици, историци и др. Следъ Балканската война у насъ се явиха исторически очерци за тоя градъ: на Г. Баласчевъ (въ Съвременна илюстрация, год. II, бр. 23), на проф. А. Иширковъ подъ заглавие „Охридско езеро и градъ Охридъ“ (речь, държана на тържественото събрание на Бълг. академия на науките презъ 1915 г.) и Д. Ласковъ („Църковенъ вестникъ“, 1916 г., бр. 41 42, 43).

Азъ се опитвамъ да дамъ по-пъленъ исторически очеркъ, като хвърлямъ погледъ върху всички по-важни епохи отъ историческото минало на Охридъ (отъ IV в. пр. Хр. до Балканската война) и се стремя да очертая политическия, икономическия и духовния му животъ. За турското робство използувахъ нѣкои сведения отъ ненапечатания още II томъ на своя трудъ „История на Охридската архиепископия“ и материали отъ XVIII и XIX в., които съмъ намѣрилъ въ Охридъ.

Македонски прегледъ. Год. IV, кн. 1. 1928.

мѣста срутени, увѣнчаватъ хълма, на който унило се прострѣлъ градътъ. Източниятъ върхъ на хълма се украсява отъ катедралния храмъ „Св. Климентъ“ и едноименното класно градско училище. Западниятъ му връхъ е по-високъ и на него стърчатъ дебелитѣ стени на старовремско укрепление, наричано сега Горни Сарай, понеже тукъ е имало дворецъ на охридския властелинъ Джелядинъ бей. Кѫщитѣ сѫ разположени по двѣтѣ половини на хълма и по полето край езерото. Градътъ се дѣли на квартали: Варошъ, Месокастро, Кошища, Воска, Влашки махали (горна и долна). Варошъ е старата и централна часть на града и се намира вѫтре въ крепостьта, на хълмовия склонъ къмъ езерото. Той се дѣли на много махали: Св. Димитрий и Челница (подъ катедралната църква „Св. Климентъ“); Панданосъ, Имаретъ и Св. Врачи (подъ Горни Сарай); Канео (вм. Камнево), Фардакь, Геракомия, Болница (по брѣга на езерото). Канео се намира на западния край на хълма, който свършва съ стръмна невисока канара, вдадена въ езерото. Това мѣсто е твърде поетично и е любимо мѣсто на охридската младежь за разходка. Оттукъ окото обхваща езерото въ цѣлата му величина (около 271 кв. клм.[1]) и съ всичкитѣ му околности. На югозападния брѣгъ едвамъ се мѣрка старовѣковниятъ бѣлостененъ манастиръ „Св. Наумъ“ и надъ него на изтокъ се издига планината Галичица. Малко на западъ отъ манастира, между планинитѣ Гора и Мокра, край езерото, се бѣлѣе китната албанска паланка Поградецъ, а на северозападъ отъ Канео надзърта славното българско градче Струга, родно мѣсто на великитѣ български будители Димитъръ и Константинъ Миладинови. Задъ Струга се простира широко поле оросявано отъ тихия Дримъ, който, щомъ мине полето, бурно носи презъ албанскитѣ канари бистритѣ охридски води въ Синьо море.

Кварталътъ Месокастро е разположенъ на източния склонъ на хълма вънъ отъ крепостьта, а Кошища — въ политѣ на северния склонъ на сѫщия хълмъ. Задъ Кошища по пѫтя за Струга, близо до езерото, се простира Воска, населена съ турци, а на изтокъ отъ Месокастро край езерото и по полето се намиратъ другитѣ турски махали (Търсье или Сазлъкъ, Сюргюнъ махала, Сарай махала, Зулумия и пр.), Горна влашка махала и Долна влашка махала.

---

[1] Д-ръ А. Иширковъ, Охридско езеро и гр. Охридъ (рѣчь, държана на тържественото събрание на Бълг. академия на наукитѣ. презъ 1915 г.), София, 1915 г., стр. 6. Съ чунъ езерото може да се преплава надлъжъ въ 8 часа, а наширъ въ 3–4 часа.

Днесъ Охридъ наброява около 12,000 жители, отъ които повече отъ половината сж българи. Кварталитѣ Варошъ, Месокастро и Кошища сж населени само съ българи. Тѣ сж пръснати и въ двeтѣ влашки махали.

Въ Охридъ има 16 църкви и църквички, отъ които 13 въ Вароша (катедралата Св. Климентъ, Св. Димитъръ, Св. Богородица въ Панданосъ; въ мах. Челница: Въведение Богородично, Св. Константинъ и Елена, Св. Врачи; въ мах. Болница: Успение Богородично, Св. Никола и Св. Климентъ; въ мах. Геракомия: Св. София и Св. Никола; Св. Ив. Богосло вdevъ Канео и Св. Врачи, която въ турско време бѣше оставена на гъркоманитѣ), Св. Богородица въ Месокастро, Св. Никола въ Долна влашка махала и Св. Георги въ Горна влашка махала. Много отъ варошкитѣ църкви сж доста стари, построени сж били преди турското робство. Съ своята архитектура, живопись и надписи тѣ тайнствено мълвятъ за нѣкогашното високо духовно-национално значение на града.

⁂

Охридъ, осемвѣковенъ български духовенъ центъръ, е твърде древенъ градъ. Разположенъ на голѣмия римски друмъ, нарича нъ Via Egnatia, който свързвалъ Римъ презъ Адриатическо море и Дирахиумъ (днесъ Драчъ) съ Солунъ, и естествено укрепенъ, той винаги е заемалъ важно положение въ тази часть на Балканския полуостровъ. Най-напредъ той става известенъ въ историята като главенъ градъ на областьта Дасаретия (*Δασσαρῆτις, ιδος*)[1], населена отъ илирийското племе дасарети[1] (въ днещнитѣ котловини на езерата Охридско, Преспанско и Маликъ). Какъ се наричалъ тогава Охридъ, положително не се знае. Споредъ Дюканжевия каталогъ „*Οἱ ἀρχιεπίσκοποι Βουλγαρίας*“, той се именувалъ Сасарипа (*Σασσα-*

---

[1] Pollybii histor. reliquiae, Parisiis editore Ambrosio Firmin-Didot, 1880, pag. 333, lib. V, cap. 108_8: *κατελάβετο δὲ τῆς μὲν Δασσαρήτιδος Κρεώνιον καὶ Γεροῦντα.*

[1] Това племе е сжществувало и въ римско време. Въ единъ голѣмъ каменenъ надписъ отъ III в. сл. Хр. въ двора на охридската катедрала „Св. Климентъ“ се говори, че *Δασσαρήτιοι* сж изпратили *Δρύαντα κα(ι)Πίωνος* като *προστάτην* (застжпникъ) *πρὸν τὸν κύριον Αὐτ(ο)κράτο*$\overset{\rho}{\varsigma}$

ρίπα, навѣрно вм. *Δασσαρίπα* или *Δασσαρίια*)[1], обаче тоя паметникъ е отъ твърде късно време (XII в. сл. Хр.) и не е невъзможно говиятъ съставитель да е смѣсилъ името на областьта Дасаретия съ името на главния ѝ градъ. Неизвестно кога, но явно, когато елинската култура е започнала да прониква въ Дасаретия, нейниятъ главенъ градъ е получилъ гръцкото име Лихнида — *Λυχνιδὸς*[2] (свѣтълъ, сияенъ), нареченъ така поради бистритѣ води на езерото, при което е разположенъ[3]. Употрѣявана била и формата *Λυχνὶς* (gen. *Λυχνίδος*, acc. *Λυχνίδα*[4]).

Илирийскитѣ племена, въ това число и дасаретитѣ, сѫ водили люти войни противъ македонската държава, която упорито се стремила да ги покори. Отъ 358 г. пр. Хр., следъ

(римския императоръ) (у *Μ. Δήμιτσα, Ἡ Μακεδονία*, I, стр. 371). Hahn мисли, че *Σεσαρήθιοι, Σεσαράσιοι* у Страбона не е печатна грѣшка, а двойна форма на племенното име *Δασσαρίτιοι* (Reise durch die Gebiete des Drin und Wardar, въ Denkschriften der kais. Akad. d. Wissenschaften, philosophish-historische Classe, Bd. XV, 130, заб. 2).

[1] У Gelzer'a, Der Patriarchat von Achrida, 6: ... *ἐν Λυχνίδῃ, τῇ πάλαι μὲν Σασσαρίπῃ προσαγορευομένῃ...*

[2] Въ единъ латински камененъ надписъ отъ III в. сл. Хр. въ Охридъ стои името на тоя градъ по гръцки *Ἀπὸ Λυχνιδοῦ* (у *Μ. Δήμιτσα, Ἡ Μακεδονία*, I, стр. 384). Въ другъ камененъ надписъ, откритъ въ разрушената охридска църквичка „Св. Варвара“ (въ Варошъ, срещу кѫщата на Писинови) жителитѣ на града се наричатъ *Λυχνειδίων* (gen. plur. отъ *Λυχνείδιος*, adiect. на *Λυχνιδὸς*) (*Δήμιτσα*, цит. съч., стр. 376). У византийския писатель Малхъ се явява *Λυχνηδὸς*: византийскиятъ военачалникъ Сабинианъ, следъ победата си надъ готитѣ въ Кандавия (Драчко), *ἐς τὴν Λυχνηδὸν ἀφικνεῖται* (Corpus script. hist. Byz. I, p. 257; сѫщо p. 250, 252 и др.). Въ краткото житие на Св. Климента (приписвано на охридския архиепископъ Дим. Хоматианъ) сѫщо: *περὶ τὴν Λυχνιδὸν* (у Г. Баласчевъ, Климентъ епископъ словѣнски, κς̂$_{6}$).

[3] Срв. *Λεξικὸν Ἱστορίας καὶ Γεωγραφίας* на *Σ. Ι. Βούτυρα, Ι. Α. Βρέτου καὶ Γ. Βαφειάδου*, I, *ἐν Κ λει.* 1869 г., стр. 842.

[4] Polybii, pag. 626, XVIII. 30_{12}: *ἔδωκαν δὲ καὶ Πλευράτῳ Λυχνίδα*, но adiect. *Λυχνίδιος: περὶ τὴν Λυχνιδίαν λίμνην* (ib. pag. 333, V, 108_{8}), *διὰ Λυχνιδίου πόλεως* (ib. XXXIV, 12_{7}). Въ Дюканжевия каталогъ на бълг. архиепископи сѫщата дума е употрѣбена въ форма отъ I склонение: *ἐν Λυχνίδῃ* (отъ *ἡ Λυχνίδα, ης*). — Коя отъ двѣтѣ форми е по-стара не може да се установи. *Λυχνὶς* е по-проста въ сравнение съ *Λυχνιδὸς*, за която може да се мисли, че се образувала подъ влияние на генетивната форма на *Λυχνὶς—Λυχνίδος*, обаче твърде е възможно да е започнало да се употрѣбява името *ἡ Λυχνὶς*, следъ като се явило името *ἡ Λυχνιδὸς*, подъ влияние на нарицателното сѫществително *ἡ λυχνὶς (ιδος)*

ожесточената битка между македонския царь Филипъ II и илирийския царь Бардилисъ, и Лихнидското езеро е раздѣляло Илирия отъ Македония, като гр. Лихнида останалъ пограниченъ илирийски укрепенъ пунктъ[1]. Тогава охридската околность е била гжсто населена и се радвала на благосъстояние, както може да се сжди отъ съобщението на Полибия, че македонцитѣ сж превзели четири града разположени около Лихнидското езеро Енхеланъ, Кераксъ, Сатионъ и Бии[2] и че въ II пр. Хр. въ Лихнида били сечени монети.[3] По-късно Лихнида е влѣзла въ македонската държава[4], а къмъ 200 г. пр. Хр. е паднала подъ римско владичество[5]. Следъ пълното завладяване на Македония отъ римлянитѣ (148 г. пр. Хр.), Лихнидската область е съставлявала часть отъ новообразува-

---

което имало двояко значение: растение, чиито листове се употрѣбявали за фитилъ на свѣтилници, и особенъ прозраченъ видъ камъкъ, отъ който правѣли свѣтилници (*Σκ. Δ. Βυζαντίου, Λεξικὸν τῆς ελλινικῆς γλώσσης* стр. 811), или бѣлъ мраморъ (добиванъ въ о. Паросъ), който блѣщѣлъ като лампа и отъ който старитѣ гърци сж правили най-хубавитѣ статуи (Encyclopédie du dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des metiers, publié par M. Diderot, III edition. T. 20, p. 563). Тукъ е оказвало значително влияние и съзвучието на nomin. отъ първата дума съ genit. отъ втората и тѣхната близость по значение: и двете думи съдържатъ понятието свѣтлина. Названието *ἡ Λυχιδὸς* ще да се явило по-рано и поради това, че то се образувало по-скоро като опредѣление на сжществ. *λίμνη* (езеро), сир. като прилагателно име, както *λυχνίτης λίθος* (*Σουίδας, Λεξικόν,* стр. 651), и географскиятъ терминъ *ἡ Λυχνιδὸς λίμνη* е означавалъ свѣтло езеро. Че и двете имена: *Λυχνιδὸς* и *Λυχνὶς* сж гръцки, а не произхождатъ отъ старотракийски коренъ (вж. Българска мисъль, год. II, кн. VII—VIII, стр. 489) показва тѣхната еднокоренность съ гръцкитѣ думи *λύχνος* (кандило, свѣтилникъ), *λυχνίδιον* (умалително отъ *λύχνος*, кандилце), *λυχνίτης, ου* и *λυχνῖτις, ιδος* (*Σκ. Δ. Βυζαντίου, Λεξικόν,* стр. 811).

[1] Вж. у Г. И. Кацаровъ, Царь Филипъ II Македонски, 1922 г., стр. 123 и приложената карта.

[2] V, 108$_8$: *Πλὴν ὄγε Φήλιππος. . . κατελάβετο. . . τῶν δὲ περὶ τὴν Λυχνιδίαν λίμνην Ἐγχελάνας, Κέρακα, Σατίωνα, Βοιούς.*

[3] Вж. Н. А. Мушмовъ, Охридскитѣ монетарници, Макед. прегледъ, год. II, кн. 1, стр. 69.

[4] Точната дата не е известна. Въ военния си походъ въ 344 г. противъ илирийския царь Плевратъ, Филипъ II, макаръ и раненъ, е превзелъ много мѣста, но дали била и Лихнида, не се знае (ср. Г. И. Кацаровъ, цит. съч., стр. 191—192, заб. 1).

[5] А. Иширковъ, Охридско езеро и гр. Охридъ, стр. 15.

ната римска провинция подъ название „Macedonia“ съ столица Thessalonica (Солунъ), а, следъ новото административно разпредѣление при императора Диоклетиана, гр. Лихнида билъ единъ отъ важнитѣ центрове на провинцията „Нови Епиръ.“

Християнството е проникнало въ Лихнида твърде рано, може би още въ края на I в., понеже, разположенъ на римския друмъ via Egnatia, той билъ въ оживени търговски сношения съ Римъ и Солунъ, гдето въ шестдесетьтѣ години на I в. е имало вече голѣми християнски общини. Самъ ап. Павелъ, първиятъ разпространитель на християнството въ Балканския полуостровъ, казва въ посланието си къмъ римлянитѣ (гл. XV, 19): „Така щото отъ Иерусалимъ и наоколо даже до Илирика изпълнихъ съ проповѣдьта на Христовото евангелие“. Ако тоя неуморимъ Христовъ проповѣдникъ е възнамѣрявалъ да отиде чакъ въ Испания, то едва ли той би се задържалъ да не проникне въ Илирия или да не насочи нататъкъ нѣкой свой сътрудникъ, както напр. Титъ, сигурно по негова порѫка, е посетилъ Далмация (II Тимот. 4, 10). По предание, въ Лихнидската область е проповѣдвалъ християнството св. Еразъмъ отъ Антиохия, пострадалъ при импер. Диоклетиана.[1] Въ IV в. Лихнида е взимала живо участие въ борбата противъ арианството. Нейниятъ епископъ Зосима е присѫтствувалъ на свикания въ Сердика (днешна София) съборъ противъ ариянитѣ (343 г.).[2] Лихнидската църква е участвувала съ не по-малка ревность и въ борбата противъ по-сетнешнитѣ ереси. Така, лихнидскиятъ епископъ Антоний е присѫтствувалъ на Халкидонския съборъ (451 г.) и въ 458 г. той е подписалъ посланието на епископитѣ отъ Новия Епиръ до византийския императоръ Лъвъ противъ монофизититѣ.[3] Следъ него епископъ Лаврентий сѫщо билъ единъ отъ доблестнитѣ поборници на православието. Той билъ въ близки връзки съ римскитѣ папи Геласий (493—496) и Анастасий (+ 498), които водили решителна борба противъ византийския императоръ-монофизитъ Анастасий.[1] Между петимата православни епископи отъ Илирия, извикани въ 515 г. отъ импер. Анастасия на сѫдъ въ Цариградъ, билъ и престарѣлиятъ лихнидски епископъ Лаврентий, който дълго време билъ държанъ подъ арестъ въ императорския дворецъ, но, макаръ и боленъ, не се боялъ да убеждава импер. Анастасия въ православието, до като билъ освободенъ и се върналъ въ катедралния си градъ, гдето умрѣлъ на възрасть повече отъ 80 години.[2] И неговиятъ приемникъ Теодоритъ билъ защитникъ на православната вѣра. Въ 519 г. той заедно съ народа тържествено е приелъ легатитѣ на папа Ормизда, които пѫтували по via Egnatia за Цариградъ и приемали въ общение съ римската църква ония епископи, който подписвали предлагания отъ тѣхъ папски libellus, (формула на вѣрата).[3]

---

[1] Вж. Г. Баласчевъ, Климентъ еп. словѣнски, стр. XXXIII; Ив. Снѣгаровъ, Жития на народни светии, писани на охридско наречие съ гръцко писмо, Макед. прегледъ, год. I, кн. V—VI, стр. 29—30 и 33—34.

[2] П. Лепорскій, Исторія Ѳессалоникскаго экзархата до времени присоединенія его къ Константинопольскому патріархату, С. П/бургъ, 1901 г., стр. 165. Понеже изданието на актоветѣ на църк. събори отъ Mansi не се намира въ никоя софийска библиотека, принуденъ съмъ да се ползувамъ отъ книгата на Лепорски.

[3] Ib. стр. 331.

Подъ византийска власть Лихнида била силна крепость и богатъ градъ. Малхъ изрично го нарича богатъ отъ древно време и щастлия градъ.[4] Въ 479 г. готскиятъ краль Теодорихъ, въ походъ за адриатическата крепость Епидамносъ (Драчъ), се опиталъ да превземе Лихнида, обаче билъ отблъснатъ отъ жителитѣ, понеже — забелязва сѫщиятъ Малхъ — градътъ „е разположенъ на укрепено мѣсто и е пъленъ вѫтре съ извори и снабденъ отъ по-рано съ изобилна храна“.[5] Сѫщо и вар-

---

[1] Срв. ib. стр. 148.

[2] Marcellinus comes, у Migne, лат. сер. t. 51, стр. 939: Laurentium praeterea Lychnidensem, Domnionem Serdicensem, Alcissum Nicopolitanem, Gaianum Naïsitanum et Evangelum Pautaliensem, catholicos Illyrici sacerdotes, suis Anastasius praesentari jussit obtutibus. Другитѣ били освободени, а задържанъ билъ solus Laurentius Anastasium imp. in palatio pro fide catholica saepe convincens, apud comitatum, ac si in exsilio relegatus, retentus est, mobiliorque deinde corpore, quam Constantinopolim advenerat, effectus. Nam septimo infirmitatis suae anno idem Laurentius fide sua (et) Christi gratia, in atrio Cosmae et Damiani sanatus est, pedibusque sistepe propriis grassibusque meruit confirmari suaequae dein patriae incolumis reddi, ubi major octogenario requiescit.

[3] Лепорскій, цит. съч., стр. 165.

[4] Corpus scriptorum Histor. Byzantiae, pars I, p. 252: (*παλαιόπλουτός τε γὰρ αὕτη καὶ εὐδαίμων ἡ πόλις*).

[5] Ibid. p. 250: *καὶ πρὸς μὲν τὴν Λυχνηδὸν ἐπελθὼν ἀπεκρούσθη, ἐπὶ ὀχυροῦ κειμένην καὶ πηγῶν ἔνδον πλήρη καὶ σίτου προενόντος.*

варскитѣ нашествия следъ готитѣ не сѫ го засегнали чувствително, както това е станало съ други голѣми балкански градове. Славянитѣ, които масово се заселили въ тоя градъ и околностьта му, сѫ го запазили, но измѣнили само неговия етниченъ обликъ: една часть отъ завареното население избѣгало въ адриатическитѣ градове или въ непристѫпнитѣ албански планини, друга часть е загинала въ време на славянското нашествие, а онази часть, която е останала въ домоветѣ си — предимно селско — не следъ дълго се претопила въ славянската маса, Освенъ това славянитѣ сѫ промѣнили името на гр. Лихнида въ Охридъ. Поради дълбоката етнографска промѣна въ тази область, новото име се наложило и на гърцитѣ, макаръ че византийскитѣ писатели, въ възторга си отъ старогрѣцкото минало величие, сегизъ-тогизъ си спомняли за древното име *Λυχνιδὸς*.[1] Ако се приеме, че споменуваното въ византийскитѣ извори славянско племе берзити или бързити (*βερζῆται*) е населявало срѣдната часть на западна Македония, гдето се срѣща племенно име бързяци (Велешко, Прилѣпско, Битолско и Кичевско)[1], то княжеството на това племе Берзития (*Βερζητίαν*), противъ което въ 773 г. е предприелъ походъ българскиятъ ханъ Телеригъ[2], ще да е обхващало и охридската околность.[3] По всѣка вѣроятность, и охридскитѣ славяни сж взимали участие въ общия походъ на македонскитѣ славяни противъ Солунъ въ 676 г.[4]

---

[1] Анна Комнина казва, че Лихнида или по-точно Лихнидското езеро (*ἀπό τῆς Λυχνίτιδος λίμνης*) било преименувано въ Ахрида отъ варваритѣ, подъ които разбира българитѣ, понеже тя веднага отбелязва, че това станало по името на бълг. царь Мокъръ, после нареченъ Самуилъ (Ed. Bonnae, II, p. 174).

Кога следъ славянското заселване се появило името „Охридъ", не е известно поради липса на писмени известия. Първъ пѫть това име се споменува въ акта на Цариградския съборъ отъ 879 г. (Голубинскій, Краткій очеркъ исторіи прав. церквей, стр. 58; А Иширковъ, цит. съч. стр. 16, заб. 1). Обаче не можемъ да се съмняваме, че то било употрѣбявано поне отъ славянското население дълго време преди това, по всѣка вѣроятность, още въ половината на VII в., когато областитѣ на западъ отъ Струма и около р. Вардаръ се наричали и отъ византийцитѣ не първа и втора Македония, а Славиния. Името Охридъ се образувало независимо отъ наименованието на езерото, което въ X в. славянитѣ наричали „Бѣло езеро" (на ӥсходь Бѣлаго ѥзера въ краткото слав. житие на св. Наума у Йор. Ивановъ, Бълг. старини въ Македония, стр. 52). Различни обяснения има за произхода на името Охридъ. За това вж. въ моята „История на Охр. архиепископия" I, стр. 163—164, забел. 1; статията на проф. Л. Милетичъ въ Македонски прегледъ год. II, кн. 2, стр. 142—146; статията на проф. Ст. Младеновъ въ Българска мисъль год. II, кн. VII—VIII, стр. 488—489. По всѣка вѣроятность, името Охридъ (Ѡхридъ, вь Ѡхридѣ въ славянския преводъ на краткото гръцко житие на св. Климента и въ славянския преводъ на неговата служба у Г. Баласчевъ, Климентъ еп. слов. стр. кѕ 6 и 7, стр. лк 121) е видоизмѣнение на старогръцката дума Лихнида, осмислено отъ славянското население въ свръзка съ разположението на града върху хрьдь.

Относно това, че Охридъ се намира на сѫщото мѣсто, гдето била Лихнида, вж. Hahn, цит. съч. Bd. XV, S. 134; А. Иширковъ, цит. съч., стр. 13 и моята Ист. на Охр. арх. I, стр. 163—164, заб. 1.

Дълбокъ мракъ покрива живота на Охридъ следъ заселването на славянитѣ — презъ VI, VII, VIII и тритѣ четвърти на IX в. Сѣкашъ той изчезналъ отъ историческата сцена. Останалъ вжтре въ славянското море, което залѣло Балканския полуостровъ, той билъ откжснатъ отъ тогавашния цивилизованъ свѣтъ и отъ гледище на последния той, както и цѣлиятъ полуостровъ, билъ оварваренъ. Обаче не миналъ безплодно цѣлиятъ този нѣколковѣковенъ тъменъ периодъ. Старата култура не била унищожена, а само разнебитена. Следъ като заседнало новото население, нейнитѣ елементи започнали постепенно да проникватъ въ него и да му възбуждатъ склоность да бжде нейнъ двигатель. Заедно съ това е разпространявала своето влияние върху славянитѣ и християнската църква, която въ Македония до славянското нашествие била твърде добре организирана. Наистина, славянската буря значително я ослабила, тя се намирала въ положението на островъ срѣдъ грамадно езическо море; но, запазила своя животъ, тя се стремила постепенно да се разшири срѣдъ славянската маса. Следъ като славянитѣ заседнали, избѣгалитѣ епископи и низши духовни лица се връщали и нови християнски проповѣдници се явявали. По тоя начинъ въ половината на IX в., когато западна Македония и южна Албания влѣзли въ състава на българската държава (при князъ Пресияма), охридското славянско население било вече християнско и въ Охридъ ще да е имало епархийски архиерей (гръцки, зависимъ отъ цари-

---

[1] М. Дриновъ, Съчинения, т. I, 306.

[2] В. Н. Златарски, История на бълг. държава, т. I, ч. I, стр. 230.

[3] А. Ишırковъ, цит. съч., стр. 15.

[4] Споредъ житието на св. Димитъръ Солунски, въ тази обсада на Солунъ отъ макед. славяни сж участвували и берзититѣ (М. Дриновъ, Съчинения, т. I, стр. 305).

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СКОПИЕ

градския патриархъ). Следъ учредяването на Българската църква при князъ Бориса (870 г.), Охридъ сѫщо е билъ епархийски центъръ и единъ отъ главнитѣ градове на българската провинция Кутмичевица[1]. Известенъ е охридскиятъ епископъ Гавриилъ, който е участвувалъ заедно съ други епископи отъ България въ Цариградския съборъ презъ 879 г.[2], а пространното житие на св. Климента съобщава, че въ негово време въ Охридъ е имало съборна, сир. катедрална църква[3].

Охридъ особено е започналъ да се издига, когато въ 886 г. князъ Борисъ е изпратилъ въ Кутмичевица великия Кирилометодиевъ ученикъ Климентъ за проповѣдникъ и учитель. Климентъ твърде е обикналъ гр. Охридъ заради неговата очарователна природа и възприемчиво население. Той често го е посещавалъ, тукъ той ималъ подаренъ отъ князъ Бориса домъ, гдето си отдъхвалъ, и по-сетне украсилъ града съ една хубава църква и единъ манастиръ. Много отъ неговитѣ ученици ще да сѫ били отъ Охридъ, и тѣ ревностно му сътрудничели въ превода на богослужебни и други църковни книги. Неговиятъ манастиръ „Св. Пантелеймонъ“ въ Охридъ билъ срѣдище на усилена книжовна дейность. Климентъ не е забравялъ Охридъ и когато станалъ велички епископъ (893 г.), а отъ време на време го навестявалъ, и тукъ го заварила смъртьта (916 г.) съгласно съ неговото горещо желание, изказано предъ бълг. князъ Симеона. Така, Охридъ е станалъ голѣмъ български книжовенъ и културенъ центъръ, не по-малко важенъ отъ столицата на българската държава Велики Преславъ. За издигането му е спомогнало и подвижничеството на Климентовия другарь Наумъ край Охридъ: основаниятъ отъ него манастиръ „Св. Архангелъ“ на южния охридски брѣгъ билъ лѫчезарно просвѣтително огнище. Гробоветѣ на св. св. Климента и Наума, на които отъ рано народътъ е приписвалъ чудодейна сила, сѫ направили отъ Охридъ и български религиозенъ центъръ, който привличалъ поклонници отъ разни краища на България. Тайнственото сияние, излжчвано отъ манастиритѣ на двамата първоучители, винаги е насочвало душата на охридското население къмъ висшия свѣтъ, като е подбуждало мнозина да се предадатъ на подвижничество край китнитѣ брѣгове на Охридското езеро и да строятъ църкви или манастири въ околностьта на града. Наистина, не може да се посочатъ стари църкви и манастири, построени тукъ тъкмо презъ X в., макаръ и да има следи отъ такива[1], но при все това може да се допусне, че населението е проявявало ревность въ храмостроителство, като имаме предъ видъ неговото дълбоко благоговение предъ дѣлото на своитѣ първоучители и естествения копнежъ у ученицитѣ на последнитѣ да имъ подражаватъ.

---

[1] За нейнитѣ граници вж. Г. Баласчевъ, Климентъ еп. словѣнски, стр. XXII, В. Н. Златарски, История на бълг. държава, т. I, ч. II, стр. 228 и моята Бълг. първоучитель св. Климентъ Охридски. (Отпечатъкъ отъ годишника на Соф. университетъ, Богосл. ф-тъ IV), стр. 58.

[2] Голубинскій, Краткій очеркъ исторіи правосл. церквей стр. 53; *Δελικάνη, Πατριαρχικῶν ’εγγράφων*, III, 897.

[3] Miklosich, Vita St. Clementis, XXIII, 28.

Културната дейность на Климента и неговитѣ ученици сж издигнали гр. Охридъ до такъва висота въ очитѣ на македонскитѣ българи, които следъ смъртьта на българския царь Петъръ (969 г.) започнали яростно да се борятъ противъ Византия, че въ края на X в. (между 990 и 1000 година), при царь Самуила, тоя градъ е станалъ постоянна столица на Западното българско царство, което до тогава било промѣнило четири столици (Срѣдецъ, Воденъ, Мъгленъ и Прѣспа). Несъмнено, за това политическо възвишение на Охридъ е съдействувало, както проф. Иширковъ изтъква, и стратегичното му мѣстоположение: ограденъ отъ четири страни съ високи планини и разположенъ на високъ хълмъ, той билъ лесно защитимъ[2]; обаче скоропреходно би било неговото величие, както и онова на предишнитѣ четири западнобългарски столици, ако жителитѣ му не се отличавали съ високо национално съзнание и ако още при Самуила той не е билъ българско културно срѣдище.

Охридъ билъ столица и на Самуиловитѣ приемници Гавриилъ Романъ и Иванъ Владиславъ.

Въ сжщото време, когато Самуилъ е премѣстилъ столицата си въ Охридъ, тукъ е била установена и българската патриаршия, която, основана отъ царь Симеона въ Преславъ, следъ падането на източна България се е мѣстила отъ градъ въ градъ въ останалата независима западна България.[3] Пър-

---

[1] Вж. В. Иширковъ, Охридско езеро и гр. Охридъ, стр. 18.

[2] Цит. съч., стр. 19.

[3] Вж. за това Голубинскій, цит. съч., стр. 46; В. Н. Златарски, История на бълг. държава, I, ч. 2, стр. 659; моята „История на Охр. архиеп." II, стр. 9—15 и 57.

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СКОПИЕ

виятъ известенъ намъ български патриархъ въ Охридъ билъ Филипъ[1].

За съжаление, въ Охридъ не сѫ запазени веществени останки отъ Самуилово време, но не може да се допусне, че Самуилъ, който е украсилъ Прѣспа съ дворецъ[2] и патриаршеска църква[3], ималъ и дворецъ въ Сетина[4], се грижелъ само за укрепяването на новата си столица, а не и за неговото благоустройство и украса. Не е невѣроятно, че той и патриархътъ имали желание да дадатъ на Охридъ изгледъ на столица не по-долна отъ старата българска столица Преславъ. Освенъ великолепни дворци тукъ ще да сѫ били построени и църкви, следитѣ отъ които обаче е скрилъ сетнешниятъ буренъ исторически животъ на тоя градъ[5]. Твърде е възможно, че и въ Охридъ, както въ Прѣспа, Самуилъ е построилъ патриаршеска църква. Наистина, въ Охридъ още отъ Климентово време е имало три църкви и една отъ построенитѣ отъ Климента, споредъ неговото житие, после, когато Самуилъ е пренесълъ столицата си въ Охридъ, е станала „архиепископска", сир. патриаршеска; но тази била малка и не отговаряла на величието на българската патриаршия, та може да се мисли, че следъ известно време Самуилъ е построилъ друга църква за тази цель[6].

---

[1] Въ Дюканжевия каталогъ у Gelzer'a' Der Patriarchat von Achrida, S. 6.

[2] Кедринъ, Ed. Bonnae, p. 436.

[3] П. Н. Милюковъ. въ Извѣстія Русскаго археол. института въ Константинополе, 1899 г., IV, стр. 53.

[4] Кедринъ, Ed. Bonnae, p. 466. Вж. и p. 460, гдето се говори, че Самуиловиятъ синъ Гавриилъ е ималъ дворци въ Битоля.

[5] Срв. А. Иширковъ, цит. съч., стр. 18.

[6] Милюковъ допуска, че тази църква е сѫществуващиятъ и сега охридски храмъ „Св. София." За основание му служи архитектурното сходство между Самуиловата „велика църква" на преспанския островъ Ахилъ и охридската „Св. София." (Вж. Извѣстія Русск. археол. инст. въ К/лѣ, 1899 г., IV вып. I, стр. 86-87). Противъ това предположение стои съобщението въ Дюканжевия каталогъ (отъ XII в.), че църквата „Св. София" била построена отъ архиеп. Левъ (встѫпилъ на престола къмъ 1037 г.). Обаче това известие не отрича възможностьта, ктиторството на архиеп. Левъ да се е състояло въ преустройство и разширение на нѣкоя стара църква или на самата патриаршеска църква, която, вследствие на голѣмото българско въстание въ 1040 г., може да е пострадала, както презъ второто бълг. въстание въ 1073 г. е станало съ преспанската църква „Св. Ахилъ" (Кедринъ-Скилица, Ed. Bonnae, p. 719)

Въ 1018 г., следъ убийството на царь Иванъ Владиславъ (февруарий 1018 г.) подъ стенитѣ на Драчъ, цѣлото Самуилово царство заедно съ гр. Охридъ е паднало подъ византийска власть. Това е станало, следъ като византийскиятъ императоръ Василий Българоубиецъ е приелъ условията за капитулация, които вдовицата царица Мария му писмено е предложила чрезъ българския патриархъ Давидъ.[1] Следъ като подчинилъ Струмица, Скопье, Щипъ и Просекъ, завоевательтъ се отправилъ въ Охридъ, гдето, споредъ визаитийския хронистъ, билъ посрещнатъ отъ цѣлия народъ *(τοῦ λαοῦ παντὸς)* съ хвалебни пѣсни и „ржкоплескания".[2] Императорътъ влѣзълъ въ царскитѣ дворци и дигналъ всичкото богатство, което тамъ намѣрилъ: много пари, корони съ бисери, златоткани дрехи и 100 центинарии[3] ковано злато. Цѣлата тази плячка той е раздалъ на войската си, която била на лагеръ до Охридъ.[4] Следъ като оставилъ голѣмъ гарнизонъ въ Охридъ и поставилъ за началникъ малоазийския гръкъ Евстатий Дафномилъ, човѣкъ жестокъ и лукавъ,[5] императоръ Василий е отишълъ въ лагера си, гдето му били доведени българската царица Мария и всички останали въ столицата членове на царския родъ: двама сина (Траянъ и Радомиръ)[6] и шесть дъщери на Ив. Владислава, незаконниятъ Самуиловъ синъ Траянъ, две дъщери и петима синове на Гавриила-Романа, най-голѣмиятъ отъ които билъ слѣпъ, понеже Ив. Владиславъ му билъ извадилъ очитѣ, следъ като убилъ родителитѣ му.[1] Макаръ и да се отнесълъ благосклонно къмъ царското семейство, завоевательтъ обаче веднага ги поставилъ подъ надзоръ, докато следъ малко време (следъ като усмирилъ тримата Ив. Владиславови синове и Иваца) ги завелъ съ себе си въ Костуръ и отъ тамъ заедно съ двете Самуилови дъщери, които му били представени, ги изпратилъ въ Цариградъ.[2] Василий II е сриналъ укрепленията на Охридъ, за да не би като голѣмъ центъръ да станѣлъ огнище на българско въстаническо движение.[3] При все това Охридъ, ако и развѣнчанъ политически (той билъ превърнатъ въ обикновенъ провинциаленъ градъ), е осталалъ духовнокултуренъ центъръ на България (отъ Адриатическо море до Черно море и отъ Дунавъ до стенитѣ на Сѣръ, Солунъ и Лариса).[4] Щадейки достойнството на българския народъ и желаейки да го

---

[1] Кедринъ, II, Ed. Bonnae, 467.

[2] Ibid., 467—468. Споредъ сжщия хронистъ импер. Василий II билъ посрещнатъ съ пѣсни *(μετὰ λιτῶν καὶ ὕμνων)* и въ Скопье, Щипъ и Про-
генъ. Понеже известието изхожда отъ византийски източникъ, то може
да се мисли, че не е безъ преувеличение; обаче, имайки предъ видъ,
че народътъ билъ изтощенъ отъ дългитѣ войни и изгубилъ вѣра
въ своитѣ ржководни срѣди вследствие вгнездената въ тѣхъ нравст-
вена поквара (вж. за това В. Н. Златарски, История на бълг. държа-
ва, I, ч. 2, стр. 772—774 и моята „История на Охр. архиеп." I, стр. 42-43),
имайки предъ видъ сжщо и обстоятелството, че въ българскитѣ редове
имало силно пораженско движение, отъ което били увлѣчени много
българи и на чело на което стоялъ патриархъ Давидъ, то може да се
приеме, че народътъ посрещналъ покорителя съ облекчително примирение.

[3] 1 центинарий = 100 литри (Suidae Lexicon, vol. II, 209, 18; Du Cange Glossarium, ad scriptores medial et infimae graecitatis. I, 633).

[4] Кедринъ, II, Ed. Bonnae, 468.

[5] Сжщиятъ, който по-сетне измѣнически е извадилъ очитѣ на последния защитникъ на българската независимость, войводата Ивацa (вж. у В. Н. Златарски, Историята на българската държава I, ч. 2, стр. 780—784).

[6] Споредъ Кедрина (II, ed. Bonnae, 468), тѣ били трима, и Иванъ Владиславъ ималъ всичко 6 синове; а деволскиятъ епископъ Михаилъ

(въ 1118 г.) изброява петима Ив. Владиславови синове (у B. Prokič, Die Zusätse, S. 34, № 49), отъ които тримата по-голѣми Прусианъ или Пресианъ, Алусианъ и Ааронъ сѫ избѣгали въ планината Томоръ (до гр. Beратъ). Ако се смѣтне съобщението на еп. Михаила за по-достовѣрно, то царица Мария се явила предъ завоевателя съ двамата си по-малки сина. (Ср. В. Н. Златарски, цит. съч., стр. 778, заб. 2).

[1] Кедринъ, ed. Bonnae, II 469.

[2] Кедринъ II, ed. Bonnae, 469 и 474.

[3] Кедринъ — Скилица ed. Bonnae, II, стр. 717: *Βασίλειος ὁ βασιλεὺς κατηρίπωσεν ταύτην μέγαν κέντρον ὑπειδόμενος πρὸς ἀποστασίαν τὰ ἐν αὐτῇ* (Охридъ) *τῶν Βουλγάρων βασίλεια.*

[4] Този фактъ не говори въ полза на мнението, че една отъ голѣмитѣ причини за слабостьта на Самуиловата държава било обстоятелството, че столицата се задържала въ охридскопрѣспанската областъ (А. Ишírковъ, Охридско езеро и градъ Охридъ, стр. 19). Ако Охридъ е могълъ да бѫде до 1185 г. националенъ центъръ на България въ нейнитѣ граници при Самуила, то той не ще да е билъ лишенъ отъ силата да бѫде и здравъ центъръ на българската държава, както по-рано Плиска и Преславъ близу единъ вѣкъ сѫ били притегателни държавни центрове за македонскитѣ славяни, макаръ и да сѫ се падали твърде на страна отъ тѣхнитѣ земи. И Римъ е билъ твърде далече отъ своитѣ източни владения, но ги държалъ подъ своята власть цѣли вѣкове. Необходимо било само българскитѣ рѫководни крѫгове да сѫ запазѣли патриотическия ентусиазъмъ, който тѣ сѫ проявили въ първитѣ години на борбата противъ Византия, да не се поддавали на византийскитѣ интриги и злато и да сѫ превъзхождали упоритія си противникъ по во-

привърже къмъ Византия, Василий II не само не посегналъ на независимостьта на Българската патриаршия въ Охридъ, а я утвърдилъ съ три хрисовула, като замѣнилъ само името „патриаршия“ съ „архиепископия“.[1] На Охридъ билиподчинени духовно 31 епархии (сегашнитѣ области Македония безъ Солунъ и Сѣръ, Албания, Епиръ, часть отъ Тесалия, Стара Сърбия, Сръбското кралство въ границитѣ му до 1912 г. и Българското княжество до Съединението въ 1885 г.). Така, Охридъ, групирайки около себе си по-голѣмата часть отъ Балканския полуостровъ, induced сталъ въ Византийската империя такъвъ важенъ църковенъ центъръ, каквито сж били Цариградъ Антиохия и др.

Презъ време на българското въстание въ 1040 г. драчко-дебърскитѣ въстаници по всѣка вѣроятность сж влѣзли въ Охридъ, гдето и ще да сж провъзгласили за български царь своя войвода Тихомиръ, който скоро билъ измѣстенъ отъ вожда на въсталилитѣ въ Нишъ и Скопье българи Петъръ Делянъ, като билъ убитъ съ камъне[2]. Не се знае, дали Охридъ е билъ столица на освободена България до потушването на въстанието презъ 1041 г. При второто българско въстание (1073 г.) Охридъ, своевременно напуснатъ отъ византийския стратегъ Марианъ, тържествено посрещналъ въстаницитѣ на чело съ Петрила и призналъ за свой господарь зетския князъ Константинъ Бодинъ, провъзгласенъ за български царь отъ скопскитѣ велможи начело съ Георгия Войтеха въ Призренъ[3]. Въ

енно изкуство, дипломация и организаторска способность. Въ книгата си „Произходъ и характеръ на Самуиловата държава“ (отпечатъкъ отъ годишника на Соф. университетъ, Юрид. ф-тъ, кн. XX, стр. 81—105) Н. П. Благоевъ подробно излага причинитѣ за падането на Самуиловото царство, но едва ли е основателно мнението му, че най-голѣмата грѣшка на Самуила и братята му била, че премѣстили бълг. столица отъ Мизия въ Македония, която „била изложена отъ всички страни на неприятелски нападения и нашествия“ (стр. 87—88). Въ X. вѣкъ Мизия е била по-несигурна база, отколкото Македония, защото тя е била изложена на нападения отъ югъ и северъ — отъ Византия и варваритѣ. Това се подвърждава отъ факта, че Източна България съ Преславъ е паднала 46 години преди падането на Западна България.

[1] Вж. за това подробно въ моята „Ист. на Охр. архиеп.“ стр. 54-55.

[2] Кедринъ, Ed. Bonnae, II. 523—529. Тихомиръ билъ българинъ отъ днешна срѣдна Албания или охридско-дебърския край. Той се отличавалъ съ мжжеството и съ ума си (Кедринъ, Ed. Bonnae, II, 528).

[3] Кедринъ — Скилица, Ed. Bonnae, II, стр. 717.: *ὁ μὲν οὖν Πετρίλος τῇ Ἀχρίδι παραβαλὼν καὶ ταύτην ἐξ ἐφόδου ἑλῶν οὔπω γὰρ τετείχιστο ἀλλ᾽ ἐρείπιον ἐκεῖτο... ἔνθα καὶ ὑποδεχθεὶς φιλοτίμος τὸν ἑαυτοῦ τε κύριον ἀναγορεῦσαι παράσκευάσας τοὺς ἐγχωρίους.*

стремителния походъ на Петрила отъ Охридъ къмъ Деволъ и Костуръ ще да сѫ участвували и много охридски българи, защото Петрилъ е превзелъ Костуръ „съ безбройно множество българи“ *(μετὰ πλήθους Βουλγάρων ἀμυθήτου)* и се готвѣлъ за война съ Византия.[1]

Несполучливото въстание въ 1040 г. е влошило положението на Охридъ: данъцитѣ му се увеличили и билъ лишенъ отъ правото да има архиепископи-българи. На архиепископския престолъ, както и на епархийскитѣ катедри въ България, византийскитѣ императори взели да поставятъ гърци, което продължило, до като Охридъ се намиралъ подъ византийска власть. При все това Охридъ не е изгубилъ значението си за българския народъ. Макаръ и да съзнавали, че сѫ чужденци за своето паство и да сѫ били опора на византийското владичество, тѣзи охридски архиепископи се стараели да защищаватъ българитѣ отъ произволитѣ на византийскитѣ власти и силно сѫ отбранявали независимостьта на Охридската архиепископия, като съ гордость се наричали архиепископи на България (*ἀρχιεπίσκοπος Βουλγαρίας* или *ἀρχιεπίσκοπος πάσης Βουλγαρίας* — на всичка България)[2] и нѣкои отъ тѣхъ се стремили да научатъ и българския езикъ.[3] Старобългарската книжнина продължавала да сѫществува въ Охридско. Ние нѣмаме охридски старобългарски паметници отъ XI и XII в., но паметницитѣ отъ XIII в. (Охридскиятъ апостолъ и октоихъ, Болонскиятъ псалтирь, Слѣпчанскиятъ апостолъ), говорятъ както и други по-рано сѫ изтъквали, за книжовна дейность на старобългарски езикъ презъ предишнитѣ вѣкове. Двамата най-учени и най-бележити охридски архиепископи Теофилактъ (въ края на XI в.) и Димитъръ Хоматианъ (презъ първата половина на XIII в.) сѫ ни оставили пламенни апологии за автокефалностьта на Българската охридска църква противъ домогванията на цариградскитѣ патриарси. За да направятъ още по-неуязвима църковната независимость на Охридъ, отъ 1156 г. неговитѣ кириарси почнали да се наричатъ „архиепископи на Първа Юстиниана и всичка България (*ἀρχιεπίσκοπος τῆς πρώτης Ἰουστινιανῆς καὶ πάσης Βουλγαρίας*), като съ това прокарвали фикцията, че Охридъ билъ единъ и сжщъ съ Първа Юстиниана, родния градъ на великия византийски законодатель импер. Юстинианъ, и че Охридската архиепископия била основана отъ този императоръ.

---

[1] Pag. cit.

[2] Вж. повече въ моята „Истор. на Охр. архиеп.“ I, стр. 301—302.

[3] Ibid., стр. 249.

Първиятъ охридски архиепископъ отъ гръцка народность, Левъ, е украсилъ Охридъ съ величествената църква „Св. София" [1], а приемникътъ му Теодулъ — съ голѣма църква въ горната часть на града (*τὴν ἄνωθεν μεγάλην ἐκκλησίαν*). За построяването на последната е спомогналъ и мѣстниятъ български боляринъ Иванъ Анчо (*διὰ συνδρομῆς Ἰωάννου τοῦ Ἀντζῶ*)[2].

Макаръ и да сж излизали отъ Охридъ гръцки деятели (напр. въ XII в. солунскиятъ митрополитъ Василий *Καλὸς*)[3], обаче етнографскиятъ съставъ на града не се измѣнилъ: масата е оставала българска, както ясно свидетелствуватъ писмата на архиепископитѣ Теофилакта и Дим. Хоматиана,[4] а гърцизмътъ е засѣгалъ, както и въ по-ново време, само висшето охридско общество. При това първата половина на XIII в., когато Охридъ съ прекжсване се намиралъ подъ българска власть (при Калояна отъ 1204—1207 г., деспотъ Стреза отъ 1207—1215 г. Ивана Асена II отъ 1230—1241 г. и Калимана отъ 1241—1246 г.) наслоеното отъ византийско време гръцко влияние било намалено.

Отъ охридскитѣ граждани презъ времето на архиеп. Хоматиана се знаятъ двама: Георги Курица и Десиславъ[5]. Книжовницитѣ Иосифъ и Тихота, както и братъ имъ Бѣлославъ, сж живѣли близу до Охридъ, въ с. Равне, гдето сж и преписали тъй наречения Болонски псалтирь.

Когато Охридъ е падналъ подъ властьта на епирския владетель Теодоръ Комнинъ (въ 1216 г.), той е станалъ духовенъ центъръ на цѣлата епирска държава, която се простирала отъ

---

[1] Gelzer, Der Patriarchat von Achrida 6, ϑ.

[2] Gelzer, ibid., S. 6, 7. Има мнение, че тази църква е сегашната катедрална църква „Св. Климентъ", която по-сетне зетьтъ на импер. Андроника Палеолога Прогонъ Сгуръ само ремонтиралъ (К. Шапкаревъ, Нѣколко критически бележки.., Бълг. Прегледъ, год. II, кн. VII, стр. 119, заб. 1), но това предположение е произволно: въ надписа надъ входнитѣ църковни врати се казва „*Ἀνηγέρθη*" (въздигна се).

[3] Византійскій Временникъ, I, 57.

[4] Вж. въ моята „История на Охр. архиепископия" I, стр. 203, 220—222, 248—250.

[5] Ibid., 250.

Адриатическо море до Одринъ и отъ Шаръ до Бѣло море. Тогавашниятъ охридски архиепископъ Димитъръ Хоматианъ е вѣнчалъ за царь епирския деспотъ Теодоръ Комнинъ. Нѣмаме известие, где е станало това важно политическо събитие, но могло е да се извърши или въ солунската митрополитска църква, защото Теодоръ се коронясалъ следъ като превзелъ Солунъ отъ латинцитѣ, или въ охридската архиепископска църква. Първоначално Теодоръ е предложилъ на солунския митрополитъ Конст. Месопотамитъ да го коронясa и следъ неговия отказъ се обърналъ къмъ охридския архиепископъ. Имайки предъ видъ, че архиеп. Димитъръ Хоматианъ никога не е смѣталъ Солунъ за подведомственъ на своя престолъ и че той, като добъръ канонистъ, не би извършилъ свещенодействие въ чужда епархия мимо волята на нейния канониченъ духовенъ началникъ, то по-вѣроятно е, че Тедоръ Епирски билъ коронясанъ въ Охридъ. Не е възможно да се установятъ придобивкитѣ на Охридъ отъ това събитие, но писмата на Дим. Хоматиана, които сѫ единственъ изворъ за историята на този градъ подъ Теодора Епирски, ни убеждаватъ, че презъ това време неговото морално влияние било твърде голѣмо: тукъ идвали да се сѫдятъ при архиепископа по духовни и граждански дѣла отъ разни мѣста на епирската държава, отъ разна възрасть и полъ[1].

Отъ 1246—1259 г. Охридъ е минавалъ ту подъ епироти, ту подъ никейци, до като въ 1259 г. никейскиятъ военачалникъ, после императоръ, Михаилъ Палеологъ го присъединилъ окончателно къмъ византийската империя. Въ тоя периодъ на византийското владичество Охридъ билъ значителна византийска крепость въ Македония. Византийскитѣ императори се стремили да го привържатъ къмъ империята, като крепили неговата църковна независимость и се грижели за подигане религиозното му значение, назначавайки за архиепископи лица образовани, които се отличили съ борбата си противъ движението въ Цариградъ за уния съ папата, и правейки подаръци за охридскитѣ храмове. Въ 1295 година великиятъ етериархъ, Прогонъ Сгуръ, зеть на византийския императоръ Андроникъ Палеологъ, и жена му Евдокия сѫ издигнали на свои срѣдства красивата и голѣма църква „Св. Богородица“ (сегашната катедрала „Св. Климентъ“), на която подарили и плащаница съ Христовото разпятие. Сѫщо и тъстъ му Андроникъ Палеологъ подарилъ на охридския архиеп. храмъ скѫпоценна плащаница съ погребението Христово. А охридскиятъ архиепископъ Григорий пластично изразилъ духовното величие на Охридъ, като ремонтиралъ и разширилъ въ 1317 г. църквата „Св. София“ и направилъ въ нея изященъ амвонъ, който сега възхища ценителитѣ на изкуството.[1]

---

[1] Вж. повече въ моята „История на Охрид. архиеп." I, стр. 128-129 и въ спис. „Духовна култура", 1926 г. кн. 28 и 29, 30 и 31, Брачното право на Охр. архиепископия въ XIII в.

И презъ второто византийско иго Охридъ етнично е осталъ такъвъ, какъвто е билъ и преди, сир. български. Макаръ че сега той билъ повече легитименъ, отколкото презъ първото византийско иго, обаче той не изгубилъ своето национално съзнание, и гръцкиятъ езикъ, разпространяванъ отъ архиепископитѣ, които почти всички сѫ били гърци (знае се само за Константинъ Кавасила, че билъ отъ „Илирия“, вѣроятно Албания), и отъ византийскитѣ чиновници, не можелъ да направи завоевания вънъ отъ охридскитѣ храмове (съ училищата при тѣхъ) и канцелариитѣ, т. е. ималъ само официална и литургийно-книжовна употрѣба. Така се обяснява, че презъ това време се явяватъ старобългарски преводи на краткото Климентово житие и неговата служба.[2] Колко повърхностно е било гръцкото влияние, говорятъ и гръцкитѣ надписи на църкви отъ втората половина на XIV в.[3] Предъ придобитото подъ византийска власть величие на Охридъ се преклонилъ и новиятъ завоеватель на западна Македония (къмъ 1335 г.), сръбскиятъ владетель Стефанъ Душанъ, та въ 1346 г. е поканилъ охридския архиепископъ Николай съ Синода му да участвува въ свикания отъ него църковенъ съборъ, който провъзгласилъ сръбския архиепископъ за патриархъ, и въ коронацията му. Сръбскиятъ царь гледалъ на Охридъ като на строго православенъ центъръ и считалъ участието на неговия архиепископъ за равнодостойно съ участието на цариградския патриархъ, който не му давалъ благословение да се провъзгласи за царь и го отлѫчилъ отъ църквата заедно съ сръбския патриархъ и подчиненитѣ му архиереи.

---

[1] Вж. надписитѣ въ моята „История на Охр. архиепископия“, I, стр. 159—160 и 213.

[2] Срв. Г. Баласчевъ. Климентъ еп. словѣнски, стр. LXXVII

[3] Вж. моята „История на Охр. архиеп.“ I, стр. 347.

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СКОПИЕ

Отъ 1366 до 1394 г. Охридъ е билъ подъ властьта на прилепскитѣ крале Вълкашинъ (бившъ сръбски областенъ управитель) и Крали Марко, като е придобилъ такъво централно църковно значение за държавата, каквото е ималъ порано три пжти (при бълг. царь Самуила, деспота Стрѣза и Теодора Епирски). Тукъ ще да е сѣкълъ монети охридскиятъ великъ жупанъ Андрей Гропа.[1]

Подъ сръбска власть Охридъ е билъ освободенъ отъ единъ отъ разпространителитѣ на гръцкото влияние — византийската администрация. Официаленъ държавенъ езикъ билъ вече църковно славянскиятъ и съ това се подготвила почва за проникване на славянската грамотность въ тоя градъ. При Вълкашина и Крали Марка имало още по-благоприятни условия за тоя процесъ, макаръ че трѣбва да се признае, че Охридъ не можалъ да се освободи отъ вѣковната си традиция, установена вследствие на дългото византийско робство, да подържа гръцкия езикъ за официаленъ въ църквата.

Презъ кратковременното сръбско владичество (около 30 години[2]) Охридъ не претърпѣлъ никаква етнографска промѣна, той си оставалъ чиста българска цѣлина. Сръбско на-население не е било преселвано въ Охридъ, сръбската администрация, която се състояла и отъ мѣстни хора, не е можала да упражни никакво национално влияние върху масата, която е продължавала да се нарича българска, може би сега бугарска, подъ влияние на сръбския езикъ като държавенъ езикъ. Етничното различие между Македония и Сърбия било главното благоприятно условие, за да се образуватъ въ македонскитѣ земи отдѣлни независими държавици (Прилепското кралство и деспотствата Сѣрско на Вълкашиновия братъ Углешъ, Велбуждско на Драгашъ и Константинъ Деянови, Костурско-Воденско на Хлапена, Солунско на Богдана Лютица).

Къмъ 1395 г. следъ загинването на Крали Марка при Ровине въ боя съ турцитѣ противъ влашкия войвода Мирчо[3],

---

[1] Н. А. Мушмовъ, Охридскитѣ монетарници, Макед. прегледъ, год. II, кн. 1, стр. 71.

[2] Разбирамъ владичеството на Стефана Душана и Уроша IV, защото после Македония е била отдѣлна държава, която, макаръ и да е била образувана отъ сръбски властелинъ, била съ противосръбски тенденции и съ стремежъ къмъ утвърждение на своето сжществуване въ мѣстното население.

[3] Споредъ изследването на сръбина Джордже Радойчичъ, битката при Ровине съ Мирча Влашки е станала не на 10 октомврий 1394 г.,

БИБЛИОТЕКА

Охридъ е падналъ подъ турска власть. Той е билъ завзетъ отъ турцитѣ безъ да окаже особено съпротивление, може би, защото Крали Марко е билъ васалъ на султана. Турското владичество е внесло етнографска промѣна въ Охридъ въ смисълъ, че въ него, главно вънъ отъ крепостьта, по полето, взело да се заселва турско население, което е спъвало увеличението на християнитѣ, колкото повече се усилвало неговото политикоикономическо господство въ страната. Презъ XVII в. християнскиятъ елементъ въ Охридъ, изглежда, билъ доста намаленъ, ако се приеме за достовѣрно известието, че въ 1664 г. тамъ имало всичко 7 малки енории съ 30 църкви и 140 кжщи, които се намирали въ днешния Варошъ и Месокастро[1]. Обаче турското владичество е спомогнало въ XV и XVI в. Охридъ много да се издигне като духовенъ и икономически центъръ на западната половина на Балканския полуостровъ. Това е станало, понеже охридскитѣ архиепископи сж умѣели да печелятъ благоволението на турскитѣ султани. Тѣ успѣли да разширятъ своята юрисдикция върху Видинската и Софийската епархии, които до падането на Търново принадлежали на Търновската патриаршия[2], както и въ свободнитѣ отвжддунавски войводства — Влашко и Молдава[3]. Къмъ полови-

---

а на 17 май 1395 г. (Вж. Листина манастира Петре проф. Богословье, орган правосл. богосл. факултета у Београду, год. II, свез. 4, 1924 г. стр. 294).

[1] Списъкъ на тѣзи енории е видѣлъ Hahn въ св. Климентовия кодексъ на 22 стр. Тѣ сж били следнитѣ:

1) енория съ 5 църквички и 26 кжщи,
2) *τῶν ἁγίων ἀναργύρων* (св. Безсребреници или св. Врачи) 6 църквички и 18 кжщи,
3) *τοῦ ἁγίου Νικολάου κα Γεροκόμου* (Геракомия) 7 църквички и 18 кжщи,
4) *Μπόλνιτζα εἰς κάτω πόρται* (Долна порта) съ 2 църкв. и 23 кжщи,
5) *Θεοτόκος ἡ Τζέλνιτζα κ(αὶ) ἅ(γιος) Νικόλαος* (Челница) съ 2 църкв. и 22 кжщи,
6) *Τῶν ψαράδων τὸ κάνεβο ἁ. Νικόλαος* (Канео) съ 4 църкв. и 11 кжщи.
7) *τῆς κυρίας Θεοτόκου Κάμεσκο* (Каменско) съ 1 църкв. и 24 кжщи.

Основателно е мнението на Hahn, че този голѣмъ брой църкви е остатъкъ отъ срѣднитѣ вѣкове, когато византийскитѣ градове обичали да се украсяватъ съ много храмове, както напр. въ Атина преди турското робство е имало 365 църкви (Reise durch die Gebiete des Drin und Wardar, Denkschriften der kais Akad... Bd. XV, 120 и забел. сжщата стр.)

[2] Вж. сп. „Минало“, кн. 1, 1909 г., стр. 6—8.

[3] Вж. Starine, XII, стр. 254.

ната на XV в. тѣ си подчинили и епархиитѣ на унищожената отъ турцитѣ Ипекска патриаршия. Опитътъ на смедеревския епископъ Павелъ (въ 1530 г.) да въстанови Ипекската патриаршия билъ тутакси осуетенъ отъ влиятелния предъ турскитѣ власти охридски архиепископъ Прохоръ[1]. Вѣроятно, сѫщиятъ тоя архиепископъ е успѣлъ да подчини духовно на Охридъ всички православни колонии въ Далмация и източна Италия (Апулия, Калабрия и Венеция) и о. Сицилия Малта и др.[2] Поради това значение на Охридъ тукъ е имало турска монетарница презъ втората половина на XVI в. и началото на XVII в.[3]

При такова разширение на Охридската архиепископия, смѣло може да се каже, че Охридъ е билъ за православния негръцки свѣтъ това, което Цариградъ е билъ за гръцкия народъ.

Ние нѣмаме сведения за сношенията между отдѣлнитѣ части на Охридския диоцезъ съ своята митрополия, обаче нѣкои факти отъ XVII в., даватъ да се разбере, че тѣзи сношения сѫ били оживени и не само на църковна основа, а и на политическа. По силата на това въ началото на XVII в., поради влошеното положение на християнитѣ въ Турция, Охридъ е станалъ огнище на революционно движение въ Европейска Турция. На чело на това движение е стоялъ охридскиятъ архиепископъ Атанасий[4], който е работилъ да организира всички поробени християнски народности (българи, албанци, гърци и власи) за общо въстание и нападение на Цариградъ. За тая цель той е влѣзълъ въ оживени сношения съ Венеция[5] и Неаполитанското кралство,[6] които обаче му отказали да помогнатъ съ своя войска.

Къмъ началото на XVIII в. революционното брожение като че ли пакъ се подновило: видни охридчани заедно съ сакелария Константина били обвинени, че сѫ били въ връзка съ Венеция, заради което нѣкои отъ тѣхъ сѫ били заточени отъ турскитѣ власти[1]. При все това презъ XVIII в. революционниятъ поривъ е продължавалъ сегизъ-тогизъ да пламва. Така, охридскиятъ архиепископъ Иоасафъ (родомъ отъ Мосхополъ) е водилъ преговори съ австрийския императоръ за общи действия на австрийцитѣ и християнитѣ въ Турция, като недвосмислено е поставилъ за главно условие да бѫде признатъ отъ австрийския императоръ за неговъ васаленъ владетель на освободенитѣ провинции[2].

---

[1] Византійскій Временникъ, III, стр. 119. Иор. Ивановъ, Охридската патриаршия и сръбскиятъ сепаратизъмъ презъ XVI в., в. „Миръ“, бр. 7155, стр. 4.

[2] Период. списание, кн. III, 1882 г., стр. 132.

[3] Вж. Н. А. Мушмовъ, Охрид. монетарници, Макед. прегледъ год. II. кн. 1, стр. 74-76

[4] Вж. за неговата биография у Н. И. Милевъ, Охридскиятъ патриархъ Атанасий и скитанията му (1597—1615) въ Известия на Историческо дружество въ София, 1922 г., кн. V, стр. 117, 118.

[5] Славянскій сборникъ, т. III, стр. 13—17.

[6] Н. Милевъ, цит. сп., стр. 119—120, 126—128.

Въ края на XVII и презъ XVIII в. гр. Охридъ е водилъ още и упорита борба противъ фенерското влияние въ Охридския диоцезъ. Неустрашимиятъ и мѫдъръ водитель на тази борба билъ сѫщиятъ архиепископъ Иоасафъ. Съ цель да усили племенната гордость на охридското паство, той е организиралъ широко печатно разпространение на споменитѣ за Св. Седмочисленици. Иоасафъ е основалъ въ гр.Мосхополъ печатница,която е разпространявала низъ Македония и Албания църковнитѣ служби на св. Климента и св. Наума, съставени отъ древнитѣ охридски архиепископи, както и нови пѣснопѣния за сѫщитѣ, които били съставени отъ тогавашни писатели и църковни пѣснотворци, като драчкия митрополитъ Козма (известно време мѣстоблюститель на охридския престолъ)[3], иером. Григорий Константиниди[4] и др.

Съ победата, нанесена отъ архиепископа Иоасафа надъ фанариотската партия, и съ поправянето финанситѣ на Охридската архиепископия отъ сѫщия ще да се подигнало и благосъстоянието на града. Икономическата сила на еснафитѣ отъ разни занаяти е била материалната опора, на която била заздравена независимостьта на Охридската църква противъ настойчивитѣ домогвания на Цариградската патриаршия. Това се вижда отъ живото участие на представители на промишленото и търговско съсловие въ църковнонародния съборъ отъ 1719 г. противъ натрапника архиеп. Филотей[5], сѫщо така и отъ това, че пастирското послание на архиеп. Иоасафа отъ сѫщата година е отправено и до «ἔγκριτοι πραγματευταί... καὶ

---

[1] Вж. у Gelzer, Der Patriarchat ver Achrida, S. 83—84, Urk, XXXII 10—19.

[2] Kanitz, Serbien, historisch-ethnograf. Reise, Leipzig, 1868 г.. стр. 202.

[3] Г. Баласчевъ, Климентъ еп. словѣнски, стр. LXXVI.

[4] Вж. рѫкописъ № 589 на Соф. нар. библиотека.

[5] Gelzer, Der Patriarchat von Achrida, S. 83, Urk. XXXII, 9.

πρωτομαΐστορες κατὰ πᾶσαν τέχνην»[1]. Новиятъ великолепенъ палатъ, построенъ въ Охридъ отъ архиеп. Иоасафа, е усилвалъ естетичния вкусъ на гражданитѣ и сигурно е подбуждалъ по-богатитѣ отъ тѣхъ да си строятъ хубави и високи кѫщи. Това, естествено, е създавало поминъкъ за много работни сили. Освенъ това луксътъ, на който все повече взели да се поддаватъ охридчани, особено женитѣ, е увеличавалъ производството на занаятчиитѣ, следователно и на тѣхнитѣ материални срѣдства.

Обаче къмъ 60-тѣ години на XVIII в. луксътъ билъ твърде голѣмъ и не съответствувалъ на стопанската мощь на гражданитѣ. Заради това на 28. февруарий 1759 г. охридскитѣ свещеници (9 души) и по-първитѣ граждани (50 души) съставили на гръцки езикъ съгласително, съ което забранили лукса на женитѣ, като вреденъ за града, а именно: 1) заповѣдвали на женитѣ да не носятъ атласени дрехи, кожухъ, джубе, шапче, алени дрехи, както и да не кичатъ шапчетата си съ везани цвѣтя и сърма, нито да се труфатъ съ жълтици или бисери и други украшения на главата и грждитѣ си, нито да везатъ клабоданъ на шалваритѣ си, и 2) опредѣлили родителитѣ да не даватъ за прикя повече отъ 5 чифта чорапи и 15 кърпи. За нарушителитѣ на това предписание била опредѣлена 20 аслани (гроша) глоба.

Подписалитѣ тоя актъ му придавали голѣмо значение та го поставили въ кодекса на архиепископията, за да има сила въ всѣко мѣсто и време".[2]

По-късно, следъ унищожението на архиепископията, навѣрно 1768 г. 1. априлъ[3], било свикано общогражданско събрание отъ свещеницитѣ и мирянитѣ и подъ председателството на епархийския архиерей билъ съставенъ актъ, съ който се забранявало да се даватъ и опредѣленитѣ въ акта отъ 1759 г. брачни подаръци (5 чифта чорапи и 15 кърпи), а се постановявало: 1) да се дава обичайниятъ даръ само на родителитѣ и кума, а на шаферитѣ, готвача, килерджията, гайдаджията и добитъка, който носѣлъ прикята, както било обичай до тогава — по една кърпа; и 2) обржчението да става въ църква, а не въ дома на годеницата съ многолюдно увеселение, и да се дава кърпа само на свещеника.[1]

---

[1] Ib. S. 89, Urk. XXXV, 6—7.

[2] Този актъ билъ преписанъ и издаденъ отъ I. G. v. Hahn въ книгата му „Reise durch die Gebiete des Drin und Wardar", въ Denkschriften den kaiserlichen Akademie der Wissenschaften philosoph-histori Classe 1869. Bd. XVI, S. 169—170.

[3] Датата на документа не е пълна: *αψ-ηϙ* (17—8), но понеже въ него се говори за решението отъ 1759 г., то несъмнено той е съставенъ следъ тази дата и то на 8-та година отъ нѣкое отъ следващитѣ десетолѣтия на XVIII в. (1768, 1778, 1788 и пр.), — въ всѣки случай следъ унищожението на Охридската архиепископия. Това се потвърждава и отъ обстоятелството, че въ този актъ духовниятъ началникъ на Охридъ се нарича просто архиерей (*ἔμπροσθεν τοῦ ἀρχιερέως*), а не архиепископъ или патриархъ, както народътъ го е наричалъ. Азъ отнасямъ акта къмъ

Съ унищожението на Охридската архиепископия въ 1767 г. билъ нанесенъ непоправимъ мораленъ и материаленъ ударъ на гр. Охридъ. Лишенъ отъ своята църковна независимость и подчиненъ на Цариградската патриаршия, даже отъ достойнството да бжде митрополитска катедра, той престаналъ да бжде вече центъръ на духовенъ животъ. Цѣло десетилѣтие той се намиралъ подъ ведомството на драчкия митрополитъ и едвамъ въ 1776 г., съединенъ съ Прѣспанската епархия, е станалъ седалище на гръцки митрополитъ, който се титулиралъ не *ὁ Ἀχριδῶν* (охридски), а *ὁ Πρεσπῶν* (преспански) или понѣкога *ὁ Πρεσπῶν καὶ Λυχνιδῶν*[2] или само *ὁ Λυχνιδῶν*[3], но по-често *ὁ Πρεσπῶν*[4], съ цель да подържа въ съзнанието

1768 т., защото, ако приемемъ друго десетолѣтие, твърде голѣмо ще бжде разстоянието между тоя актъ и акта отъ 1759 г.: достатъчни били 9—10 години, за да се почувствувала твърде силно вредата отъ предишното решение за прикята. При това въ въпросния актъ има изрази, които даватъ да се разбере, че не е било отдавна, когато е било взето решението отъ 1759 г.: 1) встжплението и заключението му е сжщото, както онова на акта отъ 1759 г.; 2) тамъ се казва: „отъ сега отсѣкохме ония казани (к. н.) петь чифта чорапи и 15 кърпи, които се даваха, да не се даватъ."

[1] I. G. v. Hahn, цит. съч., S. 170.

[2] *Ἀρχιμ. Δελικάνη, Πατριαρχικῶν ἐγγράφων, τόμος τρίτος, σελ.* 902, № 1577.

[3] Така наричатъ охридскитѣ свещеници митрополита Исаия въ едно заявление до него.

[4] Въ писмото си отъ 10. февруарий 1812 г. до охридския митрополитъ Калиника иерокириксътъ икономъ Даниилъ (съставительтъ на Четвероезичника) се обръща: *τὸν πανιερώτατον καὶ σεβασμιώτατόν μοι γέροντα ἅγιον Πρεσπῶν κύριον κύριον Καλλίνικον;* сжщо и охридскиятъ свещеникъ Стефанъ Наумовъ за охридския митрополитъ: *παρὰ τοῦ ἁγιωτάτου Πρεσπῶν.* Въ писмото си отъ 1840 г. митроп. Калиникъ се титулира *ὁ Πρεσπῶν.* На неговия приемникъ Иосифа охридчани сж изпратили писмо

на паството си мисъльта, че бившата столица на автокефалната Българска църква безвъзвратно е изгубила своето значение. Въ противовесъ на гр. Охридъ Фенеръ се стараелъ да издигне въ църковно отношение южномакедонскитѣ градове Костуръ и Струмица, чиито митрополити най-много сж работили за унищожението на Охридската архиепископия и сж получили за това титула екзархъ.

Отъ охридскитѣ граждани въ края на XVII в. (1690 г.) сж известни висшитѣ чиновници въ охридската архиеп. канцелария: хаджи Ангелъ, Георги Емануилъ, Нико Недовъ, Нинко, Нико Стамовъ, Никола попъ Захариевъ, Апостолъ попъ Митревъ, Митре Балковъ, Димитъръ Размовъ[1], въ 1719 г. сакеларий свещ. Константинъ[2]. А къмъ време на унищожението на Охридската архиепископия преданието посочва фамилията Баласчеви, отъ която, споредъ него, е произхождалъ последниятъ охридски архиепископъ Арсений, и първенцитѣ Буяръ Лигдо, Станчо бей и Нейко Челеби като виновници за падането на Охридската архиепископия. Въ единъ поменикъ, воденъ на гръцки отъ единъ охридски свещеникъ, който е действувалъ къмъ това време[3], се споменуватъ след-

---

съ адресъ: *Πρὸς τὸν πανιερώτατον καὶ θεοπρόβλυτον Ἀρχιεπίσκοπον Πρεσπῶν Κύριον Ἰωσήφ* (Тѣзи сведения черпя отъ единъ ржкописенъ сборникъ на охридския свещеникъ Стефанъ, който намѣрихъ въ Охридъ). Приемникътъ на Иосифа Дионисий сжщо се подписвалъ *ὁ Πρεσπῶν* (ibid.), но и *ὁ Ἀχριδῶν* (въ едно свое послание отъ 1849 г., което се намира у мене; вж. и факсимилета на неговия подписъ у протоиерей Ив. Гошевъ, Стари записки и надписи [въ Годишника на Богосл. факултетъ при Соф. държ. университетъ, VI, стр. 314—342). Сжщо и известниятъ презъ църковната борба охридски митрополитъ Мелетий: въ митрополитския печатъ отъ1860 г. се чете: *Πρεσπῶν Μητροπολίτης* (съ тоя печатъ е завѣренъ надписа на Охридската митрополия отъ 1864 г. 22. II. до енорийския свещеникъ въ с. Лактине попъ Матей върху заявлението на Менка Грую Иовева отъ сжщото село и сжщата година; вж. и прот. Ив. Гошевъ, ib.. стр. 342); въ 1862 г. Мелетий се подписалъ *ὁ Πρεσπῶν καὶ Ἀχριδῶν* (факсимиле у прот. Ив. Гошевъ, ib. стр. 342), а въ едно окржжно до охридскитѣ свещеници отъ 14. май 1866 г.. писано въ Струга, само *ὁ Ἀχριδῶν* (писмото се намира у мене).

[1] Вж. Gelzer, Der Patriarchat von Achrida, S. 112—113, Фамилии Нинкови и Размови сжществуватъ и сега въ Охридъ.

[2] Ib. S. 83, 14: *ἐν ἱερεῦσι σακελλάριον κὺρ Κωνσταντῖνον Ἀχριδηνόν*; вж. и по-горе стр. 112

[3] Тоя поменикъ намѣрихъ въ Охридъ. Гръцкитѣ имена предавамъ по правописа на съставителя.

нитѣ охридски граждани: 1) Илко Тошковъ *(ὐλκο τόσκο)* (въ 1754 г.); 2) Апостолъ (въ 1754 г.), който водилъ дъщеря на Илко Тошковъ; 3) Константинъ Коция Петрооглу *(Κωνστάντιν κότσια πέτρω-ογλοῦ)* († 18 януарий 1755 г.), замръзналъ при с. Горица на пжть отъ с. Търпейца *(ἀπο τὴν τάρπεήτζα)* за въ кжщи въ Охридъ; 4) Георго Янчевъ[1] *(γεῶργο. εῖος του ἴαντζε)* († 6 априлъ 1768 г.); 5) Константинъ, синъ на логотета Нико Дедовъ *(Κωνστάντινι εῖος του 'κυρ νίκο δέδου)*[2] († 31 декемврий 1758 г.); 6) жена му Малахама *(διὰ τὶν μακάριτιν μαλάχαμα·εἱ σινβιας του κὺρ Κωνσταντὶν νίκο δ'γλ'ι-δέδου)* († 19 януарий 1758 г.); киръ Станчо[2] *(ὁ κὺρ στάντζος)* († 18 януарий 1758 г.); Никола, синъ на Дебранеца *(νίκολα ειὸς του δέβρου)* († 2 януарий 1768 г.); 7) Иванъ, синъ на Константинъ Герасимовъ[3] *(Ἰῶανι — εῖος του-Κῶνσταντίνι γερασίμ)* († 26 септемврий 1755 г.); 8) Христо Робеоглу[4] *(Χρίστο-ρόπεδγλη)* († 4 февруарий 1756 г.); 9) Размо Нѣмиотъ *(Ράσμο-νέμιοτ)* († 11 февруарий 1756 г.); 10) попъ Димитрий, чредникъ въ „Великата църква“ (архиепископската „Св. Климентъ“) († 21 мартъ 1756 г.); 11) Иванъ Хаджиоглу († 6 априлъ 1756 г.; 12) Нейко Кюрчи отъ охридското с. Елшани († 8 априлъ 1756 г.); 13) Георги Димо Бодлевъ *(γεῶργι δίμο ἤγουν μπότλε)* († 6 януарий 1757 г.); 14) попъ Никола Скопаковъ *(πἄ. κὺρ νίκολα-ἤγουν-σκόπἄκ)* († 6 февруарий 1757 г.). Въ края на XVIII в. се явява охридскиятъ сакеларий Стефанъ, съ когото билъ близъкъ приятель съставительтъ на четвероезичния речникъ сакеларий Даниилъ отъ Мосхополъ и, който, по всѣка вѣроятность, по молба на попъ Даниила, е превелъ българската часть на речника му.[5]

---

[1] Сега сжществува фамилия Янчеви. Кжщата, гдето се помѣщава Охридската митрополия, принадлежи на тази фамилия.

[2] По всѣка вѣроятность, този логотетъ е сжщиятъ, който се споменува въ списъка на чиновницитѣ при охрид. архиеп. канцелария отъ 1690 г., издаденъ по преписа на Г. Бодлевъ отъ Гелцера (цит. съч., с. 112) подъ името: † *ὁ μέγας λογοθέτης Νίκος Νιέδου.* Ако е тъй, то Гелцеръ погрѣшно е преписалъ отъ оригинала презимето на логотета като *Νιέδου* вм. *Δέδου.*

[3] И днесъ въ Охридъ има фамилия Герасимови.

[4] Прадѣдо на известнитѣ семейства Робеви въ Охридъ и Битоля.

[5] Вж. у мене „Нови данни за българщината въ Македония“, сп. „Македонски прегледъ“, год. I, кн. 4, стр. 55—56 и рецензията на Л. Милетичъ, сжщо тамъ, стр 105—106.

* * *

Охридчани не могли лесно да се помирятъ съ фенерското иго. Къмъ 80-тѣ години на XVIII в. прѣспанскиятъ владика Исаия билъ обвиненъ предъ Цариградската патриаршия, че е смущавалъ архиереитѣ отъ диоцеза на бившата Охридска архиепископия, и затова билъ привлѣченъ подъ сѫдъ. Той се разкаялъ и билъ простенъ отъ патриаршията, която, като признала малодоходностьта на Прѣспанската епархия, е присъединила къмъ епархията му и Охридската, до тогава „лишена отъ архиерейско застѫпничество“ (*καὶ τὴν ἐπαρχίν Λυχνίδος ἀμοιροῦσαν ἀρχιερατικῆς προστασίαν*). Исаия е далъ на патриаршията писмено обещание (*ὑποσχετικὸν*) отъ 29 октомврий 1776 г., завѣрено отъ царигр. патриархъ Софроний и синоднитѣ архиереи, че отъ сега нататъкъ ще бѫде крайно миренъ и послушенъ, ще пази привилегиитѣ на „вселенския“ престолъ, както всички останали негови събратя, ще плаща безпрѣкословно (*κατ᾽ οὐδὲν λέγων ἢ ἀντιφερόμενος*) царския данъкъ (мирие) за двѣтѣ епархии и тѣхнитѣ дългове и никога не ще си позволи тайно или явно, прѣко или косвено, да възбужда събратята си въ епархиитѣ на нѣкогашната Охридска архиепископия или неговитѣ пасоми противъ Великата църква. Ако престѫпи това обещание, да бѫде лишенъ отъ двѣтѣ епархии и анатемосанъ отъ патриаршеския Синодъ[1].

Макаръ че не се казва ясно въ този документъ, каква цель точно е преследвалъ Исаия, и последниятъ се старае да представи обвинението за клевета на злонамѣрени хора, обаче все въ основата на обвинението е имало нѣщо истинско, защото самъ Исаия казва въ обещанието си, че е подпадналъ подъ справедливия гнѣвъ на Църквата (Царигр. патриаршия) и билъ удостоенъ съ прошка, следъ като молилъ за милость и се разкаялъ (*μετάμελος γενόμενος*). Сетне мотивътъ, че му била дадена и Охридската епархия поради малодоходностьта (*τὸ ὀλιγοπρόσοδον*) на Прѣспанската, ни навежда на мисъльта, че Исаия ще да е оправдавалъ увлѣчението си къмъ смутъ съ своето лошо материално положение. Въ що се състоялъ опитътъ на Исаия, не е мѫчно да се сетимъ, щомъ той е билъ обвиненъ като „смущаващъ сѫществуващето по Божия милость въ тишина положение“ (*συγχύζοντα*

---

[1] *Δελικάνη*, III, стр. 900—902, № 1577.

δῆθεν τὴν θείῳ ἐλέει ἐν ἡσυχίᾳ κατάστασιν) на архиереитѣ отъ диоцеза на бившата Охридска архиепископия. Очевидно, той е агитиралъ между тѣхъ за възстановление на тази архиепископия. Това е било твърде възможно, като се има предъ видъ, че презъ това време още е имало живи отъ епархийскитѣ архиереи на унищожената Охридска архиепископия и че въ Охридъ, лишенъ даже отъ архиерей, е имало хора, които мечтаели за възвръщане на църковната независимость и могли да спечелятъ на своя страна и финансово затруднения Исаия Прѣспански.

Обаче следъ като Исаия е заелъ Охридската епархия, макаръ че съ посланието си отъ 16 февруарий 1779 г. той е заплашилъ съ епитимии всѣки свой противникъ[1], охридскиятъ клиръ е въстаналъ противъ него, по всѣка вѣроятность, подържанъ и отъ граждани. Не е известно, що е причинило това недоволство: дали, задето Исайя е капитулиралъ предъ цариградския патриархъ и охридчани били разочаровани отъ него; или задето по негово настояване Охридъ билъ подчиненъ на незначителната прѣспанска катедра и съ това се почувствувалъ още повече унизенъ, отколкото следъ унищожението на неговата църковна независимость, когато билъ подчиненъ на драчкия митрополитъ? Изглежда, митрополитъ Исаия временно се оттеглилъ отъ Охридъ, до като успѣлъ да усмири непокорния клиръ. Сакеларий Стефанъ (сѫщиятъ, съ когото кореспондиралъ попъ Даниилъ Мосхополецътъ) и енорийскитѣ свещеници Христо (въ Месокастро), Иванъ (въ Месокастро), Константинъ Малданъ (*Μαλδάνης*), Наумъ Манчевъ (*Μαντζέογλης*) и Георги Ункапаноглу (*Οὐνκαπάνογλης*) чредникъ въ катедралната църква (*ἐφημέριος τῆς μητροπόλεως*) отъ името на цѣлия охридски клиръ подали прошение до митрополита Исаия за прошка[2]. Тѣ употрѣбяватъ разни ласкателни думи, за да го умилостивятъ. Прошението започва съ обръщението: *Τὴν ὑμετέραν πανιερότητα καὶ λογιώτατον καὶ θεοπρόβλητον μητροπολίτην τῆς ἁγιωτάτης μητροπόλεως, ἁγίῳ Λυχνιδῶν κῷ κῷ Ἠσα̈ί(ᾳ) οἱ ἱερεῖς καὶ κληρικοὶ μικροί τε καὶ μεγάλοι μετ' εὐλαβείας ἀσπ(άζομεν) τὴν δεξιάν*. Просителитѣ се подписали *τῆς ὑμετέρας πανιερότητος δοῦλοι ταπεινοὶ εἰς τοὺς ὁρισμοὺς πρόθυμοι* (смирени слуги, готови на разпоредбитѣ на Ваше Високопреосвещенство), и първиятъ отъ тѣхъ сакеларий Стефанъ е повторилъ пакъ *δοῦλος ταπεινὸς* предъ името си, следъ което прибавилъ

---

[1] Вж. *Δελακάνη*, III, 862.

[2] Това прошение намѣрихъ въ попъ Стефановия сборникъ.

προσκυνῶ, а другитѣ — *ταπεινῶς προσκυνῶ* (смирено се покланямъ). Тѣ се покланятъ на митрополита си до земята (*ἕως ἔδαφος*) и се притичатъ къмъ неговото милосърдие (*δράμωμεν εἰς τὰ φιλελεήμονα σπλάγχνα*), като тѣхенъ пастирь и общъ баща (*ὡς κοινός μας πατὴρ*), „незлобенъ и непаметозлобенъ“, да приеме молбата имъ, която тѣ изказватъ „съ горещи сълзи“ и целувайки нозетѣ му[1] въ името „на своитѣ състрадателни и славни родители“[2] и въ името на великото си звание, като му благопожелаватъ за тази добрина къмъ тѣхъ Богъ да го възвеличи и удостои съ по-горна епархия, и го увѣряватъ, че неговото добро име не ще изчезне, а ще се предава отъ поколѣние на поколѣние. Претърпѣли много злини вследствие оскърблението, нанесено на митрополита[3], тѣ съзнаватъ, че „посещението“ на митрополита въ Охридъ е било въ тѣхна полза[4] и че съгрѣшили, защото не поискали веднага отъ него едно опростително писмо (*συγχωρετικὸν καὶ εὐχετικόν σου γράμμα*). Но тѣ горчиво се разкайватъ за това. „Съгрѣшихме — заявяватъ тѣ —: никой не е безгрѣшенъ, само Богъ. Съгрѣшихме като човѣци и заблуждаващи се и заради това искаме отъ всичката си душа (*ἐξ ὅλης ψυχῆς καὶ διανείας*) да изпратишъ едно опростително писмо до насъ и до мирянитѣ, за да се утешимъ и ние нещастнитѣ, дето останахме толкова време безъ пастиръ и го търсихме день и нощь“.

Прошението не е датирано, но не е написано по-късно отъ м. май 1790 г., защото въ една бележка (вѣроятно, на попъ Стефана) отъ 8 май 1790 г. въ сѫщия рѫкописенъ сборникъ, гдето се намира въпросното писмо, единъ отъ подписалитѣ прошението, чредникътъ на охридската катедрална църква попъ Георгий, се споменава като умрѣлъ.[5]

---

[1] *ὅλοι μὲ κοινὴν γνώμην μικροί τε καὶ μεγάλοι καὶ ἀσπάζομεν τά ἴχνη τῶν ποδῶν σου.*

[2] Изглежда, митроп. Исаия ще да билъ родомъ отъ близко до Охридъ мѣсто, та родителитѣ му сѫ били известни на охридскитѣ свещеници.

[3] *διατὶ πολλὰ ἐστοχάσθημεν καὶ ἐγνωρίσαμεν ὁποῦ ἀφ᾽οὗ ἐμίσευσες... πολλὰ κακά μας ἐπανέβηκαν καὶ ἐχώθημεν εἰς τὸν λάκον.. (δὲν ἔ) χομέν που κεφαλὴν κλῖναι ἐξ ἁμαρτιῶν μας.*

[4] *ἐδωκιμάσαμεν τὴν ἐπίσκεψίν σου ὅπου ἦταν βοήθεια πρὸς ἡμᾶς.*

[5] *Σημαδέυω* 1790 *μαΐου* η̈ *ἡμέρα τετάρτη τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου ἐπλήρωσεν τὸ κοινὸν χρέος ὁ μακαρίτης* (к. н.) *παπὰ Γεώργιος ἐφημέριος τῆς μητροπόλεως τῆς πολιτείας Ἀχρήδος.* (Правописъ запазенъ).

Следъ това поражение, до 60-тѣ години на XIX в. нѣма никакви сведения, дали охридскитѣ граждани пакъ сѫ направили опитъ за противодействие срещу фенерското иго. По всичко изглежда, че рѫката на цариградския патриархъ била здраво сложена върху Охридъ, и този е мирувалъ, но безъ да изгуби съзнание за своето достойнство. Ако митрополитъ Калиникъ[1] е билъ охридски митрополитъ 41 година (отъ 15 мартъ 1802 г. до м. априлъ 1843 г.)[2], този фактъ показва не, че народътъ билъ забравилъ миналото, а по-скоро, че митрополитъ Калиникъ е действувалъ съ нуждния тактъ за да привърже охридското гражданство къмъ себе си.[3] Калиникъ, гръкъ отъ Галиполи, не билъ шовинистъ, не преследвалъ славянската служба тамъ, гдето не е била изчезнала. Често свещеницитѣ въ Охридъ сѫ чели евангелието въ църква на охридски говоръ и даже въ присѫтствие на Калиника били произнасяни проповѣди на български, а само написани съ гръцка азбука, напр. отъ учителитѣ Гьорше Поповъ въ 1829 г., Дим. Миладиновъ въ 1830 г., Ян. Стрезовъ отъ 1840 г. нататъкъ. При погребението на свекървата на Арса Стрезова (К. Шапкарева баба и майка на Ян. Стрезовъ), учительтъ и църковенъ пѣвецъ Дим. Мокранинъ е изпѣлъ предъ Калиника на мѣстенъ бълг. езикъ пѣсеньта „Пріидите послѣднее цѣлованіе дадимъ". Въ времето на Калиника охридскиятъ свещеникъ Анастасъ (после и изповѣдникъ)[4] е извършвалъ цѣла църковна служба на охридски бълг. говоръ[5].

Не е преувеличение, ако кажемъ, че чаровниятъ споменъ за миналото духовно величие на Охридъ се предавалъ отъ поколѣние на поколѣние чрезъ пѣсни и предания и е вълнувалъ душата на всѣки охридчанинъ до умиление. „Нашата патрикана“ — тѣзи думи сж били произнасяни съ благоговение и звучели, у едни по-ясно, у други по-тъмно като свещенъ заветъ за ново битие. Наистина, въ Охридъ както и въ другитѣ български градове гръцката образованость се е усилвала, даже нѣкои първенци взели да се наричатъ гърци, да се стремятъ да говорятъ и пишатъ по гръцки, обаче народната маса, особено женитѣ въ града и селското население сж пазѣли като светиня родния си езикъ и народното си чувство. И подъ фенерско иго народътъ е продължавалъ да се нарича български. Затова ипекскиятъ патриархъ Василий Бъркичъ въ своето описание за Турция отъ 1771 г. казва, че мнозинството отъ населението въ Охридъ сж българи.[1] Сжщо и попъ Даниилъ въ 1793 г. нарича домашния езикъ на охридския свещеникъ Стефанъ български.[2] Даже ония, които имали гръцко образование, не сж знаели добре гръцкия езикъ, както се вижда ясно отъ постановленията на Охридската община противъ лукса, отъ попъ Стефановия сборникъ, отъ гореспоменатия анонименъ поменикъ и др. документи. Въ кжщитѣ на такива лица се е говорѣло мѣстното българско наречие и тѣ се разговаряли съ домашнитѣ си и народа на български.[3] Ако въ горепосочения охридски поменикъ отъ XVIII в. се срѣщатъ български прѣкори *Δέδου*, *Νέμιου*, *Σκόπακ* или ако Никола п. Стефаниевъ въ своитѣ лѣтописни бележки нарича стружанитѣ християни *βούλγαρη* (въ противоположность на охридскитѣ християни, които упорито назовава *Ῥωμαίοι*)[4] и нарича една мѣстность въ охридското поле *δήβα ἥασηκα*,[5] то това е било, несъмнено, подъ влияние на живия говоръ, който се слушалъ вжтре въ семействата и вънъ отъ тѣхъ. А охридскитѣ кожухари, които сж търгували съ Лайпцигъ и престоявали тукъ дълго време, сж били носители на национална идея, която тогава е вълнувала бурно нѣмцитѣ и други западноевропейски народи.

---

[1] Той е наследилъ Кирпияна, който билъ приемникъ на Исаия (Берски, Нѣколко кратки бележки по състоянието на западнитѣ македонци, 1890 г., София, стр. 5, заб. 1).

[2] Ib., стр. 5 и 32. Патриаршията го назначила за охридски митрополитъ още презъ октомврий 1801 г. (ib. стр. 5). Калиникъ билъ погребенъ въ Янковецкия манастиръ (до Рѣсенъ) при стечение на охридскитѣ първенци и много народъ (ib. стр. 32).

[3] Срв. моята „Унищожението на Охридската патриаршия и влиянието на елинизма въ България", въ Макед. прегледъ, год. II, кн. 3, стр. 87, заб. 4.

[4] Вж. въ идната кн. 2 на Макед. прегледъ, год. IV, стр. 67.

[5] К. Шапкаревъ, Нѣколко критически бележки. . . , Бълг. прегледъ, год. II, кн. IX—X, стр. 277.

---

[1] Споменик Српске краљевске академије, X, стр. 50: но болшаѧ часть болгари и влахи.

[2] Вж. у мене „Нови данни за българщината въ Македония“, Макед. прегледъ, год. I, кн. 4, стр. 56.

[3] Вж. други факти у мене „Унищожението на Охр. патриаршия и влиянието на елинизма въ България“, Макед. прегледъ, год. II, кн. 3, стр. 95—96.

[4] Езерски, Нѣколко кратки лѣтописни бележки и пр., стр. 14, заб. 1.

[5] Ibid., стр. 20.

Освенъ туй въ Охридъ е имало занаятчии, които, макаръ и да сж имали гръцко образование, били обладани отъ любовь къмъ своя родъ и старателно сж събирали писмени паметници, гдето се говорѣло за древната слава на родния имъ градъ, преписвали ги и ги давали на млади и стари да ги четатъ. Такъвъ равностенъ лѣтописецъ отъ XIX в. е билъ охридскиятъ шивачъ Георги Бодлевъ, по всѣка вѣроятность внукъ на починалия въ 1757 г. Георги Димовъ Бодлевъ.[1] Той е преписалъ протоколитѣ или кодекса на Охридската архиепископия (отъ втората половина на XVII в. до унищожението на архиепископията), като е вмъкналъ въ своя преписъ и свои съобщения.[2] Неговиятъ дюкянъ ще да е билъ за времето единъ видъ клубъ, гдето се водѣли задушевни беседи по научни, религиозни и обществени въпроси, по които той е билъ сведущъ, благодарение на своята любознателность, остъръ умъ и сравнително голѣма домашна библиотека. Когато въ 1845 г. рускиятъ ученъ В. Григоровичъ е посетилъ Охридъ, Георги Бодлевъ му е билъ водачъ низъ историческитѣ останки на града.

При това въпрѣки силното господство на елинското образование въ Охридъ, граждани, които не се задоволявали отъ него, по разни пжтища се запознавали съ църковнославянското писмо. Така се научили да четатъ и пишатъ по църковнославянски Ангеле Групчевъ (сетне голѣмъ ратникъ за побългаряване на охридскитѣ гръцки училища) и Христо Узуновъ (дѣдо на известния революционеръ Хр. Узуновъ) въ Шкодра, кждето ходили като шивачи заедно съ Джелядинъ бея; Михаилъ и Стефанъ Д. Котушови — въ Скопье, гдето търгували съ кечета и отгдето до 1850 г. донесли въ Охридъ славянски книги; тѣхниятъ зеть Василъ Кецкаровъ, който е билъ обущарь въ Херцеговина. А като ученикъ при Дим. Миладиновъ, Павелъ отъ с. Галичникъ (Дебърско), — после Партений Зографски, — който е научилъ славянската азбука у дома си, е училъ на нея мнозина свои другари[3].

---

[1] Вж. по-горе, стр. 117.

[2] У Gelzer, Der Patr. v. Achrida, S. 104—105, 111, 112.

[3] К. Шапкаревъ. Нѣколко критически бележки... Бълг. прегледъ, год. II., кн. IX-X, стр. 277.

⁂

Отъ началото на XIX в. Охридско е било управлявано отъ полунезависимия албански властелинъ Джелядинъ бей. По нѣмане достатъчно сведения трудно е да се каже, дали политико-икономическото положение на Охридъ се влошило или се подобрило. Знае се, че тогава българското население доста е теглило отъ извънреднитѣ тегоби, които управительтъ му налагалъ (налози и ангария). Така, въ м. априлъ 1808 г. Джелядинъ бей разрушилъ сараитѣ на Исмаилъ паша и накаралъ цѣлия градъ да пренесе материалитѣ (керемиди, дъски и греди) въ Учъ кале[1], гдето по-късно е построилъ новъ палатъ. Въ началото на октомврий 1816 г. той е заповѣдалъ на варошани да пренесатъ въ единъ день цѣлия дървенъ материалъ (1389 дъски) отъ Горица[2] въ Учъ кале[3]. За съграждането на Долни Сарай всички мѫже отъ града и околностьта — безъ разлика на вѣра и положение — били задължени да вършатъ ангария. Нашиятъ лѣтописецъ Никола п. Стефаниевъ билъ разпоредитель съ варьта (киречъ емини), а братъ му Иванъ билъ надзиратель на шадарвана[4] осемь месеци, докле билъ довършенъ. Самиятъ митрополитъ Калиникъ и Сулейманъ ага сѫ били писари. За цѣлата постройка Джелядинъ бей е похарчилъ 40 кесии аспри (=20,000 гроша)[5], които, несъмнено, сѫ били излѣзли отъ рѫцетѣ на данъкоплатцитѣ. Тази ангария била твърде тежка за населението. Затова и лѣтописецътъ-очевидецъ се провиква: „Голѣми мѫки изтеглиха християнитѣ!“[6] или: „А не питайте, какви страшни мѫки претеглиха!“[7] Когато Али паша Янински е водѣлъ бой съ дебранитѣ на чело съ Юсуфъ бей (1805 г.), Джелядинъ бей е наложилъ на всѣки дюкянъ да даде по 10 оки желѣзо. На 20 януарий 1829 г. на Джелядинъ бей се родило момиче отъ Ташула[1]. По тоя случай, споредъ една бележка въ п. Стефановия ржкописенъ сборникъ, голѣма радость била въ Иени сарай, но за беднитѣ — мжка, понеже всѣки гражданинъ трѣбвало да занесе на новороденото хубавъ подаръкъ. Нѣкои по-заможни му подарили цѣли топове платъ. Който отивалъ съ незначителенъ подаръкъ, сейменитѣ го врѫщали отъ сарая.

---

[1] Езерски, стр. 7.

[2] Селце и мѣстность около 1 килом. на ю. и. отъ Охридъ.

[3] Ibid., стр. 10.

[4] Тоя шадарванъ се намиралъ въ срѣдата на сарая подъ високъ куполъ съ мраморни лъвове, отъ чиито уста текла вода (Е. Спространовъ, Джелядинъ бей, МСб, XIV, стр. 668).

[5] У Езерски, цит. кн., стр. 8-9. Вж. за тегобитѣ у мене „Приносъ къмъ историята на просв. дѣло въ Македония“, Макед. прегл. год. III, кн. 1, стр. 56-57 и 59-60.

[6] Ib., стр. 7.

[7] Ib., стр. 11.

Много е страдало българското население и отъ междуособицитѣ на турскитѣ бейове. Следъ изгонването на Яшаръ бей и Халилъ бей отъ Охридъ въ Дебъръ и следъ изгарянето на всичкитѣ имъ сараи, презъ пролѣтьта 1805 г. Яшаръ бей и Абасъ бей разграбили и изгорили чифлицитѣ на Джелядинъ бея заедно съ хана при с. Гжбавци, като дигнали около 30,000 овци, кози, коне и крави.[2] Въ 1820 г. м. юний Джелядинъ бей е разхвърлилъ върху населението данъкъ за Мустафа паша Шкодрански[3] 6,000 кила[4] ечмикъ и пшеница, 5000 агнета и дажба за 2000 души на день. Селянитѣ отивали въ Охридъ да молятъ бея да отмѣни тази заповѣдь, обаче сейменитѣ не ги пускали при него. „Страшенъ плачъ и писъци бѣха въ тия дни, бележи лѣтописецътъ, та всичкитѣ не може да се опишатъ“.[5] Житото било складирано въ джамията „Св. София“, а варошани пренасяли съ конетѣ си ечмикъ въ Битоля. На 12 юний Мустафа паша се разположилъ съ многобройна войска на лагеръ въ Бѣлъ бунаръ, а синъ му Юсуфъ бей Хасанъ бей заедно съ дебранина Яшаръ бея — въ Студенчища. На 20 с. м. Мустафа паша е влѣзълъ въ Охридъ заедно съ Муединъ бей и Яшаръ бей. Всѣки день градътъ му давалъ по 16,000 таини (дажба отъ хлѣбъ и месо) на день. „Голѣми мжки бѣха—казва очевидецътъ—, нигде не остана ни едно зрънце ечмикъ“[1]. На 21 с.м. Джелядинъ бей слѣзналъ въ лагера и поканилъ Мустафа паша въ палата си (Горни сарай). Понеже Мустафа паша се страхувалъ да не попадне въ нѣкаква примка, то негови войници сж ходѣли отъ кжща въ кжща и отъ кула въ кула по улицитѣ, презъ който той минавалъ, за да се изкачи въ палата на Джелядинъ бей. Следъ като Джелядинъ бей се призналъ за васалъ на Мустафа паша, гражданитѣ начело съ митрополитъ Калиника отишли въ лагера на новия владетель и му поднесли подаръци въ знакъ на вѣрноподаность. Голѣмо тегло е претърпѣло християнското население и презъ пролѣтьта 1826 г., когато поради възбуждението на корчанци и мокранци противъ Джелядинъ бея последниятъ се укрепилъ въ околностьта на манастира „Св. Наумъ“. Тукъ е складиралъ 500 кила жито и построилъ фурни, за които реквизиралъ въ Охридъ строителенъ материалъ, превозни срѣдства и хлѣбари[2]. Сжщо и презъ м. мартъ 1829 г., вследствие турскитѣ междуособици, християнитѣ много страдали отъ настаналата голѣма скжпотия (ечмикъ 30 гр. килото, пшеница 48 гр., фасулъ — 25 пари оката, оризъ — 65 пари, въ Албания 1 товаръ (2 кила) пшеница по 210—250 гр., лукъ по 40 пари ока). Споредъ лѣтописеца, всички села станали да търсятъ хлѣбъ, и улицитѣ въ Охридъ се напълнили съ мжже и дѣца. Даже мнозина умрѣли отъ гладъ.[3]

---

[1] Ib., стр. 18.

[2] Ib., стр. 6.

[3] Споредъ известието на Никола п. Стефаниевъ, на 10 априлъ 1820 г. въ Охридъ билъ прочетенъ ферманъ на Али паша Янински, че Охридъ и Елбасанъ, които до тогава били подъ неговата върховна власть, се отстжпвали на шкодранския владетель Мустафа паша, който билъ успѣлъ вече да простре властьта си до р. Вардаръ, а на 16 юний с. г. била прочетена въ Охридъ „буюрдията“ (заповѣдьта) на Мустафа паша, донесени отъ векилъ харачи (зам. бирникъ) на дошлия въ Битоля Хусеинъ паша Румели. Следъ нѣколко дни всички мелюмбашии на Али паша напуснали гр. Охридъ. Мокранскитѣ албанци въстанали противъ Али пашовата власть и изгонили Етемъ бея отъ Поградецъ, но на 3 юний последниятъ се върналъ съ помощьта на корчанци, които хванали противника на Али паша, Мустафа бея, и го заклали. Вследствие на това противъ Али паша се опълчили албанцитѣ и отъ други мѣста, и той билъ принуденъ да се оттегли въ Янина заедно съ останалата му вѣрна албанска войска, като дигналъ семействата на войницитѣ си (у Езерски, цит. кн., стр. 13). Али паша билъ заловенъ и следъ кратко задържване на острова въ Янинското езеро билъ обезглавенъ въ края на м. януарий 1822 г. (ib., стр. 16).

[4] 1 кило жито = 60 оки. [5] ibid., стр. 16.

Голѣми страдания е претърпѣло християнското население, когато върлувала чумата. Въ началото на 1810 г. тя се явила първенъ въ кжщата на Руменчеви въ Кошища и после се разпространила по цѣлия градъ. За да не се пренесе заразата въ двореца му, Джелядинъ бей е заповѣдалъ всички варошани да напуснатъ кѫщитѣ и да живѣятъ вънъ отъ Вароша. Коджабашията по негова заповѣдь е съставилъ списъкъ на всички кѫщи въ Вароша, и кулукчиитѣ Алюшъ и Джаджа (тоски) ходѣли отъ кѫща въ кѫща и пѫдѣли гражданитѣ. На 25 мартъ с. г. варошкитѣ врати били затворени, а Джелядинъ бей избѣгалъ въ Янина. Ония, които успѣли да останатъ въ Вароша, скришомъ сѫ давали храни и др. потрѣби на изпѫденитѣ вънъ отъ градскитѣ стени презъ една малка дупка подъ самата врата въ Долна порта. Понеже чумата страшно е косѣла, то гражданитѣ сѫ изпратили писмена жалба до майката на Джелядинъ бея въ Янина, гдето тя се намирала тогава. Тя скоро е дошла въ манастира „Св. Наумъ“, почакала тукъ осемь дни, докле попрестанала чумата, и на Великдень е влѣзла въ Охридъ, като веднага е заповѣдала на башделията да съобщи на варошани, че могатъ да се повеселятъ. Християнитѣ се повеселили доле въ „Паша бахчеси“. На Свѣтла сѫбота Джелядинъ бей пристигналъ отъ Янина и тутакси издалъ строга заповѣдь, никой (ни християнинъ, ни турчинъ) да не излиза вънъ отъ града безъ негово тескере. Турцитѣ не могли да отиватъ въ чифлицитѣ си и по селата, християнитѣ нѣмали отъ где да си купятъ дърва, а селянитѣ си пекли хлѣбъ безъ соль, понеже не имъ се позволявало да отиватъ въ града[1].

---

[1] Ibid., стр. 14.

[2] Ib., стр. 17.

[3] Лѣтописна бележка въ п. Стефаниевия сборникъ.

Презъ есеньта 1816 г. пакъ завърлувала чумата. Първенъ се явила на 25 октомврий въ турската махала Воска. Майката на Джелядинъ бея е заповѣдала да преградятъ всички пѫтища, за да не се сношаватъ хората едни съ други. На 28 окт. варошкитѣ порти пакъ били затворени за осемь дни. Докато на восканци се давало храна отъ двореца и на пещанци било заповѣдано да имъ носятъ дърва съ чунове, варошани много страдали за дърва и едвамъ на 20 ноемврий имъ било позволено да сѣкатъ дърва въ Горица. На 20 декемврий чумата се явила въ Кошища, въ кѫщата на Дупикоза, и всички кошищани били изпѫдени отъ кѫщитѣ си на полето и въ Воска[2].

При всички тѣзи мѫчения на населението, не може да се каже, че Джелядинъ бей е билъ врагъ на християнитѣ. Народното предание го представя даже за тѣхенъ защитникъ. Козма Шапкаревъ, който е слушалъ за Джелядинъ бей отъ съвременници на последния, открито счита неговото управление за най-мждро презъ това време и даже по-добро, отколкото презъ 60-тѣ година на XIX в., когато Охридъ е билъ подъ прѣката султанска власть, „защото поданицитѣ му подъ неговото управление ся услаждавале съ благоденствіе и спокойствіе хемъ въ тия времена, кога въ друдзите турски области слѣдуваха най-свирѣпите яничерлаци и пр.“.[1] И наистина, той е запазилъ града отъ нападенията на хищнитѣ дебърски албанци, които, ако успѣели да го превзематъ, то биха го разорили. Той усилено е преследвалъ разбойницитѣ, и уловенитѣ обесвалъ на житно пазарище.[2] Сжщо и презъ време на гръцкото въстание той не е позволилъ на възбуденитѣ мѣстни турци да се нахвърлятъ върху християнитѣ.[3] Той е вѣрвалъ въ вѣрноподаностьта на охридското християнско население, та на 1 августъ 1822 г. заминалъ заедно съ Абасъ паша въ Морея противъ гърцитѣ.[4]

---

[1] У Езерски, цит. кн., стр. 7—8.

[2] Ibid., стр. 11—12.

Редовниятъ данъкъ на християнитѣ не е билъ голѣмъ.[5] Цѣлиятъ градъ плащалъ не повече отъ 25,000 гр.[6] Изглежда, и Джелядинъ бей, подобно на Пазвантоглу[7] и др. турски провинциални паши[1], се стремилъ да не подчертава политикосоциалното неравенство между мухамедани и християни, а да развива въ населението чувство на мѣстенъ патриотизъмъ. Джелядинъ бей е билъ вѣротърпимъ. Ханъмата му Ташула (пленена презъ време на гръцкото въстание)[2] била християнка, слугинитѣ й сжщо били християнки[3], самъ беятъ е ималъ слуги християни (файтонджията Мишо[4], Гьорше Шурбановъ-сарайдаръ въ Горни Сарай[5],Никола Рогузаровъ-сарайдаръ въ неговия харемъ.[6]) Той е позволилъ на епитропа Иванъ Мизовъ да загради църквата въ Каменско съ зидъ. Това дѣло ще да е било изразъ на особено благоволение на властелина, та очевидецътъ Н. п. Стефаниевъ, следъ като отбелязва, че никой не помнилъ да е имало по-рано тамъ зидъ, се очудва, какъ се е направилъ зидътъ.[7] Отъ фурната на бея (подъ двореца Горни сарай) всѣки день се давало хлѣбъ на беднитѣ, безъ разлика на вѣра и народность.[8] Сжщо и жената на Джелядинъ бея (братова щерка на Али паша Янински) е покровителствувала християнитѣ. Тя е убедила мжжа си да назначи Кузманъ капитана за кърсердаръ. Даже веднажъ е спасила Ташула отъ гнѣва на бея.[9] Джелядинъ бей билъ въ близки отношения съ митр. Калиника, който, като добъръ живописецъ, е украсилъ тритѣ му палата (Горни сарай, Долни сарай и Иени сарай).[1] Голѣмо влияние имали върху него още неговиятъ бирникъ Тасе Зарчевъ и лѣкарътъ Чала Коста (родомъ отъ Янина). По убеждението на охридчани, митр. Калиникъ и тѣзи двамата могли да спасятъ човѣка отъ вѫжето.[2]

---

[1] Автобиографията му въ Макед. прегледъ, год. III, кн. 1, стр. 59-60 заб. а.

[2] Е. Спространовъ, МСб, XIV, стр, 673.

[3] Че действително охридскитѣ турци сж били възбудени противъ съгражданитѣ си християни, за това съобщава Н. п. Стефаниевъ въ лѣтописната си бележка отъ 5 май 1821 г. Страхувайки се отъ турцитѣ, въ тоя день ненадейно билъ погребенъ Димитъръ Писиновъ безъ шествие и само съ единъ свещеникъ, като на женитѣ било заповѣдано отъ митрополията да не се явяватъ никжде (ib. стр. 15—16).

[4] Ibid., стр. 17.

[5] Споредъ Шапкаревъ, той се състоялъ отъ 100 пари на семеенъ глава и нѣколкодневна трудова повиность за поправяне на укрепленията (Автобиография, Мак. прегледъ, год. III, кн. 1, стр. 59, заб. а); а споредъ Е. Спространовъ, Джелядинъ бей събиралъ следнитѣ данъци: 1) харачъ отъ 2—7 гр. на жененъ мжжъ, навършилъ 30 години; 2) дефтеръ (данъкъ върху недвижимитѣ имоти) по 10 гр. за кжща, 20—30 пари за мотика (400 корени) лозе; 3) спахилъкъ (десетъкъ) само върху житото по 1 на 10. Не били облагани съ десетъкъ царевицата и гроздето и съ акцизъ (гюмрукъ) виното (МСб, XIV, стр. 687).

[6] Е. Спространовъ, МСб, XIV, стр. 688.

[7] Софроний Вратчански, минист. изд., 37; Н. Милевъ, Известия за състоянието на Турция въ края на XVIII в. въ Спис. на Бълг. акад. на наукитѣ, кн. VI, стр. 51.

---

[1] Вж. моята „Унищожението на Охрид. патриаршия . . . " въ Макед. Прегледъ, год. II, кн. 3, стр. 86.

[2] Споредъ Н. п. Стефаниевъ, тя била пленница отъ южномакедонския градъ Негошъ, разрушенъ въ началото на 1822 г. отъ Ломеутъ паша (Езерски, цит. кн., стр. 16 и 18), а, споредъ Е. Спростарновъ, тя била родомъ отъ с. Камбуриана, до гр. Трикала (Гърция) (МСб, XIV, стр. 703).

[3] Е. Спространовъ, МСб, XIV, 683.

[4] Шапкаревъ, Автобиография въ цит. сп., стр. 59.

[5] Е. Спространовъ, МСб, XIV, 672.

[6] К. Шапкаревъ, Нѣколко критически бележки,.., Бълг. Прегледъ, год. II, кн. VII, стр. 116.

[7] У Езерски, цит. кн., стр. 12. Живо участие сж взели въ построяването на зида месокострани. Споредъ сжщия лѣтописъ, тѣ — мало и голѣмо — сж носѣли съ добитъкъ камъне, земя и вода. Въ лѣтописната бележка е казано общо: „загради църквата съ зидъ", та не е ясно за коя църква става дума, но понеже месокострани сж построили зида, трѣбва да се приеме, че лѣтописецътъ е ималъ предъ видъ църквата въ Каменско.

[8] Е. Спространовъ, МСБ, XIV, стр. 669.

[9] Ibid., 703.

Джелядинъ бей се стремилъ да бѫде и справедливъ сѫдия. Така напр. въ м. октом. 1816 г., вследствие оплакването на единъ гражданинъ противъ съседа си Бабаджановъ, че този е направилъ куминъ предъ прозорцитѣ на кѫщата му, Джелядинъ бей е срутилъ кумина, но после, види се, поради възражението на Бабаджановъ, че несправедливо е разрешилъ спора, той е възложилъ на сѫда да разгледа тоя споръ.[3] А въ м. априлъ 1826 г., поради жалбата на Григоръ Сапунджиевъ, че му билъ откраднатъ сапунътъ, беятъ веднага е повикалъ гражданитѣ и имъ заповѣдалъ да гарантиратъ единъ за другъ съ своя подписъ, че никой отъ тѣхъ не е извършилъ кражбата, като ония, които не искали да се подпишатъ, заплашилъ съ изгонване отъ града. И, наистина, по тоя начинъ били открити и откраднатиятъ сапунъ и крадцитѣ Мише Беговъ и Тане Мискаровъ, които избѣгали отъ страхъ да не бѫдатъ строго наказани.[4] Охридчанинътъ Здраве билъ набитъ на колъ, защото фабрикувалъ фалшиви пари. Турцитѣ не смѣели да обиждатъ християнитѣ. Единъ турчинъ, който обезчестилъ една селянка, билъ обесенъ; сѫщо и единъ еничеринъ, защото докачилъ съ погледъ ханъмата му.[5] Освенъ това Джелядинъ бей е приемалъ мѣстни българи въ войската си, позволявалъ на гражданитѣ християни да носятъ орѫжие, което имъ отнелъ чакъ презъ пролѣтьта на 1821 г.[6] поради гръцкото възстание, и понѣкога е издавалъ разпоредби общи за християни и мухамедани.[1] За развитие на чувството на мѣстенъ патриотизъмъ у населението сѫ имали значение и построенитѣ отъ него дворци въ Охридъ,[2] Струга (на р. Дримъ) и Ресенъ,[3] както и кулитѣ въ Охридъ и въ с. Джбовяни (противъ дебранитѣ).[4]

---

[1] К. Шапкаревъ, Бълг. Прегледъ, год. II, кн. IX-X, стр. 271.

[2] Е. Спростановъ, МСб, XIV, стр. 680 и 691.

[3] Езерски, цит. съч., стр., 11.

[4] Ibid., стр. 15.

[5] Е. Спростановъ, МСб, XIV, стр. 677.

[6] Езерски, стр. 15. Лѣтописецътъ бележи: „1821 г. 7-ий (месецътъ не е означенъ, но ще да е отъ първитѣ месеци на 1821 г., понеже преди това съобщение стои бележка отъ 1820 г. 22 юний, а следъ него — съобщение отъ 1821 г. 23 априлъ): „Излѣзе заповѣдь отъ Джелядинъ бей до първенцитѣ, за да опишатъ орѫжието, и тѣ въ кѫщата на Григора Сапунджиевъ го описаха; а следъ три деня, недѣленъ дѣнь, отново заповѣда: „да го съберете и да ми го донесете горе.“ И ние го събрахме.“

Всичко това е съдействувало за запазването на народния духъ въ българското охридско население. Подъ знамето на феодала се подвизавали юнаци-българи, каквито били легендарниятъ Кузманъ капитанъ,[5] възпѣтъ епично отъ Гр. Пърличевъ, синъ му Гьоре, Топчи Нико[6].

Джелядинбеговото владичество било унищожено безъ кръвопролитие, но не безъ страдания за населението. Джелядинъ бей е избѣгалъ своевременно презъ 1830 г. въ Шкодра, при своя суверенъ Мустафа паша, а презъ ноемврий с. г. е избѣгала въ сѫщия градъ и майката на Джелядинъ бей *(ἡ κυρὰ)*, като дигнала съ себе 70 товари багажъ.[7] Градътъ билъ управлянъ отъ хазнатара Люманъ, който на 29 декемврий[8] 1830 г. е издалъ заповѣдь да се съbeратъ въ Охридъ всички бюлюкбашии. Мехмедъ Али отъ Рѣсенъ, Гьоре и Кузмановъ отъ Охридъ съ дружинитѣ си се укрепили за отбрана на града противъ султанскитѣ войски — едни по кѫщитѣ край езерото, а други при градскитѣ врата. Сѫщата вечерь (недѣленъ день) се събрали всички граждани *(ὅλοι ταμπαμπὶ τοῦ μπέη)*[9] и се заклели да държатъ града. Но на другия день хазнатарътъ е избѣгалъ съ братята и синоветѣ си, като задигналъ всички пари отъ хазната. Между защитницитѣ е настаналъ смутъ и всички албанци (тоски) опразнили града. На 30 декемврий с. г. дошли конакчиитѣ на новия управитель (муселимъ), назначенъ отъ султана, — бинбашията (полковникъ) Ахмедъ ага, който следъ петь дни (3. I. 1831 г.) влѣзълъ въ Охридъ заедно съ Куртъ паша Дебрели и 1000 д. войници. Въ честь на пристигането имъ били дадени много топовни гърмежи. На другия день билъ прочетенъ фермането, което сѫщо било ознаменувано съ топовни гърмежи. Ахмедъ ага е заповѣдалъ да нѣма въ Вароша никакъвъ конакъ—нито говъ, нито на Джелядинъ бей. Той се установилъ въ двореца на Учъ кале съ цѣлата си свита. Понеже голѣма часть отъ покѫщнината на двореца била дигната, то муселимътъ е заповѣдалъ да се мобилиратъ стаитѣ и кулитѣ отъ гражданитѣ: турцитѣ трѣбвало да дадатъ 100 килима, а власитѣ 100 веленца (вълнени одеяла), обаче турцитѣ не дали това, що имъ се искало, и кулитѣ останали съ ветхитѣ килими[1]. На 5 и 11 януарий с. г., по заповѣдь на муселима, всичко, що имало вѫтре въ дворцитѣ ва Джелядинъ бея, било изнесено въ три дни при шадарвана въ Долни сарай. Намѣрено било 2000 оки овче масло, 40 товари оризъ, 30 товари кафе и много други нѣща. Цѣлиятъ харемъ и прислугата на Джелядинъ бей били затворени въ Долни сарай, чиито ключове взелъ муселимътъ[2], като къмъ 27 януарий с. г. жената на Джелядинъ бей Ташула заедно съ други три жени били изпратени въ Шкодра.[3] Въ Учъ кале, споредъ думитѣ на лѣтописеца, не била оставена нито котка на Джелядинъ бея. Посетне (на 2 май с. г.) всички дворци на Джелядинъ бей били запечатани и всички негови имоти станали султански освенъ наследствения дѣлъ на племенницитѣ му Шерифъ бей и Ракитъ бей[4]. А следъ смъртьта на Джелядинбейовата майка,

---

[1] Вж. по-горе стр. 127.

[2] Споредъ известието на Н. п. Стефаниѐвъ, постройката на Долни сарай е започнала презъ м. юний 1810 г. Мѣстото било канара, която била изкъртена съ взривъ отъ майстори власи (у Езерски, цит. кн., стр. 8). А основитѣ на Джелядинбеговия дворецъ горе въ нивитѣ на Никола Сапунджиевъ (Иени Сарай) били положени на 15 май 1815 г. (ibid., стр.10).

[3] Довършени въ края на м. май или началото на м. юний 1818 г. (ibid., стр. 12).

[4] Въ края на 1804 г. (ibid. стр. 6). За кулитѣ вж. ibid. и стр. 18—19.

[5] Джелядинъ бей го назначилъ за кърсердаръ съ задача да очисти Охридско отъ разбойницитѣ. Той ималъ дружина отъ 40 д. мѣстни българи и изкусни стрелци, отъ които особено се отличавалъ Куци Митре (Е. Спространовъ, МСб, XIV, 694).

[6] К. Шапкаревъ, Автобиография, Макед. прегл., год. III, кн. 1, стр. 60, заб. а).

[7] Вж. тукъ въ притурката (п. Стефаниевия лѣтоп. бележникъ).

[8] Ibid., а споредъ издаденитѣ отъ Езерски лѣтоп. бел. — 20 декемврий (стр. 18).

[9] Споредъ Езерски, стр. 18—19, хазнатарътъ е свикалъ всички хора, които били по кулитѣ и по-първитѣ хора отъ града.

---

[1] У Езерски, цит. кн., стр. 19. А споредъ п. Стефановия бележникъ, (вж. притурката), турцитѣ направили голѣмъ смутъ за мобилирането на стаитѣ въ двореца. Най-после се намѣрило за основателно (*τὸ εὗρον εὔλογον*). варошани (сир. българитѣ) да постелятъ кулитѣ, а власитѣ — стаитѣ, но въ края на краищата варошани постлали и тѣхъ.

[2] Лѣт. бел. въ п. Стеф. сборникъ.

[3] Езерски, цит. кн., стр. 19.

[4] У Езерски, цит. кн., стр. 22—23. За Шерифъ бея вж. и Шапкаревата автобиография, цит. сп., стр. 59—60, заб. а).

(м. мартъ 1832 г.), всичко, що се намѣрило въ дворцитѣ (пари, скѫпоценни камъне и покѫщнина на стойность около 250 кесии или 125,000 гр.) било занесено съ 40 товара въ Битоля у великия везиръ заедно съ всички дворцови мѫже и жени. Следъ нѣколко месеци (октомврий 1832 г.) Горни сарай е изгорѣлъ, може би, билъ нарочно подпаленъ, за да не остане поменъ отъ Джелядинбейовото величие. Въ тоя дворецъ е живѣлъ Али паша отъ Гърция (Моралли), който презъ време на пожара се намиралъ въ Шкодра. Заедно съ двореца изгорѣли синътъ на Али паша, вуйчо му и цѣлата покѫщнина[1]. Всички тия мѣрки били взети отъ султанския чиновникъ съ цель да унищожи всѣкаква възможность за ново отстѫпничество на Охридъ отъ Цариградъ. За да внуши въ населението респектъ къмъ султанската войска, той е извеждалъ своитѣ войници на полето и публично ги обучавалъ. На първото военно упражнение (м. мартъ 1831 г.) се стекълъ цѣлиятъ народъ[2]. Наистина, хазнатарътъ Люманъ билъ заловенъ още къмъ 12 януарий 1831 г. отъ тетовския управитель[3], а къмъ началото на февруарий с. г. Джелядинъ бей е избѣгалъ отъ Шкодра по море (въ Египетъ)[4], обаче дебранитѣ не преставали да застрашаватъ Охридско. Къмъ края на априлъ тѣ сѫ дали сражение при с. Боровецъ (Дримъ-колъ), като дигнали шесть души отъ с. Велеща и обсадили Куртъ паша вѫтре въ Дебъръ[5]. Затова засилени били войскитѣ при с. Дѫбовяни съ подкрепления (250 души отъ Деволъ, 300 д. отъ Гребена и Сарigьолъ, 200 д. отъ Костуръ (подъ началството на Сали бей)[6]. Сѫщо заплашвалъ Охридъ и Силихтаръ Пода, който съ 2000 души албанци отъ Колония е превзелъ Корча (къмъ края на мартъ 1841 г.). Поради това на 26. III. презъ нощьта охридчани сѫ изпратили група младежи да пазятъ манастира „Св. Наумъ"[7]. Мустафа паша шкодрански още е воювалъ съ великия везиръ Рушидъ паша около Прилепъ та на 12 априлъ с. г. охридскиятъ муселимъ Ахмедъ ага се притекълъ съ войската си на помощь на великия везиръ, като билъ замѣстенъ въ Охридъ отъ човѣкъ съ по-високъ чинъ, Сали паша[1]. Следъ като разбилъ Мустафа паша Шкодрански при Бабунския проходъ, великиятъ везиръ се върналъ въ Битоля и отъ тукъ на 20 май 1831 г. отишълъ съ войската си въ Охридъ. тържествено посрещнатъ вънъ отъ града отъ християнитѣ начело съ митрополитъ Калиника,като ония, които му се представяли, цѣлували му крака[2]. Той, пазенъ отъ трима гавази, прекарвалъ повече при войската си на полето, гдето всѣки день я обучавалъ[3]. Отъ тукъ той е задавалъ голѣмъ страхъ на албанцитѣ. Той е изпратилъ въ Шкодра черкезина Мехмедъ паша, който е дошелъ въ Охридъ при него отъ Русе и престоялъ известно време въ Иени сарай. Отъ разни мѣста на Албания, Босна и Румелия сѫ идвали въ Охридъ паши и бейове за да го увѣрятъ въ своята вѣрноподаность къмъ султана. Тукъ се явили предъ него Хавзи паша отъ Скопье съ 15 души и митрополититѣ янински и артенски (къмъ 17 юний с. год.)[4].

---

[1] Ibid., стр. 25.
[2] Ibid., стр. 20.
[3] Вж. притурката, п. Стеф. бележникъ.
[4] У Езерски, цит, кн., стр. 19.
[5] Ibid., стр. 21.
[6] Ibid., стр. 20.
[7] Ibid., стр. 21.

Престояването на великия везиръ въ Охридъ е имало за резултатъ утвърдяването на централната власть, но отъ друга страна е причинило голѣми материални щети на населението, Преди още да пристигне, улемитѣ и християнскитѣ първенци се свикали на съвещание и разхвърлили за издържка на войската налогъ върху околията: 1000 кила ечмикъ, 1000 кила пшеница, 1000 агнета, 600 оки масло и 300 оки медъ, а върху охридскитѣ ханджии 1000 оки оризъ и 3000 оки сѣно[5]. Тази тежка реквизиция е извикала олелия въ населението. „Мжки, мжки голѣми бѣха!“ — отчаяно се провиква лѣтописецътъ. На друго мѣсто, като отбелязва, че хората на великия везиръ били настанени въ Вароша и вънъ отъ него, той казва: „Голѣма мжка теглѣше свѣтътъ отъ ангария, ни лико трева не остана, всичко се изяде“[6] (отъ добитъка на войската).

При все това, изглежда, великиятъ везиръ се стремилъ да внуши на населението, че новиятъ режимъ превъзхожда бившия феодаленъ. Той е намалилъ харача[1]. Това облекчение, види се, въ 1831 г. е окуражило охридското християнско население да иска смѣтка отъ бившия кехая на Охридъ Сулейманъ ага. Пратеници на селата отишли въ Битоля и се оплакали на великия везиръ, който е заставилъ Сулейманъ ага да представи смѣтката[2]. Обаче това било временно благоразположение. Сулейманъ ага билъ оправданъ, а тжжителитѣ-селяни били обвинени въ клеветничество. Презъ априлъ 1833 г. охридскитѣ шеихове сж съставили махзаръ, за да бжде охридски муселимъ тѣхниятъ човѣкъ Намикъ Али паша, като накарали насила градскитѣ първенци да го подтвърдятъ съ печатитѣ си. Наистина, народътъ (турци и християни) отъ Охридъ, Струга и околностьта се сдружили и заедно съ владиката протестирали съ специаленъ махзаръ противъ това насилие на шейховетѣ[3], но скоро въ края на сжщия месецъ това единение между турци и християни било нарушено, защото християни и турци били обложени съ данъкъ неравномѣрно: първитѣ по 55 гр. на кжща, а вторитѣ по 30 гр.[4] Голѣмъ раздоръ е избухнахъ между двѣтѣ страни: християнитѣ настоявали, щото и турцитѣ да плащатъ, колкото тѣ; а другитѣ възразявали, че тѣ трѣбва да плащатъ по-малко данъкъ, понеже отивали войници[5]. Още повече се изострилъ раздорътъ, когато (презъ лѣтото на 1833 г.) турцитѣ искали да обложатъ българскитѣ квартали Варошъ и Месокастро независимо отъ броя на кжщитѣ имъ съ обща сума 35,000 гр. данъкъ. Българитѣ, обаче, настоявали да се опредѣли общиятъ данъкъ споредъ броя на кжщитѣ. Турцитѣ отстжпили. Следъ преброяването (м. августъ с. г.), въ Варошъ имало 296 кѫщи, въ Месокастро и Кошища 104, въ другитѣ квартали 700 кѫщи (християнски и мухамедански) — всичко 1100 кѫщи, отъ които кѫщитѣ на спахиитѣ, имамитѣ и дервишитѣ били освободени отъ данъкъ, понеже имали царски берати. На Вароша се паднало да плаща 11,100 гр. данъкъ[1]. Сѫщо и въ 1834 г. се карали християни и турци поради неравномѣрно разпредѣление на държавния данъкъ, вследствие на което трима коджабашии отъ Охридъ сѫ отишли въ Шкодра да се оплачатъ на Хафъзъ паша, който е опредѣлилъ християни (българи и власи) и турци да платятъ по половина отъ общата сума (85,000 гр.)[2].

---

[1] Ibid.,, стр. 19—21.
[2] Ibid., стр. 23—24.
[3] Ibid., стр. 24.
[4] Pag. cit.
[5] Ibid., стр. 22.
[6] Ibid. стр. 24.

---

[1] Споредъ Ник. п. Стефаниевъ, по-рано харачътъ билъ по 28 гроша, а сега — по 24 гр. на глава (ib., стр. 23). Не е ясно, какво разбира той, подъ „по-напредъ“: дали при Джелядинъ бея или при муселимитѣ. Както споменахме по-горе, споредъ известието на К. Шапкаревъ, Джелядинъ бей е взималъ по 100 пари на глава. Не може обаче да се затвърди решително, че Джелядинъ бей не е увеличавалъ харача, въ зависимость отъ нуждитѣ и васалнитѣ си задължения.

[2] Ibid., стр. 23.

[3] Ibid., стр. 26.

[4] Ibid., стр. 27. Шкодранскиятъ паша, въ съвещание съ делегатитѣ отъ Охридъ Ади ефенди, Едемъ ефенди, Арифъ, Тасе Коджабашията, Апостолъ и Тасе Гюрчевъ, е опредѣлилъ цѣлия данъкъ на Охридското муселимство да бжде 162,000 лв. (ib., 26—27).

[5] „Ние какъ даваме по толкова гроша за низами, затова сега искаме вие ромеитѣ да ни помогнете“ (ib., стр. 27).

Следъ като минала усмирителната буря, турцитѣ въ Охридъ почнали да проявяватъ центробѣженъ стремежъ, който християнитѣ не одобрявали. Това още повече влошавало отношенията между тѣхъ. Така, въ началото на 1835 г. турцитѣ искали за охридски муселимъ Джелядинъ бейовия племенникъ Шерифъ бей. Тѣ предложили на охридския владика Калиникъ да сложи печата си за тая цель, обаче владиката имъ отказалъ, поради което тѣ, разсърдени, го наклеветили. Владиката билъ повиканъ за обяснение въ Шкодра, кѫдето той отишълъ съ нѣколко първенци и се оправдалъ. За муселимъ било назначено друго лице[3]. Охридскитѣ турци, обаче, люто отмъстили на Калиника. Тѣ го наклеветили предъ султана, че бунтува раята, и на 12 мартъ, недѣля, пристигналъ въ Охридъ царски пратеникъ съ заповѣдъ (ферманъ) да го дигне отъ епархията му. Щомъ чули за това, на 14 мартъ повече отъ 500 души въоржжени турци се втурнали въ Вароша и хванали дветѣ градски врати Горна и Долна порта, за да не може да излѣзе владиката. Следъ туй тѣ отишли при муселима съ голи ножове и саби въ ржце и се спуснали върху хазнатара му, за да го убиятъ, но той се скрилъ. Тѣ даже се опитали да счупятъ вратитѣ на кѫщата. Отъ тукъ всички нахлули въ двора на митрополията (въ двора на църквата „Св. Климентъ“, бившата патриаршеска палата). „Отъ Голѣмата порта[1] — бележи очевидецътъ — до манастира[2] бѣха сгѫстени османцитѣ“. Делибашията Шекеръ съ другаритѣ си е отвелъ владиката въ правителствения домъ. Явилъ се мубаширътъ (султанскиятъ пратеникъ) да успокои турската тълпа, но тази неистово е викала: или да го вдигне въ сѫщия день, или ще направи нечуванъ „фесатъ“ (кръвопролитие). За да ги усмири мубаширътъ се видѣлъ принуденъ да допусне да качатъ стария Калиникъ на магаре и по срѣдъ бѣлъ день (7часа по турски или къмъ 1 ч. по европ.) го водили презъ чаршията до полето. Турцитѣ пратили хора да хванатъ и протосингела на Калиника Петъръ Шурбановъ, който въ тоя день е отсѫтствувалъ отъ Охридъ[3]. Следъ вдигането на митрополита, патриаршията е изпратила свой екзархъ да управлява Охридско-прѣспанската епархия, докле се уредило положението на Калиника[4].

---

[1] ibid., стр. 27. Споредъ Н. п. Стефаниевъ, до тогава тритѣ български квартала Варошъ, Месокастро и Кошища плащали общо данъцитѣ си (2 части варошани и 1 часть месокастрани и кошищани), но следъ това преброяване на кѫщитѣ, месокастрани и кошищани взели да плащатъ отдѣлно своя дѣлъ, който съставлявалъ $^1/_4$ отъ общия данъкъ върху тритѣ квартала, вмѣсто предишната $^1/_3$, въ зависимость отъ сьотношението между броя на кѫщитѣ въ Вароша (300) и ония въ Месокастро и Кошища (100) (ib., стр. 27—28).

[2] Ibid., стр. 28—29.

[3] Ibid., стр 29.

Този позоръ, нанесенъ на християнитѣ, подигналъ самочувствието на турцитѣ и е разочарувалъ християнитѣ отъ новия режимъ, чиито въдворители искали да вдъхнатъ у всички поданици довѣрие въ справедливостьта на султана. Това събитие било начало на приспособление на органитѣ на властьта къмъ турското население, за да му втълпятъ убеждението, че тѣ сѫ преди всичко защитници на неговитѣ интереси, и съ това да го привържатъ къмъ централизма. Тази насока е потикнала охридския муселимъ да се намѣси въ една чисто църковна работа на подведомственото си християнско население. Въ сѫщия день, когато починалъ[5] игуменътъ на манастира

---

[1] Сега Горна Порта.

[2] Църквата „Св. Климентъ“.

[3] Бележка въ п. Стефановия лѣтоп. сборникъ.

[4] У Езерски, цит. кн., стр. 29.

[5] У Езерски, ib стр. 30 стои 1835 год. априлъ 12, но въ п. Стефановия лѣтописенъ бележникъ точно сѫ означени деньтъ и часътъ, когато умрѣлъ тоя игуменъ: априлъ 4, Велики четвъртъкъ, 1 ч. презъ нощьта, Поради това датата, посочена отъ Ник. п. Стефаниевъ, трѣбва да се смѣта за день, когато той е написалъ съобще нието си.

„Св. Наумъ“ х. Дионисий, той изпратилъ тамъ двама души да опишатъ цѣлия манастирски имотъ, който билъ твърде уголѣменъ благодарение на грижитѣ на покойния игуменъ. Тѣ затворили голѣмата манастирска врата, за да не излѣзнатъ и изнесатъ нѣщо отишлитѣ въ манастира за погребението на игумена охридски първенци и патриаршески екзархъ (управляющъ епархията) Иосифъ[1], и запечатали всички стаи. Манастирътъ е стоялъ затворенъ, въпрѣки постѫпкитѣ на Константинъ Паунчевъ предъ муселима, когото убеждавалъ да не прави подобно нѣщо, каквото до тогава никой управитель не билъ направилъ. Манастирътъ билъ отпечатанъ едвамъ, следъ като охридскитѣ първенци[2] сѫ представили на муселима берата на епархийския митрополитъ[3], гдето се изреждали неговитѣ права върху църквитѣ и манастиритѣ.

Положението на християнското население се влошило още отъ новитѣ данъци, които му се налагали. Така, въ 1836 г. билъ въведенъ данъкътъ „интизапъ“[4]. Толкова недоволство е предизвикалъ този налогъ, че лѣтописецътъ се провиква: „Голѣмо зло се стори на свѣта“[5]. Нѣколко години следъ падането на Джелядинъ бей взели да прекупуватъ спахилъка,[6] който съ това ставалъ по-тежъкъ за данъкоплатцитѣ.

Голѣмъ страхъ е изпиталъ Охридъ въ м. януарий 1835 г., когато дебрани нахлули въ Стружко и се устремили да нападнатъ Охридъ. Всички варошани излѣзли на крепостьта да отбраняватъ града начело съ дошлия тогава отъ Румелия Дивитъръ ага[7]. Не малко тегло е претърпѣлъ Охридъ и въ 1839 г. м. юний, когато Кехая бей се отправилъ съ голѣма войска да усмири Дебъръ, бунтуванъ отъ Далипъ бей и Сулейманъ бей. Цѣлиятъ превозъ за войската билъ извършенъ отъ охридскитѣ християни съ собствения имъ добитъкъ[8].

(Следва).

---

[1] Името на патриаршеския екзархъ е посочено въ п. Стеф. лѣтоп. бележникъ.

[2] Споредъ сѫщата лѣтоп. бележка, тѣ сѫ били: Анастасъ Заровъ, Конст. Паунчевъ, Ник. п. Стефаниевъ и др. граждани.

[3] У Езерски, цит. кн., стр. 30.

[4] върху свине, овци, кози.

[5] У Езерски, цит. кн.. стр. 31.

[6] Е. Спространовъ, МСб., XIV, стр. 687.

[7] Езерски стр. 30.

[8] Ib. стр. 31-32.

Народописни материяли.

Две приказки отъ Солунско изъ неиздадената сбирка на Ст. Верковичъ.

Съобщава Ст. Романски.

Между ржкописитѣ на известния събирачъ на народописни материяли отъ Македония Ст. Верковичъ, откупени отъ Руската академия на наукитѣ, се намѣри една сбирка отъ народни пѣсни и приказки изъ околностьта на Солунъ. Пѣснитѣ бидоха издадени въ 1920 г. отъ П. А. Лавровъ въ „Сборникъ отдѣленія русскаго языка и словесности“, т. XCV, подъ насловъ „Сборникъ Верковича I. Народныя пѣсни македонскихъ болгаръ“ (вж. Макед. прегл. III, 3, стр. 149 и сл.). Приказкитѣ пъкъ се готвятъ за издание отъ сжщия руски ученъ и отъ ческия славистъ Й. Поливка, най-добрия въ днешно време специалистъ въ областьта на изучването на приказкитѣ. По мнението на последния, тая сбирка се отнася къмъ първитѣ години отъ дейностьта на Верковича като събирачъ на етнографски материали, именно къмъ времето, когато бѣ напечаталъ първата си сбирка македонски пѣсни: Народне песме македонски бугара, кнь. I. Женске песме (Београд 1860). Това се потвърждава и отъ предговора къмъ това издание (стр. XIX), гдето Верковичъ обажда, че ималъ намѣрение да издаде още и друга книга пѣсни — „мжжки трапезарски и юнашки“, — каквито билъ събралъ вече значителенъ брой, а освенъ това и македонски народни приказки (народне преповедке и сказке).

Отъ тия приказки отъ Солунско проф. Поливка е извадилъ две, близки по съдържание, въ които се разправя за превръщането на пола (отъ жена на мжжъ), и ги е далъ за напечатване въ специална статия подъ насловъ „Две приповетке о метаморфози спола изъ околине Солуна“ въ сръбското списание „Прилози за кньижевност, језик, историју и фолклор“, кнь. VII, св. 1—2, 1927 (отдѣл. отпеч. 22 стр.). Следъ текста на приказкитѣ е направенъ сравнителенъ прегледъ на сроднитѣ версии у съседнитѣ балкански езици, като на първо мѣсто сж посочени подобни отъ други краища на Македония: отъ Дебърско и отъ Охридско.

Правописътъ на приказкитѣ, както сѫ напечатани, по думитѣ на самия Поливка, е до известна степень упростенъ, като сѫ изхвърлени *ъ* и *ь* въ края на думитѣ и вмѣсто знака *ѫ*, съ който въ Верковичевия оригиналъ е отбелязанъ тъмниятъ еровъ вокалъ, е употрѣбенъ *ъ*, и то не само въ домашнитѣ, но и въ чуждитѣ (турскитѣ) думи. Задържана е обаче пълната непоследователность въ предаване произношението на отдѣлнитѣ звукове, която сѫществува въ рѫкописа, напр. на *ѣ* (вряме—время, излязи—излезе), редукцията на $о > у$ (виноту—винуто—винуту, човек—чювек) и $е > и$ или слаботъмно *а, я* (найди, беши — отбираша, ча или чя вм. че) и под. Инакъ Поливка е направилъ поправки на нѣкои очевидно невѣрни предавания на изговора: навръх вм. наврих, закълнеш вм. закилнеш, закълни са вм. закилни са. Оставилъ е обаче случаи като сирчето (!), което трѣбваше да бѫде поправено въ сърцето, приглитна вм. приглътна, а особено турскитѣ: сакин (покрай: сакън), хатир вм. хатър, хаџиликот вм. хаџилъкот, хазир — хазър, пазарлик — пазарлък и пр.

За принадлежностьта на езика на тия приказки нигде не се казва ни дума, ако не се счита като загадка въ тоя смисълъ случайно цитуваниятъ насловъ на старата Верковичева сбирка „Народне песме македонски бугара" (1860). Въ сръбския печатъ подиръ войната, не само въ вестници и популярни списания, но и въ чисто научната литература, грижливо се избѣгватъ наименованията българинъ и български по отношение на македонското население и неговия езикъ, та не е чудно, че сѫщото нѣщо намираме сега и въ студията на проф. Поливка, който впрочемъ изтънко познава българския езикъ и специално македонскитѣ говори (отъ него имаме изследвания върху езика на нѣкои стари български паметници, той е изучвалъ специално и приказкитѣ отъ Шапкаревия сборникъ), но който очевидно е счелъ за неудобно да наруши усвоеното отъ сръбския печатъ поведение по тоя въпросъ, като назове съ сѫщинското му име езика на Верковичевитѣ приказки отъ Солунско. До колко обаче тоя езикъ е чуждъ на сръбския, вижда се нагледно и отъ множеството грѣшки, допустнати при отпечатването вследствие на неразбиране текста и отдѣлнитѣ думи отъ редакцията на сръбското списание, които авторътъ е отбелязалъ въ отдѣлнитѣ отпечатъци, разпратени до познати, безъ при това да му е било възможно да поправи всичко.

Езикътъ на тия приказки е, разбира се, български, тъй както се говори североизточно отъ Солунъ. Това е ясно отъ случаитѣ съ широко произношение на *ѣ* (вря̀ме, дя̀те, ня̀кой, веля̀ши, уся̀ти, средя̀, нивя̀стата и пр. въ първата приказка; дяте, нивяста, вяхам, вяхна и под. въ втората), сѫщо както въ югоизточния, рупски български диалектъ. Въ двѣтѣ приказки обаче той е различенъ, отразява два различни говора. До като въ първата *ѫ* се предава съ ъ (мъчно, мъж, ръката), въ втората имаме следи отъ назализъмъ: пънтют, пънтот, тъмпани и томпане, мънж, дламбоки, рънка — ранката му, глътнанта. Подобно и при ѧ: чендо, дятенто, гленда, глендаши, глендат, ренд, зент.

Членната форма, и то *-от* и *-о* въ мѫжки родъ, е въ пълна употрѣба и въ двѣтѣ приказки: 1. по̀пот, кумо̀т, ца̀рют, да̀лот, ко̀ню, ѐлину; ба̀бата, ца̀рицата, злина̀та, мо̀рету, човѐците и пр.; 2. домакинот, мажот, бракот, вечерот, нашио и пр.

По-долу предаваме тия приказки, съ поправка на очевиднитѣ грѣшки, но безъ да се засѣгатъ непоследователноститѣ въ отбелязването на отдѣлнитѣ звукове, главно неударенитѣ. Тѣ могатъ да служатъ като образци отъ българскитѣ говори източно отъ Солунъ, особено втората, съ своитѣ характерни следи отъ носовость въ говора.

1.

(*Въ Верковичевия рѫкописъ № 37*).

Едно́ вря́ме еди́н ца́р и́маши една́ цари́ца, се́ мо́ми ро́диши. И пак кога́ би́ла тру́дна, царют ѝ рекъл: е́й цари́ца, ако ро́диш и сега мо́ма, да зна́иш, оти ке ти зако́лям. Царица́та мно́гу са оплаши́ла, кату чу така́ от ца́рют. И доиде́ вря́ме да ро́ди, викна ба́бата и га ве́ли: ба́бо, а́ку родя мома на ца́рю, да му ка́жиш, дя́те роди́х, защо́ мо́шни ѐ разиде́н зарди́ мо́мите, що ра́ждам. И така́ роди́ла цари́цата па́к мо́ма. Оти́де ба́бата, му каза на ца́рют, ча́ цари́цата роди́ дя́те. Кату чу ца́рют за дя́те, мно́гу бакши́ш даде́ на бабата, и па́к, кога са́каха да гу кръ́стат, оти́де бабата и на по́пот му ве́ли: „по́пе, ке да дока́рами царювото ма́лко да гу кръ́стими: то́ йе мо́ма, ама ти́ке нака сакън на ня́кой да не ка́жиш, ча е мо́ма, лю да ре́чиш дя́те. Така́ и по́пот от цари́цата зе́мал многу бакши́ш. Оти́де бабата и на кумо́т му ка́за, ча дя́те ки кръ́сти. И оти́цоха да кръ́стят, мъ́жко и́мя тури́ кумо́т, и си́чки на ца́рю честиня́соват дя́те, и ца́рют от ра́дос мло́гу донанма́ чини́.

Ма́лкото си нара́сти, се́ мъ́жки дре́хи му кла́ваши цари́цата и на дру́г не да́ваши да гу ба́ра малкоту, гу прати́ли на сколе́то, да са учи́ кни́га. И си научи́ло многу. И кога́ дойде́ на шеснайси годи́на, фати да са позна́ва, ча йе́ мо́ма. Тога́с цари́цата ве́ли на не́я: „синку, а́ко позна́и татко ти ча си мо́ма, и те́бика и ме́ника ки на зако́ли“. Тога́с мома́та рече́ со́с умо́т и́: „я́зе да побе́гнам и да си куртулиши ма́йка ми“. Стана́ дя́тето и утиде на та́тко му ца́ря, му ве́ли: „та́те, я́зе са́кам да са ше́там ма́лко по кона́кют.“ И та́тко му даде́ изън да ше́та. Оти́де, са шета по тарапкани́те и зема́ млогу па́ри от таму и остави́ на тарапкани́те поптис. Пак оти́де на та́тко му, му ве́ли: „та́те, я́зе са́кам на ло́в да и́да, са́кам да ми да́иш бърза ко́ня.“ Тогас царют му даде́ бърза ко́ня и пе́т ше́с друга́ри. И си опаши со́с пищо́ха и пу́шки, вяхна́ на бърза ко́ня и кини́саха, оти́доха на гора́та да ло́вят. Друга́рита веля́: „ету ту́ка и́ма за́ици, да и́дими“, ама о́н напроти́во и́диши та́мо, де́ка не́ма за́ици, защо́ са́каши да на́йди вря́ме да побе́гни, не бе́ши за да си въ́рни наѕа́т. Друга́рите кату не послу́шаа, о́н утепа́ тройца ду́ша от друга́рите. Кату виде́ха дру́гите друга́ри, така́ побегна́а наѕат, дойдо́ха аф ца́рский кона́к, на ца́рю му велят: „ца́рю, ни́а кату отидо́хми со́с тво́й си́н на ло́в, ни́а му веля́хми да и́дими де́ка знаяхми за́ици, он не идиши, са́каши да иди та́мо, де́ка немаши. И ни́а кату не послу́шахми на негу, то́йнака утепа́ от на́с тройца ду́ша и побегна́л от та́м ната́так.“ Кату чу така́ царют, прати люди да гу те́рат. Мло́го вря́ме гу те́раха, не можа́ха да гу на́йдат, и пак са върна́ха на ца́рю, му реко́ха, ча не гу найдоха, и ца́рют млогу са пожали́ и веля́ши: „ах Бо́же, на то́лку вря́ме едно́ дя́те ми даде́, и па́к да си заги́ни, млогу те́шку и ме́ника, а́х що да чи́нам!“

От та́мо ка́к побегна́л, о́н оти́де аф една́ го́ра пе́три, та́мо найде́ една́ стра́шна зми́а, са мъ́чаши да изя́ди еди́н елин, поне́же е́лино имаши двана́иси рого́ви голе́ми, и мъ́чно бе́ши да мо́жи да гу я́ди е́лино. То́йнака ка́к виде́ така́, що си бо́риши змиа́та сос е́лино, са́каши да гу куртули́са. Тога́с змиа́та му ве́ли: „и да гу куртули́саш, е́лино жи́в не ки да оста́ни, пак ке да у́мри, туку ти са мо́ля, се́чи му на е́лино рого́вите да гу глъ́тнам, та се́тни що са́каш да ти чи́нам, защо́ я́зе имам та́тку, цар йе́ на зми́ите“. Тога́с тя́нака извади́ о́стра са́бя, му се́чи на е́лино рого́вите, и змиа́та заедно́ч гу глъ́тна е́лино. И кату си благодари́, зми́ата ве́ли на не́гу: „сега́ ки ти зака́рам на та́тко ми, ти́нака да не́ си оплашиш. Той как ки ви́ди, на ме́не то́лкос или́к що ми сто́ри, о́н ки са́ка бакши́ш да ти даде́ млогу зла́ту и сре́бро, ти́нака другу да не са́каш, сал ко́ню (хенде́к атлата́н) да са́каш. Ако не́ ти гу даде́ ко́нют, пак да си благода́риш, да не земиш ни́щу: как да е́, татку ми ки ти гу да́ди ко́ню“. От та́мо отидо́ха на та́тко му. Как гу ви́де, сино́т му си зарадува́ и му ве́ли: „а бре си́нку, де́ка бе́ши то́лку вря́ме?“ И тойнака му ве́ли: „е́й гиди та́те, да не бе́ши това́ юна́к да ми куртули́са, я́зе бе́х оти́шел, ки ми изя́диши еди́н е́лин, туку то́й ми куртули́са“. Кату чу́ така́ та́тко му, млогу икра́м му чини́ на не́гу и гу́ има́ли три дни́ на́ гости. Кога́ ки киниса́ши да си и́ди ве́ки, и змиа́та ца́рют му ве́ли: „е́ла да ти да́м бакши́ш“, и му да́ва зла́ту мло́гу и сре́бро. Тойнака ве́ли: „не са́кам я́зе зла́то и сре́бро, туку са́кам ко́ню хенде́к атлата́н; аку ми гу даде́ш, ха́рно, аку не, не кем ни́щу“. Тога́с ца́рют ве́ли: „ах, ко́ню не ми си да́ва, оти млогу ми е мил“. Тога́с и той тръгна да си и́ди, и змиа́та по не́гу. Та́тку и́ вели на змиа́та: „де́ка ки и́диш ти́нака, си́нку?“ Змиа́та му ве́ли на та́тко му: „е́й, та́тку, ти́нака не ми милу́ваш, за това така́ чи́ниш, не му да́ваш ко́ню на това́ юна́к, що ми куртули́са от зло́“. Кату чу́ така́ ца́рют, му го даде конют на не́гу.

И тойнака гу зема́, гу вяхна́, хенде́к атлата́на, и гу остави́ негувот ко́н на змиа́та и си оти́де при море́ту. Ко́ню хенде́к атлата́н скокна́ о́данат море́ту, излезе́ на дру́га зе́мя. Та́мо е́дин ца́р има́л една ке́рка, са́каши да га уже́ни. Си собраха многу юна́ци. Момата ни́кой не аре́са на о́ний час, и то́йнака дости́гна аф една́ че́шма, коню се напу́иши. Тамо аф чешма́та найде́ една́ ста́ра ба́ба, на ба́ба на го́сти оти́де, и, лю гу виде́, ца́рювата ке́рка гу аре́са. Момата ве́ли на та́тка ѝ: „та́те, еди́н юна́к дойде́ ету на оня́я ба́ба, не́гу да гу ви́книш ту́ка, не́гу ке да зе́мам“. Тога́с ца́рют гу викна́ от ба́бата юна́кот и му га даде́ ке́рка му на не́гу, чиниха ца́рска сва́дба, гу винча́ха. Вечерта ги затвори́ха аф удая́та, кату фре́т чове́ците, а́ма ни́щу не чини́ха. Ца́рют утринта га пита ке́рка му: „ке́рку, как промина́хти сно́щи?“ И тя́нака му ве́ли: „как да промине́ми, та́те, и то́йнака же́на и я́зе, то́йнака легна́ а́ф една́ стра́на, и я́зе от дру́га“. Царют кату чу́ така́, сакаши зе́тют да гу погу́би и му ве́ли: „ей зе́тю, ни́а и́мами адет, на понде́лник гу пу́щами зе́тют да ни дока́ра жи́ва во́да“. Гу пу́снаха да дока́ра жи́ва во́да, он на ко́ню са пита́, и ко́ню му ве́ли: „не мо́й ти е стра́х, земи две́ латки и вя́хни ми, и кога́ ни и́дими на жи́вата во́да, та́му и́ма стра́шни самови́ли, га чуват вода́та, и ако и́мат о́чите аче́клини, тога́с спиат“. Тога́с то́йнака зема́ две́ ла́тки, вяхна́ на ко́нют му, оти́де, найде́ самови́лите, спи́яха. И то́йнака со́с мло́гу ско́рос църпна́ во́да жи́ва и га докара́ на ца́рют. Ка́к виде́ така́ ца́рют, са почу́ди, ка́к си куртули́са от самови́лите. И пак вечерта́ легна́ со́с нивя́стата, и па́к ни́щу не чини́ха. Пак ца́рют га пи́та на ке́рка му: „ка́к промина́хти сно́щи, ке́рку?“ И тя́нака му ве́ли: „ка́к да промине́ми, та́те, тако́в мъж хи́ч да гу не́мам поха́рно. То́йнака кату же́на“. Ца́рют сега́ са чуди, ка́к да чи́ни да гу погуби́ на зе́тют. Дру́гий де́н гу прати́ да му дока́ра една́ куби́ла, има́ло сос девет жряпчинта средя́ море́ту, и та́мо и́маши една́ зе́мя, жив чове́к не оста́виши тая́ куби́ла. Пак то́йнака оти́де на́ ко́ню му са пита, и ко́нют му ве́ли: „не мо́й ти стра́х, оня́я куби́ла мо́я се́стра, вя́хни ми ти́тинака, та до́йдими та́му. Тя́нака ки ви́ка да га вяхни чове́к, тога́с ти́нака да га закъ́лниш за ме́ника. Тя́нака кога́ ки ре́чи: „а́х, не́ма човек да ме вя́хни“, ти́нака да ре́чиш: „я́зе ти вя́хнувам, а́ма първо закълни си за тво́й брат хенде́к атлата́н, ако не́ ки ми изя́деш“. Тя́нака ки ти ре́чи: „оде́ка го зна́иш ти́нака хенде́к атлата́н“, тога́с да кажиш: „хенде́к атлата́н е мо́я бърза ко́н“, тога́с ки га фа́тиш. И то́йнака кини́са, оти́де дур на море́ту, гу връза хенде́к атлата́н на една́ стра́на, ету и куби́лата излезе́ сос девет жря́пчинта, хем ви́ка: „а́х, нема чове́к да ми вя́хни, да ми припу́ска пу тиа ра́мни поли“. Тога́с и то́йнака га ве́ли: „я́зе ти вя́хнувам, а́ма ме и стра́х да не ми изя́диш, ами за́кълни си за твой бра́т хенде́к атлата́н“. Кату чу куби́лата за хенде́к атлата́н, му ве́ли: „от де́ка гу зна́йш ти́нака мо́й бра́т хенде́к атлата́н?“ И то́йнака ве́ли: „тво́й бра́т йе мо́й бърз ко́н“. Тога́с и хенде́к атлата́н дойде́ и са позна́ха сос куби́лата, и тога́с то́йнака вяхна́ га куби́лата, зема́ и деветя жря́пчинта и хендéк атлатáн пóсле, и га закарá аф цáрските конáци. Цáрют товá чу́до кáк виде, са почу́ди. И пáк вечертá си лéгна сóс нивя́стата, и пак нищу не чини́ха.

На трéтий ден гу пратили на еднá зéмя; имáло еднá злáтна я́балка, щó га чу́ваши стрáшна лáмя, да открáдни от тамо злáтна я́балка. Пáк тóйнака оти́де на кóню са попи́та, и кóню му вéли: „сегá да ми вя́хниш и кáк ки прóминими от злáтната я́балка да глéдаш да иски́ниш еди́н дáл и да побéгними, ча áко уся́ти лáмята, и тéбика и мени ки ни изя́ди, хич нéма селямéт“. И тóйнака вяхнá та оти́де на онáя зéмя, дéка бéши златната я́балка, и от далéку как видé, я́балките трипéраха от слъ́нцету и заеднóч как праминá отдóл, простря ръкáта му, искинá еди́н дáл сóс десет я́балки и еди́н дизги́н удри́ на кóнют, побегнá. Га глéда лáмята, ча липса еди́н дáл сóс дéсет я́балки, сáкаши да пу́кни и гу прокъ́лна такá: „ах, Бóже, кой искинá далóт сóс десетя́ я́балки, ако е жéна мъж да си чи́ни, а ако е мъж жéна да си чи́ни“ Тогáс и тóйнака са чини́ мъж и оти́де на царский кóнак, закáра я́балките, вечертá си легнá сос нивя́стата, кату фрéт човéци кáк прáват. Утринтá нивя́стата стáна сóс найголéм рáдос, вéли на тáтко й: „тáте юнáк йé зéтют до Бога“. Тогáс зéтют му вéли на дя́до му: „е дя́до, сéга зетют оти́ва при нивя́стата или нивя́стата оти́ва при зéтют“. Тогáс царют му вели́: „нивя́стата, си́нку, оти́ва при зéтют“. И тóйнака му вели́: „ей я́зе сам цáрски си́н и сáкам да си и́да при тáтко ми“. Тогáс цáрют сóс благодарéние му товари́ на деветя́ жря́пчинта дéвет товáра прики́а, и тóйнака вяхнá на куби́лата, и нивя́стата вяхнá на хендéк атлатáн, и си ути́доха на татко му.

Татко му, как гу ви́де синó му, ча дойдé сóс нивя́ста, мнóгу си зарадувá. Мáйка му не веру́ваши, ча е тóй, ча знáиши óна мóма роди́. Тогáс тóйнака казá си́чку на мáйка му кáк са и чини́ло, как на зми́а добро чини и му дáдоха коню хендéк атлатáн и кáк сóс хендéк атлатáн доби́л си́чку, и тогáс поверувá мáйка му.

2.

(Въ Верковичевия ръкописъ № 69).

Едно време един домакин човек имани, стока, пари много имал, ама чендо не имал, та ката ден сос жената му са караши. Домакинот са такса да пои на хаџилък и дур да са чини хазър, жената му остана тешка. Тогай домакинот вели на жената му: „жену, ету язе за пода на хаџилък, ти, кату си тешка, ако родиш мома, и тебе и момата за ва заколя, яко родиш дяте, кой за ми кажи найнапрет, за му дам мижде млого злато и стребро.“

Така и тръгнал той, отиде на хаџилък. Жената му от неколко время й фатиха болките, викнала бабата у дома да я баби и родила момичка. Бабата кату й рекла, чя мома си и родила, тас вели на бабата: „сакън, бабу, повънк да не си рекла, чя мома имами, туку дяте да велиш, чя мажот ми, ако дойди отъ хаџилък та да чуи, язе си загубем живот“. Така сетне повънка момата дяте го сториха. Дятенто от малко ощи са глендаши, ча укокорину за стани. Домакинот дойде время и дошел от хаџилъкот, на пънтют му зеха мииждету, чя дяте има жената му; и той кату чю, млого си зарадува. И кога дойде на дома му.

млого гозба исторел на човеците зарди родението. Така сетне си залюбиха сос жената му млого.

Дятенто кату са чини до 12 години, татко му го и чудил от чодювани. Дойде ренд за сватбата. Акалесал кумови сватови пет хиляда, 40 чивта томпани чюкаха, са примени дятенто зент. Тогай майка й я вели: „ох, дъщеро, дур сега беши нашио живот, дек са и чюло мома сос мома да са везмат?“ Я тя на майка й вели: „мале, мила мале, язе как за вяхна таткова ми коня, ки си опаша с таткова ми остра сабя и да кинисам за нивяста, тогай за побегна, де ми глендат очи, и ощи еднош да си не видем тука; сетне Господ как ищи, така ки биди мойта работа.“ Майка й рекла: „така, керко, харно ки чиниш.“ Фатиха веки бракот, гостиха, поиха сватови и кумови, дойде время да кинисат за нивяста, да вяхнаха сички на коня. Тогай вяхна и дятенто на бърза таткова му коня приминент, уружен кату зент, и еднош кату излял вънк да удри нес махмузи на коня, конют кату пиле летна и си загуби от прет них. Те останаха жални тъй махрим и беха расипали бракот без нивяста.

Я той сос коня кату бегаши, достигна на една страшна гора; тамо не имало ниту пиле, ниту човек. Кату излези от коня да си рашета, ету и видел на едно место една ламя и една страшна змиа борба са борят. Змиата я имаши ламята до половина глътнанта. Тогай ламята са примоли на дятенто: „молим, юначе, отсечи а змиата да ме откиниш, и що сакаш да те дам.“ И змиата му вели: „ти са моля, юначе, отсечи а ламята на две комадя да я приглътнам, ча цяла не мога да я глътнам, да сетне язе знам, що да ти дам.“ Тогай дятенто му вели и на двата: „варай змиа и ламя, язе хатър не мога да расипям, тук за вяхна на конют ми и за извадя остра сабя и за си фтиснам очите ми, за салдисам веки, кой за куртулиса от сабята на късмет“. Кату вяхна на конют, да источи остра сабя и си втисна очите, да салдиса, удри я ламята, я посечи на две комадя, змиата я глътна.

После го зе змиата да го занисе на татка й, на пънтот му вели: „сега, милички юначе, да знаиш, мой татку е цар на змияте. Кату за ти заня тамо пред него, той за ти даде млого дар, злато и стребро, ти да не земиш, лю да му бръкаш неговото тайляча да ти го даде.“ И кату влезоха на конакют, и кату виде дятенто тамо царют, да рече му на змията татко й, тос си оплашил много. Змията му вели: „варай, юначе, що толко са си оплашил?“ Му даде познание на татка й, за да го приземи дятенто сос голема слава. Тогай царют го зема дятенто, му даде гозба голема и после му вели: „варай, юначе, Господ да ти даде, що ти селюби душата ти. Ти, що си откинал мойта мома от страшната ламя, чя седим година момата ми борба си бориши сос ламята, нихто са не найди да я откини, ти си я откинал, що сакаш да ти дам?“ Той му вели: „царю, язе не сакам друго от вашо милос, само едно тайляче, що имаш на тавлаханата.“ Тогай царют му рекъл: „ох юначе, голем дар сакаш от мене, щото не мога да ти дам.“ Кату чю така дятенто, вяхна на неговата бърза коня и кинисал от тамо да побегни, и змиата по него. Царют виде, как и момата хожда по него, го викна пак, мо и рекъл: „оту на тавлаханата има шес коня, тамо пот самос, ако познаш, кой е тайлякот, земи го“. Кату му даде царют изун да влези на тавлаханата, змиата пак му вели: „юначе, как за влезниш во тавлаханата, да везмиш един кривак, сичките коня да ги удриш по един, кой за дойди после тебе, тос и тайлякот, да го везмиш.“ Тако дятенто стори; влезе во тавлаханата, зема един кривак, па сичките коня ги удри по един кривак. Тайлякот още гу не беши удрил, са върна каде него, и той тогас извади от неговот кон седлото, го кладе на тайлякот и го извади вънка, пак неговот кон го остави тамо, да вяхна тайлякот и му вели на змиен татку: „оставим сос здравие, царю.“ И царют му и рекъл: „здравие да ти даде Госпот, юначе, що ти люби сърцето, да ти даде Госпот!“

И от таму кату сос крила и летнал по синю небе, да беши излял на едно широко поле, три дни и три нокя и ходил на полето. На онойа дни един цар отбираша юнаци за неговата мома, да чини брак. Отбирането беши, що и направил на полето една дупка 40 адими шярока и толко дламбока, и клал телял да вика, който са причу на сичката земя: „котри юнак за излези сос кон да я прискокни дупката, он за везми царювата мома.“ И са собрали тамо юнаци без брой; скокнували, паждаха на дупката, не са можали да я прискокнат.

Тогай и тос юнакот достигнал тамо и питал на тамошните юнаци: „щой тос скокнувани от вас?“ И те мо велят: „кой за можи да я скокни тас дупка, да везми царската мома.“ Тогас той му и рекъл на них: „язе я скакнувам, ама сакам първо сос царют да чинам здрав и як пазарлък сос писмо и сос мюхюря.“ Го земаха от тамо юнакот, го занесоха на царя; излези царют вънка, му вели: „що сакаш ми?“ — „Сос тебе пазарлък як сос писма и сос мюхюря, ако да скокнам сос тайлякот ми дупката, да ми дадеш момата ти, ако не мога да скокна, да ми везмиш моята глава.“ И царют му даде писмо сос негов мюхюр: ако да скокни ямата, да му даде момата и половината царчина. И той му даде писмо от ранката му: ако не можи да скокни, да му даде главата. Кату сторили пазарлък, отиде юнакот на полету, гу припусна тайлякот по полету, го назнои, веки вода си отопи тайлякот, тогай го приближи при дупката и, кату му даде един дизкин, тайлякот кату пиле я летна дупката еднош и дваш и три.

Тогас гу зеха от тамо, го занесоха на царют, връзаха тайлякот на царската тавлахана и юнакот го занесоха гори сос голяма слава, курдисаха брак да чинат, а калесаха толко царюви и много люди, бракот го чинили, го венчяха, вечерта му я дадоха нивястата. Сега юнакот са чюди как да стори, чя и той си и мома. Вечерта васа нощ отвори една книга, сѐ си пеяши, при нивястата не приближи,ниту я фати сос рънка, и другиот вечер така, и третоют. На трите дни ѝ рекла нивястата на майка ѝ: „мале, мила мале, тос зент хубав юнак е, нека е жив, ама за мене не и той, хич не приближи при мене, гу нища, да ми го липсати!“ И майка ѝ вели: „Ми сакън, дъщеро, тас работа не станова, тос ти беши на късметют.“ Пак момата вели: „гу нища, мила мале, я го липсовати, я си утрувам.“ Тогас царицата му каза на царют: ету таквас пу таквас работа. Тогас царют речи на себе си: да го пусна на ламите при езера, да го изядат.

И го викна от прет него, му вели: „милай зентю, язе знам, чя си юнак хубав, за това молим да пойдиш дол на езерот, има две лами, щото не остават човек да пои тамо да наляи вода, да ги уклавеш ламите.“ И той му вели на царют: „Молим, тате, от два саати сетне ти давам отговор.“ Така отиде на тайлякот му вели: „ету царют ми пуща на езера да оклава двете лами“. И тайлякот му вели на юнакот: „пот да му кажиш на царют да ти даде 40 товара сунгар и 40 товара вину, а кату да поиш на езера, да туриш сунгарот нетре на езера да смръкни водата, и да туриш на вода место винуто; ламите, кату за ожядняат, за гу пиат винуту, ки си опият; така за а фатиш ламите, да а понесеш живи прет царют.“ Кату зема юнакот каршилък от тайлякот, отиде на царют му вели: „царю, да ми дадеш 40 товара сунгар и 40 товара вину.“ И царют му даде 40 товара сунгар и 40 товара вину, и той вяхна на тайлякот му, да ютиде дол на езерот, дек беха ламите. И пуснал сунгарите на езера, водата я беа смръкнали; тогас с’опразна винуту на езера и, кату ожядняха ламите, го испиха виноту, си са опиха. Тогас той ги фати ламите, ги занесе жюви отпрет царют. Кога го виде царют и людето му, са почюдеха.

Пак той си връза тайлякот на тавлата и си отиде при нивяста. Таму вечерот кату си не збуни сос неа, утрината нивястата пак на майка й вели: „мале, мила майко, язе са утрувам, тос чювек за мънж го ница.“ Пак майка й му рече на царя, да найде колай да го расипат зентют.

Ету тамо дека вревиха, дойдоха двамина човеци, му велят на
царют: „царю, много ти години и да ти е жив зентют, що имаш! Ниа,
царю, чухме, оти имаш зент страшин, да фаща лами и змии жюви. Мо-
лими да на го пуснеш: на нашта гора има една бела кубила бясна,
нито човек жив остави, ниту добитук, сичките ги изяди. Белки твоют
достоин юнак зент можи или да я фати жива, ил да я оклаве.“ И царют
му вели: „сега го пущам“. Двата човеци си отидоха. Тогас царют го
вика зентют и му вели: „молим, зентю, мои чендо, много юнаско
стори, още едно си разбуди за тебе. Да поиш, на нас гора има една
бела бесна кубила, щото чювек не остави жив, ниту добици, да я фа-
тиш, я да я оклавиш.“ И той му речи на царют: „со сé радост, царю,
да пода.“ И еднош отиде на тавлаханата, уседли тайлякот, фати да му
кладе юзда на устата. Тогас тайлякот му вели: „да ти питам, юначе,
дека за поими“. И той вели: „е море тайляче, две ми очи, за поими на
гората да фатими бела бесна кубила, да я донесеми на царют.“ Тогас
тайлякот му вели: „варай, юначе, белата бесна кубила на мене ми е май-
ка, она тебе ти изява, туку да поими на юдинското поле, тамо има чешма
и една висока топола; ти да си искачиш на тополата, яко да си държиш,
язе пак за са искриа на орманот. Майка ми дойди на чешмата вода да си
напии, тебе ки ти види на връх тополата, ки фати да вика да излязиш, ама
ти да я закълнеш за мене, тогас да излезиш да я фатиш жива, да я вяхниш“.

Тогас му кладе юздата на устата, да го вяхна тайлякот, да оти-
доха на юдинското поли, тамо найдоха чешмата и тополата. То
излези отъ тайляко си, искачи на тополата. Тайлякот са искри на
орманот. Ету и белата бесна кубила дойде на чешмата, вода да
пии. Юнакот го виде на връх тополата, фати сега сама да вреви:
„ах да има сега един човек, да ми вяхни и да ми припуща по по-
лето, да са назноя“. Тогас юнакот я вели: „ох, бела кубилица, язе из-
левам, ти вяхнувам, ама ме и страх да не ми изядеш.“ Тя мо вели: „ти
не изявам.“ „Ако не ми изяваш, закълни са за твойто тайляче.“ Тогас
тя му вели: „от де го знаш ти мойто тайляче?“ Той я вели: „твойто

тайляче язе го вяхам.“ Тогас си закълна белата бесна кубила; излязи юнакот да я фати, я бакна мегю двете очи; тогас излезе тайлякот, си замиловаха сос майка му. Юнакот извади седлото от тайлякот, гу кладе на белата бесна кубила, да я вяхна. Сос голям ихтибар отиде прет царют. Кату гу видоха тамошни, много си зарадуваха. Пак царют са пожяли, защо за сичкитѐ работи достоин беши юнакот.

Ама ах гиди, сос нивястата що си не збуни, не сакаши да го види, викна и џелати му и рекъл, да го расипат юнакот. Ама они му рекоха, чя не можат да го расипат. На това припирани царют мегю џелатите, ету дошли прет царя два калугери, му велят на царют: „царю, много ти години и да ти е жив зентю! ниа чюхми, оти имаш юнак зент, щото страшни лами „фати живи, белата бесна кубила я фати, я омудри, молим на вашу величество да го пусните на нашито поли: има една страшна змия, штото седъм саати место даржи кръстома, дурде она даржи земята, гори кату вогин, човек да влези са згорява. Тамо на нузи място има една златна ябалка, ако можи от неа да ти донесе ябалко, тогас веке да го знаиш, чя юнак е на земята. “Кату чу това царют от калугериту, си зарадува, чя тамо как да е за си изгори зентют му. И заеднош го викна пред негу, му вели: „ету, мили зентю, на нузи поли има една златна ябалка, да ти видам юнаското, дал можиш да ми донесиш една ябалка?“ И той стана от тамо, отиде, уседли белата бесна кубила. Тогас кубилата му рече: „тайлякот остави го тука, чя тамо, дека ти пуща царют, човек са изгорява и добиток, щото е аџамиа. Туку мене да ме вяхниш и да ми припущаш перво два саата по зелено поли, да си назноя дур едноi ми косми вода да капи, така сетни да ме припуснiш и на змиинотo място и да глендаш, кога за проминеми под ябалката, да вървиш една ябалка.“ Така кату чю юнакот, вяхна на белата кубила; кату я припусна еднош земята ядяши, на две три саата достигна на нузи място; дека змията ходиши, седим саата място ниту зелена трява имало, ниту суха, сал земя, и ябалката златна светяши кату слънце.“ Тогас два саата я припущаши кубилата, я стори вода каша и, лю я пусна нетре на нузи място, промина кату куршум под златната ябалка, не можя юнакот да я види да вурви една ябалка. Тогас кубилата му вели: „още аџамиа си юначе, лю извади ми юздата от устата, бари язе как за си върнеми, да урва язе сос устата ми“. Извади от кубилата юздата. Кату си върнаха, кубилата, лю дои у дол ябалката, урва сос устата й един дал сос две три ябалка. И дур да излязат от нузи място, на кубилата пашката са биши изгоряла и, го гленда змията, чя от ябалката един дал нема, еднош издъхна и рече: „ах, язе има девет стотини години, що сам чувал златната ябалка, да сега да ми я откраднат, кой я открадi, ако и мънж, жена да са чини, и ако и жена, мънж да са чини.“ И така юнакот, мома кату беше, мънж са чини, и змията пукна отъ яд. Тогас тос юнак, кату даде Госпот, са чини мънж, я кладе ябалката на кътка място на главата му, и га приближи веки при царскиот конак, сос толкос ихтибари, сос толкос тъмпани, свирки го занесоха пред цярют, му я даде ябалката. Тогас си отиде и той сос нивястата са сбуни вечерот.

Утринта нивястата си зарадува, отиде и на майка и на татка й ръкна бакна, си зарадуваха сите. Тогас юнакот му приказа на царют сичко, що и проминал приз неговата глава, и царют са почюди и го проминал него на столнината.

Рецензии и книжовни вести.

Jaroslav Bidlo, Dějiny slovanstva (История на славянството). — V Praze, 1927, гол. 8^0 292 стр.

Схващайки славянскитѣ народи въ миналото като едно етнографично цѣло, г. проф. Бидло е счелъ за възможно купно да се схване и тѣхната политическа история, като се остави на страна всичко, което принадлежи специално на историята на единичнитѣ славянски народи. Споредъ авторовата концепция въ историята на славянството трѣбва да се търси това, което славянитѣ иматъ общо въ своето историческо развитие или което е последица на еднакви причини. Главната цель на такъвъ очеркъ на славянската история е да се установи смисълътъ на тая история или да се разкрие нейната основа, — главнитѣ течения, стойность, посока и цель. Тази задача споредъ г. Бидло можела да се постигне тепърва, когато ще бѫде историята на славянството основно проучена. При все това г. Бидло се е заелъ съ тая непосилна задача, но напразно: въ историята на славянството, която г. Бидло ни поднася, съвсемъ не се вижда онова „общо", което е отъ естество да характеризува историческия развой на цѣлокупното славянство, а въ повечето случаи въ нея се даватъ само мъгляви, слабо обосновани и нерѣдко съвсемъ погрѣшни обобщения безъ ясна органична връзка съ реалнитѣ исторически процеси и тѣхнитѣ основни причини.

Свърхъ това авторътъ пише сякашъ за читатели, които добре знаятъ славянската история въ всѣко отношение та затова, види се, никакъ не го е грижа, да ли по-неукитѣ ще могатъ следи неговото повече конспектно изложение на събитията, които засѣга, изобщо ще могатъ ли го разбра. Отъ друга страна съчинението на г. Бидло, понеже е лишено отъ необходимата научна аргументация съ посочване на досежнитѣ източници, и за специалиститѣ е неудовлетворително, а нерѣдко бие на очи и дори се чувствтва, че авторътъ твърде субективно преценява събитията. Отъ друга страна съчинението не е написано и популярно. Една по-обстойна негова оценка би потвърдила въ подробности горeказанитѣ му недостатъци. Тукъ отъ своя страна ще направя критични бележки само касателно нѣкои мѣста въ книгата, гдето прямо се засяга България.

Г. Бидло изтъква мѫчнотиитѣ, съ които е ималъ да се бори за да напише книгата си, и казва, че той въ сѫщность сега дава само единъ прегледъ или единъ видъ философия на славянската история (mohu podati vlastně jen přehled nebo jakousi filosofii dějin slovanských, 6). Това за сега било по-важно отколкото едно най-подробно изложение, защото преди всичко се касаело за „интелигентнитѣ крѫгове,“ които се интересуватъ за славянската история, а нѣматъ възможность достатъчно да се ориентиратъ срѣдъ множеството исторически събития както и въ специалната историческа литература, та да имъ се обърнѣло вниманието върху това, що трѣбва въ славянската история да се смѣта за основно, сир. това, що опредѣля посоката и е главното. Но щомъ г. Бидло дава на готово въ сѫщность само едни общи свои заключения, необходимо бѣше да бѣ далъ и възможность, щото възъ основа на досежната научна литература по-лесно да се контролира правилностьта на нѣкои негови общи изводи. Въ предговора си г. Бидло предугажда опасность отъ „зловолна критика,“ която лесно щѣла да открие недостатъци, а не ще можела винаги, а по нѣкога и не щѣла и да иска да оцени мѫчнотиитѣ, които авторътъ е трѣбвало да преодолѣе докато да успѣе да изкаже едно свое на гледъ общо или обиходно мнение (nežli se dospěje ku pronesení mínění zdánlivě obecného nebo všedního). Но г. Бидло трѣбваше да съобрази, че когато се пише таково едно съчинение, въ което често се налагатъ обобщения отъ голѣмо значение, трѣбва да се постѫпва строго методично та да се обезорѫжи преди всичко добросъвестната критика. А тъкмо това той не е сторилъ въ достатъчна мѣрка.

* * *

Първитѣ потици да се изселватъ славяни отъ праславянската си родина въ посока на западъ и югъ не ще да сѫ последица само на натискъ отъ страна на турко-татарски и на германски племена, както твърди г. Бидло, а трѣбва да се приеме като главенъ факторъ и обстоятелството, че по общия тогава стремежъ у разселващитѣ се индоевропейци, голѣма часть отъ които изпредиха славянитѣ и се настаниха по западна и южна Европа, и тѣзи подирнитѣ сѫ се стремили къмъ потопли и плодородни мѣста. Това не малко се дължи и на факта, че славянитѣ въ праотечеството си, въ началото на християнската ера, когато се почватъ първитѣ разселвания, сѫ вече били значително размножили се, а освенъ това вече сѫ били и обособени въ отѣлни етнически групи, които се чувствували самостоятелни и не съвсемъ близки една на друга. Споредъ мене съзнанието за първоначалното имъ племенно единство у тѣхъ тогава вече не е било толкова силно, щото да е играело значителна роля въ смисълъ на консервативенъ факторъ. Очевидно е това и отъ обстоятелството, че славянитѣ центробѣжно сѫ се разселвали отъ периферията си не само къмъ западъ и югозападъ, но и въ източна посока, — къмъ северо- и югоизтокъ, докато една значителна ядка отъ друга страна е запазила и територията на праславянската родина. И следъ като славянитѣ се настаниха въ новитѣ си исторически земи, тѣ вече действуватъ пакъ не като цѣло, а като отдѣлни народи съ свои отдѣлни интереси било въ борба съ други народи, било въ борба помежду си. Иска се голѣмо идеализирване на славянското историческо минало за да се прави преценка на славянската история главно отъ гледна точка на племенна общность, за съхранение на която се води борба съ германцитѣ отъ една страна и съ турко-татаритѣ отъ друга, както схваща г. Бидло (27). Самъ той го-

вори, че хунитѣ къмъ края на 5. и началото на 6. вѣкъ „увлѣкли“ съ
себе си часть отъ славянитѣ да участвуватъ въ походитѣ имъ противъ
западноримската и източноримската империя и че аваритѣ въ 6. и нач.
на 7. вѣкъ сѫщо така „извлѣкли“ голѣма маса славянски племена и ги
преселили въ земи, принадлежащи на политическата сфера на франк-
ската и на византийската държава. Всички тѣзи увличания и повлича-
ния на славянски племена не винаги сж ставали насила. И лесното
сплотяване на Аспаруховскитѣ българи съ „словенитѣ“ на Балкан-
ския полуостровъ въ една българска народность показва, че у древ-
нитѣ славяни не е сжществувало такова общо племеннв съзнание
за етническа общность, която да е давала решаеща насока на исто-
ричецкитѣ събития, за каквото Бидло говори. Имало е споредъ мене
само исторически моменти, когато два славянски народа, дошли сетне
въ по-тѣсно политическо съприкосновение, временно сж съзнали, че
има помежду имъ славянска общность на интереси, но следъ малко
пакъ сж вземали у тѣхъ върхъ сепаратистични интереси, и ние виждаме
че историята на славянитѣ-съседи е изпълнена съ постоянно взаимно
съперничество, което често е довеждало до кървави войни помежду имъ.
Та и г. Бидло казва напр., че „съперничеството между чехи и поляци за из-
вестни племена и области помежду имъ е печаленъ примѣръ за славян-
ското несъгласие“ (с. 31). А не е ли историята на най-голѣмитѣ и най-
продължителни войни въ Европа до ново време главно история на
борби между германски племена? Расовото единство въ реалния раз-
вой и на славянската история открай време до сега е играло нищожна
роля, — ние въ нея не виждаме значителни прояви на расова солидар-
ность, и поради това тя е преди и надъ всичко история на отдѣлнитѣ
славянски национални групировки. Тя трѣбва първенъ критически и
основателно да се знае, за да може умѣло и обективно да
се изтъкнатъ и казанитѣ исторически проблѣски на общо славянско съз-
нание у тѣхъ, на славянска взаимность.

Историята и на славянския югъ предимно на сърбохърватитѣ отъ
една страна и на българитѣ отъ друга трѣбва да се оценява отъ гледна
точка на едно реално разграничение на сферитѣ на тѣзи два народа.
А това въ книгата на г. Бидло не виждамъ. Въ славистиката е непо-
клатно вече установено, че на Балканския полуостровъ сж заседнали
само две славянски народности, — българската, която е заела
Мизия, Тракия, цѣла Македония и нататъкъ южно и западно къмъ
Тесалия, Епиръ и Албания, и сърбохърватската. Колкото пжти
тѣзи два народа исторически сж дохаждали въ политически контактъ,
всѣкога сж се чувствували национално разнородни и сж действували
всѣки за себе си. Цѣлата имъ история до наши дни това напълно
пътвърдява. Помежду имъ не е имало никаква трета етническа
група, за каквато почнаха да приказватъ въ ново време не исто-
рици, не слависти, — а политици, главно отъ Бѣградската школа.
А г. Бидло като историкъ трѣбваше да се съобразява само съ науката и
споредъ това преди всичко да си служи съ съответнитѣ народностни
названия. За г. Бидло българскитѣ славяни въ Македония ту сж „сла-
вяни“ ту сж „македонски славяни“ ту „българи.“ За тѣхъ г. Б [illegible]

„Македонскитѣ славяни (Slované makedonští), макаръ че етнографически сж по-близу сродни съ българитѣ, при все това дори до наше време не сж се слѣли съ тѣхъ въ единъ народъ, понеже само времено сж принадлежали къмъ българската държава и то въ сравнително давнешни времена, докато въ сравнително по-късно време сж принадлежали къмъ сръбската държава. Понеже въ по-голѣмата си часть сж живѣли подъ властьта на неславянски държави (византийската и турската) и въобще политически не сж били активни, затова у тѣхъ изобщо не се е развило национално съзнание та въ най-ново време се породи споръ заради тѣхъ между сърбитѣ и българитѣ, които претендиратъ върху тѣхъ като на свои сънародници“ (с. 39). Следъ Шафарика, Иречека, Нидерле и всички други чески историци и етнографи-слависти професоръ Бидло е първиятъ чески ученъ, който така ненаучно се произнася за етническата принадлежность на македонскитѣ българи, повтаряйки просто известната шовинистическа измислица на бѣлградскитѣ политици. Преди всичко г. Бидло трѣбваше да се замисли, възможно ли е таково нѣщо, сиречъ славянитѣ въ Македония да проживѣятъ по-вече отъ хиляда години въ постояненъ контактъ съ реченитѣ две славянски народности на Балканския полуостровъ—сърбитѣ и българитѣ—и да останатъ до день днешенъ национално неопредѣлени. Г. Бидло, който споредъ задачата на книгата си ужъ трѣбваше да търси това, що е въ миналото на славянитѣ „общо“, това, що е дало и еднаква посока на историческата имъ сждба, трѣбваше най-лесно да е разбралъ, че напротивъ македонскитѣ славяни и тогава, когато се заселявали въ Македония, както и по-сетне, когато сж възприели името българи и сж живѣли еднакъвъ политически и културенъ животъ съ другитѣ български славяни — отъ времето на Кирила и Методия насамъ, говорейки еднакъвъ езикъ съ тѣхъ, не сж можели да бждатъ безъ национално съзнание, защото инакъ цѣлата политическа и културна история на македонскитѣ славяни, които винаги сж останали чузди на сърбитѣ, а всѣкога сж тежнѣели къмъ българитѣ, противъ които никога не сж се обявили нито сж водили нѣкога нѣкаква въоржжена борба съ тѣхъ, би била напълно непонятна. Не е вѣрно твърдението на г. Бидло, че македонскитѣ славяни политически не сж били активни; напротивъ, тѣ сж били дори твърде активни, за което свидетелствуватъ особено борбитѣ имъ съ Византия по време на западното—Охридското българско царство и пр. до най-ново време, когато отъ тѣхъ главно излѣзе и първиятъ енергиченъ потикъ за българското възраждане и за освобождение отъ гръцкото черковно иго. Самиятъ г. Бидло казва, че сърбитѣ първоначално сж били настанени въ порѣчието на рѣкитѣ Пива, Тара, Лимъ, Горня Дрина, Ибаръ и горня Западна Морава. Ако българитѣ сж се стремили, както казва Бидло, да създадатъ и прямо съединение на Македония съ Моравско, сир. съ областьта на тъй наречената Българска (източна) Морава, трѣбваше тъкмо въ това да съзрѐ по-дълбока причина, криеща се въ етнографичното сродство на населението на тѣзи области съ населението на северна България и на Тракия. Паралелно съ бурния исторически животъ, въ който славянитѣ на Балканския полуостровъ отъ самото начало на тѣхното настаняване тукъ сж врѣли и кипѣли, националното имъ съзнание бърже е закрепвало и се засилвало. Дори благодарение на историческитѣ фактори то се е диференцирало у сърбохърватитѣ, за които и г. Бидло казва, че макаръ тѣ езиково и етнографски да сж еднакви (totožní), понеже сж образували две държави, се развили въ два отдѣлни народа, различавайки се не само по политически и економически интереси, но и по свои културни традиции и стремежи — у еднитѣ византийски у другитѣ романски. И словенцитѣ по мнението на г. Бидло сж действително другъ народъ, различенъ отъ сърбитѣ и хърватитѣ (Slovinci jsou skutečně jiným národem стр. 39). А известно е, че словенцитѣ още отъ IX. в. насамъ сж престанали да бждатъ „политически активни,“ когато македонцитѣ напротивъ се проявяватъ въ политическата и културната си история презъ всички вѣкове до толкова активно, че за това всички византийски и други чужди исторически източници много и често съобщаватъ. Върху всичко това е трѣбвало Бидло първомъ добре да се справи въ подробната история на българитѣ и на сърбитѣ. Македонскитѣ славяни не биха могли въ течение на вѣковетѣ да стоятъ национално неопредѣлени дори и по простата причина, че историята на българитѣ и сърбитѣ представлява постоянна борба помежду имъ, което и Бидло изтъква като казва, че „сръбската държава се е задържала самостоятелна спрямо България само съ помощьта на Византия и е живѣла само отъ милостьта на последната, понеже тя ѝ е била потребна противъ България.“ Характерно е за автора, че той, въпрѣки мнението си за неопредѣления ужъ националенъ характеръ на македонцитѣ, въ книгата си, както се каза, пакъ ги нарича не само „славяни“ но и прямо „българи.“ Така, говорейки за влиянието на французката революция, казва, че то е подбуждало да се опитватъ да извоюватъ свободата си „сърбитѣ и хърватитѣ въ Босна и Херцеговина и съседнитѣ области, и българитѣ между Дунавъ и Балкана, южно отъ Балкана и въ Македония (byli to srbove a chorvaté v Bosně, Hercegovině a sousedních krájinách, a Bulhaři mezí Dunajem a Balkánem, jižně Balkánu a v Makedonii, стр. 200). Сжщитѣ българи въ Македония сж „славяни“ на друго мѣсто у Бидло, гдето се казва, че византийската цивилизация угрозявала съ погърчване „на славянитѣ, заседнали въ старата Елада и въ Македония, на българитѣ, а донегде и на сърбитѣ“ (75 с.). Като говори за турското завладяване на Македония следъ царь Душана, Б. казва: „подъ турската държава подпаднаха въ 1371 г. южно-сръбскитѣ области (сир. македонскитѣ области), — населени преимуществено отъ население гръцко и българско“ („Panství tureckému podlehly užr. 1371 státy jihosrbské, osídlené převážně obyvatelstvem řeckým a bulharským), а пъкъ земитѣ — продължава Б.— населени отъ сърби въ сжщинската Сърбия, Босна и Поморавия, въпрѣки погрома на Косово поле на 1389 г. още дълго се държали и пр. („Země, obydlené Srby, Srbsko vlastní, Bosna a Pomoraví, přes pohromu Srbů, utrpěnou od Turků na Kosím poli etc. стр. 70). Въ тѣзи противоречиви мнения на Б. ясно се вижда влиянието на различни източници, отъ които е черпилъ.

Таково неопредѣлено и противоречиво е мнението на Б. и относително языка на македонскитѣ българи. Преди всичко той не си е уяснилъ този кардиналенъ въпросъ въ свръзка съ писменостьта, основана отъ Кирила и Методия. Изобщо касателно дейностьта на св. Братя напраздно ще търсимъ въ книгата на Б. подробна характеристика, макаръ че тъкмо тя е, въ която се е проявило що годе онова „общо славянско,“ за което г. Бидло трѣбваше да прояви специаленъ интересъ. Напротивъ въ книгата му съвсемъ откѫслечно, несвързано и твърде забъркано се говори за епохата на Кирила и Методия. Казва се, че тѣ сѫ превели светото писание на „славянски езикъ“ (do jazyka slovanského); въ българската черква е билъ въведенъ пакъ „славянски езикъ“ като богослужебенъ, а когато сетне България е станала огнище на плодовита литература и култура, въ края на 9 и началото на 10 в., е била откъмъ образованость най-напредналата славянска страна; тази образованость е имала характеръ „славянски,“ понеже главниятъ ѝ органъ е била писменость, списвана на „славянски езикъ“ (с. 44—45). Ни дума не се отваря за отношението на тоя „славянски езикъ“ къмъ съвремения говоримъ езикъ на славянското население въ Македония и въ България, не се обяснява, че Кирилъ и Методий сѫ взели родния си говоръ, сир. единъ македонски живъ диалектъ за органъ на основаната отъ тѣхъ писменость и че този диалектъ е български, поради което и въ науката минава подъ име „старобългарски.“ Неопредѣлениятъ терминъ „славянски езикъ“ е отъ естество само да заблуждава. Интересно е, че г. Бидло на друго мѣсто въ книгата си сѫщия „славянски езикъ“ на Кирилъ и Методия пренесенъ отъ България въ Русия го нарича „църковно славянски“ като прибавя въ скоби „македонски“: „slovanská literatura ruská, byvši v hlavních svých plodech přenesena z Bulharska, užívala téhož jazyka cirkevno-slovanského (makedonského), kterým psali slovenští apostolé Konstantin a Methoděj i jejich žáci“ (55). Госп. Бидло и у своя съотечественикъ, проф. Вондракъ—въ неговата „Сравнителна славянска граматика“ е можелъ да се поучи относително български характеръ на речения Кирилометодиевски диалектъ па изобщо и на днешнитѣ македонски говори. Вондракъ много опредѣлено казва, че българскиятъ езикъ се дѣли на три групи: източна, западна и македонска; къмъ македонската група принадлежи и тъй нарениятъ въ науката старобългарски езикъ,. Той е този български диалектъ, който двамата славянски апостоли Кирилъ и Методий писмено фиксираха, чрезъ което биде основана и славянската писменость“.[1] И тъй, ясно е, че македонскитѣ говори и въ старо време и сега сѫ български. Обаче г. Бидло по тоя въпросъ си запазва свобода да лавира съобразно съ споменатата политическа тенденция, за която той очевидно води сериозна смѣтка. Говорейки за Санстефанския миренъ договоръ, Бидло казва: „Македония, населена отъ ромъни (куцовласи), гърци, албанци и отъ племена, говорещи на осъмь сръбско-български наречия, сир. наречия преходни, чиято по-голѣма часть има признаци повече български, биде съ Санстефанския миръ (1878) придадена почти цѣлата на България"[1] (207 с.). Отъ где е взелъ Бидло изведнажъ тѣзи „осъмь наречия," само той знае! До сега науката е установила, че и въ Македония както и въ България, па и въ всѣки другъ езикъ, има „наречия," но за нѣкакви „сръбско-български" наречия за пръвъ пжть сега отъ Бидло чуваме. Той не указва своя източникъ нито съ една дума повече обяснява своето откритие, но и безъ това е явно, че тукъ се извършатъ фактитѣ за угода на чузда политика, и то въ едно божемъ научно съчинение. Постояннитѣ противоречия, въ които Бидло се вплита, колчимъ е думата за Македония, сж последица именно на несамостоятелно, пристрастно становище, на което е застаналъ. Ето още единъ примѣръ: видѣхме, че Б. твърди (с. 70), че турцитѣ на 1371 г. завладѣли отъ сърбитѣ Македония, която била тогава населена прѣмуществено (převážně) отъ гърци и българи, а на друго мѣсто пъкъ сетне казва, че следъ руско-турската война (1878 г.) Македония, „която е обитавана преимуществено (převážně) отъ българи и сърби" останала подъ Турция (с. 206).

---

[1] Вж. Dr W. Vondrák, Vergleichende slavische Grammatik I. стр. 3: „Das Bulgarische... darunter ist die ostbulgarische, westbulgarische und macedonische Gruppe hervorzuheben. Zu der macedonischen Gruppe gehörte das Altkirchenslavische, das man auch Altbulgarisch nennt (früher auch altslovenisch). Es ist jener bulgarische Dialekt, den die beiden Slavenapostel Cyrill und Method schriftlich fixiert haben wodurch das slav. Schrifttum begründet wurde.“

Така разбъркано, противоречиво и тенденциозно сж изложени у Бидло и всички други въпроси касателно България. Авторътъ се указва свърхъ това изобщо твърде слабо осведоменъ по историята на Балканския полуостровъ, съ което донегде се обяснява и смѣлостьта му да се залови да пише такава книга. Така напр. нему е останала неизвестна голѣмата просвѣтително-културна роля, която е играла българската Охридска архиепископия, за която нищо не се говори. Фактътъ, признатъ и отъ г. Бидло, че сърбитѣ до XIII в. не сж развивали никаква по-висока образованость, погрѣшно се обяснява само като последствие на постоянната имъ борба за сжществуване, която тѣ били принудени да водятъ преди всичко съ българитѣ и още съ гърцитѣ и унгарцитѣ (53). А въ сжщность главната причина се крие въ затънтеното географично положение на страната имъ, отдалечена отъ западнитѣ и източнитѣ културни центрове, обградена отъ планински, непроходими области. Тамъ сърбитѣ сж били много по-малко обезпокоявани отъ чузди завоеватели отколкото българитѣ, които постоянно сж водили по-вече и по страшни войни. Не е достатъчно да се каже, че въ 13, 14 и 15 в. „сръбската литература е била задруженъ имотъ на сърбитѣ и българитѣ", защото българитѣ сж въ тая область по-стари и защото отъ тѣхъ главно се е заимствувало и въ Сърбия. Сърбската „рецензия" на старобългарския езикъ още никакъ не означава, че сръбскиятъ живъ езикъ се е наложилъ въ писменостьта. Споменатата рецензия, както по-сетне и руската, твърде разпространявани и въ България, не е била схващана като национално сръбска, така щото е пресилено да се нарича и писменостьта, списвана съ срьбска рецензия, „посърбена литература“ (posrbštěná), а също и да се твърди, че въ следствие на сръбскитѣ завоевания въ Македония съ тази литература си служили тамкашнитѣ образовани хора, та ужъ се е „установила представа, че Македония е обитавана отъ сърби“ (107). Самъ авторътъ признава, че въпрѣки туй българскитѣ писатели сж се ползували въ Сърбия съ мѣродавенъ, решаещъ авторитетъ та дори Конст. Костенчески е прокаралъ въ сръбската литература поправка на правописа и граматически и стилистически правила на своя учитель, търновския патриархъ Евтимий (108). Що се отнася до черковно-архитектурнитѣ сръбски паметници по Македония, авторътъ също така повърхностно сжди, повтаряйки сръбското надценяване на значението имъ. Следъ археологичнитѣ изследвания по Македония, особено на Милюкова, Кондакова и др. въ последно време, знае се, че Македония въ 14 вѣкъ не е била завладяна стъ сърбитѣ като tabula rasa по отношение на художествени старини. Византийското културно влияние е дошло въ по-близъкъ контактъ съ Сърбия главно чрезъ Македония. Този въпросъ тепърва ще се обясни и то въ съвсемъ друго, ново осветление.

---

[1] Makedonie, obydlená Rumuny (Kucovlachy), Řeky, Albánci, a kmeny mluvícími osmi nářečími srbsko-bulharskými, t. j. nářečími přechodnými, jejichž větší část má příznaky převážně bulharské, byla mírem svatoštěpánským (r. 1878) přiřknuta skoro celá Bulharsku" (207).

Къмъ края на книгата си, говорейки за най-новитѣ политически събития, г. Бидло го е ударилъ на обикновена политика: изложението прави впечатление на сборъ изрѣзки отъ съвременни политически вестници, разбира се въ антибългарски духъ. И тукъ е гъмжило отъ неточности, извратени факти и разбъркана хронология. Идеята на Князъ Михаилъ, да се образува голѣма сръбска държава, въ която българитѣ ужъ склонили да влѣзатъ, била осуетена отъ Австроунгария и Русия (201). А въ сжщность тя не е можела да се осжществи главно поради хегемонистичнитѣ и егоистични стремежи на Сърбия, които и до сега още сж движещъ факоръ въ сръбската политика. Г. Бидло за тия стремежи нищо не казва, затова и войната на Сърбия противъ България въ 1885 г., която очевидно не бѣше предизвикана отъ последната, у него съвсемъ не е разяснена (104). Не може въ една славянска история всичката вина на Сърбия само да се прехвърля върху други народи и държави. Г. Бидло трѣбваше да обясни смисъла на „балканското равновесие“, съ което краль Миланъ е мотивиралъ нападението си върху България, и въ какво състои и отъ кога датува „сръбско-българското съперничество“ за Македония, вмѣсто да разправа за разпритѣ и борбитѣ на българскитѣ либерали съ князъ Батембергъ и пр., за идването на Кобургската династия, която себила подала на Австро-Унгария и т. н. (202). Въ обяснението си на причинитѣ на „македонския въпросъ“, за който казва, че е „най-голѣма прѣчка на приятелскитѣ междуславянски отношения на славянския югъ“, историкътъ Бидло напросто се е приравнилъ съ бѣлградскитѣ вестникари. Споредъ Б. българското духовенство (!) следъ основаването на екзархията си е присвоявало (si činilo nároky) цѣлото „славянско“ население на Македония, стараело се да събуди (pozbuditi) у него българско народно съзнание и така постигнало значителенъ успѣхъ, понеже сърбитѣ въ княжеството въ туй не имъ прѣчили. Бидло признава, че сърбитѣ почнали да обрѫщатъ внимание (začali si všímati) на Македония главно тепърва следъ австроунгарската окупация на Босна и Херцеговина (1878), понеже последната имъ препрѣчвала свободенъ достѫпъ къмъ Адриатическо море, а презъ Македония имъ е възможно да излѣзатъ на Егейското море. Затова сърбитѣ се домогвали да се заематъ въ Македония известни епископии отъ сръбски духовници и постигнали това въ Призренъ (!) и въ Скопье. Въ Сърбия се образувало дружество Св. Сава, което се грижело за сръбски училища въ Македония. Поради това тукъ възникнали спорове между българитѣ и сърбитѣ и пр. и пр. Цѣлата история на последвалитѣ събития у Б. е опачно предадена. Прескача се сръбско-българската война 1885 г., а междусъюзнишката война 1913 год., въ която българитѣ бидоха победени, не се окачествява като последствие на сръбскитѣ завоевателни стремежи за Македония, а само като „нова, чувствителна рана за Австро-Унгария“ (227). Царъ Фердинандъ е представенъ като агентъ на чузди, нѣмски интереси, успѣлъ да си намѣри въ лицето на министра-председателя Радославовъ и др. послушни орѫдия. България си е навлѣкла голѣма вина съ това, че встѫпила въ съюзъ съ нѣмцитѣ, а следъ разкаянието ѝ за тоя грѣхъ единъ день щѣло негли да се постигне да ѝ се простятъ чувствителнитѣ наказания, които мирната конференция ѝ наложи. България въ сѫщность сама немалко спомогнала чрезъ поражението си да се избави отъ чуздия, нѣмски протекторатъ та сега тепърва станала сѫщинска славянска държава (234). Българитѣ наистина претърпѣли съ своята политика голѣма загуба за смѣтка на ромънитѣ, гърцитѣ и „югославянитѣ“, но тая загуба щѣла да имъ послужи за потикъ къмъ усилена работа за „вътрешното културно завоевание“, което насигурно не щѣло да мине безъ благоприятни резултати (235) и пр.

Ето по какъвъ начинъ съчинението на г. Бидло, което почва съ претенции да изложи „общото“ въ историята на славянитѣ, за чудо, постепенно избива въ дребнавость и то въ вестникарски тонъ, — нѣщо не бивало въ ческата историческа наука.

Л. Милетичъ.

D-r Jan Slavík, Ruská politika na Balkáně ve světle nových pramenů (Д-ръ Янъ Славикъ, Руската политика на Балкана въ свѣтлината на нови източници). Slovanský Přehled, roč. XIX, 1927. str. 13—21, č. 3. str. 166—173, č. 6. str. 409—416, č. 8. str. 575—581.

Отъ 80-тѣ години на миналия вѣкъ Прага, освобождавайки се отъ романтизма на миналитѣ дни, комуто не бѣха чужди дори и по-късно Фр. Палацки и Фр. Лад. Ригеръ, почва да обрѫща по-трѣзвъ погледъ както къмъ литературата, така и къмъ политиката на Русия. Най-важна заслуга има тукъ Томашъ Масарикъ, който става душа на културно и политическо движение, което се характеризува главно съ своя реализъмъ и критицизъмъ, колкото философски, толкова и практически. Той дава яръкъ изразъ на отношение къмъ Русия, което преди него изяви Карелъ Хавличекъ, за когото обнародва презъ 1896 година отлична монография. Това отношение проличава не само въ редактиранитѣ отъ него списания „Athenaeum“ (1883—1893) и „Naše Doba“ (1894—1900), но и въ доста известната му книга Russland und Europa, 1913, а по-късно и въ Světová revoluce za války a ve válce, 1925. И днесъ влиянието му върху чехословашкия културенъ и политически животъ е огромно. И учени, и общественици се стремятъ да познаятъ по-основно великата славянска страна, да изучатъ и уразумѣятъ чрезъ непосрѣдно запознаване съ податки отъ най-разнообразенъ характеръ нейната историческа сѫдба. Още повече, когато тя прѣко и косвено е засѣгала и засѣга, по единъ или другъ начинъ, съ своитѣ политически деяния и дипломатични игри интереситѣ на чешкия народъ. Презъ време на свѣтовната война хиляди просвѣтени чехи и словаци като пленици въ Русия имаха възможность да се запознаятъ съ нея най-обстойно. И сега, когато въ Чехословакия се правятъ изучвания, за да се схванатъ въ правилна преценка нѣкои моменти отъ близкото и далечно минало, особено тия, които сѫ свързани съ политическата история на освободителната борба, интересътъ къмъ руската политика е доста повишенъ. Въ това ни убеждаватъ много книги и статии, излѣзли въ Чехословакия следъ войната насамъ. Особено характерни сѫ печатанитѣ въ Slovanský Přehled, 1925—26, студии на Д-ръ Едвардъ Бенешъ подъ общъ надсловъ Problémy slovanské politiky (за една отъ тѣхъ вж. рецензията на проф. Л. Милетичъ въ Македонски прегледъ, год. II. 1926. кн. 1. с. 119—132), както и мемоаритѣ му Světová válka a naše revoluce, 1927., защото въ тѣхъ, следвайки въ много отношения Масарика, своя учитель, чешкиятъ министъръ на външнитѣ дѣла се старае да даде въ нова свѣтлина ролята на царска Русия въ историята на славянството. На тоя интересъ къмъ Русия и на тоя стремежъ да се схване нейната славянска политика отъ трезво реалистично гледище, срещу което възстава Д-ръ Карелъ Крамаржъ, вождътъ на народната партия въ Чехословашко, въ книгата си Na obránu slovanské politiky, 1926. (преди това печатана като редица статии въ Národní Listy, 1926), е плодъ и студията на Д-ръ Янъ Славикъ.

Неговата цель е да схване скрититѣ нишки на руската балканска политика въ връзка съ ония събития, които се разиграха отъ времето на австро-унгарската окупация на Босна и Херцеговина до първата искра на свѣтовния пожаръ въ Сараево. Затова той е проучилъ всички извѣстни до сега документи, най-вече издаденитѣ напоследъкъ отъ руското съветско правителство. Наистина, тѣхниятъ подборъ е направенъ съ огледъ на желанието да се оправдае схващането на Ленина, че е излишно да се търси виновникъ за свѣтовната катастрофа, защото тя е органична последица на стопанската борба междду два империалистични лагера. Но все пакъ Д-ръ Янъ Славикъ не забравя да добави, че въпросъ за подправка на документитѣ не може да става, защото тѣ сѫ въ съгласие съ други, издадени отъ нѣкои западно-европейски правителства. Ето защо може да се каже, че неговитѣ издирвания почиватъ на сигурна основа. Още повече, че той самъ се стреми да бѫде предпазливъ както въ обясненията, така и въ изводитѣ си. Защото за него е ясно, че само правилното разбиране на руската политика може да ни даде възможность да схванемъ истинския смисълъ на нѣкои събития и да проникнемъ въ основата на ония трагични конфликти, които разтърсиха издъно устоитѣ на Европа.

Началото на веригата отъ противоречиви интереси може да се търси, непосрѣдно преди Балканската война, въ свадата между Русия и Австро-Унгария, по поводъ анексията на Босна и Херцеговина. Презъ януарий 1908 год. Изволски, кормчия на външната политика, изложилъ предъ министерския съветъ, въ каква посока трѣба да се движи неговата дейность, за да придобие за Русия изходъ на море. Печалниятъ край на войната съ Япония подсказвалъ, че Петроградъ трѣба да се възвърне къмъ своя предишенъ обектъ на наблюдение и внимание—Турция. А това Русия може да направи, като се споразумѣе съ Англия. Следъ дълги съвещания Столипинъ, министъръ-председатель, прогласилъ, че поради неподготвеностьта на войската Изволски не може да се надява за подкрепа отъ бойната мощь на руската държава при своитѣ дипломатически действия. А това не останало тайна за Австро-Унгария, която правила недвусмислени политически набѣги къмъ Балканския полуостровъ. Презъ май 1908 год. баронъ Еренталъ поискалъ среща съ Изволски, а презъ септемврий двамата изработили планъ, споредъ който Русия обещавала да не се противопоставя на готвената отъ Австрия анексия на Босна и Херцеговина. Австрия пъкъ се задължавала да съдействува на Русия да се обезсилятъ ония точки отъ Берлинския договоръ, споредъ които Босфора и Дарданелитѣ трѣбало да бждатъ затворени за рускитѣ военни параходи. И когато Изволски обикалялъ на Западъ, за да подготви изпълнението на уговорения планъ, който споредъ него не билъ окончателенъ, Австро-Унгария избързала и изненадала свѣта, като прогласила, че пресъединява Босна и Херцеговина. Възникналъ дипломатически двубой между владетелитѣ на двѣтѣ държави, но всжщность той билъ ржководенъ отъ Еренталa и Изволски. Писмата на Николая II. до Францъ Йосифа разкриватъ руската политика като твърде егоистична. Русия, за да постигне своята цель, била охотна да пожертвува не само Босна и Херцеговина, но и Новопазарския санджакъ. Ясно е, че Изволски не е целилъ славянски, а чисто руски интереси. Чакъ после, когато Еренталъ го изигралъ, почналъ да изтъква на своя противникъ, че той не може да не се вслушва въ гласа на руското общество, недоволно отъ тая политика, която проиграва сждбата на балканскитѣ славяни.

Все такава се представя руската дипломация и въ надвечерието на балканската драма. Новитѣ документи, които обнародва А. Поповъ въ Красный архив (т. 8, 9, 15, 16), говорятъ убедително. Целитѣ на руската близкоизточна политика били открито формулирани отъ Хартвига, руския посланикъ въ Бѣлградъ. Русия трѣбало да помогне на балканскитѣ държави да постигнатъ своитѣ народностни идеали, а тя сама да застане въ Цариградъ, при входа на Черно-море, като пълновластна господарка. Така схващалъ целитѣ на своята политика и Сазоновъ, само че билъ по-предпазливъ отъ своя предходникъ, защото ималъ сжщитѣ напжтствия, които Столипинъ далъ на Изволски. Затова Сазоновъ, използувайки настроението на славянитѣ следъ заемането на Босна и Херцеговина отъ Австрия, подготвилъ доста тихо балканския съюзъ съ цель да бѫде насоченъ единъ день, като довѣреникъ на Съглашението, срещу Германия и Австро-Унгария. При това гледалъ да избѣгва всички сплетки на Балкана, защото и той билъ убеденъ, че свѣтовната война ще пламне най-напредъ тукъ. Когато българи и сърби се сговорили доста бърже. Сазоновъ се грижилъ да да ги задържи отъ всѣко действие, което би било неудобно за нея. Когато договорътъ между България и Сърбия билъ почти изработенъ, рускиятъ посланикъ въ София, Неклюдовъ, казалъ, че въ него имало „опасенъ елементъ“, сиречь — въ него се предвиждали незабавни военни действия срещу Турция. Той искалъ договорътъ да има чисто отбраненъ характеръ, да поддържа само установенитѣ граници. София и Бѣлградъ обаче продължили преговоритѣ, като не се отказвали отъ изработения вече начеркъ. Тогава Неклюдовъ съобщилъ категорично, че Русия не желае и да чуе за каквито и да било нападателни действия, за каквато и да било подѣлба на Турция. Затова въ тайната приложба къмъ договора на Русия се давало право на veto, макаръ и доста неопредѣлено, противъ военнитѣ действия на съюзенитѣ народи.

Събитията обаче се развили бърже. Като видѣлъ, че войната срещу Турция е неизбѣжна, Сазоновъ веднага далъ нареждане на своитѣ пълномощници въ София и Бѣлградъ да изяснятъ предъ съответнитѣ правителства становището на Русия по готвената отъ тѣхъ борба. Предупреждавалъ, че ако дветѣ държави използуватъ договора и обяватъ война на Турция, като сложатъ на изпитание своята цѣлость и независимость, той ще се движи въ своитѣ действия отъ прѣкитѣ и непосрѣдни интереси на Русия. Бойнитѣ замисли на съюзницитѣ безпокоели сѫщо така и Франция, защото тя имала сведение, че ако избухне война на Балканитѣ, Австро-Унгария ще удари срещу Бѣлградъ. Затова Поанкаре въ съгласие съ Сазонова предложилъ Русия и Австро-Унгария, като най-живо засегнати на Балкана, да прогласятъ отъ името на великитѣ сили, че се наематъ да наложатъ реформи въ Македония и че нѣма да позволятъ да се измѣни status quo оттатъкъ Дунава и Сава. Тая официална прогласа направила скръбно впечатление въ славянскитѣ земи.

Когато обаче войната била обявена и съюзницитѣ пожънали успѣхи, Сазоновъ изоставилъ принципа на status quo. Дали наистина, както той обяснява въ нота до рускитѣ представители въ София и Бѣлградъ, е изоставилъ предишното си становище или дали наистина общата руско-австрийска нота до съюзницитѣ е била негова изкусна дипломатична игра, съ която Австро-Унгария е трѣбвало да се задържи на страна отъ действията на Балкана? Богатиятъ изворенъ материалъ обаче, който изяснява дипломатическата намѣса на Русия въ Балканскитѣ събития презъ 1912 година, дава основание да се съмняваме въ думитѣ на Сазонова. И тукъ той се е рѫководѣлъ отъ интереситѣ на Русия. Затова е искалъ да предпази балканскитѣ славяни отъ прибързани действия, които биха предизвикали европейски пожаръ. Тъй можемъ да си обяснимъ и усилията на Поанкаре да се ограничи балканската война.

Сжщо така трѣба да изтълкуваме и поведението на Сазонова къмъ България, когато нейното воинство застрашаваше Цариградъ. Той не е билъ съгласенъ да се заеме турската столица. Доказателства за това намираме както въ „Материалы по истории франко-русскихъ отношений за 1910—1914“, така и въ книгата на Поанкаре „Au service de la France — neuf années de souvenirs“ (Paris, 1926). Покрай страхътъ отъ преждевременна общоевропейска война се поражда и страхъ за „традиционното руско наследство“, Цариградъ. Сега „се обяснява доста много по-късната „измѣна“ на България къмъ славянството“ (с. 410). Още преди да се отвори войната Сазоновъ заявилъ на френския посланикъ въ Петроградъ, че Черноморскитѣ проливи могатъ да принадлежатъ на Турция или на Русия. Берлинъ и Виена, които до скоро желаели на Турция победа, давали съвети на българската армия да не спира своитѣ завоевания, докато не заеме Цариградъ. Разбира се, тая тѣхна неочаквана благосклонность имала противоруски замисълъ. Въ Петроградъ се страхували да не би царь Фердинандъ да влѣзе въ турската столица и да се настани въ нея. И Сазоновъ почва да си служи съ интриги. Казалъ въ София, за да не дразни обществото, че не Русия, а Франция и Англия нѣма да позволятъ да се съкруши съвсемъ Турция като се заеме столицата ѝ. Въ сжщото време обаче той поискалъ отъ тия две държави да заяватъ въ София, че тѣ сж противъ заемането на Цариградъ отъ българскитѣ войски. Парижъ и Лондонъ не се подали на неговата игра. Поанкаре свѣрилъ на Изволски, руски пълномощенъ министъръ, че неговата намѣса въ София би била излишна и при това опасна. Ако Русия иска, тя може да каже, каквото ѝ е угодно, въ София. „Не е възможно, възразилъ Едуардъ Грей на Бекендорфа, руския пълномощенъ министъръ въ Лондонъ, да искаме отъ българитѣ да се спратъ предъ Чаталджа, защото такава жертва би дала възможность на турцитѣ да се съвзематъ и да погубятъ досегашнитѣ бойни успѣхи на българитѣ“ (с. 411). Наистина, чудно е, че не Русия, а Англия защищава България въ ония тежки за нея дни.

Сазоновъ не спира задкулисната си борба срещу България, подйета още въ началото на ноемврий 1912 г.. Недоволенъ отъ Поанкаре и Е. Грей, той изпраща нота до рускитѣ пълномощни министри въ чужбина и ги подканя да направятъ необходимитѣ постжпки, гдето трѣба, за да се запази Цариградъ отъ българската войска. Намѣсата на великитѣ сили, казва той, може да има успѣхъ, ако тя бжде навременна. Общиятъ интересъ за сигурностьта на Цариградъ налага да има на северозападъ отъ него защитна область подъ действителната власть на султана. Тая область има граница отъ устието на Марица, после надъ Одринъ, та до Черно-море. Цѣлата останала часть отъ Турция съюзницитѣ могатъ да си подѣлятъ както намѣрятъ за добре. Поанкаре обаче изтъкналъ на Изволски, че Русия подига въпроси преди великитѣ сили да взематъ решение да се намѣсятъ въ събитията. Не е навременно да се говори за турско-българската граница, а сжщо така да се вписва Одринъ въ оная часть на Европа, която ще остане въ владение на Турция. Това би могло да се отрази доста зловредно върху духа на българитѣ. Поанкаре дори билъ ужасенъ, като се научилъ, че Сазоновъ, безъ съгласието и знанието на рускитѣ съюзници, е правилъ постѫпки въ сѫщия смисълъ и въ Берлинъ и Виена. Рускиятъ министъръ на външнитѣ дѣла не билъ, разбира се, доволенъ отъ Поанкаре. Но той постоянно се грижелъ за сѫдбата на Цариградъ. Затова известилъ въ Парижъ, че ако българитѣ заематъ Цариградъ, руската флота ще закотви въ Босфора. Но за да се избѣгнатъ заплетки отъ по-общъ характеръ, той поискалъ отъ Франция да принуди Берлинъ и Виена да се съгласятъ съ предлаганата отъ него намѣса. И тази заплаха на Сазонова обаче не могла да подействува. Когато Изволски загатналъ на Поанкаре, че въпросътъ за Цариградъ не би билъ подиганъ, ако българитѣ бѣха предупредени на време да не се опитватъ дори да пробиватъ Чаталджа, Поанкаре му отвърналъ, че не вижда нѣкаква възможность да се спре българската войска въ похода ѝ къмъ турската столица. „Тукъ имаме ясни доказателства, заключава Янъ Славикъ, че отъ всички съглашенски сили Русия се е държала най-враждебно къмъ победоносна България. Положението на България при по-нататъшнитѣ несъгласия на Балкана би било съвсемъ друго, ако турцитѣ бѣха изгонени въ Азия и ако българитѣ преговаряха като владетели (макаръ и временни) на Цариградъ“ (с. 413).

Напротивъ, къмъ Сърбия Сазоновъ билъ щедъръ. Когато Австро-Унгария се застѫпила за своитѣ интереси, Сазоновъ се съгласилъ да се даде на Албания автономия, но не забравилъ да настоява за сръбски излазъ на Адриатическо море. Това свое становище той защищава твърдо, защотоималъ подкрепата на Франция. Сега руската съюзница схваща всѣки успѣхъ на Виена за нарушение на европейското равновесие и доста рѣзко възстава срещу всѣко разширение на Австро-Унгария. Когато Милеранъ, министъръ на народната отбрана, запиталъ Игнатиева, руски воененъ пратеникъ въ Парижъ, какво мисли да предприеме Русия, за да защити славянския Балканъ, последниятъ му далъ следния отговоръ: „Славянскиятъ въпросъ остава близъкъ на сърдцето ни, но историята ни е научила да мислимъ преди всичко за своитѣ държавни интереси и да не ги жертвуваме за отвлѣчени идеи“ (с. 414). Милеранъ му обяснилъ, че тукъ въпросътъ е не за Сърбия или за Драчъ, а за хегемонията на Австрия надъ цѣлия Балкански полуостровъ. Поанкаре не билъ доволенъ отъ Русия, загдето не размѣняла съ него мисли по балканскитѣ въпроси. Изволски, който потиквалъ Сазонова къмъ по-действена политика на Балканитѣ, тъй като може да се уповава на Франция и Англия срещу Германия, казвалъ, че Русия искала да се владѣе, да бѫде спокойна, та свѣтътъ да види, че не тя, не и Сърбия, а Австрия е, която предизвиква европейска война. Затова и отстѫпила предъ нея по въпроса за сръбския излазъ на Адриатическо море.

Въ сѫщия духъ се разкрива ролята на руската политика и въ отношенията между България, Сърбия и Ромъния. Отъ документитѣ се вижда, че и тя носи отговорность за междусъюзнишката война. Съ нескривано недоволство Янъ Славикъ отбелязва, че Русия е искала заради своитѣ интереси само жертви отъ България. Следъ Цариградъ, България трѣбало да изгуби и Силистра, за да може съ нея Сазоновъ да спечели приятелството на Ромъния. Както Изволски, сжщо и Сазоновъ желаелъ да има за съюзникъ Ромъния. Защото се надявали, че въ бждещата борба между Тройния съюзъ и Тройното съглашение тя ще поиска да освободи ромънскитѣ си еднородци отъ маджарска власть. По такъвъ начинъ Балканскиятъ съюзъ, необезпокояванъ отъ Ромъния, а подпомаганъ отъ нея, ще може свободно да предприема своитѣ действия срещу Австро-Унгария, Германия и Турция. Сазоновъ знаелъ, че не така лесно ще откжсне Ромъния отъ нейнитѣ съюзници и затова охотно ѝ отстжпилъ Силистра като награда за поведението ѝ презъ време на войната. Австро-Унгария и Германия подържали сжщо така Ромъния, като вѣрвали, че ще я привържатъ по-здраво къмъ себе си и за дълго време ще отчуждатъ два народа, живѣли до тогава въ слога. Сазоновъ мислилъ, че интереситѣ на България ѝ налагатъ да бжде тя въ такива отношения съ своята северна съседка, които биха еднажъ за винаги осигурили обрата на ромънското обществено мнение въ полза на Русия. Затова и далъ мълкомъ съгласието си Ромъния да нападне откъмъ тилъ българската войска, когато тя се борѣше срещу Сърбия и Гърция.

Скоро Сазоновъ поискалъ трета и най-тежка жертва отъ България. Сърбия подигнала въпросъ за ревизия на договора още въ края на 1912 година, сиречь когато Австрия бѣ дала първи предупреждения, че нѣма да допусне да се наруши цѣлостьта на Албания и когато българското воинство не бѣше се справило съ Одринъ и съ турския отпоръ при Чаталджа. Когато Сазоновъ вѣрвалъ, че Сърбия ще получи излазъ на Адриатика, той далъ да се разбере въ Бѣлградъ, че не бива да се надяватъ за подкрепа отъ Русия по въпроса за Македония. По-после, когато проигралъ Шкодра и видѣлъ, че за сръбски излазъ на море не може да се мисли, той се съгласилъ за исканата отъ Пашича ревизия на сръбско-българския договоръ относно подѣлбата на Македония. Още при вестьта, че Русия се съгласила да се даде на Ромъния Силистра, министъръ-председательтъ Гешовъ изразилъ своето недоволство отъ Русия предъ Неклюдова. Българското правителство предполагало, че Русия нѣма никога да иска отъ него да отстжпи Силистра на Ромъния. Той видѣлъ тукъ неочакванъ обратъ въ поведението на Сазонова и банкрутъ на своята напълно русофилска политика (ср. Оранжевая книга, 1913, с. 238). А въ сръбско-българската разпря историята на тоя обратъ дословно се повтаря. Подъ впечатлението на първоначалната Сазонова ориентировка по сръбскитѣ домогвания въ Македония, Гешовъ самъ поискалъ, когато презъ май 1913 г. изубхналъ сръбско-българския конфликтъ, рускиятъ царь да влѣзе въ ролята си на арбитъръ, както било предвидено въ сключения съюзнически договоръ. Когато обаче узналъ новата посока на руската политика, той подалъ оставката си. Неговиятъ наследникъ, д-ръ Даневъ, не могълъ да преодолѣе подводитѣ на Сазонова, който тикналъ България къмъ катастрофа. Наистина, документитѣ, който Сазоновъ обнародвалъ въ началото на свѣтовната война, сж подбрани съ омисълъ да остане всѣкой, който ги прочете, съ впечатление, че той е полагалъ благородни усилия да предотврати братоубийствената война. Ала документитѣ, които съветското правителство пробра изъ архива на царското външно министерство, представятъ политиката му не само така благородна, но доста егоистична (с. 579.). Заслужва да се отбележи писмото на Изволски, пратено на Сазонова следъ като се сключи букурещкия миръ, който така окастри България, чѐ руското общество изказало открито своето негодуване срещу него. „Струва ми се, пише Изволски, наопъки, че събитията се развиха за насъ крайно изгодно и благоприятно. Втората балканска война, колкото и да е печална отъ гледище хуманно и сантиментално, ни избави отъ доста тежкото задължение да се заемемъ съ раздѣлата на Македония между съюзницитѣ. Тая задача бѣше напълно неразрешима и би ни скарала съ всички балкански държави. Много и дълго съмъ разговарялъ за Балкана и винаги съмъ билъ убеденъ, че е невъзможна мирна подѣлба. Какви бѣха исканията на българитѣ, доста релефно е означено въ приложената тукъ карта, официално извадена отъ България не дълго предъ началото на втората балканска война. Интересно е, че на тая карта Албания се простира чакъ до Егейско море, което ясно посочва австрийско влияние. Въ разговора си съ мене д-ръ Даневъ предявяваше напълно аналогични искания, а предъ тукашнитѣ журналисти и политици шумно прогласяваше, че ако Русия не му помогнѐ да ги осѫществи, тѣ ще бѫдатъ осѫществени съ помощьта на Австрия, отъ която е получилъ за това положителни обещания. Че отъ самото начало на кризата България е била въ тѣсна връзка съ Виена, нѐ може, мисля да има съмнение. Ако Австрия не бѣше се измамила въ смѣтката си и ако България бѣше излѣзла победителка въ втората балканска война, за насъ това щѣше да бѫде крайно опасно и неизгодно, защото Велика България, каквато е на посочената карта, не би била елементъ на равновесие на Балканитѣ, но елементъ на по-нататъшни планове въ посока къмъ Цариградъ, очевидно и противъ насъ членъ на австро-български блокъ. За най-голѣмъ успѣхъ на вашата дипломация считамъ и ще считамъ откѫсването на Ромъния отъ Австрия, къмъ което винаги съмъ се стремилъ, ала не можахъ обачѐ или не успѣхъ да го постигна. Вследствие на това, че Ромъния се намѣси, австро-българскитѣ планове бидоха онищожени, и не разбирамъ, защо ние трѣба да съжаляваме за това. Ако ставаше въпросъ за подѣлба на България, естествено, длъжни бѣхме да се застѫпиме за нея, но съ огледъ къмъ вѣроломната политика на Данева и другаритѣ му България претърпѣ сравнително незначителна загуба. Ударътъ не засегна нейнитѣ жизнени интереси, а само нейнитѣ прекалени претенции. Убеденъ съмъ, че въпросътъ за Кавала играе тукъ само второстепенна роль. Казва се, че букурещкиятъ миръ нѣма да трае дълго и че ще докара нова война за Македония, ала ако бѣха се осѫществили плановетѣ на България, това би водило неотвратно следъ нѣколко години пакъ къмъ опити за отплата отъ страна на Сърбия и Гърция. Да смѣтаме, като върнемъ на България Кавала, ще получимъ за благодарность нейната привързаность и ще запазимъ своето влияние въ София, струва ми се, това едва ли е разумно. На българитѣ трѣба да се обясни, че ако сѫ изгубили Кавала и всичко друго, дължи се преди всичко на това, че българскитѣ управници не сѫ се вслушвали въ безкористнитѣ съвети на Русия, но въ гибелното нашепване на Австрия. Убеденъ съмъ, че тая проста истина ще схване проникливия български народъ и че въ неговитѣ очи ще изгуби не Русия, а Фердинандъ и неговитѣ съветници, което за насъ е все едно“ (Материалы по истории франко-русскихъ отношений за 1910—1914 г. г., 408—409).

За жалость, казва Янъ Славикъ, българскиятъ народъ все пакъ е билъ толкова уменъ, че е могълъ лесно да схване руската игра на Балканитѣ. Русия е търсила приятелството на ония балкански държави, на чиято помощь е расчитала въ очакваната война съ Австрия. А това приятелство тя гледала да печели за смѣтка на България. Докато Сърбия и Ромъния, съ огледъ на своитѣ национални идеали, има защо да воюватъ съ Австро-Унгария, България, неграничеща съ последната, нѣма ни най-малко поводъ да влѣзе въ война съ нея. Тукъ трѣба да се търсятъ основнитѣ причини, когато искаме да си обяснимъ, защо Ромъния спечели българската Силистра въ Петроградъ и защо Сазоновъ призналъ исканията на Сърбия за възмездие въ Македония за основателни. Никой не може да укорява за това, разбира се, политиката на една велика сила. Трѣба обаче да се разбере огорчението, дори гнѣвътъ на българитѣ, когато тѣ разбрали, че Русия си осигурява за тѣхна смѣтка преданностьта на Сърбия и Ромъния и че не желае разширението на тѣхното отечество. — Поради причини отъ сѫщия характеръ тѣ изгубили и Кавала. Преписката между Изволски и Сазонова изяснява доста добре този въпросъ. Сазоновъ искрено бранилъ тѣхнитѣ интереси, обаче въ борбата билъ изоставенъ отъ Франция, срещу която руското общество силно негодувало. Той укорява Изволски за гдето забравя, че „Кавала, ако бѫде въ рѫцетѣ на българитѣ, ще бѫде преграда срещу гръцкитѣ домогвания къмъ Босфора и Дарданелитѣ“ (с. 580). Тия укори заставили Изволски да обясни, защо Русия и Франция при преговоритѣ въ Букурещъ се намѣрили въ два противни лагера. Не само елинофилскитѣ настроения, но и интереситѣ на Франция налагали да се даде Кавала на Гърция, и то въ момента, когато на гръцкия престолъ възлизалъ Константинъ, шуреятъ на Велхелма, за да се спечели като съюзникъ срещу италиянската експансивность въ източната часть на Средиземно море и за да се изпревари всѣка нейна ориентировка къмъ Германия. България обаче не могла да знае тия тънки смѣтки на Франция. Тя схванала, че загубата на Кавала се дължи на Русия, както по-рано загубата на Силистра, особено когато руската дипломация не успѣла да ѝ запази Одринъ. Русия напразно се стремѣла да застави Турция да изпразни Тракия, заета следъ неуспѣшната за българитѣ междусъюзническа война. На рускитѣ предложения за по-дейна намѣса, Франция отговорила, че е опасно да се прибѣгва къмъ нея, защото може да породи конфликтъ между засегнатитѣ държави. Когато Русия заплашила, че ще се намѣси сама, Франция пакъ съветвала Петроградъ да пази спокойствие и благоразумие, защото иначе може да се дойде до стълкновение между двѣтѣ групировки на силитѣ въ Европа. Предъ страха отъ преждевременна война Русия отстѫпила. За България това било доказателство, че Русия дълбоко въ душата си не желае да бжде Одринъ български. Това схващане било последица отъ действията на руската дипломация, която въ началото на първата балканска война даде да се разбере, гдето трѣба, че не само Цариградъ, но и неговиятъ ключъ, не може да се даде на българитѣ. Руското общество всякашъ по инстинктъ почувствувало, колко опасни ще бждатъ последицитѣ отъ огорчението, причинено на България отъ руската дипломация. Свѣтовната война, отбелязва Славикъ, показва, че България, затваряйки пжтя къмъ Цариградъ по сухо, имала много по-голѣма цена за съглашенаето, отколкото военно слабитѣ Ромъния и Гърция. Изволски, за да обезсили негодуването на руското обществено мнение срещу Франция, която не подкрепила Русия по въпроса за владението на Одринъ, трѣбало да изложи предъ Сазонова, че Русия всжщность нищо не е изгубила, дори е спечелила, като се е съгласила да се отстжпи Одринъ на Турция. „Азъ ще отида по-нататъкъ и ще кажа, че не разбирамъ, защо така горещо се застжпваме да се върне Одринъ на българитѣ? Ако въ началото на кризата нашиятъ генераленъ щабъ наблѣгаше да се запази тоя градъ за Турция, то сигурно е ималъ за това сериозни доводи. Тогава, по политически съображения, трѣбаше да се отречемъ отъ това. Сега българитѣ го загубиха по своя собствена вина и, изглежда, че за насъ това би могло да бжде само изгодно. За Одринъ турцитѣ сж готови да ни дадатъ всичко: и проливи и желѣзници, а, може би, и истинско приятелство и привързаность въ бждеще. Че нали нѣкога сами заехме Одринъ и все пакъ го върнахме на Турция?“ (с. 581) Съ право би могло да се възрази, забелязва Славикъ, че това сж възгледи и планове на Изволски. Все пакъ и двамата стоятъ близко въ своитѣ схващания и разбирания на близкоизточния въпросъ. Сазоновъ, както това показватъ множество документи, съвсемъ не се поколебалъ да изполузва натиска си върху Турция за известни стопански облаги въ Азия. Трѣбва обаче да се забележи, че и тия изгоди Сазоновъ добилъ пакъ, макаръ и косвено, за смѣтка на България. Турция дала исканитѣ облаги, защото искала Русия да не настоява да се върне Одринъ на българитѣ.

Съ студията си, макаръ не достатъчно ясна въ основнитѣ си положения, безъ дълбочина въ изследването и широта въ обзора, Д-ръ Янъ Славикъ дава цененъ приносъ не само за историята на руската балканска политика, но и за уяснение на нѣкои отъ причинитѣ на българския националенъ неуспѣхъ. Той не желае да обвинява или да оправдава нѣкого, а иска да схване правия смисъль на документитѣ, върху които слага твърдитѣ основи на своитѣ заключения. За насъ е отъ особено значение желанието му да бжде безпристрастенъ, още повече, когато, поради вжтрешната логика на фактитѣ, той прави опитъ да разбере българската трагика. Така можемъ да си обяснимъ, защо той не осжжда, нито кори България, както обикновено правятъ ония, които излизатъ отъ прдпоставени възгледи за славянско братство и единение, безъ да чувствуватъ, че е твърде жестото да се искатъ отъ нея въ името на единъ идеалъ само кървави жертви. Нѣщо повече дори, въ известни случаи, той я оправдава, макаръ и косвено, защото е убеденъ, че служи преди всичко на истината. За него нѣма никакво съмнение, че

България е жертва на руската дипломация, а до известна степень и на френската, която въ своитѣ действия винаги е изхождала отъ чисто собствени интереси, поставяйки ги надъ всичко друго. Поведението на България презъ време на балканската война и следъ нея, преди общоевропейската, е дадено подъ такъвъ зрителенъ ѫгълъ, че лесно се схващатъ неговитѣ дълбоки основания. Говорѣше се, казва Славикъ за българска мегаломания следъ блѣскавитѣ победи надъ Турция, за политическата заслѣпеность на българския народъ, собствено на неговитѣ държавници, укоряваха се последнитѣ, че отхвърлили руския арбитражъ, макаръ че изпървомъ сами го искали, надумваше имъ се, че презъ свѣтовната война измѣнили на славянството и пр., ала като се разберать психологичнитѣ мотиви на много български деяния, очевидно ще стане, че е излишно и несправедливо да се хвърлятъ камъни срещу България. Не на всички мотиви се спира авторътъ. Може би, защото не желае да засѣга нѣкои парливи въпроси на деня. И тази негова въздържаность, която последовно е прокарана въ студията му, намъ е лесно обяснима. Но все пакъ признанието му, че трѣба да се вземе подъ внимание и „набралото се въ душата на българина недовѣрие къмъ Русия“, когато се обяснява поведението на България въ нѣкои случаи, подсказва, че не бива да се забравя и дълбокото огорчение на българския народъ, който се видѣ изигранъ, измаменъ и съкрушенъ отъ зловолното вѣроломство на единъ братъ. И вѫпрѣки едностранчивото безпристрастие на г. Янъ Славикъ, разглежданата студия е въ сѫщность обвинителенъ актъ не само срещу руската дипломация, но и срещу сръбската хищна завоевателность, която не се поколеба, забивайки коварния си мечъ въ българската грѫдь, да пожертвува и града на Кирила и Методия. И не сме ли въ право да запитаме: кой на кого измѣни? България на славянството или славянството на България? Или България на себе си? При най-благъ отговоръ, не може да не се отбележи, че едната и другата страна е гледала да остане преди всичко вѣрна на свои жизнени интереси. Въ името на държавенъ и народностенъ егоизъмъ всѣка е водила реалистична политика. Но въ тая борба за интереси най-малко може да се обвини България. Едничкиятъ укоръ, който съ основание може да ѝ се отправи, той е, че поради наивностьта и слѣпотата на нѣкои отъ своитѣ водачи въ ония размирни години проигра, макаръ и временно, собствената си сѫдба.

Д-ръ Б. Йоцовъ.

Пакъ за македонскитѣ ромъни.

Въ първата книжка отъ год. I, 1927, стр. 13—22, на ромънското месечно списание Graiul românesc (Ромънски езикъ), което започна да излиза отъ началото на миналата година въ Букурещъ като органъ на едноименно дружество съ цель да брани националнитѣ интереси на ромънитѣ, останали извънъ границитѣ на днешна голѣма Ромъния, или да отстоява правата на ромънската държава върху чуждитѣ земи, обсебени отъ нея, е възпроизведена въ преводъ на ромънски сѫществената часть, почти една трета, отъ студията ми върху „Ромънитѣ между Тимокъ и Морава“, обнародвана въ Макед. прегледъ г. II, 1926, кн. 1, стр. 33—68. Въ бележката, която предхожда превода, за тая студия се казва, между друго, следното: „Тя е ценна първо поради даннитѣ, които привежда. Сетне, поради поправкитѣ, които прави на Вайганда... Най-сетне, поради фактитѣ, отъ които излиза на лице процентътъ грѣшки, а може би и фалшифициране, въ сръбскитѣ статистики по отношение на ромънитѣ. Жалко, че преголѣмиятъ ѝ обемъ за едно издание като нашето става причина да се прекѫсне [възпроизвеждането ѝ] тъкмо при описанието на всѣки ромънски окрѫгъ (ținut) по отдѣлно, съ изреждане и характеризуване на всички села и салаши“. И по-нататъкъ: „Госп. Романски е направилъ услуга не само на науката, но и на ромънската кауза (și cauzei românești). Ние сме му признателни, пъкъ той по такъвъ начинъ се освобождава отъ нѣкои грѣхове (din unele vine), които е извършилъ предъ насъ най-вече отъ десеть години насамъ“ (стр. 18). Вината ми предъ ромънитѣ, за която се загатва тукъ, ще да е, види се, тая, че съ сѫщата добросъвестность, съ която въ възпроизведената студия съмъ изложилъ етничния характеръ на областьта между Тимокъ и Морава, изследвалъ съмъ и етнографията на Добруджа. Не съмъ азъ кривъ, ако етничната история на тая завладѣна отъ ромънитѣ българска земя, противъ чието присъединение въ 1878 г. тѣ толкова енергично и единодушно въставаха, не отговаря на днешнитѣ имъ желания да оправдаятъ владението си върху нея, особено върху нейната южна половина, въ която, освенъ въ града Тутраканъ и близката махала Калимокъ, въ Силистра и въ съседното село Айдемиръ, до 1913 год., когато тя падна подъ ромънска власть, нѣмаше почти никакви ромъни: по българскитѣ статистики отъ 1912 г. въ обсега на южна Добруджа има само 6.359 ромъни, а споредъ преброяването на ромънскитѣ военни власти при анексията презъ следната година тѣ сѫ всичко 8,532 души! Единъ ученъ въ своитѣ изследвания, особено въ една толкова деликатна материя, каквато е етнографията, трѣбва да се старае да излага фактитѣ съвсемъ обективно, безъ огледъ къмъ услугитѣ на каквато и да било „кауза“, и само отъ това гледище трѣбва да бѫдатъ преценявани неговитѣ трудове.

Не тъй гледатъ на цельта на научнитѣ издирвания въ Ромъния, та затова отъ сѫщото списание, въ което горната моя студия върху ромънитѣ въ източна Сърбия биде приета съ благодарность — защото услужвала на „ромънската кауза“, — съвсемъ не дружелюбно биде посрещната статията ми „Македонскитѣ ромъни“, обнародвана въ Макед. прегледъ г. I, 1925, кн. 5—6, стр. 64—96. Въ него именно малко по-късно (год. I, № 3, стр. 63—67) се появи отзивъ върху нея въ специална статия подъ насловъ: „Românii din Macedonia“ отъ Т. Капиданъ, цинцаринъ отъ Прилепъ, Македония, сега университетски професоръ въ Клужъ, Трансилвания, пропита отъ негодование поради обидено национално честолюбие и накърнени национални интереси, и то затова, защото изложениятъ отъ мене възгледъ върху произхода на ромънитѣ не се съгласява съ становището на официалната ромънска наука, а и изложението ми върху разпространението и численостьта на ромънскитѣ сънародници въ Македония съвсемъ не подкрепя значението, което искатъ да отдадатъ въ Ромъния на ромънския етнически елементъ въ тая страна.

1. Ромънскитѣ учени здраво държатъ за континюитета на ромънския елементъ въ Дакия отъ Траяна до днесъ. Ромънитѣ северно отъ Дунава сѫ, споредъ тѣхъ, прѣки потомци на Траяновитѣ колонисти въ Дакия и романизувани даки. Тая теория биде защищавана особено страстно по-рано, когато Седмиградско, срѣдището на стара Дакия, бѣше подъ властьта на маджаритѣ, които имъ оспорваха правото на старо население въ тая область. Днесъ, когато Ромъния въ новитѣ си граници възстановява нѣкогашна Дакия, и въ Седмиградско, което отъ вѣкъ и половина насамъ е огнище на ромънското латиноманско движение, има вече — въ града Клужъ — ромънски университетъ, тая теория се поддържа още по-ревностно. Но въпрѣки пълната мобилизация на ромънската историческа и филологическа наука, за която говорихме вече въ страницитѣ на „Макед. прегледъ“ (год. III, кн. 3, стр. 130 и след.), никакви сериозни доводи не могатъ да се намѣрятъ въ нейна подкрепа. Забележително е, че цѣли десеть вѣка, отъ III до XIII в., отъ изпразването на Дакия при Аврелияна до основането на ромънскитѣ княжества въ Карпатитѣ, нѣма ни поменъ отъ ромъни северно отъ Дунава: има исторически известия за всѣкакви други народи, но не и за ромъни. Още по-важно е, че въ днешния ромънски езикъ остатъцитѣ отъ старитѣ мѣстни имена въ тия земи се явяватъ не като наследени отъ латински, но промѣнени подъ влиянието на славянската фонетика, сир. не като домашно наследствено богатство, но като заемки отъ славянски. Това несъмнено нѣмаше да бѫде тъй, ако латинскиятъ респ. ромънскиятъ езикъ би билъ говоренъ въ Дакия непрекѫснато отъ Траяна до днесъ. Въ такъвъ случай преди всичко името на р. Олтъ, която въ горното и срѣдното си течение върви презъ Седмиградско, а съ долното си течение, следъ като пресѣче южнитѣ Карпати, минава презъ срѣдъ Влашката равнина, нѣмаше въ ромънски днесъ да има форма Oltul (отъ стб. Олътъ, съ ромънски членъ ul), а Arutul (отъ Alutus, flumen Aluta), тъй като лат. *a* въ ромънски се спазва, до като въ слав. минава въ *o* (срв. altare > стбълг. олтаръ и под.), а интервокалното *l* по закона за ротацизма въ ромънски минава въ *r*. Словоизлиянията на Капиданъ по поводъ на печатната грѣшка Alutus — Alutul вм. Arutul остаятъ за смѣтка на неговата морална личность, тѣ обаче не измѣнятъ ни най-малко факта, че дори името на най-голѣмата ромънска рѣка въ Карпатитѣ Олтъ — Oltul — е взето отъ славянски, явно свидетелство, че ромънитѣ не сѫ стари жители въ тия земи, а сѫ се настанили въ тѣхъ тепърва по-късно, когато тамъ вече отъ дълго време сѫ живѣли славяни. Като не може да приведе никакво доказателство за старобитностьта на ромънитѣ въ Дакия, Капиданъ пита: „Но понеже въпросътъ за нашия континюитетъ въ Дакия стои въ тѣсна връзка съ сѫществуването на славянския елементъ въ Дакия до презъ вѣковетѣ IX и X (?), както вѣрватъ всички български учени, па и азъ съмъ на тѣхно мнение, позволявамъ си да попитамъРомански, какъ той си обяснява почти пълното претопяване (topirea aproape complecta) на славянитѣ въ Дакия, следъ IX стол., ако не приемемъ, че преди това столѣтие ромънскитѣ населения въ Дакия не само сѫ сѫществували като такива, но сѫ били и по-многочислени отъ поромъненитѣ славяни?“ Тоя въпросъ съдържа една неистина: никой български ученъ не е подържалъ, че славянското население въ Дакия е сѫществувало до преди IX и X стол., тъй като „пълното му претопяваое“ отъ ромънитѣ е станало не тогава, а тепърва презъ XVI—XVII стол., до когато се е употрѣбявалъ и езикътъ му въ книжнината, черквата и държавнитѣ актове, въ които се отражава живиятъ български езикъ отъ онова време. По тоя въпросъ писахъ вече въ свръзка съ въпроса за произхода на ромънитѣ въ североизточна Сърбия, между Тимокъ и Морава, която днесъ е плътно населена отъ ромъни. Почти пълното ромънизуване на тая область въ продължение на последнитѣ две столѣтия и асимилуването на по-старото славянско население „даватъ възможность нагледно да се разбере, по кой начинъ ромънитѣ сѫ могли въ по-рано време съвсемъ да промѣнятъ народностния характеръ на Карпатскитѣ земи, населени нѣкога отъ български славяни, и да имъ дадатъ изключително ромънски характеръ. Както тукъ, въ планинскитѣ мѣста между Тимокъ и Морава, сѫ дошли неотколе и още прииждатъ постепенно ромъни отъ северъ, отъ Банатъ и Мала Влахия, и чрезъ бързо размножение и пословична привързаность къмъ своя езикъ и битъ подавятъ свареното население, така и по-рано отъ югъ, отъ гнѣздото, гдето се е образувалъ ромънскиятъ езикъ и народность на Балканския полуостровъ, сѫ преминали на северъ, навѣрно по планинскитѣ билà на Моравско и Тимошко, отвѫдъ Дунава въ Карпатитѣ ония ромъни, отъ които се е намножило сетне днешното ромънско население въ земитѣ северно отъ Дунава“ (вж. Макед. прегл. II, 1, стр. 68, възпроизв. въ Graiul rom. I, 1, p. 22).

Важни съображения отъ езиковъ характеръ, именно произходътъ на географически толкова отдалеченитѣ днесъ четири ромънски диалекта — дакоромънски, аромънски, мъгленоромънски и истроромънски — отъ единъ общъ ромънски праезикъ отъ една страна, и общитѣ особености на ромънския езикъ, особено дакоромънски, съ албански и албанското влияние върху него отъ друга, принуждаватъ да се приеме, че ромънскиятъ езикъ преди раздѣлата си на диалекти се е образувалъ въ по-тѣсно ограничена область, и то въ съседство съ мѣстото, гдето сѫ живѣли прадѣдитѣ на днешнитѣ албанци. Всички съображения довеждатъ да се търси тая область южно отъ Дунава, въ мѣсто по-централно, отъ гдето сѫ могли най-лесно да се разселятъ отдѣлнитѣ части, които днесъ образуватъ четиритѣ клона отъ ромънитѣ, въ своитѣ нови жилища. За изследвачитѣ на старата етнична история на индоевропейскитѣ народи подобно нѣщо е напълно естествено; така е станало и съ днешнитѣ славянски народи, които сѫ се разселили отъ своята задкарпатска прародина. Отъ това именно мѣсто, отъ прароромънскитѣ си жилища, се е разселилъ и аромънскиятъ елементъ на югъ. Капиданъ обаче ако и да не отрича северния произходъ на македонскитѣ ромъни, които и споредъ него „говорятъ езикъ идентиченъ въ основния си конститутивенъ елементъ съ ромънитѣ северно отъ

Дунава", счита го не толкова сигуренъ, защото имало признаци, които не изключвали съвсемъ „южния произходъ на тоя (аромънския) елементъ" (care nu exclud cu desăvârşire o origine sudică a acestui element), сир. че ромънскиятъ елементъ е старо население и въ Македония. Въ подкрепа на това той привежда аромънското име на града Солунъ, Săruna, отъ латинското Salona, промѣнено по законитѣ на ромънската фонетика (ротацизъмъ на междугл. *l>r* и преходъ на *on>un*) преди VI и VII в. „За да сѫществува това име днесъ само у аромънитѣ и да го нѣма у дакоромънитѣ, това означава, пише той, че до VII стол. прадѣдитѣ на аромънитѣ сѫ се намирали на югъ, близу до старата Salona, а дакоромънитѣ на северъ" (стр. 66). За връзката на това име съ слав. Солунъ обаче той нищо не казва. Не бива при това да се забравя, че Солунъ е голѣмъ градъ и неговото старо име е могло да се знае отъ латински говорещото население на Балканския п-овъ и тогава, когато то не е живѣло въ съседство съ него. По името Римъ или Румъ у славянитѣ не може да се сѫди, че последнитѣ сѫ живѣли и на Апенинския полуостровъ. Ако името на града Солунъ у дакоромънитѣ не е познато, причината е, че следъ преселянето си северно отъ Дунава тѣ сѫ заседнали въ земи, които не стоятъ въ никаква връзка съ него, докато аромънитѣ съ премѣстването си на югъ още повече сѫ се приближили къмъ тоя градъ. То не може да служи, следователно, въ полза на ревностно пропагандираната отъ Капидана теория за повсемѣстното разпространение на ромънитѣ на Балканския полуостровъ и въ Карпатскитѣ земи.

2. Капиданъ е особено недоволенъ отъ оная часть на моята работа, въ която се говори за разпространението и числеността на ромънското население въ Македония. Той не отрича, че тя все пакъ била „важна" (importantă), защото опрѣснявала познанията на ромънитѣ за сънародницитѣ имъ въ Македония, но я намира „тенденциозна" (tendenţioasă), защото ужъ въ нея се билъ намалявалъ броятъ на аромънитѣ въ Македония за да останѣли българитѣ по-многочислени, а въ Мъгленско се побългарявали власитѣ за да се увеличелъ броятъ на българитѣ. „Както се вижда—пише той,—всичко изглежда стъкмено за да се изкара една Македония по-българска, отъ колкото е въ действителность" (стр. 67). Разбирамъ болката на македонския аромънинъ Капиданъ. Откакъ започна ромънската национална пропаганда въ Македония, па и въ останалитѣ провинции на бившата европ. Турция, гдето се срѣщатъ аромъни (Епиръ, Тесалия и Албания), и ромънското правителство почна да дава срѣдства за издръжка на ромънски училища и черкви, а сѫщо и за стипендии на млади аромъни въ Ромъния и въ чужбина, за да се приготвятъ за служба на „ромънската кауза" (Капиданъ е такъвъ стипендиянтъ), броятъ на аромънитѣ, по добре разбрани причини, почна много да се преувеличава отъ страна на самитѣ аромъни. При това, откакъ разрастна македонскиятъ въпросъ, въ Ромъния особено силно почна да се държи за наименованието „македоноромъни" (Macedoromânii), въпрѣки че въ Македония аромънитѣ сѫ нови пришелци, отъ 150 години насамъ, отъ югозападъ, а освенъ това и много по-малобройни, отколкото въ другитѣ

западни турски провинции. Причинитѣ се знаятъ. Мене ме интересуваше въпросътъ за произхода, разпространението и числеността на аромънитѣ въ самата Македония отъ чисто научно гледище и при анкетата, която направихъ по време на войната съ сжщата грижливость, както и върху ромънитѣ въ Моравско, се оказа, че отъ времето на пжтуването на Вайганда 1889/1890 год. насамъ тѣхниятъ брой е намалѣлъ, главно вследствие на изселяния въ други страни. Въпрѣки недоволството отъ ромънска страна отъ сведенията на Вайганда, даденитѣ отъ него цифри за числеността на аромънитѣ въ Македония изглеждатъ близки до истината, защото тѣ не се различаватъ сжществено отъ статистическитѣ данни на В. Кжнчевъ (1900), въ чиято добросъвестность никой до сега не се е усъмнилъ. Непосрѣдствено преди войната аромънитѣ се явяватъ, въ сравнение съ Вайганда и Кжнчова, по-малобройни: при най-грижливи изчисления въ цѣла Македония по това време не можаха да излѣзатъ повече отъ 70,000 души отъ ромънска народность (В. наброява 80,000 д.). Причинитѣ за това намаление, въпрѣки очаквания естественъ приръстъ, Капиданъ можеше да разбере, ако не ги знае, отъ прочитането на анкетата, направена отъ мене и въ неговия роденъ градъ Прилепъ: срещу 500 души аромъни, показани отъ Вайганда (1889), и 480 д. — отъ Кжнчова (1900), по време на моето пжтуване, както може да се види отъ историята на изброенитѣ поименно аромънски родове, между които и на Капидановия, тамъ бѣха останали не повече отъ 150 души при население общо 20,375 д. (вж. стр. 85). Намалѣли бѣха чувствително аромънитѣ въ Крушево, Гопешъ, Търново, Магарево и пр., все поради изселвания още преди войнитѣ. Отъ това може да се види, че — противно на твърдението на Капиданъ, съ цель да омаловажи значението на моята работа, какво азъ не съмъ си далъ трудъ да изчисля броя на аромънитѣ въ Македония, но просто, като съмъ чулъ отъ българи за станали изселвания на аромъни преди 1916 г. въ Ромъния, Америка и пр., намалилъ съмъ дадената отъ Вайганда цифра, — получениятъ отъ мене резултатъ се дължи на подробна провѣрка: за северна Македония броятъ на аромънитѣ въ отдѣлнитѣ по-голѣми селища е добитъ отъ лична анкета у самото аромънско население, като следъ това, за сравнение, използувахъ преброяването на нашитѣ военни власти, а сжщо се справихъ и съ сжществуващата литература, не само съ Вайганда и Кжнчовъ, но и съ цѣлата ромънска литература, която въ повечето случаи е цитувана. Въ Мъгленъ, разбира се, понеже въ 1916 г. тамъ минаваше бойната линия, не можехъ да правя никакви изучвания, та затова се задоволихъ да дамъ кратки сведения за тамошнитѣ власи по Вайганда, който пръвъ ги изучи по-отблизу и направи тѣхния езикъ достояние на науката и когото цитувамъ; статистическитѣ му сведения при това се схождатъ съ тия у Кжнчова. Че действително аромъни и мъгленски власи поради различие въ диалектитѣ не се разбиратъ лесно, та затова предпочитатъ да си говорятъ по български, една констатация, противъ която Капиданъ тъй енергично възстава, може да се види отъ следнитѣ думи на Вайганда отъ времето на пжтуването му въ Мъгленско: „Слугата ми, Наки Вучу, цинцаринъ отъ Влахо-Клисура, предпочиташе да говори български и дори следъ триседмично престояване срѣщаше още трудности въ разбирането" (Mein Diener, Naki Vutschu, ein Zinzare aus Vlacho-Klisura, zog es vor, bulgarisch zu reden und sebst nach dreiwöchentlichem Aufenthalte hatte er noch Schwierigkeiten im Verständnisse, вж. Vlacho-Meglen, S. XX).

Действително Капиданъ не довѣрява нищо на проф. Вайгандъ но въ случая нѣма причини да се допустне напримѣръ, че последниятъ е измислилъ тоя фактъ, за да изтъкне голѣмото различие между диалектитѣ. Това, че мъгленското село Църна рѣка се е поромънило, съвсемъ не се дължи на близость на диалектитѣ и леснота въ разбирането, както мисли Капиданъ, но на смѣсенитѣ бракове съ аромънитѣ, които слизали отъ близкото планинско село Ливади (Ливъдзъ) — останало едно, споредъ поправката на К., отъ двѣтѣ села Ливади, известни отъ Вайганда; смѣсенитѣ бракове сѫ причина за асимилуването и на населения съ съвсемъ различни езици. Впрочемъ общо е днесъ у ромънскитѣ учени враждебното отношение къмъ Вайганда, въпрѣки, че неговитѣ диалектологически изследвания и лингвистиченъ атласъ на ромънския езикъ поставиха основитѣ на ромънската диалектология, неговитѣ „Jahres-berichte" на Института за ромънски езикъ въ Липиска (30 тома) е цѣлъ архивъ за изучване тоя езикъ, а съчинението му върху аромънитѣ (Arumunen, 2 т., 1894, 1895), първиятъ томъ отъ което излѣзе подъ форма на пѫтепись, е първото и до сега единствено цѣлостно съчинение върху аромънитѣ въ предѣлитѣ на нѣкогашна европ. Турция. Единичнитѣ грѣшки и непълноти не сѫ въ състояние да омаловажатъ значението на Вайгандовото дѣло за изучването на ромънския езикъ и народъ. Специално на Капидана, който дължи твърде много, ако не и всичко, за научната си подготовка Вайганду, приличаше да бѫде посдържанъ въ отношенията си къмъ своя учитель, колкото и схващанията на последния за произхода на ромънитѣ, които К. надмѣнно окачествява като „застарѣли" (învechinate), и даннитѣ му за численостьта на аромънитѣ да не сѫ такива, каквито се желаятъ отъ ромънска страна.

За опредѣляне численостьта на аромънитѣ въ южна (гръцка) Македония използувалъ съмъ не само Вайгандъ, но и всичката останала литература, включително съ бележкитѣ въ ромънскитѣ училищни статистики. Полученитѣ резултати се потвърждаватъ и отъ сведенията, които намираме въ направенитѣ презъ време на войната антропогеографски изучвания въ тая область отъ бѣлградския професоръ Бор. Ж. Милојевић, Јужна Македонија (печ. въ Насеља српских земаља X, 1921).

Съобщенитѣ отъ мене цифри за броя на македонскитѣ ромъни сѫ твърде неприятни за ромънитѣ, а специално за тия отъ аромънски произходъ като Капиданъ, които искатъ да заблуждаватъ ромънското общество, па и сами да живѣятъ съ заблуди по отношение на важностьта на ромънския елементъ въ Македония. Така можемъ да разберемъ яда и злорадството му, изразено въ думитѣ, съ които завършва статията си, а именно, че отъ „македонскитѣ славяни, съ български езикъ, но пропитъ отъ много(!) сърбизми," ако останѣли още десетина-двадесеть години съ сръбско училище, не щѣло да остане нищо отъ българския национализъмъ. За примѣръ сочи „сърбитѣ“ въ Враня, които нѣкога сѫщо били български националисти. „Следователно, съветва той, българитѣ ще направятъ по-добре да се занимаватъ съ тоя твърде деликатенъ за бѫдещето на сънародницитѣ си въ Македония въпросъ, а не съ намаляването или българизирането на ромънския елементъ“!

Какво ще става съ българитѣ въ Македония, това е отдѣленъ въпросъ. Но за численостьта на българското население, което тамъ е мнозинство, нѣма никакво значение дали цинцаритѣ ще бѫдатъ пресмѣтнати десеть или двадесеть хиляди по-вече или по-малко. Не така, разбира се, мисли Капиданъ, чиято мания да преувеличава значението на ромънския елементъ въ миналото и сега е станала за присмѣхъ и въ самата Ромъния. Ето какво напр. пише за това яшкиятъ професоръ Илие Барбулеску въ критиката си на студията му „Славяно-ромънскитѣ езикови отношения“ (Raporturile lingvistice slavo-române, 1924), въ спис. Archiva din Iași XXXIII, 1926, стр. 71: „Споредъ логиката на Капиданъ би следвало, че... ромънитѣ сѫ се простирали не само „отъ Марамурешкитѣ планини до долинитѣ на Грамостъ и Пиндъ“, както твърди на стр. 134, но че сѫ се протѣгали въ старославянско време почти по цѣла Европа, като се почне отъ летитѣ на Балтийското море и отъ северна Германия, презъ Марамурешкитѣ планини та до долинитѣ на Грамостъ и Пиндъ“!

Ст. Романски.

Къмъ въпроса за т. н. „адмиративъ“ въ български езикъ.

Известниятъ проф. Г. Вайгандъ въ една малка работа, печатана първоначално на английски въ The Slavonic Review II 567-568 подъ надсловъ The Admirative in Bulgarian, а следъ това на нѣмски въ Balkan Archiv I 150-152, Der Admirativ in Bulgarischen пръвъ обърна внимание върху особената употрѣба на perfectum вм. praesens въ българския езикъ въ такива случаи, когато посрѣдствомъ него се поправя едно по-раншно, погрѣшно мнение или, както той самъ се изразява, когато се изказва изненада или очудване — отъ тукъ „адмиративъ“ — отъ нѣщо, което по-рано не се е знаело, напр.: „ти си ималъ ново палто“ и др.

Авторътъ, изхождайки отъ обстоятелството, че подобна употрѣба на perfectum сѫществува и въ албанския езикъ, а въ старобългарския и срѣднобългарския не е отбелязана, приема, че въ новобългарския тя се е появила подъ влиянието на албанския, а по-нататъкъ се е развила самостоятелно.

Проф. Романски въ Македонски Прегледъ II 3, 143-145 разгледа подробно работата на Вайганда — затова се явява излишно да се даватъ тукъ по-вече подробности — и показа съ примѣри, че въпросната синтактична особеность на българския perfectum представя въ сѫщность разширение на обичайната му употрѣба въ сѫщия езикъ и че не е възникнала подъ чуждо влияние resp. албанско, като обърна сѫщевременно внимание върху мѣстото на спомагателния глаголъ въ албански при този видъ perfectum, което е точно установено, докато въ български мѣстото на спомагателния глаголъ не оказва влияние върху значението на перфектната форма. Този строго опредѣленъ редъ — participium + verbum + substantivum — въ албански, който напомня реда въ въпросителнитѣ изречения, показва споредъ мене, че произходътъ на албанския адмиративъ се различава отъ този на българския и че еднаквостьта въ употрѣбата на perfectum въ албански и български е съвършено случайна, както това се вижда и отъ много други еднакви езикови явления въ различни езици, напр. задпоставенъ членъ въ българския и севернитѣ германски езици.

Освенъ това, за да окаже албанскиятъ езикъ върху българския известно влияние, а особено въ синтактично отношение, не е достатъчно само въздействието на група индивиди, а още по-малко на отдѣленъ индивидъ. За това сѫ нужни редъ други фактори отъ чисто културенъ, економически и политически характеръ, напр. културно или политическо надмощие, нѣщо, което въ дадения случай съвършено липсва,

Въ последния томъ на Balkan Archiv (III 1927) 296. Вайгандъ, като споменува рецензията на проф. Романски, пише, че той не може да се съгласи съ него и че подържа своето първо мнение. Това ме накара да напиша следнитѣ редове, които, вѣрвамъ, ще допринесатъ нѣщо за правилното разрешаване на въпроса.

Въпросната употрѣба на praeteritum pro praesente се срѣща не само въ български и албански, тя е позната и на старогръцки, обаче съ тази разлика, че тукъ функциитѣ на perfectum'а се изпълняватъ отъ imperfectum'а и че сѫществува известно ограничение. Докато въ българския езикъ всѣки единъ глаголъ може да има въпросното значение, въ гръцкия това се срѣща най-често при глагола *εἰμί*, а по-рѣдко при други глаголи и то почти винаги придружени съ частицата *ἄρα* „значи“. Ето нѣколко примѣра: 1. (*εἰμί*) Od. 16, 420... *σὺ δ'οὐκ ἄρα τοῖος ἔησθα*, „ти значи не си билъ такъвъ“; Theognis 788 *οὕτως οὐδὲν ἄρ'ἦν φίλτερον ἄλλο πάτρης*. „значи нѣмало нищо друго по-мило отъ родината“; Soph. Oed. Col. 1697 *πόθος τοι καὶ κακῶν ἄρ'ἦν τις*. „значи имало нѣкакъвъ купнешъ и за лошото“; Soph. Phil. 978 *ὅδ'ἦν ἄρα ὁ ξυλλαβών με κἀπονοσφίσας ὅπλων*. „значи той е билъ, който ме е уловилъ и отдѣлилъ отъ орѫжието“; Eurip. Iphig. Aul. 944 *Ἐγὼ κάκιστος ἦν ἄρ 'Αργείων ἀνήρ*. „значи азъ съмъ най-лошиятъ аргивецъ“; Eurip. Med 703 *συγγνωστὰ μέν τἄρ'ἦν σε λυπεῖσθαι, γύναι*. „извинителна значи била твоята скръбь, жено“; Herod. IV, 64, 3. *δέρμα δὲ ἀνθρώπου καὶ παχὺ καὶ λαμπρὸν ἦν ἄρα*, „човѣшката кожа значи била здрава и лъскава“, III 65, 3. *ἐν τῇ γὰρ ἀνθρωπηίῃ πύσι οὐκ ἐνῆν ἄρα τὸ μέλλον γίνεσθαι ἀποτρέπειν*. „значи не лежало въ човѣшката природа да предотвратява това, което е предопределено да стане“.

2. (други глаголи) Eurip. Iphig. Aul. 404 *Αἰαῖ, φίλους ἄρ'οὐχὶ κεκτήμην τάλας*. „Уви, значи азъ нещастникътъ не съмъ ималъ приятели“; Herod. III 64, 4 *τὸ δὲ χρηστήριον [ἐν] τοῖσι ἐν Συρίῃ 'Αγβατάνοισι ἔλεγε ἄρα*. „но предсказанието имало предъ видъ Агбатана въ Сирия“, 70, 1. *οἱ δὲ καὶ αὐτοὶ ἄρα ὑπώπτευον*

οὕτω τοῦτο ἔχειν. „Значи и тѣ самитѣ подозирали, че това е тъй“. За други примѣри вж.: K. W. Krüger, Griechische Sprachlehre I 2 6 Aufl. v. W. Pökel. § 53, 2, 6. Leipzig 1891 и II 2, 4 Aufl, v. W. Pökel. § 53, 2, 4. Leipzig 1894; R. Kühner, Ausführliche Grammatik d griechischen Sprache II Teil. Satzlehre. 3 Aufl. v. B. Gerth. Bd. 1, 146. Hannover 1898; B. L. Gildersleeve, Syntax of Classical Greek from Homer to Demosthenes I 96 sq. Newyork 1901; J. M. Stahl, Kritisch-historische Syntax des griechischen Verbums, Heidelberg 1907, S. 105, 2, срв. сжщо коментаритѣ на H. Stein и K. Abicht къмъ Herodot. III 64. Отъ приведенитѣ примѣри се вижда доста ясно, че imperfectum-ътъ съ *ἄρα* се употрѣбя въ такива случаи, когато трѣбва да се изтъкне едно току що придобито истинско познание или ново, по-правилно схващане въ противоположность на старото, по-раншното, което е било погрѣшно. Това особено добре личи отъ следнитѣ три примѣра: Eurip. Hippol. 1169 *ὦ θεοὶ Πόσειδόν θ', ὡς ἄρ'ἦσθ'ἐμὸς πατὴρ ὀρθῶς...* „тъй значи ти наистина си билъ мой баща“. Това мѣсто древниятъ схолиястъ обяснява тъй: *ὦ Πόσειδον, ὄντως ἔμαθον ὅτι ἐμὸς εἶ πατήρ.* „Посейдоне, наистина разбрхъ, че ти си мой баща“. Eurip. Iphig. Taur. *καὶ τοῦτ' ἄρ'ἦν ἀληθὲς, ᾐσθόμην, φίλαι.* „значи това било истина, разбрахъ, другарки“. Тукъ прибавката *ᾐσθόμην* „разбрахъ“ достатъчно ясно опредѣля значението на imperfectum'a *ἦν.* Къмъ това мѣсто H. Weil (Sept tragédies d'Euripide, 2 ed. Paris 1879. 473) забелязва: Dans cette phrase et dans les phrases analogues les Grecs se servent de l'imparfait pour indiquer que la chose a été vraie avant le moment où l'on en a reconnu la vérité. Platon Gorg. 478 *'οὐ γὰρ τοῦτ' ἦν εὐδαιμονία, ὡς ἔοικε, κακοῦ ἀπαλλαγή, ἀλλὰ τὴν ἀρχὴν μηδὲ κτῆσις.* „защото щастието не се състояло въ това, както изглежда, да се отървешъ отъ злото, но изобщо да не си попадалъ въ негова власть“. И тукъ прибавката *ὡς ἔοικε* „както изглежда“ показва достатъчно ясно, че се касае до едно по-раншно, погрѣшно схващане.

Еднаквостьта въ употрѣбитѣ на българския perfectum и старогръцкия imperfectum следователно е очибиюща. J. Wackernagel въ своитѣ великолепни Vorlesungen über Syntax I Reihe. Basel 1920, S. 185 дава следното обяснение за гръцкия imperfectum: „Weil der Sprecher an die frühere, falsche Meinung denkt, kommt ihm das Imperfectum auf die Zunge“, т. е. въ случая се касае за едно чисто психологическо явление.

Това мнение на именития езиковедъ ученъ изглежда да се потвърждава отъ факта, че покрай *ἄρα* + imperfectum срѣща се, макаръ и рѣдко, употрѣбенъ въ сжщата смисъль *ἄρα* + praesens, т. е. тъкмо това време, което ние отъ гледището на логиката очакваме, напр. Herod VII 35, 2. *σοὶ δὲ κατὰ δίκην ἄρα οὐδεὶς ἀνθρώπων θύει ὡς ἐόντι καὶ θολερῷ καὶ ἁλμυρῷ ποταμῷ.* „значи на тебе справедливо никой човѣкъ не ти принася жъртва, понеже ти си мръсна и солена рѣка“ (вж. коментаритѣ на Stein и Abicht къмъ това мѣсто).

Подобна психологическа употрѣба на imperfectum'a вм. очаквания логически praesens срѣщаме и при други случай въ гръцкия езикъ, напр. Plat. Kriton 47D *ὃ τῷ μὲν δικαίῳ βέλτιον ἐγίγνετο, τῷ δὲ ἀδίκῳ ἀπώλλυτο* „което чрезъ справедливостьта ставало по-добро, а чрезъ несправедливостьта загивало“. Вѣроятно въ случая Сократъ, който изказва тази мисъль, е ималъ предъ видъ другъ нѣкой, по-раншенъ разговоръ, гдето е била установена тази мисъль и подъ влияние на тази минала беседа е употрѣбилъ imperfectum'а вм. praesens (вж. Krüger, Op. cit. § 53, 2, 5 Didaktisches Imperfectum). Срв. на латински Cic. de offic. I 40, 143 Itaque quae erant prudentiae propria, suo loco dicta sunt, — „И тъй, кои нѣща сж били присжщи на разумностьта, сж казани на съответното мѣсто“.

Близко до този последния видъ употрѣба на imperfectum pro praesente стои една друга, която е много по-лесно разбираема, а именно когато се описва едно положение, което се отнася до минало събитие, да се дава въ imperfectum, макаръ това положение да продължава да сжществува и въ настоящето на писателя, напр.: Od. 291 sq.... *τὰς μὲν Κρήτῃ ἐπέλασσεν, ἧχι Κύδωνες ἔναιον* „едни прогони къмъ Критъ, гдето живѣеха Кидони“. Съвсемъ сигурно е, че отъ гледището на Хомеровата география Кидонитѣ въ времето на разказвача все още сж населявали Критъ. Следователно при единъ строго логиченъ начинъ на изразяване би трѣбвало да стои *ναίουσι* „населяватъ“, а не *ἔναιον*. Но понеже разказвачътъ мисли за по-раншното, нему нѣкакъ си неволно идва на устата imperfectum'а. Срв. сжщо Thuk. II 13, 7 *τοῦ Φαληρικοῦ τείχους στάδιοι ἦσαν πέντε καὶ τριάκοντα πρὸς τὸν κύκλον τοῦ ἄστεως*.

Отъ казаното до тукъ за гръцкия imperfectum pro praesente се вижда достатъчно ясно, че tempus praeteritum може да се употрѣбя поради чисто психологически причини и за събития, действия, състояния, които по време спадатъ въ обсега на настоящето. Дали и въ българския езикъ употрѣбата на perfectum се дължи на сжщитѣ причини, както въ старогръцкия е въпросъ на специално изследване, което стои вънъ отъ моитѣ занимания. Обаче това не е изключено, особено ако се вземе предъ видъ, че и на български може да се употрѣби praesens вм. perfectum, напр. „А ти си ималъ ново палто!“ вмѣсто „А, ти имашъ ново палто!“

Въ всѣки случай еднаквостьта въ употрѣбата на imperfectum въ старогръцки и на perfectum въ български, два езика, раздѣлени не само по мѣсто, но и по време, показва, че една подобна „адмиративна“ употрѣба на praeteritum може да се зароди и развие съвършено самостоятелно безъ каквито и да е било чуждо влияние.

Д-ръ В. Бешевлиевъ.

ДАРЪ
ОТЪ
МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

Résumés des articles de la Revue.

Apport à l'histoire des relations juridiques byzantino-bulgares. L'Eklogue au point de vue des successions. Par D-r Vladislav Alexieff.

L'objet de la première partie de l'article de M-r Alexieff, dont la seconde partie paraîtra dans le prochain numéro de la Revue est l'étude de la place qu'occupe l'ainsi nommée Eklogue (*'Εκλογὴ τῶν νόμων* etc.), monument juridique du milieu du VIII siècle, dans le droit byzantin. L'Eklogue est un recueil de lois rédigé sur la base du code Justinien, mais qui contient cependant d'importantes modifications. Ces modifications consistent en règlements, établis d'après des procédés juridiques appliqués dés auparavant dans la vie pratique. L'auteur s'est donné pour tâche de rechercher méthodiquement les influences étrangères, principalement les slaves, dans ce monument, dont certaines parties entrent plus tard dans les traductions slaves du Nomocanon et trouvent en Bulgarie une large propagation en tant que lois distinctes (l'ainsi nommé Zakon soudnyi lyoudem). L'auteur, à la page 6, cite en entier le titre grec de l'Eklogue, et, en se basant sur lui, s'applique à l'étude critique des opinions des savants au sujet de ce monument juridique. Après quoi, l'auteur passe à l'examen de l'Eklogue même. La distribution des matières montre avec une évidence frappante la confusion introduite par les rédacteurs au point de vue de la systématisation correcte adoptée dans presque tous les recueils précédents. On remarque que le droit matériel est presque complètement négligé. Dans le titre I traitant de la légalisation des fiançailles, l'Eklogue exige le consentement non seulement des pères et mères, mais encore des autres parents — disposition qui ne se trouve pas dans le code Justinien et rappelle les conceptions slaves en ce qui concerne le mariage et les liens intimes qui se forment entre les familles de la jeune fille et du jeune homme. L'auteur s'arrête ensuite au titre II qui contient une autre disposition qui est également une dérogation du code Justinien, et qu'il considère comme ne découlant pas du droit byzantin au sens étroit du mot. Cette disposition stipule que le mariage, conclu par écrit ou de vive voix, est valide au seul cas où le jeune homme est âgé de plus de 15 ans et la jeune fille de plus de 13 ans. L'auteur fait remarquer qu'une telle détermination de l'âge de puberté existe surtout chez les peuples slaves. Les auteurs du Zakon soudnyi lyoudem ont fixé cet âge de la même façon que l'Eklogue. On rencontre la même chose dans d'anciennes dispositions juridiques russes (dans le Rousskaya

Pravda, la Légende de Kiev, etc). Les resrictions pour la conclusion du mariage entre parents sont plus sévères dans l'Eklogue que dans le code Justinien. Le principe de défense des qualités de la parenté est suivi du principe de défense des intérêts de la famille dont provient le mari, respectivement la femme, quand l'union est restée sans enfants. L'Eklogue introduit quelques vues originales en ce qui concerne le divorce. En ce qui concerne les donnations, il est caractéristique que l'Eklogue exige pour qu'elles soient valides trois, cinq ou sept témoins, dispositions qui ne se rencontrent pas dans le code Justinien. L'auteur indique encore d'autres modifications de ce genre dans l'Eklogue.

A la question, à quoi sont dûes ces dérogations du code Justinian, l'auteur est d'avis qu'elles sont dûes premièrement à la nouvelle ère chrétienne et son influence sur Byzance. La préface de l'Eklogue contient une remarque, disant que ce recueil de lois judiciaires est destiné à ceux qui vivent loin de la capitale. V. Alexiev y voit une indication que le recueil est un manuel utile et concis à l'usage de la province, dont les idées sur beaucoup de questions juridiques devaient être différentes de celles de la capitale, où juristes et citoyens pouvaient plus facilement s'orienter dans le système compliqué de la jurisprudence byzantine. On avait eu précisément en vue la population slave qui, un siècle avant la publication de l'Eklogue, s'était établie par masses compactes dans les frontières de la partie orientale de l'Empire romain. Ce sont ces masses slaves qui ont introduit dans la vie sociale et juridique de Byzance des conditions différentes de celles prévues par le code Justinien. A cette époque commence l'action lente, continue et sûre de cette influence que les conceptions slaves ont exercée sur le droit romain, lui-même transplanté en Orient. Dans l'époque qui suit, c'est l'éveil de l'intérêt des peuples slaves, et du bulgare en particulier, pour le Droit byzantin et spécialement l'Eklogue qui, à differentes périodes de la domination byzantine sur la Bulgarie, a été appliqué officiellement. A cela vient s'ajouter l'influence du christianisme qui ouvre la voie au Droit canonique slave. En Bulgarie, l'Eklogue est introduit avec la traduction du Nomocanon et cela non pas dans son ensemble, mais en différentes parties; le „Zakon soudnyi lyoudem“ est une traduction compilatoire de quelques articles du titre XVII, et d'apports du droit slave et du droit canonique.

L'auteur passe ensuite à l'examen d'une question spéciale, qu'il juge devoir être préalablement éclaircie avant l'étude de la question des successions selon l'Eklogue, notamment celle de la traduction slave du Nomocanon, qu'on admet avec raison être l'œuvre des S-ts Cyrille et Méthode. L'auteur s'occupe des deux rédactions, les plus anciennes, du Nomocanon et trouve que les lois des deux rédactions ont été simultanément appliquées à Byzance et traduites pour les pays slaves, par conséquent pour la Bulgarie aussi. Méthode, sous la direction duquel se faisaient les traductions, n'a pas seulement rempli le rôle de traducteur et de canoniste — il s'est efforcé de donner quelque chose de plus que les lois qui étaient en vigueur à Byzance et d'adapter les normes pénales de ce monument juridique aux conditions de vie des Slaves, ce qu'on voit surtout dans le „Zakon soudnyi lyoudem“. L'auteur s'occupe spécialement de quelques particularités de la courte rédaction de ce „Zakon“, par rapport à l'époque où fut faite la traduction. Au sujet de la relation entre l'Eklogue et le Nomocanon, l'auteur est d'avis que, même si on admet que l'Eklogue est une partie inséparable des dispositions générales de la traduction du Nomocanon, il représente tout de même le monument le plus caractéristique de l'œuvre de traduction et de compilation de l'époque de S-t Méthode. Dans les conditions encore mal définies où se développe le droit slave, les normes juridiques de l'Eklogue ont une importance capitale et donnent l'impulsion au développement d'une initiative plus originale dans le domaine législatif; de là naîtra le „Zakon soudnyi lyoudem“.

Raïko Jinzivov comme journaliste. Par D-r Pavel Orechkov.

On connait bien, aujourd'hui, l'œuvre de Raïko Jinzivov, natif de Veles (Macédoine) comme poète. M-r Orechkov s'est donné pour tâche de nous faire connaître son œuvre de journaliste qu'il a développée en Russie, de sorte que ses articles, dispersés dans divers journaux et revues russes, sont très peu connus en Bulgarie.

Au moment où Jinzivov arriva à Moscou pour faire ses études (1858), le macédonien Constantin Miladinov, un de ceux qui luttaient pour la cause nationale, y était déjà très connu depuis deux ans. Sous l'influence de Miladinov, Jinzivov, dès le début, se donna pour tâche de travailler au rapprochement des Bulgares et des Russes, en élevant aux yeux de ces derniers, la nationalité des Bulgares à la même hauteur que le principe religieux — l'orthodoxie, qui jusqu'à cette époque était la base sur laquelle s'appuyaient les slavénophiles dans leurs rapports avec les Bulgares. Il fallait expliquer à l'opinion publique russe qu'il existait un peuple slave, le peuple bulgare, qui se trouvait oppressé, non seulement sous le joug turc, mais encore sous un joug non moins lourd — celui des phanariotes du patriarcat grec; que ce peuple s'éveillait, qu'il ressuscitait et faisait de grands efforts pour rétablir dans ses églises la liturgie slave, dans ses écoles la langue nationale, et pour créer une littérature nationale. Jinzivov trouva un terrain favorable pour le développement de son activité dans cette voie, car des slavénophiles influents avec en tête Iv. C. Aksakov et son cercle, sympathisaient à ses idées. Jinzivov débuta comme journaliste, en 1861, dans le „Den“, par un article où il fit ressortir le principe national comme le plus important facteur dans la vie d'un peuple, demontra que les Grecs s'efforçaient de supprimer la nationalité bulgare, et que, par conséquent, le devoir des Russes était de connaître plus intimement les Bulgares et leur vraie situation. L'article de Jinzivov fut bien reçu par la rédaction du journal et cela contribua à ce que Jinzivov se consacra, tout entier, à l'œuvre journalistique, en poursuivant toujours le même but. M-r Orechkov expose cette œuvre et fait ressortir les succès les plus maraquants de Jinzivov, dûs à une révélation systématique, et basée sur une quantité de faits, des abus de pouvoir de l'autorité ecclésiastique grecque commis aux dépens des Bulgares, ce qui jusqu'alors était complètement ignoré de l'opinion publique russe.

De la même façon, Jinzifov éclaire peu à peu l'opinion publique sur la véritable situation des Bulgares sous le gouvernement turc, en expliquant les méthodes de celui-ci qui visaient, en soutenant les autorités ecclésiastiques grecques, à maintenir les Bulgares dans une impuissance absolue. Jinzifov réussit à présenter l'éveil de la question de l'Eglise bulgare comme une question nationale politico-religieuse d'importance capitale pour l'existence des Bulgares comme peuple slave. Jinzifov suivait le développement des luttes pour l'Eglise bulgare dans toutes ses phases. Pendant l'été 1866, Jinzifov visita la Macédoine, renouvella ses impressions, s'orienta sur la situation et au cours de la même année publia ses observations, surtout en ce qui concernait l'importante question, intéressant également la société russe à ce moment, d'un accord entre les Bulgares et les Grecs; il s'exprima dans le sens que sans une résolution préalable de la question de l'Eglise nationale, soulevée par les Bulgares, cet accord n'était pas réalisable. Il s'était convaincu, sur place même et par les faits eux-mêmes, que les Grecs étaient les auteurs de choses indignes „qui font saigner le cœur". Jinzifov continua sa campagne contre les Grecs jusqu'à la résoluton de la question de l'Eglise bulgare nationale. Il appuya principalement sur le fait, démontré, selon lui, par l'histoire, que le Patriarcat grec n'avait pas eu, au début, une autorité canonique sur la Macédoine, et qu'il aurait lui-même reconnu une grande partie de la Thrace comme indépendante. Plus tard encore, quand après l'institution de l'Exarchat bulgare le Patriarcat déclara l'Eglise bulgare schismatique et continua la lutte contre les Bulgares, Jinzifov resta convaincu que ce qui touchait surtout le Patriarcat c'était le préjudice matériel qui lui avait été causé par la soustraction de la Macédoine et de la Thrace à son autorité. Selon Jinzifov, si l'exarque bulgare avait consenti à sacrifier la Macédoine et même quelques évêchés macédoniens seulement, le Synode grec de Constantinople aurait de suite reconnu l'indépendante de l'Eglise bulgare. Mais cela ne se fera pas, dit-il, car les Bulgares de la Macédoine dépassent par leur nombre tous les autres peuples chrétiens de cette contrée.

M-r Orechkov suit l'œuvre de Jinzifov sous le rapport aussi du développement de la littérature bulgare et de l'instruction publique bulgare sur lesquels Jinzifov éclairait l'opinion publique russe, en ne négligeant jamais de donner des informations sur tout ce qu'écrivait de plus important la presse des autres peuples slaves, de même que celle des Roumains et des Grecs au sujet de la question nationale bulgare en général. Jinzifov parlait souvent sur l'œuvre des écoles en Bulgarie, sur les écoles uniates et les écoles réformées turco-bulgares, de même que sur les réformes scolaires du gouvernement turc.

Jinzifov, dans la lutte pour la délivrance du peuple bulgare, ne rejettait pas les méthodes révolutionnaires d'action contre les Turcs. Il était au courant de l'œuvre révolutionnaire et s'efforçait d'expliquer ses motifs auprès de l'opinion publique russe. Dans un article (1867) il dit: „Si dans les relations internationales européennes tous parlent au nom du peuple, le peuple bulgare a suffissament exprimé sa volonté par une série d'insurrections en 1835, 1840, 1841, 1848, 1856, 1862 et 1867". Les articles de Jinzifov qui s'y rapportent contiennent les descriptions des atrocités turques, exercées sur des contrées bulgares entières. Jinzifov émettait l'opinion qu'il était temps de transporter la question bulgare du terrain religieux sur le terrain politique afin que les Bulgares puissent se délivrer du joug turc. M-r Orechkov rapporte également les opinions politiques de Jinzifov en ce qui concerne les intérêts réciproques des slaves.

A la fin de son étude, M-r Orechkov énumère les articles de Jinzifov, publiés en russe, et indique brièvement leur contenu. Dans sa conclusion, se basant sur les nouvelles informations qu'il nous a données, M-r Orechkov fait la caractéristique de Jinzifov comme écrivain. Ce dernier a non seulement été un poète inspiré par des sentiments patriotiques, mais il a encore été un politicien pratique travaillant pour le bien de son peuple. Dans sa personne, la Bulgarie a eu, au cours de seize années, auprès de l'opinion publique russe un infatiguable traducteur de ses souffrances et de ses aspirations. Cette tâche, Jinzifov la remplit avec succès, toujours inspiré par la noble idée de la délivrance nationale. A la veille de la réalisation de cette idée, Jinzifov abandonna pour toujours son poste de journaliste — il mourut la 15 février 1877, deux mois et demi après l'ordre de mobilisation de l'armée russe, deux mois avant la déclaration de la guerre russo-turque. Jusqu'à sa dernière minute, il rédigeait un guide destiné à l'armée russe, en vue de son expédition en Macédoine.

La ville d'Ohrida. Aperçu historique. Par le prof. Iv. Snégarov.

Il n'a été donné, jusqu'à présent, sur le passé de la ville d'Ohrida que des descriptions détachées de différents voyageurs, historiens, etc. Après la guerre balkanique, il a été publié en bulgare, des aperçus historiques sur Ohrida, par G. Balastchev, H. Ichirkov et D. Lasskov. M-r Snégarov nous donne maintenant une étude plus complète de l'histoire de cette ville en s'arrêtant sur les moments les plus importants de son passé, à partir du IV siècle avant J. C. jusqu'à la guerre balcanique 1912/1913, et s'efforçant de décrire sa vie politique, économique et intellectuelle. Pour retracer l'époque du joug turc, l'auteur s'est servi de quelques informations du second tome, non encore édité, de son ouvrage „L'histoire de l'archevêché d'Ohrida“ et aussi de matériaux du XVII et XIX siècles qu'il a personnellement découverts à Ohrida.

Après une enthousiaste description de la ville d'Ohrida, l'auteur évoque le lointain passé de cette ville qui, au cours de huit siècles, a été un glorieux centre intellectuel bulgare. Située sur la grande voie romaine appellée „Via Egnatia“ qui reliait Rome, par la Mer Adriatique et Dirarhioum (la ville actuelle de Dourazzo) à Salonique, et représentant une forteresse naturelle, Ohrida a toujours occupé une situation importante dans la partie sud-ouest de la Péninsule balkanique. L'auteur rapporte, l'un après l'autre, les anciens souvenirs historiques sur la ville d'Ohrida, depuis l'époque la plus reculée, où elle fut désignée sous des noms divers, jusqu'à l'époque byzantine quand prévaut déjà la désignation „Lyhnidas" (*Λυχνιδὸς*), qui lui a été donnée au moment de la pénétration de la culture hellène dans la région d'Ohrida. Au V siècle après J. C., Lyhnidas est célèbre comme une ville riche et bien fortifiée. Une profonde obscurité recouvre l'histoire d'Ohrida, après l'établissement des Slaves dans la Péninsule balkanique, — pendant le VI, le VII, le VIII et les trois quarts du IX siècle. Dans la première moitié du IX siècle, alors que la Macédoine occidentale et l'Albanie du sud étaient déjà entrées dans la composition de l'Etat bulgare (à l'époque du prince Pressian), la population slave d'Ohrida avait été convertie au christianisme, et il est probable qu'à Ohrida siègeait un évêque, grec sans doute, dépendant du patriarcat de Constantinople. Après que, sous le tzar bulgare Boris (870) fut constituée l'Eglise bulgare, Ohrida resta le centre du diocèze et une des principales villes de la province Koutmitchevitza. Un des plus renommés évêques d'Ohrida est Gavril qui prit part au Concile de Constantinople en 879; dans la vie des S-ts Cyrille et Méthode, on mentionne que du temps de cet évêque il existait une cathédrale à Ohrida.

La ville d'Ohrida se développa rapidement, quand, en 886, le tzar Boris y envoya Climent, le glorieux disciple de Cyrille et Méthode, pour prêcher et instruire. C'est alors qu'Ohrida devint un grand centre littéraire et culturel, non moins important que la capitale de l'Etat bulgare — Preslav. Naoum, le compagnon de Climent contribua beaucoup au développement de la ville; il fonda le monastère célèbre S-t Archange sur la rive gauche du lac d'Ohrida. L'œuvre culturelle de Climent et de ses disciples élevèrent Ohrida à une telle hauteur aux yeux des Bulgares de la Macédoine, qui, après la mort du tzar Péter (969), entreprirent une lutte acharnée contre Byzance, que vers la fin du X siècle, sous le tzar Samouïl, ils firent de cette ville la capitale permanente du royaume bulgare d'Occident, dont les capitales avaient été successivement: Srédetz (Sofia), Voden, Méglène et Prespa. Ohrida a été également la capitale des successeurs de Samouïl — Gavril Roman et Ivan Vladislav.

En 1018, après l'assassinat du tzar Ivan Vladislav, tout le royaume de Samouïl, avec Ohrida inclusivement, tomba sous la domination de Byzance. Pourtant Ohrida, quoique transformée en ville provinciale, resta le centre culturel et intellectuel de la Bulgarie. L'empereur Vassilli II, non seulement ne toucha pas à l'indépendance du patriarcat bulgare d'Ohrida, mais la confirma par trois édits, en changeant seulement le mot „patriarcat" par „archiépiscopat". Deux des archevêques les plus savants et les plus remarquables, Théophilact (à la fin du XI siècle) et Dimiter Homatian (dans la première moitié du XIII siècle) nous ont laissé des apologies enflammées de l'autocéphalie de l'Eglise bulgare luttant contre les atteintes des patriarchès de Constantinople. A partir de 1156, les archevêques d'Ohrida commencèrent à s'intituler „archevêques de la première Justiniana et de toute la Bulgarie" voulant par là faire admettre la fiction qu'Ohrida serait cette même ville „Première Justiniana" qui fut la ville natale de l'empereur byzantin Justinien, et que l'archiépiscopat d'Ohrida aurait été fondé par cet empereur. Le premier archevêque d'Ohrida, de nationalité grecque, nommé Lev (Léon), a embelli Ohrida de la magnifique église „S-te Sofie„

et son successeur Théodoulos — d'une grande église dans la plus haute partie de la ville, à l'édification de laquelle a contribué un des citoyens bulgares, Ivan Antcho (*διὰ συνδρομῆς Ἰωάννου τοῦ Ἀντζῶ*). Quoique plusieurs Grecs remarquables soient originaires d'Ohrida, la ville, au point de vue ethnographique, ne changea pas — la masse du peuple resta bulgare, ce dont témoignent les lettres de l'archevêque Théophilact et de Dimiter Homotian. L'hellénisation n'a atteint que la haute société d'Ohrida. Dans la première moitié du XIII siècle, quand, à différentes reprises, Ohrida ce retrouva sous la domination bulgare, notamment au temps du tzar Kaloian (1204—1207), du despote Strez (1207—1215), du tzar Ivan Assène II (1230—1241) et de Kaliman (1241—1246), l'influence grecque, renforcée sous le gouvernement byzantin, s'affaiblit. De 1246 à 1259, Ohrida tomba sous la domination tantôt des Epirotes, tantôt des Nikéens, jusqu'à ce qu'en 1859 elle fut définitivement réunie à l'empire byzantin Ohrida, sous la seconde domination byzantine aussi, resta la même que par le passé, c. à. d. bulgare. La langue grecque, répandue par les archevêques, qui étaient presque tous grecs, et par les fonctionnaires byzantins, ne put gagner du terrain hors des églises, des écoles et des institutions d'Etat d'Ohrida. C'est ainsi que s'explique le fait qu'à cette époque apparurent des traductions en vieux-bulgare de la brève „Vie de S-t Climent et son œuvre".

En 1335, Ohrida tomba sous le pouvoir du souverain serbe Stefan Douchan. De 1366 à 1394 Ohrida se trouva sous le gouvernement des princes de Prilèpe — Vlkachine (auparavent gouverneur de province serbe) et son fils Krali-Marko. Sous les Serbes, Ohrida reprit la même importance comme centre du pouvoir ecclésiastique que celle qu'elle avait eu avant la seconde domination byzantine. C'est alors qu'Ohrida fut libérée de l'administration byzantine, — la principale propagatrice de l'influence grecque. Le slave d'Eglise (le vieux-bulgare) devint la langue d'Etat officielle. Pendant la courte domination serbe, c. à d. sous celle de Stefan Douchan et Ouroch IV (qui dura environ 30 ans), Ohrida ne subit aucun changement au point de vue ethnographique — sa population demeura bulgare. Il n'y eut pas de colonisation serbe à Ohrida, et l'administration serbe, composée d'indigènes, ne put exercer aucune influence serbe sur la masse populaire qui continua à se nommer bulgare et peut-être déjà „bougare" sous l'influence de la langue officielle serbe. Les différences ethniques entre la Macédoine et la Serbie créèrent les principales conditions favorables à la formation, au sein des terres macédoniennes, de petits Etats indépendants, tels que le royaume de Prilèpe de Vlkachine, et les provinces accaparées par des despots — celle de Serrès par le frère de Vlkachine, Ouglech; celle de Velboujd (Kustendil) par Dragach et Constantin Déianov, celle de Kostour et Voden par Hlapen, celle de Salonique par Bogdan Lyoutitza. A cette époque la Macédoine représentait déjà un Etat distinct aux tendances antiserbes, quoique qu'elle fut constituée par des boyards serbes qui s'efforcaient de consolider leur pouvoir au sein de la population locale bulgare.

Vers 1395, Ohrida tomba sous la domination turque. Alors commença à s'établir, en dehors des fortifications de la ville, une population turque qui nuisit à l'accroissement des chrétiens. Il semble que vers le XVII siècle l'élément chrétien de la ville a considérablement diminué. D'autre part, le gouvernement turc, au cours du XV et du XVI siècle, a contribué à ce qu'Ohrida se développa comme centre économique de la partie occidentale de la Péninsule balcanique. Les épiscopes d'Ohrida réussirent à gagner la faveur des sultans, et à étendre, par suite, leur juridiction sur les évêchés de Vidin et Sofia, qui jusqu'à la chute de la capitale bulgare Ternovo, dépendaient du patriarcat de Ternovo. Vers la moitié du XV siècle ils soumirent à leur jurisdiction les évêchés du patriarcat serbe d'Ipek supprimé par les Turcs. Après cette extension du pouvoir de l'archevêché d'Ohrida — qui s'étendit aussi sur la Valachie et la Moldavie — Ohrida devint pour le monde orthodoxe non grec ce que Constantinople était pour le peuple grec.

Vers la fin du XVII et du XVIII siècle, Ohrida mena une lutte opiniâtre contre l'influence phanariote dans le diocèze d'Ohrida. Mais, en 1767, l'archevêché d'Ohrida fut supprimé, ce qui porta un terrible coup moral et matériel à la ville d'Ohrida. Privée de son indépendance ecclésiastique et soumise au patriarcat de Constantinople, privée même de l'honneur d'avoir une chaire de métropolitain, Ohrida cessa d'être un centre intellectuel.

Les Ohridéens ne purent se résigner facilement à l'oppression des phanariotes. Dans les derniers vingt ans du XVIII siècle, l'évêque de Prespa, Issaï, fut accusé que, de concert avec les citoyens d'Ohrida, il encourageait la révolte contre le patriarcat de Constantinople. Il est évident qu'il agitait pour le rétablissement de l'archevêché d'Ohrida; c'est pourquoi il fut condamné. Après cet essai infructueux, sur les soixante premières années du XIX siècle, il n'existe pas d'informations au sujet d'essais de réaction contre le patriarcat de Constantinople de la part des Ohridéens. Cependant le souvenir de la grandeur d'Ohrida comme centre intellectuel se transmettait de génération en génération et émouvait l'âme de tous ses citoyens. Il est vrai que là, comme dans toutes les autres villes bulgares, la culture grecque gagna beaucoup de terrain, mais pourtant le peuple conserva sa conscience nationale et sa langue bulgare. C'est pourquoi le patriarche d'Ipek, Vassilï Berkitch, dans sa „Description de la Turquie,“ publiée en 1771, dit que la majorité de la population d'Ohrida est bulgare. De même, le prêtre Danaïl écrit en 1193 que la langue familliale du prêtre d'Ohrida, Stéfan, est le bulgare. En général la langue qui se parlait habituellement était le bulgare. Malgré la forte prédominance de l'instruction grecque à Ohrida, ceux qui ne pouvaient s'en contenter, par différentes voies, parvenaient à apprendre la langue d'Eglise slave.

Vers le commencement du XIX siècle, Ohrida fut gouvernée par le boyard albanais, Djeladine-bey qui jouissait d'une demi-autonomie. La population bulgare a beaucoup souffert des luttes entre les beys turcs, sur lesquelles l'auteur nous donne des détails intéressants. D'autre part, la population fut terriblement éprouvée par la peste qui se déclara au commencement de l'année 1810 et une seconde fois en 1816. — L'auteur donne une intéressarte caractéristique de Djéladine-bey, qu'il décrit comme un gouverneur tolérant envers les chretiens, principalement en ce qui concernait leur réligion, et un juge équitable; il laissa de bons souvenirs parmi la population bulgare, qui put, sous sa protection, conserver son esprit national. La triste fin de ce bey légendaire amena de nouvelles souffances à la population bulgare d'Ohrida, jusqu'à ce que s'affermit ici le pouvoir central de l'Etat, ce qui nécessita la venue dans la ville du grand vizir lui-même (1831). Pourtant, même après l'apaisement de l'orage provoqué par la conduite des Turcs indigènes, la situation des Bulgares d'Ohrida empira, l'auteur nous donne là-dessus des informations précises. L'étude de M-r Snégaroff continuera dans le numéro suivant.

Deux contes de la région de Salonique, extraits du recueil inédit de Verkovitch. — Communiqué par St. Romansky.

Parmi les manuscrits du collectionneur de matériaux ethnographiques de la Macédoine, St. Verkovitch, achetés par l'Académie russe des Sciences, se trouve un recueil de chansons et contes populaires inédits de la région de Salonique. Les chansons furent publiées en 1920 par P. A. Lavrov; quant aux contes la publication en sera faite par le même savant russe en collaboration avec le slaviste tchèque J. Polivka, le plus compétent en ce qui concerne les études sur les contes. Ce dernier a extrait du recueil de Verkoviich deux contes de sujets analogues, dont le motif principal est la métamorphose des sexes — la femme métamorphosée en homme, et les a publiés dans la revue serbe „Apports à la littérature, la langue, l'histoire et le folklore“ (№ VII. 1927. 1—2). Le prof Polivka fait suivre le texte de ces contes d'une étude comparée des versions analogues dans les langues balkaniques voisines, en indiquant d'abord des contes analogues provenant de quelques autres régions de la Macédoine, de celle de Déber et d'Ohrida. Ces contes appartènant au folklore bulgare, principalement de par leur langue, qui est un intéressant et jusqu'à présent peu étudié dialecte bulgare de Salonique, M-r Romansky nous donne ici leur texte complet, accompagné de remarques critiques sur l'orthographe de l'édition du prof. Polivka, ainsi que de corrections de fautes importantes, sans toucher aux inconséquences dans l'indication des sons particuliers, surtout de ceux qui ne sont pas accentués. Le second conte est très intéressant avec ses traits caractéristiques de prononciation nazale dans le parler. Dans la publication serbe, on ne mentionne rien au sujet de la langue des contes, on tait qu'elle est le bulgare, quoique M-r Polivka connaisse bien cette langue. La publication de ces contes dans la Revue Macédonienne répare une omission importante et qui n'est pas dûe au seul hasard.

Comptes rendus.

Jaroslav Bidlo, Dějiny Slovanstva (Histoire des Slaves). Prague, 8º 292 — Compte rendu de L. Milétitch.

Considérant les peuples slaves dans leur passé comme un ensemble ethnographique, M-r le prof. Bidlo a jugé possible de considérer leur histoire comme une histoire commune en négligeant tout ce qui appartient en particulier à chacun de ces peuples. Selon les conceptions de l'auteur, il faut rechercher dans l'histoire du monde slave ce que les Slaves ont eu de commun dans leur développement historique ou ce qui est la conséquence de conditions communes. Le but d'une telle étude de l'histoire des Slaves est avant tout d'en définir le sens ou d'en saisir l'essentiel — les principax courants, la valeur, les directions et le but. On ne pourra y parvenir, dit M-r Bidlo, que quand l'histoire des slaves aura été étudiée à fond. Cependant il a assumé cette tâche — selon l'auteur du compte rendu en vain: dans l'histoire des slaves présentée par M-r Bidlo on ne voit pas cette „communauté“ qui est d'essence à caractériser l'évolution historique du monde slave, dans la plupart des cas il nous y est donné seulement des généralités vagues, mal fondées et parfois contenant des erreurs sans lien organique avec les processus historiques et leurs motifs fondamentaux.

Selon l'auteur du compte rendu, M-r Bidlo semble avoir destiné son livre à des lecteurs qui connaissent l'historie des Slaves dans ses détails, de sorte qu'il n'à pas tenu compte si des personnes moins orientées pourraient suivre l'exposé succinct des événements et, en général, le comprendre; d'autre part, l'ouvrage, étant privé de l'argumentatation nécessaire au point de vue scientifique, avec l'indication des sources d'informations respectives, ne peut également satisfaire des spécialistes. A maints passages, on sent que l'auteur ne juge pas les faits avec impartialité. L'ouvrage n'est pas écrit dans une langue à la portée du public, ce qu'on ne peut d'ailleurs exiger, l'auteur déclarant qn'en réalité il expose ici une espèce de „philosophie de l'histoire des Slaves“. Selon L. Milétitch une critique plus approfondie révélerait, dans les détails, les défauts indiqués, mais il se limite ici à faire la critique de certains passages se rapportant directement à la Bulgarie.

L'auteur du compte rendu n'admet pas que les premiers motifs qui firent quitter aux Slaves leur patrie d'origine furent seulement les conséquences de la poussée des tribus turco-tartares et germaniques, mais que les Slaves suivirent l'exemple des autres peuples indoeuropéens qui, inspirés par le désir d'émigrer vers des terres plus chaudes et plus fertiles, les avaient dévancés et s'étaient établis dans l'Europe centrale, méridionale et sud-ouest. Comme au commencement de l'ère chrétienne, époque de leurs premières émigrations, leur nombre s'était considérablement accru dans leur patrie, ils furent obligés, sans la quitter complètement, d'émigrer aussi à l'est et au nord-est. Selon L. Milétitch, les Slaves auraient, déjà à ce moment, formé des groupes ethniques distincts se sentant indépendants et pas très proches les uns des autres, de sorte que la conscience de l'unité de race originaire n'aurait pas été assez forte pour jouer le rôle d'un facteur conservateur. Plus tard aussi quand les Slaves se furent établis dans leurs nouvelles terres, ils agirent non pas comme un ensemble ethnographique, mais comme des peuples distincts, que ce fut dans leurs luttes avec les autres peuples ou entre eux-mêmes. Selon L. Milétitch, il faut beaucoup idéaliser le passé historique des Slaves pour pouvoir en faire l'étude en se basant sur quelque communauté de race pour la sauvegarde de laquelle ils auraient combattu contre les Germains d'une part et les Turco-tartares de l'autre, comme le comprend M-r Bidlo. Tous les „entraînements" de masses slaves par les Avares au VI siècle et au commencement du VII siècle pour les établir dans des terres appartenant à la sphère politique des Etats franc et byzantin n'auraient pas eté exécutés toujours de force, selon L. Miletitch. Le fait, d'ailleurs, que les „Slovènes" de la Peninsule balkanique se sont si facilement fusionnés avec les Bulgares d'Asparouh avec lesquels ils ont formé la nation bulgare, prouve que chez les anciens Slaves n'existait pas cette conscience de l'unité ethnographique capable de donner une directive décisive aux événements dont parle M-r Bidlo. Selon M. Milétitch, il n'y a eu que des moments historiques où deux peuples slaves arrivés à un rapprochement politique ont reconnu cette communauté des intérêts slaves, mais bientôt les intérêts séparés ont repris le dessus, et nous voyons que l'histoire des Etats voisins slaves est remplie par leurs rivalités réciproques qui amènerent souvent de sanglantes guerres. L'unité de race dans l'évolution de l'histoire des Slaves n'a, en réalité, joué, dans le passé et jusqu'à présent, qu'un rôle secondaire — nous n'y découvrons pas de manifestation importante de la solidarité de race, et cette histoire est, avant tout, celle de groupes nationaux slaves distincts. Il faut en avoir une connaissance approfondie pour pouvoir faire ressortir judicieusement et avec impartialité ces moments historiques, soudainement éclairés par la conscience d'une solidarité slave.

L'histoire des peuples slaves du sud, en particulier celle des Serbo-Croates d'une part et celle des Bulgares de l'autre, doit être étudiée en tenant compte de la délimitation réelle des sphères de ces deux groupes. C'est ce qu'on ne voit pas dans l'ouvrage de M-r Bidlo. La slavistique a établi, d'une façon inébranlable, le fait que, dans la Péninsule balcanique, ont existé deux peuples slaves seulement — le peuple bulgare qui a occupé la Mysie, la Thrace, toute la Macédoine et s'est étendu plus loin à l'ouest — vers l'Albanie, l'Epire et la Thessalie, et le peuple serbo-croate. Chaque fois que ces deux peuples ont été en contact politique, ils ont senti leur différence nationale et ont agi chacun séparément. Toute leur histoire, jusqu'à la plus récente inclusivement, l'a confirmé. Parmi eux ne s'est pas trouvé ce troisième groupe national dont ont commencé à parler de nos jours non pas les historiens, non pas les slavistes, mais des politiciens appartenant surtout à l'école de Belgrade. Quant à M-r Bidlo, il aurait dû, tenir compte seulement de la science et, avant tout, employer pour les nationalités les désignations qu'elle admet. Pour M-r Bidlo, les Slaves de la Macédoine sont tantôt des „Slaves", tantôt des „Slaves macédoniens", tantôt des

„Bulgares“. M-r Bidlo dit que les „Slaves macédoniens“, quoique plus proches au point de vue ethnographique des Bulgares, ne se sont pas fusionnés avec eux en un peuple, car ils ont fait partie de l'Etat bulgare dans des temps très anciens et pour une courte période, qu'en général ils n'ont pas eu une activité politique et c'est pourquoi chez eux ne s'est pas développée la conscience nationale dont une des conséquences a été le litige surgi entre les Bulgares et les Serbes qui, les uns et les autres, prétendent que ces Macédoniens leur appartiennent en tant que compatriotes. L'auteur du compte rendu réfute l'affirmation de Bidlo, en démontrant que les Slaves macédoniens ont été compris par l'histoire dans le peuple bulgare, qu'il est, de fait, impossible que, s'étant trouvé, au cours de plus de mille ans, en contact politique avec les deux peuples slaves de la Péninsule balcanique qui ont toujours lutté entre eux, ces Slaves soient restés, jusqu'à présent même, indéfinis quant à leur nationalité, et en montrant qu'ils ont toujours été un élément politique actif. S'opposant à Šafarik, Jirecěk, Niderlé et tous les autres historiens, ethnographes et slavistes tchèques, le prof. Bidlo est parmi eux le seul qui se prononce d'une façon aussi peu scientifique sur l'appartenance ethnique des Bulgares macédoniens, répétant tout simplement l'invention chauviniste des politiciens de Belgrade. Ce qui est caractéristique dans cet ouvrage, c'est que l'auteur, à d'autres endroits, en dépit de l'opinion qu'il a émise, nomme les slaves macédoniens des „Bulgares“ (p. 70, 75, 200).

Les opinions de M-r Bidlo au sujet de la langue des Bulgares dela Macédoine sont tout aussi vagues et contradictoires. Il est évident qu il n'est pas éclairé sur cette importante question qui est en relation avec l'œuvre des S-ts Cyrille et Méthode et la littérature fondée par eux; dans cet ouvrage il en est parlé d'une façon décousue et confuse. La langue de cette littérature, M-r Bidlo la nomme tantôt „slave“ tantôt „macédonienne“ (55) sans expliquer que c'est la langue maternelle de S-ts Frères, que c'est un parler bulgare, en raison de quoi il est appelé par la science „le vieux-bulgare“. C'est ce que M-r Bidlo aurait pu apprendre de son compatriote, le prof. Vondrák, qui dans son ouvrage „Vergleichende slavische Grammatik“ dit expressément que la langue bulgare se divise en trois groupes — celui de l'est, celui de l'ouest et celui de la Macédoine, auquel appartient le vieux-bulgare qui est „ce dialecte bulgare“ dont les deux apôtres slaves Cyrille et Méthode ont fixé les caractères dont ils se sont servi en fondant la littérature bulgare (p. 3). Au lieu de cela, M-r Bidlo découvre qu'aujourd'hui il existe en Macédoine, à côté des Koutzovalaques, des Grecs et des Albanais, „des populations slaves parlant huit dialectes serbo-bulgares“; que ce seraient des dialectes transitoires dont „le plus grand nombre ont des traits bulgares“ (p. 207). En Macédoine il y a différents parlers, comme en Bulgarie et de même que dans les langues de tous les pays, mais les parlers macédoniens ont tous conservé les caractères distinctifs bulgares. M-r Bidlo est le premier à parler de „dialectes serbo-bulgares“ et cela au nombre de huit! M-r Bidlo n'indique pas ses sources d'informations et d'ailleurs n'ajoute pas un mot d'explication à sa révélation; il est clair pourtant qu'ici les faits sont dénaturés pour complaire à une politique étrangère. Les contradictions inombrables dans lesquelles s'enchevêtre M-r Bidlo, dès qu'ils s'agit de la Macédoine, sont la conséquence du point de vue que, par manque d'indépendance d'opinions et d'impartialité, il a adopté. L'auteur du compte rendu nous donne encore quelques exemples qui prouvent que M-r Bidlo n'a pas saisi le sens exact de l'ainsi nommée „rédaction serbe“ dans l'ancienne littérature; elle ne signifie pas que la langue est serbisée, parce que dans son essence elle continue à être le vieux-bulgare, de sorte que cette „rédaction“ de même que l'ainsi nommée „rédaction russe“ n'ont pas une signification nationaliste et ont été longtemps également employées dans toute la Bulgarie. L'auteur du compte rendu reproche à M-r Bidlo, qui dans son histoire devait, soi-disant, mettre en lumière la „communauté“ des Slaves en face d'événements plus importants, à la fin de son livre de s'être laissé entraîner par des bagatelles—objets de la politique ordinaire—de sorte que cette partie donne l'impression d'un recueil de coupures de journaux politiques actuels, composé dans un esprit antibulgare. Ici aussi, il y a beaucoup d'inexactitudes, de faits dénaturés et de confusions chronologiques. Dans ses explications sur la question macédonienne, qu'il dit être le plus grand obstacle à l'établissement de rapports amicaux entre les Slaves du Sud, l'historien Bidlo s'est, tout simplemeut, mis au même rang que les journalistes de Belgrade. Il soutient, ce qui est évidemment faux, que l'Exarchat grâce à son clergé bulgare — par conséquent après 1870 — a réussi à inspirer „à la population slave“ de la Macédoine le sentiment d'une conscience nationale bulgare, alors que c'est un fait établi que cette conscience a existé aux temps les plus lointains, que cette population est la même qui a donné l'impulsion à la renaisance nationale bulgare et a pris la part la plus active dans la lutte qui obtint l'institution d'une juridiction ecclésiastique bulgare indépendante — l'Exarchat.

Selon l'auteur du compte rendu, l'ouvrage du professeur Bidlo qui débute par la prétention d'exposer ce qu'il y a de „commun“ dans l'histoire des Slaves, peu à peu se laisse aller à s'occuper de futilités et emprunte le ton des journalistes — ce qui ne s'était jamais rencontré jusqu'ici dans la vraie science historique tchèque.

Dr Jan Slavík, Ruská politika na Balkánĕ ve svĕtle nových pramenu (La politique russe dans les Balkans mise en lumière par de nouvelles sources d'informations). Voir Slovanský Přĕhled XIX. 1927. Prague. — Compte rendu de Dr V. Iotsoff.

Mr V. Iotsoff fait l'exposé de la très interessante étude du Dr I. Slavík, principalement en ce qui concerne les actions diplomatiques menées derrière les coulisses et dont la révélation jette une nouvelle lumière sur les événements dans les Balkans, spécialement en Bulgarie.

En Tchécoslovaquie, déjà à l'époque précedant la guerre, des savants tchèques en vue, parmi lesquels le prof. T. Massarýk, ont contribué à ce que le romantisme du passé soit écarté et qu'un point de vue plus réaliste soit adopté en ce qui concerne la politique slave de la Russie.

C'est dans ce but aussi qu'a été publiée l'étude de Mr Slavík, notamment pour faire saisir les réseaux secrets de la politique russe dans les Balkans par rapport aux événements qui se sont déroulés depuis l'occupation austro-hongroise de la Bosnie et de l'Herzégovine jusqu'à la première étincelle de l'incendie mondial allumé à Sarajevo. Cette étude est principalement basée sur les documents diplomatiques connus, la plupart récemment publiés par le gouvernement soviétique russe. Mr Iotzoff suit l'auteur dans son exposé à partir du conflit surgi entre la Russie et l'Autriche-Hongrie, immédiatment après la guerre balkanique, fait ressortir la politique russe d'Izvolsky et Sazonoff comme une politique fort égoïste qui ne prenait pas en considération les intérêts des autres peuples slaves — politique qui resta la même à la veille aussi du drame balkanique. Aujourd'hui la conduite de Sazonoff dans ses rapports avec la Bulgarie, alors que l'artillerie de cette dernière menaçait Constantinople, s'explique mieux, puisque on sait qu'il n'approuvait pas la prise de la capitale turque. La crainte, éprouvée par Pétersbourg, d'une perte éventuelle de „l'héritage russe"—Constantinople fait comprendre aujourd'hui ce que, plus tard, on nomma „la trahison de la Bulgarie envers le slavisme." Sazonoff pria expressément les représentants de la France et de l'Angleterre de déclarer à Sofia qu'ils n'approuvaient pas la prise de Constantinople par les armées bulgares. On voit d'après ces insistances du représentant russe, qne ce n'est pas la Russie, mais l'Angleterre qui défendait la Bulgarie dans ces jours critiques. Sazonoff ne suspendit pas la lutte secrète qu'il avait entreprise contre la Bulgarie dès le début de novembre 1912. Mécontent de Ed. Grey et de Poincarré, il envoya aux ministres plénipotentiaires russes une note où il les invitait à faire les démarches nécessaires, là ou il fallait, pour défendre Constantinople contre les armées bulgares. Il leur dit que l'intervention des grandes puissances serait efficace si elle était faite à temps; que l'intérêt commun, c.à d. la sécurité de Constantinople, exigeait que cette ville possédât au nord-ouest un hinterland lui servant de défense et placé sous la domination du sultan,—notamment la contrée dont la frontière va de l'embouchure de la Maritza, en passant au nord d'Andrinople, jusqu'à la Mer Noire. Poincarré fut même indigné quand il apprit que Sazonoff, sans le consentement des alliés des Russes et secrètement, avait fait des démarches dans la même sens à Berlin et à Vienne. Mr Slavík voit dans ces actes de la diplomatie russe une preuve évidente que de toutes les grandes puissances ce fut la Russie qui agit avec le plus d'animosité contre les Bulgares; selon lui la situation de la Bulgarie dans les désaccords surgis plus tard dans les Balkans eut été toute autre, si on avait laissé les Bulgares entrer à Constantinople et de là, en tant que maitres, même provisoires de cette ville, mêner les pourparlers de paix.

Envers les Serbes, au contraire, Sazonoff se montra généreux. Le rôle de la politique russe dans les relations entre la Bulgarie, la Serbie et la Roumanie se révèle dans le même esprit. Les documents montrent qu'elle porte également des responsabilités pour la déclaration de la guerre interalliée (1913). M-r Slavík fait ressortir que la Russie, en vue de ses intérêts, n'a demandé que des sacrifices à la Bulgarie: après celle de Constantinople, la Bulgarie dû subir la perte de Silistra, afin que grâce à cette ville, Sazonoff pût gagner l'amitié de la Roumanie. De même qu'Izvolsky, Sazonoff pût l'alliance de la Roumanie, car il espérait que dans une guerre future de la Triple Alliance contre la Triple Entente, elle voudrait délivrer ses compatriotes de la domination hongroise. Sazonoff savait qu'il ne pourrait facilement détacher la Roumanie de ses alliés et c'est pourqui il lui céda Silistra. Plus tard, Sazonoff donna son consentement tacite à l'attaque de la Roumanie dans le dos de l'armée bulgare (1913), quand celle-ci luttait contre la Serbie et la Grèce. Bientôt, Sazonoff exigea de la Bulgarie un troisième sacrifice — le plus lourd. Quand il vit qu'on ne pouvait songer à ouvrir à la Serbie un débouché sur l'Adriatique, il consentit à la révision, demandée par Pachitch, des traités serbo-bulgares relatifs au partage de la Macédoine. Dès la première nouvelle que la Russie consentait à donner Silistra à la Roumanie, le gouvernement bulgare y vit un revirement contre la Bulgarie, et quand M-r Guéchoff fut définitivement fixé sur la nouvelle directive de la politique russe il donna sa démission et M-r Daneff déclara la faillite de sa politique russophile. Le documents que Sazonoff publia lui-même au début de la guerre mondiale étaient choisis de telle sorte qu'ils laissaient l'impression que le ministre russe avait fait des efforts pour prévenir la guerre de 1913 entre les alliés, mais les documents se rapportant à la même question qui, par la suite, ont été publiés par le gouvernement des Soviets révèlent tout l'égoïsme de la politique de Sazonoff en ce qui concerne les Bulgares. Dans sa lettre adressée à Sazonoff, après la conclusion du traité de Bucarest, si dur pour la Bulgarie, Izvolsky dit que, d'après lui, les événements se sont développés très favorablement pour la Russie et que la seconde guerre balkanique, aussi triste qu'elle soit au point de vue humanitaire et sentimental, a délivré les Russes de la lourde tâche de s'occuper du partage de la Macédoine entre les alliés. „Si l'Autriche ne s'était pas trompée dans ses calculs et si la Bulgarie était sortie victorieuse da la seconde guerre balkanique ceci aurait été très dangereux et désavantageux pour nous, car la Grande Bulgarie ne serait pas devenue un élément d'équilibre dans les Balkans, mais aurait formé de futurs plans dirigés vers Constantinople. . . On dit que le paix de Bukarest ne durera pas et qu'elle amènera une nouvelle guerre pour la Macédoine, mais si les plans de la Bulgarie s'étaient réalisés, cela aurait sûrement suscité, après quelques annés, des essais de revanche de la part de la Serbie et de la Grèce“. . . Le peuple bulgare, dit Slavík, a été, cependant, assez intelligent pour voir le jeu russe dans la Péninsule balkanique. La Russie recherchait l'amitié de ceux des Etats balkaniques dont elle escomptait l'aide dans la guerre prévue contre l'Autriche, et elle tâchait de gagner cette amitié au préjudice de la Bulgarie. Tandis que la Serbie et la Roumanie, avaient des raisons de combattre contre l'Autriche-Hongrie, la Bulgarie au contraire, n'ayant pas de frontière commune avec cette dernière n'avait pas le moindre motif d'entrer en guerre contre elle. C'est ici qu'il faut chercher l'explication du fait que la Roumanie gagna à S-t Pétersbourg Silistra et que Sazonoff reconnut comme bien fondées les prétentions de la Serbie à être dédommagée en Macédoine. En ce qui concerne la perte de la Thrace inclusivement Andrinople, qui porta le dernièr coup à la Bulgarie, les documents russes en rejettent la plus grande responsabilité de nouveau sur la diplomatie russe qui, en réalité, ne considérait pas d'un bon œil l'éventuelle occupation définitive d'Andrinople par les Bulgares. Sur cette question aussi, Izvolsky écrit à Sazonoft que la Russie n'a rien perdu, mais, au contraire, gagné en consentant à ce qu'Andrinople soit rendu aux Turcs: en échange d'Andrinople, les Turcs seraient prêts à tout donner aux Russes — les Détroits, les chemins de fer et peut-être une véritable amitié et de l'attachement dans l'avenir.

Par son étude, M-r Slavík, contribue puissamment à faire pénétrer la vérité sur l'importante question des raisons de la catastrophe bulgare après la guerre balcanique dans les nombreux milieux tchévcoslovaques qui ne peuvent encore comprendre la tragédie du peuple bulgare et se laissent facilement induire en erreur par ceux qui accusent la Bulgarie à propos de la guerre interalliée. Selon l'auteur du compte rendu, l'étude de M-r Slavík est, en réalité, un acte d'accusation non seulement contre la diplomatie russe, mais aussi contre la politique de conquête et d'accaparement des Serbes, quoique M-r Slavík, pour certaines raisons, ne le dise pas ouvertement.

Encore sur les Roumains de la Macédoine. Par St. Romansky.

C'est une réponse de l'auteur de l'article „Les Roumains de la Macédoine“ (v. Revue macéd., an. I, 1925, fasc. 5—6, p. 63—96), à la critique de Th. Capidan, originaire de Prilèpe, Macédoine, actuellement professeur a l'Université de Cluj, Transylvanie, publieé dans la revue roumaine „Graiul romănesc“ an. I, 1927, № 3, p. 64—67. M. Romansky relève d'abord le fait intéressant que dans la même revue roumaine (v. an. I, 1927, № 1, p. 13—22) on trouve réproduite presque entièrement son étude sur „Les Roumains entre Timok et la Morava“ (v. Revue macéd., an. II, 1926, fasc. 1, p. 33-63). qualifiée dans les notes d'introduction comme précieuse non seulement par les données nouvelles qu'elle fournit à la science, mais aussi par le service louable qu'elle rend à „la cause roumaine“. On y regrette seulement qu'à cause de l'espace très restreinte de la revue, on n'a pas pu réproduire qu'un tiers de l'étude. Un peu plus tard la même revue roumaine donne lieu à une critique malveillante sur l'article de M. Romansky „Les Roumains de la Macédoine“ qu'on a jugé évidemment non favorable à la „cause roumaine“, due à la plume de Th. Capidan. On y sent intérêts offensés et ambitions nationales blessées par le, fait que le point de vue de l'auteur de l'article ne s'accord pas avec celui de la science officielle roumaine et que son exposé sur l'étendue et le nombre des compatriotes roumains de la Macédoine ne leur attribue point cette importance à laquelle aspirent les savants roumains pour leur élément éthnique dans ce pays.

Capidan comme tous les savants roumains s'obstine à soutenir l'hypothèse de la continuité de l'élément roumain en Dacie depuis Trajan jusqu'à nos jours. Les Roumains au nord du Danube sont d'après eux descendants directs des colons roumains de Trajan en Dacie et des Daciens romanisés. Cette thèse cependant n'est nullement appuyée par des données historiques, parce que au cours de dix siècles entiers — depuis l'évacuation de la Dacie sous Aurélien (III-ème s.) jusqu'à la fondation des principautés roumaines (XIII-ème s.) — on parle des divers peuples au nord du Danube, mais rien sur les Romains ou les Roumains.

Il n'y a non plus en roumain des anciens noms locaux reçus en héritage du latin, mais tous ceux qu'on y trouve y sont passés par l'intermédiaire slave. Même le nom de la plus grande rivière roumaine Oltul (de vieu slave Olъtъ, avec l'art. roum. -ul) devrait apparaître sous la forme Arutul (de Alutus, flumen Aluta), parce que l'*a* du latin se maintient en roumain, tandis qu'en vieux slave passe en *o* (comp. altare>v. sl. oltarь), *l* intervocalique change en roumain en *r* par la loi de la rotacisme. Les paroles indignes de Capidan pour la faute d'impression Alutus—Alutul au lieu de Arutul restent pour caractériser sa personnalité morale, cependant elles ne changent nullement le fait que même le nom de cette rivière entièrement roumaine soit pris par le slave, preuve évidente que les Roumains ne sont pas les anciens habitants des terres des Carpathes. Puisqu'il ne peut apporter aucun témoignage pour démontrer l'autoctonisme des Roumains en Dacie, Capidan interroge comment on saurait expliquer l'assimilation complète des Slaves en Dacie au IX-ème et X-ème siècles, sinon accepter que la population roumaine y ait non seulement existé antérieurement, mais qu'elle ait été plus nombreuse que les Slaves roumainisés. C'est une erreur: l'élément slave ou plus exactement l'élément bulgare habitait ces régions non seulement au IX-ème et au X-ème siècles, mais jusqu'aux XVI-ème et XVII-ème siècles, dont on peut juger par l'emploi de sa langue dans l'église aussi bien que dans la littérature et dans l'état roumain en général. Quant au procédé-même de l'assimilation de la population slave, qui se serait effectuée postérieurement, on en saurait juger sur l'exemple de la roumainisation de la région entre Timok et la Morava dans la Serbie orientale, accomplie pendant les deux siècles derniers par les émigrés de Banat et de Valachie Mineure qui, par un accroissement rapide et par l'attachement à leur langue et à leur manière de vivre devenus proverbiaux, engloutissent la population slave indigène (v. Revue macéd. II, 1, p. 68 et Graiul românesc I, 1, p. 22). Des considérations importantes de caractère linguistique — l'origine commune des dialectes roumains si éloignés l'un de l'autre par leur position géographique (le dacoroumain, l'aroumain, le meglénoroumain et l'istroroumain), issus d'un même idiome, parlé dans une région moins vaste, et les particularités communes du roumain, surtout du dacoroumain, avec l'albanais, et l'unfluence albanaise qu'il ait subie — nous portent à chercher l'origine des Roumains dans une région plus centrale au sud du Danube, d'où ils ont émigré dans leurs nouveaux établissements, formant les quatre branches des Roumains. Lès Dacoroumains sont passés) au nord du Danube et les Aroumains sont alles plus au sud. Le nom aroumain de Salonique — Sărună du latin Salona (avec changement de *l* intervocalique en *r* et *on* en *un* au cours de VI-ème et VII-ème siècles) ne prouve aucunement que les aïeux des Roumains auraient vécu, en proche voisinage de cette ville, ayant donné que le nom d'une grande ville aurait pu être connu aux peuples plus éloignés de cette région (comp. l'appélation slave de Rume — Romъ ou Rimъ du latin Roma.

Capidan ne nie point l'importance de la partie qui traite la question de l'étendue et du nombre de la population roumaine en Macédoine parce qu'elle éclaircit à son dire les Roumains sur leurs compatriotes en Macédoine, mais elle lui déplaît, il la trouve tendantielle. Il lui reproche d'avoir diminué sciemment le nombre des Aroumains et des Meglénoroumains, pour faire ressortir les Bulgares et représenter la Macédoine habitée d'une population bulgare si nombreuse qu'elle ne l'est pas en réalité. La vérité est que les Roumains ont toujours augmenté le nombre des Aroumains en général et patriculièrement de ceux en Macédoine et tiennent au nom Macédonoroumains, bien que les Aroumains s'y soient instalés récemment (depuis 150 ans, émigrés d'Epire et de Théssalie) et y soient moins nombreux que dans les autres régions de l'ex-Turquie d'Europe. C'est évidemment une base pour fonder leurs prétentions d'une intervention dans la solution du problème macédonien. Les Aroumains de leur côté y trouvent leur avantage et par dessus le marché une occasion pour justifier les moyens que le gouvernement roumain leur accord pour entretenir leurs églises, écoles et boursiers (Capidan lui-même est un tel). M. Romansky tient toujours pour le nombre indiqué par lui-même,—70,000 personnes, déclarant que c'est le résultat de ses recherches indirectes et consciencieuses qu'il avait faites dans la Macédoine centrale et septentrionale en 1916. Quant à la Macédoine méridionale qui n'était alors accessible pour les Bulgares, il a consulté et exploré, non seulement l'ouvrage de Weigand traitant le même sujet, mais aussi les statistiques roumaines de cette région. Il en tire la conclusion que le chiffre donné par Weigand — 80,000 (1889/1890) et approuvé par V. Kântchov (1900)—est près de la vérité. En faveur de sa thèse que la population roumaine ait sensiblement diminué encore d'avant les guerres parle l'anquête qu'il a faite dans la ville natale même de Capidan—Prilèpe —où il indique aussi l'histoire des familles aroumaines, entre autres celle de Capidan: de 500 personnes figurant dans les statistiques de Weigand (1889) et 480 de Kântchov (1900) n'y sont restés plus de 150 personnes, lors du voyage de Romansky en 1916, à une population totale de 20,575 personnes (p. 85). Son anquête démontre la même diminuation, à cause de l'émigration en Roumanie, Bulgarie, Amérique et autres, dans les localités de Krouchovo, Gopech, Târnovo, Magarévo etc. Quant aux Meglénoroumains, dont la région était alors front de bataille et les recherches scientifiques y étaient impossibles, il en a emprunté ses renseignements de Weigand (approuvés par Kântchov) qui les avait étudiés le premier et mis en lumière leur langue ce que M. Romansky cite dans son étude. L'affirmation de Romansky que les Aroumains et les Meglénoroumains ne se comprennent pas facilement et aiment mieux à s'entretenir en bulgare, ce que Capidan ne veut pas reconnaître, est appuyée par les mots suivants de Weigand du temps de son voyage: „Mein Diner, Naki Vutschu, ein Zinzare aus Vlacho-Klisoura, zog es vor, bulgarisch zu reden und selbst nach dreiwöchentlichem Aufenthalte hatte er noch Schwierigkeiten im Verständnisse (v. Vlacho-Meglen p. XX). L'aroumainisation des Meglénoroumains du village de Tsărna-réka est due non pas à la ressemblance de leur dialecte avec celui du village aroumain avoisinant Livădz, mais aux mariages mêlés entre eux.

Quant à la l'attitude hostile des savants roumains et particulièrement de Capidan envers l'activité scientifique de Weigand, dont les études dialectologiques et l'atlas linguistique de la langue roumaine mirent les bases de la dialectologie roumaine, dont les „Jahresberichte" de l'Institut roumain à Leipzig (30 volumes) sont des archives entières pour les études sur cette langue et dont l'ouvrage Aromunen (2 vol.) est le premier et l'unique ouvrage complet sur les aroumains jusqu'aujourd'hui même, M. Romansky estime que cette conduite malveillante envers le savant allemand n'est nullement fondée, et que des erreurs et des lacunes isolées ne peuvent pas diminuer l'importance de ses ouvrages. Il sied à Capidan qui est tant redevable de ses connaissances scientifiques à son professeur Weigand, d'être plus retenu et plus respectueux bien que ses points de vues soient peu conformes aux exigeances de la science officielle roumaine.

A la fin M. Romansky fait ressortir la tendance des Aroumains de tenir en erreur l'opinion publique roumaine et de vivre en erreur eux-mêmes par rapport à l'importance de l'élément roumain en Macédoine. Le fait que cet élément sera représenté comme comptant 20,000 personnes de plus ou de moins ne change rien à la population bulgare si compacte dans la Macédoine. Mais avec sa manie d'exagérer l'importance de l'élément roumain en général d'aujourd'hui,comme dans le passé, Capidan est devenu ridicule en Roumanie même. Voilà ce qu'écrit le professeur de Jassy Ilie Barboulescu dans sa critique sur l'étude de Capidan „Raporturile lingvistice slavo-române," 1924, dans sa revue Archiva din Jassi, XXXIII, 1926, p. 71: „Suivant la logique de Capidan il aurait falu que . . . Roumains avaient étendu leur domaine non seulement des monts de Maramurech jusque les vallées de Pinde et de Gramosti, comme il affirme à la page 134, mais qu'ils avaient peuplé à l'époque vieille-slave presque toute l'Europe depuis les Lettons de la mer Baltique et de l'Allemagne du nord, à travers les monts de Maramurech jusque les vallées de Gramosti et de Pinde".

Au sujet de l'ainsi nommée „forme admirative“ dans la langue bulgare. — Par D-r V. Béchévliev.

M-r Béchévliev, à l'aide de quelques exemples empruntés à la syntaxe de la langue grecque vient soutenir l'opinion, déjà exprimée auparavent dans la Revue Macédonienne (II. 3, 143—145), que l'emploi de „l'admiratif“ dans la langue albanaise et celui du parfait au lieu du présent dans la langue bulgare, sur lequel a spécialement parlé le prof. G. Weigand dans le „Balkan Archiv“ (I. 150—152), ne doivent pas être reliés dans le sens d'une influence réciproque des deux langues. Indépendamment du fait qu'entre „l'admiratif“ de la langue albanaise et celui de la langue bulgare il n'existe pas une identité de forme, ce qu'a déjà fait remarqué le prof. Romansky (Revue Macédonienne), on sait que dans deux langues distinctes peuvent se développer par hasard et indépendamment des formes syntactiques identiques. C'est ce qu'a voulu démontrer M-r Béchévliev à l'aide d'exmples empruntés à la langue grecque ; il découvre des analogies entre l'emploi de la dite construction dans la langue bulgare et l'emploi du imperfectum pro praesente dans l'ancien grec, sans qu'on puisse songer à une influence réciproque des deux langues.

НАРОДНА
БИБЛИОТЕКА
СКОПИЕ

МАКЕДОНСКИ ПРЕГЛЕДЪ

СПИСАНИЕ ЗА НАУКА, ЛИТЕРАТУРА И ОБЩЕСТВЕНЪ ЖИВОТЪ

ИЗДАВА
МАКЕДОНСКИЯТЪ НАУЧЕНЪ ИНСТИТУТЪ

ГОДИНА IV, КН. 2.

REVUE MACÉDONIENNE

ÉDITION
DE L'INSTITUT SCIENTIFIQUE MACÉDONIEN

ANNÉE IV, FASC. 2.

ДАРЪ
ОТЪ
МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

СОФИЯ — SOFIA
ПЕЧАТНИЦА П. ГЛУШКОВЪ — IMPRIMERIE P. GLOUCHCOFF
1928.

МАКЕДОНСКИ ПРЕГЛЕДЪ

СПИСАНИЕ ЗА НАУКА, ЛИТЕРАТУРА И ОБЩЕСТВЕНЪ ЖИВОТЪ

ИЗДАВА
МАКЕДОНСКИЯТЪ НАУЧЕНЪ ИНСТИТУТЪ
ГОДИНА IV, КН. 2.

REVUE MACÉDONIENNE

ÉDITION
DE L'INSTITUT SCIENTIFIQUE MACÉDONIEN
ANNÉE IV, FASC. 2.

ДАРЪ
ОТЪ
МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

СОФИЯ — SOFIA
ПЕЧАТНИЦА П. ГЛУШКОВЪ — IMPRIMERIE P. GLOUCHCOFF
1928.

СЪДЪРЖАНИЕ

стр.

Проф. Н. П. Благоевъ, Дѣлянъ и неговото въстание въ Моравско и Македония противъ византийцитѣ . . . 1

Д-ръ Владиславъ Алексиевъ, Приносъ къмъ византийско-българскитѣ правни отношения. Еклогата съ огледъ на завещанието 23

Проф. Ив. Снѣгаровъ, Градъ Охридъ. Исторически очеркъ. 65

К. Г. Пърличевъ, Къмъ характеристиката на Григоръ С. Пърличевъ (По спомени, сведения и документи) 99

Рецензии и книжовни вести

E. Dvornik, La vie de saint Grégoire le Décapolite et les Slaves macédoniens au IX. siècle. Paris 1916, 8⁰, 91. — Рецензия отъ проф. П. Мутафчиевъ 141

Friedrich Wallisch, Der Atem des Balkans. Vom Leben und Sterben des Balkanmenschen. Mit 33 Abbildungen und einer Karte. Leipzig, 1928, 8⁰ 191. — Рец. отъ Ст. Романски. . . . 155

N. Iorga, La Roumanie, les Balkans et l'Europe Centrale (Печ. въ спис. „L'Esprit international". 2-e année, № 6, 1-er Avril, 1928. Dotation Carnegie. Centre européen. Paris). — Рец. отъ Л. Милетичъ 158

D-r Franz Doflein, Mazedonien. Erlebnisse und Beobachtungen eines Naturforschers im Gefolge des deutschen Heeres. Mit 279 Abbildungen im Text und 4 farbigen und 12 schwarzen Tafeln. Jena, 8⁰ 592. — Рец. отъ Л. Милетичъ. 161

Tache Papahagi, Images d'ethnographie roumaine (daco-rumaine et aroumaine). Tome I. 318 photographies, avec text français et roumain. 1928, 8⁰, 173. — Рец. отъ Ст. Романски . . 165

Kurt Hielscher, Jugoslavien. Slavonien, Kroatien, Dalmatien, Montenegro, Herzegowina, Bosnien, Serbien. Landschaft, Baukunst, Volksleben, Abbildungen in Kupfertiefdruck. Berlin, 1926, Fol. 192. — Рец. отъ Л. Милетичъ 168

Д. Талевъ, Усилни години. Романъ. Часть първа. Въ дрезгавината на утрото. София, 1928, 8⁰, 173. — Рец. отъ Мария Милетичъ-Букурещлиева 170

Три сбирки македонски разкази. 1. Н. Джеровъ, На югъ. Македонски разкази. София, 1928, 8⁰, 97; — **2. Кръстьо Веляновъ, Милко Ралинъ, Бойко. — Въ бури.** Разкази изъ македонската освободителна борба. София, 1926, 16⁰, 156; — **3. Кирилъ Искровъ, Ножътъ.** Разкази. Книга I. София, 16⁰, 165.— Рец. отъ Мария М. Букурещлиева. 171

Излѣзли брошури по въпроса за правата на българскитѣ малцинства 173

Съдържание на книгата въ резюме на французки . . . 175—192

TABLE DES MATIÈRES

Pages
Prof. N. P. Blagoev, Déliane et l'insurrection soulevée par lui en Moravie et en Macédoine contre Byzance 1
D-r Vladislav Alexiev, Apport à l'histoire des relations juridiques byzantino-bulgares. L'Eklogue au point de vue de successions, II 23
Prof. Iv. Snégarov, La ville d'Ohrida. Aperçu historique, II . . 65
K. G. Perlitchev, Complément à la caractéristique de Grigor S. Perlitchev 99

Comptes rendus

F. Dvorník, La vie de Saint Grégoire le Décapolite et les Slaves macédoniens au IX. siecle. Paris 1926. — Compte rendu par le prof. Moutaftchiev 141
Friedrich Wallisch, Der Atem des Balkans. Vom Leben und Sterben des Balkanmenschen. Leipzig 1928. — Compte rendu de St. Romansky 155
N. Iorga, La Roumanie, les Balkans et l'Europe (V. „L' Esprit international", 1926, № 6, Paris). — Compte rendu de L. Miletitch 158
D-r Franz Doflein, Mazedonien. Jena, 1921, 8⁰ 592. — Compte rendu de L. Miletitch 161
Tache Papahagi, Images d'ethnographie roumaine (daco-roumaine et aroumaine). Tome I. 318 photographies avec texte français et roumain. Bucarest, 1928. — Compte rendu par St. Romansky 165
Kurt Hielscher, Jugoslavien. Slovenien, Kroatien, Dalmatien, Montenegro, Herzegowina, Bosnien, Serbien. Abbildungen in Kupfertiefdruck. Berlin, 1926. — Compte rendu de L. Miletitch. 168
D. Talev, Les rudes années. Roman. I. Partie. Sofia, 8⁰ 173. — Compte rendu de Maria Miletitch-Boukourechtlieva 170
Trois recueils de nouvelles macédoniens: 1. N. Djerov, Au Sud. Nouvelles macédoniennes. Sofia, 1928; **2. Krestio Velianov, Milko Ralin, Boïko. — Dans la tempête.** Récits de la lutte pour la délivrance de la Macédoine. Sofia, 1926. — **3. Cyrille Iskrov, Nojet.** Récit. I. Sofia. — Compte rendu de Maria M. Boukourechtlieva 171
Brochures parues sur la question des droits des minorités bulgares 173
Les articles de la Revue en resumé en français . . . . 175—192

НАРОДНА
БИБЛИОТЕКА
СКОПИЕ

ДАРЪ
ОТЪ
МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

ДѢЛЯНЪ И НЕГОВОТО ВЪСТАНИЕ ВЪ МОРАВСКО И МАКЕДОНИЯ ПРОТИВЪ ВИЗАНТИЙЦИТѢ.

Отъ проф. Н. П. Благоевъ.

Дѣлянъ е важна историческа личность, а неговото въстание отъ 1040 година въ Моравско и Македония противъ византийцитѣ има голѣмо политическо и национално значение за българитѣ. Обаче вcase въпрѣки това, доколкото ни е известно, въ българската и чуждата литература нѣма специална студия за Дѣляна и въстанието му. Историцитѣ въ историитѣ си и историческитѣ си студии твърде на кратко говорятъ за Дѣляна. Ние, безъ да претендираме на пълнота и съвършенство, ще се опитаме тукъ възъ основа на даннитѣ, съ които разполагаме, по възможность по-обширно да опишемъ дейностьта на Дѣляна и по-ясно да изтъкнемъ политическото и национално значение на неговото въстание за българския народъ.

За Дѣляна и неговото въстание за освобождение на България отъ византийцитѣ съобщаватъ византийскитѣ историци и хронисти Михаилъ Пселосъ,[1] Кекавменъ,[2] Михаилъ Аталиата,[3] Иоанъ Скилица,[4] Иоанъ Зонара[5] и деволскиятъ епископъ Михаилъ.[6]

Михаилъ Пселосъ е билъ съвременникъ на Дѣляна[7] и е взелъ участие въ тържественото посрѣщане на императора Михаилъ IV, когато се е връщалъ отъ победоносния му воененъ походъ противъ българитѣ. Той сведенията си за Дѣляна и въстанието му ще да е събралъ отъ Алусиана, който лично му е билъ познатъ и който е взелъ участие въ въстанието. Обаче тъкмо за това неговитѣ известия не сѫ напълно достовѣрни, защото последниятъ му е съобщилъ само това, което е било въ негова полза, а пъкъ е премълчалъ или невѣрно е предалъ това, което е било въ негова вреда, или поне го е излагало. Кекавменъ[1] сѫщо е билъ съвременникъ на Дѣляна и, както самъ признава, лично е взелъ участие въ военния походъ на византийцитѣ противъ българитѣ. Той предава личнитѣ си наблюдения и впечатления. Михаилъ Аталиата[2] е живѣлъ въ срѣдата на XI вѣкъ и е написалъ история, която почва отъ 1034 до 1079 година и въ която говори за въстанието на Дѣляна и за военния походъ на византийския императоръ Михаилъ IV противъ българитѣ. Обаче неговитѣ известия сѫ много кратки и непълни. Иоанъ Скилица[3] е живѣлъ въ XI вѣкъ и ще да е умрѣлъ къмъ края на сѫщия вѣкъ. Той сведенията си за Дѣляна и неговото въстание е почерпилъ отъ нѣкой писменъ изворъ, който за сега точно не е известенъ и който известията си ще да е събралъ и отъ българскитѣ пленници, а възможно и лично отъ Дѣляна. Скилица твърде много ще да е съкратилъ извора си, но въпрѣки това неговитѣ известия сѫ най-обширни, а възможно и най-достовѣрни и затова служатъ за основа и на нашитѣ изследвания. Иоанъ Зонара[4] е живѣлъ главно въ първата половина на XII вѣкъ и сведенията си за Дѣляна и въстанието му е почерпилъ отъ Скилица и Пселосъ. Той нищо ново и неизвестно не съобщава, но въпрѣки това пакъ еваженъ, защото между друго служи за обяснение на тъмнитѣ и неясни известия на Скилица и Пселосъ. Трѣбва обаче да се прибави, че дори и той не е разбралъ тъмния и преплетенъ стилъ на Пселосъ и затова навѣрно казва, че Дѣлянъ е билъ незаконенъ синъ на царь Аарона[5]. Деволскиятъ епископъ Михаилъ е живѣлъ въ втората половина на XI и първата половина на XII вѣкъ. Той известията си ще да е почерпилъ отъ севастийския владика Теодоръ, но възможно е да се е ползувалъ и отъ други писмени и устни извори.[1]

---

[1] *Μιχαὴλ Ψελλός*, ed *Κ. Σάθα, Μεσαιωνικὴ βιβλιοθήκη*, т. IV, *σελ.* 68-74.

[2] Cecaumeni, Strategicon, ed. B. Wassiliewsky et V. Jernstedt, p. 22,97.

[3] Michael Attaliota, ed. Bonnae, p. 9-10.

[4] Georgius Cedrenus, ed. Bonnae, t. II, p. 527-532.

[5] Ioannes Zonaras, Epitome historiarum, ed. Lud. Dindorfius, t. IV, p. 144-148.

[6] B. Prokić, Die Zusätze in der Handschrift des Johannes Skylitzes, München, 1906, S. 31, 36.

[7] K. Krumbacher, Gesch. der byzantinischen] Litteratur, 2-te Aufl. S. 79-81.

---

[1] Ibid. S. 269.
[2] Ibid. S. 269-271.
[3] Ibid. S. 365-367.
[4] Ibid. S. 370-374.
[5] Zonaras, t. IV, p. 145.

Отъ съвременнитѣ историци нѣкои сѫ се ползували само отъ Скилица, други отъ последния и отъ Зонара. Но никой не се е ползувалъ отъ всички по-горе поменати византийски извори и затова описанията имъ за Дѣляна и неговото въстание не сѫ пълни. Френскиятъ историкъ Le Beau[2] се е ползувалъ отъ Скилица и Зонара. Неговото описание е преведено на български езикъ отъ Д-ръ Хр. Т. Стамболски.[3] Рачки въ студията си „Borba južnik slovena" се е ползувалъ само отъ Скилица, но е ималъ на рѫка и Зонара.[4] Иречекъ безспорно е ималъ предъ видъ и Скилица и Зонара, но на кратко възпроизвежда писаното отъ Рачки.[5] Българскитѣ историци Янко Сакѫзовъ,[6] Ив. Пастуховъ и Ив. Стояновъ[7] предаватъ писаното отъ Иречека. Гръцкиятъ историкъ Папаригопулосъ се е ползувалъ главно отъ Скилица.[8] Другиятъ пъкъ гръцки историкъ Ламбросъ е ималъ предъ видъ Скилица, Зонара и Пселосъ, но и той главно се е ползувалъ отъ първия.[9] Ние въ студията си ще се ползуваме отъ посоченитѣ по-горе византийски извори М. Пселосъ, Кекавменъ, М. Аталиата, Иванъ Скилица, Иоанъ Зонара и епископъ Михаилъ. Сѫщевременно ще имаме предъ видъ и посочената литература.

По безспорното свидетелство на деволския епископъ Михаилъ Дѣлянъ е билъ синъ на царь Гавриила-Радомира, сина на царь Самуила, и е билъ роденъ отъ първата му жена, която е била дъщеря на маджарския краль Геза и която той по неизвестни за автора причини още презъ живота на царь Самуила е изпѫдилъ въ положение съ Дѣляна и се е оженилъ ва прекрасната ларисянка Ирина[1]. Положително не е известно, кога Дѣлянъ се е родилъ и на колко години е билъ, когато е подигналъ въстанието си противъ византийцитѣ. Обаче като се вземе предъ видъ, че споредъ известието на деволския епископъ Михаилъ майка му, въ положение съ него, е била изпѫдена още презъ живота на дѣда му царь Самуилъ и че баща му царь Гавриилъ-Радомиръ, когато въ 1015 година е билъ убитъ отъ братовчеда си царь Иванъ Владиславъ, е оставилъ петима синове и две дъщери,[2] почти съ положителность може да се заключи, че Дѣлянъ се е родилъ въ началото на XI вѣкъ и че въ 1040 година, когато е подигналъ въстанието си, е билъ зрѣлъ мѫжъ на около 40 години. Впрочемъ това се потвърдява и отъ маджаро-византийския съюзъ, който е билъ сключенъ въ началото на XI вѣкъ и когато българо-маджарскитѣ отношения сѫ се влошили поради изпѫждането на майка му.[3] Сѫщо така положително не е известно, де е роденъ Дѣлянъ. Обаче като се вземе предъ видъ, че той има народно българско име, почти съ положителность може да се заключи, че той е билъ роденъ въ Македония. Защото ако бѣше се родилъ въ Унгария, навѣрно, щѣше да получи нѣкое маджарско или поне нѣкое чуждо име. Следъ рождението му пъкъ, но неизвестно кога, майка му заедно съ него е отишла въ Унгария и е живѣела при брата си, маджарския краль св. Стефанъ. Поради това Дѣлянъ детскитѣ си години е прекаралъ въ Унгария, а когато е порасналъ, ще да е билъ на служба у вуйчо си св. Стефанъ. Така че Дѣлянъ въ маджарския дворъ е получилъ едно добро военно и политическо възпитание. Когато пъкъ въ 1018 г. византийскиятъ императоръ Василий II Българоубиецъ е покорилъ България и е изпратилъ членоветѣ на българската царска династия въ Цариградъ, Дѣлянъ е билъ въ Унгария и затова той не е билъ изпратенъ въ Цариградъ заедно съ другитѣ си сродници. Поради туй не ще да е вѣрно мнението или поне съмнението на Скилица, че Дѣлянъ не е билъ синъ на царь Гавриила-Радомира, че е билъ робъ на единъ цариградски житель и че е билъ избѣгалъ отъ Цариградъ[1]. Сѫщо така не е вѣроятно и известието на Пселосъ, че Дѣлянъ не е билъ прѣкъ потомъкъ на царь Самуила.[2] Безспорно погрѣшно е и известието на Зонара, че Делянъ е билъ незаконенъ синъ на Аарона.[3] Защото, както казахме, деволскиятъ епископъ Михаилъ изрично твърди, че Дѣлянъ е билъ синъ на царь Гавриила-Радомира и че е билъ роденъ отъ първата му жена, която е била дъщеря на маджарския краль Геза. Така че Дѣлянъ не само по баща, но и по майка е билъ отъ царски произходъ. Безспорно всичко това много добре е било известно на съвременнитѣ му българи, които и сж знаели, че Дѣлянъ живѣе въ Унгария и че е на служба при вуйчо си, маджарския краль св. Стефанъ. Затова твърде е приемливо мнението на Рачки, който казва, че известието на Скилица за произхода на Дѣляна произлиза отъ народна омраза къмъ българския народъ и отъ страхъ за неговитѣ усилия за политическа самостоятелность, защото то се опровергава отъ голѣмото въодушевление, съ което той е билъ приетъ отъ народа си и съ което последниятъ е вървѣлъ подиръ него съ орѫжие въ рѫка, и защото не е възможно българскиятъ народъ въ двадесетгодишното си робуване подъ византийската власть толкова да е забравилъ членоветѣ на царската си династия, щото да приеме единъ лъжецъ за синъ на царь Гавриила-Радомира.[4] Обаче Рачки грѣши, като твърди, че Дѣлянъ наистина е билъ единъ отъ петимата синове на царь Гавриила-Радомира, които заедно съ майка си и двѣтѣ си сестри въ

---

[1] Д-р Б. Прокиħ, Глас Српске Краљ. Академије, кн. LXXXIV, стр. 77-79.

[2] Le Beau, Histoire du Bas-empire, Paris, 1773, t. XVI, p. 463-474.

[3] Д-ръ Хр. Т. Стамболски, Подробни и нови издирвания по старата българска история, стр. 126—130.

[4] D-r Fr. Rački, Rad Jugosl. Akademije, knj. XXV, стр. 225—233.

[5] Д-ръ Конст. Иречекъ, История на българитѣ, стр. 265—267.

[6] Янко Сакъзовъ, Българитѣ въ своята история, 2-о изд. стр. 120.

[7] Ив. Пастуховъ и Ив. Стояновъ, История на българския народъ 2-о изд. стр. 104—105.

[8] *Κ. Παπαρρηγόπουλος, Ἱστορία τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, 2-α ἔκδ. τόμ.* IV, *σελ.* 269—272.

[9] *Σπυρίδων Π. Λάμπρος, Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος, τόμ.* V, *σελ.* 283—294.

---

[1] B. Prokić, Die Zusätze. . . . S. 31 приб. 24 *εἶχε δὲ γυναῖκα ὁ Ῥαδομηρὸς τὴν θυγατέρα τοῦ κράλη Οὐγγρίας, οὐκ οἶδ' οἵστισι λόγοις ἐμίσησε ταύτην καὶ ἀπεδίωξεν ἐγκύμονα ἤδη ἐξ αὐτοῦ γενομένην, ἠγάγετο δὲ Εἰρήνην τὴν πανωραίαν αἰχμαλωτισθεῖσαν ἐν Λαρίσσῃ.* Ibid. S. 36, приб. 62. *τεχθέντα (τὸν Δελεάνον) αὐτῷ (τῷ Ῥαδομηρῷ) ἀπὸ τῆς θυγατρὸς τοῦ κράλη Οὐγγρίας ἣν ἔτι ζῶντος τοῦ Σαμουὴλ μισήσας ἐδίωξε καὶ ἠγάγετο τὴν πανωραίαν Εἰρήνην τὴν Λαρισσαίαν.*

[2] Cedr. II, p. 468—469.

[3] Г. Фехеръ, Сборникъ въ честь на В. Н. Златарски, стр. 491—492.

---

[1] Cedr. II, p. 527. *Πέτρος τις Βούλγαρος, Δελεάνος τὴν προσηγορίαν, δοῦλος **Βυζαντίου** τινὸς ἀνδρὸς ἀποδρὰς ἐκ τῆς πόλεως ἐπολανᾶτο ἐν **Βουλγαρίᾳ**, καὶ κατήντησεν ἄχρι Μοράβου καὶ Βελεγράδων (φρούρια δὲ ταῦτα τῆς Παννονίας κατὰ τὴν περαίαν τοῦ Ἴστρου διακείμενα καὶ γειτονοῦντα τῷ κράλῃ Τουρκίας) καὶ υἱὸν ἑαυτὸν ἐφήμιζε Ῥωμανοῦ τοῦ υἱοῦ τοῦ Σαμουήλ, καὶ τὸ γένος ἀνέσειε τῶν **Βουλγάρων**, πρὸ ὀλίγου τὸν τράχηλον ὑποβαλὸν τῇ δουλείᾳ καὶ λίαν ὀριγνώμενον ἐλευθερίας.*

[2] *Μ. Φελλός, Μεσ. βιβλιοθήκη, τ.* IV, *σελ.* 69.

[3] Zonaras, IV, p. 143.

[4] D-r Fr. Rački, Rad Jugosl. Akademije knj. XXV, str. 225.

1018 година се е представилъ на византийския императоръ Василий II Българоубиецъ въ лагера му предъ градъ Охридъ[1]. Защото въ сѫщность тамъ на последния се е представила царица Мария, вдовицата на царь Иванъ Владиславъ заедно съ трима свои синове, шесть дъщери, единъ незаконенъ синъ на царь Самуила, две дъщери и петима синове на царь Гавриила-Радомира, единъ отъ които е билъ ослѣпенъ отъ царь Иванъ Владиславъ.[2] Майката пъкъ на Дѣляна тогава е била въ Унгария, а пъкъ мащехата му — втората жена на царь Гавриила-Радомира, Ирина, е била убита заедно съ последния въ 1015 година отъ царь Иванъ Владиславъ.[3]

Дѣлянъ при кръщението си е получилъ само името Дѣлянъ. Това се установява и отъ факта, че само така го наричатъ деволскиятъ епископъ Михаилъ *(ὁ Δελεᾶνος)*,[4] Кекавменъ *(Δελιάνος)*,[5] Пселосъ *(Δολιάνος)*[6] и Зонара *(Δολιάνος)*.[7] Последнитѣ двама злонамѣрено го именуватъ Долянъ вмѣсто Дѣлянъ, като произвеждатъ името му отъ гръцката дума *«δόλιος«*, която значи лукавъ, измамникъ, защото споредъ тѣхъ Дѣлянъ е подвелъ и заблудилъ сънародницитѣ си, българитѣ. Скилица пъкъ казва, че името му е било Петъръ, а прекорътъ Дѣлянъ.[8] Възъ основа на това известие на Скилица съвременнитѣ историци го именуватъ Петъръ Дѣлянъ. Обаче Скилица грѣши, защото кръщелното и истинското му име е било Дѣлянъ. Името Дѣлянъ е народно българско, а възможно е то да е словенизирано прабългарско име. Така сѫ се именували много видни съвременици на Дѣляна българи,[9] единъ отъ които е билъ и българскиятъ областенъ управитель на Елинската область, когато тя въ времето на царь Романа е била подъ властьта на българитѣ.[10] Името Дѣлянъ и сега сѫществува въ Дебърско, въ Македония. Обаче следъ обявяването на въстанието противъ византийцитѣ и когато е билъ провъзгласенъ за български царь, той тогава ще да е приелъ и името Петъръ, съ цель да се популяризира между българския народъ, а сжщевременно и да възбуди народнитѣ му чувства и въодушевление. Защото българитѣ сж почитали и считали бившия български царь Петъръ [927—969 г.], синъ на царь Симеона [892—927 г.], за светецъ, за какъвто и българската църква го е била признала. Затова той въ времето на Дѣляна и много по-късно е билъ много популяренъ въ България. Подобни примѣри има и други въ българската история. Така, съ цель да се популяризира между българитѣ, и сръбскиятъ князъ Константинъ Бодинъ, когато въ 1073 година е билъ избранъ за български царь, е приелъ името Петъръ.[1] Въ 1186 година и по-стариятъ братъ на царь Иванъ Асѣнъ I, чието кръщелно име е било Теодоръ, следъ като е билъ избранъ за български царъ и коронясанъ за такъвъ, сжщо и за сжщата цель е приелъ името Петъръ.[2]

---

[1] Cedr. II, p. 468.

[2] Cedr. II. p. 468—469.

[3] Ibid. p. 469.

[4] B. Prokić. Die Zusätze. . S. 135, приб. 60.

[5] Cecaumeni, Strategicon p. 97

[6] *Μ. Ψελλός, Μεσ. βιβλιοθήκη, τ.* IV, *σελ.* 69.

[7] Zonaras, IV, p. 145.

[8] Cedr. II, 527.

[9] Абоба — Плиска, стр. 107, 238, 252, 265. Табли. XCVII, 1.

[10] Cecaumeni, Strategicon, p. 28

Дѣлянъ по свидетелството на Пселосъ е билъ човѣкъ способенъ, мждъръ, войнственъ и голѣмъ агитаторъ.[3] Той, нѣма съмнение, преди да обяви въстанието си въ разни времена и подъ разни предлози отъ Унгария е преминавалъ въ България, срѣщалъ се е съ политическитѣ си съмишленици, размѣнявалъ съ тѣхъ мисли и обмислялъ начина на въстанието. Преди да бжде обявено българското въстание въ Моравско, една година по-рано (1038—9 г.), зетскиятъ князъ Воиславъ е обявилъ въстание въ Зета, днешна Черна-Гора, противъ византийцитѣ.[4] Рачки мисли, че е възможно между двѣтѣ въстания да е имало връзка и водителитѣ имъ да сж се познавали.[5] Ние пъкъ мислимъ, че между българското въстание въ Моравско и сръбското въстание въ Зета нѣма нищо общо и че Дѣлянъ не е билъ въ връзка съ Воислава. Последниятъ обаче е използувалъ българското въстание и не само е успѣлъ да затвърди властьта си, но още и да разшири владенията си до Неретва.[1]

---

[1] Cedr. II, p. 715

[2] М. Г. Попруженко, Бълг. старини кн. VIII, Синодикъ царя Бориса, текстъ, стр. 77. — Д-ръ Конст. Иречекъ, История на българитѣ, стр. 296.

[3] *Μ. Ψελλός, Μεσ, βιβλιοθήκη, τ.* IV, *σελ.* 96.

[4] Cedr, II. p. 526.

[5] Dr. Fr. Rački, Rad Jugoslav. Akademije knj. XXV, str. 226.

Дѣлянъ съ агитационна цель ще да е заобиколилъ, ако не цѣлата, то поне по-голѣмата часть отъ България. Това именно означаватъ и думитѣ на Скилица, че той се е скиталъ по България.[2] Когато пъкъ агитациитѣ сѫ били привършени и българитѣ сѫ били готови да въстанатъ, или както казва Пселосъ, когато Дѣлянъ е узналъ, че цѣлиятъ български народъ желае да въстане противъ византийцитѣ, но само е нѣмало, кой да го рѫководи и управлява,[3] тогава той съ една дружина е преминалъ отъ Унгария въ България и съ моралната и материална подкрепа на маджарското правителство и изобщо на маджаритѣ е обявилъ въ Моравско въстанието противъ византийцитѣ. Че това е било именно така, се установява отъ известието на Скилица, който казва, че Дѣлянъ е обявилъ въстанието си пративъ византийцитѣ въ Бѣлградъ и Моравско, които споредъ сѫщия авторъ сѫ били съседни на Унгария.[4] Българитѣ, у които още сѫ били живи споменитѣ за политическата имъ независимость, или, както казва Скилица, твърде много сѫ обичали свободата си,[5] съ голѣмо въодушевление сѫ прегърнали въстанието и цѣлокупно се притекли къмъ Дѣляна, който веднага е билъ провъзгласенъ за български царь, защото тѣ сѫ знаели, че той е синъ на царь Гавриила-Радомира и внукъ на царь Самуила и защото въ България царската власть се е приемала по наследство. Затова споредъ Пселосъ българитѣ сѫ избирали своитѣ владѣтели отъ царския родъ.[6]

Дѣлянъ, следъ като е билъ провъзгласенъ за български царь, по примѣра на старитѣ български царе си е назначилъ кавханъ, чието име историята не е запазила. Въ всѣки случай обаче той е произхождалъ отъ рода на старитѣ български кавхани, защото въ стара България и кавханската служба се е приемала и предавала по наследство. И поради туй кавханътъ на Дѣляна ще да е билъ опредѣленъ преди въстанието да бѫде обявено и предварително се е знаело, кой ще бѫде такъвъ.

---

[1] Ст. Станојевић, Историја српскога народа, 3-о изд. стр. 67.

[2] Cedr. p. II, 527.

[3] *Μ. Ψελλός, Μεσ. βιβλιοθήκη, τ.* IV, *σελ.* 69.

[4] Cedr. II, p. 527

[5] Cedr. II, p. 527.

[6] *Μ. Ψελλός, Μεσ. βιβλιοθήκη* т. IV *σελ.* 69

Затова Папаригопулосъ, Рачки, Иречекъ, Стояновъ и Пастуховъ грѣшатъ като мислятъ, че думата „кавханъ“ е собствено име. Напротивъ, тя значи чинъ, и споредъ това кавханътъ въ старата българска държава е заемалъ положение на днешенъ минстъръ-председатель или канцлеръ въ държавитѣ съ монархична форма на държавно управление. Българската история е запазила имената на нѣколко български кавхани. Презъ първата половина на IX вѣкъ и въ времето на българскитѣ князе Маламиръ (832—837 г.) и Пресианъ (837—852 г.) кавханъ е билъ видниятъ български държавникъ Исвулъ.[1] Въ началото пъкъ на XI вѣкъ и въ времето на българскитѣ царе Самуилъ и Гавриилъ-Радомиръ бояринътъ Дометианъ е билъ кавханъ.[2] Скопскиятъ жительь Георги Воитехъ, който е билъ главниятъ инициаторъ на българското въстание противъ византийцитѣ отъ 1073 година, е произхождалъ отъ рода на българскитѣ кавхани[3], и нѣма съмнение, че той е щѣлъ да бѫде български кавханъ, ако организираното отъ него и другаритѣ му въстание бѣше успѣло.

Дѣлянъ, следъ като е очистилъ Моравско отъ византийцитѣ и поставилъ българско управление, начело на въстаницитѣ презъ гр. Нишъ се е отправилъ за градъ Скопье[4], който отъ времето на царь Романа е билъ столица на България. Българитѣ на всѣкжде го посрѣщали и приветствували като царь, а пъкъ сѫ изгонвали или убивали византийцитѣ[5]. Дѣлянъ безъ съпротива превзелъ градоветѣ Нишъ и Скопье защото византийскитѣ гарнизони още преди той да пристигне, ще да сѫ ги напустнали и избѣгали, или пъкъ сѫ били обезоржжени и избити отъ въстаналитѣ българи. Само византийскиятъ драчки военноначалникъ Василий Синадинъ, чийто произходъ не е известенъ, щомъ се е известилъ за въстанието и нашествието на Дѣляна, навѣрно по свой починъ е вдигналъ драчкитѣ византийски военни сили и бързо се е отправилъ противъ него преди, казва Скилица, злото да стане

---

[1] Абоба — Плиска, стр. 230, 231, 233-235. — П. Никовъ, въ Сборникъ въ честь на В. Н. Златарски, стр. 195—226.

[2] Cedr. II, p. 469

[3] ~~Ibid. II, p. 715.~~

[4] Ibid. II, p. 527.

[5] Ibid. II, p. 527.

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СКОПИЕ

по-голѣмо и преди пожарътъ да се разпространи. Обаче откато е пристигналъ въ гр. Дебъръ, се е скаралъ съ подчинения си военноначалникъ Михаилъ Дермокаитъ, който го е обвинилъ предъ пребивавbooщия тогава въ гр. Солунъ византийски императоръ Михаилъ IV въ стремежъ да се възкачи на византийския престолъ. Вследствие на това Василий Синадинъ е билъ лишенъ отъ началството на войскитѣ, арестуванъ, заведенъ въ гр. Солунъ и затворенъ въ тъмница[1]. Въ обвинението на Василий Синадинъ ще да има нѣщо вѣрно, а обвинительтъ му не съвсемъ безъ никакво основание ще да го е обвинилъ. Защото той, който по своя инициатива се е отправилъ противъ Дѣляна, или въ действителность съ помощьта на българитѣ ще да е искалъ да се възкачи на византийския императорски престолъ, или пъкъ, което е по-вѣроятно и което се потвърдява отъ настѫпилитѣ събития, ще да е искалъ да се споразумѣе съ Дѣляна за общи действия противъ византийцитѣ. За военноначалникъ на византийскитѣ драчки войски е билъ назначенъ сѫщия Михаилъ Дермокаитъ. Обаче византийскитѣ войници сѫ въстанали противъ византийското правителство, обявили сѫ се за българи и сѫ избрали за български царь българина Тихомиръ, който е билъ единъ отъ българитѣ византийски войници и който се е отличавалъ съ храбрость и мѫдрость. Византийскиятъ пъкъ военноначалникъ Михаилъ Дермокаитъ, за да се спаси, презъ нощьта е избѣгалъ.[2] Скилица казва, че причина, за да въстанатъ византийскитѣ войници противъ византийцитѣ, е била неопитното и лошо управление на новия византийски военноначалникъ Михаилъ Дермокаитъ, който е вършилъ неправди и ограбвалъ войницитѣ си като имъ е отнималъ конетѣ, колитѣ и всичко друго ценно, каквото тѣ сѫ имали, и подиръ страхътъ на последнитѣ, че ще бѫдатъ наказани за непокорность къмъ началника си.[3] Обаче това не ще да е вѣрно. Истинската причина за това ново въстание въ Македония противъ византийцитѣ е била, че тѣзи византийски войници или по-голѣмата часть отъ тѣхъ сѫ били българи и не сѫ искали да воюватъ противъ българитѣ. Това се установява отъ факта, че тѣ сѫ се обявили за българи, избрали сж за свой началникъ българина Тихомиръ, присъединили сж се къмъ другитѣ български въстаници, признали сж Дѣляна за царь и подъ неговото началство сж воювали противъ византийцитѣ. Рачки мисли, че не византийскитѣ драчки войници, а Драчката область е въстанала противъ византийцитѣ и нейното население е избрало Тихомира за български царь[1]. Обаче той грѣши, защото Скилица говори за въстание на византийскитѣ драчки войници противъ византийцитѣ и защото и Зонара така разбира и предава това известие на извора си.[2] Скилица и Зонара като говорятъ за въстанието на византийскитѣ войски въ Дебъръ, съ известно задоволство забелѣзватъ, че сж били станали две български въстания, отъ които едното е провъзгласило Дѣляна за царь, а другото — Тихомира[3]. Разбира се, че тѣ отъ това сж очаквали раздори между българитѣ и въ последствие пропадане на въстанието имъ противъ византийцитѣ. Но сега поне надеждитѣ имъ не сж се осжществили.

---

[1] Ibid. II, p. 527—528.
[2] Ibid. II, p. 523.
[3] Ibid.

Дѣлянъ, щомъ се е известилъ за новото българско въстание противъ византийцитѣ, е писалъ на Тихомира и му е предложилъ и двамата съвмѣстно да царуватъ и воюватъ противъ византийцитѣ. Последниятъ се е съгласилъ и съ цѣлата си войска е отишълъ при Дѣляна. Когато пъкъ се събрали и двете български войски, Дѣлянъ е свикалъ всички и имъ е заявилъ, че ако тѣ сж увѣрени, че той е потомъкъ на царь Самуила и предпочитатъ той да имъ бжде царь, трѣбва да премахнатъ Тихомира; ако пъкъ това не желаятъ, тогава да убиятъ него и да се управляватъ отъ Тихомира. „Защото“, имъ е казалъ, „единъ храстъ не храни две червеношийки, нито пъкъ една държава ще напредва, управлявана отъ двама началници“. Щомъ той имъ е казалъ това, вдигналъ се е голѣмъ шумъ и всички сж извикали, че желаятъ само той да имъ бжде царь, а пъкъ Тихомира убили съ камене.[4] Така Скилица излага събитията, но дали тѣ и въ сжщность така сж станали, положително не се знае, защото не се потвърдяватъ и отъ нѣкой другъ изворъ. Обаче не може и да се отрекатъ, защото се предполага, че изворътъ му е събралъ сведенията си и отъ българскитѣ пленници, а възможно и лично отъ Дѣляна, когато е билъ плененъ и слѣпъ заведенъ въ Цариградъ.

---

[1] Dr Fr. Rački, Rad Jugoslov. Akademje, knj. XXV, str. 226—227.

[2] Zonaras, IV, p. 145.

[3] Ibid., II, p. 145. — Cedr. II, p. 528.

[4] Cedr. II, p. 528—529. — Zonaras, IV, p. 145—146.

Дѣлянъ, следъ като е отстранилъ Тихомира и е осталъ самъ царь, начело на всички български въстанически войски се е отправилъ за Солунъ, гдето тогава се е намиралъ и императоръ Михаилъ IV, който е страдалъ отъ епилепсия и хидропизия (красникъ) и въ отчаянието е очаквалъ поправка на разстроеното си здраве отъ св. Димитрий солунски и затова постоянно се е молилъ на гроба му[1]. Той, императорътъ, щомъ се е известилъ за българския походъ, бързо и безъ дори да се приготви е заминалъ за Цариградъ, като е оставилъ багажа си, палатката и другото си богатство въ злато, сребро и дрехи и заповѣдалъ да ги прибере Мануилъ Ивацъ, който му е било довѣрено лице и да ги пренесе въ Цариградъ[2]. Обаче у Мануила е заговорило българското национално чувство и, навѣрно, като си е припомнилъ страданията, а възможно и заветитѣ на баща си, храбрия български войвода Ивацъ, си е помислилъ, че е настѫпилъ удобниятъ моментъ да отмъсти на византийцитѣ за злинитѣ, които тѣ сѫ направили на баща му и на България. Затова вмѣсто да изпълни заповѣдьта на императора и съ вещитѣ му да замине за Цариградъ, той напротивъ съ последнитѣ и съ императорския прислужникъ евнуха Китонитъ е избѣгалъ въ българския военenъ лагеръ при Дѣляна.[3] Безспорно Мануилъ твърде много е услужилъ на Дѣляна, защото непременно ще да го е посъветвалъ да не нападне градъ Солунъ, тъй като е силно укрепенъ и затова безъ много войска и силни обсадни машини не може да се завладѣе. Дѣлянъ ще да го е послушалъ и затова нито е нападналъ гр. Солунъ, нито го обсадилъ, но съ цѣлата си войска се е отправилъ за вѫтрешностьта на Македония. Той е оставилъ завладяването на гр. Солунъ за по-благоприятно време.

По свидетелството не Скилица Дѣлянъ храбро и енергично е рѫководилъ въстанието.[4] Той навѣрно следъ похода си противъ гр. Солунъ, нѣгде въ вѫтрешностьта на Македония, но точно неизвестно где, е раздѣлилъ войската си на три части. Първата часть, по всѣка вѣроятность войскитѣ на Тихомира, е предалъ на кавхана си и му е възложилъ да очисти отъ византийцитѣ западнитѣ български области. Последниятъ успѣшно е изпълнилъ възложената му задача, благополучно е стигналъ до Адриатическото море и дори е завладѣлъ гр. Драчъ. Втората часть отъ войската си е предалъ на полководеца си Антимъ, на когото е възложилъ да очисти отъ византийцитѣ южнитѣ български области. И той сѫщо е изпълнилъ възложената му задача и безъ никаква съпротива е стигналъ до стария елински градъ Тиве, гдето е разбилъ византийския полководецъ Алакасей и е избилъ много тивенци. Третата часть отъ войската си той е задържалъ при себе си[1].

---

[1] Cedr. II, 525.

[2] Cedr. II, p. 529.

[3] Ibid.

[4] Ibid.

Успѣхитѣ на българското въстание противъ византийцитѣ бързо сѫ станали известни на българитѣ отъ всички български краища. Радостьта имъ е била обща и въодушевлението неудържимо. За Дѣляна и неговитѣ съратници съ въсторгъ ще се е говорѣло по цѣла България. Безспорно не ще да сѫ липсвали и легенди. Реаленъ изразъ на този общъ български въсторгъ сѫ дали жителитѣ на Никополската область, въ сегашния юженъ Епиръ, които доброволно сѫ се отметнали отъ византийцитѣ и сѫ се присъединили къмъ българитѣ. Скилица казва, че причината да се откажатъ жителитѣ на Никополската область отъ византийцитѣ и да се присъединятъ къмъ българитѣ сѫ насилията и алчностьта на византийския държавенъ бирникъ Иоанъ Куцомити и затова тѣ сѫ го разсѣкли на части.[2] Обаче това не ще да е истинската причина, или ще да е само претекстъ. Истинската пъкъ причина, за да се откажатъ жителитѣ на Никополската область отъ византийцитѣ и да се присъединятъ къмъ българитѣ, е националното имъ българско съзнание. Това се установява и отъ факта, че жителитѣ на централния областенъ градъ Навпактъ, които сѫ били гърци, сѫ останали вѣрни на византийцитѣ. Въ Никополската область сто и единадесеть години по-рано бѣха сѫ се заселили много видни български боляри, които, следъ като не сѫ успѣли въ 929 година да детрониратъ царь Петра и да възкачатъ на българския царски престолъ по-стария му братъ, монаха Михаилъ, тамъ сѫ потърсили прибѣжище[1], гдето ще да сѫ намѣрили и друго българско население. Поради туй Никополската область въ XI вѣкъ, ако не изключително, но въ по-голѣмата си часть ще да е била населена съ българи. Примѣрътъ на Никополската область навѣрно е билъ последванъ и отъ други български области.

---

[1] Ibid.

[2] Ibid. II, p. 529—530.

И така, въ продължение почти само на една година всички български земи отъ рѣкитѣ Сава и Дунавъ до Егейско море и отъ Бѣло до Адриатическо и Йонско море сѫ били освободени отъ византийската политическа власть и очистени отъ византийцитѣ. Дѣлото наистина е било голѣмо и всички добри българи искрено му се радвали. Нѣма съмнение, царьтъ, Дѣлянъ, отъ всички най-много се е радвалъ. И тъкмо когато той гордъ и самодоволенъ се е разхождалъ покрай брѣговетѣ на Островското езеро и е размишлявалъ, какъ ще завладѣе градъ Солунъ, какъ ще освободи Мизия и Тракия отъ византийцитѣ и какъ ще въстанови българската държава въ старитѣ ѝ предѣли, ето за голѣмо негово и на българсиия народъ нещастие съвсемъ неочаквано и съвсемъ ненадейно се е явилъ въ военния му лагеръ при сегашния градецъ Острово въ Македония Алусианъ, вториятъ синъ на царь Аарона.[2]

Алусианъ въ 1018 година, когато византийскиятъ императоръ Василий II Българоубиецъ е покорилъ България, заедно съ всички членове на българската династия е билъ заведенъ въ Цариградъ, гдето се е отличилъ съ своята способность, билъ е произведенъ въ чинъ патриций и назначенъ за воененъ управитель въ гр. Теодосиополъ въ Армения.[3] Алусианъ е билъ хубавъ, уменъ и способенъ човѣкъ, но по политически и други причини е изпадналъ въ немилость предъ императора, който му е забранилъ да посещава Цариградъ безъ негово разрешение.[4] Иоанъ пъкъ, братъ на императора и пръвъ византийски министъръ, му е наложилъ да заплати 50 литри злато. При това му е било отнето и богатото село на жена му, което се е намирало въ Кападокия.[1] Алусианъ нѣколко пжти е искалъ да се яви предъ императора, за да се оправдае, обаче не е билъ приетъ. Поради всичко това той е билъ много недоволенъ.[2] И тъкмо когато се е намиралъ въ такова душевно настроение, се е известилъ за въстанието на Дѣляна противъ византийцитѣ и за голѣмитѣ му успѣхи и размѣри. Тогава той, навѣрно, по примѣра на царь Борисъ II и братъ му царь Романъ[3], е решилъ да избѣга отъ Византия и да се завърне въ България съ цель да стане български царь. За да не бжде пъкъ познатъ и заловенъ, той се е преоблѣкълъ въ арменско облѣкло и като слуга на византийския полководецъ Василий Теодороканъ, който ужъ го е изпращалъ при императора въ Солунъ, съ нѣколко свои довѣрени лица тайно е напусналъ Армения и е заминалъ за България при Дѣляна, който тогава съ войската си се е намиралъ въ сегашния градецъ Острово въ Македония[4]. Скилица казва, че Дѣлянъ го е посрещналъ радостно и го е приелъ за съучастникъ въ упражнението на царската власть, защото се е страхувалъ, че българитѣ ще се присъединятъ къмъ него, тъй като е произхождалъ отъ царски родъ.[5] Пселосъ, чиито сведения за въстанието на Дѣляна сж събрани отъ Алусиана, който лично му е билъ познатъ, казва, че когато последниятъ е пристигналъ въ българския военenъ лагеръ и се е установило, че той е синъ на царь Аарона, тогава между българскитѣ въстаници се е появилъ споръ върху правото на българския царски престолъ. Едни отъ тѣхъ сж подържали Дѣляна, а други сж били за Алусиана. Най-после двамата претенденти и съперници сж се споразумѣли заедно да царуватъ, но взаимно сж се подозирали.[6] Сжщото това, но само съ други думи съобщава и Зонара.[7]

---

[1] Theophanis continuati, p. 420.

[2] Cedr. II, p. 531.

[3] Ibid.

[4] *Μ. Φελλός, Μεσ. βιβλιοθήκη*, IV, *σελ.* 71—72.

Дѣлянъ въ Острово е разполагалъ съ доста голѣми военни сили, навѣрно е мислилъ да нападне и завладѣе гр. Солунъ. Сега съ тази задача се е нагърбилъ новиятъ царь Алусианъ, който споредъ Кекавмена е билъ добъръ полководецъ.[1] Той съ четиредесеть хиляди войници се е отправилъ за градъ Солунъ и споредъ Скилица е построилъ около него окопъ и грижливо го е обсадилъ. Алусианъ шесть дена по редъ съ обсадни машини е нападалъ града, но отъ всѣкжде е билъ отблъснатъ. Затова най-после е решилъ да го завладѣе чрезъ продължителна обсада. Обаче единъ день солунскитѣ граждани, следъ като сѫ се помолили на гроба на св. Димитрий, който е покровитель на гр. Солунъ, неочаквано сѫ излѣзли отъ градскитѣ стени и, подпомогнати отъ мѣстнитѣ византийски войски, сѫ се нахвърлили върху българитѣ, обърнали ги въ бѣгство, избили сѫ повече отъ петнадесеть хиляди българи и сѫ пленили още толкова. Алусианъ едвамъ се е спасилъ съ около десеть хиляди войника и срамно се е завърналъ въ Острово при Дѣляна.[2] Пселосъ нищо не съобщава за този воененъ неуспѣхъ на Алусиана, защото и последниятъ нищо не ще да му е съобщилъ за него. Но поражението на Алусиана при гр. Солунъ е безспоренъ исторически фактъ, защото се потвърдява и отъ Кекавмена, който казва, че Алусианъ е билъ поразенъ при гр. Солунъ, защото, щомъ е пристигналъ тамъ, веднага се е нахвърлилъ върху града и е почналъ сражението, безъ предварително да е построилъ лагера си на подходящо мѣсто и безъ да даде почивка на войницитѣ си. Понеже пъкъ последнитѣ сѫ били уморени отъ дългото пѫтуване, затова при почване на сражението едни отъ тѣхъ не сѫ имали сили да се сражаватъ, други сѫ били жедни, трети отморявали конетѣ си, четвърти почивали и пр. Солунскитѣ граждани, като забелѣзали това безредие между българскитѣ войници, излѣзли отъ градскитѣ стени, нахвърлили сѫ се върху тѣхъ и ги обърнали въ бѣгство. Тогава едни отъ българитѣ сѫ били избити, други умрѣли отъ жажда и умора, а останалитѣ сѫ били закарани въ пленъ като овце въ кошара. А Алусианъ самъ е избѣгалъ, като дори е изгубилъ щита си.[3]

---

[1] Cedr. II, p. 531.

[2] *Μ. Ψελλός, Μεσ. βιβλιοθήκη*, IV, *σελ* .71—72.

[3] Cedr. II, p. 435. — Баронъ В. Р. Розенъ, Императоръ Василій Болгаробойца, стр. 21.

[4] Г. Вестителевъ, Македонски прегледъ, г. III, кн. 2, стр. 1-8.

[5] Cedr. II, p. 531.

[6] *Μ. Ψελλός, Μεσ. βιβλιοθήκη*, т. IV, *σελ*. 72—73.

[7] Zonaras, IV, p. 147.

Катастрофата при градъ Солунъ, казва Скилица, е станала причина Алусианъ и Дѣлянъ взаимно да се подозиратъ и дебнатъ, защото първиятъ се е срамувалъ за поражението си, а вториятъ се е съмнявалъ въ предателство. Затова Алусианъ, следъ като се е споразумѣлъ съ нѣкои свои довѣрени лица, е поканилъ Дѣляна на угощение и когато последниятъ се е опилъ, той го е ослѣпилъ и безъ българитѣ да узнаятъ за станалото е избѣгалъ и отишълъ въ Мосинополъ при императора Михаилъ IV, който за награда го е повишилъ въ чинъ магистъръ и го е изпратилъ при брата си Иоанъ въ Цариградъ.[1] Пселосъ пакъ по сведения, събрани отъ Алусиана, малко подругояче излага въпроса за ослѣпяването на Дѣляна и предателството на Алусиана. Той казва, че съмнението и подозрението между Дѣляна и Алусиана се е породило още когато тѣ сж се съгласили заедно да царуватъ, но вториятъ е изпреварилъ първия, хваналъ го и му изкаралъ очитѣ заедно съ носа и така е останалъ самъ царь на България. Пакъ споредъ сжщия авторъ Алусианъ, следъ като е извършилъ грозното си престжпление, веднага не е билъ избѣгалъ при византийския императоръ Михаилъ IV, а съ всичкитѣ български военни сили се е билъ отправилъ противъ последния, обаче е билъ победенъ и съ бѣгство се е спасилъ. Тукъ, навѣрно, Алусианъ подразбира поражението си при гр. Солунъ и позорното си бѣгство. Понататъкъ Пселосъ казва, че Алусианъ, следъ като е разбралъ, че не е лесно да се воюва противъ византийския императоръ и като си е припомнилъ за любимитѣ си, тайно е съобщилъ на императора, че, ако получи неговото благоволение и другитѣ почести, ще му предаде и себе си и държавата си. Последниятъ сжщо тайно му е отговорилъ, че приема предложението. Тогава Алусианъ е предприелъ второ нападение противъ византийцитѣ и когато се е доближилъ до тѣхъ, ужъ е обърналъ своята войскова часть и се е присъединилъ къмъ императора.[2] И Зонара почти сжщото съобщава за ослѣпяването на Дѣляна отъ Алусиана и за предателството на последния, но само по-кратко.[3] Разбира се, че известието на Пселосъ не ще да е вѣрно, или поне не напълно вѣрно, защото българитѣ, а особено привърженицитѣ на Дѣляна нѣмало да простятъ на предателя и второто му престжпление. Затова вѣрно ще да е известието на Скилица, че Алусианъ, щомъ е ослѣпилъ

---

[1] Cecaumeni, Strategicon, p. 22.

[2] Cedr. II, p. 531—532.

[3] Cecaumeni, Strategicon, p. 22.

---

[1] Cedr. II, p. 532—533.

[2] *Μ. Ψελλός, Μεσ. βιβλιοθήκη*, IV, *σελ.* 73—74.

[3] Zonaras, IV, p. 148.

Дѣляна, веднага тайно е избѣгалъ и отишълъ при византийския императоръ Михаилъ IV въ Мосинополъ.[1]

Гръцкиятъ историкъ К. Папаригопулосъ предполага, че Алусианъ е билъ изпратенъ отъ Иоана, братъ на императора Михаила IV, за да извърши предателството, защото той другояче не може да си обясни, защо Алусианъ, следъ като е ослѣпилъ Дѣляна и самъ е останалъ пъленъ господарь на България, е побързалъ да избѣга и да се завърне въ Цариградъ.[2] Мнението на Папаригопулосъ не ще да е основателно, защото Пселосъ изрично казва, че Алусианъ е успѣлъ да избѣга и многооката мощь на първия византийски министъръ Иоанъ и отъ него дори не е билъ заловенъ. И при всичко, че е избѣгалъ по единъ съвсемъ таенъ начинъ, пакъ е възбудилъ съмнението на византийскитѣ управници, които сж се опитали да го намѣрятъ и заловятъ.[3] Ние мислимъ, че главната причина за да извърши Алусианъ предателството си и за да избѣга при византийския императоръ, е поражението му при гр. Солунъ. Защото следъ този голѣмъ воененъ неуспѣхъ и той самъ е виждалъ, че положението му между българитѣ е тежко и дори невъзможно. Затова или е трѣбвало да напусне България и да избѣга, или пъкъ да извърши предателство. Той е предпочелъ второто.

Византийскиятъ императоръ Михаилъ IV, следъ като се е осведомилъ отъ Алусиана за броя на българскитѣ въстаници, настроението имъ следъ ослѣпяването на Дѣляна и за мѣстото, гдето тѣ сж били събрани и сж действували, се е вдигналъ отъ градъ Мосипополъ и се е упжтилъ за градъ Солунъ и отъ тамъ е навлѣзълъ въ вжтрешностьта на България, както тогава се е наричала Македония. Въ похода си противъ българитѣ императорътъ, навѣрно, е ималъ за водачи и нѣкои отъ ония, които сж избѣгали заедно съ Алусиана. Скилица казва, че императоръ Михаилъ IV, щомъ е навлѣзалъ въ Македнния, е заловилъ Деляна и го е изпратилъ въ гр. Солунъ. Следъ това той се е отправилъ противъ Мануила, който се е укрепилъ въ градъ Прилепъ, твърде лесно е разрушилъ укрепленията му, разпръсналъ е войската му и го е пленилъ[1]. Но всичко това едвали така лесно ще да е станало, както Скилица иска да го представи. Напротивъ е имало сражения между византийци и българи, но последнитѣ не сж могли да укажатъ голѣма съпротива, защото Дѣлянъ е билъ слѣпъ и не е могълъ да ржководи сраженията, а пъкъ другъ царь и ржководитель не сж имали време и възможность да изберать. Това установява и съвремениятъ византийски историкъ Пселосъ, който казва, че императорътъ Махаилъ IV е разбилъ българитѣ въ нѣколко сражения преди тѣ да успѣятъ да си изберать царь.[2] Михаилъ Аталиата изрично говори за военния походъ на византийския императоръ Михаилъ IV противъ българитѣ, за съвършеното имъ разбиване и за завладяване на България.[3] Кекавменъ, който заедно съ императора е взелъ участие въ тази война на византийцитѣ противъ българитѣ, сжщо говори за сражения. Той особено изтъква храбростьта на Аралда, който е билъ норвежки князъ и който по-късно е сталалъ и норвежки краль. Аралдъ отъ 1033 до 1043 е билъ на военна служба у византийцитѣ и началникъ на византийскитѣ наемници норвеги, дачани, англичани и руси. Аралдъ начело на византийскитѣ наемници е вземалъ участие въ византийскитѣ военни походи въ разни страни и противъ разни неприятели.[4] Той сжщо е взелъ участие и въ войната на византийцитѣ противъ българитѣ и споредъ Кекавмена твърде много се е отличилъ и, както той казва, е извършилъ дѣла, достойни за благородството му и храбростьта му.[5]

---

[1] Cedr. II, p. 533.

[2] *Κ. Παπαρρηγόπουλος, Ἱστορία τοῦ ἑλλ. ἔθνους*, 2-а *ἐκδ.* т, IV, *σελ.* 272.

[3] *Μ. Φελλός, Μεσ. βιβλιοθήκη*, т. IV, *σελ.* 72.

Императоръ Михаилъ, следъ като въ нѣколко сражения е разбилъ българитѣ и е назначилъ византийци управители въ повторно завладѣнитѣ български области, се е завърналъ въ Цариградъ, гдето е билъ посрещнатъ отъ всички цариградски жители и гдето е влѣзълъ твърде тържествено, като е водилъ Дѣляна, Мануила, много видни българи боляри и множество български пленници.[6] Последното известие за Дѣляна е, че той въ 1041 година като пленникъ е билъ заведенъ въ Цариградъ, гдето слѣпъ и въ нещастие ще да е умрѣлъ. Но той достойно си е изпълнилъ дълга къмъ отечеството и е оставилъ добъръ споменъ между потомството.

---

[1] Cedr. II, p. 532.

[2] *Μ. Ψελλός, Μεσ. βιβλιοθήκη*, τ. IV, *σελ.* 74.

[3] Attaliota, p. 10

[4] *Σπ. Π. Λάμπρος, Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος*, τ. V, *σελ* 281.

[5] Cecaumeni, Strategicon, p. 97.

[6] Cedr. II, p 533. — *Μ. Ψελλός, Μεσ. βιβλιοθήκη*, τ. IV, *σελ* 74.

Въстанието на Дѣляна противъ византийцитѣ е било добре обмислено, умѣло организирано и съ голѣмо въодушевление прихванато и извършено отъ българския народъ. При това положение безспорно то е щѣло да успѣе и България още въ 1040 година е щѣла да бѫде освободена отъ византийцитѣ, ако Алусианъ не бѣ извършилъ предателството си. Това потвърждава и съвременниятъ византийски историкъ Пселосъ, който изрично казва, че Алусианъ е най-главната причина за да победи императорътъ Михаилъ IV българитѣ.[1] Това сѫщо подържа и Папаригопулосъ, който мисли, че безъ съдействието на Алусиана византийското правителство твърде мѫчно е щѣло да потуши българското въстание.[2] И това е твърде вѣрно, защото тогава византийската империя е била заобиколена отъ разни външни неприятели, а пъкъ вѫтрешно се е терзаела отъ заговори и опити за държавни преврати. Азиатскитѣ араби непрестанно сѫ нападали византийцитѣ въ Азия и сѫ имъ отнели по-голѣмата часть отъ Сирия.[3] Африканскитѣ пъкъ араби сѫ нападали срѣдиземното крайбрѣжие и сѫ отнели отъ византийцитѣ Сицилия и долна Италия.[4] Въ края на 1034 година иверийцитѣ сѫ въстанали противъ византийцитѣ и сѫ освободили земитѣ си, който до тогава сѫ били подъ властьта на последнитѣ.[5] Въ Армения византийцитѣ сѫ изгубили всичкото си влияние и е била отблъсната намѣсата имъ въ арменскитѣ династически борби. Печенегитѣ яростно сѫ нападали византийскитѣ европейски области. Тѣ първото си нашествие въ Византия сѫ предприели още въ 1027 година, когато сѫ навлѣзли въ България и сѫ избили и пленили много народъ. Но тогава сѫ били победени и оттатъкъ р. Дунавъ отблъснати отъ Константина Диогена, който тогава е билъ катепанъ, главенъ управитель на България.[6]

---

[1] *Μ. Ψελλός, Μεσ. βιβλιοθήκη,* т. VI, *σελ.* 71—72.

[2] *Κ. Παπαρρηγόπουλος, Ἱστορία τοῦ ἑλλ. ἔθνους,* 2-о *ἔκδ.* т. IV, *σελ.* 271.

[3] Cedr. II, p. 489—398. *Μ. Ψελλός, Μεσ. βιβλιοθήκη,* т. IV, *σελ.* 34-36.

[4] Cedr; II, p. 499—500, 516—517, 523—525,

[5] Ibid. II, p. 519.

[6] Ibid, II, p. 483—484.

Второто си нашествие пакъ въ България печенегитѣ сж предприели въ 1034 година.[1] Презъ зимата на следната година тѣ сж преминали замръзналия Дунавъ и сж опленили не само Мизия, но още и Тракия и Македония до гр. Солунъ.[2] Печенегитѣ и презъ лѣтото на 1036 година сж навлѣзли въ византийскитѣ европейски области и сж пленили петима византийски военноначалници.[3] Зетскиятъ князъ Воиславъ около 1030 година е въстаналъ противъ византийцитѣ, обаче скоро се е увѣрилъ въ невъзможностьта на успѣха си, затова е отишълъ въ Цариградъ да заяви своята покорность и е билъ задържанъ като заложникъ (1036 г.). Обаче кратко време следъ това той е успѣлъ да избѣга отъ Цариградъ и да се завърне въ Зета, отъ гдето е изпждилъ византийския управитель Теофилъ Еротикъ и е разбилъ изпратенитѣ противъ него византийски войски първо начело съ Арменопулосъ, а второ начело съ евнуха Георги Провата.[4]

Въ сжщото време и вжтрешнитѣ междуособици и раздори сж били голѣми и твърде много отвличали вниманието на византийското правителство. Така въ началото на 1032 г. е въстаналъ видниятъ византийски полководецъ Константинъ Диогенъ, който въ последнитѣ години на българо-византийскитѣ войни се е отличилъ и когото византийскиятъ императоръ Константинъ VIII въ 1027 година е назначилъ за катепанъ, главенъ управитель на България.[5] Въ 1034 година въ Мала Азия е въсталалъ патриций Константинъ Даласинъ, който е произхождалъ отъ видно и влиятелно цариградско семейство.[6] Виднитѣ цариградски жители Михаилъ Кируларий и Иоанъ Макремволитъ сж устроили държавенъ превратъ противъ императора въ Цариградъ, но своевременно сж били открити, заловени и наказани.[7] Въ Фригия нѣколко висши византийски военноначалници сж устроили заговоръ противъ началника на византийскитѣ азиятски войски Константинъ, който е билъ братъ на византийския императоръ Михаилъ.[1] Върху всичко това императоръ Михаилъ IV е страдалъ отъ епилепсия и хидропизия (красникъ) и затова се е занимавалъ съ поправка на здравето си.[2] При това вѫтрешно и външно положение на Византия, нѣма съмнение, че Дѣлянъ, който се е отличавалъ съ храбрость, мѫдрость и войнственость, който материално и и морално се е подържалъ отъ Унгария и който е ималъ пълната подкрепа на българския народъ, е щѣлъ да успѣе да освободи България отъ византийското владичество и да възстанови българската държава, ако Алусианъ не бѣ извършилъ предателството си и съ туй не бѣ осуетилъ великото дѣло на Дѣляна и неговитѣ съратници.

---

[1] Ibid. II, p. 490.

[2] Ibid. II, p. 512.

[3] Ibid. II, p. 514—515.

[4] Cedr. II, p. 526. — Ст. Станојевић, Историја српскаго народа, 3º издание, стр. 67—68.

[5] Cedr. II, p. 483 487, 498.

[6] Ibid. II, p. 507, 510, 521.

[7] Ibid. III, p. 530.

Гръцкиятъ историкъ Спиридонъ П. Ламбросъ въ историята си на Гърция, като говори за потушаването на Деляновото въстание отъ императора Михаилъ IV казва: „Наистина раната, която бѣ нанесена на българитѣ отъ Михаила, е била толкова силна, щото тѣ почти въ единъ и половина вѣкъ и до императора Исакъ Ангелъ не сѫ могли да се съвзематъ. А пъкъ презъ това време елинизацията на църквата и на българскитѣ земи е вървѣла съ гигантски крачки. Отъ това гледище можемъ спрадливо да кажемъ, че дѣлото на Василий Българоубиецъ се допълва и затвърдява чрезъ Михаила“.[3] Да, това е съвършено вѣрно. Защото, ако въстанието на Дѣляна бѣше успѣло, моравскитѣ, тесалийскитѣ, елинскитѣ, епирскитѣ и албанскитѣ българи, които взеха живо участие въ това въстание, щѣха да се запазятъ отъ претопяването имъ въ чуждитѣ народи и затова и тогава, па може би, и сега българскиятъ народъ и българската държава щѣха да се простиратъ отъ рѣкитѣ Сава и Дунавъ до Егейско море и отъ Черно до Адриатическо и Йонско море.

София, IV. 1928.

---

[1] Ibid. II, 531.
[2] Ibid. II, p. 521, 525.
[3] *Σπ. Π. Λάμπρος, Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος*, т. V. *σελ.* 293-294.

ПРИНОСЪ КЪМЪ ВИЗАНТИЙСКО-БЪЛГАРСКИТѢ ПРАВНИ ОТНОШЕНИЯ.*

ЕКЛОГАТА СЪ ОГЛЕДЪ КЪМЪ ЗАВЕЩАНИЕТО.

Отъ Д-ръ Владиславъ Алексиевъ.

II.

Завещанието споредъ Еклогата.

Дълъгъ е пжтя който се очертава въ развоя на завещанието като институтъ на римското право, възприетъ въ Еклогата. Завещанието е било непознато на най-старото римско право. Следъ смъртьта на бащата, респективно родоначалника, универсаленъ наследникъ на имотитѣ е семейството. Институтътъ на завещанието изпъква едва по-късно, когато личностьта започва да играе по-голѣма роля въ семейството.[1] При Юстиниана завещанието получава пълнитѣ си форми: Римъ създава Византия и опредѣля характера на византийското право, но последното претърпява преобразования, които, специално въ областьта на завещанието, сж твърде типични и напомнятъ изтъкнатитѣ отъ руския ученъ Василевски славянски влияния.[2]

Славянскитѣ народи, на първо мѣсто българскиятъ, отъ своя страна възприематъ римско-византийското право като първо писано право.

Характерътъ на това именно право може да бжде уясненъ само тогава, когато се мине презъ византийскитѣ извори и презъ църковно-славянското право, т. е. презъ запазения Номоканонъ, който въ преводъ и компилация съдържа една сравнително доста обширна материя отъ Еклогата, и — специално материята, уреждаща завещанието.

---

[1] Rud. Sohm, Institionen, стр. 493 сл.

[2] В. И. Васильевскiй — Законод. Иконоборцевъ, стр. 105 сл.

* Вж. Македонски прегледъ, год. IV, кн. 1.

Отдѣлътъ за завещанието заима въ Еклогата титулъ пети. Въ свръзка съ тоя титулъ се намира титулъ шести, който съдържа и постановления за наследството по законъ, а сжщо така и материали, намиращи се въ зависимость отъ завещанието. Въ Номоканона, който е получилъ у славянитѣ названието Кормчия, преводитѣ на съответнитѣ части отъ Еклогата сж застжпени въ глава четирдесетъ и девета и носятъ общия надсловъ „Леона царя премудраго и Константина вѣрною царю, главизны о совѣщаніи обрученія и о брацѣхъ, и о иныхъ различныхъ винахъ“. Това е преводътъ на нѣкои отъ по-важнитѣ титули отъ гражданското право на Еклогита (за годежа, брака, наследството, завещанието и пр. — първитѣ седъмь титула), последвани отъ наказателнитѣ постановления на титулъ седъмнадесети, които напомнятъ старобългарската компилиция Законъ Соудный Людемъ, посветена почти изключително на наказателното право. Отъ Законъ Соудный Людемъ обаче, както вече имахме случай да кажемъ, намираме две различни редакции, едната къса, а другата обширна. Въ последната има нѣколко интересни постановления отъ гражданско-правенъ характеръ („о раздѣленіи дѣтемъ“, „о умираніи“, „о мачехахъ“), които напомнятъ токущо означенитѣ титули отъ гражданското право на Еклогата „Леона царя премудраго и пр.“

Материята, предадена въ номоканонскитѣ славянски преводи, не следва редътъ на Еклогата. Така, следъ интересуващия ни титулъ пети, идватъ постановленията „о воинскихъ особъ“, а следъ това следва титулътъ за наследството по законъ. Тѣзи размѣствания, които трѣбва да бждатъ предметъ на специални проучвания, се дължатъ по всѣка вѣроятность на сравнително ограниченитѣ нужди, задоволявани въ значителенъ размѣръ отъ възприетото писано право, носителитѣ на което сж избирали и подреждали материалитѣ възъ основа на свои, а не на византийски разбирания. Въ свръзка съ това, длъжни сме да отбележимъ още отъ начало, че титулъ пети отъ Еклогата почти изцѣло съвпада съ сжщия титулъ отъ славянскитѣ преводи, обстоятелство, което ни дава право да приемемъ, какво, въпрѣки общото състояние на обичайното българско право, непознаваще формитѣ на римско-византийското завещание, последното е станало една необходимость, и като такова възприето отъ сждебната практика въ стара България. Въ всѣки случай, елементитѣ, които характеризиратъ завещанието на римското право сж доста различни отъ ония, които опредѣлятъ физиономията на византийското право отъ епохата на иконоборческата законодателна дейность.

Подробноститѣ ще ни уяснатъ предмета.

Кои сж отношенията, които правото на Еклагата създава между завещателя и лицата, означени въ завещанието? На първо мѣсто, кой, споредъ Еклогата, има правото да завещава?

Tit. V, c. 1 отговаря на въпроса косвено. Възпрепятствувани сж да завещаватъ лицата, които сж обзети отъ лудость (заболѣлитѣ отъ лудость — *οἱ ἐκ νοσήματός τινος ἐν παραφορᾷ ὄντες)* и малолѣтнитѣ, сирѣчь ония лица отъ мжжки полъ, които сж по-малки отъ петнадесеть години и ония отъ женски полъ, които не сж навършили тринадесеть годишна възрасть; лицата, които сж раздразнителни до голѣма степенъ (*οἱ διὰ παντὸς μαινόμενοι)*; които сж въ пленъ; които сж подъ опекунство; (не могатъ да завещаватъ) подвластнитѣ *(ὑπεξούσιοι)*, съ изключение на това което имъ лично принадлежи (т. е. тѣ иматъ право да завещаватъ само особината); обаче, нѣматъ правото да завещаватъ онова, що имъ е дадено отъ родителитѣ като зестра (за момитѣ); (нѣма право да завещава) който се е родилъ глухъ и нѣмъ; такива, които сж придобили тоя неджгъ поради болесть, могатъ да завещаватъ, ако сж грамотни, следъ като саморжчно подпишатъ (завещанието)[1]. Това постановление на Еклогата намираме изцѣло предадено въ зачатъкъ пети, статия първа, глава четирдесетъ и девета на печатната Кормчия: „Възбраняются завети творити иже отъ недоуга въ подвижоніи соуще; моужеска полу оубо ниже соуще петинадесете лѣтъ: женска же полу ниже трехнадесятъ лѣтъ соущихъ"... И на края: ...„иже аще отъ сродства глоухъ и нѣмъ. Аще ли отъ нѣкія немощи въ таковыя недоуги впадающе, книги вѣдующе, и написающе своею рукою, да завѣщаютъ“. Значи, всички други, освенъ изброенитѣ въ Tit. V, c. 1 малолѣтни, намиращи се подъ опекунство, умствено недѫгавитѣ и пр., могатъ да завещаватъ. Измежду изброенитѣ прави впечатление изразътъ ὑπεξούσιοι (ὑπεξούσιος), предаденъ въ славянския преводъ съ „подвластію соущихъ“[1]. Принципътъ, установенъ отъ Еклогата, е че бащата или родоначалникътъ има правото да располага mortis causa съ имотитѣ, тъй като се смѣта, че имотитѣ сѫ придобити отъ него съ съдействието на неговитѣ деца и всички домашни, които следъ смъртьта му или оставатъ да живѣятъ и използуватъ имотитѣ заедно, или се раздѣлятъ. Последниятъ случай настѫпва, когато на бащата още приживе е ясно, че едно понататъшно съжителство е невъзможно или нежелателно. Иначе той при сѫществуващитѣ обичаи, при родствената и стопанска зависимость въ семейството, по-трудно би се решилъ да разпорежда за начина на наследването по свой починъ и по своя воля. Въ свръзка съ това именно право на родоначалника, особено пъкъ на родоначалника въ голѣмата селска челядь, която безспорно е преобладавала, правата на ὑπεξούσιοι-тѣ, сир. на подвластнитѣ съжителствуващи други членове на семейството не сѫ могли да не бѫдатъ ограничени по отношение на правото да се завещава. Подвластниятъ *(ὑπεξούσιος)* нѣма право да прехвърля припадащата му се часть отъ семейнитѣ имоти на свои близки или далечни роднини. Ако това би се допуснало, тогава единството на семейството отпада, тогава фактически то престава да сѫществува като една стопанска единица, на чело на която стои родоначалникътъ-баща. Когато обаче ὑπεξούσιος стане αὐτεξούσιος,[2] съ други думи когато голѣмото семейство се разпадне и всѣки отъ членоветѣ получи своята часть като пъленъ господарь, той вече има правото да располага съ нея, респективно да я завещава. Това право на Еклогата, така ясно очертано и въ славянскитѣ преводи, е обяснимо за насъ, като се знае, че принципитѣ, легнали въ основитѣ на голѣмото славянско семейство, естественно поради самата стопанска и семейноправна конструкция на голѣмата челядь, предполагатъ и една граница, въ която, или до която това семейство може да се развива като такова. Премине ли се тая граница, автоматически настжпва дѣлежътъ, а следователно настжпватъ и възможноститѣ, които отварятъ право да се завещава, право изразено въ волята на *αὐτεξούσιος*-а. Ако дѣлежътъ става, когато родоначалникътъ е още живъ, тогава всѣки получава своето. Ако този дѣлежъ става следъ смъртьта на родоначалника, чиято последна дума въ видъ на завещание не е могла да не бжде чута, тогава правата на отдѣлнитѣ членове „подвластію соущихъ“ се явяватъ сами по себе си като права опредѣлени въ Tit. V, c. 1 на Еклогата. Въ единия и въ другия случай се натъкваме на ограничения въ правата на „подвластію соущихъ“, когато подвластниятъ продължава да живѣе въ семейството и неговитѣ действия въ това отношение сж ограничени само въ една насока. Той може да завещава само онова, което е придобилъ за себе си, вънъ отъ кржга на правовитѣ отношения, създадени въ семейството. Постановлението е категорично: „кромѣ самостояжанныхъ вещей своихъ“ — *ἄνευ τῶν ἰδιοκτήτων αὐτῶν πραγμάτων*.

---

[1] За последнитѣ две постановления ср. Tit. V, c. 1 доле: . . . *καὶ ὁ ἐκ γενητῆς κωφὸς καὶ ἄλαλος. οἱ δὲ ἔκ τινος ἀσθενείας τοιούτοις νοσήμασι περιπίπτοντες, γράμματα γινώσκοντες, ὑπογράφοντες ἰδιοχείρος διατιθέσθωσαν.* Въ гръцкия текстъ втората половина на изречението е дадена въ множествено число. Славянскиятъ текстъ е съгласуванъ съ първата половина на изречението и предаденъ въ единствено число.

---

[1] ὑπεξούσιος, значи подвластенъ, но по произходъ отъ едно семейство, отъ единъ родъ, къмъ които се числи. Робътъ, ратаятъ и пр. не сѫ ὑπεξούσιοι.

[2] Ср. K. E. Zachariae von Lingenthal, Geschichte § 11.

До сега ние знаехме отъ обичайното право, че така наречената особина е въ пълна собственость на притежателя, независимо отъ положението му въ семейството. Отъ посоченитѣ мѣста на прилаганото право на Еклогата въ България става ясно, че особината е намѣрила санкция и въ писаното право. Специални постановления за начинитѣ, по които „самостояжанныхъ вещей“ сж минавали по завещание отъ едни ржце въ други, нѣма въ Еклогата, но само по себе си се разбира, че изобщо правилата за завещанието важатъ и тука. Съ самия този фактъ за насъ сж вече дадени елементитѣ за правното съдържание на завещанието като институтъ, сжществуващъ въ срѣдата на славянитѣ, населяващи предѣлитѣ на Източната римска империя още при първото установяване на правото на Еклогата, срѣдата на VIII-я вѣкъ, като възприето и прилагано право. Въ това съмнение не може да има. По-важенъ обаче въ случая е въпросътъ, какви права сж имали „подвластію соущихъ“, когато семейството, преобладаващето голѣмо семейство, по едни или други причини се е разпадало и е настжпвалъ моментътъ на имотно разпредѣление по последна воля, устно завещание или, което е все едно и сжщо, по формитѣ на писаното право. Въ това отношение, ние различаваме два главни момента. Първиятъ е, че родоначалникътъ (бащата или майката; въ Еклогата на всѣкжде се употрѣбява израза завещатель) разпредѣля имотитѣ не наспроти симпатиитѣ си къмъ нѣкои отъ децата, а следвайки оная елементарна справедливость, която следъ разпредѣлението на имотитѣ позволява на всѣко новообразувано семейство да проживѣе, да се изхрани. Като се знае, че животътъ на по-голѣмата часть отъ българския народъ, особено на селския, както сега така и тогава е билъ свързанъ съ обработване на земята и че земята е била най-сжщественния стопански елементъ, игралъ ролята на двигатель въ живота на нашитѣ предци, не е мжчно да се възстанови, при наличностьта на правоотношенията, които ни дава правото на Еклогата, завещанието като институтъ, който е ималъ за обектъ предимно, ако не изключително, владѣнието на земята. Стига ли земята, тя се разпредѣля между всички. Не стига ли, дѣлежътъ на семейнитѣ имоти настжпва докато е още живъ самиятъ родоначалникъ. Най-честиятъ случай е, домакинството да разширява владѣнията си. Не стигнатъ ли и тѣ, по-предприемчивитѣ отъ членоветѣ на семейството, безъ да чакатъ думата на най-стария или на родоначалника, окупирватъ необработени земи да устройватъ огнището си на друго землище, отстояще на по-близко или по-далечно разстояние отъ първото.[1] При тия условия завещанието на главата на семейството е повече единъ актъ на пожелание, на добро напжтствие, особено когато то не е облечено въ формитѣ на писаното право, отколкото единъ актъ на ясно постановление въ духа на прилагането въ Източната империя римско право. Впрочемъ, нѣколкото само думи, вмъкнати като че ли случайно врѣдъ наказателната материя на Законъ Соудный Людемъ — обширната редакция, идватъ косвено да ни посочатъ, какъ сж използувани клаузитѣ на възприетото римсковизантийско право. Статията „О раздѣленіи дѣтемъ“ постановява: „А се, иже отецъ не уравняетъ дѣтей, овому мало прѣдасть, а овому много, а другаго лиха сътворить за гнѣвъ нѣкакъ, да ся раздѣлитъ всѣмъ на части.“ Това е принципътъ при наследството по законъ, споредъ който принципъ завещательтъ не може произволно да лиши отъ наследство едни, а да облагодѣтелствува други. Изключения, както ще видимъ по-долу, се правятъ само при показана неблагодарность, непокорство и пр.[1] Въ такъвъ случай, животътъ, практиката преодоляватъ постановленията на закона, които както днесъ за една часть отъ народа, така и преди вѣкове за по-голѣмата часть отъ народа оставатъ си писани и се викатъ на помощь, само когато нѣкой е недоволенъ отъ известно създадено положение и се обърне къмъ закона. Ако *ὑπεξούσιος*-ътъ е подъ властьта на нѣкой, който управлява имотитѣ отъ името на семейството, промѣна въ тѣхното управление може да настѫпи или когато радоначалникътъ е далъ за това съгласието си, или когато фактически връзката между подвластнитѣ му е отслабнала, или най-сетне когато имотитѣ сѫ напълно подѣлени и всѣки *ὑπεξούσιος* е властенъ да разполага не само съ своята особина *(ἄνευ τῶν ἰδιοκτήτων ἀυτῶν προγμάτων)*, но сѫщо така и съ цѣлата припадаща му се часть, като членъ на семейството, за повдигане на материалното благосъстояние на което и той е внесълъ своя дѣлъ. Първиятъ и последниятъ случай Еклогата подразбира, когато въ цитирания по-горе Tit. V, c. 1, говори отъ една страна за правата на всички ония, които сѫ повикани да завещаватъ, и които a contrario не влизатъ въ една отъ категориитѣ на тия, които нѣматъ правото да завещаватъ, отъ друга — за правото на *ὑπεξούσιος*-а (подвластїю соущихъ) да разполага съ онова, което е приспечелилъ само за себе си. Такова едно латентно състояние, въ което фактически връзкитѣ между членоветѣ на семейството въпрѣки привидната цѣлость на последното сѫ отслабнали до тамъ, че „подвластнитѣ“ да иматъ правото да завещаватъ онова, което би имъ се паднало при общия дѣлежъ, Еклогата не познава. Еклогата не познава и друго едно особено състояние, настѫпило по законъ или по завещание, което дава предимство на най-младия отъ „подвластнитѣ“ да остане въ родителския домъ, както е при наследственото право на Руската Правда,[1] а останалитѣ „подвластни“ да получатъ припадащата имъ се часть и да се установятъ въ нови жилища и често при съвсемъ други стопански условия. Нигде, нито въ титула за завещанието, нито въ тоя за наследството по законъ, Еклогата, или славянскитѣ преводи, не говорятъ за подобно право на най-младия синъ. По самото естество на работитѣ обаче, безъ да е имало за това специални разпореждания и завещания, е билъ възможенъ следниятъ случай: по-възрастнитѣ ὑπεξούσιοι по-лесно и по-скоро сѫ могли да се настанятъ и често сами и предварително, безъ да чакатъ завещание или наследство по законъ, сѫ се отдѣляли, като сѫ образували свои семейства и отдѣлни земледѣлски стопанства, а най-малкиятъ е оставалъ да живѣе въ родителската кѫща. Въ такъвъ случай, едно специално разпореждане по завещание въ смисъль на руското право не е имало и не е могло да има, защото Еклогата опредѣля границитѣ, въ които завещательтъ трѣбва да се грижи, не вече въ смисълъ на споменатото широко постановление на статията „О раздѣленіи дѣтемъ“ на обширната редакция на Законъ Соудный Людемъ, а въ смисълъ на едно строго опредѣление, споредъ което всѣки, лишенъ отъ наследство „подвластенъ“ има право да иска по законъ да бѫдатъ зачетени неговитѣ права.[2]

---

[1] Ср. студията ни върху славянското семейно право, Ist die Zadruga. Hauskomunion, eine juristische Person? Leipzig, 1910, стр. 36 сл.

---

[1] Ср. Ecl. Tit. VI, c. 13; Ср. сѫщо Гл. 49, зач. 7, статия 4 отъ печатната Кормчия: „Отпадутъ же законнаго наслѣдія не сключенія ради: дѣти оубо аще своя родителя біютъ, аще тяжко ругаются имъ“ и пр.

Вториятъ главенъ моментъ е, че бащата или майката, които завещаватъ по писаното право, установено отъ Еклогата, нѣматъ предвидъ вече ὑπεξούσιοι-тѣ, които създаватъ само единъ отъ случаитѣ, споменати въ tit. V, c. 1, а иматъ предвидъ изобщо да осигуратъ по най-справедливия възможенъ начинъ своитѣ деца. Ако това чувство на справедливость го нѣма у родителя-завещатель, засегнатятъ може да се позове на tit. V, c. 7. Въ него Еклогата се придържа о правилото, че родителитѣ, които биха искали изобщо да заобиколятъ своитѣ деца, сѫ длъжни да имъ оставатъ най-малко една трета отъ наследството, което имъ се пада по законъ, и то ако децата сѫ до четири; ако ли пъкъ надминаватъ числото петь, тогава родителитѣ сж длъжни да отдѣлятъ половината.[1] Тука вече се чувствуватъ строгитѣ разпоредби на закона, дошелъ отъ вънъ по римско влияние. Тука въ сжщото време се оправдава дългиятъ надсловъ на Еклогата, въ който квесторътъ и другитѣ юристи — съставители на паметника, подчертаватъ, че черпятъ материалитѣ си отъ правото на Юстиниана.[2] *Νόμιμος μοῖρα*, законната часть, е вече мѣродавната. Завещательтъ не може да я отмѣни. Когато той не разпредѣля справедливо имотитѣ на семейството, засегнатитѣ членове иматъ правото да се позоватъ на законната си часть въ зависимость отъ това, дали завещательтъ е лишилъ отъ тая часть само нѣкои отъ наследницитѣ, или за да облагодетелствува чужди лица е лишилъ отъ наследство всички свои деца. Въ първия случай, разпредѣлението на завещания имотъ става споредъ това, колко сж децата, като за всѣко дете се отдѣли законната му часть, а лишенитѣ отъ наследство по завещание получатъ припадещето имъ се като законна часть, а въ втория случай законътъ задължава означения въ завещанието незаконенъ наследникъ да повърне на законнитѣ наследници *νόμιμος μοῖρα* въ размѣръ една трета *(τὸ τρίτον)*, при повече отъ петь деца респективно половината *(τὸ ἥμισυ)*.

---

[1] „Русская Правда“, III, 130. — Goetz, Das russische Recht, т. III, стр. 363, 382.

[2] Tit. V, c. 7 отъ Еклогата.

Едно отъ по-късниттѣ приватни издания на Еклогата, а именно споменатата въ първата часть на изложението ни Ecloga privata aucta, прави твърде характерно отклонение за ония, които завещаватъ на чужди лица: въ такъвъ случай, завещательтъ може да разполага свободно съ половина отъ имота, а другата половина отива въ фиска.[3] Какъ е получило току що споменатото постановление на Еклогата това си характерно измѣнение въ по-къснитѣ вѣкове, не е мжчно да си обяснимъ, щомъ като знаемъ, че тенденцията на Еклогата, като правенъ сборникъ, отклонилъ се въ значителни размѣри отъ Юстиниановото право, е да защити повече правата на семейството отколкото тѣзи на отдѣлната личность. Въ този духъ, това, което прави Еклогата, като заставя завещателя да помисли и за своитѣ, частната Еклога пъкъ предвижда санкции и лишава завещателя отъ свободата му да завещава другата половина отъ имота, която отива въ полза на фиска. Въ славянския текстъ, въ запазения Номоканонъ, изцѣло е взето постановлението така, както го намираме въ Еклогата, т. е. завещательтъ е длъженъ да остави законната една трета респективно една половина за наследницитѣ. „Всякъ наслѣдникъ или отъ написанаго устава, тяжу и отлаганіе за лѣто творяй: и ꙗже о совѣтѣ не творя, аще ли чада или вноучета оумершаго есть, должную имъ законную часть пріяти. Аще ли законная часть, ꙗко и до четверо дѣтей, третію часть задницы (наследството което остава), отъ пяти же и висше полъ...“

---

[1] Tit. V, c. 7 въ срѣдата: ... *ἡ δὲ νόμιμος μοῖρα ἐστὶν ἕως δ̄ παίδων τὸ τρίτον μέρος τῆς ὑποστάσεως, ἀπὸ δὲ ε̄ καὶ ἄνω τὸ ἥμισυ.*

[2] За завещанието въ Юстиниановото право, вж. Rud. Sohm Institutionen, стр. 500 (über die unmittelbar gewaltunterworfene agnatische Deszendenten).

[3] Ecloga privata aucta tit. VII, c. 2. Сжщото това постановление се среща и въ Ecloga ad Prochiron mutata, tit. VIII, c. 7. — K. E. Zachariae von Lingenthal, Geschichte, стр. 149 сл. (§ 34), казва, че това постановление се срѣща и въ законникътъ на Норманскитѣ крале на Южна Италия.

Както въ оригиналния текстъ на Еклогата, така и тука следва ограничение за чуждитѣ лица, получили наследство по завещание. Тѣ се лишаватъ отъ завещаното, ако не изпълнатъ изразената въ завещанието воля: „Аще ли чуже лице есть наслѣдникъ, таковаго устава не совершая, и всякаго обдержанія да боудетъ чюжъ“.[1] Съ това постановление Еклогата и нейнитѣ преводи подчертаватъ още веднажъ, какво завещательтъ родоначалникъ на семейството има право да завещава на чужди лица и далечни роднини, а тѣ по законъ сѫ длъжни да изпълняватъ точно волята на завещателя, за да могатъ да получатъ завещаното. Не сторятъ ли това, тѣ се лишаватъ отъ наследство, както се лишава отъ него детето, което прегрѣши съ нещо предъ родителитѣ си или на старость ги остави безъ да се грижи за тѣхъ: „Аще ли кто имѣя едино чадо присное и нѣчто родителема сотворитъ и на старость не промысленна я оставитъ“.[2] Въ такъвъ случай *ὑπεξούσιοι*-тѣ (подвластію соущихъ) сѫ длъжни, както докато е живъ завещательтъ, да полагатъ за него всички грижи, така и следъ смъртьта му да изпълнятъ волята му, означена въ завещанието. Иначе, завещательтъ още приживе може да ги лиши отъ наследство. Могатъ сѫщо и следъ неговата смърть да бѫдатъ лишени, щомъ не сѫ изпълнили предписанитѣ отъ закона постановления, а именно да сѫ подкрепили съ грижитѣ си остарѣлия завещатель докато е билъ още живъ[1]

---

[1] Ср. печатната Кормчия, гл. 49, зач. 6, статия 6; ср. сѫщо Ecl. tit. V, c. 7: *εἰ δὲ ξένον πρόσωπόν ἐστιν ὁ κληρονόμος ὁ τὰ τῆς τοιαύτης διατυπώσεως μὴ πληρῶν, τῆς ἁπάσης διακατοχῆς γινέσθω ἀλλότριος.*

[2] Ср. печатната Кормчия гл. 49, зач. 5, стат. 5, алин. 2-ра; Ср. още Ecl. tit. V, c. 6.

По този начинъ и тука изпълнението на волята на завещателя се поставя въ зависимость отъ отношенията между родители *(γονεῖς)* и деца, които въ текста на Еклогата, веднажъ сѫ означени като деца *(τέκνα*, дѣти), другъ пѫть като подвластни (*ὑπεξούσιοι*, подвластїю соущихъ). Но и въ единия и въ другия случай значението е все едно и сѫщо: децата дължатъ послушание; длъжни сѫ още да полагатъ особени грижи за своитѣ родители. Споредъ Еклогата тѣ иматъ свобода на самостойни действия, само въ строго опредѣлени случаи, по-важнитѣ отъ които вече означихме.

Независимо отъ това бихме желали да обърнемъ внимание и върху постановленията на единъ отъ по-коснитѣ византийски правни паметници, Епанагогата, която дава по-широка свобода на действие на подвластнитѣ, т. е. за ония членове на семейството, които, като сѫ подчинени на властьта на родоначалника, помагатъ съ своя трудъ за увеличение на семейния имотъ. Епанагогата, въпрѣки по-голѣмата ѝ близость до Юстиниановото право, като по-късенъ законодателенъ актъ, не е могла да не вземе предвидъ нѣкои промѣнени условия въ семейството, въ смисълъ законътъ да предвиди по-широка свобода на *ὑπεξούσιοι*-тѣ. Затова Епанагогата[2] постановява, че последнитѣ могатъ да завещаватъ отъ своя страна, ако за това иматъ съгласието на родоначалника. Такова завещание има сила, ако родоначалникътъ до смъртьта на завещателя — *ὑπεξούσιος* не е промѣнилъ волята си. Tit. XXX, c. 1 на Епанагогата употрѣбява думитѣ *πατὴρ* и *παιδὸς* едновременно съ *γίνεσθαι* и *ὑπεξούσιος*, но явно е, че въ текстътъ не се говори за малолѣтни, а за възрастни деца, за синове, тъй като само последнитѣ могатъ да предявяватъ желания да получатъ преди смъртьта на бащата свобода на действие по отношение на оная часть, която би имъ се е паднала, ако, по законъ или завещание настжпѣше дѣлба на семейнитѣ имоти. Свободата, която въ случая настжпва за *ὑπεξούσιος*'а безъ друго е била продиктувана за правото на Епанагогата повече отъ желание да се оградятъ интереситѣ на наследницитѣ на единъ умиращъ „подвластенъ,“ отколкото да се оформятъ правата му, преди да е настжпилъ моментътъ на общото раздѣление на семейнитѣ имоти. Че това е така, личи отъ границитѣ, които tit. XXX, c. 1 поставя. Родоначалникътъ обаче може преди смъртьта на подвластния да оттегли правото му да завещава.

---

[1] Ecl. tit. V, c. 6.

[2] Epan. tit. XXX, c. 1.

По такъвъ начинъ, като съпоставимъ правото на Еклогата съ току-що разгледанитѣ постановления на Епанагогата, че децата сж длъжни да помагатъ и да се подчиняватъ на родителитѣ, за да могатъ безпрепятственно да наследватъ и да се ползуватъ отъ завещанието, по-лесно можемъ да направимъ заключението, че властьта на родоничалника въ семейството сигурно е по-голѣма, отколкото на пръвъ погледъ би се сторило на ония, които приематъ само факта, че византийскитѣ правни сборници, най-вече Еклогата, сж оказали своето влияние върху старобългарското и славянско право, сж повече или по-малко копие на Юстиниановото право. Въ завещанието обаче и особено въ отношенията, които завещанието създава между завещателя-родоначалникъ и приемницитѣ-деца, има елементи, които твърде релефно се отличаватъ отъ принципитѣ на Юстиниановото право. Родоначалникътъ за Еклогата играе централната роль. Той е единъ видъ семеенъ върховенъ органъ, правата на който твърде ясно настжпватъ при упражняване правото му да завещава. Отклонението, което прави Епанагогата, като дава правото на *ὑπεξούσιοι*-тѣ да завещаватъ, отива още по-нататъкъ: разточителниятъ *(ἄςωτος)*, за когото Еклогата не споменава специално[1], споредъ Епанагогата може да завещава до толкова, доколкото преди смъртьта си поиска да завещае нещо за спасението на душата си.[2] Този родъ завещания, е възприетъ изцѣло и отъ Еклогата, не обаче при случаитѣ, за които говори Епанагогата. Еклогата изисква само едно: да бждатъ запазени интереситѣ на семейнитѣ членове, на синоветѣ и дъщеритѣ, въ размѣръ на споменатитѣ една трета часть *(τρίτη μοῖρα)*,[1] респективно една половина часть *(ἥμισυ μοῖρα)*.[2]

---

[1] Ecl. tit. V, c. 1, говори само за намиращитѣ се подъ опекунство.

[2] Epan. tit. XXX, c. 5. — K. E. Zachariae von Lingenthal, Geschichte, стр. 150 сл., като разглежда случаитѣ за обявения отъ сжда *ἄσωτος*, цитира новелитѣ на императоръ Лъвъ отъ Македонската династия, въ които се постановява, че разточителниятъ има право да завещава въ полза на своитѣ, за освобождение на робитѣ, въ помощь на беднитѣ и пр. Въ новелитѣ на сжщия императоръ се правятъ облекчения и за тѣзи, които се намиратъ въ пленъ и когато сж *ὑπεξούσιοι*.

Що се отнася до преводитѣ отъ Еклогата, които намираме въ Номоканона, тѣ нито въ една своя точка нѣматъ нѣщо отъ онова, което да напомня за византийското право отъ по-късната епоха, когато е съставена Епанагогата. Това още веднажъ потвърждава установеното въ първата часть на настоящето изложение, преводитѣ на Номоканона (двѣтѣ най-важни редакции, Румянцовската и Ефремовската) сж извършени при приемането на християнството отъ българския народъ, и че Номоканонътъ, въ този му видъ, е преписванъ презъ по-късни вѣкове. И то главно затова именно, защото постановленията на Епанагогата върху завещанията биха подхождали за славянскитѣ страни не по-малко отъ ония на Еклогата: правото, което въ цитиранитѣ мѣста дава Епанагогата, напомня тенденцията да се щадятъ семейнитѣ институти, отъ край време тъй характерни за славянскитѣ народи, не може да не е обърнало върху си вниманието на тия славянски народи, които много по-отрано възприематъ правото на Еклогата като свое собствено право. Специално по отношение на правата и задълженията на ония, които завещаватъ, и на ония, които се ползуватъ отъ завещанието, правото на Еклогата е намѣрило едно пълно приложение въ стара България, а въ Русия, освенъ че е било прилагано, въ нѣкои случаи е послужило и като образецъ при съставянето на Руската Правда.[3]

Колкото се отнася до реда на законното наследване, органически свързано съ завещанието, на първо мѣсто идватъ децата и внуцитѣ на наследодателя, на второ—бащата и майката. А ако не сж живи бащата и майката, тогава — дѣдото и бабата заедно съ братята и сестритѣ. Постановленията, които стоятъ на чело на титулъ шести отъ Еклогата (tit. VI c. c. 1 и 2), сами по себе си правятъ впечатление на всѣки, който, безъ да познава историята на Еклогата и нейното създаване, сѫдейки по предговора ѝ, очаква да види, особено въ отдѣла за завещанието, отразено или използувано Юстиниановото право. Че бащата и майката прережда тъ братята и сестритѣ, това е обяснимо за условията, при които се развива семейството отъ епохата, която е предметъ на изследването ни. Цѣла редица непрекѫснати стопански и социални условия отварятъ пѫтя на бащинството и майчинството, на бащинската и на майчината власть въ семейството до тамъ, че и когато „подвластiю соущихъ“ *(ὑπεξούσιοι)* сѫ възрастни членове на това семейство, родителитѣ иматъ рѫководството, върховния надзоръ и грижи за напредъка на домакинството като стопанска единица. Понеже тѣзи права вървятъ ретроспективно, още по-назадъ, и търсятъ родоначалника или родоначалницитѣ, то естествено е щото бабата и дѣдото при дадени условия (пълно здраве, запазени умствени способности) да иматъ, по самата вѫтрешна природа на семейството, правото да го управляватъ, и както категорично установяватъ посоченитѣ мѣста отъ Еклогата, да иматъ освенъ това право да наследватъ своитѣ синове и своитѣ внуци. А това наследване само̀ по себе си е само единъ външенъ изразъ на правото имъ да управляватъ имотитѣ на семейството. Щомъ като братята и сестритѣ, при наличностьта на дѣдото и бабата, не могатъ да наследватъ, друго обяснение освенъ даденото не би могло да се намѣри. За да направятъ това отклонение отъ принципитѣ на римското право, което е трѣбвало да служи за образецъ на Еклогата, безъ съмнение съставителитѣ ѝ сѫ имали важни съображения. А тия съображения не сѫ могли да бѫдатъ други освенъ посоченитѣ: нуждитѣ на времето и понятията на населяващитѣ Византия въ компактни маси славянски племена сѫ наложили едно право, което не е било вече чисто римско право. Има ли наследодательтъ деца, тогава споредъ сѫщото постановление на Еклогата правото за наследство на баща и майка, дѣдо и баба отпада. Децата продължаватъ рода. Тѣ крепятъ новообразуваното семейство и следователно — при предположението, че това ново семейство се е отдѣлило отъ старото — тѣ, а не родоначалникътъ на старото семейство сж, които ще трѣбва да наследятъ. До каква степень отива тая грижа на Еклогата, се вижда между другото и отъ това, че tit. V, c. 6 въ втората си половина дава право на родителитѣ, които иматъ деца и когато децата работятъ да ускорятъ смъртьта *(πρὸς λῆξιν)* на своитѣ родители и на старость ги оставятъ безъ грижи, тѣ, родителитѣ да приберáтъ друго лице, което да имъ услужва, и когато видятъ добро отъ него, могатъ да го оставятъ наследникъ на състоянието си. Какъ и до каква степень е практикуванъ тоя случай и въ славянскитѣ страни, въ които правото на Еклогата е имало силата на законъ, не знаемъ. Но безъ съмнение тоя случай не е могълъ да бжде освенъ едно изключение, една възможность, предвидена въ закона за епоха, въ която подчинението на децата предъ родителската власть е било необходимость за напредъка на семейството. Впрочемъ това постановление на Еклогата е възприето изцѣло въ славянскитѣ преводи на Номоканона.[1] Това трѣбва да стане съ завещание; бащата респективно майката още приживе изпитватъ качествата на приетото въ семейството лице („което да имъ услужва, и като видятъ добро отъ него, да го оставятъ наследникъ на състоянието си“).

---

[1] Ecl. tit. V, c. 7 и tit. XVI, c. 4.

[2] Ecl. tit. V, c. 7.

[3] Ср. K. Goetz, Das russische Recht, III Bd., стр. 358, 372 сл.; Zachariae von Lingenthal, Geschichte, стр. 68, 199 сл.; Сравни още Joh. Ph. G. Ewers, Das älteste Recht der Russen, Prawda—Gezetz, стр. 322. сл.

За насъ, които мѣримъ правоотношенията въ семейството съ по-друга мѣрка, като сравнимъ цитиранитѣ постановления на tit. V, c. 6 отъ Еклогата, а сжщо и зачатъкъ 5 („О завѣщанiи“) съ поменатата по-рано статия „О раздѣленiи дѣтемъ“ на Законъ Соудный Людемъ, на пръвъ погледъ би ни се сторило, че сме предъ едно вжтрешно противоречие между текстоветѣ, че и преводътъ на гражданскитѣ постановления на Еклогата, специално тоя на завещанието и наследството по законъ, дава право на бащата при известни условия да лиши децата си отъ наследство, а Законъ Соудный Людемъ (обширната редакция) обезсилва взетото въ гнѣвъ решение („лиха сътворить за гнѣвъ нѣкакъ“) и заповѣдва всѣкиму да бжде дадена неговата часть. Въ действителность обаче тука сме предъ взаимно попълнящи се алтернативни постановления, каквито не единъ пѫть срѣщаме въ материята, регулираща завещанието и наследството по законъ. Така, tit. VI, c. 13 отъ Еклогата постановява: губятъ правото на законно наследство, показвайки се непризнателни, децата, ако биятъ родителитѣ, ако ги тежко обидятъ *(ἐὰν βαρέως αὐτοὺς ὑβρίσωσιν)*, или ги обвинятъ въ престѫпление, или ги наклеветятъ, ако ги огорчатъ, ако правятъ заговори по какъвто и да е начинъ противъ живота имъ, ако влѣзатъ въ сношения съ мащехата или съ незаконната жена (на бащата) въ „тѣлесно смѣшение“, ако, когато родителитѣ сѫ арестувани, мѫжкитѣ деца не се отзоватъ, щомъ бѫдатъ поканени, ако дъщерята не се съгласи да встѫпи въ бракъ, когато родителитѣ пожелаятъ това, и вземе лоши пѫтища *(ἀλλ᾽ αἰσχρῶς διάγειν)*, ако, когато родителитѣ мъмрятъ своитѣ деца, последнитѣ не желаятъ да ги слушатъ.

---

[1] Ср. печатната Кормчия, Глав. 49, зач. 5, стат. „О завѣщанiи“: „Аще ли кто имѣя едино чадо присное, и нѣчто родителема сотворитъ, и на старость не промысленна я оставитъ, прiидетже тоже лице паки, и послоужитъ има, и ꙗко отъ него благопрiимша, и восхощета наслѣдника оставити его своихъ имѣнiи здраву быти ею совѣщанiю“.

Сѫщитѣ строги постановления на Еклогата, които така добре рисуватъ отношенията между родители и деца при наследството по законъ и при завещанието, намираме изцѣло предадени и въ славянскитѣ преводи.[1] Тука има само едно и то твърде характерно измѣнение. Въ оригиналния текстъ, като се говори за помощьта, която мѫжкитѣ деца сѫ длъжни да оказватъ на затворенитѣ си родители, се казва: *ἐὰν τοὺς γονεῖς φυλακιζομένους οἱ ἄῤῥενες παῖδες προτραπέντες μὴ ἀντιφωνήσωσιν* (буквално: „ако мѫжкитѣ деца, поканени, не се отзоватъ на задържанитѣ въ тъмница родители“), а въ посоченитѣ мѣста на Номоканона е предадено: „или моужеска полу дѣти, аще повелѣни бывше женится не послушаютъ“. Отъ где произлиза тая голѣма разлика между оригиналния текстъ и славянския преводъ, не може да се опредѣли точно, тъй като, както на всѣкѫде другаде, така и тукъ, славянскиятъ преводъ не е придруженъ съ никакви обяснения. И най-малкото означение, или каквато и да е схолия отъ рода на схолиитѣ, които сѫ били практикувани въ византийското право, биха ни обяснили тенденцията, вложена въ измѣнението на постановеното отъ Еклогата правило: децата, които не наглеждатъ родителитѣ си въ затвора да бѫдатъ лишени отъ наследство. Какво приложение въ практиката е намирало това постановление на оригиналния текстъ, когато например̌ъ родительтъ или родителитѣ сж бивали престжпници, дали и въ тоя случай негрижещето се за тѣхъ дете ще бжде лишено отъ наследство, могатъ да се правятъ само догадки, първата отъ които е, че сждътъ въ такъвъ случай не е билъ въ състояние да отклони отъ наследство сина, който не е изпълнилъ постановленията на закона. За да се избѣгнатъ, види се, тия флагрантни противоречия, славянскиятъ преводъ, съобразявайки се съ следващето постановление, което предписва на дъщерята да слуша родителитѣ си, когато избира своя съпругъ, е предалъ това мѣсто тъй както го намираме въ Номоканона (Кормчията), именно че децата отъ мжжки полъ се лишаватъ отъ наследство, ако не послушатъ родителитѣ си, когато последнитѣ ги съветватъ да встжпятъ въ бракъ. Това постановление е по-правдоподобно и по-близко до славянскитѣ разбирания, отколкото постановлението на оригиналния текстъ, практикувано въ византийското право.

---

[1] Ср. печатната Кормчия, Гл. 49, зач. 7, стат. 4.

Всички останали предписания на tit. VI, c. 13, като показватъ за лишенъ пжть, колко силна е била властьта на родителитѣ въ семейството и какво надмощие сж имали родителскитѣ права надъ правата на останалитѣ членове („подъ властію соущихъ“), идватъ да подчертаятъ косвено, защо при наличностьта на подобни схващания съставителитѣ на Еклогата въ градацията по наследствата, непосредствено следъ децата и внуцитѣ, викатъ бащата и майката, а едвамъ следъ това поставятъ на редъ наследственитѣ права на дѣдото и бабата наравно съ правата на братята и сестритѣ. Братята и сестритѣ обаче могатъ да наследватъ само, когато е открита най-голѣмата възможность за наследство, т. е. когато семейството се раздѣля, когато то не се намира подъ родителската власть. Защото продължаватъ ли братята да живѣятъ заедно и следъ смъртьта на родоначалника, въпросъ за наследство не може да става.

Отношенията между родители и деца сж, въ титула на завещанието и този на наследството по законъ единъ circulus vitiosus. Всички засегнати въпроси се отнасятъ повече или по-малко до правата и задълженията и на еднитѣ и на другитѣ. Въ този кржгъ на правоотношения по-далечнитѣ роднини или външнитѣ лица играятъ само допълнителна роля: или да се припомни на децата, въ какво се състоятъ задълженията имъ къмъ родителитѣ, или последнитѣ да бждатъ спрѣни отъ необмислени постжпки. Строгитѣ постановления на Еклогата въ tit. VI, c. 13, ограниченията на tit. V. c. 1, лишаването отъ наследство, което се предвижда въ tit. V, c. 6, законната часть, за която говори tit. V, c. 7, идватъ да подкрепятъ нашето гледище. Специално току-що цитиранитѣ постановления на tit. VI, c. 13, напомнятъ освенъ гл. 49, зач. 7, стат. 4 отъ номоканонскитѣ преводи на Еклогата още и една твърде интересна статия, „О сыну непокоривѣмъ", която намираме въ обширната редакция на Законъ Соудный Людемъ: „Аще кому будетъ сынъ непокоривъ, грубитель, не послушая рѣчи отца своего и матерняхъ, они кажутъ, и не послушаеть; ȍтецъ же его и мати изведета его предъ врата градная, мѣста града того, и да ркуть градскымъ мужемъ, глаголюще: се сынъ нашь непокоривъ есть и грубитель, не послушаеть рѣчей нашихъ, вѣтуя, пияница; да побіють и каменіемъ мужа ради того, да умреть: да измуть ѝ злое сами отъ себе, да то видѣвше друзіи да убоятся". Къмъ такива строги, твърде жестоки наказания сж прибѣгвали родителитѣ съ цель да принудятъ децата си да бждатъ покорни, независимо отъ общественото значение на наказанието, когато Законъ Соудный Людемъ заповѣдва възмездието да стане предъ градскитѣ врата въ присжтсвието на всички мжже, които, за назидание на другаритѣ на провинения синъ, могатъ даже да го убиятъ. Разбира се, това сж крайни, изключителни случаи, но все пакъ и тѣ още веднажъ подчертаватъ, при какви условия споредъ Еклогата се практикува правото за наследство, щомъ като тя на първо мѣсто поставя децата и внуцитѣ, на второ мѣсто ония, отъ които произхожда строгата семейна власть, бащата ѝ майката.

Интересна е вариацията, която дава tit. V, c. 7: Всѣки наследникъ, който писмено или устно придобие качеството си на такъвъ, и който въ срокъ отъ една година се възгордѣе *(ὑπέρθεσιν)* и не изпълни изразената (въ завещанието) воля, и ако такъвъ е синъ или внукъ на починалия, нека му се даде само дѣлътъ, който му се пада по законъ[1], ако ли той е нѣкой другъ роднина, нека напълно бжде лишенъ отъ завещания имотъ, и завещанитѣ имоти (и тѣ — *καὶ τοῦτα)* да минатъ върху останалитѣ сънаследници (*συνκληρονόμους*), ако ли наследникътъ, който не е изпълнилъ така изразената воля, е чуждо лице, нека бжде лишено отъ каквото и да е владение (подразбира се на завещанието).

---

[1] Една трета—до четири деца, една половина—при повече отъ петь деца, въ смисълъ тази трета и тази половина да бждатъ раздѣлени на числото на децата, а „възгордѣлиятъ се" да получи своя дѣлъ по законъ.

Кои сж тия други роднини и чужди лица, върху които минаватъ правата на завещания имотъ, титулътъ за завещанията не обажда, но затова пъкъ това прави следващиятъ титулъ за наследстването по законъ. Така, tit. VI, c. 3 постановява: Ако, при още живи родители синътъ или дъщерята починатъ безъ да сж имали деца и безъ да сж оставили завещание, и иматъ братя или сестри отъ единъ баща и отъ една майка (*ἢ καὶ αδελφὰς ὁμοπατρίους καὶ ὁμομητρίους ἔχοντες*) тѣхното наследство трѣбва да бжде повърнато на родителитѣ (*τὴ τούτων κληρονομίαν εἰς τοὺς γονεῖς ἐπανάγεσθαι*), а братята и сестритѣ да нѣматъ правото да възразяватъ. Значи, бащата и майката, както имахме вече случай да видимъ въ другитѣ до сега разгледани постановления на Еклогата, стоятъ предъ братята и сестритѣ. Ако ли пъкъ нѣма и родители, а има дѣдо и баба, следва въ текста, нека тѣ да наследятъ заедно съ еднороднитѣ братя и сестри. И по-нататъкъ tit. VI, c. 4: Ако ли нѣма дѣдо, нито баба, нито пъкъ починалиятъ е ималъ еднородни братя (тука се говори само за братя, но не и за сестри, както въ предшествуващитѣ статии), тогава братята, които сж отъ единъ и сжщи родитель (*οἱ ἐξ ἑνὸς γονέως ἀδελφοί*), нека вэематъ участие въ наследството. Ако ли пъкъ (tit. VI, c. 5) нѣма братя, а има роднини, нека наследятъ тия, които сж по-близо.

Този е редътъ, въ най-сжщественитѣ му части, по който върви наследството отъ починалия завещатель до дѣдото, бабата, братята и сестритѣ. За тоя родъ говори tit. V, c. 7, като опредѣля срока за изпълнение вписаната въ завещанието воля въ продължение на една година Близкитѣ роднини сж ония, отъ които Еклогата иска да бждатъ изправни къмъ волята на завещателя. А кои сж по-близкитѣ и кои по-далечнитѣ роднини, за които говори втората половина на tit. V, c. 7? Изразътъ въ tit. VI, c. 5 „нека наследватъ тия, които сж по-близки“ (*οἱ ἐγγύτεροι κληρονομείτωσαν*; текстътъ на Номоканона, гл. 49, зач. 7, стат. 1, гласи: „или ближнíи прочíи, да наслѣдуютъ“)[1] се обяснява непосрѣдствено въ следващия текстъ. Tit. VI, с. 6 опредѣля: Ако нѣма нито роднини (*εἰ δὲ οὔτε συγγενεῖς εἰσιν*), а има жена на починалия, половината отъ цѣлия неговъ имотъ нека наследи тя, а другата половина нека прибере държавата. Ако починалиятъ нѣма нито жена, тогава цѣлиятъ неговъ имотъ, като на такъвъ който нѣма наследници, да се прибере отъ фиска (*τῷ δημοσίῳ*)[1]. Този последниятъ изразъ — *τὸ δημόσιον* — въ славянския преводъ е миналъ преобразенъ, като е станалъ „апостолская церковь и нищіи".[2] Веднага следъ това обаче, славянскиятъ преводъ се връща къмъ оригиналния текстъ и казва: „Аще ли ни жены боудетъ оумершему, и тогда все имѣніе его, или апостольская церковь, или царьское сокровище, или людскіи соньмъ да пріеметъ"[3].

---

[1] Тука трѣбва да отбележимъ, че цѣлата до сега цитирана материя за реда на наследването по законъ, която въ Еклогата заима пър-

Вземемъ ли предвидъ тоя иначе не много сложенъ редъ на наследване по законъ и го съпоставимъ съ постановленията на tit. V, с. 7 за задълженията, които тежатъ върху означенитѣ въ зевещанието наследници, става ясно, какъ и тука Еклогата държи съ рѣдка последователность за родственитѣ връзки, които завещательтъ не може да пренебрѣгва освенъ при точно означени случаи. На първо мѣсто, сѫщия този tit. V, с. 7 говори за законната часть, която я свързва съ отношенията между родителитѣ и децата, недавайки на последнитѣ въ продължение на една година да се увличатъ, да се възгордѣватъ и да не изпълняватъ изразената отъ завещателя воля. Не се ли покорява на разпоредбитѣ на Еклогата, наследникътъ, когато е синъ или внукъ, губи правата, дадени му по завещание, но получава законната си

витѣ петь статии (tit. VI, с. с. 1, 2, 3, 4 и 5), въ славянския преводъ е събрана въ две статии: статия 1, зачатъкъ 7, глава 49 отъ печатната Кормчия; сравни още статия 2-ра къмъ срѣдата: „Аще ли ꙗкоже речено есть небоудетъ братіи, соутьже ближницы, ближніи да наслѣдуютъ".

[1] Сравни славянския текстъ въ печатната Кормчия, гл. 49, зач. 7, стат. 2-ра къмъ края: „Аще ли ни ближникъ боудетъ, есть же жена оумершаго, полчасти отъ всего имѣнія его да наслѣдитъ, а иная апостольская церковь и нищіи да приемутъ".

[2] Какъ е станало това измѣнение на текста, не е мѫчно да си обяснимъ като знаемъ, че първитѣ носители на писаното славянско и старобългарско право сѫ били духовни лица и че преводитѣ отъ Еклогата сѫ станали въ една епоха, презъ която е било възприето християнството.

[3] Ср. печатната Кормчия, гл. 49, зач. 7, стат. 2, последното постановление.

часть. Другитѣ, по-далечнитѣ роднини и чуждитѣ, споменати въ завещанието, губятъ въ такъвъ случай всѣко право да наследватъ. По този начинъ Еклогата и тукъ третира различно наследницитѣ, които сами по себе си сж повикани да наследватъ като най-близки по родство и като вече намиращи се въ владѣние на наследството,[1] а сжщо и наследницитѣ, придобили качеството си на такива по законъ или по волята на завещателя.[2]

Въ своитѣ грижи да огради интереситѣ на семейството и тѣзи на семейнитѣ членове, Еклогата, подъ влияние на института на pastumus-а въ римското право,[3] въ tit. V, c. 5 постановява (втората половина на статията): „. . . Ако следъ депозирането на завещанието имъ се роди отроче, (завещательтъ) да има правото и свободата да измѣни завещанието или да го остави въ сила, а роденото (дете) нека се събере съ останалитѣ братя и да наследи[4]. Какъ се е постжпвало обаче, когато въ завещанието сж били означени за наследници само външни лица и следъ това се е явявалъ въпросътъ за правата на новороденото дете? И тука направеното завещание остава въ сила. Измѣнява се само положението по отношение на прескочения наследникъ. Това се съзира ясно по смисъла на tit. VI, c. 1 (зач. 7, ст. 1 на славянския преводъ). Общото правило, установено за наследствата на децата въ посоченото мѣсто на Еклогата, покрива наследственитѣ права на всички чеда („и боудутъ емоу чада или внучата, сіи да наслѣдуютъ)". Изразътъ „боудутъ емоу чада" (*οὐκ εἰσὶ τέκνα*) не значи вече само *ὑπεξούσιοι*, но и такива, които сѫ зачenати отъ сѫщия баща, макаръ и родени следъ неговата смърть. Завещанието на такъвъ баща единъ видъ се връща, за да корегира едно отъ по-рано възприето становище и вземе въ законно съгласие и новия членъ на семейството. Тогава грижитѣ за този новъ членъ сѫ грижи, подпадащи подъ правилата за малолѣтнитѣ.[1] Ако обаче, едно отъ децата, неспоменато въ завещанието, е било родено преди смъртьта на бащата, тогава възъ основа на цитирания вече tit. VI, c. 13, трѣбва да се приеме, че изпълнительтъ на завещанието, въ случая — сѫдътъ, е билъ дълженъ да установи, дали то не подлежи на едно отъ изключенията, за които говори c. 13, ср., дали не се е показало недостойно къмъ родителитѣ си. Има ли всички качества на законенъ наследникъ, тогава неспоменаването му въ завещанието не бърка, по силата на tit. VI, c. 1, да наследи по реда, по който наследватъ и postumi-тѣ. Интересно е тука да отбележимъ, че Еклогата нигде не споменава специално за случаитѣ, при които на едно отъ децата завещательтъ е оставилъ по-малко отъ законно припадаващата му се часть. При тия случаи може да се предположи, че сѫ настѫпвали правата, означени въ tit. V, c. 7 и tit. XVI, c. 4, относящи се до законната часть.

---

[1] Базелскиятъ проф. F. Schulin въ една твърде интересна студия върху старогръцкото право (Das griechische Testament, verglichen mit dem römischen, Basel, 1882) твърди, че споредъ атическото наследствено право ipso jure наследникъ на бащиния имотъ става този синъ, който пръвъ се е задомилъ и подеме работитѣ на баща си; сравни стр. 21 сл. Останалитѣ роднини и пр. наследватъ само когато сж специално дарени отъ завещателя.

[2] За разликата между агнатни роднини, гентили и чужди (proximus agnatus, gentilis et extraneus) въ римското наследствено право, ср. Rud. Sohm, Instit., стр. 444 и 510 сл. Beiträge zur Geschichte des römischen Erbrechts, стр. 120 сл.

[3] Rud. Sohm, Instit. стр. 545.

[4] Ср. печ. Кормчия, гл. 49, зач. 5, стат. 5 долу: „. . . Аще ли по сотворенiи оубо и благословенiе, съ таковымъ завѣтомъ да держатъ силу, рожьшеежеся да внидетъ съ прочею братiею и да наслѣдуетъ“ — *τὸ δὲ γεννώμενον συνερχέσθω τοῖς λοιποῖς ἀδελφοῦ καὶ συγκληρονομείτω.*

Речемъ ли да погледнемъ задъ сухитѣ правила на закона, ние мислимъ, че и тукъ се натъкваме на разликата между *ὑπεξούσιοι* и *αὐτεξούσιοι*, т. е. между ония, които продължаватъ да живѣятъ подъ властьта на родителитѣ, и ония, които сѫ се отдѣлили и живѣятъ самостойно. Такова едно дѣление е твърде правдоподобно, особено като се знае, че излѣзлитѣ отъ семейството членове иматъ всичката възможность да припечелватъ, а ония, които сѫ останали, нѣматъ тая възможность и не е изключено да сѫ получавали повече. Родствената имъ близость до родоначалника-завещатель и обстоятелството, че тѣ сѫ останали да дѣлятъ съ него трудъ и общи грижи, говори винаги въ тѣхна полза предъ завещателя, той да имъ завещае повече или даже да имъ завещае всичко. Приспечеленото, т. е. това, което „подвластію соущихъ“ сѫ придобивали по частенъ редъ за себе си, а не за семейството, не може да се пресмѣтне при подѣлбата по завещание, защото тогава значението на тоя ясно очертанъ институтъ се губи. Въ tit. XVI, c. 1 Еклогата говори за приспечеленото въ време на война, което остава въ собственость на войника по реда, който вече се изтъкна въ първата часть на настоящето изложение[1]. Славянскиятъ преводъ предава тия мѣста отъ Номоканона, които се отнасятъ до tit. XVI, c. 1 въ зач. 6, стат. 1, и още отъ самото начало опредѣля, че братята, единътъ отъ които е войникъ, могатъ следъ смъртьта на родителитѣ да си подѣлятъ имането; ако обаче наследството остане нераздѣлно и братята живѣятъ въ продължение на десеть години заедно, то всичко придобито се смѣта за общо и тѣ го раздѣлятъ по равно: „аще ли безъ оуреченія (ако не сѫ се урекли да се раздѣлятъ), се да творита до десяти лѣтъ по воинствѣ единію от нихъ поживета, во всѣхъ притяжанныхъ има, по десяти же лѣтѣхъ или отъ роуги, или отъ дѣла общаго ею дому и тщанія, съ пребывшимъ въ тому братомъ равною частъ раздѣлити има“. Така е, когато братята си раздѣлятъ семейнитѣ имоти сами: тѣ трѣбва да иматъ предвидъ горното постановление на Еклогата. Но какъ е, когато бащата или изобщо родителитѣ завещаватъ? Ако тѣ сѫ завещали всѣкиму по равно, Еклогата покрива тѣхното завещание съ силата на закона. Въ противенъ случай — освенъ ако за това иматъ посоченитѣ по-рано законни основания — завещанието трѣбва да бѫде измѣнено. И въ единия и въ другия случай обаче, следъ като изтекатъ други три години отъ общото владение на семейнитѣ имоти, при подѣлбата, войникътъ изважда предварително отъ общото онова, което е придобилъ и което му служи въ време на война. Но вещитѣ, принадлежащи на войника, не може да присвоява никой отъ *ὑπεξούσιοι*-тѣ, нито даже завещательтъ, преди смъртьта на когото войникътъ е ималъ въ свое владение войнишкитѣ си принадлежности.

---

[1] За опекунството „назначено отъ родителитѣ", ср. Ecl. tit. VII, c. 1.

Въ съвсемъ друго положение сѫ правата на дъщерята, която е получила зестрата си. Да се приеме, че дъщерята, като е взела своя дѣлъ при женитбата, може да се нареди съ ония, които се ползуватъ отъ наследството, или бжде упомената въ завещанието, значи да се влѣзе въ противоречие съ духа на Еклогата. Като е получила зестрата, дъщерята е получила всичко. Все пакъ въ засегнатитѣ отношения, създадени при раздѣляне на семейнитѣ имоти по завещание, Еклогата премълчава положението на дъщерята. Взела веднажъ своя дѣлъ (зестрата), тя нѣма правото да претендира или да претендиратъ други отъ нейно име, че е била забравена въ завещанието. Въ противенъ случай, когато дъщерята не е получила своя дѣлъ въ видъ на зестра, Еклогата навсѣкжде я третира почти еднако съ братята. Това се вижда ясно въ всички постановления на tit. VI, тамъ, гдето се говори за наследство на децата (*τέκνα*). Така, с. 1 отъ цитирания титулъ говори за „деца и внуци.“ Сжщото повтаря с. 2; а с. 3 установява: Ако синъ или дъщеря (*Ἐὰν υἱὸς ἢ θηγάτηρ*) при живи родители починатъ безъ деца и безъ завещание... наследството да се върне на родителитѣ, а братята или и сестритѣ (*ἀδελφοὺς ἢ καὶ ἀδελφάς*) да нѣматъ правото да възразяватъ.

---

[1] Сравни стр. 15; ср. още tit. XVI. c. c. 1—5: *περὶ στρατιωτικῶν κερδῶν*.

Еклогата зачита дъщерята като равноправенъ членъ съ еднакви семейни права и задължения. Но веднажъ излѣзла отъ родителския домъ и получила своя dos, тя престава само по себе си да има други освенъ роднинскитѣ си връзки съ останалитѣ братя и сестри. Това, което Еклогата не казва изрично, но подразбира, казва го другъ отъ споменатитѣ вече по-късни византийски правни паметници, а именно Епанагогата: за дъщерята, следъ като получи зестрата си, нѣма мѣсто въ завещанието (*αὐτὴν τῇ δοθείσῃ ὑπὲρ αὐτῆς προικὶ καὶ μὴ ἔχειν μέρος ἐκ τῆς αὐτοῦ κληρονομίας*)[1] Сжщо тъй, споредъ една отъ по-къснитѣ императорски новели (Coll. Novellarum IV, Nov. L) дъщерята, получила своя dos, не може да наследва. Въпросната новела обаче дава едно пояснение, което при по-раншнитѣ постановления законътъ остава да се подразбира: дъщерята не се лишава отъ наследство, ако бащата не е ималъ други деца. Следователно правилото, установено отъ tit. VI, с. с. 1, 2 и 3 на Еклогата, че децата т. е. синоветѣ и дъщеритѣ, идватъ на първо мѣсто, важи и тогава, когато дъщерята, следъ като е получила своята зестра, остава единствена наследница съ право да предшествува всички останали наследници. Едно подобно схващане сигурно винаги се е имало предвидъ и при прилагане на правото на Еклогата, макаръ тази последната да не дава токущо поменатата ясно опредѣлена формула. Правата на дъщерята се възприематъ отъ Еклогата като такива на равноправенъ членъ. Но предназначението на дъщерята е по-друго отъ онова на синоветѣ: излѣзе ли веднажъ отъ кѫщи, получи ли своята зестра, дъщерята нѣма правото да иска да бѫде помената въ завещанието. Ако бащата-завещатель е направилъ това, останалитѣ негови деца, включително и неомѫженитѣ дъщери, сѫ въ правото си да искатъ отъ сѫда да отмѣни завещанието. Подъ влияние на тия разбирания, види се, Руската Правда, III. 118, постановява: „Ако дъщеритѣ сѫ (останали) въ кѫщи (въ родителския домъ), една часть (отъ наследството) се дава на тѣхъ; ако сѫ омѫжени, не имъ се дава нищо“.[1] Въ сѫщия текстъ по надолу обаче, следва: „Ако една сестра (на братята) е останала въ кѫщи, тя не получава наследство, но братята я задомяватъ както могатъ“ (Р. П., III. 125). Тѣзи подробности, които не срѣщаме въ византийското право въ тази имъ форма, на пръвъ погледъ изглеждатъ противоречиви, а въ действителность тѣ се допълнятъ една съ друга: III, 118 постановява дъщеритѣ, останали неомѫжени, да иматъ правото да получатъ „една часть,“ а III. 125 принуждава братята да се погрижатъ за сестрата и да я омѫжатъ „както могатъ,“ т. е. както намѣрятъ, както се споразумѣятъ съ онзи, който е поискалъ рѫката на сестра имъ.[2] Съ тия случаи още веднажъ се подчертава, че наследственото право на Еклогата се е отразило не само въ славянскитѣ преводи на Номоканона, но и въ по-кѫснитѣ славянски правни паметници като Руската Правда.[1]

---

[1] Coll. libr. jur. gr. r. (Zach. v. Lingenthal) стр. 177, Epanagoge, tit. XXXIII, c. 11; схолията къмъ tit. XXXIII. c. 11 обяснява и разликата между *ὑπεξούσιοι* и *αὐτεξούσιοι*. За това, че дъщерята следъ като е получила зестрата си, нѣма право да иска наследство, сравни още Harmenopulos V, 8, 23. и *Μικρόν* Θ. 15.

---

[1] Сравни по предмета обширнитѣ обяснения на бонския професоръ Гьоцъ, Leopold K. Goetz, Das russische Recht, Stuttgart, 1912 t. III. стр. 353, а сѫщо така и тия на единъ отъ първитѣ изследвачи на старото руско право — Joh. Ewers, Das älteste Recht der Russen (Dorpat u. Hamburg 1826) стр. 322. Обстоенъ разборъ на книгата на Ewers даваме въ студията си върху славянското семейно и задружно право, Ist die Zadruga-Hauskommunion eine juristische Person? Leipzig, 1910, стр. 5, 11 сл.

[2] Goetz, ibid. стр. 370 (III) подържа, че дъщерята на свободния-русинъ е наследвала еднакво съ братята както бащата тъй и майката.

Навсѣкѫжде въ титула на завещанието на Еклогата, майката върви нераздѣлно съ бащата. Тъй tit. V, c. 1 говори „за родители, които сѫ дали зестрата;“ tit. V, c. 5 говри за „родители, които завещаватъ;“ tit. V, c. 6 постановява: „децата да не постѫпватъ така, че да ускоряватъ смъртьта на своитѣ родители и на старость да не ги оставятъ безъ да се грижатъ за тѣхъ“. Въ сѫщото мѣсто по надолу Еклогата дава право на „родителитѣ да взематъ за наследници други, чужди, лица.“ А tit. VI, c. 1 постановява бащата и майката следватъ следъ децата, но вървятъ, съ наследственитѣ си права предъ братята и сестритѣ на починалия.

Майката играе винаги една първостепенна роля. Какво мѣсто заема майката специално по отношение на завещанието, Еклогата не говори. Съставителитѣ на паметника не сѫ посмѣли да наредятъ майката наравно съ децата, когато последнитѣ проявяватъ напр. грѣшки или незачитане къмъ завещателя. Обикновено личностьта на майката е света. Майката рѣдко грѣши. Нейното достойнство се слива съ достойнството на бащата-родоначалникъ. Но това, което не говори титулътъ за завещанието, казва го тоя за наследството по законъ: „Ако нѣма роднини, но има жена на починалия, половината отъ цѣлия имотъ нека наследи тя“ (tit. VI, c. 6). Кои роднини разбира тука Еклогата? Това е казано въ tit. VI, c. c. 1 и 2: майката идва на второ мѣсто следъ децата и на равно съ братята и сестритѣ на наследодателя. Всички други роднини, споредъ правото на Еклогата, оставатъ следъ майката. Какъ обаче Еклогата разрешава въпроса за наследството, когато жената продължава следъ смъртьта на съпруга да живѣе заедно съ своитѣ деца? Специални указания за това нѣмаме. Но отъ всичко казано до сега е ясно, че майката продължава сѫществуването на семейството въ формитѣ, които то е имало докато е билъ живъ наследодательтъ, и че следъ неговата смърть тя автоматически го замѣства. Властьта на бащата преминава въ рѫцетѣ на майката, децата не могатъ да се отдѣлятъ освенъ при случаитѣ, въ които могатъ да направятъ сѫщото още докато е живъ бащата. Наследството обаче остава за децата въ латентно състояние.

---

[1] Goetz, ibid. стр. 369.

Което значи, че Еклогата следъ смъртьта на бащата и при наличностьта на майката не признава разпадането на семейната цѣлость. Майката получава, и то половината отъ имотното състояние на бащата, щомъ нѣма кой да я конкурира по законъ. Въ такъвъ случай другата половина получава фискътъ, или както е въ славянския преводъ — „апостольская церковь и нищіи“; а по-надолу: „апостольская церковь, или царьское съкровище, или людскіи соньмъ“.[1] Ако починалиятъ нѣма и жена („аще ли ни жены боудетъ оумершему“ — *εἰ δὲ οὔτε γυνὴ τῷ τελευτήσαντι ὕπεστι*)[2], тогава цѣлиятъ неговъ имотъ да се вземе въ полза на фиска. Но ако освенъ жената има и други роднини, които въ наследството вървятъ следъ нея, и тогава ли споредъ Еклогата се дава половината респ. цѣлото наследство на фиска? Текстътъ, както въ оригинала така и въ славянскитѣ преводи не е съвсемъ ясенъ. Изразитѣ *οὔτε γυνή*, „ни жены“, трѣбва споредъ насъ да се разбиратъ, че не е имало, освенъ жената, никакви други роднини, които да сѫ на лице и да сѫ имали правото да наследватъ. Това се разбира и отъ началото на цитирания tit. VI, c. 6, „ако нѣма и роднини, а има жена“ (*εἰ δὲ οὔτε συγγενεῖς εἰσὶν*), т. е. ако нѣма никакви роднини, и жената е единствениятъ наследникъ, тогава фискътъ дѣли съ нея наследството по на половина. Нѣма ли и жена, фискътъ (*τὸ δημόσιον*) става пъленъ господарь. Обаче какво става съ имота, ако завещательтъ го е завещелъ изцѣло на жената? Като сѫдимъ по практиката, която е сѫществувала относно правата на бащата да завещава цѣлия си имотъ на децата, трѣбва да приемемъ, че той е ималъ право да стори това и за майката. Възприетитѣ отъ старобългарското право постановления на Еклогата не правятъ тази разлика, затова и тука трѣбва да се обърнемъ къмъ по-късни паметници на старо-славянското право, като Руската Правда, за да можемъ по аналогия да проследимъ, какъ сѫ били прилагани на практика тия случаи. Руската Правда, III. 123 постановява: „Ако една жена остане следъ (смъртьта на) мѫжа (вдовица), на нея се дава една часть — но като се вземе отъ другитѣ — и тя е господарка на частьта, която ѝ е отдѣлилъ нейниятъ мѫжъ, но не е нужно да наследи мѫжа си“. Последниятъ изразъ

---

[1] Ср. Номоканона (печ. Кормчия), гл. 49, зач. 7, стат. 2 долу; Ср. и стр. 42 у насъ.

[2] Номоканонътъ на сѫщото мѣсто; Ecl. tit. VI, c. 6.

„не е нужно да наследи мжжа си“ е въ свръзка съ наличността на децата, които сж истинскитѣ наследници на бащиния имотъ и на семейството; и ако бащата остави „една часть“, то е за случаитѣ, когато децата се отдѣлятъ отъ майката, или пъкъ по решение на роднински съветъ или сждъ, тѣ бждатъ принудени да се отдѣлятъ отъ нея. Въ случай, че жената е съвършено сама, не може да се приеме, че тя става пълна господарка на имотитѣ: за славянския правовъ мирогледъ и славянскитѣ семейно-правни разбирания не е допустимо при изтъкнатитѣ обстоятелства на останалата сама жена да се позволи, напр. следъ като е получила всички имоти, като се омжжи повторно, да ги предаде отъ семейството, останало безъ наследници, на новото семейство, което тя образува. Тука фискътъ респективно публичната власть слага ржка върху половината отъ наследството. По сжщитѣ съображения ние мислимъ, че и когато мжжътъ по завещание оставя имотитѣ си на жената, фискътъ пакъ е слагалъ ржка върху наследството въ размѣръ на половината, както Еклогата предписва да се постжпва съ безнаследствени имоти, отиващи изцѣло за фиска.[1] Постановленията на Еклогата сж категорични: само ако нѣма на лице други роднини, тогава жената получава половината по законъ. Предположението е, че завещательтъ не би могълъ да премине тая граница, толкова повече, че славянскитѣ преводи на въпроснитѣ мѣста отъ Еклогата говорятъ за правото на църквата сжщо тъй да получава една часть отъ имотитѣ на починалитѣ безъ наследници наследодатели.[2] Лесно е да разберемъ въ сжщото време, защо въ българскитѣ земи и до день днешенъ е запазенъ обичаятъ, щото тия, които нѣматъ наследници, обикновенно да завещаватъ своитѣ имоти на църквитѣ и манастиритѣ. Въ това отношение постановлението на Еклогата въ tit. VI, c. 6 е ясно и се е практикувало отъ най-стари времена. Нѣма да бждемъ далече отъ истината, ако предположимъ, че измѣненията, които славянскиятъ преводъ прави на крайнитѣ две изречения, на tit. VI, c. 6 като освенъ *δημόσιον* (която дума се предава съ израза „царьское сокровище“) прибавя и църквитѣ, сж намирали своитѣ оправдания въ живота. Съ направенитѣ промѣни въ оригиналния текстъ носителитѣ на писаното право на Еклогата сж само оформили една сжществуваща практика, лесно обяснима за единъ народъ, възприелъ християнството, какъвто е билъ българскиятъ. По такъвъ начинъ Еклогата стои близко до славянскитѣ разбирания и на първо мѣсто до българскитѣ, не само по отношение на завещаванията за църкви, манастири и богоугодни заведения, но и изобщо що се отнася до цѣлата материя, уреждаща завещанията.

---

[1] По сжщия въпросъ сравни мнението на бонския проф. Гьоцъ, въ коментариитѣ му върху правото на „Русская Правда“, Goetz, ibid. стр. 368 сл.

[2] Ср. Номоканона, гл. 49, зач. 7, стат. 2 долу.

Това изпъква най-ясно отъ формитѣ, които Еклогата предписва за завещанието.

Споредъ Юстиниановото право, завещанието се прави или устно предъ седъмь души свидетели, или на седъмтѣ души свидетели се показва написаното завещание и завещательтъ подписва въ тѣхно присжствие, следъ което подписватъ и тѣ и запечатватъ завещанието. Въ случай, че завещательтъ не е грамотенъ, тогава той трѣбва да намѣри лице, което да подпише вмѣсто него.[1] Тази е основата, върху която и Еклогата гради формитѣ на завещанието.

Споредъ tit. V, с. 2 отъ Еклогата, писменото завещание е редовно, когато за цельта присжствуватъ въ едно и сжщо време (*ἐν ἑνὶ καὶ τῷ αὐτῷ καιρῷ* — изразътъ е предаденъ въ славянския текстъ съ една дума: „въ коупѣ") седъмь души достовѣрни свидетели (*ἀξιοπίστων μαρτύρων*).[2] Който завещава, длъженъ е да напише саморжчно, или чрезъ поставено за подписване лице (*χειρόχρηστος*) името на наследника, когато иска да го отбележи безъ да съобщава името му на свидетелитѣ.[3]

Три важни обстоятелства обръщатъ вниманието ни върху постановленията на Еклогата, отнасящи се до формитѣ на завещанието.

На първо мѣсто, Еклогата изисква единство на време. Седъмьтѣ души свидетели трѣбва да сж събрани въ едно и сжщо време, подразбира се — и на едно и сжщо мѣсто.

---

[1] Rudolf Sohm, Jnstit., стр. 538 сл.

[2] „Достовѣрнихъ по-слухъ, на то призванымъ", ср. Номоканона, по печатната Кормчия, гл. 49, зач. 5, стат. 2-ра.

[3] Последното изречение въ славянския текстъ е предадено така: „И назнаменающимъ завѣщающему хотящу, и своимъ написанiемъ свою рукою, Христово имя наслѣдника (с. р. собственото име на наследника) втомъ назнаменовати, не ювляюще послухомъ аще хощетъ въ ображеная своя".

Това постановление възприето отъ Юстиниановото право, минава не само въ Еклогата, но сѫщо тъй и въ по-кѫснитѣ византийски правни паметници.[1] Сѫщото е и по отношение подписването и запечатването на завещанието. Тукъ Еклогата не се отличава отъ правнитѣ паметници на Василиевата и следъ — Василиева епохи.[2] Въ славянския текстъ постановленията на Еклогата по тази материя сѫ предадени изцѣло и следователно не може да става споръ, прилагани ли сѫ, или не. Завещанието у славянитѣ, както впрочемъ и у всички други арийски народи,[3] има единъ особенъ сакрадотопенъ характеръ: завещательтъ изказва своята последна воля почти винаги въ свръзка съ едно желание, следъ смъртьта да му се почете обредно името, или да бѫде свързано съ известни човѣколюбиви дѣла. При такива условия твърде естествено е било присѫствието на повече души свидетели, които да придадатъ по-голѣма тържественость на свързанитѣ съ завещанието обредности. При това разбиранията на славянскитѣ народи сѫ създали у тѣхъ едно правосъзнание, което се характеризира съ наклонностьта имъ щото по-важнитѣ събития отъ семейния животъ едно отъ които е изказване на последната воля, да ставатъ при особена публичность. Така постановленията на Еклогата, изискваща за оформяване на завещанието седъмь души свидетели, сѫ постановления, намѣрили благоприятна почва за развитие. Съ приемането на писменостьта отъ славянскитѣ народи по-лесно е било да се въведе и задължението да ставатъ завещанията писменно, както предписва tit. V. c. 2. Ако завещательтъ не е билъ грамотенъ, подписвалъ го е повиканиятъ *χειρόχρηστος*, функциитѣ на когото сѫ опредѣлени въ Еклогата.[4] Юстиниановото право е изисквало завещательтъ да напише съ собствена рѫка имената на ония, на които писмено завещава имота си.[5] Еклогата пъкъ се задоволява да изиска отъ свидетелитѣ да бждатъ достовѣрни (*ἀξιοπίστων μαρτύρων* — „довтовѣрныхъ по-слухъ, на то призванымъ“).[1] Еклогата предвижда и едно намаление въ броя на свидетелитѣ, когато особенитѣ условия изискватъ това. Така tit. V, c. 4 установява какво, ако на мѣстото, гдето се прави завещанието, не могатъ да бждатъ намѣрени седъмь души свидетели, то свидетелитѣ могатъ да бждатъ петима и даже трима. Въ такъвъ случай се разбира, че мѣстото, гдето се прави завещанието, е нѣкое отдалечено, малко населено мѣсто, както е обикновено по селата при усилена полска работа[2]. Тия случаи ще да сж имали предвидъ съставителитѣ на Еклогата, като сж постановили намалението на свидетелитѣ отъ седъмь на петь и отъ петь на трима души. Трimata души свидетели и за селата обаче сж били едно изключение. Това се потвърждава отъ обстоятелството, че по-късно Василикитѣ отоново се връщатъ на петьтѣ души свидетели, респ. седъмьтѣ, като необходими за редовностьта на завещанието, и то независимо отъ това, дали се завещава въ градъ или въ село. Намаление на числото на свидетелитѣ е допустимо само въ случай на заразни болести, когато изобщо на завещателя, почувствувалъ своя край, не е възможно да има на разположение толкова души свидетели. Въпрѣки тия по-късни измѣнения въ института на свидетелитѣ при завещанието, византийското право нѣма една постоянна мѣрка: императоръ Лъвъ, отъ македонската династия, въ една новела (Coll.novellar. II, nov. 41),[3] постановява щото, свидетелитѣ за завещанието въ градоветѣ да бждатъ петима, а тия за селата — трима, връща се значи къмъ формитѣ, изисквани отъ Еклогата. Тия именно форми на Еклогата сж изцѣло възприети въ славянския преводъ, както го намираме въ глава 49-та на Номоканона: „Аще кто на коемъ любо мѣстѣ завѣщаетъ писаніемъ, или не написаніемъ, седьми на се не обрѣтающимся послухомъ, то и предъ пятію завѣщаетъ

---

[1] Ср. Epan. tit. XXIX, c. 4: *μιᾷ ὑφῇ συναπτῶς*; Proch. XXI. 4 и Harmenopulos V. 1. 4.

[2] Ср. цитираната Epan., ibid tit. XXIX, c. 4.

[3] Сравни върху домашния култъ и родството въ арийската челядь статиитѣ ни въ „Юр. Пр.“, кн. XXII, 3 и 5.

[4] Сравни Ecl. tit. V, c. 2: *τοῦ διατιθεμένου ὀφέλοντες διὰ τῆς ἰδίας ὑπογραφῆς ἢ διὰ χειροχρήστου τὸ ὄνομα τοῦ κληρονόμου ἐν αὐτῇ ὑποσημειώσασθαι. . .*

[5] Ср. Rud. Sohm, Jnstit. 530 сл.; Ср. сѫщо de testamentis I, 29. c — Една по-кѫсна новела (Nov. CXLV c. 9) дава правото на завещателя

да не съобщава на свидетелитѣ името на наследника; Това е така нареченото „мистично завещание.“ Ср. по въпроса Zach. v. Lingenthal, Geschichte 150 сл.

[1] Ecl. tit. V, c. 2. или печ. Кормчия, гл. 49, зач. 5, ст. 2.

[2] Ср. по въпроса Epan. XXIX, 16, която говори за *ἀγροὺς γενομένας διαθήκαις* — за завещания, правени на село. — Ср. Z. v. Lingenthal *'Ανέκδοτα*, 186.

[3] Ср. Zach. v. Lingenthal. *'Ανέκδοτα*, стр. 182 сл.

ıаже о себѣ. Аще ли предъ трети обрящается, нетверду завѣтующему быти совѣту“. Славянскиятъ преводъ, като възприема и трима свидетели за достатъчни, бележи, че въ такъвъ случай това завещание по отношение на завещанието, направено предъ седъмь или петь души свидетели, е „нетвердо.“. Но колцина и да сѫ свидетелитѣ, когато тѣ притежаватъ качества, които Еклогата на първо мѣсто изисква да бѫдатъ *ἀξιοπίστοι*, предполага се, че тѣ, свидетелитѣ, не винаги трѣбва да знаятъ означенитѣ отъ завещателя имена на лицата, които ще наследватъ: бащата-завещатель може да поиска да скрие имената на тия, които ще наследватъ. Специално постановление за това обаче не намираме въ Еклогата. Само единъ отъ цитиранитѣ вече по-късни византийски правни паметници, Епанагогата, въ tit. XXIV, c. 4, говори за поменатото вече мистично завещание,[1] което е възможно само при писменитѣ форми. Що се отнася специално до формитѣ на неписанитѣ завещания, като се изключи обстоятелството, че при тѣхъ завещательтъ устно предава своята последна воля въ присѫтствието на надлежното число свидетели, останалитѣ формалности сѫ ясно опредѣлени: и тука единството на време, въ което се прави завещанието, достовѣрностьта на свидѣтелитѣ, числото на последнитѣ (tit. V, c. 4) оставатъ сѫщитѣ, и което е най-важното — устното завещание, ако не се намѣрятъ седъмь души свидетели, може сѫщо да бѫде направено предъ петима, респективно трима души свидетели. Съображенията за това сѫ вече изтъкнати.[2] По отношение на числото на свидетелитѣ обаче едно отклонение прави завещанието на раненитѣ на война и намиращитѣ се на пѫть. И тукъ завещательтъ е длъженъ да направи завещанието си предъ седъмь, респективно петима или трима свидетели, споредъ това, колцина могатъ да се намѣрятъ, но веднага следъ това прибавя: *ἐπεὶ καὶ β̄. ἐὰν εὑρεθῶσι* — „аще и два обращетася“ (tit. V, c. 8 и гл. 49, зач. 5, ст. 7). Въ текста има и едно друго, твърде характерно постановление: преди да изреди числото на свидетелитѣ, Еклогата казва, че ако нѣкой, като е раненъ на война и като се намира на пѫть, почувствува че ще умре и на мѣстото не се намѣри юристъ (*νομικὸς*) или другъ, който да е грамотенъ, нека завещательтъ изкаже волята си предъ. . . (следва числото на свидетелитѣ).

---

[1] Ср. Coll. libr. jur. gr. r. отъ Zach. v. Lingenthal (Leipzig, 1852): *περὶ μισθώσεως*, стр. 150. — Ср. още при насъ стр. 52 подъ линия 5.

[2] Zach. v. Lingenthal, като говори и за единъ трети видъ завещание, за тъй нареченото сѫдебно завещание, взето отъ Юстинияновото право, — testamentum principii vel judici ablatum, отбелязва (Geschichte, 181), че то е минало само въ единъ отъ по-къснитѣ византийски правни паметници, Basil. XXXV, 2. 15, а всички останали византийски сборници, включително Еклогата, не го познаватъ.

Какъ съставителитѣ на Еклогата сѫ дошли до необходимостьта да изискватъ въ време на война завещанието да бѫде подписано отъ правникъ или отъ нѣкой грамотенъ (*ἐπιστάμενος γράμματα*), когато тая категория свидетели не се споменува при другитѣ обикновени случаи когато не се воюва и при които по-лесно е било да се намерятъ юристи и грамотни? И сетне, достатъчно ли е било за оформяване на писменото завещание, когато последното е било приподписано само отъ единъ юристъ и само отъ единъ грамотенъ, или и въ такъвъ случай пакъ сѫ били нужни (споредъ числото на свидетелитѣ, означени въ tit. V, c. 8) най-малко двама свидетели юристи[1], респективно двама грамотни хора? Еклогата въ по-нататъшнитѣ си разпоредби за завещанията не дава отговоръ на тия въпроси. Но може да се предположи, че при наличностьта на единъ юристъ (въ оригиналния текстъ думата „юристъ“ е употрѣбена въ единствено число), който предполага се е заемалъ сѫдебна длъжность, завещанието могло да бѫде оформено като редовно. Сѫщото и относно грамотния свидетель: трѣбва да се приеме веднага, че само неговото приподписване е било достатъчно да се оформи завещанието при изключителнитѣ обстоятелства, въ време на война.

Еклогата изисквала отъ всички свидетели, при каквито и да било обстоятелства, да бѫдатъ хора съ изпитано промишляване — *ὑπὸ ἀκροατῶν δοκιμαζομένης προλήψεως*[2]. Tit. V, c. 8 е предаденъ въ славянския преводъ както следва: „Аще кто на рати оуıазвенъ, или на пути и хотя къ смерти приближитися, и ıаже о себѣ хощетъ оуставъ сотворити, надъ обѣма же сима, задничникъ (наследникътъ, който остава), или инъ кто не обрящется свѣдыи книгъ, председьмiю, или предъ пятію, или предъ треми послухи, свой да сотворитъ совѣтъ, понеже аще и два обращетася сею ꙗвѣ ꙗко послуха искушаема прежде пріятія".[1] Прави впечатление, че въ славянския преводъ, изразътъ *ἐπ ἀμφοτέροις δὲ αὐτῶν νομικὸς ἢ ἕτερός τις μὴ εὑρεθῇ ἐπιστάμενος γράμματα*, се предава съ „или инъ кто не обрящется свѣдыи книгъ", безъ да се споменава за *νομικός*. Безъ съмнение, юристи въ България и другитѣ славянски страни не е могло да нѣма, щомъ като е имало вече писани закони. Но че славянскиятъ преводъ за случаитѣ, при които се прави завещание въ време на война, пропуска да преведе *νομικός*, а привежда само *ἐπιστάμενος γράματα* — „свѣдыи книгъ," показва, че, тѣзи, които сѫ превели респективнитѣ глави отъ Еклогата, сѫ смѣтнали, че понятието „свѣдыи книгъ" покриза понятието сведущъ да чете и разбира писмо, а следователно и писани закони. Важното е на първо мѣсто да се осигури достовѣрностьта на изразената въ завещанието воля, на второ да се отклонятъ евентуални затруднения при означението на ония, които ще наследватъ починалия на война, или на далеченъ пѫть.

---

[1] Двамата свидетели намираме и въ нѣкои отъ по-къснитѣ византийски правни паметници. Ср. Прохирона XXI, 17.

[2] Ср. tit. V, c. 8.

Що се отнася до реда, по който е било отваряно писменото завещание, Еклогата дава само нѣкои кратки напѫтвания.[2] За редътъ на наследването паметникътъ е възприелъ единъ единенъ изразъ *ἡ διακατοχή*. Тоя редъ не е обаче редътъ на сѫдебното отваряне на завещанията. Него Еклогата не познава. Създадена за специални нужди, предизвикани отъ условията, въ които се е намирала Източната римска империя, Еклогата подразбира, безъ изрично да установява това, че приложението на волята на завещателя следъ неговата смърть става нѣкакъ автоматично: всѣки единъ отъ тѣзи, които трѣбвало да получатъ часть отъ имота на завещателя, или цѣлия имотъ, сѫ влизали въ ролята си на владѣтели и сѫ взимали владѣнието веднага въ свои рѫце. Сѫщото сѫ правили лицата, на които се дарява и на които наследницитѣ сѫ били длъжни да дадатъ дарената часть. Децата на завещателя сѫ влизали въ владѣнието на завещанитѣ имоти, тъй като отъ по-рано, въ качеството имъ на членове на семейството, сж владѣли тия имоти. За да настжпи обаче правото на пълна собственость, Еклогата предвижда срокъ отъ една година[1]. Презъ тази година, както имахме случай вече да видимъ, всѣки отъ наследницитѣ, билъ той получилъ наследството по правилата на писаното или неписаното завещание, трѣбва да се въздържа отъ дѣла, противни на доброто име и на последната воля на завещателя. Иначе, постановява tit. V, c. 7, синоветѣ и дъщеритѣ не могатъ да наследватъ означеното въ завещанието, а взиматъ само припадащата имъ се по законъ часть (една трета, респ. една половина). Ако въ сжщия случай тия, които наследватъ по завещание, сж по-далечни роднини и чужди лица, могатъ даже да изгубятъ всичко.

---

[1] Ср. Номоканона, споредъ печатната Кормчия, гл. 49, зач. 5, стат. 7.

[2] Ср. Ecl., tit. V, c. 7.

Това е по отношение на задълженията на наследницитѣ къмъ паметьта на завещателя.

По отношение на задълженията на означенитѣ въ завещанието лица къмъ кредиторитѣ обаче Еклогата не дава никакви особени срокове. Когато означениятъ въ завещанието е уведоменъ за състоянието, въ което му се предава наследството, и знае, че срѣщу наследството има задължения, Еклогата предписва,[2] наследникътъ да свика достовѣрни свидетели,[3] съ които да означи (количеството на) задълженията (*καὶ οἶδε χρέη προηγεῖσθαι*), като най-напредъ бждатъ задовслени длъжницитѣ, и едва следъ това наследникътъ може да задържи за себе си което остане.[4]

И тукъ не се говори за обяснения предъ сжда. Ако наследникътъ влѣзе въ владѣние на оставената му частъ, безъ да е изпълнилъ означенитѣ по-горе формалности и посрещне нѣкои отъ задълженията, той е длъженъ, споредъ tit. VI, c. 9, да направи сжщото и съ останалитѣ задължения, за сжществуването на които той не е билъ известенъ. Въ този случай обаче нуждата отъ свидетели изпъква отново. Прибавя се и клетвата, като решаващъ моментъ въ определението на тия неизвестни на наследника задължения: tit. VI, c. 10. говори *διὰ μαρτύρων ἢ καὶ δι᾽ ὅρκου*. Трѣбва веднага да отбележимъ, че това постановление на оригиналния текстъ е минало на друго мѣсто въ славянския преводъ, а на мѣстото на зач. 6-й намираме две други статии, относящи се „О войнихъ особъ стяжаныхъ вещехъ“ и „О клирицѣхь“,[1] статии, взети отъ tit. XVI, c. 2 и tit.XVI, c. 3 на оригиналния византийски текстъ и уреждащи наследството по законъ на войницитѣ и клирицитѣ. Явно е, че това премѣтане, придружено понѣкога съ съкращения на титулитѣ и тѣхнитѣ подраздѣления, се дължи на сѫщитѣ причини, които изобщо сѫ принуждавали преводачитѣ да придадатъ къмъ Номоканона не цѣлата, а само отдѣлни части отъ Еклогата: нуждитѣ на диференцираното византийско общество не сѫ могли да бѫдатъ нужди на българския и на другитѣ славянски народи, за които сѫ били предназначени тия преводи отъ Еклогата.

---

[1] Ecl. tit. V, c. 7.

[2] Tit. VI, c. 8.

[3] Числото на които Еклогата не установява, вж. по-горе цитирания титулъ.

[4] Tit. VI, c. 8.

Въ следващия зач. 7-й намираме едно постановление, означено въ стат. 4-та, което се връща на третираната въ tit, VI, c. c. 8, 9 и 10 материя: „Аще ли послѣди возникъ, послуховъ ради, или клятвою обрѣтшееся именіи, и пришедшее кнему представити емоу оунего, и да оувѣщается съ должники своими...“ Но и тукъ къмъ преведения текстъ нѣма нито една схолия, нито едно макаръ и кѫсо обяснение, отъ които да се види, какъ тия постановления сѫ били практикувани и изобщо дали процедурата е била сѫдебна или извънсѫдебна. Като се рѫководимъ отъ духа, легналъ въ основитѣ на Еклогата, а въ случая като вземемъ предъ видъ, че за изравнение на взиманията на кредиторитѣ отъ оставеното по завещание наследство клетвата играе роля на решаващъ моментъ, трѣбва да приемемъ, че по изричното желание на едната или другата отъ странитѣ разрешението на въпроситѣ е могло да стане предъ сѫда. За по-малко сложнитѣ дѣла допускало се е и едно изравнение, станало извънъ сѫда. Това е приемливо, като се иматъ предвидъ тогавашнитѣ доста ограничени разбирания на славянскитѣ народи по правораздаването.

Специално по въпроса за приемането на завещанието и ликвидацията на задълженията, тежащи върху завещанието, въ по-кѫснитѣ правни паметници византийското право ни дава гледка, която е значително по-друга отъ тази, която установява Еклогата. То взима, по примѣра на Юстиниановото право, наследството, независимо дали наследството идва по законъ или по завещание, като нѣщо цѣлостно. Завещаниятъ имотъ или откритиятъ по пжтя на законното наследване имотъ, отъ смъртьта на наследодателя респ. завещателя до пълното му преминаване въ ржцетѣ на наследницитѣ, не престава да бжде подъ грижитѣ на закона,[1] на първо мѣсто въ интереса на наследницитѣ, на второ — на кредиторитѣ. Това се отнася еднакво за наследството по законъ, за това по завещание и за даренията.

---

[1] Сравни Номоканона, споредъ печатната Кормчия, гл. 49.

Въ свръзка съ този въпросъ изпъква и голѣмото значение въ византийското право на тъй-нареченитѣ *ἐπίτροποι*,[2] при наличностьта на които вече не може да става дума понататъкъ за получаване на наследството. Значението на този интересенъ институтъ се състои въ това, че сждътъ въ нѣкои случаи назначавалъ изпитани и честни хора, които да вематъ въ свои ржце и подъ свое покровителство управлението на имотитѣ на починалия завещатель, когато е сжществувало съмнение, че оставеното наследство може да бжде разпиляно. Завещательтъ сжщо е могълъ да иска още приживе назначението на такива изпитани и честни хора, когато е оставялъ наследство на малолѣтни деца. Еклогата не говори за този толкова интересенъ институтъ. Това се обяснява съ обстоятелството, че квесторътъ и съставители на паметника сж се постарали да дадатъ най-необходимото, най-сжщественото отъ практикуванитѣ дѣла (*ἐπὶ συχναζόντων πραγμάτων*) безъ да отидатъ въ широтата на въпроситѣ, и безъ да предадатъ, както това се прави въ по-къснитѣ византийски правни паметници, въ които Юстиниановото право се взима такова, каквото си е било въ сжщность.

Институтътъ на епитропитѣ е отъ по-голѣмо значение отъ значението на института на обикновеното настойничество и на опекунството, за което говори tit. VII-й на Еклогата. Сжщностьта на правото на епитропитѣ се характеризира съ пълното встжпване въ правата на завещателя, докато оставеното наследство получи предназначението, което е искалъ да му даде завещательтъ, и до като бждатъ удовлетворени всички кредитори. Епитропитѣ встжпили веднажъ въ изпълнение на своитѣ задължения, наследницитѣ не могатъ да получатъ нищо отъ частьта си.[1] Ако и не засегнатъ отъ Еклогата и славянскитѣ преводи, ние отбелязваме института на епитропитѣ поради голѣмото значение, което продължава да има макаръ и само въ църковната практика до днесъ. Въ византийското право обаче, следваще следъ Еклогата, епитропството има значението на генерални пълномощия съ огледъ на една специална цель: следъ смъртьта на родоначалника да запази доброто име и материалнитѣ интереси на семейството, докато децата се справятъ съ затрудненията, предизвикани отъ прехода на едно състояние на имотитѣ въ друго. Вмѣсто това Еклогата говори за повикването на достовѣрни свидетели (*ἀξιοπίστοι μαρτύροι*), които иматъ ограничената задача да опредѣлятъ задълженията и задоволятъ длъжницитѣ, а излишъка да задържатъ за наследника.[2] Въ другъ титулъ, следващъ титула за завещанията и този за законното наследство, Еклогата дава обстойни напжтвания, какъ опекунитѣ, църквитѣ, манастиритѣ и другитѣ богоугодни заведения трѣбва да се грижатъ за малолѣтнитѣ деца, когато тѣ сж останали безъ баща, безъ майка и изобщо безъ ржководство. Въ случая и наследенитѣ и завещанитѣ имоти минаватъ подъ властьта на тия така означени опекуни, но последнитѣ се задължаватъ, споредъ Еклогата, безъ липса да върнатъ цѣлото наследство на децата, когато тѣ стигнатъ пълнолѣтието си, даже да се постараятъ да ги задомятъ[3].

---

[1] Ср. Epanag., tit. XXXIII и XXXIV.; Сжщо Basil. XL, 7. 3 и XXXIX, 1, 8.

[2] K. E. Zachariae von Lingenthal, Geschichte, стр. 193 сл., § 40.

По този начинъ Еклогата закржглява своитѣ грижи за останалитѣ безъ закрила наследници на починалия родоначалникъ, независимо отъ това, дали е имало или не е имало завещание.

Въ продължение на дълги вѣкове, които следватъ издаването на Еклогата отъ императоритѣ иконоборци, Лъвъ и Константинъ, еднакво за България и Византия институтътъ за опекунство е игралъ значителна роля. Миналъ въ ржцетѣ на църквитѣ и богоугоднитѣ заведения, институтътъ добива и обществено значение, и неговитѣ отражения се чувствуватъ въ известно отношение до днесъ за тази часть отъ селското население, която е останала повече привързана къмъ традициитѣ на миналото.

---

[1] Ср. Harmenop. V. 8. 18 и схолия 8 къмъ Basil. XI, 1. 63.

[2] Ecl. tit. VI, c. 8; Номоканонътъ, по печатната Кормчия, гл. 49. зач. 7. ст. 3.

[3] Ср. Ecl. tit. VII, c. единственъ.

И точно въ тѣзи свои прояви, правото на Еклогата, днесъ, хиляда години следъ възприемането му отъ стара България чрезъ Номоканона, се чувствува като право, основитѣ на което трѣбва да търсимъ въ Юстиниановитѣ кодекси. Съдържанието обаче и осмислянето за българския животъ на това право трѣбва да търсимъ въ срещата на славянския мирогледъ, славянскитѣ понятия за право и правоотношения въ семейството, съ една законодателна система, която въ значителни размѣри отстѫпва отъ принципитѣ на римското право за да се справи съ тоя мирогледъ и съ тия понятия. VII-ятъ и VIII-ятъ вѣкове, въ историята на Източната римска империя, се характеризиратъ съ голѣми размѣствания на населението, обитаваще предѣлитѣ ѝ. Тоя процесъ на коренни преобразования въ общия съставъ на империята, настаняването на славянитѣ на мѣстото на опустошенитѣ отъ варварскитѣ народи балкански области и образуването на Българското царство съвпадатъ съ законодателната инициатива на императоритѣ иконоборци, Львъ Исаврийски и Константинъ Комтронимъ, едно отъ най-характернитѣ дѣла на които е Еклогата.

Въведена като удобенъ малъкъ наръчникъ за всеобща употрѣба, добила силата на законъ въ предѣлитѣ на Източната римска империя, Еклогата, още преди пълното оформяване на българската държава, има сѫщата сила на законъ и за българскитѣ земи.

При тия условия нищо необяснимо нѣма въ обстоятелството, че презъ време на разцвѣта на старата българска писменость носителитѣ на последната превеждатъ на старобългарски едно действуваще вече право. Обстоятелството, че не цѣлата Еклога е била преведена на старобългарски, а само нѣкои части отъ нея, сѫ за насъ показатель за сравнително ограниченитѣ нужди на тогавашното българско общество, току що започнало да се развива, да се диференцира и да възприема посложни форми на правовъ редъ еднакво въ областьта на частното и на публичното право.

Преводитѣ, които Кирило-Методиевата епоха ни е оставила отъ Еклогата, сѫ на части. Тѣ сѫ предадени — въ формитѣ, които ни сж познати отъ Номоканона — като преводи и компилации на отдѣлни титули.

Всрѣдъ тия преводи и компилации именно титулътъ за завещанието, заедно съ Законь Соудный Людемъ, заема централно мѣсто. Това е само по себе си едно указание, което достатъчно ясно ни открива переспективитѣ на далечното минало относно значението и приложението на завещанието като институтъ, възприетъ отъ старото българско право.

Като сждимъ по това, що изследвачитѣ ни даватъ върху обичайното право на славянскитѣ народи, трѣбва да приемемъ, че завещанието е било познато отъ най-древни времена, макаръ отначало само въ формитѣ на поменатитѣ сакрадотални обреди. Подъ влиянието на развиващия се животъ и подъ това на римо-византийското право тия форми постепенно приематъ установено значение и минаватъ въ старобългарското право като писани закони, добили признание въ лицето на пренесеното отъ Византия право — единъ процесъ, който ни напомня дългия пжть на римското право отъ падането на Западната империя до възприемането на пандектното право отъ западнитѣ народи. Затова разгледаното отъ насъ завещание, като се знаятъ неговитѣ извори и неговото приложение въ България и другитѣ славянски страни, спокойно може да се окачестви като институтъ на старото българско право, съдържащъ славянски разбирания и възприетъ отъ Юстиниана посрѣдствомъ византийското право. Завещанието действуваще въ България презъ епохата за която говоримъ, е било предметъ на сждебната практиката (*συχναζόντων πραγμάτων*), възприета отъ византийското право. Затова византийското право се явява въ случая като единъ отъ най-главнитѣ извори за обстойното проучване на института на завещанието. Затова византийското право, по отношение на издирванията, предприемани въ областьта на старобългарското и славянско право, има за насъ сжщото онова значение, което иматъ издирванията на римското право за западнитѣ народи, които цѣли вѣкове следъ падането на римската империя възприематъ римското право като основа на частното право.

Славянитѣ, населяващи предѣлитѣ на Византия, следъ като упражниха влиянието си за образуване правото на

Еклогата, го възприеха като свое и въ преводитѣ на Номоканона му дадоха още по-силенъ славянски отпечатъкъ. Най-характерно обаче остава влиянието, упражнено върху завещанието, основитѣ на което, следвайки обясненията на предговора на Еклогата и нейния надсловъ, трѣбва да търсимъ въ влиянието оказано отъ Юстиниановото право, а промѣнитѣ въ славянски духъ на което трѣбва да търсимъ въ мирогледа на славянскитѣ народи, които сѫ почитали култа на семейното огнище и на родството и сѫ подържали до крайнитѣ възможни предѣли института на голѣмото семейство като реална необходимость, срастнала съ бита и разбиранията имъ.

Явно е при това положение, защо споредъ правото на Еклогата завещательтъ не е свободенъ така въ своитѣ действия, както го виждаме въ Юстиниановото право или въ правото на по-къснитѣ византийски паметници, запазени отъ епохата на императоритѣ на македонската династия, толкова враждебно настроени противъ „лошитѣ закони“ на Еклогата[1]. Явно е още, защо за България и другитѣ славянски страни преводитѣ отъ Еклогата на „царя Константина“ и дветѣ редакции на Законъ Соуд҃ный Людемъ сѫ играли такава голѣма роля, първитѣ въ областьта на гражданското право, вторитѣ предимно въ областьта на наказателното право, и защо отъ гражданскоправнитѣ постановления на Еклогата на завещанието е дадено такова видно мѣсто.

Институтътъ на завещанието споредъ правото на Еклогата е римско-византийски институтъ, присаденъ на славянска почва по пѫтя на славянскитѣ разбирания и съ славянски срѣдства: правата и задълженията на домовладиката-завещатель не могатъ да прехвърлятъ границитѣ на семейно-правнитѣ интереси до степеньта, до която наблюдаваме да става това при завещанието на римското право. Тѣзи права и тѣзи задължения се движатъ въ опрѣделенъ крѫгъ на правоотношения, които въобще като даватъ правото на завещателя въ случай на смърть да разполага съ имота на челядьта, въ подробноститѣ го ограничаватъ до степень, че не му позволяватъ, поради евентуални индивидуалистични тенденции, да стане носитель на разпадането на семейството или разпиляването на семейнитѣ членове. Грижитѣ, полагани отъ домовладиката-завещатель при изразяване волята си въ акта на завещанието, трѣбва да бѫдатъ грижи недалечни отъ тия, които той е полагалъ докато властьта на семейството се е намирала въ ръцетѣ му. Родоначалникътъ-завещатель не може да постави своитѣ права надъ правата на семейството, освенъ когато законътъ му позволява да направи това. Изключения сѫ възможни само за особината и само за военнитѣ принадлежности на войника. Но тия изключения не могатъ да се противопоставятъ на установения принципъ. На завещателя не се дава право да изключи своитѣ и да предпочете чуждитѣ освенъ при строго опредѣлени отъ Еклогата случаи. Той не е въ състояние да преобрази семейството, когато отдѣлнитѣ членове искатъ да останатъ и следъ смъртьта му въ сѫщитѣ семейно-правни отношения, особено когато това се желае отъ майката. Членоветѣ на семейството се ползуватъ отъ широко покровителство на правото на Еклогата, когато завещательтъ не се е погрижилъ достатъчно за сѫдбата на „подвластїю соущихъ“.

---

[1] Ср. цитирания вече предговоръ на Епанагогата, Coll. libr. gr. r. стр. 62.

Всички тѣзи елементи така изобилно сѫществуващи въ правото на Еклогата и специално въ това на завещанието, правятъ отъ нея твърде интересенъ паметникъ, обстойното проучване на който въ зависимость отъ иконоборческата епоха е отъ голѣмо значение за насъ.

Въ тази именно насока ние потърсихме да освѣтлимъ въпроса за завещанието споредъ правото на Еклогата — единъ строго опредѣленъ въпросъ измежду многото въпроси, които слага тя за разрешение въ зависимость отъ влиянието ѝ върху старобългарското и славянското право.

ДАРЪ
ОТЪ
МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

ГРАДЪ ОХРИДЪ.

ИСТОРИЧЕСКИ ОЧЕРКЪ.*

Отъ Ив. Снѣгаровъ.

Калиникъ успѣлъ да се оправдае, обаче не се знае, кога се завърналъ отъ заточение. Презъ лѣтото на 1840 г. той билъ вече въ Охридъ. Нѣмаме конкретни факти за отношенията между него и паството му, обаче неговото непрекѫснато дългогодишно стоене въ Охридъ дава основание да се мисли, че изобщо той е защищавалъ интереситѣ на народа, който затова ималъ довѣрие къмъ него. Чувствувайки се духовно сроденъ съ паството си, Калиникъ се решилъ въ м. юний 1827 г. да даде на Високата порта, възъ основа на порѫчителскитѣ подписи на първенцитѣ отъ епархията, исканото чрезъ патриаршията писмено порѫчителство за вѣрноподанство на паството си[1]. Той се противопоставилъ на искането на охридскитѣ турци да бѫде поставенъ за муселимъ потомъкъ на Джелядинъ бей, защото такава била волята на християнското население, както се вижда отъ факта, че той е отишълъ въ Шкодра по тоя въпросъ заедно съ първенци отъ Охридъ и околностьта[2]. По всѣка вѣроятность, той е знаелъ да говори български, ако може да се сѫди по това, че той се движелъ между българи 40 години и прислугата му се състояла отъ мѣстни хора[3].

Известенъ е само единъ случай на неприязнено отношение къмъ Калиника. Въ 1833 год. ресенскиятъ първенецъ Трайче отишълъ въ Цариградъ и подалъ на патриарха

---

[*] Вж. Македонски прегледъ, год. IV, кн. 1, 1928 г.

[1] У Езерски, цит. кн., стр. 18.

[2] Вж. Макед. прегледъ, год. IV, кн. 1, стр. 136.

[3] Единъ отъ тѣхъ билъ бащата на Шапкаревата майка Гьоре Стрезовъ, родомъ отъ охридското село Търпейца, който слугувалъ при Калиника 40 години (Автобиография на К. Шапкаревъ, Макед. прегледъ, год. III, кн. 1, стр. 62).

тѫжба противъ своя кириархъ. Патриаршията е намѣрила виновенъ Трайчета и издействувала да го пратятъ на заточение, но вследствие застѫпничеството на първенцитѣ отъ Ресенъ (християни и турци), отъ Охридъ и други мѣста на епархията, Калиникъ го простилъ[1]. Не се знае причината на Трайчевото оплакване. Дали той не билъ увлѣченъ отъ идеята за български владика, която тогава вече вълнувала Скопье и Самоковъ, или пъкъ само лична неприязънь го движела, както би се заключило отъ факта, че той действувалъ самъ? На всѣки случай, ако той е въстаналъ противъ Калиника, движейки се отъ национална идея, опитътъ му билъ ненавремененъ, защото тактичниятъ и почитаниятъ митрополитъ Калиникъ най-малко е благоприятствувалъ за разпространението на такъва мисъль между народа.

Приемникътъ на Калиника митр. Иосифъ (отъ 30 юний 1843 г.) билъ тържествено посрещнатъ въ Охридъ отъ много народъ, който билъ излѣзълъ до манастиря „Св. Петка".[2] Той е слѣзълъ отъ коня при Горна порта, отгдето начело на църковно шествие, при пѣене псалми, е отишълъ въ катедралната църква[3]. Причина за това народно въодушевление ще да е билъ както добриятъ споменъ за стария Калиникъ, тъй и обстоятелството, че митрополитъ Иосифъ, преди да замине за Охридъ, е изпратилъ отъ Цариградъ да управлява епархията му протосингела си Неофита, който билъ българинъ и съ добъръ характеръ[4]. Но неизвестно, защо митрополитъ Иосифъ съвсемъ малко е стоялъ на охридската катедра. Вѣроятни сѫ две причини: или народътъ билъ недоволенъ отъ него[5], или пъкъ патриаршията е нѣмала въ него довѣрие. Въ 1847 г. вече охридски митрополитъ билъ Дионисий, както се вижда отъ неговия печатъ, съхраняванъ въ църковноисторическия музей на бълг. Св. Синодъ, съ надписъ *«Διονύσιος Πρεσπῶν»*, тъй и отъ една бележка въ попъ Стефановия сборникъ. Дионисий билъ образованъ човѣкъ[1] и се стремилъ да подигне религиозното съзнание на паството си. Съ окрѫжно послание отъ 1849 г.[2] той е изтъкналъ предъ паството си необходимостьта на изповѣдьта, поради което и назначилъ трима свещеници за изповѣдници (попъ Дамаскинъ, попъ Анастасъ и попъ Апостолъ), обаче, той билъ голѣмъ пияница[3] и, изглежда, билъ отъ типа на ония фанариотски владици, които не искали да се приспособятъ къмъ своето инородно паство, както се стремили предшественицитѣ му. Една бележка въ попъ Стефановия сборникъ отъ 10 февруарий 1851 г. ни съобщава, че охридчани се оплакали противъ митрополита си въ патриаршията и по поводъ на това последната е изпратила въ Охридъ двама екзарси (корчанския и драчкия митрополити), които разследвали оплакването и намѣрили Дионисия невиненъ. Лѣтописецътъ не съобщава причинитѣ за недоволството на охридчани, но едно е несъмнено, че Дионисий е вършелъ нѣща противни на тѣхнитѣ разбирания: или беззаконствувалъ, или открито е водѣлъ елинизаторска пропаганда, или едното и другото е правѣлъ.[4]

---

[1] У Езерски, ib., стр. 28.

[2] Ib., стр. 33. Той е пѫтувалъ презъ пл. Петрино на конь. За Калиника лѣтописецътъ казва, че билъ посрещнатъ при „Св. Петка" отъ всички първенци (ib., стр. 5), а за Иосифа — „Голѣмо множество, мѫже и жени, отиде на посрѣщане дори до Св. Петка".

[3] Pag, cit.

[4] За това узнаваме отъ едно писмо на охридскитѣ епитропи отъ 26 юний 1843 г. въ отговоръ на писмото на митрополита Иосифа отъ 11 с. м. отъ Цариградъ. Вж. извадка отъ това писмо въ Македонски прегледъ, год. I, кн. 4, стр. 56.

[5] Митр. Иосифъ, родомъ караманлия, макаръ и 75-годишенъ, билъ блудникъ. Той не се стѣснявалъ да казва на охридскитѣ първенци, че той, като караманлия, не можелъ да живѣе безъ жена. (К. Шапкаревъ, Нѣколко критически бележки. . ., Бълг. прегледъ, год. II, кн. IX-X, стр. 273).

---

[1] Споредъ К. Шапкаревъ, Дионисий билъ ученикъ на Каира (Бъл. прегледъ, год. II, кн. IX-X, стр. 280).

[2] Вж. тукъ въ притурката.

[3] К. Шапкаревъ, Бълг. прегледъ, год. II, кн. IX-X, 280.

[4] Въ една бележка въ попъ Стефановия сборникъ се казва, че охридскопрѣспанскитѣ жители два пѫти подали писмени жалби противъ своя владика. Въ втората си жалба тѣ сѫ негодували, че имъ билъ наложенъ такъвъ митрополитъ, който насила е събиралъ подписи отъ гражданитѣ, за да прикрие беззаконията си и да остане безъ последствие първата имъ жалба. Въ сѫщото заявление тѣ изреждатъ редъ престѫпления на владиката си: 1) той е затворилъ църквата въ Месокастро на Връбница и взелъ 550 гр., за да позволи да се отвори, но не е издалъ позволително; 2) затворилъ църквата „Св. Никола“ въ махалата „Геракомия“ подъ предлогъ, че тя не била осветена, когато въ действителность тя била осветена отъ предшественика му; 3) затворилъ църквата „Св, Иванъ Богословъ“ (въ Канео); 4) лишилъ младенцитѣ отъ кръщение и нѣкои умирали некръстени; 5) насила е взималъ отъ паството си много пари ужъ за помощь на патриаршията; 6) мъртвеци оставали непогребени, понеже близкитѣ нѣмали възможность да

Както и да е, за насъ е важенъ фактътъ, че народътъ се е борилъ противъ Дионисия и, може би, е искалъ отстранението му. Не можемъ да се съмняваме, че това движение е добивало тласъкъ отъ църковнонародното движение въ Старопланинска България. Не знаемъ, дали охридчани, като сѫ действували противъ Дионисия, сѫ предявили искане да иматъ митрополитъ българинъ; но трѣбва да се приеме, че възбуждението на тѣхното национално чувство е започнало не къмъ 60-тѣ години, а къмъ 50-тѣ години на XIX в. Дионисий, може би, се сепналъ и взелъ да се отнася по-внимателно къмъ своето паство, което не било забравило миналата слава на своя градъ, та билъ търпенъ до началото на 1859 г., когато го замѣстилъ драчкиятъ митрополитъ Иоаникий, родомъ албанецъ отъ Елбасанъ.[1]

Нѣмаме достатъчно сведения, за да си съставимъ ясна представа за хода на националното движение въ Охридъ, но че тукъ постепенно се пробуждали все повече умове и се усилвала тѫгата за българска книга и загиналата родна „патрикана“, ни даватъ основание да допускаме това следнитѣ факти: 1) къмъ 1856 г. въ охридското взаимно (гръцко) училище подучительтъ-охридчанинъ Константинъ Хр. Узуновъ частно е преподавалъ български езикъ на своя главенъ учитель, 22-годишния Козма Шапкаревъ[2], а сигурно и на други родолюбиви младежи; 2) К. Шапкаревъ, презъ време на своето учителство въ Струга (1856—1859 г.), е въвелъ българския езикъ въ тукашното взаимно училище[3]; 3) Димитъръ Миладиновъ, който презъ лѣтнитѣ ваканции и

платятъ за „оставяне на грѣховетѣ“ (единъ видъ индулгенция). За съжаление, това известие не е датирано и не е посочено името на митрополита, но може да се отнесе или къмъ Дионисия, или къмъ известния по своитѣ беззакония Мелетий.

[1] Автобиография на К. Шапкаревъ, Макед. прегледъ, год. III, кн. 2, стр. 56. Митрополитъ Дионисий билъ премѣстенъ въ Кюстендилъ (МСБ, X, стр. 576). Въ книгата си „Материали за животописанието на бр. Миладинови“, стр. 19., К. Шапкаревъ твърди, че митр. Иоаникий дошълъ въ Охридъ около началото или срѣдата на 1858 г. По-вѣрно ще да е съобщението му въ неговата автобиография, понеже я писалъ 4—5 години следъ смъртьта на Иоаникия, а биографията на бр. Миладинови е написалъ следъ 25 години.

[2] Срв. Макед. прегледъ, год. III, кн. 2, стр. 45.

[3] Ib., стр. 57.

друго време е посещавалъ Охридъ и Струга, още, когато билъ учитель въ Битоля (отъ 1853 г.), е започналъ да ратува за обучение на роденъ езикъ, а въ 1856 г. е изпратилъ отъ Прилепъ на Шапкаревъ въ Струга сръбски буквари съ църковнославянско писмо и въ 1857 г. отъ Кукушъ български буквари и учебници по законъ Божи, съставенъ отъ архим. Партения (после полянински епископъ)[1]; 4) попъ Йонче Грозданов, а сигурно и изповѣдникътъ попъ Анастасъ, както при Калиника, сѫ продължавали да извършватъ сегизъ-тогизъ църковна служба на мѣстенъ български езикъ[2]; 5) Въ 1859 година есеньта охридскитѣ кожухари въ Цариградъ сѫ изпратили въ Охридъ свещенически одежди и славянски богослужебни книги, подарени отъ Русия. Наистина, тѣзи книги стояли въ църквата „Св. Климентъ" неизползувани, докато била нанесена победа надъ митр. Милетия[3], но самиятъ фактъ, че гражданитѣ сѫ ги пазѣли, говори за пробудено национално съзнание; 6) въ 1852 г. билъ положенъ основенъ камъкъ на месокастренското училище съ славянски надписъ[4]. Къмъ това трѣбва да се прибави и враждебното отношение на виднитѣ фамилии Робеви (въ Охридъ) и Дудуловъ (въ Струга) къмъ митрополита Дионисия.[5] Противъ Дионисия сѫ били и всички привърженици на Мате Дудуловъ въ борбата му за стружкия учитель Наумъ Хаджовъ и противъ коджабашията въ Струга Иванъ Кокощевъ, именно: Иванъ Дерébановъ, Гйоре Хаджовъ (братъ на учителя Наумъ Хаджовъ), Тане Чакъровъ и др., понеже митрополитътъ е билъ на страната на противната партия, на чело на която е стоялъ Георги Чакъровъ.[6] Трѣбва да се предполага, че охридскитѣ първенци Робеви сѫ имали свои привърженици. Като се вземе предъ видъ голѣмото влияние на Робеви предъ официалнитѣ крѫгове, то може да се допусне, че вдигането на Дионисия отъ Охридъ се дължело на острата борба между тѣхъ и него.[1] Поведението на владиката ще да е дразнѣло не само нравственото, а и националното чувство на Робеви, които после сж взимали живо участие въ църковната борба. Въ този моментъ тѣ наймалко ще да се вълнували отъ скръбь—тиха или силна — за изгубената родна патриаршия, за която дълбоко скърбѣлъ дори учительтъ М. Димзовъ отъ Охридъ, отявленъ гръцки пропагандаторъ, който е издалъ въ 1859 година въ Атина книгата си *„Τὰ περὶ τῆς αὐτοκεφάλου ἀρχιεπισκοπῆς τῆς πρώτης Ἰουστινιανῆς Ἀχρίδος καὶ Βουλγαρίας“*, представляваща сжщинска филипика противъ унищожителя на тази църква, цариградския патриархъ Самуилъ. Митроп. Иоаникий е билъ премѣстенъ отъ Драчъ въ Охридъ не съ цель ли да уталожи засегнатитѣ отъ вълнитѣ на българското възродително движение духове въ Охридъ? На тази мисъль ни навеждатъ следнитѣ обстоятелства: Иоаникий произхождалъ отъ съседенъ народъ, къмъ който охридскитѣ българи имали довѣрие, и отъ близъкъ градъ на бившия Охридски диоцезъ, следователно въ известенъ смисълъ той е билъ туземенъ човѣкъ, което би удовлетворило незаглъхналото следъ унищожението на Охридската архиепископия и сега възбудено автохтонно чувство на народа. Той можелъ да спечели охридчани и съ своя благъ характеръ.[2] При това, по всѣка вѣроятность, той билъ познатъ на нѣкои охридски търговци, които имали търговски сношения съ Елбасанъ и Драчъ. Той познавалъ и учителя Янаки Стрезовъ, съ когото, изглежда, е билъ приятель. Когато заелъ новата си катедра, той е премѣстилъ отъ Струга Козма Шапкаревъ за учитель въ Охридъ и решилъ да доведе отъ Корча и Янакия Стрезовъ,[3] съ цель да образува мѣстна опора за себе си и, може би, за да примири двата лагера въ Струга, понеже К. Шапкаревъ билъ подържанъ въ тоя градъ отъ партията на бившия охридски митрополитъ Дионисий,[1] и чрезъ това косвено да разположи къмъ себе си и охридскитѣ първенци-противници на Дионисия. Че презъ 1858/1859 г. въ Охридъ се надавала или поне се очертавала опасность за патриаршеския авторитетъ, можемъ да се догаждаме отъ факта, че Иоаникий, следъ като встжпилъ на охридската катедра, презъ януарий 1859 г., е отишълъ въ Цариградъ за да получи инструкции отъ патриаршията.[2]

---

[1] Ib., стр. 58.

[2] К. Шапкаревъ, Бълг. прегледъ, год. II, кн. IX—X, стр. 277.

[3] Ibid., стр. 283.

[4] Подписътъ гласи: Сїѧ ѹчилищнаѧ сграда къ просвѣщенїю болгарскїѧ младенци трехъ махалъ Месокастро, Хаджи Касъмъ и Скендеръ Беи, съзида се въ лѣто 1852 юлїѧ 15 г. Охридъ (Статистически сведения на гл. учитель въ Охридъ Ив. Нелчиновъ за 1908/1909 г. въ Бълг. Екзархия).

[5] Автобиография на К. Шапкаревъ, Макед. прегледъ, год. III, кн. 2, стр. 48.

[6] Вж. ib., стр. 47 и 48.

---

[1] По всѣка вѣроятность, Дионисий не е могълъ да запази съответното на своя санъ примирително поведение, а се увлѣкълъ отъ раздора между гражданитѣ въ Струга по въпроса Хаджовъ—Кокощевъ не отъ друго, а защото противницитѣ му Робеви сж подържали Дудулови.

[2] Вж. характеристика за него у К. Шапкаревъ, Материали за животоописанието на бр. Миладинови, стр. 19.

[3] К. Шапкаревата автобиография, Македонски прегледъ, год. III, кн. 2, стр. 57.

Дали Иоаникий, изпълнявайки своята официална омиротворителна задача, се стремилъ да приспие паството си, не е известно, но народътъ все повече се обхващалъ отъ желанието да си има владика-българинъ, все повече се вълнувалъ и отъ мечтата за възстановление на родната си „патриаршия". Народното недоволство отъ фенерското иго отъ день на день все повече се е засилвало и е трѣбвало да се яви само поводъ, за да избухне народно движение. На 25 декемврий 1859 г. е починалъ охридскиятъ митрополитъ Иоаникий. Още въ сжщия день охридчани подали колективно заявление до Цариградската патриаршия, която „горещо" сж молили да имъ постави за митрополитъ Авксентия Велешки, понеже познавалъ мѣстнитѣ нрави[3] и билъ добъръ пастирь,[4] като я предупредили, че въ противенъ случай ще ѝ създадатъ неприятности.[5] Обаче патриаршията е тъкмѣла да постави на охридската катедра Мелетия Велички (*Βελίτζης*), добре извесtенъ на охридчани съ своитѣ безчиния като викарий на бившия охридски митрополитъ Дионисий.[6] За него е действувалъ

---

[1] Ib., стр. 54.

Ib., стр. 57.

[3] МСБ, X, стр. 574: *εἰδήμονα τῶν μερῶν καὶ ἐθίμων τοῦ τόπου ἡμῶν·*

[4] Pag. cit.: *καὶ τούτου ἕνεκεν δυνάμενον νὰ εὐχαριστήσῃ ἅπασαν τὴν ἐπαρχίαν ἡμῶν διὰ τῆς συμπεριφορᾶς αὐτοῦ καὶ τῆς ὑπὲρ τοῦ λογικοῦ ποιμνίου μερίμνης.*

[5] Pag. cit.: *Ἄλλως δὲ δυνατὸν νὰ λάβωσι χώραν ἐνοχλήσεις πρὸς αὐτήν.*

[6] Този Мелетий не билъ единъ и сжщъ (вж. Протоиерей Ив. Гошевъ, Антиминсътъ, 1925 г., стр. 105, заб. 67) съ полянинския епископъ Мелетий, отстраненъ отъ епархията си въ 1859 г. поради протеста на кукушани, защото въ 1857 г. есеньта първиятъ е билъ викарий на охридския митрополитъ Дионисий (вж. въ Шапкаревата автобиография, Македонски Прегледъ, год. III, кн. 2, стр. 52 и кн. 1, стр. 61), а вторията

Кириякъ Ниджота (влахъ отъ гр. Крушово, търговецъ) заедно съ нѣкои други съепархиоти, които се гърчеели. Щомъ узнали това, веднага съ заявление отъ 27 декемврий 1859 г. охридчани предупредили патриаршията, че Кириякъ Ниджота не е пълномощникъ на епархията и последната по никой начинъ не ще приеме за свой митрополитъ Мелетия, „чиито злоупотрѣбления сж се издигнали като стълпове (*ἐστηλιτεύθησαν*)“ и който е станалъ причина за толкова безредия въ цѣлата епархия и настоятелно искали да имъ се изпрати Авксентий Велешки, защото мнозина отъ тѣхъ го познавали отъ близу“, пъкъ и споредъ свидѣтелството на епархиотитѣ отъ двете епархии (Велешка и Кюстендилска), гдето е архиерействувалъ, той е притежавалъ изискванитѣ за единъ архипастирь качества.[1] Съ трето заявление отъ 20 януарий 1860 г., като изказватъ на патриаршията своята дълбока скръбь, че не се вслушва въ тѣхната молба, молятъ да постави за охридски митрополитъ

въ сжщата година е билъ полянински епископъ (У Т. Ст. Бурмовъ, Българогръцката църковна разпря, 1902 г., стр. 84, се съобщава, че до 1859 г. той вече 11. година е управлявалъ тази епископия); 2) когато патриаршията е решила да постави Мелетия на охридската катедра, той е носѣлъ титулъ „Велички“, както и въ 1857 г., което не би било възможно, ако билъ станалъ полянински епископъ.

Мелетий, когато заелъ охридската катедра, билъ на срѣдна възрасть, високъ и представителенъ. Той водѣлъ твърде порочѣнъ животъ, та въ епархията му се мълвѣло, че бабата, която водѣлъ съ себе си, му избабувала 18 деца (6 въ Охридъ и 12 въ Крушово), които били убивани. Тоя животъ го каралъ да обира паството си и църквитѣ, макаръ че имало опредѣлени трѣбни такси (въ 1863 г. за вула 10 гр., литургия, вѣнчание и погребение по 50 гр., ржкоположение 100 гр., заплата на митрополита 60,000 гр. Hahn, Reise durch die Gebiete des Drin und Vardar, Bd. XV, S. 135). Мелетий е мразѣлъ бълг. народность, както се вижда отъ това, че силно е противодействувалъ на българското образование въ Охридъ и е унищожилъ много славянски надписи въ Прѣспа, въ църквичката на манастира „Св. Марина“ (между селата Койнско и Заверъ), въ църквата „Св. Ахилъ“ и др., кждето той отишълъ съ единъ дърводѣлецъ и зографъ съ тая цель (*** Битолско, Прѣспа и Охридско, МСБ, IV. стр. 32 и 39). Отъ беззаконията му се отвращавалъ дори дебърскиятъ владика Антимъ, който е характеризиралъ неговия животъ съ думитѣ: „и хендецитѣ въ Ресенъ смърдѣха“, (К. Шапкаревъ, Материали за животописанието на бр. Миладинови, стр. 21), а народътъ го наричалъ Налѐтия, (Е. Спространовъ, По възраждането на гр. Охридъ, МСБ, XIII стр. 636—637). Къмъ 1892 г. той умрѣлъ въ Лариса, гдето тогава билъ митрополитъ (ibid. 638).

[1] МСб, Х, стр. 576.

Илариона Макариополски или Авксентия Велешки, защото епархията имъ се нуждае отъ иерархъ ученъ (*ἀνὴρ λόγιος*), благоразуменъ (*σώφρων*) и украсенъ съ всички добродетели и качества, изисквани отъ нуждитѣ на времето. Що се отнася до Мелетия, то охридчани заявяватъ предъ Бога и хората, че по никой начинъ не ще го приематъ (*ἔσεται ὅλως ἀπαράδεκτος*), защото е човѣкъ „отвратителенъ“ (*ἀποτρόπαιον*), „съвсемъ недостоенъ“ и „неспособенъ да управлява“ Охридската епархия и, ако имъ бжде натрапенъ, то епархията нѣма какво да прави друго освенъ да се отцепи отъ бащината си вѣра и приеме католицизма (*καὶ μάλιστα τὸν Δυτικισμόν*).[1] Мълчанието на патриаршията имъ се виждало злокобно. Затова съ четвърто заявление отъ 2 февруарий 1860 г. охридчани повторили молбата си предъ патриаршията да постави на охридската катедра Илариона Макариополски или Авксентия Велешки, като пакъ заявяватъ, че епархията не приема Мелетия[2]. Обаче въпрѣки волята на охридчани патриаршията е назначила Мелетия за охридски митрополитъ, безъ да вижда или безъ да се бои, че съ своето упорство ще да пожъне бури. Веднага охридчани изпратили на патриаршията енергиченъ протестъ съ 12,000 подписа противъ назначението на Мелетия.[3] Тѣ я молили да задържи Мелетия въ Цариградъ, а да назначи единъ епископъ като говъ викарий, обещавайки да му изпращатъ припадащата му се владицина.[4] Обаче Фенеръ не обърналъ внимание и на това искане, и Мелетий е пристигналъ въ Охридъ на 9 априлъ 1860 г. Сега охридчани сѫ започнали люта борба противъ натрапника, който веднага съ помощьта на гъркоманитѣ[1] е накаралъ насила и съ измама селянитѣ да подпишатъ прошение до патриаршията съ съдържание, че Мелетий е добъръ владика и молятъ да не се обръща внимание на досегашнитѣ имъ прошения противъ него, а да бѫдатъ простени.[2] На оплакванията на епархията Мелетий е отговарялъ съ клевети предъ патриаршията и турското правителство.[3] Той е обвинилъ охридчани, че искали да подчинятъ епархията му на папата. За да се освободи отъ Димитъръ Миладиновъ, който въ 1859 г. дошелъ въ Охридъ да събира помощи за построяване на бълг. църква въ Фенеръ и билъ главниятъ вдъхновитель на борбата противъ него, Мелетий го наклеветилъ предъ турцитѣ въ противодържавна дейность. Поводъ му далъ фактътъ, че Дим. Миладиновъ е изпратилъ на учение въ Русия сина на Илия Капчевъ, Иванъ. Мелетий билъ подкрепенъ отъ гъркоманитѣ Тасе Зарчевъ и Стеф. Владиковъ и отъ битолския митрополитъ Венедиктъ. На 16 февруарий 1861 г. Дим. Миладиновъ билъ арестуванъ и откаранъ въ Цариградъ.[4]

---

[1] Ibid., стр. 577.

[2] Ibid., стр. 578.

[3] Е. Спростановъ, По възраждането на гр. Охридъ въ МСб. XIII, стр. 625.

[4] Ibid., стр. 626. Въ книгата си „Материали за животоописанието на бр. Миладинови,“ 1884 г. стр. 21, К. Шапкаревъ твърди, че съ протестъ отъ 4 априлъ 1860 г. охридчани се отказали отъ патриаршията. Това съобщение приематъ Е. Спростановъ (МСБ, XIII, стр. 626) и проф. Ишírковъ (Охридско езеро и градъ Охридъ, стр. 26, заб. 5). Обаче, както признава и Спростановъ, документъ за този актъ не е запазенъ и, изглежда, Шапкаревъ предава факта по паметъ. Дали не го излъгала паметьта, когато е пишелъ за бр. Миладинови — 24 години следъ събитието, за което той говори? На всѣки случай фактътъ, че следъ идването на Мелетия охридчани още сж били въ сношение съ патриаршията, говори, че тѣ въ действителность въ 1860 г. не се отдѣлили отъ патриаршията. Това признава и Е. Спростановъ (въ противовесъ на Шапкаревъ, който отрича да е имало отказъ на охридчани отъ патриаршията въ 1867 г., понеже веднажъ се отказали на 4 априлъ 1860 г.),

Обаче отъ тѣзи козни на Мелетия охридското му паство никакъ не се уплашило, а още повече го намразило, поради което той повече е живѣелъ въ Ресенъ. Съ писмо отъ 9 априлъ 1861 г.[5] то, считайки себе си „часть отъ бълг. народъ“, е опълномощило представителитѣ на българския народъ въ Цариградъ да действуватъ предъ Високата Порта за възстановлението на Охридската архиепископия, „която несправед-

---

като счита отказа въ 1860 г. само думи, а не дѣло, сир. съставяне на отдѣлна бълг. община (ibid., стр. 641, заб. 1). Ако е вѣрно, че на 4 априлъ 1860 г. охридчани се отказали отъ патриаршията съ протестъ, то това е било по-скоро закана.

[1] Подрѫжници на Мелетия сѫ били: Тасе Зарчевъ съ синоветѣ си Христо, Андроникъ и Стефанъ, Стефания Владиковъ, Наумъ и Анастасъ Точкови, Хр. Манчевъ, Наумъ Стружановъ, Маргаритъ (влахъ), Стефо, Илия и Георги Канефчеви, Йонче Шурбановъ, Коста Филипчевъ, Чипанови, попъ Ст. Гюрчевъ и др. (Е. Спространовъ, цит. кн., стр. 636).

[2] К. А. Шапкаревъ, Документи по възраждането, МСб, XVI, стр. 922—924, № IX.

[3] Срв, ibid., стр. 912, № 1, стр. 918—919 № VII, стр. 920—922, № VIII и стр. 924, № X.

[4] Ibid., стр. 627—629; К. Шапкаревъ, Бълг. прегледъ, год. II, кн. IX—X, стр. 291.

[5] МСб, X, стр. 578—579.

ливо и беззаконно присвоилъ гръцкиятъ клиръ“, макаръ и да била „съборно учредена при императора Юстиниана и почитана при толкова византийски императори и толкова султани“.[1]

---

[1] Споредъ К. Шапкаревъ, датата на това писмо е погрѣшна: вм. 1861 г. трѣбва да се чете 1860 г. (Бълг. прегледъ, год. II, кн. IX—X, стр. 289 и Материали за животописанието на бр. Миладинови, стр. 21). И Е. Спространовъ е съгласенъ съ това, защото презъ февруарий 1861 билъ затворенъ Дим. Миладиновъ и едва ли охридчани биха се осмелили да пращатъ протести, и мисли, че това пълномощно било изпратено веднага следъ протеста отъ 4 априлъ 1860 г. (МСб, XIII, стр. 626—627, заб. 3). Обачѐ едва ли затварянето на Миладиновъ толкова е уплашило охридчани, че да не смѣели да протестиратъ и то близу 2 месеца следъ това събитие, когато първото впечатление могло вече да ослабне. К. Шапкаревъ забелязва, че затварянето на Дим. Миладиновъ „смая охридскитѣ граждани“ и до смъртьта на бр. Миладинови (1862 г.) „като да не показваха никакви симптоми за животъ“ (Бълг. прегледъ, год. II, кн. IX—X, стр. 291), но допустимо е въ случая Ш. да преувеличава, поради възторжената си почить къмъ Дим. Миладиновъ. Отъ септемврий 1861 г. той билъ въ Прилепъ и не е могълъ да знае добре, какво сж правили охридчани следъ неговото напущане. При това трѣбва да се вземе предъ видъ, че пълномощното е адресирано до „народнитѣ представители“ въ Цариградъ, и охридчани изтъкватъ като поводъ за изпращането на това пълномощно туй, че узнали, какво цѣлиятъ български народъ чрезъ своитѣ представители е поискалъ възстановлението на „автокефалната архиепископия на първа Юстиниана Охридъ и цѣла България“. А мисъльта за изпращане представители отъ всички епархии се явила къмъ края на 1860 г. и взела да се осжществява следъ осжждането на българскитѣ владици Илариона Макариополски, Авксентия Велешки и Паисия Пловдивски отъ събора на 24 февр. 1861 г. (Т. Ст. Бурмовъ, Българо-гръцката църковна разпря, стр. 195; вж. и стр. 207). До тогава въ Цариградъ е имало само двама-трима епархийски представители — царигр. българи, заедно съ които представителитѣ на цариградскитѣ българи сж действували за правдини на цѣлия бълг. народъ, но и следъ 3 априлъ 1860 г. тѣ още не сж изказвали своето искане за самостойна българска иерархия съ формулата „възстановление на Охридската архиепископия“, макаръ и да сж го обосновавали, между друго, и върху каноничностьта на тая църква (вж. у Бурмовъ, цит. съч., стр. 190, заб. 1). На узунджовския панаиръ презъ септемврий 1860 г. бълг. търговци, дошли отъ разни мѣста, сж изпратили до султана прошение за признание бълг. иерархия въ лицето на Илариона Макариополски (ibid., стр. 115). Въ пълномощията на всички епарх. избиратели се изтъквало сжщото искане (ibid., стр. 210, 212), а следъ внушението на В. Порта, че това искане е неосжществимо, съ проекта си отъ 16 юлий 1861 г., тѣ сж счели за благоразумно да искатъ само равноправно участие въ управлението на патриаршията (ibid., стр. 215—216). Народнитѣ пълномощници

На 17 юлий 1862 г.[1] презъ нощьта е изгорѣла охридската митрополия (бившата архиепископска палата, въ двора на църквата „Св. Климентъ“). Това произшествие много опечалило народа, защото зданието било красота за града и паметникъ на нѣкогашната му църковна независимость, а освенъ туй изгорѣли и старини (рѫкописи, книги и др.). Заради това, макаръ и да отсѫтствувалъ Мелетий презъ време на пожара, народътъ билъ увѣренъ, че неговитѣ хора[2] нарочно сѫ запалили митрополията[3], и още повече се озлобилъ противъ владиката си.

Борбата между охридчани и Мелетия е влѣзла въ решителната си фаза въ 1862 г., когато владиката е изпѫдилъ епархийския мирски съветъ (6 души), учреденъ съгласно окрѫжното на патриаршията отъ сѫщата година, понеже тѣ му се възпротивили да вземе отъ единъ селянинъ 3 л.т. за заявление. Той е отнималъ опредѣления за училищата приходъ отъ вѣнчилата (30 л. т. годишно, по 2 гр. на вѣнчило), както и прихода на църквитѣ. Въ 1864 г. въ Охридъ било свикано голѣмо епархийско събрание, на което представителитѣ решили да изгонятъ Мелетия, като се заклели, че ще работятъ до край въ съгласие и взаимопомощь.[4] Въ 1865 г.

официално сѫ поискали възстановлението на Охридската архиепископия чакъ въ края на м. августъ 1867 г. по поводъ на проекта на патриарха Григория VI (вж. ibid., стр. 356—362).

[1] Тая дата е указана въ една бележка на Г. Бодлевъ, въ негово препись на св. Климентовия кодексъ (Gelzer, Der Patr. v. Achrida, S. 104). Е. Спространовъ отнася пожара къмъ м. юний с. г. (Мсб, XIII, 639), но съобщението на Бодлевъ ще да е по-вѣрно, понеже той е, билъ очевидецъ и освенъ това въ п. Стефановия сборникъ е отбелязано, че тоя пожаръ е станалъ на 18 юлий презъ нощьта. Разликата въ единъ день се обяснява съ това, че нощьта, когато е станало произшествието, Бодлевъ е смѣталъ за продължение на 17 юлий, а другиятъ — за начало на 18 юлий.

[2] Митрополията се била запалила отъ недогорѣли цигари, които хвърлили пирувалитѣ въ нея Михалаки (племенникъ на Мелетия), архиер. намѣстникъ попъ Стефанъ Гюрчевъ и др. младежи (Е. Спространовъ, ibid., стр. 640).

[3] Сѫщо К. Шапкаревъ твърди това (Автобиогр., Мак. прегл., год. III, кн. 1, стр. 66).

[4] Е. Спространовъ, МСб, XIII, 631. По-виднитѣ участници въ тази борба сѫ били Гр. Пърличевъ, Якимъ Сапунджиевъ, братя Паунчеви, Гьорше Гърдановъ, Петъръ Огненовъ, Ангелъ Групчевъ, Коста Размовъ, Миле Манчевъ, Дим. п. Симовъ, Коста Нелчиновъ, Ангелъ Спространовъ, Симонъ Кърмишъ (влахъ), Коста Манчевъ, Йонче С. Ман-

била изпратена на патриаршията молба отъ страна на цѣлата епархия да дигне Мелетия, станалъ вече нетърпимъ съ своитѣ беззакония. Едвамъ въ 1867 г. патриаршията е изпратила въ Охридъ корчанския и бератския митрополити да разследватъ обвиненията противъ Мелетия, но, макаръ и да били тѣ отрупани съ писмени оплаквания отъ градове, села и частни лица, Мелетий не билъ вдиганъ, както поради самоизмамата на патриаршията, че въ Охридъ елинизмътъ е силенъ, тъй и поради това, че Мелетий е ималъ на своя страна влиятелни въ патриаршията цариградски гърци.[1]

Колкото повече патриаршията е упорствувала, толкова по-силно е действувалъ на охридчани образътъ на родната имъ „патриаршия" и съ още по-голѣмо въодушевление подемали борбата противъ омразния имъ фанариотинъ. Пламеннитѣ речи на Гр. Пърличевъ и неговитѣ високопатриотични пѣсни („Въ хилядо седемстотинъ шестдесеть и второ лѣто", „До кога, братя, мили българи") сѫ наелектризирвали мало и голѣмо. А взаимоспомагателната каса на охридскитѣ кожухари била голѣма материална сила, която е усилвала смелостьта на народа.[2] За подигане на борческото настроение е спомагала и самата патриаршия, която не само не обръщала внимание на постояннитѣ оплаквания на охридчани и на охридскитѣ търговци въ Цариградъ[3], а веднажъ единъ синоденъ членъ (халкидонскиятъ митрополитъ) и се погаврилъ съ религиозното имъ чувство, като оправдавалъ слабостьта на Мелетия къмъ женския полъ съ беседата на И. Христа съ самарянката.[4]

При такъвъ високъ родолюбивъ подемъ, на 10 юлий 1867 г. Охридъ се приготвилъ да смъкне отъ св. Климентовата катедра недостойния иерархъ. Въ тоя день, следъ като

чевъ, Миле К. Манчевъ и др. Вж. и К. Шапкаревъ. Бълг. прегледъ, год II, кн. IX—X, стр. 296.

[1] МСб, XIII, 631—632, 639 и 640.

[2] Тази каса била основана въ 1866 г. по инициатива на Гр. Пърличевъ съ първа волна помощь 412 л. т., която се увеличавала отъ редовни вноски на майсторитѣ по 10 гр. на денгъ стока, докарана отъ Европа, и отъ една надница на всѣки калфа презъ годината (МСб, XIII, 644).

[3] Братя Кецкарови, братя Манчеви, братя Паунчеви (Вж. К. Шапкаревъ, МСб, XVI, стр. 912, № II).

[4] Вж. подробно МСб, XIII, стр. 646—647.

се върналъ отъ манастира „Св. Наумъ“, Мелетий, придруженъ отъ 20 жандарми, е отишълъ на вечерня въ църквата „Св, Климентъ“. Обаче епитропътъ Тасе Карчевъ тутакси е изгасилъ свѣщитѣ и избѣгалъ, като разгласилъ по махалитѣ никой да не отива въ църква на другия день (недѣля). И наистина, църквата била праздна[1]. Следъ това, въ църквата на Долна порта (вѣроятно „Св. Богородица“) било свикано многолюдно гражданско събрание, което решило да се изхвърли името на Мелетия отъ църквата. Тукъ били повикани всички градски свещеници и имъ било предложено: „Ако сте съ насъ, не споменувайте Мелетия“[2]. Съ общъ епархийски махзаръ (прошение) охридчани поискали отъ султана да възстанови Охридската архиепископия[3], като съобщили това свое решение на народнитѣ пълномощници въ Цариградъ. Последнитѣ съ писмо отъ 19 юлий 1867 г. имъ съобщили, че напълно възприематъ искането имъ да се възстанови Охридската архиепископия, която, като канонична автокефална църква, да ржководи цѣлия български народъ,[4] и се надѣватъ, че ще бжде осжщественъ тоя копнежъ[1]. Свещеницитѣ първоначално не се решавали да изхвърлятъ името на владиката, който ги заплашвалъ съ най-тежки наказания, ако тръгнѣли съ народа. Но отъ друга страна приходитѣ имъ намалявали, понеже народътъ не ги викалъ за трѣби. Заради това най-сетне тѣ дали писмено обещание[2], че не признаватъ вече Мелетия за свой духовенъ началникъ. Мелетий е правѣлъ всички усилия, за да задържи положението си чрезъ турската власть. Така, по негово искане охридскиятъ каймакаминъ искалъ да изпрати въ манастиря „Калища" попъ Анастаса Гавриловъ, защото е вѣнчалъ Георгия Главинчевъ безъ позволително на владиката, но се отказалъ срещу 40 л. т. подкупъ[3]. Сжщо по настояване на Мелетия въ края на ноемврий 1868 г. Гр. Пърличевъ билъ арестуванъ и хвърленъ въ дебърския затворъ[4]. Обаче тѣзи козни само усилвали презрението на охридчани къмъ Мелетия. Образувана била отдѣлна българска църковноучилищна община, която била официално провъзгласена на 24 августъ 1869 г.[5] Тя заела всички градски църкви, и Мелетий билъ принуденъ да направи параклисъ въ дома на попъ Масиновъ Основано било и българско читалище[6].

---

[1] Бележка въ попъ Стефановия сборникъ.

[2] Бележка въ п. Стефановия сборникъ. Датата не е означена, но отъ граматическата ѝ връзка съ бележката за постжпката на епитропа Карчевъ следва да се заключи, че събранието въ Долна порта е станало въ сжщия день, когато народътъ не е отишелъ въ църквата „Св. Климентъ“ (11 юлий 1867 г.). Че презъ м. юлий 1867 г. охридчани сж взели решение да не признаватъ Мелетия, косвено говори и писмото отъ 19 юлий 1867 г. на народнитѣ пълномощници въ Цариградъ до охридчани. Обаче, споредъ Спространовъ, първото гражданско събрание за изхвърляне на Мелетиевото име е станало въ м. априлъ 1869 г. (МСб., XIII, стр. 652—653). Понеже Спространовъ е черпилъ повечето си сведения отъ устнитѣ разкази на участника въ църковната борба на Охридъ К. Размовъ, то последниятъ не е ли сбъркалъ годината? Основание да се усъмнимъ ни дава и обстоятелството, че тукъ подаването на епархийски махзаръ до султана за възстановление на Охридската архиепископия се поставя преди демонстративното напускане на патриаршията отъ охридскитѣ представители, които поднесли епарх. жалба противъ Мелетия, когато първиятъ актъ по своя храрактеръ би трѣбвало да бжде логическо последствие отъ втория. Такъвъ редъ въ двата акта е допустимъ, ако охридчани сж действували безъ планъ!

[3] Е. Спространовъ, цит. кн., ст. 641.

[4] Срв. прошението на бълг. представители въ Цариградъ до В. Порта отъ м. августъ 1867 г. у Бурмовъ, Българо-гръцката църковна разпря, стр. 357—362.

Неизказана била радостьта на охридчани, когато чули за разрешението на Църковния въпросъ. На 8 мартъ 1870 г. ферманътъ за учредяването на Българската екзархия билъ прочетенъ въ църквата „Св. Климентъ" при голѣмо народно тържество. Макаръ и да не била спомената въ фермана, обаче, възъ основа на чл. 10 отъ последния, Охридската епархия се смѣтала за екзархийска и изпратила Миле Манчевъ за свой представитель въ Църковно-народния съборъ съ поржка да действува за по-скорошното изпращане на български владика въ Охридъ[7].

---

[1] Ив, Снѣгаровъ, Нови данни за българщината въ Македония въ Македонски прегледъ, год. I, кн. 4, стр. 54—55.

[2] Споредъ поменатата бележка въ п. Стефановия сборникъ.

[3] Е. Спространовъ, цит. кн., стр. 657.

[4] Автобиография на гр. Пърличевъ, МСб., XI, 373—374.

[5] Е. Спространовъ, цит. кн., стр. 657.

[6] Ibid., стр. 658.

[7] Ibid,, стр. 664.

Борбата, обаче, не била свършена. Въ 1870 г. Мелетий е подкупилъ двама разбойника (Шахинъ и Лазе Манякъ отъ Долни Дебъръ) да принудятъ съ терорь охридчани да се върнатъ подъ негово ведомство, но безъ сполука. Той успѣлъ да върне назадъ въ Битоля бившия велешки митрополитъ Генадий, който въ 1871 г. м. септемврий билъ изпратенъ отъ Екзархията за управляющъ на Охридската епархия[1]. После митр. Генадий пакъ отишълъ въ Охридъ, но като частно лице, за да прекара старинитѣ си. Народътъ го е канѣлъ да служи, даже да освещава църкви (напр. въ селата Плаке и Ботунъ), но Мелетий не му позволявалъ. Охридчани се оплакали на новия солунски валия Мидхадъ паша (въ 1873 г.), който имъ отговорилъ, че митрополитъ Генадий е свободенъ да служи въ Охридъ[2].

Въ отговоръ на тѣзи пакостни действия на Мелетия, по решение на общината на 27 юлий 1871 г. въ църквата „Св. Климентъ," свещ. Никола Бъндевъ е прочелъ проклятие надъ всѣки българинъ, който приказва и има взимане-даване съ гъркоманитѣ, но тази клетва скоро била нарушена отъ българитѣ. Това, види се, е окуражило Мелетия да прави нови опити, за да разколебае и раздѣли народа. Въ 1872 г., по негово внушение, били арестувани и хвърлени въ солунското Канлѫкуле (въ ново време „Беязъ-куле") свещеницитѣ Анастасъ Гавриловъ и Якимъ Маленковъ и епитропитѣ Мане Миле Даскаловъ и Ангелъ Яневъ, понеже въ богослужебнитѣ книги на църквитѣ „Св. Никола" (Геракомия) и Каменско се споменавало името на руския царь. Затворенитѣ били освободени вследствие енергичното застѫпничество на гражданитѣ, но Мелетий не се отчайвалъ. За да си създаде добра позиция противъ българския митрополитъ, който скоро щѣлъ да пристигне, на 22 мартъ 1874 г. той е настѫпилъ съ войска да отнеме катедралната църква „Св. Климентъ". Цѣлиятъ градъ е въстаналъ противъ това покушение. Женитѣ сѫ образували кордонъ около църквата и дълго се съпротивлявали на войската. Нѣкои отъ тѣхъ показали голѣмо безстрашие. Споменава се Иованица Филдишова, която въ схватката грабнала тоягата на турския офицеръ и я хвърлила, като викала: „За тази църква ние сме си продали обицитѣ и ризитѣ, какъ смѣешъ ти да ни я отнимашъ?“ Мелетий е успѣлъ да отнеме църквата и училищното здание, но не постигналъ гонимата си цель. Тържественото влизане на българския митрополитъ Натанаилъ въ Охридъ на 14 априлъ 1874 г.[1] било пъленъ триумфъ на българщината надъ гъркоманството. Затова скоро турската власть е повърнала катедралата на българитѣ, а на гъркоманитѣ митр. Натанаилъ е отстжпилъ църквата „Св. Врачи“. Голѣми усилия е положилъ митрополитъ Натанаилъ за да отнеме отъ гъркоманитѣ манастира „Св. Наумъ“, който отъ 1869—1873 г. билъ въ български ржце, но въ 1873 г. манастирскиятъ управитель Андроникъ Зарчевъ е предалъ на Мелетия манастирскитѣ ключове, за да избѣгне смѣтката, която му искали манастирскитѣ настоятели Гр. Паунчевъ и Петъръ Огненовъ[2]. Сжщо той, подкрепенъ отъ гражданитѣ, е искалъ да възстанови изгорѣлата митрополия, но не му позволилъ охридскиятъ каймакаминъ, който не билъ въ добри отношения съ него и го обвинявалъ въ подстрекаване на населението противъ държавата. Презъ време на руско-турската война, на 10 августъ 1877 г. митрополитъ Натанаилъ билъ дигнатъ въ Цариградъ, а къмъ 20 августъ секретарьтъ му Стоянъ Костовъ (родомъ отъ Скопье и дълги години бълг. учитель) билъ заточенъ въ Диарбекиръ[3].

---

[1] Ibid., стр. 667.

[2] Протоколъ на Екзарх. Св. Синодъ, 134. заседание отъ 4 декемврий 1873 г., стр. 292.

---

[1] Тази дата е отбелязана въ единъ пентикостаръ на църквата въ Каменско. Споредъ Е. Спространовъ, Натанаилъ влѣзълъ въ Охридъ на 16 априлъ (МСб., XIII, 678).

[2] Е. Спространовъ, цит. кн., стр. 633. Съ въпроса за „Св. Наумъ“ се занималъ и Св. Синодъ при Българската екзархия по поводъ молбата на охридчани, подпечатана съ 12 мухтарски печата, отъ 10 октомврий 1873 г., да бжде принуденъ чрезъ властьта Андроникъ Зарчевъ, шесть години „игуменъ“ на манастира, да даде смѣтка на манастирското настоятелство, избрано отъ Охридъ. Охридчани сжщевременно ототбелязватъ, че манастирътъ „Св. Наумъ“ е енорийски храмъ и енорията му се състои отъ селата Любаница и Търпейца. По предложение на охридския митрополитъ Натанаила, Св. Синодъ е решилъ да се кзпрати такриръ на новия солунски валия Мидхадъ паша по тоя въпросъ (122 засед. на екзарх. Св. Синодъ отъ 27 октомврий 1873 г., стр. 265; вж. и 94 заседание отъ 11 юлий 1873 г., стр. 212, по поводъ прошението на охридчани до великия везиръ за мон. „Св. Наумъ“).

[3] За всички тия събития вж. по-обширно у Е. Спространовъ, цит. кн., стр. 666—680.

Следъ рускотурската война турското правителство не позволило на митр. Натанаила да се върне въ Охридъ, но при все това църковната борба вече била свършена. Въ 1879 г. Мелетий билъ премѣстенъ въ Лариса[1], а приемникътъ му се установилъ да живѣе въ гр. Крушево, подържанъ отъ властитѣ-гъркомани. Въ Охридъ сѫ останали само нѣколко гъркомански кѫщи (отъ български и влашки произходъ). Презъ времето, когато тамъ е нѣмало български владика (до 1890 г.), тѣ правѣли пропаганда чрезъ училището си, като давали безплатно на децата учебници и училищни потрѣби. По тоя начинъ презъ 1889/1890 учебна година въ гръцкото училище е имало значително увеличение на ученицитѣ въ сравнение съ тѣхния брой къмъ 1878 г. (136:20)[2]. Обаче това било последенъ безуспѣшенъ напънъ на гъркоманството. Българщината въ Охридъ си оставала една напълно самосъзната и неподатлива маса, макаръ че Берлинскиятъ конгресъ е разбилъ надеждитѣ ѝ и тя била подложена на много по-тежъкъ турски гнетъ, поради който градътъ взелъ бърже да отпада икономически и да бѣгатъ по-интелигентнитѣ младежи въ България, даже да се изселватъ тукъ цѣли семейства. Не я разочаровало и изгарянето на българската митрополия[3] въ 1882 г., което тя считала за дѣло на гъркоманитѣ[4]. На българския пѫтешественикъ, който е посетилъ Охридъ въ 1890 г., тоя градъ е правѣлъ впечатление на крепость на българщината въ цѣлия край[5], при все че, споредъ него, гражданитѣ били обзети отъ голѣма апатия къмъ обществениитѣ работи и българската община не била деятелна[6]. Още по-силна бѣше тя следъ 1890 г., когато единъ подиръ другъ седѣха на охридската катедра български митрополити (Синесий, Григорий, Методий и Борисъ), и църковноучилищното дѣло бѣ поставено на здрави основи.

---

[1] Ibid., стр. 638.

[2] Вж. по-доле, стр. 122.

[3] Тя се помѣщавала въ кѫщата на Ангелъ Паунчевъ, близо до кѫщата на Янчеви, гдето отъ времето на митр. Методия (1897 г.) се помѣщава Охридската митрополия.

[4] Срв. Е. Спространовъ, цит. кн., стр. 680, заб. 2.

[5] МСб, IV, стр. 68.

[6] Ibid., стр. 65-67, Това настроение било следствие не само на лошитѣ политико-икономически условия, както е склоненъ да мисли *:*, а и на дълбоката вѣра, че Русия и България скоро ще измѣнятъ положението на Македония.

Сжщо и сръбската пропаганда не е могла да пробие тази най-далечна българска покрайнина. Тя е правила опити още въ 1872 г,, когато въ Охридъ се явили сръбски учители, които предлагали на гражданитѣ да учителствуватъ даромъ, но били отхвърлени[1]. Къмъ 1890 г. въ Охридъ е имало само двама сърбомани, презирани отъ народа. „Тукъ — бележи пжтешественикътъ — би се изложилъ на присмѣхъ всѣки, който би потърсилъ сърби“.[2] И после охридчани се отнасяха съ презрение къмъ сърбоманитѣ, които не бѣха повече отъ 3—4 кжщи (Гърдановъ, Савевъ, Леонъ Мизовъ, Дим. Стружановъ). Сръбска чета не можеше да се движи въ Охридско. Отъ селата въ Охридската околия сръбската пропаганда успѣ да отнеме само Бороецъ, Лабуница и Подгорци (въ Стружко).

* * *

Успѣхътъ на църковната борба се намиралъ въ тѣсна зависимость отъ икономическото положение на Охридъ. Унищожението на архиепископията зле се отразило върху неговото материално положение, понеже е престаналъ притокътъ на богатство, който той е ималъ преди като столица, и отъ друга страна е подпадналъ подъ фенерска експлоатация[3]. При все това този превратъ е засегналъ най-вече умственитѣ работници (чиновницитѣ на архиепископията и свещеницитѣ). Предишнитѣ занаяти и сега продължавали да сжществуватъ, градоветѣ отъ бившия Охридски диоцезъ не сж прекжснали търговскитѣ си сношения съ Охридъ. Нѣмаме сведения за видоветѣ производство на тоя градъ въ края на XVIII и първитѣ три десетолѣтия на XIX в., но не можемъ да се съмняваме, че и тогава, както сега, много граждани се занимавали съ земледѣлие (особено съ лозарство и градинарство) и риболовство, като сж изнасяли зеленчуци, овощия (череши, ябълки и круши) и риба въ близки градове. Охридъ е изнасялъ въ Албания кечета (албански шапчета). Съ шапкарство (кечеджилъкъ) се занимавали 5—6 кжщи въ Вароша (Карчеви, Зариови, Минджови, Котушови, Кацкови, Терзянови, Паскалъ Шапкаревъ),[1] но къмъ половината на XIX в. тоя занаятъ е опадналъ. Изглежда, тогава е цъвтѣло и златарството (куюнджилъкътъ), ако може да се сжди по факта, че двама християни сж били обвинени въ фалшификация на монети и на 22 юний 1789 г. сж били обесени, а имотътъ имъ билъ конфискуванъ[2]. Занаятътъ, който е поставялъ Охридъ въ сношение съ международни пазари, било кожухарството (кюркчилъкъ). Не се знае точно, отъ кога охридчани почнали да се занимаватъ съ тая индустрия. Въ своята автобиография К. Шапкаревъ, като казва, че дѣдо му Паскалъ билъ шапкарь, забелязва: „на това време кечеджилъкъ-тъ въ Охридъ много се работалъ, и самата търговія що вържеле охридянцы была тая. Сега се замѣни съ кюрчилокъ-тъ“ (к. н.)[3] Сигурно, Шапкаревъ иска да каже не, че по-рано не е сжществувалъ тоя занаятъ въ Охридъ, а че къмъ 1864 г., когато е писалъ автобиографията си, кожухарството е заело главно мѣсто между другитѣ занаяти. Кожуситѣ, които се давали за прикя и били забранени отъ охридската община въ 1759 г.,[4] ще да сж били изработвани въ Охридъ, а не вънъ. Знае се, че къмъ 1767 г., когато е паднала Охридската архиепископия, въ Цариградъ имало охридска колония, между която е имало и кожухари[5]. Народното предание счита виновници за падането на Охридската архиепископия четирма охридски богати кожухари, двама отъ които сж били султански капламаджии (доставчици на кожуси за двореца).[6] А пъкъ, споредъ лайпцигскитѣ хроники, отдавна се явявали гръцки търговци на лайпцигския панаиръ и си имали въ тоя градъ свой домъ, нарничанъ и въ ново време гръцки домъ (Griechenhaus).[1] Ако веземемъ предъ видъ, че на западъ подъ „гръцки“ сж разбирали не само гърци по народность, а и изобщо православни и че отъ 60-тѣ години на XIX в., наистина, Охридъ е билъ въ оживени търговски връзки съ Лайпцигъ чрезъ кожухарството, та възможно е и презъ XVIII в., когато той е ималъ сношения съ Венеция, да е търгувалъ и съ Лайпцигъ чрезъ сжщата индустрия.

---

[1] Екзарх. писмо № 217 отъ 21 септемврий 1872 г. (въ II екз. протоколъ на писмата за 1871—73 г., стр. 203); екз. вх. дневникъ за 1869—1874 г., вх. № 563, отъ 20 септ. 1872 г. Сърбия е започнала да прави своя пропаганда въ Македония въ разгара на църк. борба. Напр. въ 1868 г. сръбскиятъ министъръ е изпратилъ даромъ сръбски книги въ Кочани, но по решение на всички кметове въ околията книгитѣ били изгорени на 28 мартъ 1868 г. (В „Македония“, София, 1928 г., бр. 435, стр. 1).

[2] ⁂ Битолско, Прѣспа и Охридско, МСБ, IV, 68.

[3] За съжаление, нѣмаме сведения за фанариотскитѣ берии въ Охридската епархия въ разни епохи. Но представа за икономическия гнетъ на Фенеръ можемъ да си съставимъ отъ сведенията, които Hahn ни дава за времето преди новата финансова организация на патриаршеския диоцезъ (къмъ 1860 г.): охридскиятъ митрополитъ е ималъ годишенъ приходъ 200,000 гр. и битолскиятъ — 400,000 гр., за ржкопололожение въ Охридъ се взимало произволно — по 1000 и дори 2000 гр. (Reise durch die Gebiete des Drin und Vardar, Bd. XV, S. 135).

---

[1] Автобиография на К. Шапкаревъ, Македонски прегледъ, год. III, кн. 1, стр. 58—59.

[2] Бележка въ кодекса на св. Климентъ, прочетена отъ I.G. Hahn (Reise durch die Gebiete des Drin und Wardar, Denkschriften der kais. Akad, der wissanschaften. . . Bd XV, S. 121.

[3] Макед. прегледъ, год. III, кн. 1, стр. 58.

[4] Макед. прегледъ, год. IV, кн. 1, стр. 114.

[5] П. Р, Славейковъ, О. Неофитъ Хилендарски въ МСб., XII, стр. 393, заб. 1.

[6] Това предание е чулъ българскиятъ пжтешественикъ ⁂ (В. Кънчевъ) въ Охридъ отъ стогодишния свещеникъ Апостолъ Мизовъ въ 1890 г. (МСб., IV, стр. 60).

Въ Охридъ кожухарството силно се е развило следъ Кримската война, вследствие на общия икономически подемъ, настаналъ въ Европейска Турция отъ общото подобрение на финансовото положение на държавата и отъ усиления износъ на житни произведения.[2] То е станало основа за увеличение на общата стопанска мощь на Охридската околия, та последната е могла да изплаща голѣмитѣ държавни данъци[3] и сжщевременно да посрѣща разходитѣ за народното дѣло. Тогава била основана въ Лайпцигъ голѣмата кожухарска фирма на Кецкарови, която е улеснявала доставката на сурови кожи въ Охридъ. Къмъ 1875 г. Лайпцигъ е внасялъ въ Охридъ около 91,000 лисичени и рисови кожи за 525,000 марки и голѣмо количество невѣстулки, самурени, вълчи, котешки и заешки кожи.[4] Въ Охридъ сж били донасяни сурови кожи отъ дивечъ още и отъ Македония, Албания, Босна и Херцеговина.[5] Първоначално лайпцигска стока сж доставяли по-голѣмитѣ кожухарски кжщи въ Охридъ, а дребнитѣ кожухари обработвали само мѣстни сурови кожи. Но по-сетне и последнитѣ почнали да си доставятъ външенъ материалъ отъ едритѣ кожухарски производители, които купували изработенитѣ отъ дребнитѣ производители кожуси и ги изпращали за продань най-вече въ Цариградъ и на узунджовския панаиръ,[1] гдето главни доставчици на кожуси сѫ били охридчани. Въ 1863 г. въ Охридъ е имало 150 кожухарски работилници (срещу 12 по-рано).[2] Тѣ сѫ продължавали да действуватъ почти до надвечерието на руско-турската война съ 800 работници и толкова работнички, които работили у дома си[3]. Работницитѣ се дѣлили на майстори, калфи и чираци. Тѣ работили съ надница, като се смѣталъ работниятъ день отъ заранъ до вечерь, или пъкъ на парче. Преди кримската война единъ чиракъ е получавалъ на день отъ 60 пари до 2 гр., понѣкога и закуска (сухъ хлѣбъ и чесновъ лукъ);[4] а майсторътъ— до 15 гр.[5]. Не сѫ известни надницитѣ презъ време на разцвѣта на кожухарството (1856—1877), но ако въ 1863 г. майсторската надница за зименъ день била 4—5 гр.,[6] то после не ще да сѫ били значително увеличени. За голѣмото производство се предлагали и много работни рѫце, което не позволявало да се покачватъ надницитѣ. Тукъ имало значение и подигнатото общо благосъстояние, при което ценитѣ на хранитѣ не сѫ били високи. Презъ време на упадъка на кожухарството надницитѣ пакъ се движели почти въ предишния размѣръ (майсторъ е получавалъ 15—20 гр., калфа 5—10 гр., а чиракъ 60 пари безъ храна),[7] но въ сравнение съ предишнитѣ надници тѣ сѫ били низки поради скѫпотията.

---

[1] D. Totchkoff, Studien über Rauchwarenhandel und Kürschnerei insbesondere in Ochrida (Macedonien), Heidelberg, 1900, S. 57—58.

[2] Вж. ibid., 58.

[3] Споредъ Hahn въ 1863 г. Охридската каза е плащала около два милиона гр. прѣки данъци (350,000 гр. вергия за движимия и недвижимия имотъ, 70,000 гр. добавка за 1863 г., 345,000 гр. беделъ или военень данъкъ, 1,000,000 десетъкъ, 80,000 гр. данъкъ за кравитѣ, 32,000 гр. акцизъ). Вж. Reise durch die Gebiete des Drin und Wardar, Bd. XV, S. 135.

[4] D. Totchkoff, цит. съч., S. 58—59. Вж. и Hahn, цит. съч., S. 122.

[5] ⁂ Битолско, Прѣспа и Охридско, МСб, IV, стр. 68.

Презъ време на църковната борба голѣма часть отъ жителитѣ на квартала Варошъ е намирала поминъкъ въ кожухарската индустрия. Тѣ представлявали една голѣма производителна кооперация или професионална организация, въ която свободно се лѣела българска речь и е действувалъ енергиченъ български духъ. На тази занаятчийска организация трѣбвало само да се заговори за националенъ идеалъ, за да станѣла пламененъ борецъ за неговото осѫществение. Съ тази стопанска особеность на Охридъ презъ това време се обяснява, че Варошъ, въ лицето на своитѣ първенци, повечето отъ които сѫ били кожухари, е движелъ цѣлия градъ и цѣлата епархия; билъ една негласна българска община много време преди формалното ѝ учредяване. Сигурно, кожухарската организация е налагала на града да се подържа решението на охридската община отъ 1759 г. за прикята.[1] Тази организация е импулсирала съ примѣра си гражданитѣ да се надпреварватъ въ даване сили и пожертвувания за народното дѣло. Кюркчийската каса, за която по-рано говорихме, е изпълнявала ролята на мѣстна банка, която е финансирала града въ борбата му противъ елинизма. Преданостьта на водителитѣ-първенци къмъ дѣлото била тъй голѣма, че нѣкои отъ тѣхъ (Коста П. Размовъ, Гр. Паунчевъ, П. Огненовъ, Илия Чобановъ)[2] въ края на краищата се разорили материално.

---

[1] Hahn, цит. съч., S. 122; ⁂ Битолско, Прѣспа и Охридско, IV, стр. 68; Totchkoff, цит. съч., S. 70.

[2] Hahn, цит. съч., S. 122. Къмъ 1850 г. сѫществували кожухарницитѣ на попъ Симови, братя К. Паунчеви, Пармакови, Кецкарови, Коцареви и Точкови (Автобиографията на К. Шапкаревъ, Макед. Прегледъ, год. III, кн. 1, стр. 53).

[3] Totchkoff, цит. съч., S. 67; срв. ⁂ Битолско, Прѣспа и Охридско, МСб, IV, стр. 68.

[4] Автобиографията на К. Шапкаревъ, Макед. прегледъ, год. III кн. 2, стр. 29, 31 и 32.

[5] Hahn, цит. съч., S. 122.

[6] Pag. cit.

[7] Totchkoff, цит. съч., 68.

Кожухарството е почнало да отпада заедно съ общото упадане на занаятитѣ, предизвикано отъ конкуренцията на европейскитѣ фабрики, която се появила въ Турция съ построяването на желѣзопѫтнитѣ линии. Румелийската линия е премахнала узунджовския панаиръ, който за последенъ пѫть се състоялъ две години следъ построяването на тази линия малко преди Априлското въстание.[3] Освенъ по тази обща причина, кожухарството е упадало и поради това, че европейското облѣкло взело все повече да се разпространява между турци и християни въ градоветѣ. При това костурскитѣ кожухари почнали да конкуриратъ на охридскитѣ.[4] По тая причина въ Охридъ постепенно намалявали кожухарскитѣ кѫщи и къмъ 1890 г. имало само 2 съ около 100 работници и нѣколко дребни кожухари.[5] И къмъ 1900 г. е имало 2 голѣми и 4 малки кожухарски кѫщи. Въ голѣмитѣ работилници сѫ работили лѣте 50—60 д. и зиме 30—40, а въ малкитѣ 10—15 д. или съ кожухарство се занимавали всичко 48 майстори, 74 калфи и 18 чираци.[1] Търговията съ кожухарство държели въ ржцетѣ си главно двѣтѣ голѣми кжщи, които изпращали изработенитѣ стоки за продань въ Цариградъ и Пловдивъ, гдето имали свои клонове.[2]

---

[1] Hahn съобщава, че въ 1863 г. въ Охридъ още се подържало това решение само съ едно измѣнение, че сега давали кожуси (Reise durch die Gebiete des Drin und Wardar, Bd. XV, S. 121).

[2] Е. Спространовъ, МСб, XIII, стр. 674—675; Гр. Пърличевъ, Автобиография, МСб, XI, стр. 400.

[3] Totchkoff, цит. съч., S. 71.

[4] Ibid., S. 73.

[5] * * * Битолско, Прѣспа и Охридско, МСб, IV стр. 68.

Престаналъ да бжде голѣмъ центъръ на кожухарската индустрия, Охридъ е почналъ бърже да запада икономически. За това много сж благоприятствували голѣмитѣ данъци, турскиятъ терорь надъ българското население и особено вързлуването на разбойници по планинскитѣ пжтища Охридъ—Ресенъ и Охридъ—Дебъръ. Ново голѣмо производство градътъ не можа да създаде, а се ограничаваше съ износъ на зеленчукъ и овощия въ Поградецъ, Ресенъ, Струга и Дебъръ, както и на риба въ Битоля, Прилепъ и др. градове. Но и риболовството взе да отпада, понеже рибата намаляваше поради безразборното й ловене, което бѣше резултатъ на това, че държавата продаваше правото на риболовъ[3], а купувачитѣ (обикновено турци) препродаваха часть отъ езерото на мѣстнитѣ рибари. Още въ 1890 г. бълг. пжтешественикъ е констатиралъ търговски застой.[4] И следъ това, презъ цѣлия турски режимъ, охридската чаршия бѣ унила и мъртва, освенъ въ понедѣлникъ, когато ставаше пазаръ. Икономическата криза заставяше нѣкои граждани и селяни да търсятъ поминъкъ въ други градове (Битоля, Солунъ, Цариградъ) и др. държави (България, Ромъния, Австрия, Германия и др.). Гурбетчийството имаше тая добра страна, че внасяха въ града отъ вънъ повече или по-малко пари, но то имаше и лоша страна, че мнозина отъ гурбетчиитѣ захващаха постоянна работа въ чужбина и се изселваха тамъ съ семействата си. Съ това българското население на града се намаляваше, имотитѣ (кжщи, ниви, лозя) постепенно губѣха действителната си стойность и даже бѣха изоставяни. Въ 1877 г. Охридъ е ималъ 2000 български кжщи и 1100 албаномухамедански[5], но въ 1890 г., споредъ турската статистика, въ Охридъ е имало 2409 кжщи, отъ които 1253 христ. и 1156 мохам. съ население 11,900 нуфузи, отъ които 6140 мжже и 5760 жени, по народность 5840 българи, 5408 турци и албанци, около 600 власи и 1 гръцка фамилия.[1] А споредъ статистиката на В. Кънчовъ, въ 1900 г. Охридъ е наброявалъ 14,860 ж., отъ които 8000 българи, 5000 турци, 800 албанци (300 християни и 500 мухамедани), 460 власи и 600 цигани.[2] Следъ тая година, поради започналото революционно движение, още повече се усилваше емигрирането. Преселването на семейства отъ нѣкои околни села въ Охридъ не можеше да уравновеси изселването на градскитѣ жители.

---

[1] Totchkoff, цит. съч., S 67.

[2] Ibid., S. 72.

[3] За 1889—1890 г. охридската часть отъ езерото била продадена за 4760 л. т., а по-рано, когато имало риба въ изобилие, за 7000 л. т.; поградечката пъкъ часть на езерото—за 1820 л. т. (*** Битолско, Прѣспа и Охридско, МСб, IV, стр. 52).

[4] МСб, IV, стр. 66.

[5] В. Тепловъ, Матеріалы для статистики Болгаріи, Өракіи и Македоніи, 1877. С. Петербургъ, стр. 273. Въ цѣлата Охридска каза е имало всичко 6398 бълг. к. и 2022 мохам. (ibid., 273—273)

Подъ сръбско владичество Охридъ още повече западна, тъй като е откжснатъ отъ предишнитѣ си важни тържища — Поградецъ и Елбасанъ и заедно съ цѣла Македония носи тежко данъчно бреме. Тѣснолинейката, която го свързва съ Кичево—Гостиваръ—Тетово—Скопье, не допринася за икономическото му издигане, защото нѣма какво друго да изнася съ нея, освенъ риба, каквато обаче нѣма въ голѣмо количество и не е достжпна за по-широкъ кржгъ потрѣбители поради високата ѝ цена. Сега градътъ представлява още по-печално зрелище, отколкото презъ време на всеобщата война. Срутенитѣ или клонещитѣ къмъ срутване кжщи въ Вароша и Месокастро сж много повече, отколкото преди. Голѣмитѣ сгради на стари фамилии (Гр. Паунчевъ, Конст. Робевъ, Хр. Точковъ, Ант. Митановъ, Андроникъ Скопаковъ, Тодосъ Карчевъ и др.) или сж изравнени съ земята, или скоро ще се съборятъ.

⁂

Революционното движение въ Старопланинска България се отеквало и въ Македония. Известната учителка (въ Прилепъ, Охридъ, Битоля, Велесъ и другаде) баба Недѣля Петкова е разпространявала бунтовни пѣсни („Стани, стани, юнакъ Балкански!“, „Кжде си ти любовь народна!“ и др.)[2] Сжщото ще да е правѣла и дъщеря ѝ Станислава, учителка въ Македония. Въ 1876 г. тя е приготвила знамето на малешевския войвода Димитъръ п. Георгиевъ, за когото е написала и стихотворение.[3] Въ 1870 или 1871 г. Василъ Левски е основалъ комитетъ въ Крива Паланка[1], отгдето, навѣрно, е посетилъ и други близки градове. По внушение на П. Р. Славейковъ, Арсений Костенцевъ, продавайки книги низъ разни македонски градове, е посвещавалъ въ революционната идея свещеници, учители и младежи.[2] Имайки предъ видъ това, както и обстоятелството, че охридскитѣ търговци ежегодно се срѣщали на узунджовския панаиръ съ търговци отъ България, то трѣбва да се допусне, че и Охридъ, борейки се противъ фенерското иго, е копнѣелъ за освобождение отъ турцитѣ. Веднажъ Стефанъ Пармаковъ се явилъ при българския екзархъ Антимъ I и въ време на разговора нѣкой отъ присѫтствувалитѣ казалъ: „Слава Богу, сега имаме своя църква!“ На това Пармаковъ е възразилъ: „Църква безъ царство е мъртва“.[3] Дали до руско-турската война е имало въ Охридъ сериозно революционно брожение, нѣмаме напълно достовѣрни сведения.[4] Наистина, турцитѣ сѫ обвинявали митроп. Натанаила въ бунтовничество и, както по-горе споменахъ, следъ освобождението на България султанътъ не му позволилъ да се върне въ Охридъ, но не може да се твърди, че презъ времето, когато билъ въ Охридъ, митр. Натанаилъ се стремилъ да създаде революционно движение въ епархията си, както е правѣлъ после следъ освобождението на България. Знае се, обаче, че въ освободителната борба на старопланинскитѣ българи сѫ участвували, между другитѣ македонци, и охридчани. Така, известни сѫ въ четата на Филипъ Тотю презъ 1876 г. десеть души отъ Охридъ (Ник. Богдановъ, Ив. Димитровъ, Ив. Апостоловъ, Ив. Теофиловъ, Коста Мановъ, Коста Райковъ, Ник. Йончевъ, Ник. Наумовъ, Ник. Тасевъ, Христо Павловъ)[1]; въ четата на Хр. Ботевъ — Антонъ Македонецътъ[2]; въ българското опълчение презъ руско-турската война — 45 отъ Охридъ и 7 отъ охридскитѣ села.[3]

---

[1] ⁂ Битолско, Прѣспа и Охридско. МСб, IV, 56.

[2] Македония. Етнография и статистика 1900 г., София, стр. 252. Споредъ статистиката на В. Тепловъ, къмъ 1889 г. Охридската каза е имала 42,760 българи, 2 гърци и 2,450 власи (Грекоболг. церковный въпросъ, 1889, стр. 240); споредъ статистиката на проф. Йор. Ивановъ, къмъ 1912 г. сжщата каза е имала 40,400 бълг., 5000 турци, 1750 власи, 8000 албанци, 570 цигани, — всичко 55,720 д. (Българитѣ въ Македония, второ допълнено изд., 1917 г. стр. 105).

[3] Вж. у К. Шапкаревъ, Бълг. прегледъ, II, кн. VIII, стр. 137.

[4] Македонцитѣ въ културнополитическия животъ на България. Анкета на Изпълн. к-тъ на македонскитѣ братства, София 1918 г., стр. 16—17.

---

[1] Материали за историята на градъ Криворѣчна Паланка. Спомени отъ Мих. Ив. Македонски. София, 1925 г., стр. 17—19.

[2] Сборникъ на Бълг. Академия на наукитѣ, кн. VI, 1916 г., стр. 34 39 и 44.

[3] Това ми разправи самъ Ст. Пармаковъ презъ време на всеобщата война въ Охридъ.

[4] Споменатиятъ Ст. Пармаковъ ме увѣряваше, че въ времето на Натанаила (1874—1877) въ Охридъ била образувана съзаклятническа група, въ което влизали той, Златанъ Бойкикевъ (братъ на Натанаила), Иванъ Паунчевъ, Никола Минджовъ, Дим. Узуновъ, Наумъ Филевъ, Гр. Пърличевъ, Коче Групчевъ, Коста Лимончевъ, Конст. Робевъ, Коле Филдишовъ, Никола Бочкаровъ, Коста Терзяновъ, Ст. Старовчевъ, Пандо Манчевъ. Последнитѣ четирма и Пармаковъ сѫ били терористи: излизали нощно време и правили пакости на турцитѣ. Веднажъ тѣ унищожили всички турски бостани, а при „Св. Размо“ даже е завързала сражение съ турцитѣ и билъ убитъ Ник. Бочкаровъ, на чието погребение се стекълъ многоброенъ народъ и Гр. Пърличевъ държалъ покъртителна речь. Споредъ сѫщия, Иванъ Паунчевъ ужъ билъ въ връзка съ Централния революционенъ комитетъ въ Букурещъ и заподозренъ презъ време на Цариградската конференция въ 1876 год. е избѣгалъ въ Атина. За това бѣгство на Ив. Паунчевъ се говори и въ свидетелството, издадено нему отъ негови познати отъ 1.V. 1885 г. (Документи на деятелностьта на Ив. Григоровъ Паунчевъ, 1909 г., София, стр. 6). Дюкянътъ на Коче Групчевъ (на житно пазарище) — после сърбоманинъ и издатель на сръбския в. „Цариградски гласник“ — билъ единъ видъ комитетски клубъ. Тукъ били предавани европейски и революционни бълг. вестници, носени тайно отъ охридчани отъ Солунъ и

Презъ руско-турската война голѣми били надеждитѣ на охридчани за освобождение. Всѣки день младежи сѫ излизали къмъ манастира „Св. Петка“ и очаквали да се появятъ първитѣ руски патраули. Благодарствениятъ адресъ на бълг. народъ до Царя-Освободителя отъ 1878 г. билъ подписанъ и отъ много охридски граждани (Конст. Робевъ, Христо Пауновъ, Петъръ Огненовъ, Дим. п. Симоновъ, Стефанъ Блажевъ, Паунъ Костевъ, Божилъ Блажевъ, Ив. Цвѣтановъ, Кост. Алексовъ и др.).[4] Следъ Берлинския конгресъ охридчани не паднали духомъ. Следъ Кресненското и Разложкото въстание е започнало революционно движение въ нѣкои западномакедонски градове, между които билъ и Охридъ[5]. Въ

Драчъ. Пармаковъ бѣше интелигентенъ човѣкъ, но при все това не знамъ, до колко сѫ вѣрни неговитѣ сведения. За съжаление, не можахъ да ги провѣря, защото отдавна сѫ измрѣли всички споменавани отъ Пармаковъ лица.

[1] Македонцитѣ въ културнополит. животъ на България, стр. 30.

[2] Зах. Стояновъ, Хр. Ботевъ, стр. 472.

[3] Вж. списъка въ „Македонцитѣ въ културнополитическия животъ на България“, стр. 32—41. Споредъ тоя списъкъ, най-много доброволци сѫ дали Охридъ и Битоля.

[4] Минало, Българомакедонско научно списание, редакторъ Г. Д. Баласчевъ, София, 1913 г., кн. 7 и 8, стр. 372.

[5] Споредъ разказитѣ на охридчани — съвременници на това движение, следъ руско-турската война Иванъ Паунчевъ се върналъ отъ Атина въ Охридъ и, насърдченъ отъ битолския руски консулъ, е въз-

1880 г. се явили чети въ Дебърско, Кичевско и Охридско. Въ Охридско е действувалъ войводата Мицко, а въ Демиръ-Хисарско и Прилепско войводата Ильо отъ с. Илино. Съзаклятнически групи имало въ града и нѣкои села въ Дебърца (Сливово, Годивье и др.). Ханищата на Коста Мануловъ и Наумъ Чиновъ сж били пунктове за връзка съ съзаклятницитѣ-селяни. Тѣ се намирали въ връзка съ четата, която много е подигала духа на младежьта. На свадби и други домашни увеселения младитѣ пѣели бунтовни пѣсни („Вѣтъръ ечи, балканъ стене“, „Дойде време ставайте, отъ сънь се събуждайте“). Мечтата имъ била да станатъ комити. Нѣкои отъ тѣхъ (Лямбо Автовъ, Коста Шокевъ и Георги Шекеровъ), безъ знанието на домашнитѣ имъ, презъ пролѣтьта 1881 г. сж заминали да постжпятъ въ четата на Мицко, когото намѣрили въ с. Сливово съ около 15 четници, — всички въ албанско облѣкло.

Насока на движението е давалъ митрополитъ Натанаилъ отъ Кюстендилъ. Въ едно писмо, изпратено до Ильо войвода, той е благославялъ започнатото освободително дѣло и давалъ наставления на войводитѣ, какъ да, действуватъ, за да се разшири и закрепне революционната организация. Той ги съветвалъ да установятъ канали къмъ Албания (за Дебъръ, Корча, Елбасанъ, Тирана и Шкодра)

становилъ съзаклятието, въ което сж влѣзли и нови граждани като Стефанъ Тримчевъ, Георги Снѣгаровъ, Ангелъ Яневъ, Иванъ Блажевъ (Кичевецъ), Коста Нелчиновъ, Спасе Нерѣзановъ, Христо Момировъ, Коста Мануловъ, Дим. Писиновъ, Ангелъ и Петъръ Спространовъ, Зафиръ Бѣлевъ, Кольо Сионъ. Марко Гинека и др. Тѣ повикали въ града Ильо войвода, който билъ дошелъ въ Охридско съ четата си. Ильо войвода е влѣзълъ въ града и три дена се крилъ въ дома на Минджови, а четата му престояла въ манастира „Св. Петка“. Съзаклятницитѣ решили да съберать доброволни помощи отъ гражданитѣ. Ст. Пармаковъ събралъ за два часа 34 л. т. само отъ нѣколко души, а майката на Сотиръ Минджовъ е дала на войводата дрехи за него и четницитѣ му. Съзаклятницитѣ събирали сжщо и печати за общо заявление до битолския руски консулъ, комуто искали да съобщатъ, че иматъ 3,000 пушки и сж готови за въстание. За повикването на войводата Ильо въ Охридъ се говори и въ присждата на битолския апелативенъ сждъ отъ 17 августъ 1881 г. върху охридчанина Ив. Паунчевъ (Документи за деятелностьта на Ив. Григоровъ Паунчевъ, София, 1909, стр. 3—4).

като привлѣкатъ мѣстни турци, за да имъ доставятъ орѫжие, и да избѣгватъ схватки съ турскитѣ войски.[1]

Въ 1881 г. съзаклятието било открито отъ Шакиръ бей, чифликчия въ с. Издеглавье, който е узналъ за него отъ единъ българинъ отъ с. Годивье. Арестувани били мнозина отъ участницитѣ (К. Лимончевъ, Коста и Петръ Манулови, Наумъ Филевъ, Кръстанъ Блажевъ, Ив. Блажевъ, Ив. и Зафиръ Бѣлеви, Ангелъ и Петръ Спространови, Стоянъ Петковски отъ с. Куратица, Христо Платски отъ с. Плаке, Златанъ Бойкикевъ и др.). Нѣкои отъ тѣхъ били изпратени на заточение.[2] Ив. Паунчевъ и другъ единъ по име Иванъ (може би, отъ с. Сливово) сѫ избѣгали, и Битолскиятъ апелативенъ сѫдъ съ решение отъ 17. VIII 1881 г. ги осѫдилъ задочно на доживотенъ затворъ, като ги лишилъ отъ граждански права и секвестиралъ всичкитѣ имъ имоти.[3] Викани били на изследване въ Битолския сѫдъ и учителитѣ Дим. Узуновъ и Гр. Пърличевъ.[4]

Макаръ и да билъ жестоко наказанъ тоя революціоненъ опитъ, въ Охридъ не е изчезналъ съвсемъ бунтовниятъ духъ. Оживенитѣ му връзки съ своитѣ емигранти въ България били единъ видъ жицитѣ, презъ които отъ време на време се вливалъ въ него революціоненъ токъ. Омразата между българи и турци ставала все по-дълбока поради безчинията на последнитѣ. Младежитѣ сѫ продължавали да пѣятъ въ домашенъ крѫгъ бунтовни пѣсни, и сегизъ-тогизъ нѣкой отъ тѣхъ се осмелявалъ да се спречка съ турци. А сръбско-българската война, въ която взели участие много охридчани емигранти[5], още повече е усилила тѣхната национална гордость и самоувѣреность. Затова Охридъ билъ единъ отъ първитѣ градове, които е обхванала основаната въ 1893 г. македонска вѫтрешна революционна организация. Въ 1894 г. тамъ вече има революционенъ комитетъ съ членове Никола Филипчевъ, Кл. Заровъ, Алекс. Чакъровъ и др. Заедно съ духовното издигане на Охридъ следъ 1890 г., отъ когато той почналъ да има български митрополити, тамъ се засилваше и революционното движение. Въ нѣколко години револ. организация обхвана всички слоеве въ града и селата. Главни организатори на селата бѣха Хр. Узуновъ и Методий Патчевъ[1]. Въ 1898 г. м. августъ, по заповѣдь на револ. комитетъ, учительтъ Методий Патчевъ, родомъ отъ Охридъ, уби сърбоманския агентъ Д. Гърдановъ посрѣдъ бѣлъ день, на главната улица, до кѫщитѣ на Топалчеви и Ангеле Кацковъ. Съ този актъ рев. организация за винаги тури край на сръбската пропаганда въ Охридъ и околията му и даде да се разбере, че е вече страшна обществена сила. Арестувани бѣха Мет. Патчевъ, Кир. Пърличевъ и членоветѣ на рев. комитетъ Ив. Групчевъ и Хр. Узуновъ (учители въ Охридъ), обаче това никакъ не разколеба положението на мѣстната рев. организация. Напротивъ, следъ това борческата мощь взе да расте бързо, и Охридско отъ свърталище на турски и арнаутски харамии се превърна въ неразбиваема крепость на високъ революционенъ духъ, Отъ гръцката граница, макаръ и да бѣше далече, редовно се пренасяха отъ Поградецъ гръцки пушки и патрони. Въ това отношение най-вече съдействуваха нѣкои отъ крайезерскитѣ села, които бѣха подъ бдителното рѫководство на покойния охридски шекерджия Дуле Снѣгаровъ, чийто дюкянъ (сѫщиятъ, който по-рано е държалъ Коче Групчевъ) служеше като една пощенска станция на Охридския револ. комитетъ за крайезерския районъ. Освенъ това, доставяха се пушки отъ Тетово и Дебъръ[2].

---

[1] Тѣзи сведения черпя отъ Лямбо Автовъ, бившъ кметъ на Охридъ презъ всеобщата война.

[2] Македонцитѣ въ културно-политическия животъ на България, стр. 96. Въ тоя списъкъ се посочва, че Наумъ Филевъ е умрѣлъ на заточение, а въ действителность той е починалъ въ София. Имената на другитѣ арестувани посочвамъ по показанията на съвременицитѣ Лямбо Автовъ, дяконъ Г. Снѣгаровъ (кяята) и др.

[3] Документи за деятелностьта на Ив. Григоровъ Паунчевъ, 1909 г., стр. 4. Споредъ тая присѫда, другаритѣ на Паунчевъ признали, че той и другиятъ Иванъ сѫ повикали въ Охридъ войводата Ильо и сѫ направили бунтовническо събрание. Нѣкои съвременници посочватъ едно или друго лице като издайникъ, но понеже не може да се провѣри тѣхното твърдение, замълчавамъ имената на обвиняванитѣ лица.

[4] Екз. вход. дневникъ за 1881 г. № 290 отъ 4 априлъ.

[5] Вж. Македонцитѣ въ културно-политическия животъ на България, стр. 47—48.

Както на всѣкжде въ Македония, така и въ Охридско къмъ 1901 г. се образува околийска чета, а въ следнитѣ години вече се движеха по райони нѣколко чети, на чело на които стоеха и селяни като Дѣянъ Димитровъ, Тасе Христовъ, Никола Митревъ, попъ Христо, Марко Павлевъ, Смиле Войдановъ.

---

[1] Л. Милетичъ, Борбата въ Костурско и Охридско, изд. на Макед. наученъ институтъ, 1926 г., стр. 69.

[2] Ibid., стр. 82.

Ќичевската афера въ 1900 г. засегна и съседнитѣ градове, между които и Охридъ. На 17 януарий 1903 г. била открита четата на попъ Христо (псевдонимъ Страхилъ) въ с. Койнско[1], и турската войска е подложила на жестоки изтезания 49 д. отъ това село и близкитѣ села, 29 д. били затворени и 7 д. избѣгали въ гората. На 15 мартъ войводата Деянъ съ четата си билъ заграденъ отъ турска войска въ с. Жрбино (Дебърца)[2]. На помощь му се затекли отъ селата повече отъ 700 въоржжени милиционери и разбили аскера, който е далъ 38 убити и 29 ранени. Турски потери се втурнали въ 15 села и били изтезавани 318 д., 17 отъ които умрѣли, безъ да издадатъ организационната тайна, 147 д. били затворени, а другитѣ избѣгали[3], При село Оздоляни билъ убитъ Тома Давидовъ, който съ своята чета (ревизионна) и четитѣ на Тасе Христовъ, Марко Павлевъ и Никола Митревъ се спусналъ на помощь на Деяна[4]. Въ конгреса на В. Р. О. въ Смилево (на 23 априлъ 1903 г.) сж участвували охридскитѣ ржководители Хр. Узуновъ и Лука Групчевъ съ войводитѣ Деянъ и Тасе[5], които следъ закриването на конгреса се заели усилено да подготвятъ населението за въстание. На 2 августъ (20 юлий) 1903 г. масово въстанаха всички охридски села, освенъ крайезерскитѣ. Главна база на въстанието бѣха гжститѣ гори на Дебърца. Околийското горско началство се състоеше отъ охридчанитѣ Хр. Узуновъ, Антонъ Кецкаровъ, Наумъ Цвѣтиновъ, Ал. Чакъровъ, Наумъ Златаревъ. Борбата бѣше неравна. Всичко въ Охридската каза били 2091 въстаници (въ охридскитѣ райони Горна Дебърца, Долна Дебърца и Орта-кьой и въ стружкитѣ райони Малесия и דримъ-колъ) срещу 45,893 войници. Частно въ сражението въ мѣстностьта Горица (при с. Сливово) на

---

[1] Вж. Борбата въ Костурско и Охридско, София, 1926 г., стр. 87.

[2] Ibid. стр. 88.

[3] А. Томовъ и Г. Баждаровъ, Революционната борба въ Македония. 1917 г., София, стр. 49.

[2] Вж. Борбата въ Костурско и Охридско, стр. 88.

[5] Ibid. стр. 92,

2 авг. ст. ст. сѫ участвували 200 въст. срещу 2000 войници[1]; при с. Турье на 22 августъ ст. ст. — 132 въст. срещу 4.508 войници; въ с. Мраморъ на 25 августъ — 250 въст. срещу 4,000 в. въ продължение на 4 часа; при с. с. Куратица и Свиница на 13 септемврий — 85 въст. срещу 9000 войн. въ продължение на 13 ч.[2]. Въстаницитѣ сѫ имали най-продължителни сражения при Умища (11 ч.), Марково долче и Ташъ-Маруница (по 13 ч.), Издеглавье (обсада отъ 33 ч.). Останалитѣ сражения сѫ варирали между 2 и 9 часа. По жертви отъ страна на въстаницитѣ 13 сражения били безъ загуби, а отъ страна на турцитѣ нито едно. Всичко убити и ранени е имало 118 въст. (5.60%) и 347 войн. (0.80%)[3]. Най-много загуби сѫ имали въстаницитѣ въ мѣстностьта Гърмешница (надъ с. с. Лешани и Куратица), гдето имало повече отъ 1500 семейства отъ околнитѣ села. Това се дължало на предателството на Веляна Славевъ отъ с. Речица. На 30 августъ много войска е обсадила въстаницитѣ и народа отъ три страни, като ги обстрелялъ съ 5 горски орждия. Тукъ били убити 32 въстаника и отъ народа около 160 д. (жени, деца, старци и мѫже безъ орѫжие). Следъ сражението войската се предала на изстѫпления. Имало жени обезчестени и заклани, деца хвърлени отъ скалитѣ и разбити[4]. По загуби въ въстаници Охридската каза заема второ мѣсто (следъ Битолската). По опустошение тя иде следъ Битолско и Костурско: 42 села (2064 кѫщи) изгорени и 13,144 д. безъ подслонъ.[5]

Въ Охридската каза въстанието продължи 2½ м. и спрѣ едва въ първата половина на м. октомврий. Градътъ бѣ запазенъ отъ турски изстѫпления презъ цѣлото време на въстанието, благодарение на умния охридски каймакаминъ Мехди бей (образованъ албанецъ), който постоянно обикаляше града на конь съ нѣколко конни стражари и увещаваше турското население да мирува.

Жестоко потушеното въстание омаломощи икономически Охридско, но не и борческия му духъ. Едни отъ останалитѣ живи членове на въстанишкия щабъ успѣха да се прибератъ въ България, но охридскиятъ войвода Хр. Узуновъ остана на мѣстото си да подържа духа на пострадалото население.

---

[1] Л. Милетичъ, Борбата въ Костурско и Охридско, стр. 115.

[2] А. Томовъ и Г. Баждаровъ, цит. съч., стр. 68,

[3] La Macédoine et le vilayet d'Andrinople (1893-1903). Mémoire de l'Organisation interieure. 1904. p. 137.

[4] Л. Милетичъ, Борбата въ Костурско и Охридско, стр. 121.

[5] у А. Томовъ и Г. Баждаровъ, цит. кн., стр. 78.

При въвеждането на мюрцщегскитѣ реформи (1904 г.), охридската каза влѣзе въ сектора на италянския контролъ. Понеже реформитѣ бѣха незадоволителни, Охридско живо участвува въ усилената борба, която продължи да води М. В. Р. организация. То остана незасегнато отъ междуособицитѣ на централисти и върховисти, като изцѣло остана вѣрно на М. В. Р. О. Също тукъ не можаха да проникнатъ сръбски чети, които върлуваха въ съседното Порече. Охридскиятъ реоолюционенъ комитетъ бѣ тъй силенъ, както и преди въстанието: разглеждаше спорове между християни, опредѣляше ценитѣ на съѣстнитѣ продукти, сватбенитѣ дарове и облѣкло, налагаше данъци, даже бѣше наложилъ да се облепватъ заявления съ издаденитѣ отъ него гербови марки (въ срѣдата лъвъ и надписъ „Автономна Македония“). Даже понѣкога и турци се виждаха принудени да молятъ комитета да разгледа тѣхни спорове съ българи. По увѣрението на Г. Ив. Бѣлевъ, който презъ 1904 г. е посетилъ Охридъ, тѣ също сж облепвали заявленията си съ комитетскитѣ гербови марки.

Презъ време на Хуриета, както и въ другитѣ градове, въ Охридъ бѣ образуванъ конституционенъ клубъ, който бѣ закритъ отъ младотурцитѣ въ 1910 г. Подъ негово ржководство, гражданитѣ водѣха енергична политическа борба. Презъ 1909 г. бѣха свикани нѣколко граждански събрания противъ младотурскитѣ притѣснении и закона за църквитѣ въ села съ смѣсено население (екзархийско и патриаршеско).

Младотурскитѣ преследвания и убийства на бивши революционни дейци принудиха и охридчани да възобновятъ въ 1910 г. старата си революционна борба. Начело на движението застана войводата П. Чаулевъ, който бѣ избранъ и за членъ на централния комитетъ[1]. Въ 1911 г. въ охридския пазаръ бѣ извършенъ атентатъ. Младотурцитѣ още повече усилиха своя терорь надъ българитѣ, но не сломиха духа имъ.

Презъ балканската война голѣмъ брой охридчани и емигранти взеха участие въ македонското опълчение, единъ отъ организаторитѣ и водителитѣ на което бѣше запасниятъ полковникъ (после генералъ) Александъръ Протогеровъ, родомъ отъ Охридъ. Презъ време на междусъюзнишката война (17. VI — 27. VIII, 1913 г.) охридскиятъ войвода П. Чаулевъ начело на чета (заедно съ войводитѣ Василъ Чакаларовъ, Георги Мончевъ, Павелъ Христовъ, Миланъ Матовъ и Миланъ Гюрлуковъ) навлѣзе въ Македония и се яви въ тила на гръцкосръбскитѣ войски, а следъ поражението на България, той и другитѣ останали живи войводи си пробиха пѫть въ Албания презъ Охридъ и Дебъръ[1].

---

[1] Другитѣ членове бѣха Тодоръ Александровъ и Хр. Чернопѣевъ (Вж. у А. Томовъ и Г. Баждаровъ, Револ. борба въ Македония, стр. 141)

Следъ Букурещкия договоръ, презъ м. септемврий 1913 г., дебранитѣ въстанаха противъ сръбското иго и заедно съ български чети нахлуха въ Струга и Охридъ. Сръбскиятъ гарнизонъ бѣ прогоненъ, но скоро настѫпи голѣма сръбска войска и, следъ продължителенъ бой на пл. Петрино, въстаницитѣ се оттеглиха въ Албания.

Презъ време на революц. движение Охридъ даде въ жертва двама голѣми ратоборци, войводитѣ Методий Патчевъ и Христо Узуновъ. Първиятъ действуваше въ Прилепско и въ м. априлъ 1902 г., следъ дводневно сражение съ турската войска при с. Кадино, се самоуби заедно съ четницитѣ си. Вториятъ, като рѫководитель на по-голѣмата часть отъ битолския революционенъ окрѫгъ, на 11 априлъ 1905 г. бѣ обсаденъ отъ турска войска при с. Цѣръ (Демиръ-Хисарско) и, следъ като му се свършиха патронитѣ, сѫщо така се самоуби заедно съ другаритѣ си

(Ще се свърши).

КЪМЪ ХАРАКТЕРИСТИКАТА НА ГРИГОРЪ С. ПЪРЛИЧЕВЪ.

(ПО СПОМЕНИ, СВЕДЕНИЯ И ДОКУМЕНТИ).

Отъ К. Г. Пърличевъ.

Ние българитѣ изобщо не сме отъ ония народи, които знаятъ добре миналото си, историята си. Когато проучваме известна личность, живота и дейностьта на която сѫ свързани съ нѣкоя епоха отъ нашето минало, заедно съ това ние спомагаме за по̀-подробното изучване на тая последнята. Чрезъ Гр. Пърличевъ, за когото не всичко се знае до сега,[1] ще хвърлимъ може би още малко свѣтлина върху една отъ най-свѣтлитѣ епохи отъ нашата история, възраждането.

Чрезъ лични възпоминания за тая твърде интересна личность, чрезъ сведенията, които имамъ отъ разпитъ на близки и познати на Пърличева, както и чрезъ писменитѣ документи, оставени отъ самия него, надѣвамъ се да прибавя съ следващитѣ страници нѣщо къмъ ония осѫдни известия, които сѫ пибликувани до днесъ.

Пърличевъ никѫде въ автобиографията си не споменава имената на Георги Чакъровъ отъ Струга и Миле Скопаче (Михаилъ Скопаковъ) отъ Охридъ, съ които фактъ е, който и азъ отъ най-ранна възрасть помня, че другаруваше най-интимно, и тримата коментираха много често било тогавашнитѣ цариградски вестници «*Νεολόγος*» и „Зорница“, или пъкъ размѣняха мисли по разни обществени въпроси, по които не винаги биваха на едно и сѫщо мнение. Раздѣлата му съ тѣхъ, когато М. Скопаковъ напусна Охридъ, а за Г. Чакъровъ

---

[1] Първи данни за Гр. С. Пърличевъ сѫ изнесени у насъ отъ К. М. Скопаковъ. Това е единъ историколитературенъ очеркъ „Гр. С. Пърличевъ,“ помѣстенъ въ „Известия на Семинара по Славянска филология“ при университета въ София, кн. III. отъ 1911, който очеркъ е отпечатанъ и отдѣлно.

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СКОПИЕ

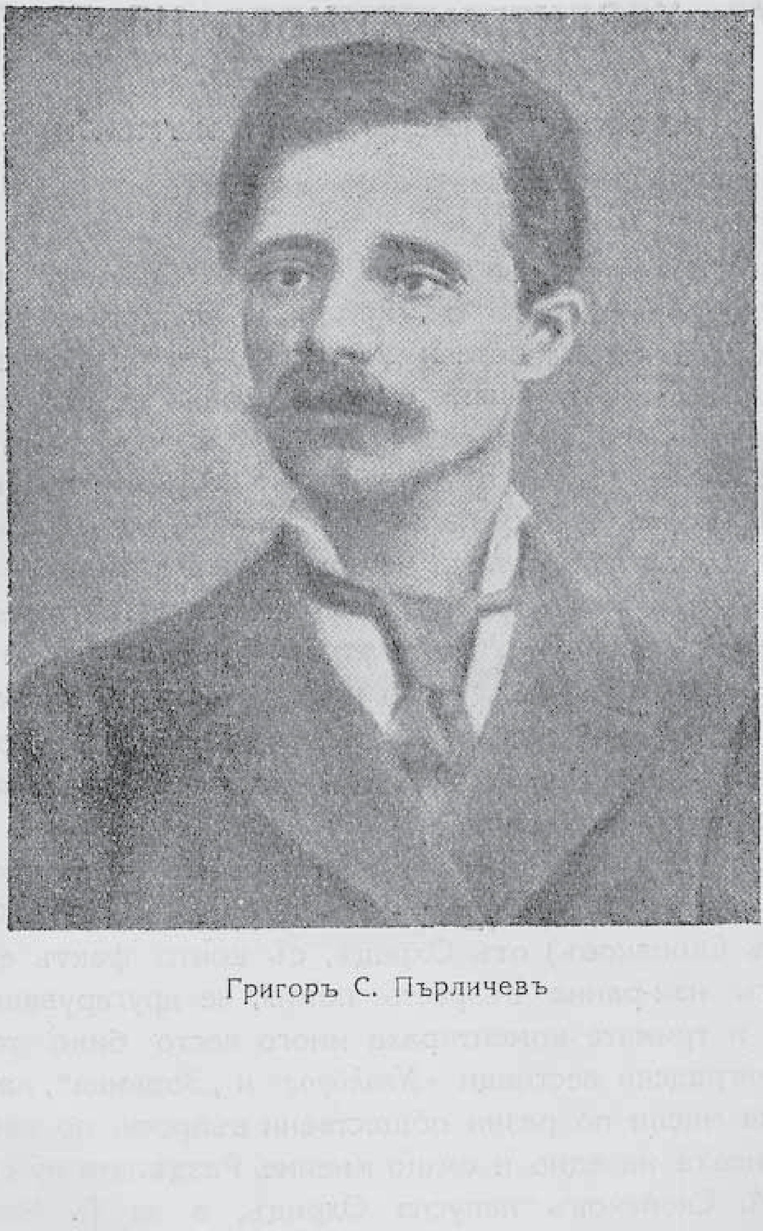

Григоръ С. Пърличевъ

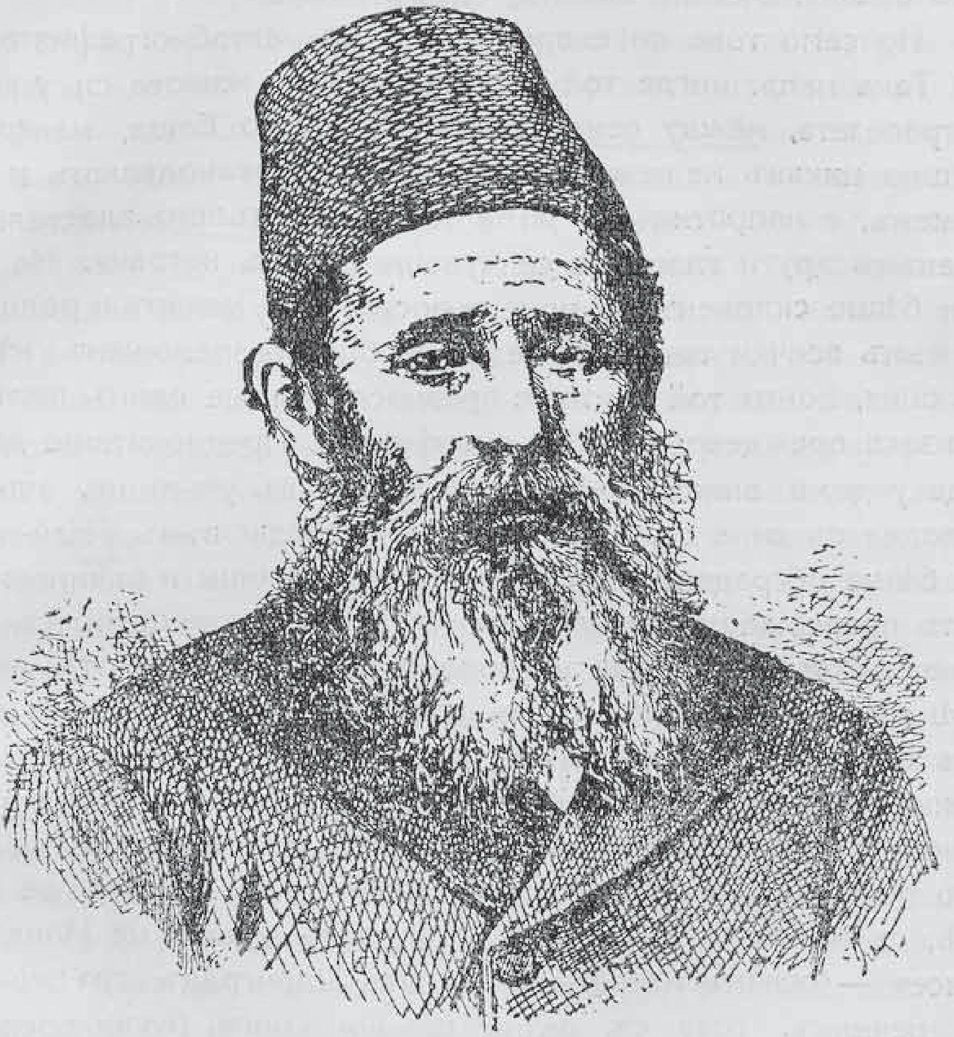

Григоръ С. Пърличевъ

НАРОД
БИБЛИО
СКОП

единъ день се получи известието, че е починалъ, му се е отразила безъ друго. Така, спомнямъ си, че когато Христо Д. Узуновъ дойде да съобщи у Пърличеви известието за смъртьта на дѣда си (майка му е дъщеря на Г. Чакъровъ), Пърличевъ се провикна: „бре!? Та и тая ли планина падна?“ Защото Чакъровъ бѣше наистина високъ, едъръ мѫжъ.

Но само това ли е пропуснато въ автобиографията на П.? Така напр. нигде той не споменава за живота си у дома, на трапезата, между семейството си. А като баща, макаръ и външно никакъ не неженъ, той не бѣше равнодушенъ и безгриженъ, а напротивъ. У дома той бѣше пъленъ властелинъ, никакъвъ други гласъ не се чуваше освенъ неговия. Не винаги бѣше склоненъ да приема посетители, макаръ и роднини. Не къмъ всички такива бѣ еднакво благоразположенъ; нѣкои отъ ония, които той считаше празнословци, не единъ пѫть си излизаха преждевременно и сконфузени. Предпочиташе да си бѫде у дома винаги, когато не бѣше въ училище, или на разходка съ сина си, или по нѣкоя работа вънъ. Най-често той бѣше ограденъ между книги — речници и съчиненията, които превеждаше, седналъ на кѫта край огнището, съ писалка въ рѫка и хартия на колено, или съ нѣкоя отъ любимитѣ му книги за прочитъ въ рѫка, на най-обикновенъ дървенъ одъръ въ двора подъ историческата домашна черница, свежия плодъ на която, събиранъ искусно отъ рѫката на майка му и продаванъ отъ самия него, му е донасялъ на времето по нѣщо за оскѫдното му препитание. Знаятъ се книгитѣ, съ които си е служелъ при превеждане на Илияда и Одисея — освенъ изпратения му отъ Цариградъ гръцко-руски речникъ, това сѫ разни гръцки книги, руски преводи, нѣколко тома сравнителенъ преводъ на Илиядата на френски съ гръцкия текстъ насрещу и много обяснения на френски подъ линия, приключенията на Телемаха на френски. За „Смѣхуриитѣ на Ариосто,“ преведени отъ него на бълг. ез., ималъ италянския текстъ на „Orlando Furioso,“ отъ Torquato Tasso — „la Jerusalema libertata“ на италянски и др. и др.

А между книгитѣ, които му сѫ били почти неразделни другари и събеседници, знаятъ се около 12 тома „Dictionnaire Philosophique“ отъ Волтера неподвързани, но цѣли и всички поетически произведения, драми и трагедии отъ сѫщия на францускu; 4 томчета октаво, здраво подвързани „L'Esprit des

Lois“ отъ Montesquieu, Fenelon, La Fontaine, La Rochefoucauld, Декамеронъ отъ Бокачио на французки и толкова други руски, грѫцки и французски съчинения.

Не малко пѫти следъ прочитъ или продължително писане се разхождаше било самъ въ двора подъ черницата или на чардака съзерцавайки надъ езерото къмъ Галичица, или съ сина си на Горни-Сарай, Горнà-порта, Канио, нà Кукуль — въ Охридъ, или по рида надъ българскитѣ гробища и край морето — въ Солунъ. — Въ храната си билъ доста придирчивъ. Месо почти никога не хапвалъ, а главно чорба, зеленчукъ, хайверъ, риба и особено дихателнитѣ органи (ксенои) на рибата. Молитва винаги трѣбваше да чете синъ му или една отъ дъщеритѣ му както преди, тъй и подиръ ядене. Обѣдътъ свършенъ, той пийнуваше чаша вино и много често самъ започваше било нѣкой черковенъ тропарь или народна пѣсънь, или караше насъ, децата да попѣемъ. Между тия пѣсни бѣха неговата за унищожението на Охридската патриаршия („Въ хиляда и седъмстотинъ шестъдесеть и второ лѣто. . .“) оная за посрѣщането на първия български владика въ Охридъ („Бога вишнаго да славимъ. . .“), пакъ съставена отъ него, народната пѣсънь „Вишничица родъ родила“, „Делми сторихме, Яно, вѣра и клетва“, „Отдавна ли си, девойче, калугерица“, „Високо стоишъ звѣздо-ле, далеко пулишъ“... или гърцката „О, К’есисъ пуля, пуля петумена“. Обличаше се скромно, но винаги спретнато и чисто; прашинка нетърпѣше върху си; особено искаше да бѫде свободно облеченъ; първата колосана и модна риза той не можа да търпи и отъ тогава до края той носи само чиста риза съ мека яка и рѫкави.

Въ автобиографията на П. има оговорки върху брака: „Добро е оженването, но по-добро е неоженването. Който иска да бѫде полезенъ народу си, да не се жени“- А при все това, следъ връщането си отъ второто му експедиране на заточение въ Дебъръ, П. рѣшилъ въпроса въ положителенъ смисълъ и скоро подиръ това, като вѣнецъ на победата надъ гърцизма и на тържеството на националното дѣло, той се вѣнчалъ. Бѫдещата му булка и помошница на старата му вече майка става Анастасия Христова Узунова. Случайностьта ли, сѫдбата ли, или нѣкой добъръ духъ навелъ Пърличева на тоя имено изборъ, а не на другъ, фактъ е обаче, че П. е отдалъ на съпругата си най-голѣмата възхвала, пожелавайки на всѣки българинъ да има такъва като нея. За да каже това, П. е ималъ всичкитѣ основания. Темпераментъ като неговия мжчно би издържила коя и да е жена. Но Анастасия Христова Узунова, дъщеря на Христо Узуновъ и Зоица, сестра на Константина Христо Узуновъ, когото Козма Шапкаревъ е благославялъ като прѣвъ свой учитель на българско четмо[1] станала негова спжтница въ живота, изнесе до край своя тежъкъ кръстъ безъ роптание и съ пълна преданость на своя дългъ. Не толкова нежниятъ съпругъ Пърличевъ напълно заслужено ѝ отдава своята почить.

Първата рожба на П. е момичето Константинка, едно лично хубаво създание, загубата на което трудно е преболѣлъ бащата. Следъ това се ражда още една дъщеря, Луйза, впоследствие оженена за Николаки Маневъ, аптекарь въ Охридъ, а отъ 1917 г. насамъ вдовица живуща въ родния градъ. Следъ нея се добива синъ Кирилъ по настоящемъ емигрантъ въ София, после пакъ дъщеря Деспина, сега въ Охридъ, и най-после второ синъ — Георги, роденъ въ Солунъ, починалъ тамъ-же,

Родителитѣ не лишаваха децата си отъ необходимото било въ Охридъ, Битоля или Солунъ. Лѣтно време почти винаги морскитѣ бани бѣха задължителни. Пърличевъ не напразно се бѣше училъ първо медицина. Но като педагогъ той се грижеше и за умственото възпитание на децата си, помагайки имъ, доколкото му бѣ възможно въ тѣхнитѣ уроци, или давайки имъ нужното улеснение чрезъ частенъ учитель.

Самъ Пърличевъ се бѣ заелъ съ време да въведе своя синъ въ познанието на гръцкия езикъ, и когато бѣше учитель въ Солунската гимназия, гдето туку-що постжпихъ, почна съ мене урocитѣ по тоя езикъ у дома. Но азъ, гоненъ и преследванъ отъ врѫстницитѣ гърци отъ махалата, често пжти въ боеве съ тѣхъ, отказахъ подъ нѣкакъвъ предлогъ да уча езика на своитѣ противници.

Макаръ че по успѣхъ минавахъ отъ трети за четвърти класъ и въпреки сълзитѣ, заставенъ бѣхъ отъ баща си да повторя сжщия класъ, понеже не съмъ билъ достатъчно развитъ физически. Голѣмо значение отдаваше П. на здравето; ако не толкова на собственото си здраве, то на онова на своитѣ дѣца та и на всичкитѣ свои ученици.

---

[1] Вж. „М. прегледъ“ год. III. кн. 2

Когато говоримъ на тема близка до сърдцето ни, когато се докосваме до събития, отдалечени, но които обичаме и искаме да доближимъ до паметьта си, защото сж тѣсно свързани съ лица, които ни сж мили и които уважаваме, наклонни сме понѣкога да кажемъ колкото можемъ по-вече, да си възпроизведемъ, ако е възможно, всичко подробно около тѣхъ. Такъво, близко до сърдцето ни, е нашето възраждане и толкова мили ни сж дейцитѣ, които го изнесоха, защото това сж нашитѣ бащи, а нѣма нищо по заслужваще нашата почить и уважение.

Пърличевъ не е отъ словоохотливитѣ. А когато говори за себе си, още по-малко. Поради тая му черта, поради привързаностьта му къмъ краткость, Пърличевъ отминалъ въ своята автобиография подробности и факти, които ние съ голѣмо удоволствие бихме чели днесъ. Погледнете на самата автобиография. Макаръ и не голѣма по размѣръ, но една цѣла година е употрѣбилъ за нея; фактъ, който свидѣтелствува и за голѣмата му придирчивость, кое заслужва да влезе въ текста и кое не. Придирчивость не само въ фактитѣ, които подбира и прецежда, но и въ фразитѣ и думитѣ, които отмѣрва, поправя, изхвърля, замѣства. Може би поради тия си качества Пърличевата автобиография е станала любимо пособие на преподавателитѣ по български езикъ въ Царството и, по тѣхни признания, единствения образецъ за автобиография на български.

Изобщо недружелюбенъ и скжперникъ въ раздаване на своитѣ лични симпатии, П. не ги скривалъ предъ ония, които единъ пжть удостоявалъ съ тѣхъ. Между немногото учители отъ последна категория били: Дойкиновъ, едъръ, здравъ и веселъ българинъ, който често посѣщавалъ П. въ домътъ му и обичалъ да пѣе пѣсеньта: „Зеленъ листецъ, зеленъ листецъ, буково дърво“... Единъ день предъ опасностьта отъ единъ пожарь, който избухналъ наблизко до домътъ на П., Дойкиновъ предъ очитѣ на изплашеното семейство на П. събралъ като хала цѣлия багажъ отъ домашни вещи, образувалъ отъ него голѣми денгове, които той сграпчвалъ въ ржцетѣ си и като обикновени бохчи ги дигалъ безъ нѣкакво видимо усилие, за да ги постави на мѣсто сигурно отъ наближаващата стихия. Другъ такъвъ билъ Т. Василевъ, авторъ на разкази, печатани въ Солунскитѣ Книжици, и агитаторъ срещу гърцизма въ Солунско, а специално въ с. Киречъ-Кьой. После Сплитекъ, чехъ, който подпомагалъ сина на П. по геометрия и особено по чертание; Александъръ Битраковъ, образцовъ учитель въ основното училище въ града. И още единъ-двама други учители. А самия него всичкитѣ му колеги уважавали.

Съ ученицитѣ си П. е билъ обикновено строгъ, но и справедливъ. Тогавашната педагогия допускала и бой. Отъ строгостьта и шамаритѣ П. не се бѣ отказалъ и въ последнитѣ си учителски години въ Солунъ. Даже и най-добритѣ му ученици сж били удостоявани отъ него съ тоя даръ. Покойниятъ Климентъ Карагюлевъ съ извѣстно задоволство разправяше единъ день, че и той не билъ отминатъ отъ П. „Щѣше да ми бжде ядъ," прибавяше той, „ако и азъ, не бѣхъ получилъ отъ П. плесникъ." А Карагюлевъ билъ единъ отъ ученицитѣ, които били гордость за Солунската гимназия. Отличенъ по успѣхъ и съ примѣрно поведение, той билъ любимецъ на своя преподаватель П. Наистина съ добритѣ си ученици П. се хвалеше и радваше. Посредственитѣ по успѣхъ, но трудолюбиви ученици той е насърдчавалъ. „Още малко трудецъ ти трѣбва, за да се спасишъ!" Спрѣмо безволнитѣ и бездарни ученици е билъ язвителенъ. А колко е почиталъ трудолюбието! Какъ е величаелъ труда! И цѣлия му животъ е билъ трудъ, и пакъ трудъ. Иначе безъ трудъ П. сигурно не би могълъ да прогони (това вече не само съ силна лична инициатива, а и съ общо съдействие) гърцизма отъ своя роденъ градъ; безъ трудъ какъ би съставилъ Арматолосъ и Скендеръ-бей; какъ би научилъ елински по̀-добре отъ професоритѣ си; какъ би направилъ два превода на Илияда и Одисея; какъ би усвоилъ старобългарски езикъ безъ преподаватель, а отъ чуждитѣ езици, освенъ гръцки, още и французки, на който даже превежда, и италиянски, отъ който превежда Orlando Furioso отъ Ariosto.

Икономъ и пестеливъ въ всичко, П. се е показвалъ такъвъ и въ училище. Така, отъ ученицитѣ си е искалъ да не хабятъ напразно страницитѣ на тетрадкитѣ си или мѣстото на черната дъска. „Щади мѣсто!" е била една отъ неговитѣ заповѣди. Отъ дежурния ученикъ винаги е искалъ мастилница съ толкова мастило, че като потопи писалката до дъното на мастилницата, писецътъ да се напои колкото е нуждно. Тежко на оня, който му носелъ пълна мастилница.

Въ Солунъ радость е било въ домътъ на П. когато въ нѣкои праздничниa дни ученицитѣ родомъ отъ Охридъ, или гимназиалниятъ хоръ идвали на честитка.

Въ нѣкое отъ тия посещения непредпазливъ младежъ подметналъ нѣщо ласкателно по адресъ на голѣмата дъщеря на П., тогава ученичка. Радващъ се на твърде остъръ слухъ, П. дочулъ и веднага реагиралъ, казвайки: „Стани достоенъ, да ти я дамъ!"

Поетъ, какъвто бѣше по натура, П. обичаше много музиката, бѣше и рѣдъкъ хороиграчъ и дансьоръ. Погрѣшна стѫпка, или непъленъ тактъ не търпеше. Играли и танцували и на сватбата на дъщеря му. Кумътъ, градски лѣкарь, при това и гръкъ по народность, пада играйки заедно съ дамата си, братова лъщеря на П. Скандалътъ е билъ готовъ: злополучниятъ кавалеръ е билъ сконфузенъ и нищо не могло да го извини предъ разядосания Пърличевъ.

Една следа отъ обществено-възпитателната дѣйность на Пърличевъ намираме въ една рѫкописна книжица, по всѣка вѣроятность преводна работа отъ елински или французски езикъ. Заглавието на рѫкописа липсва; първата часть е озаглавена „Длъжности на човѣка като особа" (вм. личность) и веднага следва подзаглавие „Размышленіе". Други глави на книжката сѫ: Страститѣ[1], Женѫ, Сродныцы, Длъжности на обществото и Вѣроизповѣданіе. П-въ несъмнено е използувалъ нравственитѣ принципи и поучения прокарани въ книгата както предъ своитѣ по-възрастни ученици въ училището, следъ като е билъ вече изхвърленъ отъ употребление гръцкия езикъ, тъй сѫщо и предъ обществото въ честитѣ си проповѣди въ черква, или въ училище при разни случаи. Другото значение на този преводъ се състои въ това, че той свидѣтелствува до каква степень П., отличниятъ познавачъ на гръцки, е владѣелъ български езикъ. Единъ малъкъ цитатъ може би не ще бѫде излишенъ, за да се види, че още въ самото начало (иска ми се да вѣрвамъ, че този преводъ на П. ще да е единъ отъ най-раннитѣ) П. си е служилъ съ единъ не лошъ за времето български езикъ. Така подъ цитираното подзаглавие „Размышленіе" въ „Чясть пьрва" на рѫкописа следва текстъ:

---

[1] Надѣжда и страхъ, Веселіе и мрачность, Гнѣвъ, Сожаленіе, Желаніе и любовъ (по погрешка съ **ъ**, вм. **ь**).

„Чловѣче, дойди си на себе и размишлявай цѣльтѫ заради коѭто си създанъ. размышлявай върху (последната дума после зачеркната, б. м.) силытѣ си, размышлявай върху (пакъ зачеркната д. върху) потрѣбы-тѣ си, размышлявай върху (и тукъ д. върху писана, а после зачеркната, б. м.) различнитѣ си отношенія. . . Не бѫди продерзливъ да говоришь прѣди да тегнишь словата си. не прѣдпріимай ничто прѣди да испыташь какъ-въ може да бѫде край-тъ. и така безчестіе-то ще бѣга далеко отъ тебе и срамъ-тъ никога не ще познае кѫщѫ-тѫ ти. раскаяніе-то не ще влѣзе въ вратата ти и мрачность-та не ще насѣдне надъ чѣло-то ти“. Такъвъ е езикътъ на П. въ цѣлата книга. Такъвъ е той и въ неговитѣ слова, такъвъ е и въ автобиографията му. Що би пречело, ако така бѣше преведена и Илиядата, както и бѣ почналъ П-въ въ първия си преводъ

(„Ми проникна златобулна зора
Отъ бистри-нѣ струи океански“).

Но тогавашната българска критика (Нешо Бончевъ), посрѣщнала неблагоприятно превода. П. билъ обиденъ, поради което захвърлилъ превода си въ огъня, за да почне после втория преводъ на славянски, който езикъ П., като поетъ и славянинъ, счита за осѫществимъ и възможенъ, както това личи отъ единъ неговъ предговоръ къмъ последния преводъ на Илияда, а сѫщо тъй и отъ специалната славянска граматика, която съставилъ П. за по̀-лесното усвояване на тоя езикъ. — Ето и самия тоя предговоръ.

Критикъ и преводчикъ.

— Г-не, чюлъ сьмь, че Омировѫ-тѫ Илиадѫ искашь да доведешь до половинѫ-тѫ на обемъ-тъ й, и мнозина ти даватъ право: тѣ казватъ, че у Омира има много страницы, които и най пламенны-тѣ любители на поезиѭ-тѫ не гы читатъ, че развитіе(то) на книжнинѫ-тѫ не пріима до тамъ великы книгы каквыто пріимаше Омирова-та Епоха, че бы было немала полза да се скрати Илиадата и да стане рѫчна книга, че нѣмаме никаквѫ ползѫ отъ дългитѣ и праздны разговоры, които съставлятъ половинѫ-тѫ Илиядѫ, че всякъ Славянинъ ще чита съ повече интересъ вашій, нежели всѣкой другый прѣводъ на Илиядѫ-тѫ, че стиховетѣ Ви сѫ лѣсни за читаніе и за помненйе, че въ нихъ се намира простота-та на Омира, и плавностьта на народны-тѣ пѣсни, и искуство-то на художествены-тѣ, че можешь да извличяшь сълзы, че си доставилъ[1] Ектора много по интересно лице въ превода, нежели въ оригынала, че умѣлъ си да разширишь кржга на поетическы-тѣ волности, че си удържялъ правилно слогоудареніе... съ еднж думж, че дѣло-то Ви ще направи Епохж, както каза Цариградското „Читалище".

— Явно, Г-не, че намерение-то Ви е да критикувате. — Да! Слава богу, сьмь критикъ; Нъ имамь ли честь да виджж вашіи новъ преводъ на Илиаджж-тж?

— Всесьрдечно Г-не; Ето го цѣлъ. . .

— Въ пѣсень А, скращеніето е чрезмѣрно. — Да, зачтото гнѣвъ-тъ и слѣдствія-та му трѣбва да сж бързы. — Радвамъ се, че преводъ-тъ Ви дыше Омировж поезіѭ; віе что сте писали, е исто-то, Омирово-то. Нъ това не е Омиръ Еллинскый поетъ. нъ е Пърличевъ, българскый поетъ.* — Истина е, че не писахъ за еллины. — Добро! нъ трѣбвало бы да превеждате вѣрно: цѣль-та на Илиаджж-тж е да противупостави Западъ противу Изтокъ, Морето противу Сълнцето, Еллинизмъ-тъ противу варваризмъ-тъ: Това като є тъй, трѣбвало бы, мыслѭ, Слав: преводчикъ да разшири тжіѭ идеѭ и да внуши на сл. читателя мысъль-тж да се счита и той како вмѣшанъ въ Троянската войнж, и следователно да чита съ интересъ, и то, по общё-то правило: „всякой писатель трѣбва да пише по духа на народа си и на епохж-тж си?" — Не! Никакъ. Както у Омира, така и у превода трѣбва да владѣе идеята „всякой, что не е елинъ е варваринъ" — тая и у превода владѣе, и у превода е представено за глупаво все, что не е еллинско. — Не трѣбва да изоставите нищо, нито да допълните нищо, инако ще дадете ржчки[2] на всякой критикъ да вы укори не защото преводътъ е лошъ или неполезенъ, нъ зачтото е не вѣренъ. — За да не крѣскаме по пусто, първо опредѣли ми что разумѣвашь съ думж вѣрность: вѣрность по буквж или вѣрность по духа? — Нъ. . . двѣ-тѣ. — Двѣ-тѣ вѣрности не живѣятъ заедно; всякой языкъ има свой особенъ Геній; едната вѣрность ис-

---

[1] Вм. представилъ.

* Вижь четвъртж-тж книжкж (1871) на браилското периодическо списаніе.

[2] Сир. дръжки

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СКОПИЕ

ключава другѫ-тѫ: н(а) п(римѣръ). пьрвый стихъ на Илиадѫ-тѫ преведенъ буквално става „Гнѣвъ възпѣвай богынё Пилесова сына Ахыла“, а преведенъ по духа вѣрно става „Пѣй ми Музо гнѣвъ несчястно-грозный Ахылея Пелеева сына“. Во вторый преводъ сѫ отхвьрлены нѣкои думы, които се намиратъ у Омира, а пъкъ сѫ пріеты другы думы, които не се намиратъ у Омира, съ все това пьрвый преводъ е колко по-лесенъ, толко по-лошь во сравненіе съ вторый, дѣто грьмкость-та на звуковы-тѣ и натрупаны-тѣ гласны принуждаватъ читателя да отваря уста-та. — No hiatus-тъ е порокъ. — Напротивъ въ Епопея hiatus-тъ е вѣлика добродѣтель, добрый поетъ во все може да подражяе Омиру, нъ въ hiatus-тъ никой. Сега, коя вѣрность предпочитате? — Вѣрностьта по духа: Нъ и такъ дѣлото ваше не е вѣрно, зачтото е с(ъ)кращеніе. За то и скращеніе го наричямъ; ако скращеніе е грѣхъ, прочее вси, что скратили библіѭ-тѫ, сѫ невѣрны преводчицы! тъй ли? — И ние прѣведохме Землеописание Смирнова и во прѣвожданието си дозволихме да направимъ доста измѣнения; нѣкждѣ допълнихме, а нѣкждѣ изоставихме нѣкои нѣчта.... Нъ пакъ да прѣправяме чуждѫтѫ работѫ до тамъ, чтото да излѣзе истинна наша, както го правятъ нѣкои!! това считаме за безчестностъ.[1] — Никой не ще каже че работа-та е твоя, зачтото самъ ти казвашь, че не е твоя; при томъ, вые сте направили доста измѣненія, сте скратили, сте приложили, нъ пакъ преправяніето го считате за безчестность! Вые се біете самъ по главѫ-тѫ си, како грѣшникъ раскаянъ, или по-добро да рекѫ, вые си исповѣддвате како грѣхъ това, что не е грѣхъ. Не знаѭ какво е преправяніе-то Ви; нъ ако то е полезно на народа, вые не сте безчестенъ. Зачто допълнихте, зачто изоставихте? — За да стане прѣводъ-тъ пó употрѣбителенъ за народа за когото се направи. Зачто прочее се каете како безчестенъ, ако цѣльта ви е достигнѫта? Ако ли не, страшно е да не се нарѣчете смѣшенъ, не зачто-то прѣправихте, нъ защото прѣправяніе-то Ви не е добро. Мы прѣводчици не сме автори, но актори: Ако пѣніето ни е хубаво, ще въсхытиме зрителитѣ, ако ли дурно, ще гы расхохотимъ, но не обиждаме никого и нѣмаме да се нарѣчемъ безчестны, нъ само смѣшны.

---

[1] Вижъ прѣдговоръ на Землеописаніе Смирнова.

— Нъ моля, подъ вліяние на коя идея прѣведохте въ такъвъ языкъ?

— Ето ѭ: Една е Славянска-та грамматика, и ще настане време, когато едно общё нарѣчіе (употребено отъ ученытѣ) ще свързва вси-тѣ Славянскы племена. Това може да е сънь, нъ е и нужда велика. Тая е идеята, която ме побуди да слѣдвамъ, увѣренъ, че другы ще свършятъ това дѣло. Мые, гърчцкы въспитанницы, не смы опитны въ никое отъ Славянски-тѣ нарѣчія и особенно въ Българско-то, зачтото смы лишены отъ добъръ словарь. И пакъ за материѭ се принудихъ да вземѫ Словарь Академій Наукъ, когото и прочтохъ всичкый-тъ. — Повѣрвай ме, че не ще имашь спокойствіе отъ критикѫ-тѫ. — Зачто? — Зачтото идея-та ти е дързостна, и предприятието ти ново. Все, что е ново и дързко, възбужда ропотъ и гонение. А языкъ не се поправля веднажь; такво нѣчто прѣдпріе и Дука между гърцытѣ, но вси го осѫдихѫ. — Сравненіе-то ти не е право; мые изгубихме само причястія-та, а гърцытѣ изгубили почто всичко. Нѣкои учены ны съвѣтуватъ да казвамы

присьрдце, увързъ, хора, хортуватъ,
достойникъ, вмѣсто:
усьрдіе, условіе, чловѣцы, говорятъ,
министръ. Нъ не ще приемемъ тыя думы. — Зачто?

— Зачтото освѣнь че сѫ токмо мѣстны, граммматическы не сѫ ничто. — Но како ще стане общё Слав. нарѣчіе? — Както стана едно общё отъ четыри-тѣ еллинскы и отъ десятьтѣ италянскы. Прочее, и слѣпцу видно, че языкъ-тъ (ми не е) както казва Шишковъ,[1] въображяемый Славяно-Българскый, нъ чистый безпримѣ(сенъ) Старо-Българскый, языкъ-тъ на Слав: просвѣтители, очищенъ обаче отъ развращенія (со)лецизмы, вмъкнѫты въ него отъ нуждѫ-тѫ, да стане преводъ-тъ имъ буквално вѣренъ. — И такъ Рѣшилъ си да употреблявашъ всичкы-тѣ падежи и причястія. — Да. Ако ты зачтото скратихъ, наричяшъ несправедливо преводъ-тъ ми невѣренъ, колко по-вече невѣренъ бы былъ той, ако не быхъ употребилъ падежи и причястія които сѫ красота и сила на языцы-тѣ. Беранже наричя французскый языкъ варварскый, зачтото нѣма падежи. А Българскый языкъ гы ималъ и гы има и днесъ: въ Македоніѭ поне кѫдѣто языкъ-тъ е твърдѣ развратенъ, въ уста-та на народа слушны сѫ всичкы-тѣ падежи; напр. злому търну, зла копачка; тебе споменѫхѫ първынъ (= пьрвымъ), на пѫти, полъ пѫти и пр... А когато народъ-тъ говоритъ грамматическы, дължны ли сѫ учены-тѣ да пишѫтъ варварскы? Освѣнъ това, можно ли е духъ-тъ на Омировытѣ стихове да се изобрази точно безъ всичкы-тѣ язычны прѣимѫщества?

---

[1] вижь прѣдговоръ на Историѭ Шишкова

— Мислишь прочее, че г-да С, М, Н, Р, Н, Т и пр. сѫ варварскы писатели? — Не ввождаи ме во враждѫ съ писатели-тѣ. Тѣ писаха просто, нарочно ради народнѫ ползѫ, мнозина отъ нихъ насърдчихѫ и мене да пишѭ. Нъ тѣ знаѭтъ, че народи, что не се подвизаватъ за нѣкоѭ идеѭ, каквато и да е, сѫ съвсѣмъ мъртвы. И тъй вървихъ по стърменъ, нагорень, опасенъ пѫть не за матеріалнѫ ползѫ, която ще бѫде по-малко отъ ничтожнѫ, но за еднѫ идеѫ. — Зачто никои отъ знаменытитѣ любословцы, ни русинъ ни чехъ не работилъ по тѫѭ идея? — И я се чюдѫ за то. — Идея-та за обще нарѣчіе ти е втлъпена неизгладимо въ мозъкъ-тъ. — Да. Както на балониститѣ идеята, че ще дойде време да пѫтувамы по въздуха. — Нъ българскый списатель трѣбва да благодари Българско ухо. — Имашь право; не казвамъ, че вси трѣбва да пишатъ по моему. Нъ изповѣдай, че и идея-та, за която пишѫ не е съвсѣмъ безплодна. — И ти изповѣдай, че преводъ-тъ ти е невѣренъ. — Я публично бѣхъ си изповѣдалъ: „Скратихъ; indignor quandoque bonus dormitat Homerus“; Нъ и ти знаешь, че скращеніе не е невѣрность. . . Ако ти си превелъ точно Илиадѫ-тѫ и искашь да я издадешь, дамъ ти първенство. — Но зачто да скратишъ? не уважавашъ ли тѣнь-тѫ Омировѫ? — Омиръ е безстрастенъ въ блаженството си. Ако и въ Илиадѫ-тѫ, почти всякога дума „Зевсъ“ значитъ „Омиръ“ обаче той не е непогрѣшимъ. Той не се обижда ни отъ лоши преводы. Той е сълнце, което не се помрачява отъ пятны. Той не пита, точенъ ли е, нъ полезенъ ли е преводътъ. Той стои предъ престола на щедраго бога, който за народнѫ ползѫ измѣнява и вѣчны-тѣ си съвѣти. Знаете какъ преведе Флоріянъ Донъ-Кытота; знаете че и другы скратили Омира. Между всичкытѣ лоши преводы (всичкы бо лоши сѫ) нека се приложи още единъ. Такъвы и толькавы сѫ красоты-тѣ на Иліадѫ, чтото трѣбва да станѫтъ и ще станѫтъ безбройни на неѭ преводы. Ттрѣбваше ли, за хатъръ на педанты-тѣ, да преведѫ точно вси-тѣ праздны разговоры, които и най-страстны-тѣ любители на поезіѭ-тѫ не ги чытатъ? Я мисля, че не. У Омира Екава посреща Ектора безстрашнаго така: „Чядо, что си оставилъ битвѫ-тѫ и ми си дошълъ?“ Това не е ли противно на природѫ-тѫ? Природно ли е Андромаха съ пълна уста да произноситъ предъ съпруга си Ектора името на несмиримый имъ врагъ Ахыла и да разказва, какъ Ахылъ въстържествувалъ надъ родители-тѣ ѝ и надъ братія-та ѝ, какъ да не бы не чюлъ никога до той чясъ Екторъ историѭ-тѫ имъ? Еленъ не можеше ли да пратитъ простаго воиника во Троѭ да нарѫчя жъртвѫ на Атинѫ за да спасе града отъ силѫ-тѫ Діомидовѫ, нъ праща Ектора едничкыйтъ управитель на всичкѫ-тѫ войнѫ? Астеропей нѣмаше ли друга работа, освенъ да напрѣга силытѣ си за да изтръгне отъ брѣга Ахылово-то копіе, когато Ахылъ со голѫ сабѭ стоитъ надъ главѫ-тѫ му? Псуванія-та на Еленѫ противъ все, что е варварско, сѫ толкова наглы и явны, чтото мнозина отъ учены-тѣ не вѣрватъ въ истинното значеніе на рѣчи-тѣ ѝ, и даже и криво гы тълкуватъ. Агамемнонъ, въсхыщенъ отъ юначеството на Тевкра, го въодушевлява тако: „Стреляй такъ, и прослави отца, който те въспиталъ, ако и да му бѣше ты сынъ не законенъ *(νόθον ὑος ἐόντα).*“ Днесь, простено ли е това? Израженія в’Омировый вѣкъ силны, днесь не сѫ пріеты; другый вѣкъ, другы нравы. Омиръ оприличява ироитѣ не тъкмо съ левовы, и барсовы, нъ и съ вепры и съ мухы, и съ ослы. Днесь таквы метафоры могѫтъ да огрозятъ цѣлѫ книгѫ отъ най-пріятны-тѣ. Нъ за хатъръ на критикѫ-тѫ мы преведохме, колкото можно, по-вѣрно. — Нъ зачто не представихте Ектора толкова глупавъ, колкото е представленъ у Омира? — Коя полза отъ глупости? Не стигатъ ли горѣречены-тѣ и много подобны имъ глупости? Съ глупости-тѣ Екторовы дѣлото ми не ще станеше по-добро, нъ по-лошо; Освѣнь това (не е) ли истина, че Христіянизмъ-тъ цѣни по-высоко мѫченичеството Екторово (нежели) славѫ-тѫ Ахыловѫ? Зачто прочее да го представіѭ глупавъ? Нъ не е ни природно, силный тѣломъ Екторъ да е слабъ умомъ (ка)кто и слабый тѣломъ Полидамантъ — да е здравъ умомъ. — Каталогъ-тъ на кораби-тѣ съвсѣмъ си го изоставилъ? — Да; нъ между безполезнытѣ стиховы, что го съставятъ, избралъ сьмь нѣкои си по достозабѣлѣжителны, и сьмь гы положилъ на другы мѣста, кѫдето намирахъ за прилично. Тако сьмь правилъ и всѣгдѣ, кѫдѣто бѣше нужда за скращеніе. — Вещественно не ще се възползувате.

— Ако. Нъ зачто? — Зачтото едва учителитѣ могли бы да разумѣѭтъ то, что пишете. — Какъ това? Тьмно ли е дѣлото ми? — Не; то е ясно; нъ употреблявате думы стары, не всякому достѫпны. — Я мислѭ, че тьмность-та не зависи отъ думы, нъ отъ несмыслены мысли или прекалены израженія. А какъ ще докажешь, че преводъ-тъ ми е тьменъ? И му представихъ Иліадѫ-тѫ и почна да чете: „Пѣй ми Музо гнѣвъ несчястно-грозный

Ахылея Пелеева сына.
Кой Данайцьмъ много бѣдъ устроилъ
В'Адъ низринѫлъ много душь юначныхъ
Плоть ихъ сдѣлалъ псовъ и птицъ игранѥмъ
Зевсова ся воля съвършяла.

Шесть стихове! Шесть ли сѫ и въ оригынала? — Пять. — Прочее 85 слогове на оригынала отдахъ си гы съ 60 слоговы. Можно ли е 17 сложный стихъ да въспроизведешъ съ 10 сложный? Това не е ли святотатство? — Не! нъ искусство. Българе-тѣ по-лесно читатъ 10-сложный стихъ. Нъ въпросъ-тъ е, дали намирашь тьмнотѫ въ превода?

— Да. — Коѭ? — думѫ „плоть" не ѭ разумѣва всякой. — Нека пита. — Дума „сдѣлалъ" е руска. — Не, тя е общославянска. — Нъ силѫ-тѫ на падежи-тѣ кой ще изясни на читателя? — Една кратка моя грамматика. — Ты не знаешь, колко наши списатели потърсили у народа подпорѫ и не ѭ нашли. — Не обезсърдчявайте ме; Рѣшеніе-то ми е твърдо. — Си узналъ ли търніе-то на списателско-то поприще? — Да. — Знаешь ли свирѣпость-тѫ на непросвѣщенѫ-тѫ българскѫ критикѫ? — Да. Знаѭ, че тая удавила много таленты еще въ първы имъ цвѣтъ. — Всѣкой свободенъ преводъ, колкото добъръ и да е, дава много рѫчкы на критикѫ-тѫ. Най-първо въ превода ви гледамъ нѣкои мѣста, които си разумѣлъ инако, а не както другы преводчицы. — Ако. Това е новость, и привличя читатели. — Зачто не употребихте членътъ. — Не ми трѣбаше. — Зачто употребявате древнитѣ окончанія ааго, уумy? — Като бѣхъ принуденъ отъ уваженіе къмъ строгѫ-тѫ грамматикѫ да употреблявамъ ѫ и ѭ вмѣсто *у* и *ю*, които сѫ по-звучны и несравненно по-сгодны за епопеѭ, не намѣрихъ никакво по-сгодно отъ окончяніе ааго, ууму, срѣдство за подражяніе на неподражяемѫ-тѫ подражятелнѫ армоніѭ Омировѫ, удивителный плодъ на грамматическы престѫпленія, напр. бурнууму мужу. — Зачто казвашь *я* вмѣсто *азъ?* — Това *зъ* е приставка, както се види и у другытѣ мѣстоименія; А *я* е дума общя у Славяны-тѣ, и въ Македоніѭ се слушя *я*. — Но понеже *зъ* е приставка, тогава трѣбало бѫ да пріемемъ *а=азъ*, а не *я=азъ*. — Не Г-не. Зачтото по общій законъ на произношеніе-то всяка дума и всякъ слогъ, что започва отъ гласнѫ, пріима едно *i* предъ гласнѫ-тѫ. Напр. Его, ѫгълъ, ѫдица, ѫгула се произнасятъ юго, ѭгълъ... Понеже употребявашь нань=на него, трѣбало бѫ да употребишь и *и* вмѣсто его. — Но тогава языкъ-тъ бы ималъ три *и*, равны по произношеніе, а разни по значеніе-то: именно едно *и=и* съѭзъ, друго *и=его*, третьё *и=ей*=ней. — Зачто употребляваш *я* змѣсто *е*, напр.: меня вмѣсто мене. — Ако пишемъ *е* вмѣсто *я*. то трѣба да пишемъ (нечетлива дума б. м.) и жеденъ и молетъ (молятъ) и пр. както се произнасятъ въ Македонія. — Зачто употребявашь причастіе вмѣсто прѣминало врѣме, напр.: молилъ вм. моли. — Зачтото прѣминало-то време „моли“ е съмнително и може да се вземе за повелително; и ето причина-та, ради коѭто и народната ни поезіѭ посвятила това употребленіе и казва „поплѣнилъ ми Скенд: овче поле битолско“. Имашь друго за критикуваніе? — Не. Отговаряте преизобилно на всякъ въпросъ.

— Сега брой ми (скѫсано въ рѫкописа, б. м.) спомоществованіе; а я когато ще издавашь твой преводъ, ще ти броѭ... (скѫсана часть). Преводътъ ми на Иліадѫ-тѫ заедно съ краткѫ-тѫ ми Грамматикѫ стр. (скѫсано). — Нѣмамъ нуждѫ отъ превода Ви. — Зная, че читате (на скѫсаното мѣсто ще да е било вѣроятно „Омира“ в'оригынала), нъ трѣба да се помага на книжнинѫ-тѫ. — Отъ мене не чя (кай) помощь, нъ строгы и вѣчны критикуванія. — Богъ да ви е на помощь.

⁂

Че съ пѣснитѣ си Пърличевъ е въздействувалъ върху духа на съвременницитѣ си да възприематъ по-лесно идеята за националното пробуждане и се освободятъ отъ гнетътъ на мощния

Фенеръ, самъ П. твърди въ своята автобиография, гдѣто говорейки върху влиянието, което е упражнила неговата пѣсънь за унищожението на Охридската патриаршия, се изказва въ смисъль, че тя, пѣсъньта е сторила за тържеството на националния подйемъ по̀-вече отколкото подвизитѣ му въ борбата срѣщу гърцизма. Така сѫ електризирвали духоветѣ и други негови пѣсни: оная противъ фанариотството „До кога, братя мили българи, До кога гърцитѣ ще ни тъпчатъ“... и за посрѣщането на първия български владика въ Охридъ „Бога вишнаго да славимъ и честитаго царя“...

Но П. е поддържалъ будно чувството на народа и чрезъ своитѣ слова, които обикновенно били силни по духъ, пълни съ съдържание, изразителни по форма и съ пламенно чувство. Така и до старость. — Ето нѣкои образци и отъ неговитѣ слова.

Слово на св. Кирилъ и Методия държано въ Солунъ.

In nova lingua gloriatur nomen domini nostri. т. е. нека се славитъ името божіе на новъ езикъ. До̀сега божіето име се славеше само въ Гърцкый и Латинскыйй, а сега се славитъ въ треій языкъ — Славянскый языкъ, языкъ звученъ, богатъ и священъ.

И така Папа Адриянъ II, по промыслу божію, (п)освяти Славянскый прѣводъ и Славянскый языкъ.

Да свыемъ, да свыемъ вторый вѣнецъ на кротостьта имъ: Св. св. Кирилъ и Методій сами не грѣшехѫ, а на грѣшнытѣ опрощавахѫ; сporѣдъ примѣрътъ на Ісуса Хріста, който каза „не дойдохъ да поканѫ праведницытѣ, но грешницытѣ на покаяніе. Нѣматъ нужда отъ лѣкарь здравитѣ, но болнитѣ. Елате, елате прѝ мене, да видите колко сьмь кротъкъ и смиренъ. Елате да видите колко благъ е яремътъ мой и колко лесенъ товарътъ мой“.

Со таквѫ кротость тіе извършиха великото дѣло: покрьстиха миліоні души.

Дѣвойкытѣ да свыятъ още единъ вѣнецъ, третій вѣнецъ, — на трудолюбіето имъ. Св. св. Кирилъ и Методій вчасъ като отслужеха св. Литургиѫ, вчасъ тръгвахѫ на училище да учатъ дѣчинята. Отъ великытѣ имъ трудовы нихніотъ сънь бѣше малъкъ и кратъкъ. Тіе още отъ полнощь се разбуждахѫ за да прѣвождатъ Св. Писаніе. Отъ великы-тѣ имъ трудовы тіе изгубихѫ здравіето си. Но ако и да бѣхѫ болни, все и така тые пакъ се трудехѫ, неуморно се трудеха, доклѣ извьршихѫ великото дѣло, което не бы могли да извьршатъ ни царіе, ни императори, ни самитѣ може би Хрыстови Апостоли: ни единъ отъ Апостолитѣ не покръстилъ толко много души колкото св. св. Кирилъ и Методій.

Но, ке ми каже нѣкой, оти въ това велико дѣло имъ помогнѫхѫ чудесата что правехѫ. Не! тако ми Св. св. Кирила и Методія, тако ми име Божіе, не имъ помогнѫхѫ толко чудесата, колкото имъ помогнѫ поведеніето. Чудеса може да направи и дяволътъ. Но св. св. Кирилъ и Методій се прославиха заради кротость, заради смиреніе, заради трудолюбіе, заради любовь, която е майка на всичкытѣ добродѣтели.

Но кой ораторъ? какъвъ панегирикъ може достойно и прилично да похвали Св. св. Кирилъ и Методія? Най-голѣма за нихъ похвала е, оти Папа, денешніотъ Папа Римскый, като оцѣни мѫкытѣ и трудовытѣ имъ, като оцѣни величинѫтѫ на дѣлата имъ, гы нарѣче равноапостолы, и издаде заповѣдь, писменнѫ заповѣдь, строго повелѣніе по всичкото си паство да празднуватъ всичкы деньтъ на св. св. Кирилъ и Методія.

И така днеска цѣлый Славянскій родъ празднуватъ великіотъ празникъ; и го празднуватъ много по̀ тържествено отъ насъ; го празднуватъ во храмове много по̀ великолѣпны отъ нашіотъ; въ храмове прѣисполнены со народъ много по многочисленъ отъ нашіотъ. Нашіотъ праздникъ е скроменъ, смиренъ, незвученъ, скутанъ.

Благодареніе Вамъ, мили мои колеги, что оставихте татковинѫтѫ си, и дойдохте да послужите на нашѫтѫ татковинѫ, или по-добрѣ да кажѫ, на татковинѫ-тѫ на св. св. Кирилъ и Методія и да празднувате въ самый Солунъ праздникотъ на Солунскытѣ святіи. Колкото и да е скроменъ празникотъ нашь, става по̀ веселъ со Васъ и чрѣзъ Васъ. Вы, украшеніе празника, доставихте намъ райско благолѣпіе — и въ училищата, и во цьрквѫтѫ на Св. св. Кирила и Методія. Оскудѣло намъ мудрыхъ мужей число. Майка Македонія много е ослабнѫла. Откако породи великаго Александра, откако породи св. св. Кирила и Методія, оттога майка Македонія лежи на леглото си ужасно изнеможена, совършенно примрѣла. Майка что родила великаго сына, надали ке може да роди и другего. За това толко рѣдки сѫ на свѣтотъ великитѣ мѫжи.

Цѣлы просвѣтены държавы, во теченіе на 50 годинъ, едва могѫтъ да произведѫтъ единъ великъ мѫжъ. Сърдечно благодарение Вамъ, мили мои сотрудници, что дойдохте да цѣлувате святѫтѫ земя, дѣто стѫпнѫли нозѣтѣ на св. св. Кирила и Методія. Нито нуждѫ имаше отъ нашето благодареніе. Доволно сте наградени отъ самата си съвѣсть. Даже и блаженство е вселено во сърдцата Ваши, дѣто служите на Кириловото отечество. Иденьето Ваше во Солунъ, нàдали е пòдолно отъ поклоненіе на Божій гробъ. . .

Но какво казахъ азъ? Грѣшихъ! Простѣте ме. Хулà е да каже човѣкъ оти Македония не може да ражда великы мѫжи. Напротивъ, Македония е плодородна и неисчърпаемо благочадна. Колко сѫ хубави цвѣтята нейзини, колко сѫ хубави дърветата нейзини, толко сѫ хубави и чедата нейзини; и хубави, и пъргави, и остроумни. Каква е силата на растителностьта, таква е силата и на жителитѣ. Благодареніе Вамъ, колегы, Македонія има да произведе звѣздоподобны младенцы. Пакъ благодареніе Вамъ, Вые ке бѫдете повиватели на младенцытѣ на Македонія; повивателы благодушны, благоокы, симпатическы, благомыслящи. За новороденытѣ младенцы на Македонія Вашата радость ке бѫде равна на радость-тѫ на майкѫтѫ что гы родила; зачтото повивате о Вые! уважаеми и святи земледѣлци на плодовитѫтѫ Македонскѫ земѭ. Отъ Васъ се очакватъ много плодове, плѣнително-цвѣтни, великолѣпно-блистателни плодове. Отъ височинѫтѫ на небесата со благостно око на Васъ гледатъ св. св. Кирилъ и Методій; Вы гледатъ и Вы благославятъ. Особено благодареніе на Правителственото покровителство, Солунската Българска Гимназія има да произведе още много Кириловцы и Методіевцы, които ке бѫдѫтъ свѣтила на училищата ни; ке бѫдатъ благолѣпіе на църквитѣ ни; ке бѫдѫтъ стълпци на Вѣрѫтѫ, и ке прославятъ Македонското име. Аминъ.

Слово за Св. Климента, държано въ Охридъ.

Паметь праведника съ похвалами.

Какви вѣнци приличатъ на Св. Климента? Съ кои похвалны пѣсни можемъ да почетемъ Св. Климента? Кой язикъ може да изскаже великы-тѣ трудове на Св. Климента?

Риториката? — Ако и да стигне до най-високата степень на съвършенството си, тъй чтото да дига камены и дървя, не кѐ може никога да го похвали достойно и както му прилича. Чудесата на Св. Климента сѫ дѣло, а словата наши сѫ сѣнка. Чудесата на Св. Климента се слушатъ, се виждатъ, пишатъ; а словата наши вѣтъръ гы вѣе. Чудесата на Св. Климента сѫ тѣло, а словата наши сѫ слабо и тьмно изобретенѝе на тѣлото. Чудесата на Св. Климента звучатъ по четиритѣ стърны на свѣтътъ,а словата наши сѫ ограничены отъ четири зидои. Нàдали ке чуете мой слабый гласъ! Не оти Св. Климентъ има нужда отъ похвалы; не оти може нѣкой да го достойно похвали; но длъжни сме да го хвалимъ како можемъ и колко допуща врѣмето и мѣстото. Добринѫ-тѫ трѣбва да ѭ славятъ и прѣклонени старци и младенци что цицатъ. „Изъ устъ младенецъ и ссущихъ съвършилъ еси хвалу.“ Добродѣтелнитѣ мѫжи сѫ образи божіи на земѫтя. Когато се славитъ името на святыитѣ, тогава се славитъ и името на самого Бога; тогава и частната добрина се укрѣпява, а лошината губи държавѫтѫ си.

Охъ! колко сьмь радостенъ оти кàта гòдина съ сърдце празнуваме Св. Климента! оти и во радости, и во жалбы въ устытѣ ваши звучи името Св. Климентъ и пакъ Свети Климентъ! Св. Климентъ отбранъ божій ссѫдъ; отбранъ мегю вситѣ святы что аресале на Бога. Святи Климентъ — Охридскый Святитель, който съ постъ и съ трудъ извърши великы подвизы. Святи Климентъ, който довърши прѣводътъ на священнытѣ писанія, които Св. Св. Кирилъ и Методій не довършиха. Святи Климентъ — въісокоученъ и святъ писатель. Святи Климентъ, който каза: въ Охридъ да стане свѣтло, и стана свѣтло. зачтото пòнапрѣдъ бѣхме во страшенъ мракъ и тьмнинѫ, Святи Климентъ — безсонно неуморенъ списатель, Святи Климентъ — необоримъ прповѣдникъ на святѫтѫ Хрістовѫ вѣрѫ. Святи Климентъ — прѣчестенъ кръститель на безбройны Български души. Святи Климентъ — изумително — чудесенъ святецъ, който разпьрснѫ мракътъ на идолопоклонството. Св. Климентъ всемірны учитель, како да не бѣше отъ земѭвѫ; како да бѣше пратенъ òтнебо за да прогласи словото божіе. Св. Климентъ, който съ трѫбата си огласи земѭтѫ, утвърди царството божіе и опрета діавола въ най-глѫбокытѣ мѣста на геенѫтѫ. Св. Климентъ — стълпъ и дирекъ на православнѫтѫ църквѫ. Св. Климентъ несравненно Богомѫдъръ и плодовитъ чудотворецъ. Святи Климетъ — свѣтозарно сълнце за славянытѣ. Св. Климентъ — безсмъртно блаженный, който покри небето съ славжтж си. Св. Климентъ, който нàнебо е равенъ съ дванадесетьтѣ святи Апостолы. Св. климентъ, който стои надесно отъ ійсуса Хріста, който чрѣзъ него най-ясно доказва, че слово е Богъ; и пакъ и пакъ да кажемъ, че Словое Богъ.

Въ общѣ не можеме да намѣриме думы и мислы, съ които да похвалиме Святаго Климента както трѣбва. При томъ и обстоятелствата не ни допущатъ да продължаваме.

Но за да оцѣните пòдобро свѣтецътъ когото празнуваме, трѣбва да си припомните какви бѣха нишитѣ дѣдове когато се учехж по св. Климентовытѣ книгы, писаны во нашъ языкъ, а послѣ какви станжхж, кога захватихж да се учатъ по чуждый языкъ. Прѣдъ деветь вѣкове въ Охридъ бѣше страшенъ send мракъ. Дойде св. Климентъ съ книгытѣ си, захвати да учи, и вчасъ вмракътъ липса, и станж свѣтлина. Послѣ ны покорихж гърцитѣ цодъ властьтж си, изгориха Българскытѣ книгы колко можехж и колко найдохж, и ни казахж: учѣте сега гърцкый. Тогава дѣдоветѣ наши сакахж некехж, захванахж отъ Алфа да си учатъ по гърцкы. Что станж. Вчасъ свѣтлината липса; и мракътъ пакъ поплати и се воцари. Какъвъ мракъ! Пърстъ прѣдоко не се гледаше. Почти никой българинъ неможеше ничто да се научи. Даже и се срамехме да се нарѣчеме българи; зачтото името ни бѣше излѣгло лошо. ны выкахж *χονδροκέφαλοί*, „дебелоглавы“. Че кой човѣкъ въ цѣлыя свѣтъ може да напрѣдне малумногу съ чуждый языкъ?

Най послѣ съ помощьтж на Бога и на Св. Климента, се разбудихте, испждихте чуждійтъ языкъ, и заповѣдахте на децата си да се учатъ по майчинъ языкъ. Това чудо како станж? Вые сами знаете: то станж съ страшны жъртвы и харджої, съ жалбы, сълзы и плачої, съ хапсаны прангы и истинтацы. За народно добро богаты куки осиромашѣхж. Всичко това зачто станж? То станж за любовьта на святаго Климента и на книгытѣ му.

Сега кажете милі мои братія: Вашето ли ученіе по чуждіи языкъ бѣше пòдобро? Въпросътъ е важенъ и трѣбва отговоръ. Престѣте ми да Ви кажж че ные бѣхме папагали, а чедата наши станжхж славеи. Както и да е, прогледнахме малко съ едно око. А ако имаме любовь и съгласіе, нашитѣ очи ке гледатъ какъ очи соколòви.

Можехме ли ные да направимъ това чудо? Не?
Кой го направи? — Го направи свети Климентъ.
Кажѣте вѣчная му память.

Слово, произнесено предъ учители и ученици въ Габрово.

(Това може би е и първото слово тамъ следъ пристигането на Гр. Пърличева).

Събесѣдницы!!

Дойдохмы при Васъ, не за да познаете лицата ни, но за да Ви споминамы често за страданіята на изгубенитѣ Ви братія; дойдохмы да Ви споминамы неописанытѣ имъ тегла и мѫченичества; дойдохмы да Ви споминамы често да управляте мыслитѣ си къмъ страдалцытѣ свои единородцы; дойдохмы да Ви спомнямы окаянството имъ и да Ви трогнемъ сърдцата.

Колкото за ученическытѣ длъжности, ще Ви гы споминатъ пòдобро отъ насъ Нихно Мѫдрословесіе другытѣ професори, на които имамы чесгьта да смы сътрудницы.

Питахъ мнозина, въ кое мѣсто на Българія се намира учебно заведеніе съ многобройны ученицы, за да имъ проповѣдвамъ мѫкы и тѫгы Македонскы и Тракійскы, и всичкы ми казахѫ, че такова училище се намира въ Габрово. Това что и самъ знаехъ, и стоустата мълва всякога и всекѫдѣ гласила и гласи. И такъ, съ радость дойдохъ да бѫда помощникъ на знамениты-тѣ професоры на тѫзи славнѫ гимназіѭ, и заедно съ нихъ да Ви проповѣдвамъ.

Помните, прочее, че Майка Бългърія е въ окаянно състояніе; помните, че Майка Българія е раскѫсана на петь части. Когато всичкы народносты се съединяватъ, Българія биде разъединена. Никога історія не забѣлѣжила толикѫ неправдѫ. Майка Българія като прѣтърпѣ звѣрскыи яремъ въ разстояніе на петь вѣкове, днесь тя плаче изгубенытѣ си чяда Македонія и Тракія. Тя плаче за плодороднѫтѫ Добруджа; тя плаче за Пиротъ, люлкѫ на искусствата. Не забравяйте никога, че Австрия подари Пиротъ на Сърбы-тѣ, нарочно за да посѣе между Славяны-тѣ распри, раздоры, борбы, тъй чтото Австрія да гледа и да се радва. Не забравяйте никога, че Майка Българія е расплакана, че има разрѣшены, растрепаны косы-тѣ си отъ тѫгы и жялосты. Не забравяйте никога, че имате священнѫ дължность, като се развыете умомъ и тѣломъ, да притечете на помощь Майцѣ си, да отрыете нейны-тѣ сълзы, да утѣшите скърбьта ѝ, да замѣните чьрны-тѣ ѝ дрехы съ бѣлы и веселы, да турите на главѫ-тѫ ѝ вѣнецъ. Тя си има вѣнецъ, но да ѝ турите и другый вѣнецъ отъ цвѣтя, които растѫтъ въ Македонія; да турите на рѫкѫ-тѫ ѝ онзи драгоцѣнный пьрстенъ, что се намира въ Тракія, чуденъ по красотѫ-тѫ си, свѣтълъ како сълнце, пьрстенъ когото завижда всичкый свѣтъ.

Охъ! безбройны учены българе жьртвовали сѫ животъ и имотъ за Майка България. Слѣдувайте примѣръ-тъ имъ. Да бы далъ Богъ чтото въ кратко врѣме, да вы видѭ развыти умомъ и тѣломъ да бѫдете предводители на народа, въоружены съ нравственно и вещественно оружіе, самы распалены... самы безстрашны, и другы да насьрдчявате; зачтото страхъ-тъ е най-силный врагъ на чловѣческо-то благосъстояние. Страхъ-тъ прави чловѣка низъкъ, когато безстрашіе-то го възвишава.

Страхъ-тъ прави чловѣка смьртенъ... Богъ не ны стори да умремъ какъ скотове, но слѣдъ смьрть-тѫ да станемъ безсмьртны. Вышній Богъ да углади пѫть-тъ къмъ Тракия и Македония, да Ви сподоби да распьрснете врагове-тѣ си какъ прахъ, да стѫпвате на зміи и скорпіи, да освободите братя-та си, да се вьрнете съ побѣдны вѣнцы на главы-тѣ си, да утѣшите расплаканѫ Майка Българія, да прославите благочестивій Нашь Князь и да станете безсмьртны на земѝ и на небеси. Аминъ.

* * *

Пърличевъ е съставилъ (не е отбелѣзано кога) 12 пѣсни, които общо е озаглавилъ „Възпитание,“ макаръ че всѣка отдѣлно си има свое заглавие, което опредѣля цельта и характера на пѣсеньта. Формата и съдържанието имъ со́чатъ, че тѣ сѫ били предназначени за деца отъ първа школска възрасть.

Една е за две удавени деца: сестрата, жертва на своето буйно и безумно тичане въ време на игра, а братътъ — отъ отчаяние по сестра си. Друга пѣсень е посветена на „Луничава Лена,“ която поради своята вѣтърничавость оставя само́ въ кѫщи малкото си сестриче да си пореже пръста, а сама тя въ изба, дето

Игла изгубила.
На десно на лево
изумена търси.
Запали светило
на земи кладе го.
Надъ него как'луда
наведе си главѫ,
в'час даде се пламен

по мегкѫ-нѫ косѫ
изгорѣ ѝ коса
изгорѣ ѝ теме,
десній нейзин образ
се напѫлни плйуски.
Три месеци дена
боледува Лена.

Една лузна[1] синя
до смѫрт ей останѫ
да ѭ всычки гледат
і урок да учат,
луничави деца
ветерници моми

Въ трета се говори какъ се поправилъ „Спанко Траянъ“ отъ своя недостатъкъ. Въ четвърта се описва трагичния край на „Преядено дете“ (преяло). Една величае чудодейната сила на майчиното възпитание. Друга ни представя неотразимото последствие отъ предизвиканата майчина клетва. А въ „Сокол крадец“ се разправя, какъ единъ синъ, който почналъ съ дребни кражбици, свършилъ съ присѫда да бѫде обесенъ по вина на майка си, която не го и смъмрала на време, и която за своята вина платила съ главата си вмѣсто своя синъ. Въ друга една излага се презрението, което си е навлекълъ отъ другари и учитель единъ колкото отличенъ по успѣхъ, но и толкова зълъ на сърдце ученикъ, ,,таен и страшен шепотник“, който ,,со клевети умразни,

честo сводил ученици
во битви и раздори
а той лукаво усмеян
ги гледал отдалеко.“

Въ пъсеньта ,,Страшливій Силянче“ е представена една нещастна, макаръ и невинна жертва на гибелния навикъ на ония безпросветни и невъзпитани майки, които обичатъ да плашатъ немирнитѣ си деца съ глупави и страшни приказки

За вампири талосами
Самовили и стии

И обяснимо е: какъ е могълъ въ своя малъкъ цикълъ по възпитанието да не се спре Пърличевъ върху опустошенията, причинявани отъ липсата на възпитание средъ нашия народъ, толкозъ по-вече, че и самъ той презъ цѣлия си животъ е мъкналъ последствията отъ угрозитѣ и заплахитѣ, които сѫ му били внушавани въ детската му възрасть, както е отбелязалъ и самъ въ своята автобиография.

---

[1] Лузна — рана

Цикълътъ отъ пѣснитѣ завършва съ „Амал (хамалъ) Перо“ и „Пречиста майка.“ Перо е галениятъ синъ на богати родители, който нито въ училище ходи, нито занаятъ учи, а се осланя на бащинитѣ си богатства. Но когато единъ день придошълъ Вардаръ и понесьлъ палати, лозя и добитъкъ, когато малко подиръ туй и бащата умира, а Перо порастналъ вече, но останалъ некадъренъ за нищо, тогасъ отчаяната майка се хвърля въ рѣката, а Перо, разпжтенъ, голъ и гладенъ, принуди се хамалинъ да стане.

Подъ образътъ на стара, изморена и жадна жена, Пречиста майка (Божия матерь) се явява еднжжъ на една добра; кротка и любезна мома, която ѝ подала стомната съ вода и за тая си доброта бива благословена и многократно възнаградена; другъ пжть Ийсусовата майка се явила предъ друга мома съ лошо сърдце, отъ която поискала да се напие вода; но лошата мома се отнесла неприлично и грубо, за което заслужила едновременно съ лошата си майка страшно наказание отъ страна на преобразената Дѣва Мария.

Като вѣренъ белегъ за оная цена, която Пърличевъ отдава на въпроса за възпитанието, може да ни служи спометатия вече преводенъ ржкописъ, нѣколко цитата отъ който, струва ми се, ще бждатъ умѣстни тукъ.

Заниманіе.

Понеже прошли-тѣ дни сж совсемъ изгубени, а настоящи-тѣ може би за тебѣ не ще дойдатъ никога, за това, чловѣче, требва да употребишь прилежно настояще-то врѣме, безъ да се оплаквашь за загубж-тж отъ минало-то и безъ да се надѣвашъ прѣмного въ бждаше-то.

Настояща-та минута е твоя, а минута-та, която е слѣдъ тая, лѣжитъ въ бездните отъ бждаще-то, и това, що може да ти донесе, не го знаешь. Върши безъ отложеніе рѣшенытѣ неща и не отлагай за вечерь това, що можешь да сторишь раното.

Бездѣліе-то е майка на нуждж-та и скжрбите, а дѣтелното заниманіе носитъ радость и веселие.

Ржце-тѣ отъ трудолюбиваго отдалечавать сиромашіжтж; благополучіе-то следува дѣятелнаго и трудолюбиваго чловѣка.

Онзи пребогатъ човѣкъ, облѣченый въ честь и славѫ, отъ похвалите на когото звучи цѣлій градъ, и кой-то присѫтствува въ совѣтъ-тъ царскій, кой е? Той іе онзы, който запрѣ на бездѣліето входотъ въ кѫщѫ-та му и кой-то рѣче на лѣность-тѫ си неприятель мой. Въ врѣме се събужда таквіотъ и кѫсно си почива. Упражняваи душата си съ поученіе, тѣло-то съ работи, чуваещемъ и двете въ здравіе. Лѣнивіотъ мрази самаго себе си. Когато мърква, казва, кога да се раздене; когато се разденва, казва, кога да се мъркне; се влѣчитъ трудно отъ непр'ятность на непріятность и незнае що сака.

Минуватъ днитѣ му както сенкѫ-тѫ отъ облакъ-тъ, и не остави слѣдъ себѣ, нито трагѫ, нито памятъ; тѣло-то му заради неупражненіе ослабнало, — сака да работи, нъ нема сила да се двигне. Духътъ му е обвитъ отъ мракъ, размишленія-та му сѫ разбъркани — нему е угодно ученіе-то, нъ не сака да се занимава. Желае да кѫсне отъ плодътъ на дърво-то, нъ не сака да се потруди да го пресече.

Кѫщата му е въ безрядицѫ на слугытѣ му, царува неприлѣжаніето, търчя на погибелта си; го гледа съ собственитѣ си очи, го слуша съ собственитѣ си уши. Ниша главата и се топитъ въ желанія, безъ никога да рѣшитъ нищо, доклѣ да го обвие погибельта му, както водовъртъ и доклѣ срамътъ и горчины-тѣ слѣзатъ заедно съ него въ гробъ-тъ.

Благоразумность.

Слушай слова-та на благоразумность-та, внимавай на совѣтитѣ й и заключи ги въ сърдцето си. Съвѣтитѣ й сѫ полезны: На нея се утвърждава добродетельта, тая е водитель на човѣческій животъ.

Държи языкъ-тъ си, владай слова-та отъ устѫ-тѫ си, за да имашъ безопасно спокойствието си.

Кой-то се подиграва съ хромаго, нека внимава да ходи правъ. Кой-то се радва да разказва погрѣшкы-тѣ отъ свѣтъ-тъ, ке се огорчитъ въ сърдце-то си слушаещи отъ друзитѣ своитѣ погрѣшки.

Чрѣзмѣрното говореніе носитъ раскаяніе; мѫлчението е безопасно. Блядословецъ-тъ е бичь на бесѣдѫ-тѫ; чрѣзмѣрнитѣ му блядословія отекчаватъ ушитѣ отъ човѣцитѣ, е както порой на когото шумъ-тъ оглушава тіе, що доближаватъ. Не хвали се самъ, защото това ще ти причинитъ голѣмъ срамъ.

Не прави другего цѣль за поруганіе, защото това е опасно.

Горката[1] шега о отровѫ на приятелство-то. И който не може да удържи языкъ.тъ си ще помине[2] лошо.

Колкото сласти[3] сѫ опростени на състоянієто ти, наслаждавай се съ нихъ, но не троши разноски-тѣ си на това що не стига имотъ-тъ ти, ако сакашь да утѣселитъ[4] старость-тѫ ти провиденіе-то отъ младость-та.

Грижи се съ прилежаніе въ работитѣ си и оставай грижѫ-тѫ отъ държавѫ-тѫ на упраляющи-тѣ. Не купувай сласти-тѣ съ чрѣзмѣрна цѣнѫ: трудъ-тъ отъ добиванієто имъ да не прехвърлитъ[5].

Бѫди буденъ въ врѣме-то отъ благополучие-то, и спистеливъ, когато си въ изобиліе. Който яде ненаситно остатокъ-тъ, ще дойде нѣкога врѣме да пожелае нужното.

Ставай мѫдъръ съ опытъ-тъ отъ друзы-тѣ, и научи се отъ погрѣшкы-тѣ имъ да поправляшъ своитѣ.

Не вовѣрявай се на всѣкого прѣди да го изпиташь, но пакъ не сумнявай се безъ причинѫ на него; милостивыі члоѣкъ не е невѣрещъ. Когато ся увѣришь за добринѫ-тѫ на единъ чловѣкъ, заключи го въ сърдцето си, както сокровище, и имай го въ голѣмѫ честь, както каменъ безцѣненъ.

Не пріемай дарованія-та отъ користолюбецъ-тъ, зачто-то сѫ принкы,[1] отъ кои-то спасеніе никога немашь. Нужно-то за утрѣ не употреблявай го за днескѫ, и това що можешь да предвидишь и да предложишь не оставяй го на сѫдбѫ-тѫ. Нъ не чакай отъ благоразуміе-то си сполукѫ непогрѣшима, защо-то день-тъ не знае що ке породитъ идѫща-та нощь. Нито безумецъ-тъ е всякога злополученъ, нито благоразумный е всякога благополученъ. Обаче нито безумецъ-тъ се насладвалъ нѣкога на съвършено благодареніе, нито благоразумній-тъ е билъ некога совсемъ злополученъ.

Мѫжество.

Опасности-тѣ, злополучя-та, нужда-та, страданія-та, обиды-тѣ много или мало трѣбва да паднатъ на всякой чловѣкъ, който влазя въ свѣтъ-тъ.

---

[1] вм. горчивата.

[2] ще мине, ще прекара.

[3] сласти, удоволствия.

[4] да утѣши; отъ теселя=утѣха.

[5] да не прехвърли т. е трудътъ да не надмине ползата отъ постигнатитѣ сласти=удоволствия.

Нужда е прочее, сыне отъ окаяность-тѫ, да се въорѫжишь съ врѣме съ мѫжество и търпеніе противо дѣлътъ отъ злата[1] кои-то ти ся падатъ. Както камила-та търпи прудъ, горещинѫ-тѫ, жаждѫ-тѫ и гладъ-тъ въ сухы-тѣ пустины; така мѫжество-то ще помогне на чловѣка въ всичкы-тѣ му зла.

Кой-то има благодарно сърдце, не подлѣжитъ на злобѫ-тѫ оть счястіе-то! Никога не се побеждава велика-та му душа. Не чека отъ благосното й око благополучіе-то си. И когато тая се нахмуря. той не се ужасява.

Непоколебимъ бидвеещи, както скалѫ въ краиморіе, не са подвизава отъ волны-тѣ. Както стълбъ на планинѫ глѣда, кѫдъто падинатъ на нозѣ-тѣ му стрѣли-тѣ отъ сѫдбѫ-тѫ.

Когато опастность-та приближава, съ благодушіе устоява и съ мѫжество после тържествува.

Ходитъ на среща на злата[1] отъ животъ-тъ, както ходитъ на битвѫ победны войникъ, го мѫчатъ злополучіята; търпеніе-то му го облѣкчава, а твърдость-та гу го избавя совсемъ отъ нихъ.

Нъ срамливостьта отъ малодушній го оставля въ срамъ. Укротенъ отъ сыромашія, пада въ низость и като търпитъ безчесно срамъ-тъ нейзинъ, си призивава прѣзрѣнието.

Трѣпѣритъ въ мисля-тѫ си отъ най-малко-то зло, както ся колебае търска-та[2] отъ най-леккото диханіе отъ вѣтъръ-тъ. Въ врѣмя отъ опастность се смущава. въ день отъ злополучіе отстъпва, и отчаяніе-то гнѣтитъ душѫ-тѫ му.

Цѣломѫдріе.

На когото богъ подарилъ прѣмѫдрость и здравіе, той повече отъ всякоѭ жива душѫ приближява повече до блаженството.

Имашь ли тые божествены благословенія; сакашь ли да гы упазышъ до старость-тѫ, отбѣгни прелѣститѣ отъ мършѫ-тѫ, отбѣгни изкушеніята й. Когато тая готвитъ разкошнытѣ вечеры, когато вари въ чяшѫ-тѫ й виното, когато сладко насмеяна те канитъ да се втуришь въ обятіята отъ веселіе-то, тога е врѣме отъ опастность, тога е врѣме отъ бденіе.

Нъ ако може да те измами, спасеніе никога немашь. Благодареніе-то, което тая обѣща, се обрѫща въ неистовство и сластитѣ й носятъ во болѣсти и смѫрть. Поглѣдай около трапезѫ-тѫ й, види внимателно гоститѣ. Погледай уловены-тѣ чрезъ ласканія-та й. Погледай тіе, що внимавали на измамчивы-тѣ й сласти, прѣглѣдай гы колко сѫ жѫлти, испарены, бездушни!

---

[1] Нещастията. [2] Тръстиката.

Всякоя минута отъ сладострастіе носитъ день отъ скърбь и тѫгѫ. Сладострастіе-то утѫпи и расипа толова вкусъ-тъ имъ, щото се лишиха совсемъ отъ това чюство и за друзы раскошны ястія. Поклоницы-тѣ на идолъ-тъ станахѫ жертвѫ негова, нечто много справедливо и отъ бога опредѣлено въ природны рѣдъ отъ нечтата за наказаніе на тіе, що злоупотрѣблявать добрины-тѣ му.

Нъ коя е, коя-то прѣхожда на онова поле съ входъ благороденъ и съ много живосненъ нравъ? Въ мѫршѫ-тѫ й цъвтатъ ружитѣ; раната роса седитъ на устнитѣ й; веселіе-то заедно съ невиность-тѫ и честность-тѫ се гледа на очитѣ й; пѣе, зачтото спокойствіе-то царува въ сърдцето й.

Здравіе се наричя, е щерка отъ трудътъ и майка има цѣломѫдрость-тѫ, на която друзы-тѣ чяда населяватъ планины-тѣ, които се простиратъ до северны-тѣ мѣста. Сѫ здравы и благодвижни; имаетъ прелесты-тѣ и добродѣтели-тѣ отъ сестра си. Силата воодушевлява нервы-тѣ; мощьта е вгнѣздена въ кости-тѣ имъ, и както сладострастіе имаетъ трудъ-тъ.

Упражненіе-то отваря охотѫ-тѫ имъ и цѣломѫдростьта чюва[1] силитѣ имъ. ся радватъ като воюватъ срѣщо страсти-тѣ со всичкѫ-тѫ си сила и рѣвнуватъ да побѣждаватъ лошитѣ навицы.

Сластитѣ имъ сѫ умѣрени, затова играятъ; сънъ-тъ имъ е малъкъ, но спокоенъ, и животворящъ.

Имаетъ крѫвь-та чиста, умъ-тъ тихъ[2] и лѣкарь-тъ не знае кѫщѫ-тѫ имъ.

И обаче сынове-тѣ не се сторены за да се насладятъ съ совършено спокойствіе. Въ кѫщи-тѣ имъ това не ся намира, Когато вѫтре се крые неприятель-тъ, за да имъ направи зло, глѣда какъ отъ вънъ се излагатъ за новы опасносты.

Здравіе-то, сила-та и дѣателность-та распалихѫ желанія-та отъ безакона-тѫ похъ-тъ.[3]

---

[1] Запазва. [2] Спокоенъ. [3] Вм. похоть.

Седѣещи тая на свой-тъ престолъ, тѫрситъ да привлѣче вниманіе-то имъ. Изявлява хубавинѫ-тѫ си и имъ мига да доближятъ.

Поглѣдътъ ѝ е омаянъ; облѣкло-то ѝ канитъ на сладострастіе; отъ очитѣ ѝ говоритъ желаніе-то; въ грѫди-тѣ ѝ е населено искушеніе-то и на языкъ-тъ ѝ сѫ прелѣсти-тѣ.

Е; бѣгай далѣко отъ.... паленіята[1] и, заграждай слухъ-тъ на измамчивы-тѣ ѝ разговори; ако дадешь вниманіе на слатко-то и омаено око нейзино, ако пристанешь на измачивый звукъ отъ гласъ-тъ нейзинъ, ако може да те подчини на държявѫ-тѫ[2] си, си вѫрзанъ за всегда.

Последователи нейзини сѫ срамъ-тъ, болѣсти-тѣ, сиромашіята, безспокойствията и разкаяніето.

Ослабенъ отъ лѣность, обезсиленъ отъ невоздържяніе, расипанъ отъ злоупотуѣбленіе, ще изгубишь силѫ-тѫ отъ членове-тѣ си, здравіе-то ще тратитъ[3] темпераментъ-тъ ти, мало дни ще поживишь, и тіе срамни. Тѫгы-тѣ ти ще сѫ безчислены, и никой не ще се намѣри да те помилуй.

Надѣжда и страхъ.

Отъ надѣждѫ-тѫ обѣщаніята сѫ по-слаткы и раздразняватъ чеканѥ-то повече отъ чяшкѫ-тѫ на ружѫ-тѫ, когато захваща да отваря. А застрашванія-тѫ отъ страхъ-тъ довождатъ въ скърбь велика.

Нъ никога за това нито мамейнци-тѣ[4] отъ надѣждѫ-тѫ, нито застрашванія-та отъ страхъ-тъ да не те отдалѣчятъ отъ справедливостьта. Така ще бѫдешь усерденъ да посрѣщашь неустрашимо всите напасти.

И отъ смъртьта страхове-тѣ на добры-тѣ чловѣцы не сѫ страхове. Който не прави злото, нема отъ що да се уплаши. Усилявай се въ всичкы-тѣ ти предпріятія съ дързость не безрасудна. Ако се отчаявашь за исходъ-тъ, не ще сполучишь лѣсно.

Не потрясавай духътъ ти съ страхове празны, не носи ужасъ на сьрдце-то си съ призрацыы-тѣ отъ въображеніе-то си. Страхъ-тъ хвьрля въ злополучие, а кой-то се надѣва, се спасяватъ.

---

[1] Нечетливо. непонятно е началото на тази дума въ рѫкописа.

[2] На властьта.

[3] Ще напусне.

[4] Лъжитѣ, измамитѣ.

Както струтокамила,[1] когато ся гони, криещи главѫ-тѫ, предлага на опасность друзитѣ си членове, така страшливій ся предава отъ своій си страхъ.

Това, що считашь за невъзможно, такво ще го направи невѣрность-та[2] ти, но съ мѫжество ще побѣдишь всите препятствія.

Ветрената надѣжда хранитъ душѫ-тѫ отъ безумецъ-тъ, обаче благоразумній не се мамитъ, Управлявай съ разумъ всите дѣанія свой. Умѣрявай съ благоразуміе надѣжди-тѣ си, и така намѣренія-та ти ще зематъ добъръ исходъ, болѣзненій страхъ за несполука не ще гнетитъ душата ти.

Желаніе и любовь.

Чювай се,[3] юноше, и чювай се добро отъ прелѣсти-тѣ на нечестнѫ-тѫ женѫ, и да не се заблудишь отъ измамчивы-тѣ сласти, кои-то оценява много скѫпо.

Чрезмѣрны-тѣ желанія не ще послужятъ за друго освенъ за превращеніе на собствены-тѣ си намѣренія. И ако гонишь слѣпо-то имъ сремленіе, ще достигнешь единъ чясъ по-скоро погибель-та си.

Не оставай прочее сердце-то си на очарователны-тѣ веселія отъ срамнѫ-тѫ сласть. Ако съ измамчивы-тѣ й начины може да вързитъ душѫ-тѫ ти, уничточеніе-то отъ здравіе-то ти ще те лишитъ въ малко врѣме отъ изворотъ на сладости-тѣ.

На пролѣтта отъ дны-тѣ твои ще усѣтишь изчезнали силы-тѣ ти и старость-та ще те поплатитъ внезапнѫ въ цутъ-тъ отъ возрастъ-тъ твой.

Красна-та жена, на прелѣститѣ отъ коѭто се прилага чесность и добродѣтель, свети по вече отъ звезды-тѣ на небото, и на силѫ-тѫ отъ прелѣсти-тѣ й никой не може да устоитъ. Бѣлината отъ грѫды-тѣ й прѣхвърля бѣлинѫ-тѫ стъ крыноветѣ. Усмѣваніе-то й е по-весело отъ ружѫ-тѫ на градинѫ-тѫ. Невиность-та седитъ на очитѣ й както на очитѣ отъ гърлицѫ-тѫ; простота-та, наивность-та се населяватъ въ душѭтѫ й.

---

[1] Камилската птица. [2] Вм. безвѣрието ти. [3] Пази се.

Женѫ.

Щерка отъ любовтѫ, слушай уроцы-тѣ отъ благоразумѥ-то. Нарѣдчбы-тѣ[1] отъ истинѫтѫ нека пройдатъ глобинѫ-тѫ[2] отъ сърдцето твое, и така съ душевното украшенѥ ще сторишь красотѫ-тѫ твоѭ да просветитъ по-вече. И когато цутъ-тъ нейзинъ се истреситъ, ще й останатъ прелѣсти-тѣ.

Въ цутътъ отъ возрастьтъ твой, въ пролѣть-тѫ отъ чясовете твои, тога мѫжытѣ ще се веселятъ глѣдаещемъ тебѣ, и природа-та скрышно ще ти тълкуватъ поглѣды-тѣ имъ, нъ тога ти чювай се отъ уловителны-тѣ имъ разговоры, сочювай[3] добро сърдце-то твое и не внимай на измамчивытѣ имъ внушенія.

Помни че сы създаденѫ, за да си другарь на мѫжа, и не робъ на страсти-тѣ му, не само да изполнявашь желанiята му, нъ и да утѣшавашь бѣды-тѣ му, да награждашь подароцы-тѣ му и да сторишь по краткѫ сѫдбѫ-тѫ му съ голѣмѫ-тѫ твоѭ сладость.

Коя женѫ спечелватъ сърдцето отъ мѫжа си, царува въ него и го подчинява на любовь.

Ено я, ходитъ лѣгко, лѣгко, съ нравъ сладъкъ, невинѫ въ душѫ-тѫ, скромна въ лицѣто.

Рѫцѣ-тѣ нейзины търсятъ всякога работѫ; нозѣ-тѣ не сакатъ да ходатъ вамо и тамо.

Е облѣчена съ чистотѫ, отхранена съ[4] смиренѥ-то и смиреномѫдрость-та плѣтатъ главата й[5] вѣнецъ отъ славѫ.

Звукъ-тъ отъ слова-та й ударя слухъ-тъ сладко. Сладкость-та отъ мѣдъ-тъ тече изъ бузытѣ й.

Приличность-та и вежливость-та владѣятъ въ всичкытѣ й разговоры.

Подчиненiе-то и послушанiе-то сѫ уроцы-тѣ, по които управля животъ-тъ си. Благоразумiе-то вървитъ предъ нея, добродѣтель-та стои по край неѭ; простота-та и наивность-та свѣтятъ въ очитѣ й, расѫжденiе-то владѣе въ слова-та и въ дѣла-та й. Невоздържный й[6] уважява, и не дерзае да проговоритъ прѣдъ неѭ. Когато клевета-та се трудитъ да опозоритъ немилостиво почтеніето отъ нѣкого, тая го защищава; ако и това е невъзможно, мълче.[1] Имаещи благость-тѫ въ грѫды-тѣ й не подозрѣва зло на друзы-тѣ.

---

[1] Заповѣдитѣ, повеленията. [2] Дълбочината.

[3] Запази.

[4] Липсва думата въ рѫкописа, който е на това мѣсто пострадалъ.

[5] И тукъ липсва думата.

[6] *й* вм. *я*; значи П. употребилъ тукъ „Дателенъ вмѣсто Винит. падежъ.

Счасливъ който ѫ зема за женѫ своѭ, счастливъ който е (вм. я, б. м.) нарѣче майкѫ своѭ. Будна е на управленіе-то отъ кѫщѫ-тѫ и тамо цавствува миръть, заповѣдва съ разумъ и е послушна.

Се собужда рано, прилѣжава за работытѣ отъ кѫщѫтѫ, и раздава на всякого приличната работа.

Всичката сладость нейзинѫ[2] на усердната грижа отъ кѫщѫ-тѫ[3], на това само се занимава. Въ кѫщѫ-тѫ й се глѣда всекадѣ крайнѫ чистотѫ, и благоразумно домоустройство.

Благоразуміе-то, съ което управля работы-тѣ отъ кѫшѫтѫ, носи честь на мѫжя е[4], който се веселитъ въ себѣ си, слущаещемъ похвалѫ-тѫ за неѭ. Влива премудрость въ душѫ-тѫ отъ чядата си, по добры й (си) примѣрь образува нравы-тѣ имъ.

Словото отъ устѫ-тѫ й е законъ нихни. Движеніе-то отъ очи-тѣ й е непрѣстѫпна заповѣдь. Едва говоритъ, а слугытѣ лѣтатъ на заповѣдитѣ й. Имъ мига, и тіе вършатъ. Ѭ любатъ, а сладкый и вежливый нейзинъ нравъ гы окрылява. Въ благосчастія-та не ся гордѣе, а тѫрпѣніе-то е (вм. й, б. м.) помага за да не се отчае въ злополучія-та. Съ совѣти-тѣ й (вм. си, б. м.) олѣснява бѣдствія-та отъ мѫжя си съ благодареніе като учиствува въ сѫдбѫ-тѫ му, утѣшава болитѣ му. Возлага упованіе-то си на грѫдытѣ й и намира утѣшеніе. Блаженъ който е (вм. я, б. м.) взелъ за женѫ! Блаженъ е който е (вм. я) има за майка.

Супруга.

Когато имашь да се оженишь, имай всякога прѣдъ очи заповѣди-тѣ Божій да не пренебрѣгнешь никое срѣдство за да станешъ члѣнъ вѣренъ на общество-то Отъ избираніе-то на бѫдащѫ-тѫ сопруга зависитъ благополучіе-то на животъ-тъ ти.

---

[1] Вм. мълчи, 1-о спряж. вм. 2-о.

[2] Нейна, притеж. мѣстоим. ж. р.

[3] Лицсва въ тоя изразъ глаголътъ, който трѣбва да се подразбира: *се сьстои* въ или *е*.

[4] Притеж. м. съкр. форма ж. р. *й*

Ако любезната твоя иждивлява много врѣме въ украшеніе-то; ако лѣта на красотѫ-тѫ си; ако слуша съ благодареніе похвалѫ-тѫ; ако се смѣе чрѣзмѣрно, и ако говоритъ съ високъ гласъ; ако ней ѝ е угодно да остава въ кѫщѫ-тѫ си; ако вперява нечестно на мажи-тѣ окото — тогава, ако и красота-та нейзина бльщаше както слънцето въ найголѣмѫ-тѫ си свѣтлинѫ, отврати лицѣто ти отъ прѣлѣсти-тѣ, и стѫпкы-тѣ отъ пѫтищата нейзины, и не оставай сърдцето си да се измамы отъ въображеніе-то.

Нашълъ ли си другѫ, коіѫ ти е угоднѫ, зачтото заедно съ прѣлѣсти-тѣ има чистотѫ отъ сърдце, кротость отъ нравы и благородіе отъ душѫ, вземи ѭ за женѫ своѭ, е достойна да ти стане любимѫ и другаркѫ

Почитай ѭ както даръ отъ Бога даденъ. Обнасяй се къмъ неѫ тъй, чтото да тя люби. Тая е домакинка-та ти. Чести ѭ, за да уважаватъ слугы-тѣ заповѣдитѣ ѝ.

Не противи се безъ причинѫ на това, что желае. Учиствува ли въ бѣды-тѣ ти, нека участвува прочее и на собствены-тѣ ти пріятности.

Обличявай ѭ съ кротость. Не търси строго за да те послушва.

Направи грѫды-тѣ ѝ сокровище на тайны-тѣ ти. Довѣрявай се на искрены-тѣ ѝ совѣти, и не ще се раскаешь.

Бѫды къмъ нея вѣренъ, зачтото е майкѫ на чедата ти. За да си снисходителенъ къмъ неѭ, помни всякога слабѫтѫ ѝ природѫ и своитѣ си несовършенства.

Татко.

Човѣче, който си станалъ татко, размишлявай, колко голѣмъ залогъ ти е повѣренъ. Дължность неизбѣжна имашь да дадешь хранѫ на тіе, що имъ си подарилъ животъ.

За да стане любезното ти чядо достойно за молитвѫ-тѫ ти или за проклятіе-то ти, за да стане сынъ-тъ ти добъръ или лошъ гражданинъ, това зависитъ отъ тебѣ.

Отъ начяло поучи го, кой пѫть трѣбва да земе. Въ врѣме научи душѭ-тѫ му къмъ истинѫ-тѫ, а сърдцето му къмъ добродѣтель-тѫ.

Имай око внимателно къмъ наклоненіята (наклонноститѣ, и пр.) му, и испитай любопитно, къмъ что се стремитъ. Сви го отъ младость, и не остави да порасте въ него заедно съ годины-тѣ и нѣкой лошь навикъ.

По той начинъ ще се възвишитъ както смрѣкж-тж въ горытѣ, на коѭто вьрхотъ ще прѣвосхожда прѣко друзытѣ дървеса въ дъбравж-тж.

Развращеный сынъ е срамъ на татка си; благоразумный е честь нѣгова и славж.

Твоіж е земя-та; не щади прочее обработваніе; както ще посѣешь така ще собѣрешь.

Поучи сына ти да е послушенъ, и ще те ублажява; поучи го да е скроменъ, и никога не ще се посрами; поучи го да е признателенъ, и ще се честить;[1] поучи го да е милостивъ, и ще привлѣче любовьта отъ чловѣцы-тѣ; поучи го да е цѣломѫдъръ и ще е здравъ; поучи го да е благоразуменъ, и ще живѣе благополученъ; поучи го да е справедливъ, и ще се почести на свѣтъ-тъ; поучи го да е искрененъ, и совѣста му не ще го гризне никога; научи го на прилѣжаніе, и богаства-та му ще порастатъ; научи го на чловѣколюбіе, и ще има сьрдце благородно; возпитай го въ науки-тѣ и ще е полѣзенъ на свѣтъ-тъ; възпитай го въ вѣрж, и смьрта му ще е завиднж.

Сынъ.

Отъ безсловесны-тѣ твари нека ходатъ да се поучятъ прѣмѫдрость чловѣцы-тъ. Ходи, чядо мое, въ пустинѭ-тж, глѣдай щьрка, и той нека проговоритъ на сьрдцето ти, съ колко вниманіе помага на татка си въ старость-тж, прибира родителитѣ си, гы хранитъ, гыноситъ на крылѣ-то си!

Можешь ли да бждешь непризнателенъ къмъ татка ти? Отъ него си пріелъ животътъ. Къмъ майкж ти? Нъ тая те отхрани.

Слушай слова-та отъ татка ти; що ти велитъ е за добро твое. Послушвай совѣтитѣ му; тіе ти гы правитъ зачто те любитъ... бдѣлъ за дни-тѣ твои, се трудилъ за да гы стори благополучны; чести прочее бѣлѫтж му косж и не прѣзирай старческж-тж му возрасть.

Търпи родителитѣ си, кога сж прѣстарены, помагай имъ на болѣсти-тѣ имъ. Колко вседушно ти помогнали въ младенчество-то ти. Колко нѣчта ти опростиле на младость-тж ти! Колко добро зрѣлище сж сынове-те, къто одаватъ дължность-тж къмъ родители-тѣ!

---

[1] Ще му се отдава честь.

По-пріятно е това зрѣлище нежели благовоніе-то отъ темянъ-тъ, който гори на олтары-тѣ. Веселитъ повече нежели най-скѫпоцѣны-тѣ ароматы,

Чести прочее дарователи-тѣ на рожденіе-то ти. Прѣзъ това бѣлата имъ коса ще слѣзе мирно въ гробъ-тъ, а сынове-те твой, научени отъ твоый примѣрь, ще ти воздаватъ истите нечта.

Богаты и сыромасы.

Чловѣкъ-тъ, на когото богъ подарилъ богатство и благоразуміе, за да го употрѣблява добро, взелъ даръ изряденъ. Се радвитъ за собственото си богатство, зачто-то... чрѣзъ него добро защищава сыромаха, който се псуе, не търпитъ глѣдаещи слабаго, кой-то се гнете отъ силнаго; търситъ по трага, който е достоенъ за сожаленіе; изучява нужды-тѣ му и спомоществува съ расѫжденіе и безъ изявленіе; защищава достойны-тѣ и гы награжда; подкрѣплява искуствата и спомага съ щьдрость на исходъ-тъ отъ полѣзны-тѣ прѣдпріятія; прѣдпрійма голѣмы дѣла; въздыга новы заведенія, дава дѣло на художника, помага на успѣхъ-тъ отъ искуство-то, и се трудитъ да обогатитъ отечество-то. Избыткы-тѣ[1] отъ трапезѫ-тѫ си гы мислитъ собственый дѣлъ на сыромасы-тѣ, и за това не сакатъ да гы лишитъ отъ нихъ. Зачто-то умножилъ имѣніето си, не измѣнилъ заради това благодѣтелното расположеніе на сърдцето си. А богатство-то муноситъ украшеніе, и всрѣдъ изобиліето се наслаждава съ безпечялно веселіе.

Нъ злополученъ е, който умножава богатства-та си безъ нѣкое друго благодареніе освенъ благодареніе да иматъ; който гнѣтитъ сыромаха, къто прѣзира потовете отъ лицѣто му! Бѣды-тѣ отъ ближняго му не го смущаватъ никакъ. Съ безсѫлзны очи глѣда сѫлзытѣ на сыраче-то, и на стенанія-та отъ вдовицѫ-тѫ загражда ухо-то. Користолюбіе-то ожесточи сърдцето му! най-горката скърбь не го омякчава никакъ.

Нъ слѣдъ себѣ влѣчитъ проклятіе-то. се намиратъ въ непрѣривны страхове; ненаситность-тѫ отъ желанія-та го мѫчитъ, и го мѫчитъ обидата, коя-то сторилъ на бѣдны-тѣ. Що сѫ бѣдите отъ сыромашія-тѫ спорядъ душевны-тѣ смущенія на таквый чловѣкъ?!

---

[1] Остатъцитѣ.

Нека ся утѣшава пакъ сыромахый, даже нека ся веселитъ, зачто-то иматъ безчислѣны причины за това. Ядитъ хлѣбътъ си мирно, а трапезата му не ся обикаля отъ тунеядцы, кои-то поядватъ негово-то. Е свободенъ отъ заниманія-та на много служители, и не го мѫчятъ досадителны-тѣ взисканія. Се лишяватъ наистина отъ раскошны-тѣ трапезы на богаты-тѣ, нъ нито на болѣсти-тѣ имъ не подлѣжитъ. Хлѣбътъ, що го ядитъ, не е ли сладъкъ на небцѣто му? Вода-та, що я піе, не угашава ли сладко жаждѫтѫ му? Се наслаждаватъ повече той на водопытіе-то, нежели богатій-тъ, като попива вина скѫпи.

Чрѣзъ трудътъ сохранява здравіе-то си, и усѣща въ сонъ-тъ си такова сладость, каквато не знае, който спіе на меко. Умѣренъ бидвеещемъ въ желанія-та, гы ограничава въ най-тѣсни границы, а спокоиствіе-то, което той усѣща, прѣхвърля повече сладость-тѫ, която можятъ да причинатъ богатства-та и санове-тѣ.

Нека не се гордитъ прочее богатый за богатства-та си и нека не скърбитъ сыромахый за бѣды-тѣ си. Ако се подчинявать на воля-тѭ отъ провиденіе-то въ различны-тѣ имъ состоянія, могатъ да живатъ и тіе и оніе благополучны.

Искреность.

Пріятелю на истинѫ-тѫ почитателю на добрины-тѣ нейзины, никога не изостава (вм. не изоставай, б.м.) ѭ. Ако ѭ честишь всякога, ке увѣнчашь себѣ съ славѫ. Искреный чловѣкъ има всякога сърдце-то въ языкъ-тъ, (въ) думы-тѣ му не се ни лицѣмѣрие ни лукавство. Се срамитъ на лѫжѭ-тѫ и се смущаватъ, нъ къто говоритъ истинѫтѫ е безстрашенъ, чюватъ юначкы достолѣпіе-то отъ степень-тѫ си, никога не пада въ нискость къто става лицѣмѣрецъ. Е всякога подобенъ съ себе си и никога не се намира въ недоуменіе, говоритъ дързновенно истинѫ-тѫ, се гнѫситъ отъ нискость-тѫ на лицѣмѣріе-то; думы-тѣ отъ устѫ-тѫ му толкуватъ мислы-тѣ му. Съ все това всякога отваря устны-тѣ си съ вниманіе и благоразуміе все изучва правдѫ-тѫ и мѣритъ всякоѭ думѫ, казва безъ заобикалкы мнѣніе-то си, обличява свободно когото и да іе, исполнява непрестѫпно това, що обѣщава.

Лицѣмѣрецътъ обаче иматъ сърдце-то лѫжно, друго не дума освѣнъ какъ да измамитъ. За това кріе думы-тѣ си съ було-то отъ истинѫ-тѫ.

Се смѣе на жалбѫ-тѫ, плаче на радость-тѫ а думы-тѣ му не пріймать никое толкуваніе; работатъ въ темнинѫ, както кърть-тъ, и се считатъ за безопасенъ; нъ както него така и ового внезапно го поплатва свѣтлинѫ-тѫ, го открива и го предава. Минуватъ днитѣ си съ усиленъ и прѣстроенъ нравъ, языкъ-тъ му и сърдце-то му обличяватъ едното другото. Се трудитъ за да се нарѣче чесенъ и самъ си хвалитъ нопачнитѣ начини, както гы-употрѣбява за да сполучитъ намѣреніе-то си. О безумче! Колко трудъ полагашь за да скрыешь кой си. Наистина е несравнено по-голѣмъ, отъ колкото бы потрѣбалъ за да станешь наистина таковъ, каковъ сакашь да се явишь. Сыноветѣ отъ благоразуміе-то ще поругаватъ мѫдроститѣ ти, когато оголенъ отъ покрывкѫ-тѫ, коѭто те покрыва, ке се появишь прѣдаденъ на безчестіе-то.

Рѫкописътъ свършва съ „Чясть седма“ за „Вѣроизповѣданіе“-то.

* * *

Училището е мѣстослужението, гдѣто Пърличевъ отдаде най-голѣмат2 часть отъ своя животъ: той е учителствувалъ 37 години. Стигналъ вече 60 годишна възрасть, той неохотно се раздѣля съ учителството. Последнитѣ си учителски години прѣкара въ Солунъ. Пенсиониранъ, той се прибира въ родния си градъ. Тукъ въ скромна кѫща, останала му отъ дѣдо, Пърличевъ е обкрѫженъ отъ обичьта на домашнитѣ, отъ грижитѣ на многотърпеливата му съпруга и примерна домакиня. Презъ цѣлото време до края на земния си животъ Пърличевъ бѣше предметъ на непринудена всеобща почить и уважение отъ страна на цѣлото гражданство. Бивши негови ученици, станали учители, търговци, общественици, непрѣстанно го посѣщаваха и му свидетѣлствуваха лично своитѣ чувства на признателность. Така прекара П. последнитѣ години на своя животъ, готовъ вече да посрѣщне часътъ на смъртьта.

На 25 януарий ст. ст. 1893 г., следъ нѣколкодневно стомашно разстройство, тоя труженикъ, народенъ будитель и поетъ е починалъ спокойно въ рѫцетѣ на предобрата си другарка. Нѣколко дена преди смъртьта си П. предсказвалъ своята кончина. И неговото предсказание се е сбѫднало точно не само относно деньтъ — именния му день, — но и относно часътъ на смъртьта. Съ удивление предъ тоя фактъ овдовѣлата съпруга го повтаряше често. Погребението е било необикновено тържествено, въпреки извънредно студената зима тая година.

Отъ ржкописитѣ на Пърличевъ пощадени отъ времето въ мое притежание се намиратъ следнитѣ; 1. Единъ преводъ на Илияда; 2. единъ преводъ на Одисея; 3. Поемата Скендеръбей на грѣцки; 4. 12 стихотворения; 5. Толкова слова; 6. Една книжка нравоучения; 7. Една кратка славянска граматика; 8. Единъ предговоръ къмъ превода на Илияда; 9. Една поема на грѣцки съ французки преводъ; 10. Къмъ Царь Александъръ I (на славянски); 11. Смѣхуритѣ на Ариосто — преводъ; 12. два документа отъ Атинския университетъ и 13. Единъ печатанъ екземпляръ отъ поемата Арматолосъ.

Отъ точка 11 на тоя описъ се вижда, че налице е и превода на Ариостовия Orlando Furioso (преводъ съкратенъ, както е и тоя на Илиядата), което ще рече, че г. С. Радевъ е изпадналъ въ заблуждение, като говори въ своята великолепна книга по нашето възраждане[*], че П. не е успѣлъ да направи казания преводъ.

Това сжществува като скроменъ паметникъ отъ дѣлото на П.. А каква часть отъ ржкописитѣ и книгитѣ му липсва? — Кой би могълъ да установи! П. не можеше да забрави изгубената си поема, „Кика пѣе“, съставена въ битностьта му учитель въ Габрово, оставена отъ него заедно съ други негови ржкописи на съхранение въ Народната библиотека въ София, а неизвѣстно какъ, изчезнали отъ тамъ. Липсва едно стихотворение, което П., предизвиканъ отъ своя синъ, ученикъ тогава въ V. кл., съставилъ за него, две години преди смъртьта си. Нѣма между ржкописитѣ и единъ народенъ поплакъ, написанъ отъ П. по поводъ убийството на Охридчанина Христо Момировъ отъ турци. Тая елегия започваше съ стиха:

Разплакало се мало, голѣмо,
Че всегдѣ рай е, у насъ е пекълъ.
Слушашъ ли, царю, ти господарю,
Да не плачъ наший до Бога стигне.
Наше имане ни разграбиха,
Добритѣ мжже ни умрътвиха.

---

[*] Вж. Макед. библ. № 7 „Македония и бълг. възраждане“, часть I стр. 176.

(Повтаря се припѣвътъ „Слушашъ ли...) Тая елегия, съставена по размѣра и стжпкитѣ на „Нощь е ужасна, зима студена“, приспособена бѣ и да се пѣе на сжщия гласъ като нейния. Но какъвъ бѣ завършъкътъ ѝ, не помня.

Уважаемия Д-ръ Вл. Руменовъ въ единъ случаенъ разговоръ напоследъкъ ми обърна внимание на следната подробность.

Покойниятъ Иванъ Б. Шумковъ, който 1860 г. билъ въ Атинскиятъ университетъ състудентъ съ Гр. Пърличевъ, пише въ връзка съ конкурса на който последния получилъ премията (1000 франка и лавровъ вѣнецъ) презъ сжщата година следното:

„Мнозина отъ поетитѣ и отъ Атинската интелигенция насочиха голѣмо брожение противъ професора Генадиосъ, че несправедливо и не достойно е далъ наградата на г-на Г. Пърличевъ, — простъ българинъ, а не елинъ. — Покойния Пърличевъ, като не може да понесе голѣмото течение на публичнитѣ укори, бѣ предизвиканъ да покани водителитѣ на брожението на конкурсъ:

„Каня онеправданитѣ г-да стихотворци (поети) до 15 дни отъ днесъ да се яватъ въ университета та предъ които тѣ желаятъ отъ г-да професоритѣ, да приематъ или да отхврлятъ моето предложение. А професоритѣ се умоляватъ да благоволятъ и предложатъ мене и на недоволнитѣ единъ текстъ извлеченъ отъ който обичатъ отъ старитѣ елински списатели, да затворятъ мене и онеправданитѣ въ отдѣлни стаи, безъ да носимъ съ себе си хартия своя, пера и мастило и, въ растояние на три часа да обърнатъ дадения текстъ въ стихове. Ако тѣ не сторяъ това, считамъ ги за недостойни прости клюкари.

Г. Пърличевъ

Въ определения срокъ за кункурса никой отъ не задоволенитѣ не се яви, и най-после млъкнаха.

И. Б. Шумковъ.[1]

Не е изключено за Гр. Пърличевъ да се установятъ и други нѣкои указания и данни. Възможно е нѣкои отъ колегитѣ му въ Битоля, Прилепъ, или Солунъ да е оставилъ нѣкои не издадени още спомени, въ които да е изнесено нѣщо и за него, както Еничеревъ непримѣръ отбелѣзва въ своитѣ спомени епизодътъ за сърдитото напускане на П-въ отъ Прилепъ. Единъ отъ директоритѣ, при които Пърличевъ учителствува въ Солунската мѫжка гимназия и бившъ екзархийски капукехая въ Цариградъ (Н. А. Начевъ) умрѣлъ преди 13—14 години. Той може да е оставилъ нѣкакви спомени. Другъ директоръ на сѫщата гимназия (Георги Кандиларовъ) е още живъ. Има основания да се мисли, че той още остави свои спомени. Райчо Каролевъ, директоръ на Априловската гимназия въ Габрово презъ годината, въ която Пърличевъ учителствува тамъ, умрѣ неотдавна. И отъ него може да се очакватъ било спомени, или рапорти и сведения касателно просветната дейность. Не е невъзможно най-сетне да излѣзатъ на лице и нѣкои писма отъ кореспонденцията на Пърличевъ.

---

[1] Вж. „Патриотически и насърчителни разкази“ отъ Ив. Б, Шумковъ, София, 1907.

Въ всѣки случай това що изнасямъ тукъ като сѫществующе до днесъ въ връзка съ личностьта и дѣлото на Гр. Пърличевъ, бѣ за менъ единъ дългъ, изпълнението на който не можахъ да отмина.

Рецензии и книжовни вести.

F. Dvorník, La vie de saint Grégoire le Décapolite et les Slaves macédoniens au IX-e siècle. Paris 1926, 8^0, 91, ed. Champion.

Критично издадениятъ грѫцки текстъ на житието на Григория Декаполитъ е предшествуванъ въ книгата на младия чешки ученъ отъ дълго въведение (41 стр.), въ което той предава съдържанието му, като се спира на историческитѣ известия, които се намиратъ въ него.

Въ заглавията на три измежду запазенитѣ и известни на издателя преписи на житието, за авторъ на последното е посоченъ Игнатий Дяконъ, скевофилаксъ на цариградската цѫрква, а следъ това митрополитъ на Никея. Известно е, че нему принадлежатъ още житията на двама бележити защитници на иконопочитанието отъ края на VIII и началото на IX вѣкове — патриарситѣ Тарасий и Никифоръ. Авторството на Игнатия относно житието на Декаполита не може да буди съмнение и едва ли има нужда то да се доказва тъй надълго, както Дв. прави.

Григорий Декаполитъ е една отъ най-виднитѣ монашески фигури на византийското православие презъ втората четвърть на IX в., когато византийското общество преживѣваше последнитѣ трусове на иконоборскитѣ борби. Роденъ въ югоизточна Мала Азия, областьта Декаполъ, той още твърде младъ се предалъ на богоугоденъ животъ и дълги години оставалъ въ отечеството си, докато вѫтрешенъ гласъ не му заповѣдалъ да го напусне и тръгне за далечни земи. Отъ Ефесъ, чиито побрѣжия били блокирали отъ арабски пирати, той отплувалъ къмъ Цариградъ. Спрѣлъ обаче за известно време на о. Проконезъ (дн. Мармара), той се отказалъ отъ намѣрението си да иде въ столицата и се отправилъ къмъ Еносъ, а отъ тамъ за Солунъ. Отъ тоя градъ той отпѫтувалъ за Римъ, но и тамъ не останалъ по-дълго време, а презъ Отранто и Сиракуза се върналъ отново въ Солунъ. Тукъ, както изглежда, той се задържалъ много години, като живѣлъ въ манастира Св. Мамантъ. Следъ това заминалъ за Цариградъ, отъ тамъ за витинския Олимпъ, за да се върне наскоро следъ това отново въ столицата, гдето и умрѣлъ.

Тъй изложенитѣ факти изъ живота на Григория сѫ изпъстрени въ житието съ разкази за всевъзможнитѣ чудеса, които той вършилъ. Вкусътъ къмъ чудесното, тъй силно изразенъ въ житието, навежда Дв. на предположението, че то е писано отъ Игнатия въ края на неговата кариера, когато авторътъ вече билъ старецъ, „заетъ само съ нѣща, които се отнасятъ до задгробния животъ и вѣчностьта“.

Считаше се (гл. Erhardt, у Krumbacher, [Gesch. d. byz. Literatur, 2 A. 73), че Григорий Декаполитъ е умрѣлъ къмъ 817 г. Дв. идва до друго заключение. Отъ съпоставки съ житието на Йосифа Химнографъ, единъ отъ ученицитѣ на Декаполита, той установява, че смъртьта на тоя последния ще трѣбва да бжде отнесена къмъ 843 г.

Явява се въпросътъ, кога той е дошелъ въ балканскитѣ земи? Като се вземе подъ внимание обстоятелството, че Декаполитъ не ще е живѣлъ въ тѣхъ по-вече отъ 20—25 години, времето на неговото идване тукъ ще трѣбва да се отнесе къмъ второто десетолѣтие на IX в. или приблизително около него. Както е известно, презъ 821 год. срещу императора Михаила II бѣ възсталналъ пълководецътъ Тома, славянинъ по произходъ. Войскитѣ на бунтовника, комуто помагали и арабитѣ, обсадили въ края на сжщата година Цариградъ. Опита си да овладѣе столицата той повторилъ еднакво несполучливо и презъ пролѣтьта 822 г. Презъ всичкото това време неговата флота оставала господарь на Мраморно море и проливитѣ. Дв. обяснява решението на Декаполита, отъ Проконезъ да потегли за Еносъ, а не за Цариградъ, първоначална цѣль на неговото пжтуване, съ опасностьта, на която тогава е била изложена столицата. Той не е сигуренъ обаче въ своето предположение та за това допуща и друго, — че причината, поради която Декаполитъ изоставилъ намѣрението си отъ Проконезъ да замине за столицата, сж могли да бждатъ още и събитията около войнитѣ на Крума, обсадата на Цариградъ и опустошенията на Източна Тракия отъ българитѣ презъ 811—813 г. Струва ми, се че Дв. не би оставилъ тоя въпросъ откритъ, ако не бѣ пропусналъ да вземе подъ внимание нѣкои твърдѣ ясни данни на самото житие.

Първоначалното желание на Григория, разказва се тамъ, било да отиде въ Цариградъ, „за да се бори за истината“ (ὑπὲρ τῆς ἀληθείας ἀγωνιεῖσθαι 53_{29}), тъй като ересьта на противницитѣ на християнството (ἡ αἵρεσις τῶν χριστιανοκατηγόρων) твърде много се била възвисила. За каква ересь тукъ е дума, върху това споръ не може да има — въпросътъ несъмнено е за иконоборството. Най-ожесточенитѣ негови противници се набираха изъ срѣдата на византийското монашество и за това то бѣ изложено на най-много преследвания. Особени мѣрки били вземани да се попрѣчи на странствуванията на монаситѣ, при които тѣ агитирали между населението да не зачита иконоборскитѣ разпореждания и изобщо го настройвали срѣщу представителитѣ на властьта. Указание за една такава мѣрка намираме и въ житието. Когато Декаполитъ спрѣлъ въ Проконезъ, разказва то, той намѣрилъ подслонъ у единъ беденъ мѣстенъ жителъ. Макаръ и да отгатвалъ какъвъ човѣкъ е пришелецътъ, макаръ и да знаялъ за обявената заповѣдь — никой да не приема подъ стрѣхата си подозрителни люде, — той му далъ гостоприемство.

Странствуващитѣ монаси, фанатизирани апостоли на иконопочитанието, бѣха изложени презъ иконоборската епоха не само на преследванията на властьта, но и на публични насилия и поругания отъ страна на ревностнитѣ противници на иконитѣ. Отъ такова малтретиране не билъ пощаденъ низъ пжтуването си и Григорий Декаполитъ. Когато пристигналъ въ Еносъ, разказва житието, нѣкакъвъ младежъ го срещналъ, скочилъ отъ коня си и безъ всѣкакъвъ поводъ почналъ да го бие съ една тояга, като го питалъ, кой е и каква вѣра изповѣдва. (*Τίς εἰ καὶ ποίας δόξης τυγχάνεις*?). Едва когато Григорий отговорилъ, че държи „правата вѣра,“ билъ оставенъ на мира.

Тия два случая показватъ, че пѫтуването на Декаполита къмъ балканскитѣ земи не може да бѫде отнесено къмъ 811—815 г. и изобщо къмъ първото десетолѣтие и половина на IX в. — тъй като иконопочитанието тогава бѣ официално изповѣдание въ империята, — а къмъ едно друго време, когато правителството е било иконоборско и срѣщу почитателитѣ на иконитѣ, особено срещу монаситѣ сѫ били прилагани сурови мѣрки. Кога собствено е могло да бѫде това?

Известно е, че първиятъ иконоборски периодъ трае отъ 726 до 787 год. Презъ тая последна година иконопочитанието бива възстановено отъ императрицата Ирина. Въ 815 г. императорътъ Лъвъ V Арменецъ обаче отново заповѣдалъ да се почне преследване срѣщу иконитѣ. Тоя втори иконоборски периодъ продължавалъ до 843 г., когато официалната власть повторно възстановява иконопочитанието, и тоя пѫть за винаги. Възможностьта Декаполитъ да е предприелъ пѫтуването си къмъ Ефесъ, Проконезъ и Еносъ презъ първия иконоборски периодъ (726—787) е изключена. Странствуването си на западъ той почналъ вече въ зрѣла възрасть, и ако неговото идване въ балканскитѣ земи се отнесе къмъ тъй ранно време (до 787 г.), това би значило, че той къмъ 843 г., когато умрѣлъ, ще е билъ вече столѣтникъ. Такова заключение обаче не би могло да бѫде подкрепено съ нищо и самъ Дворникъ не допуща Декаполитъ при смъртьта си да е билъ по-старъ отъ 60 години. Отъ друга страна, ако се предположи, че Декаполитъ е напусналъ азиятската си родина преди 787 г., то би значило, че той на западъ е преживѣлъ цѣлия периодъ на тържеството на иконопочитанието отъ 787 до 815 г. Въ такъвъ случай обаче това събитие не би останало неотбелязано въ житието, а всѣкаква подобна загатка за това тамъ липсва. Остава следователно едничко правдоподобно заключението, че Декаполитъ ще е дошелъ въ балканскитѣ земи наскоро следъ 815 г., когато при Лъва V Арменецъ иконоборството отново е било възстановено. Вече приведенитѣ думи на биографа показватъ, че при решението си да се запѫти на западъ Декаполитъ е билъ вдъхновенъ отъ желанието да изстѫпи като защитникъ на православието въ самата столица, тамъ, отъ гдето иконоборската ересь отново се била навдигнала, гдето се намиралъ главниятъ ѝ подбудитель, — императорътъ-еретикъ, и привърженицитѣ ѝ сѫ били най-силни. Въ Проконезъ обаче той ималъ възможностьта да се убеди, че задачата му не е нито тъй лесна, нито тъй безопасна, както може би първоначално си я представялъ. Това навѣрно поохладило неговата ревность, той ще е разбралъ, че по-разумно е да бѫде по-далечъ отъ Цариградъ и именно заради това ще е свърналъ къмъ Еносъ.

Както почти всички литературни паметници отъ тоя родъ, житието на Декаполита съдържа интересни материали за културното състояние на тогавашното византийско общество. Дворникъ ги оставя безъ внимание, тъй като интересътъ му къмъ това житие е билъ привлѣченъ отъ даннитѣ, макаръ и оскѫдни, които то съдържа за политическото положение на южномакедонскитѣ земи предъ първитѣ десетолѣтия на IX вѣкъ.

Отъ Еносъ, разказва се въ житието, Григорий Декаполитъ дошелъ по море въ Христополъ (дн. Кавала) и отъ тамъ по сухо се отправилъ за Солунъ. На пѫть за тоя градъ той стигналъ „една рѣка, гдето се натъкналъ на разбойници-славяни, които на корабъ бродѣли около брѣговетѣ ѝ, като грабѣли корабитѣ, що имъ попадали.“ Безъ всѣкакъвъ страхъ Григорий отишелъ при тѣхъ. Очудени отъ неговата смѣлость, тѣ разбрали, че му било опредѣлено да мине рѣката, и за това не само че не му сторили никакво зло, но сами го превели на срещния брѣгъ и му посочили пѫтя, който отъ тамъ нататъкъ му предстоялъ (стр. 54_{23}). Въпросната рѣка несъмнено е Струма. Но предположението на Дворника, че славянскитѣ разбойници сѫ били отъ живѣещото низъ областьта ѝ племе струмци, едва ли ще трѣбва безрезервно да се приеме. Както той правилно обяснява, отъ Христополъ Григорий ще да се е отправилъ за Солунъ по стария пѫть via Egnatia. Тоя последниятъ минавалъ Струма между ез. Тахино и устието ѝ въ морето, при древния Амфиполъ. Тамъ, непосрѣдствено на западъ отъ рѣката и езерото, къмъ Круша планина и низъ Халкидика, сѫ живѣли ринхинитѣ, друго едно славянско племе, известно, както и струмцитѣ, отъ „Чудесата“ на Св. Димитрия Солунски. И тѣ, като струмцитѣ, сѫ били смѣли пирати: както по-нататъкъ ще видимъ, Солунската легенда съобщава за общитѣ имъ грабежи чакъ низъ водитѣ на Мраморно море. Славянскитѣ разбойници, които Григорий срещналъ при Струма, сѫ могли следователно да бѫдатъ еднакво и струмци и ринхини.

Като говори за пѫтя на Декаполита отъ Кавала за Солунъ, Дв. се спира накѫсо и върху въпроса за сѫдбата на древния Амфиполъ. Следъ времето на славянското преселение въ Балканския полуостровъ всѣкакви съобщения за тоя градъ преставатъ. Дв. основателно отхвърля изказаното отъ нѣкои учени предположение, че той продължавалъ да сѫществува и презъ следнитѣ вѣкове, вече съ новото име Хризополъ: Хризополъ, чиито епископи сѫ означени въ съборнитѣ актове отъ VIII—IX в., е добре известниятъ градъ съ това име на азиятския брѣгъ на Босфора, срещу Цариградъ. Амфиполъ е билъ разрушенъ отъ славянитѣ при нашествието имъ въ тия земи. Ако трѣбва да се вѣрва на Кантакузина, отново билъ възстановенъ той едва отъ Андроника III. (XIV в.).

Отъ Солунъ, гдето дълго време живѣлъ, Григорий, разказва по-нататъкъ житието, поискалъ да се отдалечи „въ планинитѣ на славянскитѣ земи“ (*πρὸς τὰ τῶν Σκλαβηνῶν μερῶν ὄρη* 61_{20}), понеже се надѣвалъ тамъ да намѣри желаното спокойствие. Но едва що, придруженъ отъ единъ свой ученикъ, потеглилъ на пѫть, той изеднажъ прекѫсналъ пѫтуването си и бързо потеглилъ обратно за Солунъ. На очудения въпросъ на ученика си за причинитѣ на това неочаквано решение Григорий отговорилъ, че много желаелъ да отиде въ тамошнитѣ мѣста, но виждалъ „че слънцето въ тѣхъ не свѣти“. Смисълътъ на тия негови думи скоро станалъ ясенъ. Едва нѣколко дни следъ това, разказва биографътъ, очевидно за да подчертае презрението на героя си, „избухна голѣмо въстание на екзарха́ на тамошната Славиния и много кръвь на потоци потече и пламна оная земя и се преизпълни съ мракъ. И твърдѣше се още, че безъ царски печатъ и знакъ не било възможно да се направи крачка отъ едно мѣсто на друго.“

Не е нуждно да се подчертава важностьта на това известие. За пръвъ пѫть отъ него научаваме за нѣкакво въстание на южномакедонскитѣ славяни срещу византийската власть презъ втората половина на IX в. Въстаналиятъ „екзархъ“ на „тамошната Славиния“ безспорно е билъ не нѣкакъвъ византийски намѣстникъ, а нѣкой славянски племененъ началникъ. „Славинии“ византийцитѣ презъ IX в. наричаха земитѣ на отдѣлнитѣ славянски племена въ Македония, на чело на които стоели тѣхни „крале“ или князе“ (*ῥῆγες, ἄρχοντες*).

Въстанието, за което е дума, не стои ли въ нѣкаква връзка съ нѣкое отъ вече познатитѣ ни събития изъ онова време въ македонскитѣ земи? Известието за него не попълва ли празднотитѣ въ знанията ни за тѣхъ и не може ли отъ своя строна чрезъ тѣхъ да бѫде изяснено? За да отговори на тия въпроси Дв. привлича подъ изследване друго едно известие на житието.

Почти непосрѣдствено следъ пасажа, въ който се говори за славянското въстание, тамъ е предаденъ и разказътъ на нѣкой си монахъ Анастасий, който презъ даденото време се готвѣлъ отъ Солунъ да отпѫтува за Цариградъ и отишелъ при Декаполита, за да получи благословията му. Анастасий възнамѣрявалъ да отпѫтува по море и вече билъ натоварилъ вещитѣ си на единъ корабъ, когато Декаполитъ довелъ при него нѣкого си Георгия, началникъ на канцеларията (*πρωτοκαγκελλάριος*) на солунския стратегъ. Натоваренъ навѣрно съ нѣкаква специална мисия отъ стратега, той трѣбвало да отпѫтува за Цариградъ по сухо. Понеже по пѫтя си ималъ да мине презъ „трудни и опасни мѣста,“ той сѫщо билъ отишелъ при Григория, за да изпроси молитвитѣ му. Декаполитъ препорѫчалъ солунския чиновникъ на грижитѣ на Анастасия и тоя последниятъ билъ принуденъ да се откаже отъ пѫтуването по море. Когато двамата спѫтници вече наближавали Христополъ (Кавала), Георги билъ заловенъ „отъ войницитѣ на кесаря“, който по нареждането на императора се намиралъ на онова мѣсто. Освободенъ поради застѫпничеството на другаря си, Георги билъ повторно задържанъ въ Волеронъ, къмъ Долна Места, отъ нѣкакъвъ си подвластенъ на кесаря магистъръ. Следъ като и това премеждие минало, двамата пристигнали въ Марония. Отъ тоя градъ тѣ се качили на корабъ и като „се промъкнали межди неприятелитѣ, които тамъ дебнѣли“, стигнали невредими Цариградъ.

Дворникъ съпоставя всички тия известия съ сведенията, които други извори даватъ за отношенията въ Югоизточна Македония презъ VII—IX в. и излага всичко това въ следния редъ. Струмскитѣ славяни, съседни на ринхинитѣ, имали съ тѣхъ презъ VII в. общъ началникъ — Первундъ (Пребѫдъ, *Περβοῦνδος*). Тогава, къмъ 685—687 г. тѣ заедно съ сагудатитѣ обсаждали Солунъ. Струмци и ринхини, предава той по-нататъкъ съответния разказъ изъ Солунската легенда („Чудесата“ на св. Димитрия. Patrol. gr. t. 116, col. 1356; AA. SS. Oct. IV, p. 174, c. 190) били смѣли мореплаватели и пирати: тѣ нападали корабитѣ, които подвозвали припаси въ Цариградъ и разбойничествували низъ околноститѣ на Проконезъ и Парионъ. Експедицията, която споредъ сѫщата Солунска легенда (Patrol, id. 1357, cap. 191; AA. SS., p. 175, c. 191) била предприета срещу славянитѣ, за да бѫде запазенъ Солунъ отъ тѣхъ, Дв. отдава на Юстиниана II Ринотметъ. Шо се отнася пъкъ до експедицията въ 758 г. на Константина V Копронимъ, за която разказва Теофанъ (et De Boor, 430$_{21}$), Дв. намира, че не може да се каже, доколко тя е засегнала струмцитѣ. Като говори по-нататъкъ за голѣмото значение на Струмската область при борбитѣ между Крума и Никифора и за суетния опитъ на последния да настани въ нея военни колонисти, които да я пазятъ отъ българскитѣ нападения, Дв. заключава, че походитѣ на Крума, а може би и вече споменатото въстание на Тома презъ 821—822 г. разслабили връзкитѣ на струмци съ империята. Тъй обяснява той и разказания въ житието случай за славянскитѣ пиратства по Долна Струма. Споредъ Дв. особено се засилили славянитѣ въ Халкидическия полуостровъ презъ времето на иконоборството. Това се виждало отъ единъ атонски документъ, който разказва, че тогава, при императоритѣ иконоборци, славянскитѣ племена сагудати и ринхини, „смѣсени съ старитѣ жители на Македония, влахоринхинитѣ“ безъ съпротива стигнали до самата Св. Гора и тамъ били покръстени отъ монаситѣ.

Що се отнася пъкъ до областьта, гдето избухнало споменатото въ житието славянско въстание, Дв. счита, че това ще е земята на драговичитѣ, „на северъ отъ Солунъ къмъ Верия“ (дн. Беръ). Кесарьтъ, чиито хора арестували чиновника на солунския стратегъ, доказва Дв., билъ Алекси Мозеле, зетъ на императора Теофилъ (829—842 г.). Въ Източна Македония той се намиралъ къмъ 836—837 г. Обстоятелството, че той въ случая ималъ съ себе си цѣла армия, Дв. обяснява, че въ случая се касае за нѣкаква експедиция. Каква е била тя? — Тукъ Дв. изтъква отъ една страна грижитѣ, които въстанието създало на византийското правителство, а отъ друга — възвръщането на византийскитѣ плѣнници, настанени нѣкога отъ Крума задъ Дунава. Споредъ византийския лѣтописецъ Георгия Монахъ, тѣ за бѣгството си избрали тъкмо момента, когато въ 737 г. българскиятъ ханъ се намиралъ на походъ къмъ Солунъ. Пресиянъ, отбелязва Дв., използувалъ именно въстанието на солунскитѣ славяни, за да присъедини къмъ държавата си тѣхнитѣ земи. По такъвъ начинъ става напълно ясно, какъ предѣлитѣ на българската държава изеднажъ се разширяватъ чакъ до областьта задъ Охридското езеро безъ въ случая да е водена истинска война. Императорътъ, мисли Дв., билъ известенъ за това, което тогава ставало въ Македония, но поради съдействието, що оказалъ за бѣгството на плѣнницитѣ, „съвестьта му не била чиста“ и той се задоволилъ да изпрати кесаря въ Тракия, за да отбие всѣка евентуалность: като се има предъ видъ състоянието при струмскитѣ славяни, сѫществувала опасностьта да не би движението, подкрепено отъ българския владѣтель, да се разпростре и по-далечъ на истокъ. Арестуването на солунския чиновникъ Дв. обяснява съ това, че той е билъ счетенъ за подозрително лице, тъй като идѣлъ отъ области, срещу които били насочени военитѣ действия.

Съображенията и изводитѣ на Дв. сж ценень приносъ къмъ историята на югоизточнитѣ македонски покрайнини отъ началото на срѣдновѣковието. Но въ общата схема на неговото изложение, както и въ подробноститѣ, сж допуснати нѣкои празднини и грѣшки; погрѣшна е и преценката на нѣкои отъ известията, които той използува, а освенъ това той е пропусналъ да привлѣче подъ внимание и нѣкои вече познати събития и факти.

До срѣдата на IX в., когато Македония бива присъединена къмъ българската държава, империята никога не успѣва да затвърди достатъчно властьта си надъ тамошнитѣ славянски племена. За повечето отъ тѣхъ презъ тая епоха липсватъ почти всѣкакви сведения. Най-известни сж племената, които обитавали областьта около Солунъ и на първо мѣсто между тѣхъ — струмцитѣ. Земитѣ имъ се намирали близко до крайбрѣжието, а пъкъ и лежали недалечъ отъ пжтя отъ Цариградъ за Солунъ. И именно това последно обстоятелство ще е било причината, поради която империята правила голѣми усилия да ги подчини. Първитѣ опити въ това направление започватъ, както изглежда, още къмъ срѣдата на VII в.. Теофанъ (ed. de Boor 347.6) разказва, че императорътъ Константинъ III (641—648) водилъ война срещу имъ, покорилъ ги и мнозина поробилъ. Въпрѣки това струмци нито се примирили съ византийското господство, нито били укротени. И споредъ сжщия авторъ (364.11.), четиридесеть години по-късно, въ 687 год., Юстинианъ II Ринотметъ предприелъ новъ походъ срѣщу тѣхъ. Императорскитѣ войски тоя пжть проникнали до Солунъ. Часть отъ славянитѣ доброволно му се предали, други той поробилъ и преселилъ въ областьта Опсикий, въ Мала Азия. Дворникъ погрѣшно отнася къмъ тая експедиция съобщението, което се намира въ Солунската легенда (AA. SS. oct. IV, p. 175, cap. 191—193; Patrol. gr, t. 116, col. 1357 сл. cap. 191—193). Въ него, това ще видимъ по-долу, се иматъ предъ видъ събития отъ по-късно време. Споменатиятъ походъ на Ринотмета сжщо не постигналъ трайни резултати. Славянитѣ и частно струмцитѣ си оставали враждебни на византийската власть, а Солунъ продължавалъ да бжде за тѣхъ примамка и тѣ не преставали да мечтаятъ за завладѣването му. Събитията, които следъ това се разигравать въ тия земи, сж свързани съ името на князя Пребждъ. Дв. погрѣшно го нарича „началникъ“ на ринхини и струмци: въ Солунската легенда, едничкиятъ изворъ по въпроса, той изрично е назованъ „краль на ринхинитѣ“ (*τῶν Ῥυγχίνων ῥῆξ*. Patrol., col. 1349, cap. 185; AA. SS. id. p. 173). Пребждъ билъ обвиненъ, че кроялъ нѣщо противъ града, заловенъ билъ, изпратенъ въ Цариградъ и тамъ обезглавенъ. Последица отъ това било, че ринхини и струмци, къмъ които сега съ присъединили сагудати и драговичи, нападнали на Солунъ отъ всички страни. Следъ несполучливитѣ опити да го превзематъ, драговичи и сагудати се върнали въ земитѣ си, а струмци и ринхини почнали грабежи по море и съ корабитѣ си стигнали чакъ до о. Проконезъ и Парионъ, на Дарданелитѣ. Въ изданието на Боландиститѣ (AA. SS. oct. IV. 1866. p. 173—176) и на Migne (Patrol. gr. t. 116, 1891, col. 1349—1360), отъ които Дв. се е ползувалъ, разказътъ за Пребжда и за въпросната обсада на Солунъ е непъленъ. На Дв. е останало неизвестно изданието на Tougard, De l'histoire prophane dans les actes grecs des Bollandistes, Paris, 1874 (p. 148—186), гдето тоя разказъ е изданенъ изцѣло.[1] Може би заради това той не се е спрѣлъ по-отблизу на въпроса, къмъ кое време се отнасятъ тия събития, а се е задоволилъ да вземе датата (685—687 г.), която намѣрилъ у нѣкои измежду новитѣ изследвачи. Чудното е, че Дв. въ случая не се е справилъ и съ бележкитѣ на Златарски (Ист. на бълг. държ. I. 394 сл.), макаръ и по другъ поводъ да цитира книгата му. Златарски навежда достатъчно доводи, които показватъ, че историята съ Пребжда и нападението на сдруженитѣ славяни срѣщу Солунъ трѣбва да бждатъ отнесени не къмъ края на VII в., както обикновено се вѣрваше, а къмъ 735—737 г., последнитѣ години отъ царуването на Лъва Исавъръ. Империята тогава вече отъ две десетолѣтия се намираше въ тежка борба съ арабитѣ въ Мала Азия и навѣрно това обстоятелство не бѣ ѝ позволило да окаже на притиснатия отъ всички страни Солунъ каквато и да била помощь. Именно тъй ще трѣбва да се обясни и фактътъ, че следъ несполучливата обсада на Солунъ ринхини и струмци се одързостявали да пиратствуватъ до самитѣ околности на Цариградъ.

Споменатата погрѣшка на Дв. е предизвикала и друга една. Следъ главата за морскитѣ разбойничества на струмци и ринхини, въ „Чудесата" се разказва за похода, който императорската армия предприела срещу славянитѣ, неприятели на Солунъ. Както по-горе забелязахме, Дворникъ, идентифицира тоя походъ съ вече споменатия на Юстиниана Ринотметъ, презъ 687 г., когато той ще трѣбва да бжде поставенъ късно следъ 737 г., подиръ нападението срещу Солунъ и морскитѣ подвизи на ринхини и струмци, въ какъвто редъ тия събития сж разказани и въ „Чудесата". Като се има предъ видъ, че борбата съ арабитѣ на Изтокъ, гдето били ангажирани всички сили на Империята, бива привършена едва въ 740 г. съ битката при Акроинъ, а презъ следната 741 г. Лъвъ Исавъръ умира, необходимо се налага изводътъ, че въпросниятъ походъ срещу солунскитѣ славяни ще е билъ дѣло на Константина Копронимъ (741—775). Това заключение се потвърждава и отъ единъ пасажъ у Теофана (ed, De Boor 430_{21}), който разказва, че „Константинъ поплѣнилъ Славиниитѣ, които се намирали къмъ Македония (*τὰς κατὰ τὴν Μακεδονίαν Σκλαβηνίας*), а останалитѣ (славяни) направилъ свои данници". Дв., комуто е известно това съобщение на Теофана, счита споменатия походъ на Копронима за различенъ отъ похода, за който разказватъ „Чудесата". Въ сжщность съобщенията и въ двата извора се отнасятъ до едно и сжщо събитие — Копронимовия походъ презъ 758 год.. Дв. счита освенъ това, че мѫчно е да се опредѣли, до каква степень тоя последенъ походъ е засегналъ струмцитѣ. Мѫчнотия тукъ собствено нѣма. Въ „Чудесата“ изрично е казано, че императорътъ заповѣдалъ войскитѣ му да потеглятъ „презъ Тракия и срещнитѣ земи противъ племената около Струма“ (Patrol. col. 1357. c. 191. AA. SS. p. 175. c. 191), а указание въ сѫщия смисълъ намираме и въ въпросното известие на Теофана. На плѣнъ били подложени, казва се тамъ, „Славиниитѣ, които се намирали къмъ Македония.“ Както е известно, съ името Македония отъ VII в. нататъкъ се е наричала днешната Тракия (гл. Tafel, Epistola critica ad Const. Porphyrog. de Provinciis regni byzant. Tubingae, 1846, XV sq.). Най-близкитѣ до нея области, заети отъ непокорни славянски племена, сѫ били тия на струмци и ринхини.

---

[1] Въ текста у Tougard (ср. напр. p. 148, c. 65) Пребждъ е нареченъ сжщо князъ (*ῥῆξ*) на ринхинитѣ, а за струмци и ринхини се говори като за две части отъ „народа на славянитѣ", p. 150, c. 67.

Мисъльта на Дв., че въ епохата на иконоборството (726—787) разпространението на славянитѣ въ Халкидика направило голѣми успѣхи, почива на недоразумѣние. Въ Халкидика славянитѣ сѫ се разпространили още презъ епохата на преселението — VII в. Споменахме, че тамъ презъ VII в. сѫ били обиталищата на ринхинитѣ. Едни извеждатъ тѣхното име отъ това на рѣката Ῥήχιος (дн. Рендина), която тече презъ езерата Лагадинско и Болбе (Бешикъ) и се изтича въ Орфанския заливъ. Други считатъ, че то произхожда отъ стбълг. рѫдъ (Рѫждане), а трети — отъ слав. „ручей“ (рѫчїй, Рѫчени). Че областьта южно отъ линията Рендина—Лагадина—Бешикъ е била изложена на нападенията на славянитѣ още презъ VI в., се вижда отъ думитѣ на Прокопия (De aed. IV. 3.27., Haury, 115_{23} сл.). За защита на тая область, разказва той, Юстинианъ заповѣдалъ да построятъ близу до устието на рѣката крепостьта Артемизионъ. Известно е, че укрепленията, издигнати отъ тоя императоръ въ нѣколко пояса изъ Балканския полуостровъ, далечъ не оправдаха надеждитѣ, възлагани на тѣхъ. Още по-малко е могла да запази Халкидика отъ славянското нашествие едничката крепость Артемизионъ. Ако първоначално заетитѣ отъ ринхинитѣ земи въ Халкидика сѫ имъ били недостатъчни, тѣ сѫ се разширили тамъ още презъ втората половина на VII или началото на VIII в., когато империята не разполагаше тамъ съ никакви срѣдства и за да спре това разширение.

Твърдението си за разпространението на славянитѣ въ Халкидика презъ иконоборската епоха Дв. основава на едно писмено сказание запазено въ архивитѣ на светогорския монастирь Кастамонитъ и публикувано отъ епископа Порфирий Успенски въ неговата Исторія Аѳона III. 311. „Въ днитѣ на нечестивитѣ императори иконоборци, казва се тамъ, народитѣ отъ придунавскитѣ страни, а именно тъй нареченитѣ ринхини или просто влахоринхини и сагудатитѣ, като намѣриха време на безначалие — понежа ромейскитѣ царе водѣха война срѣщу светитѣ икони, — като покориха България и се разпространиха малко по-малко въ различни земи, завладѣха и Македония, а най-сетне дойдоха и въ Светата гора съ всичкитѣ си семейства, тъй като нѣмаше кой да ги одолѣе съ война. Следъ време нѣкои отъ тѣхъ бѣха оглашени отъ светитѣ отци, повѣрваха и на край станаха християни.“

Следъ това тѣ се подчиниха на цариградскитѣ царе, разшириха се низъ Светата гора атонска и следъ време бѣха оглашени по-добре... И въ онова време отцитѣ бѣха изложени на голѣми изпитания отъ страна на иконоборцитѣ-еретици и отъ други варварски народи“.

Заслужава ли това известие довѣрието, което Дв. му дава? Още Томашекъ (Zur Kunde der Hämus-Halbinsel. Sitzunzsber. d. Wien. Akad. Bd. 99. 1882. s. 476 flg.) бѣ се усъмнилъ въ него, като съ право изтъкваше, че славянски племена се настаняватъ въ Македония и Халкидика още презъ VII в.. Йорд. Ивановъ отъ своя страна (Сев. Македония, 67 сл.) бѣ обърналъ внимание на тенденциозностьта, която се съдържа въ редоветѣ за иконоборцитѣ. Въ бележкитѣ на тия двама учени обаче не е казано всичко. Несъмнено е, че цѣлото това сказание е записано много по-късно, нѣколко вѣка следъ епохата на славянското преселение. Въ него е отразено състояние, което авторътъ му не е ималъ непосрѣдствено предъ очитѣ си и споменитѣ, за което до голѣма степень сж били заличени, но вината за което той само поради православната си ревность не се подвоумилъ да стовари на ненавистнитѣ императори иконоборци. Изпитанията, на които тогава били изложени изобщо монаситѣ отъ страна на еретицитѣ, тукъ на Атонъ сж били увеличени, иска да подчертае той, още и съ тѣзи, които тѣ търпѣли отъ варварскитѣ народи. За късния произходъ на сказанието свидетелствува самото му съдържание и на първо мѣсто — неговата терминология. Знае се, че славянското преселение въ Балканския полуостровъ, а заедно съ това преселението на ринхини и сагудати е предшествувало създаването на българската държава, която презъ иконоборската епоха, до 836—7 г., обхващала главно земитѣ на северъ отъ Балкана. „Покорението“ на „България“ отъ сагудати и ринхини („влахоринхини“) не може следователно да има предъ видъ България отъ VIII и IX вѣкове, епоха на иконоборството — тамъ тогава отъ тѣхъ не е имало и поменъ, а не може да означава и преселението имъ отъ заддунавскитѣ земи презъ Мизия къмъ бѣломорскитѣ краища презъ VII в., тъй като „България“ тогава още не е сжществувала. — Днешна Македония пъкъ чакъ до Места, още отъ VII в., когато въ нея се настаняватъ славянитѣ, е получила името Славиния, употрѣбявано отъ тогавашнитѣ византийски автори най-често въ плуралната форма „Славинии (αἱ Σκλαβινίαι, Theoph. ed. De Boor, 347_6, 364_9, 430_{21}). Това име запазва тя и презъ цѣлата иконоборска епоха, чакъ до IX в. Явно е следователно, че терминитѣ „България“ и „Македония“ въ Кастамонитското сказание сж употрѣбени въ смисълъ пò другъ отъ тоя, който днесъ иматъ. Съ името Македония отъ VII в. та до края на срѣдновѣковието се е наричала днешната Източна Тракия — къмъ Одринъ и Цариградъ. Отъ IX в., когато днешната Македония влиза въ състава на старата българска държава, името Славиния изчезва, а отъ XI в., когато образувала ядката на Самуиловото царство, тя вече се явява съ областното име България. Това име ѝ остава и презъ епохата на второто българско царство, когато страната на северъ отъ Балкана обикновено се означава съ името Загоре. Несъмнено е прочее, че подъ името България въ разглежданото сказание се разбира днешната Македония, а това значи, че това сказание се е сложило презъ време въ никой случай не по-раншно отъ началото на XI в. — падането на Самуиловото царство. Тогава обаче т. е. 2—3 вѣка следъ иконоборската епоха въ Атонъ не сѫ могли да иматъ никаква по-отчетлива представа, какъ събитията изъ нея сѫ се отразили въ светогорскитѣ земи, още по-вече, че непрекѫснатата манастирска традиция тамъ започва едва отъ втората половина на IX в. На съобщението, че презъ иконоборското време споменатитѣ славянски племена се разширили въ Халкидика и Атонъ не може следователно да се дава абсолютно никаква вѣра. Авторътъ на Кастамонитското сказание е знаелъ съ известна сигурность само едно: че ринхити и сагудати, както и всички солунски славяни, сѫ дошли нѣкога отъ заддунавскитѣ земи. Това той е могълъ да научи не само отъ „Чудесата“ на Димитрия Солунски, но и отъ твърде разпространенитѣ въ негово време монашески хроники. Неговата грѣшка, както следъ малко ще видимъ, е тамъ, че той е смѣсилъ тия раншни преселения съ други, отъ по-късно време, споменътъ за които е билъ по-прѣсенъ. И като ималъ предъ видъ именно тия последнитѣ, той си послужилъ съ географската тарминология на своето време.

Сагудатитѣ, както вече казахме, се споменуватъ въ „Чудесата“ на Св. Димитрия като обитатели на областьта около Солунъ. Споредъ едно известие отъ началото на X в. (Ioannes Cameniata, ed. Bonn. 496$_4$ сл.) тѣ заедно съ драговичитѣ обитавали солунската равнина. Много възможно е, поселенията имъ да сѫ се простирали и къмъ Халкидика, гдето граничили съ ринхинитѣ, които живѣели тамъ и отъ своя страна имали за североизточни съседи струмцитѣ. Въ Кастамонитското сказание се казва, че ринхинитѣ се наричали на обикновенъ езикъ още и влахоринхини. Отъ где това име и какви сѫ били тия власи въ Халкидика?

Мнението на Томашека (Zur Kunde d. Hämus-Halbinsel 477), че тѣ сѫ отъ заддунавски произходъ и че заедно съ авари, българи, словенци и сърби образували тълпитѣ, съ които Куберъ по времето на Копронима нахълталъ въ Македония, трѣбва безусловно да бѫде отхвърлено. Видѣхме вече, че тъй далечни събития не сѫ могли да намѣрятъ ехо въ Кастамонитската легенда. Още по-малко може да бѫде прието мнението на Йорд. Ивановъ (Бълг. въ Македония, София, 1915, стр. XXIII), който, изглежда, че иска да обясни името „влахоринхини“ съ това, гдето ринхинитѣ заедно съ сагудатитѣ нѣкога „дошли отъ Влашко, като минали презъ България“. Въ „Влашко“ тогава не е имало никакви власи и отъ XI—XIII в. съ името Влахия сѫ се наричали не земитѣ отвѫдъ Дунава, а Тесалия, Акарнания и Епиръ. Старо население въ Халкидика тия власи сѫщо не сѫ могли да бѫдатъ: въ сказанието тѣ сѫ представени като преселници. Отъ где прочее сѫ се явили тѣ тукъ?

Вече отъ казаното по-горе относно времето, когато е било съставено Кастамонитското сказание, следва, че появяването на тия власи въ Халкидика ще трѣбва да се отнесе сѫщо тъй къмъ времето отъ XI в. нататъкъ. Данни за подобно заключение могатъ да се извлѣкатъ отъ единъ ржкописъ, запазенъ въ Иверския атонски монастирь (публ. отъ Успенски, п. т. III 355 сл. и отъ Jos. Meyer, Die Haupturkunden fur die Geschichte d. Athosklöster, Leipz. 1894, 163 сл.). На Атонъ, разказва се тамъ, се били поселили съ стадата си до 300 семейства власи, които продоволствували манастиритѣ и станали причина за голѣми съблазни срѣдъ монаситѣ. Най-лошото било, че женитѣ на тия власи, облѣчени въ мжжски дрехи, като овчари, пасѣли тамъ стадата си, донасяли на манастиритѣ сирене, млѣко и вълна, а изпълнявали въ тѣхъ и домакински работи като най-обикновени ратаи. Това, което ставало между тѣхъ и монаситѣ обаче „било срамно да се каже и чуе“. Въ монашеската република почналъ разколъ. Поради оплакването на нѣкои монаси предъ патриарха Николай (III Кидринитъ, 1084—1111, съвременникъ на имп. Алекси Комнинъ), тѣ били прогонени отъ Светата гора и тъй тя заживѣла въ прежния си миръ и сговоръ.

Съ други подробности това събитие е записано въ единъ сборникъ на светогорския манастирь Кутлумушъ. Въ царуването на Алексия Комнина (1097 г.), говори се тамъ (Усп. III 327), между атонскитѣ монаси имало несъгласия и раздори заради „безбрадитѣ, евнуситѣ, заради животнитѣ и заради дошлитѣ тогава отъ Италия кръстоносци, наречени Круцо-власи (*Κρουτσο-βλάχων*)“. „Круце“, обяснява се по-нататъкъ въ разказа, се наричалъ у тѣхъ кръстътъ; власи пъкъ, валахи и велхи по онова време се наричали италиянцитѣ, а пъкъ „и сега германцитѣ наричатъ италиянцитѣ велхи“. По времето на похода на споменатитѣ кръстоносци, тия „измежду италиянцитѣ, които останали въ Гърция Пеония или Унгария, били наречени власи (отъ велхи) и понеже носили кръстъ, „круце“ у тѣхъ, гърцитѣ ги нарекли „круцовласи“ или просто куцовласи. Тия пъкъ измежду оная войска, които произхождали отъ Хелвеция (Швейцария М.) и останали тукъ, били наречени албанци. Куцовласитѣ, както и албанцитѣ, понеже потеглили да се заселятъ въ Иерусалимъ, били „заедно съ женитѣ си“. Власитѣ, които останали по-близо до Света Гора, минали въ нея и женитѣ имъ носили мжжки дрехи. Монаситѣ съобщили за това на царь Алексия. Той издалъ заповѣдь, а патриархътъ Николай — черковно отлжчение. И заедно съ власитѣ изгонили и безбрадитѣ отъ Св. Гора.

Поселението на власитѣ въ Атонъ последнитѣ две сказания отнасятъ, следователно, едногласно къмъ времето на първия кръстоносенъ походъ. Както е известно, часть отъ кръстоноситѣ съ Боемунда Тарентски и Танкреда бѣха потеглили на изтокъ по пжтя презъ Драчъ и Солунъ. И Томашекъ (спом. съч. 476) не безъ основание счита, че тия атонски власи сж преселници отъ земитѣ на югозападна Македония: отъ тласъка на норманитѣ-кръстоносци тѣ били отхвърлени на изтокъ къмъ Халкидика. Ние видѣхме, че географската терминология въ разгледаното на първо мѣсто Кастамонитско сказание показва, какво разпространението на споменатитѣ тамъ власи въ никой случай не може да бжде отнесено къмъ иконоборската епоха, а че тѣ сж преселени тамъ отъ Македония не по-рано отъ XI в., когато започватъ кръстоноснитѣ походи. Несъмнено е значи, че и въ тритѣ тия съобщения се има предъ видъ едно и сжщо движение на влашкитѣ номади презъ XI в. Въ самата Македония тѣ сѫ се свлѣкли изъ земитѣ на сръбския северозападъ, навѣрно презъ X в. Първото съобщение за тѣхъ въ Македония е отъ последната четвърть на X в. (убийството на Самуиловия братъ Давидъ между Костуръ и Прѣспа отъ власи-скитници, Cedr. II 435$_{13}$). Отъ тамъ тѣхната по-голѣма часть още презъ сѫщия X или началото на XI в. вече се е отлѣла къмъ Тесалия и Пиндъ, гдето за тѣхъ, като за значително население, разказва визант. авторъ Кекавменъ (ed Wassiliewski et Jernstedt p. 67 сл.). Все къмъ сѫщото време, края на X и началото на XI в. тѣхни номадски групи отъ Македония ще сѫ се насочили къмъ истокъ. Часть отъ тѣхъ ще сѫ заседнали въ Халкидика срѣдъ старитѣ му жители ринхини. Отъ тука и името „влахоринхини“ съ което сѫ означени въ Кастамонитското сказание. Други групи продължили движението си къмъ истокъ и достигнали Тракия (въ Сказанието „Македония“). За отдѣлни власи въ областьта на Анхиало имаме известие отъ времето къмъ 1086 г. Тъй рано започнатото разселение на влашкитѣ номади и движението имъ къмъ истокъ е било несъмнено засилено при норманското нашествие въ Албания и югозападна Македония презъ 1082—3 г. и при първия кръстоносенъ походъ презъ 1096 г. Отъ тука и обяснението на името куцовласи въ Кутлумушката легенда чрезъ италиянското croce. По-многобройна влашка етническа група следъ тая епоха — въ времето на Андроника II—се явява въ планинитѣ на Източна Тракия, около Виза (Pachym. II 106$_{4}$). Въ Кастамонитското сказание следователно сѫ смѣсени двете преселения: на рихнини и сагудати презъ VII в. и на власи презъ X в. Нито едното, нито другото обаче съвпадатъ съ иконоборската епоха (726—843 г.).

Най-важното историческо известие въ житието на Григория Декаполитъ безспорно е това, отъ което узнаваме за възстанието на солунскитѣ славяни презъ 30-тѣ години на IX в. и за пребиваването на византийски войски въ земитѣ между Долна Струма и Места подъ началството на кесаря Алексия Мозеле. Дв. твърде умѣстно поставя тия две събития въ взаимна връзка и напълно основателно посочва, че тѣ не могатъ да не се вepisode вematъ предъ видъ при разрешението на въпроса за обстоятелствата, срѣдъ които тогава Македония е била присъединена къмъ българската държава.

Въстанието е раздрусало и безъ това колебливото византийско господство въ Южна Македония. Нуждно било да се вематъ мѣрки срѣщу всѣкакви изненади, на първо мѣсто — да се установи строгъ надзоръ надъ всѣки, който се движилъ низъ мѣстата съседни на обхванатата отъ въстанието область. Заради това „безъ царски печатъ и знакъ“ никой не смѣелъ да отиде гдето и да било. Всѣко подозрително лице било арестувано и Дв. съ право счита, че тъй ще трѣбва да се обяснятъ премеждията, които изпиталъ чиновникътъ на солунския стратегъ.

Но пребиването на византийската армия съ Алексия Мозеле въ земитѣ източно отъ Тахинското езеро и Долня Мѣста, а не въ Солунъ, въ чиято область въстанието избухнало, дали не показва че въ случая опасностьта не е идѣла само отъ разбунтуванитѣ славяни, а е сѫществувала и друга, по-сериозна? Дв. привежда познатото известие отъ хрониката на Георгия Монахъ, гдето се говори, че къмъ това време българскиятъ владѣтель се билъ насочилъ къмъ Солунъ. Но ако въ дадения случай заплашенъ отъ славянитѣ и българитѣ е билъ именно тоя градъ, защо императорската армия е била концентрирана не въ самия него или въ непосрѣдствената му околность, а далеко на изтокъ — къмъ Струма и Места?

Отговоръ на тоя въпроса дава единъ паметникъ, който е останалъ непознатъ на Дв.. Това е той наречениятъ Villoison-овъ надписъ, намѣренъ въ развалинитѣ на стария градъ Филипи, между Драма и Кавала (Публ. въ C. I. Gr. IV n^{0} 8691, ср. с. Златарски, Изв. за българитѣ въ хрон. на Сим. Логотета и Метафраста, Мсб. XXIV, стр. 49 сл. и Никовъ, Кавх. Исбулъ, Сб. Златарски, 211 сл.). Въ него се разказва за една военна експедиция въ земята на смолянитѣ, предприета отъ българитѣ подъ началството на кавхана Исбулъ. Известно е, че славянското племе смоляни обитавало Срѣднитѣ и Западни Родопи, а може би и земитѣ къмъ Неврокопъ и Драма. Кавханътъ Исбулъ пъкъ, както за това свидетелствуватъ други старобългарски надписи, е билъ съвременикъ на българскитѣ ханове Маламиръ и Пресианъ (831-852 г.). Презъ времето на тия последнитѣ едничкитѣ неприятелски действия между България и Византия сѫ били тия, за които споменува вече приведеното съобщение на Георгия Монахъ — въ 837 г. Дали тогава самъ българския господарь (Пресиянъ, а не Маламиръ, както го нарича Георгий Монахъ), е началствувалъ похода, това не може да се провѣри, както не може да се провѣри, дали тоя походъ е ималъ за цель тъкмо града Солунъ. Това, което Villoison'овиятъ надписъ безспорно установява, е само — че срещу византийската провинция между Струма и Места е била насочена тогава българска армия, несъмнено твърде значителна, щомъ като началството ѝ е било повѣрено на кавхана Исбулъ. И несъмнено е, че присѫтствието въ тая область на византийски войски подъ началството на Алексия Мозеле е било предизвикано именно отъ движението на тия български сили.

Сѫдбинитѣ на македонското славянство до обединението му въ предѣлитѣ на българската държава презъ IX в. си оставатъ твърде неизяснени. Откѫслечни и твърде общи сведения за него до сега имахме едничко отъ разказатѣ за „Чудесата“ на Св. Димитрия Солунски и отъ крайно оскѫднитѣ бележки на Теофана и Патриарха Никифоръ. Разглежданото житие на Григория Декаполитъ ги допълня, особено по тъй важния въпросъ за обединението на това славянство въ старата българска държава. И ако византиниститѣ длъжатъ благодарность на Дв., за гдето той имъ е направилъ достѫпенъ единъ интересенъ паметникъ за културната история на Византия презъ първата половина на IX в., славяноведението трѣбва да му бѫде не по-малко благодарно, загдето чрезъ изданието си той му поставя на разположението нови материали за тъй тъмната начална история на македонскитѣ славяни.

П. Мутафчиевъ.

Friedrich Wallisch, Der Atem des Balkans. Vom Leben und Sterben des Balkanmenschen. Mit 33 Abbildungen und einer Karte. Leipzig 1928. 8⁰, 191.

Балканскиятъ полуостровъ е дѣлъ отъ Европа, и то собствено оня, отъ който води началото си съвременната европейска култура. Основитѣ на тая култура се коренятъ въ културата на древнитѣ елини, въ южнитѣ предѣли на тоя полуостровъ. Византия спаси последната презъ цѣлитѣ срѣдни вѣкове и, видоизмѣнена подъ влиянието на Римъ и на Ориента, я предаде на западна Европа за да добие тамъ оня образъ, подъ който се разнася по цѣлия свѣтъ. При все това тоя тъкмо кѫтъ на Европа е останалъ днесъ въ такова културно състояние, че народитѣ, които го населятъ, представятъ за себе си отдѣленъ миръ, съ свои понятия за свѣта и живота, съ своя логика и свой моралъ, съвсемъ различни отъ ония, които сѫ присѫщи на европейската култура. Затова се и и счита обикновено, че тѣ въ своето културно развитие сѫ останали въ едно състояние, отдавна забравено у западноевропейскитѣ народи, та у пѫтницитѣ отъ близката срѣдна и западна Европа възбуждатъ интересъ не много различенъ отъ оня, който се проявява къмъ екзотичнитѣ народи отъ другитѣ материци. Затова и до днесъ още звани и незвани пѫтувачи по Българския полуостровъ често печататъ пѫтни бележки и впечатления, обикновено твърде повръхностни, отъ тоя толкова близъкъ до пѫпа на Европа други свѣтъ. Откакъ се разгорѣ Източниятъ въпросъ, тоя родъ литература се твърде намножи, вследствие на възбудения интересъ къмъ земитѣ на Близкия изтокъ. Па и следъ последната война, която даде възможность на широкъ крѫгъ лица отъ четиритѣ голѣми европейски държави да се запознаятъ непосрѣдно съ Балканския полуостровъ и съ народитѣ, които го населятъ, тая литература още не е престанала. Поощрение за своето развъждане тя намира, както се вижда, не толкова въ интереса у читателитѣ, колкото въ тоя на известни нови държави, които не жалятъ срѣдства за явно или прикрито пропагандиране на угодни тѣмъ схващания по балканскитѣ въпроси. Известно е напр. значението въ това отношение на множеството съчинения на нѣмския журналистъ Венделъ.

И другъ единъ нѣмски журналистъ, Фридрихъ Валишъ, авторъ на отбелязаната тукъ книга „Дъхъ на Балкана“, ревностно се е заелъ да запознава чуждия свѣтъ съ балканскитѣ земи и тѣхнитѣ жители. Той е, както самъ казва за себе си на стр. 10, „по своя произходъ и по своето убеждение староавстриецъ“ (Altösterreicher), докато сѫществувала Австрия въ старитѣ си граници. Тогава австрийската младежь съ своя полетъ на духа е гледала съ туптещо сърдце къмъ оня „тъменъ, непознатъ свѣтъ на Балкана“, гдето виждала бѫдещето на своето творчество. Тогава, преди войната, е пѫтувалъ той за пръвъ пѫть „на югоизтокъ“. Презъ войната и следъ мира той се е опиталъ да упознае и да разбере по-отблизу тия земи и тѣхнитѣ хора. Сега, разбира се — „съ други цели“ (mit anderen Zielen). Презъ тия години именно е пѫтувалъ той „само за да види“ (nur um zu sehen) — не като изследвачъ въ най-тѣсенъ смисълъ на думата, но не и като наблюдатель въ смисълъ на бързъ фейлетонистъ. „Хладното безпристрастие, най-главното въорѫжение на строго вещната наука—пише той — може би ми се е изплъзнало; азъ не мога да говоря за балканеца sine ira et studio: въ годинитѣ на упознаване (Vertrautheit) съ него азъ се научихъ да го обичамъ“ (стр. 11). Дневнитѣ му бележки — „винаги подъ прѣсното впечатление на виденото“—въ повечето случаи сѫ били предназначени за вестницитѣ, а въ последствие излизали въ редица негови „балкански книги“ (Balkanbücher). Сега, въ новата му книга, хронологичното подреждане подъ форма на дневникъ и на писма отъ по-раншнитѣ книги е замѣнено съ едно системно изложение, което при все това се предлага не като „наука“, но като „знание (Wissen), добито мозаично отъ пѫтни бележки и преживявания“.

Самиятъ насловъ на тая книга „Дъхътъ на Балкана“ (der Atem des Balkans) не оправдава скромностьта, която би могла да се заключи отъ уговоркитѣ, които прави авторътъ. Писането книги съ подобна задача предполага добро познаване на цѣлия Балканъ или поне на народитѣ, които сѫ изцѣло въ него, нѣщо което отъ прочитането на книгата не се вижда. Човѣкъ, който иска да прави обобщения за духа на специфичната духовна и материална култура на балканскитѣ народи, върху отношенията между „мѫжъ и жена“, върху „носия и орѫжие“, „кѫща“, „гостолюбие, ястие и питие“, „законъ и право“, „годежъ и сватба“, „праздници, пѣсни и игри“, „култъ на мрътвитѣ“, „вещица, самодиви и вампири“ у тѣхъ — всичко това е предметъ на отдѣлни глави въ книгата на Валишъ, — не бива да се основава почти само на това, което е видѣлъ и узналъ въ Сърбия и Черна гора, отчасть въ Албания и нѣщо въ Гърция (Атина) и въ Цариградъ. Не може всичко това, което се наблюдава у сърбитѣ, да се счита общобалканско, обаче повече, понеже сърбохърватската етнична область излиза далечъ изъ границитѣ на полуострова и на западъ и северъ е подложена на културни влияния, непознати у останалитѣ балкански народи. До колко въобще авторътъ дава предимство на сърбитѣ въ това отношение, може да се види напр. отъ факта, че следъ подробното описание на сръбското народно облѣкло и на сръбската кѫща той се задоволява само да добави, че българскитѣ „приличатъ“ на тѣхъ: „Както българската носия, въпрѣки своитѣ тѣсно очертани особености въ основнитѣ си елементи, наподобява сръбската, така сѫщо и, може би, по-близко до сръбския стои домътъ на българския селянинъ по външния си видъ и по вѫтрешната си уредба“ (стр. 64—65). Презъ България, както изглежда, авторътъ е миналъ само пѫтьомъ и освенъ това, което е могълъ да види изъ прозорцитѣ на влака, на нѣкоя гара или въ българската столица, нищо друго не е могълъ да научи. За това свидетелствуватъ и минутнитѣ му фотографски снимки, които красятъ книгата, между които отъ България, освенъ една снимка на Искърския проломъ, виждаме само срутената отъ атентата презъ 1925 г. Св. Недѣля (едничката снимка отъ София), две „турски селянки въ България, които не искатъ да знаятъ за Кемаловата реформа въ облѣклото“, и, може би, една циганка („една дама, която прекарва живота си въ врачуване и пушене цигари"). Като че въ България нѣма други типични архитектурни паметници, освенъ една издънена отъ злосторна рѫка катедрала, и като че въ тая страна не живѣе друго население, освенъ турци и цигани! Покрай това ласкавиятъ отзивъ за българската столица. въ която, по негови думи срещу хубавитѣ дворци на широкитѣ булеварди пасѣли „кози" по мегданитѣ (стр. 74—75), свидетелствува само че набраната отъ него балканска китка отъ България е много рѣдка, за да може по нея да се сѫди за „дъха на Балкана" въ тая изключително балканска страна.

До колко изобщо познанията на автора по географията и етнографията на Балканския полуостровъ сѫ повръхностни и неточни, може да се сѫди по нѣкои данни въ предговора. Въ кратката характеристика на полуострова въ географско отношение, той говори за нѣкаква „румелийска планинска страна съ приблизително 3000 метра високата Витоша, най-високата (?) точка на полуострова" (das Rumelische Hochland mit der 3000 Meter hohen Vitoša, dem höchsten Punkte der Halbinsel — стр. 4). „Румелийска висока равнина" като географическо понятие на Балканския плоуостровъ не сѫществува. Че по отношение на най-високата планина на полуострова пъкъ авторътъ е смѣсилъ Витоша съ Рила, това се вижда и отъ картата, прибавена къмъ книгата, гдето Рила не е дори отбелязана, а Витоша е свързана въ една верига съ Родопитѣ!

При опредѣляне разширението на днешнитѣ балкански народности има сѫщо така неточности, които се дължатъ *отчасть* на незнание. Не е истина напр., че днесъ „единични турски народностни елементи (Volksplitter) достигатъ на западъ и северъ далечъ задъ нѣкогашнитѣ граници на Австро-Унгария", сир. северно отъ Дунавъ и Сава (стр. 7). Собствено като единствено турско селище тукъ може да бѫде счетенъ островътъ Ада-кале при Желѣзнитѣ врата на Дунава (срещу Оршова). Сетне, за ромънитѣ, които, като потомци и споредъ него на Траянови римляни и романизувани даки, живѣятъ северно отъ Дунава, се казва, че „съ незначителни малцинства проникватъ дълбоко на югъ, до Македония", единъ изразъ, който дава невѣрна представа за точното разпространение на ромънитѣ. Не съвсемъ ясно сѫ опредѣлени сѫщо селищата на българитѣ, за които се казва, че се простиратъ отъ Черното и Бѣлото море дълбоко навѫтре въ полуострова и у които, споредъ него, „само името българи указва на нѣкогашнитѣ *татарски* (!) господари на земята". Любопитно е при това, че за българитѣ у него не става ни дума тамъ, гдето говори за освобождението на балканскитѣ народи отъ турска власть и дори за войнитѣ отъ 1912/1913 г. „Гърция — пише той на стр. 10 — първа между балканскитѣ земи спечели свободата си въ 1830 г., Черна гора, Сърбия и Ромъния станаха въ 1878 г. независими, но тепърва 1913 год. докара пълно отказване на Високата порта отъ Балкана (отвѫдъ линията Димотика—Одринъ—Лозенградъ); въ сѫщата година биде основана самостоятелната държава Албания". И толкова. България като че не сѫществува. Но това сѫ дреболии, които могатъ да се обяснятъ, да кажемъ, и съ не особената склонность къмъ точность и пълнота у единъ журналистъ, който държи повече за хубавата фраза и минутния ефектъ,

По-важно е да се отбележи, че колкото се отнася до сърбохърватитѣ, тѣ, споредъ него, съставятъ „най-голѣмата цѣлостна говорна область въ югоизточна Европа". И по-нататъкъ: „Отъ Егейския брѣгъ, отъ Македония, отъ югъ поселищната и езикова область на сърбохърватитѣ се простира върху сѫщинска Сърбия, като достига отчасть презъ Албанската земя до Адриатическо море, нататъкъ върху Черна Гора" и пр. и пр. „до границата на новоавстрийскитѣ съюзни земи Бургенландъ и Долна Австрия" (стр. 7). Македония цѣла, значи, е включена въ етничната и говорна область на сърбохърватитѣ!

Но тая сѫщата Македония, срѣдището на Балканския полуостровъ, авторътъ не познава. Отъ нея нѣма и никаква снимка (освенъ една отъ Солунъ). Вѫтре въ книгата нейното име се споменува само два пѫти: веднажъ когато се говори за „хайдути и комитаджии" (стр. 80) и другъ пѫть въ превода на една пѣсень за Крали Марка (стр. 145).

При прочита на тая хубаво напечатана книга човѣкъ трѣбва действително да съжалява, че нѣкои инакъ любопитни наблюдения и подробни описания на нѣща, които правятъ впечатление на единъ „европеецъ" като специфични на тия земи и тия народи, чиито еднакви исторически сѫдбини презъ последнитѣ столѣтия сѫ довели до изработване общъ мирогледъ и общи битови особености, не сѫ поставени въ рамкитѣ на една правилна и точна представа за етничнитѣ отношения на Балканския полуостровъ.

Предимството което се дава на всѫде въ описанието на „югославянитѣ" или, по-точно, на сърбитѣ, при очертанието, което се посочва за тѣхното разпространение, не оставя никакво съмнение, съ каква „цель" е издадена и на какво разчита тая книга.

Ст. Романски.

N. Jorga, La Roumanie, les Balkans et l'Europe Centrale (Печ. въ спис. „L'Esprit international. The International Mind. 2-e année. № 6. 1-er Avril 1928. Dotation Carnegie. Centre européen. Paris).

Съ помощьта на Карнегиевия фондъ за централна Европа се издава въ Парижъ списанието „L'Esprit international", чиято задача е да култивира у европейскитѣ народи примирителенъ духъ на международна търпимость и взаимно съгласие въ общия интересъ на тѣхното мирно съжителство и преуспяване. Въ книгата за априлъ т. г. на това списание на първо мѣсто е дадена една тъй да се каже програмна статия върху „международния духъ и националното образование" отъ Бекеръ (C. H. Becker), министъръ на народното просвещение въ Прусия. Авторътъ констатира, че живѣемъ въ една епоха на абсолютизма на националната идея, че всички народи, и то съ пълно право, се стремятъ, изучавайки своето национално минало, да оправдаятъ своето национално сѫществуване чрезъ аргументи, стари и нови, черпени изъ народната имъ историческа традиция. А какъ ще се образува единъ сѫщински интернационаленъ духъ, който ще възроди свѣта? Споредъ автора желанието да се култивира интернационалната идея ни води въ сѫщность къмъ зачитане основитѣ на националното образование. Ако това образование има за принципъ идеята на хуманостьта, тя ще служи сѫщевременно и за по-лесно примирение на народитѣ. Главната причина на взаимната омраза между народитѣ това е общото незнание, какви сѫ тѣ едни спрямо други. Само когато народитѣ себе си добре ще упознаятъ, ще могатъ да се научатъ да уважаватъ и у другитѣ народи това, което имъ е неотемлемо скѫпо — националната имъ индивидуалность. Ще трѣбва хората да придобиятъ духовния куражъ да признаватъ другиму това, което искатъ за себе си. А едно отъ главнитѣ срѣдства за тая цель е да упознаватъ едни отъ други националнитѣ си идеологии, главно касателно картината, въ каквато всѣки народъ рисува себе си въ течение на своята история. И съвсемъ естествено е, че докато националниятъ духъ ще сѫществува, националната история ще заема централно мѣсто въ народното образование, а историята на чуздитѣ народи ще може да заеме само второстепенно мѣсто. Националната идеология ще господствува при обясненията на историческитѣ факти въ обучението по история. Авторътъ заключава, че най-голѣмата грѣшка, която може да се направи, е да се затварятъ очи предъ реалностьта и да си въобразяваме, че само съ речи за помирение, съ конгреси, съ визити и съ една пропаганда въ полза на Обществото на народитѣ ще бѫде възможено да се създаде единъ интернационаленъ духъ.

Като чете човѣкъ статията на г. Бекеръ, която принципиално напълно хармонира съ задачитѣ на списанието „L'Esprit internationl“, странно впечатление му прави следващата въ сѫщо списание горецитувана статия на ромънския професоръ N. Iорга, която отъ край до край, като се изключатъ множеството галантни фрази за хуманность, общо благоденствие, международенъ миръ и пр., въ основата си е една чисто шовинистична статия, въ която се възвеличава империалистичната политика на безсърдечнитѣ победители народи и сѐ отричатъ народностнитѣ права на победенитѣ, — дори и тѣхното национално сѫществуване, — разбира се по начинъ, разчитанъ да заблуждава неосведоменитѣ интернационални читатели. Интересно е, че авторътъ захваща съ оплаквене, че преди нѣколко седмици се появила въ България една учена книга, писана отъ българинъ, въ която се нападало неговото „невежество“ и „националната му мегаломания“. Г. Iорга отхвърля това като неистина, каквато било и твърдението на едно софийско списание, въ което се приказвало за нѣкакви намѣрения на ромънитѣ, следъ като станаха господари на Трансилвания, да наложатъ сѫщата сѫдба и на Балканския полуостровъ. Такива мнения, напълно безосновни, правѣли необходимо едно ясно и лоялно изложение на ромънската политика по отношение на Балканския полуостровъ, което г. Iорга въ своята статия искалъ да даде. А въ сѫщность г. Iорга се впуска въ чисто политически въпроси отъ дневната външна политика на Ромъния и то въ чисто журналистиченъ тонъ. Нѣма тукъ да следимъ и безъ това конфузното умуване на г. Іорга по всички, зачеквани отъ него въпроси за да се оправдае сегашната външна политика на Ромъния, а ще посочимъ отъ статията му само нѣкои пасажи касателно България.

Г. Іорга е билъ на византийския конгресъ въ Бѣлградъ и главната му цель е да взхвалява Сърбия както и съюза на Ромъния съ нея, чиито основи били незиблеми, защото почивали на искрено приятелство. Между сърбитѣ и ромънитѣ нѣмало причини за несъгласие. Единъ само въпросъ имало да се разреши помежду имъ и то по приятелски, при добра воля отъ двете страни — въпросътъ за Македонскитѣ ромъни или т. нареч. „аромъни", за които се впуска въ съвсемъ повръхностни исторически подробности. Угаждайки на Сърбия, г. Іорга следъ това засѣга и македонския въпросъ. Нека забележимъ че Іорга си служи само съ названието „Сърбия", макаръ че сега държава подъ това название официално не сѫществува. „Сърбия — казва той — получи македонски земи, гдето тя върши дѣло на цивилизация толкова бързо колкото и трайно, дѣло, което заслужва всѣко внимание на тѣзи, които интересува благоденствието на онѣзи нещастни народности (populations), терзани отъ национални пропаганди, нетърпими дори до жестокость. Тази работа на поевропейчуване (ce travail d'européanisation) въ най-добрия смисълъ на думата, често пѫти биде подкрепвана отъ твърде интелигентния и активния ромънски елементъ". Името на „нещастнитѣ", за които г. Іорга говори, сир. македонскитѣ българи, се премълчава, а се говори по-нататъкъ за голѣмата роля, която се падала на сърбитѣ и на ромънитѣ въ нѣкакво „велико дѣло" въ южна Европа, гдето трѣбвало да се възобнови старата солидарность, която сѫществувала подъ обединителнитѣ режими на византийцитѣ и на отоманитѣ. Решителна роля се падала на сърбитѣ и ромънитѣ поради тѣхнитѣ постоянни и твърде живи сношения съ Западъ и пр. И тъй за г. Іорга македонскитѣ българи сѫ една безименна маса, която сега е ощастливена да се европеизира чрезъ великото цивилизаторско дѣло на Сърбия, което щѣло да бѫде и трайно (durable), безъ да се казва, че това дѣло е просто едно насилие върху единъ исторически народъ, комуто сѫщата Сърбия отнема най-свещенитѣ права дори и народното му име.

Засѣгайки ромънобългарскитѣ отношения, Іорга казва, че българитѣ и преди балканската война противъ Турция показвали спрямо Ромъния едно недовѣрие, което болезнено се чувствувало у другата страна, безъ да имъ се е възвръщало съ сѫщо такива чувства. Разбира се Іорга съвсемъ премълчава добруджанския въпросъ. Въ своя умишленъ еуфемизъмъ при подбиране на фразитѣ, Іорга понататъкъ продължава съ тонъ на оплакване, че мнозина отъ по-старото белгарско поколение, които знаели ромънския езикъ и посещавали университета въ Букурещъ, признавали ромънския приносъ къмъ съвременното издигане на „тая хубава българска туранска раса, много по-малко славянска, отколкото ѝ се ще да го вѣрва." Сега напротивъ младитѣ, образували се следъ 1878 година, питаятъ къмъ ромънитѣ чувства, мѫчно обясними и на които Іорга не щѣлъ да търси да освѣтли мотивитѣ. Веднага Іорга прибавя, че това било „между друго" една отъ причинитѣ, че българитѣ застанали въ голѣмата война на противната на ромънитѣ страна. Както се каза, г. Iорга, който въ началото на статията обещава да изложи ромънската политика спрямо балканскитѣ народи ясно и лоялно (claire et loyale), и тукъ ни дума не казва за българитѣ въ Добруджа, а съ сентиментални фрази на нѣкакво очудване и обидено национални чувство иска да представи Ромъния съвсемъ невинна по отношения на България: Ромъния просто била нападната и окупирана отъ победоносни български войски. Следъ войната Добруджа, която била „населена отъ ромъни", пакъ се връща на Ромъния, но пропагандата на българитѣ не преставала да рови противъ Ромъния. Iорга твърди, че всички образовани български срѣди сѫ изключително противо-ромънски настроени. При все това и въпрѣки „обиднитѣ спомени отъ вчера" въ всички ромънски партии и въ всички ромънски срѣди сега владѣело едно симпатично любопитство (une attitude de curiosité sympatique) по отношение на толкова забележителното процъвтяване на българския духъ следъ войната.

Все така нататъкъ продължава Iорга да освѣтлява ромънската политика и спрямо Албания, Унгария, Русия, Австрия и Германия.

Л. Милетичъ.

D-r Franz Doflein, Mazedonien. Erlebnisse und Beobachtungen eines Naturforschers im Gefolge des deutschen Heeres. Von —, Professor der Zoologie an der Universität Breslau. Mit 279 Abbildungen im Text und 4 farbigen und 12 schwarzen Tafeln. Jena, 1921, 8⁰ 592. Verlag von Gustav Fischer.

Важенъ пропускъ би билъ, ако тукъ не би се отбелязалъ, макаръ и малко късно, капиталниятъ трудъ върху Македония на професоръ Францъ Дофлайнъ, следъ като се даде отзивъ въ Макед. Прегледъ (год. III, кн. 2) за съчинението „Makedonien" на проф. Л. Шулце, излѣзло миналата година. И двата труда сѫ плодъ на наблюдения и изучвания презъ време на последната война въ самата Мякедония гдето авторитѣ сѫ прекарвали причислени къмъ германската войска, действуваща на македонското бойно поле. Докато проф. Шулце е правилъ своитѣ изследвания като специалистъ по география, проф. Дофлайнъ, като зоологъ, е обръщалъ внимание главно върху особеноститѣ на македонската фауна и флора. Покрай това и Д. не е пропускалъ мимоходомъ да си отбележи интересни наблюдения касателно населението на страната, съ което постоянно е идвалъ въ непосрѣдствено прикосновение на пѫтуванията си по Македония, та съчинението му съдържа любопитни данни и разсѫждения за македонскитѣ българи, за тѣхния животъ, материалната и духовната имъ култура и пр. върху които тукъ накѫсо ще се поспра. Нека първомъ отбележа, че и книгата на Дофлайнъ е разкошно издадена, печатана изцѣло на хромова хартия, поради което изваденитѣ въ текста множество фотографски репродукции сѫ излѣзли безукорно чисти. Следъ като проф. Дофлайнъ е прекаралъ въ Македония две години — 1917 и 1918, почувствувалъ е необходимость, както и по-рано следъ своитѣ научни пѫтувания по Америка и източна Азия, да изложи въ едно съчинение главното, що е видѣлъ и преживѣлъ, и то още подъ прѣсното впечатление на преживѣното. За специалиститѣ негли е щѣло да бѫде — казва Д. — по-полезно, да бѣ се почакало съ специялната обработка на събранитѣ материали, но пъкъ отъ друга страна липсата на такава книга за Македония въ нѣмската литература го е потиквала да побърза. Та изобщо Макодония, казва авторътъ, преди голѣмата война въ Европа бѣше най-неизвестната часть ня свѣта.

Г. Дофлайнъ излага впечатленията и изучванията си по редъ както е пѫтувалъ по страната, почвайки съ Вардарската долина. По-широкъ общественъ интересъ представятъ за насъ главитѣ въ книгата му, гдето се говори за населението на Македония (гл. 15-та), за Скопье (гл. 16), за българитѣ въ Македония (гл. 17), за „любимия Велесъ“ (гл. 9), за Щипъ и Овче-поле (гл. 27), за Прилепъ (гл. 29), за Охридъ и охридското езеро (гл. 38 и 39), за „Крушово като аромънски градъ“ (гл. 31), за Дойранъ и дойранското езеро, за чифлика Бардовци (гл. 18), за Нерезкия манастиръ (гл. 24). Книгата е изпъстрена съ 279 снимки въ текста, 12 по-голѣми снимки и 4 репродукции въ бои. Покрай многото снимки отъ природни пейзажи, животни (предимно насѣкоми) и растения, не сѫ малко и картинитѣ, съдържащи интересни отъ етнографско гледище сцени отъ живота на населението, отдѣлни типове, кѫщи и покѫщнина, народни носии и др.[1]

---

[1] За да дамъ по-ясно понятие за книгата откъмъ тая страна, тукъ редомъ отбелязвамъ досежнитѣ снимки: село Карлуково („Kalukowo“), отдѣлни кѫщи отъ сѫщото село, селска кѫща отъ с. Пирово съ щъркелово гнѣздо, воденичари въ селска воденица, кѫща съ лоза въ с. Койнско, гр. Велесъ (източниятъ брѣгъ), р. Вардаръ и турски конаци, Велесъ, гледанъ отъ черквата св. Пантелеймонъ, Велесъ съ джамия и стария мостъ, водно колело на Вардаръ, Дойранското езеро, гр. Струмица, ученици и ученички въ с. Мартиново, гр. Тетово, българска кѫща въ Тетово, мандра на Кобилица (на 1700 метра височина), село Вейче въ Шаръ планина, македонка на пазаря въ Скопье, пазарски сцени, албанчета, циганско село, циганка съ децата си на чешма, общъ погледъ на Скопье, Скопье въ снѣгъ, скопски джамии, византийски водопроводъ при Скопье, турска баня, Куршумли ханъ, иконостасътъ на черквата св. Спасъ, български попъ на манастирски порти при с. Побуянци, българки на чешма въ сѫщото село, селско хоро въ с. Конопчи, македонски градски кѫщи, бейски сгради въ чифлика Бардовци, селямлъкътъ и харемлъкътъ въ бейския конакъ, селски кѫщи въ чифлика, деца, вършидба съ конье, гробища при чифлика, стари гробища при с. Водно, манастирътъ при с. Марково, погледъ на с. Нерези, манастирската черква въ Нерези, momински плетѐници (гледани откъмъ гърба), жени на хоро въ с. Нерези, момци въ хоро, черковниятъ иконостасъ въ Дойранъ, снимки отъ черковната стенна живопись (Адамъ и Ева въ рая, грѣхопадението, светци и дяволи, страшниятъ сѫдъ и светиитѣ), пастири въ мандра въ Саръшабанъ, доене овци въ с. Кисела вода, гр. Щипъ, джамията въ Щипъ, улица въ Щипъ, пазаръ въ Прилепъ, прилепски турски гробища, прилепска чаршия, прилепска кѫща, черквата въ с. Варошъ до Прилепъ, манастирътъ Трескавецъ, гр. Крушево, с. Гопешъ, български селски кѫщи съ окачени реси тютюнъ, селски деца въ с. Лера, гр. Охридъ гледанъ отъ изтокъ презъ езерото, горниятъ градъ, пристанището, източната страна на черката св. София, мраморниятъ амвонъ въ черквата, крепостьта, черквата св. Климентъ, рибарски таляни при гр. Струга, Охридски чунъ на езерото, черквата св. Иванъ (въ бои), общъ изгледъ на езерото.

Г. Дофлайнъ, както и мнозина други чузденци, свикнали да виждатъ въ по-цивилизуванитѣ страни населението по-еднообразно отъ външна страна — въ носията, въ домашната му обстановка и пр., — получилъ въ Македония впечатление, че тукъ има смѣшение на много и различни народности „въ малки групи, племена и раси, каквото сигурно не се намира нигде въ свѣта на такова тѣсно пространство.“ Такова впечатление му направило особено пъстрото гъмжило мжже и жени въ разни носии на пазарния день (вторникъ) въ Скопье. Всички дошли отъ селата, говорѣли славянски — „едно българско наречие,“ както му казвали. Въ селата, северно отъ Скопье, казва Д., нѣмцитѣ съ своя слабъ запасъ отъ нѣколко български думи и фрази, по-мжчно се разбирали съ селянитѣ, та смѣта, че тамъ може да има и сръбски елементъ. У Дофлайнъ нѣма научното етнографско любопитство на проф. Шулце, който по въпроса, какво е населението въ Скопско, Щипско и Велешко е направилъ своя щателна анкета, резултатитѣ на която е изложилъ въ една етнографична карта, която възпроизведохме въ „Мак. Прегледъ“ (год. III, кн. 2, 136 стр.). Хубавъ свѣтъ срѣдъ скопското селско население г. Дофлайнъ не е забележилъ, главно между женитѣ, което той съ право отдава донегде и на народната носия, която прикрива хубавитѣ черти на снагата, особено на половината (тайлията) та женската фигура изглежда по-груба отколкото е въ сжщность. По-хубави, съ високъ тънъкъ ръстъ се срѣщали мжже, особено между албанцитѣ. И Дофлайнъ, както и други чужденци, по-вече се увлича да разказва за турци, за дюкянитѣ и занаятитѣ имъ, па и за цигани, за тѣхния мърсенъ изгледъ и за мръснитѣ имъ жилища. Говори и за испанскитѣ евреи и установява, че гърци въ Македония нѣма. Изобщо бележкитѣ на Дофлайнъ относително населението въ Македония сж кжси, повръхностни и неточни. За свое извинение той самъ казва, че никакъ (in kainer Weise) не се е вдълбочавалъ въ етнографски или антроположки изучвания на населението. Затова му е липсвало и време, което напълно било заето съ неговитѣ специални природоучни изследвания. „При все това, — казва той — не си затваряхъ очитѣ предъ всичко, което ми се виждаше у народитѣ въ Македония интересно.“ Затова Дофлайнъ по въпроса за народностния характеръ на населението въ страната казва, че ако и всжду да се срѣщатъ, где по-вече, где по-малко, изпремѣсени представители на разнитѣ народности, все пакъ по една народность значително преобладава въ отдѣлнитѣ по-голѣми части на страната, а именно на крайния югозападъ на Македония преобладаватъ албанцитѣ, въ югозападна и централна Македония — българитѣ, на южната ѝ граница — гърцитѣ и на северната — сърбитѣ. Турцитѣ се указвали всжду числено твърде намалѣли (с. 255).

Въ отдѣла „Българитѣ въ Македония“ авторътъ хвърля кжсъ, повърхностенъ погледъ върху историческото минало на Македония отъ дохождането на българитѣ въ VII. вѣкъ насамъ, изтъквайки влиянието на аспаруховскитѣ българи като воененъ и държавно-организаторски елементъ. По-нататъкъ се говори за неприятелството на Византия, съ което постоянно се борили българитѣ, а сжщо и за неприятелството на сърбитѣ, което е започнало отъ VIII в., за турското нашествие, за ужаснитѣ многовѣковни физически и морални страдания на българитѣ, страдания, които отъ часть, споредъ това що е видѣлъ и узналъ въ Македония, авторътъ е „научилъ да ги разбира". Българитѣ въ Македония, казва Дофлайнъ, — селянитѣ сѫ огрубѣли, а пъкъ нѣкоя особена, по-висока градска култура не е можело да се развие въ турско време. „При все това, казва Д., селското население отъ българското племе въ Македония и какво у него видѣхъ и въ самата България, изобщо е чисто (sauber) и въ облѣклото си твърде грижливо и спретнато (sehr sorgfältig und adret); по почтеность и приличие българскитѣ селяни не отстѫпятъ на нашитѣ. Що се отнася до нравственостьта въ сношенията на двата пола, нравитѣ на българскитѣ селяни приличаха на нашето най-добро, най-чисто селско население. Така азъ получихъ впечатление, че българското население е една физически и морално здрава ядка" (278).

Въ главата „Скопье като постоянна мѣстожителство" намираме доста подробности за града изобщо, за по-забележителнитѣ сгради,—главно за турски джамии, кервансарай, бани и пр., представени и въ хубави снимки. За българската черква „Св. Спасъ", бележита съ известната твърде художествена рѣзба на иконостаса, на Дофлайнъ нѣкои казали, че била къмъ старото сръбско владичество въ Македония, даже я отнасяли къмъ времето на царь Душана, но Дофлайнъ съ право не е повѣрвалъ това, понеже, споредъ него, може основитѣ на черквата и да сѫ твърде старовремски, обаче живописьта и рѣзбата сѫ сигурно отъ скорошна дата, особено последната, която е датувана отъ 1840 година. Снимката на иконостаса очевидно погрѣшно е означена, че е на „Маркова черква" (Markuskirche). — За Велесъ се казва, че докато той на мнозина отъ германската армия, които е трѣбвало тамъ да прекаратъ по-дълго, станалъ омразенъ, напротивъ е билъ „любимъ" за други, „които сѫ го посѣтили съ отворени за хубоститѣ на тоя живописенъ градъ очи". Описва се градътъ и се изтъкватъ изненадващи красоти, особено гледки на града отъ кѫщитѣ на най-горнитѣ улици. Дофлайнъ виждалъ въ Велесъ освенъ българитѣ, които главно преобладаватъ въ по-беднитѣ махали, и доста много турци. Въ най-рѣдки случаи нѣкой се признавалъ за сърбинъ. Последното сигурно се отнася до нѣколцина сърбомани, за които ще да е дочулъ авторътъ. Той говори за първата си квартира въ Велесъ, чиито домакини говорѣли български (131), за черквитѣ Св. Спасъ и Св. Пантелеймонъ, за поминъка на населението, за нѣкогашната сафиянена индустрия, за използуването на водни сили и пр. Авторътъ е представилъ Велесъ (отъ дѣсната страна на Вардаръ) и въ една хубава цвѣтна картина. — Чифликътъ Бардовци, владѣнъ отъ единъ германецъ и образцово стопанисванъ, играе роля и тукъ, както и въ книгата на проф. Шулце. Тукъ и Дофлайнъ е можалъ по-лесно да се запознае съ българското население въ чифлика и околностста, та е далъ доста сведения и снимки въ главата „Чифликъ Бардовци" (284).

Въ главата за Нерези (354) Дофлайнъ съобщава, че тукъ за първъ пѫть живо се заинтересувалъ за българското селско население-

Тъкмо е имало и черковенъ съборъ — билъ е празникътъ на Св. Пантелеймонъ — та въ Нерезкия манастирь се е билъ стекълъ много свѣтъ въ хубави селски носии. Авторътъ живо разказва за всичко, що е видѣлъ тукъ — за черквата, за народа, народнитѣ хора̀, женската носия и за селянкитѣ. Описва играта хоро — темпото на танеца, което постепенно се засилвало „до бѣснотия“; съ цѣли часове младежитѣ играели и пакъ не се насищали да играятъ. Описва черквата, иконостаса и фрескитѣ по стенитѣ, отъ които дава и снимки. — Специална глава е посветена на Щипъ и Овче поле (421). Последното авторътъ смѣта за сѫщинска степь и по тревиста степь (Grasstepe). Описва фауната въ Овче поле. Самия градъ Щипъ авторътъ намира твърде живописенъ та дава отъ него и много сполучливи снимки. Не по-малко внимание е обърнато и върху Прилепъ и околностьта, която Дофлайнъ е изходилъ та се е качвалъ и на Марковитѣ кули, посетилъ е Варошъ до града, а ходилъ е и на манастира Трескавецъ, който описва като прибавя и особено хубави снимки отъ него. Самиятъ Прилепъ, споредъ автора, не се отличава съ нѣщо особено отъ другитѣ македонски градове, — нито съ черквитѣ, нито съ джамиитѣ си. За Охридъ се говори отдѣлно и сетне за Охридското езеро съ огледъ и къмъ рибното му богатство (554—575). Г. Дофлайнъ не е пропусналъ да изтъкне главнитѣ забележителности на града, както се вижда и отъ погоре изброенитѣ охридски снимки, а главно старитѣ архитектурни черковни паметници; разказва отъ историята на града, за сегашното му население, което намира българско, следъ което по численость идѣли „аромънитѣ“, което е неточно, защото, види се, за турското градско население не е билъ добре осведоменъ. Освенъ картинитѣ въ черно дадена е въ цветна репродукция картина на живописната черква Св. Иванъ, която е на брѣга надъ самото езеро. Говори се и за Струга въ връзка съ Охридското езеро, за рибитѣ и другата фауна, която специално е интересувала автора.

Л. Милетичъ.

Tache Papahagi, Images d'ethnographie roumaine (daco-roumaine et aroumaine). Tome premier. 318 photographies, avec texte français et roumain. (Bucaresti) 1928. Gr. 8^{1}, 173.

Авторътъ на тоя етнографски албумъ — „Образи по ромънската етнография“, — Таке Папахаджи, по рождение аромънинъ отъ Авдела, Епиръ, сега доцентъ въ Букурещкия университетъ, е познатъ вече като издатель на една „Аромънска антология“ (Antologie aromânească, București 1922) и на едно изследване върху „Езика и фолклора на Марамурешъ“ (Graiul și folklorul Maramureșului, București 1925, издание на Ромънската академия). Тия две работи вече свидетелствуватъ за широкия интересъ на автора къмъ езика и бита не само на своитѣ родни аромъни, но и на дакоромънитѣ. Това се вижда добре и отъ токо-що излѣзлия първи томъ на поменатия етнографски албумъ, гдето сѫ застѫпени и двата по-голѣми клона ромъни — дакоромънитѣ (стр. 9—112) и аромънитѣ (стр. 113—178).

Отъ краткия предговоръ — на френски и на ромънски, както сж и надписитѣ подъ отдѣлнитѣ фотографски снимки — се вижда, че авторътъ усърдно се е заелъ да изучи еднитѣ и другитѣ въ езиково, етнографско и фолклорно отношение чрезъ пжтуване главно презъ ваканционното време. Етнография и фолклоръ като понятия би трѣбвало собствено да се покриватъ; досегашната научна работа е довела обаче до известно разграничение между тѣхъ, и то поради специалната область, която биде обхваната отъ фолклорнитѣ издиряния. Има учени, които като в診ематъ предъ видъ, че фолкорътъ има за предметъ изучването духовната култура на народа, предоставятъ на етнографията веществената култура. За това разграничение държи и г. Папахаджи, споредъ когото „фолклорътъ изследва това, което е абстрактно или флуидно и което, изобщо, може да бжде схванато съ помощьта на чуването, до като етнографията изучва онова, което е конкретно, доловимо съ виждане и пипане“ (стр. 3). Съ други думи, пѣсень и мелодия, отъ една страна, и музикаленъ инструментъ (свирка, кавалъ и пр.), отъ друга; хороводна пѣсень, свирня — хоро, и под. Съ това се и опредѣля характерътъ на етнографскитѣ изучвания на г. Папахаджи, покрай езиковнитѣ и фолклорнитѣ, съ помощьта на единъ малъкъ фотографически апаратъ, въ пропжтуванитѣ отъ него презъ последнитѣ години области. Съ изключение на единъ кжтъ отъ северозападна Молдова (окр. Пятра), и отъ Мала Влахия (окр. Горжъ), това сж все покрайнини отъ новоприсъединенитѣ къмъ Ромъния земи: крайнитѣ северозападни окржзи Сату маре, Марамурешъ и Самешъ, южна Буковина (окр. Къмпулунгъ) и южна Трансилвания (окр. Сибинъ, Фагарашъ и областитѣ на т. н. падурени и моци). Отъ аромънскитѣ селища въ албума сж представени тия по планината Пиндъ (Гърция) на т. н. фаршериоти въ южна Албания. Съ огледъ къмъ това и албумътъ е раздѣленъ на две части: една — „образи по дакоромънската етнография“ (images d'ethnographie daco-roumaine), и друга — „образи по аромънската етнография“ (images d'ethnographie aroumaine). Планътъ на автора е да издаде още два, а може би и три тома образи, въ които да бждатъ представени и останалитѣ ромънски области, подиръ което ще излѣзе специаленъ томъ, въ който „ще бжде изученъ отъ гледище етнографско, езиковно и художествено, както и отъ гледище историческо, географско и пр. всичкиятъ материалъ отъ томоветѣ, които го предхождатъ“ (с. 6). Затова сега, за по-бърза ориентировка, подъ всѣка фотография е поставенъ кратъкъ текстъ на френски и ромънски, обикновено едно изречение, гдето се изтъква най-характерното въ изображението. Общо взето, тия текстове сж сполучливи. Въ нѣкои отъ тѣхъ обаче се отразява добре манталитетътъ, който господствува въ ромънската наука изобщо. Така на стр. 31 подъ изображението на една стара жена въ народно облѣкло отъ с. Лелесе (окр. Хунйедоара, въ западнитѣ Карпати), четемъ: „при вида на тая старица, мисъльта ни води къмъ автохтонния елементъ на Дакия“. Или на стр. 34, гдето има два образа: *a* — мжжъ отъ с. Репедя (Марамурешъ) и *b* — другъ отъ манастира Путна въ Буковина (окр. Радовицъ). Подъ първия отъ тѣхъ стои написано: „Драгушъ воевода, основатель на Молдова, би се позналъ добре между своитѣ наследници“, а подъ втория продължение: „—сѫщо както Стефанъ Велики би се появилъ нѣкога между своитѣ молдовани“. Съ това авторътъ иска да изтъкне приликата на фотографиранитѣ селяни съ изображенията на тия молдавски воеводи, както се намиратъ въ стари манастирски фрески.

Въ първата часть на тоя албумъ сѫ представени най-напредъ въ 55 образи „типътъ и облѣклото“ въ посоченитѣ части отъ Ромъния (стр. 11—38), повечето изображения на жени, отколкото на мѫже. Освенъ на общия характеръ на облѣклото, внимание е обърнато и на отдѣлни части, напр. на плетенето косата и покриването главата, на обуването краката съ особенъ видъ „опинци“ и под. Подиръ това следватъ 64 образи на „жилището и неговитѣ принадлежности. Занятия“ (стр. 40—70), гдето виждаме снимки на кѫщи и сгради, обикновено външенъ изгледъ, рѣдко вѫтрешна наредба, малко изгледи на села или на отдѣлни селища; нѣколко снимки дървенъ сѫдъ за чукане соль, просо и под., дървено орѫдие за вадене масло отъ семена, еднодръвни лодки (luntre или cin) по нѣкои ромънски рѣки Олтъ и Сомешъ; особено грижливо сѫ представени въ изображения занятията на жената — предене, сукане, тъкане и пр. Въ една група сѫ събрани нѣколко изображиния на „черкви и праздниченъ животъ“ (стр. 71—82), първитѣ отъ които приличатъ много на дървенитѣ черкви у малоруситѣ въ севернитѣ Карпати, нѣщо, което важи впрочемъ и за жилищата въ сравнение съ жилищата на околнитѣ народи, малоруси и маджари, па се срѣща и по-далечъ у словацитѣ и попляцитѣ. Подробно е представенъ „пастирскиятъ животъ“ (стр. 83—112) въ 59 изображения на всестранния животъ — облѣкло, сгради, стока, работа, почивка и праздниченъ животъ — на овчаритѣ мокани въ южнитѣ Карпати (окр Сибинъ, Горжъ и Брашовъ).

Въ сѫщото подраздѣление следватъ подиръ туй образитѣ за типа и облѣклото, жилището и покѫщнината, занаятията, черквитѣ праздничния животъ и пастирството у аромънитѣ.

Внимателното проучване на изображенията въ тоя албумъ открива множество прилики въ отдѣлни части на простонародния животъ съ околнитѣ на ромънитѣ народи, особено съ това, което се знае и у насъ; често пѫти дори за това, което би се счело на пръвъ погледъ за типично ромънско, се намиратъ поразителни аналогии у насъ, дори нерѣдко съ сѫщото славянско наименование. Въ това отношение албумътъ на г. Панахаджи, ако и незавършенъ още, представя цененъ приносъ не само къмъ етнографията на ромънскитѣ земи, но и на Балканския полуостровъ изобщо.

Ст. Романски.

Kurt Hielscher, Jugoslavien. Slovenien, Kroatien, Dalmatien, Montenegro, Hezegowina, Bosnien, Serbien. — Landschaft, Baukunst, Volksleben. Abbildungen in Kupfertiefdruck. Verlag Ernst Wasmuth A. G. Berlin. 1926. Fol. 192 стр.

Подъ горното заглавие е изваденъ единъ разкошенъ албумъ, съдържащъ твърде художествено възпроизведени фотографии (въ бакъренъ дълбокъ печатъ) отъ пейзажи, архитектурни паметници, народни носии и народни типове, които г. Куртъ Хилшеръ самъ е снималъ като е пѫтувалъ по Югославия, както той е нарекълъ съ това общо име карлството на сърби, хървати и словенци. Една година преди общата война авторътъ, на пѫть за Египетъ, е споходилъ Дубровникъ (Рагуза) и тогава се явило у него желание да се запознае по-отблизу съ далматинското крайбрѣжие и хинтерланда му. Желанието сетне му се посрещнало съ подобно и на „югославянскосо“ правителство, което го паканило да пропѫтува „като неговъ гость“ цѣлата страна и да приготви едно издание, каквито сѫ неговитѣ преди това публикувани отъ тоя родъ върху Германия, Испания и Италия. Въ Бѣлградъ правителството му дало на разположение автомобилъ, преводчикъ и всички други улеснения за неговата работа. Хилшеръ е на мнение, че е успѣлъ чрезъ своитѣ снимки да даде едно сбито, общо впечатление за особеноститѣ на странате. Да бѫде изчерпателенъ, било мѫчна работа па и не ималъ такова намѣрение. Отъ своитѣ 1200 снимки е подбралъ само изваденитѣ въ албума 192, всѣка отъ които заема цѣла страница. Въ наредбата на картинитѣ се следи пѫтуването му отъ северъ на югъ — отъ Словенско презъ Хърватско, Далмация, Черна Гора, Херцеговина къмъ Босна и Сърбия. Разбира се, че въ последната авторътъ включва и Македония, безъ да споменува негде името ѝ. Отъ предговора се вижда, че авторътъ има слаби понятия за историята и етнографията нс Балканскитѣ земи, което напълно се потвърдява и отъ съдържанието на самия албумъ, но при все това премълчаването името на Македония, когато редомъ се изброяватъ съ името си отдѣлни провинци като Далмация, Босна, Херцеговина, очевидно не е случайно опущение.

Безъ съмнение, албумътъ, що се отнася до картинитѣ, представя съвършенство на сегашната досежна техника и е най-хубавиятъ отъ издаденитѣ за Балканскитѣ страни. Обаче що се отнася до съдържанието, албумътъ никакъ не предава едно „общо впечатление“ за земитѣ, които съставляватъ днешната „Югославия,“ както си мисли г. Хилшеръ. Може напротивъ да се каже, че въ него твърде непълно и едностранчиво сѫ представени последнитѣ. Най-много и най-хубви картини сѫ дадени отъ Далмация, Босна и Херцеговина. Интересно е, че отъ бившата Сърбия нищо не е дадено съ изключение на две снимки — една, представяща въ тъменъ силуетъ града Бѣлградъ, гледанъ отъ р. Сава, а другата — крепостни стени отъ Смедрево, — и толкова. Веднага следватъ снимки отъ Македония, а именно отъ Скопско: горниятъ градъ съ Вардара, долината на р. Треска, две скопски джамии, турски гробища, черквата въ манастира Матка, проломътъ на рѣката Треска при

Матка, хоро на селяни и селянки отъ Скопско, черковенъ съборъ въ чифлика Бардовци, селянитѣ отъ околностьта му, единъ турчинъ, продавачъ на лимонада, народна мѫжка и женска носия отъ Скопско и скопска Черна гора, мѫжъ и жена съ малко дете въ люлка, натоварена на магаре, група момченца и момиченца (135—151). Подиръ това идатъ картини отъ Призренъ — часть отъ града съ калето на върха, джамия, пакъ часть отъ града съ насядали кадъни, часть отъ калето, циганско семейство, пазаръ въ Призренъ, призренска женска носия (№№ 152—159). Следватъ картини отъ Дяковица, отъ Ипекъ — джамия и градски часовникъ, часть отъ града, нова кѫща въ старински стилъ, манасттрска черква при Ипекъ и общъ изгледъ на Дечанския, манастиръ. Отъ албанската граница сѫ снети оригинални стари албански гробища съ високи груби камъни като надгробни паметници и единъ пограниченъ пазачъ на пѫтя покрай една най-първобитна колиба (№ 160—167).

Следващитѣ картини пакъ ни връщатъ въ Македония: хубава снимка на манастира св. Арахангелъ при Прилепъ, гледанъ отъ вънъ и друга — отъ двора къмъ манастирското здание, Плетварскиятъ проходъ, изгледъ отъ Охридъ и езерото; впрегнати волове, биволско стадо, градъ Велесъ; гр. Щипъ — съ много хубави четири снимки отъ Ново-село, въ които сѫ извадени интересни двоетажни кѫщи; прости колиби при Куманово и при Кратово. Отъ града Кратово има седемь много хубави снимки (№№ 168—192). Всико на Македония се падатъ въ албума 42 снимки, докато отъ сѫщинска Сърбия, както се каза, има само две, о отъ Стара Сърбия 15 снимки. Впечатлението за неосведоменитѣ ще бѫде, че въ сѫщность Сърбия е въ Македония, толкова повече, че картинитѣ сѫ наредени изпремѣсено съ картини отъ Сърбия и стара Сърбия. Снимкитѣ отъ Щипъ и Кратово сѫ най-хубавитѣ, извадени отъ тѣзи мѣста досега въ подобни издания, докато напротивъ охридскитѣ сѫ съвсемъ несполучливи и недостатъчни. Отъ града Охридъ сѫ дадени само две малки махаленски части, следъ които идатъ една мизерна колиба вънъ отъ града и една снимка, представяща два чуна край езерото. А живописнитѣ кѫщи, черкви и манастири съвсемъ ги нѣма, нѣма и чудесната гледка на цѣлия градъ, гледанъ отъ морето, която е една отъ най-живописнитѣ въ тоя родъ. Чудно е, че авторътъ, който е ималъ на разположение всички срѣдства за да види и снеме най-хубавото въ страната, който толкова много е пѫтувалъ по свѣта и очевидно не е лишенъ отъ естетиченъ усѣтъ, тъкмо тукъ е направилъ такъвъ едностранчивъ и съ нищо неоправданъ изборъ изъ своята сбирка на македонскитѣ си снимки. Мѣсто никакъ не му е липсвало, щомъ е можалъ да вмѣсти въ албума сравнително не малко съвсемъ неинтересни пейзажни картини, снимки на разни цигани, стада и полусрутени колиби. Народнитѣ носии отъ Македония съ изключание на носии отъ Скопско, не сѫ представени. Видѣхме, че самата Сърбия съвсемъ я нѣма въ албума, а снимкитѣ отъ Босна показватъ, че автора сѫ интересували главно мухамеданитѣ и циганитѣ. Далмация и хърватското приморие сѫ показани главно въ архитектурни художествени римски и италиянски паметници. Изобщо въ албума славянитѣ се губятъ. Забележително е, че подобно впечатление правятъ и други художествени издания отъ тоя родъ на чузди автори, които на Изтокъ предимно търсятъ екзотичното, примитивното, така, че у всички сѫ на особена почить циганитѣ и тѣхнитѣ колиби, или пъкъ пъстри пазарни сцени, турци и туркини. И вкусътъ на г. Хилшеръ, главно що се отнася до чисто Балканскитѣ земи, представени въ албума му, не е отишелъ много по-далечъ.

Л. Милетичъ.

Д. Талевъ, Усилни години. Романъ. Часть първа. Въ дрезгавината на утрото, София, 1928, 8° 173. Цена 45 л.

Въ последно време се появиха последователно нѣколко сбирки разкази изъ македонския животъ както и първа часть отъ единъ романъ. Не бихме казали, че Македония е намѣрила тукъ своя идеаленъ образъ. Общото впечатление отъ тия книги е по-скоро това, че тѣ сѫ преди всичко изразъ на силната обичь къмъ страждущата родина, на идеализма, който ражда въ Македония герои и светци. Македонската епопея още не е намѣрила своитѣ вдъхновени рапсоди. Може би трѣбва да мине време, да настане успокоение, за да дойдатъ до съзвучие събития и епизоди, да заживѣятъ извънъ момента, който ги е родилъ, та да прозремъ това, което ги е създало, чиято еманация сѫ тѣ — душата на Македония. Въ всѣки случай, докато се дойде до творенията, които ще я разкриятъ, нужни сѫ предвестницитѣ, нужни сѫ тия опити, въ които тая богата тема се набелязва и оформя.

Най-смѣлиятъ опитъ безспорно е романътъ на Д. Талевъ, Усилни години. Смѣлъ, защото е първиятъ опитъ да се даде въ широкитѣ рамки на романа епопеята на македонската борба. Но отъ това, което проличава въ издадената до сега първа часть на романа, не се долавя новото и силното, което такъвъ единъ романъ трѣбваше — и можеше — да има.

Д. Талевъ ни връща сѣкашъ къмъ „Подъ игото". При това, безъ да постига сочностьта, пластиката на Вазова. Не единъ белегъ — външенъ и вѫтрешенъ — натрапва тая прилика: и прологътъ, нарисуванъ на доста театралния фонъ на една нощна буря, съ звѣрствата на турцитѣ, напомня познатата картина въ Подъ игото, когато Краличътъ намира подслонъ отъ бурята въ воденицата и се намѣсва въ сцената съ турцитѣ; и учителската срѣда, въ която изпъква оригиналната фигура на Виларова, който ни подсѣща за Соколова; и появяването на „госта" (Смиловъ), който се установява като учитель въ селото съ скритата мисия на апостолъ, — сѣкашъ ни връщатъ ехото на познатъ и любимъ гласъ. Вѣрно е, че Подъ игото мѫчно би могло да бѫде надминато. Но тъкмо за това трѣбваше младиятъ авторъ да потърси другъ пѫть, по който да ни води. Разказътъ му за тия „усилни години" тече сѣкашъ твърде спокойно, съ оня малко добродушенъ тонъ на Подъ игото, който днесъ лесно може да бѫде заглушенъ, да остане незабелязанъ всрѣдъ залиситѣ и нервнитѣ крѣсъци на новото време. И най-сетне, македонската борба — трѣбва да признаемъ това — има единъ своеобразенъ патосъ, който тукъ, въ първата часть, не се чувствува. Дано е успѣлъ г-нъ Талевъ да го даде въ по-нататъшното развитие на романа си. За сега трѣбва да кажемъ, че личи грижата на младия авторъ да даде изисканъ езикъ и стегната композиция. Това би могло да се каже особено за пролога.

Може би прибързани сѫ тия бележки за едно недовършено дѣло. Но ако ние търсимъ въ него и по-вече, отколкото обещава това показва само, колко е нарасълъ интересътъ къмъ една такава книга, въ която нѣкой ще разкрие на свѣта трагичната обичь на македонцитѣ къмъ тѣхната родина, несъкрушимата сила въ душитѣ на нейнитѣ синове и фанатичната имъ вѣра въ нейното спасение.

Три сбирки македонски разкази.

1. **Н. Джеровъ. На югъ.** Македонски разкази. София, 1928, 8⁰, 97. Цена 25 лева.

Отъ истински лиризъмъ, задъ който се усѣща чистиятъ изворъ на вдъхновена обичь къмъ родината, копнежъ, ту свѣтълъ и трепетенъ като молитва, ту залутанъ като птица, която безпомощно бие криле за да отлети къмъ родния югъ, е изтъкана сбирката разкази На югъ отъ Н. Джеровъ. И горчевина има въ нея, безсилна мѫка отъ видено и преживяно и неулегнало още, та намѣста нескриваната тенденциозность въ разказа накърнява художествената цена. Но — пакъ ще кажемъ: за да засияе нѣкога образътъ на Македония въ храма на изкуството нужно е да бѫде лелѣянъ той въ сърцата на тия, що непосрѣдствено изживяватъ болезненитѣ ѝ тръпки днесъ.

Спомени, картини отъ родния Охридъ, отъ детството (Охридска вечерь, Войвода, Малкиятъ куриеръ), разказани просто и задушевно; епизоди, скицирани бѣгло, въ които най-назначителниятъ моментъ разкрива трагичния патосъ въ душата на македонската майка (Майка, Майчино проклятие, Сърцето, което вижда и пр.); фанатичната обичь къмъ родната земя (Шепа родна пръсть); черната мѫка на робитѣ (По жетва, Пролѣть); грѣхътъ на предателя (Продадена душа, Майчино проклятие и пр.), И накрай нѣколко дребни скици, озаглавени За пѣсни, сѣкашъ нѣколко листа, откѫснати отъ пѫтния бележникъ, запазили дъха на цвѣтята, откѫснати пѫтемъ — за споменъ — въ родния край. Мѣркатъ се образи на бабички и старци, на млади девойки и всички се сливатъ въ единъ образъ — простъ и свежъ, — македонската народна пѣсень.

2. **Кръстьо Веляновъ, Милко Ралинъ, Бойко, — Въ бури.** Разкази изъ македонската освободителна борба. София, 1926, 16⁰, 156. Цена 15 л.

Твърде много сбирки съ разкази навалиха българската книжнина въ последнитѣ две-три години. Много звани, а малко избрани!.. И между тѣхъ, притулени, три сбирки македонски разкази. Не споменаваме тукъ такива, които, израсли въ буритѣ на освободителната война, водятъ пакъ низъ Македония, като разказватъ бледо малки епизоди, напр. Изгрѣвътъ на свободата, отъ В. Узуновъ и пр.

Всичко топло и добро, което може да се каже за сбирката „Въ бури“ на тримата млади писатели, почти е казано въ предговора отъ Б. Зографовъ. Ако бихме подложили на по-тънка преценка работитѣ имъ, биха изпъкнали особеноститѣ на всѣки единъ отъ тѣхъ, достойнствата и недостатъцитѣ, каквито иматъ тия първи опити. Но не е това задачата на тая кратка бележка.

Не бихме казали, че сѫ нѣщо ново и оригинално. Липсва имъ замахъ, нѣматъ сѣкашъ още индивидуалность, — тѣ си приличатъ едни на други като близки роднини и все пакъ всѣки разказъ и всѣки авторъ носи нѣщо ценно.

Кръстьо Веляновъ е успѣлъ въ двата си първи разказа: „Босилко“ и „Свобода или смърть“ да нарисува — и то просто, съ нѣколко линии само, интересни и свежи образи. Такъвъ е напр. чичо Велко въ разказа Босилко. Нещастия се трупатъ върху главата му, но страданията не го смазватъ, а още повече го каляватъ: „Когато донесоха вестьта, че Гюрчинъ, вториятъ му синъ, е убитъ и главата му отнесена на показъ, чичо Велко сне калпакъ, прекръсти се, сключи вежди още по-силно и не ги отключи вече“. Задъ тия „сключени вежди“ отчаянието се превръща въ героично решение — да отдаде всичко, и последното си чедо Босилко за свободата. Босилко загинва и смъртьта му е героична пѣсень. Въ „Свобода или смърть“ умѣло е нарисуванъ Гунче, нѣкогашенъ комита, загубилъ всрѣдъ физическитѣ и морални страдания разума си. „Гунче бѣше мургавъ, съ черни, слѣти вежди, подъ които свѣтѣха тъмни, помѫтени очи. Тия очи никога не гледаха право и увѣрено, и ако нѣкой случайно доловѣше погледа имъ, оставаше съ мѫчителното впечатление за нѣщо безумно, страхливо и разкѫсано“. Но когато пламва въстанието, тая загубена душа намира себе си и Гунче загинва като герой.

По-несигуренъ въ композицията, подчиненъ твърде силно на патриотичното си увлѣчение, е Милко Ралинъ, който и въ двата си разказа не успѣва да превърне въ траенъ образъ това, което се мѣрка като споменъ предъ погледа му.

Близъкъ нему по маниеръ, но съ по-силно подчертанъ лиризъмъ е Бойко. Неговитѣ разкази сѫ малки лирически поемки, напр. Гората се разлистя — намѣста съ сгѫстени бои, съ задъхани слова (Майчина клетва).

3. **Кирилъ Искровъ, Ножътъ.** Разкази. Книга първа. София, 16^{0} 165. Цена 25 л.

Трѣбва да споменемъ и третата сбирка — Ножътъ, отъ Кирилъ Искровъ. Вдъхновенъ отъ героичнитѣ спомени за боя при височината Ножътъ, — „Македонската Шипка“, авторътъ разказва епизоди изъ освободителната война, въ които основната тема е героичниятъ патриотизъмъ на освободители и поробени. Той рисува ту четницитѣ, които се сражаватъ на Ножа, ту храбростьта на македонската жена, та дори и на македонското дете (Майка, Малкиятъ разузнавачъ, Малкото другарче и пр.); или пъкъ разкрива скритата въ сърдцата на воюващитѣ нѣжность и скрьбь по родното огнище (Неизвестнитѣ).

Малкитѣ интриги, които се разкриватъ въ разказитѣ, не сѫ лишени отъ интересъ, но носятъ случаенъ характеръ, а главно — страдатъ откъмъ езикъ. Често пѫти усилието на автора да намѣри художественъ образъ за мисъльта си го води до пресилени образи напр.: „мъртвиятъ градъ на Ножа перѣше своитѣ чукари“... до стилистични грѣшки („Обрѫча вече отъ аскера се сключваше“). Неумѣнието да се изразява създава и такива лишени отъ смисълъ пасажи: „Ужасъ, казиното е оборъ. Планинитѣ съ материали: греди, дъски, ламарина и следа не останала отъ тѣхъ“, (с. 159). Най-сетне има и безвкусици като: „Бѣласица флиртува съ Кожухъ“ (с. 161), „Двата Близнаци[1] съ долепени снаги тръпнатъ, тѣ танцуватъ шими. Ей Богу, шими. Танцуватъ [подъ тихитѣ стонове на вечерната пѣсень“ и пр.

Художественото слово е опасно орѫдие — преди всичко за неопитната рѫка, която си служи съ него.

Мария Милетичъ-Букурещлиева.

Излѣзли брошури по въпроса за правата на българскитѣ малцинства:

Aperçu historique de la question macédonienne (Отъ „Comité National de l’Union des associations des émigrés macédoniens en Bulgarie“), Sofia, 1928, 8⁰, 60.

Mémoire sur la situation actuelle de la minorité bulgare en Yougoslavie et en Grèce (Отъ „Association bulgare pour la paix et la Société des Nations“), Sofia, 1928, 8⁰, 15.

Bulgares et Yougoslaves (Langue, religion, traditions, aspect politique, état actuel). Belgrade, 1928, 8⁰, 48. (Отъ „Association yougoslave pour la Société des Nations“).

Les Bulgares macédoniens et les Serbes (En réponse à la brochure „Bulgares et Yougoslaves“, éditée par l’association yougoslave pour la Société des Nations“, 1928), Sofia, 8⁰, 48. (Отъ Association bulgare pour la Société des Nations).

Tachauer Boleslaw, La question macédonienne dans sa phase actuelle. Extrait de la „Revue de Hongrie“ (Издание на „Comité National de l’Union des associations des émigrés macédoniens en Bujgarie“). Sofia, 1928, 8⁰, 24.

Les minorités bulgares dans la Dobroudja du sud (Réponse à l’exposé du gouvernement roumain sur les causes de la situation dans cette province, publié par la S. d. N. sous le titre „Les Minorités en Roumanie“ (Отъ „Association bulgare pour la paix et la S. d. N.“, Sofia, 8⁰, 36.

Les Bulgares de Bessarabie (Изд. на „Union des Bulgares de Bessarabie en Bulgarie“). Sofia, 1928, 8⁰, 35.

Кръсто Веляновъ, Днешната политическо постановка на македонския въпросъ (Библиотека „Устремъ“ № 5), София, 16⁰, 52.

---

[1] Близнеци — планински върхове.

[illegible]

[illegible]

[illegible]:

Aperçu historique de la question macédonienne (Izd. „Comité National de l'Union des associations des émigrés macédoniens en Bulgarie"), Sofia, 1925, 8°, 60.

Mémoire sur la situation actuelle de la minorité bulgare en Yougoslavie et en Grèce (Izd. „Association bulgare pour la paix et la Société des Nations"), Sofia, 1926, 8°, 12.

Bulgares et Yougoslaves. [illegible] politique [illegible] (Izd. „Association bulgare pour la Société des Nations").

Les Bulgares macédoniens et les Serbes (En réponse à la brochure „Bulgares et Yougoslaves", éditée par l'Association yougoslave pour la Société des Nations", 1926), Sofia, 8°, 8. (Izd. Association bulgare pour la Société des Nations).

Tschakar [illegible], La question macédonienne dans sa phase actuelle. Extrait de la „Revue de Hongrie" (Izd. „Comité National de l'Union des associations des émigrés macédoniens en Bulgarie"), Sofia, 1926, 8°, 24.

Les minorités bulgares dans la Dobroudja du sud (Réponse à l'exposé du gouvernement roumain sur les causes de la situation dans cette province, publié par la S. d. N. sous le titre „Les Minorités en Roumanie" (Izd. „Association bulgare pour la paix et la S. d. N."), Sofia, 8°, 26.

Les Bulgares de Bessarabie (Izd. „Union des bulgares de Bessarabie en Bulgarie"), Sofia, 1926, 8°, 32.

[illegible] [illegible]

---

[1] [illegible]

Résumés des articles de la revue.

Prof. N. P. Blagoev, Déliane et l'insurrection soulevée par lui en Moravie et en Macédoine contre Byzance.

Déliane est un personnage historique important et l'insurrection qu'il souleva en 1040 en Moravie et en Macédoine contre Byzance a été d'une grande signification politique et nationale pour les Bulgares. Il n'y a pas eu jusqu'à présent une étude spéciale sur Déliane — les historiens en parlent très brièvement. C'est cette lacune que M-r le prof. Blagoev a voulu combler, dans la mesure du possible, par son étude. Il commence par rapporter les informations que donnent sur Déliane les sources historiques byzantines, de même que quelques historiens contemporains, après quoi il passe à l'exposition même de la question. Il établit d'abord que Déliane était le fils du tzar bulgare Gavril-Radomir, fils du tzar Samouïl. Sa mère était la fille du roi des Hongrois, Géza; encore enceinte de Déliane, elle fut obligée de divorcer. Selon l'auteur, Déliane est né au début du XI siècle, et en 1040, quand il souleva l'insurrection, c'était déjà un homme mûr d'environ 40 ans; M-r Blagoev suppose encore que le lieu de naissance de Déliane fut la Macédoine. Son enfance il la passa en Hongrie, où sa mère vivait auprès de son frère, le roi de Hongrie, S-t Stéfan. Ici, Délian reçut probablement une bonne instruction militaire. L'auteur n'est pas d'accord avec les historiens byzantins Skilitza et Pselos qui nient que Déliane était un descendant direct du tzar bulgare Samouïl. Il considère également comme erronée l'opinion de Zonara selon laquelle Déliane était le fils illégitime du frère de Samouïl, Aaron. Selon lui, l'historien Fr. Ratchki a raison en considérant que les informations de Skilitza au sujet de l'origine de Déliane tirent leur source de la haine nationale contre le peuple bulgare et de la crainte suscitée par ses efforts pour recouvrir son indépendance politique. Cependant, toujours selon M-r Blagoev, Ratchki, lui-aussi, fait une erreur en admettant que Déliane aurait été l'un des cinq fils du tzar Gavril-Radomir qui, avec sa mère et ses deux sœurs, en 1018, se serait présenté à l'empereur byzantin Vassili II, dans son camp devant la ville d'Ohrida, alors qu'en réalité ce fut la tzarine Maria, veuve du tzar Ivan-Vladislav, qui s'y rendit avec trois de ses fils et six filles; la mère de Déliane se trouvait à cette époque, ainsi que nous l'avons dit, en Hongrie.

M-r Blagoev soutient qu'à son baptême, Déliane reçut seulement son nom bulgare Déliane, et non Doliane (Δολιάνος), comme le transmettent les chroniqueurs byzantins Pselos et Zonara, ou le nom Péter comme le dit Skilitza.

Déliane, selon le témoignage de Pselos aussi, était un homme capable, sage, guerrier et un grand agitateur. Une année avant l'insurrection bulgare en Moravie, le prince de Zeta proclama l'insurrection dans sa principauté; mais M-r Blagoev ne partage pas l'opinion de M-r Ratchki, selon laquelle il y aurait eu un lien entre les deux insurrections, et il soutient que Déliane a agi indépendamment. Quand Déliane apprit que tout le peuple bulgare voulait se soulever contre Byzance, il passa, avec une bande armée, de la Hongrie en Bulgarie et ici, soutenu par le gouvernement hongrois souleva l'insurrection en Moravie. Les Bulgares se groupèrent avec enthousiasme autour de Déliane qu'ils proclamèrent tzar, sachant que par son origine il appartenait à la famille des tzars bulgares. Après avoir délivré la Moravie, Déliane se dirigea vers la ville de Skopié, où il trouva également un plein appui auprès de la population bulgare, de sorte qu'il lui fut facile de s'emparer de Nich et de Skopié. La révolte des armées byzantines à Dratch qui passèrent du côté bulgare, proclamèrent comme tzar le bulgare Tihomir et plus tard se joignirent aux insurgés de Déliane, M-r Blagoev l'explique, en disant qu'une grande partie des soldats des garnisons byzantines en Macédoine devait être formée par des Bulgares macédoniens. Pour éviter le gouvernement de deux chefs, Déliane exprima le désir que les armées reconnûssent comme tzar l'un des deux, lui ou Tihomir; les armées choisirent Déliane et Tihomir fut tué. Après quoi Déliane partit pour Salonique, où se trouvait l'empereur byzantin Mihaïl IV; dès que celui-ci fut informé de l'expédition des Bulgares, il s'enfuit à Byzance. Alors, son homme de confiance, Manouil Ivatz, fils du vaillant voïvoda bulgare Ivatz, trahit l'empereur et passa dans le camp de Déliane, qui plus tard se retira de Salonique et dirigea l'insurrection en Macédoine. M-r Blagoev examine en ses détails cette insurrection, dont le résultat fut que, dans l'espace d'une année, toutes les terres bulgares furent délivrées. Déliane se trouvait au sommet de la gloire quand s'abattirent sur lui des revers tragiques, dont la cause fut un nouveau personnage — Aloussian, second fils d'Aaron, qui, tout d'un coup, arriva au camp militaire de Déliane, près de la petite ville actuelle d'Ostrov, en Macédoine. Aloussian s'était enfui en secret de Byzance où il était interné. Déliane le reçut avec confiance et partagea avec lui le pouvoir royal, craignant que dans le peuple ne se fit une scission, Aloussian étant, lui aussi, de la famille des tzars. Sous le commandement d'Aloussian fut entreprise une vigoureuse attaque de Salonique que les Bulgares avaient réussi à maintenir en état de siège prolongé. Cependant Aloussian ne dirigea pas l'assaut comme il le fallait, fut complètement battu par les armées de Salonique et put à grand peine retourner avec le petit nombre de soldats sauvés auprès de Déliane. A la suite de cette catastrophe de Salonique, entre Déliane et Aloussian naquit la méfiance et la haine; Déliane soupçonna même ce dernier de trahison. C'est pourquoi Aloussian, après s'être concerté avec quelques uns de ses confidents, invita Déliane à un festin et là lui fit crever les yeux; après quoi, il s'enfuit auprès de l'empereur Mihaïl IV, à Mossinopolis. M-r Blagoev en rapportant cette information de Skilitza, nous donne aussi une autre version de ces mêmes événements, due à Pselos, selon laquelle

Aloussian ne se serait pas immédiatement réfugié auprès de l'empereur de Bysance, mais aurait lutté contre lui, aurait été battu et aurait trouvé le salut en fuyant. Ici, Pselos confond probablement les derniers événements avec la défaite d'Aloussian devant Salonique. Plus loin, M-r Blagoev explique comment Déliane a dû être fait prisonnier par l'empereur Mihaïl IV; selon Skilitza, ce dernier est parvenu jusqu'à Prilèpe, a détruit ses fortifications et a dispersé l'armée. Les informations des sources byzantines se rapportant à ces événements sont en désaccord. Pselos et Kekavmen parlent de combats qui auraient eu lieu entre Déliane et les armées impériales. Kekavmen fait surtout ressortir la bravoure dans ces batailles du prince norvégien Arald, plus tard roi de Norvège, qui, de 1033 à 1043, fut au service militaire de Byzance. L'empereur Mihaïl rentra triomphalement à Constantinople amenant avec lui comme prisonniers Déliane aveugle et plusieurs boyards bulgares. C'est là, probablelent, qu'est mort Déliane.

Dans sa conclusion, M-r Blagoev fait l'examen critique de la situation dans laquelle se trouvait Byzance et les Etats voisins au moment où Déliane organisait l'insurrection. Le coup porté aux Bulgares par l'empereur Mihaïl acheva l'œuvre de l'empereur Vassilli II. Si l'insurrection de Déliane avait été couronnée de succès, il est possible que l'histoire de la Bulgarie se serait déroulée dans une toute autre voie, favorable au peuple bulgare, qui aurait reussi à conserver la puissance de son Etat jusqu'au bout.

D-r Vladislav Alexiev, Apport à l'histoire des relations juridiques byzantino-bulgares. L'Eklogue au point de vue des successions, II.

L'Empire Romain d'Orient, dévasté et dépeuplé par les fréquentes incursions des barbares, s'est vu obligé d'ouvrir largement ses frontières danubiennes aux tribus slaves qui bientôt occupèrent toute la région située entre le Danube et la Mer Egée et qui, grâce à leur tenacité au travail et leur attachement au sol, devinrent un élément important dans les nouvelles formatiens ethniques et sociales de Byzance dans ses domaines européens. S'étant adaptés aux nouvelles conditions sociales, les slaves n'ont pu ne pas exercer une certaine influence sur la vie de l'empire, et plus particulièrement sur certaines de ses institutions juridiques. Par suite de cette influence slave, jointe à l'influence déjà ressentie de la nouvelle ère chrétienne, le droit byzantin de l'époque de empereurs Isauriens du VIII siècle s'est sensiblement écarté du droit romain qui, après la chute de l'Empire d'Occident, continua à être en vigueur dans l'Empire d'Orient. Le droit codifié par Justinien avec ses principes juridiques clairs et précis dut, dans certains cas, céder le pas à toute une série de conceptions juridiques, les plus intéressantes datant du VIII-ème siècle — dans l'Eclogue, dont la jurisprudence était en vigeur sur les terres peuplées par les Slaves bulgares avant même la constitution définitive de l'ancien Etat bulgare. Les traductions de l'Eklogue faites en slavo-bulgare au temps des apôtres de la littérature slave, les frères de Salonique Sts Cyrile et Méthode — seconde moitié du IX-ème siècle

—, viennent simplement confirmer par écrit le droit déjà admis en Bulgarie. Les porteurs de la civilisation bulgare, traducteurs de l'Eklogue qui connaissaient parfaitemement Byzance et la culture byzantine, n'ont traduit de l'Eclogue en slavon-bulgare. que ce qui était strictement indispensable aux conditions bulgares. Il est évident que les traducteurs et les compilateurs du droit de l'Eklogue se rendaient compte que les rapports juridiques compliqués établis dans l'Empire Byzantin étaient peu appropriés, dans leur ensemble, aux conditions bulgares. Voici pourquoi, endehors des dispositions pénales faisant l'objet du chapitre XVIII de l'Eklogue, ils n'ont traduit que quelques unes de ses dispositions, les plus importantes en matière civile, en premier lieu le chapitre sur les successions et les successions par testament. Justement ces dispositions del'Eclogue sur les successions par testament constituent l'un des chapitres les plus caractéristiques de ce monument juridique bysantin du VIII-ème siècle, car elles nous permettent de relever l'influence slave exercée sur la droit de l'Eclogue et expliquent, d'autre part, la facilité avec laquelle le droit bulgare ancien s'est adapté aux principes de ce droit. Cette adaptation ne s'est pourtant pas accomplie sans certaines modifications: les mutations de certains textes montrent que les traducteurs avaient une mesure slave propre pour établir la portée des dispositions en matière civile de l'Eklogue et la possibilité de leur application en Bulgarie.

Les principes qui régissent le droit successoral de l'Eklogue ne se différencient pas sensiblement de ceux qui forment la base en cette matière dans le droit bulgare: le père, chef de la famille, en sa qualité de testataire, ne repartit pas ses biens en pleine liberté d'action, mais il doit se conformer aux conceptions slaves qui donnent toute possibilité à chacun des membres de la famille de former une nouvelle famile propre. Dans le cas où le père testataire néglige ces conceptions slaves sur le droit successoral et passe outre, la répartition des biens de la succession s'effectue sur base des stipulations de la loi. Avec un soin digne d'admiration, les différentes dispositions de l'Eklogue entourent de toutes garanties possibles les droits des enfants sur la succession et préservent ces droits contre tout abus de la part du testataire, tout en considérant avec plus de faveur les intérêts de la famille que ceux de l'individu — principes juridiques qui rappellent les formes les plus anciennes du droit romain, abandonnées dans le droit prétorien et le droit de Justinien. Dans le droit slave, la famille jouit de droits plus étendus que l'individu. La puissance paternelle est limitée. Chacun des membres de la famille ne peut disposer sans réserve que des seuls biens acquis en propre. Le testataire est tenu de sauvegarder la famille et le foyer familial, comme tels. En conséquence, les restrictions apportées aux legs faits en faveur de personnes étrangères à la famille sont très grandes. Ces legs ne sont admis que dans certains cas exceptionnels. Mais même en pareils cas les enfants ont droit à leur part légale. Ces derniers ne peuvent en aucun cas être privés du droit à la succession, sauf s'ils sont coupables des sévices graves envers le testataire. Toutes ces dispositions tellemen caractéristiques qui rapprochent le droit de l'Eklogue des conceptions juridiques slaves, font entièrement défaut ou se présentent sous un autre aspect dans le droit de Justinien, de même qu'ils font défaut dans le droit byzantin ultérieur.

Les règles juridiques de l'Eklogue sur la transmision des biens p r voie testamentaire, quoiqu'elles n'aient pu se dérober entièrement à l'influence du droit romain codifiés par Justinien — comme il appert d'ailleurs de la préface de l'Eklogue — se sont transplantées en Bulgarie après avoir subi l'infuence des conceptions slaves. Comme telles, ces règles juridiques sont très caractéristiques dans le droit bulgare ancien.

L'étude sur les successions ne constituent d'ailleurs qu'une part très limitée dans le domaine de l'étude du droit de l'Eklogue, tel qu'il a été appliqué en Bulgarie.

Iv. Snégarov, La ville d'Ohrida. Aperçu historique.

M-r Snégarov dans cette suite de l'étude commencée dans le № 1 de notre revue, continue l'histoire de la vie de l'archevêque Kalinik à Ohrida, après son retour d'exil. Il était en bonnes relations avec ses ouailles bulgares, savait probablement leur langue et agissait au mieux de leurs intérêts. Le successeur de Kalinik, le métropolitain Iossif (1843), fut accueilli solenellement par la population d'Ohrida. Il resta peu de temps dans cette ville; en 1847 il y avait déjà un nouveau métropolitain, Dionissi, homme instruit qui s'efforçait d'élever au point de vue religieux ses ouailles, mais qui avait lui-même des défauts — c'était un grand buveur — ce qui provoqua l'indignation de la population. Cependant, Dionissi se maintint à Ohrida jusqu'en 1859, année où il fut remplacé par Ioaniki, d'origine albanaise, né à Elbassan. Plus loin, l'auteur, autant que le lui permettent le peu d'informations dont il dispose, suit l'évolution du mouvement national à Ohrida où s'éveillaient de plus en plus les esprits, se manifestait le désir du livre bulgare et s'avivait la douleur au souvenir du patriarcat national perdu. Il y avait à Ohrida des familles bulgares fort influentes, mêmes auprès des autorités, par exemple la famille Robev, qui luttaient contre les métropolitains qui déplaisaient au peuple, tel que cela avait été le cas pour Dionissï. C'est à elles qu'avait été dû le remplacement de ce dernier par l'Albanais Ioaniki qui gagna la confiance du peuple, en se comportant très bien envers lui. A cette époque, chez les Ohridéens se renforça le désir d'avoir un évêque de nationalité bulgare. Le mécontentement contre l'autorité du Phanar s'accrût et le moindre motif devenait suffisant pour qu'éclatât un mouvement populaire. C'est ce qui arriva à la mort de Ioanikï: les Ohridéens insistèrent auprès du patriarcat pour qu'il leur fut envoyé comme métropolitain Avksenti de Véless qui connaissait les mœurs locales et était un bon pasteur. Le patriarcat ayant refusé et ayant voulu imposer une autre personne, les Ohridéens, après beaucoup de protestations et de pourparlers, déclarèrent que, s'ils n'obtenaient pas satisfaction, ils passeraient dans l'Eglise catholique. Malgré cela, le patriarcat nomma celui qu'il avait choisi—le métropolitain Méléti, contre lequel les Ohridéens se déclarèrent catégoriquement. Méléti arriva à Ohrida le 9 août 1860. Une lutte ardente commença contre lui, qui, après beaucoup de péripéties, en 1862, entra dans une phase décisive. En 1864, à Ohrida fut convoquée une grande assemblée diocésaine dont les représentants décidèrent de chasser Mélétia et juèrent de travailler dans ce but en plein accord. Après beaucoup de luttes, provoquées par l'obstination du patriarcat, le 10 juillet 1867, le peuple et les prêtres refusèrent de reconnaitre Méléti comme métropolitain. Une assemblée de milliers d'assistants résolut de demander au sultan d'instituer de nouveau l'archevêché d'Ohrida, et informa de cette résolution les représentants bulgares qui luttaient à Constantinople pour la cause de l'Eglise nationale bulgare. Ces derniers répondirent qu'ils étaient pleinement d'accord avec la demande des Ohridéens au sujet du rétablissement de l'archevêché d'Ohrida, qui, en tant qu'Eglise autocéphale, aurait sous sa juridiction spirituelle tout le peuple bulgare, et qu'ils espéraient que ce désir de la nation serait réalisé. De son côté Méléti faisait tout son possible pour maintenir, avec l'aide des autorités turques locales, sa situation. Mais ce fut en vain — le peuple forma une communauté religieuse distincte, qui fut déclarée officiellement le 24 août 1869. Elle s'empara de toutes les églises d'Ohrida, de sorte que Méléti fut obligé de s'arranger une petite chapelle dans la demeure d'un de ses prêtres. En même temps fut fondée une salle de lecture bulgare. Bientôt, à Constantinople, fut résolue la question de l'Eglise bulgare nationale, ce qui fut accueilli à Ohrida avec une joie indescriptible. La 8 mars 1870, le firman du sultan, par lequel était institué l'Exarachat bulgare, fut lu dans l'église S-t Climent avec grande solennité. Quoique dans le firman il ne fut pas fait mention de l'évêché d'Ohrida, celui-ci, en vertu de l'article 10, se considérait déjà comme un évêché placé sous la juridiction de l'Exarchat; comme délégué d'Ohrida au Conseil ecclésiastique national de Constantinople fut envoyé Milé Mantcheff avec la mission de hâter l'envoi d'un évêque bulgare à Ohrida.

Cependant la lutte avec Méléti n'était pas encore terminée. Ce dernier recourut à toutes sortes de moyens incorrects pour obliger les Ohridéens à rentrer sous sa juridiction spirituelle, mais il resta impuissant devant l'unanimité de la volonté populaire. Sur la décision de la commune, le 27 juillet 1871, dans l'église S-t Climent, le prêtre Bandeff prononça l'anathème sur tout Bulgare qui parlerait ou aurait des relations avec les grécomanes. Par ses intrigues auprès des autorités turques, Méléti réussit a faire emprisonner beauconp de Bulgares, en disant que dans quelques uns des livres liturgiques employés dans les églises bulgares d'Ohrida était mentionné le tzar de Russie. Le 22 mars 1874, Méléti, avant l'arrivée du métropolitain bulgare, essaya, avec l'aide de l'armée turque, de s'emparer de l'église S-t Climent. La population entière, sans excepter les femmes, forma un épais cordon autour de l'église et la défendit avec intrépidité. Méléti réussit pourtant à s'emparer de l'église et de l'école, mais par là n'obtint aucun avantage. Le métropolitain bulgare Natanaïl envoyé par l'Exarchat fut reçu solennellement par la population d'Ohrida le 14 avril 1874. Cet événement fut le triomphe du bulgarisme à Ohrida. Les autorités turques rendirent bientôt aux Bulgares la cathédrale accaparée par Méléti. En 1873 fut remis aux Bulgares le monastère historique S-t Naoum. Le métropolitain Natanaïl, pendant la guerre turco-russe, fut exilé en Asie Mineure par le gouvernement turc qui, même après la guerre, ne lui permit pas de rentrer à Ohrida, de sorte que jusqu'en 1890 il n'y eût pas dans cette ville d'épiscope. Malgré tout, les Bulgares conservèrent les droits de l'Eglise et de l'Ecole nationales recouvrés et c'est en vain que les grécomanes s'efforcèrent de reprendre leur ancienne situation. De même, ce fut en vain que la propagande serbe tâcha de se frayer une voie jusqu'à cette région bulgare, la plus éloignée. Les premiers essais de la propagande serbe datent de 1872, quand des instituteurs serbes apparûrent à Ohrida et proposèrent aux habitants d'enseigner gratuitement ; mais leur proposition fut rejetée.

M-r Snégarov explique, en s'appuyant sur des données précises, que le succès de la lutte pour l'Eglise nationale était étroitement lié à la situation économique de la ville d'Ohrida. En outre des métiers, parmi lesquels celui de l'exécution de vêtements d'hommes en fourrure était très florissant et donnait de bons revenus, à Ohrida s'était beaucoup développé le commerce des peaux qui était devenu la source principale de la prospérité de cette ville. Ohrida était en relations d'affaires surtout avec Leipzig pour où étaient exportées des peaux de la Macédoine, qui, de son côté, en importait de Leipzig en grande quantité. Cependant, après la construction des voies ferrées en Turquie la pelleterie commença à dépérir à cause de la concurence des fabriques européennes et parce que les vêtements européens se portèrent de plus en plus. N'étant plus un grand centre de pelleterie, Ohrida commença à décliner économiquement. La pêche, par suite du manque de méthode, s'affaiblit aussi, ce qui amena une crise économique ; il s'ensuivit une forte émigration d'Ohrida, surtout des Bulgares plus éveillés qui partirent à l'étranger chercher du travail. M-r Snégarov nous confirme cela à l'aide de données statistiques. Depuis qu'Ohrida est tombée sous la domination serbe, sa décadence économique n'a fait qu'accroître, de sorte que, selon l'auteur, Ohrida représente maintenant un tableau encore plus triste que durant la guerre mondiale.

M-r Snégarov termine en montrant la part qu'ont pris les Ohridéens dans le mouvement révolutionnaire pour la délivrance de la Macédoine, dont les débuts datent des premières anneés suivant la guerre russo-turque de 1878. En 1880 apparûrent les premières bandes revolutionnaires dans les régions d'Ohrida, de Déber et de Kitchévo. En 1881, les Turcs découvrirent la conspiration, et les poursuites, les arrestations, les envois en exil commencèrent. Après l'institution, en 1893, de l'Organisation révolutionnaire intérieure macédonienne, Ohrida devint l'un des plus importants centres révolutionnaires. L'auteur donne des détails sur l'évolution du mouvement révolutionnaire dans la région d'Ohrida dans les orageuses années qui suivirent, et surtout à l'époque de l'insurrection générale macédonienne de 1903, dans laquelle la région d'Ohrida, par la part qu'elle y prit et le nombre dé victimes qu'elle donna, occupa la première place, après la région de Bitolé et Kostour—42 villages des environs d'Ohrida furent brûlés, 13144 personnes restèrent sans toit. Même après la triste issue de l'insurrection, Ohrida continua à prendre une part active dans la lutte pour la délivrance. Les Ohridéens combattirent, en tant que volontaires, pendant la guerre interalliée de 1913, contre les Serbes et les Grcs ; pendant la guerre mondiale, les Ohridéens et les Débraniens formèrent un bataillon de volontaires dans la division macédonienne bulgare qui combattit sur le front macédonien.

K. G. Perlitchev, Complément à la caractéristique de Grigor S. Perlitchev.

L'auteur complète la caractéristique du poète et écrivain macédonien bien connu Grigor S. Perlitchev par de nouveaux détails sur sa vie et son œuvre d'écrivain. D'après des souvenirs personnels, l'auteur décrit G. S. Perlitchev comme un père sévère et très soucieux de l'éducation de ses enfants. Les livres que Perlitchev, dont l'instruction classique avait été acquise à Athènes, aimait à lire prouvent que parmi les Bulgares macédoniens d'Ohrida les plus instruits il tenait la première place. Perlitchev par la fermeté de ses convictions et de son caractère, par son exigeance et sa sévérité s'imposait partout. Ces traits se reflètent aussi dans son œuvre littéraire, surtont dans son auto-biographie. L'auteur démontre ce qu'il dit du caractère de Perlitchev en citant des épisodes de sa vie et des exemples de ses rapports avec ses élèves.

Perlitchev avait une nature de poète, il aimait beaucoup la musique et aussi les danses. Dans sa traduction de l'Iliade, poussé par sa nature impulsive et suivant son goût esthétique, Perlitchev ne put rester fidèle à l'original et y mêla ses conceptions, ce qui fit que la critique de l'époque se prononça défavorablement sur l'œuvre. Une autre raison de cet insuccès fut la langue littéraire originale, pleine d'amalgames slaves que Perlitcheff avait adoptée, croyant qu'une telle langue, qui serait plus compréhensible à tous les Slaves, pourrait mieux se répandre, et dans ce but il composa même une „grammaire slave" spéciale, afin que cette langue puisse s'apprendre plus facilement. L'auteur nous donne une préface inédite, dont le manuscrit a été conservé, de la seconde traduction de l'Iliade, intitulée „Critique et traducteur". Dans cette préface originale, exposée sous forme de dialogue, Perlitchev explique comment il comprend son rôle de traducteur et aussi ses opinions sur ce que doit être la langue littéraire bulgare. Il entre en polémique avec les critiques, défendant la liberté du traducteur de se conformer en ce qui concerne le vers à la versification des poésies populaires bulgares. Il considère que le traducteur exerce son talent créateur s'il peut rendre le vers de 17 pieds par le vers de 10 pieds, ainsi qu'il l'a fait dans sa traduction de l'Iliade. Les théories que Perlitchev développe dans cette même préface en ce qui concerne le vocabulaire et l'orthographe de la langue adoptée par lui sont également fort originales.

Perlitchev fut un patriote ardent et il tint en éveil l'esprit national non seulement par ses chansons populaires, mais encore par ses discours prononcés en public, enflammés par l'amour de la patrie bulgare, et où, rappelant son passé glorieux, il soulevait l'espoir d'un heureux avenir national. L'auteur donne quelques exemples des discours qui ont été conservés, celui prononcé à Salonique en l'honneur des S-ts Cyrille et Méthode, le discours sur S-t Climent, prononcé à Ohrida, le discours prononcé devant les maîtres et les élèves à Gabrovo.

Perlitcheff a composé 12 chansons sous le titre général „Education“ dont l'auteur donne quelques fragments comme exemples. Perlitcheff attribuait une grande importance à l'éducation et c'est pourquoi il composa — en empruntant surtout à des œuvres originales grecques — un recueil, laissé en manuscrit, qui contient des conseils de bonne éducation pour être suivis au cours de la vie. L'auteur donne comme exemples quelques chapitres de ce recueil: Travail, Sagesse, Vaillance, etc. La langue de Perlitcheff dans ces œuvres en prose est fort intéressante.

Comptes rendus.

F. Dvorník, La vie de Saint Grégoire le Décapolite et les Slaves macédoniens au IX siècle. Paris 1926. — Compte rendu de prof. P. Moutaftchiev.

Le savant tchèque F. Dvorník a fait précéder le texte grec de la vie de Saint Grégoire, publié par lui dans une édition critique, d'une longue introduction (41 pages), où il s'arrête aux passages les plus importants de ce texte. Grégoire le Décapolite est un moine qui vécut au IX siècle, voyagea beaucoup et visita aussi la Macédoine. M-r Dvorník établit qu'il mourût vers 843, mais il laisse ouverte la question; à quelle époque le moine arriva-t-il dans les terres balkaniques? L'auteur du compte rendu, M-r Moutaftchiev, rapporte des données historiques sérieuses d'après lesquelles le plus probable est que Grégoire le Décapolite est venu dans les Etats balkaniques peu après 815, alors que, sous Lev V l'Arménien, l'iconoclasme avait été rétabli. La vie du Décapolite présente un matériel intéressant pour l'étude de l'état culturel de la société byzantine de cette époque; selon l'auteur du compte rendu, M-r Dvornik ne s'en est pas occupé, son intérêt étant absorbé par les informations de la „Vie“ relatives à la situation politique des terres de la Macédoine du Sud. Parmi ces informations, d'une importance spéciale est le récit où il est dit que „dans les montagnes des terres slaves, non loin de Salonique, éclata une grande révolte de l'exarque de la Slavonie de ce pays...“ qui empêcha le Décapolite de visiter ces montagnes, Sous le nom de „Slavonie“ les Byzantins désignaient au IX siècle les terres des différents peuples slaves en Macédoine, à la tête desquels étaient placés leurs rois ou princes (*ῥῆγες ἄρχοντες*). M-r Dvorník confronte avec cette information d'autres venant de différentes sources historiques, relatives aux rapports des tribus slaves dans la Macédoine du sud-est, entre le VII et le IX siècle, avec le gouvernement byzantin, et arrive à une intéressante conclusion sur l'envahissement progressif de la Macédoine jusqu'au lac d'Ohrida même par les Slaves, qui grâce à une lutte opiniâtre, mais sans mener une vraie guerre, réussirent à se libérer, de fait, de la domination de Byzance, impuissante à s'y opposer. L'auteur du compte rendu considère l'étude de M-r Dvorník comme un apport précieux à l'histoire des contrée macédoniennes au début du moyen âge. Mais, d'autre part, il découvre dans le plan général et dans les détails quelques lacunes et erreurs et les indique en s'appuyant sur certains faits et événements notoires que M-r Dvorník n'à pas pris en considération. C'est ainsi que la date 685—687 à laquelle il rapporte le mouvement des slaves contre l'empire et les premiers efforts de celui-ci pour les soumettre n'est pas exacte. L'attaque de Salonique par les Slaves alliés doit être rapportée vers 735—737. M-r Moutaftchiev considère comme erroné dans le livre de M-r Dvorník l'identification de l'expédition entreprise par les armées impériales contre les Slaves, ennemis de Salonique, et l'expédition de Justinien Rinotmet, en 687, alors que la première doit être rapportée vers l'an 737. Toujours selon M-r Moutaftchiev, l'opinion de M-r Dvorník qu'à l'époque de l'iconolasme (746—747), l'extension des Slaves dans la Chalcidique se poursuivit aves succès repose sur une confusion. Dans la Chalcidique les Slaves s'étaient établis dès leur immigration au VII siècle. M-r Moutaftchiev cite à l'appui de cette affirmation d'importantes données historiques. La Macédoine actuelle jusqu'à la rivière Mesta, encore au VII siècle quand s'établirent là les Slaves reçut le nom de „Slavonie" que les écrivains byzantins emploient le plus souvent dans la forme plurielle „les Slavonies" (*αί Σκλαβινίαι*). Elle conserva ce nom jusqu'au IX siècle. A partir de ce siècle, quand la Macédoine actuelle entra dans la constitution de l'ancien Etat bulgare, la désignation Slavonie disparaît, et à partir du XI siècle quand se forma le noyau du royaume de Samouïl, elle représente une région portant le nom „la Bulgarie". Ce nom lui reste également à l'époque du second royaume de Bulgarie, alors que les terres au nord de la chaîne des Balkans sont désignées sous le nom de Zagoré. Il est indubitable selon l'auteur du compte rendu que sous le nom de Bulgarie dans la légende de Kastamonide on comprend la Macédoine actuelle, ce qui signifie que cette légende a été composée à une époque non antérieure au début du XI siècle, c. à d. deux, trois siècles avant l'iconoclasme. Il s'ensuit qu'on doit aussi rectifier l'opinion relative à l'époque à laquelle les Vlahorínchini, mentionnés dans la légende, seraient apparus dans la Chalcidique. Ceci a eu lieu également après le XI siècle. L'opinion selon laquelle ils seraient venus des terres trans-danubiennes doit être rejetée.

L'information historique la plus importante de la vie de Saint Grégoire est incontestablement celle relative à la révolte des Slaves de la Macédoine dans les trente premières années du IX siècle et du campement des armées byzantines dans les regions de la Strouma inférieure et de la Mesta sous le commandement du kessar Alexi Mozélé. M-r Moutaftchiev trouve que c'est avec fondement que M-r Dvorník relie entre eux ces événements et démontre qu'on ne peut les négliger en résolvant le problème des conditions dans lesquelles à cette époque la Macédoine a été réunie à l'Etat bulgare. L'information que l'armée byzantine se trouvait à l'est du lac Tahon et de la Mesta inférieure, et non à Salonique quand éclata la révolte des Slaves dans la région de Salonique, M-r Moutaftchiev l'explique en s'appuyant sur un monument, l'ainsi nommé inscription de Villoison, trouvée dans les ruines de la ville Philippes, que M-r Dvorník ne connait probablement pas. D'après cette inscription on établit qu'à cette époque une armée, probablement considérable, à été dirigée contre la province byzantine située entre la Strouma et la Mesta.

L'histoire des Slaves de la Macédoine jusqu'à leur réunion dans les frontières de l'Etat bulgare au IX siècle est très obscure. Par son ouvrage, M-r Dvornik a forement contribué à l'éclaircir, et c'est pourquoi lui est duè la reconnaissance non seulement des byzantologues, mais aussi des slavistes.

Friedrich Wallisch, Der Atem des Balkans. Vom Leben und Sterben des Balkanmenschen. Leipzig 1928.—Compte rendu par St. Romansky.

Quoique la Péninsule Balkanique soit une partie indivisible de l'Europe, les peuples qui l'habitent sont restés aujourd'hui même à un tel état culturel quant à leur extérieur, leurs conceptions sociales, leur logique et leur morale si différents de ceux propres aux autres européens, qu'elle en présente un coin isolé et excite un intérêt tout particulier chez les voyageurs de l'Europe centrale et occidentale, intérêt qui ne diffère pas beaucoup de celui qu'ils manifestent pour les pays exotiques des autres continents. Bon nombre d'entre ces visiteurs des Balkans publient leurs impressions et leur notes de voyages, très superficielles dans la plupart de cas. Une littérature copieuse sur les peuples de la Péninsule Balkanique, leur vie et leurs mœurs existe aujourd'hui, accrûe surtout après la guerre mondiale et l'effervescence du problème du Proche Orient. Il parait, cependant, que ce n'est pas l'intérêt pur qui pousse ces voyageurs à écrire sur les Balkans. Très souvent ils sont instruments dociles de quelques Etats intéressés qui n'épargnent pas leurs moyens pour déployer une propagande ouverte ou secrète des idées avantageuses pour eux sur les questions balkaniques. L'auteur du compte rendu cite comme exemple le journaliste allemand Wendel. Un autre journaliste allemand, M. Friedrich Wallisch, l'auteur du volume susmentionné „Le souffle du Balkan“ (Der Atem des Balkans), a pris à tâche de faire connaître au monde étranger les pays balkaniques et leur population. Le titre du livre ne justifie nullement la modestie des prétentions de son auteur, sous laquelle il voudrait dissimuler plutôt son ignorance des questions balkaniques. Parce que un livre, ayant pour but une pareille tâche à accomplir, suppose des connaissances étendues sur la Péninsule Balkanique toute entière ou au moins sur les peuples qui l'habitent, ce qu'on ne trouve pas dans le livre de Wallisch. Un écrivain qui veut systématiser les faits de la culture intéllectuelle et matérielle spécifiques des peuples balkaniques doit baser ses conclusions non seulement sur ses observations chez les Serbes ou chez les Monténegrins, et sur ses impressions fugitives de l'Albanie, de la Grèce (Athène) ou de Constantinople, et généraliser ses idées en appliquant aux uns ce qu'il a vu chez les autres. Ainsi, comme il paraît, l'auteur n'a été en Bulgarie que de passage à Sofia, et le peu qu'il en communique il l'a aperçu sans doute par les fenêtres du wagon ou par les haltes brèves aux gares bulgares. Le bouquet qu'il a cueilli de la Bulgarie est trop clairsemé, pour qu'on puisse en juger du „souffle du Balkan“ de ce pays entièrement balkanique. Mais

M. Wallisch accourt aux Serbes et ayant décrit p. ex. leur costume, leur maison etc. il ajoute que chez les Bulgares ces choses-là se „ressemblent“ (v. p. 64—65).

Même dans ses notes d'introductions on voit clairement que les connaissances de l'auteur relatives à la géographie et à l'ethnographie de la Péninsule Balkanique sont tres superficielles et inexactes. Dans la brève caractéristique de la Péninsule, ayant trait à son étendue et à sa situation géographique, il parle d'une „région montagneuse Rouméliennne“, dominée par le plus haut (!) point de la Péninsule, Vitocha, d'une hauteur approximative de 3000 mètres (das rumelische Hochland mit dem 3000 Meter hohen Vitoša, dem höchsten Punkte der Halbinsel, p. 4). Elle n'existe pas cette „région montagneuse Roumélienne“. L'auteur a confondu aussi la Vitocha avec la Rila, qui ne figure même pas dans la carte ajoutée à la fin du livre, où la Vitocha est liée par un massif aux Rhodopes! On trouve aussi des inexactitudes qu'on doit attribuer soit à l'ignorance soit aux considérations quelconques de l'auteur dans la répartition et l'extension des peuples balkaniques. L'auteur du compte rendu cite comme exemple de ce genre l'étendue attribuée aux Turcs et aux Roumains. L'extension des Bulgares est également très vaguement déterminée. Leur nom rappellait à Walisch les anciens possesseurs de cette terre — „les Tatares“ ! Il est très curieux de reste que Wallisch ne souffle mot des Bulgares là où il parle de l'affranchissement des peuples balkaniques du joug turc, en 1878 et même des guerres balkaniques de 1912-1913. Voilà ce qu'il écrit à la page 10 de son livre: „Griechenland gewann als erstes unter den Ländern des Balkans im lahre 1830 seine Freiheit, Montenegro, Serbien und Rumänien wurden 1878 unabhängig, aber erst das Jahr 1913 brachte den völligen Verzicht der Hohen Pforte auf den Balkan (von der Linie Dimotika — Adrianopel — Kirk-Kilisse abgesehen); im selben Jahre wurde der selbständige Staat Albanien errichtet.“ Et c'est tout. Comme si la Bulgarie ne comptait pas parmi les pays balkaniques. Naturellement ce sont des détails qui peuvent s'expliquer, par exemple, avec le caractère du livre tout entier, qui tient non pas à la plénitude et à l'exactitude, mais à la phrase bruyante et à l'effet momentané qu'elle produit.

Il est à noter que Wallisch considère les Serbo-croates comme „la plus grande unité linguistique dans l'Europe sud- orientale“, à savoir „du littoral Egéen, de la Macédoine au sud la région ethnique et dialectale des Serbo-croates s'étend à travers la Serbie proprement dite, le pays albanais jusqu'à la mer Adriatique, au délà de Monténegro“ etc. etc. „jusqu'à la frontière des Aufrichie nouvelle—Burgenland et la Basse Autriche“. Il s'en suit que la Macédoine toute entière est incluse dans la région des Serbo-croates. D'ailleurs Wallisch ne connait pas la Macédoine — le centre des Balkans — car il ne rappelle pas son nom qu'à deux reprises, une fois parlant des comitadjis et des haïdoucs.

Après avoir lu ce livre si bien imprimé, on regrette réellement que des observations curieuses et des descriptions détaillées des faits qui frappent un „européen“ comme spécifiquement balkaniques ne sont pas présentés dans les cadres d'une conception exacte quant aux rapports ethniques de la Péninsule. La préférance donnée aux Yougoslaves ou plus exactement aux Serbes, les renseignements relatifs à leur extension ne laisse aucun doute sur le but poursuivi par l'auteur et sur les perspectives qu'il entrevoit.

N. Iorga, La Roumanie, les Balkans et l'Europe (Voir „L'Esprit international", 1928, № 6. Paris.) — Compte rendu de L. Milétitch.

L'auteur du compte rendu juge que l'article, ci-dessus cité, du prof. Iorga est déplacé dans une revue qui a pour but de cultiver l'esprit de conciliation, de tolérance et d'entente internationales dans l'intérêt général de la paix et du progrès. Cet esprit international, comme le démontre à l'aide d'arguments sérieux M-r C. H. Becker dans le même numéro de cette revue, pourra être crée si, avant tout, on respecte chez chaque peuple son instruction nationale, dont la source est dans son histoire nationale. Il est clair que tant qu'existera cette idée nationale, l'idéologie nationale règnera dans l'enseignement de l'histoire. Selon M-r Becker, les peuples doivent, avant tout, se connaître et apprendre à se respecter les uns les autres. La plus grande erreur est de fermer les yeux devant la réalité des faits et de s'imaginer que seulement par des discours de conciliation, des congres, des visites et une propagande pour la Société des Nations, il sera possible de créer un esprit international. En pleine disharmonie avec ces principes de M-r Becker, qui répondent d'ailleurs aux buts de la revue, se trouve l'article de M-r Iorga, qui, dépouillée des belles phrases sur l'humanité, la prospérité générale, la paix internationale, n'est qu'un article chauviniste, glorifiant la politique impérialiste des peuples vainqueurs et refusant aux vaincus des droits nationaux—niant jusqu'à leur existence même ; tout cela, M-r Iorga le fait d'une façon dissimulée, en comptant sur le manque d'informations de ses lecteurs étrangers. En effet, quelle est la vraie pensée de M-r Iorga, dans les lignes suivants, où il loue les méthodes politiques employées par les Serbes contre les Bulgares macédoniens: „La Serbie a obtenu des territoires macédoniens où elle remplit une œuvre de civilisation aussi rapide que durable qui mérite toute l'attention de ceux qui s'intéressent au bien-être de ces malheureuses populations, tiraillées par des propagandes nationales intolérables jusqu'à la férocité. Ce travail d'européanisation dans le meilleur sens du mot a été souvent aidé par cet élément si intelligent et si actif que sont les Roumains" (c. à d. les Roumains en Macédoine)? L'auteur du compte rendu rapporte encore d'autres phrases de M-r Iorga qui confirment son opinion que la place de cet article n'est pas dans la revue „L'Esprit international".

D-r Franz Doflein, Mazedonien. Iena 1921, 8⁰, 592.—Compte rendu de L. Milétitch.

L'ouvrage de M-r le prof. Leonhard Schultze „Makedonien" dont nous avons fait mention dans notre revue (Année III. № 2) et l'ouvrage de M-r le prof. Fr. Doflein „Mazedonien" se complètent l'un l'autre. Alors que M-r Schultze faisait ses recherches en Macédoine en tant que géographe et ethnographe, M-r Doflein, qui est zoologue, s'intéressait surtout à la faune et à la flore. Cependant, M-r Doflein, circulant parmi la population du pays, n'a pas négligé de noter ses intéressantes observations sur le genre de vie, la nationalité, la langue, les demeures des habitants, particulièrement des Bulgares de la Macédoine. L'auteur du compte rendu juge opportun de les rapporter dans notre revue. Quelques opinions erronées de M-r Doflein, que M-r Milétitch corrige, sont dues à de fausses informations et au faible intérêt de l'auteur pour les questions ethnographiques, ce qu'il reconnait lui-même, en déclarant qu'il n'a nullement approfondi l'étude ethnographique et anthropologique de la population. Cependant, à côté des précieux matériaux concernant sa spécialité qu'il a recueillis, M-r Doflein donne dans son livre d'intéressantes informations ethnographiques. Il a très justement saisi le caractère essentiellement bulgare de la population slave de la Macédoine et il a relevé des détails intéressants de sa vie et de sa culture matérielle et intellectuelle. Dans le monastère Nérézi, il a eu l'occasion de voir toute la population de la région réunie dans une atmosphère de fête, dansant et se réjouissant. M-r Doflein s'est intéressé aux ressources de la population, à son travail. Des 279 photographies de son livre et des 12 tableaux en couleurs, 80 présentent de l'intérêt pour les ethnographes. Sous ce rapport, le livre de M-r Doflein est l'un des plus intéressants qui aient été publiés sur la Macédoine. L'auteur du compte rendu énumère toutes les photographies de ce genre; il fait ressortir la valeur artistique des reproductions due à la libéralité de la maison d'édition Gustav Fischer de Iena, dont sort cette magnifique édition et celle plus récente du prof. Schultze.

Tache Papahagi, Images d'ethnographie roumaine (daco-roumaine et aroumaine). Tome premier. 318 photographies, avec texte français et roumain. (Bucarest) 1928. -- Compte rendu par St. Romansky.

M. Tache Papahagi, aroumain de la région de Pinde, actuellement maître de conférences à la Faculté des Lettres à Bucarest, est connu du monde savant comme auteur d'une antologie roumaine (Antologie aromăneasca, București 1922) et d'une étude sur le dialecte et le folklore de Maramourech (Graiul și folklorul Maramureșului, București 1925, éd. de l'Académie roumaine). Ces deux ouvrages montrent suffisamment le grand intérêt que leur auteur manifeste non seulement pour la langue et la vie de ses compatriotes les Aroumains, mais aussi bien pour les Dacoroumains. Son album ethnographique récemment paru, où sont représentées les deux branches plus considérables des Roumains — les Dacoroumains (p. 9—112) et les Aroumains (p. 113—178)—en fait aussi preuve. Il est le résultat heureux des recherches systématiques entreprises pendant les vacances scolaires des quelques dernières années dans les régions roumaines qui met en lumière leur langue, leur folklore et leur ethnographie. M. Papahagi y distingue le folklore qui „s'occupe de tout ce qui est abstrait ou fluide, de ce qui, en général, peut être perçu par l'ouie," de l'ethnographie qui „étudie ce qui est concret, perceptible par la vue et le toucher" (p. 4 du préface). Ainsi à l'aide de l'appareil photographique il a pu se procurer un nombre considérable de matériaux ethnographiques qui illustrent de divers côtés la vie du peuple roumain et aroumain. Dans le premier tome susmentionné sont représentés quelques districts du territoire nouvellement annexé à la Roumanie: le coin extrême nord-occidental de Roumanie d'aujourd'hui (district de Satu Mare, Maramureș et Someș), une partie de Boukovine (district de Câmpulung) et la Transylvanie sud-occidentale (district Fagaraș, Sibiu, la contrée des Pădureni et le pays des Moţi). De la vieille Roumanie y figurent seulement un district de la Moldavie (Piatra) et une petite partie de la Valachie Mineure (district de Gorj). Des localités aroumaines l'album renferme celles du mont Pinde (Grèce) et celles des Aroumains connus sous le nom de Fărșeroţi. L'auteur nous fait savoir que le reste des régions roumaines formeront le second et le troisième volumes, peut-être aussi le quatrième, et l'ouvrage entier sera complété par un volume, dans lequel sera étudié tout le matériel des volumes précedants au point de vue ethnographique, artistique et linguistique, aussi qu'au point de vue historique, géographique etc. (v. p. 6). C'est pour cela que la légende de chaque cliché ne contient d'autres éclaircissements que ce qui est strictement nécessaire pour en saisir le côté intéressant. L'auteur du compte rendu trouve ces légendès très réussieș, même poétiques, et fait ressortir qu'elles illustrent en même temps la mentalité qui domine aujourd'hui dans la science roumaine. Ainsi à la page 31 sous l'image d'une vieille femme du village Lelese (distr. Huniedoara) on lit: „A la vue de cette vieille femme, nous nous reportons par la pensée à l'élément autochtone de la Dacie". Ou à la page 34 sous l'image d'un paysan du village Repedea (Maramureș): „Draguș-Voda, fondateur de la Moldavie, se reconnaîtrait facilement dans ses descendants", de même que sous la seconde image de la même page: — „tout comme Etienne le Grand dans ses Moldaves". L'auteur veut souligner la ressemblance des paysans photographiés avec les images des voïvodes moldaves comme elles sont peintes dans les fresques des monastères.

Dans la première aussi bien que dans la seconde partie de l'album les images sont groupées de sorte qu'en premier lieu sont placées celles qui illustrent „le type et le costume", ensuite celles de „l'habitation et ses accessoires; occupations", celles de „l'église; la vie aux jours de fête" et à la fin une place très vaste est attribuée à „la vie pastorale". L'auteur du compte rendu fait ressortir le fait intéressant qu'un grand nombre des images montrent des ressemblances avec les mêmes objets chez les peuples voisins des Roumains; on en trouve des analogies frappantes chez les Bulgares avec la même dénomination d'origine slave. En général, ce qui aurait paru comme tipiquement roumain est caractéristique très souvent aussi pour les peuples voisins. Donc, à ce point de vue l'album de M. Papahagi, quoique encore inachévé, présente une précieuse contribution à l'ethnographie non seulement des pays roumains, mais à celle de la Péninsule Balkanique en général.

Kurt Hielscher, Jugoslavien. Slovenien, Kroatien, Dalmatien, Montenegro, Herzegovina, Bosnien. Serbien, Abbildungen in Kupfertiefdruck. Berlin 1926, Fol. 192. — Compte rendu de L. Milétitch.

L'édition de K. Hielscher est un magnifique album de photographies que l'auteur a prises au cours de ces voyages dans les provinces, énumérées plus haut, de la „Yougoslavie", nom sous lequel il désigne le royaume des Serbes, des Croates et des Slovènes. Hielscher a exécuté ce travail sur l'invitation du gouvernement yougoslave qui lui a prêté son concours. L'auteur, comme il le dit lui-même, n'a placé dans son album que 192 des 1200 photographies qu'il a faites, jugeant qu'elles sont suffisantes pour donner une impression d'ensemble des particularités du pays. M-r Milétitch, en ce qui concerne la technique des clichés considère cet album comme le plus artistique de tous ceux, représentant les contrées balkaniques, qui ont parus jusqu'aujourd'hui. Quant aux sujets des photographies, l'auteur du compte rendu, reconnait, qu'à part certaines exceptions, ils sont intéressants par eux-mêmes, mais mal choisis pour représenter la „Serbie". Sous ce nom M-r Hielscher désigne non pas la véritable ancienne Serbie, mais les provinces nouvellement conquises de la Macédoine et la Vieille-Serbie. Le nom de la Macédoine n'est nulle part mentionné, quoique qu'il en soit donné 42 reproductions, tandis que de l'ancien royaume de Serbie il n'en est donné que 2 représentant Belgrade et la forteresse de Smédérevo. Les photographies de la Macédoine sont placées parmi celle de l'ainsi nommée Vieille-Serbie, notamment après des vues de la région de Skopié (p. 135—151) suivent des vues de Prisrène, Diakovitza, Ipek et de la frontière albanaise (152—159), et puis de nouveau des vues de la Macédoine — de Prilèpe, Ohrida, Véless, Kratovo, Chtip etc. (163—192) Les vues de Kratovo et de Chtip sont très belles, tandis que celles d'Ohrida, selon l'auteur du compte rendu, ne sont pas de nature à donner la moindre idée de cette ville si pitoresque et encore moins du ravissant lac d'Ohrida. L'album ne contient aucun des célèbres monument architecturaux de la ville ou des bords de lac. Ce n'est pas la place qui a manquée à l'auteur puisqu'il a mis dans l'album des photographies de tziganes, de troupeaux, de huttes ne présentant aucun intérêt.

La Bosnie est beaucoup mieux représentée, quoique partiellement encore — l'auteur s'intéresse davantage aux mahométans et aux tziganes. Des rivages de la Dalmatie et de la Croatie sont données comparativement les plus belles vues, parmi lesquelles sont surtout mis en valeur les monuments architecturaux romains et italiens. En général les Slaves, soit comme types, soit au point de vue de leurs costumes nationaux et de leurs demeures, sont faiblement représentés dans cet album.

D. Talev, Les rudes années. Roman. I Partie. Sofia, 8⁰, 173. — Compte rendu de Maria Milétitch-Boukourechtlieva.

L'œuvre de M-r Talev présente un intérêt particulier, comme essai de reproduire dans le large cadre du roman l'épopée de la lutte pour la délivrance de la Macédoine. L'auteur du compte rendu trouve dans le plan général et dans certains détails des ressemblances avec le roman „Sous le Joug“ de Vasov, sans que la saveur et l'art de ce dernier soient atteints. D'autre part, le pathétique de la lutte macédonienne n'est pas rendu dans le paisible récit de Talev. Peut-être que ces défauts seront évités dans la seconde partie, le roman n'étant pas achevé. Selon l'auteur du compte rendu, M-r Talev s'est efforcé d'employer une langue choisie.

Trois recueils de nouvelles macédoniennes. — Compte rendu de Maria M. Boukourechtlieva:

1. **N. Djerov, Au sud.** Nouvelles macédoniennes. Sofia, 1928, 8⁰ 97.

Selon l'auteur du compte rendu, les nouvelles de N. Djerov sont imprégnées d'un lyrisme sincère, dont la source est l'amour ardent et la nostalgie de la lointaine patrie — la Macédoine. Et il y a de l'amertume dans ces nouvelles — résultat de malheurs éprouvés, de sorte que dans certains passages le but tendancieux porte atteinte à la valeur artistique du récit. Dans ces nouvelles sont évoqués des souvenirs d'Ohrida la ville natale, des souvenirs d'enfance, racontés simplement et avec âme. Le livre se termine par quelques petites esquisses intitulées „Pour des chansons“ qui semblent des feuillets arrachés du carnet de voyage, ayant conservé un parfum de fleurs cueillies le long du chemin, dans le pays natal, en souvenir. Des silhouettes de vieilles et de vieux, de jeunes filles surgissent, puis tout se confondent dans une seule évocatien—la chanson populaire macédonienne.

2. **Krestio Velianov, Milko Ralin, Boïko, — Dans la tempête.** Récits de la lutte pour la délivrance de la Macédoine. Sofia, 1926, 16⁰, 156.

Selon l'auteur du compte rendu, Krestio Velianoff a réussi dans les deux premiers récits „Bossilko“ et „La liberté ou la mort“ à peindre avec quelques lignes seulement des types intéressants et neufs. Tel est le vieux Velko du premier récit. Les malheurs s'abattent sur lui, mais la douleur ne peut l'écraser: „Quand on lui apporta la nouvelle que Gyourtchin, son second fils, avait été tué et que sa tête avait été emportée pour être exposée, la père Velko enleva son chapeau se signa, fronça encore plus les sourcils et ne les défronça plus“. Derrière ces sourcils froncés, le desespoir se transforme en décision héroïque — de tout donner, jusqu'à son dernier fils, Bossilko, pour la liberté. L'auteur du compte rendu découvre dans l'autre récit aussi des caractéristiques réussies, brèves mais possédant des qualités littéraires. Le second auteur, Boïko, se révèle moins sûr dans la composition, se laissant trop entraîner par le sentiment patriotique. Le troisième auteur lui ressemble par sa manière d'écrire, mais il a plus de lyrisme.

3. **Cyrille Iskrov, Nojet.** Récits. I. Sofia, 16^{0}, 165.

L'auteur, inspiré par les souvenirs héroïques des combats près de „Nojet“ — la „Chipka“ macédonienne, raconte des épisodes de la dernière guerre de délivrance, dont le thème est l'ardent patriotisme des libérateurs et de ceux qui se trouvent sous le joug. Il décrit tantôt les „tchetnitzi“ (membres des bandes révolutionnaires) qui combattent près de „Nojet“, tantôt la bravoure de la femme macédonienne, et même celle de l'enfant macédonien. Les petites intrigues des récits ne sont pas dépourvues d'intérêt, mais n'ont qu'un caractère accidentel. Le côté faible de l'auteur c'est son style et les images souvent forcées par lesquelles il tâche de rendre sa pensée avec art.

Bibliographie des brochures parues sur la question des droits des minorités bulgares.

НАРОДНА
БИБЛИОТЕКА
СКОПИЕ

МАКЕДОНСКИ ПРЕГЛЕДЪ

СПИСАНИЕ ЗА НАУКА, ЛИТЕРАТУРА И ОБЩЕСТВЕНЪ ЖИВОТЪ

ИЗДАВА
МАКЕДОНСКИЯТЪ НАУЧЕНЪ ИНСТИТУТЪ

ГОДИНА IV, КН. 3.

REVUE MACÉDONIENNE

ÉDITION
DE L'INSTITUT SCIENTIFIQUE MACÉDONIEN

ANNÉE IV, FASC. 3.

ДАРЪ
ОТЪ
МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

СОФИЯ — SOFIA
ПЕЧАТНИЦА П. ГЛУШКОВЪ — IMPRIMERIE P. GLOUCHCOFF
1928.

МАКЕДОНСКИ ПРЕГЛЕДЪ

СПИСАНИЕ ЗА НАУКА, ЛИТЕРАТУРА И ОБЩЕСТВЕНЪ ЖИВОТЪ

ИЗДАВА
МАКЕДОНСКИЯТЪ НАУЧЕНЪ ИНСТИТУТЪ

ГОДИНА IV, КН. 3.

REVUE MACÉDONIENNE

ÉDITION
DE L'INSTITUT SCIENTIFIQUE MACÉDONIEN

ANNÉE IV, FASC. 3.

ДАРЪ
ОТЪ
МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

СОФИЯ — SOFIA
ПЕЧАТНИЦА П. ГЛУШКОВЪ — IMPRIMERIE P. GLOUCHCOFF
1928.

СЪДЪРЖАНИЕ.

Стр.

Д-ръ К. Кожухаровъ. Отъ Цариградската конференция до руско-турската война 1877 г. Дипломатическа студия . . 1

Проф. Ив. Снѣгаровъ, Градъ Охридъ. Исторически очеркъ . . 57

Проф. Геза Фехеръ, Първата поява на прабългаритѣ въ Македония. Обяснение на името *Κοῦβερ* 89

Н. Тенчевъ, Султанъ Мехмедъ V въ Скопье и българскитѣ училища 99

Л. Милетичъ, Изявление на Македонската емиграция до славянския съборъ въ София, 1910 г. 105

Ст. Романски, Български пѣсни съ грѣцко писмо отъ Македония изъ архивата на Верковича 110

Рецензии и книгопись.

Colonel L. Lamouche, Qinze ans d'histoire balkanique (1904—1912), Paris, 1928, 234. (Полковникъ Л. Ламушъ, Петнадесеть години балканска история 1904—1918. Парижъ). — Рецензия отъ Л. Милетичъ. 155

Cesare Spellanzon, La Questione d'Oriente. Vinti e vincitori nei Balcani. Milano, 1926, 369 (Чезаре Спеланцонъ, Победени и победители на Балканитѣ. Милано 1926). — Рецензия отъ Л. Милетичъ 162

Dott. Minco Scipcovensky, Bulgaria. Riesumazioni storiche e considerazioni politiche ed economico-finanziarie dal 670 al 1927. Milano 1927, 350 (Д-ръ Минко Шипковенски, България. Историческо резюме и разсжждения политически и стопанствено-финансови за времето отъ 670 до 1627 год. Милано, 1927). — Рец. отъ Л. Милетичъ. 169

Μακεδονία ἤτοι μελέτη ἐθνολογικὴ καὶ οἰκονομικὴ τῆς Μακεδονίας Ἔκδοσις τρίτη. Ἐν Π-εῖ, 1926. «*Ἑταιρεία ὁ Ἑλληνίσμος*», (Македония или етнологическо-економически очеркъ на Македония. Въ Пирея 1926 г. Издание на Дружество Елинизъмъ). — Рец. отъ Влад. Алексиевъ. 173

Γ. Ν. Χαδζιδάκις, Ἀπάντησις πρὸς τὸν Κ. διδάκτορα W. Beschewliew *Ἀθηνᾶ, 1928.* (Г. Н. Хаджидакисъ, Отговоръ на г. проф. В. Бешевлиевъ). — Рец. отъ Д-ръ В. Бешевлиевъ. . . . 178

Французко резюме на съдържанието на книгата. . . . 181—202

TABLE DE MATIÈRES.

Page

D-r K. Kojouharov, De la conférence de Constantinople à la guerre russo-turque de 1877. Étude diplomatique. 1

Prof. Iv. Snégarov, La ville d'Ohrida. Aperçu historique. 57

Prof. Géza Feher, La première apparition des ancêtres des Bulgares en Macédoine. Explication du mot *Κοῦβερ*. . . . 89

N. Tentchev, Le sultan Mehmed V à Uskub et les écoles bulgares. 99

L. Milétitch, La déclaration de l'Emigration macédonienne adressé au congrès slave de Sofia, en 1910. 105

St. Romansky, Chansons bulgares de la Macédoine notés en alphabet grec — des archives de Verković. 110

Comptes rendus.

Colonel L. Lamouche, Quinze ans d'histoire balkanique (1904—1918). Paris, 1928, — Compte rendu de L. Milétitch. . . . 155

Cesare Spellanzon, La Questione d'Oriente. Vinti e vincitori nei Balcani. Milano, 1926.—Compte rendu de L. Milétitch. 162

Dott. Minco N. Scipcovensky, Bulgaria. Riesumazioni storiche e considerazioni politiche et economico-finanziarie dal 670 al 1927. Milano, 1927. — Compte rendu de L. Milétitch. . . 169

Μακεδονία ἤτοι μελέτη ἐθνολογικὴ καὶ οἰκονομικὴ τῆς Μακεδονίας. Ἔκδοσις τρίτη. Εν Π-ει 1926. «Ἑταιρεία ὁ Ἑλληνίσμος» — Compte rendu de Vlad. Alexiev. 173

Γ. Ν. Χατσιδάκις, Ἀπάντησις πρὸς τὸν Κ. διδάκτορα W. Beschewliew. — Compte rendu de D-r V. Béchevliev, ... 178

Résumes des articles de la Revue en français . . . . . 181—202

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СКОПИЕ

ОТЪ ЦАРИГРАДСКАТА КОНФЕРЕНЦИЯ ДО РУСКО-ТУРСКАТА ВОЙНА. 1877 г.

ДИПЛОМАТИЧЕСКА СТУДИЯ

Отъ Д-ръ К. Кожухаровъ.

Поради възбуждението у английското обществено мнение въ следствие на страшнитѣ турски жестокости надъ българското население въ 1876 г. английското правителство се намираше въ невъзможность да подържа Турция. Агитациитѣ на В. Гладстонъ противъ турцитѣ по поводъ на българскитѣ кланета и неговата критика противъ туркофилското поведение на английското правителство бѣха предизвикали въ английското обществено мнение такъво възмущение, че самъ Биконсфилдъ-Дизраели публично бѣ призналъ, че правителството му е загубило довѣрието на страната. При това руското правителство бѣ започнало да се съвещава съ европейскитѣ Сили за една съвмѣстна постѫпка предъ Турция въ полза на българското население, спрямо което жестокитѣ преследвания още продължаваха. Горчаковъ бѣ застаналъ на гледището, че една политика на абсолютично ненамѣсване въ борбата между турското правителство и християнскитѣ му поданици е практически невъзможна, — такава политика би била несъвмѣстима съ честьта и достойнството на християнска Европа.

Между туй бѣ станалъ превратътъ въ Цариградъ на 30 май 1876 год. и провъзгласенъ новъ султанъ. Въ началото на августъ с. г. Горчаковъ съобщилъ въ Виена своята програма: примирие между Сърбия-Черна гора и Портата, свикване на една европейска конференция за условията на окончателенъ миръ и подобрение на положението на християнитѣ въ Босна, Херцеговина и България. Следъ дълга размѣна на мисли между Силитѣ по този въпросъ английското правителство на 11 септемврий с. г. съобщава на руското, че е разположено за да се въстанови мирътъ на Балканитѣ да подържа като база: да не се допуска промѣна въ статуквото на Сърбия; да се въведе административна автономия за Босна и Херцеговина и да се искатъ гаранции отъ административенъ характеръ за бѫдещето управление на България. Това английско предложение, което по принципъ се приема отъ Австрия и Русия, дава поводъ на дълги преговори помежду имъ и съ Турция относително практическото му приложение. Поради постоянната опозиция отъ страна на турското правителство въ Русия расте възбуждението, особено благодарение на агитацията на славянофилскитѣ крѫгове, въ полза на една пряма намѣса на Русия. На 15 октомарий с. г. се състоялъ въ Ливадия голѣмъ короненъ съветъ, въ който се е решило, щото въ случай на окончателенъ разривъ съ Турция обектътъ на военнитѣ операции да бѫде Цариградъ. Между туй военнитѣ действия на Турция и Сърбия още продължаватъ. Подъ натискъ на английското правителство Турция най-сетне решава да предложи едно примирие отъ петь месеца съ Сърбия. Руското правителство решително отхвърля това на 14 октомврий и иска да се даде примирие отъ шесть седмици, за да се решатъ въ този кѫсъ срокъ и важнитѣ въпроси за реформитѣ, които турското правителство очевидно иска да отлага.

Следъ разгромяването на сръбската армия, на 29. октомврий с. г. Русия ултимативно — въ срокъ отъ 48 часа — иска отъ Портата да приеме примирие за 6 седмици. Портата отстѫпва. Царь Александъть II въ Ливадия предъ английския посланикъ заявява, че положението на работитѣ въ Турция е непоносимо, че той ще бѫде принуденъ, ако Европа би отказала да действува съ твърдость и енергия, самъ да действува, като заявява при туй, че нѣма намѣрение да завладява Цариградъ, и ако по необходимость би окупиралъ часть отъ България, това би било само временно.

Следъ това изявление на руския царь и допълнително дадени отъ Горчакова успокоителни увѣрения въ този смисълъ съ заключение, че никой не ще прѣчи на Англия да действува съгласно съ Русия та да сподѣли съ нея признателностьта на християнитѣ, че източниятъ въпросъ не е руски, а европейски въпросъ и че Русия е готова да действува съгласно съ Англия, — английското правителство въ отговоръ на това предлага да се свика една европейска конференция въ Цариградъ върху базата, предложена отъ него при условие, че Силитѣ предварително ще признаятъ цѣлостьта и независимостьта на Турция и че никоя отъ тѣхъ не ще се стреми къмъ завладяване или изключително влияние.

I.

Причини на английското предложение за конференцията. — Руското становище по отношение участието на Турция. — Портата противъ предложението. — Английското поведение по отношение на Турция. — Речьта на Дизраели въ Гюидхалъ. — Речьта на царь Александъръ въ Москва. — Руска мобилизация. — Сольсбъри назначенъ английски делегатъ. — Портата приема конференцията. — Речьта на Бисмаркъ. — Инструкциитѣ на Сольсбъри. — Сольсбъри въ Берлинъ. Разговоритѣ му съ Бисмаркъ и съ кайзера. — Сольсбъри въ Виена и разговоритѣ му съ Андраши. — Впечатленията на Сольсбъри за настроението на европейскитѣ столици. — Горчаковъ и конвенцията. — Нелидовъ въ Букурещъ. — Възгледътъ на Шуваловъ. — Бисмаркъ и конференцията. — Целитѣ на германската политика. — Австрия и конференцията.

Английското предложение за Цариградската конференция, както се каза, бѣ резултатъ на настроението срѣдъ общественото мнение и на обстоятелството, че всички усилия на Дизраели да спечели общественото мнение за една туркофилска политика бѣха пропаднали. Нѣщо повече, несъгласието срѣдъ кабинета не даваше възможность да се следва такава една политика, а отъ друга страна правителството бѣ изгубило довѣрието на общественото мнение, и ако ли работитѣ продължаватъ да се развиватъ по сѫщия начинъ, падането на кабинета можеше да стане неизбѣжно. Конференцията можеше да доведе до единъ компромисъ, да възстанови европейския концертъ и направи възможно отстраняването на единъ руско-турски конфликтъ, но поведението на Дерби и влиянието на Дизраели бѣха насочени къмъ неутрализирането на подобенъ резултатъ. Дизраели гледаше да спечели време при първия удобенъ моментъ да усвои една туркофилска политика, каквато срѣщаше пълното одобрение на кралица Виктория.[1]

Следъ като става ясно, че предложението за конференцията ще бѫде прието, Шуваловъ съобщава на Дерби, че руското правителство ще настоява, щото да се изключатъ турскитѣ представители. Три сѫ били съображенията на руското правителство: 1) нежелателностьта щото Портата да бѫде свидетель на различията, които могатъ да се появятъ между европейскитѣ държави, докато тѣ сѫ били изравнени и резултатътъ предложенъ съвмѣстно; 2) невъзможността да се получатъ доказателства за истинското положение на турскитѣ провинции въ присжтствието на турски представители и 3) дипломатическото правило, че конференцията въ Цариградъ ще трѣбва да се председателствува отъ турския пълномощникъ, което би поставило представителитѣ на Силитѣ въ едно фалшиво положение.[1]

---

[1] Rose J. Holland. The development of the European nations. 1870—1921. New-York and London. 1922. v.I. p. 208.

Между това Портата не губи време да покаже намѣрението си да се противопостави на конференцията по принципъ, посрѣдствомъ старата практика на нови обещания. На 13 октомврий турскиятъ посланикъ въ Лондонъ съобщава на Дерби новитѣ съобщения отъ „сериозенъ и практически характеръ“, като откровено добавя, че Портата щѣла да употрѣби всички срѣдства на противодействие въ свръзка съ всѣки проектъ, който би ималъ за обектъ да я принуди да се отклони отъ своя курсъ.[2]

При наличността на предварителното упорство отъ страна на турското правителство, английското правителство отново показва слабость. Вмѣсто да държи единъ езикъ, който би осигурилъ успѣха на конференцията, и вмѣсто да ги уведоми, че и най-отявленитѣ туркофили английски представители не хранятъ никакво довѣрие къмъ турскитѣ обещания, Дерби заявява, че Англия предложила конференцията и една база за разискване по необходимость, защото, ако подобни предложения не били направени, Русия щѣла да интервенира самостоятелно. За извинение на турцитѣ се съобщава руското предложение за окупацията на Босфора, България и Босна. Прокламиранитѣ реформи щѣли да се взематъ подъ внимание, но при сжществующитѣ обстоятелства тѣ били намѣрени за недостатъчни.[3]

Но това не бѣ всичко. Английската флота продължаваше да стои предъ входа на Дарданелитѣ и официозната преса продължаваше да представлява нейното присжтствие като една политическа демонстрация въ полза на Турция. Въ сжщото време, на 9. ноемврий, английскиятъ премиеръ се възползува отъ празненствата въ Гюидхалъ да заплашва Русия съ въорѫжена намѣса на Англия по единъ неоправданъ и бомбастиченъ начинъ.[1]

---

[1] Parl. Papers, — Turkey I. 1877, № 579. Френското правителство е направило едно предложение въ сжщия духъ, вж. ibidem. № 609.

[2] Turkey I. 1877, № 612.

[3] Turkey I. 1877. № 924.

Двадесеть четири часа следъ речьта на Дизраели царьтъ държа своята знаменита речь въ Москва: „Презъ цѣлото мое царуване азъ съмъ се стремилъ да придобия за християнитѣ на изтокъ онова, което справедливостьта налага. За нещастие моитѣ мирни усилия не постигнаха този резултатъ. Една конференция предстои да се събере въ Цариградъ, въ която Русия ще представи своитѣ искания. Ако нейнитѣ усилия не се увѣнчаятъ съ успѣхъ, Русия ще се види принудена да вземе орѫжието, и азъ разчитамъ на подържката на своя народъ.[2]

На 17. ноемврий Русия мобилизира 6 армейски корпуса[3] и на следния денъ Шуваловъ се обяснява съ Дерби по тоя случай. Досегашното протакане отъ страна на Портата и звѣрствата, извършени надъ християнското население, принудили императора да мобилизира часть отъ своята армия, но той не искалъ война и билъ решенъ да стори всичко за да я избѣгне. Но той билъ решенъ сжщо да не спира предъ принципитѣ, признати отъ цѣла Европа като справедливи, хуманни и необходими и които руското обществено мнение е усвоило съ крайна енергия да бждатъ изпълнени и осигурени съ ефикасни гаранции.[1]

---

[1] Times, 10 November, 1876. На 9 ноемврий Disraeli заяви: макаръ английската политика била за миръ, никоя държава не била тъй готова както Англия за война. Ако ли тя влезѣла въ война, това щѣло да бѫде за една права кауза (за свободата, независимостьта и империята си), нейнитѣ ресурси били неизчерпаеми и тя щѣла да воюва докато нейнитѣ права бѫдатъ зачетени. Тая рѣчь бѣ считена за провокация отъ опозицията и бѣ предметъ на остра критика, следъ като руското становище стана известно и когато Русия мобилизира. Мѣркитѣ на Русия бѣха резултатъ отъ тая речь (макаръ речьта на Александъръ II въ смисълъ че ще се употрѣби сила, ако ли конференцията несполучи бѣ произнесена преди речьта на Disraeli да му е била известна) толкова колкото и на политиката на английския кабинетъ отъ самото начало на кризата. Вж. Monypenny W. Fl. — The Life of Benjamin Disraeli, 1910—20 (6 тома) — т. VI. p. p. 9.

[2] Татищевъ С. Спир., Императоръ Александъръ II, его жизнь и царствованiе. С. П-бгъ, (два тома)—т. II. pp. 335 нт.; Loftus — (Series 2), pp. 194 ff.; Turkey I. 1877, № 921. Въ своята речь предъ славянския комитетъ въ Москва на 6 мартъ 1877, Аксаковъ характеризира речьта на царя по следния начинъ: царьтъ говорилъ въ Москва като приемникъ на Ивана III, получаващъ отъ Палеолога герба на Византия и съчетаващъ го съ герба на Москва; като приемникъ на Петра и Екатерина, като вѣнчанъ пазитель на древнитѣ предания и неизмѣнимитѣ исторически завѣти. Споредъ Татищевъ (II, pp. 336 ff.), думитѣ на Аксаковъ били „вѣрно тълкование на настроението“ срѣдъ славянскитѣ крѫгове. Въ свръзка съ рускитѣ военни приготовления, Бисмаркъ е увѣрилъ Salsbury, че руситѣ иматъ сериозни намѣрения да воюватъ, като е добавилъ, че Горчаковъ билъ суетенъ човѣкъ, който искалъ да напусне този свѣтъ посрѣдъ малко „бенгалски огънь“. На темата за Горчаковъ Andrassy е увѣрилъ Salisbury, че предъ него Горчаковъ се е изразилъ, че той желаелъ „mourir non comme une lamp qui file, mais comme une astre qui brille“. Вж. Cecil, Lady Gwendolen, — Life of Robert marquis of Salisbury (2 тома) — p. 103.

[3] Turkey I, 1877, № 1008. Въ втората половина на септемврий е било заповѣдано да се започне подготовката на мобилизация; на 1 ноемврий ст. ст. мобилизацията е била заповѣдана. Въ началото на 1877 дунавската действующа армия е била 133,000 съ 472 орѫдия, а армията за охрана на крайбрѣжието Одеса — 72,000 съ 216 орѫдия. Въ Киевъ, като резервъ на действующата армия — 73,000 съ 210 орѫдия. Кавказката армия се е състояла отъ 122,000 съ 256 орѫдия. Вж. Татищевъ op. c. — II, pp. 337—8.

Въ свръзка съ руската мобилизация Горчаковъ изпраща циркуляръ до европейскитѣ столици, въ който обяснява, че предъ видъ на поведението на Портата, твърдо решенъ да постигне съ всички срѣдства предначертаната отъ великитѣ държави цель за подобрение положението на християнитѣ, царьтъ е мобилизиралъ часть отъ войскитѣ си. Царьтъ не желаелъ война, но нѣмало да се спре предъ нищо за осжществяването на признатитѣ отъ Европа принципи на справедливость и човѣколюбие.[2]

Въ кабинета Дизраели предлага да се изпрати на конференцията Сольсбъри и предложението е било прието, като самъ Сольсбъри е изказалъ готовность, но е настоявалъ щото преди всичко да се уреди въпросътъ съ политиката, която има да се следва. Изглежда, че Сольсбъри е билъ предложенъ поради видното му положение въ кабинета и мнението на опозицията, какво че той не е туркофилъ, и туркофилството на посланика въ Цариградъ Елиотъ[3]. Назначението на Сольсбъри е било посрещнато съ всеобщо одобрение освенъ срѣдъ крайнитѣ туркофили. Отъ друга страна партизанитѣ на емансипирането на християнитѣ сж предполагали Сольсбъри да е повече на тѣхна страна, отколкото той въ сжщность е билъ.

На 20. ноемврий, съ голѣмо нежелание, Портата прие предложението за конференцията. Въ сжщность, европейскитѣ държави, безъ да обрѫщатъ внимание на турскитѣ възражения, бѣха постигнали съгласие и взеха необходимитѣ мѣрки за конференцията. Турция нѣмаше другъ изходъ освенъ да приеме. На сѫщия день Сольсбъри тръгва за Цариградъ и Бисмаркъ заяви въ германския райхстагъ: „Ако конференцията не постигне резултати и ако Русия реши да постигне съ силата на орѫжието онова, което тя не е сполучила да постигне съ мирни срѣдства, ние не ще се противопоставимъ на нейната акция, тъй като обектитѣ, преследвани отъ нея, сѫ и наши обекти“[1].

---

[1] Ibidem № 1011.

[2] Циркуляръ на Горчаковъ 1/13 ноемврий 1876, вж. Татищевъ op. c. — II, pp. 333 ff.

[3] Вж. цитув. съчинение за Salisbury — II, pp. 90 ff.; Disraeli — VI, p. 87. На жена си Salisbury пише, че било въпросъ на честь да не се отказва, макаръ отиването „въ Цариградъ означавало неудобства — морска болесть и неуспѣхъ“. Пращането на Salisbury въ Цариградъ е било преднамѣрено отъ страна на Дизраели, съ цель щото да се спечели той за туркофилската политика. Вж. Disraeli — VI, pp. 93 ff.

Международното положение бѣ напълно уяснено, когато английскиятъ кабинетъ изработи инструкциитѣ на Сольсбъри за конференцията. Тѣзи инструкции бѣха решителни по тонъ и напълно задоволителни, ако ли тѣхното изпълнение имаше да се следва по сѫщия начинъ. Инструкциитѣ констатираха, че прокламирането на реформи отъ страна на Портата не може да се приеме за достатъчно; всѣко очакване на Портата, че силитѣ биха се задоволили съ общи увѣрения, каквито нееднократно сѫ били давани въ миналото, би било напраздно. Силитѣ били въ правото си да искатъ да разгледатъ мѣркитѣ, необходими за реформирането на администрацията и да настояватъ върху достатъчни гаранции за приложението на тѣзи реформи. Сольсбъри е билъ натоваренъ да отхвърли всѣкакви възражения отъ страна на Портата, тъй като цѣлата история на Отоманската империя следъ договора отъ Парижъ доказала, че Портата не е въ състояние да гарантира приложението на реформи, вследствие на което били необходими „външни гаранции“. Единствената резерва на английското правителство се отнася до окупацията на турски територии отъ чужди войски. Накрай се споменува, че Англия е решена да не санкционира потисничество и лошо управление, и ико Портата упорствува, отговорностьта за последствията ще носятъ султанътъ и неговитѣ съветници.[2]

Посещението на европейскитѣ столици отъ Сольсбъри на пѫть за Цариградъ е било идея на Уелския принцъ. Външното министерство е счело това за излишно, но Дизраели го намира за полезно и насърдчава Сольсбъри да направи посещенията.

---

[1] Argyll George Douglas Campbell,— The Eastern question from the treaty of Berlin, 1878, and to the second Afgan war, London, 1871 (2 тома), — т. I, pp. 307—8.

[2] Turkey II, 1877, № 1.; Hertslet — IV, p. 2517. Преди кабинетътъ да е взелъ окончателно решение относно инструкциитѣ, Дерби и Дизраели ги изпращатъ на кралицата за подписъ. Вж. Disraeli — VI pp. 96 op. c. ff.

Въ Парижъ Деказесъ се е изказалъ за една европейска окупация на Босна — отъ Австрия, България — отъ Русия и Македония — отъ Англия, но считалъ, че голѣми затруднения ще се появятъ за постигане на подобно съглашение. Сольсбъри заявява, че Англия не може да приеме окупацията, но не може и да поеме отговорность за едно лошо управление, ето защо ще настоява за гаранция[1].

На Сольсбъри Бисмаркъ заявява, че неговото решение да не се намѣсва въ кризата не означавало неприятелско разположение къмъ Англия. Бисмаркъ заявява, че онова, което Англия се старае да постигне въ Турция, е безнадеждно и непрактично, ето защо той не може да се отклони отъ своя курсъ къмъ единъ обектъ, който той счита за илюзия. Отъ друга страна всѣко предложение на съветъ отъ негова страна би означавало да се изтълкува отъ Русия като заплашване. Бисмаркъ не е вѣрвалъ въ подържането на мира, тъй като Русия достатъчно е напреднала за да не може вече да се оттегли. Той е билъ на мнение сѫщо, че Русия значително подценява трудностьта на онова, което тя е на пѫть да предприеме. Англия можела да се компенсира въ Египетъ, като въ случай на окупация само тя може да окупира Цариградъ. На нѣколко пѫти Бисмаркъ настойчиво съветва, щото Англия да не бърза съ своитѣ решения и да не предприема постѫпки още въ началото на руската акция, тъй като сами събитията изглежда ще сложатъ край на тая акция. Когато Русия започне да чувствтва изтощение, тя ще стане отзивчива на умѣрени предложения. Никоя държава, която не командува моретата, не ще може да задържи Цариградъ, ето защо Англия може да чака и да не започва една война съ Русия, освенъ когато това бѫде абсолютно необходимо.[2]

---

[1] Salisbury — II, pp. 94 ff. (до Дерби, 21 ноемврий 1876).

[2] Salisbury — II, p, 96 (до Дерби, 23 декемрий). Споредъ рапорта на руския посланикъ въ Берлинъ, на срещата си съ Сольсбъри, Бисмаркъ е заявилъ, че географическото положение на Германия я принуждава да има много приятели, ето защо тя се старае да пази приятелството си и на никаква цена не ще пожертвува приятелството си съ Русия, което било изпитано на дѣло. Англия се опитвала да впрегне Германия въ своята колесница, но такава роля не била по германския вкусъ и не оставало, освенъ Англия сама да се впрегне въ своята ко-

На Сольсбъри кайзерътъ е заявилъ, че ако ли се предвидятъ гаранции за реформитѣ, една окупация ще може да се предотврати. Кайзерътъ е заявилъ, че въ случай на различие между Русия и Англия, Германия ще пази абсолютенъ неутралитетъ. Кайзерътъ е обяснилъ, че той не е въ състояние да упражни влияние върху Александъръ II въ полза на мира, но частно той е говорилъ на царя и е получилъ задоволителни увѣрения. Сольсбъри е заявилъ, че ако Русия не настоява на окупация, надеждата да се постигне едно споразумение е голѣма, тъй като Англия сжщо желае реформитѣ и гаранции за тѣхното приложение[1].

Общото впечатление на Сольсбъри отъ посѣщението му въ Берлинъ е било, че Бисмаркъ желае запазването на мира между Русия и Англия. На сжщото мнение е билъ и английскиятъ посланикъ. И двамата сж стигнали до това убеждение не само отъ категоричнитѣ заявления на Бисмаркъ въ този смисълъ, но и отъ неговата аргументация. Той не само не далъ

лесница. Сольсбъри изказалъ опасение, че предстоящата конференция ще пропадне безъ да постигне цельта си. Бисмаркъ допускалъ подобна възможность, като добавилъ, че и въ такъвъ случай интереситѣ на Англия все още не ще бждатъ засегнати и тя не трѣбва да вземе прибързани и крайни решения, тъй като тѣ биха се указали безвъзвратни и съвършено ненуждни предвидъ на увѣренията на царя. Ако даже Русия воюва, и въ такъвъ случай Англия може да остане спокойна. Въ такъвъ случай Русия ще се яви изпълнитель на европейскитѣ решения, която роля Германия не ще ѝ оспори. Сольсбъри отвърналъ, че ако Русия заемѣла Цариградъ, щѣло да бжде трудно да се изкара отъ тамъ, ето защо било необходимо да бжде изпреварена. Бисмаркъ отговорилъ, че Александъръ II не иска Цариградъ, и ако даже бжде принуденъ да го окупира, той ще го напусне. Вж. Татищевъ — II, pp. 311 ff. Сольсбъри е останалъ подъ впечатлението, че Бисмаркъ не е изпитвалъ любовь къмъ Русия, шегувалъ се е относно Горчаковъ и като да е изпитвалъ удоволствие отъ обстоятелството, че последниятъ си навлича една голѣма беля съ навлизането въ България. За Андраши Бисмаркъ се е изказалъ приятелски, но се е забелязвало известно презрение въ езика му. Сольсбъри е останалъ подъ впечатлението, че Бисмаркъ ще подкрепи всѣко практическо разрешение на спора, но той не вѣрвалъ въ успѣха на конференцията, ето защо се занимавалъ съ начина, по който ще трѣбва да се разпредѣлятъ турскитѣ земи: Египетъ — на Англия, България — на Русия, Турцитѣ въ Стамбулъ, а останалото на Гърция. (Salisbury — II, p. 91). Въ свръзка съ разговора си съ Сольсбъри, Бисмаркъ е заявилъ на френския посланикъ, че ако Русия и Англия постигнатъ съгласие, най-сериозната опасность ще бжде отстранена. Той споменалъ на Сольсбъри, въ случай Русия реши да окупира България, една военна манифестация би била достатъчна. Бисмаркъ е билъ съ впечатлението, че Англия ще се задоволи съ временна окупация на Цариградъ. Вж. Hanotaux Gabriel, Contemporary France. Westminster, 1903 1909 (4 т.) — IV, p. 1269.

[1] Salisbury — II, p. 98; Татищевъ — II, p. 342.

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СКОПИЕ

никакво насърдчение на Англия да възприеме едно силно опозиционно становище къмъ Русия, но сторилъ тъкмо обратното, като заявилъ, че Англия не може да разчита на германска подържка. Нѣщо повече, Бисмаркъ е отстоявалъ руското гледище по отношение на окупацията и е настоявалъ, че Цариградъ не може да бжде застрашенъ отъ една руска окупация въ България.[1]

Въ Виена Андраши е заявилъ на Сольсбъри, че той не вѣрва въ успѣха на конференцията. Той сжщо е заявилъ, че не желае Босна и Херцеговина, но не щѣлъ да се противопостави до степень на подаване оставка. Сольсбъри е останалъ подъ впечатлението, че Андраши е билъ повече готовъ да работи въ съгласие съ Бисмарка, отколкото Горчаковъ.[2] Андраши се е побоявилъ отъ рускитѣ домогвания и вследствие на това билъ решително противъ всѣко разрешение на въпроса, което би могло да се укаже илюзорно и да даде поводъ на Русия да се намѣси следъ нѣколко години, когато тя би била готова. По тази причина Андраши, който сжщо е билъ противъ окупацията, не гледалъ на нея като на най-голѣмото зло и запиталъ, дали Англия ще окупира Цариградъ, ако Русия окупира България, а Австрия—Босна. Сольсбъри отговаря, че Англия ще се противопостави дипломатически съ всички сили противъ една окупация, но не ще направи отъ това поводъ за война (casus belli), освенъ ако Австрия се присъедини. Андраши обяснява, че той не ще счита окупацията за casus belli, — източниятъ въпросъ трѣбвало да се решава за изтокъ.

---

[1] Salisbury — II, p.p. 98—9 (до Дерби, 25 ноемврий). Кронпринцесата, дъщеря на английската кралица, която Сольсбъри описва като „хитра“ и която мразѣла Бисмарка „като отрова,“ го увѣрила категорично, че Бисмаркъ действително желае запазването на мира.

Въ писмото си до Сольсбъри отъ 29 ноемврий (1876), Дизраели намира, че всѣкакви условия, които биха изключили една чужда окупация на турски територии, щѣли да бждатъ единъ английски триумфъ. Той не счита, че Русия била готова за война, но отчуждаването на английското обществено мнение отъ Турция поради жестокоститѣ надъ българитѣ и турскиятъ финансовъ фалитъ могли да насърдчатъ Русия. Въ случая, че Русия предприеме военни действия, Англия ще протестира противъ нарушението на договоритѣ и следъ това ще съветва Портата да повика английската флота въ Проливитѣ и Черно море, като защитата на Цариградъ се организира за смѣтка на английското правителство. Времето било критическо, тъй като Русия можела да се споразумѣе съ Австрия и Германия и свещениятъ съюзъ да се поднови и засили като Австрия получи Босна, Херцеговина и даже Сърбия, Германия — Холандия, Франция — Белгия и Англия бжде поставена предъ едно безизходно положение. Англия трѣбвало да получи нѣкаква важна позиция въ Черно море, напр. да закупи Варна отъ Турция, въ какъвто случай Русия щѣла да бжде поставена въ невъзможность да помръдне. Дизраели е недоволенъ, че Бисмаркъ предложилъ на Сольсбъри, Англия да завладѣе Египетъ, въ случай че Русия вземе Цариградъ. Ако ли последното се случело, Дизраели иска поскоро Мала Азия (Вж. Disraeli — pp. 103.).

[2] Въ Парижъ Деказесъ е пусналъ предъ Сольсбъри интригата, както по обикновеному, че Бисмаркъ ималъ око на германска Австрия. Въ Виена Сольсбъри е разговарялъ на тая тема съ Андраши и последниятъ го увѣрилъ категорично, че подобна идея не е и минавала презъ ума на германския канцлеръ (Вж. Salisbury—II, p. 100,—до Дерби, 26 ноемврий).

Андраши настоява да узнае английското гледище относно окупацията, и Сольсбъри, при уговорката, че този въпросъ не е билъ решаванъ, заявява, че при известни условия Англия ще се погрижи за защитата на Цариградъ. По отношение на реформитѣ Андраши се е изразилъ, че тѣ трѣбва да бѫдатъ сериозни и придружени съ ефикасни гаранции. Сольсбъри е останалъ подъ впечатлението, че Андраши се е намиралъ подъ натискъ отъ много страни и изглежда, че е ималъ свобода на действие, но е билъ наклоненъ щото Русия да се ангажира въ една война съ Турция та да изхаби своята сила тамъ.[1]

Сольсбъри намира италянцитѣ симпатизиращи на Русия. Ако и да предпочитали подържането на мира, тѣ считали, че Александъръ се намиралъ поставенъ въ толкова трудно положение, че щѣло да му бѫде невъзможно да се оттегли. По такъвъ начинъ Сольсбъри, който не бѣ отявленъ туркофилъ като Дизраели, презъ време на своитѣ посещения по европейскитѣ столици се е убедилъ, че никоя отъ европейскитѣ държави не е била разположена да застане на страната на Турция. Даже Австрия не се е показала наклонна да стори подобно нѣщо, ако ли за подържането на статукво-то ще трѣбва да се пролива кръвь. Болшинството отъ държавитѣ сѫ били на мнение, че часътъ за подѣлбата на Турция билъ ударилъ. При тѣзи условия конференцията можеше ди сполучи, ако Дизраели да не бѣ насърдчавалъ турцитѣ.[1]

---

[1] Salisbury — II, p. 102. На 1 декемврий Дизраели пише до Сольсбъри какво, за да се избѣгне едно проваляне на конференцията, последниятъ да заяви, че Англия по принципъ не е противъ една временна окупация, но това да стане съ съгласието на Портата, като по такъвъ начинъ гледа да отдѣли въпроса за реформитѣ отъ този за гаранциитѣ. Ако ли Портата се съглеси на една окупация, то тя да предложи Англия. Войскитѣ за това били готови, но цѣлата работа да стане така, щото да не се открие английската инициятива. Една англо-руска окупация или тая, предложена отъ Русия (Австрия да окупира Босна и Херцеговина, Русия—България и Англия Цариградъ) Дизраели е считалъ за нежелателни и опасни, тъй като по такъвъ начинъ можело да се дойде до подѣлбата на Турция (Вж. Disraeli—VI, p. 105). Това Disraeli не е съобщилъ на никого отъ колегитѣ си въ кабинета. На 8 декемврий видни лица отъ опозицията, които бѣха въ полза на една противотурска политика, свикаха една конференция въ Лондонъ, на която се предложи не само да не се укаже подръжка на Турция, но и да се изпрати английската флота и войски, които да наложатъ на Турция реформитѣ. На тая конференция „именитиятъ професоръ Freeman заявява по-скоро да пропаднатъ интереситѣ на Англия и нейнитѣ индийски владѣния отколкото да се нанесе единъ ударъ или да се каже една дума въ полза на неправдата противъ правото.“ Правителственитѣ крѫгове и кралицата сѫ били крайно недоволни отъ тая конференция, та е предлагала да се вематъ мѣрки противъ тази „агитация“ (Disraeli — VI, p. 106.)

Русия не е възлагала надежди на конференцията. Презъ първата половина на ноемврий Горчаковъ е съставилъ единъ меморандумъ относно положението на Русия. Той е изказалъ мнение, че Русия не може да понася повече създаденото положение и че моментътъ билъ дошелъ, щото Русия да се справи съ Турция. Но да се постигне това, било необходимо да се спечели неутралитетътъ на Австрия та по такъвъ начинъ не само рускиятъ флангъ би билъ осигуренъ, но и всѣкакви съмнения отъ страна на Бисмарка биха били отстранени. Трѣбвало да се избѣгва прибързана акция, но трѣбва да се предприематъ приготовления за една война съ Турция.[2]

Къмъ края на ноемврий Нелидовъ бива изпратенъ въ Букурещъ да преговаря за една бѫдеща конвенция между Русия и Ромъния съ цель да се осигури преминаването на руски войски презъ ромънската територия.[3]

Рускиятъ посланикъ въ Лондонъ, графъ Шуваловъ, е билъ въ полза на мира. Той е билъ на мнение, че рускитѣ интереси сѫ повече въ централна Азия отколкото на Балканитѣ; една война на Балканитѣ щѣла да изправи Русия предъ голѣмо противодействие срещу незначителни облаги. Шуваловъ е схващалъ намѣренията на Дизраели и не е считалъ, че Русия, при разстроенитѣ си финансии и армия, би могла едновременно да воюва съ Турция и съ Англия. Извънъ това Шуваловъ е преувеличавалъ преимуществата, които една руско-турска война би дала на Бисмарка, особно що се касае до свобода на действие по отношение на Франция.[1]

---

[1] Salisbury — II, pp. 106 f.; William White, p. 117.

[2] Goriainow Sergii Mikhailovich, — Le Bosphore et les Dardanelles etc. Paris. 1910 — p. 325.

[3] Първитѣ сондажи сѫ били направени нѣколко месеца по-рано. Вж. Nelidov—Souvenirs въ Revue des deux mondes, 15 май 1915; Whitman — Reminiscences of the king of Roumania, pp. 239, 242.

Обаче политиката на Игнатиевъ имаше едно решително преимущество — тя се ползуваше съ подкрепата на руското обществено мнение, което бѣ решително въ полза на войната.[2] Вследствие на това Игнатиевъ е следвалъ своитѣ планове: Турция да бжде или унищожена, или превърната въ единъ руски протекторатъ.

Презъ първитѣ дни на декември Бисмаркъ заяви въ германския райхстагъ, че докато той е канцлеръ никой не ще разстрои добритѣ руско-германски отношения, но той добавя, че Австрия е сжщо приятель на Германия, че лигата на тримата императори все още сжществува и че ще бжде отъ голѣма полза, че тя не е насочена противъ Англия. Колкото се отнася до близкия Изтокъ, за Германия той не струва коститѣ на единъ померански гренадиеръ.[3]

По отношение на конференцията Бисмаркъ се е изразилъ предъ руския посланикъ, че Портата едва ли ще приеме исканията на силитѣ. Заплашването съ отзоваване на европейскитѣ посланици не ще я уплаши, — напротивъ, ще я зарадва. Изпълнението на това заплашване тя ще счете като милость на провидението предъ курбанъ-байрямъ и охотно ще пожертвува посланицитѣ, за да се отърве отъ Игнатиевъ.

Бисмаркъ е запиталъ, какъ се движатъ преговоритѣ съ Австрия, и добавилъ, че той ще измѣни своитѣ отношения къмъ нея, ако тя изостави почвата на съглашението на тримата императори и усвои по отношение на Русия една безчестна и враждебна политика.[4] Относително Англия той е заявилъ, че тя едва ли ще защити Турция съ оржжие. Колкото се отнася до Ромъния, Бисмаркъ е заявилъ, че Русия нѣма защо да се церемони съ нея, тъй като берлинскиятъ дворъ въпрѣки роднинскитѣ връзки не е разположенъ да подържа Каролъ.[1]

---

[1] Goriainov, op. c. p. 339; Tyler, Mason Whiting. — The european powers and the Near East, 1875—1908. Mineapolis, 1925. — p. 18.

[2] Leroy-Beaulieu въ Revue Bleue, 2 юний 1811.

[3] Bismark, Die politischen Reden des Fürsten Bismark. Stuttgart 1892—1905. 14 тома, вж. т. VI, p. 446.

[4] Бисмаркъ не еималъ добро мнение за императора Францъ Иосифъ. На Сольсбъри той споменува какъ Николай I се намѣсва въ полза на Францъ Иосифъ и му възстановява империята като подаръкъ съ едно рицарство, каквото никой суверенъ не билъ показалъ по-рано, и какъ Францъ Иосифъ му се отплатилъ съ неблагодарностьта отъ 1854 г. (кримската война). Бисмаркъ добавилъ: „На приятелството на такъвъ човѣкъ никога не можешъ да се довѣрявашъ“ — това било резултатъ на езуитско образование (Вж. у Salisbury — II, p. 105).

Цельта на Бисмарка бѣ да запази лигата на тримата императори и да стои вънъ отъ всѣко усложнение. Ако Русия иска да воюва, тя е свободна, колкото се касае до Германия, да стори това, но едно споразумение съ Австрия е необходимо за да се избѣгне единъ австро-руски конфликтъ. Ако русско-английскитѣ отношения се влошатъ, Германия не ще развали отношенията си съ Англия. Германия нѣма никакви интереси въ Турция, но единъ великъ интересъ—да вижда и поподържа Англия, Русия и Австрия на приятелска нога.[2] Предъ видъ на многобройнитѣ затруднения на положението, Бисмаркъ съобщава становището си и си запазва свобода на действие да се справи съ бѫдещето развитие на събитията по начинъ, щото да предпази Германия отъ последствия, които биха застрашили нейното положение.[3]

Австрия сѫщо не бѣ благоприятно настроена къмъ конференцията. Единъ планъ за реформи, предвиждащъ международенъ контролъ въ Босна и Херцеговина, би направилъ невъзможно изключителното положение, което Австрия се стараеше да придобие въ двѣтѣ области. Отъ друга страна, общиятъ планъ за реформи бѣ посрещнатъ съ неодобрение отъ различнитѣ елементи на монархията — унгарцитѣ го считаха за радикаленъ и опасенъ, а славянитѣ за недостатъченъ. Следователно Андраши бѣ наклоненъ къмъ резервираность и печелене на време.[4]

---

[1] Татищевъ, op. c. — II, pp. 348 ff. Този разговоръ се е състоялъ следъ речьта на Бисмаркъ въ германския райхстагъ, когато Убри е посетилъ Бисмарка да му благодари за тая речь.

[2] Вж. Die grosse Politik der europäischen Kabinette 1871—1914. Im Auftrage des Auswärtigen Amtes herausgegeben von J. Lepsius Albr. Mendelssohn Bartholdy, Berlin, 1924.

[3] Ibidem — II, № 267; Coolidge Arch. Cary, — Origins of the Triple alliance, 2. ед. New York, 1926. — p. 113; Tyler op. c. — p. 80; Татищевъ op. c. — II, pp. 349 ff.

[4] Tyler op. c. — p. 79.

II.

Игнатиевъ и Сольсбъри. — Преговоритѣ и употрѣбяването на сила. — Решението за отзоваване посланицитѣ въ случай на турски отказъ. — Английскитѣ резерви. — Туркофилството на английската колония въ Цариградъ. — Английското становище по отношение на конференцията. — Турското упорство. Исканията на Сольсбъри и настроението на Дизраели. — Англия противъ принудителни мѣрки. — Мидхадъ паша противъ исканията на конференцията. — Рускиятъ минимумъ. — Откриването на конференцията и турскитѣ маневри. — Решението на турцитѣ да провалятъ конференцията. — Съкращение на руския минимумъ. — Дизраели недоволенъ отъ Сольсбъри. — Новото предложение на силитѣ и речьта на Сольсбъри. — Последно заседание. — Поведението на Сольсбъри и Дерби. — Несъстоятелностьта на английската политика. — Бисмаркъ за една руска акция. — Руското задоволство отъ становището на Бисмаркъ. — Отговорътъ на Горчаковъ.

Въ Цариградъ Сольсбъри намира Игнатиева въ крайно примирително настроение; той се съгласява да не настоява за окупация и приема реформитѣ и гаранциитѣ, предложени отъ Сольсбъри. При разискването на границитѣ на автономната область България, Игнатиевъ се съгласява, щото тя да се раздѣли на две провинции и южнитѣ граници да се отдалечатъ отъ Егейския брѣгъ. Другитѣ посланици сѫ приели споразумението между Сольсбъри и Игнатиевъ и въобще въ изготвянето на програмата на реформитѣ не сѫ се появили противоречия и не сѫ станали никакви дебати.[1]

На 14 декемврий се е състояло първото заседание на прелиминарната конференция. Игнатиевъ предлага временното употрѣбяване на военна сила като предпазителна мѣрка противъ мохамеданския фанатизъмъ въ случай, че конференцията бѫде принудена да вземе строги мѣрки. Сольсбъри се противопоставя на предложението, тъй като мѣрката не била необходима. Представителитѣ на другитѣ сили сподѣлятъ мнението на Игнатиева, вследствие на което Сольсбъри предлага да се употрѣби английска сила. Русия възразява и германскиятъ пълномощникъ заявява, че въоржжени сили на великитѣ държави ще бждатъ изключени. Следъ това е било предложено да се употрѣбятъ белгийски войски, и Сольсбъри настойчиво препоржчва въ Лондонъ да се приеме това предложение, тъй като по-добро не ще може да се добие, а извънъ това белгийскитѣ войски не представляватъ никаква опасность.[1] На следния день английското правителство одобрява предложението на Сольсбъри.[2]

---

[1] Salisbury op. c. — II, p. 108. Сольсбъри е билъ въ недоумѣние да си обясни сговорчивостьта на Игнатиевъ, вѣроятно било въпросъ да се печели време, или се разчита на упоритостьта на турцитѣ, или действително той желаелъ единъ дипломатически триумфъ за запазване на мира, или пъкъ Русия се намира предъ финансови затруднения (до Дерби, 1 декемврий).

На 17 декемврий Сольсбъри донася, че прелиминарнитѣ разисквания били приключени и че било решено, че докато известни измѣнения по отношение на подробноститѣ ще бждатъ допуснати, следъ като бждатъ изслушани турцитѣ, принципитѣ на споразумението ще се подържатъ и, ако турцитѣ откажатъ, пълномощницитѣ ще искатъ съгласието на своитѣ правителства да оповестятъ, че тѣ ще напуснатъ Цариградъ.[3] На следния день английскиятъ кабинетъ одобрява споразумението „по принципъ“, включително и да се употрѣбятъ белгийски войски, но добавя резерва относно мѣркитѣ, които ще има да се вематъ въ случай на отказъ отъ страна на Портата.[4]

Споразумението между Сольсбъри и Игнатиевъ е било посрещнато съ недовѣрие отъ официалната и неофициална английска колония въ Цариградъ, било поради едно непреодолимо туркофилство, било поради личностьта на Игнатиевъ и неговото дипломатическо изкуство. Готовностьта на Игнатиевъ да прави концесии е била изтълкувана като още едно доказателство за руската неискреность, а неговитѣ минали дипломатически похвати и успѣхи сж били считани като доказателство, че Сольсбъри е станалъ негова жертва. Критикитѣ, отправени по адресъ на Сольсбъри, сж били още поостри, когато той намѣрилъ общуването си съ Игнатиевъ твърде забавно.[5]

---

[1] Turkey II, 1877, № 57.

[2] Ibidem — № 61; Disraeli — VI, p. 108.

[3] Turkey II, 1877, № 63.

[4] Ibidem — № 65. Въ последующа депеша Сальсбъри е билъ натоваренъ допълнително да гледа щото мѣрката относно чуждитѣ войски да изглежда възприета по искането на Портата и да бжде придружена съ едно оттегляне на рускитѣ войски отъ турската граница като контра-балансъ (Ibid. № 66.).

[5] Salisbury — II, p. 110. Методитѣ на Игнатиевъ сж били твърде интересни, споредъ както този инцидентъ ги илюстрира: Картата, върху която сж били отбелязани границитѣ на автономна България, е била

На 21 декемврий французкото правителство запитва английското, какви сж намѣренията му за случай на отказъ отъ страна на Портата, като добавя, че много ще зависи отъ становището на Англия. Дерби отговаря, че английскиятъ кабинетъ напълно ще подържа предложенията на конференицията, но не билъ готовъ да вземе участие въ упражнението на натискъ; отъ друга страна, Англия не ще даде никакви надежди на Портатѣ за подкрепа въ случай на една война поради нейния отказъ.[1] На следния день Сольсбъри бива уведоменъ за решението на кабинета: Англия не ще даде съгласие да се употрѣбятъ насилствени мѣрки, военни или морски, противъ Портата; на последната, отъ друга страна, да се даде да разбере, че тя не може да разчита на подкрепа отъ страна на Англия въ случай на война.[2]

Още преди откриването на конференцията Сольсбъри вижда, че програмата за реформитѣ ще пропадне поради упорството на турцитѣ. Той е недоволенъ отъ туркофилитѣ англичани, които ги насърдчавали. Турцитѣ били дълбоко убедени, че въ края на краищата Англия щѣла да застане на тѣхна страна и че никакви усилия отъ негова страна не били въ състояние да разколебаятъ това турско убеждение. Устнитѣ увещания отъ страна на Сольсбъри, щото Портата да не се надѣва на английско подкрепа, не сж произвели нуждния ефектъ, ето защо Сольсбъри се обръща къмъ Лондонъ за съдействие. На 22 декемврий Сольсбъри пише едно дълго писмо до Дизраели, да му се позволи да упражни възможния най-голѣмъ натискъ върху турцитѣ. Сжщевременно той пише до колегата си Карнарвонъ (Carnarvon) да организира подържката на исканията му въ кабинета, но Дизраели се е намиралъ от-

---

у Игнатиевъ. На следующата среща Сольсбъри забелязва, че границитѣ сж били сжществено измѣнени въ направление на руското желание. Сольсбъри обръща внимание на Игнатиевъ върху поправката. Вмѣсто да дава обяснения, Игнатиевъ прави самопризнанието: „г. Маркизътъ е толкова вниматеденъ, че човѣкъ не може да скрие нищо отъ него“. Сольсбъри, изненаданъ отъ тая откровеность, се е смѣлъ отъ сърдце и инцидентътъ билъ приключенъ по този начинъ.

[1] Turkey II, 1877, № 76.

[2] Ibidem № 18. Изглежда, че това становище на английското правителство е било съобщено въ Цариградъ, тъй като между документитѣ се намира една мистериозна телеграма отъ великия везиръ до посланика въ Лондонъ, датирана на 24 декемврий, въ която се изразява „дълбока благодарность“ къмъ Дерби за съобщение, въ което английското правителство указвало „благосклонна подкрепа“ въ такова трудно време: (Ibidem № 81.)

ново въ туркофилско настроение, а Дерби продължава своята обичайна тактика на обструкции по отношение на всѣка активна политика, въ каквото и направление да бжде тя насочвана. Работата се свежда до „моралень натискъ“.[1]

Двойственостьта на Англия по въпроса за принудителнитѣ мѣрки, естествено, не се е харесвала на другитѣ държави, тъй като тя имаше да докара войната, която конференцията се стараеше да предотврати. Германскиятъ императоръ настояваше предъ английския посланикъ, щото Англия да участвува въ принудителнитѣ мѣрки за да се избѣгне нойната.[2] Дерби пояснява английското становище: Англия не ще участвува въ принудителни мѣрки, но не ще даде и надежди за подкрепа на Портата; това било заявено и на руския посланикъ.[3]

Съ идването си на власть Мидхадъ Паша решава да се противопостави на исканията на силитѣ, и едно отъ срѣдствата му е било да пустне интригата, че Игнатиевъ му билъ предложилъ едно сепаративно руско-турско съглашение, като по такъвъ начинъ се е стараялъ да отдѣли Сольсбъри отъ Игнатиева. Мидхадъ е допущалъ, че Турция може да стигне до разорение, ако се дойде до война, но то било за предпочитане предъ унизителнитѣ предложения на Силитѣ.[1]

---

[1] Salisbury — II, pp. 112 ff. За речьта на Дизраели въ камарата на лордоветѣ относно невъзможностьта да се упражни натискъ върху Портата, вж. Hansard, 20 февруарий, 1877. Колебанията на Дизраели презъ този периодъ сж твърде интересни. Споразумѣнието, което Сольсбъри постигна съ Игнатиевъ бѣ съгласно съ инструкциитѣ му, единодушно одобрени отъ цѣлия кабинетъ. Веднага следъ пристигането си въ Цариградъ, обаче Солъсбъри получава отъ Дизраели две писма. Едното писмо предлага да се подведатъ Русия и Австрия въ една английска окупация на Балканитѣ за едно неопредѣлено време, като тѣ бждатъ изключени. Другото писмо дава идеята, въ случай че Русия навлѣзе въ Турция, да се запази мирътъ докато се укрепятъ Цариградъ и Проливитѣ и се съсрѣдоточатъ войски за една експедиция въ Босфора, следъ което да се обяви война на Русия. „Отъ тая война Англия да придобие една командующа крепость въ Турция (дали Дизраели еималъ предвидъ Цариградъ и Проливитѣ, не е ясно). Излишно е да се споменува, че и двата плана на Дизраели сж били наивни и изглежда сж били плодъ на неговото затруднено положение между английското обществено мнение, кабинета и туркофилството на кралицата, макаръ самъ той да е представлявалъ тѣзи планове продиктувани отъ убѣждението си, че Турция ще бжде подѣлена. (Salisbury — II, p. 113; Disraeli — VI, pp. 103 f.; Gatborne-Hardy)— Memoirs, I, p. 377.)

[2] Turkey II, 1877, № 95.

[3] Трѣбва да се обърне внимание върху тѣзи заявления особено въ свръзка съ поведението на английското правителство при избухване на войната; тѣ предвиждатъ една сепаративна руска акция противъ Турция, следователно становището на Англия впоследствие бѣ непоследователно, ако не даже неоправдано.

На 20 декемврий предложенията на прелиминарната конференция частно сж били съобщени на новия везиръ Мидхадъ паша. Споредъ Сольсбъри, езикътъ на великия везиръ билъ незадоволителенъ; той възразилъ противъ международната комисия и всѣка друга форма на гаранции освенъ обещанията на султана.[2]

На 22 декемврий, на последното заседание на прелиминарната конференция, Игнатиевъ заявява, че споразумението е било постигнато върху базата, предложена отъ Англия, и то посрѣдствомъ взаимни отстжпки; колкото се отнася до Русия, споразумението представлявало крайния и повече „несъкратимъ минимумъ“ на исканията въ полза на християнитѣ; то не представлявало исканията на нѣкоя държава, а на единна Европа.[3]

На 23 декемврий редовната конференция, съ участието на турцитѣ, бѣ открита, и председателството бѣ повѣрено на турския министъръ на външнитѣ дѣла, Сафетъ паша. Турцитѣ откриватъ конференцията съ единъ меморандумъ, въ който деянията на турското правителство се защищаватъ по единъ безусловенъ начинъ, като въ противоречие на многобройнитѣ ирадета и фермани, признаващи административни произволи, Турция се представлява за безгрѣшна. Възстанието, сравнително взето, било потушено безъ проливане на кръвь, и правителството взело всички мѣрки да се поправятъ вредитѣ. Цѣла Европа дължала признателность на турското правителство за неговата умѣреность при потушаването на революционнитѣ конспирации, тъй като по такъвъ начинъ Турция дала неопровържими доказателства за жизнеспособность и извършила една неоценима услуга на каузата за редъ.

Сольсбъри, подкрепенъ отъ руския и австрийския пълномощници, протестира противъ некоректностьта на меморандума по отношение на събитията въ България. Френскиятъ пълномощникъ формално вржчва прелдожението на европей-

---

[1] Salisbury — II, pp. 116 ff. Изглежда че Мидхадъ действително е направилъ на Игнатиевъ предложение за сепаративно съглашение съ цель да подвижи своята интрига, представлявайки работата предъ Salisbury, че предложението било направено отъ Игнатиевъ.

[2] Turkey II, 1877, № 110.

[3] Turkey II, 1877 p. 169.

Окитѣ държави. Турскитѣ пълномощници запитватъ за съображенията на Силитѣ да предприематъ стжпки, противни на турската независимость. Следъ обясненията на тая тема се разиграва комедията на топовни гърмежи и промулгирането на конституцията, която, споредъ Сафетъ паша, открива „нова ера“ за поданицитѣ на Султана, на което Игнатиевъ отвръща, че приложението на тая конституция е действителното мѣрило на нейната стойность.[1]

На 26 декемврий Сольсбъри съобщава на Дерби, че частно турцитѣ заявяватъ решението си да не отстжпватъ нищо и че войната съ Русия очакватъ да последва. Въ конференцията турскитѣ делегати протакатъ и се стремятъ да отклоняватъ предложенията. Сольсбъри употрѣбявалъ всички усилия да убеди турцитѣ, че отъ Англия никаква подръжка не ще получатъ, но поведението на антуража въ посолството било нелоялно, а турцитѣ били наклонни да не придаватъ толкова значение на офециалнитѣ декларации, колкото на информация отъ „заднята врата“. По-късно, три дни, Сольсбъри телеграфира въ Лондонъ да се отзове посланикътъ Елиотъ, тъй като турското упорство било резултатъ на езика на Елиотъ. Французкиятъ, германскиятъ, италиянскиятъ и австрискиятъ посланикъ съветвали Сольсбъри да иска отзоваването на посланика, ако било въпросъ да се постигне резултатъ. Сольсбъри е на сжщото мнение и настоява да се извика посланикътъ въ Лондонъ и предъ Дизраели. Това искане обаче не се изпълнява, понеже Дизраели се извинява съ обстоятелството, че Игнатиевъ чрезъ руското правителство далъ сжщия съветъ. Ако Елиотъ би билъ отзованъ и станѣли известни постжпкитѣ на Игнатиевъ, кабинетътъ щѣлъ да падне на другия день.[2]

---

[1] Turkey II, 1877 pp. 228 t. Въ рапорта си отъ 13 януарий 1877 г. Сольсбъри разглежда постановленията на турската конституция и заключава, че ако тя даже бжде напълно приложена, положението на християнитѣ ще си остане сжщото. Но даже за приложението на една книжна конституция турското правителство е отказало да поеме задължения предъ Европа (Turkey II, 1877, Nos 222, 223.)

[2] Solisbyri — II, pp. 188 ff; Disraeli—VI. d. 113. Въпросътъ за отзоваването е билъ късно внесенъ въ кабинета и наклоностьта е била показана да се повика посланикътъ, ако Сольсбъри намира това за необходимо, но той отговаря, че всичко е вече късно. Сольсбъри е предвиждалъ неуспѣха и се е утешавалъ поне съ обстоятелството, че конференцията е направила невъзможно проливането на английска кръвь въ полза на Турция; английскитѣ държавници трѣбвало да се занимаятъ съ въпроса за осигуряването на пжтя за Индия по другъ начинъ. Подържането на Турция Сольсбъри е считалъ за голѣма грѣшка, като

Колебанията на английския кабинетъ сж били добре известни на турцитѣ. На 4 януарий 1877. при Дерби се явява специаленъ турски пратеникъ, Одиянъ паша, който разисква подробно въпроса за исканията на конференцията и заявява, че отказътъ на Портата билъ предварително решенъ. Дерби употрѣбява обичайната си аргументация, — той прибѣгналъ до конференцията само като едно срѣдство за предотвратяване на една руско-турска война. Турскиятъ пратеникъ отговаря, че Портата разполага вече съ 600,000 войника и не се страхувала отъ една война съ Русия, ако такава се укажела необходима.[1]

Второто заседание на конференцията се е състояло на 28 декемврий и турската тактика започва да се очертава. Споредъ Сольсбъри турскитѣ пълномощници приемали всичко ad. referendum, но правѣли възражения по всѣка точка на предложенията.[2] На четвъртото заседание (1. януарий 1877), турскитѣ пълномощници обявяватъ, че тѣ нѣматъ инструкции даже да разискватъ която и да било точка отъ предложението.[3] Следъ заседанието Сольсбъри посещава великия везиръ, изброява опасноститѣ, на които се излага Турция, ако упорствува въ своя курсъ, и настоява да се направятъ отстжпки по известни пунктове. Мидхадъ е билъ неотстжпчивъ и е заявилъ, че въпросътъ не се касаелъ до сжщностьта на предложението, колкото до поемането обвезателство отъ страна на Портата да го изпълни.[4]

При наличностьта на турското упорство, европейскитѣ пълномощници решаватъ да направятъ известни огстжпки и, съ цель да подържа европейскиятъ концертъ, Русия се съгласява да съкрати своя „несъкратимъ минимумъ“ искания

ежедневно се убеждавалъ въ печалното лекомислие на кримската война (Salisbury — II, pp. 122 ff.) Презъ втората половина на декемврий, когато става ясно, че Портата ще упорствува и конференцията ще се провали, Дизраели насочва своитѣ усилия да спечели кабинета за всѣко принуждение на Турция съ сила, като не се прекжснатъ и дипломатическитѣ сношения, а посланикътъ само се завърне въ отпускъ. Кабинетътъ е решилъ въ този смисълъ (Disraeli VI p. 109).

[1] Turkey II, 1877, № 131.

[2] Turkey II, 1877. № 141.

[3] Ibidem № 162.

[4] Ibidem № 163. При това положение на нѣщата, Сольсбъри е намѣрилъ за целесъобразно да даце обяснение (въ една формална нота до Портата) за независимостьта на Турция съгласно съ договора отъ 1856, гаранцията на европейскитѣ държави и да аргументира, че предложението на конференцията не е въ интересъ на Русия, а на Турция, тъй като доброто управление ще накара християнитѣ да не дирятъ подкрепа навънъ (Ibidem № 167).

Сольсбъри отново се старае да убеди Мидхадъ да приеме новото предложение, но великиятъ везиръ се показва непоколебимъ — той отхвърля всѣкакъвъ европейски контролъ и се съгласява да даде амнистия на въстаницитѣ, но тя да включи и турцитѣ, виновни за кланетата въ Батакъ.[1]

Къмъ края на декемврий Дизраели започва да бжде недоволенъ отъ Сольсбъри и отъ начина, по който той изпълнявалъ своята мисия; той билъ подведенъ отъ Игнатиевъ: Русия нѣма намѣрение да воюва по-рано отъ Априлъ а Сольсбъри забравялъ, че той е билъ изпратенъ въ Цариградъ да държи руситѣ вънъ отъ Турция, а не да създава едно „идеално сжществуване“ за турскитѣ християни посрѣдствомъ ненуждни заплашвания къмъ Портата; той сталалъ повече русинъ отъ самия Игнатиевъ. Докато Русия имала предъ видъ само единъ компромисъ, Сольсбъри виждалъ само война; необходимо било, щото конфиденциалио и сърдечно Дерби да го постави на правъ пжть. Презъ първата седмица на януарий Дизраели продължава да бжде оптимистъ: турцитѣ знаели, че Русия гледала да се отърве отъ създаденото положение, затова били неотстжпчиви, а всичко можело да се случи, но не и унижението на Турция.[2]

Колкото повече турското упорство се увеличаваше, толкова повече английското становище става нерешително. Ясно бѣ, че решителниятъ моментъ наближаваше, и въ свръзка съ това обстоятелство на Сольсбъри се предписва „да избѣгва всѣкакъвъ видъ на заплашване, който би могълъ да се тълкува като ангажментъ на английското правителство да се налагатъ предложенията съ сила.“[3]

На 15 януарий измѣненото предложение на Силитѣ бѣ направено на турскитѣ пълномощници, придружено съ една декларация, че ако това предложение не бжде прието, европейскитѣ пълномощници ще считатъ конференцията за свършена и ще напустнатъ Цариградъ, съгласно съ инструкциитѣ на своитѣ правителства. Турскитѣ пълномощници решително отхвърлиха предложението.[1] По този поводъ Сольсбъри държа една забележителна речь. Той даде едно тълкуване на договора отъ 1856 г., въ свръзка съ международното положение (status) на Турция и нейнитѣ задължения за реформи. Сольсбъри заяви, че турското правителство бѣ длъжно да слуша съветитѣ на европейскитѣ държави, тъй като тѣ сѫ гаранти за независимостьта и цѣлостьта на Турция; ако тя не слуша тѣзи съвети, нейното положение ще претърпи промѣна и тя ще се намѣри предъ опасность, тъй като Европа не ще може да се откаже отъ отговорноститѣ, наложени ѝ поради нейнитѣ усилия да покровителствува Турция. Това бѣха прави думи, но само думи. Сольсбъри, съгласно съ инструкциитѣ си, заяви, че Англия се счита свободна отъ всѣка отговорность за последствията, съ други думи, че не се присъединява къмъ останалитѣ държави да изпълни дълга си, произтичащъ отъ покровителството на Турция.[2]

---

[1] Turkey II, 1877, № 220. Причинитѣ за това си поведение самъ Мидхадъ обяснява въ Nineteenth Century, June 1878: това било английското становище противъ принудителнитѣ мѣрки и вѣрата, че европейското съгласие не ще може да се подържа за дълго. Отъ друга страна турското правителство било съ убеждението, че при една руско-турска война Англия ще трѣбва да се намѣси.

[2] Disraeli pp. 111 ff. Наскоро обаче Дизраели се отрича отъ своя оптимизъмъ като обяснява че Русия щѣла да воюва защото Бисмаркъ искалъ това, но все пакъ, следъ седмица, той наново започва да вѣрва, че въ края на крайщата Русия щѣла да се откаже отъ войната.

[3] Turkey II, 1877, № 188.

На 20 януарий се състоя последното заседание на конференцията. Игнатиевъ прочита единъ решителенъ протестъ.[3] Сольсбъри заявява, че обектътъ на кенференцията не е билъ да се протоколиратъ турскитѣ проекти за подобрение, а да установи административна автономия и ефикасни гаранции. Веднажъ отказътъ да се дадатъ такива вече формално регистриранъ, мисията на конференцията е свършена.[4] Сафетъ паша настоява на „отличнитѣ намѣрения на турското правителство,“ а Сольсбъри възразява, че Портата дава само обещания, а отказва да даде гаранции.

Турцитѣ отказаха сериозно да третиратъ решенията на конференцията и решиха да я провалятъ посрѣдствомъ играта на „конституционни реформи“.[1] Докато Сольсбъри се старае да внуши на турцитѣ, че тѣхното поведение ще ги доведе до катастрофа (тъй като Англия не ще ги подържа) и нарежда да се отзове английската флота, Лордъ Дерби поздравлява Портата съ провалянето на конференцията, като го характеризира „успѣхъ на Турция“.[2]

---

[1] Turkey II. 1877, № 221; Argyll op. c. I. p. 333.

[2] Turkey II, 1877, № 230 Jnclos. 2.

[3] Turkey II. 1877, № 229. Сольсбъри е счелъ руския протестъ че не означава война, освенъ при нови турски провокации.

[4] Ibidem, № 230. Въ надвечерието на разтурянето на конференцията Сольсбъри пише до Carnarvon и съобщава че макаръ всички възможни концесии и да сѫ били направени на Турция, като въпросътъ за гаранциитѣ билъ сведенъ до минимумъ, турцитѣ ги отхвърлятъ като по такъвъ начинъ искатъ да избѣгнатъ всѣкакъвъ европейски контролъ. Той билъ убеденъ, че причинитѣ за турския отказъ били: тѣхната вѣра въ слабостьта на Русия и тая, че той, Сольсбъри, въ действителность не представлява възгледитѣ на английското правителство (Salisbury — II, p. 123).

Сжщевременно Сольсбъри пише до Дерби и споменува, че ще трѣбва да се направи изборъ на политика за бждещето. Имало да се избира между: 1) участие въ насилствени мѣрки, което можело да даде гласъ на Англия въ окончателното разрешение, но това той (Дерби) нѣмало да направи; 2) да се предостави на Русия да атакува и следъ това тя да нарежда мирнитѣ условия по своему, и предоставя на Дерби да съчинява патетически депеши; 3) споразумение съ Горчаковъ и Андраши за една временна окупация, като се създадатъ трибутарни области — този билъ най-безопасниятъ курсъ[3].

Докато въ Цариградъ Сольсбъри бѣ заелъ едно становище, което не само оправдаваше свикването на конференцията и исканията на европейскитѣ държави, но сжщевременно бѣ единственото, което можеше да запази английскитѣ интереси, като предотврати единъ руско-турски конфликтъ, въ който Англия не можеше да участвува, Дерби и Дизраели съ своето колебание, несъстоятелна политика и насърдчение на турцитѣ правѣха този конфликтъ неизбѣженъ[1] Тѣ не само даваха съвети на Турция, какъ да избѣгне външната намѣса, но, поставени подъ натискъ, когато се решава да се отзоватъ посланицитѣ, тѣ не представляватъ заминаването на Елиотъ като отзоваване, а като повикване за рапортъ.[2] По такъвъ начинъ само английското правителство подготвяше почвата на Русия за война.

---

[1] Конституцията се е считала за една игра както отъ чужденцитѣ, така и отъ самитѣ турци. Вж. Gallenga, — The Eastern Question, II, pp. 255—58; Parl. Papers, Turkey № 2 (1878), p. 114. Голѣмъ дѣлъ отъ отговорносьта за тая конституционна цинична игра се пада на султана, който никога не е ималъ намѣрението да прокара реформи. Едва нѣколко дни преди откриването на конференцията той назначава Мидхадъ паша великъ везиръ, като властьта на последния се свършва веднага следъ постигането на желаната цель. Конституцията бѣ промулгирана и Мидхадъ, изглежда, не е схваналъ коварството на султана, защото, следъ като вижда, че не се вематъ никакви мѣрки за прилагането на конституцията, той пише на султана, че конституцията не е била промулгирана, за да се намѣри изходъ отъ трудното положение и да се залъгва Европа. Абдулъ Хамидъ повиква Мидхадъ въ двореца, но последниятъ подозира нѣкакъвъ капанъ и, едва следъ като бива увѣряванъ, че заповѣдь за реформитѣ ще се издаде, отива въ двореца. Веднага той бива задигнатъ и яхтата на султана го отнася въ Италия. Първоначално Абдулъ Хамидъ не е ималъ достатъчно куражъ да прати Мидхада на дъното на морето, но впоследствие той е билъ подмаменъ да се завърне въ Турция и убитъ. Вж. Midhad Ali, — Life of Midhad Pasha, chs. V—VII; За характера и похвалитѣ на Абдулъ Хамидъ, вж. D. Kelekian въ Contemporary Review, декемврий 1896.

[2] Midhad Ali — Life of Midhad Pasha, p. 142. За критиката на Сольсбъри вж. Turkey № 2 (1878), p. 302; за отхвърлянето на предложенията отъ страта на Турция. ib. pp. 344.

[3] Salisbury — II, p. 1.4. Сольсбъри е преговарялъ съ Игнатиевъ и по уреждането на известни азиятски въпроси въ свръзка съ Индия и е разчиталъ, че Русия щѣла да постигне едно съглашение съ Англия, ако ли конференцията успѣе. Това го е карало да съжалява за пропадането ѝ.

Когато въ края на декемврий става ясно, че конференцията ще пропадне поради упорството на турцитѣ, руският посланикъ запитва Бисмарка, какво ще трѣбва да се прави следъ това. Канцлерътъ отговаря, че при сѫществующитѣ обстоятелства не остава нищо друго освенъ Русия да избере времето и да върви напредъ, но да не предприема нищо, докато не се подготви за една бърза и блестяща победа. Необходимо е, щото Русия да не предупреждава Европа за намѣренията си, а да се подготви и да пристѫпи къмъ действие. Възможно било щото по този начинъ Русия да е искала да влияе на Портата и европейскитѣ кабинети, но сега тя била ангажирана и оттегляне било невъзможно. Русия не трѣбвало да отстѫпи предъ Турция. Извънъ това вѫтрешното положение на Русия не позволявало подобно нѣщо. Ако се вземѣли необходимитѣ мѣрки, успѣхътъ билъ обезпеченъ, а Русия трѣбвало да се покаже спокойна и умѣрена въ победата си. Политическото положение е благопртятно за Русия; задъ нея стои Германия, а отъ момента на конвенцията, и Австрия. Англия остава сама и тя ще се намѣси, вѣроятно, само въ случай, ако Русия злоупотрѣби съ победата. Съ една дума, заключилъ Бисмаркъ, Германия е благоразположена къмъ руския успѣхъ, тъй както Русия — къмъ германския.[3]

Благосклонното становище на Бисмарка е било посрещнато съ благодарности въ Петерсбургъ. По този поводъ Бисмаркъ съобщава на руския посланикъ, че той би желалъ да знае намѣрението на руското правителство, за да направи нуждната подготовка. Има ли намѣрението Русия да дойде до разривъ съ Турция, или пъкъ да печели време, докато войната стане възможна и въоржженията бждатъ готови, или най-после мисли ли да се задоволи съ резултатитѣ, постигнати отъ конференцията и да избѣгне войната. Ако рускитѣ намѣрения сж известни, би било възможно да се започне необходимата подготовка на общественото мнение: или да се нападатъ турцитѣ за тѣхната упоритость, или пъкъ да се възвеличаватъ удовлетворителнитѣ резултати отъ конференцията и даже да се възхваляватъ турцитѣ за тѣхното поведение. Бисмаркъ заключилъ, че той преди всичко желае да запази сърдечнитѣ отношения съ Русия; второ — да укаже услуга на императора и неговата политика; трето—да даде известно удовлетворение и на останалитѣ държави, приятелски разположени къмъ Германия, но — на Русия преди всичко. Изясненията на руския кабинетъ му дали поводъ да мисли, че Русия иска война, но ако ли такава не се желае, Германия ще действува въ смисълъ на рускитѣ миролюбиви немѣрения. Ето защо било необходимо Германия да знае истинскитѣ руски намѣрения.[1]

---

[1] Argyll I, p. 310.
[2] Turkey II, 1877, № 238.
[3] Убри до Горчаковъ, 23 декемврий 1876. Татищевъ,— II. p. 350 ff.

Отъ името на Александъръ II Горчаковъ благодари на Бисмарка за ласкавитѣ отзиви, като съобщава, че императорътъ напълно се осланя на него. Горчаковъ сжщевременно бърза да отговори на въпроса на Бисмаркъ относно намѣренията на Русия и, макаръ уклончиво, дава да се разбере, че Русия ще продължава да печели време, като ще се старае да подвижи европейския концертъ къмъ принудителни мѣрки, докато войната стане възможна — презъ пролѣтьта.[1]

III.

Рускитѣ усилия за споразумение съ Австрия. — Влиянието на Бисмаркъ върху Андраши. — Босна и Херцеговина, база на австро-руския компромисъ. — Срещата въ Райхщадтъ. — Меморандумътъ на Андраши. — Различията между австрийския и руския меморандумъ. — Становището на Андраши. — Характерътъ на съглашението въ Райхщадтъ.

Тъй като събитията на изтокъ се развиваха по начинъ, който благоприятствуваше на една руска активна политика, и тъй като Горчаковъ считаше за необходимо да се постигне едно споразумение съ Австрия за да се избѣгне една противо-руска коалиция въ случай на единъ руско-турски конфликтъ, за какъвто Русия се готвѣше, усилия бѣха направени за едно споразумение. Андраши е предпочиталъ да осуети руската инициатива на Балканитѣ и вследствие на това се е колебалъ между двата възможни курса: този отъ кримската война или едно споразумение съ Русия. Причина, щото Андраши да избере последния курсъ, е било влиянието на Бисмаркъ. Главниятъ обектъ на политиката на Андраши е билъ да запази приятелството на Бисмарка, а канцлерътъ е настоявалъ, щото лигата на тримата императори да се запази посрѣдствомъ едно австро-руско споразумение на изтокъ[2].

---

[1] Убри до Горчаковъ, 2 януарий 1877. Татищевъ — II, pp. 355.
[1] Горчаковъ до Урби, 4 и 5 януарий 1877. Татищевъ—II, pp. 353.

За база на единъ австро-руски компромисъ можеше да послужи Босна-Херцеговина. Както въ економическо, така и въ стратегическо отношение тѣзи територии бѣха необходими за закржглянането на Далмация. Още следъ кримската война Радецки е настоявалъ за анексията имъ, но австрийското правителство не е било разположено къмъ подобна стжпка. Въ 1867 г., австрийскиятъ посланикъ въ Петерсбургъ е разисквалъ въпроса съ Горчаковъ: Австрия да получи Босна-Херцеговина, въ случай че Русия си възвърне Бесарабия. Горчаковъ не е показалъ наклонность да усвои подобна идея[2]. Не е известно, дали въпросътъ е билъ разискванъ наново презъ време на срещата на тримата императори въ Берлинъ (1872); Горчаковъ и Андраши сж постигнали съгласие, щото Русия и Австрия да не се намѣсватъ въ вжтрешнитѣ работи на Турция, но и да не подпомагатъ последнята за потушаване на въстанията[3]. Презъ време на посещението на царя въ Виена (1873) въпросътъ изглежда да е билъ отново разискванъ, но въ конвенцията въ Шенбрунъ нѣма нищо по този въпросъ[4].

---

[1] Grosse Politik — II, chs. 10—11.

[2] Count, Friederich Revertera въ Deutsche Revue, май 1904, p.p. 139—40: Coolidge — p. 94: Tyler — p. 67.

[3] Goriainow (p. 307) и Wertheimer Eduard, Graf Julius Andrássy, sein Leben uud seine Zeit (Stuttgert 1910—1913, II, p. 72), не даватъ нищо повече по този въпросъ, нито пъкъ въ Grosse Politik се даватъ повече освѣтления.

[4] Revertera твърди, какво едно съглашение било подписано, споредъ което въ случай на една руско-турска война Австрия е щѣла да остане неутрална и въ случай на една руска победа щѣла да получи Босна и Херцеговина. Русия получавала свобода на действие на Балканитѣ, но нѣмало да си присвои Цариградъ и трѣбвало да уведоми Австрия предварително относно условията за миръ. Това твърдение не може да се съгласува съ меморандума на Андраши по този въпросъ (Wertheimer — III, p. 89). Revertera заявява че той получилъ тая ин-

На 8 юлий 1876. въ Райхщадтъ се състоя среща между Францъ Иосифъ и Александъръ II, на която сж присжтствували сжщо Андраши и Горчаковъ, съ цель да се постигне едно споразумение между Австрия и Русия въ свръзка съ източната криза. Разговоритѣ сж били водени устно, конвенция не е била подписана, а следъ срещата Андраши и Горчаковъ сж съставили меморандуми върху постигнитото споразумение. Тъй като двата меморандума не се съгласуватъ, по всичко изглежда, че или въпросътъ се касае за едно недоразумение или пъкъ до надхитряване[1].

Споредъ меморандума на Андраши, за случай на една война сж били разисквани две хипотези: 1) Ако турцитѣ победятъ, не ще имъ се позволи да придобиятъ преимущества; Сърбия и Черна Гора ще запазятъ положението и границитѣ си; независимость ще се признае само на Черна Гора; въ въстаналитѣ области ще се прокаратъ реформи; никакви териториялни промѣни не що бждатъ направени; 2) Ако турцитѣ бждатъ победени, Сърбия не ще придобие територии въ Далмация, Хърватско и Славония, а въ района на Дрина Нови Пазаръ въ Стара Сърбия въ направление къмъ Лимъ. Черна Гора ще бжде закржглена съ територии на Херцеговина, съ пристанището Спица и съ увеличение въ района на

формация отъ единъ руски дипломатъ, който присжтствувалъ на разискванията. Вѣроятно е, обиче, какво, пишейки по паметь следъ като се е изминало толкова време, Reverlera е объркалъ датитѣ и формата на постигнатото споразумение. Възможно е че въпросътъ се касае за съглашенията въ Райхщадътъ и Будапеща. Споредъ Wertheimer (II, p. 118), когато Андраши е посетилъ Петерсбургъ въ 1874 г., Горчаковъ му е заявилъ категорично че една австрийска окупация на Босна и Херцеговина ще бжде счетена за casus belli. Въ досега известнитѣ документи (германски, австрийски и руски) нищо не може да се намѣри въ свръзка съ подобно съглашение презъ 1873.

[1] За първъ пжть една версия относно споразумението отъ Райхщадтъ бѣ публикувана въ Fortnightly Review (November, vol. XC. pp. 831 ff.). Споредъ Wertheimer (Andrassy — II, p. 322), тя не е нищо друго освенъ една „дръзка измислица", усвоена сжщо отъ Larmeroux (La politique extérieure de l'Autriche-Hongrie — I, p. 43). Презъ 1909 г. August Fournier (Wie wir zu Bosnien kamen pp. 20—38) се приближава къмъ истината. Споразумението по меморандума на Андраши бѣ за първъ пжть публикувано отъ професоръ Pribram Alfr. Francis, (The secret treaties of Austria-Hungary 1879—1014. Englisch ed. 2 vols. Combridge-Harward 1920—II, pp. 188—191). Руският меморандумъ бѣ публикуванъ отъ съветското правителство въ Красный Архивъ (I, pp. 3-43). Споразумението е разгледано по австрийскитѣ архиви отъ Wertheimer въ Historische Blätter, Hefte II, III, и въ книгата му Graf Julius Andrássy, vol. II, pp. 294—330. Известни подробности ще се намѣрятъ въ American Historical Review (априлъ 1925, pp. 503 ff.) и Slavonic Review (декемврий 1925, pp. 441 ff.).

рѣката Лимъ по такъвъ начинъ, щото територията между Сърбия и Черна Гора ще бѫде подѣлена между двѣтѣ по курса на рѣката. Останалитѣ територии на Босна и Херцеговина ще бѫдатъ анексирани отъ Австрия. Русия ще възстанови своитѣ естествени граници отъ преди 1856 (Бесарабия), ще закрѫгли териториитѣ си въ Черно Море и въ Мала Азия. България, Румелия и Албания могатъ да образуватъ автономни държави, Тесалия и Критъ могатъ да бѫдатъ анексирани отъ Гърция. Цариградъ съ известна територия ще стане свободенъ градъ.[1]

Различието между австрийския и руския меморандуми се състои въ следното: 1) рускиятъ меморандумъ споменува безусловното затваряне на пристанищата Клекъ и Которъ; австрийскиятъ меморандумъ поставя това въ зависимость отъ една турска победа и независимостьта на Черна Гора; 2) австрийскиятъ меморандумъ предвижда независимостьта на Черна Горна въ случай на турска победа; въ руския меморандумъ нѣма нищо за подобна евентуалность; 3) австрийскиятъ меморандумъ казва, че Румелия, България и Албания ще образуватъ автономни княжества; въ руския меморандумъ Албания е пропусната; 4) рускиятъ меморандумъ споменува изрично придобиването на Батумъ отъ Русия; въ австрийския меморандумъ това само може да се подразбира; 5) рускиятъ меморандумъ предвижда отстѫпването на Тесалия и Епиръ на Гърция; австрийскиятъ меморандумъ предвижда Критъ вмѣсто Епиръ[2].

Най-сериознитѣ различия между двата меморандума се отнасятъ до Босна и Херцеговина. Споредъ руския меморандумъ, Австрия анексира турска Хърватия и часть отъ Босна; Херцеговина се отстѫпва на Черна Гора, а на Сърбия — останалата часть отъ Босна и Стара Сърбия[3]. Съгласно съ австрийския меморандумъ, цѣлитѣ области Босна и Херцеговина съ изключение на териториитѣ, предназначени за „закрѫглянането“ на Сърбия и Черна Гора[1].

---

[1] Текстъ у Pribram op. s. — II, pp. 188 ff. Споредъ саморѫчна бележка (върху оригинала) на Andrassy, въ австрийския текстъ е билъ диктуванъ на Новиковъ веднага следъ срещата и е билъ съобщенъ въ Петерсбургъ.

[2] Рускиятъ меморандумъ, изглежда, е билъ диктувенъ лично отъ Горчаковъ. Името на чиновника, който е писалъ меморандума, не е могло да се установи по почерка, но въ рускитѣ архиви сѫ намѣрени документи съ сѫщия почеркъ, носещи подписа на Горчаковъ. Вж. Красний Архивъ — I, pp. 21, 37.

Х₈ расный Архивъ — I, р. 38.

Споредъ досега известнитѣ документи въ свръзка съ австрийската политика презъ време на източната криза Андраши едва ли е могълъ да се съгласи въ Райхщадтъ съ едно разрешение, както то е представено въ меморандума на Горчаковъ. Въпросътъ се касае или до нѣкакви ориенталски похвати на Горчаковъ, или пъкъ разговоритѣ сѫ били общи съ цель да се остави възможность за претълкуване. На всѣки случай онова, което е ставало въ Райхщадтъ, не е било нищо друго освенъ размѣна на възгледи за едно бѫдеще споразумение; меморандумитѣ си Горчаковъ и Андраши сѫ съставили следъ срещата. Австрийскиятъ меморандумъ, обаче е билъ съобщенъ въ Петерсбургъ своевременно и Горчаковъ не е направилъ никакви възражения[2].

---

[1] Pribram op. c. — II, p. 190. Goriainow (op. c. 318), следва австрийския меморандумъ относно придобивкитѣ на Черна Гора и Сърбия, но относно австрийскитѣ придобивки следва руския. Въ заключението си обаче той смѣсва двата меморандума; очевидно Goriainow не се е основавалъ върху меморандума на Горчаковъ, а върху кореспонденцията, размѣнена съ Виена по този въпросъ. Татищевъ (II, pp. 315—16) споменува австрийски „териториални компенсации въ Босна и часть отъ Херцеговина“, безъ да дава повече разяснения или пъкъ да споменува източника. Както Goriainow, така и Татищевъ сѫ се ползували отъ рускитѣ тайни архиви, но по този въпросъ не се съгласуватъ. Goriainow (p. 319) твърди, че оригиналното споразумение въ Райхщадтъ се е отнасяло само до Босна и че сетне австрийскитѣ военни убедили Францъ Иосифъ да анексира и Херцеговина. Бисмаркъ не е билъ напълно информиранъ по въпроса за споразумението, постигнато въ Райхщадтъ; на 14 септемврий 1876 г., когато Андраши е направилъ своята „изповѣдь“ предъ германския посланикъ, той е споменалъ само Босна (Grosse Politik — II, pp. 45 ff.) Въ писмото си до Францъ Иосифъ (11/23 септемврий 1876 г.), въ което Александъръ II прави предложението си за окупация, той споменува само Босна (Wertheimer Андраши, II, pp. 342 f.). Въ своя отговоръ обаче, Францъ Иосифъ споменува Босна и Херцеговина (Wertheimer — II, p. 344).

[2] Wertheimer въ Historische Blätter; Wertheimer-Audrassy, II, p. 384; Fournier,—Wie wir zu Bosnien kamen, p. 21 бел. p. 23, споменува, че Босна и Херцеговина сѫ били причина щото Францъ Иосифъ и Андраши да се завърнатъ отъ Райхщадтъ напълно доволни. Татищевъ — II, p. 316; Karatheodory Pacha — Le Rapport secret sur le Congrès de Berlin, p. 130.

IV.

Колебанията на руската и австрийска политика. — Мисията на генералъ Мантайфелъ въ Петербургъ. — Исканията на Александъръ II и Бисмаркъ. — Австро-рускитѣ отношения и запитванията на царь Александъръ въ Берлинъ. — Отговорътъ на Бисмаркъ. — Разговорътъ на германския посланикъ съ Горчаковъ. — Подновяване на руско-австрийскитѣ преговори. — Руското предложение и Андраши. — Спорътъ относно австрийската сфера. — Приключване на преговоритѣ. — Нови колебания на Андраши и влиянието на Бисмаркъ. — Подписване на конвенцията. — Условия на австро-руското съглашение.

Макаръ Русия и да се готвѣше за война, нейната политика по отношение на Австрия е била крайно колеблива. Изглежда, че надмощието на групата Игнатиевъ противъ едно сътрудничество съ Австрия е било пълно презъ есеньта на 1876 година, още повече че и самъ Андраши е изпитвалъ голѣми съмнения относно курса, който Австрия би трѣбвало да усвои. Предъ видъ на това положение на нѣщата, презъ септемврий кайзеръ Вилхелмъ е изпратилъ съ специална мисия въ Петербургъ генералъ Мантайфелъ (Manteuffel) да увѣри Александра II въ германското приятелство.[1] Предъ генерала царьтъ е настоявалъ, щото срещу неутралитета на Русия въ 1866 и 1870., Германия трѣбвало да позволи на Русия пълна свобода на действие.[2] Предъ видъ на франкофилскитѣ тенденции на царь Александъръ и на Горчаковъ и на крайната колебливость на руската външна политика, една алтернатива за австро-руски конфликтъ е била крайно нежелателна за Бисмаркъ. Канцлерътъ е билъ въ полза на едно австро-руско споразумение, за да се запази лигата на тримата императори и се избѣгне единъ общо-европейски конфликтъ[3].

Презъ време на преговоритѣ за конференцията колебанията на Австрия и Русия влошаватъ тѣхнитѣ отношения до степень, щото руското правителство е имало предъ видъ алтернативата да действува въпрѣки Австрия[2]. Въ Ливадия Александъръ II чрезъ германския военenъ пълномощникъ Фонъ Вердеръ телеграфически запитва Бисмарка, дали Германия ще остане неутрална въ случай на една война между Австрия и Русия. Нито самиятъ въпросъ, нито начинътъ, по който е билъ зададенъ, сж се харесали на Бисмарка, и първоначално той не е далъ никакъвъ отговоръ. Когато повторно и настоятелно запитване е било направено, Бисмаркъ отговаря, че Германия може да се помири съ подобна евентуалность, щото нейнитѣ приятели да печелятъ и губятъ победи една противъ друга, но нито на една отъ тѣхъ не трѣбва да се нанесе ударъ, който би застрашилъ нейното положение като независима велика държава въ европейския концертъ.

---

[1] Goriainow op, c. — p. 320; Grosse Politik — II, № 229.

[2] Ibidem — II, № 231. По тоя поводъ предъ германския посланикъ Горчаковъ се е изказалъ въ сжщия духъ: Ibidem — II, № 252.

[3] Ibidem — II, № 231, 252.

Макаръ едва ли подлежи на съмнение, че ако Русия бѣ се ангажирала въ единъ конфликтъ на изтокъ въпрѣки Австрия, е щѣла да се повтори историята отъ кримската война, въ Петербургъ отговорътъ на Бисмаркъ се е счелъ за единъ отказъ на неутралитетъ въ случай на единъ австро-руски конфликтъ. Вследствие на това, считайки, че въпросътъ е билъ преднамѣрено зададенъ, Бисмаркъ посрѣдствено дава на руситѣ да разбератъ, че отъ него се искатъ концесии, които Русия не е готова да направи по отношение на Германия. Бисмаркъ натоварва германския посланикъ да се обясни съ Горчакова и да заяви, че канцлерътъ би билъ наклоненъ да се съгласи съ руското искане за пълна свобода на действие, но тъй като подобна политика би отчуждила Австрия и би поставила Германия предъ опасностьта на двоенъ реваншъ, Русия ще трѣбва да даде гаранции по отношение на Франция. Горчаковъ е отказалъ да поеме задължение по отношение на французкия реваншъ.[2]

---

[1] Bismarck, — Gedanken und Erinnerungen, Stuttgart, 1898, — I, p. 214.

[2] Grosse Politik — III, p. 455; Wertheimer — op. c. III, p. 249; Coolidge — p. 99; Goriainow — op. c, pp. 320 ff.; Bismarck — Gedanken pp. 211 ff.; Chaudordy — La France en 1889, pp. 253 ff.; Татищевъ op. c. — II, pp. 351 ff. Преговоритѣ между Русия и Германия презъ есеньта на 1876 г. не сж напълно изяснени, тъй като сжществуватъ противоречия и непълноти. Системата на Бисмаркъ, споредъ както тя се очертава отъ цѣлата дипломатическа дейность на великия канцлеръ следъ 1871 г., изключваше унищожението на Австрия. Бисмаркъ въ никой случай не можеше да допусне, щото сигурностьта на Германия да зависи изключително отъ една руско-германска комбинация, тъй като това означаваше да се подготви почвата за една противо-германска коалиция отъ Русия, Австрия и Франция. Довѣрие въ Русия Бисмаркъ нѣмаше, и то твърде справедливо и правилно. Въ своя моморандумъ отъ 31 августъ 1879 г. (Grosse Politik, III, pp. 26 ff.) Бисмаркъ представлява въпроса, че предложението е било направено и било отхвърлено отъ Горчаковъ. Това не се съгласува съ Lucius von Ballhausen (Bismarck — Gedanken und Erinnerungen, p. 92). Отъ рапорта на герман-

При това положение на нѣщата въ Петербургъ отново се възвръщатъ къмъ споразумението съ Австрия. Преговори сѫ били открити между Андраши и Новиковъ въ Виена, като за тѣхна база е послужила размѣната на възгледи въ Райхщадтъ. По искането на Горчаковъ преговоритѣ сѫ били държани въ тайна отъ Бисмаркъ. На последния обаче фактътъ на преговоритѣ е билъ известенъ, а сѫщо, че тѣ сѫ въ свръзка съ предстоящата руско-турска война, но сѫщностьта имъ е била пазена въ тайна отъ него. Такова поведение отъ страна на Русия, следъ запитванията, направени отъ Александъръ, не можеше освенъ да предизвика подозрения у Бисмаркъ и още по-голѣмо недовѣрие към колебливата руска политика и нейнитѣ противо-германски тенденции.[1]

Първоначално руското правителство предлага съвмѣстна акция. Андраши не е билъ наклоненъ да усвои подобно пред-

---

ския посланикъ въ Петербургъ Schweinitz (на който се основава Wertheimer, III, p. 249, и счита работата за сериозна) е ясно, че работата не се касае до едно предложение (рапортъ въ Grosse Politik, II, pp. 80—81). Бисмаркъ не е ималъ сериозни намѣрения да сключва подобно съглашение съ Русия, — цельта му е била да аргументира въ Петербургъ своето становище по отношение на единъ евентуаленъ австро-руски конфликтъ. Презъ октомврий 1876 г., когато Бисмаркъ имаше да отговори на въпроситѣ на Александъръ II въ свръзка съ евентуалното поведение на Германия въ случай на единъ австро-руски конфликтъ, канцлерътъ повиква Schweinitz въ Варзинъ да му даде инструкции и съ него е разисквалъ идеята относно аргументирането на становището му въ Петербургъ. Изглежда, че Бисмаркъ устно е натоварилъ Schweinitz да я изложи на Горчаковъ въ частенъ разговоръ и посланикътъ е сторилъ това. Горчаковъ е отговорилъ, че договоритѣ били отъ твърде малка стойность. Въ писменитѣ инструкции, дадени на посланика по този случай обаче Бисмаркъ изрично е забранилъ преговори и сключване на подобно съглашение (Schweinitz, въ Zeitschrift für Politik, XII, 3 (1922), pp. 230 ff.). Впоследствие Бисмаркъ нееднократно (предъ Шуваловъ, Сабуровъ и пр.) представлява работата, че предложение е било направено и е било отхвърлено отъ Горчаковъ (Красный Архивъ, I, pp. 72—74; Otto Becker, — Bismarck's Bündnispolitik, p. 17 ff.). Колкото се отнася до „отхвърлянето", Бисмаркъ е билъ правъ, тъй като въ частния си разговоръ съ германския посланикъ Горчаковъ е показалъ, че ако ли подобно предложение бѫде направено, ще бѫде отхвърлено.

[1] Bismarck, — Gedanken, II, pp. 224, 233. Възможностьта за една австро-руска коалиция противъ Германия, къмъ която незабавно би се присъединила и Франция, не е давала на Бисмаркъ спокойствие. Татищевъ (II, pp. 357 ff.) твърди, че Бисмаркъ направилъ интриги въ Виена въ свръзка съ руското запитване въ Берлинъ, обаче отъ източницитѣ, на които той се осланя, подобно заключение не може да се направи (Chaudordy — La France en 1889, pp. 253 ff., рапорта на St. Vallier отъ Varzin; Bismarck, — Gedanken, II. pp. 211 ff.). Въ сѫщность руситѣ сѫ прибързали съ една интрига въ Виена относно преговоритѣ съ Германия противъ Австрия, опасявайки се, вѣроятно, да не би Бисмаркъ да ги съобщи на Андраши (Wertheimer — II, pp. 248 ff.).

ложение, той не е билъ въ състояние да следва подобна политика. Отъ друга страна не само облагитѣ за Русия биха били по-голѣми, но сжщевременно Австрия би могла да се намѣри предъ едно неблагоприятно и даже опасно положение. Вмѣсто това, ако Русия се остави да действува самостоятелно, Австрия, безъ да поема рискъ, ще бжде въ състояние по-добре да защити своитѣ интереси. Нѣщо повече, Андраши е предпочиталъ, щото даже да не се предприема никаква акция, като тя се осуети посрѣдствомъ едно австро-английско съглашение, но този курсъ не е билъ откритъ, тъй като това е означавало края на лигата на тримата императори и разривъ съ Бисмарка. Вследствие на това Андраши се старае да протака — отхвърля конкретнитѣ руски предложения, но продължава да преговаря.[1]

На 2 ноемврий Горчаковъ дава инструкции на Новиковъ въ свръзка съ преговоритѣ: ако Австрия заеме Босна, окупацията не трѣбва да получи единъ неприятелски характеръ къмъ Русия. Андраши трѣбвало да обещае да не разширява сферата на австрийската окупация върху Ромъния, Сърбия, Херцеговина и Черна Гора. Споредъ Горчаковъ, въ Райхщадтъ Андраши се задоволилъ съ Хърватско и часть отъ Босна и обещалъ да представи карта съ точно опредѣлени граници на австрийскитѣ аспирации, но това не било сторено; сега Андраши искалъ да анексира и Херцеговина. На 15 ноемврий Новиковъ излага становището на Горчакова предъ императора Францъ Йосифъ. Последниятъ е отговорилъ категорично, че въ Райхщадтъ Херцеговина е била включена въ австрийската сфера. Андраши потвърждава сжщото нѣщо и споменува, че пропущането на Херцеговина било грѣшка при написването („lapsus calami").[2]

Горчаковъ натоварва Новикова да заяви, че доколкото самъ той и императорътъ си спомнятъ, въ Райхщадтъ за една австрийска анексия на Херцеговина дума не е ставало. Андраши възразява, че въ меморандума, диктуванъ лично отъ него на Новиковъ веднага следъ срещата, Херцеговина е изрично спомената и че този меморандумъ веднага е билъ съобщенъ въ Петербургъ безъ Гочаковъ да е направилъ каквото и да е възражение по въпроса[1].

---

[1] Tyler, op. c. — pp. 72; Goriainow op. c. — pp. 325—6; Татищевъ op. c. — II, pp. 355—6. За тѣзи преговори вж.: Wertheimer — II, pp. 390 ff.; Goriainow — pp. 333 ff.; Fournier, — Wie wir zu Bosnien kamen, pp. 38 ff.; Nelidov, — Souvenirs въ Revue des deux mondes, 15 ноемврий 1915; Grosse Politik — II, ch. 10. За версията на френскитѣ тайни агенти вж. Elie de Cyon, — Histoire de l'Entente franco-russe, ch. I; Cyon въ Nouvelle Revue, 1 юний 1881. За унгарското становище: Debidour, — Histoire diplomatique (1814—1878), II, p. 502.

[2] Goriainow op. c. — pp. 328—29.

Австро-рускитѣ преговори сж били приключени и на 15 януарий 1877 проектътъ е билъ съобщенъ на Бисмарка, но Андраши отново бива обхванатъ отъ колебания по причина на вжтрешни затруднения и малката му наклонность да сътрудничи на рускитѣ домогвания. По тази причина Андраши започва да прави нови искания, да протака, и се е съгласилъ на конвенцията благодарение на настояванията на Бисмарка[2].

Бисмаркъ е одобрилъ австро-руското съглашение и е заявилъ, че Австрия не ще може да се отдѣли отъ Русия по източния въпросъ и че той не ще ѝ позволи да води една безчестна политика и да не изпълни своя договоръ. Колкото се отнася до Ромъния, Бисмаркъ е заявилъ, че Германия не е свързана съ Каролъ и че неговото запазване на ромънския престолъ не представлява за Германия интересъ, ето защо Русия може да упражни натискъ, ако е необходимо[3].

Най-после, на 18 мартъ 1877 преговоритѣ между Австрия и Русия сж били окончателно приключени и конвенциитѣ подписани, като сж били антидатирани — 15. януарий.[5] Ако ли въпросътъ се приключи съ една конференция, за Босна и Херцеговина ще се настоява върху единъ автономенъ режимъ, който не ще надвишава предвидения въ нотата на Андраши отъ 30 декемврий 1875[4], а гаранциитѣ ще бждатъ като тѣзи, предвидени въ берлинския меморандумъ[1]. За България ще се искатъ широка автономия и сжществени гаранции. Въ случай, че отношенията между Русия и Турция стигнатъ до единъ конфликтъ, Австрия ше пази единъ благосклоненъ неутралитетъ къмъ Русия и ще употрѣби дипломатически усилия да парализира интервенцията на трети държави.

---

[1] Wertheimer op. c. II, p. 384.

[2] Grosse Politik — II, N-r. 265, 266; Татищевъ, op. II, — p. 359 Презъ време на това протакане Андраши е настоявалъ, щото Балканскиятъ полуостровъ да се раздѣли на руска и австрийска сфера по течението на Тимокъ и Вардаръ. Това предложение е било разисквано и руското становище е било, че евентуалното ще се има предвидъ, но не е било включено въ конвенцията (Tyler, op. c., p. 84). Това обстоятелство е особено важно въ свръзка съ последующитѣ руско-австрийски недоразумения.

[3] Убри до Горчаковъ, 19 декемврий 1876, 10 януарий 1877. Вж. Татищевъ, op. c. II, pp. 359 ff.

[4] Wertheimer op. c., II, pp. 390. ff.

[5] Aktenstücke aus den Correspondenzen des Kais. und Königl. gemeins. Ministerium des Äussern über orientalische Angelegenheiten (Vom 7 april 1877 bis 3 november 1878), Wien 1878, № 202, pp. 156 ff.; Staatsarchiv Sammlung der officiellen Aktenstücke zur Geschichte der Gegenwart. vol. XIX. Hamburg, 1870, XXX, pp. 22 ff.; Turkey II, 1877, № 55.

Ако ли австрийското правителство бжде поканено да сътрудничи за приложението на договора отъ 15 априлъ 1856,[2], то ще откаже своето сътрудничество и ще прокламира своя неутралитетъ; то не ще подържа и една акция, основана на чл. VIII отъ договора отъ 30. мартъ 1856[3]. Австрия си запазва правото да избере момента и начина на окупацията на Босна и Херцеговина. Австрия се задължава да не разширява своята военна акция въ Ромъния, Сърбия, България и Черна Гора; Русия — въ Босна, Херцеговина, Сърбия и Черна Гора (Сърбия и Черна Гора ще служатъ за неутрална зона). Последствията отъ войната и териториялнитѣ измѣнения ще се регулиратъ отъ специална конвенция[4].

На сжщия день се сключва една добавъчна конвенция, която урежда въпроса за евентуалнитѣ териториялни промѣни. Австрия анексира Босна и Херцеговина съ изключение на територията между Сърбия и Черна Гора; за тая територия ще се постигне допълнително споразумение[5]. Русия анексира Бесарабия въ границитѣ преди 1856[6]. Двѣтѣ държави си обещаватъ дипломатическа подкрепа въ случай, че поради териториялнитѣ измѣнения една конференция на великитѣ държави се наложи. Съгласно съ споразумението въ Райхщадтъ— въ случай на териториялни промѣни или на разпадането на отоманската империя, образуването на една голѣма славянска държава се изключва; като компенсация, България, Албания и остатъкътъ отъ Румелия могатъ да се установятъ като независими държави; Тесалия, часть отъ Епиръ и Критъ могатъ да се анексиратъ отъ Гърция; Цариградъ съ известна територия—може да стане свободенъ градъ[1].

---

[1] Actenstücke, Wien 1878, № 326, pp. 221 ff; Staatsarchiv, XXX, pp. 270 ff.; Turkey III, 1876, № 248. etc..

[2] Договорътъ между Англия, Франция и Австрия, гарантиращъ независимостьта и цѣлостьта на Отоманската империя. Вж. British and Foreign State Papers XLVI, pp. 25—26; Nouveau recueil général de traités, XV, pp. 190 ff.; Leopold Neumann,—Recueil des traités et conventions conclus par l'Autriche, VI, p. 292; Alexandre de Clercq,—Recueil des traités de la France, VII, p. 90 etc.

[3] Чл. VIII отъ договора за миръ следъ кримската война предвижда, че въ случай на недоразумение между една отъ великитѣ държави и Турция, преди да се прибѣгне до оржжие, ще се даде възможность на държавитѣ да упражнятъ своето посрѣдничество.

[4] Pribram op. c., II, pp. 191 ff,

[5] Трѣбва да се забележи, че докато въ споразумението отъ Райхщадтъ тѣзи територии имаше да се подѣлятъ между Сърбия и Черна Геора, сега въпросътъ остава откритъ.

[6] Териториитѣ, които Русия имаше да анексира въ Азия и които бѣха споменати въ по-първото споразумение, сж пропуснати по искането на Горчаковъ, тъй като не сж въ Европа. Вж. Wertheimeer op. c., II, п. 393.

V.

Отлагането на руската акция. — Бисмаркъ и Шуваловъ. — Циркулярътъ на Горчаковъ. — Бисмаркъ и рускитѣ намѣрения. — Колебанията въ Петербургъ. — Мисията на Игнатиевъ. — Английското правителство и атакитѣ му въ парламента. — Падането на Мидхадъ паша и становището на Дерби. — Руското становище. — Дизраели и възгледътъ на Дюкъ офъ Аргилъ.

Между това рускитѣ правителствени крѫгове решаватъ да отложатъ всѣка решителна акция за пролѣтьта. Запитанъ въ свръзка съ това, Бисмаркъ отговаря, че Русия единствено може да сѫди по този въпросъ, достатъчни ли сѫ ѝ войскитѣ за една война противъ Турция и дали може да се разчита на Австрия. На всѣки случай не трѣбва да се започва война преди да се обезпечи възможностьта за нанасяне решителенъ ударъ отъ самото начало. Да се бави пристѫпването къмъ работа представлява изгоди и неудобства, — всичко това трѣбва да се обмисли та да се избѣгнатъ непредвидени нѣща. Въ свързка съ тайнитѣ преговори между Австрия и Русия Бисмаркъ нееднократно е заявявалъ, че ще престане да подържа Австрия, ако тя не изостави своитѣ предубеждения къмъ Русия и действува враждебно по отношение на нея или не изпълни поетитѣ задължения.[1]

---

[1] Pribram — op. c., II, pp. 198 ff. Goriainow (op. c., p. 344) твърди, че английското правителство е било уведомено за австро-руското споразумение, безъ да обяснява кога, какъ и до каква степень. Следъ срещата въ Райхщадтъ Горчаковъ е заявилъ на английския посланикъ: „Nous sommes parfaitement convenus pour toutes les eventualités, mais ne me demandez pas davantage“ (A. W. Spencer, The diplomatic reminiscenses of Lord Aug Loftus, 1862—1879. 2 d. series. London 1894., 2 vois. — series 2, II, p. 114). Презъ юний 1877 г. английскиятъ посланикъ въ Берлинъ донася за сѫществуването на споразумение, но въ Лондонъ не сѫ повѣрвали и съобщението е било опровергано отъ Виена (Disraeli — IV, p. 143). Едва на 9 октомврий 1877 Шуваловъ потвърждава предъ Дизраели сѫществуването на. споразумението безъ да споменува нѣщо отъ постановленията му (Disraeli — VI. p. 185).

Рускиятъ посланикъ въ Лондонъ, Шуваловъ, който се е намиралъ въ приятелски връзки съ Бисмарка, е писалъ на последния писмо въ началото на февруарий (1877), въ което като споменава вѣковната дружба между Русия и Германия, опредѣля тѣхното сътрудничество: Русия да не позволява образуването на коалиции противъ Германия на западъ, а Германия да ѝ се отплати по сѫщия начинъ на изтокъ. Въ своя отговоръ Бисмаркъ подчертава тъждественитѣ интереси между Германия и Русия и добавя, че той неуклонно е следвалъ тая политика въ 1848, 1854 и 1863, както и сега. Това дѣло обаче било по-лесно да се разруши, отколкото да се създаде, тъй като неговитѣ приемници едва ли ще съумѣятъ да го следватъ предъ видъ на непостоянството и ненадежностьта на хората, рѫководещи външната политика на Русия. Бисмаркъ сѫщо споменува постоянното стремление на Горчакова да кокетира съ Франция, което рано или късно ще доведе до едно отслабване на дружбата между Германия и Русия. Той добавя обаче, че докато той е на власть, на Русия ще бѫде трудно „да се освободи“ отъ съюза се него.[2]

На 19 януарий 1877 Горчаковъ изпраща до рускитѣ посланици една царкулярна нота, въ която излага, че руското правителство счита източния въпросъ за европейски въпросъ, и следъ като излага цѣлото развитие на кризата включително съ пропадането на конференцията, предложена отъ Англия, иска да знае възгледитѣ на европейскитѣ кабинети, които до този моментъ сж действували въ съгласие, какво тѣ иматъ предъ видъ да се предприеме за да се отговори на новосъздаденото отъ Портата положение.[1]

---

[1] Убри до Горчаковъ, 17 декември 1876. Вж. Татищевъ ор. с. — II.
р. 349. Следъ пропадането на конференцията Шуваловъ продължава
да настоява въ Петербургъ въ полза на мира и да се даде време на
на Турция ца прокара реформитѣ (Goriainow — орс. pp. 338 f.) Предъ
Сольсбъри Шуваловъ е настоявалъ да се намѣри мостъ за отстѫпле-
нието на Русия (Salisbury — II, п. 127).

[2] Hans Kohl, — Wegweiser durch Bismark's Gedanken' pp. 171 ff.
Шуваловъ е останалъ крайно доволенъ отъ отговора, тъй като той се
опасявалъ отъ промѣна въ политиката на Бисмарка. Шуваловъ е съ-
обшилъ отговора на царя (Bismark, — Gedanken, II, pp, 222 ff.). Благо-
склонното разположение на Бисмарка къмъ плановетѣ на Русия е пре-
дизвикало съмнение у Горчаковъ, който пише до посланика въ Бер-
линъ, че Бисмаркъ изкушавалъ Русия да отиде да воюва. Впрочемъ,
Русия не се нуждаеше отъ изкушение, ето защо Бисмаркъ не можеше
да усвои никакво друго поведение въпрѣки обстоятелството, че той
би предпочелъ източната криза да се приключи миролюбиво. Послани-
кътъ обаче не сподѣля мнението на Горчаковъ и отговаря, че не може
да има никакво съмнение, какво Бисмаркъ продължава да действува
въ съглашение съ Русия (Татищевъ, — II, р. 351).

Вржчвайки циркуляра на Бисмаркъ, рускиятъ посланикъ е билъ натоваренъ да изкаже пожелание, че канцлерътъ ще укаже приятелско съдействие на Русия. Бисмаркъ отговаря, че ще му бжде приятно да стори това, но при условие да не се иска участието на германски войски за една въоржжена интервенция. Колкото се отнася до съдействие, такова той е готовъ да укаже веднага следъ като му се съобщи, какво именно иска Русия. Той е запиталъ по-рано за рускитѣ намѣрения именно съ тая цель. Новитѣ постжпки на Русия не ще доведатъ до едно разрешение на въпроса, и неговото положение се затруднява отъ нападкитѣ противъ него въ руския печатъ. Когато той се изказвалъ въ полза на Русия, обвинявали го въ подстрекателство къмъ война, а когато той мълчи, обвинявали го въ съчувствие къмъ Турция. Вследствие на това той билъ наклоненъ да направи всичко възможно за запазването на мира.[2]

Сключването на миръ съ Сърбия, преговоритѣ между Портата и Черна-Гора и отклончивиятъ отговоръ на Силитѣ на руския циркуляръ, полученъ отъ европейскитѣ кабинети, сж причинили въ Петербургъ нови колебнния. Както царь Александъръ така и Горчаковъ започватъ да наклоняватъ къмъ мира, ако само се намѣри благовиденъ предлогъ за изходъ отъ създаденото положение, благодарение на по-раншното становище на руската дипломация. Предъ рускитѣ посланици въ странство Горчаковъ се оплаква, че Русия имала да се осланя само на себе си и че съдействието на съюзнитѣ Сили било единъ призракъ.[3]

---

[1] Turkey XV, 1877, № 92, Шуваловъ е споменалъ, че единъ новъ турски везиръ би могълъ да приеме предложението на конференцията и по такъвъ начинъ турското правителство ще може да отстои формално своя възгледъ за липсата на външенъ натискъ. Следъ като циркулярътъ на Горчаковъ показа, че Русия не се нуждае отъ мостове за отстжпление, а се старае отново да подвижи европейския концертъ преди да действува самостоятелно, Дизраели се старае да даде тълкуване за участието на европейскитѣ държави въ конференцията. Тѣ действували като посрѣдници, по покана на турското правителство, ето защо отказътъ на Портата да усвои „препоржчанитѣ реформи" не засѣгалъ достоинството на Европа (Disraeli — II, p. 127).

[2] Убри до Горчаковъ, 24 януарий 1877 (Татищевъ — II, pp. 364-5).

[3] Татищевъ — II, p. 365. На 22 януарий Горчаковъ заявява на английския посланикъ, че руското правителство нѣма намѣрение да се

Тѣзи руски колебания сѫ станали причина за мисията на Игнатиевъ, — да се постигне едно съгласие между европейскитѣ държави за налагане реформитѣ и Русия да демобилизира войскитѣ си. Игнатиевъ тръгва по столицитѣ да убеждава, че една война ще доведе до разгромяването на Турция, което не е въ интересъ нито на Русия нито на Европа.[1]

Следъ като веднъжъ Англия се бѣ присъединила къмъ другитѣ европейски държави, конференцията да иска административна автономия на християнскитѣ области, да се провъзгласява отново дектрината за независимостьта и неприкосновеностьта на Турция бѣ равносилно на усвояването традиционната английска политика отъ кримската война. И действително, правителството бѣ атакувано и обвинено отъ опозицията въ промѣна на фронта по източния въпросъ.

Дюкъ офъ Аргилъ, единъ отъ лидеритѣ на опозицията, напълно симпатизиращъ на становището, заето отъ Гладстонъ, заявява, че всѣко въстание въ Турция е легитимно и че на едно правителство като турското човѣшки сѫщества не дължатъ никакво вѣрноподанство. Той сѫщо така обвинява правителството, че то единствено е спъвало Европа въ разрешението на въпроса. Дизраели отговаря, че въ източния въпросъ единственото нѣщо, което имало да се вземе подъ внимание, не било само положението на християнитѣ; източниятъ въпросъ обхващалъ елементи отъ разпредѣлението на свѣтовната сила и сѫществуването на империи, ето защо трѣбвало да се разглежда спокойно и държавнически, тъй като голѣми интереси на Англия били изложени на опасность.[2]

Между това въ Цариградъ идва нова революция, — Мидхадъ паша бѣ свалeнъ. На 14 февруарий Дерби бърза да заяви, че английското правителсгво ще чака развитието на събитията, — ново протакане. Но турцитѣ не закъсняватъ да обезпокоятъ Дерби съ своитѣ намѣрения, — тѣ искатъ европейскитѣ държави да ги оставятъ на спокойствие, като се осланятъ на искреностьта на тѣхнитѣ намѣрения[3]. Дерби на-

---

дѣли отъ европейския концертъ. Турското правителство, по сведенията на Игнатиевъ, имало намѣрение да преговаря направо съ Русия, но Горчаковъ отговорилъ, че Русия действува съвмѣстно съ другитѣ европейски държави и не ще влѣзе въ никакви сепаративни преговори (Turkey, XV, 1877. № 30).

[1] Татищевъ — II, p. 336.

[2] Disraeli, — IV, pp. 118 f. (10 февр, 1877).

[3] Turkey XV. 1877, № 127.

стоява, щото Портата по своя инициатива да приеме предложението на конференцията за да се избѣгне една война съ Русия.[1]

На 19 февруарий Шуваловъ излага предъ Дерби руското становище: императорътъ продължава да следва сѫщия обектъ по отношение на християнитѣ и то въ съгласие съ европейскитѣ сили. Ако ли новото турско правителство предприеме реформи, тѣ ще се вематъ подъ внимание, но сѫ необходими дѣла, а не само думи. Обстоятелствата щѣли да покажатъ, дали последующата акция на Русия ще бѫде колективна или изолирана, — това зависѣло отъ европейскитѣ кабинети: ако тѣ решатъ да се въздържатъ, това щѣло да бѫде счетено отъ руското правителство като признакъ, че Русия ще трѣбва да действува самостоятелно; ако ли европейскитѣ кабинети подържатъ становището, че желанията на единна Европа трѣбва да се зачитатъ отъ Турция, нищо не можло да предотврати Русия да следва този обектъ посрѣдствомъ на една колективна акция.[2]

На 21 февруарий Шуваловъ заявява на Дерби, че руското правителство се намира въ голѣмо затруднение. Разходитѣ и неудобството да се продължава въоржжението били голѣми, ето защо това положение не можело да продължава за неопредѣлено време. Отъ друга страна, преди да се постигнатъ окончателни резултати, общественото мнение не ще позволи една демобилизация и даже министърътъ на финанситѣ предпочиталъ една бърза война вмѣсто демобилизация за да се избѣгне една нова мобилизация впоследствие. Относно предложението на Портата, да се даде срокъ една година и ако дотогава достатъченъ прогресъ не бѫде направенъ, турското правителство щѣло да се подчини и щѣло да приеме европейския контролъ, Шуваловъ е изразилъ надеждата, че подобно предложение ще може да послужи за база на едно споразумение. Относно английския отговоръ на циркулярната нота на Горчаковъ, Шуваловъ е заявилъ, че не е необходимо да се отбележатъ намѣрения за съвмѣстна акция противъ Турция; би било достатъчно, щото отговорътъ да не подразбира, че Русия ще бѫде изоставена сама да наложи подобрение на положението на християнитѣ.[3]

---

[1] Ibidem — № 142. [2] Argyll — I, pp. 379 ff.
[3] Argyll — I, pp. 381 ff.

Дизраели не схващаше въпроса правилно и се стараеше да се придържа о една традиция, която бѣ доказана погрѣшна. На 20 февруарий Дюкъ офъ Аргилъ отъ ново критикува становището на правителството. Той изтъкна, че именно правителствената колеблива политика е, която застрашава интереситѣ на Англия, тъй като ще остави Русия сама да се разправя съ положението. Защо правителството да не продължава да следва политиката, която Сольсбъри е представлявалъ въ Цариградъ? Ако ли английското правителство застане на страната на християнитѣ, то ще бжде въ състояние да ги отърве както отъ турското варварство, така и отъ руския автократизъмъ.[1]

VI.

Руската умѣреность и турската тактика. — Руското предложение за реформитѣ. — Преследването на българитѣ и Дерби. — Игнатиевъ и лордъ Лайонсъ. — Рускиятъ проектъ за единъ протоколъ. — Английскитѣ условия. — Преговоритѣ на Шуваловъ и Игнатиевъ съ Дерби. — Условията за руска демобилизация. — Предложението на Шуваловъ за една руска декларация и английското правителство. — Английската декларация. — Подписване на протокола. — Бисмаркъ и протоколътъ. — Увѣренията на Бисмаркъ предъ Игнатиевъ. — Постжпкитѣ на Дерби въ Цариградъ — Становището на Портата. -- Горчаковъ за ефекта на протокола. — Турското отхвърляне на протокола.

Умѣреностьта на руското правителство и готовностьта да се даде време на Портата да прокара реформитѣ бѣха срещнати отъ турското правителство съ обикновената турска тактика. Меморандумътъ на турското правителство бѣ да печели време.[2]

Русия продължаваше да се придържа о европейското съгласие, а Турция се стараеше да създава впечатлението, че ще прокарва конституционни реформи. Въ сжщность това бѣ единъ периодъ на дипломатическа и военна подготовка за предстоящата война. Дизраели се старае съ всички сили да печели време като настоява щото турцитѣ да предложатъ нѣкои незначителни реформи, които да послужатъ като мостъ на Русия да се оттегли. Ако по такъвъ начинъ би можело да се спечели година и половина, дотогава Франция щѣла да бѫде въоръжена.[1]

---

[1] Disraeli—VI, p. 119. Възгледътъ, изложенъ отъ Дюкъ офъ Аргилъ, не е новъ, тъй като бѣ усвоенъ отъ George Canning презъ време на гръцкото въстание. Времето доказа, че този възгледъ е билъ единствено правилниятъ за Англия да го усвои, но отъ Дизраели такова разбиране не можеше да се очаква.

[2] Turkey XV, 1877, № 177, 208.

На 26 февруарий Шуваловъ уведомява Дерби, че руското правителство разполага съ една половинъ милионна армия, но все пакъ предпочита едно мирно разрешение; за това обаче сѫ необходими сериозни основания, които биха могли да оправдаятъ демобилизацията. Мирното разрешение зависи отъ европейскитѣ държави да подържатъ подобрение на положението на християнитѣ и да заявятъ, че при изтичане на срока, даденъ на турскотото правителство да приложи реформитѣ, ако достатъчни резултати не бѫдатъ постигнати, тѣ ще наложатъ тѣзи реформи. По такъвъ начинъ подобрението на християнитѣ ще бѫде поставено подъ европейски гаранции и ще се изключи необходимостьта отъ една сепаративна руска акция.[2]

Между това турцитѣ продължаватъ своята игра безъ даже да дадатъ амнистия. Тѣ настояватъ върху една обща амнистия, която да обхване турцитѣ, виновни за кланетата, когато въ сѫщность тѣ продължаватъ преследването и екзекутирането на българи съ стотици, следъ като въстанието отдавна е било потушено, а нѣматъ никакви намѣрения да наказватъ виновнитѣ турци, — напротивъ, тѣхъ тѣ сѫ наградили, като ония турци, които сѫ опитали да защищаватъ християнското население, сѫ били поставени въ немилость. Дерби знаеше всичко това отъ подробнитѣ рапорти на мистъръ Барингъ, за които той отправя на последния благодарность[3], и нееднокретно настоява да се накажатъ виновнитѣ турци и се спре преследването на българитѣ, но безрезултатно. Отлично осведомено относно истинскитѣ намѣрения на турското правителство, какъ можеше английското правителство да следва единъ курсъ, насоченъ да осуети усилията на европейския концертъ, е просто непонятно.[1]

---

[1] Disraeli VI, p. 126. Тази идея да се печели време е била продиктувана отъ вѣрата, че вниманието на Русия би могло да се отклони отъ източния въпросъ като несъгласията се пренесатъ въ западна Европа. Съ други думи Дизраели предпочита единъ континенталенъ конфликтъ за да се остави Турция на мира.

[2] Turkey XV, 1877, № 189.

[3] Turkey XV, 1877, № 203.

Руското правителство показа наклонность да даде време на турското правителство за реформи и да се съгласи на демобилизация при условието, че европейскитѣ държави въ единъ формаленъ документъ поематъ задължението да наложатъ съ сила реформитѣ, изработени отъ конференцията на посланицитѣ въ Цариградъ. Въ началото на мартъ руското предложение взема по-опредѣлена форма на една среща между Шуваловъ и Игнатиевъ въ Парижъ. На 9 мартъ Игнатиевъ е заявилъ на лордъ Лайонсъ, че руското правителство не може да демобилизира безъ да бѫде въ състояние да покаже на руското обществено мнение, че нѣщо е било постигнато въ полза на християнитѣ; конференцията въ Цариградъ била разпустната безъ окончателенъ протоколъ, а този недостатъкъ можелъ сега да се поправи като се подпише единъ протоколъ относно реформитѣ, предложени на Портата, като се иска отъ последнита да ги приложи и се спомене, че въ случай, че тѣ бѫдатъ игнорирани, Силитѣ ще се съвещаватъ относно мѣркитѣ за тѣхното приложение. Лордъ Лайонсъ е останалъ подъ впечатлението, че езикътъ на Игнатиевъ подразбиралъ демобилизацията на рускитѣ войски, но това той изрично не споменува.[2]

На 11 мартъ Шуваловъ врѫчва на Дерби руския проектъ на протокола, който е билъ разгледанъ въ английския кабинетъ, а два дни по-късно Дерби заявява, че английското правителство е готово да се съгласи по принципъ съ подписването на подобенъ протоколъ, но върху условията му трѣбвало да се постигне едно споразумение.[3] Английското правителство постави следнитѣ условия: 1) Русия да даде формално обещание относно намѣрението си да демобилизира, ако протоколътъ бѫде подписанъ; 2) Портата не ще бѫде принуждавана да подписва протоколи; 3) условията на протокола трѣбвало да получатъ одобрението и на останалитѣ европейски държави.[4]

---

[1] За подробности относно сведенията на английското правителство въ свързка съ поведението на турското правителство по въпроса за преследването на българитѣ и наградата на виновнитѣ турци за кланетата вж. Argyll, ch. VIII; Turkey I, 1877, Turkey II, 1877.

[2] Turkey XV, 1877. № 247.

[3] Turkey XV, 1877, № 218. [4] Ibidem — № 280.

На 21 мартъ Шуваловъ и Игнатиевъ разискватъ въпроса съ Дерби. Последниятъ заявява, че единственото съображение на английското правителство да участвува въ протокола е увѣрение за руската демобилизация. Шуваловъ и Игнатиевъ възразяватъ, че тъй като Турция не ще участвува въ протокола, тя не ще бжде подъ задължение да демобилизира, вследствие на това Русия не може да поеме подобно задължение, ако такова не е поето и отъ Турция, още повече, когато войната между последнята и Черна Гора продължава; даже само на базата на достойнство Русия не може да демобилизира преди подобно искане да е било отправено къмъ Портата. Дерби запитва за условията, при които Русии би се съгласила да демобилизира. Шуваловъ и Игнатиевъ излагатъ следнитѣ условия: 1) Портата да почне демобилизацията; 2) сключване на миръ съ Черна Гора; сериозни намѣрения относително реформитѣ.[1]

На 23 мартъ Дерби заявява, че английскиятъ кабинетъ желае да продължава преговоритѣ, но не приема рускитѣ условия. Дерби настоява, щото Русия първа да почне демобилизацията, а Шуваловъ решително отхвърля подобно условие. Дерби запитва, дали едновременна демобилизация не би била възможна. Шуваловъ изказва готовность да препоржча въ Петербургъ подобна комбинация, при условието щото протоколътъ да бжде предварирелно подписанъ и, ако Портата желае да слуша съветитѣ на Силитѣ, да изпрати пълномощникъ въ Петербургъ да преговаря направо съ Русия. Дерби запитва, какви ще бждатъ последствията, ако Портата откаже. Шуваловъ отговаря, че въ такъвъ случай протоколътъ не ще има никакъвъ ефектъ.[1]

---

[1] Turkey XV, 1877, № 338. Мисията на Игнатиетъ е произвела известенъ ефектъ върху ония отъ членоветѣ на кабинета, които сж били заинтересувани за участьта на християнитѣ. Вследствие на това положението на Дизраели въ кабинета става все по-трудно, и за това кралица Виктория предлага да пише писма на „сантименталнитѣ“ министри Карнарвонъ и Сольсбъри. *Заради такива народности, които едва ли заслужавали името християни*, не трѣбвало да се пренебрѣгватъ интереситѣ на „велика“ Англия (Disraeli VI, pp. 129). Сольсбъри продължава да подържа възгледа за подѣлбата на Турции. На 20 февруарий той даже си позволява да направи алюзия въ камарата на лордоветѣ: поведението на Турция можело да докара Силитѣ до становището да се предприеме едно окончателно разрешение на въпроса. Къмъ края на мартъ Сольсбъри предлага изоставянето на традиционната английска политика и усвояването на единъ дързъкъ курсъ — подѣлбата на Турция. Кабинетътъ обаче е отказалъ да се занимава съ подобно предложение (Salisbury — II, 134). Следъ като английското правителство приема предложението за протокола, Игнатиевъ гостува у Сольсбъри. Между поканенитѣ сж били и двама опозиционни лидери. Следъ като визитата се свършила, тѣ се явяватъ предъ Сольсбъри и му съобщаватъ, че Игнатиевъ имъ повѣрилъ дипломатически тайни съ цель да ги употрѣбятъ въ борбата си противъ правителството. Опозиционеритѣ обаче не счели за почтено да се интригува противъ домакина въ собствената му кжща и съобщаватъ на Сольсбъри разговора си съ Игнатневъ (Salisbury — II, p. 133).

На 24 мартъ Шуваловъ предлага, щото преди подписването на протокола той да направи отъ името на руското правителство една отдѣлна декларация въ смисълъ, че ако Портата усвои съвета на Силитѣ и изкаже готовность да постави своитѣ войски на мирновременна нога и да се заеме сериозно съ реформитѣ, споменати въ протокола, султанътъ може да изпрати специаленъ пълномощникъ въ Петербургъ да преговаря относно разоржжението, на което тогава императорътъ ще се съгласи.[2] Английскиятъ кабинетъ е посрещналъ благоприятно предложението и Шуваловъ е билъ натоваренъ да направи и декларацията. Шуваловъ настоява, че протоколътъ би трѣбвало да се подпише безъ загуба на време, тъй като единодушието на Европа и готовностьта на Русия да демобилизира представляватъ голѣмо удобство за Турция да избѣгне една война[3]

На 28 мартъ Дерби отговаря, че английското правителство е готово да подпише протокола незабавно, но тъй като то по принципъ се съгласило на протокола единствено съ обекта демобилизация и миръ, ако този обектъ не бжде постигнатъ, протоколътъ ще се счита като несжществующъ[4]. На 31 мартъ протоколътъ бѣ подписанъ въ Лондонъ, придруженъ отъ руската и английска декларации. Поведението на английското правителство още веднажъ е една куриозна непоследователность. Мотивитѣ, изложени въ протокола, можеха да бждатъ правилни или неправилни, и ако ли въ това отношение протоколътъ имаше недостатъци, английското правителство не трѣбваше да подписва. Отъ друга страна, ако ли въ това отношение протоколътъ не бѣ откритъ по възражения, бѣ безсмислица да се счита като несѫществуващъ, ако Турция не го приеме. Твърдението, че сѫдбата на християнитѣ е единъ европейски въпросъ, не може да се квалифицира съ турското приемане или неприемане на протокола. Английската декларация можеше да се приложи само относно последствията отъ едно недобросъвестно поведение на Турция, т. е. че въ такъвъ случай Англия не ще участвува въ една съвмѣстна акция. По отношение на тая клауза английската декларация не бѣ освенъ неискреность и непоследователность, тъй като Русия нѣмаше да се откаже отъ една сепаративна акция, ако протоколътъ не постигнѣше цельта си.[1]

---

[1] Turkey XV, 1877, № 366. Въ кабинета Сольсбъри е настоявалъ щото Англия да не се оттегля, тъй като въ такъвъ случай Русия ще воюва и ще се компенсира въ Азия, като си открие пжтя къмъ Персийския заливъ; Англия имала много да загуби съ единъ отказъ, когато съ протокола не ще поеме никакво ново задължение. Кабинетътъ е решилъ, щото Англия да участвува (Salisbury — II, pp. 131 f.)

[2] Turkey XV, 1877, № 369.

[3] Ibidem — № 384, 405.

[4] Turkey XV, 1877. № 409; Grosse Politik — II, № 282.

Съгласно съ протокола, Русия поставя реформитѣ като условие sine qua non за ненамѣса и, следователно, като едно необходимо условие за подържането на мира. Съ своята декларация Англия се постави въ положението, че за смѣтка на своя собственъ престижъ тя се стремѣше безусловно да спаси турцитѣ както отъ една съвмѣстна европейска акция, така и отъ една сепаративна руска, въпрѣки обстоятелството, че само английското правителство нееднократно характеризираше турскитѣ обещания като „хартиена циркулация“.[2]

Бисмаркъ не е одобрилъ руското колебание и е предсказалъ, че предлаганиятъ протоколъ ще пропадне. Русия сама, настоява Бисмаркъ, трѣбва да реши, дали ще воюва или ще запази мира посрѣдствомъ единъ компромисъ съ Англия. Ако

---

[1] Argyll — II, pp. 396 ff. Подписвайки протокола, Италия сѫщо направи резерви. Френскитѣ публицисти, съ тѣхната органическа омраза къмъ Бисмаркъ, не пропущатъ и едно най-незначително обстоятелство да припишатъ нѣкакви тайни замисли на германския канцлеръ (Hanotaux (IV p. 137), че обиколката на Crispi довела до едно споразумение между Лондонъ, Берлинъ, Виена и Римъ противъ Русия, като се добавя, че свѣтътъ ималъ да съжалява отсѫтствието на Франция въ него моментъ. Нищо по-невѣрно отъ тая интерпретация не може да се намѣри. Италиянската политика въ него моментъ бѣ въ полза на Русия и противъ Австрия. Документитѣ, съдържащи се въ мемоаритѣ на Криспи (The Memoirs of Francesco Crispi, tr. by Mary Prichard Agneth, etc. London, 1912—14. 3 vols. — vol. II, pp. 26 ff.) установяватъ, че Бисмаркъ е билъ сондиранъ за единъ съюзъ противъ Австрия, което канцлерътъ е отказалъ; по източния въпросъ предъ Криспи се е изказалъ Бисмаркъ въ полза на Русия и на усилията да се предотврати единъ австро-руски конфликтъ. Колкото се отнася до „отсѫтствието“ на Франция, свѣтътъ не само нѣма защо да съжалява, но напротивъ — да благодари, че Франция не бѣ въ състояние да предизвика единъ европейски конфликтъ.

[2] Argyll — I. p. 402. Дизраели е считалъ протокола за единъ английски триумфъ, но събитията не закъсняватъ да отстранятъ тази негова илюзия (Disraeli — VI, pp. 130 f.)

Русия реши да воюва, Бисмаркъ гарантира, че Австрия не ще извърши измѣната отъ последната източна война, докато той е германски канцлеръ подобно нѣщо на Австрия не ще позволи. Положението въ Цариградъ готвѣло нови изненади и Русия трѣбвало да ги има предъ видъ, преди да демобилизира. Но всичко това било работа на рускитѣ министри, — тѣ можели да иматъ съображения вжтрешни и военни, неизвестни нему.[1]

На Игнатиевъ Бисмаркъ е заявилъ, че той е готовъ да служи на Русия, ако тя иска да воюва, и готовъ да отстоява нейното гледище, ако тя иска едно мирно разрешение на въпроса. Бисмаркъ е добавилъ, че го обвинявали въ подстрекателство къмъ война, когато въ сжщность той би препоржчалъ умѣреность въ исканията, и ако ли едно мирно разрешение би могло да задоволи руското национално чувство, отъ друга страна, Русия никога не щѣла да намѣри по-благоприятни условия, както сега, когато тя е гарантирана отъ всѣко нападение. Една война щѣла да осжществи законнитѣ желания на Русия, да удовлетвори нѣкои въжделения на Австрия, а може би да послужи за нѣкои придобивки на Англия и Франция. Такава една война можела да заздрави европейския миръ, когато единъ компромисъ щѣлъ само да отложи усложненията. Германия не дирѣла нищо и ще бжде доволна, ако Русия се укаже умѣрена, но ако ли даже се дойде до подѣлбата на Турция, тя не ще се противопостави.[2]

На 2. априлъ Дерби съобщава конфиденциялно на турското правителство съдържанието на протокола и на декларациитѣ, като добавя, че Портата нѣма основания да възразява противъ протокола[3]. На 4. априлъ Шуваловъ предупреждава Дерби, че Портата вѣроятно ще протестира и иска щото английското правиителство да упражни своето влияние въ Цариградъ. Дерби отговаря, че той вече е сторилъ това и натоварилъ управляющия посолството да съветва щото Портата да се възползува отъ случая, за да се постигне взаимно разоржжение[4]. На всѣки случай, на следния день Дерби повторно натоварва управляющия посолството да направи постжпки. Но въпросътъ се касае главно щото Турция „на всѣка цена“ да се възползува отъ случая за да се демобилизира руската армия[1].

---

[1] Убри до Горчаковъ, 6 и 20 мартъ 1877. (Татищевъ II, p. 367).

[2] Игнатиевъ до Горчаковъ, 16 мартъ 1877 (Татищевъ — II, p. 368).

[3] Turkey, XV, 1877, № 436,

[2] Ibidem. — № 458.

На 9. априлъ Шуваловъ уведомява Дерби, че ако ли е въпросъ да се избѣгне войната, турцитѣ трѣбва да приематъ руската декларация и да изпратятъ специалния си пълномощникъ въ Петербургъ. Дерби обещава да съобщи това въ Цариградъ[2]. Но сжщия день турскиятъ посланикъ уведомява Дерби, че Портата счита протокола унизителенъ за своето остойнство и независимость и по-скоро ще приеме алтернативата на една война, даже несполучлива война, отколкото да приеме постановленията на протокола. Дерби, следвайки старата си практика, не защищава постановленията на протокола, а имъ придава малка важность; отъ Портата не се искало формално приемане на протокола[3]. Турцитѣ обаче не се подаватъ на такъво уклончиво становище и турскиятъ посланикъ отговаря, че протоколътъ признява интервенцията на Силитѣ, а Портата не била готова на никаква цена да признае този принципъ[4].

На 6 априлъ, въ разговоръ съ английския посланикъ, Горчаковъ решително заявява, че ако Портата отговори вербално или съ незадоволителенъ или уклончивъ езикъ, руското правителство ще счита периода на преговоритѣ за свършенъ и времето на военна акция за дошло. Посланикътъ се позовава на последния параграфъ отъ протокола, гдето се е имала предъ видъ една съвмѣстна, а не сепаративна руска акция. Горчаковъ отговаря, че декларацията на английското правителство унищожава протокола въ случай, че неговиятъ обектъ не бѫде постигнатъ[1]. Случаятъ бѣ забележителенъ: английската декларация бъ предназначена да освободи английското правителство отъ участие въ една съвмѣстна акция противъ Турция, но тя не по-малко освобождаваше и Русия отъ зздълженията по протокола и възстановяваше нейната свобода на действие.

---

[1] Ibidem № 468. Въ този критически моментъ английското правителство назначава посланикъ въ Цариградъ и то отявления туркофилъ Layard. На 3 априлъ великиятъ везиръ телеграфира въ Лондонъ, че назначението е оценено високо и че Layard е persona gratissima, благодарение на неговитѣ качества и приятелски чувтства къмъ Турция (Argyll — I, pp. 405—6). Сжщевременно английското правителство се опитва да склони и другитѣ държави да пратятъ посланици. Въ Берлинъ се дава отговоръ, че германско правителство ще чака, докато Портата даде благоприятенъ отговоръ въ свръзка съ лондонския протоколъ (Turkey, XV, 1877, № 499).

[2] Turkey — XV, 1877, № 501.

[3] Ibidem № 503.

[2] Argyll — I, p. 408.

На 10. априлъ великиятъ везиръ заявява на управляющия английското посолство, че протоколътъ не е нищо друго освенъ формално предложение, щото Турция да се изостави на една сепаративна руска акция[2]. Ефектътъ на протокола, взетъ заедно съ руската и английска декларация, бѣ действително такъвъ. Едва ли можеше щото Дерби да докара по-сполучливо единъ отказъ отъ страна на Портата. На 22. априлъ турското решение бѣ съобщение формално, — протоколътъ бѣ отхвърленъ. Турското правителство, тълкувайки по своему договора отъ 1856 година, настоява върху своята независимость и отхвърля принципа на европейка намѣса[3]. Дерби настоява, че единствениятъ обектъ на английското правителство билъ да избави Турция отъ войната, нищо повече не могло да се направи въ това направление.[4]

VII.

Усилията на Лаярдъ (Layard) въ Цариградъ. — Планътъ на Лаярдъ за европейско посрѣдничество. — Пропадането на плана за турския апелъ до Силитѣ. — Английската отговорность за конфликта. — Писмото на Александъръ II до кайзера. — Несъгласията срѣдъ английския кабинетъ. — Турски надежди за английска подкрепа. — Поведението на Елиотъ. — Политиката на Дизраели. — Мнението на Стратфордъ (Stratford de Redcliffe).

Лаярдъ е пристигналъ въ Цариградъ на 20 априлъ и още сѫщата вечерь е ималъ разговоръ съ великия везиръ. Новиятъ английски посланикъ настоява, че Турция трѣбвало да предприеме нѣщо, за да неутрализира ефекта отъ своето отхвърляне на протокола, което я представило като виновна предъ общественото мнение. Той предлага да се използува чл. 6 отъ парижкия договоръ (1856), споредъ който всѣка

---

[1] Turkey — XV, № 518.

[2] Turkey — XXV, № 26.

[3] Turkey — XV, 1877, № 519.

[4] Ibidem — 520.

Сила, преди да предприеме война, трѣбва да иска посрѣдничеството на Силитѣ. Своитѣ съвети посланикътъ излага въ единъ меморандумъ, въ който споменува, че както стояли работитѣ английското обществено мнение не щѣло да поддържа едно правителство, готово да помага на Турция. Ето защо едно турско предложение за посрѣдничество щѣло да постави Русия предъ дилемата да приеме или да откаже. Въ първия случай Русия щѣла да се постави подъ контрола на европейскитѣ държави, въ втория — Русия щѣла да се изложи предъ общественото мнение.[1]

Първоначално великиятъ везиръ не е билъ наклоненъ да усвои съветитѣ на английския посланикъ, но впоследствие ги е усвоилъ. Цельта на Портата е билъ отново да протака. Споредъ както великиятъ везиръ се е изразилъ предъ посланика, ако Турция разполагала съ пари, тя можела да избѣгне войната посрѣдствомъ продължителни преговори, спечеленото време винаги било въ полза на мира. Планътъ на Лаярдъ обаче бѣ забавенъ отъ турцитѣ, които направиха своето предложение на следния день следъ обявяване на войната отъ страна на Русия.[2] Ако даже мотивитѣ на турския апелъ за посрѣдничество и да не бѣха очевидни, той дойде съ 24 часа закъснение.

На всѣки случай Дерби намира турския апелъ въ съгласие съ договора отъ 1856,[3] когато пъкъ другитѣ европейски столици не се подаватъ на „плана“. Французкото правителство отговаря, че съ цель да постави Силитѣ въ положение да посрѣдничатъ Портата трѣбвало предварително да приеме протокола отъ Лондонъ.[4] Английскиятъ посланикъ бѣ пропусналъ да предвиди тая подробность.

Каквито и да бѣха целитѣ на руската политика, както и да се коментиратъ териториялнитѣ придобивки на Русия отъ войната, едно е неоспоримо, че Александъръ II прояви една прекомѣрна търпеливость предъ лицето на продължителнитѣ турски провокации и възбуждението срѣдъ руския народъ за освободителната война. Самъ Бисмаркъ твърди, че Александъръ II не е желаелъ войната и я е предприелъ по необходимость.[1] Едва ли има нѣкакво съмнение, че руски генерали и държавници искаха войната и очакваха едно осѫществяване целитѣ на руската политика на изтокъ, но при наличностьта на неизмѣнни усилия отъ страна на царя да въстанови европейския концертъ английското правителство трѣбва да понесе голѣмъ дѣлъ отъ отговорностьта за конфликта поради осуетяването на съгласието. Нѣщо повече, английската непоследователность презъ време на кризата направи невъзможна намѣсата на Англия за отстояването и на една про-турска политика. Умѣреностьта на Александъръ II бѣ спечелила дипломатическата победа за Русия.[2]

---

[1] Turkey XXV, 1877, № 205, 211.

[2] Turkey XXV, 1877, № 140.

[3] Ibidem — № 147.

[4] Ibidem — № 144.

Решението си да обяви война на Турция Александъръ II е съобщилъ на германския кайзеръ съ саморѫчно писмо. Последниятъ е отговорилъ съ изразъ на непоколебимо приятелство къмъ царя и пожелания за успѣхъ на руското орѫжие. Отъ своя страна Бисмаркъ е далъ увѣрения въ своето разположение къмъ Русия като е изказалъ надеждата, че следъ победата Русия ще се укаже умѣрена. Канцлерътъ е споменалъ, че когато Русия реши да сключи миръ, той ще упражни своето влияние въ нейна полза и заключилъ: „Осланяйте се напълно на нашата лоялность, безразлично отгде и какво ви се внушава.[3]

Сольсбъри и Карнарвонъ се застѫпватъ противъ всѣка подържка на Турция, тъй като това би означавало Англия да поеме отговорность за деянията на турското правителство, Кабинетътъ решава въ такъва смисълъ, но Дизраели и кралицата сѫ били недоволни отъ това становище и сѫ искали да следватъ английската политика отъ кримската война.

Дизраели започва да маневрира съ цель да се отърве отъ двамата си министри, които осуетяватъ неговата политика, но положението е било толкова деликатно, щото премиерътъ е трѣбвало да се помири съ положението. На 18 априлъ Дизраели се старае да увещава Сольсбъри веднага да се пратятъ войски на Дарданелитѣ, тъй като можело да стане късно ируситѣ да стигнатъ въ Цариградъ преди английскитѣ войски. Сольсбъри се противопоставя и заявява, че руситѣ не ще атакуватъ Цариградъ, а ще завладѣятъ България и ще подпишатъ миръ. Въ такъвъ случай английското правителство може да се позове на договора отъ европейския конгресъ. Дизраели е билъ толкова недоволенъ, щото е билъ даже грубъ, но тъй като и Дерби е билъ съгласенъ, Дизраели е трѣбвало да се помири съ положението.[1]

---

[1] Bismarck, Gedanken, II, p. 259.

[2] Rose op. c. — I, p. 218 ; Argyll — II, pp. 7 f. Презъ всичкото време на кризата Портата е разчитвала на английската подръжка. На 29 априлъ Layard донася, че той намѣрилъ турскитѣ министри съ убеждението, че накрай Англия не ще изостави Турция (Turkey XXV, 1877, № 215.)]

[3] Убри до Горчаковъ, 12 априлъ, 9 май 1877 (Татищевъ — II, pp. 379--80). Александъръ II обявява войната официално на 24 априлъ (Turkey XXV 1877, № 94, 95).

Причинитѣ, който накараха Абдулъ Хамидъ да усвои едно поведение на упоритость, споредъ великия везиръ Мидхадъ Паша сж били главно отъ становището на английското правителство; на турското правителство е било известно за решението на английския кабинетъ противъ интервенцията. Турското правителство е считало, че общитѣ интереси на Европа и особенитѣ интереси на Англия сж били така тѣсно свързани съ руско-турскитѣ отношения, щото било невъзможно за Англия въпрѣки заявления за противното да не се намѣси рано или късно. Това е билъ главниятъ факторъ въ турското решение да не се отстжпва предъ Русия.[2]

Турскитѣ надежди за английска подкрепа бѣха резултатъ главно на личната политика на Дизраели, на компромиситѣ на Дерби и неговото упорство да се следва една пасивна политика, и най-после на компромиситѣ на Сольсбъри. Последниятъ е билъ придружаванъ на конференцията отъ Съръ Вилямъ Вайтъ, който го е осветлилъ върху източната криза и е обяснилъ невъзможностьта да се следва една русофобска или туркофилска политика. Сольсбъри е усвоилъ това гледище и Съръ Вилямъ е очаквалъ, че несъгласието въ кабинета ще се разреши като или Сольсбъри заеме мѣстото на Дизраели, или пъкъ излѣзе отъ кабинета.[3] Въ критическия моментъ Сольсбъри направи единъ компромисъ, премина на страната на Дизраели и зае мѣстото на Дерби.

---

[1] Salisbury — II, pp. 137 ff.

[2] Midhad Pasha въ Nineteenth Century, юний 1877. На 30 май 1887 г. туркофилътъ английски посланикъ въ Цариградъ, Лаярдъ, рапортува, че ще бжде невъзможно Англия да не се намѣси поне къмъ края на войната (Parl. Papers, Turkey № 26 (1877), p. 52.)

[3] Sir William White — pp. 115 ff. Писмо до Sir Robert Morier отъ 16 януарий 1877 г. Въ отговора си Sir Robert пише, че той неизмѣнно настоява въ Лондонъ да се поеме защитата на християнитѣ, като по

Поведението на английския посланикъ въ Цариградъ Елиотъ презъ време на конференцията и неговитѣ интриги, които търде много допринесохе да се осуети успѣхътъ на Сольсбъри и конференцията, сж общественъ фактъ.[1] Куриозното е, че Елиотъ е познавалъ положението и е действувалъ противъ собственитѣ си убеждения. Той е считалъ за наивность да се очаква отъ турцитѣ да дадатъ доброволно религиозна свобода, граждански права и равенство на „гяуритѣ“; турцитѣ отстжпвали само предъ сила и се помирявали съ „късметя си“, но и най-малкиятъ знакъ на слабость отъ страна на европейския концертъ насърдчавалъ тѣхния фанатизъмъ, още повече когато самиятъ коранъ забранявалъ капитулация. Извънъ това Абдулъ Хамидъ се билъ убедилъ, че европейскиятъ концертъ не билъ освенъ едно „кресливо нищо“, вследствие на което самъ той не билъ наклоненъ да направи отстжпки. Турчинътъ всѣкога си оставалъ турчинъ предъ видъ на теократическото устройство на неговата държава и обстоятелството, че властьта надъ християнитѣ не била едно държавно управление, а една военна окупация; подобрение на положението на християнитѣ било възможно само посрѣдствомъ натискъ.[1]

Дизраели бѣ повече партизанинъ, отколкото държавникъ. Извънъ това, колкото се касае до източния въпросъ, Дизраели е билъ крайно неосведоменъ; цѣлото негово туркофилство е било резултатъ на желанието на кралицата да се следва традиционната политика отъ кримската война, въ която кралицата е виждала „величието“ на Англия. Невъзможностьта на Дизраели да следва тая политика донесе резултата, че Англия презъ време на цѣлата криза бѣ безъ политика, като по такъвъ начинъ направи възможна руско-турската война противно на интереситѣ на Турция. По такъвъ начинъ Дизраели, който виждаше интереситѣ на Англия въ запазването на Турция, самъ най-много допринесе за компрометира-

---

такъвъ начинъ се отнеме на Русия всѣкакъвъ поводъ за конфликтъ и се постигне една нова ориентация на английската политика на изтокъ, която ще има голѣми преимущества предъ старата.

[1] Sir William White — pp. 116 t.; вж. тамъ и рапорта на Сольсбъри въ главата върху конференцията.

[1] Odysseus (Elliot) — Turkey in Europe. London, 1908. — p. 139.

нето на тѣзи въображаеми английски интереси, за които „Стариятъ евреинъ“ е нѣмалъ никакво понятие[2].

Презъ време на източната криза, забелязвайки тенденцииѣ на Дизраели, най-авторитетниятъ английски дипломатъ по източния въпросъ, дългогодишенъ посланикъ въ Цариградъ, приятель на турцитѣ, виновникъ за кримската война и авторъ на традиционната английска политика на изтокъ и формулата за незавнсимостьта на Султана и интегритета на неговитѣ територии, Стратфордъ подчерта необходимостьта за съвмѣстна акция на европейскитѣ държави. Обяснявайки, че договорътъ по никой начинъ не изключва интервенцията на Силитѣ въ Турция (касае се за договора отъ 1856 год.), Сѫръ Стратфордъ настоява, че една своевременна и разумна интервенция ще бѫде въ полза на Турция и че една английска политика противъ европейския концертъ е крайно осѫдителна и погрѣшна[0]. Въ частни разговори той отива още по-далеко и заявява, че източната криза не ще се усложни ако Англия действува съвмѣстно съ другитѣ европейски Сили.[2] Дизраели, обаче, въпрѣки голѣмия престижъ на този авторитетенъ дипломатъ, не е билъ въ състояние да усвои неговия възгледъ.

---

[1] При едно сравнение на документитѣ, публикувани въ биографията на Дизраели (vol. VI), и тѣзи отъ архивитѣ на английското външно министерство, Дизраели и неговото туркофилство се очертаватъ въ една най-компромитираща свѣтлина. Биографътъ на Дизраели, като бележи, че държавничеството на последния имало да се сѫди по Берлинския конгресъ, позовава се на шегата на Бисмарка за „der alte Jude“ и заключава наивно, че Дизраели билъ първата фигура на конгреса и въ собствената столица на Бисмаркъ сполучилъ да постави послѣдния на „второстепенно мѣсто“. Английскитѣ биографи въобще страдатъ отъ слабостьта да величаятъ своитѣ държавници, но въ случая съ Дизраели горното твърдение е отъ крайно комиченъ характеръ. Достатъчно е да се проучатъ даже само документитѣ, които този биографъ ни предлага въ свръзка съ източната криза, за да се установи фактътъ, че отъ източния въпросъ и въобще международна политика Дизраели е нѣмалъ и понятие.

[1] Times, 31 дек. 1876, 16 май 1876, 9 септ. 1876. Тѣзи и други статии сѫ събрани въ Lord Stratford de Redcliffe— The Eastern Question.

[2] Iohn Morley, The Life of Wil. Ew. Gladstone. London, 1903. — Gladstone, II, p. 555. Необходимо е да се забележи, че Lord Stratford, формулирайки английската политика отъ кримската война, е считалъ реформитѣ за наложителни, ако ли е въпросъ да се запази Турция. Презъ време на кризата 1876—8, той бѣ съзналъ, че реформи ще се прокаратъ само съ сила.

* * *

По случай на обявяването на войната (24 априлъ) Горчаковъ изпрати циркулярна нота, въ която осжжда упорството на Турция и обяснява, че е имало само една алтернатива — или да се остави старото положение да продължава или пъкъ съ сила да се наложи онова, което Силитѣ не сполучиха да прокаратъ чрезъ съвети. Поради това рускиятъ императоръ поелъ върху себе си товара да защити интереситѣ на Русия, като счита, че по такъвъ начинъ той действува и съобразно съ чувствата и интереситѣ на останалитѣ европейски държави.

На 1 май Дерби оспорва заключенията на руския циркуляръ, които не оправдавали руското решение, защото „протоколътъ“ не искалъ „отъ султана“ нови гаранции за реформирането на неговата администрация и пр. Общо взето английскиятъ отговоръ е изпълненъ съ противоречия, неизбѣжни при защитата на една невъзможна позиция.

Избухването на руско-турската война бѣ посрещнато съ недоволство отъ австрийското обществено мнение. На запитванията австрийскитѣ и унгарскитѣ министри отговарятъ, че тѣхнитѣ усилия сж били насочени да се локализира войната и че австрийското правителство си е запазило право да вземе участие въ окончателното разрешение на източния въпросъ съгласно съ географическото положение на Австрия и политически интереси.

На 20 май 1877 г. Дерби предлага на Австрия единъ съюзъ за съвмѣстна акция противъ Русия. Андраши, който бѣ вече свързанъ съ Русия, протака въпроса почти цѣлъ месецъ, докато най-сетне отхвърля предложението.

На 6 май Дерби вржчва на Шуваловъ едно писмо, въ което потвърждава английския неутралитетъ до тогава, до когато само турски интереси сж засегнати отъ войната, като сжщевременно изброява английскитѣ интереси, които ще трѣбва да бждатъ съблюдавани: Египетъ, Цариградъ, Босфорътъ, Дарданелитѣ и Персийскиятъ заливъ.

ГРАДЪ ОХРИДЪ.

ИСТОРИЧЕСКИ ОЧЕРКЪ.[*]

Отъ Ив. Снѣгаровъ.

Българското обучение въ охридскитѣ училища.

Още отъ времето на св. Климента Охридъ е билъ просвѣтителенъ центъръ. Както по-рано казахме, отъ св. Климентово училище сж излѣзли много славянобългарски учители и книжовници[2]. Както при градскитѣ църкви, тъй и въ келиитѣ на околнитѣ монастири млади хора се обучавали на родна книга и християнска вѣра. Когато на охридския престолъ взели да седатъ архиепископи-гърци, келийното обучение въ манастиритѣ е продължавало да се води на старобългарски езикъ. Само въ Охридъ елинската наука е наддѣлявала и имало охридчани сжщи елини по образование, какъвто е билъ споменатиятъ по-горе солунски митрополитъ Василий Добри *(Καλὸς)*[3]. Особено се подигнала старобългарската образованость въ XIII в.[4]. Поослабнала презъ второто византийско иго, тя взела постепено да се засилва подъ владичеството на сръбскитѣ царе Стефанъ Душанъ[5] и Урошъ IV и македонскитѣ крале Вълкашинъ и Марко. Тя е стояла високо презъ XV и XVI в., когато повечето висши клирици сж били славяни, служели и поучавали народа на славянски езикъ. Славянската писменость не престанала и следъ XVI в., макаръ че гръцкото влияние започнало да се усилва. Въ 1756 г. охридскиятъ архиепископъ Днонисий е молилъ руската императрица Екатерина да му изпрати църковнославянски книги, защото църквитѣ и монаститѣ нѣмали такива, та да славѣли Бога на своя роденъ езикъ.[1]

---

[*] Вж. Македонски прегледъ, год. IV, кн. 1 и 2, 1928 г.

[1] А. Томовъ и Г. Баждаровъ, цит. съч., стр. 150.

[2] Вж. повече въ моята работа „Българскиятъ първоучитель св. Климентъ Охридски", Годишникъ на богословския факултетъ при Соф. унив., т. IV, стр. 66—70.

[3] Вж. Макед. прегледъ, год. IV, кн. 1, стр. 107. [4] Вж. ibid., стр. 106.

[5] Запазенитѣ гръцки надписи на църкви отъ втората половина на XIV в. не потвърждаватъ като че ли твърдението, че Стефанъ Душанъ е подигналъ „особено голѣмо гонение противъ гърцизъма на Охридската архиепископия," (А. Ишırковъ, Охридско езеро и градъ Охридъ, стр. 23). Ст. Душанъ, наистина, се намиралъ въ конфликтъ съ цариградския патриархъ, понеже този не искалъ да го признае за царь (императоръ), и вследствие на това е унищожилъ ведомството на царигр. патриархъ въ южна Македония; но не е известно да е преследвалъ той гръцкото духовенство и гръцкия езикъ отъ Македония. Напротивъ, той е считалъ участието на охридския архиепископъ Николай въ коронацията му за равносилно съ участието на царигр. патриархъ именно, защото е гледалъ на Охридската архиепископия като на представителка на византийската държава, поради заварения нейнъ гръцки висшъ клиръ и официаленъ езикъ.

Презъ XVIII в. въ Охридъ се уреждало и елинското обучение по подражание на другитѣ голѣми градове въ Балканския полуостровъ, гдето се отваряли общи елински училища.[2] Следъ падането на Охридската архиепископия славянското писмо съвсемъ било изтикано отъ града и останало да се пази въ нѣкои манастири. За уреждане на елинско училище въ Охридъ ще да е положилъ голѣми грижи архиеп. Иоасафъ, както той се грижелъ за разцъвтяването на елинското училище въ родния си градъ Мосхополъ.[3] За напредъка на охридското гръцко училище се грижели и иноземци. На 7 февруарий 1754 г. цариградскиятъ бакалинъ х. Фотий Евстатиу отъ с. Нтука (Новопатраска епархия, Гърция) е далъ на цариградския патриархъ Кирилъ V писмено обещание, че отъ прихода на едно негово бакалско здание въ Цариградъ (Чаушъ Меджиди, Кара Муса Джамиси) опредѣля 25 гроша ежегодно за гръцкото училище въ Охридъ[4]. Отъ охридскитѣ учители презъ XVIII в. сж известни само трима: Тръпко попъ Маковъ, родомъ отъ Охридъ, Димитръ папа Иоану и Герасимъ отъ Охридъ. Първиятъ е получилъ образованието си въ Охридъ и Мосхополъ и дълги години е учителствувалъ въ Охридъ.[5] Вториятъ билъ ученикъ на попъ Даниила Мосхополеца (издателя на четвероезичника) и започналъ да учителствува въ Охридъ, вѣроятно, презъ 1792 г., както може да се сѫди отъ едно писмо на попъ Даниила отъ 30 апр. 1792 г. до охридския свещеникъ Стефанъ, когото моли да го има подъ свое покровителство.[1] Герасимъ (отъ охридската фамилия Герасимови) е училъ децата на грѣцки октоихъ и псалстирь. Учениците много се бояли отъ него, понеже много ги биелъ, Когато Калиникъ дошелъ въ Охридъ, той още билъ учитель, но старъ[2].

---

[1] Каптеревъ, Охридскіе архиепископы, Богословскій вѣстникъ, 1883 г., Прибавленія къ твореніямъ . . . , стр. 129.

[2] Срв. Д-ръ П. М. Нойковъ, Погледъ върху развитието на бълг. образование отъ Паисия до края на XIX в., Годишникъ на Соф. университетъ, историкофилолог. факултетъ, XXII, стр. 11.

[3] Значителенъ търговски градъ (около 12,000 влашки семейства), близо до гр. Корча. Тамъ е имало и гръцка печатница. Градътъ билъ разграбенъ въ 1769 и 1788 г. отъ Али паша Янински и населението му се разбѣгало въ разни мѣста въ Македония (К. Шапкаревъ, Нѣколко критически бележки . . . Бълг. прегледъ, год. II, кн. IX—X, стр. 271; Йор. Ивановъ, Българитѣ въ Македония. 1915 г., стр. LXII).

[4] *Δελικάνη, Πατριαρχικῶν ἐγγράφων,* III, 881.

[5] К. Шапкаревъ, Български прегледъ, год. II, кн. IX—X, стр. 271 и 272. Споредъ сжщия, въ 60-тѣ години на XIX в., охридчани сж приписвали на учителя Тръпко изящното стихотворение, издълбано въ архиепископския престолъ въ салона на архиепископската палата. Обаче това не ще да е вѣроятно по следнитѣ съображения: архиеп. палата е била построена презъ 1730—1735 г., когато Тръпко не е могълъ да бжде по-младъ отъ 18—20 години. Ако той билъ учитель и при митр. Калиника, както увѣрявали Шапкарева дѣдо му Гьоре Стрезовъ и д-ръ Конст. Робевъ, то тогава не е билъ по-младъ отъ 85—90 години (1802—1735=67+20), обаче въ такъва възрасть едва ли той е могълъ да бжде така дееспособенъ учитель, че митр. Калиникъ да очаквалъ отъ него подигане на „упадналото“ елинско училище.

Митрополитъ Калиникъ, макаръ и да не е билъ високообразованъ и високонравственъ, билъ е ученолюбивъ човѣкъ, както показва неговата голѣма библиотека. Той е полагалъ особени грижи за издигането на учебното дѣло въ Охридъ. При първоначалното училище въ Вароша той открилъ и класно, поради това градътъ го провъзгласилъ за прѣвъ ктиторъ на охридскитѣ училища. Първиятъ учитель въ класното училище билъ споменатиятъ Трѫпко попъ Маковъ, а следъ него Димитъръ Мокранинъ, албанецъ отъ с. Подкожани[3] (до Поградецъ), баща на митрополитъ Генадия Велешки и дѣдо на пловдивския гражданинъ Иванъ Генадиевъ.[4] Той билъ добъръ црковенъ пѣвецъ и дълго време е учителствувалъ въ Охридъ. Уволненъ отъ Калиника по неизвестна причина отъ главното училище, той е учителствувалъ въ месокастренското училище, а после въ гр. Кавая (Албания) и въ 1832 г., връщайки се въ Охридъ, е умрѣлъ отъ холерата (въ близкитѣ с. Койнско или Велесто). Обиденъ отъ Калиника за уволнението, той написалъ и напечатилъ една сатира (въ видъ на тропари), въ която осмивалъ владиката за любовнитѣ му връзки съ женитѣ на нѣкои охридски първенци.[5]

Следъ Димитрия Мокранина, въ Охридъ е учителствувалъ 5-6 месеци свършилиятъ янинското училище Гьорше Поповъ отъ Охридъ (Месокастро). Той ще да е преподавалъ, между друго, още физика и математика (аритметика и алгебра), ако е вѣрно, че К. Шапкаревъ е видѣлъ въ Месокостренското училище негови рѫкописни учебници по тѣзи предмети.[1]

---

[1] Вж. притурката, Това свидетелство, както и лѣтописнитѣ бележки на попъ Стефана опровергаватъ твърдението на К. Шапкаревъ че, преди идването на Калиника въ Охридъ (1802 г.), училището въ тоя градъ толкова упаднало, че, когато той дошълъ, никой не е знаелъ „грѣцки“, т. е. никой не билъ грамотенъ, освенъ Трѫпко попъ Маковъ (Бълг. прегледъ, год. II, кн. IX—X, стр. 272).

[2] К. Шапкаревъ, ibid., стр. 272.

[3] Ibid. Не е ли единъ сѫщъ този учитель съ горепоменатия ученикъ на попъ Даниила, Димитъръ папа Иоану? Споредъ К. Шапкаревъ, и Димитъръ Мокранинъ се училъ въ Мосхополъ.

[4] Pag cit. [5] Ibid., стр. 272—273.

Следъ смъртьта на Гьорше Поповъ (отъ туберкулоза), по негова препорѫка, охридчани повикали за учитель въ главното училище неговия съученикъ въ янинското училище Хаджи Пульо, влахъ отъ Самарина (Тесалия), а до пристигането на последния е учителствувалъ охридчанинътъ Христо Сапунджиевъ, ученикъ на Димитъръ Мокранинъ.[2]

Въ 1830 г. въ Охридъ билъ учитель Димитъръ Миладиновъ, свършилъ охридското училище, но въ 1832 г. той заминалъ въ Драчъ, гдето работилъ въ една търговска кантора, и следъ една година отишълъ въ Янина да продължи образованието си.[3] Следъ като свършилъ курса на янинското училище, той пакъ учителствувалъ въ Охридъ отъ 1835—1836 до 1840 г. До неговото връщане (отъ 1832—1835 г.) сѫ учителствували неговиятъ ученикъ Христодулъ п. Димитриевъ (нѣколко месеци), влахътъ Милонъ отъ гр. Самарина (Тесалия) (около 2 години) и Иоанъ Варнава, гръкъ отъ Янинско (около две години). Заедно съ Дим. Миладиновъ отъ 1835 г. е учителствувалъ въ класното училище и попъ Стефанъ попъ Стефаниевъ, ученикъ на Хаджи Пульо[4]. Той билъ гласовитъ пѣвецъ.[5]

Споредъ известието на К. Шапкаревъ, до 1830 г., освенъ казанитѣ учители, сѫ свършили охридското класно училище следнитѣ граждани: Петъръ Танчевъ, Никола попъ Стефаниевъ, (съставитель на цитиранитѣ отъ мене лѣтописни бележки по преводъ на Езерски), Конст. Бакаловъ, Георги Бодлевъ, попъ Василъ Касаповъ, Стефания попъ Димитриевъ (Владиковъ),[1] Ангелъ Групчевъ, Димитъръ Топенчаровъ, Христо Танчевъ, Христо Манчевъ, Евстатий попъ Стефановъ, тримата синове на К. Паунчевъ; а отъ 1830—1840 г. Андроникъ Иосифчевъ, братя Михаилъ и Стефанъ Котушови, Янаки Стрезовъ, Дим. Масиновъ, Наумъ Хаджовъ и др.[2] Нѣкои отъ синоветѣ на състоятелнитѣ охридски фамилии сж продължавали образованието си въ Янина не толкова съ цель да станатъ учители, а отъ любовь къмъ елинската образованость.[3]

---

[1] Ibid., стр. 273. Възъ основа на това, Шапкаревъ иска да опровергае (pag. cit., заб. 3) твърдението на Григоръ Пърличевъ, че до учителствуването на Дим. Миладиновъ въ 1845 г. ученицитѣ не знаели почти нищо отъ аритметика (Автобиография, МСб, XI, стр. 358). Обаче мисъльта на Пърличевъ не е, че никой отъ предишнитѣ учители не е преподавалъ аритметика, а че неговитѣ учители малко виимание обръщали на тоя предметъ.

[2] Pag. cit.

[3] Въ автобиографията си К. Шапкаревъ казва, че Дим. Миладиновъ билъ изпратенъ отъ охридчани да следва въ Янина на тѣхни срѣдства (Макед. прегледъ, год. III, кн. 2, стр. 59), а въ „Нѣколко критич. бележки...“ (Бълг. прегледъ, год. II, кн. IX—X, стр. 274) бележи, че въ 1832 г. той е напусналъ охридското училище, понеже охридчани отказали да му даватъ помощь, за да следва въ Янина, и следъ една година заминалъ въ Янина на свои срѣдства. Дим. Миладиновъ дошелъ въ Охридъ да учителствува веднага, следъ като свършилъ янинското у-ще. Не е ли сторилъ той това поради нѣкакво задължение къмъ охридчани?

[4] К. Шапкаревъ, Бълг. прегледъ, год. II, кн. IX—X, стр. 274.

[5] Гр. Пърличевъ, Автобиография, МСб, XI, стр. 349.

Отъ учителитѣ въ първоначалното училище сж известни Миле попъ Алексиевски и Никола Апотолевъ, (еднookъ), който учителствувалъ и следъ 1840 г.[4]

Относно метода на обучението и учебната програма до 1840 г. има твърде осждни сведения. Първоначалното училище е продължавало да бжде келийно, децата сж учели главно октоихъ, псалтирь и часословъ.[5] Цельта на училището била да разпространява гръцката грамотность и да подготвя църковни служители (пѣвци и свещеници)[6]. Училището се намирало при гробищата на катедралната църква „Св. Климентъ,“ въ ветхо здание, нѣмало чинове, а ученицитѣ седѣли на пода и пишели на колѣното си. Учительтъ, ако билъ свѣтско лице, едновременно преподавалъ и се занимавалъ съ своя занаятъ (напр. Никола Апотолевъ е шиелъ). Ако се вѣрва на съобщението на Гр. Пърличевъ, работата на учителя се състояла да изпита ученицитѣ по зададения урокъ отъ богослужебнитѣ книги и да имъ зададе другъ урокъ.[1] Обучението се водѣло цѣлъ день. Ученицитѣ си носѣли храна и обѣдвали въ училището. Следъ обѣдъ учительтъ имъ заповѣдвалъ да спятъ. Тѣ се простирали на пода съ глави, подпрѣни на две греди, и трѣбвало да стоятъ неподвижни, докато се събудѣлъ учительтъ. Заплатата на учителя била малка (около 300 гр, годишно), но сегизъ-тогизъ ученицитѣ му носѣли храна „кой отъ милость, кой отъ страхъ,“ даже понѣкога самъ си изпросвалъ[2]. Дисциплината е била твърде строга, фаланга е била въ пълна употрѣба. Понеже Гр. Пърличевъ дълго време не представялъ упражнение по писане, учительтъ му Никола Апотолевъ веднажъ му турилъ краката въ фалангата и му ударилъ 40 пръчки безъ една. Другъ пѫть той му ударилъ повече отъ 40 пѫти, понеже избѣгалъ отъ него и отишелъ при учителя попъ Стефанъ. Гражданитѣ считали тѣзи жестоки наказания за нѣщо естествено. „Даскалъ е той, ще бiе я!“ — казвала на Пърличевъ майка му, когато той ѝ се оплакалъ отъ боя на учителя. Сѫщо и дѣдо му оправдалъ учителя тутакси, безъ да пита за причинитѣ: „Никога даскалъ не бiе безъ кабаятъ. Безбелли ты му си сгрѣшилъ въ нѣчто; но и ако не си сгрѣшилъ, нѣма ничто, сынко!“ Когато внукътъ забележилъ, че учительтъ го билъ два пѫти и немилостиво, дѣдото спокойно отговорилъ: „Нѣма, ничто: който любитъ, мѫчитъ — рече софосъ Соломонъ.“ На заявлението на ученика, че не ще отива вече у Апотолевъ, дѣдо му решително отсекълъ: „Ке идешъ, ке идешъ“.[3]

---

[1] Такъвъ прѣкоръ му давали, защото го смѣтали за незаконенъ синъ на митрополита Калиника (Вж. К. Шапкаревъ. Бълг. прегледъ, год. II, кн. IX—X, стр. 273 и Е. Спространовъ, Възраждането на гр. Охридъ, МСб, XIII, стр. 624, забел. 2).

[2] Бълг. прегледъ, год. II, IX—X, стр. 275.

[3] К. Шапкаревъ, Бълг. прегледъ, год. II, кн. IX-X, стр. 275) споменава следнитѣ такива граждани: Георги и Никола К. Паунчеви, Констант. и Якимъ Робеви, Наумъ Никушевъ, Петъръ Апотолевъ, Якимъ Танчевъ. Гр. Пърличевъ (Автобиография, МСб, XI, стр. 349) казва, че синоветѣ на търговцитѣ Н. П. Робеви, Паунчеви и др. сж преподавали даромъ гръцки езикъ.

[4] Той билъ учитель на Гр. Пърличевъ (Автобиография, МСб, XI, стр. 347) и Козма Шапкаревъ (Автобиография, Македонски прегледъ, год. III, кн. 1, стр. 66; Бълг. прегледъ, год. II, кн. IX—X, стр. 274).

[5] Гр. Пърличевъ, Автобиография, МСб, XI стр. 348; К. Шапкаревъ, Автобиография, Макед. прегледъ, г. III, кн. 1, стр. 66. Сжщиятъ въ своитѣ „Нѣколко критически бележки“ (Бълг. прегледъ год. II, кн. IX—X, стр. 274) добавя къмъ предметитѣ въ първоначалното у-ще още практично изучаване на 4-тѣ аритметични действия.

[6] Вж. Гр. Пърличевъ, Автобиография, МСб, стр. 349.

Въ класното училище отъ 1830—1840 г. при Дим. Миладиновъ били преподавани освенъ старогръцкитѣ класици, на които се обръщало главно внимание, още езици (гръцки, латински, френски и италянски), (география, вѣроятно, съ отдѣли по физика), аритметика.[1] Заплатата на класнитѣ учители не ни е известна.

---

[1] Автобиография, МСб, XI, стр. 348: „Когато ученицитѣ идѣха при него (разбира учителя Никола Апотолевъ) да си прочитатъ урока отъ октоиха или псалтира, или орелой, за да гы аллакса (да имъ даде другый урокъ), учителя продължаваше шiенiето. Всекый ученикъ, като дочиташе урока си, чекаше рѣшенiето на учителя, който му казваше: „Земи другото“ или: „Не!“

[2] Ibid. pag. cit. Срв. Д-ръ П. М. Нойковъ, Погледъ върху развитието на бълг. образование, Годишникъ на Соф. у-тетъ, Историкофил. ф-тъ, XXII, стр. 12.

[3] Ibid., стр. 348—350.

Къмъ 1840 г. охридскитѣ училища сж почнали да западатъ, понеже интересътъ на гражданитѣ къмъ тѣхъ поослабналъ, както узнаваме това отъ посланието на митрополита Калиника отъ 24 августъ 1840 г. до клирицитѣ и мирянитѣ на гр. Охридъ.[2] Митрополитътъ, като имъ припомня, че тѣ преди съ заявление го почестили съ титула „ктиторъ на училището“.[3] изказва своята голѣма скръбь, че тѣ не отишли по-нататъкъ, а оставили да запустява още презъ неговитѣ дни училището *(τὴν κατερήμωσιν τοῦ σχολείου)*, което той е издигналъ съ голѣмъ трудъ да бжде „достойно за съревнование отъ близкитѣ и посочвано съ пръстъ отъ далечнитѣ“ (*ζηλωτὸν τοῖς πέριξ καὶ τοῖς πόῤῥω δακτυλοδεικτούμενον*). Считайки, че това е дѣло на лукавия демонъ, който е завидѣлъ на „гигантския напредъкъ“ *(τὴν.. γιγαντιαῖαν πρόοδόν του)* на училищеето, Калиникъ се провиква: „За кое по-рано или по-после да скърбимъ: за безкрайнитѣ ли трудове, които положихме за възстановлението му *(πρὸς ἀνόρθωσίν του)*, или за досегашната нравствена вреда за младежьта? Но да даде Господь всѣкиму споредъ дѣлата му!“ Най-после, следъ такъва голѣма вреда, гражданитѣ „се събудили отъ дълбокия сънь на безразличието“ *(τῆς ἀδιαφορίας)*, и съ общо заявление поискали отъ владиката си неговото „църковно“ покровителство *(τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἡμῶν προστασίαν)*, като „признали“, че безъ него училищнитѣ работи „не ще се поправятъ.“ Тѣ го молили да назначи настоятель *(ἐπίτροπον)* на училището. Вследствие на това тѣхно разкаяние *(μετάνοιαν)* и връщане отъ пжтя на заблуждението *(ἀποπλανηθέντα τῆς ὁδοῦ καὶ αὖθις ἐπανελθόντα εἰς αὐτήν)*, митрополитътъ е назначилъ за настоятель на училището Петра Ат. Димица (Димзовъ), когото опълномощилъ да вземе смѣткитѣ отъ „блуждаещитѣ настоятели“ (*ἀπὸ τοὺς πλανοὺς ἐπιτρόπους*). Митрополитътъ се надѣва, че въ кѫсо време „бедното училище“ ще напредне и ще събере скитащитѣ се деца. Той завършва посланието си съ молитва къмъ Бога да вдъхне на охридчани „благодатьта на съгласието“, „за да се грижатъ за божествената мѫдрость.“

---

[1] К. Шапкаревъ, Бълг. прегледъ, год. II, кн. IX—X, стр. 274.

[2] Противно на това Шапкаревъ твърди, че отъ 1835/36 до 1840 г., (при второто учителствуване на Дим. Миладиновъ) охридското класно училище е достигнало „до цвѣтуще и завидно състояние“ (Бълг. прегледъ, год. II, кн. IX-X, стр. 274), обаче не указва, отъ где е почерпилъ това сведение. Ако се вѣрва на Шапкаревъ, то неговото известие може да се съгласи съ посланието на Калиника въ смисълъ, че къмъ 1840 г. училищата сж западнали поради раздори, по които, може би, Дим. Миладиновъ и напусналъ Охридъ въ 1840 г.

[3] По всѣка вѣроятность, на класното училище.

Отъ този документъ се вижда, че е избухнало нѣкакво разногласие между митрополита и гражданитѣ, които поради това сѫ занемарили училищното дѣло. Не може да се отгатне причината за този конфликтъ. Едно е несъмнено, че предишнитѣ училищни настоятели сѫ имали известна вина, поради която именно гражданитѣ сѫ искали отъ Калиника да бѫде назначенъ новъ настоятель.[1] При това, възъ основа на израза *«ἐζητήσατε τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἡμῶν προστασίαν καὶ ἐγνωρίσατε ὅτι ἄνευ αὐτῆς οὐδὲν κατορθοῦται»* (потърсихте нашето църковно покровителство и признахте, че безъ него нищо не ще се поправи) може да се предполага, че охридската община е искала да управлява училищата си независимо отъ владиката, очевидно, за да нѣма възможность той да посѣга върху училищнитѣ приходи. А че митроп. Калиникъ е изпадалъ въ такъво изкушение, въ това ни увѣрява едно писмо на охридскитѣ епитропи отъ 1843 г.[2] до неговия приемникъ Иосифа, комуто между друго съобщаватъ, че Калиникъ билъ взелъ нѣколко хиляди гроша отъ срѣдствата на градското училище. Може би, оскърбенъ отъ това, Калиникъ е завещалъ богатата си библиотека не на любимото си охридско училище или на митрополията, на чиято катедра възседавалъ 40 години, а на родния си градъ Галиполи.[3]

---

[1] За разстройство на училищната каса къмъ 1840 г. говори и К. Шапкаревъ (Автобиография, Македонски прегледъ, год. III, кн. 1, стр. 67: „На 1841 сѣ съгради (взаимното училище) на времето, отъ кога сѣ искаса касата“.

[2] Извадка отъ него издадохъ въ Македонски прегледъ, год. I, кн. 4, стр. 56.

[3] Вж. у К. Шапкаревъ, Бълг. прегледъ, год. II, кн. IX-X, стр. 272. Въ писмото си отъ 1843 г. до митр. Иосифа охридскитѣ епитропи съобщаватъ, че Калиникъ е подарилъ нѣкои свои книги на охридското класно училище, но следъ смъртьта му се открило, че на всѣка страница била поставена анатема на дарителя и, възползувани отъ това, наследнилитѣ му искали да ги отнематъ. Не е ли сторилъ това нѣкой учитель или първенецъ и противникъ на Калиника по учил. въпросъ?

Посланието на Калиника, изглежда, е подействувало, та въ 1841 г. гражданитѣ сѫ построили взаимно училище въ двора на катедралната църква „Св. Климентъ". Главни пожертвователи сѫ били братята Ангелъ и Тасе Робеви, сѫщо и лѣкарьтъ Константинъ Анг. Робевъ, който е съставилъ и плана на училището. А при митрополита Дионисия, между 1845-1850 г., и при училищнитѣ настоятели Хр. Д. Манчевъ и Хр. Д. Танчевъ, въ двора на сѫщата църква, предъ църковнитѣ врата до митрополията, било построено ново здание за класното или, както въ това време се наричало, елинското училище, като била съборена една стара сграда, която представлявала редъ келии[1].

Изворитѣ, съ които разполагаме (автобиографиитѣ на К. Шапкаревъ и Гр. Пърличевъ), не ни даватъ пъленъ списъкъ на учителитѣ въ варошкитѣ училища отъ 1840—1850 г. Гр. Пърличевъ бележи, че когато той билъ ученикъ, учителитѣ му се мѣнявали твърде често („почти всѣкѫ годинѫ и всеко тримѣсечіе")[2]. До идването (трето) на Дим. Миладиновъ за учитель въ Охридъ въ 1845 г.,[3] елински или класни учители на Пърличевъ сѫ били: „Влахътъ", който е преподавалъ на ученицитѣ „по два бѣдны урока на день", безъ да ги разяснява на майчиния имъ езикъ; Константинъ Янинецъ „Куциятъ", учителствувалъ три години съ голѣмо усърдие, но по метода на предшественика си[4].

Димитъръ Миладиновъ, споредъ увѣрението на К. Шапкаревъ, този пѫть е стоялъ учитель въ Охридъ само една година и за четвърти пѫть пакъ е учителствувалъ тукъ презъ 1848/1849 г.[5]. Нѣколкократното напускане на Охридъ ще да се е дължело на недоразуменията му съ охридскитѣ първенци и владици, съ които, поради живия си и откритъ характеръ, лесно се сприятелявалъ, но и често е разваляль отношенията си, понеже ги критикувалъ за порочния имъ животъ[1]. Той е преподавалъ „елинската“ наука съ въодушевление, увлѣкателно и разбрано. За тази цель си служилъ съ майчиния езикъ на ученицитѣ си[2]. По тоя начинъ ученицитѣ бърже усвоявали старогръцкитѣ класици. Освенъ гръцки езикъ, той и сега, както преди, е преподавалъ италянски езикъ, аритметика и др.[3]. Въ противоположность на предшественицитѣ си той се отнасялъ къмъ ученицитѣ съ бащинска благость, което силно ги привързвало къмъ него[4]. Съ това негово възпитателно влияние се обяснява, че много негови ученици после станали като него пламенни ревнители за своя родъ. При Дим. Миладиновъ много се прочуло охридското елинско училище, тукъ идвали ученици отъ разни мѣста на Македония и Албания[5].

---

[1] К. Шапкаревъ, Автобиография, Макед. прегледъ, год. III, кн. 1, стр. 67.

[2] МСб, XI, стр. 354.

[3] К. Шапкаревъ, Нѣколко критически бележки, Бълг. прегледъ, год. II, кн. IX-X, стр. 274.

[4] Pag. cit. Пърличевъ отбелязва, че и другитѣ учители преди „Влаха" сѫ преподавали по сѫщия начинъ, обаче това едва ли е вѣрно за учителитѣ, родомъ отъ Охридъ, и за Дим. Миладинова (1830—1832 и 1835—1840 г.], па даже и за Дим. Мокранина, който е знаелъ български (срв. К. Шапкаревъ, Нѣколко критически бележки, Бълг. прегледъ, год. II, кн. IX-X, стр. 277).

[5] Бълг. прегледъ, год. II, кн. IX-X, стр. 273, заб. 5.

---

[1] Вж. К. Шапкаревъ, Материали за животоописанието на братя Х. Миладинови Димитрия и Константина, Пловдивъ, 1884 г., стр. 12. Не ще да е вѣрно, че въ 1848 г, Дим. Миладиновъ билъ изгоненъ отъ охридскитѣ църковно-училищни настоятели, понеже той билъ настоявалъ предъ тѣхъ да се замѣни гръцкиятъ езикъ съ българския (Е. Спространовъ, Възраждането на гр. Охридъ, МСб, XIII, стр. 621—622). Къмъ това време (до 1853 г.) той не е билъ още горещъ ревнитель на българщината: той е билъ завладѣнъ отъ националната идея чакъ къмъ 1857 г. (Вж. К. Шапкаревъ, Материали за животоописанието на братя Х. Миладинови, стр. 15; сѫщо и автобиографията му въ Македонски прегледъ, год. III, кн, 2, стр. 60).

[2] Гр. Пърличевъ, Автобиография, МСб, XI, стр. 357-358.—К. Шапкаревъ ни дава по-ясна представа за дидактичния методъ на Дим. Миладиновъ и другитѣ охридски учители-мѣстни българи (Андр. Иосифчевъ, Наумъ Хаджовъ, Янаки Стрезовъ и др.). Учителитѣ сѫ преподавали на гръцки, но винаги превеждали урокитѣ на български (охридско наречие), като ученицитѣ отговаряли и на български. За изучване на старогръцкитѣ писатели ученицитѣ сѫ записвали въ тетрадкитѣ си въ отдѣлни графи старогръцкия текстъ, превода на новогръцки и превода на български. Когато били изпитвани, тѣ сѫщо предавали съдържанието на текста на новогръцки и български. По тоя начинъ тѣ сѫ учели и старогръцка граматика. Скланяли и спрягали на тритѣ езика. Не били превеждани на български само география и аритметика, (Бълг. прегледъ, год. II, кн. IX—X, стр. 279.)

[3] Гр. Пърличевъ, МСб, XI, стр. 358.

[4] К. Шапкаревъ, Материяли за животоописанието на братя Х. Миладинови, стр. 13.

[5] Гр. Пърличевъ, МСб, XI, стр. 358.

Следъ 1845 или 1848 г. (следъ Дим. Миладиновъ) елински учители сж били Дим. Миладиновиятъ ученикъ Андроникъ Иосифчевъ отъ Охридъ, Якимъ Робевъ (безплатно една година), Теохарисъ отъ Янинско[3].

Презъ това време е имало гръцки училище и вънъ отъ градската крепость: въ Месокастро и двѣтѣ влашки махали (Горна и Долна). Тѣзи училища се състояли отъ два курса: келиенъ и елински. Малкитѣ деца се обучавали на осмогласникъ и псалтирь, а на по-напредналитѣ въ гръцката грамотность били преподавани предмети отъ елинското училище: Езопови басни, христоматия, граматика, законъ Божи (св. история и катихизисъ), география, аритметика[4].

Месокастренското училище се помѣщавало въ частне кжща съ две стаи и чардакъ до къмъ 1850 г., когато било превърнато въ взаимно училище и било построено особено здание за него[5]. Въ Долна влашка махала училището, открито преди 1840 г. въ една подарена за тази цель частна кжща се закрило въ 1848 г., когато, по настояването на митр. Диосисия, зданието било приспособено за параклисъ, макаръ че училищнитѣ настоятели Пасхо Голганъ и Гишкови го били доста издигнали и се обучавали около 80 деца[4]. Въ Горна влашка махала училището ще да е било открито сжщо преди 1840 г., но специално здание било построено въ 1848 г. въ двора на църквата „Св. Георги“, по всѣка вѣроятность, по почина на училищнитѣ настоятели Георги Згале (влахъ) и Маргаритъ (гръкъ)[5].

Отъ учителитѣ въ тѣзи училища е известенъ Янаки Стрезовъ[6] (въ Месокастро въ 1840/1841, въ Долна влашка махала отъ априлъ 1843 г, до априлъ 1848 г. и въ Горна

---

[1] К. Шапкаревъ, Нѣколко критически бележки..., Бълг. прегледъ год. II, IX-X, стр. 275. Шапкаревъ споменава още единъ учитель отъ Янинско по име Икономидисъ Грачосъ, куцъ, но съмняваме се да не би този да е сжщиятъ Константинъ Янинецъ „Куциятъ“, когото Гр. Пърличевъ споменава преди Дим. Миладинова (въ 1845 г.) (вж.по-горе стр.107).

[2] К. Шапкаревъ, Автобиография, Макед. прегледъ, год. III, кн. 1,, стр. 67 и 70. [3] Ibid., стр. 67.

[4] Ibid., стр. 70.

[5] Ibid., Макед. прегледъ, год. III, кн. 2, стр. 26.

[6] Биогр. сведения за него вж. въ автобиографията на К. Шапкаревъ, Макед. прегледъ, год. III, кн. 1, стр. 64.

влашка махала отъ априлъ 1848 г. до септемврий 1850 г.)[1]. Следъ него въ Горна влашка махала е учителствувалъ Козма Шапкаревъ (16-17 годищенъ младежъ) съ заплата 250 гр. за шесть месеци (отъ Димитровденъ 1850 г. до Гюргьовденъ 1851 г.)[2].

Следъ напущането на Дим. Миладиновъ, варошкитѣ училища взели да упадатъ. Къмъ 1854 г. сѫ учителствували двама слабообразовани охридчани Дим. П. Масинъ (после свещеникъ) въ взаимното училище и Спиро А. Танчевъ въ елинското.[3] Недоволни отъ тѣхъ, нѣкои първенци начело съ Григоръ Паунчевъ подбудили Янакия Стрезовъ, който е стоялъ безъ работа, да отвори частно училище, та чрезъ това да могатъ да отстранятъ общинскитѣ учители, подържани отъ Хр. Манчевъ (баджанакъ на Дим. Масинъ) и Стеф. Владиковъ (зеть на Спиро А. Танчевъ). На 9 августъ 1854 г. Янакий Стрезовъ и Козма Шапкаревъ сѫ отворили частно взаимно-елинско училище, въ което всѣки ученикъ е плащалъ годишна такса (200 гр. въ елинското отдѣление и 50 гр. въ взаимното). На 6 май 1855 г. основателитѣ му го закрили и се условили за учители въ общинскитѣ училища — Стрезовъ въ елинското училище съ 4000 гр., а Шапкаревъ въ взаимното (смѣсено) училище съ 2000 гр. годишна заплата. За да се осигурятъ срѣдства за издръжка на училищата, основана била училищна каса, смѣнени били училищнитѣ настоятели (Евтимъ А. Зарчевъ, Якимъ Скопаковъ и Филевъ) и на новитѣ училищни настоятели (Гр. Паунчевъ, Христо Капчевъ и Якимъ Групчевъ) всѣка махала била длъжна годишно да внася опредѣлена сума за училищната каса. Поради голѣмия брой на ученицитѣ (въ елинското 60 д., въ взаимното 300 д.) били назначени трима подучители отъ Охридъ: въ елинското Никола А. Савиновъ, току що дошълъ отъ учение въ Атина, а въ взаимното Миле Скопаковъ, до тогава учитель въ Струга, и Константинъ Хр. Узуновъ, бившъ шивачъ, който следъ построяването на взаимно училище за най-малкитѣ деца (νηπιακὸν) (сѫщо въ двора на църквата „Св. Климентъ“) е миналъ тукъ. М. Скопаковъ, като добъръ църковенъ пѣвецъ, ще да е училъ ученицитѣ и на църковно пѣние; а Конст. Узуновъ, който е знаелъ българското писмо иималъ ясно българско съзнание, ще да е преподавалъ по Миладиновия методъ, сир. е превеждалъ урокитѣ на български. Обаче поради нередовно получаване на заплатата, следъ 3—4 месеца учителствуване въ малкото взаимно училище, Узуновъ го напусналъ, и децата пакъ минали въ голѣмото взаимно училище при Шапкаревъ. Сѫщо и Никола Савиновъ е учителствувалъ едвамъ шесть месеци.[1] Ян. Стрезовъ и К. Шапкаревъ сѫ учителствували до края на учебната година (6 май 1856 г.) и презъ новата учебна година[2] само отъ 6 май до 22 с. м., когато тѣ напуснали, понеже училищното настоятелство не имъ давало писменъ договоръ. Тѣ били замѣстени отъ дотогавашния учитель въ Прилепъ Григоръ Пърличевъ въ елинското училище съ 3000 гр. заплата и попъ Стефанъ Гюрчевъ въ взаимното съ 1500 гр.[3] Въ взаимното училище подучители били превъ 1856/1857 уч. г. Миле Скопаковъ, а презъ 1857/1858 Якимъ Наумовъ попъ Ставровъ, племенникъ на попъ Гюрчевъ. Понеже п. Гюрчевъ жестоко биелъ ученицитѣ, следъ двегодишно учителствуване билъ уволненъ. Неговъ приемникъ билъ Кириякъ Георгияди (каракачанинъ отъ Гърция) съ 6000 гр. годишна заплата, но е стоялъ само шесть месеци. Известно време въ взаимното училище е обучавалъ самъ малограмотниятъ подучитель Якимъ попъ Ставревъ. Новиятъ митрополитъ Иоаникий се загрижилъ за опустѣлото взаимно училище. По настояване на владиката и охридскитѣ първенци Манчеви и Паунчеви, отъ 1 септемврий 1859 година. Козма Шапкаревъ се премѣстилъ отъ Струга въ Охридъ съ 4500 гр. годишна заплата.[4] Ако приемемъ увѣрението на Шапкаревъ, че, подбуденъ отъ Дим.

---

[1] К. Шапкаревъ, Автобиография, Македонски предгледъ год. III кн. 1, стр. 64, 69-70 и кн. 2, стр. 25.

[2] Ibid., Макед. прегледъ, год. III, кн. 2, стр. 29.

[3] Ibid., стр. 41.

---

[1] К, Шапкаревъ, Автобиография, Макед. прегледъ, год. III, кн. 2, стр. 41—45.

[2] Тогава лѣтна ваканция нѣмало. Въ Охридъ имало ваканция само на гроздоберъ (Гр. Пърличевъ, Автобиография, МСб, XI, 372).

[3] ibid. стр. 46—47. Гр. Пърличевъ пъкъ казва, че се условилъ за учитель въ Охридъ за 3600 гр. год. заплата (Автобиография, МСб, XI. стр. 364).

[4] К. Шапкаревъ, Автобиография, Макед. прегледъ, год. III, кн. 2, стр. 55—57.

Миладиновъ, той пръвъ е въвелъ да се изучава българскиятъ езикъ въ стружкото училище,[1] то може да се предполага, че той е правѣлъ опити въ тая насока и въ охридското училище, но не е упѣвалъ, тъй като елинофилската партия въ Охридъ била още силна.[2]

Въпросътъ за българско училище е вълнувалъ охридчани преди още да се премѣсти Шапкаревъ въ Охридъ. Въ началото на м. октомврий 1858 г., насърдченъ отъ архим. Партения Зографския (после поляниниски епископъ и нишавски митрополитъ), самарджията Гьорше Мустревъ е отворилъ въ кѫщата си въ Месокастро вечерно българско училище, следъ като докаралъ въ Охридъ отъ Св. Гора много църковнославянски и български книги[3]. Зографскиятъ монастиръ е условилъ за учитель неговия по-голѣмъ синъ Никола (сѫщо самарджия), който билъ научилъ славянобългарско четмо и писмо въ дебърския монастиръ „Св. Иванъ Бигоръ“. Отначало той е обучавалъ тайно, за да не узнаели владиката и първенцитѣ-гъркомани, но скоро училището станало известно въ цѣлия градъ, понеже взели да се стичатъ много млади хора отъ различна възрасть и звание (майстори, калфи, свещеници), даже ученици отъ гръцкитѣ училища. Вследствие доноса на гъркоманитѣ Тасе Зарчевъ и Стефания Владиковъ, че въ Мустревия домъ ставатъ бунтовнишки събрания, на 17 октомврий 1859 г. турската власть е затворила училището, като държала въ затвора нѣколко месеци учителя Никола Мустревъ и задигнала всичкитѣ намѣрени български книги.[1]

---

[1] Ibid. стр. 57: „Въ тригодишното почти време, що учителствувахъ въ Струга, две достозабѣлежителни нѣща зедохѫ мѣсто (сѣ сторихѫ). Първо що за първь пѫть язъ въвѐдохь въ училището да сѣ учить и майчинійть ни языкь Болгарскійть, кой отъ единъ вѣкъ почти напредъ (80 годины) бѣше исчезналь“.

[2] К. Шапкаревъ увѣрява, че за да се отбиели по-възрастнитѣ ученици на грѣцкитѣ училища отъ Мустревото, което тѣ посещавали всѣки день следъ пладне, охридскитѣ първенци на чело съ Манчеви и Стеф. Владиковъ му позволили да преподава на български на по-възрастнитѣ ученици по 2—3 часа седмично следъ пладне. Шапкаревъ е преподавалъ на български (четене, писане, св. история) всѣки день въ особено помѣщение, като малкитѣ ученици е обучавалъ неговиятъ помощникъ Никола Ангинъ. Вследствие на това, Мустревото училище се затворило само по себе. Обаче Шапкаревъ не можалъ да продължи обучението на роденъ езикъ нито една година, понеже Никола Ангинъ, по подстрекателство на Стеф. Владиковъ е напусналъ училището, и Шапкаревъ билъ принуденъ да преподава само грѣцки, докле напусналъ Охридъ поради неприязъньта на Ст. Владиковъ (Бълг. прегледъ, год. II, кн. IX—X, стр. 285—286). За Мустревото училище вж. тукъ, стр. 113.

[3] Е. Спростановъ, Възраждането на гр. Охридъ, МСб, XIII, 622. К. Шапкаревъ твърди, че това училище се отворило въ 1859 г. (Бълг. прегледъ, год. II, кн. IX—X, стр. 283).

Почти едновременно съ Мустревото училище, нѣколко души отъ Кошища (свещеницитѣ Апостолъ Соколевъ и Наумъ Илинчевъ—игуменъ на монастира „Св. Спасъ", Наумъ и Никола Нелчинови—дюлгери, Хр. Дебранъ, бр. Нерѣзанови, Хр. Кувенджиевъ—после свещеникъ, Ил. Недановъ и мн. др.), подбудени отъ Дим. Миладиновъ, сѫ решили на 6 декемврий 1858 г. да построятъ въ своя кварталъ българско училище и въ 1860 г. сградата била построена на подареното отъ братя Карамфилови мѣсто и съ волни пожертвувания на кошищани. Въ 1860 г. училището, тайно посветено на св. св. Кирила и Методия, било открито и осветено отъ митрополитъ Мелетия, който съ това е цѣлѣлъ да посмекчи надигащата се българска стихия въ епархията му. Първиятъ учитель билъ Коста Наумовъ Нелчиновъ (после свещеникъ), който се училъ на български въ Галацъ (Ромъния) у едно духовно лице отъ Търновско и 2 години (1859 1860) въ Цариградъ у Илариона Макариополски[2]. Той е учителствувалъ до 1865 г. безъ редовна заплата, а само съ случайни подаяния отъ кошищки гурбетчии въ Влашко. За усилване на срѣдствата за училището, училищниятъ настоятель Анастасъ Папуджия отишелъ въ Влашко да събира помощи, но той изхарчилъ събранитѣ пари и ощетилъ училището съ 2500 гр. дългъ[1], като донесълъ само разни подарени книги. Въ 1865 г. битолскиятъ руски консулъ Хитрово, който тогава е посетилъ Охридъ, е издействувалъ отъ Русия пособие по 300 рубли годишно и съ това кошищкото училище е станало единъ отъ силнитѣ вдъхновители на църковната борба въ Охридъ. Изпитътъ на ученицитѣ въ края на годината билъ цѣло народно тържество. Подъ открито небе ги изпитвалъ разпалениятъ ратникъ за обучение на роденъ езикъ Ангелъ Групчевъ[2], когото Гр. Пърличевъ нарича „най-ученій тогава мжжъ[3] (братъ на известния въ ново време агентъ на сръбската пропаганда Коче Групчевъ), Въ кошищкото училище е учителствувалъ 4 години (1864—1868 г.) Василъ Диамандиевъ отъ Охридъ, получилъ образование въ Охридъ и въ Русия[4]. По какви причини той е напусналъ Охридъ, положително не се знае, но по всѣка вѣроятность поради това, че владиката Мелетий, а може би и турцитѣ не гледали на него съ добро око[5].

---

[1] Е. Спространовъ, Възраждането на гр. Охридъ, МСб, XIII, стр. 622—623. Вж. и К. Шапкаревъ (Бълг. прегледъ, год. II, кн. IX—X, стр. 263).

Съобщението на К. Шапкаревъ, (Български прегледъ, год. II, кн. IX—X, стр. 286), че Мустревото училище се затворило само по себе, понеже той е въвелъ българския езикъ въ централното взаимно училище, не ще да е напълно вѣрно. Не може да се отрече фактътъ, че въ Мустревото училище, като вечерно, сѫ отивали и любознателни занаятчии. Самъ Коста Размовъ е разправялъ на Е. Спространовъ, че вечерно време той е водилъ всичкитѣ си калфи у Мустреви. (МСб, XIII, стр. 623, заб. 2). Съ тѣхъ то могло да сѫществува и следъ въвеждането на бълг. езикъ въ центр. взаимно училище отъ Шапкаревъ.

[2] МСб, XIII, стр. 633; К. Шапкаревъ, Бълг. прегледъ, год. II, кн. IX—X, стр. 286—287.

---

[1] Е. Спространовъ, МСб, XIII, стр. 635. Споредъ К. Шапкаревъ, дългътъ билъ 2000 гр. (Бълг. прегледъ, год. II, кн. IX—X, стр. 288.

[2] Ibid, стр. 634—635.

[3] Автобиография, XI, стр. 360.

[4] К. Шапкаревъ, Нѣколко критически бележки . . ., Бълг. прегледъ, год. II, кн. IX—X, стр. 296 и Автобиография, Макед. прегледъ, год. III, кн. 2, стр. 44 ; Е. Спространовъ, МСб., XIII, 635. И двамата твърдятъ, че В. Диамандиевъ е учителствувалъ въ Охридъ $1\frac{1}{2}$ година, обаче въ удостовѣрението, което му е издало църковното настоятелство на църквата „Св. Богородица“ въ Каменско, се казва, че е учителствувалъ „цѣлы четыры година“ и че удостовѣрението (отъ 15 мартъ 1863 г.) му било дадено, понеже напускалъ града : „за това вече като иска да остави градътъ ни, намѣрихмы за добро да му дадемъ настоящето като доказателство за происхожденіето му и за доброто му поведеніе въ названіето му. (В. „Македония“, София, год. II, 1928 г., бр. 388, стр. 1). Вж. биогр. бележки за него въ в. „Македония“, София, год. II, 1928 г., бр. 383, стр. 4.

[5] Споредъ Е. Спространовъ, В. Диамандиевъ билъ уволненъ, понеже билъ наклеветенъ предъ владиката за безбожникъ (МСб., XIII, 635). К. Шапкаревъ отхвърля такъво твърдение, първенъ изказано отъ прилепчанина Иор. Ивановъ (въ статията „Къмъ историята на възраждането на гр. Охридъ“ въ сп. „Свѣтлина“, год. II, кн. X. и XI), и предполага, че Диамандиевъ е билъ само подплашенъ и му се е сторило, че е наклеветенъ като бунтовникъ (Бълг. прегледъ, год. II, кн. IX—X, стр.

И кошицкото училище, както Мустревото, се е посещавало отъ много ученици[1], между които имало и деца на видни семейства въ Варошъ, като Климентъ Симончевъ (дългогодишенъ пѣвецъ въ църквата „Св. Климентъ“), Георги Снѣгаровъ (сега дяконъ при сѫщата църква), Хр. Топенчаровъ.

Въ 1861 година билъ направенъ опитъ за отваряне българско училище и въ Вароша, махала Болница, вѣроятно, по настояването на горещия родолюбецъ махаленецъ Ангелъ Групчевъ; обаче Мелетий не е позволилъ да се преподава въ него на български и то останало махаленско взаимно гръцко училище[2].

При всички противодействия на Мелетия, българското обучение се разширявало както въ града, тъй и въ околността. Младежитѣ, които не посещавали училище, сами или съ помощьта на другари се учели да четатъ и пишатъ на български по учебници и други книги, каквито тогава проникнали по частнитѣ домове. Разпространитель на българската грамотность билъ и дюкянътъ на Ангелъ Групчевъ, който тогава е игралъ ролята на българско читалище. Тукъ Гр. Пърличевъ съ помощьта на Ан. Групчевъ, неговъ роднина, се научилъ българска грамотность и е прочелъ българската история[3]. По-старитѣ пъкъ, нѣмайки време и търпение да навикнатъ на българската азбука, сж водѣли частнитѣ си смѣтки и преписка на български съ гръцки букви[4], а нѣкои отъ тѣхъ (напр. Ионче П. Снѣгаровъ) се опитвали и да превеждатъ духовни гръцки книги съ гръцко писмо на охридско наречие[5]. Къмъ такива опити ги насърдчавалъ фактътъ, че въ охридскитѣ църкви се пѣели нѣкои псалми на македонско наречие и тѣ, както

238—289). Че Мелетий е нѣмалъ довѣрие въ охридскитѣ учители показва фактътъ, че по негово искане Джорджаки Челеби, който въ 1861 г. билъ дошълъ въ Охридъ да предприеме риболова, е ревизиралъ охридскитѣ училища и подъ предлогъ, че тамъ Мухамедъ билъ наричанъ лъжепророкъ, затворилъ нѣколко видни граждани (Никола и Стефо Мустреви, Хр. Лимончевъ и др.) (Е. Спространовъ, МСб., XIII, стр. 636).

[1] Споредъ Е. Спространовъ, 200 д. (МСб., XIII, стр. 633).

[2] К. Шапкаревъ, Бълг. прегледъ, год. II. кн. IX—X, стр. 282.

[3] Автобиография, МСб., XI, стр. 371.

[4] Вж. в. „Македония“, год. II, бр. 383, стр. 1.

[5] Вж. Моята „Книжовни опити . . .“, Макед. прегледъ, год. I, кн. 4., стр. 83—84.

се изразява Гр. Пърличевъ, „вдъхвахж свещенъ ужасъ на християнитѣ“[1]. Въ църквитѣ въ Дебърца се служело по славянски. Затова канцеларията на Охридската митрополия била принудена да води на български преписката си съ тамошнитѣ свещеници[2]. По сжщата причина гъркоманитѣ наричали църковнославянското пѣние „дебърско“ и „селско“[3].

Всичко това е насърдчавало Гр. Пърличевъ, който въ 1861 г. е станалъ елински учитель въ Охридъ за 6000 гр. год. заплата,[4] да се опитва да въведе постепенно българския езикъ въ централнитѣ градски училища. Първенъ той предпазливо е разказвалъ на ученицитѣ си за събития изъ българската история и за мжченишката смърть на братя Миладинови, говорилъ на тѣхъ и на по-събуденитѣ граждани, колко е мжченъ елинскиятъ езикъ и колко по-сладко и по-лесно е да се учатъ „на майчинъ си языкъ“.[5] Макаръ и да преподавалъ самъ въ 4 класа и поради буйния си темпераментъ си служелъ и съ тѣлесни наказания, той скоро се прочулъ като добъръ учитель и постепенно се усилвало влиянието му между гражданитѣ.

---

[1] МСб., XI, стр. 371.

[2] Притежавамъ едно такъво писмо отъ м. февруарий 1864 г. Момата Менка Грую Иовева отъ с. Лактинье (Горна Дебърца) е подала заявление (писано на гръцки ез.) до митрополита да ѝ бжде разрешено да се сгоди за другиго, понеже годеникътъ ѝ Грозданъ Гулия отъ сжщото село заминалъ въ Варна преди петь годкни, е писалъ на баща си, че е свободна. Митрополията е изпратила заявлението до енорийския священикъ въ селото попъ Матей при следния надписъ на български съ църковнослав. букви: „ефимеѡне кеѐло нае̃ па̃: мате, и вие мȣ̀ктар и старци молитвȣ̀ ими. спроти ѡ̃ка ʼана́фора сто да̀ла на̃м о̃ка сто до̀ло се по̀дписват, ѡ̃питки ми вам со кле́тка и со а̃фо́ризмо ѕа да каѕȣвити на̃м со пи́смо ка̃м а̃ко ı̃е ѝстина спро́ти како ка́ѕȣит и ни̃е разрѐеспен[?] (вѣроятно, разкереестем) ѝсти́ната и ѿ вас посли да мȣ да́и ми ѿтговор спроти но́мот, ва́ка да ци́нити и со молитва на́са,

на 22 феврȣарна 1864 ѿ митропо́лна наса
крժгълъ печатъ съ надписъ
Πρεσπῶν μητροπολίτης
1860.

Попъ Матей е отговорилъ съ надписъ върху заявлението на български съ църк.-славянски букви: 1864 месеца маиѡсъ к⁰ ж папа матеж пȣ̃ра при свети стари на митрѡполиж за ова работа да не речините имаме какаетъ селото какаетх и попотъ окие пари и сакаетъ вие знанта [вм. знанте] тамо що пранте пранте и са караетъ грѡша 540 сето село лактине мартири за ова работа.

Възъ основа на това, митр. Мелетий въ Ресенъ е сложилъ върху заявлението на гръцки езикъ резолюция.

[3] Вж. Църковенъ Вестникъ, 1902 г., бр. 38 и 39, стр. 3.

[4] Автобиография, МСб, XI, стр. 369—370.

[5] Ibid., стр. 371.

На изпита въ края на 1861—1862 уч. година той и сподвижникътъ му Якимъ Сапунджиевъ сж държали на български пламенни речи противъ фенерското иго. По оплакване на митр. Мелетия, Як. Сапунджиевъ билъ повиканъ на разпитъ въ правителството, но следъ като представилъ речьта си, билъ освободенъ, като даже билъ похваленъ за ораторската му способность.[1] Въ 1866 г. настоятелството на кюркчийската каса решило да се изхвърли гръцкиятъ езикъ отъ училищата, обаче не било възможно това решение да се приложи веднага, понеже нѣмало още пълно единодушие между гражданитѣ по тоя въпросъ.[2] За да подготвятъ града къмъ такъвъ реформа, кожухаритѣ въ Охридъ и Цариградъ решили да се назначи български учитель въ нѣкое отъ охридскитѣ училища. Понеже настоятелитѣ на кюркчийската каса Гр. Паунчевъ и П. Огненовъ не давали пари отъ нея, тѣ били свалени и новитѣ настоятели К. Размовъ и Ил. Чобановъ къмъ края на м. августъ 1867 г. назначили баба Недѣля Петкова за учителка въ девическото училище, за което одескиятъ търговецъ Тошковичъ е отпускалъ нѣколко години по 3000 гр.[3] Девическото училище подъ название „Искра“ било открито въ кжщата на Ангелъ Бѣлевъ и имало около 200 ученички. Въ празднични дни по-възрастнитѣ ученички се събирали въ училището и учителката ги изпитвала въ присжтствието на майкитѣ имъ, следъ което пѣели училищни пѣсни. На 10 мартъ 1867 г. баба Недѣля е дала полугодишенъ изпитъ, но скоро следъ това митроп. Мелетий е успѣлъ да накара Анг. Бѣлевъ да изпжди ученичкитѣ отъ кжщата си. Училището се премѣстило въ Кецкаровата кжща. Баба Недѣля е учителствувала тукъ до края на 1869 г.[4] или до есеньта на 1870 г., като е прекжснала за малко, когато била затворена по клеветитѣ на Мелетия и се лекувала въ Битоля. Отъ това училище излѣзла учителката Ан. Терзянова.[1]

---

[1] Гр. Пърличевъ, Автобиография, МСб, XI, стр. 373.

[2] Е. Спространовъ, Възраждането на гр. Охридъ, МСб, XIII, стр 645.

[3] ibid. стр. 648, заб. 1; К. Шапкаревъ, Нѣколко критически бележки... Бълг. прегледъ, год. II, кн. VIII, стр. 137.

[4] К. Шапкаревъ, Нѣколко критически бележки..., Бълг. прегледъ, год. II, кн. VIII, стр. 137.

Съ материалната подкрепа на охридскитѣ кожухари Гр. Пърличевъ и Дим. Узуновъ сж учили шесть месеци книжовния български езикъ въ Цариградъ при Ив. Найденовъ, за да го въведатъ въ охридскитѣ училища.[2] Въ м. ноемврий 1868 г. Гр. Пърличевъ е въвелъ българския езикъ въ централното взаимно училище, обаче съ арестуването му Мелетий е осуетилъ тоя опитъ.[3] Едвамъ презъ септемврий 1869 г. окончателно билъ изхвърленъ гръцкиятъ езикъ отъ центр. училища, като сами ученицитѣ възстанали противъ гръцкитѣ преподаватели-охридчани, но противници на българското обучение Ник. Савиновъ и Темко п. Стефаниевъ. Безшумно били побългарени и училищата въ махалата „Болница“ и Месокастро.[4] Обучението на български въ централнитѣ училища било прекжснато само въ 1874 г. въ промеждутъка (отъ Лазарева сжбота до Духовдень), когато митр. Мелетий е държалъ катедралата заедно съ училищата въ нейния дворъ. Тогава ученицитѣ отъ основното училище сж продължили образованието си въ месокастранското и кошищкото училища. Гъркоманитѣ отворили гръцко училище, което къмъ 1878 г. е нѣмало повече отъ 20 ученици и ученички.[5] Въ централнитѣ градски училища първитѣ бълг. учители сж били Гр. Пърличевъ, Дим. Узуновъ и Хр. Балевъ, а въ месокастранското Якимъ Маленковъ (после свещеникъ).[6] Гр. Пърличевъ е учителствувалъ въ класното училище до есеньта 1875 г., когато поради конфликтъ съ митрополита Натанаила, се премѣстилъ въ месокастранското основно училище, гдето учителствувалъ две години.[7]

Презъ 1873/1874 г., когато Българската екзархия сериозно се заела за подобрение на българското училищно дѣло,[8] въ охридскитѣ училища билъ въвежданъ Песталоциевиятъ методъ, ревностно разпространяванъ тогава изъ България отъ Иосифа Ковачевъ. До освобождението на България Охридското класно училище е имало 3, 4, и даже 5 класа. Сѫщо и въ месокастранското училище три години на редъ (1875/76, 1876/77 и 1877/78), освенъ 4 отдѣления, е имало и 3 класа, а следъ това само 4 отдѣления. Презъ 1873—1874 г. девическото училище било помѣстено въ общинско здание (въ махалата Геракомия).[1]

---

[1] Х. П. К-въ, Баба Неделя Петкова въ сп. „Свѣтлина“, год. III, кн. II, стр. 33; вж. и Ю. Ивановъ, Къмъ историята на възраждането на гр. Охридъ, Свѣтлина. год. II, кн. X и XI, стр. 242—243.

[2] Е. Спространовъ, Възраждането на гр. Охридъ, МСб, XIII, стр. 648.

[3] Гр. Пърличевъ, Автобиография, МСб, XI, стр. 373.

[4] Е. Спространовъ, МСб, XIII, стр. 649—650.

[5] *** Битолско, Прѣспа и Охридско, МСб, XV, стр. 63.

[6] Статистически сведения за охридското училище „Св. Климентъ“ презъ 1908/1909 г. (въ екзарх. архива).

[7] Автобиография, МСб, XI, стр. 401—402.

[8] Вж. Д-ръ П. М. Нойковъ, Погледъ върху развитието на българско образование..., Годишникъ на Софийския университетъ, Историко-филол. ф-тъ, год. XXII, стр. 41.

Изобщо въ промежутъка отъ учредяването на Екзархията до освобождението на България Охридъ е ималъ добре уредени училища, благодарение на неговото сравнително още добро икономическо положение и на голѣмата пожертвователность на гражданитѣ. Не ще да преувеличава единъ бълг. пѫтешественикъ, когато, подчертавайки, че тогава бълг. училища въ Охридъ сѫ били образцови за околнитѣ училища, казва: „Ако би нѣкой пѫтникъ въ това време да бѣше въ Охридъ, непремѣнно щѣше да дойде до заключение, че втори пѫть центърътъ на тежината на българското движение се пренася на брѣга на Охридското езеро“.[2]

Следъ освобождението на България, охридскитѣ училища сѫ западнали, понеже вследствие на икономическия упадъкъ, Охридската община не е била въ състояние напълно да ги издържа. Затова екзархията е започнала да издържа класното училище, а охридската община се грижела само за основнитѣ училища. Презъ 1881/1882 уч. година е избухналъ конфликтъ между охридчани и Дим. Узуновъ, назначенъ отъ екзархията за учитель въ охридското класно училище и инспекторъ на народнитѣ училища въ Охридъ и Струга, понеже той е craналъ причина на следната учебна година (1882/83), Екзархията да премѣсти въ Одринъ назначения презъ 1881/82 г. главенъ учитель на охр. класно училище Дим. Иосифовъ. Между двамата учители се създали неприязнени отношения поради това, че Дим. Узуновъ не е искалъ да заеме достатъчно число часове въ класното училище, както нареждалъ гл. учитель, докато най-после екзархията му предписала да преподава не по-малко отъ 20 часа седмично.[1] Гражданитѣ се раздѣлили на партии — едни за Дим. Узуновъ, другитѣ противъ него, докато последнитѣ успѣли да го отстранятъ и назначили Андроника Иосифчевъ, а Узуновъ, следъ като стоялъ въ Охридъ половина година безъ работа, билъ премѣстенъ въ Кукушъ.[2] По всѣка вѣроятность този раздоръ е повлиялъ да не бѫде въ добри отношения съ гражданитѣ и Гр. Пърличевъ, та следъ една година учителствуване (1882/83 уч. г.) е напусналъ Охридъ.[3]

---

[1] Статистически сведения за охридскитѣ училища презъ 1908/1909 уч. г. (въ екзарх. архива).

[2] ⁂ Битолско, Прѣспа и Охридско, МСБ, IV, стр. 65.

Класното училище постепенно се развивало. Започнало презъ 1881/82 г. само съ I кл. предъ следнитѣ 4 уч. години (1882/83, 1884/85[4], 1885/86 и 1886/87) то било II класно, презъ 1883/84 и 1887/88 — III класно, а презъ 1888/89 уч. година е станало IV[5] класно, каквото е било до 1893/94 уч. г. включително, а отъ 1894/95 до 1912/1913 уч. г. включително е било III класно.[6]

На 20 августъ 1886 г. било открито още едно основно училище и забавачница — въ махалата „Емлякъ“ въ кѫщата на Ив. Пляковъ. Тукъ прѣвъ учитель билъ Андроникъ Иосифчевъ.[7]

Презъ 1886/1887 г. въ охридскитѣ бълг. училища е имало всичко 16 учителски сили (11 учители и 5 учителки) и 478 учащи се (380 ученици въ 4 отдѣления и 2 класа и 98 ученички въ 4 отдѣления)[8], а въ цѣлата Охридска околия — 21 училища съ 1267 ученици.[9] Презъ 1888/1889 г. ученицитѣ били по-малко — **457 д.**, отъ които 333 ученици (въ 4 отдѣления и 4 класа) и 124 ученички (въ 4 отдѣления и 3 класа). Въ това число влизатъ и ученицитѣ (около 45 д.) на кошищкото училище, което половина година стояло затворено. Презъ 1889/90 уч. г. е имало 24 учителски сили (18 учители и 6 учителки), а ученици по-малко, отколкото въ предишната учебна година: **437 д.**, отъ които 330 ученици (въ 4 отдѣления и 4 класа) и 107 ученички (въ 4 отд. и 1 класъ).[1] По училища е имало въ

---

[1] Екз. писма № 301 отъ 7 августъ 1881 г., № 345 отъ 3 (?) августъ 1881, № 391 отъ 21 септемврий 1881 г., № 460 отъ 31 октомврий 1881 г., № 536 отъ 5 декемврий 1881 г., № 167 отъ 25 февр. 1883 г.

[2] Екз. писмо № 167 отъ 25 февр. 1883 г.; екз. входящъ дневникъ за 1882 г., № 1146 отъ 5 ноемврий 1882 г. (писмо на гражданитѣ) и № 1147 отъ 11 ноемврий 1882 г. (писмо на председателя на Охридската църковноучил. община, попъ Хр. Маленковъ). Сѫщо вж. вх. № 833 отъ 21 септ. 1882 г. и № 897 т/ма отъ 16 с/врий 1882 г.

[3] Автобиография, МСб, стр. 403. Председательтъ на Охр. община попъ Христо Маленковъ съ телеграма отъ 21 августъ 1882 г. моли Екзархията да не назначава Гр. Пърличевъ за учитель въ Охридъ (Екз. вх. дневникъ за 1882 г. № 911).

[4] Споредъ „Църковенъ Вѣстникъ“ (1902 г., бр. 38 и 39, стр. 3), презъ тази година въ Охридъ е имало III кл. училище. Трѣбва да се отбележи, че до 1883 г. не сѫ били събирани статистически сведения за българскитѣ училища въ Турция, а и следъ това презъ сѫщото десетилѣтие сведенията на екзархията не винаги сѫ точни. (Срв. Д. Матовъ, Македония споредъ най-новитѣ книжовни вести, Бълг. прегледъ, год. II, кн. XII, стр. 68).

[5] ⁂ Битолско, Прѣспа и Охридско, МСб, IV, стр. 66 и 67.

[6] Статистич. сведения за охр. у-ща презъ 1908/1909 уч. г.

[7] Ibid.

[8] ⁂ Битолско, Прѣспа и Охридско, МСб, IV, стр. 67.

[9] Д. Матовъ, Македония споредъ най-новитѣ книжовни вести, Бълг. прегледъ, год. II, кн. XII, стр. 69.

1) IV класното „Св. Климентъ“	4 учители	56 ученици
2) основното „Св. Климентъ“	8 „	118 „
3) „ „Преображение Господне“ въ Месокастро	3 „	77 „
4) „ „Св. Кирилъ и Методий“ въ Кошища	2 „	43 „
5) „ въ мах. „Емлякъ“	1 „	36 „
6) девическото „Искрица“ въ (Варошъ, Геракомия)	5 учителки	77 ученички
7) девическото въ Месокастро	1 „	30 „ [2]

Основнитѣ учители сж получавали различни и нѣкои твърде низки заплати. Така, въ основното училище „Св. Климентъ“ е имало заплати отъ 30, 18, 15, 12, 10 и 8 л. т. годишно, въ девическото училище „Искрица“ — отъ 7, 6 и 4 л. т.; учителитѣ въ Кошища и Емлякъ сж получавали по 30 л. т.. По-добре били възнаграждани екзархийскитѣ учители: директорътъ на класното училище е получавалъ 60 л. т., а другитѣ учители въ сжщото училище — по 50 л. т., гл. учитель на основното училище „Св. Климентъ“ — 50 л. т. и гл. учителка на девическото у-ще „Искрица“ — 60 л. т. годишно.[3]

Освенъ български, въ Охридъ е имало и инородни училища:[4] 2 основни гръцки (мжжко и девическо), 2 влашки основни (мжжко и девическо) и 8 турски (6 основни при джамиитѣ, 1 руждие или III. класно училище и 1 медресе). Презъ 1889/1890 г. въ гръцкитѣ училища, помѣщавани въ частни кжщи, е имало двама учители и една учителка, плащани откжщи, вънъ, съ 80 ученици и 56 ученички, въ влашкитѣ единъ учитель и една учителка съ 33 ученици и 25 ученички, въ турскитѣ 15 учители съ 260 ученици[1].

---

[1] * * * Битолско, Прѣспа и Охридско, МСб, IV, 67.

[2] Ib., стр. 66.

[3] Ibid., стр. 67.

[4] Ibid., стр. 68.

Следъ 1890 г. учебното дѣло се подобрява и въ Охридъ, както изобщо въ цѣлата екзархийска область. По инициатива на имтрополитъ Григория, въ 1897 г. бѣ построено модерно двоетажно училищно здание въ двора на катедралната църква „Св. Климентъ“ и презъ 1897/98 уч. г. въ него се премѣсти класното училище, а въ старото здание въ сжщия дворъ, гдето до тогава бѣше класното, остана основното училище и се премѣсти девическото училище „Искрица“, което отъ 1901/1902 г., по решение на училищното настоятелство, бѣ преименувано „Благовещение“. Въ предишното здание на девическото училище на 10 октомврий 1905 г. се откри основно училище подъ сжщото название „Искрица“. Презъ нощьта срещу 7 юлий 1904 г. изгорѣ зданието на месокастренското училище, което отъ тогава насетне се помѣщаваше въ неудобно здание.

Презъ 1893/94 уч. година въ Охридската околия е имало 24 училища съ 1745 ученици или въ сравнение съ учебната 1886/87 г.[2] 4 училища съ 478 ученици повече, а презъ 1899 г. — 25 училища (23 основни и 2 класни) съ 40 учители и 1659 ученици, а само въ Охридъ — 2 класни училища (III кл. мжжко и I кл. девическо) и 4 основни съ 21 учители и 1047 ученици, както и недѣлно училище. Поради подема на българското образование, намалявали ученицитѣ на инороднитѣ християнски охридски училища. Презъ 1899 г. въ охридската околия е имало: 1 гръцко основно училище (въ Охридъ) съ 3 учители и 35 ученици (българи, власи и албанци), 1 влашко основно училище съ 3 учители и 35 ученици и 1 сръбско основно училище съ 3 учители и 16 ученици.[3]

Презъ 1907/1908 г. въ охридскитѣ училища (1 класно и 6 основни) е имало 1023[4] ученици (565 м. и 458 ж.); презъ 1908/1909 г. 826 уч. (465 м. и 361 ж.) съ 19 учителски сили (11 учители и 8 учителки); презъ 1909/1910 г. 814 уч. (476 м. и 336 ж.) съ 23 учителски сили (13 учители и 10 учителки); презъ 1910/1911 г. 599 уч. (365 м. и 234 ж.); презъ 1911/

---

[1] Ibid., стр. 68.
[2] Д. Матовъ, Бълг. прегледъ, год. II, кн. XII, стр. 69.
[3] Църковенъ Вестникъ, 1902 г., бр. 38 и 39, стр. 4 и 5.
[4] Взима се броятъ на ученицитѣ въ края на учебната година.

1912 г. 576 уч. (349 м. и 227 ж.) съ 21 уч. с. (11 учители и 10 учителки)[1]. Прогресивното намаление на ученицитѣ презъ хуриетскитѣ години ще да се дължи на обстоятелството, че презъ бурнитѣ революционни години (1902—1904 г.) е имало по-малко бракове. Презъ време на обезорѫжителната акция нѣкои граждани сѫ емигрирали, а частно за 1911/1912 г. холерата ще да е спирала нѣкои родители да пращатъ децата си на училище.

Класнитѣ и основнитѣ учители сѫ получавали заплата отъ екзархията и пособия отъ охридската църковно училищна община. Презъ 1911/1912 г. екзарх. заплата на гл. учитель била 54, а на другитѣ класни учители $40^{1}/_{2}$, 36, $31^{1}/_{2}$ и 27 л. т. годишно. Общината е давала добавка на гл. учитель 18 л. т., а на кл. учители $13^{1}/_{2}$, 12, $10^{1}/_{2}$ и 9 л. т. Още по-различни заплати сѫ получавали основнитѣ учители: отъ Екзархията $31^{1}/_{2}$, $28^{1}/_{2}$, 27, 24 и $19^{1}/_{2}$ л т.; а отъ общината пособие $10^{1}/_{2}$, $9^{1}/_{2}$, 9 и $6^{1}/_{2}$ л. т. Това голѣмо различие въ заплатитѣ на първоначалнитѣ учители е произлизало главно отъ това, че не всички сѫ имали

---

[1] За по-голѣма прегледность давамъ таблица за движението на ученицитѣ, съставена по годишния рапортъ на гл. учитель Ив. Нелчиновъ за 1908/1909 уч. г. и статистич. сведения на бълг. екзархия:

Училища	1907/1908			1908/1909			1909/1910			1910/1911			1911/1912		
	ученици	ученички	всичко	ученици	ученички	всичко	ученици	ученички	всичко	ученици	ученички	всичко	ученици	ученички	всичко
1. III класно училище „Св. Климентъ“ . .	82	43	125	76	51	127	82	48	130	85	39	125	82	49	139
2. Централно основно училище „св. Климентъ“ (II, III и IV отд.)	147	—	147	137	—	137	139	—	139	88	57	145	96	55	151
3. Централно девическо основно училище „Благовещение“ (забавачница и 4 отд.) .	95	222	317	70	189	259	75	193	268	90	94	184	84	73	151
4. Махален. основно училище „Искрица“ (заб. и I отд.) . . .	53	48	101	27	17	44	25	17	42	14	8	22	15	13	27
5. Месокастранско основно училище „Преображение“ (заб. и I отд.) или „Митропол. Натанаилъ“ отъ 1909 г.	106	91	197	63	53	116	52	37	89	21	14	35	22	17	38
6. Кошищно основно училище „Св. Кирилъ и Методий“ (заб. и 3 отд.)	51	24	75	67	28	95	67	25	92	49	13	62	32	10	42
7. Основно училище „св. Георги“ (мах. Емлякъ) (IV отд.). .	31	30	61	25	23	48	38	16	54	17	9	26	18	10	28
Всичко. . .	565	458	1023	465	361	826	476	336	814	365	234	599	349	227	576

завършено срѣдно образование. При все това сега учителското възнаграждение било по-добро, отколкото напр. преди 20 години. Общо заплатитѣ въ кл. училище сѫ били: 72 (за гл. у-ль), 54, 48, 42 и 36 л. т.; въ основнитѣ училища: 42, 38, 36, 28, 26, 24 л. т. годишно.

Повечето отъ преподавателитѣ въ охридскитѣ училища сѫ били родомъ отъ Охридъ. Отъ тѣхъ заслужаватъ да бѫдатъ споменати като образцови учители и народни дейци живитѣ: Левъ Огненовъ, Ив. Групчевъ, Лука Групчевъ, Ант. Кецкаровъ. Н. Цвѣтиновъ (сега свещеникъ), Ив. Нелчиновъ и починалитѣ: Ник. Филипчевъ, Хр. Узуновъ, Ив. Лимончевъ, Ив. Дѣлевъ, Дим. Ивановъ (Таке).

Днесъ въ стародавния български градъ е съборено цѣлото това величествено народно дѣло. Въ двора на катедралната църква „Св. Климентъ“, гдето охридчани се клели за борба до край противъ гърцизма и отъ 1869 г. до 1913 г. непрекѫснато охридскитѣ деца сѫ били обучавани на майчиния си езикъ, сега се издигатъ сръбски училища. Заличенъ е надписътъ на новото училищно здание „Българско III-класно училище „Св. Климентъ“ и на него виси табела съ надписъ „Српска гимназија“, за обща скръбь на млади и стари охридчани! Забранена е българската речь въ храма и училището на българския първоучитель Св. Климентъ, анатемосано е българското име на ония граждани, поради които и чрезъ които охридскитѣ архиепископи сѫ подчертавали, че сѫ български свещеноначалници. Колко силно мразятъ българския езикъ сръбскитѣ властници, показва фактътъ, че миналата година на Великдень (Второ възкресение), въ църквата „Св. София“ евангелието, четено по общия православенъ обичай на разни езици (славянски, сръбски, гръцки, френски и турски), не се прочете на български за голѣмо прискърбие на всички богомолци, нѣкои отъ които не се сдържаха и извикаха въ църква: „ами на бугарски!“ Този плахо нададенъ викъ въ катедралата на нѣкога сияйната „архиепископия на България“, предъ великолепния архиепископски тронъ съ монограма „*Ἀρχιεπίσκοπος Βουλγαρίας*“ бѣше тъй покъртенъ, че можеше да внесе разочарование и у най-пламенния български славянофилъ. Сѫщиятъ тоя викъ ме увѣрява, че сръбскиятъ шовинизъмъ не ще успѣе да унищожи хилядогодишния български духъ на Охридъ, както и на земята, на която той е светиня, — Македония.

ПРИТУРКА

Постановления на охридската църковна община противъ лукса[1].

(вписани въ кодекса на св. Климентъ, стр. 87 и 98)

I. 1759 г., февруарий 28.

Неизмѣнно копие отъ запретителното писмо.

Съ настоящето съгласително писмо удостовѣряваме всички ние, долеподписанитѣ отъ Охридската община, че съ общо размишление и по самоволенъ изборъ (*αὐτοπροαι-* *ρέτῳ ἐκλογῇ*). Целейки изобщо ползата на нашата община и, предвиждайки всичко, що е въ вреда и щета, опредѣлихме въ съгласие и решихме твърдо (*βεβαίως*), отъ сега никоя отъ женитѣ на общината ни да не прави дреха отъ червенъ атласъ, нито да носи такива готови, нито кожухъ, нито джубе, нито капче (*σκούφιαν*), нито алена дреха, нито да поставятъ везани цвѣтя на капчетата си и сърма, още нито жълтици да не окачватъ на капчетата или на друго мѣсто на главата горе или на гърдитѣ доле, съ маргаритари, що държатъ. Съвсемъ да не се намѣри у тѣхъ нито цѣла жълтица, нито половина, нито клабуданъ везанъ на шалваритѣ (*ὁλότερας νὰ μὴ εὑρεθῇ εἰς αὐταῖς μήτε ἀκαίριον φλορί, μήτε μισό, μήτε κλαμπουδάνι εἰς τὰ βρακιὰ ὅπου κεντοῦν*). Още общо постановяваме, бащитѣ и майкитѣ прикя да не даватъ повече отъ петь чифта чорапи и 15 кърпи, задето тѣзи обичаи ни вредятъ. И прочее, която отъ женитѣ поиска да се възпротиви на общата ни заповѣдь и се осмѣли да носи или атласъ, или везани цвѣтя на капчетата и сърма или жълтици, или за прикя даде повече отъ това, що опредѣлихме, то, ако тя има мѫжъ, да плати глоба 20 гр. (*ἀσλάνια*) самиятъ ѝ мѫжъ, задето не я възпрѣлъ; ако пъкъ мѫжътъ ѝ отсѫтствува, тя сама да плати глобата (*τὸ ἐξεριμὲν*). Заради това, прочее, се състави и настоящето запретително писмо на общината и се постави въ свещения кодексъ на църквата, за да има сила (*ἔχον τὸ κῦρος*) въ всѣко мѣсто и време“ (*ἐν παντὶ τόπῳ καὶ χρόνῳ*).

II. 1758 г., априлъ 1.

Неизмѣнно копие отъ запретителното писмо.

Съ настоящето съгласително писмо удостовѣряваме предъ архиерея (*ἔμπροσθεν τοῦ ἀρχιερέως*) всички ние долеподписанитѣ отъ охридската община, че съ общо размишление и по самоволенъ изборъ, имайки предъ видъ ползата на нашата община и предвиждайки това, що е въ вреда и щета, опредѣлихме единогласно и решихме твърдо: отъ сега отсекохме ония казани петь чифта чорапи и 15 кърпи, които се даваха, да не се даватъ. Отъ страна на зетя, ако има баща и майка и кумъ, само на тѣхъ да се дава обичайното, както преди (*τὸ κατὰ τὸ πρώην συνήθιον*); ако пъкъ нѣма баща, а само майка (да се дава) само на майката; ако нѣма и майка, — никому. И относно страната на булката (да бѫде) по сѫщия начинъ, както пишемъ по-горе. И ако има молитва при годежа, да не отиватъ нито мѫже, нито жени, (а) само на свещеника да се дава кърпа, и молитвата да я прочете въ църква (*καὶ εὐχὴ εἰς τὴν ἐκκλησίαν νὰ διαβασθῇ*), братимитѣ (*τοὺς μπρατίμους*) и магера, и килерджията и гайдаджията (*καὶ μάγειραν καὶ κιλερψὶν καὶ γαϊδαψὶν*) и добитъка, що носи прикята, — на всичкитѣ да се даватъ (кърпи). И затова. прочее, се състави настоящето запретително и разграничително (*ἀφορεστικὸν*) писмо на общината предъ архиерея (*ἔμπροσθεν τοῦ ἀρχιερέως*), клирици и свещеници и всички християни (*κληρικῶν τε ἱερέων καὶ πάντων τῶν χριστιανῶν*) и се постави въ свещения кодексъ на църквата, за да има сила въ всѣко мѣсто и време".

---

[1] Издадени отъ Hahn въ книгата „Reise durch die Gebiete der Drin und Wardar, Denkschriften der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften philosophisch-historische Classe, Bd. XVI, Wien, 1859 S, 169-170. Тукъ ние ги даваме въ български преводъ.

Писма на сакелария Даниила москополецъ до охридския сакеларий Стефанъ

I. Отъ м. май 1790 г.

Τὴν ὑμετέραν εὐλαβεστάτην καὶ ἐλλόγιμον αἰδεσιμότητα μετὰ γνησίας ἀγάπης κατασπάζομαι.

Ἀφ' οὗ εἰς Στρούγκαν εἰς τὴν πανήγυριν, φίλτατε, συνομιλήσαμεν καὶ ἐτρύγησα ἀπὸ τὸ χρυσοῦν της στόμα τὸ ἀπὸ τῶν μουσῶν καὶ ἀπὸ τὰς ἀβραμί(αῖας) της χεῖρας τὴν πλουσίαν βοήθειαν, ἔκτοτε δὲν ἠξιώθηκα νὰ δεχθῶ οὔτε ἐπιστολήν, οὔτε ἄλλην τινα παραμυθίαν ἂν καλὰ ἐγὼ καὶ ἄλλαις δύο φοραῖς ἀπὸ ἐδῶ σᾶς ἔγραψα, εὐχαριστῶν τῷ εὐεργέτῃ μου καὶ φανερόνων διότι δὲν εἶμαι ἐπιλήσμων τῆς καλοσύνης της. Ὅθεν ἄς μας χαροποιῇ καὶ ἡ ἱερολογιότης της τὴν παρακαλῶ ἀπὸ αὐτοῦ μὲ κανένα γράμμα...

Ὁ σὸς ταπεινὸς ἀδελφὸς
Σακελλάριος καὶ ἱεροκήρυξ Δανιὴλ μοσχοπολίτης.

II. Отъ 30 апр. 1792 г. досежно учителя Димитъръ папа Иоану.

Ἀδελφὲ σακελλάριε, ἂν ἀγαπᾶς ἐμέ, τώρα ὁποῦ ἔφθασεν ὁ μαθητής μου λογιώτατος κὺρ Δημήτριος τοῦ παπὰ Ἰωάννου νὰ γένῃ διδάσκαλος τῶν παιδίων τῆς Ἀχρίδος, νὰ ἔχῃς, νὰ τὸν στηρίξῃς εἰς τὰ πάντα καὶ νὰ τὸν ἔχῃς ὑπὸ τὴν σκέπην τῶν πτερύγων σου, ὅτι ὁ νεα-

νίας εἶναι ἄξιος καὶ σεμνὸς καὶ ἐλπίζω νὰ εὐδοκιμησῃ, ἐπειδὴ συνέζησεν ἡμῖν καὶ ἐμιμηθη τὰ ἤθη μας.

III. Отъ 13 априлъ 1793 г.

Ἰδοὺ στέλνω μὲ τὸν παρόντα Δημήτριον ἕν σύντομον λεξικὸν διὰ νὰ τὸ μεταγλωτίσῃς βουλγαρικὰ καὶ σὲ παρακαλῶ νὰ βάλῃς τὰ δυνατεῖα διὰ νὰ τελειωθῇ μὲ μίαν ἐβδομάδα ὅτι μετὰ τὸ Πάσχα θέλω νὰ τὸ στέλλω εἰς Βενέτιαν διὰ νὰ τυποθῇ· πλὴν πρόσεχε καλὰ διὰ τὴν φωνὴν τῶν γονέων σου ὅπου νὰ μὴ γένῃ κανένα λάθος. Ταύτην τὴν χάριν τὴν ζητῶ ἀπὸ τῆς λογιότητος καὶ ἐγὼ μένω ὑπόχρεος.

Изъ попъ Стефановия бележникъ.

1829 ἰαννουαρίου 10. Ἐγενήθη ἡ κόρη τοῦ Τζελιαντίν μπεη ἀπὸ τὴν Τασια τὴν γραῖαν ὅπου τὴν εἶχεν εἰς τὸ Ἰενισαράη καὶ ἠκολούθησε μεγάλη χαρὰ εἰς αὐτὸν, εἰς δὲ τὴν ὀρφανίαν τοῦ ἐναντίου, ἐπειδὴ ὁ καθεὶς ἔπρεπε νὰ φέρῃ πεσκέση καὶ ὄχι ὀυτιδανόν, ἐπειδὴ τὸν ἐγύριζαν ὀπίσω. Ὅθεν ἕκαστος κατὰ τήν δύναμιν του ποῖος ἀδιλ: 40, ποῖος 100, ποῖος τόπια δαμκαχανέδες. Μετὰ παρέλευσιν 20 ἡμερῶν ἀπελύθησαν ὅλοι ὅσοι ἦταν φυλασσόμενοι.

1830 σημαδεύω ἐδόθεν τὰ ὅσα ἠκολούθησαν μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ Τζελαντίν μπεη εἰς Σκόδρα.

1830 νοεμβρίου 16. Ἐσυκώθη ἡ κυρὰ[1] ἀπὸ ἐδώ ἀπὸ τὴν Ὄχριδα καὶ ἔπειρε κοντά της 60 φορτώματα καὶ δέσματα καὶ τὰ πάει στὴν Σκόδρα μαζύ της.

1830 δεκεμβρίου 29. Ἐδοθη προσταγὴ ἀπὸ τοῦ Λιουμὰνη χαζνατάρη ὅτι νὰ μαζυχθοῦν ὅλοι οἱ μπουλιουκπασίδες ἦτε ἀπὸ Ῥέσνα ὁ Μεχμὲτ Ἀλῆς καὶ ἀπ᾽ἐδῶ ὁ Γιόρες υἱὸς τοῦ Κοσμάνι καὶ οἱ σύντροφοί του καὶ ἦλθαν τῇ κυριακῇ καὶ ἔκαμαν κονάκια εἰς τὰ σπίτια ποῦ εἶναι κοντὰ στὴν λίμνην καὶ ἄλλοι εἰς ταῖς πόρτες. Τὴν ἴδιαν βραδιὰν ἐμαζύχθησαν ὅλοι ταμπαμπὶ τοῦ μπέη ὅτι εἴ τι νὰ ἔρθῃ ἐναντίον νὰ ἀντισταθοῦν ὅλοι. Τὸ (πρωινὸ?) ὁ χαζνατάρης ἔφυγεν μετὰ ἀδελφιά του καὶ υἱούς του. Καὶ ὕστερον ἔγινεν ἕνας ἀλαλαγμὸς, ὅλοι οἱ τοσκίδες ἔφυγαν, μόνον ὁ κεχαϊὸς καὶ ὁ σαιάτης(?) ἔμειναν ἀπὸ τοὺς τοσκίδες. Τῇ δεκεμβρίου 30 ἦλθαν οἱ κονακτζίδες τοῦ νέοῦ ζαμπίτι καὶ αὐτὸς τῇ παρασκευῇ ἦλθεν ἐδώ μαζύ

---

[1] Разбира се — на Джелядинъ бея.

μὲ τὸν Κοὺρτ πασὰ δεμπρελῆ. Τὸν ἔλεγαν Ἀχμὲτ ἀγὰ καὶ ἔρριξαν τὸσα τόπια, τὴν αὐρινὴν ἡμέραν ἐδιαβάσθη τὸ φερμάνι, τοῦ πάλιν ἄλλα τόπια ἔρριξαν καὶ ἐπρόσταξε, ὅτι κονάκι εἰς τὸ Βαρόσι νὰ μὴν εἶναι κανένα οὔτε ἐδικόν του, οὔτε παλαιὸ τοῦ μπέη καὶ αὐτὸς ἐκόντισεν εἰς τὸ Οὔτζκαλε μὲ ὅλον τὸ τεβαμπι του. Ἔκαμαν μεγάλην σύγχησιν οἱ τοῦρκοι διὰ τὸ στρώσιμον τῶν ὀτάδων ἐπάνω στὸ σαράη. Τέλος πάντων μὲ τὸ νὰ στρώνη τὸ Βαρόσι τοὺς κουλέδες τὸ ηὗραν εὔλογον, ὅτι οἱ βλάχοι νὰ στρών(ωσι) τοὺς ὀτάδες, ὅμως εἰς τὸ τέλος πάλιν τὸ Βαρόσι τοὺς ἔστρωσεν.

1831 ἰαννουαρίου 5. Ἐπρόσταξεν ὁ μουσελίμης ὅτι νὰ ἀδειάσονται τὰ χαρέμια μέσα, νὰ βγάλουν τὸ εἴ τι ἔχει μέσα, νὰ τὰ κατεβάσουν εἰς τὸ σαδαρφάνι. καὶ τὸ ἐσύκωναν τρεῖς ἡμέρες μὲ τὰ βίας καὶ τὴν τετάρτην τὸ ἀδείασαν, ηὗραν μέσα 2000 ὀκάδες βούτυρον, 40 φορτώματα ῥίζι, 30 φορτώματα καφὲς καὶ ἄλλα ἀναρίθμητα καὶ τοὺς ἐκατέβασε τὰ χαρέμια κάτω μαζὺ μὲ ὅλον τὸ τεβαμπὶ τοῦ Τζελιατίν μπεη ὅλους κάτω· πλέον στὸ Οὔτζκαλε δὲν ἄφησαν οὔτε γάτα τοῦ Τζελιατίν μπεη. Πάλιν ἰαννουαρίου 11 ἐπρόσταξεν, ἀδείασαν καὶ το Ἰενισαράη, εὔγαλαν ἀπ᾽ἐκεῖ τά χαρέμια, τὰ ἐκατέβασαν καὶ αὐτὰ στὸ σαδαρφὰνι μαζὺ μετὰ ἄλλα τὰ εἰδήσματα καὶ αὐτὰ τὰ κλειδιά τὰ πεῖρεν ὁ μουσελίμης. Τῇ 12 ἰαννουαρίου ἦλθεν εἴδησις ὁ τοῦ Καλκάνδελε ἔπιασαν τὸν Λιουμάνι χαζνατάρι.

1831 αὐγούστου 18 ἀπέθανεν ὁ Τζελιατὶν μπέης εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν.

1831 νοεμβρίου πότε ἐπέρασεν ἀπ᾽ἐδῶ ὁ Μουσταφὰ πασιὰς Σκοδράνος πότε τὸν εὔγαλεν ὁ Σαδριαζάμης ἀπὸ τὸ κάστρον καὶ τὸν ἔστειλεν εἰς τήν μπόλιν μὲ 800 καβαλλαρίους καὶ μὲ τὰ δύω του παιδιὰ καὶ τὰ χαρέμια του μὲ ὅλο τὸ βιὸ(?)εἰς τὰ καράβια ἐπῆγαν εἰς τὴ Κωνσταντινούπολιν. (Правописътъ запазенъ).

Изъ посланието на охридския митрополитъ Калиника за охридското главно училище отъ 24 августъ 1840.

Καὶ ἡμεῖς ἐδοκιμάσαμεν βλέποντες τὴν κατερήμωσιν τοῦ σχολείου τὸν ὁποῖον μὲ θρόμβους αἵματος και τοῦ μὴ ὄντος προηγάγομεν ἀποκαταστήσαντες ζηλωτὸν τοῖς πέριξ καὶ τοῖς πόῤῥω δακτυλοδεικτούμενον· ἀλλὰ πονηρός τις δαίμων φθονήσας τὴν ἐπὶ τὰ βελτιὼ γιγαντιαῖαν πρόοδόν του, κατέστρεψεν αὐτό, ἔτι ἡμῶν ζώντων. Τὶ πρῶ-

τον ἢ τί ὕστατον νὰ λυπηθῶμεν: τοὺς ἀπείρους μόχθους,
οὓς πρὸς ἀνόρθωσίν του κατεβάλλωμεν, ἢ τὴν μέχρι τοῦδε
ἠθικὴν ζημίαν τῆς νεολαίας; Ἀλλὰ δῶσι Κύριος ἑκάστῳ
κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ. Ἀλλ᾽ ἐπειδὴ ὑμεῖς μετὰ τὴν τοσαὐ-
την ζημίαν ἐσχὰτως ἀνενήψατε ἐκ τοῦ βαρέως ὕπνου
τῆς ἀδιαφορίας σας καὶ διὰ κοινῆς ὑμῶν ἀναφορᾶς
ἐξητήσατε τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἡμῶν προστασίαν καὶ ἐγνω-
ρίσατε ὅτι ἄνευ αὐτῆς οὐδὲν κατορθοῦται καὶ ἐξητήσατε
νὰ διορίσωμεν ἐπίτροπον τῆς σχολῆς, ὅθεν καὶ ἡμεῖς
συγκατανεύοντες εἰς ταύτην τὴν μετάνοιαν καὶ ὡς εἰς
πνευματικὰ ἡμῶν τέκνα ἀποπλανηθέντα τῆς ὁδοῦ καὶ
αὖθις ἐπανελθόντα εἰς αὐτὴν καὶ ἐλεοῦντες τὴν ἀθφαν
νεολαίαν, ἔγνωμεν ὅπως τοῦ λοιποῦ ἐνθουσιωδῶς φα-
νοῦμεν συντελεστικοί, εἰς πᾶν ὅ τι συντελεῖ πρὸς κατ᾽
εὐχὴν ἐπὶ τὴν κρείτω πρόοδον τῆς σχολῆς. Διὸ δὲ κατὰ
τὴν κοινὴν ὑμῶν αἴτησιν διορίζομεν ἐπίτροπον τῆς σχολῆς
τὸν κύριον Πέτρον Ἀθανασίου Δίμιζα, ὅστις ἔχει τὸ
πληρεξούσιον μετὰ πάντων ὑμῶν νὰ παραλάβῃ τὸν λογα-
ριασμὸν ἀπὸ τοὺς πλανοὺς ἐπιτρόπους. Καὶ ἡμεῖς σὺν
Θεῷ ἁγίῳ ἐκπεραινόσαντες τὰς ἐνταῦθα ὑποθέσεις μας
ἐντὸς ὀλίγου ἀπτόμεθα διὰ τῆς αὐτόθι ὁδοῦ. Τότε δὴ,
διαῤῥυθμήσονται αἱ τῆς σκολῆς ὑποθέσεις καλλίτερον.
Ἐν τούτοις δὲ ἐλπίζομεν εἰς τὴν θείαν πρόνοιαν ἐντὸς
ὀλίγου νὰ προβλέψωμεν τὸ πτωχὸν σχολεῖον μὲ πηδείας
Μιδοῦ (?), ὅστις συνάζει τὰ τῇδε κἀκεῖσε περιπλανώμενα
τέκνα σας, οἷον τρόπον συνάζει ἡ κλῶσσα τὰ νεοσσιά
της καὶ περιθάλπει αὐτὰ ὑπὸ τῶν πτερύγων της.

Σὺ, ὁ Θεὸς τῇ εἰρήνης, ἀγάπης καὶ συμφωνίας, σὺ
ἔμπνευσον τὴν χάριν τῆς ὁμοφωνίας ἵνα τιμῶσι καὶ ἐπι-
μέλωνται τὴν θείαν σοφίαν, διὰ τῆς ὁπόιας τὰ πάντα
ἐδημιούργισας.

Послание на охридския митрополитъ Дионисий за изповѣдване на християнитѣ.

Εὐλαβέστατοι ἱερεῖς, τιμιώτατοι τζορπατζῆδες, προε-
στῶτες καὶ γέροντες καὶ λοιποὶ ἁπαξάπαντες εὐλογημένοι
χριστιανοὶ τῆς καθ᾽ ἡμᾶς Μητροπόλεως Ἀχριδῶν καὶ πέ-
ριξ χορίων, τέκνα ἐν Κυρίῳ ἡμέτερα ἀγαπητὰ καὶ περι-
πόθητα, χάρις εἴη ὑμῖν καὶ εἰρήνη ἀπὸ Θεοῦ, παρ᾽ ἡμῶν
δὲ εὐχὴ, εὐλογία καὶ συγχώρησις. Χρέος ἱερὸν καὶ ἀνα-
πόφευκτον ἔχουσιν ἅπαντες οἱ γονεῖς νὰ ἐπισκέπτωνται
τῶν γνησίων τέκνων αὐτῶν, τὴν ἠθικὴν βελτίωσιν, καὶ

νᾶ ὁδηγοῦσιν αὐτὰ εἰς τὴν ψυχικὴν σωτηρίαν των, καὶ σωματικὴν ὠφέλειαν, ὁμοίως καὶ οἱ ποιμένες χρέος ἔχουσιν ἐις τὴν καλὴν διατήρησιν τῶν ποιμνίων των, προνοοῦντες τόσον διὰ τὴν τροφὴν ἐκείνων, ὅσον καὶ ἀπὸ πᾶσαν ἐχθρικὴν προσβολὴν, ἵνα μηδὲ ἓν τῶν προβάτων χαθῇ. Ἀλλὰ καθῶς οἱ γονεῖς προνοοῦσι περὶ τῶν τέκνων αὐτῶν, καὶ οἱ ποιμένες περὶ τῶν ποιμνίων των, οὕτω καὶ ἡμεῖς ὡς γνήσιος ἀρχιερεὺς καὶ Κυριάρχης τῆς ἐπαρχίας ταύτης, καὶ πνευματικὸς πατὴρ τῶν ὀρθοδόξων χριστιανῶν, ἔχομεν χρέος ἀπαραίτητον νὰ προνοοῦμεν ἀείποτε περὶ τῆς ψυχικῆς ἁπὰντων σωτηρίας, καὶ περὶ τῆς κοινῆς εἰρήνης καὶ ἡσυχίας. Καὶ ἐπειδὴ κατὰ τὸ ἀρχιερατικόν μας χρέος ὀφείλομεν ἵνα μὴ κανὲν τῶν λογικῶν προβάτων χαθῇ ἀπὸ τοῦ ῥητοῦ λύκου δαίμονα, ἐφροντίσαμεν πρώτερον καθῆκον, τοῦ νὰ διορίσωμεν πνευματικοὺς πατέρας ἐπὶ τῶν ἀγαπητῶν μας χριστιανῶν, ἵνα ἐξομολογοῦσιν τοὺς προσερχομένους πρὸς αὐτοὺς, κατὰ τὴν διαταγὴν τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἐξομολογεῖσθαι ἀλλήλοις τὰ παραπτώματα ὑμῶν, καὶ διορίζομεν πνευματικοὺς τοὺς εὐλαβεστάτους ἱερεῖς π͂α Δαμασκηνόν, π͂α Ἀναστάσι, καὶ π͂α Ἀποστόλην, οὓς διετάξαμεν δὶ ἰδιαιτέρων ἀρχιερατικῶν μας ἐνταλτηρίων, ἵν' ὁδηγῶσιν ἅπαντες εἰς τὴν διατήρησιν τῆς χριστιανικῆς ἠθικῆς καὶ εὐσεβείας, καὶ εἰς τὴν ἄκραν ὑποταγὴν καὶ εὐπείθειαν εἰς τὸ βασίλειον κράτος καὶ αὐθέντας ἡμῶν. Προτρεπόμεθα οὖν πάντας ὑμᾶς μικροὺς καὶ μεγάλους, νὰ τιμᾶτε καὶ σέβησθε τοῦς ἱερεῖς σας, ὡς λειτουργοὺς τοῦ Θεοῦ, νὰ ἀγαπᾶτε καὶ σέβησθε τοὺς μεγαλητέρους, νὰ ὑποτάσσησθε ὡς ῥαγιάδες εἰς τοὺς ἀγὰδες, καὶ ὅλοι ὁμοῦ νὰ προσέρχησθε εἰς τοὺς πνευματικούς σας πατέρας νὰ ἐξομολογῆσθε, ἵνα καθαροί γινόμενοι ἀπὸ τῶν ἁμαρτιῶν ὑμῶν, ἄξιοι νὰ μεθέξητε τῶν ἀχράντων μυστηρίων τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, οὗ ἡ χάρις καὶ τὸ ἄπειρον ἔλεος, σὺν τῇ παρ' ἡμῶν εὐχῇ κὰι εὐλογίᾳ εἴη πᾶσιν ὑμῖν.

αωμθ΄ νοεμβρίου

ὁ Ἀχριδῶν Διονύσιος ἐν Χριστῷ εὐχέτης ὑμῶν.

ПЪРВАТА ПОЯВА НА ПРАБЪЛГАРИТѢ ВЪ МАКЕДОНИЯ.

Отъ проф. Геза Фехеръ.

Обяснение на името Κοῦβερ.

Възъ основа на най-новитѣ лингвистични и археологични резултати, които се потвърждаватъ и отъ критично изследвани исторически извори знаемъ, че прабългаритѣ не сж били нѣкаква си номадска орда, както ги представяха до сега възъ основа на повърхностно познаване на византийскитѣ извори. Писателитѣ на една империя, която се е борила съ прабългаритѣ нѣколко пжти за животъ или смърть, — писатели, които сж познавали прабългаритѣ само отъ тѣхнитѣ войни, писатели, живущи въ келий и вѣрващи, че нѣма друга култура освенъ византийската и че нѣма друга религия освенъ тѣхната, действително не сж могли да кажатъ нищо добро за прабългаритѣ. Малко далечъ сж стояли тѣ отъ това, да разбератъ източната култура на своитѣ неприятели, пъкъ и самата модерна европейска наука едва напоследъкъ почва да заявява все по-сериозно, че е имало и други култури освенъ европейската. Колко далечъ сж били за да разбератъ, още повече да изкажатъ това гърцитѣ, които сж забелязвали у другитѣ народи само онова, което е можало да бжде опасно за тѣхъ.

Ние обаче сега, като вадимъ заключение отъ вжтрешни извори — лингвистични и археологични данни, и като използуваме и чуждостраннитѣ бележки, ясно виждаме, че основаването на българската държава никъкъ не е нѣкакъвъ военненъ успѣхъ на една номадска орда, а обратно, че и прабългаритѣ, сжщо като цивилизованитѣ подъ тѣхното влияние маджари, сж могли да образуватъ въ тѣзи територии, — сцена на вѣчни борби, — една държава, която живѣе и до днесъ затова, защото сж имали висока духовна и материална култура.

Голѣма услуга е сторена съ това на европейската цивилизация, понеже докато по-рано България и Унгария сѫ били етапъ на северни и източни варварски народи, гдето не сѫ били възможни спокойствие и работа, отъ гдето постоянна опасность е заплашвала културния свѣтъ, съ образуването на тѣхнитѣ държави тукъ се сломила силата на варваритѣ, идещи отъ северъ и изтокъ, започнала се една спокойна работа. Двѣтѣ държави сѫ станали бентъ на културния свѣтъ, който запази границитѣ му.

Прабългаритѣ сѫ първиятъ народъ, който е организиралъ славяни въ държава. Въ българската държава славянитѣ за първъ пѫть сѫ живѣли държавенъ животъ. И не трѣбва да мислимъ, че тукъ прабългаритѣ сѫ били победители, а победени — славянитѣ. Не! Прабългаритѣ сѫ били организаторитѣ, а славянитѣ — организиранитѣ. Нѣма никакви данни, възъ основа на които бихме имали право да възприемемъ друго мнение по този въпросъ, напр. че тукъ е сѫществувала нѣколковѣковна борба между двата елемента. Такава борба не е сѫществувала. Въ онова време държавата не е била народна, а национална, което значи, че етническитѣ различия не сѫ пораждали контроверзии. Последното нѣщо именно е съвсемъ модерно и не бива да се внася въ историята на прабългарската държава. Преселениятъ тукъ български народъ веднага усвоилъ по-ценнитѣ качества на тукъ заваренитѣ славяни, както то става въобще въ разнородни държави, което е и най-голѣмата имъ способность. Езиковото различие не е пречило въ тая епоха всички да се чувствуватъ едноправни синове на една държава. Славянинътъ въ прабългарската държава е наричалъ себе си българинъ, считалъ се е членъ на своя — българската държава.

На тѣзи голѣми организатори, на прабългаритѣ, трѣбва много да благодарятъ не само тѣзи славяни, които сѫ влизали въ предѣлитѣ на държавата имъ — жителитѣ на Добруджа, Мизиа, Тракия и Македония, но и другитѣ балкански славянски народи, сърбитѣ и хърватитѣ. Защото основаването на българската държава рано или късно е принудило и тѣхъ да се организиратъ, тя имъ е дала образеца; дори, както ще изложа на друго мѣсто, сърбитѣ и хърватитѣ сѫ заели отъ прабългаритѣ и названията на своитѣ най-важни държавни чиновници.

Безспорно е, че Македония въ IX в. е влизала вече въ предѣлитѣ на прабългарската държава, а въ края на поменатия в. вече е станала най-ценно културно огнище на българитѣ и като такъва въ края на X. в. естественно е станала центъръ и на националната ресистенция, отъ гдето сѫ чакали политическа и културна свобода и севернитѣ български територии.

Прабългаритѣ обаче сѫ стигнали въ Македония още въ VII вѣкъ. Както е известно, втората книга отъ чудесата на Св. Димитрия Солунски е писана въ края на VII вѣкъ.[1] Тукъ има едно известие: *περὶ τοῦ μελετηθέντος κρυπτῶς ἐμφυλίου πολέμου κατὰ τῆς πόλεως παρὰ τοῦ Μαύρου καὶ Κοῦβερ τῶν Βουλγάρων*: „за тайно замислената междуособна война противъ града отъ българитѣ *Μαύρος* и *Κοῦβερ*“.

Тукъ се разправя, че аваритѣ откарали населението отъ балканскитѣ провинции при Дунава въ областьта, която едно време имала като главенъ градъ Сирмиумъ. Тамъ тѣзи пленници се смѣсили съ българитѣ и аваритѣ и други народи. Следъ шестдесеть години тѣ станали вече единъ особенъ народъ и аварскиятъ хаганъ имъ поставилъ архонъ по име *Κοῦβερ*. Последниятъ, като узналъ, че народътъ иска да се върне въ бащинитѣ си градове, въстаналъ противъ хагана и се отцепилъ. Хаганътъ се спусналъ подире имъ, обаче *Κοῦβερ* го победилъ въ петь-шесть сражения, преминалъ Дунава и завзелъ Керамисийското поле, близу до градъ Солунъ, гдето по заповѣдь на императора билъ добре приетъ отъ „друговитскитѣ славяни“.

Преселението на *Κοῦβερ* е станало споредъ Гелцеръ въ 640—50 год.[2], а споредъ Н. Милевъ, което е по-приемливо, въ 670—75 год.[3]

За личностьта на *Κοῦβερ* Успенскій смѣта, че той не е другъ освенъ българскиятъ ханъ Кубратъ. За невъзможностьта на това покойниятъ Милевъ дава въ много хубавата си студия съвсемъ сигурни доказателства. Къмъ тѣхъ ние трѣбва да добавимъ само толкова, че и самитѣ форми на двѣтѣ имена нѣматъ нищо общо. Защото името на освободителя на прабългаритѣ не е Кубратъ, а Куртъ, както го дава Именникътъ. *Κοβρᾶτος*, *Κροβᾶτος* и *Κούβρατος* сѫ само лоши грѫцки преписи отъ една форма Кур'тъ= **Κουρᾶτος*. Тази грѣшка е станала така, че преписвачитѣ на рѫкописитѣ, като не познавали името, чели буквитѣ *ο* и *υ* въ името *Κουρᾶτος* като две букви, и така станало *Κοβρᾶτος*. А думата Кур'тъ и по форма нѣма нищо общо съ *Κοῦβερ*.

---

[1] Н. Милевъ, Кубратъ отъ историята и Куберъ въ „Чудесата на Св. Димитрия Солунски.“ ПСп. LXXI (1910) 564.

[2] Gelzer, Die Genesis der byzantinischen Themenverfassung 42.

[3] Милевъ п. т. 558.

Но не е приемливо и другото мнение, споредъ което *Κοῦβερ* не е другъ освенъ „четвъртия синъ Кубратовъ", значи синътъ на Курта, което подържа Златарски. Това именно се дължи на прямо следване византийскитѣ извори: Никифоръ и Теофанъ възъ основа на общия имъ изворъ пишатъ, че първиятъ Куртовъ синъ, Батбаянъ, (съ оногундуритѣ) е останалъ въ старата родина между Донъ и Кубанъ, а вториятъ синъ, Котрагъ, (съ котрагитѣ) се преселилъ на западъ отъ р. Донъ. Следъ това ние чакаме, естествено, да чуемъ за третия синъ на Курта, обаче за него не става дума, а за нѣкакви си четвърти и пети братя, които и имена нѣматъ (за тѣхъ четемъ, че преминаватъ Истера и се заселватъ въ Аварско, респективно въ Италия) — и само следъ тѣхъ следва, като трети синъ *Ἀσπαρούχ* чети — Ешберюхъ. Прочее, прибавката е доста груба и несполучлива. Византийскиятъ авторъ на общия изворъ въ VII вѣкъ чулъ отъ единъ прабългаринъ, живеещъ въ Бесарабия, по-скоро отъ единъ живеещъ между бесарабски българи славянинъ, че българитѣ сѫ раздѣлени на три групи: въ старата родина живѣе най-стариятъ Куртовъ синъ — Батбаянъ, между Донъ и Днепъръ вториятъ Куртовъ синъ съ кутригуритѣ, а третиятъ, Ешберюхъ, живѣе съ народа си въ Бесарабия. Но византийскиятъ авторъ е направилъ добавката отъ собственитѣ си знания: той знаелъ, че живѣятъ и въ Панония и въ Италия българи, и така той изнамира още два Куртови синове, които обаче естествено нѣматъ имена и които той туря между втория и третия Куртови синове.

Много вѣроятно е даже, че византийскиятъ авторъ е чулъ само, че тритѣ групи живѣятъ следъ Куртовата смърть подъ владичеството на по единъ Куртовъ синъ и той, като не е знаялъ, че западната група много отдавна, още въ V вѣкъ се е изселила отъ прародината и че само за малко, въ Куртово време, сѫ се съединили, така окрѫглилъ разказа си като че всички българи сѫ живѣели заедно въ Куртово време въ старата родина та синоветѣ на Курта се раздѣлили и разселили съ народитѣ си. Това обаче е по-баснословно, по-интересно, но не е вѣрно. Като е далъ така за рамка на тази история разселението на Куртовитѣ синове, турилъ въ тази рамка и тѣзи българи, за които знаемъ, че сж живѣели въ Панония и Италия, а за обяснение е поставилъ двама безименни синове.

Истината е съвсемъ друга. Панонскитѣ българи не съ нѣкой Куртовъ синъ сж дошли въ Аварско, а тѣ сж живѣли тамъ още отъ срѣдата на VI вѣкъ. Знаемъ именно, че аваритѣ сж водили съ себе си голѣми български-кутригурски маси въ Аварско, които се заселили тамъ и които сж взимали участие въ аварскитѣ войни. Самиятъ Баянъ изпраща 10,000 кутригури въ Далмация. Знаемъ, че българскиятъ елементъ е билъ толкова силенъ, че около времето на Куртовото въстание българитѣ и въ Панония повдигнали въпросъ, отъ кои да избератъ владѣтель на Аварско, отъ българи или отъ авари.

Следователно панонскитѣ прабългари не сж дошли тамъ съ нѣкой си Куртовъ синъ, а тамъ сж живѣли още отъ срѣдата на VI вѣкъ. Презъ времето на тѣхното въстание около 630 г. аваритѣ изгонили 9000 тѣхни семейства, които сж отишли на западъ. Много е вѣроятно, че аваритѣ сж изселили народа на *Κοῦβερ* въ сжщото време въ пограничнитѣ области около Сирмиумъ, но възможно е и това, че българи сж живѣели отдавна тамъ, още отъ края на VI. в., защото тѣ се явяватъ тъкмо въ тѣзи мѣста въ аваровизантийската война въ края на VI в.

Прочее, ние нѣмаме право да смѣтаме *Κοῦβερ* за нѣкакъвъ Куртовъ синъ, понеже той е единъ началникъ на българитѣ, чийто дѣдовци още сж живѣли въ Панония.

Въ долнитѣ редове искамъ да докажа, че този *Κοῦβερ* е билъ действително прабългаринъ, именно съ това, че не само солунската легенда го нарича българинъ, но и самото му име е едно много ясно прозирно прабългарско име.

Да видимъ, каква прабългарска дума е можелъ да предаде авторътъ съ тѣзи букви? *Κοῦβερ* може да предава едно чуждо име Куберъ и Куверъ, но сжщо и Кюберъ и Кюверъ, понеже гръцкото *ου* отбелѣзва освенъ *у* и чуждо *ю*. Напр. *Τοῦρκ-οι* чети тюрк-, или печенежкото име *Κούελ* чети Кюелъ[1], или печенежкото племенно име *Κουλπέη* чети Кюлбей[1]. Следователно *Κοῦβερ* може да се чете Кюверъ, то пъкъ е съвсемъ приемливо прабългарско име и по форма и по значение.

---

[1] J. Németh, Zur Kenntnis der Petschenegen, Körösi Csoma Archivum I (1922) 221.

1. Да видимъ, дали Кюверъ е приемливо по форма като прабългарско име?

Въ тюркскитѣ диалекти се намира една дума: каз. kügörčen, гължбъ, кум. kug^{r}čin, кирг. kügöršük, кирг. kögürčkön, kögüčkön, алт. köγörčün, осм. güväržin, güγäržin и пр., а унгарски kökörč, kökörčin—‚Anemone pulsatilla, Colchicum autumnale' и ‚Primula veris’. Оригиналното значение на маджарската дума било „гължбовъ цвѣтъ“, „синкавъ цвѣтъ“. Подобно развитие на значението, както отъ гължбъ — гължбовъ цвѣтъ, имаме напр. въ руски: отъ голубъ — голубой — синь[2].

Самото kügärčen ‚гължбъ' произхожда отъ едно название на цвѣтъ, именно отъ думата kök ‚синь'. За това Маргитъ Палло дава въ една много хубава статийка следнитѣ доказателства: много тюркски названия на животни и цвѣтя произхождатъ отъ думи, означаващи цвѣтъ. Напр. отъ kyzyl ‚червенъ'—осм. kyzylžyk ‚cornus mascula' REDH. 1452, кирг. kyzylša ‚едно растение' RADL. II. 289; отъ kyzγyl ‚червенина' кирг. kyzγyldak ‚едно растение' RADL. II. 382; отъ kara, осм. karaža ‚единъ видъ диви кози' RADL. II. 162 karamuk ‚ivraie, herbe folle' BARB.DEMEYN. 505, чаг. karamuk, черна ягода (‚eine schwarze Beere') и пр.

Сѫщо знаемъ, че суфиксътъ čyn се употрѣбява за образуване на названия на птици. Напр. отъ ḁla ‚пъстъръ' башк. ḁlase̊n черенъ, малъкъ ловджийски соколъ KSz 256, срв. и отъ sigir, syγyr ‚крава, волъ', чар. sigirčin ‚малка черна птица'.

Отъ това следва, че kögürčün ‚гължбъ' е умалително отъ kögär. А тази дума пъкъ не е друго освенъ умаление на kök, сѫщо като и kügöl е умаление на сѫщата дума.[3]

На една форма kügär отговаря въ прабългарски küγär или küvär. Именно *k*, *g* въ срѣдата на думитѣ въ прабългарскитѣ заемки на маджарски езикъ още е запазено, също и въ езика на дунавскитѣ прабългари срв. *ΒΑΓΑΤΟΥΡ*= bayatur (също и старомаджарски bayatur), а въ известни случаи намираме вече *v*, напр. общотюркското tokuz ‚дедеть' се срѣща въ именника tvir-, или срѣщу kolayuz въ надписитѣ на прабълг. ханове *ΚΟΛΟΒΡΟϹ* чети kolavur>kolovr. Също и отъ kük-är, kügär е станало küvär. (Срв. въ печенежки името на едно племе *Κουαρτζιτζούρ* чети küärččur — küärč произхожда отъ kükärč>kügärč)[1].

---

[1] п. т. 222.

[2] Zoltán Gombocz, Die bulgarisch-türkischen Lehnwörter der ungarischen Sprache. Helsinki, 1912 MSFOu XXX (1912) 102.

[3] M. Palló, Kökörcsin. Nyelvtudományi Közlemények XLVI (1923) 154—158.

2. Сега трѣбва да се постави вториятъ въпросъ, дали küvä ‚синкъвъ' по значение отговаря на тюркското имeнодателство?

Цвѣтътъ като име често пжти се срѣща у тюркскитѣ народи. Напр. kongur ‚червеникавъ' се намира като име,[2] също и karaža, karača ‚черникавъ, черенъ'[3] и пр. Дори и у самитѣ прабългари също намираме подобни имена, напр. името на полководеца на царь Симеонъ се казва *Ἀλοβόγοτορ*=*Alabayatur* ‚пъстъръ-багатуръ' или името на водителя на прабългаритѣ, изгонени отъ аваритѣ, Alčik отъ думата al-čy ‚червеникавъ' съ деминутивно *к*.[4] Срв. лични имена кирг. Alšaγyr, тоб. Alčyγyr, унгарски мѣстни имена possessio Alchy, praed. Alchy, villa Alchi.[5]

Нѣщо повече, — самата дума kök, а също и нейнитѣ суфиксирани форми често се намиратъ у тюркскитѣ народи като имена. Напр. у аваритѣ *Κόχ* чети kök[6] или кирг. име Kökšäγär срв. мѣстно име Kökčä и пр. Също така намираме и произходеща също отъ kök и еднаквозначеща съ küvär форма *Kükäl като име. Князътъ на печенежко племе Küärč-čur се казва *Κούελ* чети küäl срв. кирг. kögä̑l ‚яснозеленъ'.[7] Дори въ печенежкото племенно име Küärč-čur първата часть точно отговаря на нашия Küvär.

---

[1] J. Németh, п. т. 211.

[2] R. Nagy Lászlò, Nyelvtud. Közl. XLVI (1923) 131.

[3] п. т. 130—131.

[4] Срв. моята студия: Остатъци отъ езика на дунавскитѣ прабългари, подъ печатъ въ Изв. Арх. Инст. (1928).

[5] Ladislaus Ràsonyi-Nagy, Valacho-Turcica. Vorschungsarbeiten der Mitglieder des ungarischen Instituts und des Collegium Hungaricum in Berlin 1927.

[6] Gombocz, Magyar Nyelv XII, 102.

[7] Németh, п. т. 221.

Сладователно *Κοῦβερ* и по форма и по значение отговаря на прабългарското именодателство, то е едно име Küvär, Кюверъ съ значение ‚синкавъ'.

Този Кюверъ споредъ известието на „Чудесата“ е ималъ единъ близъкъ нему човѣкъ по име *Μαῦρος*. За него четемъ, че Кюверъ, като искалъ съ хитрость да превземе Солунъ, натоварилъ *Μαῦρος* ужъ да въстане противъ него, да избѣга въ Солунъ и да вмъкне тамъ много народъ та, когато тамъ се закрепи, да превземе града. Този *Μαῦρος* билъ велможъ на Кюверъ, „превъзходенъ и хитъръ въ всичко и знаещъ нашия езикъ, т. е. ромейския, славянския и българския и, напросто казано, вещъ въ всичко и пъленъ съ всѣка демонска хитрость“. Въ Солунъ приели ужъ въсталалия *Μαῦρος* добре, императорътъ му праща въ знакъ на почесть консулска мантия и едно знаме за подаръкъ като заповѣдалъ щото всички керамисийци, избѣгали (ужъ) отъ Кюверъ, да бждатъ подъ началството на *Μαῦρος* и пр. Н. Милевъ е нарисувалъ съ много тънки черти портрета на този българинъ: „безспорно е, казва той, че Мавъръ е обладавалъ въ висша степень качества, необходими за успѣха на мисията, съ която е билъ натоваренъ въ Солунъ: похватность, лукавство, решителность и жестокость. При това той е ималъ едно голѣмо преимущество, говорѣлъ нѣколко езика: гръцки, славянски, български“.[1]

Този вече по вънщность гръкъ-българинъ се споменува въ Чудесата подъ гръцко име *Μαῦρος*. Но ние трѣбва да смѣтаме, че това име му е дадено отъ солунскитѣ гърци. Както гръцката си култура той не е получилъ отъ баща си, а я усвоилъ като дипломатъ самъ, така и името му е дадено отъ чужденци, именно отъ гостоприемнитѣ гърци. Това име трѣбва да считаме просто като преводъ на едно прабългарско име съ значение „черенъ“. Подобни имена сж много разпространени у тюркскитѣ народи, напр. кара ‚черенъ' karaža, karača ‚черникъвъ ‚черенъ' много често се намира като име у разни тюркски народи[2] срв. и karaγyr.[3] Дори у самитѣ българи намираме подобно име: *Κρακρᾶς* чети Кракра, което е послявянчена форма отъ прабългарската kara-kara. Думата кара става кра и въ маджарското име на рѣката Крашо, старомаджарско карашо, карашу, което споредъ Й. Мелихъ по произходъ е прабългарска дума: кара, черенъ и шу, вода.[1]

---

[1] Н. Милевъ, п. т. 580—81.

[2] L. Rásonyi Nagy, Valacho-Turcica 86—87.

[3] п. т. 72.

Ние следователно трѣбва да смѣтаме името Μαῦρος, Μαυρός като преводъ отъ едно прабългарско име, по всѣка вѣроятность Кара, или нѣкоя суфиксирана негова форма.

* * *

По такъвъ начинъ главатарьтъ на македонскитѣ българи, собствено прабългарски главатаръ на смѣсенъ отъ прабългари и славяни народъ на Керамисийското поле се е наричалъ Кюверъ, ‚синкавъ, сивъ‘, а велможътъ му Мавросъ, — Кара ‚черенъ’. Интересно е, че подобни паралелни имена се срѣщатъ едно до друго като имена на две сестри: дъщеритѣ на маджарски главатаръ Дюла се казватъ Каролду и Шаролду, споредъ Мелихъ отъ прабългарски kara+aldu черна златка‘ и šara+aldu ‚бѣла златка’.[2]

ДАРЪ
отъ
МАКЕДО[illegible] НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

---

[1] Melich, A honfoglaláskori Magyarország, Budapest, 1925, 27.

[2] П. т. 45 и сл.

СУЛТАНЪ МЕХМЕДЪ V. ВЪ СКОПЬЕ И БЪЛГАРСКИТѢ УЧИЛИЩА

Отъ Н. Тенчевъ.

Не бѣ отдавна това та всѣки отъ насъ помни обиколката на Султанъ Мехмедъ V низъ Румелийскитѣ виляети. Когато султанътъ посети градъ Скопье, пишещиятъ тия редове заемаше отговорна длъжность, управитель на скопската българска девическа гимназия. Цѣлъ месецъ преди идването на султана се правѣха трескави приготовления отъ всѣка страна за по-блѣскавото му посрещане въ Скопье. Младотурскиятъ комитетъ, подъ чийто натискъ султанътъ правѣше тая обиколка, бѣше турилъ въ движение всички свои пипала за да й се даде най-голѣма тържественость та по такъвъ начинъ да се почувствува силата на държавата предъ бунтарски настроеното българско население. Многобройни турски делегации пристигаха отъ най-отдалеченитѣ краища на империята за да поздравятъ султана въ Скопье. Тукъ бѣха повикани и всички албански шефове съ своитѣ хора та день преди пристигането на султана градътъ представяваше гъмжило отъ гости. Най-сетне въ деня на пристигането — 11 юний 1911 г., сѫбота — цѣлиятъ градъ бѣ окиченъ съ знамена. Войсковитѣ части, новоекипирани, ученицитѣ отъ всички училища, гоститѣ, учрежденията, градскитѣ корпорации съ своитѣ знамена заеха опредѣленитѣ имъ мѣста по улицата отъ гарата до Исляхането, гдето щѣше да слѣзе султанътъ въ приспособеното за дворецъ училище „Султание“.

Ученичкитѣ отъ нашата гимназия, на брой 150, облѣчени въ униформа, заедно съ учителския персоналъ тръгнаха за опредѣленото ни мѣсто срещу двореца на султана. На чело вървѣше една ученичка съ червена плакарда, на която бѣ написано по турски „Българско девическо училище“, а посрѣдъ редоветѣ на ученичкитѣ се развѣваше турско знаме, направено отъ червенъ коприненъ платъ, бродирано съ сърма. По пѫтя ученичкитѣ взеха да пѣятъ нарочно приготвенитѣ за случая турски пѣсни. Мотивитѣ на тия пѣсни, комбинирани отъ самитѣ ученички, тъй много допаднаха на турцитѣ, че при минаване покрай помѣщението на младотурския комитетъ всички членове, военни и цивилни, вкупомъ излѣзоха и ни поздравиха съ продължителни рѫкоплескания. Този жестъ отъ страна на комитета тъй силно се отрази върху многобройнитѣ гости, че ние станахме предметъ на особено внимание до пристигане на опредѣленото ни мѣсто.

Топовни гърмежи възвестиха пристигането на султанския влакъ. Двадесеть минути следъ това се устрои тържествено шествие. Султанътъ, въ парадна униформа, въ дворцова каляска, посрѣдъ шумни акламации потегли най-напредъ, придруженъ отъ своята конна гвардия. Тази гвардия, въорѫжена съ дълги пики, правѣше силно впечатление и съ своята особена форма. Следъ султанската каляска вървѣха по редъ, сѫщо на каляски, султанскитѣ принцове, великиятъ везиръ, министритѣ, корпуснитѣ началници и висшитѣ дворцови сановници. Вѣтровитото време отъ една страна и непрекѫснатитѣ акламации на публиката отъ друга недопуснаха да достигнатъ до ушитѣ на султана хубавитѣ турски пѣсни на нашитѣ ученички.

На другия день, недѣля, градътъ доби особено тържественъ видъ. Посещението на Скопье отъ султана представяваше за населението събитие отъ извънредно голѣмо значение. За това всичко живо бѣ излѣзло на улицата. Нашата хазяйка, тетка Зоица, стара скопска жителка, ни увѣряваше, че не е на добро, че султанътъ шета, и че това показва, какво той скоро ще изгуби царщината си.

Сѫщиятъ день следъ обѣдъ по желанието на ученичкитѣ решихме да се направи една обща разходка низъ града и около двореца, защото надали другъ пѫть презъ живота на ученичкитѣ щѣше да се укаже случай да видятъ такъво голѣмо тържество и толкова много пъстъръ свѣтъ. Ученички, възпитателки и учители тръгнахме низъ града и поехме шосето къмъ Исляхането. Колкото повече се приближаваме до двореца, толкова и минаването ставаша по-мѫчно, а площадътъ около самия дворецъ представяваше море отъ народъ. Ученичкитѣ, пѣейки, се приближаваха да възвиятъ на дѣсно,

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СКОПИЕ

за да обиколятъ двореца, когато откъмъ вратата на дворцовия паркъ се зададоха двама полицейски агенти, които нареждаха да се отвори пжть, приближиха се до мене и ни поканиха да влѣземъ въ дворцовата градина. Тази неочаквана покана ни изненада. На вратата на парка двамата султански принцове, които се готвѣха да излѣзатъ, любезно приеха нашитѣ поздрави. Ние влѣзнахме въ градината, ученичкитѣ се наредиха на полукржгъ предъ балкона на султанскитѣ салони. Настжпи тишина както между множеството вънъ отъ парка, тъй и между дворцовитѣ сановници, насѣдали на пейки въ самата градина. Ние схванахме положението, и ученичкитѣ на мелодиченъ турски мотивъ отправиха молитва за здравето и дълголенствието на султана. И стана нѣщо необикновенно: всички дворцови сановници, министри и военни станаха прави, спрѣха се и представителитѣ на великитѣ Сили, които току що напускаха двореца, и самъ султанътъ излѣзе на балкона. Шумна и продължителна овация отъ многохилядния народъ, който отъ сутриньта очакваше да види султана, процепи въздуха. Ученичкитѣ свършиха молитвата и започнаха да пѣятъ другитѣ, заучени пѣсни на турски мотивъ, и когато свършваха, султанътъ, който до тогава стоеше неподвиженъ, подмѣсти се къмъ края на балкона, направи единъ сигналъ и предъ мене се явиха косовскиятъ валия и скопскиятъ каймакаминъ, стиснаха ми ржката и ми предадоха възхищението на Н. Величество отъ бълг. девическа гимназия въ Скопье.

Името на нашето училище се носѣше отъ уста въ уста между чужденцитѣ, то порастна, както порастна и името на българското население въ Скопье, като население, което превъзхождаше въ всѣко отношение останалитѣ националности.

Младотурскиятъ комитетъ, недоволенъ отъ това изпъкване на българитѣ на първо мѣсто, още сжщиятъ день вечерьта изпрати при мене единъ свой членъ, по чинъ майоръ, за да ми съобщи, че по-подходеще би било, ако турскитѣ и българскитѣ училища наедно посетѣха султана. Следъ обясненията, които му дадохъ, съгласихъ се да вземемъ участие въ една обща училищна манифестация. Майорътъ добави, че ще бждатъ поканени и училищата на другитѣ народности.

Младотурскиятъ комитетъ не можа да се помири и употрѣби всички срѣдства за да намали ефекта, произведенъ отъ българската девическа гимназия предъ султана, чуждитѣ мисии и разнороднитѣ делегации. Въ понедѣлника следъ пладне една дълга върволица отъ малки, забулени турски ученички, се носѣше къмъ двореца. Ученичкитѣ туркини бидоха поздравени отъ адютанта на султана, комуто поднесоха като подаръци разни турски ржкодѣлия. Ние следѣхме съ внимание действията на комитета и решихме още сжщия день вечерьта да поднесемъ подаръкъ на султана най-хубавото ржкодѣлие, изработено отъ ученичкитѣ въ гимназията. А това бѣ една хубава покривка за маса, върху праздното поле на която ученичкитѣ набродираха съ сърма на турски: „Споменъ отъ българската девическа гимназия въ Скопье“. Когато влѣзохме въ двореца, нашата ученичка Цена Накова, отъ Скопье, прочете на турски езикъ единъ кратъкъ адресъ и поднесе на адютанта подаръка за султана. Султанътъ, следъ като изслуша адреса, оттегли се въ салона, а не мина много време и адютантътъ му се завърна и спусна въ ржката на г-ца Накова една копринена кесийка съ 10 златни турски лири въ нея. Ние тържествувахме, особено нашитѣ ученички сияеха отъ доволство. Завърнахме се съ пѣсни.

На другия день се присъединихме къмъ общата училищна манифестация, уредена отъ комитета. Въ нея взеха участие всички турски училища, еврейското училище, влашкото, гръцкото и българскитѣ училища. Освенъ тритѣ български срѣдни учебни заведения въ манифестацията дойдоха учителитѣ и учащитѣ се отъ всички основни български училища въ Скопье. Тоя пжть числото на нашитѣ учащи се представяваше подавляюще мнозинство предъ всички други народности.

Следъ пѣснитѣ, които се пѣха въ градината на двореца общо отъ всички ученици, великиятъ везиръ, Хакж-паша, събра всички учители и имъ държа едночасова речь, въ която се съдържаха горе-долу следнитѣ мисли: „Тъй е наредило провидението, че нашата държава да се състои отъ много народности. Вие, пионеритѣ на просвѣтата между тия народности, стоите най-близу до тѣхъ. Днесъ всички се радватъ на свобода и еднакво третиране отъ законитѣ. Вие виждате това и безъ съмнение ще изпълните своя дългъ на интелигентна класа, като увещавате всѣки своята народность, щото да престанатъ гоненията и враждитѣ между тѣхъ, да заживѣятъ братски помежду си за да използуватъ благата

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СКОПЈЕ

отъ свободитѣ, съ които сѫ надарени. Султанътъ и двамата му синове изслушаха отъ балкона на двореца цѣлата речь на великия везиръ. Следъ това по желанието на султана се поканиха въ салона на двореца по четири ученички отъ турскитѣ и българскитѣ училища и по една ученичка отъ училищата на другитѣ народности. Ученичкитѣ бидоха накарани да си стиснатъ ржцетѣ си въ знакъ на помирение между народноститѣ, които представяваха, и да обещаятъ, че ще работятъ за да престанатъ яжбитѣ между тия народности. Следъ ученичкитѣ, които получиха по единъ златенъ подаръкъ за споменъ, бидоха поканени и ученици въ сжщото числено отношение. И тѣ получиха златни и парични подаръци, следъ като дадоха сжщитѣ обещания, че ще работятъ за помирение и мирно живуване между народноститѣ.

Султанътъ и министритѣ напуснаха Скопье, убедени и лично, че българското население въ Скопье не само числено, но и културно превъзхожда останалитѣ народности. Това стана явно не само при училищнитѣ манифестации, но и при манифестациитѣ на другитѣ културни сдружения и еснафски корпорации.

Султанътъ, много доволенъ отъ посрещането отъ страна на българскитѣ училища въ Скопье, веднага следъ заминаването си е наредилъ да ми се изпрати, като на директоръ на българската девическа гимназия, отъ негово име следното благодарствено писмо, което тукъ предавамъ въ факсимиле и въ български преводъ.

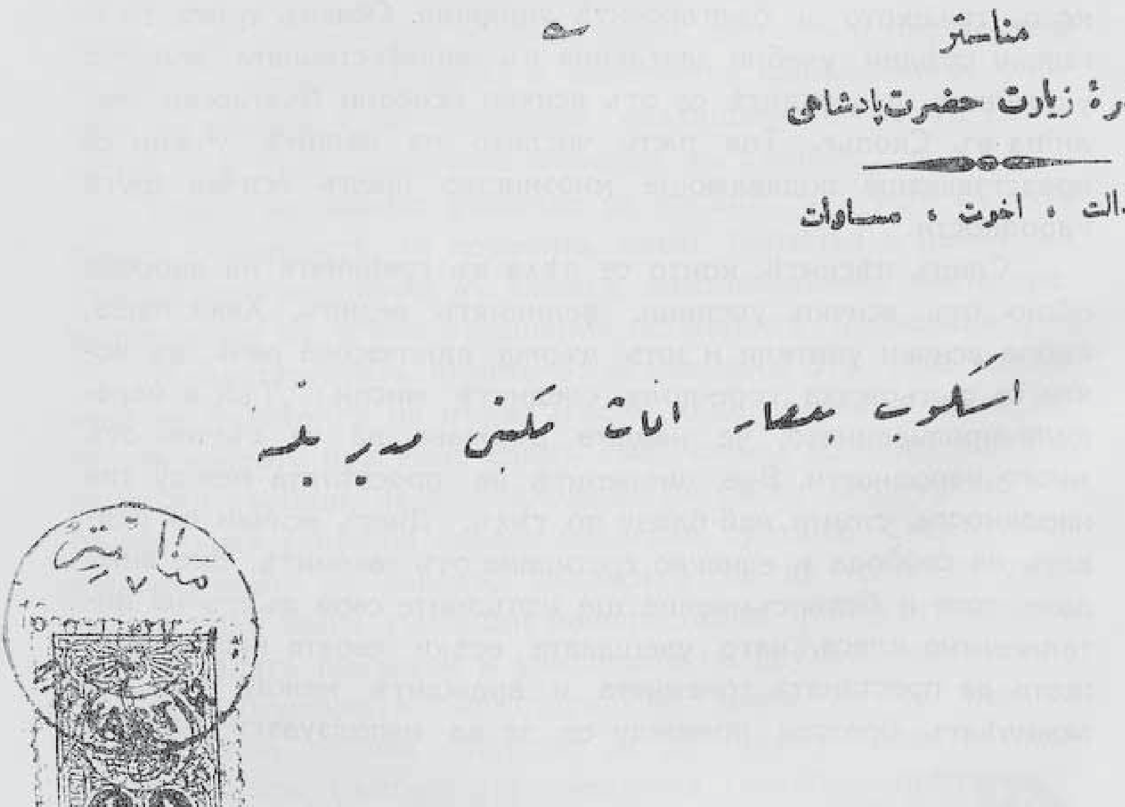

مناستر

خاطرهٔ زیارت حضرت پادشاهی

عدالت ، اخوت ، مساوات

اسکوب بلغار اناث مکتبی مدیرهسنه

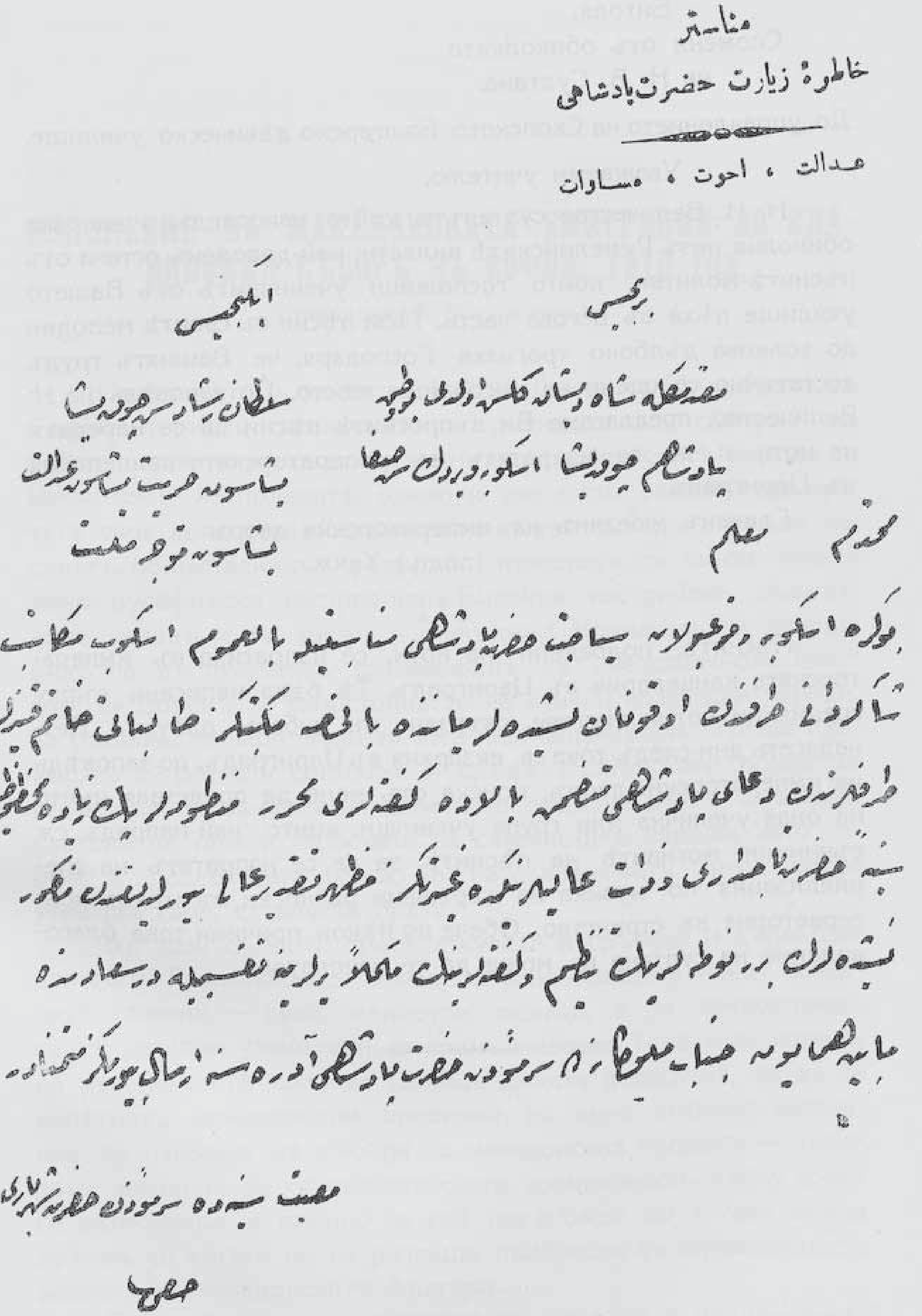

مناستر

خاطرهٔ زیارت حضرت پادشاهی

عدالت ، اخوت ، مساوات

رئیس ایکنجی

مصطفی شاه پشانه کلسه ولدی توجه سلطان رشاد سن هپ یشا

پادشاهم هپ یشا اسکوب ویردک سن صفا مساوات حریت مساواتیه عدالت

محبتم سلام مساواتیه توحید صنعت

بو کره اسکوبه وقوعبولان سیاحت حضرت پادشاهی مناسبتیله بالعموم اسکوب مکاتبی

شاکردانی طرفندن اوقونان نشیده‌لر میاننده بالخاصه مکتبکز طالباتی خانم افندیلر

طرفندن دعای پادشاهی نشیده‌سی بالاده کلماتی محرر منظومه‌نک یاده محظوظیت

بخش اولدیغی حضور دولت عالیه‌لرینه عرض ایدلمکله منظور عالی بیورلدقلرندن تکرار

بیت‌لرک بر نوطه‌لرینک تعلیم و کلمه‌لرینک معناسی ایله تفهیمیه و سعادتده

عائد جهانیه جناب ملوکانه‌یه سرپوده حضرت پادشاهی آدره‌سنه ایصالی بیورلمشدر

معیت سنیه‌ده سرخوده حضرت شهریاری

Битоля,
Спомени отъ обиколката
на Н. В. Султана.

До управлението на Скопското Българско дѣвическо училище.

Уважаеми учителю,

Н. И. Величество султанътъ, който напоследъкъ направи обиколка низъ Румелийскитѣ вилаети, най-доволенъ остана отъ пѣснитѣ-молитви, които госпожици ученичкитѣ отъ Вашето училище пѣха въ негова часть. Тѣзи пѣсни съ своитѣ мелодии до толкова дълбоко трогнаха Господаря, че Вашиятъ трудъ достатъчно се оцени на височайше мѣсто. По заповѣдь на Н. Величество, предлагаме Ви въпроснитѣ пѣсни да се наредатъ на ноти и да се изпратятъ въ императорската канцелария въ Цариградъ.

Главенъ мюезинъ на императорския дворъ
(подп.) Хакѫ.

* * *

Пѣснитѣ, подредени на ноти, се изпратиха въ императорската канцелария въ Цариградъ. Тѣ бѣха написани върху специялни нотни листове, свързани въ хубавъ албумъ. Петнадесеть дни следъ това св. екзархия въ Цариградъ, по заповѣдь на императорския дворъ, поиска отъ мене да представя името на оная ученичка или група ученички, които най-напредъ сѫ съчинили мотивитѣ на пѣснитѣ, за да се изпратятъ на специялизация по музика на държавни разноски въ нѣкоя консерватория въ странство. Обаче по нѣкои причини това благоволение на султана не можа да се използува.

ИЗЯВЛЕНИЕ НА МАКЕДОНСКАТА ЕМИГРАЦИЯ ДО СЛАВЯНСКИЯ СЪБОРЪ ВЪ СОФИЯ, 1910 год.

Съобщава Л. Милетичъ.

Презъ лѣтото, месецъ юний 1910 год., се бѣ събралъ въ София вториятъ славянски или „неославянски съборъ,“ на който присѫтствуваха представители на славянскитѣ народи съ изключение на поляцитѣ, които и тоя пѫть отказаха да пратятъ своя делегация. Главна роля въ тоя съборъ играеше чешкиятъ общественикъ Крамаржъ, известенъ съ своето прекалено русофилско настроение. Бидейки австрийски държавникъ, членъ и въ австр. „делегации,“ Крамаржъ си даваше видъ на въодушевенъ славянофилъ съ „неославянска боя,“ сир. на борецъ за самостойность на всички славянски народи, за спазване на националната имъ индивидуалность. Тогава Крамаржъ си спечели симпатии и срѣдъ българското общество съ речьта си, въ която изтъкна като свещенъ дългъ на всички славяни да тачатъ свободата на славянскитѣ народи, като изрече и прословутата фраза, че „не е славянинъ онзи, който угнетява свои, славянски братя.“

Въ този съборъ присѫтствуваха и сръбски и хърватски делегати. Разискваше се повече за разногласията между севернитѣ славяни — руси, малоруси, поляци, а за южнославянскитѣ раздори умишлено се премълчаваше. Това даде поводъ на македонскитѣ членове на българската делегация, за да се избѣгнатъ нежелателни препирни, съ едно писмено изявление да напомни на събора за македонския въпросъ — неговото значение за общославянската солидарность, върху която се разискваше, а именно че той ще ѝ бѫде до тогава важна прѣчка, до когато не се разреши съобразно съ справедливитѣ искания на македонскитѣ българи.

Текстътъ на това изявление до сега не е публикуванъ. Понеже последвалитѣ междуславянски събития напълно оправ-

Македонски прегледъ. Год. IV, кн. 3. 1928.

даха предупрежденията, които се отправяха въ това изявление до разпаленитѣ оптимисти-славянофили, смѣтамъ, че публикуването му сега има историческо значение.

До почитаемия Славянски съборъ
въ София.

Великата цель, съ която се устрояватъ отъ нѣколко години насамъ славянскитѣ събори, именно да се постигне едно сближение на културна и икономическа почва между разнитѣ славянски племена, за да могатъ тѣ въ общото надпреварване на народитѣ по-лесно да запазятъ чрезъ взаимна културна помощь своето особено положение и своя оригиналенъ битъ, както и въ такова единение да вэематъ по-внушително участие въ културния развой на човѣчеството и да внесатъ при по-благоприятни условия своя оригиналенъ вкладъ въ общата култура, — кара насъ, македонскитѣ българи, живѣещи въ София, да се отнесемъ до почитаемия Славянски съборъ съ една искрена дума върху особеното положение на работитѣ въ Македония, което съдържа въ себе си условия да прѣчи на взаимното разбиране на южнославянскитѣ народи.

Известно е, че половината отъ населението на Македония, която въ познатитѣ географически граници обгръща по-голѣми или по-малки части отъ тритѣ вилаета—Солунски, Битолски и Скопски,—е славянско, че то открай време се е чувствувало винаги като българско племе и се е смѣтало и се смѣта за такова отъ всички сериозни славянски и неславянски учени. И врѣдъ южнитѣ славяни не е имало до недавно време две мнения относително националния характеръ на македонскитѣ славяни. И най-близкитѣ славянски съседи на българитѣ—сърбитѣ въ лицето на своитѣ най-добри представители не сѫ изказвали съмнение относително народностьта на македонскитѣ славяни до последната освободителна война. Тѣ сѫ знаели като свои едноплеменници ония славяни, които обитаватъ нѣкогашнитѣ турски области Босна и Херцеговина, както и ония покрайнини отъ днешния Скопски вилаетъ, що лежатъ на северъ отъ Шаръ-планина.

Обратъ настава въ това отношение у сърбитѣ тепърва подиръ злополучния Берлински договоръ, който, като повѣри управлението на населенитѣ съ сърбо-хървати турски области, Босна и Херцеговина, на Австро-Унгарската монархия, лиши сърбитѣ отъ надеждата имъ да видятъ тия области присъединени къмъ тѣхната държава и така запазени за тѣхната национална култура.

Отъ тоя нещастенъ моментъ, безъ съмнение и подъ внушение отъ враждебни на славянския сговоръ сфери, захваша у сърбитѣ отъ Кралството да се явява стремежъ да се втурнатъ между едно чуждо тѣмъ славянско племе и съ всѣкакви срѣдства да гледатъ да го отклонятъ отъ неговитѣ вѣковни национални тежнения и насилствено да му налагатъ противна нему култура. Захвана се оная нечувана по своитѣ мѣрки пропаганда за всаждане сръбски духъ въ открай време българското население на Македония, което и първо бѣ дигнало знамето за освобождение на българския народъ отъ тежкото фанариотско иго, което въ славната епоха на нашето национално възраждане презъ първата половина на миналия вѣкъ бѣ дало редица отлични дейци като иеромонаха Йоакимъ отъ Кичевско, архимандрита Анатолий и епископъ Партений отъ Дебърско, митрополита Натанаилъ отъ с. Кучевища (Скопско) отца Неофита Рилски отъ Банско, бащата на българското книгопечатане Хаджи Теодосия Синаитски отъ Дойранъ, Кирилъ Пейчиновичъ отъ Тетовско, братя Миладинови отъ Струга, Григоръ Пърличевъ и Кузманъ Шапкаревъ отъ Охридъ, Йорданъ Константиновъ Джинотъ, Ангелко Палашевъ и Райко Жинзифовъ отъ Велесъ, Нако Станишевъ отъ Кукушъ, Емануилъ Васкидовичъ отъ Мелникъ и др., и което винаги, въ давни исторически времена презъ всичкитѣ перипетии въ сждбата на българския народъ се е усѣщало едно съ своитѣ братя отсамъ Рила и Родопитѣ.

Първиятъ печаленъ плодъ отъ тая нова насока на сръбската културно-политическа пропаганда бѣ оная нещастна братоубийствена война въ 1885 год., която даде на човѣчеството едно позорно зрѣлище отъ славянски несговоръ и неразбранщина. Въпрѣки тоя исторически урокъ обаче захванатото дѣло на посегателство отъ страна на единъ славянски народъ надъ явнитѣ права на друго славянско племе не се спрѣ, а напротивъ се продължи съ още по-усилена енергия, която въ явно съзнание на всичката своя слабость да постигне реални резултати безъ употрѣба на драстични срѣдства, почна да се проявява все повече въ посока, гдето се туряха въ действие най-низкопробни способи, за да се осигури поне нѣкакъвъ успѣхъ на неправото дѣло. Като не се подаваше лесно българското население на „културнитѣ“ примамки на пропагандата, влѣзе се въ съюзъ съ вѣковния врагъ на славянската култура на Балканския полуостровъ, съ Вселенската патриаршия, а така сѫщо се използува по най-непростителенъ начинъ и развалената турска власть, за да се разнебити българското племе и да се всѣе разцепление въ неговата срѣда. Най-сетне, като не се оказваха и тия срѣдства доста ефикасни, за да се сломи отпорътъ на това население, прибѣгна се и до тероръ, упражняванъ съ орѫжие, който толкова по-лесно можеше да върши своето позорно дѣло, че вървѣше въ задружие съ самата власть, която гледаше да всѣе раздори между жилавото българско племе и тъй да го омаломощи.

И като действителенъ резултатъ отъ това насилническо втурване на сръбската пропаганда всрѣдъ българското население въ Македония днесъ виждаме ежби и раздори между славянското население въ тая страна, които въ никой случай не могатъ да бѫдатъ въ полза на оная благородна задача, що си поставятъ славянскитѣ събори. Въ тия раздори, които се подържатъ благодарение на силната подкрепа на пропагандата отъ страна на сръбското кралство и които въпрѣки всичко не биха намѣрили сгодна почва, ако не се употрѣбяха най-долни способи, се крие единъ траенъ източникъ на враждебни между двата съседни славянски народа отношения, които лесно могатъ да се използуватъ отъ неприятели на славянския сговоръ, па и безъ това могатъ за въ бѫдеще да доведатъ не до сговоръ и дружба, а до пагубни стълкновения.

Ако не се опомнятъ ония крѫгове, които рѫководятъ тая пакостна за южнославянската солидарность пропаганда, и ако все продължаватъ коварнитѣ и насилнически действия на тая пропаганда въ една страна, гдето тя нѣма какво да търси, постоянното крайно възбудено състояние, въ което се намира българското население въ Македония спрямо всичко сръбско, отъ което то вижда около себе си само една позорна проява, все повече ще влияе да се отчуждаватъ двата съседни народа, докато най-сетне при даденъ случай навѣрно ще се превърнатъ въ два явно враждебни лагера. Защото състоянието на работитѣ въ Македония не може да не намѣри откликъ и въ общественото мнение на царство България, гдето при това има и една тъй многобройна македонска колония, чието влияние се проявява въ цѣлия общественъ животъ на царството. Ако и днесъ още, въпрѣки всички старания за сближение, въ сѫщность владѣе нескрита хладина между двата народа, която не тъй лесно може да се премахне, причината на това е именно оная нещастна пропаганда, която като живеница се промъква въ единъ здравъ славянски организъмъ.

Днесъ българскиятъ народъ изобщо съ жива симпатия гледа на опититѣ на виднитѣ славянски дейци да поставятъ на здрава основа културния славянски сговоръ, и заради това горещо поздравява Славянския съборъ въ своята млада столица. Но кой знае, дали подъ натиска на общественото мнение, което сега се спотайва, за да не прѣчи на едно велико дѣло, българскитѣ борци за славянското единение нѣма скоро да се видятъ въ невъзможность да взиматъ повече участие въ събори, гдето ще се говорятъ хубави думи за братство и съгласие, когато въпрѣки тия фрази отъ родно славянско племе, участникъ въ тия събори, коварно ще се забива въ сѫщото време ножъ въ тѣлото на едно население, което съ вѣкове жилаво е пазило своята народность и сега не иска да се откаже отъ нея, па макаръ и да пренася за това нечувани теглила.

Именно водени отъ дълбока любовь за общославянско културно единение, ние, македонскитѣ българи въ столицата на България, си позволяваме да изкажемъ предъ Славянския съборъ своето искрено убеждение, че ще бѫдатъ суетни всички благородни усилия на радетелитѣ за културно единство между славянитѣ, докато се поддържа оная пагубна за интереситѣ на южното славянство пропаганда, която ще бѫде траенъ източникъ за омраза между двата най-видни стръка на южното славянство.

София. Юний 1910 година.

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СКОПИЕ

Народописни материали

Български пѣсни съ гръцко писмо отъ Македония изъ архивата на Верковича

Съобщава Ст. Романски.

До колко гръцкото влияние, насаждано отъ Цариградската патриаршия чрезъ църквата и училището у българитѣ, особено въ по-южнитѣ предѣли на Тракия и Македония, които сѫ въ сношение и съ гръцки народностенъ елементъ отъ градоветѣ, е било силно дори до 1870 година, когато се основа Екзархията и се откѫсна българската църква отъ гръцката, вижда се най-добре отъ това, че къмъ срѣдата на миналия вѣкъ, вследствие на подигнатото национално съзнание и на нуждата да си служатъ и писмено съ родния езикъ, тѣ сѫ употрѣбяли за тая цель не народното българско писмо, кирилското, но гръцкото азбуке, колкото и непригодно да е то за предаване известни български звукове. Намѣриха се именно цѣли рѫкописни книги, писани съ гръцко писмо, по съдържание все църковно-поучителни: евангелски текстове, или слова и поучения. Два такива рѫкописа е обнародвалъ проф. Л. Миletичъ въ издаванитѣ отъ Българската академия на наукитѣ Български старини, кн. VI: Два български рѫкописа съ гръцко писмо. 1. Недѣлни поучения отъ XVIII вѣкъ. 2. Търлиско евангелие отъ 1861 год., София 1920, гдето сѫ и изброени известнитѣ до сега рѫкописи отъ тоя родъ и е изтъкнато значението имъ за изучването на българскитѣ говори, които тѣ, освободени отъ книжовната традиция, предаватъ доста вѣрно.

Любопитно е, че и първитѣ записвачи на български народни пѣсни и приказки отъ ония краища сѫ си служили съ гръцко писмо. То е и съвсемъ естествено. Тѣ сѫ били обикновено учители, които сѫ се учили въ гръцки училища та сѫ свикнали отъ самото начало съ гръцкия езикъ и гръцкото писмо, до като славянското имъ е останало чуждо; нѣкои отъ тѣхъ дори сѫ били първенъ страстно предани на гърцизма, отъ който се отметнали тепърва по време на църковно-националнитѣ борби. По тая причина и славнитѣ братя Миладиновци отъ Струга сѫ били записвали събранитѣ отъ тѣхъ български народни пѣсни съ грѫцко писмо, както сѫ и възнамѣрявали да ги напечататъ, но, както се знае сега отъ самия епископъ Щросмайеръ, на чиито срѣдства били издадени (Загребъ 1861), по неговъ съветъ тѣ сѫ били напечатани съ славянска азбука (вж. ПерСп. XVI, 1885, с. 83). Но дори и да не се знаеше тая подробность, по нѣкои особености въ езика на пѣснитѣ, както сѫ напечатани, може да се сѫди, че тѣ действително сѫ били преписвани отъ текстъ, писанъ съ грѫцки букви. Знае се сѫщо, че и единъ охридски учитель, Янаки Стрезовъ, вуйка на К. А. Шапкаревъ, по чийто примѣръ последниятъ се е заловилъ да събира народописни материали, е билъ записвалъ къмъ 1855-1856 г. български пѣсни съ грѫцки букви (вж. Шапкаревъ, Сборникъ отъ бълг. нар. умотворения, кн. I, София 1891, стр. IV забел.).

Сега става известно, че по тоя начинъ сѫ записвали български народни пѣсни, приказки и под. сѫщо нѣкои отъ ония лица, които сѫ стояли въ връзка съ Стефана Верковичъ, известния събирачъ на фолклорни материали и единъ отъ първитѣ издатели на български народни пѣсни (Народне песме македонски бугара, у Београду 1860), и сѫ му доставяли подобни материали. У проф. Й. Поливка въ Прага се намиратъ нѣколко тетрадки приказки и пѣсни изъ архивата на Верковича, пратени нему отъ покойния проф. И. Д. Шишмановъ. Между тѣхъ се намиратъ две, и отъ трета единъ листъ, писани съ грѫцки букви отъ различни записвачи. Едната представя собствено първата кола (48 страници), отъ единъ тефтеръ отъ три коли, малъкъ форматъ, пѣсни и приказки, събрани въ 1867 год. въ с. Врондия — Горно Броди, Сѣрско, — отъ нѣкой си Димитъръ Михалевъ, както се вижда отъ писаното на първата бѣла страница: „*1867. Σέλλȣ Βρόντια, ὀτ ῥάκα Δημιτριος Μηχάλι, π̃ᾰ πέσνι ι πρικαζνίτζι. Τεφτέρ σάς τρὶ ακόλι κνίσκι ναπράβεν*“ (1867. Сѐлу Врɔ̀ндиа, от рѫ̀ка Димитриос Михали, 71 пѐсни и приказнѝци. Тефтѐр сас три акѝли кнѝшки напрѐвен). Въ тая тетрадка се намиратъ 4 приказки, една благословия при кръщене (отъ с. Фращене) и 9 пѣсни. Последнитѣ сѫ написани не въ стихове, но въ свързани редове. Втората тетрадка, по-голѣмъ форматъ, представя 24 листа, отъ които първиятъ и последнитѣ 6 сѫ празднu. На останалитѣ 17 листа сѫ записани съ дребенъ обигранъ почеркъ три приказки (две въ началото и една въ края) и осемь пѣсни, написани въ стихове, но поради неправилностьта си очевидно записвани при рецитация, а не при пѣене. Вмѣсто насловъ, надъ първата приказка стои съ кирилски скорописъ: Масáлъ от 'Атанáса, брой перви"; въ началото на втората: „брои 2: Масалъ". Надъ втората пѣсень: „пéснъ от Тодóрка, брóи" (неотбелязанъ), а надъ другитѣ: „песна", „песнъ брой", „песн брои" и под. Тия начални указания, както и отдѣлни думи и букви въ текста тукъ и въ тетрадката съ материали отъ с. Горно Броди, показватъ, че записвачитѣ сѫ познавали добре и своето родно българско писмо, съ което обаче не били навикнали да си служатъ. — Отдѣлниятъ листъ, вънъ отъ тия две тетрадки, е последенъ отъ нѣкоя тетрадка голѣмъ форматъ (folio) и съдържа отъ трета рѫка края на една пѣсень за Крали Марка и друга цѣла все за него.

Независимо отъ тѣхното културноисторическо значение, като паметници на единъ особенъ родъ гръцко книжовно влияние въ българскитѣ земи, и отъ фолклорната имъ стойность, до колкото я иматъ, тия текстове въ отмѣрена и неотмѣрена речь сѫ важни по езикъ, като образци за говоритѣ въ Сѣрско, за които, освенъ обнародванитѣ Верковичеви пѣсни въ отбелязаната негова сбирка, въ оная, която издаде П. А. Лавровъ (по архивнитѣ материали на Руската академия: Сборникъ Верковича I. Народныя пѣсни македонскихъ болгаръ. Петроградъ 1920), и въ българския СбНУ. X. 9-19, 86-94 (пакъ отъ Верковича) и XI. 64-65, нѣмаме почти никакви материали. Селото Горно Броди, най-голѣмото българско село въ Сѣрско, което къмъ 1900 г. е наброявало повече отъ 6.000 д. ж., заедно съ околнитѣ сѣрски и неврокопски села спада по говоръ къмъ западно-родопския диалектъ и по-специално къмъ т. н. говоръ на Ропката, описанъ отъ Милетича въ съчинението му върху родопскитѣ говори (Die Rhodopemundarten. Wien 1912, с. 27 и след.). На тоя „м̓ървашки" диалектъ е и обнародваното отъ проф. Милетичъ, въ поменатото издание, евангелие съ гръцки букви отъ 1861 г. отъ с. Търлисъ, Неврокопско, съседно на с. Горно Броди. Текстоветѣ изъ Верковичевата архива допълнитѣ, следователно, картината за наречието въ тоя край, като въ сжщото време свидетелствуватъ за широката тамъ употрѣба на гръцката азбука за писане по български.

Тукъ за сега предавамъ съ кирилско писмо повечето отъ пѣснитѣ първомъ отъ тетрадката съ обозначение отъ с. Горно Броди, отъ гдето е и описанието на обичая при кръщене въ с. Фращене, а сетне и отъ тетрадката съ необозначенъ по-точно произходъ, и то по реда, по който следватъ въ самитѣ тетрадки; накрай е прибавена и една пѣсень, цѣлата, отъ отдѣлния листъ.

Преди това обаче нѣколко бележки за езика на самитѣ пѣсни.

Графика.

Поради несъвършенството на гръцката азбука изобщо да предаде специфичнитѣ славянски звукове, нѣкои български звукове не сж предадени точно, въпрѣки старанието на записвачитѣ въ нѣкои случаи чрезъ прибавки къмъ отдѣлнигѣ букви да обозначатъ особеното имъ произношение.

Шушкавитѣ съгласни *ш* и *ж* сж предадени съ обикновенитѣ *σ*(*ς*) и *ζ*, съ които се предаватъ и *с* и *з*: *μάσκȣ*—мъшку, *τϱὶς*—трѝш, *ζἶβο*—жѝво, както и: *σέλο*—сѐло, *ἴσκα*—ѝска, *φλέζε*—флѐзе. Сжщо така не се прави разлика въ предаването на *ч* и *ц*, вмѣсто които безразлично се пише *τσ* или *τζ*: *μεσετζίνα*—месечѝна, *μπϱάτετζ*—бра̀тец, *ναϱίτσα*—нарѝча, *σλάντσε*—слънце. Сетне чрезъ лигатура *στ* се предава *шт*, както и *ст* (*στο τέϱας*—што тѐраш, *Στοιάν*—Стоіа̀н), а вмѣсто *жд* се пише *ζδ*, което служи и за *зд*, така че при думата *τσȣ̃ζδα* човѣкъ не може да бжде сигуренъ, дали трѣбва да чете чу̑жда или чу̑зда (вследствие на дисимилация).

Отъ другитѣ съгласни непоследователно се предава звукътъ *б* — обикновено чрезъ *μπ* (*μπιαλ*—біал, въ тетрадката отъ Горно Броди), но и чрезъ *π* (*σαμπϱάλ πε*, *Στοιάν*, *πομπϱάλ πε* — сабра̀л бе, Стоіа̀н, побра̀л бе), което инакъ обикновено се означава съ точка отдолу или отгоре, именно *π̣* (*π̣ϱὲ*—бре, *δϱέπ̣νι* — дребни, въ втората тетрадка), или *π̇* (*π̇οπϱατίλη* — побратили, въ отдѣлния листъ).

Гласниятъ звукъ *е* обикновено се предава съ *ε*, но въ нѣкои случаи той се отбелязва и съ *αι*: *Ἐλένκε μόμαι*—Елѐнке мòме, *δὲτε* и *δὲται*—дèте. Подобно и звукътъ *и* се пише по нѣколко начина — съ *ι* (най-често), *η*, *ει* и *οι*: *μλάδι*—млàди, *βήδελȣ* — вйделу, *σρεπαριάνει* — сребарiàни, *κόη μοι τσιȣ̈κα* — кòi ми чiỳка и пр. Тия различни писания се дължатъ на влияние отъ етимологическия гръцки правописъ. Срещу това, обаче, съ гръцкото *α* се предава не само вокалътъ *a*, но и тъмниятъ еровъ вокалъ, за който въ гръцката азбука нѣма специаленъ знакъ; така: *στάρα*—стàра, но и *στάπι*=стъпи и под.

Звукове.

Еровъ вокалъ.

Наречието, къмъ което принадлежи говорътъ на г. Горно Броди, се характеризува на къмъ останалитѣ родопски говори, познати по изяснението въ посока къмъ *о* на тъмния еровъ вокалъ, безразлично отъ какъвъ произходъ е той (отъ *ъ*, *ь*, *ж* и *ѧ*), че спазва старото му тъмно произношение. Какво е това произношение, по езика на пѣснитѣ, както сж записани, не може точно да се каже, тъй като тоя звукъ се предава редовно съ *α*, както въ ударена, така и въ неударена сричка. Че действително въ случая имаме работа съ еровъ вокалъ, а не съ произношение *a*, можемъ да сждимъ и отъ самитѣ текстове по това, че по сжщия начинъ се предава тоя вокалъ и въ съчетание съ *р* и *л*: пàрву вм. първу, вàрни са вм. върни са, карф (=кръвь) 1; Цàрно мòре 4; фàрлiаiте, пàрстен 5; вàрх 8; слàнце 1; мар мàлчи, мàлчи 3; пàлниха 5 и пр. А сжщо и въ турски думи: кахàр вм. кахър, 3, алтàне вм. алтъне и под. Нѣма съмнение, че подъ ударение се е спазилъ по-тъменъ еровъ гласежъ — *ъ*, до като въ неударени срички, подобно на останалитѣ източнобългарски говори, еровиятъ вокалъ се е произнасялъ по-слаботъмно, близко до неударено *a*, при все че и въ двата случая той се предава по единъ и сжщъ начинъ — чрезъ *α*. Затова при транскрипцията съ кирилски букви предаваме *α* (вм. *ъ*, *ь*, *ж* и *ѧ*) съ *ъ* само въ ударени срички.

Най-последователно е писано *a* сир. *α* на мѣстото на старо *ж*: грàди (=гръди) 1, кадѐ 5; на рамà му стàпи (=стъпи) 8; дѐте мàшку (=мъшку) 9; на бѐгова кàшта (=къшта) 9; пàтишта (=пътишта) 11; еднàш (=еднъш) 14; рàка сас рàка (=рѫка...) 17; и са мàчил (=мъчил) Мàрко 17 и пр.

Случаи съ *ъ*: утвàн (=утвън) на пòртите 1; вазглавнйца 1; мàлак дѐвер 1; излàгала (=излъгала) 7; исмàкнала (=измъкнала) 8, дòбар iунàк 10, потàна (=потъна) фаф бiал Дỳнаф 16; вас (=възъ), фаф, сас и пр. — Покрай сас (рѫка сас рѫка 17), срѣща се, дори въ сѫщата пѣсень, и сос (сàбiа сос сàбiа 17; сос нòги стаптàл 10), покрай с*а*брàла 8 — с*о*брàна 6 (сѫщо съ редуцирàно о—у: дружѝну вѐрна субрàна 6), сетне: тòкмо 10, все съ изяснение на *ъ* въ *о*, което се дължи на влияние или отъ по-западнитѣ говори, или отъ църковния езикъ.

По-рѣдки сѫ примѣритѣ съ *ь*: òган 6, бòлан, хàран 12 и под. Обикновено въ такива случаи се пише *е*, и то не само подъ ударение, но и въ неударени срички: овѐн от овнѝте, козѐл от козлѝте 8, на дòбар ден на Велѝкден 12, ду днес денѐ 18, сѐдем 6, седемдесѐт, осемдесѐт 5. Въ случаитѣ безъ ударение, естествено, *е* се изговаря слаботъмно. Въ тѐнка (тѐнка та висòка 17) се явява изяснение на старъ *ь*, познато и отъ други източнобългарски говори.

Сѫщо такава двойственость се явява и въ предаването на ѧ: млат зiàтiа (=зiътiа) сас невiàста 16, три рàстiага 17, опзiаха (=обзiъха) кoi колку мòжи да нòси 6; варвiàт (=вървiът) 10; сѐмiа 12; дѐвiат 10; пòшiатаi 14 (но: шѐтба шѐта 10); дiасiàтата (=дiасiътата) 11 (но. седемдесѐт 5); — лувѐт 3 мн. сег., месечѝна 1, iàгнета 3, Светà гòра 4, пѐт 6, ут петѝте 8 и под.

Въ свръзка съ последното стои и фактътъ, че, споредъ срѣднобългарската замѣна на носовкитѣ, обобщена за всички случаи следъ палатална съгласна и следъ гласна, подиръ изпадането на прейотацията, въ езика на пѣснитѣ се явява *е* и на мѣстото на ´*ѫ* при казанитѣ условия: вліàзух фнѐтре да е (=ѭ) вѝде, да хи вѝде бiàлу лѝку 1; да си ми пѝет стàри чiубàне 3; iа утзàт по аскѐр шта върве 6; кàже 1 л. ед. ч. 7; iа шта та прѐоче 7; сос пѐне одàвил 10, и пр. и пр.

Застѫпници на ѣ.

Широкото произношение на ѣ въ родопскитѣ говори като *ä* сѫществува и въ говора на *с*. Горно Броди и околнитѣ села. Въ пѣснитѣ то се предава непоследователно, съ *iа* или *е*, като подъ ударение се предпочита *iа*: бiàлу лѝку 1; три бiàли сарàи 13; флiàзух 1 (но: слѐзе, флѐзе 1); та излiàзе Мàрко 16; до-ште лiàту, лiàту пролiàту 3; трiàва 3; грiàх 4; на колiàну на голiàму 4; млàди невiàсти 5; сiàки 5 и пр.; —

фърлеха 5 (но и: фърліаха ib.); грехутà 1; ѝзлези отвън 1: свéшта 4; нòсеше 4; вә̀рну 5, поплениха 5, жѐлезо и пр.

Прегласъ на палатално ′а въ е.

Той стои въ свръзка съ отбелязаната вече замѣна на палаталното ′*ж* съ *е*, толкова обикновена въ тоя говоръ: еребѝци 1, на велеѐт 4; поклàнеха 5; или та е жел за мә̀іка 13; нàжіалѝло 17 (но: жіал) и пр.

Редукция на неударенитѣ гласни.

Говорътъ на селото Горно Броди подѣля общата особеность на източнобългарскитѣ говори за редуциранъ изговоръ на гласнитѣ *а*, *о*, и *е*, когато върху тѣхъ не пада ударéние. Слаботъмниятъ изговоръ на *а* не се отразява въ писмото на нашитѣ пѣсни, защото въ тѣхъ, както се каза, и вмѣсто звукатъ *ъ* се пише *а*.

Колкото се отнася до останалитѣ два звука, за отбелязване е, че тѣхната редукция е предадена непоследователно.

Причината за нередовното отбелязване на редукцията на *о* въ *у* се дължи до известна степень и на това, че и етимологическото *у* въ тоя говоръ, както и въ говора на съседнитѣ села, има по-широкъ гласежъ, за което може да се сѫди и отъ примѣритѣ съ *о* вм. *у*: дрожѝна (покрай: дружѝна 5), прис довàра 1, остà 11, Бòдима града 6 (по-долу: Бу̀дима закліочена 6), вòіче-ле, воікà му 6 (но и: ву̀іче-ле 6) и т. н. Затова се пише безразлично: грехутà и грехотà 1, лѝку и лѝко 2, калу̀гер и калòгер 4 и мн. др.

Много по-важенъ за общата характеристика на говора е изговорътъ на неударено *е*. Той е двоякъ. Въ едни случаи, вследствие на това, че се е изговаряло като слаботъмно ′*ъ*, пише се *е* вмѣсто *ia*: ніавіàсти 10, за тое дръжѐніа 10, три синжѝре рòбіа (но и: рòбе 10), ширòко пòліа 11; до тогà шта е стàдо тòіа 11 и мн. др. Отъ друга страна то се промѣня въ посока къмъ *и*, както може да се сѫди отъ примѣри като следнитѣ: зилѐн 1, бис мàіка, бис баштà 13, девирчата 16 (по-долу обаче: дѐвіарчіата), от мѐни 18 и т. н. Подобно съ *е* отъ *ь*: звіàздо динѝце 18, кристѝха 12 и пр. За отбелязване е, че на тая редукция не е останало чуждо и ятовото *е*: прис довàра 1, прис дѐвіат гòри 16, до сридѐ Ду̀наф 10, да исичѐм мостовето 16 и под.; срв. дори: тогà се разидѝ (вм. разіади) ливѐн Мàрко 17. Очевидно, въ неударени срички последното се е доближило по гласежъ до етимологическо *е*, чиято редукция въ посока къмъ *и* се е улеснила отъ по-широкото произношение на това последното, което нерѣдко се предава съ *е* и дори съ *іа*: защто ми изваде 10, да ми ни закòлеш іàгне согàріа 10, Никòла ме име тòриха 11; до три тỳмби тỳрціа 9, на дѐвіат дỳшіа 10.

На първата редукция се дължи обобщението на формата шта вм. ште за образуване на бѫдеще време безъ огледъ на лице: шта ти понѝкне зилѐна тріàва, шта са напасàт рỳди іàгнета, шта ти протечѐ чѐшма бисрѝца 3; шта нàідете стар калỳгер 4; іа утзàт пу аскѐр шта върве 6. — Обаче: дò-ште ліату 3.

На втората редукция на *е* въ *и* се дължи редовната употрѣба на отрицателната частица *ни* вм. *не*.

Консонантизъмъ.

Въ областьта на консонантизма бие въ очи още мекото произношение на шумкавитѣ съгласни *ч′*, *ж′*, *ш′*, което се отбелязва редовно съ йотация на следходната твърда гласна: чіỳл ли си 1, чі̓ваш 2, чіàкаш 2, сички ми са чіỳдум чіỳдет 4, зачіỳкаіте камбàните 4, де е (=ѭ) дочіу чіỳма 7; нòжіуве 1; шіỳма зилѐна 3, нишіàн 5 и пр.

Отбелязано е въ нѣкои случаи палаталното произношение и на други съгласни, напр. *с′* (бисіѐр 2) и *б* (сѐнки дебіѐли 5, губіет 5).

Редовно се изпускатъ зѫбнитѣ съгласни *т* и *д* между *с* и *р*: òсри нòжіуве 1, чѐшма бисрѝца 3, сѐсро самовѝло 17, срѝко 17, из дѐсна срана, от Бòга зрàве 18.

Устната съгласна *в* се изпуска въ началото на думата или подиръ зѫбнитѣ *т* и *д*: ни на òда, ни на слàма 1, стỳдните òди 3 (но и: стỳдна вòда 73); што ти сам стàдо òдила 10; тòі (=твой) брàтец 1; оторѝ ми 1; затòрена 4; на дòруве 1. — Срв.: іòска вм. вòіска 15, съ начално *і* намѣсто изпадналото *в*.

Обратно: *в* се е развило предъ *у* въ началото на думата удари: кoі шта водàри нишіàну 5; бодѝн ни водрѝ нишіàну 5 (по-долу обаче и: одàри).

мл вм. *вн* се явява въ думата млу̀че, млу̀ченце 6, *кл* вм. *дл* въ думата глѐги (пу̀сти глѐги чiумба̀с 8).

д вм. *жд* въ многократни глаголи, по аналогия на простата глаголна основа: да ни изва̀дiаш 6.

Срѣща се и *к′* вм. *шт* въ думата кѐрка 14 и 5, а особено въ формата ке (ни ке во̀да 10) или ки при бѫдеще време вмѣсто редовното шта, все по влияние отъ по-западнитѣ говори.

Срещу обикновената и познатата на повечето български говори промѣна на *хв* въ *ф* (фа̀тиха 4, фърлiаха 15), срѣща се и замѣна на *ф* (отъ *в* предъ безвучна съгласна) съ *х*: охчѐрiу, охчѐрiу 7, нема̀ да похто̀ри 14.

ц се е развило въ суф. -цки, -цка, -цко отъ стб. суф. -ьскъ, когато предъ него е стояла зѫбна съгласна *т* или *д*, следъ изпадането на междинния *ь* въ отворена сричка: белогра̀цки 4 (отъ: бѣлоградьскъи). Отъ такива случаи суф. -цки се е разпространилъ редовно вм. -ски: зингѝнцки кѐрки отбра̀ни 5, будимцкѝте маа̀зи 6, две заго̀рцки гаiди 7, гору̀цки дiавулiу 7, на Сiа̀рцка каза̀ 9, на ца̀рцка капѝе ib., по Сулу̀нцко широ̀ко по̀лiа 11. Но: Докатѝнска зѐме 17.

Ударение.

Позната е особеностьта на родопскитѣ говори, която тѣ сподѣлятъ съ срѣдногорскитѣ и тѣмъ съседнитѣ отъ западъ говори, да мѣстятъ ударението върху първата сричка на думата, когато последната е образувана съ представка. Тоя отметъ на ударението върху първата сричка на префигиранитѣ думи е повлѣкълъ подире си сѫщо подобенъ отметъ и въ думи безъ префикси. Примѣри отъ единия и отъ другия родъ имаме достатъчно въ обнародванитѣ тукъ пѣсни, въ които ударението обикновено доста точно е отбелязано. Напр.: тѐбе да си по̀лiубе 1 (но: полiу̀бил ib., та ма полiу̀би ib.), iа шта та прѐоче 8, за̀палиха̀ гу 4, на̀прати ги 10, за̀градила 14 и под.;—ро̀са 4, пла̀нина 3, на пла̀нина 11, пѝi си во̀да, гла̀ва ти отнѐсло 10, Света̀ го̀ра 4, прис дѐвiат го̀ри зиле́ни 16, да хи рѐка 15, реч шта ти рѐка 17, три дни и три нъшти 17 и пр. Най-чести сѫ тия случаи въ повелителнитѣ форми, особено въ пѣснитѣ отъ с. Горно Броди: по̀тстелѝ си 1, ѝзлези отвън оторѝ ми 1, за̀палѝте 4, iа по̀даi си до дѐсната ръка 10, по̀стоi три дни врѐмiа 12, и т. н. (инакъ: позлатѐна 1, прика̀чи са нѐхин дѐвер ib., запира̀лки ib., зато̀рена заклі̀ючена 4 и мн. др.). При повелителнитѣ форми и въ случаи безъ представка обикновено се явява ударение върху първата сричка: пѝши ма, вòіче, пѝши ма 6, сѐди си, млу̀че, сѐди си 6, брàните 12 и т. н. По тоя именно отметъ на ударението върху първата сричка говорътъ на с. Горно Броди се схожда напълно съ говора на с. Търлисъ и говоритѣ въ Неврокопско.

Въ сѫщия говоръ обаче се явява и вторично ударение, покрай главното, въ многосрични думи, особено когато подиръ тѣхъ следватъ енклитични думици. До сега се знаеше за сѫществуването на такава една особеность въ Разложкия говоръ отъ студията на Д. Молеровъ, Вторично ударение въ Разложкия говоръ, въ Известия на Слав. семинаръ въ София кн. I, 1905, гдето на стр. 178 и сл. сѫ изброени подробно условията, при които се явява. Молеровъ допуска, че такова ударение сѫществува и въ съседния на Разлога отъ западъ Горнoджумайски говоръ, както и въ т. н. дервентски села въ Неврокопско (Обѝдимъ, Кримѐнъ, Осенòво и Госту̀нь), а тъй сѫщо и въ Мелнишко. За Горноджумайския говоръ предположението на Молеровъ косвено се опровергa отъ студията на Хр. П. Стоиловъ за ударението въ сѫщия говоръ (пакъ тамъ, стр. 183 и след.). За говоритѣ въ Неврокопско и пò на югъ къмъ Мелнишко това явление оставаше обаче още непотвърдено. Отъ обнародванитѣ тукъ пѣсни, въ които отбелязването на едно второ ударение въ многосричнитѣ думи, особено въ съчетание съ енклитични думици, не може да се отдаде единствено на влияние на грѫцката графика, се вижда че бележката на Молерова е права, и че това явление е напълно обикновено въ говора на с. Горно Броди и околнитѣ сѣрски села: зàпалѝте кàндилàта срѐбаріàни 4, кладохà гу на біал кàмен, зàпалихà го като свѐшта ib., нѝшту нѝ ми думиліава, мила мѝ а біала Рàда, нѐхинàта рàвна снàга ib., двàестѐ и пѐт годѝни 6, и пр. Въ много случаи е отбелязано само вторичното ударение, вмѣсто и двѣтѣ: кладохà гу 4, извадихà гу ib., езерòто 8, полѐ попрашѝла ib., роднинѝте 9, припливàли гу двѐстіа свàта 16, Стоіанувòто 5 (2 пѫти) и пр. Когато подиръ думата следватъ повече енклитични думици, това ударение се пренася върху една отъ тѣхъ: ижених сѝ ги за църнузѐменки 6; мила мѝ а біала Рàда 4.

Форми.

Членъ.

Въпрѣки че въ езика на народнитѣ пѣсни членнитѣ форми сж изобщо по-рѣдко употрѣбителни, все пакъ имаме достатъчно примѣри за да сждимъ за характера на говора въ севернитѣ сѣрски села въ това отношение.

При мжжкия родъ ед. число мѣстоименниятъ елементъ е съвсемъ изчезналъ. При твърдитѣ основи се явява *-а:* приз доварà 1; пу сокàка 18, прес средѝ кърста 18, дори: видѐ са нѐгова кàмен каде пàдна 18. Въ това отношение говорътъ на с. Горно Броди се напълно схожда съ мървашкитѣ говори въ Неврокопско. Но не рѣдко се явява и членна форма на *-о* (редуцирано : *-у*), подъ влиянието на съседнитѣ отъ западъ македонски говори: бодѝн ни вòдри нишіану 4, тỳрите пърстен на бòку 5, да бѝди на башибѐго катържѝа 9, да направи два баріàка, едѝн зилѐн, дрỳгиа цървѐн: зилѐнио на тỳрците, цървѐнио на христіàніате 15, да си зѐмем баіріàко 15.

При мекитѣ основи се явява *-іа:* на тіаліàліа вилѝ, говòри 14, на кòніа си говòри 17, іа кòніа му отговàріа іb. и пр. Сжщо, вследствие на прегласъ, и *-е:* извадихà гу удвън от манастѝре 4, коі щте прокàра пърстене 5, пòтстелѝ си на хамбàре, на миндѐре 1, флѐзе гòре на пòтоне 1, да не ти грòзем аскѐре 3, фрет сòе хми и роднѝните 9 и под.

Известно е, че употрѣбата на членната форма на *-а* или *'а* за мжжкия родъ се е улеснила и отъ смѣсването ѝ съ родително-винителната форма при имената отъ мжжки родъ на одушевени предмети. Въ езика на народнитѣ пѣсни се е отишло още по-далечъ въ това отношение, като родително-винителната форма, обобщена и за имена на неодушевени предмети, въ съчетание съ опредѣление подъ сжщата форма, се употрѣбя и въ именителенъ падежъ, безъ да се чувствува като членувана, а въ нѣкои случаи се схваща дори като име отъ женски родъ, та приема и опредѣления въ сжщия родъ. За всичко това има достатъчно примѣри и въ нашитѣ пѣсни: шѐтба шѐта кòніа пехлевàна 10, та си іàхна кòніа пехлевàна 10; прис Солỳніа грàда 11; зàградил*а* кралìа Костандѝна, изградѝл*а* църква ветровѝта 14, как гу виде кра̀ліа Костандѝна 14; станѝ искараі бързата ко̀ніа 17; шта си іа̀хна бързата ко̀ніа 17; да вечѐре су̀ха ліаба и вѝно цървѐну 18 и пр.

При женския и срѣдния родъ и въ множ. число членнитѣ форми сѫ обикновенитѣ. Само при мекитѣ основи на женския родъ се явява предъ члена *е* отъ *´ѫ* на им.-вин. падежъ като последица отъ срѣднобългарската замѣна на посовкитѣ. Така: земѐта 18; малко̀то 4, по̀ртите 1, роднинѝте 9, кандила̀та 4 и пр.

Падежни остатъци.

По езикъ българскитѣ народни пѣсни изобщо се отличаватъ отъ приказната проза между друго и по това, че спазватъ повече остатъци отъ старитѣ падежни форми дори въ говори, въ които, освенъ при наречията, нѣма никакви други следи отъ старото именно склонение. Причината на тая сравнително по-голѣма архаичность въ езика на народната поезия се обуславя отъ необходимостьта на стиха да спази първоначалния си размѣръ, който способствува за задържането на нѣкои по-стари изрази и който въ случая, при замѣната на една стара падежна форма съ аналитиченъ изказъ (предлогъ + общъ падежъ), би билъ сѫществено нарушенъ. Тая е причината и за широката употрѣба на родително-винителната форма при имена отъ мѫжки родъ, *о*-основи, и като именителна, за което се каза по-горе.

Все по тая причина се е задържала и старата форма за дателенъ падежъ при имена както отъ мѫжки, така и отъ женски родъ. Въ обнародванитѣ тукъ пѣсни се вижда, че въ тѣхния говоръ и тая стара падежна форма е изчезнала, като е замѣстена отъ общата форма за косвенъ падежъ, но все още безъ предлогъ: тоі си Стоіан*а* (вм. Стоіану, или на Стоіана) говòри 6, ка шта̀ маік*а* (вм. маіки) ка̀же, ага̀ си ма пѝта 7, іа шта та прѐоче, ка̀к да ма̀ік*а* ка̀жеш 7.

Срещу това звателниятъ падежъ е въ широка употрѣба, както изобщо въ народнитѣ пѣсни: бра̀те Стоіа̀не 1, мар Калѝну, първо ліу̀бу 1, Тодо̀ро, Тодо̀ро, гору̀цки діа̀воліу 7, іу̀ду, ста̀ра ма̀іку 8, Елѐнке мо̀ме 2, оі ти о̀фцу штирѝца 11, моі побра̀тиме 17 (срв.: а бре Ма̀рко, моі побра̀тим 17) и пр. и пр. Особено честа е звателната форма на -іу (-іо) при мекитѣ основи м. и ж. р., минала и въ заети думи: дѐверіу, мѝли дѐвеліу 1; охчѐріу, охчѐріу, сѝн зилѐн гаітàніу 8; Загòріу, Загòріу, мѝла нàшіа зѐме 7; діаволіу 7; оі ти, кòніо пехлевàна 10; оі ти, Мàрко, моі господàріо 10; оі тіаліàліу, мòі побрàтиме 14; а бре кòніу, бързa кòніу, Мàркоф другàріо 17 и мн. др.

Звателни форми съ прибавка на частицата -ле: оі Бòже-ле, мѝли Бòже 4; вỳіче-ле, вỳіче Стоіàне 6; сѫщо: мà-ле (оі мàле, мѝличка мàле 14), покрай: мàіку 8. Любопитна е отъ сѫщата дума формата мàіо: мàіу, мѝла мàіу 7.

Следи отъ стари падежни форми се срѣщатъ въ нѣкои наречия. Така, отъ родит. падежъ: от спрòтива Дỳнава 10 (покрай: òтспротив ib.). Отъ мѣстенъ падежъ: фаф сридѐ Дỳнаф 10, до сридѐ Дỳнаф ib. Отъ творителния падежъ: сѝчки ми са чіỳдум чіỳдет 4, фчѐра ỳтрум 17.

Множествено число.

Остатъци отъ стари форми за множ. число именителенъ падежъ сѫ: двòри (на кадѝови двòри 12, до сридѐ двòри 16), нòги (сос нòги стаптàл 10, да ми стàне на нòги 11 и пр.), и пр.. Срещу това, окончанието *е* въ рòбе 9, кòне (бързите кòне 18), боздогàне 17, чіубàне 3, калỳгере, агỳмене 4, билѝук хаідỳте 3, арнауте 11, дрѐбни кліỳче 4 и под. се дължи на аналогията съ събирателнитѣ форми като люде 1, на която сѫ се подали дори и имена съ окочание -ове въ множ. ч., та приематъ члена за срѣденъ родъ ед. число: мостовето (да исичѐм мостовето 16). Формата за множ. число брàте 7 (вм. брàтіа) се дължи очевидно на поменатия по-горе преглась на *'а* въ *е*, на който се дължи и окончанието *е* като замѣстникъ на именит.-винит. окончание, двойствено число, въ думата: синжѝре (три синжѝре рòбе 9).

По аналогия на имен.-винит. форма за множествено число при *о*-основи срѣденъ родъ е образувана формата рàма (на рамà му стъпи 8).

Думата реч е схваната като име отъ мѫжки родъ, поради което се явява и форма за множ. число: рѐчовіа (да хи рѐка два рѐчовіа 15; ед. ч.: реч 17). — Отъ овѐн мн. ч. се явява форма овнòви 11.

Мѣстоимения.

Нѣкои особени мѣстоименни форми сѫщо показватъ ясно принадлежностьта на говора на с. Горно Броди къмъ родопската група.

При личното мѣстоимение за имен. пад. единств. число I лице имаме: іа (іа си фліа̀зух 1), іас (іас да ти (=тѧ) глѐдам, іас да сажѐлам) и дори *ас* (и ти іуна̀к, и ас іуна̀к 18). Съкращенията мен и теп, покрай мене, тебе, за 1 и 2 л., дат. п., не сѫ нищо необикновено. При 3 лице обаче имаме сѫщо съкратена родит.-винителна форма — нек вм. него: та на нѐк си отгово̀ри 1, Стоіан и нѐк е пѝсал 6, пот нѐк 17 и пр. (но и. нѐгу гу лѐли ліўліаха 13).

За дателенъ падежъ ед. ч. женски родъ се явява форма *хи*: Іова̀н си *хи* зборо̀ва 1, іўди *хи* віаліът, гово̀ріат 13 и т. н. Въ винителенъ падежъ пъкъ формата *е* застѫпя ѧ вм. ѭ следъ замѣната на носовкитѣ: де *е* тиштѝ на куліану 4 и под.

За множ. дат. падежъ се явява изобщо форма хми: та хми велѝ, отгово̀ри 4, пак хми рѐчіа Ма̀рко до̀бар іуна̀к 10 и пр.

Споредъ мѣстоименнитѣ форми *хи* и *хми* явява се *х* и въ притежателното мѣстоимение нѐхин, което често се срѣща: нѐхин дѐвер 1, нѐхина̀та ра̀вна сна̀га 4 и пр.

При показателнитѣ мѣстоимения виждаме особената родопска форма тузѝ за срѣдния родъ: тузѝ Іова̀н рѐче ни отрѐче 1, тузѝ ли са ни сѐштатіа 4 и пр. Покрай нея обаче все въ сѫщото значение (това) се явява и ве: вѐ е от Бо̀га грехута̀ 1, вѐ си е млòгу грехота̀ 1. Последното ще да представя овоѥ, съ изпустнато начално *о*, като въ формата нези (при нѐзи го̀ри зилѐни, при нѐзи о̀ди стодѐни 5), което ще е станало подъ влияние на тѐзи (по тѐзи глѐги пътища 11). Все въ сѫщото значение намираме и тоі (стб. то-ѥ): Стоіануво̀ту... млўченце, то̀і си са вѐрну мо̀леше 6. Подобно тоі намираме и за множествено число: погледаі си на зингйи, да ни ти стіа̀гат то̀і 18. За женски родъ единств. число се явява показателна форма та: да бе бра̀ла іуда..., та бѐше сабра̀ла 8. Личното мѣстоимение ж. р. е тіа и тиіа̀: тіа бѐшіа като те́біа 17, та си флѐзе тиіа̀ фнѐтре 1 и пр.

Отъ въпросителнитѣ мѣстоимения се срѣща характерното за родопскитѣ говори котри (стб. кътори): кутро̀ зова̀т дѐте Дукатѝнче 18. Любопитно е, че тая форма за срѣдния родъ се употрѣбя общо и за тритѣ рода: котро̀ (=кой) чіу̀ка, котро̀ хло̀па 1.

Вмѣсто кому се намира и съкратена форма ком, споредъ мен и теп, ако въ случая крайното *-у* не е изчезнало вследствие на контракция съ началния вокалъ на следходната дума: ко̀м оста̀веш жіан Калѝна 1.

При числителнитѣ имена сѫ за отбелязване формитѣ адѝн и адъ̀н, ж. р. адна и пр. (покрай един): адѝн друк си зборо̀ваха 4, сас адъ̀н шта си ѝда 7, адна̀ кѝле 4 и пр. Сетне: два̀наѐсте (два̀наѐсте арабѝ 6), два̀есте и пет 6, читрѝесте 4 (и: читрѝасте 4) и под.. Остатъкъ отъ род. п. мн. ч.: шіастіа̀х спа̀ли, шіастіа̀х бу̀дни 17.

Глаголи.

Принадлежностьта на нашитѣ текстове по езикъ поспециално къмъ мървашкитѣ говори отъ родопската група се вижда и отъ това, че въ тѣхъ се спазва въ 1 л. на сегашното време повече старото окончание на *-а* (да ѝда 14, хала̀л ни ти чѝна 14, да хи рѐка 15 и под.), вмѣсто което подиръ палатална съгласна се явява *е* (стб. ѭ), явна следа отъ срѣднобългарската замѣна на носовкитѣ, па и подъ влияние на *е-* отъ -етъ въ 3 л. мн. ч. при глаголи, които сѫ образували тая форма още въ старобългарския езикъ правилно на -ѫтъ: лувѐт 1, оста̀вет 3. Така: тѐбе да си поліу̀бе 1, тѐбе да си вѝде 1, фліа̀зух фнѐтре да е вѝде, да хи вѝде біалу лѝку 1; іа шта та прѐоче 7 (сир. приуча) и пр. Сѫщо 3 л. мн. ч.: да си ми пѝет стари чіуба̀не, што по го̀ра хо̀дет 3, баш харамѝе да бѝдет... мла̀ди іуна̀ци да губіет, ста̀рите ліу̀де да трѐпат, мла̀ди невіасти да плѐнет 5 и пр. Покрай това обаче срѣща се единъ пѫть въ 1 л. ед. ч. при тия глаголи и форма на *-м*: іа утза̀т по аскѐр шта върве да ни ти гро̀зем аскѐре 6 (2 л. грозѝш ib.).

Въ 1 л. множ. число много е често при тия глаголи окончанието -ме, покрай което се срѣща и *-м*: кога си замѝнеме 11, бра̀ните да отбра̀ниме іа̀гне сога̀ріа 11, ха̀т да одарѝме 17 (но и: ха̀т да ода̀рим ib.), да пуходѝме 18 и пр. (споредъ: цалѝваме, фърлеме, хрѝпаме и под.); — ха̀т да ѝдем да вѝдим 14, да си зѐмем баіріа̀ко 15, да си ѝдем до біал Ду̀наф, да исичѐм мостовето 16, и пр.

При спомагателния глаголъ въ 1 л. се употрѣбя обикновената форма сам, въ 3 л. мн. ч. са. Въ 3 л. ед. ч. пъкъ се срѣща често, поради смѣсването на неударено *е* съ неударено *а* въ говора на пѣснитѣ, сѫщо *а* вм. *е*: мила мѝ *а* біала Ра̀да 4; чи *а* Бу̀дима зато̀рена 6 и пр. Срѣща се и глаголътъ биде вм. бѫде: тіа шта ми бѝде воіво̀да 5, баш х̣арамѝе да бѝдет ib.

Обикнати сѫ глаголни форми въ сегашно време на -овам (отъ старата инф. основа на -ова-, срв. стб. коупова-ти, сег. вр. коупоуѭ): почѝновам, замино̀вам, помино̀вам, попѝтовам 15, зборо̀ва 1 и пр.

При повелителната форма, както и въ останалитѣ родопски говори, се задържа старото *и* вмѣсто *е* въ 2 л. множ. число, като се пренася и въ глаголитѣ, които образуватъ тия форми съ -ѣ: бра̀ните да отбра̀ниме 11, за̀палѝте кандила̀та 4, тъкните вас килѝе 4, ту̀рите нишіа̀н на ка̀мен 5, пу̀сните си іа̀гне сога̀ріа 11; — о̀пземѝте си 6. Ударението при това пада върху първата сричка, както и въ 2 л. ед. ч.: сѐди 1, върни са ib., флѐзи фнѐтре, по̀тстелѝ си 1, и си кла̀ди вазглавнѝца, и са по̀кри с цървѐн атла̀с 1, ѝзлези отвън, оторѝ ми 1; сѐди ми, млу̀че, сѐди ми 6, по̀даі си 10, по̀стоі три дни врѐміа 11 и пр.

Срѣща се 2 л. ед. ч. по̀глеш (по̀глеш іа̀сното слънце 17), образувано споредъ виш (= виждь).

Повелителна форма съ употрѣбя въ съчетание съ немо̀і (недей) и со̀са (стига — отъ грѫцки): немо̀і цалѝваіте мо̀іа дѐсна рѫка 10, немо̀і врѐви, немо̀і ду̀маі 18; со̀са іа̀ште и ми пѝіте 16.

Началото на тая употрѣба трѣбва да се търси въ единств. число, гдето първоначално следъ глагола се е употрѣбялъ инфинитивъ, чиято съкратена форма и до днесъ сѫществува: недей ходи, недейте ходи, недей (недейте) плака и пр. При глаголитѣ съ основа на -*и* е могла тя лесно да се схване въ един. число като повелителна, вследствие на съвпадежа си съ нея (срв. сѐди, ліубе, немо̀і ходѝ 1), та да се съвдаде изобщо конструкция съ повел. форма вмѣсто инфинитивъ и въ множеств. число, както се вижда отъ изброенитѣ примѣри.

Формата за бѫдеще време се образува съ шта, безъ огледъ къмъ лице и число: шта ти понѝкне зилѐна тріа̀ва, шта са напасат рỳди іàгнета 3; шта нàідете стар калỳгер 4; кòі шта водàри нишіàну, тòі шта ми бѝде воівòда 5; іа утзат по аскѐр шта върве 6 и пр. Покрай отбелязаната форма върве, срѣща се отъ сжщия глаголъ по-често форма навървe (навървѝ Марко напрѐш, и тòі пу нѐк 18 и пр.), съ значение „тръгна“. Сжщиятъ производенъ глаголъ се срѣща и въ Неврокопско, и проф. Милетичъ, Два български ржкописа и пр. 80, като взема предъ видъ и образувания по сжщия начинъ глаголъ накажа вм. кажа, изказва мнение, че тѣ сж произлѣзли отъ случаи, когато при бждеще време е употребено, следъ шта, по гръцко влияние, на (нгр. *νὰ* отъ съюза *ἵνα*) вм. да. За подкрепа той привежда два примера изъ Търлиското евангелие: пу чỳжде ни штѐ на варвѐт (= да вървятъ), и: коіа кога дòіде шта на кàже (=да каже) на сфѐта за грѐшка и прàвина. Въ тия два примѣра обаче имаме все сжщитѣ глаголи навървѐт и накàже, защото смисълътъ на първото изречение е: по чужди не ще тръгнатъ (а не: да вървятъ), и на второто: коя когато дойде ще каже (разправи) на свѣта и пр. Вънъ отъ това, не само въ тоя говоръ, но и инакъ въ българския езикъ гръцкиятъ съюзъ *νὰ* не сжществува като словарна заемка. Очевидно е, че произходътъ и на двете форми е чисто домашенъ, по типове като надигна се (отъ дигна), въ смисълъ: започна да се дигамъ, нагуркамъ се (тръгна), наканя се или нарека (отъ река), находя се и под. Въ българския езикъ и безъ това сжществува глаголътъ накажа въ смисълъ: кажа (казвамъ) много, напр.: наказахъ му та да помни, и пр.

Покрай съ шта, срѣща се бждеще време и съ ке (или: ки), пренесено отъ по-западнитѣ говори: ке влìàзиш 18, кòі ки Дỳнаф да приплѝва 16 и пр

Отъ аористнитѣ форми заслужаватъ отбелязване познатитѣ и отъ другитѣ източнобългарски говори форми съ *-г-* на глаголитѣ съ коренъ -лѣз-: сліàгох 17, слѐгоха ib., флѐгоха ib. (покрай: слѐзоха 10, изліàзоха 3, срв. и сег. вр.: изліàзат 12). Съответни причастни форми: излѐгла (излѐгла е кадѝица 12, и пр.) но и: изліàла (ут как та сме дувѐле . . . ни си изліàла 1), сліàла, срв. сег. вр. изліàва (от остà хи сѝн плàмен изліàва 11). — Сетне: òідох (тòлко òідох и обѝдох 17), по влияние отъ западъ, на което могатъ да се отдадатъ и две причастни форми на *-т* и *-н*: што ми біàха парѝ напълнети 6; покрѝено 10.

По-рѣдки и чужди думи.

Въ словарно отношение пѣснитѣ съдържатъ доста старински думи и форми, а сжщо и чужди (турски и гръцки), поради близостьта на тия български селища съ турския и гръцки елементъ въ Сѣрско и Бѣломорското крайбрѣжие.

Агà когато: агà му клàдат ѝмето на дѐтето 9; как да мàйка кàжеш, агà си та пѝта 7; агà ки ѝдем за ніавіàста 15.

Агỳмен (гр.) игуменъ: стар калỳгер, стар агỳмен 4.

Адѐт (тур.) обичай: на сѐло Фрàштене ѝма адѐт 9.

Амà (тур.) но: іàс сам пò стар, амà ти си пò іунàк 18.

Арабà (тур.) кола: сѐдем арабѝ алтъне 5.

Аршà (тур.) редомъ: сеімѐне аршà стоіаха 5.

Аскѐр (тур.) войска: да не ти грòзем аскѐре 6.

Атлàс (тур.): пòтстелѝ си зилѐн атлàс 1.

Баіріàк, баріàк (тур.) знаме: да си зѐмем баіріàко 15, два баріàка 15.

Бакшѝш (тур.) подаръкъ: ти іàгне согàріа да ми ни дàваш бакшѝш да зѐмат 11.

Балтѝа (тур.) брадва: да нòси 12 окѝ балтѝа 9.

Бане кжпя: фаф блàго ма мліàко баниха 12.

Барабàр (тур.) равно: сас барабàр мàіка 11.

Башибѐг (тур.) главенъ бей: на башибѐго катържѝа 9.

Бѐгов (отъ тур. бег—бей): на башибѐго катържѝа с пет мỳлета — пет бѐгови, две нѐгуви 9.

Бѝда бжда: тòй шта ми бѝде воівòда 5; да бѝди на башибѐго катържѝа 9.

Бизàла доила: халàл ни ти чѝна, што та сам бизàла до де́віат годѝни 14.

Биліỳк (тур.) чета: биліỳк хаідỳте 3; девѐт биліỳка 3.

Бисіѐр: парѝ да збѝраш . . . бисіѐр марѝ да кỳпиш 2.

Бисрѝца съ бистра вода: шта ти протечѐ чѐшма бисрѝца ду стỳдна вòда 3.

Біалутѝкленка (образувано отъ біàл и тикла плоча) ижених сѝ ги за църнузѐменки, за біалутѝкленки 7.

Блàго мліàко прѣсно млѣко: фаф блàго ма мліàко: баниха 14.

Блогослàвет благославятъ: блогослàвет дѐтето на трепѐзата 9; и такà го блогослàвет ib.

Бодѝн никой: сѝчки ми нàрет фърліаха, бодѝн ни вòдри нишіану 5; бодѝн ни гỳ е прукàрал 5.

Боздога̀н (тур.) видъ оржжие, топузъ: хат да ода̀риме лѐки боздога̀не 17.

Бок: ту̀рите пърстен на бо̀ку 5.

Бране пазя: бра̀ните да отбра̀ниме іа̀гне сога̀ріа 11.

Бра̀тец по-малъкъ братъ: нѐгов бра̀тец, бра̀тец Стоіа̀н 1.

Бу̀лка (отъ тур. бу̀ла) невѣста: кадѝица, мла̀да бу̀лка 12.

Ва̀раі (повикъ): бре ва̀раі, ва̀раі 11.

Вършило връхъ: извишѝха Сто̀інинка на іу̀динцки вършила̀ 13.

Васедлае: ста̀ни искараі бързата ко̀ніа, хем го искараі и го васедлаі 17; и го васедла̀ ib.

Веле казвамъ: на планина̀ си велѝ, гово̀ри 3; на Тодо̀ра велѝ 6.

Вѝти (съкр. от кралевити): ва̀раі, ва̀раі, бра̀те вѝти Ма̀рко 17; та се иска̀ра вѝти Ма̀рку ку̀лак са̀бе 18; вѝти Ма̀рку гу трески тресът 18.

Віатровѝт на вѣтъръ: изградѝла църква віатровѝта 14 (сжщо: ветровѝта ib.).

Врѐва дума: има врѐва да му врѐве 18.

Врѐве кажа: има врѐва да му врѐве 18.

Вред на̀рет: пълніаіте пу̀шки фрѐт на̀рет 5.

Гарезе (отъ тур. гараз, гарез) намразя: пак е (=Ѭ) дрожѝна гарезѝ 5.

Гизда̀ф красивъ: што си то̀лко х̀ран, ха̀ран и гизда̀ф 12.

Гіозѐл (тур.) хубавъ: гіозѐл Вѝда 17.

Гіомрукшиа (тур.) митничари: гіомру̀кшиа да си броіат до дрѐбни іа̀ганци 11.

Глѐги дълги: пу̀сти глѐги чіумба̀с 8; по тѐзи гле́ги пътишта 11.

Гро̀бнина гробъ: хич гро̀бнина да нѐмаш 18; та затува̀ и Ма̀рку ду днес денѐ гро̀бнина нѐма 18.

Далѐко: твърдіа мо̀шне на далѐко 16.

Дѐка где: дѐка сидѝ Гросда̀на 15.

Деликанлѝа (тур.) лудо-младо: сабра̀л бе, Стоіа̀н, побра̀л бе на о̀тбор деликанлѝа 6.

Дѐтенце: на̀ни ми, на̀ни, дѐтенціа 13.

Дечѝнки дечица: та си на̀іде малѝнки дечѝнки 18.

Динѝца деница: звіа̀здо ле, звіа̀здо динѝце 18.

Діа̀лан: нѝто сам от сѐміа никна̀л, нѝто от Бо̀га падна̀л, нѝто от злата̀ріа златѐн, нѝто от дулгѐріа діа̀лан 12.

До̀бар ден праздникъ: на до̀бар ден, на Вилѝкден 12.

Дова̀к (тур.) було: на плешти хи мисичѝна, на дова̀к дрѐбни звѐзди 16.

Дова̀р (тур.): прика̀чи са . . .приз дова̀ра 1.
Досіа̀ до сега: досіа̀ бѐшіа кра̀ліа Костандѝна, отсіа̀ ки е ма̀линку дѐте 14.
Дръжѐніа държане: ѝмаі грѝжіа за тòе дръжѐніа 10.
Дулгѐрин (тур.) зидарь: дулгѐріа ли та діа̀лаха 12.
Еднъш: еднъш зама̀хна 14.
Ѐла ала (гр.): па ште ти рѐка, ти ѐла на Ма̀рко да ни ка̀жеш 17.
Ѐмна: кòі ки ми са ѐмне и наѐмне 14.
Жіал и жел: Енгелѝна е е жіал нажіалѝло 17; илѝ та е жел за ма̀іка 13.
Жіан (отъ тур. джан душа): жіан Калѝна.
За̀градил почналъ да гради: за̀градила кра̀ліа Констандѝна, изградѝла цържва ветровѝта 14.
Запира̀лка: ма̀ли пòрти железіа̀ни, запира̀лки сребаріа̀ни 1.
Зингѝи (тур. узенги), стремена: погледа̀і си на зингѝи, да ни ти стіа̀гат тòі 18.
Зингѝнски (отъ тур. зенгин) богатски: зингѝнски кѐрки отбра̀ни 5.
Злате, златѐн: злата̀ріа ли та златіа̀ха 12; нѝто от злата̀ріа златѐн 12.
Зло опасно: та го обòде на злò міа̀сто, на сърцѐто 17.
Изва̀ди обягни: дѐ си му изва̀де òфца штирѝца іа̀гне сога̀ре 11.
Извишѝха дигнаха: извишѝха Стòінинка на іу̀динцки вършила̀ 13.
Излѐгла: излѐгла е кадѝица 12.
Изліа̀вам: от оста̀ хи син пла̀мен изліа̀ва 11.
Исподробе: исподробѝха си дѐвіат тоіа̀ги 11.
Іа̀ганце: дрѐбни іа̀ганци 11.
Іаі ето: іа̀і гу там 18.
Іа̀хам: іа̀хаше на бърза кòніа 17.
Іахна: кòніа да си іа̀хне 17.
Іу̀да: оі іу̀ди, самовѝли 13.
Іу̀динцки: на іу̀динцки вършила̀ 13.
Іудувѝто пълно съ юди: чи е езерòто мòшну іудувѝту и е помòрлиу 8.
Іуна̀сто юначество: и съ ока̀за іона̀стуту 6.
Каза̀ (тур.) околия: Сіа̀рцка каза̀ 9.
Кадѝица жена на кадия (тур.—сѫдия): излѐгла е кадѝица, кадѝица мла̀да бу̀лка 12.
Кадѝов (отъ кадия—тур. — сѫдия): на кадѝови двòри 12.

ДАРЪ
отъ
МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

Калдърмѝ (тур.): калдърмѝ мо са сребарѐни 18.

Каліа̀ (тур.) крепость: чѝ а Бу̀дима зато̀рена и си ѝма каліа̀ висо̀ка 6; да са ка̀чи прис каліа̀та 6.

Калѐсал (гр.) поканилъ: калѐсал біа... двѐстіа сва̀та 16.

Калпа̀к (тур.) кожена шапка: но̀сіаше саму̀р калпа̀к, 'и калпа̀ка му като то̀іа (= твоя) 17.

Калтіа̀та (гр.) кумъ, кръстникъ: и калѐсал калтіа̀тата, калтіа̀тата хаідутбашіа̀ 16.

Ка̀мен: кладоха̀ гу на біа̀л ка̀мен 4; ту̀рите нишіа̀н на ка̀мен 5; седемдіасіът окѝ ка̀мен, ка̀мен мѐрмерлѝа 14; на біал ка̀мен почѝновам 15.

Камшѝк (тур.) бичъ: та̀ го ода̀ри дѐвіат камшѝка 10.

Канлѝ (тур.) кръвникъ: канлѝ Ду̀ка 17.

Капѝе (тур.) врата: да у̀мри на ца̀рцка капѝе 9.

Каркѐл халка на врата: ма̀ли по̀рти железіа̀ни, запира̀лки-сребаріа̀ни, каркѐлете мала̀міани 1.

Касаба̀ (тур.) градъ: утѝдоха фаф касаба̀ Докатѝнска, та са побра̀тили 18.

Ката (гр.) всѣки, пѫти: ката годѝна 3; сѐдем ка̀та е по̀ іуна̀к от тѐбе 18.

Катържѝа (тур.) пазачъ на катъри: да бѝди а башибѐго катържѝа с пет му̀лета 9.

Кахъ̀р (тур.) грижа: за това̀ ли тѝ кахъ̀р береш 3.

Кердо̀сам (гр.) спечеля: та̀м да си кердо̀сат 9.

Кѐрка дъщеря: то̀і ки зѐміа кра̀ліовата кѐрка 14; зингѝнцки кѐрки отбра̀ни 5.

Кехаіа̀ (тур.) глава на овчари: Пѐіо кехаіа̀ ѝма сѐдем стотини овно̀ви 11.

Кѝле (гр.) калугерска стая, килия: тъкните вєс килѝе, нис кѝлета 4.

килѝе, шта на̀ідете една кѝле зато̀рена 4; фліа̀зуха фаф

Кинѝсаха (гр.) тръгнаха: кинисаха, отѝдоха 16.

Кла̀дам турямъ, поставямъ: и си кла̀ди вазглавнѝца 1; кладоха̀ гу на біа̀л ка̀мен 4; на тифтѐр кла̀де 6; ага̀ му клѐдат ѝмето на дѐтето 8; на о̀ган кла̀доха 6.

Кога̀ когато: кога̀ вѝно ти да пѝеш 17.

Кона̀к (тур.) престой, дворецъ: та отѝде три кона̀ка міа̀сто 14; пашіо̀ф кона̀к 11.

Коншѝе (тур.) съседи: коншѝе са припѝраха 1.

Кортолѝсах (тур.) спасихъ: іа̀ си кортолѝсах іа̀гне сога̀ріа 11.

Кра̀лштина: как гу вѝде кра̀ліа Костандѝна та си ста̀на от кра̀лштината 14.

Кула̀к (тур.), кулак сабе сабя съ перестъ чиренъ: та се иска̀ра вѝти Ма̀рку кула̀к са̀бе 18.

Кума̀т (гр.) кѫсъ: ліу̀ што са навѐде и на два кума̀те па̀дна 18.

Кутро̀ кой, кого: кутро̀ зова̀т дѐте Дукатѝнче 18.

Къ̀рс, чл. ф. кърста: дѐте Дукатѝнче гу і кърс пришті̀ палу 18; та си иска̀ра вѝти Ма̀рку кула̀к са̀бе, та гу ма̀хна прес сридѐ кърста 18.

Левѐн (тур. левент), юнакъ: Гѐрги, левѐн Гѐрги 8; тога̀ са разидѝ (=разяди) ливѐн Ма̀рко 17.

Лѝко лице: поліубѝл нѐхину біалу лѝку 1.

Лича̀т (=кличатъ) викатъ: три мла̀ди тіаліа̀ліа да ми лѝчат нис нѐви паза̀ріа 14.

Ліу само, ліу што веднага щомъ: ліу̀ што гу закла̀ и бо̀лан па̀дна 11; ни ма е жѐл за ма̀іка, ліу ма е жѐл за мо̀е мъшко дѐте 13.

Ло̀ван: ловъ: да ми лувѐт дрѐбна ло̀ван 1.

Ма: ма̀іо, мѝла ма̀іо, ма ижених сѝ ги за църнузѐменки 7.

Ма̀лама ((гр.) злато: опземѝте си парѝ и ма̀ламу кої ко̀лку мо̀же да но̀си 6.

Мала̀міан златенъ: ма̀ли по̀рти железіа̀ни, запира̀лки сребаріа̀ни, каркѐлете мала̀міани 1.

Малду̀ше малодушие: от малду̀ше отгово̀ри 4.

Ма̀линко (умал. отъ: малко): оі дѐте, ма̀линку дѐте 14; та си на̀іде ма̀линки дечѝнки 18.

Ма̀личко (умал. отъ: малко): тѝ ми си о̀ште ма̀личку 6 (2 пѫти).

Мана̀л (гр.) голѣмъ свѣщникъ: за̀палите ка̀ндила̀та среба-ріа̀ни, мана̀лете мала̀міани 4.

Ма̀ндра (тур.) бачия: на пла̀нина на ма̀ндра 11.

Махму̀з (тур.) шипъ на чизма; и го бо̀дна до дѐвіат махму̀за 10.

Мѐрмерлѝа (тур.) мраморенъ: ка̀мен мѐрмерлѝа 14.

Мѝлинка (умал. отъ: мила): оі ма̀ле, оі мѝлинка ма̀ле 14.

Миндѐр (тур.): на хамба̀ре, на миндѐре 1.

Мла̀ка (=влака) поколѣние: то̀і и деца̀та му, и млакитѐ мо та̀м да си кердо̀сат 9.

Мо̀шно, мо̀шне силно, много: и мѝ са мо̀шно раслі̀ути 1; чи е езеро̀то мо̀шно іудувѝту 8; твърдіа мо̀шне на далѐко 16.

Му̀ле (лат.) мъска: катържѝа с пет му̀лета 9.

Навърве тръгна: та е Стоіан сас аскѐр навървѝл 6; навървѝ Ма̀рку напрѐш, и то̀і пу нѐк 18; навървѝха вас килѝе, нис килѝе 4.

Навърх отгоре на: та омріа̀ канлѝ Ду̀ка навърх Ма̀рка 17.

Наѐмна: ко̀і ки ми са ѐмне и наѐмне 14.

Нанадо̀л: о' тук нанадо̀л кат ке вліазиш 18.

Напрѐш напреди: от мѐни ти напрѐш 18; навървѝ дѐте Дукатѝнче напрѐш 18.

На̀ни: на̀ни ми, на̀ни, дѐтенціа 13.

На̀прате изпратя: на̀прати ги коі о (=от) де си а 10.

Нарѝчаха: негу гу лѐли ліу̀ліаха и гу и му (sic) нарѝчаха 13.

Нъш нощь: три дни и три нъшта 16; три дни и три нъшти 17.

Немо̀і недей: немо̀і ходи 1; немо̀і цалѝваіте мо̀іа дѐсна ръка 10; нимо̀і вреви, нимо̀і ду̀маі 18.

Нишіа̀н (тур.) знак: ту̀рите нишіа̀н на ка̀мен 5.

Нѝіде нигде: като тѐбіа нѝіде ни вѝдох 17.

Но̀ги крака: да ми ста̀не на но̀ги 11; сас но̀ги копа̀е 11.

Обзѐ взе, хвана: как си обзѐ ка̀мен мермерлѝа 14; іа̀гне сога̀ріа харѐсаха и ми о̀пзеха іа̀гне сога̀ріа 11; де обзѐл дѐте Дукатѝнче та фърлѝл 18.

Обѝда обходя: то̀лко о̀ідох и обѝдох 17.

О̀ідох ходихъ: то̀лко о̀ідох и обѝдох 17.

Ока̀ (тур.): седемдіасіа̀т окѝ ка̀мен 14.

Ока̀за прояви, показа: и си ока̀за іуна̀стуту 6.

Оти (гр.) защо: от' е пуліу̀бил 1; та мѝ е попленѝха, о̀ти ни са̀ на Стоіа̀на покла̀нехa 6.

Отбив лжчитба: да ми ни заколеш іа̀гне сога̀ріа на ма̀ндрата на о̀тбив 11.

Отбор: сабра̀л, бе, Стоіа̀н, побра̀л бе на о̀тбор деликанлѝа 6.

Отсіа̀ отъ сега: досіа̀ бѐшіа кра̀ліа Костандѝна, отсіа̀ ки е ма̀линку дѐте 14.

Отспротив отвждъ: та си хрѝпна о̀тспротив Ду̀нава 10.

Отспро̀тива отвждъ: като̀ глѐдам отспро̀тива Ду́нава 10.

Па̀дновам: дѐте Дукатѝнче ни па̀днова 18.

Паза̀р (тур.) градъ: да ми лѝчіат нис но̀ви паза̀ріа 14.

Пехлева̀н (тур.) борецъ: оі тѝ, ко̀ніо пехлева̀на 10.

Пѝса (гр.) катранъ: налìàха гу църна пѝса, църна смòла 4.

Плàкам плача: мар заштò плàкаш, Стàра плàнину 3; как да ни плàкам 3.

Плàмен: от остà хи син плàмен излìàва 11.

Плешти: на гръди хи ìàсно слънце, на плешти хи мисичѝна 16.

Плѝване плуване: нѐмаì грѝжìа за мòе плѝване 10.

Плѝвна плувна: та плѝвна нис бìал Дỳнаф 10.

Побратили са: та утѝдоха фаф касабà Докатѝнска, та са побрàтили 18.

Побрàтиме (обращение): от тìалìàлìу, моì побрàтиме 14.

Пòгон (мѣрка): хрѝпнал Крàли Мàрку три пòгуна, дѐте Дукатѝнче хрѝпнал трѝста пòгуна 18.

Подробѝла изтрошила: дѐ гу дочìу ìỳда, гòра пудрубѝла 8.

Поклé: тогà си (дѐте Дукатѝнче) Мàрку лìỳту пуклѐ 18.

Пòклун подаръкъ: излези да вѝдиш што ти пòклун пỳсна канлѝ Дỳка 17.

Полìỳти са разлюти се: полìỳти са мàлко дѐте 14.

Поклàнеха покоряваха: та мѝ е попленѝха, òти ни сà на Стоìана поклàнеха 6.

Пòлìубе цѣлуна: тѐбе да си пòлìубе 1; трѝш е е Стоìàн полìубѝл, нѐхину бìалу лѝку 1.

Помѝна мина: фчѐра ỳтрум у (=от) тук помѝна канлѝ Дỳка 17.

Поминòвам минавамъ: заминòвам, поминòвам, на бìал кàмен почѝновам 15.

Помòрлив: пỳста Романѝа, ни е родовѝта, ам е помòрлива 7; чи е езѐрото мòшну ìудувѝту и е помòрлиу 8.

Поплене обера: Бỳдима грàда тогà на òган клàдоха, та мѝ е поплѐниха 6.

Попраше обърна въ прахъ: гòра пудрубѝла, пòле попрашѝла 8.

Пòрта (гр.-лат.) врата: пу сокàка731 неговàта пòрта са пузнàва 18; мàли пòрти железìàни 1.

Порỳкам повикамъ: та сѝ порỳка аскѐре 6.

Пòтаìник скритъ ножъ: да ни извадìаш пòтаìник отъ чѝзма 17; та извади пòтаìник от чѝзма, та побòдìа на злò мìасто на сърцѐто 17.

По̀тон подъ: флѐзе го̀ре на по̀тоне 1.

Почѝновам: замино̀вам, помино̀вам, на біал ка̀мен почѝновам 15.

Пошіа̀там разхождамъ се: пошіа̀таі нис но̀ви паза̀ріа 14.

Приказнѝца приказка: пѐсни и приказнѝци (въ началната бележка).

Приштѝповам: низна̀м о̀ти кърс ма приштѝпова 18; дѐте Дукатѝнче гу і кърс приштѝпалу 18.

Преплѝвам: далѝ мо̀жеш Ду̀наф да приплѝваш 10; ко̀і ки Ду̀наф да приплѝва, приплювалѝ гу двѐстіа сва̀та 16.

Прихрѝпна прескоча: та си прихрѝпна каліа̀та 6.

Про̀дам продавамъ: ферва̀н да чіа̀каш, вѝну да про̀даш (написано: бро̀даш) 2.

Проліа̀то пролѣть: до̀-ште ліа̀то, ліа̀то проліа̀то 3.

Про̀пат (=пропадъ): фаф сридѐ Ду̀наф дълбо̀к про̀пат 10.

Проруỳкал са провикналъ се: проруỳкал са Гѐрги от върх планина̀та 8.

Про̀фире се провиждамъ се: кога̀ вѝно ти да пѝеш прис гърлото ти са про̀фири като чіа̀шіа ракѝена 17.

Разиди са (разяди се): тога̀ са разидѝ ливѐн Ма̀рко 17.

Распуỳсна разпрати: та распуỳсна три мла̀ди тіаліа̀ліа 14.

Ра̀стіаг: три ра̀стіага в земіъта потъна 17.

Реч м. р.: реч шта ти рѐка 17; да хи рѐка два рѐчовіа 15.

Родовѝт: Заго̀ріу, Заго̀ріу, мѝла на̀шіа зѐме, што е родовѝта, а не помо̀рлива 7.

Рогозѝна: завѝха го ф рогозѝна 4.

Роміан червенъ: біа̀ла та роміа̀на 17.

Рудѝца (овца): и си ѝма Пѐіо кехаіа̀ руỳди рудѝци 11.

Руỳкам викамъ: от далеч ѝде и си руỳка 17.

Самуỳр (тур.) видъ кожа: самуỳр фѐрежіа 17; самуỳр калпа̀к 17.

Сажѐлам жаля: іа̀с да сажѐлам... за то̀е лѝку 2.

Самовѝла: оі іỳди, самовѝли 13.

Сара̀і (тур.) дворецъ: біа̀ли сара̀и 14 (и: біа̀ли сара̀е ib.).

Сборо̀ва говори: о̀фца блѐа, на Пѐіо сборо̀ва 11; Іова̀н си хи зборо̀ва 1; адѝн друỳк си зборо̀ваха 5.

Свъртам навъртамъ: ни свъртаі ми ста̀ду 8.

Свѐшта свѣщь: за̀палиха̀ го кату свѐшта 4.

Сіа сега: кадѐ да си сіа̀ тук да са на̀ідеш 8.

Сліа̀гох слѣзохъ: сліа́гох туỳка до̀лу 17.

Смòква: та е хрàни блàги смòкви и стафѝди 4.

Сòі (тур.) родъ: та са сабѝрат фрет сòе хми и роднинѝте 10.

Согàре (ром.) късно обягнено ягне: дè си му извàде офца штирѝца іàгне согàре 11.

Сокàк (тур.) улица: пу сокàка territory

Сòса (гр.) стига: сòса іàште и ми пѝіте 16.

Сридè срѣдъ: до сридè Дỳнаф 10, фаф сридè Дỳнаф 10; на сридè двòри 16; прес сридè кърста 18.

Срѝко стрико, чичо: вàраі, вàраі, ни знàени срѝку 18.

Стаптàл стъпкалъ: половѝната сос нòги стаптàл 10.

Стафѝда (гр.) сухо грозде: блàги смòкви и стàфиди 4.

Стигна родя: мèн ма е мàіка стигнàла на дòбар ден, на Вилѝкден 12.

Стỳдна: стỳдна вòда 3; прѝсушѝха ми стỳдните òди 3.

Твърдіа (=тврърдѣ): твàрдіа мòшне на далèку 16.

Тенка тънка: тèнка та висòка 17.

Тèра́м търся, искамъ: што тèраш, брàте Стоіàне, тỳкана 1

Тиштѝ стиска: дè си ліỳби біàла Рàда, дè е тиштѝ на коліану 4.

Тіаліàл (тур.) глашатай: та распỳсна три млàди тіаліàлia да ми лѝчіат нис нòзи пазàріа 14.

Тогà тогава: тогà на Мàрко на ум дòіде 17 и пр. (постоянно).

Тòлко толкова: тòлко òідох и обѝдох 17.

Трепèза (гр.) трапеза: и блогослàвет дèтету на трепéзата 9.

Тỳкана: тỳкана при мòе първу ліỳбе 1.

Тỳмба група: де варвіàт до три тỳмби тỳрци 10.

Тъж тжга: Енгелѝна е е жіàл нажалѝло, тъж натажѝло 17.

Тъ̀кна тръгна: та тъкните вас килѝе, нис килѝе 4.

Уіко вуйчо: ти си бèше мòі ỳіку 18.

Утѝчам утека: та утѝча ф Светà гòра 4.

Утром: фчèра ỳтрум у (=отъ) тук помѝна 17.

Фате хвана: фатихà ми стар калòгер 4.

Фàтим са хванемъ се: да са фàтим, побрàтиме 17; и ти іунàк, и ас іунàк, хàде да са фàтим, побрàтиме 18.

Фèреже (тур.) видъ мжжка дреха: (канлѝ Дука) нòсіаше самỳр фèрежіа, и фèрежето кàто мòіто 17.

Хàде: хàде кàмен да фърлеме 18; хàде да хрѝпаме 18.

Хàт хайде: хàт да ѝдем да вѝдим 14; хàт да ѝдем за невіàста 16; хат да одàриме лèки боздогàне 17.

Хаідутбашіа̀ (тур.) глава на хайдути: и калѐсал калтіа̀тата, калтіа̀тата хаідутбашіа̀ 16.

Хала̀л (тур.) позволено: хала̀л ни ти чѝна, што та сам биза̀ла 14.

Ха̀ран (гр.) добъръ: што си то̀лко ха̀ран, ха̀ран и гизда̀ф 12.

Харѐсам (гр.): та ги (= им) іа̀гніа ни харѐса, іа̀гне сога̀ріа харѐсаха 11.

Хатър (тур.) угода: това̀ по хатър ни бѝва 5.

Хем (тур.): фсѐ арнауте хем шарѝ-то̀чкалиа 11; хем го искараі и го васедлаі 17; та почіу̀ка хем пухло̀па 18.

Хамба̀р (тур.): на хамба̀ре, на миндѐре 1.

Хіубѐ (тур.) та му отсечіа русата гла̀ва, та е гла̀де (= кладе) в златни хіубѐта 17.

Хрѝпна скоча: та си хрѝпна о̀тспротив Ду̀нава 10.

Хрѝпам: ха̀де да хрѝпаме 18.

Цалѝвам: да цалѝваме то̀іа дѐсна ръка 10; немо̀і цалѝваіте мо̀іа дѐсна ръка 10.

Цървѐно: вѝно цървѐну 18.

Църнузѐменки: ма̀ иженихъ сѝ ги за църнузѐменки 7.

Чекма̀к (тур.) огнило: да но̀си... 3 окѝ чекма̀к 9.

Четруро̀га: іуду четруро̀га 8.

Чѝна: хала̀л ни ти чѝна 14.

Читрѝесте: дрѐб(н)и кліу̀че читрѝесте 4; дрѐбни кліу̀че читрѝасте 4.

Чіуба̀н (тур.) овчарь: ста̀ри чіуба̀не 3: девіат ду̀шіа чіоба̀не 11.

Чіу̀вам пазя: на дру̀м да сѐдиш, дюкіа̀н да чіу̀ваш 2.

Чіумба̀с (тур.): чіумба̀с му путѐгли 8; исмакнала̀ му е пу̀сти глѐги чіомба̀с 8.

Шарѝ-то̀чкалѝа (тур.): фсѐ арнауте хем шарѝ-то̀чкалѝа 11.

Штирѝца: о̀фца щирѝца, дѐвіат годѝни іа̀лова 11.

Што какъвъ: што̀ гріах ѝма Света̀ го̀ра 4.

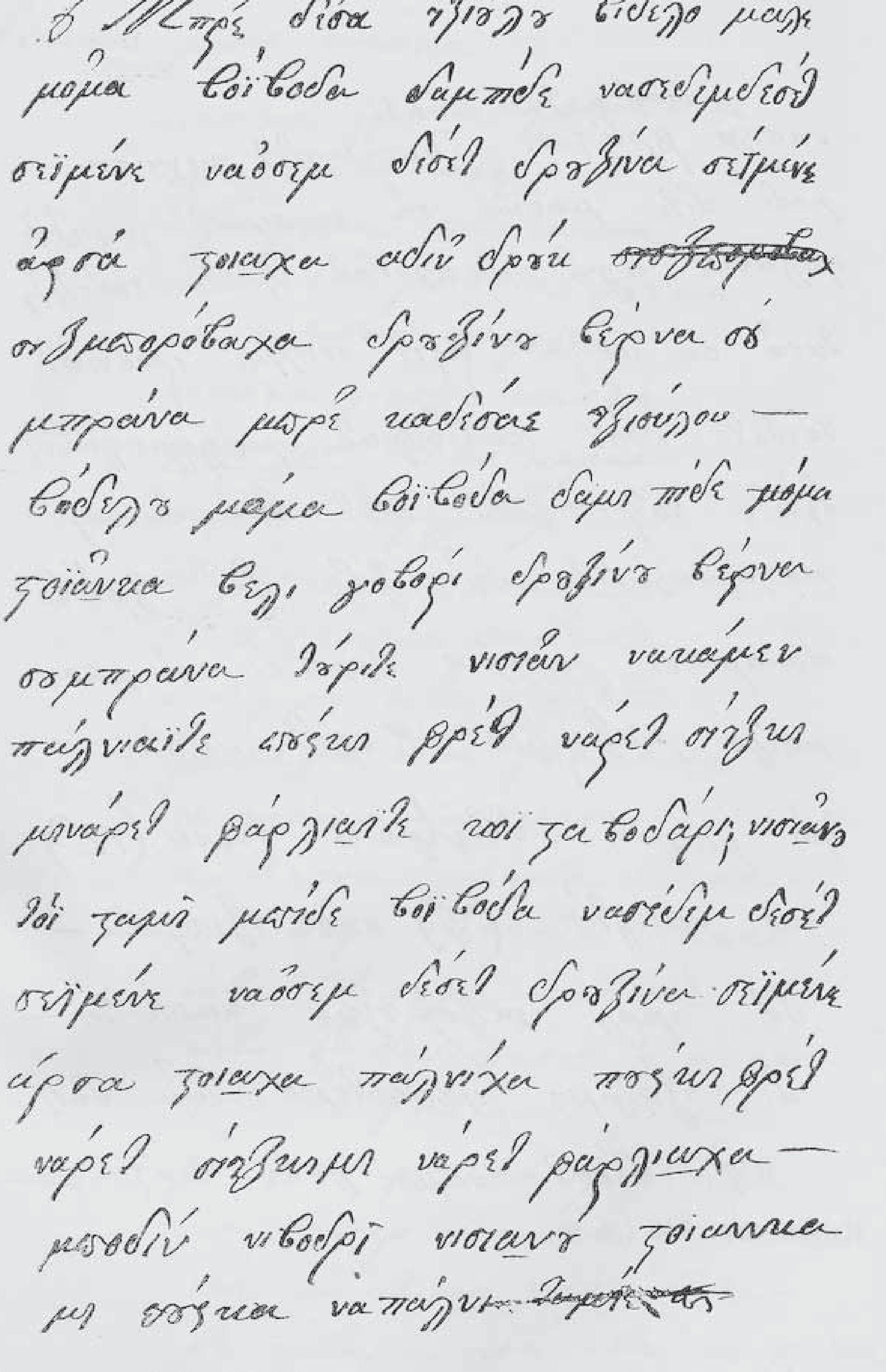

Къмъ стр. 144 (№ 5).

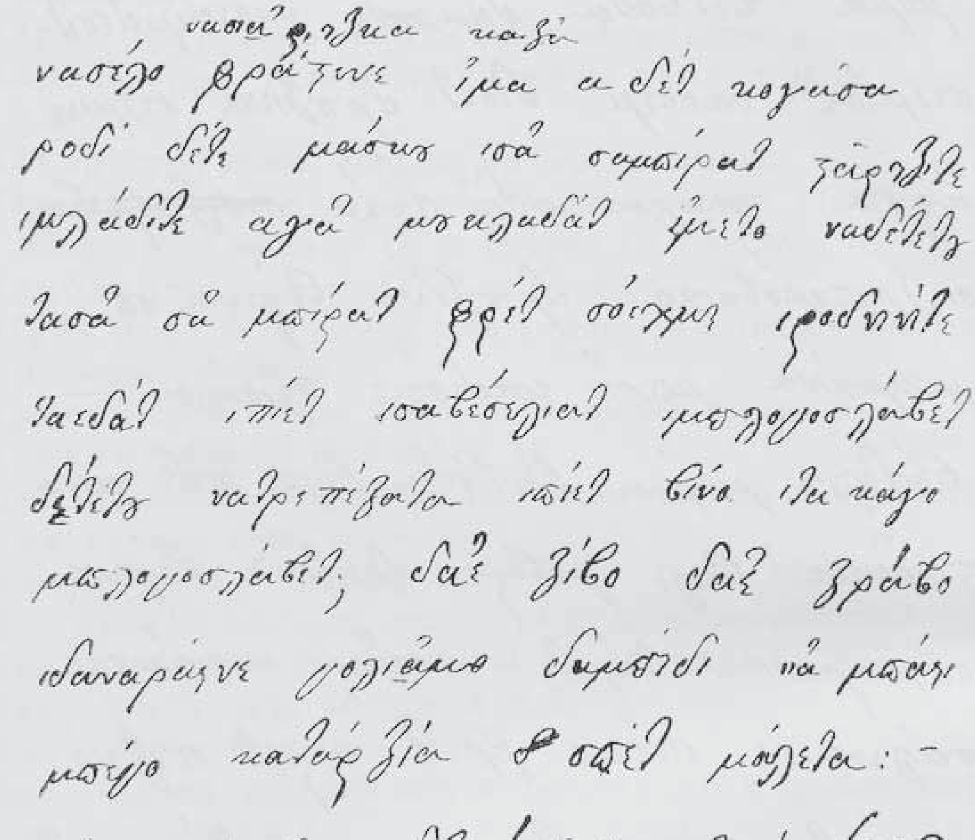

Къмъ стр. 146 (№ 9).

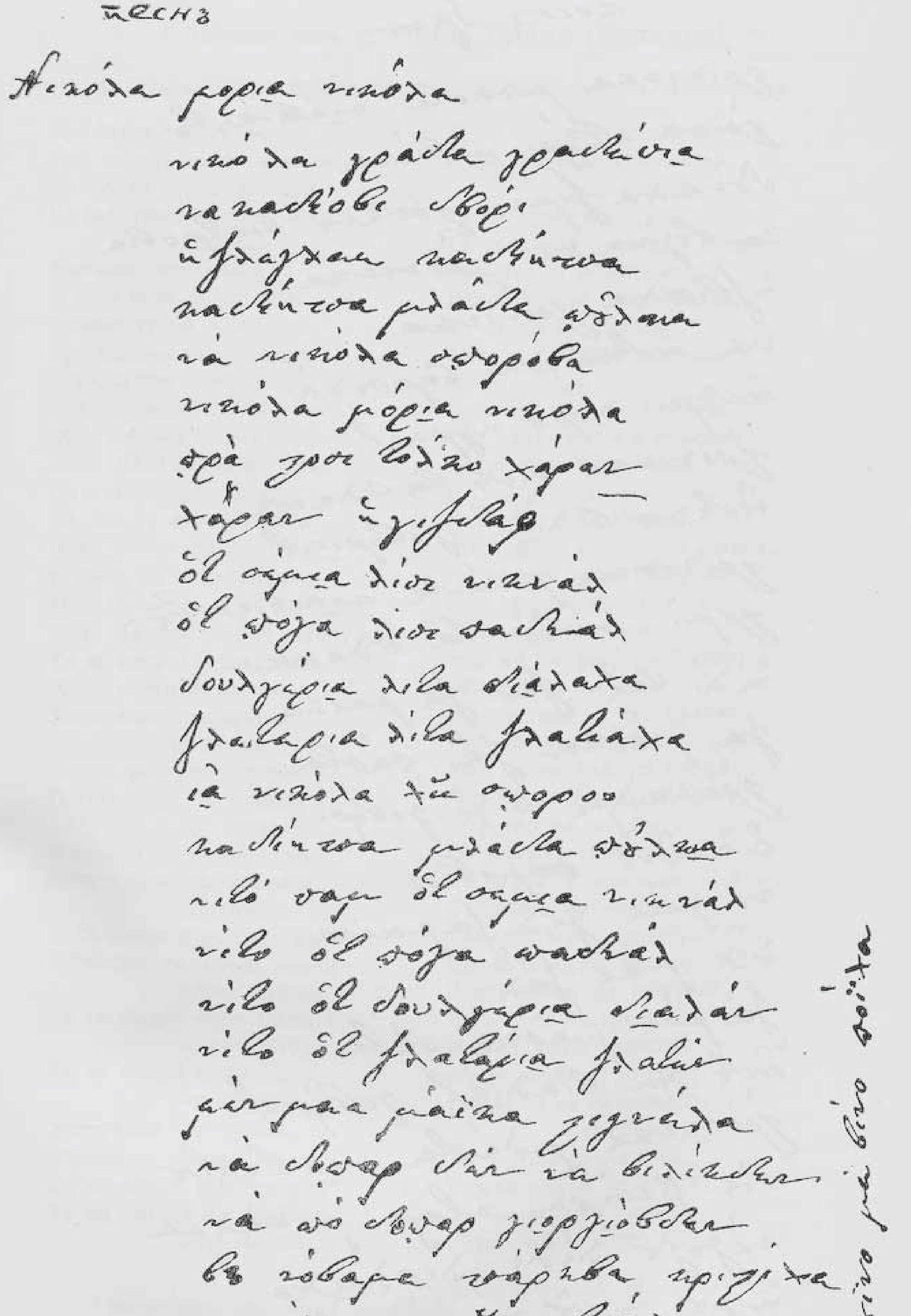

Къмъ стр. 148 (№ 12).

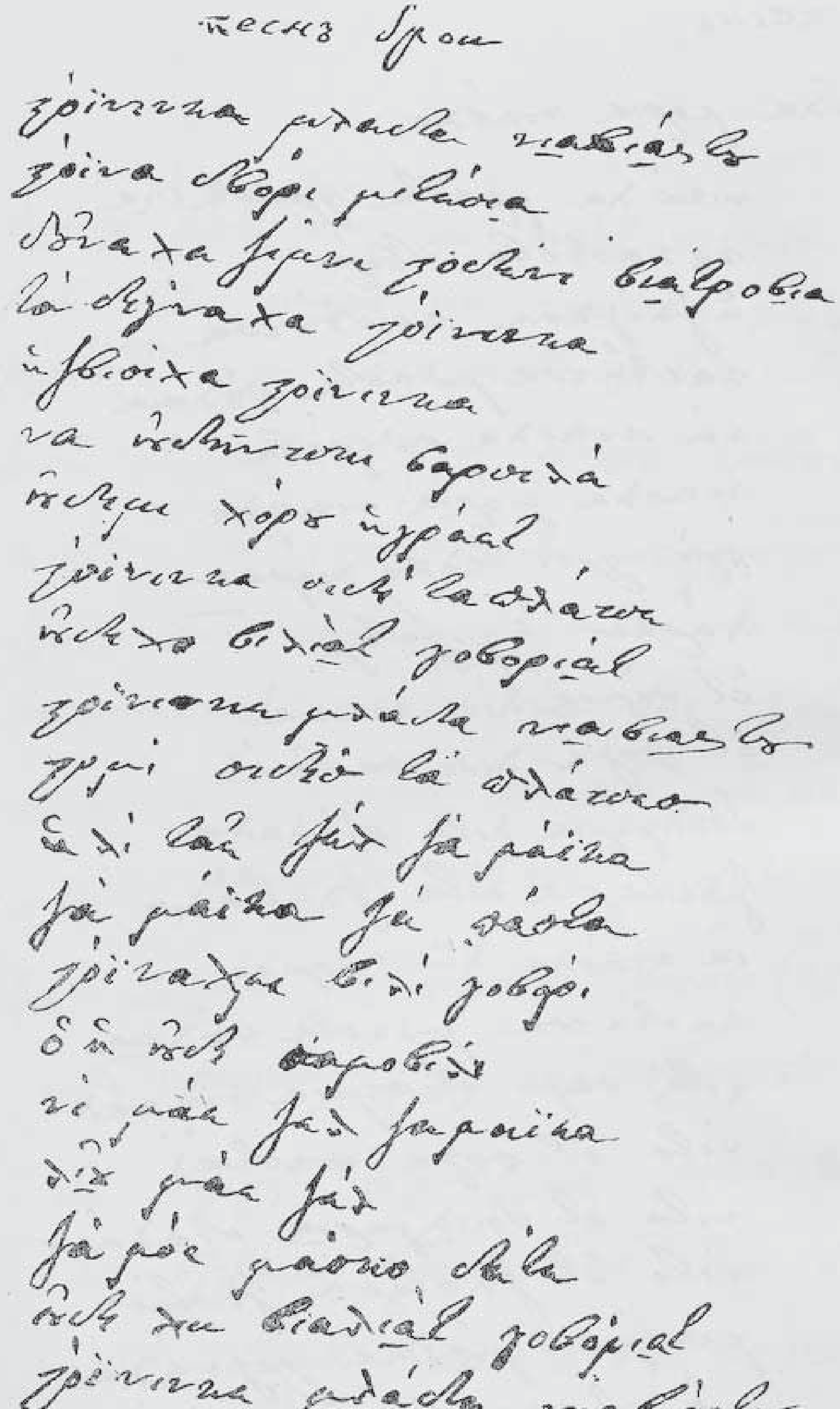

Къмъ стр. 149 (№ 13).

I. Пѣсни отъ с. Горно Броди (Врондия).

1. Братъ убива брата си, защото е цѣлуналъ либето му.

Бре́ Іоа́не,[1] млат Іоа́не,
Бре́ та чіу́л ли си или не си́!
На ло́ван ми́ са беріа́ха
Да ми́ луве́т дре́бна ло́ван
еребийци,
Еребийци, пе́рперийци.
И Іоа́н йска да ми йде.
Калйна гу ни пу́шташе:
Бре́ Іова́не, мла́т Іова́не,
Се́ди, ліу́бе, немо́і ходй!
Ко́м оста́веш жіа́н Калйна,
Жіа́н Калйна пъ́рву ліу́бу?
Іова́н Калйна ни ослу́ше,
Ям ста́на Іова́н, у́тиде.
Калйна гу испра́шташе
Дури утвъ́н на по́ртите.
Е Іова́н си хи зборо́ва:
Мар въ́рни са, жіа́н Калйну,
Жіа́н Калйну, пъ́рву ліу́бу,
Та си за́пре[2] ма́ли по́рти,
Ма́ли по́рти железіа́ни,
Запира́лки сребаріа́ни,
Карке́лете мала́міани.
Фле́зи фне́тре по́тстелй си,
По́тстелй си на хамба́ре,
на минде́ре,
По́тстелй си зиле́н атла́с
И си кла́ди вазглавнйца
позлате́на
И са по́кри с църве́н атла́с!
Прислу́ше ги не́хин ма́лак
де́вер Стоіан.
Та са въ́рна жіа́н Калйна,
пъ́рву ліу́бу,
Та си запріа́ ма́ли по́рти
железіа́ни,
Запира́лки сребаріа́ни,
Карке́лете маламіани.
Та си фле́зе тиіа́ фне́тре,
Та си потсла́ на хамба́ре,
на минде́ре,
И си потсла́ зиле́н атла́с
И си кла́де вазглавнйца
пу́злате́на,
Та си ле́гна жіа́н Калйна
Та са покрй с църве́н атла́с.
Прика́чи са не́хин де́вер,
Де́вер Стоіа́н приз дова́ра,
Та отйде при Калйна.
Трйш е е Стоіа́н поліубйл
Не́хину біа́лу лйку,
Трйш му са у́сна пу́кнала,
Три ка́пки кърф е ка́пналу
На не́хину біа́лу лйку.
Е Стоіа́н си хй зборо́ва:
Калйну, сна́ху Калйну,
Ма́р да ни ка́жеш на Іова́на,
Чи та́ сам трйш поліу́бил!
Мар іа́ ни фліа́зух, Калйну,
Те́бе да си по́ліубе,
Ма́р ам си фліа́зух, Калйну,
Те́бе да си вйде.
Ма́р ут кат та сме дуве́ле,
Ма́р та ни сй изля́ла
Ма́р ни на о́да, на сла́ма,
Ма́р та си фліа́зух, Калйну,
Ма́р те́п да си вйде:
От лйку ти слъ́нце гре́е,
Ут гръ́ди ти месечйна.
Е Калйна му зборо́ва:
Де́веріу, мйли де́веріу,
Діе́ са е чіу́ло, вйделу,
Де́вер сна́ха да пуліу́би?
Ве́ е от Бо́га грехута́
И е от ліу́де срамота́,
Оште ре́че, ни отре́че,
По́рти са́ са захло́пали,
зачіо́кали,
Та е ста́нала Калйна,
Сліала отвъ́н на до́руве.
Отгово́ри жіа́н Калйна:
Котро́ чіу́ка, котро́ хло́па?

---

[1] Написано: Іоанва́не (*Ιωανβάνε*).
[2] Сиречъ: за́при. Въ ржкописа: за́прее (*ζάπρεε*).

Е Іова́н хи о́тгово́ри:
Ма́р Кали́ну, пъ́рву ліу́бу,
Излези отвъ́н отори́ ми,
Отори́ ми ма́ли по́рти,
Ма́ли по́рти железіани,
Запира́лки сребаріани!
Сле́зе до́лу, ото́ри му
Та си фле́зе ду мла́т Іова́н.
Е Кали́на му зборо́ва:
Бре́ Іова́не, пъ́рву ліу́бу,
Іа́ та на ло́ван ни пу́щах.
Прислуше́л на ду то́і си бра́тец,
бра́т ти Стоіан.
Като́ на ло́ван оти́де,
То́і са прика́чи прис дова́ра
Та си доіде при Кали́на.
Три́ш са наведе́ та ма пуліу́би,
Три́ш му са у́сна пу́кнала,
Три ка́пки кърф е ка́пнало
На мо́ето біалу ли́ку.
Іова́н са пу́кна и тріасна.
Фле́зе го́ре на по́тоне,
Пока́чи са на хамба́ре, на минде́ре,
Де си на́іде не́гоф бра́тец,
бра́тец Стоіа́н,
Та на не́к си отгово́ри:
Што те́раш, бра́те Стоіа́не,
Ту́кана при мо́е пъ́рву ліу́бу.
Е то́і си му отгово́ри:
Оі ти бра́те, бра́те Іова́н,
Фліазух фне́тре да е ви́де,
Да хи ви́де біалу ли́ку.
От как е си, бра́те, ти́ дуве́л,
Та ни е си ти испу́снал
Ни на о́да, ни на сла́ма.
Конши́е са припи́раха:
Іова́нуву пъ́рву ліу́бу,
От ли́ку хи слъ́нце гре́е,
От гръ́ди хи месечи́на.
Та ти́е мен пу́снаха.
Е Іува́н му отгово́ри:
Като́ та, бра́те, пу́снаха,
Зашто́ Кали́на поліу́би?
Да́де Го́спот
Три́ш ти са у́сна пукна́ла,
Три ка́пки кърф е ка́пналу
На не́хину біалу ли́ку.
Ве́ си е млo̕гу грехота́
Да си Кали́на позна́ет.
Тузи́ Іова́н ре́че ни отре́че
И ми́ са мо́шну расліути́
Та изва́ди о́сри но́жіуве,
Та си обо́де бра́та си
Стоіана, от ѐ пуліу́бил
Не́гову пъ́рву ліу́бу,
Жіа́н Кали́на Іо́вануви́ца мла́да.

2. Мома варди на друмъ дюкянъ за да печели пари.

Ти́ ли са на́іде, ма́ри, Еле́нке мо́ме,
На дру́м да се́диш, дюкіа́н да чіу́ваш,
Керва́н да чіа́каш, Еле́нке мо́ме,
Ви́ну да про́даш,[1] керва́н да слу́жиш,
Керва́н да служи́ш, пари́ да зби́раш,
Еле́нке мо́ме, бисіе́р мари́ да ку́пиш,
Та́ да гу́ ни́жеш, Еле́нке мо́ме,
Гіу́рдан да пра́виш, Еле́нке мо́ме,
Ти да гу но́сиш, Еле́нке мо́ме,
Іа́с да ти гле́дам, Еле́нке мо́ме,
Іа́с да саже́лам, Еле́нку мо́ме,
За то́е ли́ку, за цъ́рни о́чи,
За біа́лу ли́ко, за ра́вна сна́га,
За то́е и́ме, Еле́нке мо́ме.

3. Стара планина плаче отъ хайдути.

За́плакала́ е Ста́ра[2] пла́нина.
Уде́ е дочіу́ Пири́н[3] пла́нина,
На́ планина́ си вели́, гово́ри:
Ма́р зашто́ пла́каш Ста́ра пла́нину?
Ка́к да ни пла́кам?
Ката годи́на биліу́к хаіду́те,
Та́е годи́на де́вет биліу́ка:
Ізіадуха́ ми ру́ди іа́гнета,

---

[1] Въ ржкописа: бро́даш (μπρόδας). [2] Въ ржкописа: Пири́н (Πιρῖν).
[3] Въ ржкописа: Ста́ра (Στάρα).

Исгоріаха ми шіўма зиле́на,
При́сушиха ми сту́дните о́ди,
Та ни оста́вет ро́са да ка́пне.
Тога́ хи вели́ пла́нина, гово́ри:
Ма́р мъ́лчи, мъ́лчи, Ста́ра[1] пла́нину,
Ма́р за това́ ли ти кахъ́р бере́ш?
Ма́р до́-ште ліату, ліа́ту проліату,
Шта ти пони́кне зиле́на тріа́ва,
Шта са напаса́т ру́ди іа́гнета,
Шта ти протече́ че́шма бисри́ца
Ду сту́дна во́да да си́ ми пи́ет
Ста́ри чіуба́не, што по го́ра хо́дет
И си́ ми паса́т ру́дите іа́гнета.

4. Светогорски калугери изгарятъ живъ игумена си, свсаренъ съ жена.

Заліу́ле са Църно мо́ре
и біал Ду́наф,
Та ути́ча ф Света́ го́ра,
Света́ го́ра, манасти́ре.
Си́чки ми са чіу́дум чіу́дет:
Оі Бо́же-ле, ми́ли Бо́же,
Што́ гріах и́ма Света́ го́ра,
манасти́ре.
Ни дусе́шта(т са)
Калу́гере, агуме́не,
Дусе́ти са наі-малко́то
калу́герче, агуме́нче,
Та хми вели́, отгово́ри:
Оі ти ви́е, калу́гере,
агу́мене,
Тузи́ ли са ни се́штатіа,
Што гріах и́ма Света́ го́ра,
манасти́ре ?
За́палите ка́ндила́та
сре́баріа́ни,
Мана́лете маламіа́ни!
Зачіукаіте камба́ните,
Та тъкните вас кили́е,
нис кили́е!
Шта наідете адна́ ки́ле
Зато́рена, закліу́чена
Сас дре́б(н)и кліу́че читри́есте.
Шта наідете ста́р калу́гер,
ста́р агу́мен,
Де́ си ліу́би біа́ла Ра́да,
Де е тишти́ на коліану,
на голіаму,
Та́ е хра́ни бла́ги смо́кви
и стафи́ди.
И запа́лиха ка́ндила́та
сребаріани,
Мана́лете маламіани,
Зачіу́каха камба́ните,
Навърви́ха вас кили́е,
нис кили́е.
Де наідуха адна ки́ле
Зато́рена,
Закліу́чена
Сас дре́бни кліуче читри́асте
белогра́цки.
Истроши́ха дре́бни кліу́че
Та фліазуха фаф ки́лета,
Де́ си наідуха ста́р кало́гер,
Каде ліу́би біала Ра́да,
Де е тишти́ на куліану,
на голіаму,
Та е хра́ни бла́ги смо́кви
и стафи́ди.
Фатиха́ ми ста́р кало́гер,
ста́р агу́мен,
Извадиха́ гу удвъ́н от манасти́ре,
Свали́ха му дре́хите, што но́сеше,
Зави́ха го ф рогози́на,
Наліа́ха гу църна пи́са,
цъ́рна смо́ла,
Кладоха́ гу на біал ка́мен,
За́палиха́ го кату све́шта.
От малду́ше отгово́ри
Ста́р калу́гер, ста́р агу́мен:
Ни́шту ни́ ми думиліава,
Мила ми́ а біала Ра́да,
Не́хина́та ра́вна сна́га.

5. Мома воевода на дружина като първа по стрелба.

Бре дé са чіу́лу ви́дело, мáле,
Мóма воівóда да би́де
На седемдесéт сеімéне,
На óсемдесéт дружи́на!
Сеімéне аршá стоіаха,
Ади́н дру́к си зборóваха:
Дружи́ну вéрна субрáна,
Бре кадé са е чіу́лу, ви́делу,
Мóма воівóда да ми би́де?
Стоіáнка вели, говóри:
Дружи́ну вéрна субрáна,
Ту́рите нишіáн на кáмен,
Пълніаіте пу́шки фрéт нáрет,
Си́чки ми нáрет фъ́рліаіте!
Коі шта водáри нишіáну,
Тóі шта ми би́де воівóда
На сéдемдесéт сеімéне,
На óсемдесéт дружи́на.
Сеімéне аршá стоіаха,
Пъ́лни́ха пу́шки фрéт нáрет,
Си́чки ми нáрет фъ́рліаха,
Боди́н ни водри́ нишіану.
Стоіанка ми пу́шка напъ́лни,
Та ми́ е пу́шка фъ́рли́ла,
Та ми одáри нишіáну.
Пáк е дрожи́на гарези́.
Сеімéне аршá стоіаха,
Ади́н дру́к си зборóваха:
Дружи́ну вéрна субрáна,
Бре дé са е чіу́лу, ви́делу,
Мóма воівóда да би́де
На сéдемдесéт сеімéне,
На óсемдéсет дружи́на?
Стоіанка вели́, говóри:
Дружи́ну вéрна собрáна,
Товá по хатър ни би́ва.
Ту́рите пъ́рстен на бóку,
Пъ́лніаіте пу́шки фрéт нáрет,
Си́чки ми нáрет фъ́рліаіте,
Кóі шта прокáра пъ́рстене,
Тóі шта ми би́де воівóда.
Сеімéне аршá стоіаха,
Пъ́лни́ха пу́шки фрéт нáрет,
Си́чки ми нáрет фъ́рлеха.
Дам кóі шта прокáра пъ́рстене,
Тóі да ми стáне воівóда.
Боди́н ни гу е прукáрал.
Стоіанка ми е фъ́рли́ла,
Та ми пъ́рстене прокáра.
Тіа шта ми би́де воівóда
На сéдемдесéт сеімéне,
На óсемдéсет дружи́на:
Баш харами́е да би́дет
У Ніагушки́те плáнини,
Пу нéзи гóри зиліéни,
При нéзи óди стодéни,
Пут нéзи сéнки дибіéли,
Млáди іунáци да губіет,
Стáрите ліу́де да трéпат,
Млáди[1] невіасти да пленéт,
Ги́здави девоіки да грáбет.[2]
Тугá да са дрожи́на рáсдели́,
Сіаки на велеéт да си идé
С мали девóіки ху́бави,
Зинги́нцки кéрки отбрáни.

6. Стоянъ воевода съ внучето си плѣни Будимъ-града.

Сабрáл бе, Стоіáн, побрáл бе
На óтбор деликанли́а,
Фсé по на двáесте и пет годи́ни.
Си́чки ги Стоіан испи́са,
Си́чки ги на тифтéр клáде.
Стоіанувóту млу́ченце,
Тóі си са вéрну мóлеше:
Воіче ле, вóіче Стоіане,
Пи́ши ма, вóіче, пи́ши ма,
Іá сас тéбе да дóіда!
Воікá му са вéрну мóлеше:
Сéди си, млу́че, сéди си!
Ти ми си оште мáли(ч)ку,
Сас мен не мóже да дóідеш.
Стоіанувóто мáлку млу́ченце,
Тóі си са вéрну мóлеше:
Ву́іче ле, ву́іче Стоіáне,
Пи́ши ма, ву́іче, пи́ши ма!

---

[1] Въ рѫкописа: малáди (*μαλάδι*).
[2] Въ рѫк.: грáбна (*γράμπνα*).

Іа шта сас те́бе да до́іда.
Стоіан му вели, гово́ри:
Се́ди ми, млу́че, се́ди ми!
Ти ми́ си оште ма́личку
Та шта ми грози́ш аске́ре.
Тоі си Стоіа́на гово́ри:
Пи́ши ма, ву́іче, пи́ши ма!
Іа утза́т по аске́р шта въ́рве,
Да ни ти гро́зем аске́ре.
И Стоіа́н и не́к е пи́сал,
И то́і сас аске́р да и́де.
Та е Стоіа́н сас аске́р навъ́рви́л
Та ми оти́де
ф Бо́дима гра́да голіама,
Де си ми на́іде Бу́дима
Закліо́чена, зато́рена.
Ни́куі ни ми́ са наима
Да ми фле́зе фаф Бу́дима,
Чи а Бу́дима зато́рена
И си и́ма каліа́ висо́ка.
Пак ми́ са Стоіа́н чіу́деше,
Што да пра́ви, ка́к да сто́ри,
Как да́ са ка́чи прис каліата,
Като́ е мло́го висо́ку.
Ни́кoі ни ми́ са наима
Пу каліа да са пока́чи.
Тога́ си изле́зе
Стоіануво́то ма́лку млу́ченце
Та си прихри́пна каліата
И си ока́за іона́стуту,
Та си́ ми фле́зе фаф Бу́дима,
Та ми ото́ри Бу́дима.
Тога́ ми Стоіа́н фле́зе сас аске́ре.
Бу́дима гра́да тога́ на о́ган кла́доха
Та ми́ е поплени́ха,
Оти ни са на Стоіана покла́неха.
Туга́ са Стоіа́н пувъ́рна
Та ото́ри будимцки́те маа́зи,
Што ми біаха пари́ напъ́лнети.
Та си пуру́ка аске́ре
Та хми вели́, гово́ри:
Дружи́ну мо́е отбра́на
И мо́е ма́лку млу́ченце,
Е́лате си́чки при ме́не,
Опземи́те си пари́ и ма́ламу,
Коі ко́лку мо́же да но́си!
Си ми о́ідуха си́чките
Та ми опзіаха
Ко́і ко́лку мо́жи да но́си,
И си ми до́іде
Не́гуву ма́лку млу́ченце
Та ми това́ри
Се́дем араби́ алтъ́не.
И Стоіа́н ми́ е това́рил
Ду́р два́нае́сте араби́.
Туга ми са́ са въ́рнали.
Си́чки си́ дома́ до́ідоха,
И си́ дома́ си до́ідуха
И ми́ са ми́рно смири́ха.

7. Загорка кълне Романи́я заради братята си, измрѣли отъ чума.

Тодо́ро, Тодо́ро,
Гору́цки діаволіу!
Засвирили́ ми са
Две заго́рцки га́іди.
Та ни ми́ са би́ли
Две заго́р(ц)ки га́іди,
Ами ми́ са били́
Две заго́рки мо́ми,
За За̀горе ви́кат:
Заго́ріу, Заго́ріу,
Ми́ла на́шіа зе́ме,
Што е́ родови́та
Та не помо́рлива!
Пу́ста Романи́а
Ни е родови́та,
Ам е помо́рлива.
Сас де́вет бра́та до́ідух,
Сас адъ́н шта си ида,
И то́ е ода́рен
Ут цъ́рната чіу́ма.
Ка шта ма́іка ка́же,
Ага́ си ма пи́та:
Тодо́ро, Тодо́ро,
Гору́цки діавуліу,
Ма̀р ам дѐ ти бра́те?
Де́ е дочіу чіу́ма,
На Тодо́ра вели́:
Тодо́ро, Тодо́ро,
Гору́цки діавуліу!
Іа шта та пре́оче,

Как да мáіка кáжеш,
Агá си та пи́та:
Тодóру, Тодóру,
Мàр ам дé ти брáте?
Пак ти да хи рéчеш:
Мáіу, ми́ла мáіу,
Ма ижених си́ ги
За цъ́рнузéменки,
За біалути́кленки.
Уште ади́н и́ма,
И то ѐ огодéн,
Скóро шта са жéни.
Та са е въ́рнала,
Тодóра си оти́де,
На мáіка кáзала.
Кату кáк ми е чіума
приочи́ла,
Такá си Тодóра
Маіка изль́гала.

8. Юда изскубва косата на овчарь.

Гéрги, левéн Гéрги!
Прору́кал са Гéрги
От въ́рх планинáта:
Охчéріу, охчéріу,
Си́н зилéн гаітáніу!
Ни свъ́ртаі ми стáду
Пукрáі езерóто,
Чи е езерóто
Мóшну іудуви́ту
И е помóрлиу!
Дé гу дучіу іу́да,
Гóра пудруби́ла,
Пóле попраши́ла,
При Гéрге оти́де,
На рамá му стъ́пи,
Чіумбáс му путéгли
Дури ут пети́те.
Е Гéрги хи́ са мóли:
Іу́ду, стáра мáіку,
Попусни́ ми, іу́ду,
Пу́сти глéги чіумбáс,
Тà ми флéзи, іу́ду,
ф стáду,
Отбери́ си, іу́ду,
Овéн от овни́те,
Козéл от козли́те,
Іу́ду четрурóга!
И іу́да му вéле:
Гéрги, левéн Гéрги!
Да бе брáла іу́да
Овни нат овни́те,
Козли́ нат козли́те,
Та бéшѐ сабрáла
Долѐ напъ́лнила.
Ам е брáла іу́да
Іунàк нат іонáци,
Гéрги, кату тéбе.
Исмакналà му е
Пу́сти глéги чіомбáс.

II. Обичай на кръщене въ с. Фращене.

9.

На Сіáрцка казá на сéло Фрáщене и́ма адéт, когá са роди́ дéте мъ́шку и са саби́рат стáрците и млáдите, агá му кладáт и́мето на дéтету, та са саби́рат фрет сóе[1] хми и роднини́те да едáт и пи́ет и са вéселіат, и благослáвет дéтету на трепéзата, и пи́ет ви́но и такá го благослáвет: да е жи́во, да е зрáво и да нарáсне голіáмо, да би́ди на башибéго катъ́ржи́а с пет му́лета — три бéгови, две нéгуви: да нóси 12 оки́ балти́а, 3 оки́ чекмáк, да у́мри на цáрцка капи́е: тóі и децáта му, и млаки́тé[2] мо тáм да си кердóсат на бéгова къ́шта.

---

[1] Сой-родъ. [2] влака-поколѣние.

III. Пѣсни отъ Сѣрско

(Безъ обозначение на мѣстопроизхода).

10. Крали Марко освобождава три синджира роби.[1]

Шéтба шéта Мáрко дóбар іунáк,
Шéтба шéта нéгоф кóніа пехлевáна,
Та го шéта тóкмо трй дни.
Откáра го на Дýнаф да го пой.
Кóніа ни кé вóда да си пйе,
Ем си дйга глáва на висóко.
Отговóри му Мáрко дóбар іунáк:
Пйі си вóда, глáва тй отнéсло!
Іа кóніа му отговóри:
Оі ти, Мáрко, дóбар іунáк,
Как да пйе стодéна вóда,
Катó глéдам отспрóтива Дýнава,
Дé вървіъ́т до три тýмби тýрци,
Хéм си кáрат три синжйре рóбе:
Едйн синжйр прибрáни девóіки,
Втóри синжйр млáди ніавіáсти,
Трéти синжйр прибрáни[2] іунáци.
Напрéт ми е тóіто пъ́рво ліýбе,
Сас тоéто мъ́шко дете.
Пак му вилй Мáрко дóбар іунáк:
Оі ти, кóніо пехлевáна,
Далй мóжеш Дýнаф да приплйваш?
Отговóри кóніа пехлевáна:
Оі ти, Мáрко, мóі господáріо,
Нéмаі грйжа за мóе плйване,
Имаі грйжіа за тóе дръжéніа!
Та си іáхна кóніа пехлевáна,
Та плйвна нис біáл Дýнаф,
Та отйде до сридé Дýнаф.
Фаф сридé Дýнаф дълбóк прóпат,
Оморй са кóніа пехлевáна,
Расліотй са Мáрко дóбар іунáк,
Та го одáри дéвіат камшйка
И го бóдна до дéвіат махмýза.
Та си хрйпна отспрóтив Дýнава,
Та си стйгна до три тýмби тýрціа:
Половйната сос нóги стаптáл
Кóніа пехлевáна,
Пóловйната сос пéне одáвил.
Остáнаха до три синжйре рóбе.
Отговориха на Мáрко дóбар іунáк:
Іа пóдаі си до дéсната ръ́ка,
Да цалйваме тóіа дéсна ръ́ка!
Пáк хми рéчіа Мáрко дóбар іунáк:
Немóі цалйваіте мóіа дéсна ръ́ка,
Цалйваіте на кóніа дéсна нóга
И цалйваіте до стодéно жéлезо!
Завéдіа си три синжйре рóбіа,
Нáпрати ги коі о' дé си а,
Закáра си Марковйца, отйде си.

11. Овчарь закаля ягне сугаре на овца щирица и умира.

Пéіо кехаіá
Има сéдемстотини овнóви,
И си йма Пéіо кехаіá
Рýди рудйци,
И си йма Пéіо кехаіá
Óфца штирйца, дéвіат годйни іáлова.
Діасіъ́тата годйна, діасіъ́тата прóлет,
Когá си закара от Біáлото мóре
Сйво стáдо да си йде
На плáнина на мáндра,
Дé си му извáде óфца штирйца
Іáгне согáре.
Пéіо хи вилй, говóри:
Оі ти, óфцу штирйца,
囘囘

Да ми ста́не іа́гне сога́ріа,
Да ми ста́не на но́ги,
Іа́с шта ти о́діа си́вото ста́до
И шта си о́діа іа́гне сога́ріа.
Та си́ постоіа́ Пе́іо кехаіа́
До три́ дни вре́міа,
Та ми ста́на іа́гне сога́ріа
Сас бараба́р ма́іка,
Та си́ ми заве́діа о́фца штири́ца
Си́вото ста́до
И іа́гне сога́ріа
По Сулу́нцко широ́ко по́ліа.
И о́фца бле́а
На Пе́іо сборо́ва:
Бре Пе́іо кехаіа́,
Кога́ си замине́ме
Прис Солу́ніа гра́да,
Кога́ си изліа́зат
От пашіо́ф кона́к
Гіомрукши́а да си броіа́т
До дре́бни іа́ганци,
Ти іа́гне сога́ріа да ми ни да́ваш
Бакши́ш да зе́мат,
Чи до тога́ шта е ста́до то́іа.
Та си замина́ха
Прис Солу́ніа гра́да,
Та ми изліа́зоха
Де́віат ду́шіа гіомрукши́а,
Фсе́ арнауте хем шари́-то́чкали́а,
Та бро́иха дре́бни іа́ганци,
Та ги іа́гніа ни харе́са.
Іа́гне сога́ріа харе́саха
И ми о́пзеха іа́гне сога́ріа.
Пе́іо кехаіа́ си отговори
На де́віат ду́шіа чіоба́не:
Бре ва́раі, ва́раі,
Де́віат ду́шіа чіоба́не,
Бра́ните да отбра́ниме
Іа́гне сога́ріа!
Девіат ду́шіа чоба́не
Исподроби́ха си де́віат тоіа́ги
Да отбра́нет іа́гне сога́ріа.
Де́ ми отне́соха іа́гне сога́ріа
Дори́ на пашо́ф кона́к,
И ма́іка му по не́го бле́а
И сас но́ги копа́е,
От оста́ хи син пла́мен изліа́ва.
Де́ си е гле́да
Сами́ пашіа́та
И си отгова́ре:
Бре ва́раі, ва́раі,
Де́віат ду́шіа гіомрокши́а,
Бре де́ са чу́ло ви́дело
За три́ дни іа́гне сога́ріа
Да ста́не ко́лко ма́іка си!
Пусните́ си іа́гне сога́ріа!
Пу́снаха іа́гне сога́ріа,
Та си заве́діа о́фца штири́ца
Іа́гне сога́ріа
Та го отве́діа на пла́нина,
На пла́нина на ма́ндрата.
Де си ми и́де о́фца штири́ца,
И ми и́де и ми бле́а
И на Пе́іо сборо́ва:
Бре Пе́іо, Пе́іо кехаіа́,
Іа́ си кортоли́сах іа́гне сога́ріа
От пашіо́ф кона́к,
Ти да ми ни заколеш
а́гне сога́ріа
На ма́ндрата на о́тбив,
Чи до тога́ шта е ста́до то́іа!
Де́ си Пе́іо кехаіа́
Закла́ іа́гне сога́ріа,
Ліу што гу закла́
И бо́лан па́дна
Три ме́сеца вре́міа,
На Бо́га душіа дори да даде́.

12. Кадиица пита майсторъ, отъ що е толкова хубавъ.

Нико́ла, мо́ріа Нико́ла!
Нико́ла гра́да граде́шіа
На кади́ови дво́ри.
Изле́гла е кади́ица,
Кади́ица, мла́да бу́лка,
На Нико́ла сборо́ва:
Нико́ла, мо́ріа Нико́ла,
Бре́ што си то́лко ха́ран,
Ха́ран и гизда́ф,
От се́міа ли́ си никна́л,
От Бо́га ли си падна́л,
Дулге́ріа ли та діа́лаха,

Златаріа ли́ та златіáха?
Іа Никóла хи сборóва:
Кади́ица, млáда бу́лка,
Нитó сам от сéміа никнáл,
Ни́то от Бóга паднáл,
Ни́то от дулгéріа діалáн,
Ни́то от златáріа златéн.
Мéн ма е мáіка стигнáла
На дóбар ден, на Вили́кден,
На пó дóбар Гюргіóвдѐн.
В нóва ма цъ́рква кристи́ха,
Никóла ме име тóриха,
Фаф блáго ма мліáко баниха,
Руіно ма ви́но пои́ха.

13. Невѣста, дигната отъ юди, плаче за детето си.

Стóінинке, млáда ніавіáсту!
Стóіна двóри метéшіа.
Ду́наха зи́мни стодéни віáтровіа
Та ди́гнаха Стóінинка,
Извиши́ха Стóінинка
На іу́динцки връшилá.
Іу́ди ми хóру игрáет,
Стóінинка сиди́ та плáче.
Іу́ди хи вилі́ът, говóріат:
Стóінинке, млáда ніавіáсту,
Што ми сиди́ш та плáчеш,
Или́ та е жéл за мáіка,
За мáіка, за бáшта?
Стóіна хми вили́, говóри:
Оі іу́ди, самови́ли,
Ни мá е жéл за мáіка,
Ліу мá е жéл
За мóе мъ́шко дéте.
Іу́ди хи віалі́ът, говóріат:
Стóінинке, млáда ніавіáсту,
Ни́е фчéра о' там минѣ́хме,
Нéгу гу лéли ліу́ліаха
И гу и му (sic) нари́чат:
Нáни ми, нáни, дéтенціа,
Бис мáіка, бис бáшта!

14. Краль Костандинъ отстжпва кралството си на дете, което прехвърля църква съ 70 оки камъкъ.

Зáградила крáліа Костанди́на,
Изгради́ла цъ́рква ветрови́та,
Та распу́сна
Три млáди тіаліáліа
Да ми ли́чіат нис нóви пазáріа:
Кóі ки ми́ са éмне и наéмне
Да прифърли́ цъ́рква віатрови́та
Сас седемдіасі́ът оки́ кáмен,
Кáмен мѐрмерли́а,
Тóі ки зéміа крáліовáта кéрка
И ки зéміа полови́на цáрство,
И ки зѐміа три біàли сарáи!
Ни́коі ми́ са ни наéмна,
Наéмна са до млáдо дéте,
На тіаліáліа вили́, говóри:
Оі тіаліáліу, мóі побрáтиме,
Пóшіатàі нис нóви пазáріа,
Іàс да и́да
До мóіа стáра мáіка!
Та оти́де мáлко дéте,
На мáіка си вили́, говóри:
Оі мáле, оі милинка мáле!
Изгради́ла крáліа Костанди́на,
Изгради́ла цъ́рква віатрови́та,
Та распу́снал три млáди тіаліáліа
Да ми ли́чат нис нóви пазáріа:
Кóі ки ми са ѐмне, наéмне
Да прифърли́
Цъ́рква віатрови́та,
Тóі ки зéміа
Крáливата кéрка
И ки зéміа
Полови́на цáрство
И три біáли сарáе!
а мáіка му вили́, говóри:
Оі дéте, мали́нку дéте,
Халáл ни ти чи́на,
Што та сам бизáла
До дéвіат годи́ни!
Поліу́ти са мáлко дéте
Та оти́де на нóви пазáріа,
Та на тіаліáліа вили́, говóри:
Оі тіаліáју,
Оі ти, брáте мóі,

Хàт да йдем да вйдим
Кáмен мермерлйа!
Отйдоха, вйдеха.
Как[1] гу са вйдели,
Поліўти са мáлко дéте,
Как си обзé
Кáмен мермерлйа,
Еднъш замáхна,
Немá да похтóри
Та отйде три конáка міáсто.
Как гу виде
Крáліа Костандйна,
Та си стáна
От крáлштината
И му рéчіа:
Вáраі, вàраі, мáлко дéте,
Досіá бéшіа
Крáліа Костандйна,
Отсіá ки е малинку дéте.

15. Мома да направи два байряка: зеленъ за турци и червенъ за християни.

Заминóвам, поминóвам,
На біáл камен почйновам,
За Гросдáна попйтовам:
Дéка сидй Гросдáна
Да хи рéка два рéчовіа,
Да напрáви два баріáка,
Едйн зилéн, друўгиа цървéн:
Зилéнио на тўрците,
Цървéнио на христіáніате.
Агá ки йдем за ніавіáста,
Да си зéмем баіріáко,
Зилéнио на тўрците,
Агá ки йдат
На сйлна іóска,
Да си зéмат
Зилéн[2] баіріáк.

16. Сватбата на Момчилъ юнакъ и удавянето на кръстника въ Дунава.

Зажéни са Момчéл іунáк
Твърдіа мóшне на далéку
Прис дéвіат гóри зилéни,
Діасъта біáл Дўнаф.
Калéсал біа Момчéл іунáк
Двéстіа свáта,
Трйста кўма
И дванадіасіът дéвіарчіата,
И калéсал калтіáтата,
Калтіáтата хаідутбашіá.
Гостйл ги бе Момчéл іунáк
Тóкму трй дни и три нъшта.
Отговóри калтіáтата,
Калтіáтата хаідутбашіá:
Бре двéстіа кўма,
Трйста свáта
И дванáдіасіът девирчáта!
Сóса іáште и ми пйіте,
Хáт да йдем за невіáста,
За невіáста рўса Дóіка!
Кинисáха, отйдоха,
Извéдоха невіáстата,
Невіáстата на сридé двóри.
На гръди хи іáсно слънце,
На плешти хи мисичйна,
На довáк дрéбни звéзди.
Кáк е вйде калтіáтата,
Калтіáтата хаідут башіá,
Отговóри хми калтіáтата:
Слўшаіте ма двéстіа свáта,
Трйста кўма
И дванáдіасіът девіа(р)чіата!
Да си йдем до біал Дўнаф,
Да исичéм мостовето!
Кóі ки Дўнаф да приплйва,
Тóі ки зéміа ніавіáстата.
Припливалй гу
Двéстіа свата,
Трйста кўма
И дванадіасіът девіарчáта
И млáт зіътіа сác невіáста.
Калтіáтата хаідўтбашіá
Потъна фаф біал Дўнаф.

---

[1] Въ ржкописа: гáк (*γάκ*). [2] Така въ ржкописа!

17. Крали Марко убива канли Дука, когото харесала жена му.

Са́м си Ма́рко ліу́бе фа́ли:
Енгели́но, първо ліу́бе,
То́лко о́ідох и оби́дох,
Като те́біа ни́іде ни ви́дох
Те́нка та висо́ка,
Біа́ла та роміа́на!
Дори́ сліа́гох ту́ка до́лу
В до́лната Романи́а.
Та́м си ви́дох гіозел Ви́да:
Тіа бе́шіа като те́біа
Те́нка та висо́ка,
Біа́ла та роміа́на.
Кога́ ви́но ти да пи́еш
Прис гърло́то ти са про́фири
Като чіа́шіа раки́ена.
Енгели́на е е жіа́л нажіали́ло,
Тъж натажи́ла,
На Ма́рко вили́, отговори:
А бре́ Ма́рко, първо ліу́бе,
То́лко о́ідох и оби́дох,
Іа́с като те́біа іуна́к ни ви́дох.
Фче́ра у́трум
У'тук поми́на
Канли́ Ду́ка.
То́і бе́шіа іуна́к като́ те́біа
И іа́хаше на бърза ко́ніа,
И ко́ніа му като то́іа,
И но́сіашіа саму́р фе́режіа,
И фережето като то́іто.
И но́сіашіа саму́р калпа́к,
И калпа́ка му като то́іа.
Тога́ са на Ма́рко
Жіа́л на́жіали́ло,
На Енгели́на вили́, гово́ри:
Енгели́но, първо ліу́бе,
Ста́ни искараі
Бързата ко́ніа,
Хем го искараі
И го васедлаі!
Іа́с да и́да да го сти́гна
Да го ви́діа,
Што́ е іуна́к нат іуна́ци.
Иска́ра му Енгели́на
Бързата ко́ніа.
Хем го иска́ра
И го васедла́,
На ко́ніа си гово́ри:
А бре ко́ніу, бърза ко́ніу,
Ма́ркоф друга́ріо,
Іас на те́біа
Ре́ч шта ти ре́ка,
Ти е́ла на Ма́рко да ни ка́жеш:
У'ту́ка, ко́ніо,
Ма́рко да отка́раш,
О'там канли́ Дука да дока́раш!
Та излѐзе Ма́рко
Ко́ніа да си іа́хне.
То́і го те́гли да го іа́хне,
Ко́ніа ни са прида́ва.
Іа ко́ніа му отговаріа:
А бре Ма́рко, моі друга́ріо,
Што ти ми́сли то́і ліу́бе?
Іас у'ту́ка те́біа да откара(м)
Та о'та́м канли́ Дука да дока́рам.
Тога́ са разиди́ ливе́н Ма́рко,
Та си іа̀хна бързата ко́ніа,
Та гу сти́гна до полови́н пътіа.
От далеч и́де и си́ рука:
По́стоі, почакаі,
Канли́ Ду́ка,
Да са фа́тим, побра́тиме!
Пак то́і му отговори:
Наза́т, ливе́н Ма́рко!
Ти ни и́деш,
Побра́тиме, да са фа́тим,
Ем си и́деш
Ме́не да погобиш.
Ха́т да ода́риме
Ле́ки боздогане,
Што те́глет по три́ста о́ки!
Одариха ле́ки боздогане,
Строши́ са Ду́ковата.
Канли́ Ду́ка отгово́ри:
А бре Ма́рко, ливе́н Ма́рко,
Ливе́н Ма́рко, мо́і побра́тим,
Ха́т да ода́рим
Са́біа сос са́біа!
Ода́риха са́біа сос са́біа,
Строши́ла са Ма́рковата.
Канли́ Ду́ка па́к отгово́ри:
А бре Ма́рко, ливе́н Ма́рко,
Ха́т да са фа́тим

Ръ́ка сас ръ́ка
Да са ма́лко
Бо́рба по́бо́рим!
Фа́тиха са ръ́ка сас ръ́ка,
Та са бо́риха
Три́ дни и три нъ́шта.
Канли́ Ду́ка отгово́ри:
А бре Ма́рко, ливе́н Ма́рко,
Ливе́н Мàрко, мо́і побра́тим,
По́глеш іàсното слъ́нце!
Та погле́дна Ма́рко
Іа́сното слъ́нце,
Та гò ди́гна канли́ Ду́ка
Та го́ о́дари о́т земіъ́та.
Три ра́стіага
В земіъ́та потъ́на.
Та го нати́сна канли́ Ду́ка.
Ливèн Ма́рко одо́ло
Пишти́ и нари́ча:
Ва́раі, ва́раі,
Се́сро самови́ло,
Каде́ да си,
Сіà тук да са на́ідеш,
Зіа́ріа ма погоби
Канли́ Ду́ка!
Іа тіà му отгово́ри
От Пири́н пла́нина:
Ва́раі, ва́раі,
Бра́те ви́ти Ма́рко,
Іа́с та те́біа оча́х
Ти да ни изва́діаш
По́таіник от чи́зма.
Тога́ на Ма́рко на ум до́іде
Та распра́ чи́змата,
Та изва́ди по́таіник от чи́зма,
Та го обо́діа на зло́ міа́сто
На сърце́то,
Та омріа́ канли́ Ду́ка
На върх Ма́рка.
И са мъ́чил Ма́рко
Три дни и три нъ́шти
Пот не́к дор да изле́зіа,
Та го рассіа́кал,
Та му наше́л
Дванадіасіат сърца:
Шіастіа́х спа́ли, шіастіа́х бу́дни.
Та му отсечіа русата гла́ва,
Та е кла́де[1] в зла́тни хіубе́та,
Та до́іде до дома́ си.
На Енгели́на о́тгово́ри:
Енгели́но, първо ліу́бе,
Излези да ви́диш
Што ти по́клун пу́сна
Канли́ Ду́ка!
Тога́ и не́хина́та
Гла́ва отсе́ча.

18. Крали Марко погубва дете Дукатинче.

Се́дна Ма́рку да вече́ре[2]
Су́ха ліа́ба и ви́но църве́ну.
Звіазда му спорет не́к сфіа́ти,
Ма́рку хи о́тгово́ри:
Звіа́здо ле, звіа́здо дини́це,
Ти кату гре́еш пу си́чката зе́ме,
Да́ли и́ма іуна́к кату ме́не?
Звіа́зда му вели́, о́тгово́ри:
Мъ́лчи, Ма́рку, уста́ ти ука́пала!
Нимо́і вре́ви, нимо́і ду́маі,
Што си іуна́к ти на земе́та,
Де си и́ма на Докати́нска зе́ме
Де́те Докати́нче.
То́ е на се́дем годи́ни,
Се́дем ка́та е по́ іуна́к от те́бе.
Тога́ са на Ма́рку жіа́л нажели́лу.
Тога́ ста́на Ма́рку
Та іа́хна бързата ко́не,
Та хо́ди Мàрку, што хо́ди,
Де с'е изліа́л на Докати́нска зе́ме,
На Докати́нска гра́да,
Та си на́іде ма́линки дечи́нки,
Та хми вели́, о́тгово́ри:
Ва́раі, вàраі, до ма́ли дечи́нки,
Іа́с вас штіа ва ніа́што по́питам,
Ви́е на ме́н пра́во да ка́жите:

---

[1] Написано: гла́де (γλάδε).
[2] Надъ текста: Отъ Констанди́н за трапе́за.

Кадé седи́ дéте Дукати́нче?
Ти́е му óтговóрет:
Вáраі, вáраі, низнáени сри́ку,
О'тук нанадóл кат ке фліáзиш
Пу сокáка
Неговáта пóрта са пузнáва.
Тіá е из дéсна срáна.
Калдърми́ мо са сребарéни,
Пóрти мў са маламіáни.
Та ути́де Крáли Мáрку,
Дé си нáіде
Калдърми́ сребаріáни
И пóрти маламіáни,
Та почіўка хем пухлóпа.
Та исліáзе мáіка му,
Та си вели́, óтговóри:
Кóі ми чіўка, кóі ми хлóпа?
Крáли Мáрку си вили́, óтговóри:
Вáраі, вáраі, стáра мáіку,
Тўка ли е дéте Дукати́нче?
— Заштіó ти е дéте Дукати́нче?
Тóі хи вели́, óтговóри:
Имам врéва да му врéве.
— Заштіó ти е дéте Дукати́нче?
Тóі хи вели́, óтговóри:
Тóі бил еди́н іунáк на землéта,
— Іáі гу аі там успóрет
Дé си игрáе сас дрéбни дечи́нки!
Та ути́де Крáли Мáрку
На дрéбни дечи́нки óтговóри:
Вáраі, вáраі, дрéбни дечи́нки,
Кутрó зовът дéте Дукати́нче?
Тóі си сам óтговóри:
Іáс сам дéте Дукати́нче.
Крáли Мàрку му óтговóри:
Хáде кáмен да фърлеме!
Фърли́л Крáли Мáрку пó напрéт.
Ви́де са нéгува кáмен каде пáдна.
Де обзéл дéте Дукати́нче та фърли́л,
Хи́ч ни са ви́дел кадé пáднал.
Сéтне вили́, óтговóри:
Хáде да хри́паме!
Хри́пнал Крáли Мáрку три пóгуна.
Дéте Дукати́нче хри́пнал три́ста пóгуна.
Сéтне рéче Крали Мáрку:
И ти іунáк и áс іунáк,
Хáде да са фáтим, побрáтиме!
Та ути́доха фаф касабá Докати́нска
Та са побрáтили.
Крáли Мáрку му вели́, óтговóри:
Хáде сегá, дéте Докати́нче,
Да и́дим пу мóита зéме, да пухóдиме!
Та іáхнаха бързите кóне,
Та навърви́ Мáрку напрéш и тóі пу нéк.
Та ути́цоха ду кадé ути́доха,
Убърна са Крáли Мáрку,
На дéте Дукати́нче вели́, óтговóри:
Вáраі, вáраі, дéте Дукати́нче,
От мéни ти напрéш!
Дéте Дукати́нче вели́, óтговóри:
Мáрку, левéн Мáрку, мóі побрáтим,
Ти си пó стар, ти напрéш!
Крàли Мáрку му óтговóри:
Іáс сам пó стар, амá ти си пó іунáк.
Де навърви дéте Дукати́нче напрéш
Та ути́доха дудé ути́доха,
Та се искáра ви́ти Мáрку кулáк сáбе,
Та гу мáхна прес сридé кърста.
Та си вървéт, дéте Дукати́нче ни пáднова.
Ви́ти Мáрку гу трески тресът.
Дéте Дукати́нче гу і кърс пришти́палу,
Та на Мáрку óтговóри:
Вáраі, вáраі, Крáли Мáрку, мóі побрáтим,
Низнáм óти кърс ма пришти́пова.
Крáли Мáрку му вели óтговóри:
Вáраі, вáраі, дéте Дукати́нче,
Погледáі си на зинги́и,
Да ни́ ти стіáгат тóі!
Ліу што са навéде
И на два кумáте пáдна.
Тогá си Мáрку ліўту пуклé:
Вáраі, вáраі, Крáли Мáрку,
Ти си бéше мóі ўіку,
Хич грóбнина да нéмаш,
Штіу ма погуби́ млáду зелену!
Та затувá и Мáрку
Ду днес денé грóбнина нéма.
От нас пéсни, от Бóга зрáве.

Рецензии и книжовни вести.

Colonel L. Lamouche, Quinze ans d'histoire balkanique (1904—1918). Avec 3 cartes hors texte. Ed. Payot, Bibliothèque historique. Paris 1928, 8^0 234. (полковникъ Л. Ламушъ, Петнадесеть години балканска история. 1904—1918, Парижъ).

Къмъ досегашнитѣ си ценни трудове касателно Македония уважаемиятъ г. Ламушъ съ гореозначеното най-ново съчинение прибавя твърде навремененъ, многоинтересенъ приносъ къмъ най-новата история на Балканитѣ, съдържащъ спомени за македонскитѣ работи въ течение на петнайсеть години, повечето отъ които той е прекаралъ въ Македония заемайки важно служебно положение въ непосрѣдственъ контактъ съ самото население, между което се е движилъ. Споменитѣ на г. Ламушъ се отнасятъ до най-бурния периодъ отъ последнитѣ години на турската империя на Балканитѣ — отъ времето на предприетитѣ реформи въ Македония непосрѣдствено следъ Илинденското въстание и на последвалитѣ едно следъ друго младотурски превратъ, дветѣ балкански войни и най-сетне голѣмата европейска война. Българскиятъ читатель е запознатъ съ идеитѣ на г. Ламушъ касателно македонския въпросъ, за чиято история той до сега е далъ най-автентични освѣтления въ качество и на личенъ наблюдатель на развоя му презъ най-важнитѣ негови фази. И най-новиятъ трудъ на г. Л. захваща съ кратъкъ историченъ прегледъ на българското македонско движение, въ което той самъ презъ време на прилагането на т. нар. Мюрцщегски реформи е взелъ важно участие въ качество на членъ на французката секция на международната мисия за реорганизация на турската жандармерия въ Македония. Уводната глава на съчинението — „Македонскиятъ въпросъ" (1—31 стр.) бѣ дадена съ съизволението на автора въ български преводъ въ „Макед. Прегледъ" (год. III. кн. IV.) преди да се обнародва самото съчинение, така че за насъ сега новото въ книгата му се съдържа въ следващитѣ глави, въ които известнитѣ исторически събития получаватъ ново освѣтление възъ основа на лични наблюдения на автора, особено откъмъ дипломатическата имъ страна, за което сѫ използувани отъ часть и обнародвани досежни дипломатически документи. Последното особено важи за първата глава „Илинденското въстание и Мюрцщегското съглашение." Въ следваща глава, „Европейската акция въ Македония" (48—66), авторътъ отъ часть е вече очевидецъ на събитията: французката мисия по реорганизация на жандармерията е стигнала на 16 май 1904 год. въ опредѣлената и область Сѣрския санджакъ. Тогава Сѣръ е билъ още хубавъ, спретнатъ градъ съ 30 до 35 хиляди жители, по-вече отъ половината на които сж били християни. Една голѣма махала въ града, по име Каменица, е била изключително населена отъ българи; тукъ сж били българската черква и българскитѣ училища. Сѣрскитѣ гърци г. Л. намѣрилъ извънредни фанатици и нетолерантни,— не можели да търпятъ и най-малкото внимание на мисията, отправено къмъ нѣкои други освенъ тѣхъ, а особено къмъ българитѣ, съ които Л. въпрѣки това еднакво е общаялъ. Въ края на януарий 1905 г. Л. е билъ служебно изпратенъ въ Солунъ, числещъ тогава до 140,000 души жители, отъ които около 80,000 сж били израелити, 20 до 25,000 гърци, толкова турци и 10 до 12,000 българи. Българското население постоянно се е увеличавало, а Солунъ е вече билъ induced станалъ интелектуаленъ центъръ на всичкитѣ македонски българи. Дветѣ бълг. гимназии, мжжката и девичиската, и търговското училище сж били добре устроени. Освенъ това въ града е имало още три български първоначални училища и три черкви, две книжарници и една печатница. Французкитѣ отци Лазаристи сж управлявали въ своето имение Зейтинликъ една семинария за подготовка на българско католическо-униятско духовенство. Една българска болница тогава още е била въ постройка.

Македонската революционна организация тогава е била въ пълната си сила; тя е притежавала и свои сждилища, до които българитѣ по селата сж се отнасяли за правосждие. Организационнитѣ чети тогава бѣха успѣли да очистятъ страната отъ обикновенитѣ разбойнишки банди — турци и албанци, които по-преди сж били многочислени и предъ които отоманскитѣ власти се указали безсилни. „Безспорно, казва Л., действията на комитаджиитѣ бѣха жестоки — човѣшкиятъ животъ въ тѣхнитѣ очи не струваше много; тѣ жертвуваха чуздия животъ все тъй лесно както и своя собственъ, но трѣбва да се признае, че е съвсемъ лъжовно, че тѣ, както ги обвиняваха гърцитѣ, сж постжпвали жестоко за да измѣнятъ народностьта на жителитѣ. Никога българскитѣ чети не сж насилвали чистокръвенъ гръкъ или влахъ да се казва българинъ. Забележително е, че българскитѣ чети почти изключително състояха отъ туземци; даже и четницитѣ, дошли отъ България, бѣха съ малки изключения македонски бѣжанци. Съвсемъ не бѣше така въ сръбскитѣ или въ гръцкитѣ чети. Въ последнитѣ специялно имаше много критяни както и погърчени албанци. Българскитѣ четници даваха примѣръ на извънредна храбрость. Често групи отъ петь-шесть души, заградени въ нѣкоя сграда, се държаха срещу цѣлъ баталйонъ турски войници, та по-нѣкога турскитѣ войски биваха принудени да си служатъ и съ артилерия. Въ крайни случаи четницитѣ запазваха последния си крушумъ за себе си и почти никога живи не се даваха въ турски ржце. Това не прѣчеше на турскитѣ власти да пълнятъ затворитѣ съ българи, да ги осждатъ на вѣчно заточение, изпращайки ги обикновено въ Мала Азия или въ Фезанъ, южно отъ Триполисъ (Африка). Борбата бѣше въ своя разгаръ и достигаше до самия Солунъ“. При все това реформената акция споредъ Л. не е останала съвсемъ безъ резултатъ, а особено финансовото положение на Турция значително се подобрило, за което авторътъ дава по-вече данни.

Много интересни се указватъ споменитѣ на Л. касателно младотурската революция, която той отблизу е следилъ бидейки въ тѣсни връзки и съ турскитѣ военни срѣди (глава III и IV.). Между характернитѣ подробности следъ прогласяването на революцията сѫ отбелязани и интересни действия отъ българска страна. Отначало, когато Ниази Бей отправилъ възвание до населението да иска неговата подкрепа, българскитѣ революционни комитети както и легалнитѣ представители на български общини, безъ да се задължаватъ деятелно да сътрудничатъ, обещали да стоятъ неутрални, а четнишкитѣ войводи решили да преустановятъ всѣко движение (69). Когато на 24 юлий 1908 год. е било съобщено съ царска прокламация на населението, че султанътъ възвръща въ сила конституцията отъ 23. XII. 1876 год., известието е било съ радость посрещнато по цѣла Македония. И по солунскитѣ улици тогава се виждали свободно да се движатъ македонски въстанически войводи, които напуснали своитѣ планински скривалища и слѣзли въ градоветѣ, всѫду другарски приемани отъ турскитѣ офицери. Солунъ тогава е видѣлъ да се движатъ и да седятъ по публичнитѣ градини най-бележититѣ главатари на комититѣ и на гръцкитѣ андарти, които преди нѣколко седмици сѫ сѣяли терорь по страната (71). Македонскитѣ българи бѣха се примирили съ провъзгласената конституция съ надежда, че ще имъ се подобри положението. Особено селянитѣ, изморени отъ петгодишната борба, желаели миръ и били разположени да приематъ всѣки режимъ, който би имъ позволилъ спокойно да работятъ като се зачита тѣхната народность. Отъ друга страна Вѫтрешната организация е можела да разчита, че ако новиятъ режимъ и да не осѫществи напълно нейното искане — Македония за македонцитѣ — ще позволи поне да се установи една система на децентрализация, облегната върху справедливо, еднакво отнасяне къмъ всичкитѣ народности, благодарение на което българитѣ биха могли свободно да развиватъ своитѣ институции и не биха вече се бояли да бѫдатъ жертвувани на съпернческитѣ народности, както туй по-рано често пѫти се е случвало. Младотурцитѣ познаваха силата на българския елементъ та се показвали, че придаватъ голѣма важность на неговото съдействие, и благовременно поискали съюзничество отъ българскитѣ комитети. Съгласието по принципъ стана, но окончателното му сключване се постави въ зависимость отъ изпълнението на известни условия: конституционни гаранции за народностното право, употрѣбата на мѣстнитѣ народни езици въ администрацията, провинциална автономия. Въ очакване на това четитѣ бидоха разпуснати и четницитѣ се разотидоха по селата, но орѫжието имъ бѣше събрано и спазено скрито за всѣка случайность. Комитетитѣ се преобразиха въ конституционни клубове (73—74). По-нататъкъ е разказана историята на младотурския режимъ, който скоро си показа шовинистическата боя та младотурцитѣ дори търсѣха поводъ да създадатъ конфликтъ съ България, въ последствие на което и действително чрезъ тъй наречената „афера съ пилафа" българското правителство бѣ предизвикано да отзове своя посланикъ въ Цариградъ (77). Другъ инцидентъ, много по-важенъ, се създаде съ аферата около източната желѣзница, линията Бѣлово—Цариградъ. Ламушъ подробно предава дипломатическата акция въ свръзка съ тия инциденти, която се завърши съ прогласяването на независимостьта на България сѫщевременно съ анексията на Босна и Херцеговина отъ Австро-Унгария и съ други важни последствия отъ тѣзи две събития.

Следъ една кратка характеристика на вѫтрешнитѣ борби и партийни отношения въ Турция, подробно се следи развитието на събитията подъ младотурския режимъ въ глава IV. „La Jeune-Turquie à l'œuvre“ (Младо-турцитѣ на работа). До 20 юлий 1909 година Ламушъ е билъ отъ Солунъ личенъ наблюдатель на работитѣ въ Македония. Тогава той напуща Солунъ и заминава за Цариградъ, понеже акцията на европейскитѣ офицери е била ограничена — отъ 55 души следъ заминаването на руската и австрийската мисия останали 23 души. Съ огледъ къмъ до тогава извършената реформаторска работа Л. изтъква интересни факти касателно Македония и албанцитѣ, които съ орѫжие се възпротивиха на младотурцитѣ за да осигурятъ за себе си привилегировано положение, противейки се на обезорѫжителната експедиция на Джавидъ Паша въ Косовския виляетъ. Затуй презъ пролѣтьта на 1910 година тѣ подигнаха ново въстание. Обезорѫжаването въ сѫщность се налагаше и то съ голѣми жестокости само вънъ отъ албанскитѣ области, поради което християнитѣ силно протестираха. Българскиятъ депутатъ отъ Скопье, Павловъ тогава съ енергични изрази се е застѫпилъ за своитѣ избиратели предъ великия везиръ Хакѫ паша. На много мѣста се е изисквало отъ населението да предаде известно число пушки, и ако ги е нѣмало, трѣбвало е да ги купи. Чуждестраннитѣ офицери-реорганизатори сѫ установили вършенитѣ тогава специално надъ българитѣ жестокости, които сѫ станали причина на нова емиграция на македонци въ свободна България (99). Мохаджирскиятъ въпросъ става поводъ за нови безпокойства срѣдъ македонскитѣ българи, а сѫщо така и въведената задължителна военна служба и за християнитѣ. Младотурцитѣ къмъ всичко туй явно започватъ да прилагатъ политика, насочена противъ културнитѣ права на немусулманскитѣ народности, — запретиха политически дружества, конституционнитѣ клубове на македонскитѣ българи и пр. По-нататъкъ се излагатъ настѫпилитѣ по-важни за младотурския режимъ събития — ново движение на албанцитѣ въ 1911 год., италиянската война за Триполитания и пр., които усложниха и отегчиха положението на младотурцитѣ. Вѫтрешната македонска организация поднови своята прекѫсната дейность: на 11 декемврий 1911 избухва бомба въ Щипъ, наранява нѣколцина, и турцитѣ се нахвърлятъ върху българитѣ, отъ които 25 души падатъ убити и 164 д. ранени; на 1. августъ 1912 год. бомби експлодиратъ на пазара въ Кочани, поради което пакъ турцитѣ се втурватъ противъ българитѣ като убиватъ 150 души и раняватъ до 250. И избиването на 80 д. българи въ Кърчево (Битолско) става тогава. Възбуденитѣ духове въ България по поводъ на турскитѣ жестокости въ Македония, въ свръзка и съ възбуждението, причинено отъ Триполитанската война на Италия, постепенно довеждатъ до конфликта между България и Турция, който въпрѣки дипломатическата интервенция на великитѣ сили довежда до Балканската война 1912 год.

Глава V. е посветена на войната на балканскитѣ съюзени държави съ Турция, последвана отъ втората балканска война между България и съюзницитѣ ѝ въ 1913 год., за което подробни сведения сѫ дадени въ VI. и VII. глава (114—176). Ламушъ, ако и на кѫсо, твърде правдиво и убедително посочва оправдателнитѣ причини, които принудиха България да влѣзе въ сѫдбоносната борба съ Сърбия и съ Гърция, а именно сръбския иридентизъмъ, който намѣри за своитѣ цели подръжка у гърцитѣ та последнитѣ заедно съ сърбитѣ преднамѣрено стѫпкаха договора съ България, макаръ че формално последната се указа първа негова нарушителка съ атаката си на 16. юний 1913 год. Интересни сѫ цитуванитѣ изъ мемоаритѣ на Сѫръ Ед. Грей и на В. Чърчилъ пасажи, които показватъ, че тѣзи английски държавници много добре сѫ схванали вѣроломството на съюзницитѣ на България, ограбена и унизена отъ тѣхъ следъ като на неинъ гърбъ биде изнесена победата (169—171). И въ предпоследната, VIII. глава, въ която се говори за европейската война на Балканитѣ, Л. дава сѫщо тъй обективно освѣтление на причинитѣ, поради които България стана съюзница на Централнитѣ сили, като съ цитати отъ съвременния печатъ доказва непоносимото положение на поробенитѣ наши сънародници. Добре сѫ обяснени и връзката на убийството въ Сараево съ сръбскитѣ иридентистически крѫгове както и последвалиятъ конфликтъ съ Австро-Унгария съ всичкитѣ му последици. Следъ обявяването на европейската война България стои още несвързана съ никого. Съ цитатъ отъ Споменитѣ на Чърчилъ се доказва, че въ срѣдата не английскитѣ държавни мѫже претенциитѣ на България, крайно онеправдана съ Букурещкия миръ отъ 1913 г., се признаватъ справедливи и че нейната военна сила още високо се цени: „Ние сега трѣбва да спечелимъ България — казва Чърчилъ (подъ дата отъ срѣдата на юлий 1915 г.),—тя е силна, войската ѝ е готова, нейнитѣ териториялни искания сѫ справедливи и сѫ напълно въ съгласие съ принципа на народноститѣ, който трѣбва да ни рѫководи. Потисничеството надъ българскитѣ области въ Македония е само по себе си една неправда. Отстѫпването Кавала на Гърция следъ втората балканска война бѣше, както своевременно се призна, единъ твърде неполитиченъ актъ. Нѣма нищо въ искането на България, каквито сега сѫ представени, което да не е право и почтено". По-нататъкъ Чърчилъ казва: „Угрозяващата опасность, въ която се намираше Сърбия, и ограниченитѣ условия, при които съюзницитѣ можеха да ѝ обещаятъ своята подръжка, неминиуемо правѣха да отстѫпи и, ако се укажеше необходимо, да повърне на българитѣ «безспорната зона» отъ Македония, на които тя принадлежи съ огледъ къмъ племето (par la race), историята и договора ѝ съ Сърбия. Последната даже при нейното издихание презъ време на първата австрийска атака въ 1914 год. бѣ намѣрила необходимо да задържи голѣмо количество войска въ българскитѣ области на Македония, за да държи въ страхъ тамкашното население. Правото и разумътъ, викътъ на правдата и най-императивниятъ зовъ на необходимостьта сжщо така съветваха на Сърбия да повърне най-сетне тази «безспорна зона». Но въпрѣки всичкитѣ подканвания на държавнитѣ глави на съюзницитѣ, сръбското правителство и скупщината се показаха неотстжпчиви“ (194—95).

Не мога напълно да се съгласся съ автора, когато той, очевидно повлиянъ отъ официалната наша публицистика, която следъ втория неуспѣхъ на България въ края на голѣмата война се стараеше да хвърли главната вина за съюзяването на България съ Централнитѣ сили върху царь Фердинанда, повтаря сжщото въ книгата си (200), че българскиятъ народъ, въпрѣки справедливото си негодование (les justes griefs) противъ сърбитѣ, никакъ не е искалъ войната. Това може да се твърди само по отношение на една часть отъ народа, а не за цѣлия народъ, особено не за мнозинството отъ българската интелигенция, която въ случая имаше решаваще значение, а още по-малко за армията, въ лицето на офицерството и подофицерството, която въ името на непостигнатитѣ народни идеали съзнателно искаше войната противъ Сърбия и Гърция и я водѝ съ крайно самопожертвуване до последни сили. Историята това ще го потвърди, вѣрвамъ, съ необходими доказателства, каквито вече немалко сж на лице.

Като преценява целитѣ на воюващитѣ въ европейската война (въ глава IX.), г. Ламушъ съ рѣдка обективность се противопоставя на създадената легенда, споредъ която ужъ държавитѣ на Съглашението воювали за да защитятъ правото, човѣщината и цивилизацията, противъ които ужъ противната страна е извършила престжпенъ атентатъ, заслужващъ наказание. Тази теория, казва Л., може да се подържа само противъ Германия, виновна че наруши белгийския неутралитетъ, но не и противъ Турция и България, които, криво или право, воюваха, както и всички други държави толкова често сж воювали въ миналото, за да подържатъ своитѣ национални искания. Създаде се легенда, че ужъ поради нападението, извършено отъ Германия, всичкитѣ или почти всичкитѣ държави се притекли на помощь на потъпканото право, когато въ сжщность действителностьта е съвсемъ друга (201). Понататъкъ се обяснява, че Англия още въ първитѣ дни е обявила войната само заради свои собствени интереси, а сжщо тъй Италия, Ромъния и пр. И намѣсата на Съединенитѣ държави не се вижда на автора станала съ безкористни цели. Съ огледъ къмъ моралната страна на въпроса България съ своето участие въ войната не е извършила нѣщо друго и по-осждително отъ това, което сториха Италия, Ромъния, Гърция и Турция. Българскиятъ запасенъ войникъ е мислилъ за Македония, както и французкиятъ запасенъ въ 1914 год за Елсасъ-Лотарингия. „Азъ — казва Л. — който отъ детинството си съмъ спазилъ ясенъ споменъ за войната презъ 1870—1871 г. и за Франкфуртския миръ, който по-сетне съмъ живѣлъ въ Македония и отблизу познавамъ населението ѝ, считамъ двѣтѣ тѣзи чувства за еднакво законни, еднакво искрени е еднакво силни“ (204).

Не е точно, обаче, твърдението на Л., че когато следъ българската мобилизация 1915 год. се бѣ разбрало, че ще се воюва противъ сърбитѣ и следователно и противъ руситѣ, се явили съпротива дори и бунтове на много мѣста (209). Въ действителность негодуване, доколкото го имаше, съвсемъ не бѣ предизвикано отъ това, че ще се върви противъ сърбитѣ или гърцитѣ, а изобщо не бѣ популярна войната срѣдъ разочарованото отъ Балканската война население. И ако въпрѣки това българскиятъ народъ прие войната и я води съ ожесточение дори, това бѣ само защото главнитѣ противници, които народътъ имаше предъ видъ, бѣха сърбитѣ и гърцитѣ. Когато сетне се намѣси и Ромъния, войната съ нея стана напълно популярна — толкова, че и борбата съ Русия не можà да намали популярностьта ѝ, и това пакъ, защото Русия въ 1913 год. допустна или по-добре казано поощри ромънитѣ да нападнатъ България, та поради това самата Русия остави най-лоши спомени въ сърдцата на всички добри българи, дори и у нѣкогашнитѣ най-върли русофили. Това е истината. Въ сѫщность понататъшното изложение и на самия авторъ потвърдява туй, именно гдето се говори за чувствата на македонцитѣ, за омразата между българи и сърби и пр. Голѣмата война се свърши твърде печално за България. Съ топло чувство къмъ нашето нещастие авторътъ съ подробности говори за трагичнитѣ дни следъ погрома ни на Добро поле, изказвайки насърдчителни думи за едно по-свѣтло наше бѫдеще.

Последната глава се отнася до събитията около мирния договоръ въ Ньойи (212—231). Съ искрено негодуване се изтъква нечуваната жестокость отъ страна на победителитѣ, че не поискаха дори да изслушатъ победенитѣ преди да произнесатъ наказателната си присѫда. Ако можеше да се вини Германия, казва Л., че била виновна и заслужвала наказание, понеже бѣ нарушила белгийския неутралитетъ, съ никакво право не можеха да се обвиняватъ нито Турция нито България, които свободно, въ силата на тѣхното неоспоримо право взеха участие въ една война, която не сѫ предизвикали (213). Шефоветѣ на победителкитѣ държави, между тѣхъ особено Клемансо, не сѫ били осведомени по балканскитѣ въпроси, когато сѫ решавали по мирния договоръ. Ламушъ дава подробности за българскитѣ работи преди да тръгне българската делегация въ Ньойи, както и следъ сключването на мирния договоръ, разглеждайки най-важнитѣ му постановления, между друго и конвенцията между Гърция и България касателно емигрантитѣ отъ дветѣ страни, съ която главно се увреждатъ интереситѣ на македонскитѣ българи отъ Гърция. Тази конвенция, наложена на България, като документъ има важно морално значение, понеже за излишенъ пѫть установява официялно, че славянитѣ отъ южна Македония сѫ сѫщински българи (225). Изреждатъ се клаузитѣ на Ньойския договоръ касателно правата на малцинствата, които победителкитѣ държави сѐга не уважаватъ. Положението на Балканитѣ затова сега е по-вече отъ неустановено та мѫчно ще се осигурятъ тамъ миръ и съгласие между съседитѣ. „А и македонскиятъ въпросъ, този страшенъ въпросъ, който вълнува отъ педесеть години насамъ Балканитѣ и безпокои Европа, продължава да сѫществува и то още по-мѫченъ, може би, отколкото кога да е преди. България изпълни всичкитѣ си задължения по мирния договоръ, но това не стига на съседитѣ, които, изглежда все още се боятъ отъ нея и зле посрѣщатъ всѣко подобрение на економическото и политическото ѝ положение. Въ заключение авторътъ очаква отъ Обществото на народитѣ и главно отъ западнитѣ велики Сили да употрѣбятъ мощното си влияние на Балканитѣ за да се дойде до съгласие възъ основа на равенството на правата и признаването характера и традициитѣ на всѣки народъ.

Л. Милетичъ.

Cesare Spellanzon, La Questione d'Oriente. Vinti e vincitori nei Balcani. (Чезаре Спеланцонъ, Източниятъ въпросъ. Победени и победители на Балканитѣ. Milano, 1926, 8^0, 369. Печатана като XVI томъ отъ „Cultura contemporanea. Biblioteca di letteratura, storia e filosofia").

Книгата на Чезаре Спеланцонъ се указва интересно освѣтление на заплетената история на следвоеннитѣ събития досежно балканскитѣ държави, които и намъ, съвременницитѣ, не сѫ достатъчно ясни по липса на подробно познаване множеството решаващи задкулисни действия на мѣродавни политически фактори въ непрекѫснатата имъ причинна връзка. Първата часть на книгата съдържа прегледъ на балканскитѣ събития до 1917 год., обнародванъ отъ автора презъ 1918 год. въ списанието „Rivista delle nazioni latine", а втората — прегледъ на събитията отъ 1918 до 1926. За насъ особенъ интересъ представя изложението на сѫдбоноснитѣ за насъ политически моменти отъ сключването на мира до Лозанския миренъ договоръ (24. юлий 1923). Не сѫ празни думитѣ на автора, че той се е старалъ да бѫде до колкото е възможно обективенъ; впечатлението отъ прочита на книгата му напълно потвърдява това та мога да кажа, че авторътъ наистина е съумѣлъ да се покаже безпристрастенъ и вещъ наблюдатель и оценитель. За нашитѣ домашни читатели би било отъ немалка полза, ако би имъ станала книгата на г. Спеланцонъ достѫпна въ български преводъ, защото политическитѣ събития на Балканитѣ нѣма да престанатъ бърже и сѫдбоносно да се развиватъ, и затова е отъ голѣма важность нашитѣ по-широки обществени крѫгове да сѫ добре осведомени върху вчерашнитѣ събития у насъ и балканскитѣ ни съседи. Читательтъ ще намѣри въ книгата прегледна история на събитията отъ намѣсването на балканскитѣ народи въ общоевропейската война до споменатата по-горе последна дата. Важна страна на тази книга за насъ е, че авторътъ обръща напълно дължимото внимание на България и събитията, които прямо или косвено я досѣгатъ. Въ първата часть е дадено между друго изложение на „Македонския въпросъ и политиката на България" (глава VII), „Защо България се съюзи съ Централнитѣ сили" (IX), а въ втората часть отблизу се следятъ събитията въ България — разглеждатъ се „земледѣлската политика на Стамболийски", (гл. II.), „събитията отъ Стамболийски до Цанковъ и Ляпчевъ" (гл. III), „последната фаза на македонския въпросъ и движението за балканска федерация" (VI). Сжщо така подробно се освѣтляватъ събитията въ Югославия, Албания и Гърция: образуването на кралството на сърби-хървати и словенци; хърватската опозиция; Стефанъ Радичъ и селската хърватска партия; международното положение на Югославия; Албания и съседитѣ ѝ; отъ Атина до Ангора; противотурската политика на Англия и Севърскиятъ договоръ; турско-гръцката война въ Мала Азия и решителното сражение при Афиунъ-Карахисаръ; краятъ на отоманската империя и Лозанскиятъ договоръ; нова Гърция следъ масовия напливъ на гръцкитѣ бѣжанци; стълкновенията на Гърция съ Албания, Югославия, България и съ турската република; турцитѣ и други народности на полуострова.

Госп. Спеланцонъ, който въ разсжденията си не само се указва обективенъ, но съ твърде ясната си аргументация и логически убедителенъ, е на мнение, че балканско-източниятъ въпросъ въпрѣки договоритѣ, сключени въ Ньойи, Северсъ и Лозана, и сега още си остава нерешенъ и че причинитѣ, които доведоха до войнитѣ на Балканския полуостровъ, не сж отстранени.

Отъ богатото съдържание на книгата на г. Спеланцонъ ще изтъкна, колкото за по-ясна характеристика на горереказаното за нея, нѣкои мѣста досежно България и съседнитѣ ѝ държави.

Вѣрно е схваналъ авторътъ военнитѣ последствия отъ разочарованието у българския народъ, произлѣзло отъ политиката на неговитѣ съюзници по отношение на Добруджа, изразена и въ Букурещкия миръ отъ 7. май 1918 г., и съ право се отхвърлятъ прекаленитѣ отзиви на генералъ Лудендорфъ, който иска, отдавайки преголѣмо значение на българското отстжпление, да прикрие поражението на Четворното съглашение, което бѣше вече решено на западния фронтъ (135 нат.). По поводъ на българската катастрофа на Добро поле и последвалото детрониране на царь Фердинанда за последния е казано, че той, следъ като съ особена опорита умѣлость издигна своята малка държава отъ васална на султана до независима въ 1908 г. и до военно славна въ 1912 год., въ 1913 година измѣни на мждростьта и предвидливостьта та вмѣсто да се подложи въ 1913 година на арбитража на руския царь, „който сигурно щѣше да се произнесе въ полза на сръбскитѣ домогвания въ Македония", той хвърли своитѣ победоносни полкове върху сръбско-гръцкитѣ войски и стана плѣнникъ на всичкитѣ си съперници (144). Характеризувайки Стамболийски, г. Сп. сгодно казва, че той бѣ човѣкъ съ слаба култура, но жестокъ, опоритъ и твърде амбициозенъ, както всички хора, достигнали до високо отъ низко мѣсто. По отношение на политиката на България, която доведе до съюза съ Централнитѣ сили, г. Сп. е на мнение, че „въ сжщность, ако обективно се сжди за събитията на международната политика, както ние искаме да ги сждимъ, не липсуваха поводи да се обясни стремежътъ на българското правителство, благоприятенъ на едно съюзяване съ правителствата въ Берлинъ, Виена и Цариградъ". Въ едно само тогавашната българска политика подлежала на споръ, а именно, че остави политическата и военна самостоятелность на България въ рѫцетѣ на германскитѣ генерали. За това посетне една отъ спънкитѣ, които направиха бавна и недостатъчно дейна дипломацията на правителството на Малиновъ бѣ и присѫтствието въ страната на нѣмски генерали, които въ всѣки случай щѣха да попрѣчатъ на България да се избѣгнатъ тежеститѣ на съюза (di sfuggire agli oneri dell'allianza) и да сключи сепаративенъ миръ съ Съглашението. Изброявайки тежкитѣ последствия отъ мирния договоръ въ Ньойи, Сп. оплаква сѫдбата на България: „Българското царство биде откѫснато отъ Егейското море. Шесть години война, разорения, жертви, болки бѣха напразно понесени отъ доблестния български народъ. На края той се намѣри по-малъкъ, по-беденъ, по-потиснатъ отколкото до 1912 година. Македонскиятъ въпросъ, който вълнуваше сърдцата на народа и който го подбуди къмъ война противъ Турция, току що доведенъ до разрешение, остана още по-остъръ и заплетенъ следъ като македонската земя биде раздѣлена отъ Охридъ до Кавала между Сърбия и Гърция, а само единъ откѫслекъ отъ Македония западно отъ Родопитѣ се присъедини къмъ българското царство. Къмъ македонския въпросъ се прибави и другъ, не по-малко тежъкъ и наложителенъ — въпросътъ за западна Тракия — на постояннитѣ грижи на правителството въ София" (150). Авторътъ подробно следи развитието на тракийския въпросъ до Севърския договоръ, като поподробно се спира върху усилията, вложени отъ правителството на Стамболийски за да се добере България до излазъ на Бѣло море. „Съ тая цель Стамболийски се бѣ решилъ да се сближи съ Сърбия, а знаейки крайната опоритость на сърбитѣ по македонския въпросъ, той си е наложилъ съвсемъ да не говори по него въпросъ, макаръ че той бѣ най-близъкъ до сърдцето на всички българи, толкова по-вече, че въ България забѣгнаха прогоненитѣ македонци, който всѣкога сѫ се чувствували българи, стремѣха се къмъ обединение съ България и затова се биха съ Турция и сега още се биятъ съ Гърция и съ Сърбия" (156). Стамболийски, като не успѣ да спре македонскитѣ революционери („комитаджии") да не безпокоятъ Сърбия, влиза въ споразумение съ последната, сключено въ Нишъ въ края на мартъ 1923 г., въ което е уговорено взаимно военно сътрудничество противъ македонцитѣ съ признато на сърбитѣ право да могатъ преследва македонскитѣ чети и презъ границата на българска територия. Това толкова е възмутило македонцитѣ, че комитетътъ на македонската революционна организация осѫди на смърть българския министъръ председатель, който и безъ това поради своитѣ брутални похвати въ управлението си бѣ станалъ предметъ на голѣма омраза (156).

Подробно се следи развитието на преговоритѣ по българския тракийски въпросъ до края на конференцията въ Санъ Ремо, съ която се осуетиха надеждитѣ на Стамболийски за български излазъ на Бѣло море и която означаваше пъленъ фалиментъ на неговата външна политика. Излагатъ се българскитѣ събития отъ 9. юний 1923 на самъ при пълно познаване нашитѣ вѫтрешни работи презъ време на правителството на Цанкова. Понеже управлението на земледѣлцитѣ си бѣ придобило въ чужбина име като противно на германофилитѣ и на македонцитѣ, новото правителство е било посрещнато въ странство съ недовѣрие като правителство на едно подготвено националистично течение и като правителство на македонцитѣ (come il governo dei macedoni), което не ще престане да смущава мира на Балканитѣ. Отъ друга страна македонцитѣ скоро се указали недоволни отъ политиката на Цанкова, особено „македонцитѣ федералисти", които бѣха станали съюзници на българскитѣ земледѣлци и комунисти. Благодарение на Тодоръ Александровъ, който остана вѣренъ на традиционната българска политика на македонцитѣ, България избѣгна голѣми опасности, за което пъкъ самиятъ Александровъ изгуби живота си (170).

Въ връзка съ политическия животъ въ България се хвърля бѣгълъ историченъ погледъ върху сръбско-българскитѣ отношения за да се обясни постепенното засилване на сръбскитѣ империалистични стремежи паралелно съ растежа и на сръбската държава, която отъ 3 милйона жители съ 43,303 квадратни километра пространство въ 1912 година следъ Букурещкия миръ 1913 год. се уголѣми на 4½ милйона жители съ 90,000 кв. км., а следъ европейската война стана държава съ 12 милйона жители и 250,000 кв. км. пространство. Ако и последната да не се нарича Сърбия, въ сжщность въ нея сърбитѣ иматъ изключително първенство, понеже съглашението между хървати, словенци и сърби, сключено въ Корфу на 20 юлий 1917 г., пълниятъ текстъ на което се съобщава, не биде лоялно изпълнено отъ сърбитѣ. И така стана, че това съглашение отъ документъ за братско споразумение между югославянскитѣ народности се преобърна въ източникъ на раздори, понеже никоя отъ тѣхъ не иска да пожертвува своето историческо наследство, своитѣ културни и политически права. Хърватскиятъ държавникъ Трумбичъ биде изигранъ отъ хитрия Пашичъ, и пакъ се потвърди историческиятъ фактъ, че сж рѣдки примѣритѣ щото народи доброволно да се обединятъ и че само мечътъ и войната могатъ въ течение на столѣтия да направятъ да млъкнатъ птртикуляризмитѣ и центробѣжнитѣ сили между градове и области, свикнали да живѣятъ отдѣлно и независимо едни отъ други. Авторътъ, рисувайки вжтрешнитѣ народностни раздори въ Югославия се указва и въ тая область напълно осведоменъ и безпристрастенъ. Той изтъква, че на сръбската политика да се посърби цѣлата държава се явяватъ най-решителни противници македонцитѣ и хърватитѣ. Първитѣ подържатъ противъ Бѣлградъ „истинска герила съ въоржжени чети" (i macedoni cristiani, che contro il governo di Belgrado alimentarono una vera guerriglia di bande armate). Хърватскиятъ и македонскиятъ въпросъ, казва Сп., сж най-важнитѣ и най-деликатни между другитѣ, които досѣгатъ политиката на новата държава въ нейнитѣ функции вжтре и въ възможнитѣ нейни отражения навънъ.

Интересни сж страницитѣ, пълни съ подробности върху развитието на сръбско-хърватскитѣ отношения въ новата държава (185 нт.). Обясняватъ се развитието и ролята на хърватската селска партия начело съ Радича, който се характеризува като особена фигура на агитаторъ и политикъ, неизчерпаемъ ораторъ, смѣлъ въ атакитѣ си, гъвкавъ въ срѣдствата и говора си, — пъленъ господарь на своята хърватска родина. Заслужава особено внимание подробната характеристика на Радича като човѣкъ и политикъ, която изглежда сполучлива представяйки го въ необикновената сложность на контраститѣ у тоя необикновенъ човѣкъ (189—191). Добре е схваната и политиката на Радича въ широкитѣ рамки на една сѫщинска Югославия, въ която се включва и България; говори се за връзкитѣ му съ македонскитѣ революционери—федералисти въ Виена, съ българскитѣ земледѣлци и комунисти, съ болшевицитѣ въ Москва, за отношенията му къмъ сръбскитѣ политически партии до влизането му въ кабинета на Пашичъ (209).

И на Македония е дадено въ книгата отдѣлно мѣсто (гл. VI), гдето накѫсо (210—234) се дава правдиво освѣтление на македонския въпросъ. По поводъ на дълготрайната препирня, какви сѫ македонцитѣ, българи или сърби, авторътъ напира на факта, че решаеще значение за единъ народъ има неговото национално съзнание, а това неведнажъ се е проявило твърде ясно въ смисълъ че македонцитѣ желаятъ да бѫдатъ обединени съ българския народъ. Главно поради неприятелската политика на сърбитѣ и гърцитѣ се е изтъкналъ девизътъ „Македония на македонцитѣ.“ Този девизъ наново се подйема въ 1913 год., следъ като Македония биде разпокѫсана. Изнасятъ се жестокитѣ похвати на бѣлградското правителство въ Македония, гдето бидоха затворени българскитѣ училища и замѣстени съ сръбски и пр. та дори географическото име на страната биде замѣнено съ името Южна Сърбия. Цитуватъ се данни отъ реферата на г. Ив. Каранджуловъ въ „международния конгресъ за правата на народитѣ въ Женева“ (1—10 септемврий 1921), за численостьта на българския елементъ въ Македония, за езика, училищата, черквитѣ. Отъ другъ македонски меморандумъ до сѫщия конгресъ се съобщава, че откъмъ албанската страна сърбитѣ сѫ разрушили презъ времето отъ августъ до септемврий 1920 г. до 140 села съ 6600 кѫщи и сѫ причинили смърть на хиляди души (215). Споредъ данни, изнесени печатно отъ Л. Немановъ, се съобщаватъ факти отъ нечувания терорь на правителството на Пашичъ въ Македония, гдето въ течение на една година сѫ затворени 1373 български учалища съ 78,856 ученици и 2266 учители. Това става причина да се възобнови революционната организация въ Македония на чело съ Тодоръ Александровъ, за чиято глава турцитѣ въ 1909 г. бѣха обещали 4000 турски лири, а сърбитѣ, подражавайки на турцитѣ, обявиха награда отъ 700,000 динара. Но напразно, — революционната организация прострѣ мрежата си по цѣла Македония, и сърбитѣ, заселени тамъ отъ сръбското правителство, се почувствуваха несигурни въ живота си. Разказва се трагичната история съ сръбскитѣ колонисти въ с. Кадрифаково. Ст. Радичъ не е можалъ да не се заинтересува за българското противосръбско движение въ Македония и е правилъ постѫпки да влѣзе въ връзки съ македонскитѣ революционери, за което се даватъ известни данни (217 нат.) като се цитуватъ и пасажи отъ статията на Радичъ „La Croatie paysanne et républicaine et la Fédération Balcanique“ (печат. въ „La Fédération Balkanique“, I. г. № 4 и 5, Виена 1 октомврий 1924 г.), въ която се излага, какъ Радичъ схваща бѫдещата федерация на балканскитѣ народи, федерация въ основата си селско-републиканска. Въ тая федерация Македония би заела самстоятелно мѣсто като държавна единица покрай Дунавска България, Хърватско и пр. Починъ за коалиция на всичкитѣ революционни балкански елементи е билъ направенъ въ Виена преди заминаването на Радичъ въ Москва, за което се даватъ подробни сведения. Въ Сърбия се посрѣща това движение, за което московскитѣ правители обещали подръжката си, съ гдлѣмо недоволство дори и отъ страна на тѣзи, които на чело на Давидовичъ отначало принципиялно одобрили идеята за една балканска федерация. Въ връзка съ тъкмената обща акция за осжществението на подирната е и публикуваниятъ на 6 май 1924 г. въ Виена манифестъ отъ името на тримата членове на Централния комитетъ на вжтрешната македонска революционна организация, въ който спрямо правителството на България се държи явно враждебенъ езикъ, поставяйки България наравно съ Сърбия й Гърция. Въ първитѣ два пасажа на манифеста, които текстуално се цитуватъ, е изразена цельта касателно Македония: 1) За освобождението и обединението на откжснатитѣ части на Македония въ едно цѣло, напълно автономно и независимо, въ нейнитѣ естествени географически и етнически граници; 2) За да се демократизиратъ съседнитѣ на Македония държави и да се обединятъ въ една Балканска федерация, която единствено може да гарантира политическото сжществуване на независима Македония и независимостьта на другитѣ балкански народи; да задоволи економическитѣ и културни интереси на балканскитѣ държави, съединени за свободенъ излазъ до тритѣ балкански морета; да парализува анексионистичнитѣ намѣрения на балканскитѣ държави и империалистичнитѣ стремежи на европейскитѣ държави, а сжщевременно и да осигури справедливо разрешение на всички национални разногласия, подържайки предимно културното развитие на всичкитѣ етнически (народностни) единици (227). Авторътъ по-нататъкъ съобщава за декларацията на Тодоръ Александровъ и Протогеровъ, съ която тѣ отричатъ, че сж подписали манифеста; за острото изявление на Радича противъ Александрова и репликата на подирния съ Радича, въ която между друго Александровъ твърди, че и хърватитѣ заедно съ Радичъ ще се убедятъ, че съ управителитѣ на сърбитѣ не може да се разбератъ иначе освенъ съ пушката, ножа и бомбата: „И днесъ, когато Вие, Радичъ, мислите, че сте унищожили корупцията и тиранията на Пашичъ, азъ мисля, че Вие не сте унищожили тиранията и корупцията на сърбитѣ." Александровъ желае сътрудничеството на хърватитѣ до момента, когато заедно ще бждатъ на единъ фронтъ срещу диктатурата на Бѣлградъ, но решително е противъ всѣка активна намѣса на Организацията, която принципиално си остава спрямо вжтрешнитѣ работи на България неутрална, противъ правителството на Цанкова; тя нѣма да стане наново орждие въ ничии ржце. И следъ смъртьта на Александровъ макодонската организация остана вѣрна на програмата за автономия на Македония, ако и да не се освободи отъ привлѣкателното влияние, което упражнява България върху нея, за което причинитѣ се дължатъ не само на политическо влияние и на традиционната история на задружни страдания, но и на факта, че хиляди и хиляди македонци презъ последнитѣ години напуснаха родната си земя и се настаниха въ България, па и сега още македонски бѣжанци продължаватъ да прииждатъ въ тази гостоприемна страна, въ тази избрана отъ македонския народъ втора своя родина, гдето до сега се изчисляватъ близу до триста хиляди прогонени македонци. Подъ линия е даденъ тукъ и пълниятъ текстъ на декларацията на новоизбрания следъ смъртьта на Александровъ Централенъ комитетъ на вѫтр. мак. революц. организация, съ която потвърдява и допълня декларациитѣ на предишния Ц. К. отъ септемврий 1923 и августъ 1924 година (с. 233 нат.).

Съ интересъ се чете глава седма на книгата, посветена специално на Сърбия, — по вѫтрешното ѝ състояние и главно отношенията ѝ спрямо другитѣ народности и държави. И тукъ често се прави сравнителенъ огледъ къмъ македонскитѣ работи и България. Въ Бѣлградъ винаги недовѣрчиво и враждебно сѫ се отнасяли къмъ всички опити за сближение отъ българска страна. Поради това бѣлградското правителство не е съумѣло да използува необикновената готовность на Стамболийски за споразумѣние между София и Бѣлградъ за общо действие противъ Гърция, тогава съкрушена отъ войната въ Мала Азия. Пашичъ, когато е приелъ Стамболийски въ Бѣлградъ, му е казалъ, че той би трѣбвало въ течение на двайсеть години да се разкайва, и следъ това пакъ не билъ сигуренъ да ли ще може да му се довѣри. („Tu devi fare ammenda onorevole durante vent'anni e dopo io ancora non sono sicuro se potrò fidarmi!“ 243). Очевидно било, че Пашичъ се побоявалъ да даде подрѫжка на България за да излѣзе отъ потиснатото положение, въ което се намира, ако и да е била съблазнителна надеждата да се сломи Гърция като се вземе Солунъ и се присъедини и гръцката часть на Македония. Отъ друга страна П. вѣроятно се е побоявалъ, че и въ такъвъ случай македонцитѣ не биха се отказали отъ своята програма за обединение съ България, така че въ резултатъ би излѣзло, че Сърбия би действувала въ полза на българската държава, понеже, веднажъ сломена Гърция, обединената Македония би продължавала да се прогласява за българска, да иска присъединение къмъ България, да очаква съ нетърпение сгодния часъ да се откѫсне отъ Бѣлградъ и да се сдружи съ София. Понеже, за да се осуетятъ тѣзи сръбски планове, Гърция отъ своя страна между друго прилагаше решителна политика на пълно погръчване на българския елементъ, заселвайки множество гръцко население, дошло отъ Мала Азия, въ Бѣлградъ не можели да не реагиратъ противъ Гърция, поради което между тѣхъ не можа да се дойде до трайно успокоение. Споразумението на Бѣлградъ съ Римъ, споредъ автора, се дължи на политиката на сърбитѣ да се покаже, че Сърбия не се нуждае толкова отъ съюзъ съ Гърция. Но и това не даде очаквания въ Бѣлградъ резултатъ — да се смирятъ вѫтрешнитѣ раздори и да се прокара съзнание за народностно единство между различнитѣ етнични елементи въ държавата. При това отношенията съ Италия постепенно се влошаватъ, което авторътъ подробно обяснява съ огледъ и къмъ бившитѣ отношения на Сърбия съ Австро-Унгария.

Твърде занимателно и поучително е следващето изложение касателно най-новитѣ събития, развили се въ Албания, Гърция и Турция. Албанскиятъ въпросъ исторически е разгледанъ съ любопитни подробности отъ дипломатическата му страна, като се обяснява особено ролята на Италия покрай другитѣ заинтересувани по тоя въпросъ държави. Подробно и вещо е очертана историята на най-новитѣ гръцко-турски борби, а особено подготовката и печалниятъ за гърцитѣ край на гръцко-турската война. Ролята на Лоидъ Джоржъ и Венизелосъ въ тая история сѫ добре охарактеризувани (282—332). Следъ турския голѣмъ успѣхъ въ Мала Азия подробно се следятъ турскитѣ работи до последно време, разказватъ се и най-новитѣ събития въ Гърция, гдето се разкриватъ и гръцкитѣ жестоки похвати противъ българския елементъ — избиването на българи въ Тарлисъ, нахлуването на гърцитѣ въ българската часть на Македония по заповѣдь на Пангалосъ, дългитѣ гръцко-турски преговори и пр. Книгата се завършва съ гл. XIII. (362—369), гдето се хвърля общъ погледъ върху създалото се положение на Балканитѣ.

Л. Милетичъ.

Dott. Minco N. Scipcovensky, Bulgaria. Riesumazioni storiche e considerazioni politiche ed economico-finanziarie dal 670 al 1927. Con 13 carte geografiche e 70 illustrazioni fuori testo. Milano 1927, гол. 8^0 350. (Д-ръ Минко Шипковенски, България. Историческо резюме и разглеждания политически и економико-финансиялни за време отъ 670 до 1927 год. Съ 13 географически карти и 70 илюстрации вънъ отъ текста. Милано, 1927. Цена 55 италянски лири).

Съчинението на г. М. Шипковенски, сега български търговски консулъ въ Милано, ни изненадва преди всичко съ богатата си външность — много хубавия печатъ на скѫпа, тежка хартия и множеството илюстрации, — при днешнитѣ условия на книгопечатането рѣдки качества за едно частно издание. Съ това трудътъ много е спечелилъ, като се има предъ видъ, че е предназначенъ главно за външни читатели, слабо осведомени върху миналото и сегашното на България главно върху сѫдбитѣ на етнографична България и свързанитѣ съ тѣхъ още неосѫществени народни идеали, а главно съ македонския въпросъ. Патриотичното чувство на автора силно се изтъква въ съчинението, на което придава живъ, актуаленъ характеръ. А цельта на автора е била да освѣтли преди всичко италянскитѣ си читатели изобщо върху България отъ всѣка страна и да предизвика у тѣхъ по-живъ интересъ къмъ българския народъ, особено къмъ неговия поминъченъ и културенъ животъ. Макаръ литературнитѣ срѣдства, които авторътъ е използувалъ, и да сѫ доста оскѫдни, като сѫдимъ главно и по посочената библиография, състояща само отъ десетина случайно подбрани съчинения, поради което и не сѫ могли да бѫдатъ избѣгнати исторически неточности, при все това трудътъ му ще постигне предназначението си, особено като първо начало въ италянската по-

популярно-историческа литература върху България. Затова смѣло можемъ да поздравимъ автора и да му благодаримъ, че тъй сполучливо е разрешилъ задачата си, която по широкия си обемъ обикновено не е по силитѣ на единъ начинающъ писатель[1].

Очевидно е, че г. Ш. е ималъ предъ видъ главно широката публика, особено отъ търговската срѣда, та сравнително е далъ много подробни економическо-финансови и статистически сведения. Единъ смѣлъ похватъ и практиченъ погледъ прозиратъ отъ книгата, за довѣрчиво посрещане на която срѣдъ италянската публика авторътъ умѣло се е погрижилъ като я снабдилъ и съ два твърде ласкави отзива за нея отъ двама италянски писатели. Първиятъ съдържа възхитено писмо до автора отъ Don Francesco Galloni, воененъ свещеникъ (capellano militare) и генераленъ директоръ на Opera Italiana „Pro Oriente“; вториятъ отзивъ съставлява предговоръ къмъ книгата на г. Ш. отъ г. Стефанъ Гранде (Stefano Grande), професоръ по география на университета въ Торино. Научнитѣ му занятия сѫ потъквали професора да се запознае съ историята и социалното развитие на българския народъ „толкова старовремски въ Европа, а отъ друга страна неотколе много малко известенъ“. Сега вече не е тъй, има вече доста добра литература върху България[2], къмъ която сега се прибавя и книгата на Шипковенски, която професорътъ счита твърде навременна и ценна. Въ предговора си проф. Гранде главно се спира върху оспорванитѣ етнографически граници на България и потъпканитѣ национални права на българитѣ въ Македония въ силата на фаталния (funesta) Ньойски договоръ. Ще трѣбва да се разкрие истината — историческата, географическата и етническа действителность за Македония, да се признае на македонскитѣ българи правото да живѣятъ и пр. Цѣлиятъ предговоръ на проф. Гранде дише дълбока симпатия за България и специално за нещастна Македония, като свършва съ похвали за труда на г. Шипковенски и съ пожелание за свѣтло бѫдеще на цѣлокупна България: „Possa splendere sulla Bulgaria, ora paese del sangue e delle lagrime, il sole che rischiarò l'Impero dello zar Simeone e la mente dei diplomatici di Santo Stefano!...“ Нѣма съмнение, че тѣзи ласкави отзиви ще спомогнатъ да се разпространи трудътъ на г. Ш. въ Италия, страната, която по своето географично положение и старата римска цивилизация е най-много призвана отблизу да познава народитѣ на Балканския полуостровъ, между които първа роля до сега покрай гърцитѣ се е падала на българитѣ.

---

[1] Отъ г. Шипковенски сѫ указани следнитѣ до сега негови печатани трудове на италянски: La Bulgaria e la diplomazia Europea (Rievocazioni storiche); La Configurazione geografica della Bulgaria e la diplomazia Europea; I debiti bulgari, le riparazioni della Bulgaria e il movimento commerciale con l'Italia. Не е указано, кога, где сѫ печатани и какъвъ обемъ иматъ тѣзи трудове.

[2] Между изброенитѣ отъ г. Grande автори на книги върху България, считани отъ него „отлични трудове“, за чудо е поменато и името на Guérin, псеудонимъ на единъ дилетантъ, сръбски шовинистъ. Това ще да е грѣшка, която се дължи на слаба осведоменость.

Добре е сторилъ г. Ш., че запознава читателя съ българската история въ крупни черти — отъ първитѣ ѝ начала до наши дни. Не бидейки специалистъ по тая часть, г. Ш. не е използувалъ първоизточници, а си е послужилъ, както се вижда, главно съ едно популярно, отъ второстепенна важность съчинение на Антоновъ „Die Bulgaren in ihren historischen, ethnographischen und politischen Grenzen“, съ официалнитѣ издания на българското външно министерство, предназначени за делегатитѣ на мирния договоръ въ Парижъ 1919 год., съчинението на Сим. Радевъ „La Macédoine et la renaissance bulgare au 19e siècle“. Затова и не може да изискваме нѣщо повече съ огледъ и къмъ казаното предназначение на книгата на г. Ш. По финансово-економическитѣ въпроси г. Ш. се е рѫководилъ отъ трудоветѣ: на Кир. Г. Поповъ „La Bulgarie economique“, на Ат. Ярановъ „La Bulgaria economica“ (1919 г.), на Ihon M. Keynes, Les Conseguenze economiche della pace (1920) и статистичния годишникъ на царство България за 1912 г. По отношение на събитията презъ балканската война е използуванъ трудътъ на Mantegazza, La guerra balcanica (1914). За освѣтление на най-новитѣ събития г. Ш. е използувалъ чуждестранната преса и политическата литература касателно България и Македония, което се вижда отъ честитѣ цитати въ текста.

Въ своя предговоръ (стр. XIV—XXIV) авторътъ главно хвърля погледъ върху трагичната участь на бългрското племе отъ последното полустолѣтие, особено следъ нещастнитѣ за България три войни. Предговорътъ е илустриранъ съ шесть фотографични репродукции, представящи български бѣжанци отъ Македония и Тракия и прогоненитѣ български македонски владици.

Въ историческия уводъ първомъ се излага накратко историята на първото българско царство съ исторически карти и образитѣ на първитѣ български владетели до Симеона, представени въ бюстове на отдѣлни и различни по височина стълбове споредъ териториялната величина на държавата имъ (заимствувано отъ споменатия трудъ на Антоновъ). Въ втората часть на книгата се говори за второто българско царство, за турското и фанариотското иго, за българското възраждане и борбата съ гръцкото духовенство, освобождението на българската черква отъ патриаршията, основаването на екзархията, за виднитѣ дейци по възраждането (съ портрети на Раковски, П. Р. Славейковъ, Л. Каравеловъ, Василъ Левски и К. Миладиновъ), за упадъка на турската империя, манифеста на Царя освободителя, за обявяване войната 1877 год. и Санстефанския миръ. Въ третата часть на книгата се разказва за учредяването на българското княжество и за събитията до 1912 год., като сѫ дадени портретитѣ на князъ Ал. Батембергъ и на Фердинандъ I Кобургъ-Готски. Четвъртата часть е посветена на економическото и социално развитие на България до 1912 год. (земледѣлие, лѣсоводство, добитъкъ, индустрия и занаяти, търговия, кредитъ, съобщителни срѣдства, национално богатство и дългове, финанси, войска). Въ петата часть се обяснява националниятъ идеалъ, — главно историята на македонския въпросъ и отношението на Сърбия и Гърция къмъ него до балканския съюзъ и следъ това до края на последната война.[1] Дадена е и карта съ спорната зона въ Македония, която стана първиятъ спъникамъкъ между България и Сърбия като съюзници. Обявяването на балканската война и нейното развитие живо сж описани, на което спомагатъ и илюстрациитѣ — царь Фердинандъ на чело на войскитѣ си, опѣлото на първия убитъ войникъ следъ преминаването на турската граница, български воененъ лагеръ предъ Одринъ и пр. Много добре е сторилъ авторътъ, че подробно е разяснилъ съ интересни цитати и отъ сръбския печатъ сърбско-българската борба за Македония поради неизпълнението отъ страна на Сърбия съюзния договора отъ 1912 год.. Главното постановление на договора касателно бждещата българска граница на Македония къмъ Сърбия точно е предадено по текста, съебщенъ отъ проф. Цвиичъ въ броя за ноемврий 1913 год. на английското списание Review of Reviews[2] (227). Изобщо измѣната на сръбското правителство въ балканската война добре е характеризувана за да си съставятъ чуздитѣ читатели правилно мнение за това най-важно събитие, отъ което понататъкъ логически се нижеха всичкитѣ последвали борби на Балканския полуостровъ и имаха прямо отражение далечъ презъ границитѣ на полуострова. Историцитѣ въ бждеще, за да обяснятъ обективно крайното изостряне на отношенията на България къмъ Сърбия, въ следствие на което България презъ време на общата война се намѣри въ лагера на Централнитѣ сили, ще трѣбва да вематъ за изходна точка сръбската измѣна за договора отъ 1912 год. Говорейки по печалния за България резултатъ отъ междусъюзнишката война въ 1913 год. г. Ш. дава вѣрно освѣтление на българската атака на 16. юний и обяснява фразата „престжпно безумие“, както бѣ тая атака наречена отъ заинтересована българска страна, въ смисълъ, че тя бѣ безумна отъ дипломатическа и военна гледна точка при създаденото отъ сърбитѣ лъжливо осветление на критичния моментъ, дължимъ главно на тѣхната измѣна, въ целитѣ на която много по-отрано бѣ подготвено военно нападение заедно съ гърцитѣ противъ изнуреената българска войска (247). Следва изложение на събитията следъ българското поражение съ сключването на Букурещския миръ 1913 год. Интересни сж изказанитѣ тогава мнения на видни дипломати и политици по създаденото следъ този миръ положение въ България и главно въ Македония, Тракия и Добруджа. Авторътъ между други цитати не е пропусналъ да цитира и важното изявление на английския публицистъ Робертъ Томсонъ въ в. „Миръ“, който разкрива, че въ 1895 год. сръбскиятъ министъръ въ Цариградъ му е предлагалъ да прибави къмъ редактирания отъ него български вестникъ „Зорница“ и сръбско издание, което Томсонъ е отказалъ предъ видъ на факта, че сърби въ Македония не сжществуватъ (256).

---

[1] Името на сръбския министъръ президентъ Миловановичъ неточно е предадено Milanovitch (стр. 200, 205).

[2] Името на планината Якубица е неточно казано: Yapoupitza (223).

Отдѣлна глава е посветена на Добруджа главно съ огледъ къмъ економическото ѝ значение като богата житница на България. Следъ изгубването на Добруджа въ замѣна на намаленото житно производство се засилва въ България производството на тютюна (дадени сѫ две снимки — тютюнева нива отъ Неврокопъ и манипулация на тютюна въ кооперацията „Асенова крепость"). Отъ 34 глава (273 с.) нататъкъ се прави бързъ прегледъ на събитията въ България и Македония отъ надвечерието на всеобщата война до Солунското примирие отъ 20 септемврий 1918 год. и неговитѣ последици, Ньойския миръ съ подробности относително новитѣ начертани граници на България и спорния въпросъ за излазъ на Бѣло море. Особено внимание е посветено на последицитѣ отъ економическитѣ и финансави клаузи на Ньойския договоръ, за освѣтление на които г. Ш. си е послужилъ съ обиленъ статистиченъ материялъ, интересенъ не само за чуздитѣ читатели (с. 293—326). Въ заключение подробно се обясняватъ последицитѣ отъ наложената на България парична контрибуция — репарациитѣ. И тѣзи страници би се чели и у насъ съ немалъкъ интересъ, понеже задълженията на България по репарациитѣ тукъ критически се преценяватъ съ специаленъ огледъ къмъ всичкитѣ досежни постановления на договора и досегашното имъ изпълнение отъ наша страна.

Книгата завършва съ оптимистично заключение, въ което се изказва надеждата, че България въпрѣки всички понесени загуби и унижения ще се съвземе: „Старъ по история и борба за своята независимость, младъ по жизненость и устремъ къмъ миръ и напредъкъ, пъленъ съ жаръ и храбрость, достоенъ за свободенъ животъ, култура, история, българскиятъ народъ не се е затворилъ въ своето огнище следъ катастрофата, потвърдена чрезъ Ньойския договоръ, но се е старалъ да събере своитѣ сили, влагайки надеждата си въ естествената и социална биология и въ мѫдростьта на правителитѣ на голѣмитѣ народи при разрешаването на трънливия въпросъ на Балканския полуостровъ".

Съ тѣзи думи завършва интересната книга на Ш., проникната съ патриотично настроение, писана съ съответенъ картиненъ стилъ, ефектътъ на който много се дължи н на чудната еуфония на най-хубавия и богатъ италиянски езикъ.

Л. М.

Μακεδονία, ἤτοι μελέτη ἐθνολογικὴ καὶ οἰκονομικὴ τῆς Μακεδονίας. Εν Π-εῖ ει, 1926. *ἔκδοσις τρίτη Ἑταιρεία «ὁ Ἑλληνισμός».* (Македония или етнологически и економически очеркъ на Македония. Въ Пирея 1926, 8⁰, стр. 130. Издание трето. Сдружение „Елинизъмъ").

Въ нѣкои наши срѣди презъ последнитѣ години се бѣ сложило убеждението, че следъ войнитѣ грънкитѣ учени и книжовници ще се откажатъ отъ старитѣ методи на действие, че носителитѣ на неоелинизъма ще забравятъ деветдесетьтѣ години на миналия вѣкъ, когато, вьоржжени съ духа на всеотрицаващия гръцки патриотизъмъ не виждаха нито културнитѣ придобивки на българския народъ, нито напредъка, постигнатъ отъ българското родно училище. Центъръ на това отрицание бѣ казаната *Ἑταιρεία «ὁ Ἑλληνισμός»*—едно повсемѣстно гръцко дружество, което отъ една страна съсрѣдоточаваше въ себе си всички недѫзи на новоелинската ученость, отъ друга даваше материали на гръцкитѣ шовинисти да коватъ орѫжие отъ тенденциозното съпоставяне на три различни свѣта: староелинския, византийския и балканско-гръцкия.

Известни сѫ на специалиститѣ миналитѣ презъ призмата на атинската школа печатни издания на това дружество върху географията, етнографията и историята на Македония. Тогава, преди войнитѣ, това дружество подъ рѫководството на проф. Казасисъ напечата въ повече отъ нѣколко обемисти тома редъ отдѣлни проучвания върху земитѣ на европейска Турция и специално върху Македония, едни отъ които носѣха имената на познати атински професори, а други бѣха издадени направо отъ името на панелинското дружество.

Това дружество, изглежда, иска днесъ да поднови своята едновремешна дейность и да даде на гръцката публика преработени печатни издания, каквито сѫ: предлаганото, известната книга на проф. Хаджидакисъ върху Македония, разпространяваната преди войнитѣ и сега книга *»Βασιλεύς Βουλγαροκτῶνος»* и пр. Цельта е ясна. На раздрусания отъ събитията на последнитѣ петнадесеть години гръцки народъ трѣбва да се възвърне изгубената вѣра. Трѣбва „неоелинската идея“ отново да завладѣе приспечеленитѣ съ помощьта на съюзнишкото орѫжие земи. Нуждно е докаранитѣ чрезъ единъ противочовѣченъ международенъ актъ стотици хиляди малоазиатски преселници да научатъ „правата на елинизъма“ върху Македония. Една дейность, недвосмислено начертаваща програмата, по която гръцката наука възнамѣрява отново да бѫде поставена въ услуга на неоелинизъма.

Ето и самото съдържание на книгата.

Македония отъ преди войнитѣ представя отъ себе си единъ *ἐθνολογικὸς λαβύρινθος*. Преди новото разпредѣление на границитѣ и настаняването на малоазиатскитѣ гърци, въ нея се е говорѣло на първо мѣсто гръцки, сетне — славянски (като се отбелязва сѫществуването на „славянския“ езикъ, не се забравя да се прибави, че покрай българското нарѣчие сѫществувало и сръбско . . . *»τό τε δῆλον ὅτι βουλγαρικὸν καὶ σερβικὸν ἰδίωμα«*), турски, цинцарски и пр. Гръцки се е говорѣло въ южна и срѣдна Македония, въ Халкедонския полуостровъ, по долината на р. Струма. Истинскитѣ центрове на гърцизъма обаче сѫ били Еласоня, Селфидже, Негушъ, Беръ, Сячища, Гребена, Анаселица и Костуръ въ югозападна Македония; Воденъ, Леринъ, Магарево, Битоля, Крушево въ централна Македония; Дойранъ, Сѣръ, Драма, Кавала, Мелникъ и Горна-Джумая въ източна Македония. По този лесенъ начинъ неогърцитѣ искатъ да прострать границитѣ на своя говоръ и върху чисто българскитѣ и до днесъ подъ гръцка власть области и градове Костуръ, Воденъ, Леринъ, Битоля, Крушево и даже по цѣла срѣдна и източна Македония, отъ Горна Джумая до Драма и до Сѣръ. На българския говоръ, разпръснато, на острови, се даватъ най-тѣсни граници само въ източната половина на северна и срѣдна Македония (. . . *ἡ βουλγαρικὴ λαλεῖται ἐν τῷ ἀνατολικῷ ἡμίσει τῆς βορείου καὶ μέσης Μακεδονίας*). И за да омаловажи още повече значението на българския говоръ, авторътъ на книгата веднага прибавя, че заедно съ българския езикъ въ северна Македония и на западъ до Охридъ (*μέχρι Λυχνιδοῦς*) се говорѣли и сръбски нарѣчия.

Ако книгата би се ограничила само съ тая напълно фалшива картина при разпредѣление на езиковитѣ области въ Македония, все пакъ бихме могли да си обяснимъ това съ обстоятелството, че тая книга е предназначена за вжтрешенъ гръцки пазарь. Но ето че отъ третата глава насетне авторътъ, въпрѣки компетентнитѣ мнения на учени съ европейска известность, мнения установени отъ цѣлъ вѣкъ, навлиза въ онази бездънна улица отъ съпоставяния на несжществуващи и непознати научни величини, която е била и си остава най-типичното дѣло, характеризираще „научнитѣ“ експлоатации на неоелинската националистическа школа въ областьта на етнографията на Македония. За да прикрие истини, които историята е записала отъ хиляда години, книгата претенциозно твърди, че „славянското“ население въ Македония, което говори български, „по своя духъ, по своитѣ традиции и по чувствата си принадлежи къмъ елинизъма,“ че то било „българогласно елинско население,“ че гръцката идея го била завладѣла и превърнала въ гръцко. Съ други думи отново виждаме да излизатъ на сцената старитѣ методи за обяснение на гръцката (по-рано патриаршеска) „принадлежность“ на македонскитѣ българи къмъ елинизъма. За да подкрепи това си становище, оправдаваще претопяването на българщината въ гръцкия елементъ, но не обясняваще гръцката етническа принадлежность на македонското население, авторътъ си служи съ следнитѣ сравнения. Едновремешнитѣ мюсюлмани отъ островъ Критъ сж говорѣли изключително гръцки езикъ, но гърцизмътъ не е ималъ никога претенции върху тѣхъ. Когато гръцката власть се е прострѣла на острова, не е задържала това гръцки говореще мюсюлманско население, а му е дала пжть свободно да се изсели въ Мала-Азия. Друго: малоазиатскитѣ караманлии (християни, говорещи турски), въпрѣки езиковата си принадлежность къмъ турцитѣ, не сж се смѣтали привързани къмъ тѣхъ и сж манифестирали винаги единството си съ елинизъма (православната Църква!), а напоследъкъ сж пожелали да преминатъ и тѣ въ натъпканата съ нещастни малоазиатски преселници гръцка Македония. Следъ тия обяснения ние не се нуждаемъ отъ специално предугаждане, за да си обяснимъ, защо цѣла една следваща глава (отъ стр. 105) е посветена на въпроса за принадлежностьта на „българогласнитѣ елини“ къмъ новосформирания четири вѣка следъ разпадането на Византия малъкъ гръцки народъ на най-южната часть на започналия етнически да се кристилизира Балкански полуостровъ съ своя преобладаващъ български характеръ. Нито по-вече, нито по-малко, македонскитѣ българи, по нѣкакво чудо въ продължение на столѣтията научили български, станали гърци по духъ и сж годни за торъ на гръцката нива.

Отъ стр. 109 до стр. 118, все въ сжщия духъ авторътъ на книгата се старае да извърти историческата истина, да откаже спонтанното дѣло на българското възраждане и всестранното културно повдигане на българския народъ, да отрече, че първитѣ искри на това, заслужваще удивление на просвѣтеното човѣчество духовно освобождение, сж хвърлени отъ сжщитѣ македонски паланки, градове и села, жителитѣ на които като се наричатъ „българогласни елини“, ето вече петнадесетъ години, на цѣли стада отъ по десетки хиляди люде, предъ очитѣ на Европа, сж разпъвани на кръстъ и сж разпилявани по всички краища на свѣта.

Авторътъ на тоя своеобразенъ наученъ трудъ се е постаралъ и да „модернизира“ доводитѣ си предъ гръцкото общество, въ срѣдата на което тия, що принадлежатъ къмъ школата на таканаречения „реалистиченъ елинизъмъ“ — т. е. практицитѣ въ гръцката политика — отъ редъ години следъ войнитѣ работятъ предимно за „държавно спояване“ и „стопанско заздравяване“ на гръцкия народъ, и не обръщатъ внимание на методитѣ на „гръцката историческа и етноложка наука, повикана на помощь на политиката.“ Старото гръцко население въ Македония, подържа той, не само преоблацава въ градоветѣ и въ побогатитѣ планински села, но стопански е поставено въ много по-малка зависимость отколкото крепостното, чифликчийското селачество, „което лесно могло да бжде използувано за всѣка кауза.“ Едно твърдение, противно на историческата истина и на науката. Вѣрното е точно обратното, че крепостнитѣ селяни въ Македония и въ другитѣ части на българската земя, презъ периода на робството сж били покровителствувани отъ турскитѣ бегове срещу посегателствата на гръцката патриаршия по съображения отъ чисто стопански характеръ, и по този начинъ по-добре сж запазили своя националенъ обликъ, отколкото това е станало съ часть отъ градското население. Освенъ това гръцкиятъ авторъ твърди, че македонското население въ по-голѣмата си часть симпатизирало на гръцката идея и то само се е смѣтало „неразделна часть отъ стопанското тѣло на гръцкия народъ“. Макаръ и да говори „славянски нарѣчия“, то се било пригодило къмъ по-усъвършенствуванитѣ методи на стопанско приобретение, каквито сж търговията, занаятитѣ и индустрията, и съ това се е доближавало до социалния строежъ на гръцкия народъ — една аргументация, която, следвана до логическия ѝ край и приложена другаче, би отказала напр на просвѣтенитѣ европейски народи, почти всички уеднаквени въ стопанско и социално отношение, всѣкакви етнографски и исторически граници, само защото тия народи въ социално отношение си приличатъ или сж отъ една и сжща сплавь, твърдение погрѣшно въ самитѣ му основи и по сжщество. Защото преди войнитѣ въ голѣмитѣ градски и стопански центрове на Македония българскиятъ елементъ бѣ взелъ надмощие въ търговията и занаятитѣ надъ всички други народностни елементи, включително и гръцкия, за което живъ примѣръ въ историята на българския народъ ще остане престолниятъ градъ на Македония отъ края на миналото и началото на настоящето столѣтие съ своето двадесетъ хилядно българско население, издигнало съ своя трудъ и умѣние въ търговията и занаятитѣ на Солунъ далечъ надъ гръцката търговия, както бѣ издигнало и методитѣ на образование въ своитѣ училища надъ полумодерната, полуланкастерска метода на преподаване въ гръцкитѣ училища. Специално крепостничеството въ Македония съвсемъ не е едно изолирано явление, свързано само съ българското село въ тая страна, а е още и последствие на единъ дългъ исторически процесъ, основитѣ на който трѣбва да се търсятъ и въ срѣдновѣковитѣ отношения между България и Византия, дълго преди периода на турското владичество, еднакво и за българска Македония и за гръцка Тесалия. И за доказателство на това, че и днесъ чифликчийското население на нѣкои отъ полскитѣ области въ Македония притежава всички качества на събудено население не само въ национално, но и въ стопанско отношение, говори обстоятелството, че следъ прогонването му отъ завладѣнитѣ отъ Гърция македонски области, настанило се въ България — напр. да вземемъ чифлигаритѣ отъ Енидже-Вардарско и Гюменджеско — само за нѣколко години превърна въ благодатна плодородна земя часть отъ блатистата область при Бургасъ, която сега се изсушава въ голѣми размѣри съ срѣдствата на бежанския заемъ. Напротивъ, малоазиатскитѣ гърци преселници, настанени въ Енидже-Вардарско, по оплакванията на самия атински печатъ, сж превърнали съ своето нетрудолюбие въ пустиня една плодородна область, и бѣгали като скитници, безъ подслонъ и безъ опредѣлено занятие къмъ крайморскитѣ градове. Известно е, че това малоазиатско население презъ последнитѣ две години бѣ смѣнено въ долно-вардарската долина съ гърци отъ Анхиалско, които сж изявявали желание да се върнатъ обратно въ България. Така, когато е дума за етноложката принадлежность на едно по неволя крепостническо население, за науката нѣма никакво значение изкуствено създаваната разлика между него, градското и занаятчийското население на една и сжща страна, обитавана въ своето болшинство отъ единъ и сжщи народъ. Напротивъ, както това „крепостническо население“ така и населението на градоветѣ и по-богатитѣ планински села отъ южна и източна Македония биде подложено отъ гръцката държава, подпомогната отъ „европейска политика,“ на най-безчовѣчни гонения. И ако днесъ гръцкитѣ последователи на школата на проф. Казасисъ, главния ржководитель на едновремешнитѣ етноложки, исторически и географски издания на *Ἑταιρεία «ὁ Ἑλληνισμός»*, се стараятъ съ сжщитѣ методи отново да доказватъ гръцкия характеръ на Македония, въ която споредъ други гръцки признания сж останали сто и осемдесетъ хиляди души българи (предимно отъ Воденъ до Костуръ и до Южна Преспа), това се прави за успокоение на гръцкото общество, което, разочарувано отъ неустановеностьта на гръцкия държавенъ и общественъ животъ следъ войнитѣ, се пита, дали е имало смисълъ главнитѣ водители и защитници на прилагания на практика неоелинизъмъ да искатъ преселването на носителитѣ му отъ брѣговетѣ на източната половина на Срѣдиземното море и пагубното имъ сърѣдоточаване въ южна Македония. Аргументитѣ на единъ такъвъ въпросъ сигурно ще да сж смутили нѣкои гръцки срѣди, желаещи да видятъ подновено всегръцкото дружество та тѣ ще да имъ сж дали основание да започнатъ, съ познатитѣ на насъ българитѣ стари методи за „научно обосноване“ на гръцкитѣ стремежи, да оправдаватъ завладѣната лъвска часть отъ Македония.

Владиславъ Алексиевъ.

Γ. Ν. Χατζιδάκις, Ἀπάντησις πρὸς τὸν κ. διδάκτορα W. Beschewliew. Отдѣленъ отпечатъкъ отъ списание *Ἀθηνᾶ* XXXIX (1928) 171—187.

Проф. Г. Н. Хаджидакисъ е счелъ за нуждно да напише горе-означения отговоръ на моята рецензия въ сп. Македонски Прегледъ, год. III 1 (1927) 123 и сл. върху книжката му *Περὶ τοῦ ἑλληνισμοῦ τῶν ἀρχαίων Μακεδόνων*, Атина 1925. Следъ кратката, но крайно обективна рецензия на Хаджидакисовата работа отъ прочутия виенски езиковедъ проф. P. Kretschmer въ сп. Glotta XVI 171—179, която е най-добриятъ отговоръ на отправения къмъ мене отъ проф. Хаджидакисъ отговоръ, считамъ за излишно да пиша отъ своя страна отговоръ на проф. Х. Но за да не би да се претълкува зле моето мълчание, решихъ да напиша следнитѣ нѣколко реда.

Проф. Х. отминава мълчаливо въ отговора си по принципъ всички онѣзи мѣста въ моята рецензия, които му се виждатъ неудобни за оборване като напр. Herodot. V или Isocrat. V 107—108. Къмъ тѣзи известия може да се прибави още и известната епиграма подъ бронзовата статуя на Демостена, Plut, Dem. 31. Сѫщо тъй той не е посмѣлъ да каже нито дума срещу приведенитѣ отъ мене сегашни мнения на чужди учени за народностьта на старитѣ македонци, като напр. това на проф. A. Debrunner, за когото едва ли би могло и дума да става, че е подкупенъ съ български пари. Проф. Х. счита, че съвсемъ неумѣстно съмъ привелъ Curtius VI 11, 4 qui non erubesceret, Macedo natus, homines linguae suae per interpretem audire, като доказателство, че сѫ сѫществували преводчици между македонци и гърци, понеже тукъ не ставало дума за преводчици между македонци и гърци, а между македонци и македонци т. е. между едноезични. Въ една забележка подъ линия проф. Х. намеква, безъ да доизкаже мисъльта си, че у Курция на това мѣсто ставало дума за македонски диалекти. Но въ такъвъ случай каквъвъ смисълъ иматъ думитѣ qui non erubesceret („кой не би се засрамилъ“) въ приведеното мѣсто? Нима обстоятелството, че Филотасъ не знаелъ единъ македонски диалектъ, би могло да даде поводъ на сънародницитѣ му да се срамуватъ отъ него?

Какъ трѣбва да се разбира въ сѫщность това известие, се вижда най-добре отъ едно мѣсто изъ защитната речь на Филотасъ, а именно Curtius VI 10, 22 sq. Mihi quidem obicitur, quod societatem patrii sermonis asperner, quod Macedonum mores fastidiam... iam pridem nativus ille sermo commercio aliarum gentium exolevit: tam victoribus quam victis peregrina lingua discenda est („Подхвърля ми се, че азъ отбѣгвамъ да се сношавамъ на бащиния си езикъ, че азъ презирамъ македонскитѣ обичаи... Отдавна вече родната речь е изчезнала поради сношения съ чужди народи: както победителитѣ така и победенитѣ трѣбва да учатъ чуждъ езикъ“). Че тукъ peregrina lingua (чуждъ езикъ) не може да означава другъ езикъ освенъ старогръцки, едва ли има нужда да се доказва. Поне въ този случай, вѣрвамъ, проф. Х. ще се съгласи съ мене. Освенъ това очевидно е дори и за най-повърхностния читатель на Курция, че Филотасъ включва и себе си между тѣзи, които сж изоставили своя бащинъ езикъ и сж научили езика на гърцитѣ. Тогава ясно е, че Curtius VI 11, 4 не може да се разбира другояче освенъ така: Филотасъ не е знаелъ родния си езикъ, македонския, и затова се е сношавалъ съ сънародницитѣ си на гръцки и то посрѣдствомъ преводчикъ (per interpretem). Въ тѣсна връзка съ тѣзи две мѣста стои и приведеното въ моята рецензия известие Curtius VI 9, 34 sq., която до сега бѣше тълкувана своеобразно отъ проф. Х.

Но да минемъ по-нататъкъ. Проф. Х. ми прави особено голѣмъ упрѣкъ, че съмъ се билъ ужъ мжчелъ съ всички сили и по всѣкакъвъ начинъ да докажа, че думата *κεβαλή* не била гръцка та е употрѣбилъ цѣли два листа за да ме убеди въ противното. До колко е умѣстенъ и на чий адресъ трѣбва да се отправи този упрѣкъ, се вижда отъ следнитѣ редове изъ отзива на Кречмера Glotta XVI 173.: „Хаджидакисъ заключава отъ македонскитѣ *Κεβαλῖνος, κεβαλή, κεβλη*, — че македонскиятъ езикъ както гръцкиятъ е превърналъ gh въ kh, което въ khephal — чрезъ дисимилация на придиханието е станало на k. Тогава обаче той трѣбва да приеме, че *bh* въ македонски е станало на *b* презъ ph, което, разбира се, е повече отъ невѣроятно. Следователно македонското *κεβαλ*-трѣбва друго яче да се обясни, и това е възможно, ако се приеме, че въ македонски както въ староиндийски дисимилацията на придиханието е настжпила, когато mediae aspiratae сж били произнасяни. Тогава значи ghebhal- е станало на gebhal- съ media въ началото. Обаче македонската media е била предавана отъ гърцитѣ отчасти съ тѣхната media, отчасти съ тѣхната tenuis, вѣроятно понеже македонскиятъ звукъ е стоялъ по срѣдата, може би е билъ звучна fortis: така *κάναδοι=γνάθοι, κόμβους=γόμφους* и затова сжщо *κεβαλ*-за geb(h)al-“. (H. schliesst aus mak. *Κεβαλῖνος, κεβαλή, κεβλη*-, das dass Mak. wie das Griech. *gh* in *kh* verwandelt hatte, das in khephal- durch das Hauchdissimilationsgesetz zu k wurde. Dann muss er aber annehmen, dass *bh* im Mak. über *ph* zu *b* gewodensei, was ja doch mehr als unwahrscheinlich ist. Also muss man mak. *κεβαλ*- anders erklären, und man kann es, wenn man annimmt, dass im Mak. wie im Altindischen die Hauchdissimilation eintrat, als Mediae aspiratae gesprochen wurden. Damals wurde also ghebhal- zu gebhal- mit anlautender Media. Die mak. Media aber wurde von den Griechen teils mit ihrer Media, teils mit ihrer Tenuis wiedergegeben, vermutlich weil der mak. Laut dazwischen lag, etwa stimmhafte Fortis war: so *κάναδοι=γνάθοι, κόμβους=γόμφους*, und daher auch *κεβαλ*- für geb(h)al-)“.

Значи и Кречмеръ, най-голѣмиятъ днесъ познавачъ на гръцката езикова история отхвърля като „по-вече отъ невѣроятно (mehr als unwahrscheinlich)“ обяснението на формата *κεβαλή* отъ проф. Х. А трѣбва да забележа, че теорията на г. Х. за гръцкия характеръ на старитѣ македонци се гради въ по-голѣмата си часть върху известието на

Curtius VI 9, 34 sq. и тълкуването на *κεβαλή*. Обаче както виждаме, тѣзи два основни довода на Хаджидакисовата теория сѫ въ сѫщность съвършено погрѣшни. Останалата часть отъ отговора на проф. X. представя преповторение на всичко това, което той вече е казалъ въ своитѣ по-ранщни работи, и понеже не даватъ нищо ново, ще ги отмина.

Въ заключение ще кажа, че проф. Хаджидакисъ както съ по-раншнитѣ си работи така и съ настоящия си отговоръ, благодарение на усилията и своеобразнитѣ тълкувания, които той прави за да докаже на всѣка цена гръцкия характеръ на старитѣ македонци, ни убеждава, че тѣ не сѫ били гърци.

Д-ръ В. Бешевлиевъ.

Résumés des articles de la Revue.

D-r K. Kojouharov, De la conférence de Constantinople à la guerre russo-turque de 1877. Étude diplomatique.

Dans son introduction, l'auteur décrit la situation politique de la Turquie immédiatement après les massacres commis sur la population bulgare en 1876; après quoi il passe à sa tâche principale qui est d'exposer en détail, en se basant sur ses études personnelles des archives et des autres sources d'informations, l'action diplomatique des grandes puissances à partir de la conférence de Constantinople jusqu'à la guerre russo-turque. L'auteur explique les raisons qui obligèrent le gouvernement anglais de proposer la convocation de la conférence de Constantinople et le point de vue du gouvernement russe au sujet de la participation de la Turquie. Cette dernière s'obstinant, l'Angletere, une fois de plus, se montra faible à son égard; mais le 6 mars, le tzar Alexandre prononça un discours dans lequel il déclarait que si dans cette conférence les désirs russes en ce qui concernait les chrétiens de la Turquie n'étaient pas réalisés, la Russie se verrait obligée de prendre les armes. Salisbury fut choisi comme délégué de l'Angleterre. L'auteur rapporte les instructions qui lui furent données, les entrevues qu'il eut, en route pour Constantinople, dans les diverses capitales européennes et ses conversations avec les personnages autorisés au sujet de la tâche principale de la Conférence. L'opinion de Bismark qui se montrait favorable à la Russie, mais tenait d'un autre côté à ce que la paix entre elle et l'Angleterre ne soit pas rompue est exposée dans ses détails. A Vienne on ne croyait pas au succès de la Conférence — Andrachi craignait surtout les aspirations russes sur les Balkans, et, comme il doutait que la Russie put résoudre la question d'Orient par les armes, il était enclin à encourager un engagement de la Russie dans une guerre contre la Turquie où elle userait ses forces. Salisbury trouva chez les Italiens des sympathies pour la Russie. En général la majorité des gouvernements était d'avis que le moment du partage de la Turquie était arrivé. Dans ces conditions la Conférence aurait pu avoir du succès, si Disraelli n'avait pas encouragé les Turcs. Cependant la Russie elle-même ne fondait pas d'espoirs sur la Conférence. Tandis que le gouvernement russe faisait de sérieux préparatifs de guerre, son ministre plénipotentiaire Chouvaloff travaillait en faveur de la paix, jugeant que les intérêts russes se trouvaient plutôt dans l'Asie centrale que dans les Balkans. Chouvalov se rendait compte des intentions de Disraelli et ne croyait pas que la Russie, avec ses finances et son armée désorganisées, pourrait mener la guerre simultanément avec la Turquie et l'Angleterre. Cependant la politique du comte Ignatiev ayant pour but la suppression de la Turquie ou sa transformation en province russe avait l'avantage de s'être ralliée l'opinion publique russe qui était pour la guerre contre la Turquie.

D'intéressantes pages suivent, rapportant des détails sur les pourparlers entre Salisbury et le comte Ignatieff à Constantinople, sur la turcophilie de la colonie anglaise, l'attitude de Disraelli, l'opposition de l'Angleterre à la prise de mesures coercitives, les désirs minimaux de la Russie, leur réduction, le mécontentement de Disraelli au sujet de Salisbury, le double jeu de Derby. Avant même l'inauguration de la Conférence, Salisbury vit que le programme des réformes échouerait par suite de l'obstination des Turcs; il était mécontent des Anglais turcophiles qui encourageaient les Turcs, au point que ces derniers étaient persuadés qu'en fin de compte les Anglais prendraient leur parti. Cette conviction leur était surtout inspiré par la politique à double face de l'ambassadeur anglais à Constantinople, lord Derby, qui faisait une obstruction secrète à Salisbury. Midhat-pacha en profita pour s'opposer catégoriquement aux réformes prévues par la conférence préliminaire des Puissances. En dépit des concessions que la Russie, d'accord avec l'Angleterre, était encline à faire, dans la Conférence du 23 décembre le gouvernement turc, par un mémorandum dénaturant les faits, rejeta, entre autre, toute responsabilité au sujet des sanglants incidents en Bulgarie, et se déclara décidé à ne céder en rien. Cela fut complété par la soudaine et solennelle proclamation de la Constitution pour tout le pays.

L'auteur suit de près les pourparlers diplomatiques entre les Puissances et en particulier les hésitations de la politique anglaise, bien connues des Turcs qui continuèrent à se montrer intransigeants dans les séancs suivantes de la Conférence. Afin de maintenir le Concert européen, la Russie, sous la pression des autres délégués, consentit à réduire son „minimum irréductible" d'exigeances, mais le grand vizir Midhat pacha, malgré les nouvelles propositions, demeura inébranlable et rejeta tout contrôle européen. Par la suite, plus l'obstination du gouvernement turc s'accroissait plus l'attitude des Anglais devenait indécise. Salisbury reçut l'instruction d'éviter toute espèce de menace contre la Turquie qui pourrait être interprétée comme „un engagement du gouvernement anglais à imposer les propositions par la force." Dans la dernière séance de la Conférence, celle du 20 janvier, le comte Ignatieff lut une protestation énergique; Salisbury s'efforça de démontrer aux Turcs que leur conduite les amènerait à une catastrophe, car l'Angletene ne les soutiendrait pas, et il donna l'ordre que la flotte anglaise soit rappelée; pendant ce temps Derby félicitait la Porte à l'occasion de l'échec de la Conférence qu'il considérait comme un succès pour la Turquie. Salisbury avait adopté la politique de faire des concessions à la Russie afin de défendre les intérêts anglais en conjurant un conflit russo-turc, dans lequel ne pouvait prendre part l'Angleterre, tandis que Derby et Disraelli par leurs hésitations, leur politique à double face et leurs encouragements aux Turcs rendaient ce conflit inévitable.

Quand vers la fin de décembre, il devint évident que la Conférence échouerait grâce à l'intransigeance des Turcs, l'ambassadeur russe demanda à Bismark ce qu'il fallait entreprendre plus loin. Le Chancelier répondit que dans ces circonstances il ne restait à la Russie qu'à choisir son moment pour aller en avant, mais qu'elle ne devait rien entreprendre avant de s'etre préparée à une rapide et brillante victoire ; la Russie ne devait pas prévenir l'Europe de ses intentions, mais se préparer et entrer en action ; elle ne devait pas céder à la Turquie et si les mesures nécessaires étaient prises le succès serait garanti ; mais la Russie devait conserver le calme et la modération dans la victoire. Selon le Chancelier, la situation politique était favorable à la Russie, et derrière elle elle trouverait l'Allemagne et l'Autriche, si elle se mettait d'accord avec cette Puissance. L'Angleterre resterait seule et probablement n'interviendrait que si la Russie abusait de sa victoire. Les dispositions bienveillantes de Bismark furent accueillies avec gratitude à Petersbourg et ses conseils suivis.

Le premier soin du gouvernement russe fut de s'assurer la neutralité de l'Autriche. Après de longs pourparlers et après l'entrevue des empereurs à Reichstadt un accord fut conclu, mais de graves divergences de vues demeurèrent entre les gouvernements au sujet de la Bosnie ; l'auteur donne là-dessus des détails. La conséquence de cet état de choses fut que la politique russe resta jusqu'à la veille de la guerre hésitante. Ceci eut une fâcheuse répercussion sur les relations avec l'Allemagne, car un conflit éventuel entre l'Autriche et la Russie qui aurait pu amener une guerre européenne était fort indésirable pour Bismark. En face de l'insistance du gouvernement russe, demandant à l'Allemagne une promesse de neutralité même dans le cas où la Russie agirait sans le consentement de l'Autriche, Bismark exigea une garantie de la Russie en ce qui concernait la France, pour le cas éventuel où celle-ci se déclarerait contre l'Allemagne. Gortchakov ayant refusé de contracter un pareil engagement en prévision d'une revanche éventuelle de la France, à St. Péterbourg on retourna à une politique d'entente avec l'Autriche. Les pourparlers avec cette dernière furent menés à Vienne à l'insu de Bismark, ce qui éveilla ses soupçons et le rendit encore plus méfiant en face de la politique incertaine de la Russie et ses tendances anti-germaniques. Les longs pourparlers avec Andrachi, sur lesquels l'auteur donne de détails, se terminèrent enfin le 18 mars 1877, grâce à l'insistance de Bismark. Une convention suplémentaire règla les modifications territoriales éventuelles, selon laquelle l'Autriche annexerait la Bosnie-Herzégovine, en exceptant le corridor entre la Serbie et le Monténégro, tandis que la Russie annexerait la Bessarabie avec les frontières de 1856. En vertu de l'accord de Reichstadt, dans le cas d'un démembrement de l'empire ottoman, la formation d'un grand Etat slave dans les Balkans était exclue ; en compensation, la Bulgarie, l'Albanie et le reste de la Roumélie pourraient s'organiser comme des Etats indépendants ; la Thessalie, l'Epire et la Crète pourraient être annexées par la Grèce; quant à Constantinople elle resterait, avec un certain hinterland, ville libre.

A propos des pourparlers secrets entre l'Autriche et la Russie, Bismark déclara plus d'une fois qu'il cesserait de soutenir l'Autriche, si elle n'abandonnait pas ses préventions contre la Russie, agissait avec hostilité envers elle, ou ne remplissait pas les engagements contractés. L'ambassadeur de Russie à Londres, Chouvalov, qui se trouvait en relations d'amitié avec Bismark, écrivit à ce dernier, au début de février 1877, une lettre, dans laquelle, rappelant les bonnes relations séculaires entre la Russie et l'Allemagne, il disait que les deux gouvernements devraient se solidariser, et, de même que la Russie ne permettrait pas qu'une coalition se forma contre l'Allemagne à l'ouest, de même l'Allemagne devrait s'opposer à une telle coalition dirigée contre la Russie à l'est. Dans sa réponse Bismark souligna les intérêts identiques de l'Allemagne et de la Russie et affirma qu'il avait suivi inébranlablement cette politique en 1848, 1854 et 1863, de même que maintenant. Il se plaignit de la versatilité de ceux qui dirigaient la politique étrangère en Russie et de la tendance de Gortchakov à coqueter avec la France, ce qui tôt ou tard, amènerait un relâchement dans les rapports amicaux entre l'Allemagne et la Russie. Bismark déclarait cependant que, tant qu'il serait au pouvoir, il serait difficile à la Russie de „se délivrer" d'une alliance avec l'Allemagne.

Le 19 février, Gortchakov envoya aux ambassadeurs russes une note circulaire dans laquelle il déclarait que le gouvernement russe considérait la question d'Orient comme une question européenne et qu'il désirait connaître les opinions des cabinets européens et ce qu'ils comptaient entreprendre en face du nouvel état de choses établi par la Sublime Porte. Après la réponse évasive des Puissances, le tzar Alexandre et Gortchakov commencèrent à incliner au maintien de la paix à la condition que la diplomatie russe trouva une façon digne de sortir de la situation dans laquelle elle s'était placée. Gortchakov se plaignit auprès des ambassadeurs russes que la Russie ne pouvait compter que sur elle-même et que l'appui des Puissances alliées n'était qu'un fantôme. Ces flottements de la politique russe obligèrent le comte Ignatiev à partir en mission à l'étranger dans le but de persuader les Puissances que les réformes en Turquie devaient être imposées, car une guerre amènerait le démembrement de l'empire ottoman ce qui n'était dans l'intérêt ni de la Russie, ni de l'Europe. Entre temps, une nouvelle révolution se déclara à Constantinople — Midhat-pacha fut destitué. Le gouvernement anglais se montra de nouveau hésitant et encouragea tacitement l'obstination des Turcs qui continuèrent à faire traîner la question des réformes, malgré la modération du gouvernement russe qui était prêt à laisser à la Porte le temps d'appliquer les réformes et à consentir à la démobilisation de son armée à la condition que les grandes Puissances s'engageassent à imposer par la force les réformes prévues par les ambassadeurs à Constantinople, au cas où la Turquie ne les appliquerait pas de plein gré. Les pourparlers engagés au sujet de cette question, principalement avec l'Angleterre, sont rapportés par l'auteur. L'Angleterre s'efforça de défendre la Turquie contre une action solidaire de l'Europe ainsi que contre une action séparative de la Russie, mais d'autre part, au moyen de nouvelles et incessantes conditions opposées aux propositions russes, elle rendait impossible une issue pacifique de la crise en Orient. Bismark n'approuvait pas les hésitations russes et était d'avis que la Russie devait décider elle-même si elle entrerait en guerre ou si elle maintiendrait la paix par un compromis avec l'Angleterre. De son côté, il promit à la Russie de lui aider dans les deux cas. D'autre part, le double jeu diplomatique de Derby encouragea les Turcs au point qu'ils rejetèrent définitivement les conditions proposées dans le protocle, résultat du compromis entre la Russie et les Puissances, déclarant que ce protocole était humiliant pour la Turquie, et que même une guerre serait préférable à cette intervention des Puissances qui y était prévue.

Apres le rejet du protocle par le gouvernement turc, l'Angleterre s'efforça de lui aider en lui gagnant au moins les sympathies de l'opinion publique anglaise pour le cas où la guerre éclaterait. Mais la lenteur avec laquelle la Porte accepta les conseils de l'Angleterre au sujet d'une intervention fit perdre patience au gouvernement russe et le 34 avril 1877 le tzar Alexandre déclara la guerre. Les documents relatifs à l'action diplomatique établit la responsabilité de l'Angleterre. Bismark lui-même a affirmé qu'Alexandre II ne désirait pas la guerre et qu'il l'avait entreprise par nécessité. La modération du tzar avait assuré la victoire diplomatique à la Russie, tandis que l'inconséquence de l'Angleterre durant la crise avait rendue vaine son intervention en faveur de la Turquie. L'auteur termine en caractérisant, à travers les hommes d'Etat dirigeants, la politique de la Turquie et de l'Angleterre.

Ivan Snégarov, La ville d'Ohrida. Aperçu historique.

Dans cette dernière partie de son aperçu (suite des numèros 1 et 2 de l'année 1928) M-r Snégarov donne des details sur l'enseignement bulgare dans les écoles d'Ohrida, dans le passé et jusqu'à nos jours.

Ohrida a été un centre intellectuel encore au temps de S-t Climent à la fin du IX siècle. L'école de Climent a fourni beaucoup d'instituteurs et d'écrivains bulgares. Et, plus tard, quand sur le trône épiscopal d'Ohrida siégeaient des archevêques grecs l'enseignement dans les monastères continua à être fait en vieux-bulgare. Ce n'est que dans la ville d'Ohrida que l'hellénisme dominait. La culture vieux bulgare se fortifia surtout durant le VIII siècle. S'affaiblissant sous le second joug bysantin, elle recommença à fleurir sous la domination des rois serbes et resta à une grande hauteur plus tard aussi, durant le XV et le XVI siècle. La litérature slave ne fut point refoulée durant le XVI siècle quoique l'influence grecque s'accrût: En 1756, l'archevêque d'Ohrida, Dionissi, pria l'impératrice de Russie' Cathérine, de lui envoyer des livres liturgiques slaves, les églises et les monastères n'en possédant pas et afin que le peuple put glorifier le Seigneur dans la langue maternelle. Au XVIII siècle fut introduit à Ohrida l'enseignement grec à l'exemple des autres grandes villes de la péninsule balcanique. Après la chute de l'évêché d'Ohrida, la littérature slave fut refoulée de la ville et ne se conserva que dans quelques monastères. L'auteur donne des détails précis sur les écoles bulgares d'Ohrida à partir du XVIII siècle jusqu'aujourd'hui.

En 1830, à Ohrida, enseigna le fameux Dimiter Miladinov qui avait d'abord terminé les études de l'école d'Ohrida, puis après avoir terminé celles de l'école grecque de Ianina, était devenu instituteur à Ohrida de 1835 à 1836. Les informations sur les méthodes et les programmes d'enseignement sont fort pauvres. Vers cette date, les écoles d'Ohrida commençaient à baisser. Un fort mécontentement régnait parmi les citoyens contre l'évêque de l'endroit, par ce que les écoles étaient très negligées: aussi les habitants voulaient-ils les gouverner eux-mêmes. En 1841, ils construirent une école mutuelle. Dimiter Miladinov pour la troisième et la quatrième fois enseigna à Ohrida, et cela jusqu'en 1849. L'auteur indique les écoles „hellènes" de la ville à cette époque et nomme les maîtres. Kousman Chapkarev, comme instituteur à Strouga et Ohrida, fut le premier qui, vers 1859, essaya d'enseigner en bulgare. La question de l'école bulgare préocupait déjà auparavent les citoyens d'Ohrida. La première école particulière bulgare du soir fut ouverte en 1858, après quoi furent ouvertes d'autres du même genre. Quoique l'évêque Miléti fit de l'opposition, l'enseignement bulgare se répandit dans la ville et les environs. Le magasin d'Anguel Grouptchev jouait le rôle de salle de lecture bulgare et c'est de là que se propageait la littérature bulgare. Là Grigor Prlitchev apprit à lire le bulgare et étudia l'histoire de son peuple. Les personnes plus agées qui n'avaient ni le temps, ni la possibilité de se familiariser avec les caractères bulgares écrivaient leur comptabilité et leur correspondance en bulgare en se servant des caractères grecs: quelques unes d'entre elles essayaient aussi de traduire les livres liturgiques grecs dans le dialecte d'Ohrida avec des lettres grecques. Elles étaient encouragées dans ces essais par le fait que dans les églises d'Ohrida étaient chantés des psaumes dans un dialecte macédonien et qu'à Débrtza la liturgie était dite en slave. C'est pourquoi la chancellerie d'Ohrida était obligée de mener sa correspondance avec les prêtres de cet endroit en bulgare. Pour la même raison les grécomanes nommaient le chant liturgique slave „de Déber" ou „villageois".

Cet état de choses incita Grigor Prlitchev, qui en 1861 était devenu instituteur hellène à Ohrida, à essayer d'introduire peu à peu la langue bulgare dans les écoles centrales de la ville. Soutenus matériellement par les habitants d'Ohrida, Prlitchev et D. Ousounov allèrent à Constantinople apprendre la langue littéraire bulgare auprès d'Ivan Naïdenov, pour pouvoir plus tard l'introduire dans les écoles d'Ohrida. Au mois de novembre 1868, Prlitchev le fit dans une école bulgare, mais sur l'ordre de l'évêque Miléti il fut arrêté. Ce n'est qu'en septembre 1869 que la langue grecque fut définitivement rejetée de l'école centrale bulgare après que les élèves eux-mêmes se furent soulevés contre les maîtres grecs adversaires de l'enseignement bulgare. Après cela, les autres écoles d'Ohrida furent bulgarisées sans incidents. Prlitchev continua à enseigner en bulgare jusqu'à l'automne 1875. Au cours de l'année scolaire 1873—1874 l'exarchat bulgare s'occupa sérieusement de l'amélioration des écoles bulgares, et dans celles d'Ohrida fut introduite la méthode de Pestalozzi. Jusqu'à la libération de la Bulgarie l'école d'Ohrida eut 5 classes. En général, durant l'époque de l'institution de l'exarchat jusqu' à la délivrance de la Bulgarie, Ohrida posséda des écoles bulgares bien organisées, grâce à sa situation économique encore prospère et à la grande générosité de ses citoyens. Après cette date, par suite de la décadence économique de la ville, les écoles s'apauvrissent. C'est pourquoi l'exarchat leur vint en aide en entretenant les écoles secondaires, tandis que la ville entretenait les écoles primaires. Peu à peu, l'œuvre scolaire se développait, de sorte que durant l'année 1889—1890 il y eut 24 instituteurs et institutrices et 437 élèves. En plus des écoles bulgares, il y avait dans la ville 2 écoles primaires grecques, 2 écoles primaires roumaines et 8 écoles turques. Au cours de l'année scolaire 1889—1890 il y eut dans les écoles grecques, installées dans des maisons particulières, 2 instituteurs et 1 institutrice payés du dehors, 80 garçons et 55 filles; dans les écoles roumaines 1 instituteur et 1 institutrice et 260 élèves. Les données statistiques que l'auteur nous donne sur le nombre des instituteurs et des élèves bulgares nous montre avec quelle rapidité l'œuvre scolaire se développa jusqu'à l'année 1911—1912. Au cours de 1907—1908 il y eut à Ohrida 1023 élèves; plus tard, à l'époque du régime jeune-turc, le nombre des élèves décrût — en 1911—1912 il n'était plus que de 576. La plupart des maîtres étaient natifs d'Ohrida.

Aujourd'hui, sous la domination serbe, il n'y a plus une seule école bulgare à Ohrida. L'inscription „Ecole secondaire bulgare, S-t Climent“ est effacée et à sa place est mis: „Lycée serbe“. La langue bulgare est interdite dans le sanctuaire et dans l'école du premier apôtre bulgare S-t Climent!

A la fin de l'étude sont donnés en supplément les textes du „Règlement de 1759 de la commune ecclésiastique d'Ohrida contre le luxe“ contenus dans le codex de S-t Climent; des lettres de Danaïl, datant de 1790, dans l'original grec; des extraits du journal du pope Stéphan, datant de 1829—1831, en grec; des extraits de l'épître du métropolitain Kalinik au sujet de l'école d'Ohrida, datant du 24 août 1840; l'épître du métropolitain d'Ohrida, Dionissi, concernant la confession des chrétiens.

Prof. Géza Feher, La première apparition des ancêtres des Bulgares en Macédoine. Explication du mot *Κοῦβερ*.

Les ancêtres des Bulgares (Bulgares d'origine touranienne) possédaient une culture assez élevée qui les rendait supérieurs aux Slaves qu'ils trouvèrent dans la péninsule balkanique, et cha surtout grâce à leur talent d'organisation; c'est pourquoi les Slaves, en se constituant en Etat, empruntèrent le nom „les Bulgares“. Dans les frontières de l'ancienne Bulgarie, entrait encore au IX siècle, la Macédoine. L'auteur démontre que les ancêtres des Bulgares ce sont établis en Macédoine dès le VII siècle, ce qui est confirmé par une information datant du même siècle qui se trouve dans le livre des miracles de S-t Dimiter de Salonique où sont mentionnés les noms des deux chefs des Bulgares *Μαύρος* et *Κοῦβερ*. Les Bulgares arrivèrent de l'Avarie de Sirmioum et s'établirent dans la plaine de Kéramissi près de Salonique où ils furent bien accueillis par la tribu slave les Dragoviti, entre l'an 670 et 675. M-r Feher ne partage pas l'opinion de M-r Ouspensky, selon laquelle le personnage *Κοῦβερ* est le Khan bulgare Koubrat dont le vrai nom était Kourt; il juge égelement inacceptable une autre opinion selon laquelle *Κοῦβερ* serait le quatrième fils de Koubrat. L'auteur lui oppose plusieurs arguments dont le plus important est que les ancêtres des Bulgares ne sont pas venus dans l'Avarie avec un fils de Kourt (Koubrat), mais vivaient là encore au milieu du VI siècle. *Κοῦβερ* ne peut être un fils de Kourt, mais a dû être un chef de la colonie bulgare citée plus haut qui, après une révolte contre les Avares, avaient été chassés par ces derniers et s'étaient établis en Macédoine sous les ordres de *Κοῦβερ*.

M-r Féher explique plus loin le nom *Κοῦβερ* et démontre que c'est le véritable prénom ancien-bulgare, qui, plus exactement, doit être prononcé Kuver; il soutient son opinion à l'aide de la linguistique. Le nom Kuver a la signification de „bleu, bleuâtre“. Quant à ce *Μαύρος*, dont il est parlé dans les „Miracles de S-t Dimiter“ comme d'une personne de confiance de *Κοῦβερ*, son véritable nom n'à pas dû être grec, mais bulgare. Il est dit à son sujet que *Κοῦβερ*, voulant conquérir Salonique par ruse, l'obligea à feindre d'être en révolte contre ses chefs et de chercher refuge auprès des Grecs à Salonique, afin de pouvoir de là lui aider à prendre la ville. *Μαῦρος* le fit et fut accueilli avec confiance par les Grecs. *Μαύρος* était certainement un vrai Bulgare et ne portait pas ce nom grec — qui signifie „noir“. Le plus probable est que son vrai nom était „Kara“ (le noir) qui se rencontre souvent chez les peuples turques, par ex. karatcha, karagia. Le nom Krakra du fameux chef bulgare n'est que la répétition de Kara: Kara-Kara plus tard abrégé en Krakra. Et ainsi Kuver veut dire „le bleu“ et le boyerd *Μαύρος* portait le nom „le noir“. De pareils noms désignant une couleur se rencontrent aussi chez les Hongrois — les filles du chef hongrois Gyula s'appelaient: Karoldou et Charoldou, deux noms anciens bulgares empruntés par les Hongrois et qui veuillent dire: Kara-oldou „la noire dorée“, Charo-olgou — „la blanche dorée“.

N. Tentchev, Le sultan Mehmed V à Uskub et les écoles bulgares.

Sur l'instigation du comité jeune-turc, le sultan Mehmed V visita les vilayets de la Roumélie en 1911 et, entre autre, la ville d'Uskub. Un accueil solennel fut organisé avec le concours de détachements militaires, de tous les élèves, des institutions, des corporations et de beaucoup de personnes accourues des environs. Les élèves du lycée de jeunes filles d'Uskub, dont le directeur était M-r Tentchev, prirent également part aux solennités et elles attirèrent l'attention du sultan. L'auteur nous rapporte ses souvenirs sur cet événement. Quand les élèves défilèrent devant le palais du sultan, leur directeur, M-r Tentchev, fut invité à faire entrer les élèves dans le palais. Là, elles chantèrent sur des motifs turcs une prière pour le sultan, spécialement composée par elles pour cette occasion et ensuite d'autres chansons également sur des motifs turcs et étudiées à l'avance. Ces chansons plurent tant au sultan qu'il exprima son admiration et, plus tard, il fit demander par une lettre adressée à M-r Tentcheff que ces chansons, texte et notes, soient envoyées à Constantinople; ce qui fut fait. Les chansons étaient reliées dans un bel album. Le lycée de jeunes filles prit également part dans le cortège qui d'après le programme du comité jeune-turc fut formé par les écoles turques et chrétiennes; là les écoliers et écolières bulgares se distinguèrent de nouveau. A cette occasion ressortit la majorité écrasante des Bulgares à Uskub. A l'exemple des écolières turques les bulgares offrirent au sultan un ouvrage manuel avec l'inscription: „Souvenir du lycée bulgare de jeunes filles," et l'élève Tzéna Nakova lui présenta une adresse. A l'occasion de la manifestation générale des élèves organisée par le comité jeune-turc, le grand vizir Haky-pacha fit un long discours devant les instituteurs réunis dans lequel il dit entre autre: „La Providence à décidé que notre Etat soit constitué par beaucoup de peuples. Vous, les pionniers de l'instruction parmi ces peuples, demeurez le plus près possible d'eux. Aujourd'hui tous jouissent de la liberté et sont traités également par les lois. Vous le reconnaissez et, sans doute, vous remplirez votre devoir de classe instruite en conseillant chacun à son peuple de mettre fin aux persécutions et aux haines entre eux, de vivre en frères, afin de pouvoir recueillir les fruits de la liberté dont ils sont gratifiés. „Le sultan et ses deux fils, au balcon du palais, écoutaient le discours. Après quoi, sur le désir du sultan, furent invitées dans le palais quatre jeunes filles des écoles bulgares et une de chacune des écoles de nationalité différente. Il leur fut dit de se serrer la main, en signe de reconcilliation entre les peuples qu'elles représentaient, et de promettre qu'elle travailleraient pour faire cesser les animosités. Après les jeunes filles qui reçurent un bijou en or comme souvenir ce fut le tour des jeunes écoliers ils reçurent aussi des cadeaux et de l'argent et firent aussi la promesse de collaborer à la reconciliation et aux relations pacifiques entre les peuples.

D'Uskub le sultan partit pour Monastir, d'où fut envoyée la lettre mentionnée, signée par le dignitaire de la cour du sultan Haky-pacha. La lettre, ainsi que l'enveloppe, est reproduite en fac-similé et accompagnée de la traduction en bulgare. Elle est adrescée à „La direction du lycée bulgarie de jeunes filles d'Uskub". Il y est dit que les chansons que les élèves avaient chanté en l'honneur du sultan l'avaient tellement touché qu'il avait donné l'ordre que ces chansons soient mises en notes et envoyées à la chancellerie impériale de Constantinople. Bientôt après, cette dernière, par l'Exarchat bulgare, fit demander les noms des élèves qui s'étaient distinguées en composant ces chansons afin de leur octroyer une bourse pour étudier la musique à l'étranger. Pour des raisons imprévues cette bienveillance du sultan ne put être mise à profit.

L. Milétitch, La déclaration de l'émigration macédonienne adressée au congrès slave de Sofia, en 1910.

Au congrès slave convoqué au mois de mai 1910 à Sofia prirent part les représentants de tous les peuples slaves à l'exception des Polonais qui n'avaient pas envoyé de délégation. Le rôle principal, à ce congrès, était joué par l'homme d'Etat tchèque Kramarj, qui avait gagné de grandes sympathies auprès de l'opinion publique bulgare, principalement par son discours, fait le samedi, dans lequel il plaidait en faveur de l'indépendance de tous les peuples slaves, du maintien de l'individualité nationale, et au cours duquel il prononça la célèbre phrase: „Celui qui opprime ses frères slaves, n'est pas un Slave!“ A cette séance assistaient aussi les délégués serbes et croates. On discuta principalement sur es désaccord entre les Slaves du nord — Russes, Petits-Russiens, Polonais — et, à dessein, on garda le silence sur ceux des Slaves du sud C'est ce qui motiva la démarche des membres macédoniens de la délégation bulgare qui, dans le but d'éviter d'indésirables discussions, par une déclaration écrite, rappella au Congrès l'existence de la question macédonienne, son importance par rapport à la solidarité slave, pour la réalisation de laquelle cette question resterait un grave obstacle tant qu'elle ne serait résolue conformément aux légitimes désirs des Bulgares de la Macédoine. Le texte de cette déclaration qui n'a pas été publié jusqu'aujourd'hui est reproduit ici. Plus tard les événements résultant des relations slaves justifièrent pleinement les avertissements contenus dans cette déclaration; son texte a donc une importance historique.

Dans cette déclaration on rappelle d'abord le grand but dans lequel sont organisés depuis quelques années ces congrès slaves, notamment dans celui de réaliser un rapprochement sur le terrain culturel et économique de tous les peuples slaves pour qu'ils puissent, en face de l'émulation générale des peuples, sauvegarder, en s'entreaidant, leur position spéciale et leur physionomie originale et, ainsi unis, jouer un rôle plus considérable, pour le développement culturel de l'humanité, et y ajouter, dans des conditions plus favorables, leur apport original. Les Bulgares macédoniens vivant à Sofia, au nom de cette grande idée s'adressent au Congrès pour lui représenter la situation spéciale où se trouve la Macédoine et les conditions qui nuisent à l'entente des peuples slaves du sud.

Plus loin, on fait ressortir que la population slave des trois vilayets de Salonique, de Monastir et d'Uskub s'est considéré, de tout temps et se considère encore comme peuple bulgare ce qui est reconnu par tous les savants slaves et autres. Les Serbes eux-mêmes, dans la personne de leurs représentants les plus en vue, n'ont pas jusqu'à une époque récente, contesté la nationalité bulgare des Slaves de la Macédoine. Un revirement a eu lieu chez les Serbes après le traité de Berlin qui a donné naissance au désir de conquérir la Macédoine en détournant les Bulgares de leurs aspirations séculaires et en leur imposant de force une culture qui est contraire à leurs tendances. Le premier triste résultat de cette propagande culturelle et politique des Serbes fut la guerre fratricide de 1885, déclarée par les Serbes. En dépit de leur insuccès, les Serbes poursuivirent après cette guerre la même politique relativement aux Bulgares de la Macédoine, en recourant à l'alliance avec les Grecs et les Turcs et même à une action terroriste sur la population. Si cette propagande de violence n'est pas arrêtée, les deux peuples, le bulgare et le serbe, s'éloigneront de plus en plus et arriveront enfin à former deux camps ennemis. Le peuple bulgare suit avec une vive sympathie les essais que les éminents pionniers slaves font pour poser de solides bases à l'union culturelle des Slaves, mais qui sait, si, sous la pression de l'opinion publique, qui maintenant garde le silence pour ne pas nuire à la grande œuvre, les Bulgares qui travaillent pour l'union des Slaves ne se verront placés dans l'impossibilité de continuer à prendre part à des congrès où seront prononcées de belles paroles sur la fraternité et la concorde, alors, qu'en dépit de ces phrases, perfidement, la population bulgare de la Macédoine est poignardée par un peuple frère dont les délégués assistent à ces congrès. Inspirés par leur profond désir de voir se réaliser l'union culturelle des Slaves, les Bulgares de la Macédoine se permettent d'exprimer devant le Congrès leur conviction que tous les nobles efforts des militants pour l'union slave seront vains, tant que ne cessera cette propagande serbe, fatale pour les intérêts des Slaves du sud, et qui deviendra la source de haines sans fin entre les deux rameaux les plus importants des Slaves du sud.

La déclaration est datée de juin 1910.

St. Romansky, Chansons bulgares de la Macédoine notées en alphabet grec — des archives de Verković.

L'influence grecque répandue en Bulgarie par le Patriarcat de Constantinople au moyen de l'église et de l'école surtout dans les confins bulgares méridionaux de la Thrace et de la Macédoine fut si grande, que, lorsque la conscience nationale réveillée chez les Bulgares vers le milieu du siècle dernier les poussa à se servir par écrit de leur langue maternelle, ils employèrent même jusqu'en 1870 non pas l'alphabet national bulgare, le cyrillique, mais celui appris à l'école, le grec, bien qu'il soit insuffisant et peu commode à traduire certains sons propres à la langue bulgare. On a découvert déjà bon nombre de recueils de manuscrits bulgares, religieux et didactiques: textes évangéliques, sermons de fêtes et autres, écrits entièrement au moyen de l'alphabet grec. Nous avons même une publication de deux d'entre eux, renfermant des sermons de dimanches datant de XVIII-ème siècle et un évangile de Tàrlice, arrondissement de Nevrocope, de 1861, due aux bons soins du professeur Milétitch, où on trouve aussi une énumération des manuscrits de ce genre connus jusqu'aujourd'hui et leur importance pour l'étude des dialectes bulgares qu'ils reflètent assez justement étant affranchis de toute tradition littéraire.

Il est curieux que même les premiers collectionneurs des contes et des chansons bulgares des régions susmensionnées ont employé aussi les lettres grecques. C'étaient naturellement des instituteurs ayant étudiés dans les écoles grecques, habitués à l'alphabet grec, tandis que l'alphabet bulgare leur était resté étranger. Certains d'entre eux ont été partisans passionnés du grécisme, auquel ils ont rénoncé plus tard, à peine au temps des luttes nationales pour l'église. C'est donc la raison pour laquelle les frères Miladinov de Strouga avaient aussi noté leurs chansons bulgares populaires recueillies en Macédoine en caractères grecs.

Ils avaient eu même l'intention de les publier ainsi, et c'est seulement sur le conseil de l'évêque croate Strossmayer qui leur avait fourni aussi les moyens matériaux pour la publication, qu'ils les ont transcrites et publiées en cyrillique (Zagreb 1861). Sans connaître même ce détail sur le recueil des deux frères, conté par Strossmayer lui-même, on en saurait juger par certaines particularités de la langue des chansons qui nous donnent la preuve qu'elles avaient été en effet transcrites d'un texte écrit en alphabet grec. On connait aussi l'instituteur d'Ohrida Janaki Strezov, oncle de Šapkarev, qui avait noté vers 1855—56 des chansons bulgares au moyen de l'alphabet grec. C'est justement sur son exemple que Šapkarev s'était attaché à recueillir des matériaux ethnographiques.

Maintenant nous apprenons que cette manière de noter chansons, contes bulgares etc. en alphabet grec a été pratiquée aussi par cartainbs des personnes en relations directes avec le collectionneur de matériaux de ce genre bien connu — St. Verković, publicateur d'un des premiers recueils de chansons bulgares populaires: „Chansons des Bulgares macédoniens", Belgrade (1860), — qui lui fornissaient de tels matériaux. Le prof. Polívka de Prague est en possession de quelques cahiers, tirés des archives de Verković, que feu le prof. Iv. D. Chichmanov lui avait envoyés et dont quelques uns sont écrits en caractères grecs: deux petits cahiers et une feuille détachée. L'un d'eux dont nous n'avons que le commencement — un tiers du tout,—écrit en 1867 dans le village de Vrondia (Gorno Brodi), arrondissement de Sérès, renferme 4 contes populaires, un usage populaire à la cérémonie de la bénédiction du baptême au village de Frachténé et 9 chansons notées en lignes ininterrompues (non pas en vers); le second, écrit d'une autre main, renferme 3 contes et 8, chansons écrites en vers, probablement récitées et non pas chantées devant le noteur à en juger par leur irrégularité. La feuille détachée — la dernière d'un cahier, écrit d'une troisième main — contient la fin d'une chanson et une autre toute entière du cycle de Krali Marko.

M. Romansky fait ressortir que, en dehors de leur importance historique et culturelle comme monuments d'une influence grecque littéraire d'un genre particulier dans les régions bulgares, en dehors de leur valeur comme matériaux de folklore ces textes ont une importance purement linguistique — en les considérant à titre d'exemples des parlers de Sérès, dont les données uniques sont les chansons populaires du recueil susmentionné de Verković (1860), les autres retirées par P. A. Lavrov des archives de l'Academie Russe (Petrograd 1920), ainsi que quelques chansons dans le Recueil du Ministère bulgare t. IX et XI. Le village qu'on trouve mentionné dans l'un des cahiers, Gorno Brodi (Vrondia) est le plus grand village entièrement bulgare dans l'arrondissement de Sérès qui vers 1900 a compté plus de 6,000 habitants. Quant à son parler, il se rapporte comme ceux des villages avoisinants de l'arrondissement de Sérès et de Nevrocope au dialecte des Rhodopes de l'ouest dans lequel est écrit aussi l'évangile de Târlice, village avoisinant de Gorno Brodi, de 1861, écrit en alphabet grec, publié par le prof. Milétitch. Donc les textes tirés des archives de Verković complètent le tableau des parlers de cette région. Le prof. Romansky n'en publie maintenant que les chansons, presque toutes, et l'usage à la cérémonie du baptême, en transcription cyrillique en y ajoutant une brève caractéristique de la graphie du manuscrit et une analyse de sa langue. On y constate que toutes les particularités importantes des parlers des Rhodopes de l'ouest se retrouvent aussi dans celui du village de Gorno Brodi et les villages avoisinants de l'arrondisement de Sérès. D'autre part, par une particularité spécifique — accent secondaire dans les mots polysyllabiques et dans les cas de combinations avec les enclitiques il se rattache aux parlers de Razlog à l'ouest. Dans des cas isolés sous le rapport des sons, des formes morphologiques et du vocabulaire y apparait l'influence des parlers macédoniens de l'ouest·

Comptes rendus.

Colonel L. Lamouche, Quinze ans d'histoire balkanique (1904—1918). Avec 3 cartes hors-texte. Ed. Payot. Bibliothèque historique. Paris, 1928, 8⁰, 234. — Compte rendu de L. Miletitch.

Le plus récent ouvrage du colonèl Lamouche est un intéressant apport à l'histoire moderne des Balkans, et qui vient à temps. Il contient des souvenirs sur la situation en Macédoine recueillis au cours des 15 années, passées par l'auteur dans cette contrée où il occupait un poste important en contact inmédiat avec la population. Ces souvenirs se rapportent à la période la plus orageuse des dernières années de l'empire ottoman, à l'époque des réformes appliquées en Macédoine immédiatement après l'insurrection de la St. Elie et des événements qui suivirent — le coup d'Etat jeune-turc, les deux guerres balkaniques et la grande guerre européenne. Ces événements dont M-r Lamouche fut le témoin oculaire sont rapportés dans son ouvrage; il a complété ses observations personnelles en se servant des documents diplomatiques publiés, de sorte qu'un nouveau jour est jeté sur certains événements politiques.

La mission fançaise pour la réorganisation de la gendarmerie turque, dont M-r Lamouche était un des membres, arriva le 16 mai 1904 dans le rayon qui lui était fixé—le sandjak de Sérrès. La ville principale de ce sandjak, Sérrès, comptait alors de 30 à 35 mille habitants, dont plus de la moitié étaient des chrétiens — Grecs et Bulgares. Un grand quartier de la ville, nommé Kamenitza, était exclusivement bulgare; là étaient l'église et les écoles bulgares. M-r Lamouche constata que les Grecs de Sérrès étaient des fanatiques et qu'ils étaient très intolérants envers les Bulgares. A la fin de janvier, M-r Lamouche fut envoyé pour raisons de service à Salonique qui comptait alors 140,000 habitants, dont 80,000 israélites, de 20 à 25,000 Grecs, autant de Turcs et seulement 10 à 12,000 Bulgares. Cependant Salonique, à cette époque déjà, était devenu le centre intellectuel des Bulgares de la Macédoine dont la colonie dans la ville s'accroîssait rapidement. Salonique avait alors deux lycées bulgares — un de garçons et un de filles — une école de commerce, trois écoles primaires, trois églises, deux librairies et une imprimerie bulgares. Les pères français Lazaristes, dans leur domaine Zeitinlik, dirigeaient un séminaire destiné à former un clergé bulgare catholique „uniate“. Un hôpital bulgare était en construction. L'Organisation révolutionnaire macédonienne était à ce moment en pleines forces — elle possédait ses propres tribunaux auquels s'adressaient les Bulgares des villages voisins pour obtenir justice. Des détachements de l'Organisation avaient réussi à nettoyer le pays des bandes de brigands turcs et albanais que les autorités ottomanes avaient éte impuissantes à faire disparaître. M-r Lamouche décrit le caractère des bandes révolutionnaires bulgares qui étaient composées presque exclusivement d'indigènes; elles donnaient l'exemple d'une bravoure extraordinaire. Souvent des groupes de 5—6 révolutionnaires assiégés dans quelque bâtiment soutenaient l'assaut de tout un bataillon turc, gardant pour eux-mêmes la dernière balle. Dans aucun cas ils ne se rendaient aux Turcs. Cependant les Turcs remplissaint les prisons de Bulgares, les condamnaient à un exil perpétuel, les envoyant en général en Asie-mineure où à Fézan, au sud de Tripolis. La lutte était acharnée et atteignait Salonique. Malgré tout, l'œuvre des réformes ne demeura pas sans un certain résultat; entre autre la situation économique de la Turquie s'améliora considérablement; M-r Lamouche donne làdessus des précisions.

Les souvenirs de l'auteur sont surtout intéressants quand ils parlent de la révolution jeune-turque par rapport à certaines démarches des Bulgares. Après la proclamation de la Constitution, le 24 juillet 1908, les révolutionnaires descendirent des montagnes et fraternisèrent avec les Jeunes-Turcs, persuadés qu'une ère plus heureuse, une ère de liberté était venue pour la population bulgare; aussi se hatèrent-ils de rentrer dans la vie légale et de former, au lieu de bandes révolutionnaires, des clubs constitutionnels. Après une caractéristique des luttes intérieures et des rapports entre les différents partis en Turquie, l'auteur suit le développement des événements sous le régime jeune-turc. Vers le 20 juillet 1909, M-r Lamouche quitta Salonique et partit pour Constantinople. Il nous rapporte des faits intéressants au sujet de la Macédoine et des Albanais qui, les armes à la main, résistèrent aux Jeunes-Turcs afin de conserver leur situation priviligiée dans l'Etat. L'auteur fait ressortir les cruautés commises sur la population bulgare par le gouvernement durant la période de désarmement, dont la conséquence fut l'exode des émigrants bulgares vers les frontières de la Bulgarie. Après ce revirement, entre les jeunes-Turcs et les Bulgares se produisirent d'autres incidents qui peu à peu tendirent les rapports jusqu'à l'inimitié. La persécution systématique des Bulgares et les cruautés commises sur eux excitèrent les esprits en Bulgarie où déjà on songeait à entreprendre une action sérieuse contre la Turquie. L'Organisation macédonienne révolutionnaire reprit son œuvre, et, par suite de la conduite hostile des Jeunes-Turcs envers les autres nationalités de l'empire, tous les Etats balkaniques s'allièrent et déclarèrent la guerre. M-r Lamouche consacre tout un chapitre à cette guerre balkanique. Quoique brièvement, il explique plus loin les raisons qui obligèrent la Bulgarie, après la guerre contre la Turquie, à entrer dans la fatale guerre contre la Serbie et la Grèce en 1913. Les causes qui amenèrent la guerre interalliée s'expliquent, selon M-r Lamouche, par "irrédentisme serbe qui trouva pour la réalisation de ses buts plein appui chez les Grecs. Les Serbes et les Grecs ont, de fait, les premiers foulé aux pieds le traité d'alliance avec les Bulgares, quoique en apparence ce soient ces derniers qui l'aient rompu par l'action militaire du 16 juin. M-r Lamouche cite d'intéressants passages des mémoires de Sir Edouard Grey et W. Churchil qui montrent que ces hommes d'Etat anglais avaient très bien saisis la perfidie des alliés de la Bulgarie qui fut dépouillée et humiliée après que la victorie eut été gagnée grâce à elle.

Dans l'avant dernier chapitre qui traite de la guerre européenne, M-r Lamouche expose objectivement les raisons qui expliquent pourquoi la Bulgarie devint l'alliée des Puissances centrales. L'auteur du compte rendu ne partage pas entièrement l'opinion de M-r Lamouche selon laquelle le peuple bulgare, malgré son indignation légitime contre les Serbes, ne désirait pas la guerre et que celle-ci fut l'œuvre du roi Ferdinand. Au contraire, la plus grande partie des intellectuels et des officiers la désiraient au nom de l'idée de l'Union nationale qu'avaient fait échouer les anciens alliés et au nom de la Macédoine asservie. M-r Lamouche a le courage de rejeter la légende selon laquelle les puissancas de l'Entente cnmbattirent pour la défense de la justice, de l'humanité et de la civilisation contre ceux qui, du côté adverse, y avaient porté atteinte et par suite méritaient d'être châtiés. Selon M-r Lamouche, ceci pourrait être soutenu en ce qui concerne l'Allemagne qui est accusée d'avoir violée la neutralité belge, mais non point à l'égard de la Turquie et de la Bulgarie qui — à tort ou à raison — luttèrent, comme l'ont fait si souvent tous les autres peuples dans le passé, pour la réalisation de leurs idéaux nationaux. L'Angleterre, dès les premiers jours, déclara la guerre pour garantir ses propres intérêts, de même l'Italie, la Roumanie, etc. Même l'intervention des Etats-Unis ne semble pas à M-r Lamouche avoir été accomplie dans un but désintéressé. Au point de vue moral, la Bulgarie par sa participation dans la guerre n'à rien fait de différent ou de plus condamnable que l'Italie, la Roumaine, la Grèce et la Turquie.

Le dernier chapitre est consacré aux événements se rapportant au traité de Neuilly. Avec une indignation sincère, M-r Lamouche fait ressortir l'inouïe cruauté des vainqueurs qui ne voulurent même pas entendre les vaincus avant de prononcer l'acte de condamnation. Aucune loi ne peut accuser ni la Turquie, ni la Bulgarie qui, librement, en vertu d'un droit incontestable, participèrent dans une guerre qu'ils n'avaient pas provoquée. Les chefs des Etats victorieux, entre autres Clémenceau, n'étaient pas bien informés sur les choses balkaniques quand ils se prononcèrent au sujet des traités de paix. En ce qui concerne la convention pour l'échange des populations entre la Grèce et la Bulgarie, c'est, selon M-r Lamouche, un document d'une grande importance au point de vue morale, car grâce à lui, une fois de plus, il est officiellement constaté que les Slaves de la Macédoine du sud sont de purs Bulgares. Après avoir rappelé les clauses du traité de paix de Neuilly en faveur des minorités que les Etats victorieux ne respectent pas, M-r Lamouche dit que c'est la raison pour laquelle la situation dans les Balkans est moins stable que jamais et la paix difficilement maintenable; quant à la question macédonienne qui depuis cinquante ans trouble les Balkans et inquiète l'Europe, elle continue à exister et sous une forme plus grave qu'à n'importe quelle époque. La Bulgarie a rempli tous les engagements qui lui ont été imposés par le traité de Neuilly, mais cela ne suffit pas à ses voisins qui, semble-t-il, la craignent encore, car ils accueillent mal toute amélioration économique ou politique de sa situation. En conclusion, M-r Lemoucre fait appel à la Société des Nations et principalement aux Puissances occidentales afin qu'elles emploient leur grande influence dans les Balkans à faire régner une concorde basée sur l'égalité des droits et le respect du caractère national et des traditions de chaque peuple.

Cesare Spellanzon, La Questione d'Oriente. Vinti e vincitori nei Balcani. Milano, 1926, 8⁰ 369. Publié dans le XVI tome de „Cultura contemporanea. Biblioteca di letteratura, storia e filosofia". — Compte rendu de L. Milétitch.

L'ouvrage de M-r Cesare Spellanzon donne d'intéressants éclaircissements sur l'histoire confuse des événements de l'après-guerre en ce qui concerne les peuples balkaniques.

La première partie du livre expose les événements balkaniques jusqu'en 1917, la seconde durant la période 1918—1926. L'auteur du compte rendu constate que les paroles de M-r Spellanzon affirmant qu'il s'est efforcé d'être aussi objectif que possible ne sont pas vaines: la lecture de l'ouvrage montre qu'il a en effet réussi à être un observateur impartial et un juge sagace. L'un des côtés importants de l'ouvrage est que l'auteur consacre à la Bulgarie et aux événements qui directement ou indirectement la concernent l'attention qui leur est due. Dans la première partie il examine, entre autre, „La question macédonienne et la politique de la Bulgarie" et „La raison pour laquelle la Bulgarie s'est allié aux Puissances centrales"; dans la seconde partie, il suit de près les événements en Yougoslavie, en Albanie et en Grèce. Dans sa conclusion, M-r Spellanzon dit être convaincu que la question balkanique, malgré les traités de paix conclus, demeure non résolue et que les causesqui amenèrent les guerres dans la péninsule balkanique ne sont pas écartées. L'auteur du compte rendu s'arrête à quelques parties du livre qui se rapportent plus directement à la Bulgarie.

M-r Spellanzon a bien compris les conséquences de la désillusion du peuple bulgare que fit naître la politique de ses alliés par rapport à la Dobroudja au moment de la conclusion du traité de Bucarest en 1918; aussi est-ce avec raison qu'il rejette l'opinion du général Ludendorff qui prète une grande signification à la retraite bulgare sur le front macédonien, dans le but d'atténuer la défaite de la quadruple alliance qui s'était déjà décidée sur le front occidental. L'auteur du compte rendu partage l'opinion de M-r Spellanzon sur la catastrophe bulgare à Dobro-polé, le détrônement du roi Ferdinand et son influence personnelle sur le développement des actions militaires. M-r Spellanzon a bien compris que l'empereur du Russie, comme arbitre, se serait prononcé en 1913 en faveur des aspirations serbes en Macédoine.

Selon lui, il y a également des causes qui justifient l'alliance que la Bulgarie conclut par la suite avec les Puissances centrales. Une seule chose reste à discuter dans la politique bulgare de cette époque, c'est l'abandon qu'elle fit de son indépendance politique et militaire entre les mains des généraux allemands. C'est par cela que s'explique la lente et peu active diplomatie du gouvernement de Malinov, poussé par le désir de conclure une paix séparative avec l'Entente. Plaignant le sort de la Bulgarie après la paix conclue à Neuilly, l'auteur fait justement ressortir que la question macédonienne qui agitait l'âme du peuple bulgare et qui l'a poussé à faire la guerre contre la Turquie, et qui a été tout près d'être résolue, est restée dans une phase encore plus aiguë et plus compliquée depuis que les terres macédoniennes d'Ohrida à Cavala ont été partagées entre la Serbie et la Grèce. L'auteur examine également la question de la Thrace jusqu'au traité de Sèvres, en montrant les efforts du gouvernement de Stambolīsky pour obtenir un débouché sur la mer Egée et par suite son désir de se rapprocher de la Serbie, en sacrifiant la Macédoine. Stambolīsky ne réussissant pas à empêcher les Macédoniens, qui toujours eurent conscience de leur nationalité bulgare et combattirent pour cette raison contre les Turcs, les Serbes et les Grecs, d'inquiéter la Serbie, conclut avec cette dernière la convention de Nich (mars 1923) qui prévoyait une action commune contre les bandes macédoniennes, avec le droit pour les Serbes de poursuivre ces dernières au-delà même de leur frontière—sur le territoire bulgare. La conséquence fut la lutte énergique et sans merci du Comité révolutionnaire contre Stambolīsky, ce qui ne contribua pas peu à sa perte. L'auteur rapporte les pourparlers au sujet de la Thrace jusqu'à la clôture de la Conférence de San-Rémo, où échouèrent les espérances de Stambolīsky par rapport à un débouché sur la Mer Egée, ce qui signifait la faillite de sa politique extérieure. Avec une profonde connaissance des affaires intérieures bulgares, l'auteur suit les événemeuts qui se déroulèrent à partir du 9 juin sous le gouvernement de A. Tzankov dont la venue au pouvoir fut accueillie à l'étranger avec une certaine méfiance et une prévention que rien n'a justifiait comme celle „d'un gouvernement de Macédoniens" qui ne cesserait de troubler la paix dans les Balkans. Mais en réalité les Macédoniens se montrèrent bientôt mécontents de la politique de Tzankov, surtout les „Macédoniens fédéralistes" qui s'étaient alliés aux agrariens et aux communistes. Grâce à Theodor Alexandroff qui resta fidèle à la traditionnelle politique bulgare des Macédoniens, la Bulgarie évita de grands dangers. Mais Alexandroff y perdit la vie.

A propos de la vie politique en Bulgarie, M-r Speilanzon jette un rapide coup d'œil sur les relations serbo-bulgares afin d'expliquer le développement des aspirations impérialistes des Serbes parallèlement à l'agrandissement de l'Etat serbe qui de 3 millions d'habitants avec un territoire de 43,303 kilomètres carrés en 1912, atteint après la paix de Bucarest de 1913 4 $^1/_2$ millions d'habitants et un territoire de 90,000 klm. carrés, et après la guerre européenne, 12 millions d'habitants et 200,000 klm². L'auteur rapporte les faits relatifs à l'entente serbo-croate, où le rusé Pachić joua l'homme d'Etat croate Troumbić. Les adversaires les plus énergiques de la politique serbe qui tend à serbiser tous le pays yougo-slave sont les Macédoniens et les Croates. Les premièrs mènent contre Belgrade une „véritable guérilla au moyen de bandes armées.“ Les questions macédonienne et croate sont les plus importantes et délicates parmi celles qui intéressent la politique du nouvel Etat dans ses fonctions à l'intérieur et ses répercussions éventuelles à l'extérieur. Les pages se rapportant à l'historie des relations entre les Serbes et les Croates sont pleines de détails intéressants. La caractéristique du chef croate Stépan Radić, en tant qu'homme et en tant que politicien, semble décrire avec exactitude cet homme extraordinaire par la complexité de ses contrastes, aussi est-elle digne d'attention (p. 189—191). L'auteur a également bien saisi la politique de Radić rêvant d'une grande et véritable Yougoslavie englobant aussi la Bulgarie.

Une large place est faite dans le livre de M-r Spellanzon à la Macédoine (p, 210—234) et la question macédonienne y est exposée avec clarté. Les Macédoniens ont une conscience nationale bulgare et désirent être unis au peuple bulgare. La politique hostile des Serbes et des Grecs a fait naître la devise: „La Macédoine aux Macédoniens“. L'auteur rapporte les cruelles mesures employées par le gouvernement de Belgrade en Macédoine, où ont été fermées 1373 écoles bulgares comprenant 2266 maîtres et 78,856 élèves qui ont été remplacées par des écoles serbes. Le nom même du pays a été remplacé par une nouvelle désignation „La Serbie du Sud“. Le chef du parti croate Radić s'est intéressé au mouvement macédonien; il est entré en contact avec les chefs révolutionnaires et a conçu une fédération balkanique dans laquelle entrerait la Macédoine comme une unité nationale distincte à côté de la Bulgarie. L'histoire des essais pour réaliser cette fédération avec l'aide des bolchéviks russes est exposée avec beaucoup de détails, l'adhésion en principe d'une partie des chefs macédoniens, le manifeste adressé par eux aux Macédoniens et publié à Vienne, la déclaration de Théodor Alexandroff condamnant ce manifeste, la déclaration violente de Radić contre Alexandroff et la réplique de celui-ci etc.

Le troisième chapitre est consacré à la Serbie, à sa situation intérieure et à ses rapports avec les autres nationalités et Etats. Ici aussi, il est souvent touché à la question macédonienne et à la politique de la Bulgarie. A Belgrade on a toujours considéré avec méfiance et hostilité tout essai de rapprochement de la part de la Bulgarie. Il est évident qu'alors même que Stamboliïsky était prêt, dans ce but, à faire de grands sacrifices, Pachić a craint de prêter son appui à la Bulgarie pour lui aider à sortir de sa mauvaise situation, quoique l'espoir d'écraser la Grèce en lui prenant Salonique et la partie grecque de la Macédoine fut bien tentante, et cela principalement à cause des Macédoniens qui peut-être continueraient, même dans ces conditions, à aspirer à l'union avec la Bulgarie. Pour faire échouer les plans serbes, la Grèce employait la politique de grécisation de l'élément bulgare en établissant en Macédoine une nombreuse population grecque venue de l'Asie mineure. Belgrade réagissait contre ces mesures, de sorte qu'on ne pouvait obtenir une entente durable. L'auteur explique plus loin l'accord conclu entre

Belgrade et Rome par le désir de la Serbie de montrer qu'elle n'avait pas grand besoin d'une alliance avec la Grèce.

Le récit des événements les plus récents qui se sont déroulés en Albanie, en Grèce et en Turquie est fort intéressant et instructif. La question albanaise est étudiée au point de vue historique, et d'intéressants détails sont donnés sur son côté diplomatique qui expliquent surtout le rôle de l'Italie parmi les autres Etats intéressés.

L'auteur après avoir parlé du grand succès des Turcs en Asie mineure suit avec intérêt les événements en Turquie jusqu'aujourd'hui, ainsi que ceux de la Grèce, et rappelle les cruautés commises par les Grecs contre l'élément bulgare — les meurtres de Bulgares à Tarlis, l'envahissement des Grecs dans la partie bulgare de la Macédoine sur l'ordre de Pangalos, etc.

Le livre se termine par un aperçu général sur la situation dans les Balkans.

Dott. Minco N. Scipcovensky Bulgaria, Riesumazioni storiche e considerazioni politiche ed economico-finanziarie dal 670 al 1927. Con 13 carte geografiche e 70 illustrazioni fuori testo. Milano, 1927, 8⁰, 350. Compte rendu de L. Milétitch.

M-r Scipcovensky, actuellement consul bulgare à Milan, en écrivant son livre, a eu le desir, avant tout, d'éclairer les lecteurs italiens sur la Bulgarie, dans le passé et le présent, et d'éveiller un intérêt plus vif pour le peuple bulgare et sa vie culturelle et économique. Quoique le nombre des sources d'informations dont s'est servi l'auteur soit assez limité, son ouvrage atteindra le but poursuivi, surtout par ce qu'il met le début à une littérature italienne d'information populaire sur la Bulgarie.Il sera bien accueilli par le grand public, principalement par les commerçants, car ce livre contient des informations détaillées d'ordre financier, économique, statistique.

Don Francesco Galloni et le professeur Stéfano Grande se prononcent très favorablement dans la préface, sur l'ouvrage de M-r Scipcovensky, ce qui contribuera à le répandre en Italie. L'auteur, avec raison, fait connaître d'abord à ses lecteurs l'histoire de la Bulgarie en grands traits, depuis ses origines jusqu'à nos jours. Le sentiment patriotique de l'auteur se manifeste dans tout le livre. Dès le début, il montre la tragique destinée du peuple bulgare dans les dernières cinquante années, principalement après les trois guerres récentes. L'introduction est illustrée de 6 reproductions photographiques représentant des réfugiés bulgares de la Macédoine et de la Thrace et les évêques macédoniens chassés par les Serbes. Dans la quatrième partie, après l'introduction historique, est exposé le développement politique et social de la Bulgarie jusqu'en 1912. Le 5-ième chapitre parle de l'idéal national — principalement de l'évolution de la question macédonienne et le point de vue des Grecs et des Serbes en ce qui la concerne. La carte de l'ainsi nommée „Zone contestée“ de la Macédoine, qui fut la cause des premiers malentendus entre la Bulgarie et la Serbie alliées en 1912—1913, est reproduite dans le livre. La déclaration de la guerre balkanique et son développe-

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СКОПЈЕ

ment sont très bien décrits et de belles illustrations animent le texte. Le litige serbo-bulgare au sujet de la Macédoine est exposé dans ses détails et éclairé à l'aide de citations intéressantes dont certaines empruntées à la presse serbe. La stipulations la plus importante du traité d'alliance entre la Bulgarie et la Serbie au sujet de la future frontière bulgare de la Macédoine du côté serbe est reproduite textuellement. En général, la trahison du gouvernement serbe, au cours de la guerre balkanique, envers la Bulgarie est exactement caractérisée. La violation du traité d'alliance de 1912 par la Serbie servira plus tard aux historiens de point de départ pour expliquer l'envenimment des rapports entre la Bulgarie et la Serbie. L'auteur décrit les événements en Bulgarie après la paix de Bucarest de 1913.

Un chapitre spécial est consacré à la Dobroudja, principalement au point de vue de son importance économique en tant que riche grenier de la Bulgarie. On explique comment, après la perte de la Dobroudja, en Bulgarie on s'appliqua à developper d'autres cultures, principalement celle du tabac, par compenser la production amoindrie du blé.

Après avoir rapporté les événements en Bulgarie et en Macédoine pendant la guerre mondiale et jusqu'à la paix de Neuilly, l'auteur s'arrête particulièrement aux conséquences économiques et financières des stipulations du traité de paix, au sujet desquelles il donne de nombreuses informations statistiques qui sont intéressantes non seulement pour les lecteurs étrangers, mais aussi pour les autres (p. 293—326). Dans la conclusion, l'auteur expose les conséquences de la contribution imposée à la Bulgarie, les ainsi nommées „réparations“, avec une étude critique sur les stipulations respectives du traité et leur exécution par la Bulgarie.

Le livre se termine par une conclusion optimiste exprimant l'espoir que la Bulgarie, en dépit de toutes les pertes et de toutes les humiliations subies, se relèvera.

Μακεδονία ἤτοι μελέτη ἐθνολογικὴ καὶ οἰκονομικὴ τῆς Μακνδονίας. Ἐν Π-εῖ 1926. *Ἔκδοσις τρίτη. Ἑταιρεία „ὁ Ἑλληνισμός“*. (La Macédoine, ou un aperçu ethnologique et économique sur la Macédoine. Pirée 1926. Troisième édition, Société „Hellénisme“). Compte rendu de Vladimir Alexiev.

Le livre en question est une publication de la Société panhelléniste bien connue „Hellenismos“ qui avant la guerre a fait paraître, sous la direction du professeur Kasasis, une série d'études sur les contrées de la Turquie d'Europe et spécialement sur la Macédoine. Cette même société semble maintenant vouloir reprendre son œuvre. Le livre mentionné, a évidemment pour but d'encourager les Grecs de l'Asie mineure nouvellement établis en Macédoine, en leur inspirant la foi dans la puissance de l'hellénisme; le livre affirme que dans cette contrée l'élément grec a représenté de tous temps la majorité et que, par conséquent, il restera, à l'avenir aussi, le maître tout puissant. Inspiré par cette tendancieuse politique, le livre dénature l'histoire et l'ethnographie de la Macédoine. Selon lui, dans le passé aussi, la langue parlée par la majorité du peuple a été le grec et la langue slave ne serait venue qu'en second rang; elle comprendrait deux dialectes — le bulgare et le serbe. Presque toute la Macédoine entrerait dans le domaine de la langue grecque. Pour la langue bulgare sont indiquées d'étroites frontières, de petits îlots isolés se trouvant dans la partie orientale de la Macédoine centrale et dans la Macédoine du nord. Dans cette dernière partie et à l'ouest d'Ohrida on parle, dit ce livre, le „serbe". Ne pouvant nier l'existence d'une population slave de nationalité bulgare, on la représente comme „appartenant par l'esprit, les traditions et les sentiments à l'hellénisme", alors qu'en réalité il s'agit d'une appartenance d'un autre genre: ces Bulgares de la Macédonie sont restés sous la juridiction spirituelle du patriarcat grec — les uns par snite d'une ancienne habitude, les autres par crainte d'être persécutés et chassés. Selon l'auteur grec, l'ancienne population grecque prédomine, non seulement dans les villes et villages de la Macédoine, mais même dans les riches villages montagneux où, soi-disant, elle serait placée dans une moins forte dépendance économique que la population rurale bulgare des grandes fermes „qu'on peut facilement gagner à n'importe quelle cause". En réalité, c'est un fait notoire que dans les villages l'élément dominant est le bulgare, qu'il a été protégé par les beys turcs contre le patriarcat grec pour des raisons d'intérêt purement économique, de sorte qu'il a conservé le mieux son carectère ethnographique et sa langue. M-r Alexieff critique d'autres affirmations absurdes de l'auteur grec relatives aux causes du soi-disant attachement de la population bulgare de la Macédoine à l'hellénisme; il donne des exemples prouvant que des populations de nationalité différentes ne perdent pas leur caractère original et ne s'identifient pas entre elles au point de vue ethnique par suite de leur nivellement économique et social. En réalité, un pareil nivellement est une exception en Macédoine — dans les villes une faible partie de la population s'occupe de commerce et d'industrie et par là s'est rapprochée de l'organisation social du peuple grec, sans qu'elle se soit, de ce fait, grécisée. La population rurale bulgare de la Macédoine est toujours restée dans sa grande majorité une population d'agriculteurs; elle est demeurée telle même après qu'une grande partie a été contrainte d'émigrer en Bulgarie; l'auteur du compte rendu donne à ce sujet des exemples et établit des comparaisons avec les émigrants grecs venus de l'Asie mineure en Macédoine.

Γ. Χ. Χαδσιδάκις, Ἀπάντησις πρὸς τὸν κ. διδάκτορα. K. V. Bechevliev: T. H. Hadjidakis, Réponse adressée au prof. V. Béchevlieff. Publiée dans la revue *Ἀθηνᾶ*, 1929, 171—187. — Compte rendu de D-r V. Béchevliev.

La réplique du prof. Hadjidakis se rapporte à la critique de M-r Béchevlieff sur son livre: „*Περὶ τοῦ ἑλληνισμοῦ τῶν ἀρχαίων Μακεδόνων*" (Au sujet de l'hellénisme des anciens Macédoniens) publiée dans la Revue Macédonienne, (année III. № 1, 1927). — M-r Béchevliev en réponse à la réplique de M-r Hadjidakis s'arrête seulement à quelques particularités de cette réplique. M-r Hadjidakis passe sous silence tous les arguments de la critique de M-r Bechevliev qui lui semblent difficiles à réfuter; de même il ne dit rien au sujet des opinions actuelles des savants étrangers concernant la nationalité des anciens Macédoniens rapportées par le professeur bulgare. La remarque de M-r Hadjidakis au sujet du passage de Curtius cité par M-r Bechevliev: „qui non erubesceret. . ." ne soutient aucune critique, car il est clair qu'ici il ne s'agit pas de Macédoniens parlant une même langue ou deux dialectes macédoniens, comme veut l'interpréter M-r Hadjidakis, mais de Grecs et de Macédoniens, ce que M-r Bechévliev explique à l'aide de nouveaux arguments. De même la réponse de M-r Hadjidakis au sujet de l'interprétation du mot *κεβαλή* qu'il s'efforce de faire passer pour grec ne soutient aucune critique. M-r Béchevliev s'en rapporte à la mention de Kretchmer (Glotta XVI, 173), un des connaisseurs contemporains les plus autorisés de l'histoire grecque qui rejette l'interprotation de M-r Hadjidakis „comme plus qu'invraisemblable". Et il est à remarquer que Hadjidakis fonde sa théorie sur le caractère grec des anciens Macédoniens, principalement sur l'information de Curtius (VI, 9, 34,) et l'interprétation de *κεβαλή*. Or ces deux arguments sont absolument faux. Le reste de la réponse du prof. Xadjidakis n'est que le répétition de ce qu'il a dit dans ses ouvrages précédents, aussi M-r Béchevliev ne s'y arrête pas; mais il garde la profonde conviction que tous les arguments présentés jusqu'à présent par l'un ou l'autre côté ne font que confirmer que les anciens Macédoniens n'étaient pas des Grecs.

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СКОПЈЕ

МАКЕДОНСКИ ПРЕГЛЕДЪ

СПИСАНИЕ ЗА НАУКА, ЛИТЕРАТУРА И ОБЩЕСТВЕНЪ ЖИВОТЪ

ИЗДАВА
МАКЕДОНСКИЯТЪ НАУЧЕНЪ ИНСТИТУТЪ

ГОДИНА IV, КН. 4.

REVUE MACÉDONIENNE

ÉDITION
DE L'INSTITUT SCIENTIFIQUE MACÉDONIEN

ANNÉE IV, FASC. 4.

ДАРЪ
ОТЪ
МАКЕДОНСКИЯТЪ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

СОФИЯ — SOFIA
ПЕЧАТНИЦА П. ГЛУШКОВЪ — IMPRIMERIE P. GLOUCHCOFF
1928.

МАКЕДОНСКИ ПРЕГЛЕДЪ

СПИСАНИЕ ЗА НАУКА, ЛИТЕРАТУРА И ОБЩЕСТВЕНЪ ЖИВОТЪ

ИЗДАВА
МАКЕДОНСКИЯТЪ НАУЧЕНЪ ИНСТИТУТЪ

ГОДИНА IV, КН. 4.

REVUE MACÉDONIENNE

ÉDITION
DE L'INSTITUT SCIENTIFIQUE MACÉDONIEN

ANNÉE IV, FASC. 4.

ДАРЪ
ОТЪ
МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

СОФИЯ — SOFIA
ПЕЧАТНИЦА П. ГЛУШКОВЪ — IMPRIMERIE P. GLOUCHCOFF
1928.

ДАРЪ
отъ
МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

СЪДЪРЖАНИЕ

стр.

Проф. П. Мутафчиевъ, Произходътъ на Асеновци 1

Ю. Трифоновъ, Отношенията на сръбската ипекска църква къмъ охридската въ началото на турското владичество 43

Проф. М. Г. Попруженко, България въ трудоветѣ на Т. И. Успенски 79

Л. Милетичъ, Единъ документъ на руската политика спрямо Македония (1897 г.) 99

Ст. Романски, Български приказки съ гръцко писмо отъ Македония изъ архивата на Верковича 107

Рецензии и книжовни вести

Д. Н. Анастасијевић, Хипотеза о „Западној Бугарској“. Отд. отп. отъ „Гласник Скопског научног друштва“, т. III. 1927. — Рецензия отъ П. Мутафчиевъ 121

А. Селищев, Заметки по этнографии и диалектологии Македонии. Помяник монастыря Трескавца. (Из Сборника в честь А. И. Соболевскаго. Ленинград 1928). — Рецензия отъ Ст. Романски 129

O. Randi, La Jugoslavia (Publicazioni dell'„Instituto per l'Europe Orientale“ — Roma. Seconda serie. Politica — storia — economia. I) Roma 1925. — Рецензия отъ Ст. Р. 132

D-r Ivan Slivensky, La Bulgarie depuis le traité de Berlin et la paix dans les Balkans. Préface de Georges Reynald, senateur etc. Paris 1927. — Рецензия отъ Л. Милетичъ . 135

The Macedonian Question (печ. въ спис. „European Economical and Political Survey“. Paris, № 5, Movember 1918. — Рецензия отъ Л. Милетичъ. 138

Македония въ единъ французки романъ (Victor Marguerittе, Le bétail humain. Paris 1928). — Рец. отъ В. Т. Велчевъ . 142

Ludvík Kuba, Písně makedonské. S úplnými původními texty a českými překlady Jana Hudce. Spěv a klavír. Praha 1928.—Рец. отъ Л. М. 145

Български народни шевици. Часть II. Югозападна България и Македония. Наредили Ст. Л. Костовъ, директоръ, и Д-ръ Е. Петева, уредница на Народния етнографски музей. София 1928. — Рец. отъ Л. М. 147

TABLE DES MATIÈRES

Pages

Prof. P. Moutaftchiev, Les origines de la dynastie des Assênides . 1
Iord. Trifonov, Les rapports de l'Eglise serbe d'Ipek avec l'Eglise d'Ohrid dans les premiers temps de la domination turque 43
Prof. M. G. Poproujenko, Les Bulgares dans les œuvres du prof. Th. I. Ouspensky 79
L. Milétitch, La politique russe par rapport à la Macédonien, 1897. 99
St. Romansky, Contes bulgares de la Macédoiue en alphabet grec, tirés des archives de Verković 107

Comptes rendus

D. N. Anastassiević, Une hupothèse sur la „Bulgarie Occidentale“. Tirage à part du Bulletin de la Société scientifique de Skopié. Tome III 1927.—Compte rendu par P. Moutaftchiev. 121
A. Seliščev, Notes sur l'ethnographie et la dialectologie de la Macédoine. (Tiré de Recueil en l'honneur de A. I. Sobolevsky. Léningrad 1928). — Compte rendu par St. Romansky. . . 129
O. Gandi, La Jugoslavia (Publicazioni dell' „Instituto per l'Europa Orientale“.—Roma, Seconda serie. Politica—storia—economia. I). Roma 1925. — Compte rendu par St. R. 132
D-r Ivan Slivensky, La Bulgarie depuis le traité de Berlin et la paix dans les Balkans. Préface de Georges Reynold. Paris 1927. — Compte rendu par L. Milétitch 135
The Macedonien Question (v. „European Economical and Political Survey“, Paris, Novembre, 1928. — Compte rendu par L. M. . 138
La Macédoine dans un roman français (Victor Margueritte, Le Bétail humain. Paris 1928). — Compte rendu de V. Veltchev. 142
Ludvík Kuba, Písně makedonské (Les Chansons macédoniennes). Prague 1918. — Compte rendu par L. M. 145
Les broderies nationales bulgares. Tome II. [La Bulgarie du sud-ouest et la Macédoine. Reproductions de St. L. Kostoff, directeur du Musée ethnographique national et de son assistante D-r E. Pétéva. Sofia 1928. — Compte rendu par L. M. . 147

НАРОДНА
БИБЛИОТЕКА
СКОПИЕ

ПРОИЗХОДЪТЪ НА АСѢНЕВЦИ

От Проф. П. Мутафчиевъ

I.

Византийскиятъ писатель Никита Акоминатъ, чиято „История“ дава най-важнитѣ сведения за събитията въ Балканския полуостровъ презъ втората половина на XII и началото на XIII в., разказва, че въстанието, съ което въ 1186 г. бѣха положени основитѣ на Търновското царство, било вдигнато отъ „власи“, които били и главниятъ елементъ въ борбата за независимость. Сѫщо такива сведения относно народностьта на въстаналото население и състава на армиитѣ, съ които Петъръ, Асѣнь и Калоянъ действуватъ срѣщу Византия и кръстоноситѣ, намираме и у тогавашнитѣ латински автори — Ансбертъ, Робертъ де Клари и Вилхелмъ Вилардуинъ. Покрай власитѣ тамъ се разказва и за кумани, съюзници на Асѣневци, но за българи или нѣма никакъвъ поменъ, или пъкъ се говори случайно, като за елементъ, чиято роля въ движението била съвсемъ незначителна.

Известно несъгласие въ тия известия се внася отъ писмата, размѣнени между Калояна и Инокентия III. Въ тѣхъ вече българитѣ се явяватъ като главенъ етнически елементъ на новооснованата държава. Калоянъ въ тия писма често е означенъ съ титлата „царь на българи и власи“, а въ нѣкои случаи името „власи“ при неговата титла и съвсемъ липсва[1]. И докато въ документитѣ на папската канцелария даже и отъ времето на Иванъ Асѣня II търновскиятъ царь продължава да бѫде назоваванъ „господарь на българи и на власи“,[2] то въ документитѣ отъ български произходъ, сѫщо както и въ сръбскитѣ и византийски известия отъ това време земитѣ на Търновското царство се наричатъ български земи, самото то — българска държава и господаритѣ му — български царе или, въ особени случаи, само царе на „българи и гърци“[1]. Въ търновския надписъ, гдето Ив. Асѣнь разказва, че следъ битката при Клокотница завладѣлъ земитѣ на гърци, албанци и сърби и че франкитѣ сжщо се подчинили на дѣсницата му, за влашко население въ държавата нѣма никакъвъ поменъ. Георги Акрополитъ, византийски писатель и държавенъ дѣецъ, живѣлъ и работилъ едва три-четири десетолѣтия следъ събитията, които създадоха Търновското царство, разказва за тѣхъ като за дѣла само на българи. За власи, даже и като най-обикновени и случайни участници въ тия събития у него не се намира нито дума.

---

[1] Гл. напр. Theiner, Vetera monumenta Slavorum meridionalium, I p. 20. n. 36; p. 35. n. 57; Hurmuzaki, Documente privitóre la istoria Românilor. I p. 10. n. 10; p. 43. n. 32.

[2] Hurmuzaki, p. 159. n. 119; p. 165. n. 124,

Това различие на историческитѣ известия, а сжщо и фактътъ, че Търновското царство едва едно десетолѣтие следъ своето закрепване се явява само като царство на българи и че „виаситѣ“ изеднажъ изчезватъ отъ него, сж причинили до сега твърде много затруднения на ученитѣ.

Не малко опити вече сж правени до сега, за да се обясни, какви сж били тия „власи“, които основаватъ Второто българско царство, кога и отгде сж дошли тѣ въ земитѣ на северъ отъ Хемусъ, кога, какъ и защо тѣ изчезватъ изъ тия земи, за да „предоставятъ“ новосъздадената държава на българитѣ, макаръ тия последнитѣ и да нѣмали почти никаква заслуга за създаването ѝ. Различнитѣ теории по тоя въпросъ далечъ още не сж го приближили до едно що-годе приемливо разрешение. И това обстоятелство най-добре показва, че той не може да бжде разрешенъ, ако не се ревизиратъ самитѣ основи, на които до сега е билъ поставянъ. Ще трѣбва прочее предварително да се изясни една друга проблема: дали името „власи“, съ което споменатитѣ извори наричатъ жителитѣ на балканския североизтокъ, гдето избухва въстанието, да ли това име има въ случая етническо съдържание и означава жители отъ румънска народность, или пъкъ е употрѣбено за да означи отношения отъ съвсемъ друго естество.

---

[1] Гл. напр. житието на Стеф. Неманя отъ Стеф. Първовѣнчани у Šafařík, Památky, p. 21 сл. и приписката въ Болонския псалтирь у Срезневскій, Древне слав. памятники юсоваго писма Спб.1863 стр.128. Сжщо въ търновския надписъ, Успенскій, Изв. Русск. Арх. Инст. т. 7, табл. 2. Грамотата на Ив. Асѣня, у Ильинскій, Ib. 27 и Грамоты болг. царей М. 1911, стр. 12. G. Acropolita, ed. Heisenberg p. 18 сл.

Въ книгата си „Българи и румъни въ историята на дунавскитѣ земи“ азъ се помѫчихъ подробно да разясня, че следъ преселението на славянитѣ и създаването на българската държава презъ VII в. романско население — въ численость, която би могла да се има предъ видъ — не се е задържало въ земитѣ на старата Мизия; не се е запазило старо романско население и въ земитѣ на северъ отъ Дунава — въ днешно Влашко, Молдава и Трансилвания. Но това не е всичко: не може да бѫде допусната наличностьта на що-годе значителни групи отъ влашко население въ старопланинската область и въ заддунавскитѣ равнини и презъ по-късната епоха — XI и XII в. Власитѣ, и то като маса отъ недавнашни пришелци, презъ тоя късенъ периодъ се явяватъ само въ планинскитѣ земи на Трансилвания. Равнинитѣ между тѣхъ и Дунава сѫ заети отъ печенѣзи, размѣсени съ кумани, и отъ селищата на многобройнитѣ нѣкога отвѫддунавски славяни. На югъ отъ Дунава, въ областитѣ около Хемусъ живѣятъ българи, които и по-рано образуваха тѣхното население. Азъ се надѣвамъ въ близко време да дамъ другаде едно по-пълно изложение на обширния въпросъ за етническитѣ и политически отношения въ долнедунавскитѣ земи презъ епохата на XI и XII в. Тамъ ще представя и доказателствата за заключението си, че власи тогава е нѣмало нито на северъ нито на югъ въ земитѣ непосрѣдствено съседни на голѣмата рѣка. Тукъ ще се спра само на единъ отдѣленъ и по-специаленъ въпросъ.

Ако се отхвърли участието и рѫководството на заддунавски или на балкански власи въ Асѣневското въстание, ако това последното е било подето и изнесено отъ българи, то отъ какъвъ произходъ сѫ били самитѣ водители на въстанието и създатели на Второто царство, братята Петъръ и Асѣнь?

Днесъ едва ли нѣкой още може да вѣрва на наивния разказъ на Паисия, че тѣ били отъ български царски родъ, внуци на Самуиловия синъ Гаврилъ-Романа, и че били призовани „отъ Влахия“, гдето до тогава живѣели, за да поематъ рѫководството на въстанието[1]. Отвѫддунавска Влахия, която

---

[1] История славяноболгарская, изд. И. Ивановъ, София, 1914 стр. 35 сл.

Паисий ималъ предъ видъ, въ XII в. още не е сѫществувала. Тя се е наричала тогава Кумания, жителитѣ ѝ кумани или скити,[1] а името Влахия презъ XII и XIII в. в. е означавало днешната Тесалия[2].

Произходътъ на Асѣневци изъ нѣкои отъ царскитѣ родове на Първото царство е произволно предположение, което не само че не може да бѫде доказано, но и има срещу си смисъла на отдавна познати исторически известия. Тѣхъ намираме на първо мѣсто въ споменатата преписка между Инокентия III и Калояна. За да поласкае българския владѣтель, а може би и вѣрващъ самъ въ предположението си, папата го извежда отъ старо царско потекло. Въ едно отъ писмата си той нарича Петра и Самуила негови прадѣди-progenitores[3]. Ако Калоянъ действително е произхождалъ отъ царскитѣ семейства на Преславъ или Охридъ, той би използувалъ несъмнено случая за да обоснове правото си на независимъ владѣтель, като подчъртае, че претенциитѣ му за царската корона се основаватъ на това, гдето той е потомъкъ макаръ и далеченъ на тия, които нѣкога сѫ седѣли на българския тронъ. Въ действителность става съвсемъ друго. Калоянъ, който твърде охотно приелъ прикачения му отъ папата титулъ царь „и на власитѣ“ (et Blachorum), въ случая се показалъ по-скрупольозенъ. Следъ като получилъ отъ папата инсигниитѣ на царското достоинство, въ грамотата, съ която тържествено е подчинявалъ земитѣ си подъ черковното върховенство на Римъ, той се задоволява да нарече Симеона, Петра и Самуила само свои предшественици, predecessores.[4] Би ли се отказалъ Калоянъ, и то въпрѣки направения му авансъ, да подчертае произхода си отъ рода на Самуила или отъ рода на Симеона, ако той действително е билъ тѣхенъ потомъкъ? Що се отнася до Симеоновия родъ, то отъ него, едва нѣколко години следъ падането на Преславското царство, бѣха останали живи само двама мѫже — Борисъ, който бѣ убитъ следъ 976 г., и скопениятъ Романъ, плѣненъ отъ Василия II при Скопье въ 1002 г.[1] Многобройнитѣ потомци на Самуиловия родъ пъкъ, особено следъ Дѣляновото въстание бѣха се напълно претопили и изчезнали въ срѣдата на тогавашната византийска аристокрация. И тази бѣ причината, че тридесеть години по-късно, при въстанието въ 1072 г., боляритѣ отъ Северна Македония бѣха предложили българската царска корона на единъ сръбски принцъ — Константина Бодинъ.[2]

---

[1] Hurmusaki, Documente p. 112, n. 87; p. 130, n. 103; p. 251. n. 193; p. 255, n. 195. Nicetas, 437_{14}, 488_{14}.

[2] Acropol, 43_{1}, 61_{23}.

[3] Theiner, p. 16, n. 27; Hurmusaki, p. 4, n. 3.

[4] Theiner, p. 28, n. 43; Hurmuzaki, p. 26, n. 18.

Но, отъ друга страна, твърде много данни навеждатъ на заключението, че Асѣневци не сж били обикновени поданници на Империята измежду жителитѣ на крайдунавскитѣ земи и че въстанието, на чело на което тѣ застанали, не е избухнало неочаквано и стихийно, безъ никаква предварителна подготовка.

На първо мѣсто това се вижда отъ обстоятелството, че навѣрно презъ есеньта 1185 г., т. е. нѣколко месеца преди възстанието да избухне, двамата братя се явили въ Кипсела, гдето по това време се намиралъ императорътъ, съ предложения, които — за обикновенни поданници и то „варвари“ — биха били наистина твърде странни и дръзки. Споредъ Никита Акоминатъ тѣ искали „да бждатъ приети въ ромейскитѣ войски и съ царска грамота да имъ се утвърди владѣнието на едно малко доходно мѣсто при Хемусъ“.[3] Както още отдавна е обърнато внимание на това,[4] желанието на Асѣневци въ случая не ще е било да бждатъ тѣ зачислени въ списъка на обикновенитѣ войници-стратиоти и да имъ бждатъ дарувани раздаванитѣ при такива случаи войнишки стопанства *(στρατιωτικὰ κτήματα)*, отъ каквито стратиотитѣ сж се издържали. Искания отъ подобенъ характеръ сж се разрешавали отъ провинциалнитѣ власти и при състоянието, въ което се намирали презъ даденото време воennитѣ сили на Византия, едва ли сж могли да бждатъ оставяни безъ внимание. Ако амбицията на Асѣневци не е отивала по-далечь отъ това, да бждатъ приети за прости стратиоти въ византийскитѣ войски, то за удовлетворението ѝ далечъ не е било нуждно да търсятъ личното разрешение на императора, нито пъкъ биха получили решителенъ отказъ. Ако тѣ сѫ се явили тукъ като тъй скромни просители, тѣ не биха се осмѣлили да произнесатъ „горещи слова“, следъ като искането имъ било отблъснато, нито пъкъ биха „загатнали за въстание и за това, което ще извършатъ, когато се завърнатъ дома“.[1] Несъмнено е прочее, че искането, съ което Асѣневци сѫ дошли въ Кипсела, е имало съвсемъ другъ смисълъ: да имъ бѫде повѣрено военно командуване въ Дунавска България, а заедно съ това началството или родовото владѣние на нѣкоя отъ тамошнитѣ крепости или земи. На това последно обстоятелство указватъ думитѣ на византийския авторъ, че Петъръ и Асѣнь искали владѣнието на „малко доходното мѣсто при Хемусъ“ да имъ бѫде, потвърдено съ царска грамота *(καὶ διὰ βασιλείου γράμματός σφισι βραβευθῆναι χωρίον τι βραχυπρόσοδον, κατὰ τὸν Αἷμον κείμενον)*. Царски грамоти въ Византия никога не сѫ били нуждни на обикновенитѣ стратиоти заради отстѫпенитѣ имъ войнишки стопанства. Стратиотитѣ заедно съ даденитѣ имъ имоти просто сѫ се записвали въ войнишкитѣ списъци. Съ царски грамоти напротивъ, сѫ били дарувани пронии, обширни земи, които носѣли доходи на съответнитѣ лица, а съ такива грамоти е било възлагано и началството надъ отдѣлни крепости или надъ цѣли области.[2] Естествено е, че за прониарски владѣния и за началство надъ земи или крепости сѫ могли да аспириратъ само лица, които сѫ имали известни заслуги, или поне които вече сѫ заемали видно положение въ една или друга область на Империята. Дръзкиятъ езикъ, съ който заговорили Петъръ и Асѣнь въ Кипсела, когато искането имъ не било задоволено и заплашванията, които тѣ не се сдържали още тогава да отправятъ, показватъ, че тѣ сѫ имали съзнание за своята сила и за влиянието си срѣдъ населението въ Дунавска България или, най-малко, че сѫ разчитали на възможностьта да създадатъ тамъ затруднения на византийското правителство.

---

[1] Cedrenus, ed. Bonn. 435_1: *τῶν γὰρ κατὰ γένος προσηκόντων τῷ Πέτρῳ οἱ μὲν ἄλλοι θανάτῳ διεκόπησαν, Βορίσης δὲ καὶ Ῥωμανὸς οἱ τούτου υἱοὶ εἰς τὴν πόλιν εἰσαχθέντες... ἔμενον ἐν αὐτῇ.*

[2] Scylitzes, 715_{11}.

[3] Nicetas, ed. Bonn, 482_{15}.

[4] Успенскій, Образованіе втораго болгарскаго царства. Одесса 1879 стр. 106 сл.

---

[1] Nic. Id. 482_{20}.

[2] Иванъ Кантакузинъ въ 1343 г. съ грамота повѣрилъ на Ив. Ангелъ началството надъ Тесалия. Грамотата е изцѣло приведена въ неговитѣ мемуари. Cantac. II p. 312_{10} сл. Грамоти за даруване на пронии у Miklosich-Müller, Acta et diplomata graeca V стр. 89, 107, 109, III 173—174. Гл. по подробно за това въ моята работа „Войнишки земи и войници въ Византия въ XIII—XII вв.“ СпБ. А. XXVII. 1923 стр. 43 сл.

Твърде обикновени явления въ историята сѫ народни движения, предизвикани отъ непосрѣдствени причини, отъ състояние, което въ дадено време извънредно остро е било чувствувано отъ маситѣ. Такива движения избухватъ обикновено стихийно и слѣпо, при случаенъ поводъ или неочаквано блѣснала надежда. Тълпитѣ тогава се увличатъ отъ водачи, или пъкъ сами издигатъ за такива лица, сѫщо тъй случайни, които често пѫти сѫ излѣзли изъ общественитѣ низини и които по темпераментъ или лични качества се явяватъ най-ярки изразители на пламналото недоволство или пъкъ сѫ били най-способни да го осмислятъ и му поставятъ по-ясни задачи. По съвсемъ другъ начинъ се зараждатъ и развиватъ движения, на които сѫ поставени предварително набелязани цели. Тѣ се нуждаятъ отъ подготовка и, на първо мѣсто, отъ обмислено въздействие върху съзнанието на маситѣ, чиято нерешителность или инертность трѣбва да бѫдатъ преодолѣни. За дѣла отъ тоя родъ сѫ нуждни вдъхновители и водачи: лица, които се ползуватъ съ достатъченъ авторитетъ, способни да вдъхнатъ на тълпитѣ вѣра въ себе си и упование въ самитѣ тѣхъ, достатъчно и предвидливи при това, за да предизвикатъ движението въ моментъ, когато външнитѣ условия биха били най-благоприятни за неговия успѣхъ.

Отъ това гледище нито въстанието въ 1186 г. може да бѫде считано за рожба на едно слѣпо стечение на обстоятелствата нито пъкъ Асѣневци сѫ били личности, които то случайно е издигнало.

У насъ, пъкъ и изобщо въ изложенията на събитията около създаването на Второто българско царство, обикновено се прокарва възгледътъ, че въстанието е почнало отначало като обикновено народно вълнение, предизвикано отъ единъ дребенъ поводъ — свадбата на императора Исакъ Ангелъ, извънреднитѣ данъци, наложени на пастиритѣ низъ Хемусъ и Подунавето, за да бѫдатъ посрещнати разходитѣ по придворнитѣ праздници, и раздразнението у жителитѣ на тия земи при събирането на новитѣ данъци. Тоя възгледъ външно се опира на единъ пасажъ изъ Историята на Никита Акоминатъ, който разказва, че отъ тия данъци били особено „ограбени градоветѣ около Анхиало“ и варваритѣ низъ Хемусъ.

Въ сжщность обаче той се опровергава отъ всичко, що тоя авторъ разказва за избухването на въстанието, както и отъ цѣлата обстановка, срѣдъ която изникватъ и се развиватъ отдѣлнитѣ му моменти и свързанитѣ съ тѣхъ събития.

Нуждно е тѣ да бждатъ разгледани по-отблизо и преценени по-внимателно.

Че новитѣ данъчни изисквания сж предизвикали силно раздразнение у пастирското население по Балкана, което — тогава, както и въ наше врѣме — е презимувало по топлата равнина около Анхиало, въ това нѣмаме основание да се съмняваме. Недоволството навѣрно е било по-широко и допустимо е, то да се е разпространило и срѣдъ жителитѣ на Подунавето, къмъ които византийскитѣ данъчни чиновници едва ли ще сж се показвали по-милостиви. Но извънредни налози, жестокости и злоупотрѣбления при събирането имъ, — всичко това не е било нѣщо необикновено презъ никое време отъ дългата византийска история. При единъ или другъ случай то се е понасяло съ нѣмо озлобление, съ шумни демонстрации или даже и съ откритъ метежъ, жертви на който падаха омразнитѣ мѣстни представители на суровия византийски фискаленъ режимъ. Но пжтьтъ отъ тука до едно въстание, което си поставя ясната цель да събори византийското господство и да извоюва една национална независимость, е твърде дълъгъ. И ако въ дадения случай вълнението още въ първия моментъ взема характера на движение за политическа свобода, това показва или че у Асѣневци вече е била назрѣла идеята за бунта и че тѣ само сж използували недоволството, за да го насочатъ къмъ поставената цель, или пъкъ, че тѣ, подготвили вече по-отрано всичко за замислената борба, сами сж хвърлили искрата въ набрания горителенъ материалъ и тъй предизвикватъ пожара, съ който на Империята не бѣ сждено да се справи.

Въ единия и въ другия случай тѣ се явяватъ не като случайни лица въ едно стихийно движение, което само ги повлича и издига, а като водачи, за които предварително вече е била опредѣлена цельта, къмъ която сж искали да го насочатъ.

Редица други съображения и данни подчертаватъ още по-ясно, че двамата братя вече сж подготвяли въстанието още дълго време преди пролѣтьта 1186 г. и че въ това отношение тѣ еднакво сж използували както настроението на маситѣ, тъй и външнитѣ затруднения и опасности, въ които Империята презъ даденото време се намираше.

Маджаритѣ още отъ 1183 г. бѣха заели Моравската область и Софийско, а италиянскитѣ нормани презъ 1185 г. бѣха пребродили Албания и Южна Македония, превзели бѣха и Солунъ и армията имъ се намираше въ Западна Тракия на пѫть за Цариградъ. Презъ есеньта 1185 г. териториалната връзка на севернитѣ български земи съ останалитѣ провинции на Империята, изглеждаше, че ще бѫде напълно прекѫсната. Никога едно въстание въ тия земи не би могло да разчита на по-благоприятна външна обстановка. Но за успѣха му е било необходимо да се вдъхне увѣреность на маситѣ въ него.

Падането на Солунъ произвело необикновено силно впечатление всрѣдъ тогавашния византийски свѣтъ. Повѣрието, че градътъ на Св. Димитрия, устоялъ презъ вѣкове на тъй много нападения и опасности, сега вече ще да е напуснатъ отъ отъ своя покровитель, се е налагало на проститѣ умове. И разказътъ на Никита Акоминатъ за обявяване на въстанието представя, какъ Асѣневци използували това повѣрие. За да преодолѣятъ боязъньта на съотечественицитѣ си, тѣ построили храмъ на името на св. Димитрия, събрали (при освещаването му) мнозина „обхванати отъ демони“, внушили имъ да викатъ, че Богъ билъ решилъ да дарува свобода на българитѣ („и на власитѣ“!) и да ги отърве отъ игото, подъ което дълго време живѣли, и че заради това христовиятъ мѫченикъ Димитрий се отказалъ отъ ромеитѣ, оставилъ Солунъ и дошелъ срѣдъ тѣхъ, за да покровителствува започнатото дѣло.[1]

Солунъ е билъ взетъ отъ норманитѣ на 24 августъ 1185 г.[2] На 7 ноември, обаче, тѣ биватъ разбити при Димитрица и къмъ края на сѫщия месецъ очистватъ балканскитѣ земи. Ако Асѣневци сѫ замислили да използуватъ за цельта си повѣрието, че св. Димитрий е напусналъ Солунъ и именно заради това започнали да строятъ черква на негово име въ Търново, това значи, че началото на строежа ѝ трѣбва да бѫде отнесено къмъ времето, когато Солунъ се е намиралъ подъ властьта на норманитѣ, следователно, нѣколко месеца по-рано отъ деня на

---

[1] Nic. 485_6.

[2] C. Hopf, Griechenland im Mittelalter und in der Neuzeit. Ersch und Gruber, Allgem. Encyclopädie. Bd. 85. S. 161.

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СКОПИЕ

освещаването ѝ, когато въстанието е било тържествено обявено.

На сѫщото заключение, видѣхме, навежда и държането на Петра и Асѣня въ Кипсела. Исакъ Ангелъ билъ прогласенъ за императоръ на 12 септемврий 1185 г. Той отпѫтувалъ за Кипсела за да следи отблизу действията на норманитѣ, навѣрно къмъ края на сѫщия мѣсецъ и, въ всѣки случай, не по-късно отъ началото на октомврий. Тукъ сѫ го намѣрили и двамата братя. И заканитѣ, които тѣ отправили, следъ като исканията имъ не били удовлетворени, говорятъ, че отъ тогава идеята за въстание у тѣхъ вече е била узрѣла.

Къмъ редицата доводи и съображения отъ тоя характеръ може да се прибави и друго. Отъ едно писмо на охридския архиепископъ Димитрий Хоматиянъ (началото на XIII в.) до митрополита на Корфу, а сѫщо и отъ единъ актъ на тогавашния охридски синодъ научаваме, че — навѣрно подъ предлогъ да бѫде осветена построената отъ Асѣневци черква — въ Търново били поканени трима гръцки владици, между които билъ и видинскиятъ митрополитъ. Тукъ тѣ били принудени да коронясатъ единия отъ братята за царь.[1] Явно е следователно, че движението за независимость е било замислено отъ Асѣневци рано преди тѣ да го предизвикатъ и дадатъ знакъ за неговото избухване и че тѣ съзнателно и планомѣрно сѫ подготвяли условията, които още въ самото начало му поставятъ опредѣлената цѣль — възстановяването на българското царство и на народната независимость.

Но ако всичко това е тъй, то явно е, че данъчнитѣ притѣснения, на които били изложени „власитѣ" поради свадбата на Исака Ангелъ, далечъ не сѫ могли да иматъ въ случая значението, което имъ се отдава отъ самия Никита Акоминатъ. Преди всичко тая сватба е била отпразднувана презъ последнитѣ дни на 1185 въ самото начало на 1186 година. А приготовленията за въстанието, както видѣхме, сѫ започнали месеци преди това. Ако наистина недоволството отъ наложенитѣ извънредни данъци е било тъй голѣмо, както иска да го представи византийскиятъ авторъ, то е само улеснило задачата на Асѣневци: тѣхниятъ зовъ къмъ въстание сега вече е могълъ да разчита и на ожесточението, което самото византийско правителство предизвикало срещу себе си.

---

[1] Изданието на кардиналъ Pitra, Analecta sacra t. VI, гдето двата горни документа сѫ публикувани, ни е недостѫпно. Ползуваме се отъ преписитѣ имъ у Никовъ, Спис. на Б. Акад. XX. 1921, стр. 42 сл.

Казаното до сега достатъчно установява не само характера на въстанието въ 1186 г. но и положението на Асѣневци. Тѣ се явяватъ въ Кипсела предъ императора съ искания, които за представителитѣ и на разпадащата се тогава Империя сѫ били твърде нескромни; тѣ строятъ въ Търново черквата св. Димитрий, разходитѣ по която, колкото малка и да е била тя, не сѫ могли да бѫдатъ по срѣдствата на хора изъ простолюдието, нито на двама балкански пастири. На поканата имъ да осветятъ черквата се отзоваватъ трима гърци архиереи. Всичко това показва, че вдъхновителитѣ и водачитѣ на въстанието не сѫ били личности отъ сѫщата социална срѣда, къмъ която е принадлежала и масата на населението въ северноблгарскитѣ земи, но сѫ се ползували срѣдъ него съ име и влияние, а съответно съ това сѫ имали и амбиции, които ги издигали твърде високо надъ тѣхнитѣ сънотечественици, били сѫ следователно видни първенци въ дунавско-балканската область.

II.

Не сѫ ли произхождали Асѣневци отъ нѣкой болярски родъ на Първото царство? Противъ подобна догадка говорятъ нѣкои твърде убедителни съображения.

Още много отдавна е обърнато внимание на това, че името Асѣнь не е славянско.[1] Аналогиитѣ, които биха могли да се приведатъ за него, идатъ отъ туранскитѣ езици. Споредъ китайски предания старитѣ турци, раздѣлени на много племена, носили общото народно име А-sse-na.[2] Все споредъ китайски известия турскиятъ владѣтель Буминъ хаганъ, чието царство презъ втората половина на VII в. обхващало цѣла централна Азия, отъ Оксусъ та чакъ до границитѣ на Китай, оженилъ дъщеря си Assena за китайския императоръ Ву-ти.[3] Счита се, че името Assena, народно име на турцитѣ, е китайска форма на турско-монголското „чене́“, „цене́“ — „вълкъ“.[1] Споредъ споменатото предание общиятъ прадѣдо на турцитѣ, Assena билъ роденъ отъ вълчица. Но и да се приеме това обяснение, то още не значи, че името Assena, или нѣкоя близка нему форма, е било чуждо на старотурския езикъ[2]. Дума asen, съ значение nuptio, е имало въ куманския езикъ.[3] Името Асѣнь българитѣ презъ срѣдновѣковието произнасяли Асянь. Поради това и формата Асанъ (Ἀσάν), съ която византийцитѣ именували всички наши Асѣневци.[4] А именната форма Асанъ, тъй честа и у днешнитѣ османци, е била доста разпространена срѣдъ турцитѣ още презъ XI—XII в. в.[5] Асанъ се е наричалъ племенникътъ на селджукския повелитель Тогрулъ бега,[6] а съ сжщото име се споменува единъ турски пълководецъ, съ когото ималъ да води борба въ северна Сирия Боемундъ Тарентски.[7]

---

[1] Успенскій, ц. с. 108.

[2] L. Cahun, Introduction à l'histoire de l'Asie. Paris 1895, p. 86. Ср. с. Wirth, Geschichte Asiens und Osteuropas. Halle 1905. S. 218, 222 и 231. Сѫщо и Marquart, Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge. Lpz. 1903, p. 46.

[3] Cahun, id. 110.

Обстоятелството, че името Асѣнь е туранско, не значи ли, че водителитѣ на българското въстание сж били потомци на туранскитѣ прабългари, настанени тукъ още презъ VII в., съ основаването на българската държава при Аспаруха?[1] Въпросътъ би билъ твърде умѣстенъ, ако би могло да се допусне, че въ края на XII в., т. е. цѣли петь столѣтия следъ Аспаруха, неасимилирани отъ славянитѣ прабългарски елементи още сж се държали въ дунавскитѣ земи. Такава вѣроятность обаче напълно е изключена. Като отдѣленъ етниченъ елементъ туранскитѣ прабългари почватъ да се губятъ още презъ епохата на Преславското царство. За сетенъ пжть прабългарски имена (Кракрасъ, Елемагъ, Ивацъ, Сермо) се срѣщатъ по времето на Самуила и наследницитѣ му. Следъ падането на Първото българско царство, презъ двовѣковния периодъ на византийското иго, биватъ изличени и сетнитѣ останки на етническия дуализъмъ, отъ който бѣ произлѣзълъ българскиятъ народъ.

---

[1] Id. 56.

[2] Спор. Marquart, id 46, Ašihna се е наричала владѣлското семейство у турцитѣ.

[3] Codex cumanicus, ed. G. Kuun, Budapest 1880, s. v. Сжщо тамъ: as-гладенъ, изгладнѣль, as-храна, asat-свободенъ.

[4] Ср. напр. Nicetes, 482_{12}, 485_{7}; Acropolita, ed. Heisenberg, 18_{23}, 33_{10}; Pachym. ed. Bonn. I 439_{1}, 447_{6} сл. II 315_{10}; Gregoras, Bonn. 394_{23}, 534_{2}, 798_{18}. Румънскиятъ болярски родъ Asan, чието благородство датира отъ XVII в. (гл. A. Sturdza, La terre et la race roumaines, Paris. 1904 p. 257, бележ.) несъмнено изхожда отъ потомци на византийскитѣ Асѣневци, настанени тукъ презъ епохата на фанариотското господство. За византийскитѣ Асѣневци гл. Успенскій, Болгарскіе Асѣневичи на византійской службѣ въ XIII и XIV вв. Изв. Русск. Арх. Инст. въ К-полѣ. XIII. 1908. 1-16. Интересното е, че формата Асань за името на Ив. Асѣня намираме и въ нѣкои срѣдновѣковни сръбски текстове. Срв. напр. Жит. на св. Сава отъ Теодосия, изд. Даничичъ, Бѣлградъ 1860 стр. 199, 205 сл. Житието на Теодосия ни е недостжпно; цитираме текста приведенъ у Макушевъ, Болгарія въ концѣ XII и первой половинѣ XIII в. Варш. Унив. Изв. 1872. № 3 стр. 65; прииде же... къ реченомꙋ Ꙗсаню; и благочьстивомꙋ царꙋ Ꙗсаню коньць житїа приемшꙋ etc.

[5] Асанъ въ джагатайския и османски езици значи—лекъ. Радловъ, Опытъ словаря тюркскихъ нарѣчій. Спб. 1893. s. v.

[6] Cedr. II Bonn. 572_{13}, 573_{19}.

[7] Anna Comn., Reifferscheid. II. 111_{25}, 225_{21}.

Презъ XII в. въ съседство съ Дунавска България бѣ се появилъ единъ новъ турански народъ — куманитѣ, близко сроденъ на печенѣзи и турци. Ако името на основателя на новата българска династия въ действителность указва на турански произходъ, то дали Асѣневци не сж били кумани?

На времето си тоя въпросъ бѣ поставенъ отъ Успенски, който не се реши да му отговори утвърдително.[2] Следъ него Иречекъ пжтьомъ забеляза, че презъ XI в. имало кумански князе, които се наричали Осѣнь, Осень, Асѣнь.[3]

За да бжде прието предположението че Асѣнъ и Петъръ сж били чисти кумани, ще е нуждно предварително да се докаже, че презъ XI или XII вѣкове въ Дунавска България сж се настанили кумански елементи и че къмъ последната четвъртъ на XII в., когато въстанието избухва, тия кумани по битъ, езикъ и съзнание вече напълно сж се приобщили къмъ туземното българско население, заживѣли сж съ неговитѣ интереси, народни спомени и копнежи. Куманитѣ наистина се считатъ днесъ за най-податливата на култура гранка отъ туранскитѣ племена, които презъ XI—XII в. подъ различни имена — турци, печенѣзи, узи, огузи, черни клобуци, торки, берендеи и пр. обитаваха необятнитѣ степни пространства задъ Дунава къмъ брѣговетѣ на Черно, Каспийско и Аралско море. Още презъ първата половина на XI в. тѣхнитѣ тълпи бѣха почнали да налитатъ върху балканскитѣ провинции. Но въ историческитѣ известия за епохата на двовѣковното византийско господство надъ севернитѣ покрайнини на полуострова липсватъ даже и най-далечни загатвания за кумански поселения тамъ. Куманитѣ, особено презъ XII в., не еднажъ се явяваха по различни мѣста на долно-дунавската граница, отъ Видинъ до делтата, предприемаха съ „скитска“ бързина далечни набѣзи низъ вѫтрешностьта на полуострова, за да се върнатъ, най-често необезпокоявани отъ никого, съ плячката си въ своитѣ станове по равнинитѣ северно отъ рѣката. Тѣхната маса до последнята четвърть на XII в. се намираше далечъ задъ византийскитѣ предѣли, изъ степитѣ къмъ Днепъръ и Донъ. Тѣ живѣеха тамъ въ борби съ рускитѣ князе, участвуваха въ тѣхнитѣ междуособици и нищо не е тъй малко приемливо, колкото предположението, че елементи отъ тоя народъ на смѣли наездници, за които войната и необузданиятъ животъ бѣха родна стихия, сѫ могли, тогава още, да потърсятъ миръ и стрѣха за спокойно битие като поданници на Империята въ нейното Подунаве. Даже и да се предположи, че такива кумани поради нѣкакво неизвестно стечение на обстоятелствата сѫ могли да се явятъ тукъ, то все пакъ едва ли може да се допусне, че биха се създали що-годе близки отношения и довѣрие между тѣхъ и угнетеното отъ чужда власть мѣстно българско население. Като воененъ елементъ, отъ който Империята е имала нужда, тѣ биха били поставени въ положение по-благоприятно отъ това на туземнитѣ българи. Тѣ следователно биха си оставали чужденци срѣдъ тѣхъ, още повече, че расови, битови, езикови, пъкъ може би и религиозни различия ще да сѫ представяли дълго време една мѫчно преодолима преграда за тѣхното взаимно сближение. А отъ всичко, що знаемъ за началото на въстанието, се вижда, че Асѣневци се явяватъ като представители на това мѣстно българско население, съ което ги съединява една и сѫща религия, че тѣмъ сѫ близки неговитѣ народни спомени и държавната му традиция и че, най-сетне, освенъ Асѣня, всички останали членове на тѣхния родъ и всичкитѣ имъ близки сътрудници сѫ носили славянско-византийски имена — Петъръ, Калоянъ, Иванко, Добромиръ Хръсъ и пр. Това сѫ факти, чието обяснение би се само затруднило при хипотезата, че Асѣневци сѫ били кумани. Но ако безъ затруднения не може да се допусне и тѣхното българско болярско потекло, то не е ли възможно друго предположение? Да ли тѣ не сѫ могли да произхождатъ отъ една народностна срѣда, която е била въ племенно отношение твърде близка до българитѣ, но която заедно съ това презъ даденото време се е намирала съ куманитѣ въ много по-тѣсенъ досѣгъ, отколкото такъвъ е билъ възможенъ за българитѣ отъ Подунавето?

---

[1] Както предполага Иширковъ, Les Bulgares en Dobroudja. Bern. 1919, стр. 39.

[2] Образуванiе втораго болг. царства 108.

[3] Gesch. der Serben I 269, бел. 4.

Споменахме, че името Асѣнь е туранско. Но не отъ по-малко значение въ случая е и обстоятелсвтото, че въ форми (Осѣнь, Ясень, Асинь), които сѫ най-близки до името на българския царь, това име се срѣща въ руската лѣтопись и то презъ периода непосрѣдствено преди българското въстание. Въ „Поучението“ на руския князъ Владимиръ Мономахъ се разказва, че при едно сражение къмъ Бѣла Вѣжа той плѣнилъ 900 кумани заедно съ двама тѣхни князе Асиня и Сакзя.[1] Въ изданието на руската лѣтопись отъ Миклошича интересуващето ни име при сѫщия разказъ е дадено въ формата Асѣнь.[2] Споредъ лѣтописьта тоя кумански князъ умрѣлъ въ 1083 г.,[3] а въ 1107 г., следъ мира сключенъ междуруситѣ и куманскитѣ князе, Владимиръ Мономахъ оженилъ сина си Георгия (Юрий) за внучката на сѫщия Асѣнь[4] Презъ втората половина на XI и началото на XII в. на името на тоя кумански князъ се наричалъ единъ градъ. Суздалската Лаврентиевска лѣтопись разказва, че въ 1112 г. съюзенитѣ руски князе „идоша на Половцѣ . . . и дойдоша до града Осенева,“[5] навѣрно въ околноститѣ на Донъ.[6]

---

[1] Лѣтопись по Лаврентіевскому списку. Изд Археогр. коммисіи Спб. 1872. стр. 240.

[2] Miklosich, Chronica Nestoris. Windobona I 1860, p. 153: И два кнѧзѧ ѩша, кагоукарсова брата Ясѣнѧ и Сакзѧ.

[3] Осѣнь умре, Половечьскій князь. Лаврент. лѣтопись стр. 198, Лѣтопись по Ипатскому списку. Изд. Археогр. комисіи. Спб. 1871, стр. 143.

[4] Ипат. лѣтопись, стр. 187; „и поя Володимеръ за Гергия Епиопину дщерь, Ясѣну внуку“. Лаврент. лѣтоп., 272: „и поя Володимеръ за Юргя Аепину дчерь, Осеневу внуку. Ср. Miklosich, p. 80 Ясѣневоу вноукоу.

[5] Лавр. лѣтопись 275.

[6] Н. Аристовъ, О землѣ половецкой. Известія истор.-фил. института кн. Безбородко въ Нѣжинѣ. Кіевъ 1877. стр. 9—10. Интересното е, че името Асѣнь е предадено въ формата Ѡсѣнь и въ договора на Мих. Асѣня съ Дубровчанитѣ отъ 1253. Гл. Šafařík, okazky obě picemnictvi (Památky) стр. 16.

По времето на рускитѣ княжески междуособици презъ втората половина на XI в. куманитѣ успѣватъ окончателно да се настанятъ въ степитѣ на цѣлия руски югъ. Борбитѣ между кумани и руси отъ тоя моментъ изпълватъ единъ почти двовѣковенъ периодъ на руската история. На куманскитѣ опустошения и плѣнъ били изложени земитѣ до самитѣ стѣни Киевъ и Черниговъ[1] Подъ натиска на страшната опасность рускитѣ князе на край трѣбвало да оставятъ на страна раздоритѣ и да се обединятъ срещу степнитѣ хищници. Побѣдитѣ, одържани отъ рускитѣ князе подъ началството на Святополка Киевски и Владимира Мономахъ въ началото на XI в., обезсилили значително тия отъ куманитѣ, които обитавали приднепровскитѣ земи, но тѣхнитѣ съплеменници къмъ Донъ запазили своето могжщество и при наследницитѣ на Мономаха продължавали да безпокоятъ южнитѣ руски земи.[2] Въ борбитѣ срѣщу куманитѣ, рускитѣ князе обикновено имали на страната си пръснатитѣ низъ степитѣ остатъци отъ узи и печенѣзи, — които, подъ общото име „Черныи Клобукы", (Черни шапки) тѣ настанявали като граничарско население въ изложенитѣ на куманскитѣ нападения свои области.

Отношенията между кумани и руси при все това не оставали винаги неприятелски. При своитѣ междуособици рускитѣ князе, както въ времето преди Владимира Мономонахъ, тъй и следъ него, често прибѣгвали до помощьта на куманитѣ,[3] а използували ги и въ войнитѣ срещу поляци и маджари.[4] Тия съюзи често пжти бивали предхождани или последвани и отъ връзки отъ по-другъ характеръ. Едновременно съ споменатия бракъ на Юрия Владимировичъ за внучката Асѣнева, оженилъ своя синъ и черниговскиятъ князъ Олегъ Святославичъ за внучката на куманския князъ Гиргенъ.[1] Брачнитѣ съюзи между руски и кумански княжески домове почватъ още къмъ края на XI в., когато при мира съ куманитѣ въ 1094 г. киевскиятъ князъ Святополкъ Изяславичъ се оженилъ за дъщерята на куманския ханъ Тугоръ (Тугорканъ, Тугортоканъ).[2] По късно, въ 1117 г., една внучка на тоя силенъ кумански главатарь била дадена за жена на Андрея, най-младия синъ на Владимира Мономахъ.[3] Разбира се, че това далечъ не сѫ били всички случаи на сродяване между руски и кумански първенци.[4] Изглежда, при това, че и двете страни държали на роднинскитѣ си връзки. Куманскитѣ князе често се явявали съ дружинитѣ си на помощь на своитѣ руски сродници,[5] а имало и руски князе, които живѣели между куманскитѣ си роднини въ степьта.[6] Досѣгътъ, въ който тъй дълго време се намирали двата народа, улеснявалъ въздействието, упражнявано върху куманитѣ отъ по-развитата руска култура. Тѣ се подавали на нейното влияние, усвоявали навицитѣ на оседналия животъ и, макаръ бавно, се порусвали. Кумански първенци съ руско-славянски или византийско-християнски имена се явяватъ още отъ срѣдата на XII в.,[7] когато вече християнството ще е смогнало да направи значителни успѣхи срѣдъ куманитѣ.

---

[1] Гл. напр. Лавр. лѣт. 166 сл. Ипат, лѣт. 120 сл.

[2] Гл. Бѣляевъ, О северномъ берегѣ Чернаго моря и прилежащихъ къ нему степяхъ до водворенія въ этомъ краѣ монголовъ. Зап. Одесск. общества истории и древностей III. 1852. стр. 16 сл.

[3] Двама отъ внуцитѣ на Ярослава въ 1078 г. съ помощьта на кумани побѣждаватъ Всеволода Ярославичъ и превзематъ Черниговъ (Ипат. лѣт. 140., Лаврент лѣт. 194). Въ борбитѣ между киевско-переяславскитѣ князе и черниговскитѣ, куманитѣ сж съюзници на последнитѣ. (Ипат. лѣтоп. 213 сл.). По-късно, въ 1115-1154 г. тѣ помагатъ на Юрия Долгоруки срѣщу противника му Изяслава Давидовичъ (Ипат. лѣтоп. 317 сл., 321 сл., 324 сл). Гледай по-подробно у Голубовскій ц. с. 176 сл.

[4] Ипат. лѣтоп. 150, 205.

Догадката, че въпросътъ, който ни интересува, може да бѫде разясненъ съ отношенията въ южно-рускитѣ земи презъ XI—XII в. намира опора и въ редица други указания, възможности и факти, които заслужватъ да бѫдатъ отбелезани тукъ.

---

[1] Ипат. лѣтоп., 187; Лаврент. 272.

[2] Лаврент., лѣтоп. 218.

[3] Ипат., лѣтоп. 205.

[4] Гл. по подробно Голубовскій, ц. с. 172 сл.

[5] Въ 1147 г. на Святослава Олговичъ дошли на помощь куманитѣ, негови вуйчовци (Ипат. лѣтоп. 24 — „и половци придоша к нему мнози, уеве его“) На Святослава Всеволодовичъ въ 1146 помагалъ „неговиятъ дивъ вуйчо, куманинътъ Тюнракъ Осулоковичъ и братъ му Камосъ“ (п. т. 237).

[6] Голубовскій, ц. с. 173 сл.

[7] Судимиръ Кучебичъ въ 1147 г., Воиборъ Негечевичъ въ 1162, Данилъ въ 1183, Романъ Кзичъ 1184, Ярополкъ Томзаковичъ 1190, Юрий Кончаковичъ 1224 г. — Гл. Ипат, Лѣтопись. Ср. по въпроса и Шараневичъ, Исторія Галицко-Володимирской Руси. Львовъ 1863 стр. 34

Единъ отъ виднитѣ сътрудници на водачитѣ на българското въстание е билъ Иванко, убиецътъ на Асѣня и неговъ първи братовчедъ.[1] Диминутивнитѣ именни форми на -ко, свойствени и на южнитѣ славяни, сѫ били, пъкъ и сега оставатъ, особено чести у малорруситѣ, които още отъ началото на срѣднитѣ вѣкове обитаваха равнинитѣ къмъ Серетъ и Днестъръ, гдето ги споменува и първоначалната руска лѣтопись. Въ края на XI в. князъ на Теребовль въ Галиция билъ Василко Ростиславичъ. Освѣнъ него руската лѣтопись дава имената на князетѣ Владимирко Володаревичъ (първ. полов. на XII в.), Василко Ярополчичъ (1150 г.), Василко Романовичъ, (нач. на XIII в.), Василко Володаревичъ (1186 г.) Василко Константиновичъ (1227), Михалко Георгиевичъ (1176) и на войводитѣ Василко Гавриловичъ и Василко Бѣлжанинъ. Още по-важно за насъ въ случая е, че тъкмо диминутивното име на Асѣневия братовчедъ е било широко употрѣбявано въ гадената епоха у малоруситѣ. Племенникъ на споменатия галически князъ Владимирко Володаревичъ е билъ Иванко Ростиславичъ, князъ на Звенигородъ. Иванко се е наричалъ синътъ на суздалския великъ князъ Юрий Владимировичъ. Руската Ипатиевска лѣтопись споменува освѣнъ това Иванка Захаричъ, войвода на великия князъ Святополка Изяславичъ (нач. на XII в.), Иванка Вячеславль, войвода на вел. князъ Мстислава Владимировичъ (нач. на XII в.), Иванка Творимировичъ, войвода на вел. князъ Мстислава Изяславичъ въ втората половина на XII в. и галицкия боляринъ Иванка Станиславичъ (нач. на XIII. в.).[2]

Срещу това въ българската история съ името на Асѣневия боляринъ е известно само едно лице — Иванко, последниятъ господарь на добруджанското княжество и синъ на Добротица.[3] Възражението, обаче, което би могло да се основава на тоя случай, се напълно обезсилва отъ друго едно обстоятелство. Династията на добруджанскитѣ князе е била отъ кумански произходъ. Чисто куманско поне е името на първиятъ известенъ добруджански владѣтель Баликъ.[1] А куманитѣ, отъ които произхождаха много владѣтелски родове на Второто царство и които му бѣха дали двѣтѣ последни династии — Тертеровци и Шишмановци, — бѣха дошли въ България изъ южнитѣ руски земи, отъ гдето бѣ ги прокудило татарското нашествие презъ срѣдата на XIII в. Тогава въ българскитѣ земи на югъ отъ Дунава бѣха намѣрили ново отечество и мнозина видни руси, какъвто е билъ напримѣръ презъ втората половина на XIII в. областниятъ владѣтель въ северозападна България Яковъ Светославъ, какъвто е билъ и маджарскиятъ намѣстникъ въ Бѣлградско-Мачванската областъ Ростиславъ Михаиловичъ. Не е безъ значение тукъ и обстоятелството, че — съ изключение на единъ пасажъ отъ Синодика на Борила, гдето се споменува нѣкакъвъ войвода Иваньшъ, който съ мнозина като него падналъ въ борбитѣ срещу турцитѣ при завоеването на България,[2] — именната форма Иванъ не е отбелязана, доколкото знаемъ, въ никой отъ познатитѣ текстове изъ срѣдновѣковната история на българитѣ.[3] Известниятъ по времето на Михаилъ Шишмана български войвода Иванъ е билъ сжщо русинъ по произходъ.[4] Срещу тази ономастична форма у българитѣ е било употрѣбявана-гръцко латинската Иоанъ.

---

[1] Acropol. 21_1.

[2] Гл Ипат. лѣтоп. стр. 226, 236—240, 186, 212, 372 и 487.

[3] Въ изданието на Silvestre de Sacy, у Златарски и Кацаровъ, Договорътъ на Князъ Иванко съ генуезцитѣ. Изв. на истор д-во III стр. 20, 28: Juanchus.

III.

Всички изложени до тукъ съпоставки и съображения не биха имали никакво значение, ако липсватъ опредѣлени данни, които би показвали, че презъ епохата на византийското господство, XI и XII вѣкове, руски или руско-кумански елементи сѫ се настанявали въ българскитѣ дунавски земи или, най-малко, че следи отъ такива поселения, групови или единични, тукъ могатъ да бѫдатъ открити. За щастие известията, съ които разполагаме, макаръ и твърде оскѫдни откъмъ съдържание, даватъ все пакъ достатъченъ материалъ за подкрепа на това заключение.

---

[1] *Μπαλίκας* у Cantac., Bonn. II 584_{15}; въ Cod. cumanicus p. 300 balik—piscis.

[2] М. Попруженко, Синодикъ царя Борила, София 1928. стр. 94.

[3] Относно предимето на влашкия войвода Басарабъ, Иванко, дадено въ предисловието на Душановия Законникъ, (гл. изданието на Новаковичъ, стр. 3) въпросътъ е спорenъ. Onciul Originele principatelor române, Bucuresti 1899 стр. 177 бел. 83. счита, че то не е собствено име, а произхожда отъ известното при титлата на влашкитѣ господари Iω. Имената на Самуиловия войвода Ивачъ или Ивацъ (*Ἰβάτζης*. Cedr. II. 470_{1}.) и на царя Ивайло, тукъ не могатъ да се вэматъ подъ съображение. Името на първия е сигурно прабългарско, а съмнително е, дали е славянско и името на Ивайло.

[4] Cantac. I 173_{11} и 295_{15}.

Много данни показватъ, че презъ срѣдновѣковието рускитѣ славяни сѫ обитавали цѣлата днешна Молдава на югъ до дунавската делта. Известни сѫ думитѣ на руската първоначална лѣтопись: „Дулѣби живяху по Бугу гдѣ нынѣ Велыняне, а Уличи и Тиверьци сѣдяху по Днестру, присѣдяху къ Дунаеви, бѣ бо множьство ихъ, сѣдяху бо по Днестру оли до моря и суть грады ихъ и до сего дне“. Нашествието на маджари и печенѣзи презъ IX—XI в. ги отмѣстило до известна степень къмъ северъ, но значителни части отъ тѣхъ успѣли въ борби съ степницитѣ да се задържатъ по тия земи и следъ тази епоха. За многобройното нѣкогашно славяноруско население на днешната Молдава свидетелствуватъ и тамошнитѣ мѣстни имена. И до сега още две трети отъ названията на молдавскитѣ рѣки сѫ славянски.[1] Познатото съобщение на полския историкъ Длугошъ че власитѣ заели Молдава следъ като отъ тамъ „били прогонени нейнитѣ стари жители и господари, малорруситѣ“[2], се отнася несъмнено къмъ XIV в., когато, следъ татарскитѣ нашествия и преселението на карпатскитѣ власи въ опустошенитѣ земи, тукъ вече бѣ се създало Молдавското княжество.[3]

Отъ приведеното мѣсто на първоначалната лѣтопись се вижда, че старитѣ славянски градове по Днестъръ, Дунавъ и морското крайбрѣжие продължавали да сѫществуватъ и презъ XI—XII в. в. Въ една грамота отъ 1134 г. се споменуватъ изъ днешната Южна Молдава градоветѣ Берладъ, Текучъ и Мали Галичъ (дн. Галацъ).[1] Историята на тия земи къмъ срѣдата на XII в. е свързана съ името на руския князъ Иванко Ростиславичъ, познатъ още и съ прозвището Берладникъ. Споменатата грамота го представя като „кнѣзь Берладскыі“ отъ „стола Галічскаго“. Издадена била тя отъ Иванко на месемврийскитѣ търговци, които получавали привилегията да плащатъ мито за стокитѣ си не при стоварището въ Малкия Галичъ, а при разпродаването имъ въ Берладъ, Текучъ и останалитѣ, подчинени на князя градове. При износа пъкъ на мѣстни произведения, или на „унгарски, руски и чешки“, митото трѣбвало да се плаща въ Малкия Галичъ, отъ гдето се товарѣли на кораби, които ги отнасяли за България, или къмъ другитѣ морски пристаница на Империята.[2] Търговското посрѣдничество между русkитѣ и български земи не е било предоставено само на търговцитѣ българи. Корабитѣ на галичани сѫщо кръстосвали Дунава, изъ чиито блата търсѣло прехрана и галичкото население. Въ 1159 г. Иванко Ростиславичъ, следъ като отдавна бѣ пропадналъ опитътъ му да овладѣе Галичъ и изгубилъ владѣнията си, се отправилъ при куманитѣ, събралъ между тѣхъ дружина и съ нея „заседналъ въ дунавскитѣ градове, заловилъ два кораба, отъ които ограбилъ много стоки, и пакостилъ на галичкитѣ рибари“.[3] Сведенията за политическитѣ отношения въ тия земи презъ дадения периодъ сѫ твърде недостатъчни. Знае се, че въ 1116 г. Владимиръ Мономахъ устроилъ една експедиция, която на чело на войводата му Ивана Воитишичъ „посажа посадники по Дунай“.[1] Изглежда обаче, че властьта на киевския князъ въпрѣки това не се е задържала тамъ. Къмъ третото или четвърто десетолѣтие на XII в. тамошнитѣ дунавски крайбрѣжия сѫ се намирали въ предѣлитѣ на Галичко-княжество. Въ „Слово о полку Игоревѣ“ се възпѣва славата на галичкия князъ Ярослава Осмомисълъ, (1153—1187 г.), който „затворивъ Дунаю ворота . . . суды редя по Дуная“, подпиралъ карпатитѣ съ желѣзнитѣ си полкове.[2] Но властьта на рускитѣ князе по тия покрайнини винаги оставала колеблива. Времето презъ XI и XII вѣкове, когато азиатскитѣ скитници разпореждаха тукъ, не бѣ минало безследно. Княжескитѣ междуособици, копнежътъ по воленъ животъ, а така сѫщо и силно развитиятъ духъ на авантюризъмъ, привличали тукъ все по-вече преселници, неспокойни елементи изъ широката руска земя. Въ тия мѣста се създало едно живо и подвижно население, въ чиято кръвь имало значителна туранска примѣсь и което еднакво знаело да извлича облаги отъ мирния трудъ и отъ подвизитѣ на меча. Прозвището „берладници“, жители на града Берладъ и областьта му, презъ XII в. вече означавало изгнанници, скитници, чийто занаятъ били войната и грабежътъ по суша и море.[3] Когато въ 1159 г. „берладникътъ“ Иванко Ростиславичъ се настанилъ въ дунавскитѣ градове, при него, разказва руската лѣтопись, се „събрали шесть хиляди берладници и много кумани“, съ които той нападналъ градоветѣ Кучелмина и Ушица на Днестъръ.[4] На следнята 1160 г. берладницитѣ превзели гр. Олеше на Черно море, при устието на Днепъръ, отгдето ги прогонили войскитѣ на киевския великъ князъ Ростиславъ Мстиславичъ.[5] Вече презъ 70-тѣ години на XII в. страната на берладницитѣ се считала вънъ отъ предѣлитѣ на руската земя и убѣжище на всички гонени и поставени вънъ отъ законитѣ. Въ 1174 г. суздалскиятъ князъ Андрей Боголюбски, разгнѣвенъ на Давида Ростиславичъ Смоленски, му казалъ: „а ты пойди въ Берладь, а на Руськой земли не велю ти быти.[1] Къмъ това време, изглежда, че натискътъ на нови народи изъ азиатския изтокъ бѣ предизвикалъ движението на куманитѣ къмъ западъ. Тѣхнитѣ главни станове се явяватъ изъ равнинитѣ на северъ отъ Дунава и край северозападнитѣ брѣгове на Черно море. Посадницитѣ на рускитѣ князе вече не могли да прѣчатъ на берладницитѣ и тѣ намиратъ у куманитѣ своитѣ стари сподвижници и събратя по оржжие и грабежъ.

---

[1] Weigand, Ursprung der südkarpathischen Flussnamen in Rumänien. XXI—XXIX Jahresbericht d. rum. Institus, Leipz. 1921. S. 83—90.

[2] Valachi veteribus dominis et colonis Ruthenis primum subdole, deinde abundantiam in dies multitudine, per violentiam expulsis, illam]Moldoviam] occupaverant. У. Kalužniacki, при Miklosich, Ueber die Wanderung der Rumänen, стр. 51, бел. 11, това известие се отнася къмъ епохата на завладѣването на Молдава отъ татаритѣ.

[3] Значителни остатъци отъ малоруското славянство сѫ се запазили тамъ и следъ тая епоха. Малоруски имена се срѣщатъ въ молдавскитѣ грамоти чакъ до XVII вѣкъ. Гл. Милетичъ, Дакоромънитѣ и тѣхната слав. писменость Мсб. IX, 332. 387.

---

[1] Берладъ и Текучъ сѫществуватъ и днесъ (рум. Bêrlad и Tecuciu) на р. Берладъ, лѣвъ притокъ на Сeретъ. За слав. произходъ на името Берладъ, отъ „берла“. Stock, Stab гл. Weigand, ц. с. 88; Tecuciu отъ „тека“, „текущъ“, сѫщо тамъ, стр. 78.

[2] Берладската грамота (гл. публикациитѣ ѝ у Шараневичъ, Исторія Галицко-Володимирской Руси. Львовъ 1863, стр. 36, бел. 51, Голубовскій, ц. с. 207, бел. 2 и I. Bogdan, Diploma Barladéna din 1134 şi principatulŭ Bărladului. Extr. din Anal. Acad. Rom. Ser. II. t. XI. 1889, p. 6), поради известни външни признаци се счита отъ нѣкои учени за съмнителна. Противъ нейната подложность обаче свидетелствуватъ подробности отъ съдържанието ѝ. Тя навѣрно е преписъ отъ истински документъ. Редоветѣ ѝ, гдето се говори за износъ на унгарски, руски и чешки произведения, твърде много непомнятъ думитѣ, съ които рускиятъ князъ Светославъ въ края на X в. описва предъ майка си богатствата на дунавския Прѣславецъ, гдето се стичали „всѣкакви блага“ отъ чехи, угри и руси (Ипат. лѣтоп. 43 сл. Лавр. 66).

[3] Ипат. лѣтопись 341.

---

[1] Ипат. лѣт. 204.

[2] Изд. на Глазуновъ Спб. 1895, стр. 10 сл.

[3] За берладницитѣ гл. Карамзинъ, Ист. госуд. россійскаго. Спб. 1892. II, примѣч. стр. 112, бел. 285. Соловьевъ, Ист. Россіи. М. 1888. II, стр. 196 сл.

[4] Ипат. лѣт. 341.

[5] id. 346.

Такива, като тѣхъ деца не степитѣ и смѣли наездници, сж били и прочутитѣ „бродници“, чието име достатъчно характеризира тѣхния животъ и нрави. За првъ пжть тѣ се явяватъ въ руската история презъ 1147 г., когато заедно съ куманитѣ дошли на помощь на Святослава Олеговичъ при войната му съ князетѣ на Киевъ и Черниговъ.[2] Суздалската лѣтопись ги споменува като участници въ княжескитѣ междуособици и презъ 1216 г.[3] Нѣколко години по-късно, въ битката при Калка, тѣ се сражаватъ на страната на татаритѣ срещу куманитѣ и съюзенитѣ съ тѣхъ руски князе. Лѣтописьта предава и името на тѣхния войвода — Плоскиня.[4] Унгарскитѣ документи отъ XIII в. ги споменуватъ като източни съседи на Маджарско, заедно съ руси, кумани и българи[5]. Както изглежда, първоначално тѣ обитавали степитѣ източно отъ Днепъръ къмъ Донъ, отъ гдето татарското нашествие ги отвлѣкло къмъ западъ.[6] Рускитѣ учени съ право виждатъ въ тѣхъ предшественици на по-късното казачество. Етничната основа на това общество отъ скитници е била славянска, но туранската кръвь у тѣхъ е била още по-силно застжпена отколкото у берладницитѣ.

---

[1] Ипат. лѣтоп. 390.

[2] Id. 242.

[3] При Лавр. лѣтоп. 469 и 472.

[4] Id. 483.

[5] Грам. на Андрея II отъ 1222 и 1223, писмото на папа Григория до стригонския архиепископъ отъ 1227 г. и на Бела IV до папа Инокентия IV отъ 1254. Гл. Hurmuzaki, Documentè. стр. 75, 79, 102, 260, n^0. n^0. 54, 57, 77 и 199.

[6] Гл. върху това Голубовскій, ц. с. 193 сл., който се противопоставя на Васильевскій (рецензията му върху книгата на Успенскій, Образованіе втораго болгарскаго царства, ЖМНП. ч. 204, стр. 332) и на самия Успенски.

Влечението на руситѣ къмъ балканския югъ е засвидетелствувано отъ редица стари лѣтописни известия. Походитѣ къмъ Цариградъ на Асколда и Дира, на Олега, Игоря и Святослава, сж само най-бележити прояви на тоя стремежъ, който въ продължение на столѣтия мамѣлъ децата на славянския северъ къмъ отсамдунавскитѣ страни. Той не спира и презъ епохата на XI и XII вѣкове. Следъ нещастния походъ на Владимира Ярославича презъ 1043, лѣтописьта разказва и за намѣрението на теребовлския князъ Василка Ростиславичъ, който въ края на XI в. искалъ „переяти Болгары Дунайскыя і посадити я у себе.“[1] Две десетолѣтия по-късно, въ 1116 г., при царуването на Алексия Комнинъ, зетътъ на Владимира Мономахъ, инакъ неизвестниятъ византийски принцъ и претендентъ за престола, Лъвъ, съ руска помощь се отправилъ срещу византийскитѣ градове по Дунава и превзелъ нѣкои отъ тѣхъ, но билъ убитъ въ Дръстьръ.[2] Вѣроятно да отплати за това, а може би и съблазненъ отъ желанието да завоюва Дръстъръ за себе си, Владимиръ Мономахъ още презъ лѣтото на сжщата година изпращалъ срещу него нова армия подъ началството на сина си Вячеславъ и на войводата Тома Ратиборичъ.[3]

Паралелно съ предприеманитѣ отъ князетѣ военни експедиции се развивалъ и другъ процесъ, при който руски славяни, поединично или на групи идвали тука, за да търсягъ щастие, убѣжища или по-удобни земи за поселване. Особено голѣми размѣри ще е взело това движение къмъ югъ следъ като презъ XI и XII вѣкове кумани и печенѣзи се засилватъ въ черноморскитѣ степи. Казахме, че значителна часть отъ тамошнитѣ стари руски жители останали въ ония мѣста. Но покрай тия, които сж се оттеглили и къмъ северъ, не малко е било числото и на други, които били принудени да се отдръпнатъ на югъ, къмъ византийскитѣ предѣли. Империята винаги и на драго сърдце приемаше въ граничнитѣ си земи варвари. Тя ги използуваше като войнишко население, на което възлагаше защитата имъ. Презъ срѣдата на XI в. тукъ въ Подунавето съ нейно съгласие бѣха се заселили две печенѣжки племена, откжснати поради вжтрешни борби отъ голѣмата маса на своитѣ сродници изъ заддунавскитѣ страни. Споредъ съобщенито на византийския авторъ, на тия печенѣзи били повѣрени три отъ крайдунавскитѣ крепости.[1] Едно друго съобщение добавя, че при тия варвари къмъ 1085 г. се настанило нѣкакво „скитско племе", което бѣгало отъ северъ, тъй като било грабено и притѣснявано отъ „савроматитѣ".[2] Нѣкои руски учени считатъ, че новодошлитѣ „скити" сж били руси, които отстжпвали подъ напора на куманитѣ. По това време Подунавето се намирало въ въстание срещу цариградското правителство и надъ тамошнитѣ градове заповѣдвали варварски главатари. За единъ отъ тѣхъ, Всеславъ, вече отдавна е изказано мнение, че ще да е билъ русинъ.[3] Преди това, навѣрно заддунавски руси сж били сжщо тъй тия, които се извинявали, че тѣхни сънародници „схизматици" презъ 1074 г. участвували въ похода на побуненото граничарско население низъ Подунавето срещу Цариградъ. Дунавскитѣ градове по това време, разказва съвременникътъ-авторъ, гъмжали отъ смѣсицата на варварски народи, „събрани отъ всички езици".[4]

---

[1] Ипат. 174, Лавр. 256.

[2] Ипат. 204 Лавр. 276.

[3] Ипат. 204 Лавр. 276: „томъ же лѣтѣ ходи Вячеславъ на Дунай, съ Фомою Ратиборичемъ и пришедъ къ Дьрьстру и не въспѣвше ничтоже, воротишась.

Съ много отъ тия данни за сжществуването въ чужди етнически елементи въ Дунавска България, ученитѣ вече отдавна сж се занимавали. Но сжществуватъ и други по-опредѣлени. Руското предание приписва на Кия, легендарниятъ основатель на Киевъ, основаването и на още единъ градъ, Киевецъ, на Дунава. Кий искалъ да се настани тукъ съ рода си, но „не даша ему ту близь живущии".[5] Василевски бѣ посочилъ, че преданието за Кия и за обиталищата на славяни при Дунава се е сложило презъ XII в., защото именно въ това време тамъ вече имало руски заселища и въ Мизия е сжществувалъ градъ Кий, *Kίος* въ единъ византийски текстъ.[1] Въ подкрепа на гледището, че презъ срѣднитѣ вѣкове е сѫществувало руско население въ Дунавска България, не еднажъ е билъ привежданъ и „списъкътъ на рускитѣ градове“, „дални и ближи“, които сѫ означени въ Възкресенската лѣтопись. Между тѣхъ, въ Дунавскитѣ български земи се споменуватъ Видинъ, Дръстъръ, Дичинъ (Вичина), Килия, Ново Село, Аколятра (Калиакра, или Ликостомионъ, Вилковъ ?), Карна (Карбона, Балчикъ, или Варна?), Каварна и Търново, гдето „лежитъ Святая Пятница“. Наистина ние тукъ не можемъ да имаме предъ видъ това известие, защото то е по-късно отъ епохата, която ни интересува. Още Брунъ бѣ се помѫчилъ да докаже, че то има предъ видъ състояние не по-раншно отъ срѣдата на XIII в., когато татарското нашествие бѣ довело въ тогавашна България мнозина руски бежанци, каквито бѣха и известнитѣ князе Яковъ Святославъ и унгарскиятъ васалъ Ростиславъ Михаиловичъ.[2]

---

[1] Cedr. ed. Bonn. II 534_1.

[2] Anna Comn., ed Reifferscheid, I, 222.

[3] Васильевскiй Византiя и печенѣги, Ж. М. Н. Пр., декемврий, 1872, стр. 304; Кулаковскiй, Гдѣ находилас: вичинская епархiя константинопол. патрiархата Визант. врем. IV 328. Гл. сжщо и у мене, Българи и румъни въ историята на дунавскитѣ земи. 221.

[4] Attal. 204_{17}: *ἐθρυλλεῖτο δὲ καὶ τὸ παρὰ τὸν Ἴσρον κατοικοῦν μιξοβάρβαρον. . . ἐκ πάσης γλώσσης συνηγμένον.*

[5] Лавр. 9, Ипат. 6.

IV

Къмъ всички тия, вече отдавна познати и не еднажъ изнасяни известия и данни за наличностьта на старо руско население въ българскитѣ дунавски земи, ние мислимъ, че днесъ могатъ да бѫдатъ приведени нови. Тѣ сѫ изъ областьта на топографската номенклатура. Нѣколко населени мѣста низъ днешната североизточна България, или въ близко съседство съ нея, и до сега носятъ имена, които сѫ се явили тукъ несъмнено въ връзка съ имената на руски градове, широко известни презъ X—XI в. Наистина, при племенната и езикова близость между руски и български славяни, не би било никакъ странно, едни и сѫщи названия, племенни или мѣстни, да сѫ могли да се явятъ съвсемъ независимо едни отъ други и тукъ и тамъ. Знаемъ напр., че две славяно-български племена сѫ се наричали Северци и Драговичи, а такива сѫ известни и между руситѣ. Името Плиска (Плисковъ) на първата българска столица се повтаря въ името на руския градъ Плесковъ (дн. Псковъ). Но когато въ една пространствено твърде ограничена область презъ дадено време се появятъ редица селища съ наименувания, еднакви съ имената на по-стари селища въ други земи и когато, независимо отъ това, вече сѫществуватъ признаци или известия, че населението отъ тия последнитѣ е емигрирало въ областьта, гдето новитѣ имена се явяватъ, то въпросътъ за такава емиграция остава вече вънъ отъ всѣкакво съмнение. Такъвъ е случаятъ и съ въпроса, който тукъ ни занимава.

---

[1] Васильевскій, id. 394.

[2] Брунъ, Черноморье II. Одесса 1880 стр. 347 сл На късния произходъ на тоя списькъ указва и бележката за мощитѣ на св. Параскева въ Търново. Известно е, че тѣ били пренесени тамъ по времето на Ив. Асѣня II (1218—1241).

Единъ отъ виднитѣ севернобългарски градове презъ епохата на Второто ни царство е билъ Червенъ. Неговитѣ развалини днесъ се виждатъ при едноименното му село, върху Русенския Ломъ, 25 клм. южно отъ гр. Русе. Той билъ и важенъ черковенъ центъръ. Въ Синодика на Борила се споменуватъ трима мїтрополїте чрьвенѣнстїи и то на първо мѣсто следъ митрополититѣ на Преславъ и преди тия на Ловечъ, Срѣдецъ, Овечъ и Дръстъръ.[1] За Червенъ *(Τζερβενός)* говори и византийскиятъ поетъ Мануилъ Филъ въ поемата си, която възпѣва подвизитѣ на византийския пълководецъ Михаилъ Глава Тарханиотъ презъ втората половина на XIII в. У него Червенъ се явява като една отъ важнитѣ крепости въ Дунавска България, наредъ съ Преславъ, Търново, Ловечъ и Видинъ.[2] Въ апокрифното „Сказание на пророкъ Исаия", единъ паметникъ, който не ще да е по-старъ отъ края на XIII в., тъй сѫщо се споменува.

---

[1] Синодикъ царя Борила, изд. Попруженко, София 1928. стр. 92 Интересното е, че измежду архиереитѣ, които споредъ житието на Теодосия Търновски присѫтствували на търновския съборъ противъ богомилитѣ по времето на Ив. Александра, червенскиятъ архиерей липсва. Да ли това трѣбва да се обясни съ нѣкакво опущение,— липсва и митрополитътъ на Видинъ! — или пъкъ къмъ срѣдата на XIV в. Червенъ, може би разоряванъ при татарскитѣ нашествия, ще да е запустѣлъ или поне загубилъ значението, а съ това—и митрополита си? Червенъ въ всѣки случай не е билъ непознатъ на автора на житието. Той разказва, че Св. Теодосий, преди да се отдалечи въ Парория, живѣлъ известно време въ единъ монастиръ при „мѣстото Червенъ" (нѣкое мѣсто Чръвены нарицаемое постиже. И монастирь тамо обрѣть. Златарски, Житие на Теод. Търновски, Мсб. XX стр. 12). Въпросътъ несъмнено е за нѣкой отъ многото манастири, чиито следи и днесъ личатъ низъ скалитѣ по течението на Ломъ.

[2] Гл. у Jireček, Das christl. Element in d. topogr. Nomenklatur der Balkanländer. Sitzungsber. Wien. Akad. Bd. 136, S. 84.

Срещу това изъ епохата на Първото царство сѫществуването на Червенъ не е засвидетелствувано съ никакъвъ паметникъ и въ никой текстъ. А поменъ за него едва ли би липсвалъ, ако той тогава вече е сѫществувалъ.[1] Нѣмаме известия за него и отъ XI в., време на печенѣжското господство въ северноблгарскитѣ земи. Ако първитѣ известия за Червенъ се явяватъ едва при началото на Второто царство, това най-естествено може да се обясни съ обстоятелството, че той ще да е билъ основанъ въ епохата непосрѣдствено преди създаването на това царство.[2]

---

[1] Именно отъ тая епоха имаме най-вече сведения за историческата география на североизточна България. Тамъ се намираше тогава държавниятъ центъръ и тамъ, въ края на IX и третята четвърть на X в., се водѣха борбитѣ между българи и маджари, руси и българи, византийци и руси. Твърдението на **Цухлевъ**, История на българската църква. I. София 1910 стр. 368, че Червенъ сѫществувалъ още по времето на Бориса, когато била открита и Червенската епархия, е погрѣшно. Цухлевъ се основава на едно частно писмо отъ Иречека, който ималъ предъ видъ фрагмента отъ надписъ, обнародванъ у **Kalinka**, Antike Denkmäler in Bulgarien. Wien. 1906 col. 289 № 367. Тамъ се говори за нѣкакъвъ архидяконъ, който починалъ въ 871 г. „Ако е имало архидяконъ, съобразява Цухлевъ, то непременно е имало и епископъ, при когото той е служилъ.“ Всичко това е добре, но бедата е, че въ фрагмента не е указано, где именно е резидиралъ тоя епископъ. Цухлевъ предполага, че той е билъ въ Червенъ, както изглежда, едничко защото надписътъ е билъ пренесенъ въ Народния Музей въ София отъ Русе. Това заключение е твърде прибързано. До колкото се простиратъ сведенията ни, повечето отъ надписитѣ и фрагментитѣ, изпратени отъ Русе, сѫ донесени тамъ отъ Силистра. Сигурно такъвъ пѫть е направилъ и въпросниятъ фрагментъ. Въпросътъ следователно е за епископъ не на Червенъ, а на Дръстъръ, гдето, както на друго мѣсто показахме (гл. Сѫдбинитѣ на срѣдновѣковния Дръстъръ. Сборникъ Силистра и Добруджа. София 1928 стр. 120 сл.) при Първото царство е резидиралъ главата на българската черква.

[2] Както казахме за Червенъ споменува и апокрифното „Сказаніе Исаїе пророка“ изд. Л. **Стојановић**, (Споменик срп. краљ. академ. III. 1890 стр. 193). Основанъ билъ Чрьвень, разказва то, отъ българския царь Оделѣнъ. Подъ това име несъмнено се подразбира Петъръ Дѣлянъ (1040—1041). Отъ историческа страна съобщенията на „Сказанието“, както бѣ забелязалъ и Иречекъ, Christl. Elem. стр. 46, сл., не заслужаватъ изобщо никаква вѣра. За Дѣляна, като основатель на Червенъ, не може и дума да става, но дали въ дадения случай не е отразенъ нѣкакъвъ тъменъ споменъ за това, че градътъ се е явилъ презъ XI в.? На друго мѣсто азъ посочихъ, че въ „Сказанието“ сѫ намѣрили отзвукъ народни пре-

Името на българския градъ Червенъ не стои ли въ нѣкакво отношение съ тъй известния презъ срѣдновѣковието, днесъ изчезналъ градъ Червенъ въ Галичка Русия, наричана по него още и Червонная Русь? Най-старитѣ известия за тоя последния сж отъ 981 г., когато великиятъ князъ Владимиръ заедно съ Пшемислъ го отнелъ отъ поляцитѣ.[1] Градоветѣ, които зависѣли отъ него, изъ областьта на Горни Бугъ и Днестъръ, се споменуватъ въ 1018 г. подъ общото название Червенски градове, „грады Червѣньскыя“.[2] Значението на Червенъ, както и това на Пшемислъ и Теребовль, паднало едва къмъ срѣдата на XIII в., когато Галичъ станалъ центъръ на Галичкото княжество.[3]

Отъ руско поселение въ сжщата българска область ще да е произлѣзло и името на града Русе. Първоначално неговото име, както изглежда, се е произнасяло Руси.[4] Предположението, че той е билъ създаденъ като руска колония, е изказано още отъ Венелина и Черткова, а следъ тѣхъ отъ Ламански и Хилфердинга.[5] Първото опредѣлено известие за него е отъ началото на XVI в.,[6] но несъмнено той е сжществувалъ много по-рано. Венелинъ считаше, че той е основанъ къмъ срѣдата на XIII в. отъ руси, които избѣгали отъ татарското нашествие. Иречекъ пъкъ отнася началото му къмъ още по-ранshна дата, началото на XIII в., и произвежда името му отъ това на Русионъ *(Ῥούσιον)*, византийски градъ въ Южна Тракия. Той отнася и къмъ Русе съобщението на Акрополита, който разказва, че Калоянъ следъ разрушението на Пловдивъ подложилъ на сжщата участь и много други градове по Южна

дания, които историкътъ не може да отмине (Гл. моята работа Бълг. и румъни, стр. 161. по въпроса за „президътъ“. който Аспарухъ построилъ отъ Дунава до морето).

[1] Ипат. лѣтоп. 54.

[2] П. т. 101.

[3] Гл. Барсовъ, Очерки русской историч. географіи. Варшава, 1885, стр. 118.

[4] Гл. Иречекъ, Пжтувания по България, стр. 267 сл.

[5] Чертковъ, Описаніе войны вел. кн. Святослава Игоревича. М 1843. стр. 179; Венелинъ, Влахоболгарскія или дако-славянскія грамоты Спб. 1840 стр. 15; Ламанскіи, О славянахъ въ Малой Азіи, Африкѣ и Испаніи. Спб. 1859 стр. 40. Гильфердингъ, Сочиненія, I, стр. 142 бел. 3, предполага, че той е идентиченъ съ Малки Прѣславъ.

[6] Гл. у Иречека, Пжтувания 267 сл.

Тракия, а жителитѣ имъ преселилъ къмъ дунавската граница.[1] Това мнение на Иречека е неприемливо поради нѣколко съображения. На първо мѣсто затова, че името на *Ῥούσιον* не е изрично споменато у Акрополита въ числото на градоветѣ, които той изброява[2], и второ, защото, ако отвлѣченитѣ въ дунавскитѣ земи тракийски жители биха образували нови селища, очаквали бихме въ Дунавска България да се срѣщатъ и други такива съ имената на разоренитѣ отъ Калояна тракийски градове. А въ действителность нито едно такова име тукъ нѣма. Едничкиятъ примѣръ, който Иречекъ може въ случая да приведе, е тоя съ името на дунавския Никополъ, който все тогава билъ образуванъ отъ преселници изъ стария Никополъ на Места (при дн. Неврокопъ). Иречекъ пропуща да обърне внимание, че опустошенията на Калояна сѫ засегнали, споредъ думитѣ на Акрополита, градоветѣ въ Тракия, но не и тия въ Македония,[3] а още и това — че името на Никополъ при Места липсва между тѣхъ. Още едно обстоятелство може да се приведе въ полза на гледището, че нашиятъ дунавски градъ не дължи своя произходъ и името си на преселници изъ тракийския Русионъ. Румънитѣ го наричатъ Руши, а освенъ това въ Румъния сѫществува и днесъ градътъ Руши де Веде (споредъ Венелина—les Russes de Védé), до който преселници отъ Русионъ, и то въ XIII в., сигурно не сѫ могли да стигнатъ.[4] Това отъ своя страна потвърждава схващането, че Русе, както и съседниятъ му Червенъ, е билъ основанъ отъ руски колонисти, отъ които получилъ и името си, и то навѣрно не презъ XIII в., както предполагаше Венелинъ, а презъ XI или XII, когато се е появилъ и близкиятъ му Червенъ.

Сѫщия произходъ, както Русе, ще да има и съседниятъ му градъ Гюргево, на отсрещния брѣгъ на Дунава. Днешната румънска форма на неговото име, Giurgiu, е отъ ново време. Въ срѣднитѣ вѣкове градътъ се е наричалъ Гюргевъ,

---

[1] Das christl. Element. 74.

[2] За тѣхъ у Aropol. 23_{10}.

[3] Акрополитъ разказва, че при тия опустошения „Калоянъ пребродилъ цѣла Македония“ (*πάσαν τὴν Μακεδονίαν*), но, както е известно съ името Македония тогава още се означаваше днешната Тракия, западна и източна.

[4] Румънскиятъ градъ Ruşi de Vede билъ основанъ отъ Михаила Храбри (1593—1601). Гл. Sturdza, ц. с. 82.

Гурговъ, или Гургевъ градъ. Тъй го срѣщаме въ старитѣ влашки грамоти[1]. Отъ тука и названието Iurcua, Iurcova, Jerköki, съ което го наричали турцитѣ презъ епохата на завоеванието[2]. Гюргевъ градъ се е наричалъ и единъ отъ найважнитѣ центрове на областьта Поросе, южна погранична земя на киевска Русия презъ XI и XII вѣкове. Неговото основание се приписва на Ярослава Велики (1016—1054)[3]. Покъсно той остава въ предѣлитѣ на Черниговското княжество. Известия за него имаме доста много. Основанъ като центъръ въ една покрайнина, която бѣ изложена най-често на печенѣжскитѣ, а следъ това и на куманскитѣ нападения, Гюргевъ градъ ималъ и най-често да страда отъ тѣхъ. Въ 1095 г. той билъ изгоренъ отъ куманитѣ и населението му избѣгало къмъ Киевъ[4]. Въ 1103 г. той билъ отново построенъ отъ Святополка Изяславичъ, за да бѫде повторно изгоренъ въ княжескитѣ междуособици презъ 1152 г.[5]. Въ него, като военно погранично население, били настанени черни клобуци, които презъ XII в. не еднажъ отбивали насоченитѣ срещу му кумански нападения. Въ руската лѣтопись се споменуватъ и двама епископи „Гурьгевскыи“—Маринъ въ 1091 и 1095 и Данилъ въ 1113 г., а презъ 1089 и единъ Антоний, „Гурьговскии игуменъ“.[6] За сетенъ пѫть лѣтописьта споменува Гюргевъ градъ въ 1162 г. Куманскиятъ натискъ презъ последнитѣ десетилѣтия на XII в., когато Поросето било прегазено, ще да е превърналъ за сетенъ пѫть въ развалини града, чиито жители сѫ се пръснали къмъ северъ и западъ.

Приведенитѣ до сега паралели относно имената, а съобразно съ това и произхода на Червенъ, Русе и Гюргево отъ стара руска колонизация, ще се сторятъ може би недостатъчно убедителни. Ще се каже, може би, че възможно е тѣзи имена да сж се явили независимо отъ всѣкакво руско преселение изъ северъ. Но едно подобно съмнение, все още допустимо до сега, решително пада, когато къмъ тия паралели се добави и другъ единъ — съ името на Тутраканъ. Предполага се, че тоя градъ се намира на мѣстото на античната Трансмариска, но напразенъ трудъ би било, да се обяснява произхода на неговото име съ названието на римската крепость.

---

[1] Гл. грамотата на Мирча отъ 1399 г. (Венелинъ, ц. с. 19), а сѫщо деветѣ грамоти на Дана II отъ 1431 г., у Милетичъ, Нови влахо-български грамоти отъ Брашовъ, Мсб. XIII, стр. 54 и 58.

[2] Leunclavius, Historia Musulm. Turcorum. Francof. 1951, стр. 276. Zinkeisen, Gesch. d. osm. Reiches I, 467. Съобщението на Цинкайзена, че крепостьта Гюргево била построена отъ Мухамеда I (1413—1421), ако то се отнася и до самия градъ, е погрѣшно. Отъ горепривеdenитѣ грамоти се вижда, че той е сѫществувалъ и по-рано.

[3] Барсовъ, 133 и 293 бел. 243. За положението му гл. и Голубовскій, ц. с. 141.

[4] Ипат. 160, Лавр. 221.

[5] Ипат. 185 и 308. Лавр. 269.

[6] Лавр. 204, 221, Ипат. 148, 160.

За миналото на Тутраканъ днесъ не се знае нищо, за него не се говори въ никой отъ старитѣ текстове. Доколкото ни е известно, за пръвъ пжть се спеменува той у турския географъ Хаджи Калфа (XVII в.), който го нарича Тоторканъ[1]. Но именно тая извратена форма — отъ днешнитѣ турци, както и отъ българитѣ, той се нарича Тутраканъ — показва, че названието на града не е отъ османски произходъ и че то е сжществувало още преди времето на завоеванието. Странното име Тутраканъ, което има явенъ не славянски характеръ, но което заедно съ това не може непосрѣдствено и направо да бжде изведено отъ никой езикъ[2], може да бжде сближено, а отъ тука и обяснено едничко чрезъ названието на прочутия нѣкогашенъ градъ Тмутаракань (още Тьмутаракань, Тмуторокань), който се е намиралъ на мѣстото на античната Фанагория, при Керченския протокъ между Азовско и Черно морета. Основанъ е билъ той навѣрно презъ хазарската епоха и първоначалното му име е отъ турански, а може би арабски или пъкъ еврейски произходъ[3]. Въ еврейскитѣ извори то се среща въ формата Mtrka; арабитѣ го наричали Матраха и Матерха[4], отъ които форми градътъ е получилъ у византийцитѣ названието *Ματάρχα*, а отъ тамъ още и *τὰ Μάτραχα, τὰ Ματάρχα*, съ които се среща изъ текстоветѣ на IX—X вѣкове[1]. Несъмнено е, че отъ тия последни византийски форми е произлѣзло и руското Тмутараканъ. Тъкмо тая третична и то руска форма е била пренесена върху селището, образувано на българския дунавски брѣгъ. Въ днешното си произношение името на града е произлѣзло отъ руското Тмутараканъ, чрезъ съкращение — отпадането на единъ тъменъ и единъ ясенъ звукъ — Т(м)ут(а)раканъ[2]. Друго обяснение въ случая е невъзможно.

---

[1] Новаковић, Хадджи калфа, въ Споменик VII. 23.,

[2] За румънското название на Тутраканъ — Туртукая, не може да става въ случая и дума. То е късно извращение.

[3] Стари еврейски колонии, както е известно, е имало по севернитѣ брѣгове на Черно и край Азовско море. Отъ тѣхъ юдаизмътъ бѣ миналъ у хазаритѣ. Арабитѣ, чиито мисионери и търговци посѣщаваха тия земи още отъ VIII в., бѣха спечелили частъ отъ хазаритѣ за мухамеданството.

[4] Гл. за това Mošin, Tmutarakanj, Krh i Smkrc. Сборн. Златарски стр. 159.

Тмутараканъ станалъ руски следъ разрушението на хазарската държава презъ X в.[3] и останалъ въ предѣлитѣ на тогавашна Русия чакъ до края на XI в. Последното известие на руската лѣтопись за него е отъ 1094 г. Презъ цѣлия тоя периодъ Тмутараканъ билъ центъръ на отдѣлно княжество; първиятъ му князъ билъ синътъ на Владимира, Мстиславъ. Презъ втората половина на XI в. по-младитѣ, оставени безъ владѣния или преследвани потомци на Ярослава търсили обикновено въ Тмутараканъ убѣжище и княжески тронъ. Въ тоя отдалеченъ кжтъ се стичали и всевъзможни други недоволни, неспокойни и немирни елементи изъ руската земя. По времето на Владимира или Мстислава била открита и Тмутарканска епархия. Рано още презъ XI в. Тмутараканското княжество било откжснато отъ останалитѣ руски земи, съ нашествието на куманитѣ, които по-късно и окончателно го завладѣватъ. Тѣ оставатъ господари тукъ чакъ до първитѣ десетолѣтия на XIII в,, когато татаритѣ установяватъ господството си надъ всички южноруски области. Споменътъ обаче за цвѣтущия Тмутараканъ, който оставалъ центъръ на презморската търговия за земитѣ около Донъ и Азовско море, продължавалъ да живѣе въ паметьта на руския народъ и нещастниятъ походъ на Игоря Северски въ 1185 г. ималъ за цель възвръщането на тоя градъ къмъ руското отечество.[1]

---

[1] За това гл. още Marguart, Streifzüge, 163 сл. Neumann, Die Völker des südl. Russland. Lpz. 1847, 129 сл. Иловайскій, Разысканія о началѣ Руси. М. 1882, 331 сл. и Rambaud. L'empire grec au X sièlce. Paris, 1870, p. 124 сл.

[2] Иловайскій ц. с. 331 сл., безъ да знае за сжществуването на българския придунавски градъ, считаше даже, че правилната руска форма е била Тмутраканъ.

[3] Счита се, че градътъ е билъ завладѣнъ отъруситѣ по времето на Светослава, но нѣкои автори отнасятъ (Знойко, ЖМНПр. ч. 18 1908, стр. 283, началото на руското господство тамъ още къмъ епохата на Олега (884—906).

Презъ XII и XIII в. Тмутараканъ запазвалъ търговското си значение[2]. Твърде възможно е щото и следъ завоеванието му отъ куманитѣ да сж се задържали срѣдъ неговитѣ жители руски елементи, но значителната часть отъ руското му население навѣрно още тогава се е пръснала, за да търси ново отечество въ други земи. Историята на народностнитѣ размѣствания и на емиграциитѣ презъ различни времена отбелязва единъ фактъ, отъ психологично гледище лесно обяснимъ: население, което е принудено да напусне родната си страна, дава на новитѣ си селища въ далечни земи имената на изоставенитѣ селища въ старата си родина. Какво е чудно, че преселници изъ Тмутараканъ, разгонени отъ вихритѣ, които презъ XI в. бѣха се развърнали надъ донско-азовскитѣ земи, сж дали неговото име на новото селище при брѣга на Дунава, гдето сж се настанили? Или пъкъ, какво чудно, че — прокудени все по това време и отъ сжщо такива вихри — бѣжанци, може би отъ останалата Южна Русия, сж нарекли това селище съ името на тъй прославения, но загубенъ руски градъ?

V.

Казаното, струва ми се, е напълно достатъчно, за да освободи отъ всѣко съмнение тезата, че презъ епохата на XI и XII вѣкове въ източната половина на българската дунавска область се е наслоила руска колонизация, при която сж изникнали и цѣли селища. Ако времето на турското робство не бѣ тъй много заличило въ тази область следитѣ отъ нейната по-стара топонимия, навѣрно щѣха да се откриятъ и редица други имена като тия, които по-горе разгледахме. Напр. въ сев. Добруджа се намира (село или мѣстность?) Ески Бърлатъ (Стари Бърладъ)[3], чието име несъмнено не е безъ връзка съ това на вече познатия ни Берладъ въ Галицкото княжество. Не е безъ значение въ случая и друго едно обстоятелство: въ разказитѣ на руската лѣтопись съ срѣщатъ лица, навѣрно членове на едно и сжщо семейство, чиято дейность въ единъ периодъ отъ 2—3 десетолѣтия засѣга и българскитѣ и рускитѣ земи. Т. напр. тмутараклански посадникъ презъ 1079—1081 г. билъ войводата Ратиборъ[1]. Три десетолѣтия по-късно единъ Тома Ратиборичъ обсажда Дръстъръ, за да се яви, сжщия той, още петь години следъ това като посадникъ въ галичкия Червенъ[2].

---

[1] Гл. „Слово о полку Игоревѣ“: „два сокола слетѣста съ отьня стола ӡлата, поискати града Тьмутороканя“, у Глазуновъ стр. 9. За цѣльта на похода у Малышевскій, Къ вопросу объ авторѣ слова о полку Игоревѣ. ЖМНПр. 1879, авг. стр. 254 и Голубовскій, 163.

[2] Гл. Heyd, Hist. du commerce du Levant I Paris. 1885 p. 206 sq., Иловайскіи, Ист. Россіи т. I. ч. II, стр. 85. За богатството на Тмутараканъ и неговия ступански животъ гл. Géographie d'Edrisi, ed. Jaubert. II. Paris. 1840. p. 395 и 400.

[3] Барсовъ, 115.

При разяснението на въпроситѣ, които тукъ ни интересуватъ, не трѣбва да останатъ неспоменати и факти отъ другъ родъ. Това сж честитѣ брачни съюзи между членове на византийскитѣ царски династии и рускитѣ княжески семейства презъ тази епоха. Въ 1104 г. дъщерята на Володаря Ростиславичъ е била омжжена за единъ отъ синоветѣ на Алексия Комнинъ.[3] Отъ тогава между Византия и Пшемислско-Галичкото княжество се създаватъ близки отношения, които траятъ цѣлъ вѣкъ. Нѣкои факти показватъ даже, че Мануилъ Комнинъ се е държалъ къмъ приемницитѣ на Володаря като къмъ свои васали.[4] Роднинството си съ Галичкитѣ князе бѣ използувалъ, както е известно, Андроникъ Комнинъ, който въ 1165 г. бѣ дошълъ като емигрантъ при Ярослава Осмомисълъ. Приятелскитѣ отношения между Галичъ и Цариградъ продължаваха и следъ като Комниновци отдавна бѣха отстранени отъ византийския престолъ. На намѣсата на Романа Галички, както е известно, имаше да благодари Империята, за гдето бѣ спасена отъ българо-куманското нападение презъ 1201 г.[5] Но роднински връзки Цариградъ имаше по онова време не само съ Галичъ. Въ 1122 г. единъ отъ синоветѣ на Иоана Комнинъ, билъ ожененъ за внучката на Владимира Мономахъ,[6] който по майка самъ бѣ внукъ на единъ византийски императоръ. Преди това за византийска аристократка билъ ожененъ и последния руски князъ на Тмутаракань, Олегъ Святославичъ.[1]

---

[1] Ипат. 198; Лавр. 143.

[2] Ипат. 204, 205 сл. Че името Чърьвнъ въ случая означава Червенъ гл. и Бѣляевъ, 18.

[3] Ипат. 185. Гл. по въпроса Куникъ, О замужествѣ дочери Вол. Ростиславича. Учен. зап. Ак. Наукъ по I и III отд. II. 5. 1854 и самата статия съ тая добавка, ст. 715, 721, 788; сжщо и Гротъ, Изъ Исторіи Угріи и славянства въ XII в. Варшава, 1889 стр. 180, бел. 3; 196 и 332.

[4] Васильевскіи, Изъ исторіи Византіи въ XII в. Славянскій сборникъ II 235; Chalandon, Les Comnène. II. Paris, 1912 p. 402 сл. Гротъ ц. с. 303 сл.

[5] Nicetas, 692_1. Ср. Успенскій, ц. с. 208.

[6] Ипат. 206.

Тая политика на сближение, усвоена отъ Комниновци относно руситѣ князе, несъмнено значително е благоприятствувала за мирната руска колонизация въ византийската долнодунавска провинция. При постоянно враждебното държание на кумани и печенѣзи руситѣ, особено следъ първитѣ две десетолѣтия на XII в., сж били народностниятъ елементъ, на който Византия еднично е могла най-вече да се довѣри. Особено полезни сж й били тѣ като военно-граничарско население въ Подунавето и тя навѣрно ги е приемала тамъ съ най-голѣма охота. По тоя начинъ нуждата, която презъ даденото време тласкала южно-русситѣ елементи да търсятъ щастие на югъ, се посрѣщала съ нуждата на византийското правителство отъ военна колонизация въ Подунавето.

Но тия, на които Империята презъ въпросния периодъ давала убѣжище, не сж се набирали само измежду масата на простото население отъ руситѣ земи. Приемъ намирали у нея и изгнанници измежду тогавашнитѣ князе. Въ 1130 г. Мстиславъ Владимировичъ прогонилъ полоцкитѣ князе, Всеславичитѣ Давидъ, Ростиславъ и Светославъ заедно съ племенницитѣ имъ, Рогволдовичитѣ Василко и Светославъ. На три кораба, разказва лѣтописьта, тѣ били отпратени за Цариградъ.[2] Нѣкои отъ тѣхъ се върнали десетина години по-късно, а за другитѣ, навѣрно останали тамъ, въ лѣтописнитѣ разкази липсва всѣка по-нататъшна весть. Въ византийскитѣ предѣли трѣбвало да дири стрѣха и гонениятъ отъ всѣкжде „берладникъ“ Иванко Ростиславичъ. Обстоятелствата, при които той дошълъ тукъ, оставатъ неизвестни. Не се знае и какъ е билъ приетъ, нито пъкъ какво положение му било отредено. Въ Русия научили само, че презъ 1162 г. той умрѣлъ въ Солунъ отъ отрова, както се мълвѣло. Найважното въ случая за насъ е това, че руски князе-изгнаници, приемани презъ това време въ Византия, сж били настанявани и въ дунавската область. Въ 1162 г. суздалскиятъ князъ Андрей Боголюбски, „хотя самовластецъ быти всей Суждальской земли“, изгонилъ братята си Мстиславъ, Василко и Всеволодъ, които заедно съ майка си дошли въ Цариградъ. Мануилъ Комнинъ далъ на единия отъ тѣхъ, Василко, четири градове на Дунава, а на Мстислава „волость Отъскалана“.[1] Мстиславъ и Всеволодъ се върнали по-късно въ отечеството си, но за Василко следъ 1162 г. въ руската лѣтопись вече не се говори нищо. Той ще е останалъ въ византийскитѣ земи.

---

[1] Византийски печатъ съ името на жена му у Schlumberger. Sigillographie byzantine. Paris 1884 стр. 432. Ср. Лопаревъ, Визант. печать съ именемъ руской княгини. Виз. врем. I 159 сл. и Chalandon p. 13 бел. 2.

[2] Ипат. 211 и 218. Ср. Карамзинъ, II. 114 и бел. 252; Соловьевъ, II 90.

Допълнение на горното известие намираме у византийския авторъ Иоанъ Кинамъ. Той разказва, че единъ отъ владѣтелитѣ на руситѣ *(τῶν ἐν Ταυροσκυϑικῇ δυνασϑῶν)*, Владиславъ, „заедно съ жена си, децата си и всичката си сила, дошелъ доброволно при ромеитѣ. Царьтъ (Мануилъ Комнинъ) му подарилъ область при Дунава, която по рано билъ далъ на прибѣгналия при него Василка синъ на Георгия (Юрия Долгоруки), който ималъ първенство срѣдъ рускитѣ племенни князе“[2]. У Кинама това съобщение иде следъ разказа му за събитията отъ 1168—1170 г. Василко следователно не останалъ дълго време въ даденитѣ му „четири града на Дунава.“ Какво е станало съ него и защо областьта му била дарена другиму, сѫщо тъй остава неизвестно. Но и личностьта на тоя последния е загадъчна. Между рускитѣ князе презъ даденото време не е познатъ никой съ името Владиславъ нито пъкъ следъ синоветѣ на Долгоруки, въ рускитѣ лѣтописи се съобщава за доброволното или принудително отдалечаване въ Византия на други видни руси. Да не би у Кинама да сѫ погрѣшени имената и разбъркани събитията и съ името Владиславъ да е означенъ нѣкой отъ споменатитѣ полоцки князе (Ростиславъ или Светославъ), които бѣха се явили тукъ три десетолѣтия по-рано? Единъ въпросъ, на който е трудно да се отговори.

---

[1] Ипат. 356—257. Ако подъ името Отъскаланъ трѣбва да се разбира Асккалонъ, на палестинското крайбрѣжие, южно отъ Яфа, той, както и Карамзинъ бележи, не е могълъ да бѫде даденъ на Мстислава отъ Мануила Комнинъ, защото тогава принадлежалъ на Иерусалимското кралство на кръстоноситѣ. Въ 1162 г. графъ на Яфа и Аскалонъ билъ Амалрихъ, братъ на иерусалим. кралъ Балдуинъ III. и отъ тая сѫщата година неговъ наследникъ на иерусалимския престолъ. Гл. Röricht, Gesch. d. Königreichs Jerusalem. Innsbruck 1898, стр. 307 сл.

[2] Cinn., Bonn. 236_{20}: *σὺν παισί τε καὶ γυναικὶ τῇ αὐτοῦ δυνάμει τε τῇ πάσῃ αὐτόμολος ἐς Ῥωμαίους ἦλϑε, χώρα τε αὐτῷ παρὰ τὸν Ἴστρον δεδώρηται, ἣν δὴ καὶ Βασιλίκᾳ πρότερον τῷ Γεωργίου παιδί, ὃς τὰ πρεσβεῖα τῶν ἐν Ταυροσκυϑικῇ φυλάρχων εἶχε, προσελϑόντι βασιλεὺς ἔδωκε.*

Що се отнася до областьта съ четиритѣ града, дадени на Василка и „Владислава“, едва ли можемъ да се съмняваме, че тя се е намирала въ североизточната часть на тогавашното Подунаве, на земята между Дунава и Балкана, която още отъ XI в. сѫществуваше като самостойна погранична тема. Ние вече видѣхме, че именно тамъ, въ североизточнитѣ ѝ окрайнини, се намиратъ и следитѣ отъ руска колонизация презъ XI и XII вѣкове.

Градове и крепости въ Подунавето презъ тая епоха Империята раздаваше не като пронии или апанажи. На чужденци, варварски главатари, тя повѣряваше началството надъ такива градове и крепости, а заедно съ това — и отбраната на съответнитѣ сектори отъ самата дунавска граница. Наистина, твърде смѣло би било да се настоява, че тия четири града сѫ сѫщитѣ, чийто руски произходъ вече се опитахме да докажемъ. Но не можемъ да не подчертаемъ, че цариградското правителство имаше обичаятъ да поставя такива варварски главатари за началници на мѣста, гдето биваха поселвани тѣхни сънародници. Нали, следъ като Кегеновитѣ печенѣзи презъ 1048 г. бѣха настанени въ североизточнитѣ покрайнини на Подунавето, на тѣхнитѣ началници бѣха дадени три крепости сѫщо тамъ?[1] Отъ това гледище не е ли твърде забележително, че сега, къмъ срѣдата на XII в., на „Владислава“ била дарувана тъкмо сѫщата область съ градоветѣ, които преди него били дадени на Василка? И не потвърждава ли това заключението, обосновано вече и по други пѫтища, че тогава вече въ Северна България сѫ били колонизирани доста много руси, и че на тѣхъ е била възложена службата, която, вѣкъ по-рано, трѣбваше по сѫщитѣ тия мѣста да изпълняватъ печенѣзитѣ на Кегена?

Отъ срѣдата на XII в., когато куманитѣ повторно бѣха почнали да се измѣстватъ на западъ и тѣхнитѣ лагери постепенно се струпваха по равнинитѣ къмъ Днестъръ и Бугъ, опасностьта отъ тѣхъ за балканскитѣ владѣния на Империята ставаше все по-чувствителна. Какво по-изгодно разрешение на проблемата за отбраната на тия граници можеше да намѣри Империята отъ това — да засили мѣстното погранично население съ колонисти руси и да имъ даде за началници люде отъ тѣхната народность, които, при това, по положение и родъ сж могли да разчитатъ на необходимия авторитетъ между тѣхъ?

---

[1] Cedr. II 584$_1$, Гл. у мене, — Сѫдбинитѣ на срѣдневѣковния Дрълстъръ стр. 161. Българи и румъни въ историята на дунавскитѣ земи, стр. 199 сл. и по-горе стр. 24 сл.

Нали цѣли поколения предшественици на тия колонисти, пъкъ може би и самитѣ тѣ, въ старото си отечество бѣха водили дълги борби съ тия кумани, познаваха добре тѣхния битъ, привички, военна тактика и за това бѣха най-пригодни да се разправятъ съ тѣхъ?

Изложеното до сега вече навежда къмъ отговора на основния въпросъ, който е поставенъ въ началото на настоящата работа.

Въ XII в. византийското Подунаве, страната между Хемусъ и Балкана, продължава да запазва значението, а навѣрно и устройството си, на погранична провинция. Въ продължение може би на цѣлъ вѣкъ руски елементи постоянно преливатъ въ нея. И вмѣсто печенѣзи, както това бѣ презъ XI столѣтие, тия руси сж сега, които усилватъ тукъ кадритѣ на мѣстното военно погранично население. Тѣхни сънародници-първенци получаватъ началството надъ нѣкои отъ пограничнитѣ градове. И както изобщо граничаритѣ-войници се ползуваха съ специални превилегии, давани сж имъ били при това и парични субсидии отъ правителството, тъй и тѣхнитѣ началници сж разполагали съ приходи, отговарящи на положението имъ.

Братята Петъръ и Асѣнь не сж ли произхождали изъ срѣдата на тази руска граничарска аристокрация въ Дунавска България?

Прогонениятъ отъ Русия Василко, комуто Мануилъ Комнинъ въ 1162 г. бѣ далъ четири града по Дунава бѣ синъ на Юрия Владимировичъ Долгоруки, на сжщия следователно, който въ 1107 г. бѣ оженень за внучката на куманския князъ Асѣнь. Ние не смѣемъ да твърдимъ, че двамата водачи на българското въстание презъ 1186 г. сж потомци на Мономаха, въ чиито родъ куманската традиция е била доста крепка[1] и името на Асѣня ще да се е радвало на особена почить.[1] Но една подобна догадка не би могла да бжде оставена и съвсемъ безъ внимание. Въ всѣки случай името на единъ отъ братята-създатели на Второто българско царство, Асѣнь, показва, че тѣхното потекло трѣбва да се търси въ южно-рускитѣ земи, гдето връзкитѣ между руси и кумани бѣха особено чести и отъ гдето именно бѣха се стекли преселници въ Дунавска България. Асѣнь и Петъръ сж принадлежали къмъ първенцитѣ на това придошло отъ северъ руско население, чиято кръвь, както вече не еднажъ посочихме, не е били чиста отъ туранска примѣсь. Построяването на черквата св. Димитрий въ Търново и пригласяването на трима архиереи за освещаването ѝ, показва, както вече отбелязахме, че тѣ сж разполагали съ срѣдства, влияние и име, каквито обикновени жители на Подунавето не сж могли да иматъ. Именно като лица отъ ранга на военачалницитѣ се явяватъ тѣ въ лагера на Исака Ангелъ при Кипсела и именно това тѣхно положение и силата, на която тѣ сж чувствували че могатъ да се опратъ, обясняватъ смѣлия езикъ, на който тѣ тамъ сж говорили. Искането, да имъ бжде отстжпено владѣнието на „нѣкое малкодоходно мѣсто въ Балкана“, навѣрно е значело, да имъ се даде началството на още нѣкоя отъ тукашнитѣ крепости, или пъкъ — което е още по-вѣроятно, — нѣкоя природно укрепена мѣстность, гдето тѣ, вече решили въпроса за въстанието, — би могли да си устроятъ една сигурна опора. Изглежда, че тѣхниятъ изборъ още тогава ще да е билъ падналъ на Търново, чието естествено укрепено положение при тогавашнитѣ условия го е правило една действително непристжпна твърдина.

---

[1] Споменахме, гл. по-горе, стр. 17 че за куманска княгиня е билъ оженень и най-младиятъ синъ на Мономаха — Андрей.

Въпреки чуждото си потекло, Асѣновци не ще да сж били считани чужденци отъ мѣстното българско население, нито пъкъ сами тѣ ще да сж се считали за такива. Може би тѣ сж били родени въ България, която въ такъвъ случай е била и едничкото имъ отечество. Но и да сж живѣли руски спомени у тѣхното семейство, езикъ и религия сж ги сближажавали съ тукашнитѣ българи. А и държавната традиция и културата на Преславска България далечъ не бѣхи чужди на старата Киевска Русия. Нали съставената презъ XI или XII в. руска лѣтопись изобилствува съ сведения изъ живота на Бориса и Симеона? На ли още при Владимира руситѣ бѣха получили изъ България „іереи учены и книги довольны“? Нали неотдавна бѣ изнесена теорията, че даже първоначалната руска лѣтопись е съставена възъ основа на български извори?

---

[1] Рускитѣ източници считатъ, че прогоненитѣ отъ Русия Василко и Мстиславъ били синове на Юрия не отъ Асѣневата внучка, а отъ негова втора жена, за която предполагатъ, че е била гъркиня. Струва ни се, че това предположение не е сигурно. Втората женидба на Юрия не е доказана, за такава не се говори и въ руската лѣтопись. Обстоятелството, че майката на двамата князе сподѣлила съ тѣхъ изгнанието, още не значи, че тя е била мащеха на Андрея, който я изгонилъ съ синоветѣ ѝ, нито пъкъ че тя била гъркиня, понеже заедно съ тѣхъ потърсила убѣжище въ Цариградъ. Нали Василко е ималъ още нѣколко по-млади братя, които при все това сж останали въ Русия?

Чудно ли е, че Асѣневци сѫ били проникнати отъ българската държавна традиция и че при срѣдствата, съ които сѫ разполагали, сѫ замечтали за възкресяването на събореното царство? Че сѫ имали вѫтрешната сила, за да вдъхнатъ у потиснатитѣ българи вѣрата въ крайния успѣхъ на борбата, къмъ която искаха да ги поведатъ?

Византия следъ смъртьта на Мануила Комнинъ въ 1181 г. бѣ полетѣла къмъ неудържимо разложение. Кой по-добре би могълъ да разбере, какво означаватъ облацитѣ, що се трупаха върху балканския хоризонтъ, отколкото двамата граничарски началници на тѣхнитѣ постове по Дунава и Балкана? Твърде е възможно съображения и отъ друго естество да не сѫ останали безъ влияние върху тѣхъ, за да дойдатъ тѣ на решението за бунтъ. Управлението на Андроника I (1183—1185) бѣ една стихийна, но за това дива и слѣпа реакция противъ цѣлата политика, външна и вѫтрешна, на покойния Мануилъ Комнинъ и изобщо на цѣлата Комниновска династия. Събаряше се безогледно и съ неумолима суровость всичко, що бѣ на почить презъ цѣло столѣтие. Не сѫ ли могли Асѣневци да се боятъ, че рѫката, що раздрусваше всичко, ще посегне и на привилегиитѣ на дунавскитѣ граничари, а следователно и на тѣхното собствено положение?

Ние само поставяме въпроситѣ. Тѣхниятъ отговоръ лежи въ по-дълбокото разяснение на събитията отъ цѣлия периодъ, презъ който се затвърдява новото царство. Тука обаче ние считаме за необходимо да спремъ внимание още на два факта, които тукъ сѫ отъ особено значение.

Още Успенски, въ книгата си „Образуване на второто българско царство“, бѣ изказалъ мнението, че въ борбата за българската независимость сѫ вземали участи и руси. Той имаше предъ видъ въ случая едно слово, произнесено отъ византийския историкъ Никита Акоминатъ предъ императора

Исакъ Ангелъ въ 1190 год. Въ единъ пасажъ на това слово ораторътъ говори, че на „варваритѣ отъ Хемусъ“ помагали не само куманитѣ, но още и, „тия, които произхождатъ отъ презиращитѣ смъртьта Бордони *(οἱ ἐκ Βορδονης)*, гранка отъ руситѣ, любимци на бога на войната“.[1] „Бордонитѣ“, които образованиятъ византиецъ споменува тукъ, сж безъ всѣко съмнение вече познатитѣ ни бродници.[2] Тѣ бѣха, както ни е известно, люде твърде неспокойни и подвижни, за да се мисли, че групи отъ тѣхъ по това време сж се били настанили въ България. Навѣрно тѣ сж били извикани за да съдействуватъ въ започнатата борба. Но не е ли твърде симптоматично обстоятелството, че Асѣневци, които можеха винаги да иматъ на разположение достатъчно кумански спомагателни отреди, не пропущать да подирятъ подкрепата и на тия необуздани, но и неудържими въ боеветѣ предшественици на волното руско казачество? И, най-сетне, ако следъ узурпацията на Борила въ 1207 г. малолѣтниятъ още Иванъ Асѣнь, синъ на Асѣня I, бива отведенъ, както за това съобщава другъ единъ византийски авторъ, „въ страната на руситѣ“ за да се върне отъ тамъ съ „сбирщина руси“ *(συγκλύδων Ρώσων)*“[3] и потърси бащиното си наследство, — това не е ли едно лишно указание за връзкитѣ на Асѣневци съ рускитѣ земи, а отъ тамъ — указание и за тѣхното потекло?

Декемврий 1928 г.

---

[1] Ц. с., приложенія, стр. 35.

[2] Съмнението, което Васильевскій изказва по поводъ на тази идентификация, направена отъ Успенски (гл. рецензията му на книгата на тоя последния, Ж. М. Н. Пр. ч. 204 стр. 332 сл.), е твърде неосновавателно, сжщо както е неосновавателно и твърдението му, че тия бродници сж били жители на Седмоградско и Буковина. На Василевски е нуждно това последно твърдение, защото той вѣрва въ измисления разказъ на Паисия, че Асѣневци били потомци на старитѣ български царе и дошли отъ „Влашко“.

[3] Acropol., ed. Heisenberg 333. Думата *συγκλὺς* има значението на нѣщо, което е разхвърлено и случайно събрано отъ вълнитѣ, на хора, изхвърлени отъ релситѣ на живота. Не е ли въпросътъ и тукъ за все сжщитѣ берладници и бродници?

ОТНОШЕНИЯТА НА СРЪБСКАТА ИПЕКСКА ЦЪРКВА КЪМЪ ОХРИДСКАТА ВЪ НАЧАЛОТО НА ТУРСКОТО ВЛАДИЧЕСТВО.

Отъ Ю. Трифоновъ.

Състоянието на православнитѣ църкви на Балканския полуостровъ и тѣхнитѣ взаимни отношения около началото на турското владичество все още си оставатъ ненапълно разяснени. Така, за Влашко по-старитѣ историци (Голубински, Мелхиседекъ и др.) мислѣха, че по време на воеводата Мирчо Велики и на цариградския патриярхъ Антоний, между 1389 и 1394 год., е зависѣло църковно отъ охридския архиепископъ, макаръ че преди това е зависѣло отъ цариградската патриаршия. Причината да мислятъ така бѣ тая, че въ протоколитѣ на цариградския синодъ е запазено копие отъ недатирано писмо, помѣстено между документи отъ 1389 и 1394 г., въ което патриярхъ Антоний пише на *κῦρ Μῆρξος*, че не може да отмѣнява решението на „вашия охридски архиепископъ“ по нѣкакво брачно дѣло, а всички мислѣха, че подъ *Μῆρξος* се разбира влашкиятъ воевода Мирчо. Но покойниятъ К. Иречекъ успѣ да издири, че подъ *κῦρ Μῆρξος* се крие не влашкиятъ воевода Мирчо, а дребниятъ сръбски князъ въ Албания Мркша Жарковичъ, който презъ 1391—1414 г. е владѣлъ градоветѣ Валона, Химара и Beратъ и който поради това наистина е зависѣлъ отъ охридския архиепископъ. — За Молдава отначало се приемаше, че е зависѣла отъ охридската архиепископия още въ време на воеводата Юга Кориятовичъ (1374—1375 г.), защото въ единъ прибавенъ отъ монаха Мисаилъ пасажъ въ лѣтописа на Уреке се казва, че воеводата Юга поставилъ за митрополитъ Теоктиста съ благословението на охридския патриярхъ, а този Юга погрѣшно се отъждествяваше съ Юга Кориятовича, понеже другъ молдавски воевода съ такова име не е сѫществувалъ. Но отпосле се разясни, че монахъ Мисаилъ е предалъ погрѣшно съобщението на по-стария, тъй нареченъ путненски лѣтописъ, гдето се говори не за Юга, а за деспота Георги, който не е никой другъ, освенъ Георги Бранковичъ. Споредъ това съобщение, ржкополагането на митрополита Теоктиста станало въ господаруването на воеводата Александрелъ, който умрѣлъ въ 1454 год. Затова сега се приема, че Теоктистъ е билъ посветенъ отъ патриярха Никодима, чието име се срѣща въ сръбскитѣ извори около 1445—1453 г. Но въ 1452 г. е споменатъ въ единъ надписъ (на манастирска църква при с. Лешани) и охридски архиепископъ Никодимъ, тя се явява въпросъ, дали молдавскиятъ лѣтописъ има предъ видъ единия, или другия Никодимъ и, следов., дали молдавската църква е зависѣла отъ Ипекъ, или отъ Охридъ. Освенъ това, има запазени две писма, размѣнени между охридския архиепископъ Доротей и молдавския воевода Стефанъ Велики съ дата 1456 г., а по индикта (14) — 1466 г. Въ първото отъ тѣхъ воеводата моли архиепископа да изпрати хора, които съ негово благословение да поставятъ митрополитъ вмѣсто починалия Висарионъ, понеже далечината до Охридъ и воденитѣ тогава войни на западъ не му позволявали да изпрати лице, което да бжде ржкоположено отъ него. Въ второто писмо архиеп. Доротей отговаря, че и нему е невъзможно да изпрати свои хора, защото самъ той трѣбва да се пресели, по заповѣдь на султанъ Мухамеда II, въ Цариградъ поради крамоли между охридскитѣ първенци (боляри) и клира, затова му изпраща писмено благословението си и дава позволение, ржкополагането на Висарионова приемникъ да се извърши отъ тамошнитѣ епископи, като повикатъ и влашкия (унгровлахийския) митрополитъ Макарий, който сжщо билъ подчиненъ на неговата архиепископия. Затова всички по-стари историци приемаха, че въ половината на XV в. Молдава е зависѣла църковно отъ Охридъ. Но въ 1913 год. румънскиятъ историкъ и славистъ Богданъ обяви въпроснитѣ две писма за фалшификатъ. При всичко това, той приемаше, че въ молдавския лѣтописъ става дума за охридския Никодимъ, който е билъ нареченъ „сръбски“, защото румънскитѣ писатели не сж прокарвали разлика между южнитѣ славяни, а сж ги наричали все „сърби“. Неговото мнение за църковната зависимость на Молдава отъ Охридъ се споделяше и отъ другитѣ румънски историци. Оставаше необяснено само това, кога и какъ е била прекжсната тази зависимость. Ала миналата година младиятъ гръцки ученъ

Ласкарисъ обнародва въ Bulletin-а на историческия отдѣлъ отъ Румънската Академия на наукитѣ[1] студия подъ заглавие „Ioachim, métropolite de Moldavie, et les relations de l'église moldave avec le patriarcat de Peć et l'archevêché d'Achris au XV siècle“, въ която изказва убеждението си, че молдавската църква никога не е зависѣла отъ охридската архиепископия, защото патриярхъ Никодимъ, който е ръкоположилъ митрополита Теоктиста, не е ималъ нищо общо съ Охридъ, и че молдавската традиция за зависимость отъ охридската архиепископия се дължи на легенда. Това убеждение на Ласкариса, което напълно отхвърля досегашнитѣ възгледи за отношенията между молдавската църква и охридската, се нуждае отъ оценка; а последната може да се направи, както трѣбва, само ако се разясни, какви сж били отношенията на сръбската църква къмъ охридската по време, когато Сърбия е паднала подъ турцитѣ. По-раншнитѣ историци сж мислили, че основаната при Душана сръбска патрияршия е просжществувала до 1766 г., когато е била подчинена подъ цариградската. Но въ 1868 г. проницателниятъ издирвачъ на сръбското минало архим. Ил. Руварацъ, като прегледалъ съобщенията за сръбскитѣ патриярси, дошелъ до заключение, че презъ цѣлъ вѣкъ не е имало сръбски патриярси и че, следователно, сръбската църква презъ това време не е била самостойна, а е зависѣла отъ охридската архиепископия. Унищожаването на сръбската патриаршия, споредъ него, е станало следъ окончателното падане на деспотството подъ турцитѣ (1459 г.). Повечето историци приеха мнението на Руварaца, което и сега преобладава въ историческата книжнина. Ала въ 1912 год. ние, като прегледахме известията за сръбската патриаршия, дойдохме до заключение, че мнението на Руварaца е вѣрно само въ онази си часть, гдето гласи, че тази патрияршия е била съединена съ охридската архиепископия близу единъ вѣкъ, но че съединението на двѣтѣ църкви е станало не следъ окончателното падане на деспотството, а по-рано, около 1446 г., и то така, че патриярхъ Никодимъ е станалъ сжщевременно и охридски архиепископъ.[2] Нашето мнение досега е разгледано само отъ Ласкариса въ споменатата негова студия, но не изцѣло, а само въ оная му часть, гдето доказваме, че архиеп. Никодимъ, споменатъ въ надписа на Лешанския манастиръ (въ Долна Дебърца) отъ 1452 год., и патриярхъ Никодимъ, често споменуванъ въ сръбскитѣ извори около това време, сѫ едно и сѫщо лице. На първата часть отъ нашата статия, гдето разглеждаме доказателствата на Руварaца, той не се е спрѣлъ, макаръ да се е убедилъ, какво тия доказателства не сѫ достатъчни да се приеме, че сръбската църква се е подчинила подъ охридската едва следъ завладѣването на деспотството отъ турцитѣ („il faut en effet avouer que ces arguments ne sont pas suffisants pour prouver que l'Eglise serbe a été soumise à l'archevêché d'Achris après la conquête du despotat de Serbie par les Turcs").

---

[1] Bulletin de la section historique de l'Académie Roumaine, t. XIII. (1927).

[2] Виж. нашата статия „Съединението на Ипекската патриярщия съ Охридската архиепископия въ XV в.“ въ „Списание на Българската Академия на наукитѣ“, кн. III, (1912).

Въ 1922 год. П. Костичъ обнародва въ „Споменик Српске Кр. Академије" (кн. LVI) 6 документа на сръбско-славянски ез. относно опита на смедеревския митрополитъ Павелъ да възобнови ипекската патрияршия. Тия документи дадоха поводъ на сръбския академикъ Л. Стояновичь да се яви съ ново мнение по въпроса, изказано въ статията му „Српска Црква у међувремену од патријарха Арсенија II. до Макарија (око 1459—63 до 1557 г.)".[1] Споредъ неговото мнение, сръбската църква е била подчинена чрезъ султански ферманъ на охридската едва въ 3-та десетина на XVI в., а дотогава, макаръ да е била обезглавена, т. е. да не е имала патриярхъ, не е била подъ чуждо управление. Ласкарисъ намѣри доказателствата на Стояновича за недостатъчни, но не ги разгледа подробно и заяви, че при досегашнитѣ извори въпросътъ за времето, когато сръбската църква е била подчинена подъ охридската, не може да бѫде решенъ положително и че „на бѫдещитѣ издирвания остава да решатъ, кое отъ двѣтѣ положения (на Руварaца и Стояновича) е по-близко до истината".[2]

Споредъ нашето мнение, обнародванитѣ досега извори не сѫ така недостатъчни, както ги представя Ласкарисъ. Нека забелѣжимъ, че и той и Стояновичъ съвсемъ сѫ пренебрегнали важната кореспонденция на охридския архиепископъ Матей и неговия приемникъ съ неозначени по име цариградски патриярхъ и императоръ (безъ съмнение Мануилъ II, 1391—1425 г.), обнародвана отъ Г. Баласчевъ въ „Минало“, год. I, кн. I и II; освенъ това, новитѣ документи, напечатани въ „Споменик“, кн. LVI, относно борбата между Павла Смедеревски и архиеп. Прохора, Ласкарисъ не е използувалъ никакъ, а Стояновичъ ги е разгледалъ набързо. Не сѫ използувани още и много отъ припискитѣ, събрани отъ Стояновича въ 6-тѣ книги на негова сборникъ „Стари српски записи и натписи“. Най-после, въпросътъ за отношенията на сръбската църква къмъ охридската не бива да се разглежда съвсемъ отдѣлно отъ въпроса за положението на търновската, което положение донѣгде е било аналогично съ онова на сръбската църква. А понеже ние писахме както по въпроса за унищожаването на търновската патрияршия,[1] така и по онзи за съединението на ипекската патриярция съ охридската архиепископия,[2] считаме се задължени да разгледаме по-обстойно въпроса за отношенията на сръбската и молдавската църкви къмъ охридската въ XV и началото на XVI в. и да направимъ оцѣнка на съображенията, възъ основа на които Стояновичъ и Ласкарисъ сѫ съставили своитѣ мнения. Трѣбва да посочимъ, че нашитѣ статии сѫ останали съвсемъ неизвестни на Стояновича, та много отъ изтъкнатитѣ въ тѣхъ фактове сѫ избѣгнали отъ вниманието му; но това обстоятелство има и положителна страна: тя е, гдето показва, че, макаръ той да е вървѣлъ по другъ пѫть и да си е служилъ съ други извори, пакъ е дошелъ до аналогични заключения съ нашитѣ относно липсата въ XV в. на по-сетнешната централизация въ църковното управление.

---

[1] Глас Српске Кр. Академије, CVI, стр. 113—131.
[2] Стр. 29.

* * *

Ще захванемъ отъ сръбската църква, понеже правилното решение на въпроса за нейнитѣ отношения къмъ охридската дава възможность да се схване по-добре и онзи за молдавската. Както се спомена по-горе, Ил. Руварацъ, който првъ е обърналъ внимание върху липсата на ипекски патриярси отъ половината на XV до половината на XVI в., е дошелъ до заключение, че следъ падането на сръбското деспотство, ипекската църква е била подчинена подъ охридската.

---

[1] Сборн. за нар. умотворения, кн. XXII и XXIII.

[2] Списание на Бълг. Акад. на наукитѣ, кн. III.

Споредъ нашето мнение, тя не е била подчинена, а е била съединена съ последната, и то не следъ падането на деспотството, а по-рано; а по мнението на Л. Стояновичъ, сръбскитѣ епархии сѫ продължавали да живѣятъ свой отдѣленъ, животъ, неподчинени на чуждо управление, дори до 3-та десетина на XVI в. Явно е, че ако последното мнение излѣзе истина, първитѣ две, които приематъ, че е имало връзки между сръбската църква и охридската до това време, падатъ. Наистина, и споредъ Стояновича, презъ цѣлъ вѣкъ не е имало сръбски патриярси; но самостойна църква може да бѫде и безъ патриярхъ, както е била, напр., руската отъ 1448 г. до 1589 г. Ето защо мнението на Стояновича трѣбва да бѫде подложено на по-подробна оценка. А понеже то е било съставено до голѣма степень възъ основа на обнародванитѣ въ „Споменик“, кн. LVI, документи, ние ще разгледаме найнапредъ тѣхъ.

Въпроснитѣ **документи** се състоятъ отъ 2 послания и 4 решения. Тѣ не сѫ дошли до насъ въ първоначалния си видъ: посланията и едно отъ решенията (на 4-мата патриярси) сѫ били написани най-напредъ на гръцки, а следъ това сѫ били преведени на църковно-славянски (сръбска редакция), на който сѫ били написани и решенията на охридскитѣ събори. Еднитѣ и другитѣ ще да сѫ били преписани единъ или повече пѫти, докато попаднатъ въ книгата, гдето ги е намѣрилъ Костичъ[1]. Че преписването не е било много внимателно, показватъ ни срѣщанитѣ въ тѣхъ грѣшки: а) въ отдѣлни думи: келко (вм. велико, въ края на док. IV), семы (вм. есмы, I док.) ѡ (вм. ѿ) всехъ ихъ избавитъ господъ (I док.), доврѣ (вм. добрѣ II док.) и ѹ анатемѹ неѡгрѣшимѹ (вм. неѡтрѣшимѹ, V док.), влагословї (вм. богословїа) тъзоименитїи Іоанъ (док. I), распънаихъ (вм. распъншихъ, IV док.) и пр.; б) случаи отъ неправилно съгласуване: и прочеихъоименитихъ (вм. прочихъ именитыхъ) людїи (IV док.), или бѹдѹтъ (вм. бѹдетъ) митрополитъ или епископъ (IV док.), въ сїе (вм. сихъ) четирѣхъ постѣхъ (док. IV) и пр.; в) безсмислени фрази, които изглежда да се дължатъ на изпуснати думи, напр.: и кои инокъ имат близъ инокинымъ (IV док.).

---

[1] Отъ думитѣ на Костича, че въпросната книга „ми је доцније нестала“, не може да се разбере, дали е пропаднала съвсемъ, или само не е вече въ неговитѣ рѫце.

Несъмнено изпущане трѣбва да приемемъ за онзи пасажъ отъ док. V, въ който се привежда едно правило на картагенския съборъ. Той е напечатанъ така: **.к̃. єжє и дєвєтоє Кардагєнскаго събора правило ижє за нєбрѣжєнїє ѿ приобщєнїа ѿлꙋчєнъ** и пр. (стр. 37, стълб. 1). Издательтъ е схваналъ началото така: **„двадєсєтоє єжє и дєвєтоє“**, що би значило: 20-то правило на картагенския съборъ, което е еднакво съ деветото. Но това схващане е несполучливо, защото 20-то правило на картагенския съборъ по съдържание не подхожда къмъ поведението на сѫдения въ Охридъ Павелъ (то говори за женитба на църковни четци) и нѣма нищо общо съ вѣрно посоченото 9-то правило на сѫщия съборъ. Дори ако четемъ първитѣ думи, както трѣбваше да бѫдатъ напечатани: .кє̃. **(двадєсєть пєтоє) жє и дєвєтоє“**..., пакъ нѣма да получимъ първоначалната редакция, защото и 25-то правило на картагенския съборъ не говори за отлѫчени отъ общение клирици, а изисква, при рѫкополагане на епископи или какви да е клирици, да имъ се напомнятъ решенията на съборитѣ, за да ги не нарушаватъ. Смисълъ добива разглежданиятъ пасажъ, само ако се допусне, че следъ думитѣ .кє̃. (=**двадєсєть пєтоє**) е следвало **„свєтыхъ апостолъ“**, защото наистина 25-то апостолско правило говори за лишение отъ санъ на сгрѣшили епископи или други клирици, но безъ отлѫчване отъ църквата. Впрочемъ, нито това правило, нито правило 20 или 25 на кой да е другъ съборъ не отговарятъ буквално на въпросния пасажъ, защото правилата, приведени въ решенията и на 3-тѣ охридски събори противъ Павла Смедеревски, сѫ предадени не буквално, а съ общи думи. — Не е невъзможно, нѣкои думи въ документитѣ да сѫ били несполучливо прочетени и отъ самия издатель. Но, макаръ че тѣзи документи не сѫ достигнали до насъ въ първоначалния си видъ, тѣ не губятъ значението си, защото грѣшкитѣ имъ не сѫ сѫществени. Това излиза наяве, особно като се сравни документъ II, който представя решение (**„сѫждєнїє“**), издадено презъ септемврий 1530 г. отъ 4-та източни патриярски — александрийския Иоакимъ, антиохийския Михаилъ, иерусалимския Иосифъ и цариградския Иеремия, — съ опредѣлението или решението *(ἀπόφασις)*, подписано само отъ цариградския патриярхъ Иеремия пакъ въ септемврий 1530 г., което биде напечатано най-напредъ отъ руския канонистъ А. С. Павловъ[1] и препечатано отъ Ил. Руварацъ въ „Гласник“, кн. 47. Сравнението показва, че новоиздаденото „**сȣжденїе**“ на 4-та патриярси е доста точенъ преводъ на Иеремиевото решение *(ἀπόφασις)*, само че въ първото Прохоръ е нареченъ **блаженѣишїи архїепископъ Новїе Iȣстїнїанїе патрїархъ иже ес(ть) Охрїдскїи**, а въ гръцкия текстъ на второто стои *„μακαριώτατος Ἀρχιεπίσκοπος τῆς Πρώτης Ἰουστινιανῆς, ἤτοι τῶν Ἀχριδῶν“*. За титлата „патриярхъ“ въ „**сȣжденїе**“-то на 4-та патриярси ще говоримъ подолу; тука ще забелѣжимъ само, че думитѣ „**Новїе Iȣстїнїанїе**“ ще да сж се явили по подражение на думитѣ *Νέας Ῥώμης* въ титлата на цариградския патриярхъ.

По хронологически редъ разглежданитѣ документи трѣбва да се наредятъ така. На 1-во мѣсто трѣбва да се постави решението („сȣжденїе“) на 1-вия охридски съборъ противъ смутителитѣ на реда въ архиепископската диоцеза. То е турено на IV мѣсто въ ржкописа, а отъ Стояновича — на 2-ро, но въ сжщность предхожда по време всички други документи, защото носи дата 7037 г. отъ сътв. на свѣта (= 1529 или 1528, въ зависимость отъ непосочения месецъ). Макаръ че съборътъ е билъ предизвиканъ главно отъ своеволнитѣ постжпки на митроп. Павла Смедеревски, неговото име дори не е споменато въ решението; сжщиятъ съборъ е разгледалъ и много други неуредици, които се срѣщали низъ епархиитѣ. — На 2-ро мѣсто трѣбва да дойде посланието на александрийския патриярхъ Иоакимъ до архиепископа Прохора, писано въ мес. ѳармȣтеа, т. е. въ египетския мес pharmuthi, който е продължавалъ отъ 27 мартъ (по юлиянския календаръ) до 26 априлъ[2]. Патриярхътъ билъ отишелъ по Великдень на поклонение въ Иерусалимъ (по обычаю прїидохомъ къ светый градъ Їерȣсалїмъ съвръшитїи светое въскрьсенїе господа и бога и спаса нашего)... Годината не е посочена, но отъ индикта (3-и) се вижда, че това е било въ 1530 г. (Великдень тогава е билъ на 17 априлъ). Тамъ той за пръвъ пжть чулъ за опита на Павла Смедеревски да възстанови сръбската патрияршия отъ сърбина иеромонахъ и духовникъ Германъ, който сжщо така билъ отишелъ на поклонение въ Иерусалимъ. — Вече на 3-то мѣсто иде писмото на сжщия александрийски патр. Иоакимъ до архиеп. Прохора, което въ ржкописа и отъ Стояновича е турено на 1-во мѣсто. И въ него годината на написването липсва (посочени сж само месецътъ и деньтъ — 15 юний); но тя не може да бжде друга, освенъ пакъ 1530, защото, когато било писано писмото, вече имало общо съгласие (между кои не е казано, но явно между патриярситѣ) да се даде морална подкрепа на архиеп. Прохора: въси съложихомъ се писатїи обще къ твоеи добродѣтелнои волїи разѹмѣвше ѿ многыихъ, паче же ѿ вселенскаго патрїарха Константинѧ града ки(р) Їеремїю... и съмѹщенїе еже имать твоа епархїа; а решението (сѫжденїе) на 4-та патриярси носи дата 1570, септемврий. Когато патр. Иоакимъ писалъ по-предишното си писмо въ априлъ, той билъ чулъ за несъгласията въ охридската църква само отъ иеромонаха Германа, а преди да напише писмото си въ юний, билъ слушалъ за сѫщитѣ отъ мнозина, а особено отъ царигр. патр. Иеремия, съ когото и ще да сѫ се споразумѣли най-напредъ да подкрепятъ Прохора. — На 4-то мѣсто трѣбва да се тури решението на патриарситѣ, което въ рѫкописа стои на 2-то. — Следъ него, на 5-то мѣсто, иде решението на 2-ия охридски съборъ отъ 13 мартъ 1532 год., което и въ рѫкописа стои пакъ на 5-то мѣсто, и най-после, на 6-то мѣсто остава решението на 3-ия охридски съборъ отъ 20 юний 1541 год., на който присѫтствували още антиохийскиятъ патр-хъ Михаилъ и иерусалимскиятъ Кирилъ. Последнитѣ наедно съ Прохора поставили имената си на чело на решението. Че този документъ не е билъ изпращанъ като послание, вижда се не само отъ това, че е издаденъ и отъ името на самия Прохоръ, но още и отъ това, че въ него нѣма думи за изпращане, каквито има въ решението на 4-та патриярси: „и подаде сѐ светѣй архїепископїи Охридскои“. Самото му съдържание, както и вървежътъ на борбата между Павла и Прохора, който вървежъ ще се съобщи по-долу, показватъ, че изложеното въ него решение не е на 2-ия съборъ, а на другъ, много по-сетнешенъ, който станалъ по заповедь на самия султанъ: повелѣнїемже силнаго царѧ паки Охридскїе цръкве прѣдстателство и енорїа съвокѹпленїе съедин(и)тсе, ꙗкоже бысть и прѣжде не тъчїю, нъ и съборѹ съкратисе еже о Павлѣ изложенїю (грѣшка вм. низложенїю) по чинѹ архїепископскомъ повелѣвъ. По силата на султанската заповедь, въ Охридъ се събрали митрополититѣ и епископитѣ, па ще да сѫ присѫтствували и 2-та патриярси, които, види се, преди това сѫ били дошли въ Цариградъ, отгдето сѫ били поканени отъ Прохора да отидатъ въ седалището му. Въ решението е казано: Тѣмже божественїи и свещенїи съборъ благодатїю пресветаго дѹха обрѣтающихъ въ епархїи Охридскїе цръкве Прьвїе Їѹстїнїанїи всеосвещеннїихъ митрополїтъ и боголюбезныхъ бжиихъ епископъ соборнѣ оубо снидохомсѧ... (стр. 33, стълб. 1). На събора било прочетено и послание отъ царигр. патриярхъ Иеремия; а въ 2-ия съборъ такова послание не е било четено.

---

[1] Чтенія въ Импер. общ. исторіи и древностей россійскихъ при Московскомъ университетѣ, кн. 4-ая (1876 г.).

[2] Вж. Ginzel, T. K. Handbuch der mathematischen und technischen Chronologie, Leipzig, t. I, (1914), стр. 225.

Противъ пълната автентичность на VI документъ изглежда да говори несъответствието между споменатитѣ въ началото му патриярси Михаилъ антиохийски и Кирилъ иерусалимски и ония, които църковно-историческитѣ съчинения посочватъ за патриярси въ 1541 г. Стояновичъ казва, че, споредъ Лекиена, въ тази година иерусалимски патриярхъ е билъ Германъ II (1534—1579), а антиохийскиятъ Михаилъ е билъ смѣненъ въ 1540, та не е можелъ да подписва актъ отъ 1541 г. За да обясни това несъответствие, той допуща, че е възможно, въ год. ꙁ҃.м҃.ѳ҃. последното ѳ҃ да е погрѣшно прочетено отъ преписвача вмѣсто л, та годината да е била въ сжщность 1533; но самъ посочва, че на това предположение се противопоставя обстоятелството, че Лекиенъ никакъ не споменува иерусалимски патриярхъ Кирилъ, па се не споменувалъ, ужъ, и цариградскиятъ Иеремия (въ сжщность, както се каза, негово послание е било прочетено на събора). Стояновичъ допуща, че въ случая Прохоръ е направилъ фалшификация, но намира последната за маловажна. Споредъ насъ, нѣма никакво основание да се допуща фалшификация отъ страна на архиеп. Прохора въ имената на патриярситѣ, защото тя би била безцелна и само би го изложила предъ митрополититѣ и епископитѣ, па и предъ божегробскитѣ поклонници, които добре сж знаели името на иерусалимския патриярхъ; освенъ това, фалшификацията би дала и оржжие въ ржцетѣ на противницитѣ му. По-вѣроятно е да се допусне, че сегашнитѣ ни сведения за патриярситѣ презъ първата половина на XVI в. сж непълни. За такава непълнота говори, напр., обстоятелството, че между 1493 и 1579 г., т е. за единъ срокъ отъ 86 г., се посочватъ само двама иерусалимски патриярси Доротей Аталасъ и Германъ II,[1] когато е известно, че презъ сжщия срокъ въ Цариградъ е имало 16 смѣнявания на патриярси.

И така, въ въпроснитѣ документи трѣбва да съглеждаме не фалшификация, а дребни грѣшки. Тѣ изнасятъ доста нови сведения относно положението на охридската архиепископия въ първото тридесетилѣтие на XVI в., и затова трѣбва да бждатъ използувани. Досега ги е разгледалъ само Л. Стояновичъ и възъ основа главно на тѣхъ и на нѣкои други извори, които ще се споменатъ по-долу, е формулиралъ следнитѣ положения: 1) Сръбската църква отъ пропадането на държавата и отъ смъртьта или напущането престола отъ патр. Арсения II дори до третината на XVI в. е останала обезглавена, но не е подпадала подъ чуждо управление; 2) въ 3-та десетина на 16 в. тя е била подчинена чрезъ султански ферманъ на охридската архиепископия, която, може би, и сама едва тогава е била призната за самостойна („која је можда и сама тек тада призната као самостална“); но присъединяването й къмъ последната, поне изцѣло, не е могло да бжде прокарано поради отпора на сръбскитѣ архиереи, и 3) поради въвеждането на новия редъ, настжпила е борба между признатата отъ държавата охридска архиепископия и непризнатата сръбска църква, която борба е траяла до 1557 г. и едва тогава е била прекжсната отъ Мехмеда Соколовича съ признаването сръбската църква за самостойна.[1]

---

[1] Вж. Лопухиновата „Православная богословская энциклопедія, т. VI, стълб. 388—9.

Като е формулиралъ първото положение, Стояновичъ, естествено, е трѣбвало да обясни, защо, като не е подпаднала подъ чуждо управление, сръбската църква е била обезглавена, т. е. лишена отъ върховния си иерархъ (патриярха), а охридската е запазила своя архиепископъ. Тази разлика той обяснява съ обстоятелството, че охридската църква не е била свързана съ никаква държавна организация, докато, напротивъ, сръбската е била съставна часть отъ държавата, та затова, когато последната се е уголѣмявала, и църковната организация се е разширявала съ нови области, и сръбскитѣ владици сж заемали мѣстото на грѫцкитѣ, и обратно. Само въ времето на Душана е имало две църкви въ държавата — печка и охридска, но въ последната не сж влизали епархиитѣ, които по-рано (т. е. преди Душана) сж били усвоени отъ сърбитѣ (стр. 122). Така трѣбва да е било, споредъ него, и по времето, когато турцитѣ почнали да завладѣватъ сръбската държава: отдѣлни епископи сж отпадали отъ печката патрияршия, и надъ тѣхъ механически е почналъ да разширява властьта си охридскиятъ архиепископъ. — За да докаже тѣсната зависимость на сръбската църковна организация отъ държавната, Стояновичъ посочва, че следъ смъртьта на патр. Сава IV, която се случила въ 1375 г., когато Душановата държава вече била се разпаднала, станало много трудно да се събере съборъ за поставяне новъ патриярхъ. И когато такъвъ билъ събранъ и билъ поставенъ за патриярхъ Ефремъ, неговата власть, както и оная на неговитѣ приемници едва ли се е простирала по̀ на югъ отъ държавнитѣ граници на Лазара и Вука, а по-късно на Стефана Лазаревича и Георги Бранковича. Когато пропадналъ и този остатъкъ на нѣкогашната велика сръбска държава, пропаднала и организацията на сръбската църква (стр. 123). — Но, ако сръбската църква да е била тъй тѣсно свързана съ държавата, трѣбваше патриярситѣ до окончателното падане на последната да се намиратъ все въ нея, а тѣ сѫ продължавали да стоятъ въ Печъ, който сѫ напущали само временно при бъркотиитѣ на първитѣ турски нашествия. Щомъ областитѣ се успокоявали, макаръ да се намирали подъ турска властъ, патриярситѣ се връщали въ Печъ. Както показахме на друго мѣсто,[1] има само единъ случай, когато патриярхътъ е престоялъ по-дълго време въ столицата. Това е било въ времето на патр. Никона, който билъ избѣгалъ отъ турскитѣ притѣснения. Че неговото живѣние въ тогавашната столица Бѣлградъ е било временно, вижда се отъ думитѣ на Константина Костенечки, че патриярхътъ му възложилъ да напише биографията на Стефана Лазаревича, когато дошелъ въ столицата (**тамо томоу тогда пришьдьшоу**).[2] Въ деспотуването на Лазара Бранковича, което главно трѣбва да се има предъ видъ, когато става дума за извършена по време на турското завладѣване промѣна въ положението на църквата, патриярхътъ не е живѣлъ въ столицата Смедерово и изобщо въ деспотството и не е взималъ участие въ държавнитѣ работи. И следъ смъртьта на Лазара Бранковича (20 януарий 1458 г.), когато било учредено регентство, патриярхътъ нито е участвувалъ въ него, нито се споменува да е действувалъ при учредяването му. Презъ последнитѣ години на деспотството, земитѣ на югъ отъ Сръбска Морава, наедно съ патриаршеското седалище Печъ, сѫ били въ рѫцетѣ на турцитѣ. Когато последнитѣ се настанили въ тѣхъ, патриярхъ билъ Арсений II, който е светителствувалъ не следъ Никодима, а преди него; тогава тѣ не унищожили патриаршеството, а само му наложили „**великȣ дацїю**“, или „**велики датак**“. А отъ всичко изложено следва, че за това, защо сръбската църква е престанала да сѫществува като отдѣлно цѣло отъ охридската, трѣбва да се търсятъ по-други причини, отколкото неразривната, ужъ, връзка между църковната организация и държавата, която връзка турцитѣ не можели да оставятъ непокѫтната.

---

[1] Глас, CVI. стр. 130—131.

Сега да се спремъ на твърдението, че наедно съ турското завладѣване, надъ отдѣлнитѣ епископии механически е почнала да се разширява властьта на охридския архиепископъ. То може да значи само едно, именно, че турското правителство е било съвсемъ индеферентно къмъ църковнитѣ работи. И наистина, споредъ Стояновича, вжтрешното положение на турската държава дори до Сулеймана Великолепни не е било сгодно за уреждане на църковнитѣ отношения у покорената рая. Сгода за такова уреждане настанала едва въ царуването на този султанъ, който, покрай много други епитети, носи и прозвището „кануни“ (законодатель). А въ сжщность турското правителство, на чело съ султанитѣ, нито е било индеферентно къмъ църковнитѣ работи въ държавата си, нито е оставило управянето имъ чакъ за царуването на Сулеймана, а ги е уреждало така, както е уреждало и работитѣ на мухамеданскитѣ учреждения. Още при завладѣването на България, много имоти сж били завещани отъ благочестиви мюсюлмани на джамии, училища и различни благотворителни заведения, и завещанията имъ не само сж бивали редовно завѣрявани отъ сждебнитѣ власти, но понѣкога сж бивали оформявани и съсъ султански фермани. Така, завещанието за карловския вакъфъ е било завѣрено още на 8 априлъ 1399 г.[1]; а въ допълнението къмъ завещанието за плѣвенския вакъфъ, което допълнение е писано въ 1505 г. се казва: „Този свещенъ шериятски актъ (вакviетъ-нааме), щомъ се състави, написа и одобри отъ мютевелията Хасанъ бей, а тъй сжщо и отъ шериятския съветъ, поднесе се на одобрение и санкциониране на великия султанъ и императоръ Баязидъ II и пр.[2] А че и работитѣ на православнитѣ сж се уреждали съ фермани и отъ сжщия Баязидъ II, па и по-рано, за това имаме несъмнени доказателства. Така, въ 1506 г. е билъ издаденъ ферманъ пакъ отъ този султанъ на името на ипекския кадия, въ който ферманъ се казва, че „ипекския митрополитъ Иоаникий, като дошелъ при него (султана) въ Стамболъ, изложилъ въ просба (арзухалъ), какво отдавна време наследството на умрѣли въ манастиритѣ калугери, попове и митрополити всѣкога е принадлежело на църквата, и духовнитѣ завещания всѣкжде сж били изпълнявани, а сега се появявали нѣкакви наследници, които отнимали онова, що се падало на църквитѣ и съ това погазвали духовнитѣ завещания“; поради тази просба билъ издаденъ ферманъ, съ който се заповѣдва да се изпълняватъ духовнитѣ завещання.[1] А щомъ дребни материялни интереси на църквата сѫ се уреждали съ фермани, какъ може да се допусне, че преди Сулеймана архиепископитѣ и митрополититѣ ще сѫ изпълнявали длъжноститѣ си безъ формално разрешение отъ страна на Портата, т. е. безъ ферманъ? И наистина, вече въ писмото на непосоченъ по име цариградски патриярхъ до охридския архиеп. Матей отъ началото на XV в. (около 1416 г.), обнародвано отъ Баласчева, охридската архиепископия се представя като силна поради поддръжката на свѣтската власть (разбира се, турската): „(Между духовнитѣ) именно е силенъ не онзи, който разполага съсъ свѣтската власть (*ὁ ἐξουσίαν ἔχων κοσμικήν)* и чрезъ нея притѣснява другитѣ, а онзи, който има на своя страна правото и на когото помагатъ свещенитѣ канони.“[2] Като не искалъ да се мисли, че си служи само съ друговѣрна власть, архиеп. Матей издействувалъ признание за новитѣ граници на своята архиепископия, следъ включването въ тѣхъ на софийската и видинската епархии, и отъ византийския импер. Мануилъ.[3] — И въ послесловието на кратовеца писарь (дякъ) Димитъръ отъ 1466 год. се казва, че, следъ преселването на архиеп. Доротея въ Цариградъ, което преселване станало по заповедь на Мухамеда II, **прѣємникь прѣстолꙋ ѡхрїдьскомоу ꙋстрааєт сє кирь Марко, патрїархъ бывьш кѡнстаньтїна града, повєлѣнїємь царьствоующаго.**[4] Разбира се, че Мухамедъ II е поставилъ по-предишния цариградски патриярхъ Марко за охридски архиепископъ не съ устна заповѣдь, а чрезъ ферманъ. Че турцитѣ не сѫ се държали индиферентно къмъ църковнитѣ работи въ новозавладѣванитѣ отъ тѣхъ земи, показва ни и споменатото вече съобщение въ списъка на сръбскитѣ патриярси, споредъ което при патр. Арсения II, когато била плѣнена и покорена сръбската земя, „**наложишє тꙋрци вєликꙋ дацїю** (resp. **датак**) **на патриаршкоую власть.**“[5]

---

[1] „Съединението на Ипекската патриаршия съ Охридската арх-ия въ XV в.“ Спис. на Бълг. Акад. на наукитѣ, кн. III, 21—24.

[2] Гласник, кн. 42, стр. 325.

---

[1] Спис. „Минало“, ред. Г. Д. Баласчевъ, год. I, кн. 4 (София, 1910), стр. 352.

[2] Пакъ тамъ, кн. 3, стр. 256.

---

[1] Јастребов, И. С. Податци за историју српске цркве (Београд, 1879), стр. 40—41.

[2] „Минало“ год. I, кн. I, стр. 8.

[3] Ib. стр. 10 и 12.

[4] Starine, XII, 255.

[5] Гласник, кн. 23, стр. 243.

Отъ него се вижда, че, макаръ турското правителство да не се е бъркало много въ вжтрешния животъ на църквата, не е пропущало да извлича материялни облаги отъ нея; а щомъ е имало патрияршески данъкъ, той не е можелъ да не бжде опредѣлянъ съ ферманъ, и църквата не е могла да бжде оставяна безпомощна въ групирането на намиращитѣ се подъ турска власть нейни епархии, отъ които е трѣбвало да се прибира плащаниятъ на хазната данъкъ.

Отъ гореказаното се вижда, че властьта на охридскитѣ архиепископи е можела да се разпространи надъ сръбскитѣ епархии не „механически", а съсъ знанието и позволението на турската власть. Не по-малко безосновно е и твърдението на Стояновича, че разширяването на тази власть е ставало, вѣроятно, непосрѣдствено, а не чрезъ епископитѣ, поставяни отъ самия архиепископъ („и то вероватно непосредно, а не преко епископа које је сам постављао", стр. 122). За да докаже това си твърдение, той посочва примѣра съ кратовската епархия, която архиеп. Доротей, споредъ споменатото по-горе послесловие на писаря Димитра, обикалялъ въ 1466 г. и въ която, споредъ Стояновича, тогава вече не е имало епископъ, („где тада јамачно није више било епископа"). Но приведениятъ примѣръ не доказва въпросното твърдение. Кратовско и тогава, както по-рано, па и по-късно повечето не е имало отдѣленъ епископъ, а върху него се е простирала властьта на щипския епископъ и на кюстендилския („коласийски" или „бански") митрополитъ. При това, случаитѣ, въ които се споменува отдѣленъ епископъ за Щипъ и Кратово, сж повече отъ времето, когато ипекската патрияршия е била наново възстановена. Важното тукъ обаче е друго, именно че Кратовско въ 1466 г. не за пръвъ пжть е минувало подъ охридската архиепископия и че за никакво разширяване на власть безъ посрѣдството на епископитѣ не може да става дума. Архиеп. Доротей пжтувалъ низъ диоцезата, за да я урежда и нагледва и, като миналъ презъ Кратово и се запозналъ съ Димитра, въ лицето на когото намѣрилъ опитенъ писарь, помолилъ го да препише за архиепископията книгата „Законникъ" (както ще се каже по-долу, това е била Синтагмата на Матея Властаръ), ꙗко да испишоу законникъ сѣи великои црьккы ѡхрїдьскои, прьвои ıоустїанїи, защото въ архиепископията въпросната книга се намирала само на гръцки, а не и на сръбски езикъ. Най-после, каква нужда е имало, Доротей да търси посрѣдството на епископъ, дори ако го е имало? Кратовско е паднало подъ турска власть не наедно съ деспотството, защото е влизало въ владението на Константина Велбужски („Константинова земя)“, което владение е изгубило автономнитѣ си права презъ 2-та четвъртина на XV в., безъ да е било ограбвано и разпокѫсвано,[1] та отъ него не могатъ да се вадятъ доказателства за положението на сръбската църква.

* * *

И така, охридскитѣ архиепископи сѫ били легализирали положението си и сѫ били назначавани съ фермани още въ началото на турското владичество. Какви сѫ били тия фермани, сега не знаемъ; но има основание да допущаме, че тѣ не сѫ съдържали изброяване на епархиитѣ, а сѫ говорили за архиепископската диоцеза като за цѣло, па не сѫ споменували нищо и за подчиняване на сръбската църква подъ охридската. За такова допущане имаме следнитѣ основания: 1) Ако въ фермана на арх. Прохора да сѫ били изброени поименно епархиитѣ му, Павелъ Смедеревски не би могълъ да отдѣли нѣколко отъ тѣхъ и да се прогласи за самостоенъ архиепископъ и дори патриярхъ. 2) Има известие, че презъ второто патриярхуване на Иеремия I, между него и архиеп. Прохора имало споръ, на коя диоцеза принадлежи Сервийската (споредъ Мелетия Атински, а споредъ Малаксоса — Верийската) епископия, която по онова време била подчинена на солунската митрополия. Архиеп. Прохоръ поискалъ да я отдѣли отъ послегната и, следов., отъ цариградслата патриаршия чрезъ свѣтската власть: *τοῦ ἀρχιεπισκόπου Ἀχριδῶν Προχῶρου θελήσαντος διὰ τῆς κοσμικῆς ἀρχῆς ’ν ἀποσπάσῃ τὴν ἐπισκοπὴν Σερβίων ἀπὸ τοῦ Θεσσαλονίκης καί, συνεπῶς, ἀπὸ τῆς κυριαρχίας τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου (Γεδεών. Πατριαρχικαί πίνακες*, стр. 503—4.) За да докаже своитѣ права, Прохоръ си послужилъ не съ своя ферманъ, а съ стари постановления и привилегии *(ἀρχαῖαι διατάξεις καί προνομίαι)*, които не могли да му помогнатъ[2] Че и въ фермана на цариградския патриярхъ по онова време епархиитѣ още не сж били изброявани поименно, показва ни разказътъ на Крузия за начина, по който патриярхътъ успѣлъ да отбие претенциитѣ на Прохора върху сервийската епархия. Когато последниятъ се явилъ предъ дивана въ Цариградъ и показалъ старовременнитѣ документи, па далъ и 100 флорини харачъ за нея, патриярхътъ се чудѣлъ, какво да направи. Научили го да извади фетва, въ която се казвало, че щомъ нѣкой е стопанисвалъ имотъ повече отъ 100 години, не може вече да му се отнема. Патриярхътъ показалъ предъ дивана такава фетва (*ἔδειξε τὸν φετβάν*) и доказалъ, че неговата църква е владѣла въпросната епархия повече отъ 300 години. Заедно съ това и той се задължилъ да плаща за нея като Прохора по 100 флорини, и спорътъ билъ решенъ отъ пашитѣ въ негова полза.[1]

---

[1] Вж. Йорд. Ивановъ. Сѣверна Македония (София, 1906), стр. 140—143.

[2] Стояновичъ погрешно мисли, че въ случая става дума за Сърбия („да тражи Србију“, стр. 127). Последната не е била едно епископство и никога не е зависѣла отъ Солунската митрополия.

Тъкмо такива препирни сж станали причина, въ по- сетнешнитѣ патриярщески и митрополитски фермани да се изброяватъ епархиитѣ или дори казитѣ. Така, въ фермана на ипекския патриярхъ Арсений, издаденъ отъ султ. Махмудъ I въ 1731, сж изброени всички кази, които сж влизали въ диоцезата.[2] Въ фермана на цариградския патр. Кирилъ отъ 1855 г. сж посочени поименно както отдавнашнитѣ епархии на цариградската патриярщия, така и ония, които сж принадлежели до 1766 г. на ипекската патр-шия. Въ фермана на софийския митрополитъ Мелетий отъ 1669 г. сж изброени казитѣ на неговата епархия,[3] и т. нат.

Но щомъ фермани сж били издавани още отъ първитѣ времена на турското владичество, защо въ тѣхъ, ако не сж били изброявани всичкитѣ епархии, да не е било споменато поне, че епархиитѣ на сръбската (ипекската) патриярщия сж били присъединени къмъ охридската? Споредъ нашето мнение, причината на това трѣбва да се търси въ обстоятелството, че двете църкви сж били съединени още преди окончателното падане на деспотството подъ турска власть. Къмъ доказателствата, които приведохме за подкрепа на това мнение въ споменатата вече наша статия „Съединението на ипекската патриярщия съ охридската архиепископия въ XV в.“, намираме за потрѣбно да приведемъ тукъ още едно, което ще ни бѫде потрѣбно и при разглеждане студията на Ласкариса. Него ни дава патриаршеската титла на охридскитѣ иерарси, употрѣбявана редомъ съ титлата „архиепископъ.“ Всѣки, който е преглеждалъ протоколитѣ на охридската архиепископия отъ XVII и XVIII в.,[1] знае, че въ тѣхъ нейнитѣ иерарси се наричатѣ ту архиепископи, ту патриярси. Така, въ акта за избора на архиеп. Григория отъ 8 августъ 1681 год. се казва, че той билъ поставенъ на патриярщеския престолъ (*ἐν τῷ πατριαρχικῷ θρόνῳ* ;[2] въ акта отъ 1 августъ 1693 г за избора на архиеп. Игнатия е казано, че билъ поставенъ „за нашъ патриярхъ и архиепископъ“. *(ἐνθρονίσαντες Πατριάρχην καὶ Ἀρχιεπίσκοπον ἡμῶν).*[3] Както е забелѣзалъ и Гелцеръ, въ заглавието на актоветѣ се срѣща само титлата „патриярхъ“. Обикновено се мисли, че тази титла, която охридскитѣ архиепископи сѫ си прикачили презъ време на турското владичество, е тѣхно самоволно дѣло, което се длъжи на суетность и на желание да си придадатъ по-голѣма важность. Така, Гелцеръ бележи, че въпросната титла криела въ себе-си голѣми претенции (grosse Prätensionen in sich bergende Titel) и че цариградската патриярщия е признавала за законна само по-скромната имъ титла „архиепископъ“ („Der Ptriarchat“ ... стр. 177.) Заслужва обаче да се обясни, какъ е станало, щото охридскитѣ архиепископи да почнатъ да си присвояватъ патриярщеска титла не по времето, когато сѫ стояли на върха на силата си, напр. въ XIII в. при архиеп. Хоматияна, а когато станали играчка въ рѫцетѣ на турскитѣ голѣмци, въпрѣки истината, че „**нищетà мѹ́жа смиря́етъ**“. Споредъ нашето мнение, охридскитѣ архиепископи сѫ почнали да се наричатъ и патриярси затова, защото съ тѣхната църква се е слѣла и ипекската патриярщия. По времето, когато султанитѣ за първъ пѫть захванали да имъ издаватъ фермани, тѣ вече сѫ се наричали и патриярси, затова тази титла била усвоена отъ султанската канцелария. И наистина, въ обнародванитѣ до сега фермани охридската църква се нарича „патрияршия“. Така се нарича тя напр. въвъ фермана, издаденъ отъ султанъ Мустафа III въ 1757 г., съ който ферманъ се нарежда, приемницитѣ на умрѣли или смѣнени архиепископи да не се държатъ отговорни за частнитѣ дългове на последнитѣ. Въ него се казва: „Отъ съдържанието на настоящия ми царски указъ . . . ще разберете, че патриярхъ Методий, който е законенъ патриярхъ на Охрида и на казитѣ и епархиитѣ (по-право: селищата—ерлери), находещи се подъ юридическата духовна власть на охридската патрияршия, е подалъ до славния ми императорски диванъ . . . писмена жалба. Въ жалбата си речениятъ патриярхъ заявява, че подиръ отстранението отъ патрияршеския пость на бившия патриярхъ-калугеръ Дионисъ, управлението на охридската патрияршия било възложений върху тѫжителя — патриярхъ“ и пр.[1] Вече въ самото начало на фермана се казва, че той се изпраща до селищата и казитѣ, които се намиратъ подъ духовната власть на охридския патриярхъ (Охри патрикияги вакѫ оланъ ерлеринъ ве казалари). — Пакъ патрияршия е наречена охридската църква и въ фермана, даденъ на цариградския патриярхъ Кирилъ въ септемврий 1855 г. Въ него сѫ изброени 46 епархии на „бившата охридска патрияршия“ и се заповѣдва, да не се допуща отдѣлянето на ипекската и охридската патрияршии отъ цариградската.[2] Като се знае, колко султанската канцелария е била консервативна, трѣбва да се допусне, че употрѣбяваната отъ нея титла „патриярхъ“ за охридскитѣ иерарси се длъжи на стара традиция, именно още на първитѣ фермани, дадени на последнитѣ. Цариградската патрияршеска канцелария е пазѣла да не нарича тия иерарси съ титла „патриярхъ“, па и самитѣ тѣ, поради обстоятелството, че въ старитѣ хрисовули, съ които сѫ си служили да доказватъ своитѣ права (отъ Василия Българоубиеца и подправената Юстиниянова), църквата имъ се нарича архиепископия, въвъ външнитѣ си сношения обикновено сѫ избѣгвали титлата патриярхъ, която е преминала върху тѣхъ отъ сръбската църква; но султанскитѣ фермани сѫ я употрѣбявали редовно. Затова, види се, тя е употрѣбена и въ славянския преводъ на решението

---

[1] „Гласникъ“, св. VIII (1856 г.,), стр. 128—9.

[2] Пакъ тамъ, кн. XI. стр. 181—2.

[3] „Прѣгледъ“ (изд. на св. Синодъ), год. I, кн. VIII (1908 год.) стр. 388—9.

---

[1] Тѣ бидоха напечатани най-напредъ отъ А. Шоповъ и Г. Стрѣзовъ въ Сборн. за нар. умотворения, кн. VI (1891 г. и X (1894 г.), а следъ това препечатани отъ Гелцера въ сьчин. Patriarchat von Achrida.

[2] Сб. нар. ум, VI. 193—9.

[3] Пакъ тамъ, стр. 202—3.

---

[1] „Прегледъ“, год. I, кн. IV, стр. 202.

[2] „Гласникъ“, св. IX (Београдъ, 1857), стр. 233 и 237.

(**сѹжденїе**), издадено отъ 4-та източни патриярси на архиеп. Прохора на 6 септемврий 1530 г.: **Понеже нынꙗ блаженѣишїи архїепископъ Новїе Ѹстїнїанїе патрїархъ иже ес(тъ) Охрїдскїи...**[1] Въ гръцкия текстъ на решението, подписанъ само отъ царигр. патриярхъ Иеремия, титлата „патриярхъ" липсва („Гласник", кн. 47, стр. 266). — А щомъ патриаршеската титла на Охридската архиепископия е могла да бѫде усвоена отъ нея, безъ да предизвика отпоръ отъ страна на другитѣ патриярши, особно на цариградската, само поради съединената съ нея ипекска патриярщия, не може да се приеме, че следъ настаняването на турцитѣ въ сръбскитѣ земи епархиитѣ на ипекската патриаршия сѫ сѫществували уединено, всѣка за себе-си, безъ да сѫ били присъединени къмъ охридската архиепископия, както мисли Стояновичъ. Споредъ него, „следъ смъртьта на патриярха Арсения II не е имало вече организувана сръбска църква, защото не е могълъ да се събере съборъ, който да избере новъ патриархъ. Останалитѣ следъ Арсения епископи и митрополити, било ония, които сѫ били подъ негова власть, било другитѣ, които сѫ били вънъ отъ нея, сѫ останали всѣки за себе-си, и когато нѣкой умиралъ или е бивалъ изгонванъ, седалището му или е оставало праздно за дълго време, или пъкъ и съвсемъ не е бивало попълнвано" (стр. 123). — Че това не е било така, показва ни, между друго, и решението, издадено въ септемврий 1530 год. отъ 4-та източни патриярси, за което се спомена по-горе. Въ него се казва, че пекската архиепископия, която по нѣкаква нужда била отдѣлена нѣкога-си отъ охридската и станала автокефална за известно време (**и въ самозаконїе наста даже до негда**), не останала въ това положение до край, а пакъ била подчинена на последната: **не ѹбо даже до конца прѣбыс(тъ), нъ пакы црьквїи того подложи се и подклонена тои бис(ть)... ꙗко Пек и вса србьскаꙗ землꙗ светѣише архїепископїе Охридскои Прьвои Ѹстїнїанїи, ꙗкоже ѿ прѣжде и даже и до нынꙗ повиноваше се.**[2] И въ гръцкия текстъ на решението, издаденъ отъ патр. Иеремия се казва: *καθὼς καὶ ἀπ᾽ ἀρχῆς καὶ ἕως τοῦ νῦν ὑπετάσσοντο.*[3] Наистина, патриярситѣ не сѫ знаели добре историята на охридската и сръбската църкви, но тѣ не сж можели да не знаятъ, какво е било положението на тия църкви 15—20 год. преди написването на решението имъ, защото сж били хора на възрасть, а за единъ отъ тѣхъ (цариградския Иеремия I) се знае, че 10 год. преди това (1520—1522) е билъ пакъ патриярхъ. Сръбскитѣ епархии сж могли да останатъ уединени за малко време следъ погрома на държавата, но не за дълго. Дори ако тѣхното духовенство не би се усетило само да влѣзе въ общение съ другитѣ, за да обмислятъ положението си, самитѣ охридски архиепископи, които сж се придържали о теорията за идентичность на тѣхната църква съ нѣкогашната Първа Юстинияна, не сж оставали пасивни, а сж гледали да присъединятъ къмъ нея всички епархии, за които сж мислили, че имъ принадлежатъ по старитѣ хрисовули. Въ този имъ стремежъ тѣ сж бивали насърдчавани и отъ примѣра на цариградската патрияршия, която си е присъединила търновската църква чрезъ мораленъ натискъ, па се е опитвала да подчини и молдавската. Вече архиепископъ Матей, като се възползувалъ отъ умирянето на турската държава следъ междуособната борба на Баязидовитѣ синове, пжтувалъ низъ диоцезата си, въ която включилъ и митрополитствата софийско и видинско, макаръ че тѣ презъ време на второто българско царство не сж влизали въ нея. При пжтуването си, той ржкополагалъ и епископи въ овдовѣли епархии. За това свидетелствува неговиятъ приемникъ (въ писмото си до цариградския патриярхъ), който пише, че, откакъ императорътъ и синодътъ признали границитѣ на диоцезата му, Матей „смело отишелъ въ подведомственитѣ си епархии, като извършвалъ и ржкополагания“ *(ἐξῆλθεν θαῤῥαλαίως ἐν ταῖς ὑπ᾽ αὐτοῦ ἐπαρχίαις χειροθεσίας ποιῶν)*.[2] Както видѣхме по-горе, по епархиитѣ е пжтувалъ около 1466 г. и архиепископъ Доротей, който при едно такова пжтуване ходилъ въ Кратово, гдето помолилъ писаря Димитъръ да препише за архиепископията славянския преводъ на Властаровата Синтагма. Че пжтуването не е било само до Кратово, показватъ ни следнитѣ думи на Димитровата белѣжка: и об'ходещоу (Дородею) въсы и села и градовы по wбласти дръжавы своеє црькwвнаа направлающоу, и вѣрныє люди господьниє въ вѣрѣ потврьждающоу.[1] Можели ли сж такива деятелни архиепископи да оставятъ сръбскитѣ епархии да стоятъ уединени? А че писарьтъ Димитъръ е нарекълъ въ своята белѣжка архиеп. Доротея само „бльгарскїи" (блаженаго архїепископа бльгарскаго кур Дорwдеа), а не както е нареченъ той въ писмото м/ до молдавския воевода Стефанъ — „архїепископъ првыє Їустинїаніє и высѣмь бльгарwмь и србьлемь, севѣрнымь странамь и прочимь", — това се длъжи на обстоятелството, че Димитъръ се е придържалъ о терминологията на преписаната отъ него Синтагма на Матея Властаръ, къмъ която е направена приписката. И наистина, въ Синтагмата охридската църква се нарича само българска: „О охридскомь иже и бльгарскы нарицаєть се, купрскомь же и иверскомь." *(Περὶ τοῦ Βουλγαρίας, τῆς Κύπρου καὶ τῶν Ἰβήρων).*

---

[1] Споменик, LVI, стр., стълб. 1.

[2] „Споменик", LVI, стр. 34, стълб. I.

[3] „Гласник", кн. XLVII, стр. 270.

---

[2] „Минало“, год. I, кн. I, стр. 10. Пакъ тамъ Баласчевъ изказа мнение, че „Матей не е ходилъ лично въ София и Видинъ да ржкополага“ и че „ржкополаганията на митрополити се вършело обикновено въ прѣстолния градъ на архиепископията“ (кн. II, 128). Но това се е вършило въ по-сетнешнитѣ времена, а въ извънредния случай, за който става дума, когато Матей за прѣвъ пжть обхождалъ диоцезата си, той извършвалъ ржкополагания въ самитѣ епархии, както изрично е казано въ горепреведенитѣ думи на неговия приемникъ. Колкото за думитѣ, на които Баласчевъ основава своето мнение и които се срѣщатъ въ патриаршеското писмо до архиеп. Матея: (предпочетохме да мислимъ) „че нѣкои не посветени и чужди епископи ще да сж отишли въ София

* * *

Нека да разгледаме известията, които сж дали поводъ на Стояновича да мисли, че сръбскитѣ епархии сж живѣли дълго време уединено, и то понѣкога безъ да се замѣстватъ умрѣлитѣ или изгоненитѣ имъ архиереи. Такава е приписката къмъ ржкоп. евангелие въ Хилендарския мънастиръ отъ 1481 г., въ която се казва, че книгата била написана, тогда владичьствующȣ новоосвещеномȣ митрополитоу белградскомȣ курь Филодею.[2] Такова е и съобщеието въ „Лѣтописьць господь срьбскыихь," че, следъ като Георги, синътъ на ослѣпения отъ турцитѣ деспотъ Стефанъ, сталалъ въ 1486 г. монахъ, повикалъ подиръ нѣколко време

и Видинъ и захванали разбойнически да управляватъ, като сж подправили името на твое светѣйшество", — тѣ се длъжатъ на познатия похватъ на патрияршията, да се преструва, че ужъ не вѣрва на онова, що е чула за противника си, за да му даде възможность да отстжпи. Но и самитѣ тия думи говорятъ за ходене въ София и Видинъ.

[1] Starine, XII, 255.

[2] Стари српски записи и натписи, I, № 351.

(около 1500 г.) софийския митрополитъ Калевитъ въ гр. Купиникъ (Сремско), за да го ржкоположи за свещеникъ подъ име Максимъ[1] — което показвало, че по-наблизо не е имало никакъвъ епископъ (сравни „Глас", LVI, 123). Но първото известие не може да докаже мнението на Стояновича, защото Бѣлградъ по време на Максимовото ржкополагане не е билъ въ турски ржце, та, ако е имало „новоосвещенъ" митрополитъ, причината не трѣбва да се търси въ разстройството на сръбската църква, а въ мѣстни обстоятелства, които не сж се дължели на разорение и разбѣгване. Бѣлградъ е падналъ въ турски ржце едва при султ. Сулейманъ Великолепни (29 августъ 1521 г.). Освенъ това, епитетътъ „новоосвещенъ" може да значи и това, че митрополитъ Филотей е билъ ржкоположенъ наскоро, а не че епархията му е стоела отъ падането на деспотството до неговото посвещаване безъ митрополитъ. Колкото за повикването на софийския митрополитъ Калевитъ въ гр. Купиникъ следъ 1486 г., то може да се обясни, както сме показали на друго мѣсто,[2] или съ голѣмо разширение на софийското митрополитство („Велика Сардакия"), което ще да е обнемало по онова време и Нишко, или на роднински връзки между деспота Максима и митрополита Калевита. Най-после, за положението на сръбската църква не бива да се вадятъ заключения отъ положението на погранichнитѣ съ Унгария епархии, гдето борбата между турцитѣ, отъ една страна, и маджаритѣ наедно съ изселилитѣ се въ земята имъ сърби, отъ друга, още е продължавала. Въ случая трѣбва да се иматъ предъ видъ главно епархиитѣ, които сж паднали подъ турцитѣ наедно съ патрияршеското седалище Печъ. Особно не трѣбва да се вcovматъ предъ видъ митрополити, които сж били вънъ отъ Турция, каквито сж били, покрай споменатия вече бѣлградски Филотей (1481 г.), още милешевския Давидъ (1466—1470) въ държавата на херцегъ Степана, и зетскитѣ (черногорски) Висарионъ и (следъ него) Вавила (1492—5), за които говори Стояновичъ.

Много по-голѣмо значение отъ двѣтѣ, разгледани по-горе известия, на които се е спрѣлъ Стояновичъ, иматъ ония, които говорятъ за архиепископи въ сръбскитѣ земи въ началото на XVI в. Той обаче ги е използувалъ безъ огледъ къмъ сжществуването на такива и въ българскитѣ епархии, затова е извлѣкълъ отъ тѣхъ крайни заключения. Такова известие имаме отъ 1509 год. въ една приписка къмъ Октоихъ, писанъ **„при всеѡсвещеннѣм архїепископѣ кѵр Iѡаннѣ вь местѣ ѿ них създаннѣи црькви ȣспенїа прѣсветїе богородице вь Трѣ(бинѣ).**[1] Друго подобно имаме отъ 1508 г. въ приписка къмъ житие на Св. Сава, въ която се казва, че то било писано **„прѣдрьжещȣ прѣстоль светаго Саавїи прѣѡсвещенномоу архїепископоу кѵр Iѡваннȣ, игоуменоу же соущоу тогда вь домоу спасовѣ и светаго Савїи бившоу ıеромонахоу кѵр Гаврилоу.** Понеже въ сжщата приписка се казва, че книгата била писана **повѣленїем иконова (-ма) милешевскаго архїдїакона Василїа,**[2] — може да се мисли, че тукъ става дума за архиерея на Милешевската епархия, която нѣколко време преди падането на Херцеговина подъ турцитѣ е била присъединена къмъ последната. — Въ една приписка къмъ Миней отъ 1524 год. писанъ въ Требинье (Херцеговина), се казва, че книгата била писана **„прѣдрьжещȣ прѣстоль светаго Савы срьбскаго вьсеѡсвещенномоу митрополитȣ кѵрь Маркȣ, игȣменȣ же соущȣ тогда вь домȣ спасовѣ и прѣсветые богородице кѵр Маркȣ ермонахȣ.**[3] Не е мжчно да се види, че и въ приписката отъ 1509 (№ 404), и въ тая отъ 1524 (№ 451), които сж писани въ Требинье, въ мънастира Св. Богородица, става дума все за една епархия, на която архиереятъ е нареченъ еднажъ „архиепископъ", а другъ пжть „митрополитъ". Коя е тази епархия не е посочено изрично, но, понеже за архиепископа Иована се говори и въ приписката отъ 1508 г. (№ 399), писана въ Милешевския мънастиръ, най-вѣроятно е, че „архиепископъ" се е наричалъ архиереятъ на милешевската епархая, въ чието седалище — мънастира Св. Спасъ е билъ гробътъ на Св. Сава, поради което този архиерей се е наричалъ **„прѣдрьжатель прѣстола св. Савы"**. Въ тази епархия ще да е влизало и Требинье, макаръ по-севернитѣ околии на Херцеговина да сж съставяли особна епархия, чийто митрополитъ Висарионъ се споменува въ 1517 год. въ приписка № 453: **вь**

---

[1] Šafarik, Památky, стр. 82.

[2] Виж. статията ни „Велика Тжрновия" и пр. въ „Известия на Истор. Друж. (София), кн. V, стр. 95—6.

---

[1] Въ сборника „Стари српски записи и натписи", № 404.

[2] Пакъ тамъ, № 399.

[3] № 451.

дьни господина митрополита землє Хєрцѣговє кѵрь Висариона. Дали Стояновичъ включва Требинье въ милешевската епархия, или обяснява споменуването на архиепископа Иована въ приписките на мънастира Св. Богородица чрезъ упражняване отъ негова страна нѣкаква върховна власть и надъ Херцеговинската митрополия, — не се вижда отъ статията му. Въ последната е казано само това: „Двете тия приписки (№ № 399 и 453) ясно показватъ, че въ това време Иованъ не е билъ херцеговински митрополитъ, а архиепископъ, който е държалъ престола на св. Сава докато херцеговински митрополитъ е билъ Висарионъ" (стр. 125). Но това не е толкова важно; по-важно е, че Стояновичъ смѣта милешевския архиепископъ за съвсемъ независимъ иерархъ, само защото е нареченъ архиепископъ и държателъ на св. Савова престолъ. И наистина, като прави упрѣкъ на Руварaца, че въ други случаи придавалъ голѣма важность на приписките, а тука не ги взималъ въ сѫщинския имъ смисълъ, а ги извърталъ, само защото считалъ за доказано, че сръбската църква, следъ падането на държавата, е била подчинена на охридската архиепископия, — той продължава: „между това всичките тия явно натегнати тълкувания падатъ, щомъ се приеме, че сръбската църква, макаръ и непризната официялно, все е живѣла нѣкакъ самостойно, ако не въ Печъ и въ старите граници, то поне при гроба на Сава, и че властьта на охридския архиепископъ, следъ падането на сръбската държава, така механически и още непризната отъ държавата, се е разширила само върху южните сръбски епископи" (стр. 122).

Последните думи на Стояновича до голѣма степень измѣстятъ въпроса за положението на сръбската църква въ началото на турското робство, защото той вече търси свободна сръбска църква въ земи, които при турското завладѣване сѫ били вънъ отъ деспотството, като допуща, че Печъ и близките до него епархии сѫ могли да бѫдатъ подчинени на Охридъ още тогава; а както се каза и по-горе, когато става дума за унищожаване или присъединяване на сръбската църква, има се предъ видъ на първо мѣсто патриаршеското седалище съ близките около него епархии, а не отдалечените; но, и така да ограничимъ мнението на сръбския ученъ, то пакъ не може да се приеме, защото архиереятъ, който е ималъ седалището си въ манастиря Св. Спасъ при гроба на св. Сава, не е билъ независимъ (автокефаленъ) църковенъ глава, а митрополитъ-архиепископъ, т. е. митрополитъ съ известно отличие, а може би и съ по-голѣма автономность. Такива митрополити въ първитѣ вѣкове на турского владичество е имало нѣколко. Това се вижда и отъ решението на I охридски съборъ, свиканъ да разгледа дѣлата на Павла Смедеревски. Въ него четемъ: **„И кто ли ѿ клирик црьковныхъ коѥ любо епископїи или архїепископїи по съмрьти когого любо ѿ сихъ вишереченнихъ възмѣтъ что ѿ келии єго . . . да ѥс(ть) проклѣтъ. . .** („Споменик“, LVI, стр. 36, стъб. 2). Тукъ явно става дума за нѣколко епископии и архиепископии. Ето и други примѣри за това, че въ първитѣ вѣкове на турското владичество е имало нѣколко архиепископи-митрополити. Подвързачътъ на едно евангелие и други книги въ Студеница писалъ въ 1543 г., че това било при **„Вьсеѡсвещеннаго архїепископа кир Іѡсїфа** (прип. № 6260); а въ 1543 г., и споредъ Стояновича, сръбскитѣ епархии вече сѫ били подчинени на Охридъ. Че тука става дума за митрополитъ-архиепископъ, показва ни обстоятелството, че въ 1532 г. подъ решението на II охридски съборъ противъ Павла Смедеревски се е подписалъ „Мина, исплънителъ митрополита Студено“; а подъ решението отъ 1529 г. на I съборъ се е подписалъ самиятъ **„митрополитъ стѹденчки“** Никонъ.[1] — Въ 1428 г. когато още сръбската патрияршия е сѫществувала, скопскиятъ архиерей, въ една приписка къмъ пергаментенъ Прологъ, е нареченъ архиепископъ: **В лѣт(о) ѕ. ц. л҃. ѕ. мѣсеца генар(а) ӏа҃. дьнъ прѣстависе б'сеѡсвещѣнни архиепискѹпъ скопски кѵр Мадеи въ дьни господина Гюрга** (прип. № 6123). Така е нареченъ скопскиятъ митрополитъ и въ недатирана приписка къмъ рѫкописъ отъ XIV в.: **Кроткомѹ, драгомѹ ми братѹ Мирославѹ, архїепискѹпѹ скопскомѹ.** (Прип. № 4615). Едвали може да има съмнение, че на този митрополитъ се е давала и титла „архиепископъ“, за да му се даде особно отличие като на прототронъ.[2] Сѫщото отличие е било разпространено и къмъ други митрополити особно поради издигането на седалищата имъ въ политическо отношение. Така, кюстендилскиятъ митрополитъ, дори когато е билъ включенъ въ ипекската патрияршия, се нарича и архиепископъ. Въ една приписка върху Петогласникъ, писана въ с. Ослокощица въ 1644 г., се казва, че това било . . . „при архиепископа кир. Ананїа, владыка бывши Бански.[1] Сведения за тая митрополия-архиепископия вж. въ книгата „Сѣверна Македония“, отъ Й. Ивановъ гл. VII. Върху наричането на търновскитѣ митрополити съ титла „архиепископи“ нѣма нужда да се спираме, защото за него сме писали въ статиитѣ си „Унищожението на Търновската патриярщия“ и пр. и „Велика Тжрновия, Велика Сардакия и Велика Европия“. Въ последната е приведенъ примѣръ и за софийскитѣ митрополити (стр. 92). И Зетската епархия, въ 2-та половина на XV в., и преди падането и следъ падането на деспотството, съ което не е била свързана по това време, се нарича ту митрополия, ту архиепископия. Така, въ една приписка къмъ ржкописенъ сборникъ отъ 1453 г. се казва, че книгата била написана „повелѣнїемъ прѣwсвещеннаго архїепископа зет'скаго кѵ́р Iwсїфа (прип. № 301); а въ 1484 г. зетскиятъ архиерей е нареченъ митрополитъ: тога сьдржещꙋ прѣстоль митрополїе цетинскїе, ꙗкоже ест митрополїа зецка, прешсвещенномꙋ митрополитꙋ кѵрь Висарионꙋ и свещеннейшемꙋ епископꙋ кѵр Вавиле . . . (прип. № 353). Понеже зетската епархия е била въ държавицата на Църноевичитѣ (Черна-гора), не може да има съмнение, че нейниятъ архиерей се е държалъ като автономенъ въ управлението й; а отъ кого е получавалъ посвещение, това не се знае. Но вжтрешна автономия въ голѣма степень сж имали всички митрополити по онова време; централизация и въ Цариградската патриярщия се установява главно следъ Самуила I (1763—68 и 1773—74). Ако нѣкои митрополити сж се наричали и архиепископи, то е било, не за да се представятъ за автокефални, а за да се изгъкне особната честь, която имъ се е давала. Така се е наричалъ, твърде рано следъ унищожаването на патриярщията, и търновскиятъ митрополитъ, макаръ да нѣма никакво съмнение, че той е билъ посвещаванъ отъ цариградския патриярхъ, а въ самата епархия сж се посвещавали само подчиненитѣ нему епископи. Положението на милешевската митрополия-архиепископия ще да е било, ако не напълно еднакво, та въ всѣки случай твърде близко съ онова на търновската. На прозвището „прѣдрьжатель прѣстола св. Савы,“

---

[1] „Споменик“, LVI, стр. 37 и 36.

[2] „Гласник“, кн. 27, стр. 289.

---

[1] „Бълг. прѣгледъ“, год. V, кн. V, стр. 74; сжщо: Й. Ивановъ. „Сѣверна Македония“, стр. 263.

което нѣкои приписки даватъ на милешевския митрополитъ-архиепископъ и на което Стояновичъ дава голѣмо значение, отговаря още по-гръмкото „обладатель на българската земя“, срѣщано въ нѣкои приписки отъ епархията на търновския. Така, въ една приписка къмъ четвероевангелие, писано въ с. Горна-Нетрополия въ 1573 г., се казва: „и҆ тогда обладающꙋ бль'гас' коу́ю землю̀ благочестивомꙋ а҆рхїе̃пкпꙋ кр а҆р'сенїю, въ настол'ни град Трьнок;[1] Но, както последниятъ се е считалъ зависимъ отъ цариградската църква, така и първиятъ е билъ зависимъ отъ охридската. Докжде се е простирала вжтрешната автономия на тия и на други митрополити, които сж си прикачвали и титлата „архиепископъ“, каквито сж били въ първитѣ вѣкове на турското владичество софийскиятъ, кюстендилскиятъ и др., — ние сега не знаемъ. Несъмнено е, обаче, че тази вжтрешна автономия за населението е имала по-голѣмо значение, отколкото посвещаването на митрополититѣ отъ цариградския патриярхъ или отъ охридския архиепископъ. Затова ние сме благодарни, гдето Стояновичъ, макаръ да се е увлѣкълъ повече, отколкото трѣбва, отъ титлата „архиепископъ“ и отъ прозвището „прѣдрьжатель прѣстола св. Савы“, сталалъ е причина да се обърне наново внимание върху положението на църквитѣ въ Балканския полуостровъ въ първитѣ времена на турското владичество. Когато (въ 1906 г.) ние за пръвъ пжть изказахме мнение, че търновската църква е била подчинена на цариградската не съсъ султански ферманъ, а чрезъ нравственъ натискъ отъ страна на последната и не безъ съгласието на самитѣ българи, които сж се надѣвали, че Цариградъ ще устои предъ турската сила, а сжщо и мнение, че търновското митрополитство-архиепископство е запазило известна вжтрешна автономия, — нашето мнение биде посрещнато отъ мнозина съ недовѣрие, а отъ единъ съ голѣмо самомнение нашъ историкъ дори надменно.[2] Съпоставянето на сведенията за търновското, софийското и др. български митрополитства-архиепископства съ ония за сръбскитѣ не може да не потвърди нашето мнение. Това съпоставяне трѣбва да отиде и по далечъ, като обгърне и ромънскитѣ митрополитства; но тукъ не е мѣсто да става това. Доста е да се спомене, че тамъ двойната титла „митрополитъ- архиепископъ“ се е затвърдила повече. Така, въ една грамота на влашкия воевода Антоний (1679—1672 г.), въ време, когато влашката църква несъмнено е била подъ цариградската патриаршия, трансилванското бѣлградско (на Alba Iulia) митрополитството, чиито архиереи сж се посвещавали отъ влашкитѣ митрополити[2], е нареченъ съ тази титла: „митрополитства Бѣлоградскаго архиепископства седмоград'скїа или залѣсеныѧ сирѣч Ардѣл'ском землѧ . .“[2]) Тази титла въ ново време минува и у сърбитѣ. Напр., въ надписа (№ 4018 п. у Стояновичъ) отъ 1822 г. на темплото въ Любостинската църква се казва, че последното било поставено „при архїепїскопа митрополїта Ѧгаѳангела“, въвъ времето на Милоша Обреновича. И така, не може да има никакво съмнение, че титлата „архиепископъ“, давана на нѣкои митрополити, не показва пълна църковна независимость, а само известна честь и нѣкаква автономность; затова Стояновичъ не е правъ, като се основава на нея, да твърди, че сръбската църква не е била съединена съ охридската.

---

[1] Цоневъ, Б., проф. Описъ на ржкописитѣ и старопечатнитѣ книги на Нар. библ. въ София. I, 52—3.

[2] Вж. брошурата „Финансовото положение на охридската архиепископия“, стр. 10—15.

* * *

Сега да се върнемъ къмъ последното доказателство, съ което си е послужилъ Стояновичъ. Такова той е намѣрилъ въ голѣмия, споредъ него, успѣхъ на Павла Смедеревски срещу архиеп. Прохора, който успѣхъ показвалъ, че Прохоръ не е защищавалъ стария редъ, а е въвеждалъ новъ. Стояновичъ пише: „Голѣмиятъ брой последователи и спомагачи, които е добилъ (Павелъ) и между миряннтѣ, и между духовницитѣ, по-скоро може да се обясни като самопроизволно бунтуване („спонтани револт“) срещу въвеждането на новъ редъ, отколкото като последица отъ дълговремененъ и на широка основа приготвенъ заговоръ да се катурне редъ, основанъ преди 50—60 години“ (стр. 128). Какъвъ е билъ новиятъ редъ, който е билъ въведенъ съ султански ферманъ, преди да се развие борбата между Павла и Прохора, и то, както изглежда, по просба на последния, — това може да се види отъ решението на I охридски съборъ въ 1529 г. Отъ него се учимъ, че по-преди просбитѣ за нови архиереи

---

[1] Голубинскій, Краткій очеркъ . . ., стр. 406.

[2] Сбырку, П. А. Изъ кореспонденціи румынскихъ воеводъ, стр. 33. (Томъ 82 отъ Сборн. отдл. рус яз. и слов. Импер. Акад наукъ, год. 1907)

сѫ се подавали до мѣстнитѣ кадии, и следъ като се получавало тѣхното съгласие, кандидатитѣ повечето отивали сами въ Цариградъ, за да действуватъ да имъ се издаде ферманъ, безъ да се обърнатъ предварително за одобрение къмъ архиепископския синодъ въ Охридъ. Прохоръ издействувалъ ферманъ, съ който се заповѣдало, назначаването на митрополити и епископи да не става безъ съгласието на синода, и просбитѣ за издаване ферманъ да се препращатъ само чрезъ охридския кадия: Тако жє ижє прѣдставитсє кои любо митрополитъ или єпископъ, потом жє кто въсхощєтъ да въспримитъ онꙋ єнорїю кромѣ хотѣнїа и испитанїа архїєпископова и начрътанїа сѫбора єгѡ, и кромѣ знанїа кадїє Ѡхридского, ꙗко пишєтъ повєлꙗ вєликаго цара, а нє ꙗкожє творахꙋ прѣждє зла и законопрѣстꙋпнаа дѣющє людїє, въємлющє арзы (= съгласие, разрешение) ѿ инѣхъ кадїи ѿходѣщє на Портꙋ съ надворнымъ (= външенъ, свѣтски) сꙋдомъ и законѡмъ, а нє по законꙋ божїю и сꙋдомъ црьковнымъ (стр. 35—36). Новиятъ редъ въвеждалъ известна централизация, която засѣгала не ръкополагането, а начина за получаването ферманъ. По-рано архиепископскиятъ синодъ се поставялъ чрезъ получения ферманъ предъ свършенъ фактъ и трѣбвало само да изпълнява, като нареди, носещиятъ фермана да бѫде ръкоположенъ; а сега се искало, кандидатитѣ да се обръщатъ най-напредъ къмъ него. И при новия редъ, за издаването на ферманъ трѣбвало да ходатайствува кадия, който ще да е билъ длъженъ да провѣри вѣрностьта на изложеното въ просбата относно опразддването на владишката катедра и качествата на кандидата; но този кадия билъ само единъ — охридскиятъ. А че наистина ферманитѣ дотогава се издавали на името на мѣстния кадия, показва ни ферманътъ, даденъ отъ султ. Баязида II на ипекския митрополитъ Иоаникий; той е адресуванъ до ипекския кадия[1]. Едва по-късно, може би, следъ възстановяването на сръбската патриаршия отъ Мехмеда Соколовича (1557 г.), посрѣдничеството на кадията е било отстранено, а просбитѣ за заемане на опразднените владишки катедри вече се изпращали до патриярха, който ходатайствувалъ за издаване ферманъ. Затова въ онзи, даденъ на ипекския патриярхъ Арсений въ 1731 г., се казва (т. 6): „митрополиитѣ ще се даватъ не по предложение на кадиитѣ, а само по предложение на патриярха".[1] Но дейностьта на архиеп. Прохора не се е ограничила само въ измѣняване на дотогавашния редъ за издаване фермани на нови владици; той възсталалъ и срещу нѣкои вършени дотогава злоупотрѣбения отъ духовни лица, напр., срещу честитѣ разтъргвания на бракове, взимане пари при причащаване, съвмѣстно живѣние на монаси и монахини и др. Последното се вижда отъ решенията на I охридски съборъ (докум. IV). Съ тази си строго пастирска дейность Прохоръ не е могълъ да не повдигне противъ себе-си нѣкои отъ тогавашнитѣ архиереи, които ще да сѫ били ограничени сега въ добиване материяли срѣдства по незаконенъ начинъ. Второто писмо на александрийския патр. Иоакимъ до архиеп. Прохора споменува между недоволнитѣ отъ архиепископа костурския митрополитъ: „и съмꙋщенїе еже имать твоа епархїа ѿ нѣкыихъ неповинꙋющихъ се мꙋжъ и съмꙋщающїи и колѣблющїи Христовꙋ цръковъ, иже недостоинѣ съдржеть архїерейства прѣстолїи, ꙗкоже Касторскїи (и) инии подобнїи емꙋ, прѣстꙋпающїи ѿческїи прѣдѣлъ и съборъ светыхъ". Последнитѣ думи на александрийския патриярхъ най-добре показватъ, че борбата срещу архиеп. Прохора не е била предизвикана отъ това, че той, ужъ, за прьвъ пѫть подчинявалъ подъ своя власть свободнитѣ дотогава сръбски епархии, защото Костуръ никога не е влизалъ въ сръбската църква, и неговътъ митрополитъ дори е билъ прототроненъ на охридската. Може да е имало и нѣкои други недоволни, но следъ I съборъ тѣ сѫ се смълчали; костурскиятъ, обаче, не се е подписалъ както подъ решенията на този, така и подъ решенията на 2-ия съборъ. Ако борбата да е била главно затова, загдето се промѣнявало досегашното положение на сръбската църква, като се подчинявала за прьвъ пѫть формално подъ Охридъ, трѣбваше най-много противници на Прохора да се явятъ въ самото ѝ начало. А такова нѣщо не виждаме. Въ решенията на I съборъ не се споменува като противникъ на архиепископа нито единъ митрополитъ. Не е споменатъ дори и Павелъ, защото той, както се казва въ решенията на *2*-ия съборъ, показалъ лицемѣрно разкайване и далъ клетва, да не действува вече така, както е действувалъ дотогава: клѣтвами обврѣксе к томꙋ не дръзати боле. На 2-ия съборъ се отлѫчва и проклева заедно съ него само

---

[1] Іастребов. Податци за историју српске цркве, стр. 40.

---

[1] „Гласник,", XI, 183.

Теофанъ Зворнички и едва въ решението („**сȣжденїє**“) на Михаила Антиохийски, Кирила Иерусалимски и Прохора Охридски, съ което се потвърждаватъ решенията на 3-ия съборъ, се споменуватъ като единомисленици на Павла, покрай Теофана Зворнички, още 2-ма — Неофитъ Лесновски и Пахомий Кратовски. Излиза, че презъ 12 години Павелъ е успѣлъ да привлѣче къмъ себе-си само 3-ма владици.

За да можемъ да разберемъ, защо борбата на Павла Смедеревски срещу архиепископа Прохора не е могла да добие характеръ на по-широко народно сръбско движение, ние трѣбва да разгледаме нейния вървежъ. Наистина, въ обнародванитѣ отъ Костича документи нѣма много прѣки указания за това, но въ решенията на 3-тѣ събора сж посочени църковнитѣ правила, възъ основа на които е билъ осжжданъ Павелъ, а отъ тѣхното съдържание можемъ да направимъ заключения за действията на последния. Въ решенията на 1-я съборъ, както се каза, името на Павла не е споменато; но въ тѣхъ се говори за люта буря и за беззаконни хора, които се били нахвърляли върху църквата като кучета и заграбвали митрополитства и епископства не по църковния уставъ: **прилȣчи се ȣбѡ сеи светѣи и велицѣи цръквы тръвленїє и бȣра люта ѿ сколныхъ безаконѣиши неистовѣщїихъ се и безчинѣ наскакающїихъ кромѣ законнаго ȣстава на митрополїє и епископїє иже сȣтъ подъ ѡбластїю єє.** Въ какво се е състоело заграбването на епархии не по църковния уставъ, става ясно изъ казаното въ сжщото решение за начина, по който се добивали фермани чрезъ ходатайството на мѣстнитѣ кадии. Можемъ, следов., да приемемъ, че първото нарушение на канонитѣ отъ страна на Павла се е състоело въ това, гдето е добилъ катедрата си чрезъ ферманъ, издаденъ безъ съгласието на архиепископа и негова синодъ. На събора Павелъ призналъ вината си и поискалъ прошка, като обещалъ да не повтаря грешката (**к томȣ не дръзати болїє**). Последнитѣ думи вече загатватъ и за други действия вънъ отъ неканоничното получаване собствената епархия, по всѣка вѣроятность — за опитване да си подчини и други епархии, защото само то може да се повтаря, а не и заемането на собствена епархия. За наказание, I съборъ (1529 г.) поставилъ Павла подъ запрещение, т. е. отнелъ му правото да свещенодействува, докато се види, че се е поправилъ; но той не зачелъ това наказание. За това се учимъ отъ решението на 2-я съборъ (мартъ, 1532 г.), въ което се казва, че Павелъ продължилъ да вълнува църквата, да освещава църкви и да ржкополага попове и дякони, па се прогласилъ и за архиепископъ и се разгласявалъ за такъвъ чрезъ писма: **Пакы же начетъ творити послѣдны горша прьвїихъ: прьвое, ꙗко цръковъ божїю колѣбати злими єго начинанми; въторое же цръквамъ освещенїє свещенодѣиствовавъ; третїє въ иже попы и дїаконїи рꙋкоположивъ несвещенѣ и безчинѣ; четврътое ꙗко себе архїепископа своими писмѣнми повъсꙋдꙋ свидѣтелствꙋетъ. . .** Освещаването на църкви и ржкополагането на попове и дякони отъ страна на Павла сж счетени отъ 2-я съборъ за престжпление, понеже той (Павелъ) билъ подъ запрещение, а не го зачелъ. За това престжпление, както той, така и ржкоположенитѣ отъ него, на чело съ Теофана (Зворнички), сж били осждени отъ сжщия съборъ на лишение отъ санъ и отлжчване отъ църквата възъ основа на правилата 25-то апостолско и 6-то на картагенския съборъ. Прогласяването на Павла за независимъ отъ Прохора архиепископъ ще да е станало наскоро следъ I-ия съборъ, защото по Великденъ 1530 г. александрийскиятъ патриярхъ Иоакимъ чулъ за него отъ сърбина иеромонахъ Германъ, а патриярситѣ въ своето решение, писано въ септемврий сжщата година посочватъ, че Павелъ отдѣлилъ отъ охридската диоцеза пекската и нѣкои други църкви: Пекскꙋю цръковъ и съ тою и инїи цръквѣ ѿсече ѿ Охридскїе епархїє. Решението на 2-я съборъ още повече озлобило Павла и го тикнало къмъ крайности: чрезъ турскитѣ власти, той успѣлъ да хвърли Прохора наедно съ неговитѣ църковни сановници и нѣкои митрополити въ затворъ, па се прогласилъ и за патриярхъ. И наистина, въ решението на 3-я съборъ, утвърдено и отъ патриярситѣ Михаилъ Антиохийски и Кирилъ Иерусалимски, се казва: и ѿцепи се ѿ светые и великїє църкви прьвї Їꙋстїнїанїє, и себѣ самоволнѣ архїепископа, паче же и патрїарха прѣименовавъ, дꙋховнаго же ѡтьца своего, блаженнаго архїепископа Прьвїе Їꙋстинїанїє, Блъгаромъ и Сръблемъ кѵръ Прохора, вкꙋпноже съ всеми властїи цръквїи его и некїихъ ѿ митрополитъ, и ꙋзами тешкими и тъмницами лютѣ озлобивъ досади. При затварянето на Павла и неговитѣ хора сж били извършени и ограбвания: и пограбленїемъ сътвори безчиннѣ и неподобнѣ, ꙗже срамъ ес(тъ) глаголати. Наедно съ прогласяването си за патриярхъ, Павелъ премѣстилъ и седалището си въ другъ градъ, но въ кой — не се знае. Това се вижда отъ обстоятелството, че въ 3-ия съборъ противъ него е приведено и 14 апостолско правило, което гласи: Не позволително епископѹ ѿставлѧти свою епархїю и во инѹю преходити... Сжщото се вижда и отъ използуването на I правило на картагенския съборъ, което има сходно съдържание. Поради голѣмитѣ злини, които Павелъ причинилъ на църквата, 3-ятъ съборъ приложилъ къмъ него и 2-то правило на картагенския съборъ, като го лишилъ отъ право да се причасти дори като мирянинъ и преди смъртьта си: ниж(е) ѹмирае людскаго (=мирско) да сподобленъ бѹдетъ приобщенїа.

Ако се гледа само на временния успѣхъ на Павла въ борбата му съ Прохора, може да се помисли, както е помислилъ и Стояновичъ, че първиятъ е ималъ силна поддръжка отъ високото духовенство и народа. А въ сжщность, неговиятъ успѣхъ се е длъжалъ на турска подкрепа, която той, не се знае какъ, е ималъ за нѣколко време на своя страна. За това има достатъчно посочвания въ документитѣ. Както се каза, вече 1-виятъ охридски съборъ (1529 г.) възстаналъ противъ ония, които добивали фермани „ѿходѣще на Портѹ съ надворнымъ (=външенъ, нецърковенъ) сѹдомъ и закономъ, а не по законѹ божїю и сѹдомъ цръковнымъ“ и които пакостѣли на християнитѣ „надворнымъ ѹхїщренїемъ“. И патриарситѣ въ своето „сѹжденїе“, писано въ 1530 г., казватъ, че Павелъ отдѣлилъ пекската и нѣкои други църкви съ помощьта на свѣтската власть (разбира се, турската): вънешнюю властъ потрѣбовавъ имее еже ѿ людии (=отъ миряниrѣ) нѣкїе помощникїи съ подданїемъ злата подвигъ се Пексќю цръковъ и съ тою и инїи цръквѣ ѿсече ѿ Охридскїе епархїе. Въ решението на 3-ия съборъ се привежда изписка отъ послание на цариградския патриархъ, въ която се казва, че Павелъ трѣбвало да се отлжчи отъ църквата възъ основа на правилото: аще кои епископ мирскїе властелїе стежавъ, и съ теми съдръжател цръквїи бѹдетъ да извръжет се... (явно, 30 апост. прав.). Къмъ това правило съборътъ прибавилъ и 29 апостолско, което предвижда да се извърже и лиши отъ общение епископъ, който получи достойнството си съ пари. Най-голѣмата грѣшка на Павла въ очитѣ на високото духовенство, която грѣшка отстранила последното отъ него, била тая, че той увеличилъ паричнитѣ вноски на владицитѣ и на архиепископията, давани на хазната. За да стане архиепископъ, а следъ това и патриярхъ, той ще да е увеличилъ дотогавашнитѣ вноски на отдѣленитѣ отъ него епархии. За това се загатва въ решението на 3-ия съборъ, гдето е казано: „цръков же божїю тешкими бременами обложахѫ". Виканиятъ предъ събора Павелъ билъ запитанъ: коих ради вины толика зла и теготꙋ сътвори и (на) великꙋю цръков и на архїепископа нашего и на все митрополїе и епископы". Теготата, която засѣгала всички владици, не е могла да бѫде друга, освенъ увеличаване паричнитѣ вноски. Когато Прохоръ успѣлъ да отстрани Павла, той ще да е постѫпилъ по сѫщия начинъ, по който постѫпилъ, споредъ разказа на Крузия, патр. Иеремия въ спора си съ сѫщия Прохоръ за сервийската епископия (вж. по-горе, стр. 59), именно ще да се е задължилъ да плаща сѫщата сума, която внесълъ и Павелъ; но вината за увеличаване на вноскитѣ се е отдавала на последния. — Друга постѫпка, която е отдалечила високото духовенство, па и народа отъ самозвания печки патриярхъ, е било затварянето на Прохора и на нѣкои митрополити, както и ограбването имъ. Интересно би било да се знае, какъ е успѣлъ Павелъ да стори това. Че то е станало съ помощьта на турски властникъ, нѣма защо и да се говори; но кой е билъ той и какъ е успѣлъ Павелъ да го привлѣче на своя страна — за това въ документитѣ нѣма никакво загатване. Ала, като вземемъ предъ видъ, че, следъ 1526 г., когато маджаритѣ били съсипани при Мохачъ, султ. Сулейманъ често е предприемалъ походи въ Маджарско било за довършване на завладѣването ӣ, било за борба съ Фердинанда Австрийски и че такива походи е предприемалъ и въ 1540 и 1541 г., — можемъ да допуснемъ, че въ нѣкой отъ походитѣ Павелъ се е сближилъ съ великия везиръ. Дали въ случая е играла роля и нѣкоя интрига съ политически характеръ, не се знае. Разпорежданията противъ Прохора, направени набързо въ време на похода, отпосле, откакъ архиепископътъ успѣлъ да излѣзе отъ затвора, сѫ били отмѣнени, особно защото въ полза на охридската архиепископия сѫ действували не само българскитѣ и турскитѣ първенци въ Охридъ, на чело съ кадията, но и патриярситѣ, особно цариградскиятъ, чието влияние ще да е било силно. Съ своитѣ действия Павелъ не само не е отслабилъ, но още повече усилилъ въвежданата отъ Прохода централизация въ уредбата на църквата, защото е станалъ причина, въ ферманитѣ за архиепископията да се вписватъ задължения, които по-рано сѫ се практикували само по традиция. Така, изглежда, че въ фермана, съ който е билъ възстановенъ архиеп. Прохоръ, се е заповѣдвало да се събере съборъ за разглеждане на Павловото дѣло. Благодарение на това, самозваниятъ патриярхъ, колкото и да се държелъ надменно (къ семꙋ же никоего ѿвѣта не имѣѥ ниже пакы смѣренїа), билъ е принуденъ да се яви предъ събора: Изволенїем же божїемъ блаженнїи архїепископъ нашь кѵръ Прохоръ тъмничнаго страданїа и ꙋзамъ свобожденїе, и къ царскомꙋ градꙋ приспѣвъ въ настоеща царствꙋющемꙋ о своеи досаде повѣдавъ; повелѣнїемже силнаго цара паки Охрїдскїе црькве прѣд, стателство и енорїа съвокꙋпленїе съедин(и)тсе, ꙗкоже бысть и прѣжде не тъчїю, нъ и съборꙋ събрати се еже о Павлѣ изложенїю (навѣрно, вм. низложенїю) по чинꙋ архїепископскомъ повелѣвъ.

Излиза, прочее, че борбата на Павла Смедеревски съ Прохора и опитътъ му да отдѣли печката църква отъ охридската не сѫ били плодъ на самопроизволно бунтуване на духовенство и народъ срещу нововъвеждано подчиняване на сръбскитѣ епархии подъ Охридъ, а сѫ били дѣло на честолюбивъ и енергиченъ митрополитъ, който искалъ да възстанови сръбската патрияршия съ помощьта на влиятелни турци и който, поради материялно ощетяване на нейнитѣ епархии въ полза на хазната, е отдалечилъ отъ себе-си високото духовенство, а покрай него, и мирянитѣ първенци.— Отъ всичко горeказано пъкъ, вѣрваме, се доказва, че мнението на Стояновича, какво сръбската църква едва въ 3-то десетилѣтие на XVI в. била формално подчинена подъ охридската, отъ която дотогава живѣела независимъ и съвсемъ отдѣленъ животъ, не може да се приеме. Тази църква не само не се е държела на страна отъ охридската до времето на Прохора, но е била съединена съ нея още преди окончателното падане на сръбското деспотство. Относно самия начинъ на съединяването ѝ, ние изказахме по-рано (въ статията си „Съединението на Ипекската патриярушия“ и пр.) предположение, че то не е било наложено отъ турцитѣ следъ окончателното падане на деспотството, а е станало по-рано (около 1446 г.), и то така, че патриярхъ Никодимъ Печки е сталалъ охридски архиепископъ. Това предположение ние направихме, между друго, за да можемъ да обяснимъ, защо молдавската традиция говори за временно подчинение на молдавската църква подъ Охридъ; но, понеже гръцкиятъ ученъ Ласкарисъ прогласи тази традиция за легенда и се противопостави най-решително срещу нашето предположение, ние ще трѣбва въ друга статия да разгледаме по-подробно и въпроса за отношенията на молдавската църква къмъ Охридъ.

БЪЛГАРИЯ ВЪ ТРУДОВЕТѢ НА Т. И. УСПЕНСКИ.

Отъ проф. М. Г. Попруженко.

Името на починалия презъ м. септемврий 1928 г. въ Петроградъ руски академикъ Т. И. Успенски справедливо се ползува съ широка известность въ цѣла Европа, защото въ своитѣ многочислени трудове той дава действително ценни изследвания върху редъ важни въпроси изъ европейската история.

Отдавна вече той заема едно отъ най-почетнитѣ мѣста срѣдъ византолозитѣ, понеже презъ своята почти шестдесетгодишна научна дейность той се е занимавалъ главно съ византийска история. Но неговитѣ трудове по своя характеръ и по своето направление прескачатъ тѣснитѣ рамки на сухитѣ разглеждания на отдѣлнитѣ факти отъ византийската история. Трудоветѣ на Успенски ни даватъ право да го причислимъ къмъ ония учени, които спиратъ вниманието ни върху културната история на народитѣ въ тѣхнитѣ взаимни отношения и въ тѣхнитѣ усилия и стремежи къмъ осѫществяване на народнитѣ идеали.

Студенствуването на Успенски въ Петроградския университетъ и началото на неговата научна дейность съвпадатъ съ две много важни събития въ историята на културния животъ на славянитѣ. Имамъ предвидъ славянския съборъ въ Русия презъ 1867 г. и уредената по този случай етнографическа изложба въ Москва, а така сѫщо и празднуването на 1000-годишнината отъ деня на смъртьта на славянския просвѣтитель Св. Кирилъ. Тѣзи събития отъ една страна, а отъ друга страна достигащитѣ до Русия известия за тежкото положение на българитѣ и за тѣхнитѣ героични борби за национална свобода усилваха все повече и повече славянофилскитѣ идеи, които вълнуваха тогава руското общество. Все по-силно и по-силно крепнѣше у всички убеждението, че рускиятъ народъ, по силата на своето историческо призвание, ще пристѫпи по единъ или другъ начинъ къмъ разрешение на сложния въ-

Македонски прегледъ. Год. IV, кн. 4. 1928.

просъ, който тогава се създаваше поради тежкия животъ на славянскитѣ народи. Поради всичко това не можеше да не изпъкне на прѣвъ планъ нуждата за по-близко познаване на миналото и настоящето на славянскитѣ народи. Трѣбваше сжщо тъй да се изясни на руския народъ смисълътъ на неговитѣ исторически и племенни връзки съ другитѣ славяни. Всичко това можеше да извърши съ успѣхъ и достоинство само науката. Затова именно у руския ученъ свѣтъ почна да се засилва стремежътъ къмъ едно сериозно научно опознаване на славянството. Трудоветѣ на славяноведи като Григоровичъ, Гилфердингъ, Погодинъ, Поповъ и др. показаха, че изучването на славянския миръ може да бжде поучително въ много отношения. А сжщевременно тѣ набелязаха пжтя, по който трѣбва да върви изучването на всѣки славянски народъ поотдѣлно.

По такъвъ начинъ биде доказана и съзната необходимостьта да бждатъ разучени и разработени византийската история, византийската литература, изобщо цѣлата византология, за да може добре да бждатъ проучени и разбрани историята и културата на балканскитѣ славяни, по-частно на българитѣ. Къмъ числото на най-виднитѣ представители на това именно направление срѣдъ рускитѣ византолози принадлежи и починалиятъ академикъ Т. И. Успенски.

Съ историята на славянитѣ Успенски се е занимавалъ сериозно още като студентъ въ Петроградския университетъ, когато е готвилъ презъ 1869 г. своята първа работа по случай на хилядогодишнината на Св. Кирила. Тази работа е изисквала отъ автора основно познаване цѣлата дейность на Св. Кирила и Методия; тя го е и накарала да съзнае необходимостьта отъ едно общо проучване на кирило-методиевия въпросъ. Тогава още той е разбралъ, че въпросътъ за светитѣ братя Кирилъ и Методий, които сж дали чрезъ българитѣ и на другитѣ славяни таково голѣмо културно богатство, е въпросъ отъ първостепенна важность. Разбралъ е, че предстои една главна задача на културния историкъ: да се изясни подвигътъ на Кирила и Методия, да се изясни цѣлото развитие на тѣхната дейность. Признавайки, че подвигътъ на светитѣ братя има особено значение отъ гледището на културнитѣ задачи на славянството, Успенски, разбира се, е видѣлъ, че трѣбва преди всичко да обърне внимание върху историята на този славянски народъ, съ когото св. братя сѫ неразривно свързани, т. е. върху историята на българитѣ. Ето, прочее, кои сѫ причинитѣ, които сѫ направили отъ Успенски византологъ — българоведецъ. И въ цѣлата си по-нататъшна научна дейность, занимавайки се съ византология, Успенски обръща особено внимание върху политическата и културната история на България.

Въ 1874 г. Успенски е билъ вече магистеръ по история. До това време е билъ написалъ вече нѣколко труда, тъй че отъ нѣколко руски университета му било предложено да заеме катедра по история. Той приелъ предложението на Новоросийския университетъ въ Одеса. Този изборъ на Успенски се обяснява съ обстоятелството, че по това време въ Новоросийския университетъ билъ професоръ известниятъ В. И. Григоровичъ, който презъ 1844—45 г. е пѫтешествувалъ по Балканския полуостровъ.

Въ Одеса, гдето тогава е имало много българи, Григоровичъ е билъ центърътъ, около който се групирали всички интересуващи се отъ миналото и сегашното на славянството. Той посрещналъ радушно младия Успенски, въ чието лице той намѣрилъ не само интересенъ другарь въ научнитѣ занятия, но и цененъ сътрудникъ по организирането на одеското славянско дружество, което направи толкова много за живущитѣ въ южна Русия българи, а по-специално за ония, които сѫ се учили въ Новоросийския университетъ. По такъвъ начинъ Успенски е ималъ възможность посрѣдствомъ Григоровича да се среща съ балкански славяни и да влѣзе въ близки сношения съ нѣкои отъ тѣхъ. Тукъ именно у Успенски се опредѣля окончателно стремежъ къмъ такива изучвания въ областьта на византологията, които даватъ възможность да се поясни вѫтрешния смисълъ на разнитѣ факти и явления изъ историята на балканскитѣ народи, по-частно изъ историята на българитѣ. И тѣзи явления почватъ да интересуватъ Успенски не съ своята външна фактичность, а съ своето вѫтрешно съдържание, което разкрива и опредѣля националнитѣ идеали на народа.

Съ такива възгледи и схващания върху историческитѣ събития, въ разгара на българскитѣ освободителни движения и борби Успенски се заелъ съ изучването на тѣзи исторически моменти, които сѫ докарали освобождението на България отъ византийско иго и сѫ създали царството на Асеневцитѣ. Като резултатъ на тѣзи изучвания се явява книгата на Успенски: „Образованіе второго болгарскаго царства“ (Одеса, 1879).

Преди този трудъ на Успенски историята на второто българско царство си оставала въ онази първоначална разработка, въ която е била оставена отъ XVII в. Работитѣ на К. Хопфъ, Макушевъ, Голубински, Иричекъ и др. разглеждатъ само донѣкѫде този периодъ отъ българската история. Тѣзи изследвачи, както се знае, обрѫщатъ главно внимание върху историята на готовото вече, напълно сформирано второ българско царство, но тѣ почти никакъ не разглеждатъ въпроса за неговото възникване и образуване. Това не е давало възможность да се получи ясна представа за една отъ най-крупнитѣ прояви на националното самосъзнание у българския народъ. Затова Успенски, изхождайки отъ своитѣ опредѣлени вече схващания върху историческитѣ явления, е оценилъ и освѣтлилъ въпроса отъ тази именно страна.

Трудътъ на Успенски за началото на второто българско царство се дѣли на две части. Въ първата часть, която е единъ видъ уводъ къмъ втората, е изложено състоянието на България презъ време на византийското иго отъ 1018 год. Тукъ сѫ разгледани подробно двата най-важни източника за дадения периодъ: писмата на архиеп. Теофилактъ Охридски и на Евстатий Солунски. Като резултатъ на това разглеждание се установява фактътъ, че презъ XI и XII в. съставътъ на населението въ България е билъ промѣненъ — преди всичко чрезъ една значителна елинизация. Следъ като установява този фактъ, Успенски излага по-нататъкъ неговитѣ резултати: противобългарското движение на Балканския полуостровъ. Това движение е било подържано отъ съседитѣ на България и е заплашвало съ пълна гибель българщината. При тѣзи именно обстоятелства — сблъсквания и даже борби за българската земя, Успенски убедително отбелязва жизнеността, устойчивостьта и силното национално самосъзнание срѣдъ българското население. Заедно съ това той хубаво обяснява, какъ Асеневци сѫ успѣли да използуватъ това национално самосъзнание и какъ като негови изразители сѫ успѣли да създадатъ независимо царство и да избавятъ българското население отъ заплашващата го опасность на пълно денационализиране.

Това съчинение на Успенски му спечели име на дълбокомисленъ изследвачъ на историческитѣ събития, изследвачъ, който прониква въ вѫтрешния смисълъ на тѣзи исторически събития и който се стреми да открие въ тѣхъ онова съзнание, което единствено може да води народитѣ къмъ осѫществяване на тѣхнитѣ нациоиални идеали.

За този си трудъ Успенски е получилъ докторска степень; той е билъ награденъ съ най-голѣмата премия на Академията на наукитѣ. Критиката го е посрещнала твърде ласкаво. Възъ основа на този си трудъ именно Успенски е получилъ професорско мѣсто — титуляръ на катедрата по история въ Новоросийския университетъ. Заедно съ това Успенски е поелъ дѣлото на починалия Григоровичъ по обединение на всички ония, които се интересуватъ отъ славянскитѣ въпроси. Като такъвъ именно азъ познахъ Успенски презъ 1884 год., когато бѣхъ студентъ по история и филология въ Новоросийския университетъ въ Одеса. Оттогава и до самата му кончина азъ бѣхъ въ близки отношения съ него като съ дълбоко уважаванъ учитель и приятель. Още отъ първитѣ дни на моето студенство азъ бѣхъ постояненъ и редовенъ слушатель на лекциитѣ на Успенски и непрекѫснато посещавахъ неговитѣ семинарни занимания и частни упражнения, които той уреждаше у дома си, въ своята частна богата библиотека за нѣкои студенти. Успенски бѣше твърде строгъ и взискателенъ къмъ своитѣ студенти, сѫщо както и къмъ самия себе си. Въ лекциитѣ си и въ семинарнитѣ упражнения той не се стараеше да се принижава до нашитѣ студентски разбирания. т. е. не опростяваше това, което преподаваше, и се стремѣше да ни издигне до такъво състояние, щото ние да можемъ да разбираме науката. Всичкитѣ си курсове водѣше въ това именно направление. Особено силно ми се е запечаталъ въ паметьта неговия курсъ по българска история, която слушахъ презъ 1885 год. Успенски обяви този курсъ въ тази именно година затова, защото предстоеше да се празднува хилядогодишнината отъ смъртьта на Св. Методия. Успенски искаше да даде научно обосноване на този праздникъ, да разясни неговия смисълъ и неговото значение посрѣдствомъ едно систематично изложение на историческата сѫдба на онзи славянски народъ, съ който непосрѣдствено е свързано възникването и развитието на кирило-методиевитѣ идеи, като идеи на културно самоопредѣление на славянството. Безъ да се съмнява, че светитѣ славянски първоучители сѫ превели Св. Писание на езика на българскитѣ славяни, които презъ IX в. сѫ заемали по-голѣмата часть на Балканския полуостровъ, между другото и днешна Албания и Румъния, Успенски считаше за нужно да изясни всички данни, които доказватъ това. Ето защо при семинарнитѣ занятия той избираше такива теми, които изискватъ отъ студентитѣ едно широко запознаване съ съответния материалъ. Помня добре, напримѣръ, че подъ рѫководството на Успенски правѣхме подробенъ разборъ на свидетелствата за българщината въ Македония. Особено внимание обрѫщаше той върху даннитѣ, които дава Григоровичъ въ известната си книга „Путешествіе по Европейской Турціи въ 1844—1845 г.,“ като допълваше тѣзи данни съ това, което е слушалъ лично отъ самия Григоровичъ. При това той имаше на разположение богати рѫкописни бележки и материали на Григоровичъ.[1] На сѫщо такъвъ разборъ бѣха подлагани и други паметници: житията на Св. Св. Кирилъ и Методий, на Св. Климентъ, „Responsa Nicolai Papae I ad consulta Bulgarorum“ и др..

Тѣзи научни методи Успенски прилагаше презъ течението на цѣлия курсъ, като винаги изискваше отъ студентитѣ основно проучване на източницитѣ и пособията. Сѫщевременно той привеждаше богатъ сравнителенъ материалъ изъ византийската история за по-ясно разбиране вѫтрешния смисълъ на разглежданитѣ събития и за правилна оценка на разглеждания паметникъ изъ българската история.

Като образецъ на подобно анализиране на историческия материалъ бихъ посочилъ рецензията на Успенски върху книгата на баронъ Розенъ: „Императоръ Василій Болгаробойца“,[2] която рецензия Успенски написа тъкмо тогава, когато четѣше курса по българска история. Успенски подхвърля приведенитѣ въ тази книга извлѣчения изъ хрониката на Яхъя. Антиохийски на основна провѣрка и критика възъ основа на богатъ материалъ изъ византийскитѣ лѣтописи и други източници. Тази работа даде възможность на Успенски да изясни много факти и явления изъ решителната борба на българитѣ съ Византия въ края на X и въ началото на XI в., а особено да установи ролята на Самуила като борецъ за националнитѣ идеали на българитѣ.

---

[1] Споредъ както ми бѣше съобщилъ Успенски, той е предалъ тѣзи собственорѫчни бележки на Григоровича въ Григоровичевия музей въ Елисаветградъ. Може би тѣзи материали още се пазятъ тамъ и нѣкой ще може да ги използува. Доколкото знамъ, едно евангелие отъ библиотеката на Григоровича, което представлява като че ли втори екземпляръ отъ Лондонското Евангелие на Ивана Александра, е постѫпило въ една църква въ Елисаветградъ. Запазена ли е до днесъ църквата и евангелието въ нея, не зная.

[2] Тази книга на баронъ Розенъ е издадена въ 1883 г. Рецензията на Успенски е напечатана въ Ж. М. Н. Пр. за 1884 г., кн. 4.

Презъ априлъ 1885 г. Успенски по случай хилядогодишнината на Св. Методий произнесе въ тържественото заседание на Славянското дружество въ Одеса речь, която привлѣче вниманието не само на общата критика, но и на специалиститѣ. Тази речь не бѣше, както обикновено бива, изложение на дейностьта на Светитѣ братя. Тука имаме обобщение на цѣлъ редъ данни, които изясняватъ най-сѫщественитѣ, но сѫщевременно и най-труднитѣ моменти на тѣхния подвигъ. Дадена бѣше една пълна характеристика на Солунъ като центъръ, гдето сѫ могли да се зародятъ у Светитѣ братя ония тѣхни идеи, които сѫ тъй ценни за установяване на славянското самоопредѣление и които сѫ легнали въ основата на цѣлата дейность на кирилометодиевитѣ ученици въ България. Почастно въ тази речь бѣше опредѣлено поставенъ въпросътъ, дали Св. братя Кирилъ и Методи при своята хазарска мисия „сѫ могли да беседватъ съруситѣ". Веднага следъ това речьта бѣше напечатана въ четири списания, а излѣзе сѫщо и като отдѣлно издание. Това се обяснява съ обстоятелството, че тази речь съ своето съдържание възбуди твърде много интереса къмъ кирилометодиевитѣ въпроси и набеляза редъ задачи при изучването на тѣзи въпроси.

Отъ всичко до тукъ казано се вижда добре, че въ научната работа на Успенски ясно изпъква онова направление на вѫтрешното съдържание на историческитѣ факти, което е тъй ценно при установяването на културнитѣ явления въ историческия животъ на отдѣлнитѣ народи.

Особено ярко и обстоятелно изпъкна това въ труда на Успенски „Очерки по исторіи византійской образованности" (изд. въ 1891 г.) Тази книга заедно съ отнасящето се къмъ нея допълнение: „Синодикъ въ недѣлю православія" (Одесса, 1892) представлява едно грамадно изследване, което привлѣче вниманието на специалиститѣ по разни културно-исторически въпроси и което не е загубило значението си до день днешенъ.

Въ основата на този трудъ на Успенски е поставенъ на разглеждане единъ паметникъ, който до тогава не бѣше обърналъ нуждното внимание на ученитѣ. Този паметникъ е „Синодикътъ", който се е явилъ въ византийската църква като актъ на борбата ѝ противъ разнитѣ ереси. Проучването на този паметникъ е дало възможность на Успенски да покаже, че въ Византия богословскитѣ и философски интереси не сѫ били ограничени само въ крѫга на ученото църковно съсловие; въ всички тѣзи движения е взималъ живо участие и народътъ. По такъвъ начинъ Успенски посочи, че еретическитѣ учения иматъ значение на факти, които свидетелствуватъ за рационализма на народа, т. е. за работата на народната, обществената мисъль, за духовното творчество на народа и за неговия стремежъ къмъ културно съвършенство.

Разглеждайки тѣзи въпроси възъ основа на византийския Синодикъ (възникналъ презъ 843 г.), Успенски не е могълъ да не зачекне и съотвѣтнитѣ явления изъ живота на онѣзи народи, чиито църкви сѫ били въ една или друга зависимость отъ византийската църква. Безъ да се впуща въ подробно разглеждане на въпроса за сѫдбата на „синодика" у славянскитѣ народи, Успенски съ своето изследване обърна нуждното внимание на ученитѣ върху славянскитѣ синодици, чието проучване биде поставено на дневенъ редъ въ науката. Следъ Успенски проф. Е. Пѣтуховъ се зае съ разглеждането на руския синодикъ като народна книга. Въ връзка съ тази постановка на въпроса за синодицитѣ трѣбваше да се подложи на подробно проучване и българскиятъ паметникъ, известенъ подъ име „Синодикъ на царь Борила". По такъвъ начинъ при изучването на нѣкои явления въ културния животъ на славянитѣ се използува и такъвъ материалъ, който дава възможность преди всичко за историко-литературни изледвания.

Презъ февруарий 1895 г. въ Цариградъ се откри Руски Археологически институтъ. Съ своитѣ заслуги въ областьта на византологията Успенски съ пълно право стана директоръ на този институтъ. Този пость той заемаше до 1915 г. — т. е. 20 години.

Споредъ своя уставъ и своитѣ цели дейностьта на този Археологически институтъ трѣбваше да бжде твърде обширна и сложна. Длъжность на Института бѣше да се грижи за разширяване на границитѣ на археологическитѣ и историческитѣ изследвания на паметницитѣ отъ бившата Византийска империя, а така сжщо и връзката на тази империя съ околнитѣ народи и влиянието ѝ върху тѣхъ. На първо мѣсто разбира се трѣбваше да се проучи миналото на онѣзи народи, които сж били най-близки съседи на Византия и чиято история се е развивала въ постоянни сношения съ нея. Въ това отношение на пръвъ планъ трѣбва да бжде поставена България. Ето защо презъ всичкото време, докато траеше този Археалогически институтъ, главната область, въ която се движеха неговитѣ изследвания бѣше българоведението. Разбира се отъ само себе си, че това направление въ дейностьта на Института се намираше въ зависимость отъ основнитѣ научни възгледи и интереси на директора Успенски. Изпълнявайки начертания за Института планъ на работа, Успенски е организиралъ подъ свое ржководство периодични научни екскурзии въ Атонъ, Гърция, Мала-Азия, включително и Палмиръ. Специално въ България обиколкитѣ на Успенски и на другитѣ членове на Института бѣха твърде чести и систематични. Съ София Успенски се намираше постоянно въ такива тѣсни сношения, щото намѣри за най-удобно да издава „Извѣстія Русскаго Археологическаго института“ именно въ София, гдето излѣзоха на свѣтъ 12 голѣми тома.[1] Единъ кратъкъ прегледъ на трудоветѣ на Успенски по изучването на историята и археологията на България ще даде възможностъ да преценимъ правилно голѣмата ценность на това, което той е направилъ въ тази область.

Въ 1899 и 1900 г. г. следъ редица проучвания между Варна, Шуменъ и съседнитѣ села Успенски предприе разкопки въ околноститѣ на древна Абоба. Въ резултатъ на тѣзи разкопки се откри столицата на българскитѣ князе отъ епохата преди Кирила и Методия. Благодарение на това, ние днесъ твърде ясно моме да си представимъ най-стария периодъ отъ историята на българитѣ; благодарение на това тя придоби сигурни опорни точки за по-нататъшни изучвания въ тази область. Откритиятъ при Абоба археологически материалъ хвърли нова свѣтлина върху такива въпроси, които дотогава бѣха неясни. Този материалъ възбуди нѣкои нови мисли по въпроса за християнскитѣ храмове въ България преди Бориса, за първитѣ славянски писмена и пр. и пр. Резултатитѣ на тѣзи разкопки не единъ пѫть сѫ били публикувани въ разни списания и историцитѣ се ползуватъ отъ тѣхъ въ пълна мѣрка. Цѣлиятъ материалъ отъ Абобскитѣ разкопки е описанъ и изследванъ въ X томъ на „Извѣстія Русскаго Археологическаго института“. И при този трудъ най-голѣма часть се пада на Успенски. Къмъ този X томъ на „Извѣстія“, който е озаглавенъ „Матеріалы для болгарскихъ древностей“ (София, 1905) е приложенъ цѣлъ албумъ отъ около 150 рисунки и таблици.

---

[1] „Извѣстія“та почнаха да се издаватъ въ София отъ четвърия томъ нататъкъ. Първитѣ три тома сж напечатени въ Одеса.

Едновременно съ изучването на древната българска столица се приготовляваха за печатъ и други, не по-малко важни трудове по българскитѣ старини. Въ 1898 г. благодарение пакъ на Успенски стана достѫпенъ за изследване единъ много важенъ паметникъ: намѣрената на брѣга на Преспанското езеро надгробна плоча съ надписъ, въ който се казва, че въ 993 г. царь Самуилъ „положилъ паметь“ за баща си, майка си и брата си Давида. Този паметникъ представлява голѣмъ интересъ преди всичко въ това отношение, че той е живъ паметникъ на старобългарския езикъ и писмо отъ оная епоха, отъ която нѣмаме никакви други паметници. Фактътъ, че имаме надгробна плоча отъ царь Самуила съ надписъ на старобългарски езикъ е твърде важенъ и въ друго отношение: той свидетелствува, че царь Самуилъ е продължитель на българската просвѣта въ ония мѣста, които бѣха огнище на българската култура въ времето на славянскитѣ първоучители. Сподвижници и помощници на царь Самуила въ неговото просвѣтно дѣло ще да сѫ били ученицитѣ на Климента и Наума, първитѣ български учители въ тия мѣста. Самуилъ е почелъ паметьта на своитѣ родители, като имъ е поставилъ надписъ — на този езикъ, който се е говорилъ въ неговитѣ владения и който е билъ органъ на една култура. Този надписъ биде издаденъ съ пояснителни статии (отъ проф. Л. Милетичъ и др. учени) въ IV томъ на „Извѣстія“. Въ този IV томъ сѫ публикувани и други паметници на българската древность изъ западна Македония, главно отъ островъ Ахилъ въ Преспанското езеро. Цѣлиятъ този материалъ въ съответното освѣтление дава възможность да се правятъ и други ценни заключения за културния животъ въ ония страни презъ времето на царь Самуила.

Отъ първостепенна важность за историята и археологията на България е и другъ единъ трудъ на Успенски: „О вновь открытыхъ мозаикахъ въ церкви Св. Димитрія въ Солуни“ (XIV т. отъ „Извѣстія“). Тукъ Успенски дава между другото и важни методологически указания за начина, по който би трѣбвало да се използуватъ разнитѣ жития и духовни легенди при изучването на българската културна история. Въ III т. на „Извѣстія“ Успенски ни дава описание на единъ паметникъ сѫщо тъй отъ първостепенна важность. Това е надписътъ за границитѣ между България и Византия презъ Симеоново време. Отъ обясненията, които Успенски прави, се установява точно, че границата е минавала на около 20 клм. северно отъ Солунъ.

Освенъ тѣзи трудове по история и археология на България, трѣбва да отбележимъ още следнитѣ статии и изследвания на Успенски: 1) „Археологическіе памятники Тернова“, въ т. VII на „Извѣстія“та. Въ тая статия сѫ описани прекрасно паметницитѣ въ старата българска столица до преди земетресението, което унищожи много отъ тия старини; 2) „Экскурсія въ с.-вост. Болгарію“ (т. VII на „Извѣстія“), гдето сѫ разгледани различни, повече или по-малко важни паметници, намиращи се въ този край на България. Неведнажъ Успенски е давалъ описание на отдѣлни исторически и археологически паметници, напр. на разни предмети, намѣрени въ Преславъ, на разни старобългарски надписи и пр. За да запознае учения свѣтъ съ българскитѣ древности Успенски не се задоволяваше само съ публикуването имъ въ Извѣстията. Той искаше да ги направи известни на колкото е възможно повече специалисти. За тази цель напр. на археологическия конгресъ въ Римъ въ 1901 г. той е прочелъ подробенъ рефератъ за Абобскитѣ разкопки, като не е пропусналъ да даде сведения и за други историко-археологически материали изъ България. Всички тѣзи трудове на Успенски върху българскитѣ древности сѫ резултатъ на онѣзи чести и многобройни научни екскурзии изъ

България, които той уреждаше и предприемаше като директоръ на Руския археологически институтъ.¹)

Тукъ трѣбва да отбележимъ онази енергия, онова постоянство, съ които Успенски, вече човѣкъ на преклонна възрасть, работѣше въ време на тѣзи екскурзии. Говоря това възъ основа на незабравими лични спомени, които пазя въ паметьта си отъ ония екскурзии, въ които азъ съмъ участвувалъ подъ ръководството на Успенски, като командированъ къмъ Института. Като потвърждение на тѣзи мои бележки за неуморимата енергия на Успенски бихъ посочилъ статията на многозаслужилия въ българската древность К. Шкорпилъ: „Славянски научно-културенъ центъръ въ Цариградъ“. ² К. Шкорпилъ, който често участвуваше въ екскурзиитѣ на Успенски и му помагаше въ работата, въ тази своя статия, написана съ топло чувство, отбелязва между другото и много любопитни факти. Споредъ думитѣ на г. Шкорпила, Успенски е искалъ да разшири дейностьта на Руския археологически институтъ въ Цариградъ и да го направи общославянски или по-право руско-българско-сръбски за пълно проучване на Балканския полуостровъ. Като изтъква това К. Шкорпилъ съобщава, че въ 1911 г. по инициатива на Успенски въ София се е състояла конференция отъ представители на руската, българската и сръбската наука за разглеждане на този въпросъ. „Конференцията реши, казва г. Шкорпилъ, да се образува особенъ отдѣлъ при Цариградския институтъ за съвмѣстно изучване на Балканския полуостровъ. . .“ „Никой не може да откаже голѣмото значение на това ново научно културно сближение на славянитѣ, но за жалость тъй сполучливо започнатото дѣло на Успенски не се

---

[1]) Въ доклада на проф. Л. Милетичъ и проф. В. Златарски предъ Българската Академия на наукитѣ за избиране на Успенски за членъ на сѫщата Академия между другото е посочено и онова голѣмо значение, което сѫ имали трудоветѣ на Успенски за съживяването и разпространяването на интереса къмъ археологията въ България. „Археологическото дѣло на Успенски съживи у насъ любовьта къмъ старинитѣ и тѣхното запазване и изучване; то даде потикъ да се основатъ нови и деятелни български археологически дружества, да се правятъ разумни разкопки и научни публикации . . . (виж. „Лѣтопись на Българската академия на наукитѣ“ кн. IX. 1925—26 г., стр. 26). Вж. сѫщо и статията на проф. С. Романски въ в. „Македония“, брой 585 отъ 21. IX. 1928 г.

[2] „Юбил. сборникъ на Слав. Друж. въ България“ (София, 1925).

осѫществи напълно...“ Като казва това, К. Шкорпилъ забелязва: „Не искамъ да отварямъ старитѣ рани на сръбско-българскитѣ спорове, които докараха вече толкова зло за цѣлото славянство, и затова замълчавамъ причинитѣ, поради които не бѣха подписани готовитѣ вече протоколи на конференцията“... Като привеждамъ тѣзи думи на К. Шкорпилъ, азъ сѫщо не ще се спирамъ подробно на този печаленъ резултатъ на замисленото отъ Успенски дѣло по въпроса за руско-българско-сръбското научно сътрудничество. Ще кажа само, че азъ най-добре зная неговото голѣмо огорчение и искрено недоумѣние по този поводъ...

Всички свои трудове по българска история и археология Успенски разработваше върху основата на своята главна специалность, византологията. Но тѣзи трудове по българоведение му служеха сѫщевременно и като материали, съ които той аргументираше своето основно мнение, че византологията трѣбва да се изведе отъ тѣснитѣ рамки на едно специално изучване сѫдбата на Византия въ битово и политическо отношение. Това свое схващане Успенски е подчерталъ въ своята „Исторія византійской имперіи“. Този трудъ е билъ замисленъ отдавна. Той го е считалъ за цель на своя животъ, затова усърдно и внимателно се е готвилъ и се готвѣше непрестанно къмъ него: събираше съответни материали, разработваше подробно въ голѣми монографии отдѣлни въпроси отъ историята на Византия и изобщо гледаше на всички свои трудове и изследвания [1] като подготовка къмъ този голѣмъ трудъ, който той предполагаше да издаде въ три тома отъ по две части всѣки томъ.

Следъ такава внимателна подготовка Успенски пристѫпи къмъ отпечатване на своя трудъ презъ 1910 година и едва презъ 1912 излѣзе на бѣлъ свѣтъ първия томъ отъ „Исторія византійской имперіи“. [2] Презъ 1915 г. бѣше напечатанъ и вториятъ томъ отъ този монументаленъ трудъ. Европейската война обаче попрѣчи да се приготвятъ необходимитѣ рисунки и таблици, затова този томъ не се издаде. Остана само единъ коректуренъ екземпляръ въ ржцетѣ на автора, който той ми даде къмъ края на 1915 г. за временно ползуване. Още тогава, предполагайки, че излизането на книгата може да бжде забавено за дълго време поради настаналитѣ събития, азъ помѣстихъ въ XXII томъ на „Византійскій Временникъ" (1917 г.) една статия подъ заглавие „Славяне и Византія", въ която изложихъ главнитѣ събития изъ българската история въ такъвъ обемъ и освѣтление, каквито даваше Успенски въ спомената своя книга.

---

[1] Въ 1912 г. по случай 40-годишната научна дейность на Успенски въ Одеса се издаде въ негова честь единъ юбилеенъ сборникъ, въ който е помѣстенъ пъленъ библиографиченъ списъкъ на всички негови трудове до 1912 година. Въ този списъкъ сѫ дадени 115 номера. Оттогава насамъ Успенски е публикувалъ още много работи, но тѣ не сѫ нигде зарегистрирани, защото все още остава неизвестно всичко онова, което се печата напоследъкъ въ Петроградъ.

[2] Петербургъ, in 4⁰, 872 стр.

Опасенията, че този вторъ томъ отъ „Исторія византійской имперіи" не ще може да излѣзе на бѣлъ свѣтъ, се оправдаха напълно — даже по-печално, отколкото се предполагаше презъ 1915 година. Икономическитѣ условия въ Русия отъ 1917 год. насамъ унищожиха всѣка възможность за издаването на този трудъ. Издателската фирма, която бѣше се ангажирала съ издаването на „Исторія византійской имперіи", престана да сжществува, както престанаха да сжществуватъ и всички други издателски фирми въ Русия. Печатницата, въ която бѣха складирани напечатанитѣ коли на втория томъ, сжщо тъй е пропаднала. Тъй че за издаването на този томъ и дума не може да става. Всичко това страшно измжчваше Успенски. Все пакъ той полагаше всички усилия да спаси своя трудъ. Едва въ края на 1927 г. той успѣ да пусне въ продажба само първата часть отъ този втори томъ, която съдържа 520 страници (in quarto) вмѣсто отпечатанитѣ 1100. Въ предговора къмъ тази книга Успенски разказва всичко, що се е случило съ нея. Между другото той пише: „Работата стигна дотамъ, че напечатанитѣ коли отъ втория томъ на Историята не знамъ по какъвъ начинъ се намѣриха на пазаря, гдето служеха за обвивна хартия. Отъ много коли бидоха унищожени всички екземпляри, които съ голѣмъ трудъ можаха да бждатъ напечатани отново. . ." А какво е станало съ другитѣ коли, т. е. отъ 520 стр. нататъкъ, не се знае. Сега, когато авторътъ вече не е между живитѣ, можемъ съ пълно право да изкажемъ опасенията си, че втората часть отъ втория томъ на „Исторія византійской имперіи" не ще стане достояние на учения свѣтъ. Разбира се, за печалната участь на този монументаленъ трудъ трѣбва да съжаляватъ всички; особено силно обаче трѣбва да съжаляватъ ония, които се занимаватъ съ българска история. Защото въ този свой трудъ Успенски, излагайки системно византийската история, излага последователно и често доста подробно и историята на българитѣ въ тѣхнитѣ културни и политически отношения къмъ Византия. И затова при разглеждането на византийската история той използува като цененъ сравнителенъ материалъ всички свои трудове по българска история и археология.

Предвидъ на всичко това смѣтамъ, че не ще бѫде излишно да изложа тукъ въ общи черти онова, което е казано въ този трудъ на Успенски за отдѣлнитѣ моменти отъ историята на българитѣ. При това, възъ основа на запазенитѣ у мене бележки, ще изложа и всичко онова, което трѣбваше да влѣзе въ втората часть на втория томъ т. е. онова, което бѣше напечатано въ пропадналитѣ коли.

Разглеждайки въ I томъ на „Исторія византійской имперіи“ въпроса за появяването на славянитѣ на Балканския полуостровъ и отношенията имъ къмъ Византия, Успенски посвещава цѣла глава (периодъ 3, гл. VI) на въпроса за появяването на българитѣ. Защото той счита, че образуването на българската държава е най-важниятъ моментъ въ историята на балканскитѣ славяни. Вѣренъ на своитѣ основни схващания за задачитѣ на историята, Успенски не се ограничава само съ излагането на важнитѣ факти и събития въ живота на новото българско царство, но се старае да изясни вѫтрешнитѣ подбуди, тъй да се каже държавнитѣ идеи, отъ които сѫ се рѫководили българскитѣ царе. Тъй наприм. още въ царуването на Крума, значи въ началото на IX в. Успенски забелязва опредѣлена творческа дейность. Авторътъ рисува Крума не като водитель на скитническа орда, която само напада съседнитѣ културни области, за да граби и опустошава; той ни дава съвсемъ друга картина (т. II, стр. 251). Крумъ не е грабитель, а е царь, който води своя народъ къмъ културенъ животъ и който въ сношенията си съ Византия пази своето държавно достойнство. Това виждаме напр. отъ преговоритѣ на Крума съ Михаила I; царь Крумъ води тѣзи преговори съ императоръ Михаила като съ равенъ на себе си, безъ каквото и да било унизяване на своето достойнство (II, 263). По-нататъкъ, използувайки археологическитѣ материали отъ разкопкитѣ въ България както и показанията на византийскитѣ писатели (Теофанъ и Генесий), Успенски харектеризира Омортага като държавникъ, който окончателно опредѣля отношенията си спрямо Византия и съ това дава възможность на своята все още млада държава да събере сили за онова строително дѣло, което почна Крумъ. Българското могѫществото се засилва твърде много при Омортага и съ това се обяснява пренасянето на столицата въ центъра, който отпосле е билъ нареченъ Преславъ. Съ това Омортагъ се е настанилъ въ единъ твърде удобенъ пунктъ въ politѣ на Балкана, отъ гдето е могълъ добре да наблюдава пѫтнитѣ съобщения на своето царство съ Византия.

Приближавайки се по такъвъ начинъ къмъ втората половина на IX в., когато Византия е трѣбвало да се бори съ Запада за културно влияние надъ онѣзи племена и земи, които сѫ били спорни между Римъ и Цариградъ, Успенски смѣта, че отъ това положение трѣбва да се изхожда, когато се разглежда въпросътъ за моравската мисия на Св. Св. Кирилъ и Методий. За това Успенски отдѣля въ втория томъ специална глава (V отдѣлъ, стр. 388—408) за дейностьта на славянскитѣ просвѣтители. Въ тази глава Успенски анализира подробно всички известия за сарацинската и хазарската мисии на Светитѣ братя и възъ основа на това рисува тѣхния нравственъ обликъ и възстановява принципитѣ на тѣхната културна работа. Въ името на този принципъ е възникнала у Светитѣ братя великата идея да се явятъ въ защита на националнитѣ права на славянитѣ. Обръщането на Ростислава съ молба къмъ Византия да му бѫдатъ изпратени учители е подтикнало Св. Св. Кирилъ и Методия къмъ този подвигъ — да създадатъ онова велико културно дѣло, което отпосле чрезъ България стана общославянско национално дѣло. По-нататъкъ като преминава къмъ въпроса за покръстването на българитѣ, Успенски обстойно изяснява условията, поради които България именно е станала центъръ и огнище на националното за всички славяни кирило-методиево дѣло.

„Архиепископъ Методий, казва Успенски, не е можалъ да не забележи, че неговото дѣло е подложено на силно колебание и че враждебни сили подкопаватъ изграденото отъ него и отъ брата му Кирила здание и се мѫчатъ да го разрушатъ"[1]. Както се знае, тѣзи страхове сж се оправдали напълно следъ смъртьта на Методия, когато поради развилитѣ се събития неговитѣ ученици били принудени да напуснатъ страната, въ която Методий създавалъ своето велико славянско дѣло. Вниквайки правилно въ политиката на князъ Светополка, Успенски опровергава Брюкнера, който хвали „великия Светополкъ", и доказва, че само Светополкъ именно е могълъ да бжде причина за пропадането на кирило-методиевото дѣло въ Моравия (т. II, стр. 682 и други). Споредъ Успенски, Светополкъ трѣбва да бжде причисленъ къмъ ония хора, които сж лишени отъ национално самосъзнание, защото той е поставилъ личната си изгода и личната си власть по-високо отъ борбата за запазване на славянската култура въ своята страна. Обаче, въпрѣки пропадането на кирило-методиевото дѣло въ Моравия, то не загина. Това се дължи именно на факта, че ученицитѣ на Методия сж избѣгали въ България, гдето сж намѣрили за своята работа най-подходяща обстановка и почва, благодарение на обстоятелството, че тукъ вече по онова време е било напълно закрепнало славянското национално самосъзнание. Това национално самосъзнание особено ярко се проявява презъ времето на царь Симеона. Тази епоха Успенски нарича „блѣскава" (II, 689 и др.). Въ тази именно епоха се е породила и оформила и новата политичаска идея — идеята за завладяването на Цариградъ и за унищожението на хегемонията на гърцитѣ на Балканския полуостровъ. Симеонъ се е възползувалъ отъ полученото въ Цариградъ образование (II, 609 сл.) съ една цель: като приближи своя народъ и своята държава къмъ политическитѣ и църковни форми на Византия, да го поведе къмъ надмощие надъ гърцитѣ на Балканския полуостровъ и да създаде такава просвѣтна школа въ България, която да продължи културната мисия на Кирила и Методия между славянитѣ.

Политическитѣ замисли на Симеона се оказаха ненапълно осжществими поради по-голѣмитѣ сили на Византия; но културната дейность на кирило-методиевитѣ ученици, която намѣри въ България превъзходни условия за развитие и широко разпространение, отрежда на Симеоновата епоха голѣмо значение въ историята на славянитѣ и поставя името му много по-високо отъ името на съвременницитѣ му.

---

[1] Томъ II, стр. 524. Ще си позволя пакъ да напомня, че колитѣ отъ втората часть на втория томъ (отъ 520 стр. нататъкъ) сж загубени.

Споредъ Успенски (II, 690 и сл.) даденият въ IX вѣкъ тласъкъ на славянството посрѣдствомъ славянска азбука, християнска просвѣта и национална църква съ богослужение на роденъ езикъ би могълъ да не успѣе; това обаче не стана — само поради факта, че следъ падането на Моравското княжество заветитѣ на светитѣ братя бѣха запазени отъ тѣхнитѣ ученици, които установиха вѫтрешна приемствена връзка между Моравско-панонската архиепископия и Българската църковна организация.

Въ разцвѣта на културната работа на България презъ времето на Симеона, въ неговитѣ мѣроприятия, въ неговото лично дѣло се разкриватъ ясно плановетѣ и мислитѣ на първия културенъ българинъ, както нарича Успенски Симеона. Но този културенъ българинъ, въпрѣки византийското си образование, не е напусналъ онѣзи реални възгледи за задачитѣ и идеали на българското царство, които личатъ още у неговитѣ предшественици, Крума и Омортага.

Управницитѣ на Византия не сѫ могли да не съзнаватъ, че България е единъ много опасенъ за тѣхъ съседъ, който при едно засилване на националното самосъзнание може да имъ нанесе страшенъ ударъ, даже поражение. Поради това именно Византия се е видѣла принудена да опредѣли решително враждебни отношения спрямо България. Византия е гледала да се възползува отъ това състояние, въ което е попаднала България следъ смъртьта на Симеона. Много страници отъ своя трудъ (II, 779 сл.) Успенски посвещава на ония мѣрки, които е взела Византия за да се избави отъ застрашаващитѣ я българи. Като разглежда политиката на Византия въ това отношение и като излага обстоятелствата, при които сѫ били подготвени отъ нея световнитѣ походи, Успенски се стреми да опредѣли главнитѣ резултати на всичко това. Като резултатъ на всичко това той счита засилването на гръцкия елементъ за смѣтка на славянскитѣ племена на Балканския полуостровъ, отъ което тъй хитро и жестоко се възползува Василий Българоубиецъ. Заедно съ това обаче Успенски отбелязва, че по сѫщитѣ причини е настѫпило едно национално сцепление и обединение на българскитѣ елементи въ запад. България около представителитѣ на Шишмановата династия. Тази ндиастия, по мнението на Упенски, се е оказала тъй силна съ своитѣ национални стремежи, щото отново почнала да задава страхъ на Византия. Това личи отъ факта, че Василий Българоубиецъ, следъ като се освободилъ въ течение на първото десетолетие на своето царуване отъ тревогитѣ за единството на империята, съсрѣдоточилъ всичкото си внимание върху Самуила.

Успенски не се съгласява съ онѣзи историци (II, 945 сл.), които се отнасятъ съ недостатъчно внимание къмъ Самуила и неговата държава. Възъ основа на археологическитѣ материали, намѣрени въ центъра на Самуиловата държава, Успенски ни дава такава харектеристика на неговото управление, щото вече ни става ясна способностьта на Самуила да води почти непрекжсната двадесетгодишна война съ силната и богата Византия. Главнитѣ си сили и срѣдства за борбата Самуилъ е набиралъ изъ западнитѣ крайнини на Балканския полуостровъ, гдето българския елементъ, обединенъ около Самуила, е ималъ опредѣлени политически стремежи. Самуилъ настойчиво се е стремѣлъ да добие призната царска власть и затова съ голѣмо упорство е водилъ борбата противъ Византия. Не единъ пжть е понасялъ и поражения; но винаги следъ това е съумявалъ да организира отново въодушевената отъ национални идеали войска и да поднови борбата, която е била продължена и отъ неговитѣ приемници чакъ до 1018 година.

Падането на България подъ византийско иго е последниятъ моментъ отъ българската история, който Успенски разглежда въ напечатаната, но изгубена втора часть отъ втория томъ на „Исторія византійской имперіи“.

Трѣбва, разбира се, да се желае, щото последниятъ трудъ на Успенски, който се явява като венецъ на неговата многогодишна работа въ областьта на византийската и българската история, — да види свѣтъ въ пъленъ обемъ, т. е. да се напечати не само краятъ на втория томъ, но и третия. Споменувамъ тукъ за третия томъ, защото отъ писмата на покойния зная, че той бѣше отдавна готовъ за печатъ. Като изказвамъ обаче това желание за „Исторія византійской имперіи“ на Успенски, азъ силно се съмнявамъ, дали то ще може да се осжществи. Въ онази страна, гдето завърши живота си Успенски, има сега много нѣща, които малко благоприятствуватъ за завършването на такъвъ монументаленъ наученъ трудъ... Все пакъ това не ни прѣчи да ценимъ високо заслугитѣ на Успенски като историкъ изобщо и въ частность като византологъ-славяноведъ който оставя богато наследство на всички ония, които се интересуватъ отъ строго научното, напълно безпристрасното изучване на историята на славянитѣ, и на първо мѣсто между тѣхъ на българитѣ.

Въ своята многогодишна научна работа Успенски никога на гледаше на науката като на прислужница на политиката. Той никога не даваше на фактитѣ превратно, тенденциозно освѣтление или тълкувание въ угода на този или онзи моментъ отъ съвременнинѣ събития, макаръ и да вълнуваха тѣзи събития неговото лично национално чувство.

Въ това се крие голѣмото морално значение на Успенски като ученъ изобщо и въ частность като изследвачъ на миналото на балканскитѣ славяни.

Успенски винаги живо се интересува за живота на славянскитѣ народи и по-специално за живота на балканскитѣ славяни; изучваше тѣхната история съ любовь и внимание, като правилно забелязваше тѣхнитѣ национални стремежи, които високо ценѣше и уважаваше.

Като изпращаме сега отъ българската земя низъкъ поклонъ къмъ далечния гробъ на Успенски, нека помнимъ, че той ни даде много и твърде ценни, обективни, строго провѣрени исторически указания за взаимоотношенията на балканскитѣ славяни. Тѣзи указания би трѣбвало да накаратъ мнозина да се замислятъ надъ въпроса: не вършатъ ли тѣ голѣмо престѫпление, като тълкуватъ изопачено историческитѣ факти, за да оправдаятъ онѣзи, които въ своето зло заслѣпление изнасилватъ чуждото национално чувство и заедно съ това прѣчатъ за справедливото разрешение на такива въпроси, които предъ безпристрасното свидетелство на историята не могатъ да се считатъ даже за спорни.

ЕДИНЪ ДОКУМЕНТЪ ЗА РУСКАТА ПОЛИТИКА СПРЯМО МАКЕДОНИЯ (1897 г.)

Отъ Л. Милетичъ.

Българскятъ народъ следъ руско-турската война напрегна всичкитѣ си сили да завърши осуетеното чрезъ Берлинския договоръ политическо обединение на българското племе. Естествено, всички българи, гдето и да се намираха, бѣха отначало дълбоко проникнати отъ вѣрата въ крайното доброжелателство на Русия за да се постигне този нашъ народенъ идеалъ, и трѣбваше да се изминатъ години, докато постепенно се уясни, че въ сѫщность руската дипломация сериозно, ако и прикрито, ни противодействува, безъ да можехме добре да разберемъ мотивитѣ на това, отъ българска гледна точка, чудовищно отнасяне на официялна Русия. Горчиво разочарование тровѣше българската душа, най-напредъ на активнитѣ политически дейци, които вѫпрѣки дълбоката си обичь къмъ братския руски народъ, достигаща почти до религиозенъ култъ, съ скръбь се убеждаваха, поставени лице съ лице съ неопровържими факти, че благороднитѣ имъ усилия въ полза на народното ни обединение враждебно се кръстосватъ и отъ руска страна. Разбира се, тази горчива истина не можеше тъй лесно да се схване отъ всички, понеже видимо идѣше въ пълно противоречие съ завещанието, оставено намъ отъ Санстефанския договоръ, та се виждаше на по-голѣмата часть отъ народа ни просто невѣроятна, дори невъзможна. По-здравомислещата часть отъ българската интелегенция, а особено македонската, която по-отблизу та и по-ясно виждаше действителностьта, се опитваше да реагира на тая пагубна за народното ни бѫдеще руска политика. Тази политика подържаше сръбскитѣ завоевателни планове спрямо Македония, тя стана причина да се изостри борбата за освобождението на Македония до небивала жестокость, да се удесеторятъ даванитѣ

НАРОДНА
БИБЛИОТЕКА
СКОПИЕ

жертви, тя стана причина, щото българския народъ, първоначално единодушно преданъ на Русия, да се раздвои, по отношение къмъ нея, на два враждебни лагера, чиито междуособни подозрения и ожесточени партизански гонения умѣло се използуваха и отъ самата руска дипломация.

Вѣнецъ на създалия се антагонизъмъ между българи и сърби се тури съ вѣроломното заграбване на Македония отъ сърбитѣ въ 1913 година. Въпрѣки тайнитѣ задкулисни игри на дипломацията, българскиятъ народъ посочи въ лицето на руския дипломатически представитель въ Бѣлградъ, — Хартвигъ, по-далечния главенъ виновникъ на националната ни катастрофа, санкционирана съ Букурещкия договоръ отъ 1913 год. Следъ това вече числото на прогледналитѣ българи неимовѣрно се увеличи и недовѣрието у българина къмъ руската политика стана ръководеще начало на българската политическа мисъль; картитѣ бѣха вече разкрити и конфликтътъ между насъ и Русия фатално стана неизбѣженъ. България се намѣри осамотена и напълно дезориентирана. Българската история трѣбваше временно да се отклони отъ начертания си естественъ пѫть, за да се направятъ последни върховни усилия да се спаси цѣлокупностьта на българската родина. Въ голѣмата война, въ която и България се втурна, щастието на орѫжието й измѣни и настана временно затишие, смущавано отъ болнитѣ стонове на пъшкащитѣ подъ чуждо иго поробени наши братя. Въ този исторически промежутъкъ страстно се търсятъ отговорноститѣ за станалитѣ кървави събития, за даденитѣ човѣшки жертви, за неуспѣхитѣ на победенитѣ. Тайнитѣ архиви на дипломацията, особено на руската сега се откриватъ и най-новата история на Европа по-добре се освѣтлява. И нашата най-нова история ще стане сега по-ясна, ще се разбере, защо и какъ се случи невѣроятното, че България да се намѣри съ орѫжие въ рѫка срещу Русия. Този най-важенъ исторически въпросъ сега вече не е тъй загадъченъ благодарение на дипломатическитѣ разкрития отъ разни страни презъ последното десетолѣтие. Трѣбва и отъ наша страна да се изнесатъ досежни дипломатически документи; трѣбва да се докаже документално, че българскиятъ народъ въ своята най-нова история не е билъ лишенъ нито отъ разумъ нито отъ елементарно чувство на благодарность и привързаность къмъ своята освободителка, но че благодарение на дипломацията на последната фатално е билъ тласнатъ въ кървавия пѫтъ на легитимна самозащита. Затова смѣтамъ умѣстно тукъ да помѣстя изцѣло съдържанието на единъ документъ отъ 26. VIII. 1897 год., съдържащъ повѣрителенъ рапортъ отъ княжеския български търговски агентъ въ Солунъ, покойния г. А. Шоповъ, до българския министъръ на външнитѣ работи Стоиловъ. Въ доклада (който се пази въ архивата на нашето министерство на външнитѣ работи), г. Шоповъ описва противобългарскитѣ действия на рускитѣ консули въ Македония. Докладътъ има толкова по-голѣмо значение на безпристрастенъ документъ, че авторътъ му е известенъ у насъ български родолюбецъ, който принадлежеше къмъ партията на „русофилитѣ“, къмъ която се числѣше и самия министъръ Стоиловъ. Колкото авторътъ на доклада да е билъ вѣрующъ въ доброжелателството на Русия и дълбоко ней признателенъ като българинъ, не е можелъ да не види горчивата истина и да не обвинява, ако и съ горесть на сърдцето, враждебната намъ руска политика.

Доклада на г. Шоповъ предавамъ тукъ точно споредъ оригинала, запазвайки и правописа му.

Солунъ, 26. VIII. 1897.

Повѣрително.

Господине Министре,

Има едно много характерно обстоятелство, което човѣкъ не може да не забѣлѣжи, най- вече ако е ималъ случая да дохожда и прѣди години въ Македония, да се е запозналъ съ всичко онова, което мисли и разсѫждава въ тая страна. Сравнение миналото съ настоящето въ отношение русофилскитѣ чувства, симпатии и довѣрие на българската интелигенция и въобще на българското население въ Македония е именно характерно. Нѣма прѣдишнитѣ чувства и симпатии, нѣма прѣдишното довѣрие и обаяние, на които се радваха въобще рускитѣ консули измежду българската интелигенция и въобще измежду българското общество въ Македония. Това е фактъ, който много лесно може да се забѣлѣжи.

Прѣди години рускитѣ консулства бѣха центрове, около които се въртѣха надеждитѣ, симпатиитѣ, любовьта, довѣрието и най-светитѣ чувства на всичко интелигентно измежду българитѣ. Всичкитѣ учители, всичкитѣ интелигентни сили влазяха съ благоговение и съ любовь въ русскитѣ консулства,

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СКОПИЕ

а излазяха очаровани и пълни съ прѣданность, защото посрѣщаха тамъ съчувствие и братско състрадание.

Съ горесть на сърдцето си казвамъ, че сега не е тъй. Сега виждамъ, че бьлгарската интелигенция страни отъ рускитѣ консулства, отнася се съ недовѣрие; нѣма ония симпатии, нѣма ония чувства.

Коя е причината на това?

Ако си даде човѣкъ трудъ да изучи основателно и безпристрастно въпроса, ще дойде до заключение, че главната причина, която е докарала до това охлаждение, е измѣнението на руската политика и руското поведение съ всичкитѣ свои недобри послѣдствия спрямо българитѣ въ Македония. Днесъ мжчно можешъ да убѣдишъ македонската интелигенция, че чувствата на рускитѣ консули спрямо българитѣ въ Македония сж приятелски и благоприятни. Днесъ българската интелигенция, знае, че руската политика не е въ интереса на правото българско дѣло въ Македония, защото го е слушала и слуша отъ самитѣ руски консули, па и защото ежедневно гледа факти, които не оставятъ никакво съмнѣние, че това е тъй.

Прѣди всичко, това съ нищо неоправдано мнѣние на рускитѣ консули въ Македония, че македонскитѣ българи не били българи, мнѣние противно на историята, противно на народната съвѣсть и съзнание, противно на етнографията, противно на филологията въ отношение езика на македонцитѣ, противно на вѣковнитѣ понятия, прѣдания и свѣдѣния както на самото българско население тъй и на другитѣ меншества въ Македония, това мнѣние, казвамъ, до такава степень е изстудило добритѣ чувства на македонскитѣ българи къмъ рускитѣ консулства, щото явно се вижда, че тия чувства се прѣобръщатъ въ враждебни. И каква прѣданость и симпатии могатъ да се изискватъ отъ една интелигенция, която открито се укорява отъ рускитѣ консули въ най-святото нѣщо, което тя има днесъ, — въ нейната народность, въ най-святитѣ чувства и идеали, които сж я въодушевлявали! Нѣма съмнѣние, че додѣто се продължаватъ тия криви възгляди, това поведение и тая враждебность на рускитѣ консули спрямо българската народность, чувствата на българитѣ въ Македония не могатъ да се не обръщатъ въ враждебни спрямо прѣдставителитѣ на великата славянска държава.

Не трѣбва да си правимъ илюзии; въ Македония и малко и голѣмо знае, че турскитѣ власти позволяватъ изкуствено и чрѣзъ подкупи да се отварятъ сръбски училища само по настояването и поддръжката на рускитѣ консули. Това не е тайна за никого. Това изповѣдватъ и съ това се оправдаватъ и самитѣ турски власти. И може ли слѣдъ това да се очакватъ русофилски чувства отъ македонската интелигенция?

Въ Македония има епархии, които до 40 години насамъ стоятъ безъ архиереи по единствената причина, че християнското население желае пастири, които да му проповѣдватъ словото Божие, да го учатъ и наставляватъ на родния му езикъ, да го оставятъ да се развива въ езика и народностьта си. Такива епархии сѫ: Дебърската, Битолската, Кукушката, Мелнишката и пр. Необходимостьта да се пратятъ български архиереи въ тия епархии е голѣма отъ чисто християнска точка зрѣние. Настоящето поколение въ тия епархии не знае, що значи владика и архиерейска служба. Свещеницитѣ, безъ надзоръ и рѫководство, сѫ достигнали до послѣдно извращение, а християнитѣ изгубватъ своя религиозенъ духъ и се поддаватъ на всѣкакви изкушения, развратъ, пороци и съблазни. Какво прѣгрѣшение, какво нарушение на канонитѣ се намѣрва въ желанието на християнитѣ да се молятъ, учатъ и развиватъ въ народностьта си? Самия фактъ, че християнитѣ въ такова положение повече отъ 40 години вече не признаватъ гръцкитѣ владици, доказва, че и за напрѣдъ едва ли ще се съгласятъ тѣ да ги признаятъ, ако не бѫдатъ удовлетворени въ справедливитѣ си искания. Въ вѣрата, която изповѣдватъ, тѣ искатъ да съхраняватъ народностьта и езика си.

Македонската интелигенция знае, че български владици въ казанитѣ епархии не се изпращатъ, защото е било и е противно на руското посолство въ Цариградъ, на руската политика въ Македония. Това не криятъ и самитѣ турски власти. И разбира се, че при подобни условия не може да се очаква, християнското население въ Македония да питае сѫщитѣ приятелски чувства и сѫщото довѣрие, които е питаело отъ вѣкове къмъ великата Русия и нейната политика.

Въ Македония има нѣколко десятки села, дѣто църквитѣ сѫ запечатани отъ години насамъ по причина, че християнитѣ желаятъ да се молятъ въ тѣхъ по славянски и че гръцкия священикъ, гръцкия владика и гъркоманскитѣ мухтари не желаятъ това. И по тая причина християнина нѣма възможность да изпълнява най-обикновенитѣ си вѣроизповѣдни трѣби.

Въ всичкитѣ тия села християнитѣ не се раждатъ, не живѣятъ и не умиратъ вече като сѫщински християни, защото нѣма кѫдѣ да се кръщаватъ, да се молятъ, да се причащаватъ, да се изповѣдватъ, да се вѣнчаватъ и пр. Тѣ гледатъ всрѣдъ селото си църквата, направена съ потьта на бащитѣ и дѣдитѣ имъ, и съ години не могатъ да влѣзатъ въ нея, за да се помолятъ. Има случаи, когато покойницитѣ на тия християни сѫ седѣли по нѣколко деня непогребани и най-после сѫ ги заравяли по нивята и ливадитѣ, защото владиката и гъркоманскиятъ священикъ не сѫ ги приемали въ селскитѣ гробища. Това сѫ работи възмутителни отъ чисто християнска гледна точка.

И всичко това се отдава главно на политиката и поведението на рускитѣ прѣдставители, ветото на които принадлежи въ тия въпроси. — „Тия въпроси не се разрѣшаватъ защото, руската политика не е такава“, ви отговарятъ много често християнитѣ.

По причина на всичко това, македонската интелигенция си е съставила мнѣние, че руското правителство е противно на духовнитѣ и народни интереси на българитѣ въ Турция. Това мнение не е въ интереса на руското влияние, защото то много често се експлоатира отъ разни иностранни агенти. Противъ това трѣбва да се взематъ мѣрки. Трѣбвало би руското правителство да разбере, че то губи влиянието и значението си съ подобното поведение на рускитѣ консули въ Македония. Това е противно на добритѣ приятелски отношения, които българскиятъ народъ искренно питае къмъ великата освободителка.

Отъ разговоритѣ, които съмъ ималъ съ нѣкои руски консули въ Македония, можалъ съмъ да заключа, че повечето пѫти тѣ вѫтрѣшно съжаляватъ, дѣто сѫ заставени да поддържатъ една крива идея, да всѣватъ раздоръ и нравствено извращение между населението като поддържатъ сръбската пропаганда между българското население, пропаганда, която си служи съ най-долни срѣдства и която купува всичкитѣ си послѣдователи; тѣ съжаляватъ вжтрѣшно, казвамъ, дѣто сж заставени да служатъ не на правдата, а при случай и частно се извиняватъ съ това, че тъй имъ *било прѣдписано отъ началството имъ въ Цариградъ.*

Официялно тѣ твърдятъ, че сж неутрални, че не поддържатъ нито сръбската пропаганда, нито българското дѣло въ Македония, но въ сжщность не е така. За отварянето на всѣко сръбско училище тѣ даватъ съдѣйствието и поддържката си на сърбитѣ прѣдъ вилаетскитѣ управления; тѣ и чиновницитѣ имъ открито говорятъ на населението, че то не било българско; менъ лично Солунския руски генераленъ консулъ е казвалъ, че българскитѣ училища въ *Скопско, Битолско, Прилѣпско, Охридско и пр.* трѣбва да се затворятъ и българскитѣ владици отъ ония мѣста трѣбва да си отидатъ, а български училища трѣбвало да се отворятъ въ Сѣрско, Неврокопско и Одринско. Въ Скопско, Битолско, Охридско и Прилѣпско трѣбвало да се отварятъ *сръбски училища*, трѣбвало да се допуснатъ *сръбски владици*. Всичко това, разбира се, никакъ не доказва неутралностьта и безпристрастието на рускитѣ консули въ македонскитѣ въпроси. Доказателства, *че тѣ прѣслѣдватъ българското дѣло и силно поддържатъ сръбската пропаганда въ всичкитѣ нечисти и развратителни нейни срѣдства, има много и би можали да се събератъ въ цѣлъ обемистъ томъ.*

Повтарямъ, че това поведение и тая политика на рускитѣ консули въ Македония сж направили и продължаватъ да правятъ недовѣрчиви къмъ Русия и руското влияние както македонската българска интелегенция, тъй и въобще мислящето българско общество въ вилаетитѣ.

Счетохъ за нужно да Ви изложа тия факти и тия мисли, Господине Министре, за да могатъ да се взематъ нѣкои мѣрки, ако се намѣри за нужно и полезно.

Приемете, Г-не Министре, увѣрение въ отличното ми къмъ Васъ почитание.

Княжески търговски агентъ:
А. Шоповъ

Народописни материали.

Български приказки съ гръцко писмо отъ Македония изъ архивата на Верковича.

Съобщава Ст. Романски.

Покрай пѣснитѣ съ гръцко писмо изъ архивата на Ст. Верковичъ, обнародвани въ Македонски прегледъ г. IV, кн. 3, стр. 110 и след., въ сѫщитѣ тетрадки се намиратъ, както се каза, и нѣколко приказки: четири въ тетрадката съ материали отъ с. Горно Броди (Врондия) и три въ другата — съ необозначенъ по-точно произходъ.

Подобно на пѣснитѣ, и приказкитѣ сѫ написани по начинъ, който ясно свидетелствува, че записвачитѣ сѫ били много опитни въ писане български съ гръцко писмо, и на това се дължи пълната последователность въ употрѣбата на гръцкитѣ букви за обозначаване известни български звукове и звукови съчетания, съ отклонения само при неударенитѣ гласни, поради редуцирания имъ изговоръ. Очевидно е, че по онова време — шестдесеттѣхъ години на миналото столѣтие — тоя начинъ на писане е билъ въ пъленъ ходъ, каго се е гледало да се приспособятъ гръцкитѣ писмени знакове съ нѣкои прибавки, напримѣръ точки надъ или подъ тѣхъ и под., за по-точно предаване специфичнитѣ български звукове. Свършилитѣ гръцки училища българи не сѫ могли по другъ начинъ да си служатъ писмено съ родния си езикъ. Така се е създала онази книжнина, отъ която се намѣриха нѣколко по-голѣми рѫкописни паметника и край на която се тури съ отдѣлянето на българската църква отъ гръцката на 1870 г. Останалитѣ обаче подъ патриаршията българи въ подложенитѣ на силно гръцко влияние краища отъ южна Македония, като посещавали гръцки училища, продължавали да си служатъ до най-ново време съ тоя начинъ на писане за частни нужди, главно за писмовни сношения помежду си, а особено съ близкитѣ и домашнитѣ

Македонски прегледъ. Год. IV, кн. 4, 1928.

си, когато сѫ по печалба далечъ отъ тѣхъ. Писма отъ тоя родъ, пратени отъ пленници изъ югозападна, гръцка Македония въ Франция презъ 1917-1918 г. до тѣхни близки въ роднитѣ имъ мѣста (Нивица, Турия, Леринъ), или въ Америка, и направени задължителни отъ гръцката цензура по време на войната, сѫ използувани отъ парижкия ученъ А. Вайанъ за характеристика на съответнитѣ говори, вж. A. Vaillant, Les parlers de Nivica et de Turija (Macédoine occidentale), въ Revue des études slaves IV, 1924, 53 et suiv., гдето е даденъ и образецъ отъ едно отъ тѣхъ (срв. и Мак. прегл. г. I, кн. 2, стр. 143 и след.).

Изцѣло поменатитѣ приказки ще бѫдатъ обнародвани отъ проф. Поливка въ сборника отъ приказки и обичаи изъ архивата на Верковича, която се намира въ Руската академия въ Петроградъ, стъкменъ отъ него и отъ А. Лавровъ и приетъ за издание отъ Ческата академия въ Прага. Отъ тоя сборникъ именно бѣха и двѣтѣ приказки отъ Солунско, напечатани отъ Поливка въ сръб. „Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор“ кн. VII, св. 1-2, 1927, и възпроизведени въ Макед. прегледъ г. IV, кн. 1, стр. 139 и сл. Както може да се сѫди и отъ тия случайни примѣри, съ обнародването на цѣлия сборникъ ще се изнесатъ на свѣтъ твърде ценни материали, между друго, и за говоритѣ въ южна Македония, специално въ Сѣрско и Солунско, които изобщо сѫ слабо познати. Тия материали добиватъ още по-голѣма стойность сега, следъ като, по причина на бедствията по време на войнитѣ, на прокаранитѣ въ последствие граници и на сключенитѣ договори за размѣна на населения между Гърция и България, отъ една страна, и Гърция и Турция, отъ друга, народностниятъ образъ на южна Македония значително се е промѣнилъ. Не е ли любопитно, че въ казанитѣ две приказки отъ студията на Поливка се отразяватъ два различни говора? А ето че пъкъ тия съ гръцко писмо представятъ вече трети говоръ — говора на с. Горно Броди и на околнитѣ села, северно отъ Сѣръ, единъ западнородопски (мървашки) говоръ.

Езикъ на приказкитѣ.

Особеноститѣ на тоя говоръ, отразени въ пѣснитѣ отъ сѫщитѣ тетрадки съ гръцко писмо, отбелязахъ въ миналата книжка на Макед. прегледъ, гдето сѫ предадени и почти всички пѣсни. Сега тукъ ще дамъ пъкъ две приказки, отъ всѣка тетрадка по една, все въ преписъ съ българско писмо, като образци за езика въ проза. Прозата като образецъ за говоръ винаги се предпочита, защото тя изобщо е много по-близка до живата речь отъ стихотворната речь на пѣснитѣ, въ които нерѣдко се срѣщатъ форми и обрати, що въ обикновения говоръ не се употрѣбятъ, независимо отъ това, че тѣ въ нѣкои случаи, когато сж пренесени отъ други краища, отразяватъ и черти, несвойствени на мѣстния говоръ.

По езикъ изобщо нашитѣ приказки, както може да се види и отъ приложенитѣ две, не се отличаватъ отъ пѣснитѣ: всички характерни особености на говора, изтъкнати въ езика на последнитѣ, се повтарятъ и въ приказкитѣ. Въ нѣкои отношения пъкъ, особено въ словаря, тѣ естествено допълнятъ изнесеното отъ пѣснитѣ.

Звукове.

По отношение на звуковетѣ всичко, което се каза за пѣснитѣ, именно за изговора и предаването на еровия и на ятовия вокалъ, за прегласа на палаталното *ʹа*, редукцията на гласнитѣ и под., важи и за езика на приказкитѣ, отъ гдето то може да се потвърди съ още по-вече примѣри.

Така къмъ примѣритѣ за прегласа на палаталното *ʹа* въ *е* би могло да се прибави: на ч*е*са (на чеса̀ пуду̀ тѝхан вiа̀тар 1), *е*вѝ (и са евѝ едѝн чiулiа̀к ibid.) и пр. Любопитенъ е особено примѣрътъ прѐтелiу зв. п. — въ друга приказка отъ с. Горни Брори (нѣколко пжти). — Размѣсното писане *у* вмѣсто *о* и обратно, поради редуцирания изговоръ на последното и по-широкия гласежъ на етимологичното *у*, се явява редомъ и въ приказкитѣ, срв. случаитѣ съ *о* вм. *у*: на мо̀мина ско̀та (и: на ску̀та ти), са ра̀збодѝ и видѐ, лiодѐте (и: лiу̀дiе), като *о*мрiа, и пр. (въ първата приказка); *о*морѝло са, шта та заг*о*бѝме, *о*тринта̀ и пр. (въ втората приказка). Отъ примѣритѣ съ редуциранъ изговоръ на неударено *о* като *у* е характеренъ случаятъ съ чiулiа̀к отъ с. Горно Броди (и са евѝ едѝн чiулiа̀к; не мо̀жiа чiулiа̀к; срв.: чiулѐшта на̀права ib.). — Като типични примѣри за редуциранъ изговоръ на неударено *е* като слаботъменъ *ʹъ* могатъ да се приведатъ думитѣ пѐпiал или зѐмiаш отъ втората приказка, гдето срѣщаме сжщо подобна редукция съ изпаднала йотация подиръ гласна: да налѐа (3 л. ед. ч.),

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СКОПИЕ

да налѐаш вòда; немàл тòлко благодарѐниа за водàта, и под. — Случаитѣ съ *и* вм. ѣ въ свръзка съ редукцията на неударено *е* въ *и* срѣщаме и въ приказкитѣ, напр. прис вм. прѣзъ (прис морѐто; прис главàта 2), кіосѐто са разидѝл bid.; прид новà човѣк (Горно Броди) и пр.

Въ втората приказка намираме нѣколко случаи съ изяснение на ъ въ затворена сричка въ *о*, напр. въ предлога сос (едѝн сос пченѝца товàрен, друк сос мѐт и едѝн сос прòсо; сос дру̀ги мòми; и детето сос тіàх; — но: сас што поѝскал); сетне въ представка со- (сосіàкал; детето сосѐчено) и воз- (еднакъф возрас; сжщо: восрàдова — въ една приказка отъ Горно-Броди). Това изяснение би могло да се дължи на влияние отъ по-западнитѣ говори, па и въ говоритѣ южно отъ Сѣръ на къмъ Солунъ това изяснение е обикновено. Но като се вземе предъ видъ, че въ сжщата приказка се срѣща и съюзътъ но, покрай явно черковнославянската дума благодарѐниа (сир. благодарение „благодарность“: немàл толко благодарѐниа за водàта, но глѐдал да го сатру̀е; но ѝска да го сатру̀е), а въ другитѣ се срѣща често и формата человѐк, несъмнено е, че тия случаи се дължатъ на влияние отъ черковнославянския езикъ. Надписи като „масàлъ отъ 'Атанàса, брой первии“ и под., както и отдѣлни думи, писани съ кирилица, показватъ, че на записвача тоя езикъ не ще е билъ съвсемъ чуждъ.

Въ приказката отъ Горно Броди има единъ случай отъ следа отъ носовка въ числителното пендесет (пѐндесѐт хиліади окѝ), въ друга една отъ сжщото село се срѣща и девѐнтдесѐт.

Лабиализация на *и* подиръ *ж* въ *у* намираме, като въ източнобългарски изобщо, въ думата жіува (ако си жіува — Горно Броди). — Асимилация на *а* въ *о* въ известния и отъ други български диалекти случаи котò (котò утѝде, котò чіàкаха — Г. Броди; но и: катò са сварѝ ibid.). Асимилацията въ думата трепѐза вмѣсто трапеза (Г. Бр.), известна и отъ пѣснитѣ, сжществува и въ новогръцки *(τϱεπέζα < τϱαπέζα)*.

Въ приказкитѣ отъ Горно Броди има случаи отъ прейотация (напр. іотѝде при мòмите; котò іутѝде; копàіеше), до като въ другата приказка, както се помена, подобна йотация не се явява и подиръ гласна (да налѐа, да налѐаш, благодарѐниа и под.). Очевидно, това стои въ свръзка и съ по-голѣмата мекость на косонантитѣ предъ палатални или йотовани вокали въ говора на с. Горно Броди, която се отбеляза при пѣснитѣ и която се доказва и отъ езика на приказкитѣ, и то не само при гърленитѣ *ч′*, *ш′*, *ж′* (чіуліàк, кàжіа, хрàніешіе и пр.), но и при зѫбнитѣ *д′*, *с′* (кладіè, вйдіе; фсіèкога; фсіè, покрай: фсе; пасіè, пасіèше) и при устнитѣ *б′* *в′* и *м′* (біèше, но и: *бе*; небіèто; вървіеше насàм), а сѫщо и при плавнитѣ *р′* и *л′* (дано да омріè, даліèче) и носовитѣ *м′* и *н′* (èла при міèне; даніè, хрàніешіе и пр.). — Тая силна палаталность на консонантитѣ е довело до прехвърляне (антиципация) на мекостьта въ думата вèіке вм. вèке (**кѫштє**): стига вèіке; вèіке не мòжеше; вèіке ни отйде,ниту вйде вèіке змиèта).

Въ консонантизма заслужава да се отбележи замѣната на *в* съ *л* въ отбелязаната форма чіуліàк отъ с. Горно Броди, която впрочемъ е присѫща изобщо на източнобългарскитѣ говори, гдето срѣщаме и чил′àк, зв. п. чилèче, съ делабиализация на палат. *′у* (редуц. *′о*) като въ либе вм. л′убе. Въ останалитѣ приказки се срѣща обикновено по-старата форма чіовіàк (чіовіàка си лèгнал, и под.). Обратна замѣна на *л′* съ *в′* срѣщаме въ думата завіàна вм. зелена: млàда и завіàна (Горно Броди).

Освенъ известнитѣ и отъ пѣснитѣ примѣри съ изпускане устната *в* въ началото на думата или следъ зѫбнитѣ съгласни *д* и *т* (като: òда, одàта, покрай: вòда; òдешіа вм. водеше) въ приказкитѣ намираме още: *да* вм. два (нàіде *да* человèка — Горно Броди), а сѫщо и случаи за изпускането й между две съгласни; два биола и подиръ *р* (тоі сà покàчи на еднò дъро; та са покàчи на едно дъро ibid., покрай: дървòто). — Срѣща се сѫщо и единъ случай съ изпускане на междугласно *б*: штèше саòри (=събори) къштата (Горно Броди).

До като замѣната на консонантната група *кт* въ *хт* въ примѣри като нехтете (фàти да е дерè сас нèхтете си — Горно Броди) се срѣща чесго и въ другитѣ източнобългарски говори, по-необикновена е замѣната на *пн* съ *фн* въ думата дърфна (мèчката è дърфна сас устàт(а) — Горно Броди), обусловена и отъ предходната плавна *р*.

Единствениятъ случай съ *ш* (по-точно: *ш′*) вм. *шт* въ израза шіу ште пра̀ви (Горно Броди) очевидно се дължи на дисимилация поради *шт* въ следходната дума.

Съкращения на цѣли неударени срички: ніа̀де кога да йде 1 (но и: ніа̀каде ib.); ніа̀ква мъгла ibid.; га̀ (=кога) сліазуха; халайтката ка (=като) гу видела.

Въ приказкитѣ имаме много примѣри съ отметъ на ударението къмъ началото на думата, както въ думи съ представка (*а*), така *и* — безъ представка (б). Така: *а.* шта за̀дремам, на̀права 1; да му до̀неса, да та прѐнеса, шта прѐфъркна, прѐмена, кіосѐто го по̀сече 2, и пр. — *б.* пѐштери (но: пештерѐта), сѐло — сѐлуту, мо̀ма — при мо̀мите (но: сас мома̀та), мо̀мче, хо̀ру — хо̀рото, сто̀лове, мъгла (но: мъгла̀та), сълза — сълзи 1; во̀да (но: вода̀та), бра̀да, зѐміа, мо̀ма — мо̀ми—мо̀мите, мо̀(м)четата, про̀со (но: просо̀то), ко̀нете 2, и пр.

Въ много случаи е отбелязано и свойственото на говора вторично ударение: вѝдіува̀шіа, гѝздава̀та дево̀іка, змѝета са ра̀збудѝ, направа̀та хи (срв.: на̀права) 1; от на̀зика̀на касаба̀, за на̀зика̀на во̀да, испратила̀ гу, на̀вървѝло, на̀близкѝло, попиталѝ го, діа̀дото̀ му ка̀зал, 2, и пр.

Форми.

По отношение на формитѣ може да се отбележи, че, покрай обикновената въ говора членна форма за м. р. ед. ч. съ изчезнала съгласна (кона̀ка, ца̀ріа, пътіа и под.), срѣща се единъ пжть и форма съ *-т*: потѐрал... на̀ господа̀рет си 2 (срв. обаче: на сара̀е ibid.).

Думата возрас (възрасть) се срѣща като име отъ мжжки родъ: еднакъф возрас 2. Срещу това ѝмут — отъ ж. р.: негува̀та ѝмут 1 (Горно Броди).

При звателния падежъ отъ думата син е спазена старата форма на *у*-основи сѝну: тахта̀, сѝну, та̀хта; сѝну, ѐла ма сва̀ли (Горно Броди). — Отъ маіка, покрай ма̀іко (ма̀іку, аку мо̀жеш...), срѣща се, както въ пѣснитѣ, и ма̀іо: ма̀іу, ти си лу̀да и сбъркана; ма̀іу, сѐди ту̀кана (Г. Броди).

Отъ родит. падежъ мн. ч. се намира обикновениятъ остатъкъ подиръ числа: на 50 годин..., на 40 годин 1 (срв. обаче: от ніа̀колко годѝни 2).

За множествено число отъ имот се явява събират. форма имоте, чл. ф. имотето (да глѐдат имотето 2), отъ другар — другàре (сам што штà да правiа бес дрогàрето). Инакъ отъ лiуде множ. ч. намираме член. форма лiудѐте (лiодѐте 1), като: сѐленѐте (напрàвиха селетѐте хòру 1). Отъ семе мн. ч. е сѐмiата (една мiàра от фрет сѐмiататa; отбрàли сѐмiататa), по съгласнитѣ *т*-основи. Инакъ въ мжжкия родъ на сжщитѣ основи се явява и въ единствено число форма на *-н*: кàмен 2, кàмiан 1, както и въ пѣснитѣ, гдето имаме и: плàмен.

При прилагателнитѣ имена е любопитна формата чiулѐшта (стб. чловѣчьска: чiулѐшта нàправа 1). За отбелязване е и случаятъ позлàтни, споредъ златни (срв. израза: златнà суфра и позлàтни стòлове 1).

При мѣстоименията срѣщаме нѣкои форми, които допълнятъ казаното възъ основа на езика на пѣснитѣ. Така началното *о-*, изпустнато въ известната отъ пѣснитѣ форма нези споредъ тези (срв. и тукъ: незикана моми 2), се изпуска и въ съответнитѣ форми отъ единств. число: за ж. р. нàзи и нас вмѣсто онази (от нàзи бърчина, и нàзи гиздавàта мòма на нàс бърчина, нас мъгла 1; нàзика мòма, нàзикàна вòда, на назикàна да го дадѐш 2 и пр., срв.: тàзи рàбота ib.); за срѣденъ родъ нозѝ (на нозѝ село 1; нозѝкана дiàдо 2, срв.: до тозѝкана врѐмiа ib. — 2 пжти). При това е за отбелязване прибавката на мѣстоименнитѣ частици -ка и кана въ втората приказка (назика, назикана, нозикана, незикана), която не се срѣща въ приказкитѣ отъ с. Горно Броди. — Покрай показателното мѣстоимение тозѝ (тозѝ катò врѐвеха) и нозѝ (нозѝ бiѐше змиi) за срѣденъ родъ намираме, както и въ пѣснитѣ, сжщо показателното мѣстоимение тòi (пѝло и тòi 2), както и товà (òти тувà скòру стàна 1 и тòi товà като глѐдашiа). Инакъ въ приказкитѣ отъ Г. Броди за м. р., покрай товà и новà (товà чiолiак ;товà òган; новà человѐк), срѣща се и тозѝ (тузѝ чiолiак нас шта расѝпе).

Отъ специфично родопската форма на старобълг. въпросително мѣстоимение къторъи, срещу формата за срѣденъ родъ котрò въ пѣснитѣ, тукъ намираме и формата за ж. р. котрà (котрà го фърлѝ, на котрà да даде пръстенiа), а въ друга една приказка отъ с. Горно Броди — за м. р.: кутрѝ (кутрѝ шта е тозѝ человѐк). — Вънъ отъ това, отъ въпросителнитѣ мѣстоимения е за отбелязване още и кakò (побрàтиме, какò поминàхте тазѝ нъш — Г. Броди) вм. как, подобно на по-западнитѣ македонски говори. — При определителнитѣ пъкъ се явяватъ съкратени форми тòлко споредъ въпросителното колко (сас тòлко кàмене; тòлку парѝ; штотò бе тòлко испàднал, тòлко млòго стàна зингѝнин — Г. Броди), такò вм. такова (и стàра бидòх, и млàда бидòх, такò штипàлу не видòх — Г. Броди). — Такава съкратена форма представя и наречието тогà (тогава), споредъ кога: тогà като вѝде 1; и му отговòрилу тогà 2; тогà да кàже ib.; тогà чіоліàка зе парѝте Г. Бр.; и пр.

При спрежението на глаголитѣ е важно да се отбележи, че до като при глаголитѣ, които въ сег. вр. 1 л. окончаватъ на гласна, отъ пѣснитѣ бѣше отбелязанъ само единъ случай съ *-м* (грозем, 2 л. грозиш), въ приказкитѣ, и то въ тия отъ с. Горно Броди, тия случаи сж много повече. Така: на ску̀та ти мàлку шта зàдремам; да мà отрѐпе когà зàспем; и ти са мòлем; шта та оженем; шта да прѐспем; кòпам (2 л. копàеш); òти на мѐн адна кòже òда ни ми стѝга да пѝем; іас ни шта спѝем тòкана; шта ти ги дòнесам; нéка ѝда (така!) да вѝдим; не мòга за да хòдем и ти са мòлем да мѝ донѐваш; кòлку шта тѝ ѝзем; шта тѝ плàтем и натплàтем; и пр.

Отъ глаголнитѣ форми може да бжде споменатъ още аористътъ бидох (и стàра бидòх, и млàда бидòх, такò штипàлу не видòх — Г. Бр.), но любопитна е сжщо аористната форма оста 3 л. ед. ч. (стб. 1 л. остахъ, отъ: остати останж).

Съ огледъ къмъ употрѣбата на повелителнитѣ форми е за отбелязване изразътъ: лѐгни си спи, іас шта е свършіа тàзи рàбота.

Много по-чести, отъ колкото въ пѣснитѣ, сж примѣритѣ съ глаголи, образувани по типа на старитѣ ифинитивни основи на -ова-, ѥва-: видіовàха, видіувàше, липсовàшіа 1; тиà... са зарàдова, нараміувам, послушіоват, тогà са вòсрàдова (Г. Броди); да ни прикàзова; да си прикàзоват, напсòвал, напсòвах, заминòваше, заминòват, кàзова; казоват; ліу кoi хòдіувал за нàзикàна вòда; като патіу̀вало детето и пр. Срв. обаче: загобіàвали мо(м)четата 1.

Причастия не *-ен*: на врата̀та кла̀ден адѝн ка̀мен 1; вѝдеха там ка̀мене покрѝен; зашѝена то̀рба (Горно Броди).

Споредъ причастия на *-те* образувано отглаголно сѫществително женете (стб. -тье): ліу за тузѝ си зборо̀вашіа, саму за жѐнете — (Горно Броди).

Словарь.

Въ словаря на приказкитѣ, покрай характернитѣ за родопскитѣ говори думи, срѣщатъ се и такива, които ги свръзватъ по-тѣсно съ западнобългарскитѣ, македонскитѣ говори: вели, вреве, кладе (и клава), рукам, терам и пр.

Повечето отъ по-рѣдкитѣ думи, които се срѣщатъ въ пѣснитѣ, намираме и тукъ: ага̀, бида (бидо̀х), биза̀ла, бодѝн (будѝн), вършѝло, изліава, іуда, кладам (кладе), ліу (ліу-кої и пр.), на̀вървѝло, невіаста, немоі, обзе, разидил са, рукам, сбо̀ровам (зб-), терам, фати, хат (=хаіде) и пр.

Други по-рѣдки думи: аднъч (и погърміа оште аднъч по-сра̀шно), ба̀рам „пипамъ“ (ста̀рата ба̀рашіа мѐчката), гром (при магла̀та ѝмашіа гро̀муве наго̀твени), бърчина (=бърдчина) „хълмъ“, бо̀гов (за ѝме бо̀гово), гърс „хватка“ (една гърс пѐпіал 2), дѝхам (като дѝхашіа змиѐта — Г. Броди), доневам „донасямъ“ (кої донѐва ма̀нжите 1), дрѐво, залѐска „засвѣтка“ (и са небіѐто зао̀блачи за да фа̀ти дъш и са залѐска там на една бърчина и са евѝха два оганіѐ Г. Бр.), зарѐкло „обещало“, змиі „змей“ (и нозѝ біѐше змиі; и си дѝгна змиѐ очѝте; и си рѐче адѝна змиі; от дошіа̀та на змиѐ — Горно Броди), изіавам (изіа̀ва го; изіа̀вала гу ламіа̀та 2), исту̀рил „изсипалъ“ (2), излѝпана „издълбана“ (біѐше от адѝн ка̀міан изло̀пана фрет къштата 1), кла̀ва (кої кла̀ва софра̀ 1), мислата „мисъльта“, міа̀ра (по една̀ міа̀ра 2), мъче „мѫча се“ (да мъчиме да го отрепаме — Г. Бр.), ніахтіа (не хътѣ: мома̀та ніа̀хтіа да гу пуру̀ка 1), наліутѝл са „ядосалъ се“ (ца̀ріа са̀ бил наліутѝл на но̀зикана), окно „прозорецъ“ (сѐтне са ѐви адѝн чіоліак на окно̀то; фърли прѐс окно̀то — Г. Броди), осто̀ри „направи“ (1, 2), огодѝ „сгоди“ (образувано споредъ ожени: да са огодѝ за едно мо̀мче 1), ослу̀шіам „послушамъ“ (тоі ни ослу̀шіал 2), осраши са „уплаши се“ (змиѐта са осрашѝ — Г. Броди), омадрѝ „обуздае“ (не мо̀жеше да е омадрѝ на лафувѐте), повеліам „заповѣдвамъ“ (2), приклѐло са „заклело се“ (1), потѐрам „поискамъ“ (2), породѝ „роди“, помѝна „измина“ (2), подміа̀ткам „подмѣтамъ“ (деца̀та са подміа̀ткаха го̀ре фаф тава̀не — Г. Броди), пору̀кам „повикамъ“, по̀зара̀на „рано“, похто̀рниа „вториятъ“, ру̀кна „викна“ (2), сакалѐ „скали“ (пе́штери от сакалѐ 1), сатру̀е „затрия“ (глѐдал да го сатру̀е 2); сла̀хал са „случилъ се“ (на но̀зикана чіас сла̀хал са та замино̀ваше о-там ца̀ріа), сру̀кал „свикалъ“ (2), становѝт (ка̀мене становѝти — Г. Бр.), тахта (междум.: тахта̀, сѝну, та̀хта! — Г. Броди), тѝхан „тихъ“ (тихан віатар 1), орбружен „обседланъ“ (ко̀не фсе си біѐш убру̀жен 1), штипа̀лу „щипане“.

Има сжщо нѣкои гръцки и турски думи извънъ тия, които се намиратъ въ пѣснитѣ.

1.

На Ста̀ра пла̀нина го̀ре ѝмашіа адно сѐло, што са зовѐ Пирѝн сѐлото, и нат сѐлото го̀ре ѝма пѐштери от сакалѐ. И там на пѐштерѐта седѐше адѝн змѝа, и от сѐлото ліодѐте го видіова̀ха, кога̀ си хо̀діашіа фаф пештерѐта. И куга̀ изліа̀вашіа, сас о̀ган загърміа̀вашіа, катъ куга фа̀ти дъш лѐтно врѐміа.

И та̀м на нозѝ сѐло ѝмашіа адна̀ мо̀ма мло̀го гѝздава, и біеѐше (sic) го̀това мома̀та да са огодѝ за една̀ мо̀мче. И до̀іде Вилѝгден, и напра̀виха селенѐте хо̀ру на сѐлуту да са вѐселіат и сѝчките отѝдоха на хо̀ро. И на̀зи гиздава̀та мо̀ма и тіа̀ до̀іде та̀м на хо̀ру, и игра̀еха мло̀гу кату на Вилѝгден. И на чеса̀ пуду̀ тѝхан віа̀тар, іу̀ди са свѝха сас віатар, и са евѝ едѝн чіуліак сас сѝф ко̀н, доіде фаф хо̀рото на срѐде сас ко̀не и си завъртіа глава̀та та пуглѐда фрѐт хо̀рото, іотѝде при мо̀мите и си пу̀сна рака̀та та фа̀ти хобава̀та мо̀ма и е дѝгна та е кладіе на ко̀не на ску̀та си и си отѝде на пештерѐта сас мома̀та.

И фнѐтре фаф пештерѐта, та̀м му біѐше къштата, што̀то біѐше от адѝн ка̀міан излопа̀на фрѐт къштата, и бе пригиздѐна фнѐтре сѐс (sic) сіа̀какви прилигѝа, штоту не мо̀жіа чјуліак да отберѐ направа̀та хи, о̀ти ни е чіулѐшта на̀права, ами от іу̀ди и змѝуве, што свѐтешіа кона̀ка кату слънце, кога̀ грѐе от ніа̀каде фаф нѐгу. И на една̀ одае фнѐтре ѝмашіа зла̀тна суфра̀ и позла̀тни сто̀лове, и фсіѐкога́ ѝдеха да еда̀т фнѐтре. И на софра̀та ѝмашіа ца̀рцки ма̀нжи, и ни вѝдјува̀шіа мома̀та фаф кона̀ка дру̀к будѝн от змѝа башка̀, ниту видіува̀шіа ко̀і кла̀ва софра̀ и ко̀і донѐва ма̀нжите фаф сара̀е. И фаф сара̀е фнѐтре така сѝ светешіа и даніа̀ и наштіа̀, и нѝшто ни липсова̀шіа фаф сара̀е — нѝто от едѐне, нѝту от піане, нѝту о-дрѐхи за но̀сене, нѝту дрѐхи за потстѝлане.

И фаф сарàе ѝмашіа адѝн ехър, дѐту седѐшіа кòне му на змиата, и кòне фсѐ си біѐше убру̀жен кату кугà навървіа. И на кòне му от гòре стоѐше аднà мъгла, и фсіѐ сас маглàта и сас кòне хòдешіа ніàде кога да ѝде. И при маглàта ѝмашіа грòмуве нагòтвени, и кугà излѐзеше от пештерѐта и погъ̀рміавашіа сас маглàта. И еднъч, катò си ліу̀беше гѝздавàта девòіка и сѝ клàде главàта на ску̀та хи и хи рѐче: ліу̀бе, мàлка мòме, мòе веселѝу, на ску̀та ти мàлку шта зàдремам, та да глѐдаш прòс (sic) злàтна пѐнжіура: аку̀ да вѝдиш от нàзи бърчина да са подадѐ ніàква мъгла и на чесà да мà ру̀каш, òти на нàс бърчина ѝма адѝн дру̀к змѝіу, та тòі ѝскашіа да та грàбне, пак іà, òти му надвѝвам и привàрих та тà обзѐх, и сегà тòі ма млòгу гарезѝ и тѐра колàі да мà отрѐпе, когà зàспем, òти ѝнак не мòже. И аку вѝдиш о-тàм да излѐзе мъгла, и тòі е маглàта, да ма ру̀каш. И змиета заспà на мòмини скòта. И заминà мàлко врѐме, и са подàде мàлку маглѝца и вървіѐше насàм, и момàта ніахтіа да гу̀ пуру̀ка. И сà боѐше, и са біѐше момàта и расжелàла, и зѐ да заплàче и зарòни дрѐбни сълзи. И пáдна аднà сълза по змѝета на òбраза, и змѝета сà рàзбодѝ и вѝде, чи ѝде маглàта насàм. И стàна нас мъгла голіàм òблак. И тоі като стàна, на чесà отѝде при кòне си та гу іахна, и си зе маглàта и грòмуве и навъ̀рви да излѐзе. И тамàн агà біѐше на вратата на пештерѐте, и нат нѐк от гòре дòіде дру̀гие òблак и пугъ̀рміа сас òган, са фърли грòм та пàдна та одàри змѝета, штоту беѐше (sic) на кòне та гу отрѐпа, òти тоі не біѐше òште изліàл от пештерѐта. И тàм катò омріа, отѝде си другàтà мъгла.

И тугà девòіката стàна да си ѝде на сѐлуту и са чіу̀деше, дàл зѐме ніашту, и си рѐче: сегà нека са кòртолѝсам и сѐтне пак шта са върна да си òберам змѝіуви сарàе и сѝчку дà си кердòсам. И стàна мàла мòма та си отѝде. И катò си отѝде, запѝта е нѐхина стàра мàіка и нѐхин си тàтку: как си дòіде, мѝлно чѐду? Кàк та пу̀сна клѐти змиіу̀? И тіа хми рѐче: имà Гòспот за сѝчките. И хми кàза, кàк са отрѐпали клѐти змију̀ и кàкви сарàе има и што нѝшту о-тàм не лѝпсова. И си рѐче на нѐхини брàте: хат да ѝдем да вѝдите, кадѐ сам седіала фаф змѝиви пѐштери и каквѝ са негувѝ сарàе и да зѐмем негувàта ѝмут, сѝчку да му дѝгнем.

И стàнаха, навървѝха тà отѝдуха гòре ф планинàта при змѝіуви пѐштери да си фліазат фаф сарàе. И като отѝдоха, кàза хми деòіката, от кадѐ са фліава. И гà сліазуха прѝс скалѐте на вратàта, чи вѝдеха на вратàта клàден адѝн кàмен пѐндесѐт хиліади окѝ, штòто ни е возмòжну ліуде да си фліазат. И тогà като вѝде гѝздава девòіка, одàри си ръка от главàта и си тиіà рѐче: нека си зѐмех ліу штòто да ѝсках, когà біах фчѐра ту̀кана. И сѝ са върнаха назàт та си дòідоха и кàзаха сѝчку на сѐлене, штоту ѐ станàлу. Такà и селенѐте стàнаха та отѝдуха при пештерѐта и нàідуха ду̀пката, от кадѐ са вліава, ама̀ не мо̀же бодѝн да флѐзе там. Та така̀ и тиѐ са върнаха наза̀т, и зна̀ет сега̀ сѝчките сѐлене.

И сѐтне мома̀та са огодѝ за едѝн дру̀к от сѐлоту и са ожѐни и породѝ до три сѝна, штото сега̀ чіоліак кату тіах нѐма на юна̀сту, што̀ са вріадни да дѝгат ду пѐтстотѝн окѝ и са жѝви о̀ште, оти тува̀ ско̀ру ста̀на, и синовѐте са — първие е на 50 годѝн, и фто̀рие на 45 и тритѝе на 40 годѝн, и занаіат ѝмат — діолгѐре са.

Отъ с. Горно Броди (Врондия).

2.

Едно времѧ[1] има̀ло на една̀ касаба̀ едѝн визѝр, та бил мло̀го бога̀т и са̀мо едно̀ дете има̀л. И от ма̀лко врѐміа го дѝгнал ца̀ріа от на̀зика̀на касаба̀ та го пу̀снал на една̀ дру̀га на по̀ голіаму міасто, пак жена̀та си и дѐтето ги оста̀вил на сво̀іата касаба̀, за да глѐдат имо̀тето. И от ніа̀колко годѝни като̀ нара̀снало дѐтето, испѝтало ма̀іка си за да ѝде при башта̀ си, а ма̀іка му ни гу пу̀штала. И като надвѝло дѐтето, испратила̀ гу и гу приклѐла, са̀с кіосѐ чіовіак да ни прика̀зова по̀ пътіа. И като̀ на̀вървѝло дѐтето, на кра̀і касаба̀та сла̀хал са едно̀ кіосѐ да ѝде от ло̀ф, та му рекъл: до̀бра срѐшта! А дѐтето не му отгово̀рилу. И кіосѐто што̀ да пра̀ви, отишѐл по̀ едѝн дру̀к път та го̀ прива̀рил, и па̀к му рекъл: до̀бра срѐшта! А дѐтето пак не му отгово̀рилу. И кіосѐто са разидѝл та на трѐти път го прива̀рил и му рекъл: до̀бра срѐшта! И дѐтето за̀жіадніа̀ло за во̀да и му отгово̀рилу тога̀: да̀л ти Бо̀г по̀ добро̀, та го запѝтало, кадѐ са нахо̀жда во̀да да пѝіат. А кіосѐто зна̀іал кадѐ ѝма, отвѐл го на̀ едѝн бона̀р блѝзо при пътіа, фліал кіосѐто в[2] бона̀ріа, напѝл са во̀да, флѐзло и дѐтето в[2] бона̀ріа, пѝло и то̀і. Тама̀м да са върне, пак кіосѐто зел едѝн ка̀мен нат нѐк, за̀ да го̀ отрѐпіа в[1] бона̀ріа, и детето му са̀ примо̀лило и зарѐкло, о̀ти нѐк да осто̀ри сѝн на ба̀шта си и да му дадѐ нѐговите дрѐхи, пак то̀і да зѐме нѐговите и да го̀ ѝма като̀ хизмикіа̀р, и са приклѐло да омреа̀, та ако̀ ста̀не на по̀фтор, тога̀ да ка̀жіа на башта̀ си, о̀ти е то̀і син, пак кіосѐто не. И навървѝли та зел кіосѐто на дѐтето дрехѝте и ко̀ніа. И като̀ стѝгнали близо прѝ касаба̀та и фліа̀ли да посрѐшнат на визѝріа дѐтето, и като̀ отишлѝ при визѝріа, пока̀зал са кіосѐто, чи то̀і му е сѝн, пак дѐтето го ѝма като̀ хизмикіа̀р. И на визѝріа мислата̀ му била̀ да̀іма на дѐтето, а пак дѐтето, като̀ са пришлѐ, ни ка̀зовало.

И от ма̀лко врѐміа са зачу̀ло на едно̀ міа̀сто жѝва во̀да, а една̀ ламіа̀ при вода̀та, та̀ ліу ко̀і хо̀діовал за на̀зика̀на во̀да, изіавала гу ламіа̀та. И кіосѐто като̀ са пока̀зал на визиріа сѝн, глѐдал да сатру̀е дѐтето. За да̀ го изедѐ ламіа̀та, да̀л му едѝн сът и го̀ испратил да донесѐ от на̀зика̀на во̀да. И като̀ патіу̀вало детето, оморѝло са, заспа̀ло на пътіа, и на сана̀ му са евѝло едно̀ діа̀до сас біа̀ла бра̀да та го попѝтало: дѐ шта ѝдеш сѝнко? Пак детето му ка̀зало: пу̀сна ма мо̀е господа̀р, на визѝріа сина̀, за да му до̀неса ѐто о-та̀м жѝва во̀да; та ка̀зоват, діа̀до, чи ѝма при водата една̀ ламіа̀, та ліу ко̀і ѝде да налѐа, изя̀ва го. Пак діа̀дото му казало: да зѐміаш, сѝнко, една̀ гърс пѐпіал, та кога̀ зѐміа да изліа̀ва за да та изедѐ, да фърлѝш пепіала̀ фаф очѝте хи та шта налѐаш во̀да. И го попѝтало детето: ко̀і си тѝ, діа̀до? Пак то̀і му ка̀зал: іа̀ сам, сѝнко, діа̀до Го̀спот Савао̀ϑ. И лѝпсало діа̀дото, та зѐло дѐтето пѐпіал и, като̀ на̀ближѝло ду̀пката, кадѐ била̀ вода̀та, загърміа̀ла ламіа̀та за да го̀ изедѐ. И то̀і сас пепіала̀ фаф очѝте хи фърлѝл. Пак ламіа̀та е боліа̀ли очѝте, та хѝ са озравѝли от пепіала̀, и му да̀ла та сѝ наліа̀л от вода̀та и са върнал та отнѐл вода̀та при кіосѐто. Пак то̀і нема̀л то̀лко благодарѐниа за вода̀та, но глѐдал да го сатруѐ.

---

[1] Дветѣ думи сѫ написани съ кирилица.

[2] Написано: в ъ.

От ма̀лко врѐміа сѐтне са зачу̀ло на една̀ далѐчна зѐміа три мо̀ми ца̀рцки, та не мо̀жел нѝкоі да зѐме о-тіах: загобіа̀вали мо̀(м)четата. И кіосѐто осто̀рили лакардѝа сас башта̀ си, визѝріа, ко̀і шта зѐме от незика̀на мо̀ми, ко̀і донѐсіа жѝвата во̀да. Іа̀ кіосѐто ни глѐдал да са ожѐни, но ѝскал да го сатру̀е и го испра̀тил. Та като̀ навървѝло детето, на едно̀ міа̀сто заспа̀ло, и му са евѝло нозѝкана діа̀до и го̀ попѝтало: дѐ шта ѝдеш, сѝнко? Іа̀ то̀і му ка̀зал: ѐто та̀м шта ѝда, діа̀до. Пу̀сна ма мо̀іа господа̀р. И діа̀дото̀ му ка̀зал: да са върнеш, сѝнко, да̀ му потѐраш пет ко̀ніа натова̀рени: едѝн сос пченѝца това̀рен, дру̀к сос мѐт, и едѝн сос про̀со, и едѝн на тѐбіа, дру̀гиа за невіа̀стата. И му ка̀зало: кога̀ ѝдеш на кра̀і морѐто, да исѝпеш пченѝцата, меда̀, просо̀то по су̀хо, а пак ко̀нете да посечѐш и да ра̀сфъ(р)лѝш по су̀хо половѝната, и по̀ вода̀та половѝната. Та лѝпсало діа̀дото, и са върнал та потѐрал, што му поръчел діа̀дото, на господа̀рет си, та му да̀л кіосѐто пѐт ко̀ніа, натова̀рени сас што̀ поѝскал. И като̀ стѝгнал на кра̀і морѐто, исту̀рил по су̀хо пченѝцата, меда̀, просо̀то, пак ко̀нете сосіа̀кал, ра̀сфърлил ги по су̀хо и по вода̀та, та са сабра̀ли пѝлетата, пчелѝте, мра̀фките, наіа̀ли са и по морѐто рѝбите, та му рекло̀ едно̀ пѝле: ела да та прѐнеса прис морѐто!

И го принѐло, та отишѐл при мо̀мите на сара̀е, похло̀пал та изліа̀ли и трѝте при нѐк сас еднаква̀ прѐмена, еднакъф возра̀с, еднакво̀ лѝце. Попиталѝ го: Е, што ѝма? И то̀і хми ка̀зал: до̀ідох за да зѐма една̀ от ва̀с. И тѝа му ка̀зали: у̀тре ра̀но да до̀ідеш, шта ти ка̀жеме три ра̀боти; ако̀ ги свършиш, ха̀рно, ако нѐ, шта та загобѝме. Отишѐл отринта̀, и му насѝпали на едно̀ вършѝло по една̀ міа̀ра от фрет сѐміатата и го нака̀рали до у̀тре ра̀но — ако мо̀жеш да гѝ отбѐреш, ха̀рно, и шта та загобѝме; та си отишлѝ. И като̀ са стемнѝло, распла̀кал са, што да пра̀ви. Та му се евѝло нозѝкана дiа̀до и му̀ рекло̀: ни бо̀i са, сѝнко! Лѐгни си спи, iа̀с шта е свършiа та̀зи ра̀бота. Та си лѐгнало дѐтето, пак дiа̀дото сру̀кал мра̀вките та отбра̀ли сѐмiатата, сiако на башка̀. И като̀ ста̀нало прѐс отринта̀, детето отишло̀ на по̀ртите, похло̀пало. Излiа̀ли пак мо̀мите, попитали го: е, свърши ли? И тоi: свърших.

И тога̀ иска̀рала една̀ от тiа̀х пръстенiа, фърлѝла го в[1] морѐто и му рекла̀: у̀тре до̀ тозѝкана врѐмiа да го̀ донесѐш и, котра̀ го фърлѝ, па̀к на назика̀на да го дадѐш! И като отишѐл при морѐто, чу̀дил са што̀ да[2] пра̀ви. Излiа̀ла една̀ рѝба и му рекла̀: ни бо̀i са! Утре до̀ тозѝкана врѐмiа iа̀с шта го до̀неса. Пак рѝбата била̀ ца̀рiа на дру̀гите и отишла̀, сру̀кала ги фрет, нашлѝ пръстенiа, донѐле го. Сѐтне пак ни зна̀е на котра̀ да даде пръстенiа. Дошла̀ пчела̀та, ка̀зала му: Тѝа ка̀к шта стоiат и трите в[1] едно̀, iа̀с шта прѐфъркна на една̀ прис глава̀та, на на̀зикана да го̀ дадѐш. И осторил така̀, та зѐл една̀ от тiах и отишел на кра̀i морѐто. Дошли двѐ пѝлета, принѐли ги прис морѐто и стигнали при визѝрiа за пра — сва́дба, да са ожѐни кiосѐто. Пак дѐтето оште по пътiа дало на мома̀та отъ жѝвата во̀да.

Хаiде дошло врѐмiа да ѝдат на ба̀нiата̀ сос дру̀ги мо̀ми, и детето сос тiа̀х. И като заста̀нало на̀ вратата, заспа̀ло, па̀к кiосѐто го со̀сечи сос но̀жiа и са скриi. Кога̀ излiа̀ли момите от ба̀нiата, детето сосѐчено. И го полiа̀ла назика мо̀ма от живата во̀да, ста̀нало. Свършила са клетвата, што̀ са проклѐло детето на кiосѐто, о̀ти ако̀ омреа̀ та на пофто̀р да ста̀не, тога̀ да ка̀же на башта̀ си на визирiа, чи то̀i му е сѝн, пак кiосето не. И отишел та казал на башта̀ си, чи му е то̀i сѝн, пак кiосѐто фа̀тили та сатру̀ли, и дѐтето ожѐнили за мома̀та.

Отъ Сѣрско.

---

[1] Написано съ български букви: въ.
[2] Думата „да" е повторена.

Рецензии и книжовни вести.

Д. Н. Анастасијевић, Хипотеза о „Западној Бугарској“ Отд. отпечат. отъ „Гласник Скопског научног друштва“. т. III. 1927. стр. 1-11.

Хипотезата на бѣлградския професоръ г. Анастасиевичъ е опитъ да се опредѣли времето, когато възниква Охридското царство, а сжщо тъй и обстоятелствата, при които то бива създадено. Изложението си той започва съ изправянето на една фактическа грѣшка, която до скоро минаваше незабелязана. Борисъ и Романъ, синоветѣ на царь Петра, доказва той, сж били изпратени като заложници въ Цариградъ не следъ българовизантийския съюзъ въ 969 г., а въ 963 г., при възобновяването на мирния договоръ отъ 927 г. Впрочемъ на тоя въпросъ бѣ посветена и една по-раншна негова работа (Хронологија изашљања Бориса и Романа у талаштво на византиски двор, Гласник Скоп. науч. друштва II 1926, 135-137). Както изглежда, независимо отъ Ан. до сжщото заключение е стигналъ и В. Златарски, История II. 569 и 588.

Възгледа си относно произхода на Охридското царство г. А. развива по следния начинъ

Следъ смъртьта на царь Петра въ 969 г., докато Борисъ и Романъ още се намирали въ Цариградъ, синоветѣ на кóмита Никола — Давидъ, Моисей, Аронъ и Самуилъ, „се опитали да похитятъ Симеоновия престолъ.“ Тѣ „се отметнали, тълкува А. съобщението на Кедрина (ed. Bonn. II 347, 1 сл.), отъ централното правителство на столицата Велики Преславъ, като предизвикали метежъ въ България. Но тѣхнитѣ претендентски намѣрения за сега били осуетени. Императорътъ Никифоръ Фока „навреме пусналъ противъ тѣхъ Петровитѣ синове и имъ помогналъ да защитятъ наследственитѣ си права“. Борисъ заелъ престола на Симеона, но за по-нататъшната сждба на движението, предизвикано отъ Комитопулитѣ, А. незнае да каже нищо. Той се задоволява да отбележи само, че историческитѣ извори не отронвали ни дума относно това, що станало и съ самитѣ тѣхъ.

Второто известие, на което А. по-нататъкъ се спира и на което въ случая отдава особено голѣмо значение, е сжщо отъ Кедрина (II 434, 20 сл.). Следъ смъртьта на Цимисхия въ 976 г. българитѣ, казва се тамъ, въстанали и повѣрили властьта на Комитопулитѣ. И А. счита, че именно отъ тая дата започва историята на Охридското царство. Теорията на Дринова, който отнася неговото начало къмъ 963 г., сръбскиятъ ученъ отхвърля, както отхвърля и мнението на Иречека, че Самуиловата държава била създадена чрезъ въстанието въ 969 година. Преди 976 г., твърди А., нито комитътъ Никола, нито синоветѣ му „не сѫ имали нигде самостойна държава". „Охридското царство не било създадено чрезъ отцепването на Македония отъ останалата часть на Петровска България. Две български царства, едно подъ властьта на законнитѣ Симеонови наследници и друго подъ Комитопулитѣ, никога не сѫ сѫществували едно до друго. Както Петъръ, тъй сѫщо и синъ му Борисъ II, владѣели надъ единната българска държава, която обхващала и Мизия и Македония. Това единно царство паднало въ 969 год. подъ ударитѣ на руския князъ Светослава, а въ 972 г. Цимисхи присъединилъ всичкитѣ му земи къмъ Империята. България на синовете на Никола се създала чакъ следъ смъртьта на Цимисхия, при въстанието, за което говори второто отъ споменатитѣ известия на Кедрина. Но тая нова държава не представяла само една „Македонска България", която веднага се заела да освободи отъ византийско робство и севернитѣ български земи. Македония сама за себе си не представяла една българска държава, а само часть отъ нея. Царството на четиримата братя още отъ самото си начало, 976 г., се явило като възстановление на съборената империя на Симеона. Въстанието презъ тая година, „благодарение навѣрно на преходния договоръ на разни Борисови комити и боляри, оставени и отъ Цимисхия въ тѣхнитѣ области," „пламнало изеднъжъ не само въ Македония, но и въ Долна Мизия". Освенъ едно известие на Дуклянския лѣтописецъ, което авторътъ привежда, за да защити своята хипотеза, той споменува, че тя се подкрепяла още и отъ свидетелството на други извори, като напр. Яхя Антиохийски и нѣмскиятъ лѣтописецъ Адемаръ. Тѣхнитѣ известия обаче той не счита за нуждно да приведе, а още по-малко да ги подложи на анализъ.

Струва ни се, че въ усърдието си да обори Дриновата теория сръбскиятъ ученъ е отишълъ твърде далечъ. Днесъ никой не споделя възгледа на Дринова, че Западното българско царство било основано отъ „кмета Шишманъ", който още въ 963 г. въстаналъ срещу царь Петра. За да излезе съ това си мнение, Дриновъ бѣ подведенъ отъ две известия: едното на тъй наречената Пинциева грамота и другото на Зографския поменникъ. Тѣхната несъстоятелность и даже подложность отдавна е доказана. Знае се вече, че никакъвъ князъ или „кметъ" Шишманъ не е сѫществувалъ презъ X в. и че бащата на Самуила никога не е разполагалъ съ върховна власть на която и да било часть отъ българскитѣ земи. Теорията на Дриновъ следователно днесъ е напълно излишно да се оборва: Охридското царство не е било създадено отъ бащата на Самуила, нито пъкъ годината 963 е дата на неговото рождение.

Но какъ обосновава А. предположението си, че то било създадено чрезъ въстание въ 976 г.? Главното основание на Анастасиевича въ случая е споменатото второ съобщение на Кедрина: „веднага следъ смъртьта на Цимисхия българитѣ, като въстанали, избрали да ги управляватъ (*ἄρχειν αὐτῶν προχειρίζονται*) четиримата братя Давидъ, Моисей, Аронъ и Самуилъ, синове на единъ отъ мощнитѣ български кóмити." Събитията, за които е дума въ тоя пасажъ на византийския лѣтописецъ, несъмнено се отнасятъ къмъ 976 г. — Именно тогава е умрѣлъ Цимисхи. Българитѣ тогава избрали Комитопулитѣ, разсжждава А., само за това, защото измежду членоветѣ на старата династия вече нѣмало въ България кой да вземе царския скиптъръ: Борисъ и Романъ били плѣнници въ Цариградъ; следъ убийството на Бориса пъкъ, скопениятъ Романъ не билъ за владѣтель и за това българитѣ трѣбвало да издигнатъ друга династия. До 976 г., Самуилъ и братята му били само видни боляри, комитопули („графски синове"), а баща имъ — само кòмитъ или „графъ". И тъй като въ старата българска държава графоветѣ и графскитѣ синове „не били никакви държавни суверени, но само зависими областни князе", това значело, че преди 976 г. българитѣ нѣмали никаква самостойна държава.

Цѣлото това тъй сглобено заключение съдържа нѣщо твърде пресилено. Преди всичко никой отъ познатитѣ текстове не говори, че Самуилъ и братята му едва въ 976 г. сж били избрани за царе: дори въ въпросния текстъ на Кедрина не е казано повече отъ това, че българитѣ ги избрали да управляватъ. Самъ А. освенъ това признава, че византийскиятъ поетъ Иоанъ Геометъръ продължава да нарича Самуила „Комитопулъ" и късно следъ 976 г. Защо въ такъвъ случай, А. не допусне, че и тогава още, „не е сжществувала независима българска държава"? Съ какво прозвище сж титулували чужденцитѣ представителитѣ на българската държавна независимость, е обстоятелство, което не може да има въ случая никакво значение: отъ него не би могли да се правятъ изводи нито за ширината на тѣхната власть, нито пъкъ за степеньта на независимость, която имали тѣхнитѣ земи.

Увлеченъ въ предположението си, че началото на Охридското царство трѣбва да бжде отнесеню къмъ събитията следъ смъртьта на Цимисхия, лесно обяснимо е, гдето А. не се отнася съ достатъчно внимание, къмъ първото отъ споменатитѣ съобщения на Кедрина, относно движението въ 969 г. Както видѣхме, той счита, че съ това движение било напълно свършено, следъ като Борисъ II дошълъ отъ Цариградъ въ България: тогава „претендентскитѣ замисли на Комитопулитѣ били осуетени". Въ действителность, Борисъ II не ще да е билъ тъй щастливъ, както сръбскиятъ ученъ предполага. Кедринъ разказва, че Борисъ и Романъ били изпратени въ България, за да заематъ бащиния си престолъ (*βασιλείας*) и да ограничатъ по-нататъшнитѣ успѣхи на Комитопулитѣ" (*καὶ τοὺς κομητοπούλους ἀπείρξουσι τῆς πρόσω φορᾶς*). Днесъ никой не се съмнява, че дейностьта на Николовитѣ синове е имала за поприще западнитѣ български земи. Несъмнено е и това, че тамъ е почнало движението, на чело на което тѣ застанали въ 969 г., при вестьта за Петровата смърть. То ще е обхванало преди всичко именно тия западни български покрайнини и когато въ Цариградъ научили за него, то навѣрно още не ще се е било разпространило въ Източна България. Въ Византия не сж си правили илюзии относно промѣната, която могла да настжпи: на мѣстото на прогнилата Петровска България се е навдигала една нова сила, която едва ли би се помирила съ осветената отъ нея презъ последнитѣ десетилѣтия политика на угодничество и унижения предъ Империята. Военнитѣ сили на Византия въ даденото време били ангажирани срещу арабитѣ на изтокъ и за въоржжено настжпление срещу българитѣ е било невъзможно да се мисли. Оставало е като едничко срѣдство да се изпратятъ въ България Петровитѣ синове, Въ Цариградъ навѣрно сж знаели още и това, че пълното потушаване на движението е невъзможно. Но не е ли било за предпочитане да се спасятъ поне земитѣ въ Източна България, гдето то още не се е било разпрострѣло? Текстътъ на Кедрина подчертава именно тая мисия, която отъ Цариградъ възлагали на Петровитѣ синове — да спратъ „по-нататъшнитѣ успѣхи“ на Комитопулитѣ. И само тя е била постигната. Борисъ е заелъ престола на Симеона, но да обедини подъ скиптъра си всички земи на царството, той не е успѣлъ. За постигането на тая широка задача му е попрѣчила не само липсата на сили и срѣдства, но и друго: едва що той стигналъ въ Преславъ, и Светославъ отново се явилъ съ дружинитѣ си на югъ отъ Дунава. За Петровия наследникъ сега вече въпросътъ не е билъ за ликвидиране на междуособицата: той е трѣбвало да спасява вече короната си и сжществуването на осакатената си държава.

А. счита, че щомъ като отъ 969 г. до 976 г. за Комитопулитѣ не се говори нищо, то значело, че тѣхното „претендентско намѣрение“ е било всецѣло осуетено, че тѣ презъ тоя периодъ сж слѣзли отъ сцената и за това е готовъ да допусне най-различни предположения относно близката имъ сждба: че, следъ като Светославъ билъ прогоненъ отъ Цимисхия, тѣ може би признали византийската власть; че при Светославовото нашествие тѣ може би сж избѣгали въ Византия, или пъкъ най-сетне, че заедно съ Бориса II ще да сж били плѣнени отъ Цимисхия и отвлечени въ Византия.

Всички тия догадки сж съвсемъ неумѣстни и излишни. Преди да се спре надъ тѣхъ сръбскиятъ ученъ би трѣбвало да установи не само това, че Борисъ II е успѣлъ да обедини подъ скиптъра си всички земи на Петровото царство, но да докаже и нѣщо повече — че това последното изцѣло е било завладѣно отъ руситѣ, а по-късно и отъ Цимисхия. Видѣхме, че първата часть на това предположението не може да бжде доказана. Още по-малко може да бжде доказана останалата. Тукъ даже смисъльта на познатитѣ исторически сведения още по-недвусмислено говори противъ хипотезата на А.

За завоюването на източнитѣ български земи отъ руситѣ разказватъ всички тогавашни извори. Съ явяването си на югъ отъ Дунава Светославъ завладѣлъ Преславецъ, Дръстъръ, Плиска, Великия Преславъ и, навѣрно, цѣлата Източна Мизия. Следъ това на руското нашествие била изложена цѣлата область на югъ отъ Балкана, до Траяновитѣ врата на западъ; известна е кървавата разправа съ гарнизона на превзетия отъ Светослава Пловдивъ. Усилилъ войската си съ български, печенѣжки и маджарски дружини, рускиятъ князъ, презъ следната година нахлулъ въ Южна Тракия, гдето на вилнѣжитѣ му билъ туренъ край едва съ сражението при Аркадиополъ (Люле Бургазъ). Срещу всички тия сведения, които изворитѣ даватъ за светославовитѣ походи и войни въ източнитѣ земи на полуострова, за руски походи къмъ западнитѣ и югозападни български земи не говори никое отъ запазенитѣ исторически известия. А. счита, че това мълчание още не можело да се взема за аргументъ. Ако това наистина е тъй, то отъ где вади той заключението, че отъ 969 г. та до смъртьта на Цимисхия не е сѫществувала „никаква независима българска държава“ на западъ? Нали преди всичко отъ това, че за нея не споменувалъ никой отъ старитѣ текстове?

А между това мнението, че нито Светославъ, нито пъкъ Цимисхи следъ него сѫ успѣли да завладѣятъ западната половина на тогавашна България, далечъ не почива само на „мълчанието“ на изворитѣ. Напротивъ нѣкои отъ тѣхъ говорятъ въ случая достатъчно ясно и едничкиятъ изводъ отъ свидетелствата имъ е тоя, който А. съ своята хипотеза иска да отрече. Споредъ руската лѣтопись при първия си походъ срещу България Светославъ взелъ „80 града на Дунава“. Думитѣ, съ които той се обърналъ къмъ майка си преди втория свой походъ, сѫщо тъй показватъ, че цель на неговитѣ завоевания сѫ били не изобщо земитѣ на българското царство, а само дунавскитѣ му области. Едва що завладѣлъ Североизточна Българи, Цариградъ привлѣкалъ неговитѣ апетити и той се втурналъ къмъ югъ, отгдето билъ изгоненъ само следъ споменатото поражение при Аркадиополъ. Следъ понесенитѣ загуби той се оттеглилъ на северъ отъ Балкана, гдето въ 972 г. бѣ го изненадало нападението на Цимисхия. Западнитѣ български земи сѫ били оставени следователно на мира отъ руситѣ — въ положението, създадено тамъ следъ смъртьта на Петра.

Но то не е било промѣнено и въ 972 г. Ако следъ тримесечната борба при Дръстъръ Цимисхи оставилъ руситѣ да се оттеглятъ отъ тоя градъ, като даже ги снабдилъ и съ припаси за обратния пѫть къмъ отечеството имъ, това показва, че византийцитѣ тогава сами сѫ били твърде уморени и че следователно всѣко продължение на войната поне презъ сѫщата 972 г. не е било по силитѣ имъ. И съвременникътъ на Цимисхия, Левъ Дяконъ, съобшава, че следъ победата си при Дръстъръ императорътъ съ цѣлата си армия потеглилъ къмъ Цариградъ.

Но подчинението на отцепената западна половина на царството не е ли последвало въ времето непосрѣдствено подиръ 972 г.? Нигде и никой текстъ не съдържа никакво указание за това. Ако за А. тоя argumentum e silentio не е достатъченъ, трѣбвало би той да го обезсили съ противоположни свидетелства. Той не привежда такива. Когато пъкъ срещу това цѣла редица данни и съображения могатъ да се приведатъ въ полза на предположението, че завоеванията на Цимисхия, нито въ 972 г., нито по-късно, не сѫ засѣгнали западнитѣ български земи. Известно е напр., че още презъ пролѣтьта 972 г. Цимисхи заминалъ на Изтокъ, гдето въ непрекѫснати борби съ арабитѣ протича цѣлото му царуване до 976 г. Не може ли да се допусне, както А. вѣрва, че съ задачата за подчинението на българския западъ сѫ били натоварени нѣкои цимисхиеви пълководци? — Действията си срещу арабитѣ Цимисхи бѣ развърналъ въ тъй широка мѣрка, че невѣроятно е тъкмо тогава да е намалилъ тамъ ефективитѣ си, за да изпрати часть отъ тѣхъ за завоевания на западъ. А подчинението на западнитѣ български земи, както доказватъ по-сетне войнитѣ на Василия II не е било задача, която би могла да се постигне тъй лесно и тъй бързо.

Едничкото свидетелство, съ което А. може да подкрепи тезата си, че следъ 972 г. западнитѣ български земи били завоювани отъ Цимисхия, е съобщението на Дуклянския лѣтописецъ, че тогава войводитѣ на Цимисхия подчинили Сърбия: византийцитѣ, обяснява А., не би могли да завладѣятъ Сърбия, ако вече не сѫ владѣели Западна България и Македония. Но познато е, че особено за периода на IX—XI в. лѣтописьта на Дуклянския попъ представя цѣлъ низъ отъ легенди и басни. Счита ли А., че тъкмо при тоя случай въ нея сѫ намѣрили отражение истински събития?

За да обоснове по-пълно хипотезата си, А. прави прегледъ на доводитѣ, възъ основа на които до сега се приемаше, че началото на Охридското царство се отнася къмъ събитията презъ 969—972 г., и се опитва да ги обезсили. Така напр. свидетелството на нѣкои нѣмски лѣтописци, че презъ пролѣтьта 973 г. български посланници идвали въ Кведлинбургъ при Отона I, споредъ А., още не значело, че тѣ били изпратени тукъ изъ западнитѣ български земи: тѣ могли да бѫдатъ „бѣжанци отъ съборената държава на Бориса", или пъкъ представители на български княжества отвѫдъ Дунава, или най-сетне могли да бѫдатъ изпратени отъ Бориса още „по времето преди светославовитѣ нападения". Струва ми се, че всички тия предположения сѫ твърде натегнати. „Бѣгълци" дошлитѣ въ Кведлинбургъ българи не сѫ могли да бѫдатъ, защото сѫ наречени не fugitivi или fugientes, а legati, които при това сѫ се явили съ царски подаръци (regiis muneribus); пратенници на Бориса тѣ сѫщо тъй не сѫ могли да бѫдатъ, защото ако Преславското царство е паднало въ 969 г. тѣхното появяване въ Кведлинбургъ чакъ въ 973 г. не би могло съ нищо да бѫде обяснено. Най-сетне за български княжества отвѫдъ Дунава презъ втората половина на X в. нѣмаме никакви известия; какво е станало съ тамошнитѣ български владѣния ние не знаемъ. Последнитѣ известия за тѣхъ сѫ отъ началото на X в. — времето на унгарското нашествие. И интересното е, че А. си спомня за тия нѣкогашни български княжества, — за които въ дадената епоха липсватъ всѣкакви съобщения, — само за да отрече сѫществуването на македонската българска държава, макаръ за нея — и то тъкмо въ 70 тѣ години на X в.!, — въ единъ или другъ смисълъ да имаме редъ указания на исторически извори, които сѫ съвсемъ независими помежду си,

Още по-несполучливъ е опитътъ на А. да покаже несъстоятелността на друго едно известие, което прѣчи на хипотезата му. Въ втория хрисовулъ, даденъ отъ императора Василий Българоубиецъ на Охридския архиепископъ, се казва, че следъ Петра столицата на българскитѣ священоначалници се мѣстила отъ Дръстъръ въ София, Воденъ, Мъгленъ и най-сетне въ Охрида. Това не значело, възразява А., че резиденцията на патриарситѣ се пренесла къмъ западъ именно по врѐмето на Цимисхия, не значело, следователно, че Западътъ тогава билъ свободенъ. Въпросното известие, споредъ А., имало предъ видъ единъ по-късенъ периодъ — тоя на борбитѣ между Василия II

Самуила. На сръбския ученъ, както изглежда, е останалъ неизвестенъ тъй наречения Дюканжовъ списъкъ на охридскитѣ архиепископи. Въ него се казва, че последниятъ дръстърски патриархъ билъ свален ъ отъ Цимисхия, — безъ съмнение въ 972 г., когато била подчинена и цѣлата Източна България. Ако, споредъ хипотезата на А., презъ сжщата 972 г. паднала подъ византийска власть и Западна България и ако, все споредъ неговото твърдение, въ 976 г. тя едновременно съ Източна стърсила византийското иго, то защо следъ Петра патриаршията не била възстановена пакъ въ Дръстъръ, но се явява въ София, а следъ това — още пò на западъ?

Иречекъ бѣ обърналъ внимание на единъ пасажъ отъ историческото съчинение на Михаила Аталиатъ, гдето се говори, че първъ Василий II покорилъ България, която „отдавна (*ἐπὶ πολὺ*) не била подчинявана отъ никой византийски императоръ“. Тия думи показватъ, че завоеванията на Цимисхия не сж засѣгнали цѣла България, а само една нейна часть — североизточната, както видѣхме. А. счита, че може да намали значението на горното известие, като замѣни въ него превода на израза *ἐπὶ πολὺ;* споредъ това въпросниятъ пасажъ значелъ, че България „дълго време не била подчинявана отъ никой византийски императоръ“. Съ това обаче известието на византийския авторъ не се измѣня по смисъль. И за да отстрани неудобството, което то създава за хипотезата му, А. го интерпретира по единъ твърде особенъ начинъ: това известие се отнасяло до българската държава „въобще“, а не до България на Симеоновитѣ потомци или на Николовитѣ синове. Опровергава ли обаче това обяснение горния изводъ? Известно е, че най-упорита съпротива на Василия II бѣха указали западнитѣ български земи. И ако предимно тѣ би трѣбвало да се разбиратъ подъ понятието „българска държава въобще“, която Василий първъ измежду византийскитѣ императори подчинилъ, не значи ли това, че именно тия западни земи сж били които били, завладѣни едва отъ Василия или, съ други думи, че тѣ не сж били засѣгнати отъ завоеванията на Цимисхия? Каква необикновена ревность полага А., за да обезцени приведеното известие на Аталиата, се вижда отъ следния му сетенъ аргументъ срещу него: ако, разсжждава А., Аталиатъ наистина говорѣлъ „за Василия II като за първъ византийски императоръ, който покорилъ България“, то навѣрно било за това „защото Цимисхий (преди него! М.) не превзелъ България отъ българитѣ, а отъ руситѣ и защото билъ не българоубиецъ, а русоубиецъ“!

У Кедрина II 382,5 сл., се разказва, че антиохийскиятъ патриархъ издействувалъ отъ императора, щото намиращитѣ се въ диоцеза му манихеи да бждатъ „настанени въ нѣкоя пустинна гранична земя на западъ“ (*πρὸς τὴν ἑσπέραν ἀποικίσαι καὶ εἴς τινα ἐσχαταιὰν ἐγκατοικίσαι πανέρημον*). Цимисхий поселилъ часть отъ тия манихеи въ плодивската область. Иречекъ бѣ извадилъ заключението, че тия поселници били настанени тукъ, за да пазятъ византийска Тракия отъ българитѣ въ Долна Мизия и Софийско: по времето на Цимисхия значи византийското господство не е било затвърдено даже и въ Долна Мизия. А. възразява, че въпроснитѣ колонисти били доведени не съ военни цели, но само за да се обезсилѣло манихейството на Изтокъ. Възражението му и въ този случай е едностранчиво. Изселването на сектантитѣ отъ Северна Сирия несъмнено е изхождало отъ черковно-политически съображения, но сжщо тъй несъмнено е, че тѣхното настаняване въ Пловдивско е било сторено съ огледъ на съображения чисто военни. Именно отъ такива бѣ се ржководилъ Константинъ Копронимъ, който два вѣка по-рано бѣ заселилъ сирийци и арменци въ сжщата Пловдивска область, а следъ него и Теофилъ, когато презъ IX в. бѣ настанилъ Вардариотитѣ изъ Солунско. Обстоятелството, че Пловдивско при Цимисхия е било една гранична земя, ако не свидетелствува, както Иречекъ бѣ допусналъ, че Долна Мизия още не е била напълно подчинена, доказва, най-малко, че съседната на западъ Софийска область при Цимисхия още не се е намирала въ предѣлитѣ на Империята.

Предположението си, че въ 976 г. срещу византийската власть избухнало въстание едновременно и въ Македония и въ Дунавска България, А. подкрепя едничко съ следнитѣ две съображения: първо — че следъ бѣгството си отъ Цариградъ въ 976 г. Борисъ и Романъ се запжтили не къмъ Македония, при Самуила и братята му, но къмъ северъ, гдето Романъ следъ смъртьта на Бориса стигналъ въ Видинъ; второ — че „малко следъ това“ Самуилъ убилъ брата си Арона сжщо тъй „не въ Македония, а при долно-мизийската рѣчица Разметаница“. Преди всичко това последно твърдение на А. е напълно погрѣшно: Аронъ е билъ убитъ не „малко“ следъ събитията презъ 976 г., а поне едно десетилѣтие по-късно. И, следъ това, Разметаница не е „долно-мизийска“ рѣка, както А. вѣрва, а се намира въ днешната Югозападна България, между Дупница и Кюстендилъ. Това е известно още отъ времето на Иречековитѣ Cesty (бълг. прев. стр. 613).

Обстоятелствата около бѣгството на Романа сжщо тъй доказватъ тъкмо обратното на това, което Анастасиевичъ иска. Ако въстанието въ 976 г. е обхванало едновременно и Македония и цѣлата Дунавска България, както той твърди, то Романъ едвали ли би се спрѣлъ чакъ въ Видинъ, крайниятъ северозападенъ жгълъ на областьта между Дунава и Балкана. На ли отъ Цариградъ презъ Одринска Тракия той много по-лесно и по-бързо би могълъ да достигне напр. Преславъ, Дръстъръ или който и да било другъ градъ въ Северна България?

Досегашниятъ възгледъ, че Западна България се е отдѣлила отъ Източна още въ 969 г. и че отъ тоя именно моментъ датува началото на Самуиловата държава, остава прочее непоколебанъ отъ доводитѣ на Анастасиевича. Завоеванието на Цимисхия въ 972 г. се е ограничило само въ земитѣ, които презъ 969 г. били завладѣни отъ руситѣ. То не обхванало дори и цѣлата область между Дунава и Балкана. Видинъ, гдето въ 976 г. избѣгалъ Романъ, навѣрно ще се е намиралъ въ предѣлитѣ на независимата българска държава, както е оставалъ въ тия предѣли и София, гдето, следъ като Дръстъръ билъ превзетъ отъ византийцитѣ, се установилъ българскиятъ патриархъ. Обстоятелството, че за тая Западна българска държава презъ периода до 976 г. у византийскитѣ автори Лъвъ Дяконъ и Кедринъ не се споменува нищо, още не значи, че тя не е сжществувала. На ли самъ Анастасиевичъ отрича всѣкакво значение на argumenta e silentio? Въстанието въ 976 г., за което разказва Кедринъ, не е могло следователно да има задачата да освобождава земи, които вече сѫ били свободни: неговата цѣль е било освобождението на североизточнитѣ български покрайнини, които въ 972 г. Цимисхи бѣ завладѣлъ. Смъртьта на последния въ 976 г. създавала изгледитѣ за благоприятенъ изходъ на движението. Предизвикано отъ Комитопулитѣ, които владѣели свободнитѣ български земи, то се е разпространявало отъ западъ къмъ изтокъ и може би доста време е трѣбвало да мине, до като покрайнинитѣ къмъ Преславъ и Дръстъръ бѫдатъ включени въ предѣлитѣ на свободната държава. Това обстоятелство обяснява, защо Романъ, чието бѣгство се отнася къмъ самото начало на обединителното движение, се е запѫтилъ не къмъ Преславъ, а къмъ Видинъ.

Работата на г. Анастасиевича прави впечатление и по своята външность. Земята между Дунава и Балкана той нарича „истинска България“ (права Бугарска). Колчемъ пъкъ спомене за Самуиловата държава и населението ѝ, названията българи, български, България у него винаги се явяватъ украсени съ кавички. Ясно е, какъвъ смисълъ се влага въ тия писмени знаци, съ които е изпъстрено изложението му: въпроснитѣ названия за него сѫ условни. Инакъ, иска да каже той, въпросъ е, да ли досежно македонскитѣ земи терминитѣ България, българи сѫ изразявали една национална сѫщность. Г. Анастасиевичъ се ползува съ името на сериозенъ ученъ. Защо е било нуждно да се излага тъй въ една работа, която би могла да мине за обективна? Или той се е почувствувалъ дълженъ да угоди на известни срѣди, за които историческата истина не е имала никога никакво значение?

П. Мутафчиевъ.

А. Селищев, Заметки по этнографии и диалектологии Македонии. Помяник монастыря Трескавца. (Из Сборника в честь А. И. Соболевскаго. Ленинград 1928, стр. 314—317).

Руски пѫтувачи по Балканския полуостровъ презъ изтеклото столѣтие съ главна цель Св. Гора сѫ минавали не рѣдко и презъ Македония и сѫ отнисали съ себе си, главно като споменъ отъ манастиритѣ, които посещавали, и отъ калугеритѣ, на които сѫ били гости, ценни паметници отъ миналото на страната. Тия паметници следъ време попадали въ общественитѣ книгохранилища и съставятъ днесъ добре запазени извори за изучването на Македония въ много отношения. Така въ сбирката на историка Хилфердингъ въ Ленинградската публична библиотека се е намѣрилъ единъ 138 листа голѣмъ помяникъ на манастира Трескавецъ при Прилепъ, писанъ презъ втората половина на XVIII в., между 1770 и 1790. Поради самия характеръ на манастирскитѣ помяници, въ които се отбелязватъ имената и мѣстопроизходътъ на дарителитѣ, тѣхната народность, а сѫщо и даренитѣ предмети, голѣмо е значението имъ за изучване езика, главно имената на мѣста и на лица, сетне етнографията и стопанското състояние на околната на манастира область.

Такова е значението и на Трескавския поменикъ, както е изтъкнато и въ бележкитѣ на проф. Селищевъ изъ доклада, направенъ отъ него презъ 1923 г. въ едно заседание на Славянската комисия на Археологическото общество подъ председателството на чествувания сега проф. А. И. Соболевски. Той именно намира, че поменикътъ представя данни по редица въпроси — 1. географската номенклатура на Македония, 2. икономическия животъ на манастира, 3. отношенията на населението къмъ него, 4. етнографията на Македония, и 5. нейната диалектология, — върху всѣки отъ които казва по нѣколко думи.

На първо мѣсто С. изтъква, че дарителитѣ на манастира, естествено, сж били отъ мѣста най-близки до манастира — отъ Прилепскитѣ и Мориховскитѣ села, покрай които се явяватъ и „поклонници“ отъ други по-отдалечени македонски краища: отъ Тиквешъ, Битолско, Крушево, Дебърско, Ресенско, та дори и отъ „Ѩнево“ (Янина) и Елбасанъ, както и отъ северна Македония: отъ Велесъ, Скопье и Кратовско. Имената на повечето села сж досущъ сжщитѣ, каквито и днесъ, и въ рѣдки случаи се явяватъ различия главно въ звуково отношение: Маж*ои*чища — сега у Кънчова Маж*уй*чища, Барбар*ѡс* — Барбар*ас*, Гостира*жда* — Гостира*жни*, Зап*лъ*жа̀ни — Зап*ол*жени, Топ*ль*ча̀ни — Топ*ол*чани, Лоз*иѐ*ни — Лоз*на*ни, Стро*ѿ*фіа, Строфі*ѩ*, Строхофіа — Стро*вия*. Но има сжщо имена на села, които днесъ не сж известни: Масковинѐціа, Кора̀пь, Мета̀лница, Црьнȣшь, Лѣгȣново, Гращани, Закрьча̀ни. На последнитѣ две С. съпоставя Граждане въ Дебърско и Загръчани, Стружко, а на Лѣгȣново — Левуново, Мелнишко. По-правдоподобно е обаче, Лѣгȣново да е сжщото село Леуново въ Горни Пологъ, Гостиварско, вж. Кънчовъ 213, поменато и въ изнесената на свѣтъ отъ проф. Милетичъ кондика на дебърския манастиръ Св. Иванъ Бигоръ — Леȣново, вж. СпБАН. XVI, 33).

Подиръ това, въ бележкитѣ на С. се изброяватъ различнитѣ предмети, които, покрай пари, сж били дарявани на манастира: земя, лозя, зърнени храни, вино, кошери, восъкъ, добитъкъ (волове, коне — „ждребец“, — овци, свине, телци, кози — „ѩре женено, ѩре неженено“), сждове (бакърени, сребърни), домакински принадлежности (вжжета — „ортоми“, — керемиди), платна и дори пафти („пахти“). Тия предмети сж се давали за здраве и за душата на дарителя и на неговитѣ близки, а често и за благополучие въ стопанството, напр. за добитъка, пчелитѣ и под., както и за четиридесеть молитви („сарандаръ“) на покойници, на пчелитѣ и т. н. Понѣкога такива предмети сж се набирали въ толкова голѣмо количество, че е ставало нужда да бждатъ разпродавани.

Важно е, че освенъ мѣстопроизходътъ (града или селото) на дарителя, а понѣкога и занятието му, отбелязва се и народностьта му, когато той не е отъ мѣстното население. Инакъ народностьта не е показана, защото, по думитѣ на С., тя е била известна („она была известна“). „Записвачитѣ намирали за потрѣбно да отбележатъ народностьта на дарителя само тогава, когато той е принадлѐжалъ къмъ друга етнична група“ (с. 316). Така, споредъ С., срѣщаме да се споменуватъ гърци (гости гръци), власи (власи Димица и Ничо — отъ Прилепъ; власи дȣлгери; власи терзіи и чешмечіи; гости власи ѩбанчіи), а понѣкога и сърби (Стоѩнъ сръбинъ;

Дано сербинъ). Очевидно е, че народностьта сърбинъ е била чужда на мѣстното население, което проф. Селищевъ, по необяснима предпазливость, въ тоя случай избѣгва да нарече българско.

Въ това отношение не по-малко важно е да се знае, че по онова време — втората половина на XVIII в., — презъ което и поменъ нѣма за влияние отъ страна на българска черква и български училища въ Македония, презимената (patronimica) окончаватъ все на *-овъ* и *-евъ*: Стоѡнъ Николовъ, Миле Митевъ, Иѡ Соколовъ, Стоѧ́нъ Марковъ, Иосифъ Касаговъ и пр. Проф. Селищевъ бележи, че се срѣща и -ићъ, но много рѣдко (очень редко). Двата примѣра, които изнася — Анћеле Поповићъ и (отъ гратъ [Прилепъ]) Моисо Стоичевъ Милчиноићъ — сж въ сжщность не презимена, но вече семейни имена или прѣкори, и тѣхниятъ произходъ явно се дължи на модно сръбско влияние, по подобие на сетнешнитѣ семейни имена въ България като Начовичъ, Минчовичъ, Петровичъ и под.

Проф. Селищевъ казва нѣколко думи и за езика на поменика, въ който се отражава прилепскиятъ говоръ. При това той отбелязва, че покрай случаи съ изпадане на съгласната *х* (селѡ Ѡреѡвецъ, Миаиле, зеа и др.), между които той е вредилъ и единъ примѣръ съ замѣната й съ *в* (ѡреви), срѣщатъ се и случаи съ спазено *х*: Ѡрѣхо́вецъ, Ѡрѣхо́вь доль, ханџїа, сахани, Михо, село́ Рȣхци, Иѡ Рȣхчевъ, нехтена, харизан и аризанъ и др. Поради спазването на *х* въ тия последнитѣ примѣри едва ли трѣбва да се заключава, че по онова време *х* въ началото и въ срѣдата на думитѣ още не е било изчезнало или замѣнено съ *в* (*ф*), както е днесъ въ прилепския говоръ, и първитѣ примѣри да се тълкуватъ като начало на процеса. По-вѣроятно е тия случаи да сж писани подъ влияние на книжовния езикъ, вследствие на старанията на записвачитѣ да пишатъ книжовно, както се вижда и отъ употрѣбата на *ѣ*, *ъ* и *ь* и т. н. Така и формата лажици, мн. ч. отъ лъжица (сега прилепски ла̀іци), очевидно отразява отъ една страна прилепския говоръ чрезъ замѣната на *ъ* съ *а* въ тая дума, а отъ друга—етимологичната употрѣба на *ж*, безъ да може съ положителность да се каже, дали *-ж-* тогава въ тая дума не ще е било вече изговаряно. Такъвъ е случаятъ и съ *г* въ Лѣгȣново — днесъ Леуново, — съ изпаднало *г*, като въ коа (кога) и под. Проф. С. обаче съ право допуска, че поменатитѣ по-горе имена на села Заплъжа́ни и Топльча́ни могатъ да се вѕематъ за свидетелство, че по онова време — втората половина на XVIII в. — въ случаи отъ тоя родъ още не се било развило *-ол-*, както е днесъ въ тоя говоръ, до като инакъ вмѣсто *ъ* изобщо се срѣща *о*, срв. примѣри като: восок, *со* подрȣжїи, овца *сосъ* ѡгне, а сжщо и чл. ф. казанотъ, чивликотъ и пр. Трѣбва да се предположи, че въ прилепския говоръ, по време на изяснението на *ъ* въ *о*, съчетанията на *ъ* (*ь*) съ плавна още сж се изговаряли, като сонантна плавна. Любопитно е при това, че следъ отдѣлянето на еровия вокалъ тоя преходъ е засегналъ само случаитѣ съ плавна *л*, до като при *р* и до днесъ въ сжщия говоръ преходътъ въ *о* не е станалъ.

Проф. Селищевъ не поменува ни дума по значението на тоя поменикъ за изучването личнитѣ имена въ срѣдна Македония. Отъ малкото имена, които се срѣщатъ въ нѣколкото приведени отъ него записи, може да се сѫди, че, покрай обикновени български народни и черковни имена, има сѫщо нѣкои по-рѣдки или пъкъ по форма специфични за мѣстото, отъ гдето произхождатъ лицата, които ги носятъ. Така, покрай имена Стоян, Марко, Іосив но и : Иосифь еромонахь), Г'орг'иа (Ћорћїа), Димо, Стоіко, Никола, Миле, Мите, Анг'ел (Анћеле Поповићъ), Стоіче, Димица и Ничо (власи), Дано (сърбинъ), Миаиле и Михаило и пр., срѣщатъ се и такива като: Трьпче, Траян, (манши ереи Тра́нь, срв. Іѡн Тромчѝнець), Сокол (Иѡ Соколовъ), Моисо (Моисо Стоичевъ Милчиновићъ) и Рухче (Иѡ Рȣхчевъ).

Не се съмняваме, че проф. Селищевъ, който има толкова присърдце изучването на българския езикъ въ Македония и възъ основа на Данаиловия Четириезичникъ даде цѣлостно изложение на македонскитѣ говори, ще намѣри възможность да оползотвори и тоя паметникъ, близъкъ по време съ първия, съ подобна цель, като въ сѫщото време изнесе и всички ония данни, които се съдържатъ въ него за изучването на Македония и въ всѣко друго отношение.

Ст. Романски.

O. Randi, La Jugoslavia (Publicazioni dell'„Instituto per l'Europa Orientale“ — Roma. Seconda serie. Politica — storia — economia I). Roma 1925. 8⁰ VIII, 582, con 4 carte.

Римскиятъ „Институтъ за източна Европа“, основанъ подиръ войната (1921) съ цель да развива и разширява съ чисто научни методи изучванията върху източна Европа, е издалъ като първи томъ на своята втора редица издания, посветени на „политика, история, икономия“ (редица 1ª обема студии върху „литература, изкуство, философия“, 3ª — „библиография“, 4ª — „основни закони“ сир. конституции, и 5ª — „граматики и речници“) една голѣма книга отъ Оскаръ Ранди върху Югославия. Самъ авторътъ характеризува своята работа като осведомителна и обобщителна, изобщо като една критична компилация, предназначена специално за парламентарни дейци, за журналисти и търговци. Цельта му е да изложи редица факти, които да дадатъ приблизителенъ образъ на новата държава на сърбитѣ, хърватитѣ и словенцитѣ, или на т. н. Югославия, презъ първитѣ три години отъ нейното сѫществуване (отъ пропадането на Австрия презъ октомврий 1918 до есеньта 1921).

Съ огледъ къмъ това, следъ единъ кратъкъ прегледъ върху географията и историята на страната (стр. 3-26), колкото да обоснове понататъшнитѣ си сѫждения, авторътъ излага вече по-подробно политическото създаване и оформяване — „политическото детство“ (l'infanzia politica) — на новата държава (с. 28-98), подиръ което следватъ специални глави върху икономическото значение (богатство на земята, минно дѣло, търговия, с. 101-243), финанситѣ (с. 247-313), администрацията (с. 316-490), едно „синтетично“ изложение на противоречията (antitesi) между хървати и сърби, на югославянската еволюция и на враждебностьта къмъ Италия. Въ приложение сѫ дадени въ италиянски преводи пактътъ отъ Корфу (20 юлий 1917) и югославянската конституция, а сжщо и четири малки карти: една — политическа, друга — етнографска, трета — геоложка, и четвърта — вѣроизповѣдна.

Отъ тия карти за насъ е важна втората — етнографската, която възпроизвеждаме тукъ стереотипно. Освенъ инородното, неславянско население — италиянци по Далматинското крайбрѣжие, маджари въ Войводина, нѣмци въ Войводина и Словенско, ромъни въ Тимошко и Банатъ, аромъни, албанци и турци въ Македония, — отбелязано е въ тая карта на Югославия и разпространението на българския елементъ не само въ Македония, отъ българската и гръцка граница до Охридъ и Дебъръ и надъ Скопье, но и въ източна Сърбия — Вранско и Пиротско. Трѣбваше още и словенцитѣ въ севернитѣ предѣли на новото кралство да бждатъ отбелязани съ специално начертание, като отдѣлна славянска народность, за да бждѣше тая етнографска карта още по-съобразна съ действителностьта. Етнографскиятъ образъ на Македония специално, както е даденъ, е сравнително вѣренъ. Само въ североизточниятъ кжтъ на Македония, приблизително между Скопье и Дебъръ, сиречъ въ Полога — около Тетово, Гостиваръ и Кичево, — гдето албанския елементъ действително е проникналъ доста навжтре по Вардаръ, погрѣшно е начертано, че албанци тукъ се мѣсятъ съ сърби, до като обратното е вѣрно, и то отчасть дори и за областьта задъ Шаръ: въ областьта Гóра, северно отъ Шаръ, както е известно, сжществува българско население, еднородно съ населението отъ самата Македония.

На различни мѣста въ книгата на Ганди се намиратъ бележки, отъ които се узнаватъ причинитѣ за отдѣлянето на македонскитѣ българи отъ сърбохърватитѣ и словенцитѣ въ народностно отношение. Така още въ самото начало, гдето говори за славянското заселение на Балканския полуостровъ, той прави разлика между племето словенци, което презъ втората половина на VI вѣкъ, по следитѣ на лангобардитѣ (568), нахлуло презъ срѣдния Дунавъ и възъ рѣкитѣ Драва и Сава проникнало въ източнитѣ Алпи; между „другитѣ две племена“, сърби и хървати, които презъ първата половина на VII в. (по теорията на Константина Багрянородни!) слѣзли отъ трансилванскитѣ Карпати и презъ Дунава, възъ Сава и притоцитѣ ѝ, достигнали Адриатическия брѣгъ; и между „последното, четвърто славянско племе, различно отъ сърбитѣ, както и отъ руситѣ, наричано споредъ гръцкитѣ писатели „стловени“, което, като следвало димния пжть на оставенитѣ отъ гърцитѣ и хунитѣ развалини, проникнало презъ долния Дунавъ чакъ въ Македония и Гърция.“ Това четвърто племе е било покорено отъ неславянскитѣ българи (679), които му дали своето име, но възприели неговия езикъ (вж. стр. 3 и 4).

Въ това отношение е любопитна преценката, която прави той на обнародванитѣ отъ сръбска страна подиръ войната статистики върху населението на Югославия, именно на „повече или по-малко фантастичнитѣ“ цифри въ компилативнитѣ работи на сръбскитѣ „пропагандисти“ (стр. 36 и сл.). Така Йозо Лакатошъ, единъ отъ първитѣ въ надпреварването за първенство въ това отношение, изнесълъ въ 1919 г. една статистика, споредъ която Югославия имала 276,509,7 кв. км. съ 14,796,459 д. ж., до като споредъ официалното преброяване — въ бившитѣ австрийски владения отъ 31 декемврий 1920 срещу 1 януарий 1921, въ Сърбия отъ 31 януарий 1921 и въ Македония (за първи пжть въ новата история) отъ 30 юний 1921 — всичкото население на Югославия възлиза на 12,162,900 души. Самата тая последна статистика е направена, споредъ него, съ голѣма лекость. Срещу това той намира, че статистическитѣ данни за населението и разпредѣлението му по области и по народность въ 1920 г., обнародвани отъ д-ръ Жозе Русъ, сж съставени съ голѣма добросъвестность и сж близки до действителностьта. Споредъ изчисленията на последния, при повръхность 250,254 кв. км. Югославия има население 12,792,918 д., включително съ Уилсоновата линия на Юлийска Венеция и Каринтската зона, безъ които Югославия остава 248,397 кв. км. съ 12,613,924 д. жители. Споредъ тая статистика Македония съ Стара Сърбия (Новопазарския санджакъ) обхваща 44,633 кв. км. съ 1,664,807 д. ж. (гжстота 37 д. на кв. км.), а новоприсъединенитѣ отъ България покрайнини (Царибродско, Босилеградско, Струмишко) — 2,463 кв. км. съ 90.700 д. ж. (гжстота 37 д. на кв. км.).

Общото население 12,163,900 д. се раздѣля по народность приблизително така, че славянското население излиза 10,263,900 д. ж., покрай една шеста неславянско население (нѣмци 560,000, маджари 450,000 албанци и турци 550,000, ромъни 200,000, цинцари 20,000 и пр.), до като отъ славянското население кржгло 5,000,000 сж сърби, 3,200,000 хървати, 1,200,000 словенци, 100,000 буневци и шокци (въ Бачка) — и 700,000 българи (стр. 41). Като се прибивятъ къмъ общата цифра на славянското население и 1,365,000 „югославяни" извънъ кралството, между които 300,000 „сърби" — или собствено „българи" — въ Гърция (южна Македония) и 350,050 емигранти въ Америка, ще се получи общъ брой на всички „югославяни" въ отечеството имъ и вънъ 11,465,000 д. Отъ това население, споредъ автора, трѣбва да се извадятъ кржгло около единъ милионъ българи, които съставятъ славянското население въ Македония (700,000 въ Югославия и 300,000 въ Гърция), за да се получи общиятъ брой на сърби, хървати и словенци заедно (стр. 43).

На стр. 43 и сл. Ганди отбелязва, какъ на Парижката конференция, вследствие на развития съ яденето апетитъ, сърбитѣ отстжпили отъ националния принципъ за присъединяване земи къмъ държавата си, като пожелали по чисто стратегически съображения да си присъединятъ Цариродъ, който господствува надъ София, Босилеградъ — надъ Кюстендилъ, и Струмица, край границата съ Гърция, все земи безспорно български (tre avvallamenti certamente bulgari) по география, по история и по етнография. Така станало присъединението на Царибродско съ 38 села и около 20,000 д. ж. и Струмишко съ около 25,000 д. ж., па и на останалитѣ български земи отъ пограничната область.

Книгата на Ганди може да бжде полезна на всички, които желаятъ да се запознаятъ съ състоянието на Югославия непосрѣдствено подиръ войната.

Ст. Р.

D·r Ivan Slivensky, La Bulgarie depuis le traité de Berlin et la paix dans les Balkans. Préface de Georges Reynald, senateur etc. Paris 1927 8^0, 222.

Трѣбва да престанемъ да отдаваме сѫдбоноснитѣ за България събития следъ войнитѣ отъ 1885 год. насамъ главно на извършени политически грѣшки отъ страна на наши отговорни рѫководещи личности или дори на отдѣлни наши политически партии, а трѣбва основно да ги проучимъ въ връзка съ по-дълбокитѣ исторически причини, които съ невидима сила тласкаха най-новата ни история по фаталния пѫть на кървави катастрофи. А затова е необходимо още отъ сега сериозно да почнемъ документално да изучваме историята си отъ последното полустолѣтие, сир. откакъ България заживѣ новъ държавенъ животъ следъ многовѣковното иго. Известно е, че нашата интелигенция се обвинява, че лесно и скоро забравя миналото — че има кѫса историческа паметь, и това е въ голѣма степень истина: най-слабата черта на българския манталитетъ е лекото отнасяне къмъ историческитѣ прецеденти, отъ което пъкъ често следва безпринципность въ важнитѣ ни политически решения. И нашата народна историография е отъ старо време най-бедна откъмъ писмени документи. Но сега тая слаба страна постепенно се поправя — интересътъ къмъ историята се засилва и ще порастне още по-вече, ако особено и въ училищнитѣ програми ѝ се даде по-голѣмо мѣсто.

Съ огледъ къмъ казаното обяснимо е не малкото ми задоволство съ което посрѣщамъ книгата на г. Сливенски, която се указва полезенъ приносъ къмъ най-новата на историография. Французкиятъ езикъ на книгата ще я направи по-достѫпна за чуздия свѣтъ. Съчинението на г. Сливенски, ако и отъ часть да има компилативенъ характеръ, има и своя оригинална стойность поради обективното освѣтление на фактитѣ. Въ първата му часть се изнася постепенниятъ развой на усилията на възродения български народъ да постигне националното си обединение—до Ньойския миренъ договоръ, а въ втората се изтъкватъ политическитѣ стремежи, възникнали непосрѣдствено следъ тоя договоръ. Въ тѣзи рамки авторътъ се е помѫчилъ да схване причинната последовность на събитията отъ основаването на екзархията насамъ. Първомъ се спира върху сѫдбоноснитѣ преговори въ Цариградската конференция и мирнитѣ договори — Санстефанския и Берлинския. Голѣмото историческо значение на последния се изтъква съ огледъ къмъ последствията му, като се доказва, че той е първоизточникъ на всичкитѣ по-нататъшни важни събития въ най-новата ни история. Реакцията, предизвикана отъ тоя несправедливъ, жестокъ договоръ, довежда до съединението на северна съ южна България въ 1885 год., зараждането на широкото македонско революционно движение и последвалото Илинденско въстание въ 1903 год., на което се дължи и опитътъ за реформи въ Македония — Мюрцщегскитѣ реформи; образуването на Балканския съюзъ и войнитѣ въ 1912 и 1913 г.; пропадането на тоя съюзъ, измѣната на съюзницитѣ спрямо България, Букурещския миръ въ 1913 г. и намѣсата на България въ голѣмата война. Дадено е съдържанието на досежнитѣ трактати, на фермана отъ 1870 г., на часть отъ кореспонденцията на френцузкия посланикъ въ Цариградъ Burgoing до Duc Decazes досежно южнобългарското въстание презъ пролѣтьта на 1876 г.; на размѣнени ноти между великитѣ сили въ свръзка съ Цариградската конференция; на Берлинския договоръ, на сръбско-българския съюзенъ договоръ, на Букурешкия договоръ отъ 1913 г. и пр. Авторътъ е използувалъ печатани дипломатически документи, както и досежната литература, чузда и наша, която посочва въ края. Важенъ пропускъ въ последната е, че на автора е останалъ неизвестенъ капиталниятъ трудъ на К. Соларовъ, основанъ главно върху първоизточници изъ архивата на българскотото министерство на външнитѣ работи, La Bulgarie et la Question Macédoniènne. Les causes des guerres balkaniques (Sofia 1919. 8⁰ 258 съ 5 карти) и публикуванъ после и на български.

И Ньойскиятъ договоръ, съ който се санкционира дѣлото на Берлинския договоръ и на Букурешкия, става сжщо изворъ на редъ важни събития, тенденцията на които касателно България е сжщата — да се разреши най-главната национална проблема, именно да се спаси българскиятъ народъ въ своята цѣлокупность, като се огради противъ насилствената денационализация на откжснатитѣ му съплеменници, главно на македонскитѣ българи. Последното сполучливо е изложено въ главата „Денационализацията на българитѣ въ Македония. Дилемата“ (145—155). Съ огледъ на бждещитѣ перспективи на българскитѣ стремежи да се подобри тежкото положение, наложено отъ мирния договоръ отъ 1919 год., авторътъ прави критиченъ анализъ на итало-югославянскитѣ отношения, Рапалския договоръ и Тиранското съглашение. Последната глава е посветена на въпроса за сръбско-българското сближение съ ретроспективенъ историченъ погледъ къмъ първитѣ начала на този въпросъ. За да се докаже проявената добра воля въ това отношение отъ българска страна, текстуално се възпроизвежда бележитиятъ протоколъ отъ 5 априлъ 1867 г. за сръбско-българска уния, съставенъ отъ името на българитѣ (населяващи България Тракия и Македония), а сжщо тъй и договорътъ за митнически съюзъ съ Сърбия — съ протоколъ, подписанъ на 30 мартъ 1904 г. въ Бѣлградъ. За доказъ на по-сетнешно приятелско разположение къмъ Сърбия у наши политически кржгове авторътъ главно е използувалъ изявленията на д-ръ Ст. Даневъ — голѣмата му речь въ Народното събрание отъ 5 май 1925 г., отъ която се цитуватъ по-важнитѣ пасажи. Обаче срещу искренитѣ и конкретни български предусловия, за да се дойде до желаното сближение, между които най-важно мѣсто заема разрешението на македонския въпросъ, отъ сръбска страна винаги се е отговаряло съ общи фрази, като се е избѣгвалъ последниятъ, най-сжщественият въпросъ. Цитува се и едно изявление на сръбския министъръ на външнитѣ работи Нинчичъ въ Скупщината на 23 мартъ 1927 г. Дори и мисията на г. Корошецъ въ София (юний 1927) не е забравена.

Безъ да се впускамъ въ подробности, мога да кажа, че авторътъ умѣло се е справилъ съ задачата си, така че книгата му дава ясенъ прегледъ на събитията съ надлежното освѣтление, като се е избѣгнала претрупана аргументация, та гладко се чете и несъмнено ще има добъръ успѣхъ. За това имаме вече доказателство въ обстоятелния предговоръ на самата книга (стр. V—XIII), написанъ отъ французкия сенаторъ и подпредседатель на Комисията по външнитѣ работи въ Парижъ г. Жоржъ Райналдъ, който изобщо твърде благоприятно се произнася за достойнствата на труда на г. Сливенски. За автора г. Р. казва, че, ако и българинъ, не се е увличалъ отъ чувства или отъ внушенията на национално сммолюбие, а е писалъ книгата си като историкъ, безъ сухотата на една систематична индиферентность. Ала предговорътъ съдържа нѣщо повече, той е рѣдка манифестация въ наша полза отъ страна на единъ правдивъ и свободолюбивъ, съвремененъ виденъ французинъ. Особено трѣбва да се изтъкне обективностьта на сѫжденията му по нашитѣ най-нови исторечески работи, които добре сѫ схванати, а сѫщо тъй и добре сѫ характерризувани.

Ако и французинъ, г. Райналдъ справедливо оценява важностьта и на македонския въпросъ, който той счита общобългарски национален въпросъ. Признава се, че България поради братско самопожертвуване изпита горчивата сѫдба на победенитѣ. Споредъ г. Р. книгата на Сливенски, рисувайки българската печална национална драма, ни разкрива българската душа, посочва идеала, който тя си е образувала още въ времето на своето робство и съ който тя се е сродила, именно независимостьта на Македония, съ която българитѣ се чувствуватъ свързани чрезъ еднаквостьта на сѫдбата и на расата. „Все около тази идея, казва г. Р., се групиратъ събитията на външния животъ на България, това е секретътъ на политиката, която по неправи пѫтища я доведе до печалния резултатъ. България разумно се покори, изпълнява тегобитѣ, наложени ѝ отъ мирнитѣ договори, не показа ни съпротива, ни зла воля. Но животътъ на единъ народъ не е книга, която въ даденъ моментъ затваряшъ; той продължава съ всичкитѣ си съпѫтници отъ чувства, искания, отстѫпления и надежди. Поведението на България показва, че тя желае да подържа мира. Това обаче ще ли означава, че тя се отказва отъ всѣко желание, отъ всѣка воля да действува, че се предава на пълна пасивность, на единъ видъ морална парализация? Господинъ Сливенски ни отговаря: не! и ние не можемъ освенъ да му благодаримъ за откровеностьта. Единъ народъ не живѣе само материялно живуване, а и животъ моралενъ, който предполага цель, известенъ идеалъ. Кой е този идеалъ, на който сѫ се спрѣли сега българитѣ? Той не се различава въ сѫщината си отъ онзи, за който тѣ дадоха тежки жертви, и който не е друго освенъ да се допустне на всичкитѣ членове на българщината (de la communauté bulgare) да се наслаждаватъ съ сѫщественитѣ права, които дава състоянието на цивилизацията. Проблемата сега се представя въ нова форма. Българитѣ се оплакватъ заради опити за денационализация, практикувани както въ Сърбия тъй и въ Гърция спрямо сънародницитѣ имъ въ Македония, както и заради частьта отъ територията, що имъ биде отнета чрезъ мирнитѣ договори“. Госп. Райналдъ по-нататъкъ добавя, че България не замисля война, не иска да си възвърне Македония, а иска само културнитѣ права за своитѣ сънародници, за да могатъ свободно да си служатъ съ езика си и пр., както и другитѣ граждани въ държавата. Това е българската кауза, която сърбитѣ и гърцитѣ отхвърлятъ, не я признаватъ дори за сѫществуваща. Г. Райналдъ отъ своя страна твърди, че българската теза не е фикция. Той самъ е видѣлъ въ Станимака бѣжанци въ ужасно, плачевно състояние. И разбира се, казва той, че подобни зрелища силно действуватъ върху българитѣ, та е понятно, какви чувства, какви мисли, какви желания тѣ внушаватъ на българската душа. Въ невъзможностьта българитѣ да дойдатъ до едно споразумение съ съседитѣ си, главно съ Сърбия, за да се смекчи положението на македонцитѣ, тѣ, смѣтайки народностьта си застрашена, търсятъ нѣкоя сила-покровителка, и естествено се обръщатъ къмъ тая, чиито интереси изглаждатъ противни на интереситѣ на югославянското кралство, сиречъ къмъ Италия. Споредъ г. Р. има два стремежа, а въ сѫщность два вида на едно и сѫщо убеждение, което е въ сърдцето на всички българи и което може да се резюмира въ следната формула: нѣма мѣсто между българитѣ и сърбитѣ за друго чувство освенъ за искрено приятелство или явно неприятелство; нѣма срѣденъ пѫть: или ще се обичатъ или ще се ненавиждатъ—тази ще е участьта на балканцитѣ! Между двeтѣ възможности трѣбва да се избира. Госп. Райналдъ заедно съ автора на книгата вѣрва, че за мнозинството у насъ изборътъ е направенъ, и изказва пожелание да се дойде до търсеното споразумение. Идеята за сближение, освенъ у по-голѣмата часть на народа, намирала горещи привърженици и у българската интелигенция и у правителството. Господинъ Ляпчевъ, министъръ председатель, македонецъ по рождение, одобрявалъ и желаелъ това споразумение; госп. Даневъ, бивши министъръ председатель, блѣскаво го е формулиралъ въ Народното събрание. И двамата въ София преди три години сѫ говорили на г. Райналдъ на тая тема. Ще ли се постигне то? Франция би била първа, която би се зарадвала за това.

Л. Милетичъ.

The Macedonian Question (печ. въ спис. „European Economica and Political Survey“, Paris, № 5, November 1928, 4°, стр. 149—164).

Въ гореозначеното американско списание, излизаще въ Парижъ, е публикувана на първо мѣсто статията „Македонскиятъ въпросъ“ (The Macedonian Question), въ която авторътъ, англичанинъ, излага историята на македонския въпросъ и сегашната му фаза, като посочва въ края и подробна литература по предмета, която прави впечатление съ пълнотата (посочени сѫ 159 съчинения) и голѣмата си библиографска точность. И отъ съдържанието на статията се вижда, че авторътъ е добре запознатъ съ въпроса, поради което е успѣлъ въ твърде сбито изложение да изнесе най-сѫщественото по македонската проблема. Разбира се, че така подготвенъ, авторътъ въпрѣки крайно предпазливия методъ, за да остане напълно обективенъ по спорния въпросъ за народностьта на македонцитѣ, — главно съ огледъ къмъ отрицателната сръбска теза, — не е можелъ да заключи друго освенъ, че и сега и въ миналото у македонскитѣ славяни явно преобладава българско национално съзнание. Като твърде убедителенъ за това фактъ отъ миналото се изтъква, че македонскитѣ славяни взеха участие въ борбата, която въ 1872 г. доведе до учредяването на българската независима църква, екзархията, и която имаше главно националистиченъ характеръ безъ да сѫ играли роля религиознитѣ традиции и догми; че съ това българитѣ се освободиха отъ политическото и духовно опекунство на гръцкото духовенство и се признаха отъ Портата за особена народность („миллетъ“). Фактътъ, че тритѣ македонски епархии — Велешката, Скопската и Охридската—веднага дойдоха подъ ведомството на екзархията и че нейната власть бърже се прострѣ и върху другитѣ епархии на пукъ на сръбската пропаганда, ясно показва българското национално чувство на македонскитѣ славяни.[1]

Поводъ, за да пише по македонския въпросъ, сѫ дали на автора най-новитѣ раздори срѣдъ македонската революционна организация („I.M.R.O.“), въ следствие на които се бѣ заговорило за нуждата, щото българското правителство да вземе строги мѣрки противъ македонскитѣ революционери, следъ като новиятъ имъ шефъ, Иванъ Михайловъ, е взелъ върхъ надъ партизанитѣ на генералъ Протогеровъ та се е указало, че Петричко представява държава въ държава. Македонското движение несъмнено вредѣло на интереситѣ на България, но ставало въпросъ, какъ може то да се премахне. Нѣколко български правителства напраздно сѫ се опитвали да постигнатъ това чрезъ строги способи, но резултатитѣ се указали слаби, защото това движение се ползува съ симпатии у българското население, та насилствени мѣрки противъ него биха само докарали сериозни мѫчнотии въ страната. Върху тази опасность, продължава казва авторътъ, въ Нар. събрание обърна внимание г. Малиновъ, шефътъ на демократическата опозиция, като каза, че съветитѣ, които се даватъ отъ разни страни, щото правителството да прибѣгне къмъ строги мѣрки, показватъ, че не се е разбрало значението на македонското революционно движение та би се постигнало само по-голѣмо усложнение на проблемата, а може би и страната би се изложила на тежки опасности.

За да спре окончателно македонското движение, казва авторътъ, по мнението на безпристрастни наблюдатели се изисква напълно да се разреши „Македонскиятъ въпросъ“. Ала единъ опитъ за това би срещналъ не малко политически мѫчнотии, понеже биха се явили много спънки съ огледъ на етническия и езиковъ характеръ на проблемата. За да се разяснатъ последнитѣ, авторътъ въ кратце излага цѣлия въпросъ въ неговата сжщина. Първо се дава опредѣление на страната (Definition of Mecedonia), твърде вѣрно, като се посочватъ границитѣ на Македония: отъ изтокъ рѣката Места и Родопскитѣ планини; откъмъ югъ Егейското море и Халкидическиятъ полуостровъ, рѣката Бистрица — отъ устието до горното ѝ течение — и планината Грамосъ; отъ западъ пограничната линия, която сѐ тегли отъ Грамосъ на северъ, като оставатъ източно отъ нея Охридското езеро и Дебъръ, до билото на Шаръ планина и сетне отъ Шаръ до Рила планина. Въ тия граници Македония заема 65,000 квадр. километра съ едно население, което въ 1912 година е възлизало до 2,250,000 жители. Спрямо различнитѣ статистики касателно народноститѣ въ Македония авторътъ се държи твърде скептично като привежда главнитѣ данни, публикувани отъ Хилми паша (1905 г.), отъ Сп. Гопчевичъ, М. Николаидисъ и най-сетне отъ В. Кънчевъ, въ чиято статистиката все пакъ най-много вѣрва. До като споредъ автора само нѣколцина чузди писатели подържатъ сръбската теза за народностьта на македонскитѣ славяни, напротивъ многобройни сж други, които сж на мнение, че тѣ сж сродни съ българитѣ. Между последнитѣ авторътъ изтъква професора Вайгандъ, забележителенъ етнологъ и лингвистъ, който на Кънчевата статистика отдава голѣма цена, сетне А. Рапапортъ и Ламушъ, които отблизу лично сж изучавали Македония и пр. и които признаватъ българския характеръ на македонскитѣ славяни (стр. 152).

---

[1] „... The Bulgarion struggle against the Greek Church, in which the Macedonian Slavs participated and which led to the establishment in 1872 of an independent Bulgarian Church, known as the Exarchate, was essentially nationalist in character, religions traditions an dogma playing no rôle in it. Jts aim was to free the Bulgarians from te political and intelectual tutelage of the Greek clergy, to protect them from Hellenization and to obtain from the Porte their recognition as a separate „millet“ (nation). The fact that thee Macedonian dioceses (Veles, Uskub and Ochrida) came immediatly under the jurisdiction of the Exarchate and the latter's authority rapidly spread to the other districts in spite of Serbian propaganda, clearly showed the Bulgarian sentiment of the Macedonian Slavs (op. c. 151).“

Интересни данни дава авторътъ отъ историята на македонския въпросъ, която основателно знае и я следи отъ първитѣ ѝ по-далчени начала — отъ преди и следъ руско-турската война, — отъ когато датуватъ усилията на македонцитѣ да се освободятъ отъ турското иго. Прямо следствие на негодуванието имъ отъ печалното състояние на турското управление, подъ което македонцитѣ пъшкаха, е образуването на Македонската вжтрешна революционна организация. До каква сила бѣ тя стигнала въ Турция, авторътъ я характеризува съ цитатъ отъ New York Evening Post (февруарий 1905 г.), гдето кореспондентътъ на тоя журналъ пише: „Управителното тѣло на Македонската организация не е съ нищо по-малко отъ единъ сенатъ на една тайна народна република, редовно направявана чрезъ тайни избори и функционираща въ турската империя. Въ последната сжществуватъ македонска полицейска власть, македонски сждилища, македонска милиция, македонски училища и вестници и македонска официялна поща. И тѣ сжществуватъ на пукъ на турскитѣ усилия да ги унищожатъ". Изтъква се по-нататъкъ значението на Илинденското въстание, въ което сж взели участие до 30,000 македонски революционери, въ последствие на което се въвеждатъ, съ взаимното съгласие на Русия и Австро-Унгария, тъй нареч. Мюрцщегски реформи, завършили съ неуспѣхъ поради тайната съпротива на турската администрация. Изтъква се и поведението на Гърция и Сърбия противъ македонското освободително движение, въ което тѣ съзираха тенденции въ полза на българитѣ (pro-Bulgarian tendencies). Следъ Ревалската спогодба на императоритѣ, осуетена отъ младотурския превратъ, достига се до съюзния договоръ на България съ Сърбия (13 мартъ 1912 год.), съдържащъ и клаузата относително Македония, която авторътъ буквално цитира и съ която Сърбия признава българския характеръ на Македония и отстѫпва на България, въ случай на победа надъ турцитѣ, нейната територия въ известнитѣ договорни граници. Разказани сѫ и печалнитѣ за България последствия отъ войната, заграбването на Македония отъ съюзницитѣ ѝ Гърция и Сърбия. Споредъ една статистична таблица се указва, че Сърбия е анексирала въ Македония територия съ 1,071,515 души население, отъ което българи (Bulgarian) сѫ 632,620 (авторътъ бележи подъ линия, че сърбитѣ отричатъ, че това население е българско), а останалитѣ сѫ турци (208,885), гърци (480), власи (33,725), албанци (161,870), цигани (16,175) евреи (20,760). На Гърция се паднало 297,753 души българско население, турци 299,880, гърци 249,657 и пр. — всичко 1,015,812, докато на България всичко се падатъ 213,540 души, отъ които 165,000 българи.

Сръбското управление въ Македония презъ 1913 год. авторътъ нарича крайно жестоко, налагаще на бедното население много тежки наказания, което чужденци писатели описвали като грозна военна диктатура. И въ Гърция не е било по-добре за българитѣ. Но следъ всеобщата война напълно се промѣня бившето политическо равновесие на Балканския полуостровъ и положението на македонцитѣ значително се влошава. Говори се за Стамболийски, че билъ ревностенъ партизанинъ за миръ на Балканитѣ и за мирно споразумение съ Югославия, и се свършва съ управлението на сегашния министъръ-председатель г. Ляпчевъ. Ако и да не показвало никакви нападателни намѣрения, сегашното българско правителство не можело да стои равнодушно спрямо Македония, а именно спрямо третирането на българското население оттатъкъ границата. Особено критично било положението въ сръбска Македония, гдето терористичната акция на „комитаджиитѣ“ е предизвикала и безъ това строгата администрация да прилага още по-строги потиснически мѣрки. Въпрѣки постѫпкитѣ и отъ страна на българското правителство противъ македонското движение, то и сега не е утихнало; напротивъ изглежда, че всѣко преследване още по-вече го засилва. Въ 1920 година се е мислѣло, че В.М.Р.О. („I.M.R.O.“), непосрѣдствено следъ Ньоийския договоръ значително ще отслабне поради разцеплението въ македонскитѣ редове на две фракции — автономисти и федералисти. Първитѣ искатъ независима Македония, на която териториялната цѣлость би се гарантирала чрезъ едно международно съглашение; вторитѣ пъкъ искатъ да се образува Балканска федерация включително съ Македония, съ равни права съ другитѣ ѝ членове. Борбата между тѣхъ се завърши съ победа на автономиститѣ. И сегашната македонска криза се дължала на подобна борба, въ която непримиримитѣ настоявали за независима Македония, а други биха се задоволили съ правата на малцинствата въ Югославия и Гърция, които искатъ да си извоюватъ било съ легални или, ако е необходимо, и съ нелегални срѣдства. Сѫществува и една многобройна македонска емиграция въ Съединенитѣ щати, която съ обилни срѣдства подпомага да се подобрятъ жизненитѣ условия на македонцитѣ въ Сърбия (in

Serbia) и Гърция. Последнитѣ се представятъ отъ Националния комитетъ на македонския емигрантски съюзъ въ България, който се старае да заинтересува свѣтовното обществено мнение за македонския въпросъ като разпространява обширна литература по предмета.

Въ заключение авторътъ казва, че сѫществуването на македонското революционно движение е въпросъ, който има по-вече отъ локално значение (the existence of the Macedonian revolutionary movement is a question which has more than a local importance). Неговото продължение, споредъ мнението на мнозина чузди наблюдатели, зависи тъкмо и най-много отъ тактиката (on the policy) на Югославия, а не толкова на България. Софийското правителство доста много е показало искрено желание да отстрани този спъни-камъкъ (this stumbling block) по пѫтя на едно сближение съ Бѣлградъ, а последниятъ можелъ най-много да улесни това дѣло, като даде правата на малцинствата на своя български елементъ въ Македония (and the latter could greatly facilitate this task ly granting minority rights to the Bulgarian elements in Macedonia).

Л. Милетичъ.

Македония въ единъ французски романъ.

Victor Margueritte, Le bétail humain. Paris 1928, мал. 8⁰ 305.

Една приятна изненада за насъ е новиятъ романъ на популярния французки писатель Викторъ Маргеритъ „Le bétail humain“. Авторътъ на „La garçonne“, „Le couple“, „La prostituée“ и др. сензационни романи рисува въ новия си трудъ бедствията следъ войната въ ония изпаднали въ нищета обществени слоеве отъ безработни пролетарии, фалирали дребни буржоа, безпомощни вдовици, сираци, инвалиди отъ войната, които нарича „le bétail humain“ — човѣшки добитъкъ. Но той е чулъ и за нечовѣшкитѣ мѫки на цѣлъ единъ народъ въ Балканитѣ — македонския, — разпокѫсанъ между чужди нему по народность държави, подложенъ на насилствено денационализиране, прогонванъ или изтребяванъ за да се даде на земята му обликъ, различенъ отъ оня, що му е дала историята. И въ картината на социалнитѣ бедствия въ днешно време, която е искалъ да нарисува, е счелъ за свой дългъ на съвесть да внесе и бедствията на македонцитѣ, като е свързалъ главната героиня на своя романъ, чувствителната къмъ човѣшкитѣ страдания и беди французойка Спирита, съ македонскитѣ революционери, чиято борба, заедно съ ужаситѣ въ сръбска и гръцка Македония, излага съ най-съчувствени думи.

Младата французойка Спирита, или Спи, загубва своя любимъ годеникъ тъкмо когато е предстояло брачното ѝ свързване съ него. Отчаяна отъ горесть, тя се отдава на служба къмъ нещастнитѣ въ свѣта и постѫпва въ едно заведение за подпомагане бедни, многочленни семейства. Тамъ тя се свързва съ македонката Фредирика Левиско, сестра на македонския революционеръ Александъръ Левиско. Фредирика е избѣгала отъ отечеството си и, въ своята горесть по изгубенитѣ си родители, избити отъ сърбитѣ, се е отдала като Спи на благотворителна работа. Чрезъ нея Спи се доближава до кржгъ млади македонски революционери и слуша тамъ разказитѣ имъ за страшнитѣ мжчения на сърби и гърци надъ сънародницитѣ имъ въ Македония, за да ги заставятъ да се отрекатъ отъ родното си име. Тамъ тя узнава за ежедневнитѣ убийства на будни македонци отъ сръбскитѣ и гръцки власти, за десеткитѣ и стотинитѣ хиляди прокуденици отъ земята имъ, за изтезанията на македонскитѣ младежи въ участъцитѣ, за инквизицията надъ македонскитѣ студенти въ Скопье, та бедствията, съ които се срѣща въ института, гдето служи, ѝ се виждатъ нищо предъ тия ужаси:

„— Но това е ужасно! извиква тя.

„— Чакайте! казва ѝ Фредирика. (Тя изважда една връзка брошури и фотографии)... Четете това, при спокойна глава. И вие ще бждете на страната на нашитѣ сдружения отъ студенти-емигранти, които искатъ да освѣтятъ обществото въ разнитѣ страни и да разклатятъ инертностьта на тая Европа и на тая Америка, които присжтствуватъ, слѣпи и глухи, на изтрѣблението на единъ народъ, на единъ героиченъ народъ, останалъ самъ да се защищава противъ всички!.. Да, когато узнаете всичко, вие ще сподѣлите нашата болка и нашата вѣра!... Ние не искаме да бждемъ посърбени, ни погърчени чрезъ желѣзо и огънь...“

„— Въ най-чистата македонска кръвь, пролѣта за свободата, продължава Фредерика, е кръстено възраждането на нашата нация и е възродена нашата стара култура. За нещастие, когато между Австрия и Русия, задъ които стояха тройниятъ съюзъ и тройното съглашение, се изостри борбата за хегемония на Балканитѣ, и Гърция и Сърбия, следъ като се бѣха съюзили съ България за подѣлбата на турската територия, влѣзоха въ война противъ София, пакъ ние платихме разноскитѣ на свадата. Въ 1913 год. Букурешкиятъ договоръ ни разкжса на три части: най-малката часть на българитѣ, чиято раса е най-близка до нашата, другитѣ на сърби и гърци. Следъ това избухна свѣтовната война. И когато удари часътъ за уреждане смѣткитѣ, Ньойскиятъ договоръ потвърди, като го разшири, по-предишния грабежъ. Ние бѣхме зачеркнати отъ европейската карта, отдадени безъ помощь на свирепостьта на най-жестокитѣ завладѣтели, каквито историята познава, защото днесъ тѣ ни денационализиратъ, въ името на национализацията!.. Четете, четете всичко това!.. Тамъ сж събрани само доказателства,... необорими доказателства! Тогава ще разберете, защо ние сме принудени да излѣземъ сжщо така изъ легалностьта и да грабнемъ оржжието! Око за око, зжбъ за зжбъ!“

Въ обществото на тия млади революционери, съ израза на „страдалческа воля“ по лицата, Спи узнава за атентатитѣ надъ сърби въ Македония, извършени за отмъщение. Когато се споменава името на сърбина „Васаничъ“, Фредерика, червена отъ възбуждение, извиква:

„— Васаничъ! Едно чудовище! Председатель на терористически комитетъ, който произнася смъртни присжди и вербува джелати!“

Младата французойка все по-вече се пленява отъ ентусиазма на своитѣ македонски приятели и когато тѣ, въ едно възторжено излияние на своя патриотизъмъ, се заклѣватъ да не отдъхнатъ, до като не видятъ свободно отечеството си, тя, заедно съ тѣхъ, вика:

„— Да живѣе македонската република!“

На току-що избѣгалия отъ Македония Санто (Сандо?), който ѝ изповѣдва, че той е атентаторътъ противъ „Васаничъ“, Спи протяга ржка и казва:

„— Понеже има такива чудовища, жертвитѣ имъ иматъ право да ги убиватъ“.

Но у тоя суровъ Санто, предъ вида на младата французойка, така горещо съчувствуваща на македонската кауза, е затрогната нежната струна на сърдцето. Той е влюбенъ въ Спи съ всичкия огънь на горещата си македонска кръвь. Въ сцени, пълни съ драматизъмъ, авторътъ описва необузданитѣ до бруталность опити на Санто да спечели любовьта на Спи, чиито симпатии отиватъ къмъ брата на Фредерика, Александъръ. Завръзва се любовна трагедия, въ края на която влюбениятъ до полуда революционеръ, при опитъ да убие съперника си, пръска черепа си при малко странни обстоятелства.

За да избѣгне преследванията на загубилия всѣко самообладание Санто, Спи напуща благотворителния институтъ и, съ съдействието на своя приятелка французойка, постжпва въ секретарията на богатия аферистъ Журданъ, съ когото заминава за Югославия, гдето той получава една концесия. Спи уговорва Александра да замине и той. Въ Солунъ тѣ се срѣщатъ и заминаватъ заедно за Битоля, родния градъ на революционера. Но Санто въ ревностьта си ги следва. Съ фалшиви паспорти той минава сръбската граница и презъ Бѣлградъ и Скопие се отзовава въ Битоля. Тамъ той изненадва Спи и Александра въ една кжща, гдето тѣ гостували, стреля върху съперника си и попада въ ржцетѣ на сръбската полиция, но успѣва да се изтръгне и да разбие черепа си съ единъ куршумъ.

Презъ време на това пребиваване въ Македония героинята на романа Спи вижда съ очитѣ си и отблизу сцени отъ онова, що е слушала отъ своитѣ македонски приятели за теглото на македонцитѣ. На пжть отъ Солунъ за Битоля по желѣзницата тя срѣща бѣжанци, които предпочитатъ да се изселятъ, отъ колкото да останатъ подъ „бруталния сръбски режимъ“. „Жени полуголи, съ глави покрити съ черни кърпи; мжже сухи и бледни съ каскети; деца отъ всѣкаква възрасть; всичко това размѣсено, едни прави, други седнали, трети легнали; пеленачета въ люлки, други увити въ дрипи.“ Такива сцени тя вижда по цѣлото протежение на желѣзния пжть. На едно мѣсто тя вижда една група само отъ деца, съ бледни, сухи, жалки личица. „Това сж сираци! Изгонватъ ги заедно съ другитѣ! Тѣ сж останали живи следъ опожаряването на кжщитѣ имъ и следъ избиването на родителитѣ имъ! Какво ще стане съ тѣхъ?“

Спи се завръща въ Франция изпълнена съ ужасъ отъ тия видѣния и още по-вече се привръзва къмъ своитѣ македонски приятели. Романътъ свършва съ свързването на героинята му съ младия македонски революционеръ въ блѣнове за едно по-щастливо човѣчество.

Авторътъ е допусналъ, може би умишлено, нѣкои фактически невѣрности за македонскитѣ революционери, които е искалъ да изобрази въ романа си. Той ги представя последователи на рускитѣ болшевици и нѣкои отъ тѣхъ прави евреи. Но тия невѣрности не намаляватъ значението и ценността на онова, което той изнася за положението на Македония подъ сръбско и гръцко иго. Той е илюстриралъ съ картини поразителни това положение и е услужилъ на каузата на мѫченическото македонско население. Услуга толкова по-ценна, че е направена отъ единъ популяренъ французски писатель, чиито романи се печататъ въ стотици хиляди екземпляри. Колкото и потисницитѣ на Македония да пръскатъ срѣдства за да заблуждаватъ свѣта върху положението въ тая страна и върху националностьта на голѣмото мнозинство въ нея, истината нѣма да остане скрита за широката публика въ цивилизованитѣ страни, до като има съвестни писатели като Викторъ Маргеритъ.

В. Т. Велчевъ.

Ludvík Kuba, Písně makedonské. S úplnými původními texty a českými překlady Jana Hudce. Zpěv a klavír. Praha 1928, голѣма 4^0, 80.

Следъ като въ сбирката на г. Куба „Славянството въ своитѣ напѣви“ (Slovanstvo ve svých spěvech) се обнародваха нотирани народни пѣсни отъ Стара Сърбия (Písně ze starého Srbska), излѣзли като книга XIII презъ 1928 г., веднага последва и XIV книга съ „Пѣсни македонски“, съдържащи нотирани напѣви отъ разни краища на Македония. Подъ Стара Сърбия г. Куба правилно разбира областьта на нѣкогашния Новопазарски санджакъ, която граничи „отъ западъ съ високитѣ албански планини — „Проклетия“, — отъ северъ съ планината Стари влахъ, отъ изтокъ съ гребена на Копаоникъ, а на югъ съ Шаръ планина и Карадагъ (Църна гора)“. Както мелодиитѣ, така и езикътъ на обнародванитѣ отъ Куба пѣсни отъ Стара Сърбия основно се различаватъ отъ македонскитѣ. Не сѫ нужни специялни познания, за да се схване веднага очебиещиятъ контрастъ на двата вида пѣсни, и, разбира се, най-малко г. Куба е можелъ да ги смѣси въ едно. Още въ предговора си къмъ пѣснитѣ отъ Стара Сърбия той разграничи както трѣбва значението на географскитѣ названия Стара Сърбия и Македония. За македонскитѣ пѣсни г. Куба казва, че „тѣ сѫ отъ преимуществено славянска земя, известна подъ името Македония, която до балканската война бѣше подъ турцитѣ, а днесъ е раздѣлена между Гърция, Югославия и България. Населението ѝ е въ голѣмото мнозинство чисто българско съ малки примѣси отъ арнаути, цинцари, гърци, испански евреи и цигани“. Относно музикалната страна на пѣснитѣ отъ Стара Сърбия г. Куба изрично твърди, че въ главно тѣ иматъ характера на сръбскитѣ пѣсни. Въ предговора на македонскитѣ пѣсни Куба подробно мотивира своето становище, считайки последнитѣ не само по езикъ, но и по напѣвитѣ си най-сродни съ българскитѣ. Въ тѣхъ покрай известни черти, общи на югославянскитѣ, преобладаватъ български особености, а именно въ ритмиката, чието богатство и разнообразие на Балканитѣ иде откъмъ изтокъ, за което г. Куба по-подробно говори въ книгата си „Югославянската пѣсень“ (Píseň jihoslovanská). За Македония г. К. възхитено се изразява като за класическа българска страна, която е дала писменость на славянитѣ и първитѣ славянски апостоли, св. Кирила и Методия, и която е била съставна часть отъ българското царство презъ най-голѣмия му държавенъ разцвѣтъ, когато сѫ владѣели Крумъ, Симеонъ и Самуилъ („който се е родилъ въ Македония"), прославили се и съ борбитѣ си противъ всемогѫщата Византия.

Отдѣлянето македонскитѣ пѣсни отъ сръбскитѣ напълно се оправдава и отъ етнографския характеръ на славянското население въ Македония, което славянската наука признава за българско. Ако постѫпката на г. Куба, да издаде отдѣлно македонскитѣ пѣсни, направи особено силно впечатление въ България, на което изобиленъ изразъ се даде отъ нашия печатъ, това се дължи на обстоятелството, че въ последно време българското обществено мнение е свикнало да очаква отъ ческа страна пристрастни отзиви по всичко, що засяга спорнитѣ ни национални въпроси съ Югославия, предимно по македонския въпросъ. Обективното отношение въ случая на г. Куба се счете за необикновенъ подвигъ и му спечели голѣми симпатии въ България, независимо отъ ценната услуга, която той съ изданието на македонскитѣ пѣсни, лично нотирани отъ него презъ 1927 год. въ Македония, принася на нашата още твърде слаба народно-музикална литература. Очаква се скоро обнародването на още единъ подобенъ цененъ приносъ за насъ отъ Куба — книга 15-та отъ неговата сбирка, която ще съдържа „Български пѣсни" сиречь пѣсни, записани отъ него въ България.

За стойностьта на „Македонски пѣсни" на Куба въ музикално и народностно отношение подробенъ отзивъ даде вече въ спис. „Отецъ Паисий", бр. 16, 1928 г., нашиятъ виденъ специалистъ по тоя предметъ г. проф. Д. Христовъ, който отдавна се е предалъ да изучва нашата народна музика (вж. съчинението му „Технически строежъ на българската народна музика — метрика, ритмика, тонални и хармонични особености. София, 1928, 80 стр.). Въ любопитната си рецензия, къмъ която за подробности препращамъ читателя, г. Христовъ признава, че въ музикално отношение македонскитѣ пѣсни у Куба сѫ нотирани съ вещина, а като най-хубаво у него изтъква хармоничната имъ разработка, която намира „съвършена и непостигната до сега отъ наши аранжори, по красота и художественость въ рисуване мелодичното съдържание". По текстово съдържание пѣснитѣ се раздѣлятъ на историческо-юнашки (7), битови, съ любовни запѣвки (20), смѣшни (1) и др. Тѣ сѫ отъ: Битоля № 1, 4, 26; Галичникъ (Дебърско) — № 2, 13, 14, 17, 24; Тресанче (Дебърско) — № 3, 6, 11, 15, 18, 19, 20, 25, 27; Дебъръ — № 9; Охридъ — № 21, 29; Струга — № 7, 12; Кукушъ — № 2, 28; Щипъ — № 10, 30; Петричъ — № 5; Душановацъ (?) — № 23; № 8 и 16 сѫ записани отъ Ст. Мокраняцъ.

Въ езика на пѣснитѣ, който е български споредъ досежното наречие, тукъ-таме има малки неточности.

Л. М.

Български народни шевици. Часть II. Югозападна България и Македония. Наредили Ст. Л. Костовъ, директоръ, и д-ръ Е. Петева, уредница на Народния етнографски музей. София 1928, фол., 15 + XXX.

Въ свръзка съ изучването на българскитѣ носии иматъ голѣмо значение и народнитѣ шевици (везове) не само отъ чисто художествено гледище, понеже съ историята на орнамента сѐ преплитатъ и историко-етнографски проблеми. Означеното по-горе издание е важно допълнение къмъ вече издадената първа часть, съдържаща репродукция на шевици отъ северозападна България. Отъ последнитѣ твърде се различаватъ новитѣ образци отъ югозападни и македонски шевици, които нѣматъ себе равни между славянскитѣ по оригиналность и разнообразие на мотивитѣ и на хармоничното съчетание на боитѣ. Тукъ сѫ представени най-хубавитѣ македонски шевици, които познавамъ, а има и нѣколко малко известни и дори съвсемъ неизвестни. Трѣбва съ благодарность да изтъкнемъ, че литографската репродукция, работена въ Държавната ни печатница, е безукорна, и че цѣлото издание (на хромова книга) е разкошно. Художницитѣ и етнографитѣ не малко ще ги зарадва тоя новъ даръ на нашия етнографски музей, който несъмненно ще даде потикъ да се засилятъ подобни издания не само у насъ. Сравнителното изучване на славянскитѣ шевици по този начинъ ще се улесни въ бѫдеще та по-сигурно ще се заговори по историята на славянскитѣ носии. Госп. Костовъ въ уводна статия — на български и французски — дава историческо обяснение на българскитѣ шевици. Отъ години наредъ г. Костовъ се занимава съ предмета та е видно, че той е схваналъ основнитѣ оригинални черти на българската шевица и че може вече съ сигурность да отличава мѣстнитѣ оттенки на мотивитѣ, по области, а сѫщо и да долавя чуздитѣ влияния, главно източни и византийски. Въпросътъ за произхода на орнаментитѣ и на боитѣ, а особено какво се дължи на българката, що е неинъ оригиналенъ вкладъ и що е чуздо, е крайно интересенъ, но и твърде мѫченъ. Госп. Костовъ отъ българска страна прави първата по-сериозна крачка къмъ него, като дава основа и на вещни разисквания въ бѫдеще.

Споредъ характера на везмото г. К. отличава три области въ северозападна България, отъ което се отличава везмото въ югозападна България (Трънско, Граховско) и въ Македония. Въ последнитѣ е много обикната геометрическата орнаментика, както хубаво се вижда и на даденитѣ образци. Има и растителни мотиви въ комбинации съ геометрически фигури, или отдѣлно. Малко се срѣщатъ животински мотиви. Въ колорита преобладава червеното; въ комбинация съ него по-малко се срѣщатъ жълто, зелено и синьо. Забележителенъ е тъмниятъ, тъмнокафявиятъ и черенъ цвѣтъ — безъ съмнение следа отъ нѣкога твърде обикнатия византийски пурпуръ. Най-много това византийско влияние се е спазило въ западномакедонскитѣ шевици. Покрай това, хубостьта на македонската шевица се дължи и на особено нежното съчетание на боитѣ и формитѣ. Правъ е г. К. като намира въ българската шевица и изразъ на дълбоко чувство, което я сближава съ народната лирична пѣсень. Фолклорното значение на шевицата отдавна е изтъкнато, но то особено силно бие на очи въ нашата шевица.

Въ албума сѫ извадени 68 образеца отъ рѫкави, поли и яки отъ женски ризи, сокаи, убруси и забрадки. Въ 30-тѣ таблици сѫ извадени шевици, нумерувани по редъ, отъ: Трънско — 1; Граховско — 2, 3, 4; Кумановско — 5, 6; Скопско — 7, 8; Тетовско — 9, 10; Гостиварско — 11; Кичевско — 12; 13, 14; 15, 16; 56; 57; 58; Битолско — 17, 18, 19, 20, 21, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 61; Костурско — 31; Ресенско — 32, 33, 62; Охридско — 35, 36; 63; Стружско — 37—42, 43—55, 64—66; Прилепско — 59, 60; Дебърско—67, 68.

Л. М.

Résumés des articles de la Revue.

Prof. P. Moutaftchiev, Les origines de la dynastie des Assênides.

Les auteurs byzantins et occidentaux de la fin du XII et du commencement du XIII siècles rapportent que l'insurrection qui éclata sous le règne de l'empereur Isaac l'Ange dans les terres de l'Hémus était due aux „Valaques". Les chefs de cette insurrection, les insurgés eux-mêmes, aussi bien que l'élément national prédominant dans l'Etat qu'ils formèrent aurait été valaques. Les Bulgares y sont cités incidemment et comme un peuple qui n'aurait joué qu'un rôle insignifiant dans les événements en question. Cependant les informations découlant de sources yougoslaves, bulgares et serbes, de la même époque ainsi que celles fournies par les auteurs byzantins du XIII siècle sont d'un caractère tout différent. Ici l'Etat que fit naître l'insurrection de 1186 apparaît comme un royaume bulgare, ses chefs portent le nom de tzars des Bulgares, dans quelques occasions aussi des Grecs, mais des Valaques il n'en est plus fait mention, ni comme fondateurs de l'Etat, ni comme simples sujets de ce royaume.

Ces informations contradictoires venant de sources historiques ont suscité beaucoup de difficultés aux savants. Plus d'un a essayé d'expliquer quels ont été, d'où sont venus ces Valaques qui auraient fondé le second royaume bulgare, pourquoi, quand et comment ils disparaissent pour laisser ce royaume aux Bulgares qui jusqu'alors n'auraient pris aucune part à sa formation. La discussion n'étant pas close, on voit qu'il est nécessaire de réviser les bases mêmes de la question.

Dans son ouvrage: „Les Bulgares et les Roumains dans l'histoire des pays danubiens" (Annales de l'Université de Sofia. Faculté historico-philologique. Tome XXIII. 1927). M-r Moutaftchiev déjà a arrivé à la conclusion qu'après le VII siècle la population roumaine n'existait plus dans les régions de la Mésie et de l'Hémus. Ses derniers vestiges insignifiants avaient été exterminés ou assimilés par les Slaves établis alors dans les Balkans. Il promet d'exposer et de soutenir dans un prochain ouvrage son opinion, qu'à l'époque suivante aussi, au XI—XII siècles, il ne se trouvait pas de population roumaine dans ces contrées pas plus que dans les plaines au nord du Danube. Dans le présent article il s'arrête seulement à la question de l'origine des Assênides, chefs de l'insurrection de 1186 et fondateurs du second royaume bulgare.

L'opinion du moine Païssi, adoptée par quelques savants de nos jours, selon laquelle les Assênides proviendraient d'une ancienne famille bulgare royale et qu'ils auraient été appelés de la Valachie pour diriger l'insurrection doit être rejetée. Mais d'autre part, il est indubitable que l'insurrection n'a pas éclaté brusquement et violemment et que ce n'est pas le hasard qui a élevé les Assênides au rang de chefs. Au contraire, une série d'indices et de faits prouvent que l'insurrection a été longuement préparée par eux et soulevée au moment choisi par eux. Leur manière d'agir prouve d'autre part qu'ils n'étaient pas de simples sujets de l'Empire dans la contrée danubienne-balkanique, ni quelques paysans notables, mais des personnages en vue, influents et disposant de ressources considérables.

L'auteur soutient par de nouveaux arguments l'opinion, exprimée il y a déjà longtemps, selon laquelle le nom „Assêne" est d'origine touranienne. Mais il rejette l'hypothèse que les Assênides furent des Koumans. Le nom „Assêne" dans les formes proches de celui du roi bulgare, se trouve dans la chronique russe. Le nom „Ivanko" que portait le cousin d'Assêne, se rencontre très souvent, à cette époque, parmi les Petits-Russiens. Les hostilités entre les Russes et les Koumans du XI au XII siècle alternent avec de fréquentes alliances. La petite-fille d'un prince kouman Assêne fut mariée en 1107 à Iouri Dolgorouki, fils du prince de Kiev, Vladimir Monomach. Les Koumans prêtent plus d'une fois aide à leurs parents durant les luttes entre les princes russes; des princes russes vivent dans la steppe auprès de leurs parents Koumans.

Mais avant d'admettre que les Assênides sont originaires des contrées russes, il faut prouver qu'à cette époque il existait un contact immédiat entre ces dernières et la „Podounavié" — la région située entre le Danube et l'Hémus. L'auteur s'arrête à cette question. Il montre que jusqu'au XII siècle les régions au-delà du delta danubien ont été peuplées par les Slaves russes. Les relations commerciales entre eux et les Bulgares sont mentionnées dans l'ainsi dite „charte de Berlade" (1143). Au XI siècle, les princes russes règnent sur les rives danubiennes de la Moldavie et de la Bessarabie actuelles. Les exploits des fameux „Berladintzi", peuplade russe de la Moldavie méridionale actuelle, se déroulent non seulement dans les régions danubiennes russes, mais aussi sur les rives de la Mer Noire. Aussi belliqueux qu'eux et vivant du butin des guerres étaient les „Brodnitzi", Russes de la steppe, chez qui — de même, sans doute, que chez les Berladnitzi — l'élément touranien était assez important. D'autre part, les princes russes entreprenaient, à cette époque, des expéditions contre les villes danubiennes byzantines, tandis que des groupes de la population russe du sud, reculant sous la poussée des Touraniens, trouvent refuge dans le „Podounavié" byzantin. Les chroniques russes, nous parlent de groupements russes dans les terres danubiennes bulgares.

A toutes ces preuves, en partie connues, qui mettent hors de doute l'existence d'une colonisation russe de la Bulgarie danubienne au cours du XI et du XII siècles, l'auteur en ajoute de nouvelles appartenant au domaine de l'onomastique topographique.

A partir du XIII siècle on commence à mentionner l'importante ville bulgare Tchervène, située non loin du Danube, dont le nom n'est probablement pas sans quelque relation avec le nom de la ville Tchervène bien connue aux XI et XII siècles dans la Galicie russe. Le nom de la ville bulgare Roussé, au bord du Danube, prononcé auparavent Russi, provient, sans doute, d'une ancienne colonie russe, et date probablement du XI ou du XII siècle. La ville roumaine actuelle Giurgiu, sur le Danube, en face de Roussé, a probablement la même origine. Son ancien nom „Gourgov grad," „Gurgev grad" ne peut être sans quelque rapport avec celui de „Gourgov grad" ou „Gurgev grad," ville importante dans la région du bas Dniéper, détruite par l'invasion des Koumans, vers le milieu du XII siècle.

Mais l'argument le plus convaincant à l'appui de la thèse qu'au cours du XI et du XII siècles une population russe s'établit dans la Bulgarie danubienne où elle créa de nouveaux centres et leur donna les noms de ceux qu'elle avait abandonnés dans son ancienne patrie est le nom de la ville actuelle de Toutrakan. Il ne peut provenir que du nom de l'ancienne ville russe Tmoutarakan sur le détroit de Kertch entre la Mer Noire et la Mer d'Azov.

Les liens de parenté et les rapports amicaux entre les princes russes et les empereurs de la dynastie des Comnènes facilitaient l'immigration des Russes dans l'ancien Podounavié byzantin. L'empire lui-même avait besoin, à ce moment, d'une population guerrière dans cette contrée si menacée par les attaques des Touraniens. Les Russes étaient alors l'élément le plus sûr auquel pouvait être confié la défense des frontières danubiennes.

Cependant, à cette époque, ce n'était pas seulement à une population russe d'humble condition que Byzance offrait un refuge et des terres à coloniser. En 1130, ici dûrent se réfugier les princes de Polotzk chassés de leurs domaines et, après eux, le prince fameux „Berladnik", Ivanko Rostislavitch. En 1162, le prince de Sousdal André Bogolubski chassa ses frères Mstislav, Vassilko et Vsevolod qui s'enfuirent à Constantinople. Manuel Comnène donna à Vassilko „quatre villes sur le Danube". Les frères de Vassilko rentrèrent bientôt en Russie, mais lui, à ce qu'il semble, resta dans cette contrée; cependant son sort à partir de ce moment n'est pas connu. L'écrivain byzantin Cinnamos ajoute que cette même région située sur les bords du Danube fut donnée plus tard (1168—1170) à un autre prince russe Vladislav.

Byzance donnait aux princes russes des villes sur le Danube, non sous forme de pronies ou d'apanages, mais elle les installait ici comme gouverneurs des forteresses et de la population indigène, établie le long des frontières et qui comptait un important élément russe.

Le prince Vassilko, mentionné plus haut, auquel Manuel Comnène donna quatre villes sur le Danube, était un petit-fils de Vladimir Monomach et un fils de ce même Iouri Dolgorouki qui en 1107 avait épousé la petite-fille du prince kouman Assêne. Il serait risqué d'affirmer que les deux frères Assêne et Pierre, les chefs de l'insurrection bulgare de 1186, étaient de descendants de Monomach, dans la famille duquel les traditions koumanes devaient être fidèlement conservées et le nom d'Assêne particulièrement en honneur. Cependant une telle hypothèse ne peut être tout à fait négligée. D'une part, le nom Assène du tzar bulgare et, de l'autre, les noms byzantino-slaves de ses parents et de ses proches montrent que les origines de la nouvelle dynastie bulgare doivent être recherchées parmi ces notables russes qui étaient descendus du nord, où ils vivaient jusqu'alors dans un contact immédiat avec les Koumans, pour s'établir dans la Bulgarie danubienne. La situation importante qu'occupaient les Assênides dans la Bulgarie danubienne est prouvée par les conditions dans lesquelles ils préparèrent l'insurrection. Ils appartenaient à l'aristocratie établie sur les frontières. D'origine russe, par la langue et la religion ils étaient très près des Bulgares indigènes. L'ancien royaume bulgare de Preslav avait exercé par sa civilisation une certaine influence sur la Russie de Kiev. Les traditions nationales des Bulgares n'étaient nullement inconnues aux Russes. Les deux chefs de l'insurrection qui peut-être étaient nés en Bulgarie étaient imprégnés de ces traditions. Aussi n'est-il pas surprenant qu'ils soulevèrent une insurrection pour rétablir l'ancien royaume. Leur position de personnages en vue dans les régions limitrophes facilitait leur tâche.

Deux autres faits confirment la thèse de l'origine russe des Assênides. En premier lieu c'est le passage d'un discours de Nicétas Acominatos. Il y est dit que les „Brodnitzi" russes avaient pris part dans les luttes de Kaloyan contre Byzance. Ensuite l'information de Georges Akropolites (ed. Heisenberg 33,3) selon laquelle, après la mort de Kaloyan, Ivan-Assêne, encore enfant, fut amené en Russie, où il fut élevé et d'où, à la tête d'un détachement russe, il rentra en Bulgarie pour reprendre la succession paternelle.

Iord. Trifonov, Les rapports de l'Eglise serbe d'Ipek avec l'Eglise d'Ohrid dans les premiers temps de la domination turque.

Après une brève introduction où il expose le développement de la question, l'auteur se propose comme tâche d'examiner les opinions plus récentes sur ce sujet du savant serbe L. Stoyanović et du savant grec M. Lascaris. Cet article de M-r Trifonov est un complément à un autre de ses articles, publié dans la Revue de l'Académie bulgare des Sciences (T. III. 1912), que M-r Stoyanović n'a absolument pas pris en considération et que M-r Laskaris n'a examiné qu'en partie. Dans le présent article, c'est l'opinion de M-r Stoyanović qui est soumise à la critique; celle de M-r Laskaris sera examinée dans le numéro suivant de la Revue Macédonienne.

Selon M-r Stoyanović, l'Eglise serbe d'Ipek n'est pas tombée sous la juridiction de celle d'Ohrid immédiatement après la chute des domaines des despotes serbes sous le joug turc (1459) comme l'admet I. Rouvaratz, mais seulement entre 1530 et 1540; jusqu'alors, quoiqu'elle n'eut pas de patriarche, elle ne fut pas soumise à une juridiction spirituelle étrangère. Selon M-r Trifonov, le patriarchat d'Ipek fut réuni à l'archiépiscopat d'Ohrid déjà avant la chute des domaines des despotes serbes sous les Turcs, vers 1446, quand à la tête des deux Eglises fut placé un seul chef — le patriarche d'Ohrid, Nicodime. M-r Stoyanović appuie son opinion sur six documents écrits en langue d'Eglise serbe, publiés par M-r Kostić, et qui révèlent la tentative du métropolitain de Smédérovo, Pavel, de rétablir, vers 1530, le patriarchat d'Ipek; c'est pourquoi l'auteur examine avant tout ces documents. Leur analyse l'amène à la conclusion que l'ordre chronologique des 4 premiers est différent de celui qu'établit M-r Stoyanović, et il démontre que dans ces documents il n'y a que de petites erreurs et des omissions de mots, mais non pas de substitutions des noms des patriarches, comme le savant serbe est enclin à l'admettre. D'autre part, M-r Trifonov démontre que les documents se rapportent aux résolutions de trois et non de deux conciles.

Passant à la situation respective des Eglises exposée par M-r Stoyanović, M-r Trifonov démontre d'abord que la supression du patriarchat d'Ipek ne doit pas être expliquée par son soi-disant caractère d'institution d'Etat, que n'aurait pas eu l'archiépiscopat d'Ohrid. Sous Lazar Branković et sous la régence constituée après se mort, le patriarche serbe ne vivait pas dans la capitale Smédérovo et ne prenait pas part aux affaires d'Etat. La résidence du patriarche tomba sous la domination turque bien avant les possessions des despotes serbes. M-r Trifonov juge erronée l'affirmation de M-r Stoyanović, selon laquelle, après la conquête turque, la juridiction de l'archiépiscopat d'Ochid s'étendit sur les évêchés du patriarchat serbe supprimé, pour ainsi dire mécaniquement et non pas avec l'autorisation des sultans qui, jusqu'au règne de Suleïman le Législateur, n'auraient pas eu la possibilité de régler les rapports entre les Eglises des peuples assujettis. M-r Trifonov cite des documents qui prouvent que les sultans ont réglé par des firmans, non seulement les affaires des institutions de bienfaisance mahométanes (les „vakoufi"), mais aussi les affaires des Eglises de la raïa.

Les archiépiscopes d'Ohrid étaient depuis longtemps nommés par des firmans des sultans; seulement, au début, les évêchés n'y étaient pas ennumérés; ceci fut mis en pratique plus tard, afin d'écarter les litiges qui avaient surgis. M-r Trifonov attire l'attention sur un détail de ces firmans, qui jusqu'aujourd'hui n'a pas été relevé, notamment que les prélats d'Ohrid y sont toujours nommés „patriarches". L'emploi de ce titre par les chancelleries conservatives des sultans démontre, selon lui, qu'à l'époque où les sultans commencèrent à donner des firmans aux archiépiscopes d'Ohrid les deux Eglises étaient déjà réunies, de sorte que ces archiépiscopes étaient en même temps des patriarches. En réfutant ensuite l'affirmation de M-r Stoyanović, selon laquelle l'Eglise d'Ipek aurait été soumise à la juridiction de celle d'Ohrid à peine dans les premiers trente ans du XVI siècle, l'auteur examine les informations qui ont permis au savant serbe de conclure que les évêchés serbes auraient vécu pendant longtemps indépendamment et non soumis à l'Eglise d'Ohrid, et il démontre que ces informations ou bien se rapportent à des évêchés serbes qui n'étaient pas encore tombés sous la domination turque ou encore sont mal intérprêtées. Quant au titre „archiépiscope" que certaines informations donnent au métropolitain de Miléti et qui fait croire à M-r Stoyanović que ce dernier n'était pas soumis à Ohrid, M-r Trifonov fait remarquer que ce même titre était aussi donné à des métropolitains bulgares, particulièrement à celui de Tirnovo, quoiqu'il n'y ait aucun doute qu'ils dépendaient soit du patriarche de Constantinople, soit de celui d'Ipek, soit de celui d'Ohrid. M-r Trifonov ne considére comme exacte que l'opinion de M-r Stoyanović selon laquelle, dans les premiers siècles de la domination turque, dans l'Eglise d'Ohrid, de même que dans celle de Constantinople, il n'y eût pas cette rigoureuse centralisation qui devait plus tard y être introduite. Stoyanović s'est efforcé de trouver un argument confirmant son opinion, notamment que l'Eglise serbe aurait été soumise à l'Eglise d'Ohrid à peine au cours des premiers trente ans du XVI siècle, dans le nombre, fort grand selon lui, des partisans et des collaborateurs qu'aurait eu Pavel de Smédérovo parmi le clergé et les laïques. L'appui prêté à ce dernier contre l'archiépiscope Prohor montre, selon M-r Stoyanović, que cet archiépiscope introduisit un nouveau règlement dans les évêchés serbes et ne défendit pas une situation depuis longtemps légalisée. M-r Trifonov explique que ce nouveau règlement consistait uniquement dans l'obligation pour les métropolitains et les épiscopes de demander des firmans, non pas par l'entremise des kadīs de l'endroit, comme ils le faisaient jusqu'alors, mais seulement par celui d'Ohrid, et dans la suppression de quelques abus. Par ces réformes, Prohor souleva contre lui, en premier lieu, le métropolitain de Kostour qui jamais ne fut soumis à Ipek. M-r Trifonov démontre également que la lutte de Pavel de Smédérovo n'a pu avoir le caractère d'un mouvement national populaire, car cet homme ambitieux réussit avec l'aide des Turcs à faire jeter en prison et à dépouiller l'archiépiscope Prohor et ses dignitaires, et, en outre, devint la cause de l'augmentation des versements des évêchés dans le trésor du sultan. Pour démontrer ceci, Trifonov s'est servi non seulement des indications données dans les documents publiés par Kostić, mais encore, indirectement, des règlements ecclésiastiques en vertu desquels les conciles d'Ohrid jugèrent Pavel. Le succès passager de ce dernier fut du non pas à l'appui du peuple, mais au concours de l'un des vizirs, dont il avait fait la connaissance à l'époque où le sultan Suleïman le Législateur entreprenait de fréquentes expéditions contre la Hongrie; cependant l'archiépiscope Prohor réussit à prendre le dessus et à maintenir l'Eglise d'Ipek sous sa juridiction. Cette Eglise fut réunie à l'archiépiscopat d'Ohrid, non à cette époque, mais déjà dans la première moitié du XI siècle.

Prof. M. G. Poproujenko, Les Bulgares dans les œuvres du prof. Th. I. Ouspensky.

L'académicien russe T. I. Ouspensky, décédé au mois de septembre 1928 à S-t Pétersbourg, occupe depuis longtemps une des première places parmi les byzantologues, car durant sa carrière de savant qui compte près de soixante années, il a principalement traivaillé sur l'histoire byzantine. Mais ses œuvres dépassent par leur caractère les cadres étroits d'une sèche étude de faits particuliersà l'histoire byzantine. Il reconnaissait la nécessité pour la byzantologie d'être cultivée de telle sorte que l'histoire et la civilisation des Slaves des Balkans et en particulier celles des Bulgares fussent étudiées et comprises. Ouspensky, dès ses premières œuvres expose l'histoire et l'archéologie bulgares par rapport à sa spécialité — la byzantologie. Comme resultat de ces études apparaît, en 1879, le livre de M-r Ouspensky „La formation du second royaume de Bulgarie“. Dans cet ouvrage Ouspensky fait ressortir d'une façon convaincante la vitalité et la force de résistance de la conscience nationale chez le peuple bulgare grâce auxquelles il put conserver l'énergie nécessaire pour lutter contre le byzantisme. A partir d'ici, nous voyons paraître chez Ouspensky cette recherche des causes intimes des événements historiques qui est si importante pour l'étude des phénomènes culturels dans la vie historique d'un peuple. Les mêmes conceptions et opinions sont exprimées dans les autres œuvres du prof. Ouspensky. On doit indiquer, sous ce rapport, ses œuvres sur la question Cyrillo-Méthodienne, son article sur l'empereur Vassilli le Tueur de Bulgares, etc.

En 1891, Ouspensky termine une grande œuvre: „Aperçu sur l'histoire de la civilisation byzantine“. Examinant une série de questions se rapportant à la culture intellectuelle des Byzantins, Ouspensky ne pouvait négliger les mêmes questions par rapport à la vie des peuples slaves et principalement celle des Bulgares. C'est pourquoi cette œuvre du prof. Ouspensky est devenue une espèce de manuel méthodologique à l'usage de ceux qui veuillent étudier les mouvements culturels dans l'histoire bulgare.

En février 1895 fut inauguré à Constantinople un Institut russe d'Archéologie, dont, en raison des services rendus dans le domaine de la byzantologie, le prof. Ouspensky fut, à juste titre, nommé directeur. Il occupa ce poste jusqu'en 1915, c. a. d. durant 20 ans.

Afin d'exécuter le programme de travail établi pour l'Institut, Ouspensky organisa, sous sa direction, des excursions scientifiques périodiques dans différentes régions et principalement et le plus fréquemment en Bulgarie. Grâce à ces exursions, le prof. Ouspensky a fait des études sur des matériaux archéologiques très importants au point de vue de l'histoire bulgare. Il est suffisant d'indiquer ses études sur Aboba, sur les monuments de l'antiquité bulgare dans la Macédoine occidentale etc.

Toutes les œuvres sur l'histoire et l'archéologie bulgares du prof. Ouspensky sont basées sur sa spécialité — la byzantologie.

Après un travail de plusieurs années, le prof. Ouspensky entreprit la publication de l'œuvre qu'il considérait comme le but de sa vie — „l'Histoire de l'Empire byzantin.“ Ouspensky avait l'intention de publier cette œuvre en trois tomes, chacun divisé en deux parties. En 1912 parût le premier tome de l'„Histoire de l'Empire byzantin“ (in 4^0, 871 pages accompagnées d'un grand nombre d'illustrations). En 1915 fut imprimé le second tome de cet ouvrage (in 4^0, 1100 pages, également illustré); cependant, à cause de la guerre, il resta dans l'imprimerie. Ce n'est que vers la fin de 1927 qu'Ouspensky parvint à mettre en vente la première partie seulement de ce second tome. Qu'est-il advenu de l'autre partie ainsi que du troisième tome qui était prêt depuis longtemps? On n'en sait rien. Aujourd'hui que l'auteur n'est plus de ce monde, nous pouvons, avec raison, exprimer nos craintes que cette œuvre monumentale ne sera pas achevée. Le triste sort de l'ouvrage du prof. Ouspensky doit surtout éveiller les regrets de ceux qui s'occupent de l'histoire de Bulgarie, car l'auteur en y exposant systématiquement l'histoire de Byzance, y retraçait, au fur et à mesure et souvent avec assez de détails, l'histoire des Bulgares dans leurs relations culturelles et politiques avec Byzance.

Nous devous reconnaître, en général, que le prof. Ouspensky a laissé en sa qualité de byzantologue et de slaviste un riche héritage à tous ceux qu'intéresse l'étude purement scientifique, rigoureusement impartiale, de l'histoire des Slaves dans les Balkans, et, en premier lieu celle des Bulgares.

L. Milétitch, La politique russe par rapport à la Macédoine, 1897.

L'attiédissement des sentiments du peuple bulgare à l'égard de la Russie qui survint déjà au cours des premiers vingt ans après la guerre de délivrance turco-russe est du à la systématique politique d'opposition de la Russie en face des aspirations bulgares pour l'union nationale, et, principalement en ce qui concernait le question macédonienne, son attitude hostile et partiale, toute en faveur des ennemis et des rivaux de la Bulgarie. Au début, les Bulgares, croyant que leur union nationale était une cause approuvée et qui, pour ainsi dire, leur avait été léguée par la Russie, en vertu du traité de San-Stéfano, ne pouvaient admettre la pensée que cette politique de la Russie, pour eux inexplicable, existât réellement. Des dissensions surgirent en Bulgarie à ce sujet et on en arriva à une scission de l'opinion publique en deux camps opposés — les „russophiles" et les „russophobes". Cependant, vers la fin du siècle passé la triste vérité devenait de plus en plus évidente; elle fut d'abord comprise en Macédoine, où les intellectuels bulgares pouvaient constater de près l'action antibulgare des consuls russes. Afin de démontrer ce fait, dans le présent article on publie le rapport secret du consul bulgare de Salonique, à cette époque, M-r A. Chopov, adressé au ministre des Affaires étrangères en Bulgarie, Stoïlov. Le document, écrit en 1897, a le caractère d'un exposé impartial des faits, d'autant plus convaincant qu'il est écrit par un patriote bulgare, connu, en outre, comme un ardent „russophile", de même que l'était le ministre lui-même à qui il écrivait. Le rapport est ici publié tout entier et exactement d'après l'original qui se trouve dans les archives du ministère des Affaires étrangères à Sofia.

M-r Chopov „la douleur dans l'âme" informe, qu'en comparaison du passé, tout est changé dans les rapports des intellectuels bulgares de la Macédoine avec la Russie: les anciens sentiments de sympathie pour cet empire, l'ancienne confiance et admiration dont jouissaient les consuls russes dans les milieux bulgares de la Macédoine n'existent plus. M-r Chopoff juge que le motif principal de ce revirement est le changement de la politique russe à l'égard des Bulgares de la Macédoine.

Maintenant les intellectuels de cette contrée voient que la politique russe n'agit pas dans l'intérêt de la cause bulgare en Macédoine. Les consuls russes eux-mêmes se sont déclarés ouvertement en faveur de la propagande serbe. Les autorités turques, encouragées par les représentants diplomatiques russes, ouvrent des écoles serbes dans le pays. Ceci n'est un secret pour personne, car les autorités turques elles-mêmes l'avouent pour se justifier. Il est naturel qu'en face de ces faits, on ne puisse s'attendre à des sentiments russophiles chez les intellectuels de la Macédoine.

Il existe en Macédoine des évêchés qui depuis 40 ans n'ont pas d'évêques, pour la seule raison que la population bulgare désire des pasteurs qui lui prêchent la parole divine, qui l'instruisent et la conseillent dans sa langue maternelle, qui lui permettent de se développer selon le génie de sa langue et de sa race. Et les intellectuels macédoniens savent que des évêques bulgares ne sont pas envoyés dans ces évêchés parce que cela a été et continue à être contraire à la politique russe en Macédoine. Dans beaucoup de villages, les cérémonies religieuses du baptême et des funérailles n'ont pas lieu parce que les églises, construites par les Bulgares eux-mêmes, y demeurent depuis longtemps sous scellés. Et tout cela est imputé principalement à la politique russe. C'est pourquoi les intellectuels macédoniens se sont formé l'opinion que le gouvernement russe est hostile aux intérêts culturels et nationaux des Bulgares de la Turquie. Ce gouvernement devrait se rendre compte que cette attitude de ses consuls lui fait perdre toute influence et prestige en Macédoine. M-r Chopov a entendu dire par certains des consuls russes qu'ils regrettaient, eux-mêmes, profondément, de devoir adopter cette conduite qui leur était dictée par leurs chefs de Constantinople. Ils déclarent officiellement qu'ils sont neutres, mais en réalité il n'en est pas ainsi: quand il s'agit d'ouvrir une école serbe ils intercèdent auprès des autorités turques des vilayets; les consuls et leurs fonctionnaires déclarent ouvertement à la population qu'elle n'est pas bulgare; le consul russe de Salonique a dit personnellement à M-r Chopov que les écoles bulgares dans les régions d'Uskub, de Bitolie, de Prilep, d'Ohrid, etc. doivent être fermées et remplacées par des écoles serbes, que les évêques bulgares de ces régions devaient céder leur place à des évêques serbes et qu'il faudrait ouvrir des écoles bulgares seulement dans la région de Sérès, de Nevrocope et d'Andrianople. Il y a, dit M-r Chopov, tant d'autres preuves de cette persécution de la cause bulgare en Macédoine par les consuls russes, qu'on pourrait en former un volumineux dossier.

St. Romansky, Contes bulgares de la Macédoine en alphabet grec, tirés des archives de Verković.

L'auteur de l'article rappelle le fait que les cahiers tirés des archives de Verković, dont il avait publié quelques chansons dans la Revue Macédonienne, ann. IV-e, fasc. 3, p. 110 et suiv., renferment encore quelques contes populaires: quatre dans le cahier contenant les matériaux du village de Gorno-Brodi (Vrondia) et trois dans l'autre dont l'origine n'est pas bien indiquée. Ils sont notés, comme les chansons, aussi en caractères grecs d'une manière qui prouve clairement que leurs noteurs possédaient une expérience parfaite d'écrire le texte bulgare en alphabet grec en employant fidèlement certaines lettres ou groupes de lettres pour en traduire les sons bulgares. Evidemment à ce temps-là, la seconde moitié du 19-e siècle, cette habitude d'écrire en alphabet grec était très répandue chez les Bulgares qui étudiaient dans les écoles grecques et tâchaient d'adapter l'alphabet grec aux particularités de la phonétique bulgare.

Les Bulgares restés sous l'égide du Patriarcat de Constantinople après 1870, continuaient toujours cette manière d'écrire, implantée par les écoles grecques, et l'employaient fréquemment dans leurs relations personnelles, dans les lettres qu'ils écrivaient à leurs proches, surtout pendant la grande guerre quand la censure grecque l'avait faite obligatoire. Une quantité de lettres des prisonniers bulgares en France originaires de la Macédoine grecque d'aujourd'hui, sont tombées sous la main du savant français M. A. Vaillant qui en a profité pour donner une caractéristique des particularités des parlers de Nivica et de Turija (Macédoine occidentale) dans la Revue des Etudes Slaves, an. IV-e, 1924, p. 53 et suiv., v. Revue Macédonienne, an. I-e, fasc. 2, p. 143 et suiv.

Les contes en alphabet grec des archives de Verković seront publiés entièrement par le prof. Polívka dans le recueil de contes et de coutumes populaires trouvés dans les archives de Verković à l'Académie Russe de Petrograd qu'il rédige en collaboration avec le prof. A. P. Lavrov et dont la publicaton est entreprise par l'Académie Tchèque de Prague. Deux contes de la région de Salonique publiés dans la revue serbe „Contributions (Prilozi) à la littérature, à la langue, à l'histoire et au folklore", an. 27, 1—2, 1927, réproduits dans la Revue Macédonienne, an. IV-e, fasc. 1, p. 139 et suiv., font partie aussi du recueil précité. La publication du recueil tout entier mettra en lumière des matériaux précieux, entre autre, tels sur les parlers de la Macédoine méridionale et particulièrement des arrondissements de Serrès et Salonique très peu connus en général. Leur valeur scientifique sera d'autant plus grande, ayant donné, que la guerre féroce avec toutes ses conséquences douloureuses et les traités de paix qui ont sanctionné l'échange de la population, entre la Bulgarie et la Grèce d'une part et entre la Grèce et la Turquie de l'autre, ont changé considérablement la physionomie ethnique de la Macédoine. Les deux contes susmentionnés reflètent deux parlers différents, les autres qui font l'objet du présent article de M. Romansky éclairent un troisième parler celui de Gorno-Brodi et des villages avoisinants au nord du Serrès. M. Romansky en publie deux en transcription cyrillique à titre d'exemples de prose populaire. La prose est le genre préféré pour faire ressortir les particularités dialectologiques, d'une part, parce-qu'elle reflète la langue courante, de l'autre, parce-que les textes des chansons dans leur migration d'une région à l'autre manifestent souvent des traits étrangers. La langue des contes ne diffère pas de celle des chansons: toutes les particularités caractéristiques relevées dans l'article sur les chansons se répètent dans les contes, qui complètent surtout le lexique du parler. Quelques notes sur la langue precèdent encore les textes publiés. Entre autre il est à noter que le parler de Gorno-Brodi, tel qu'il figure dans les textes des contes, accuse une palatalisation des consonnes plus distincte que le parler des autres contes.

Comptes rendus.

D. N. Anastassiević, Une hypothèse sur la „Bulgarie Occidentale“. Tirage à part du Bulletin de la Société scientifique de Scopié. Tome III, 1927, p. 1-11 (En serbe).—Compt rendu par P. Moutaftchiev.

Cette étude du savant serbe qui a paru en même temps en français dans „Mélanges Ouspensky“ représente un essai de fixer l'époque où surgit le royaume bulgare d'Ohrid (le royaume de Samouïl) et également les circonstances dans lesquelles il fut fondé.

L'auteur rejette l'opinion de M. Drinov qui admettait comme date de sa fondation l'an 963, de même que celle de Jireček, selon lequel l'origine du royaume d'Ohrid doit être rapportée à l'an 969. M-r Anastassiević admet l'an 976 comme date de la fondation de la Bulgarie d'Ohrid.

L'opinion de Drinov contre laquelle se déclare M-r Anastassiević est depuis longtemps rejetée et aucun savant ne la partage. Il est donc inutile de la réfuter maintenant. Quant à ce qui concerne l'opinion de Const. Jireček, c'est une autre question. Celle-ci résulte des témoignages d'une grand nombre de sources historiques. Jireček la fondait, avant tout, sur une information de la chronique du Byzantin G. Cedrène (ed. Bonn. II. 341, 1 sq.), dans laquelle il est narré qu'après la mort du tzar bulgare Péter, en 969, tandis que ses fils Boris et Roman se trouvaient à Constantinople, les fils de comes Nicolas — David, Moïsseï, Aaron et Samouïl — soulevèrent une insurrection dans les terres bulgares. Le gouvernement byzantin envoya alors Boris et Roman pour s'emparer du royaume de leur père. Jireček était arrivé à la conclusion que les fils de Péter n'avaient réussi à délivrer que la partie orientale du royaume. La partie occidentale resta, au contraire, sous la domination des „Comètopouls“ qui, à partir de ce moment, l'an 969, posent les bases du royaume bulgare occidental ou royaume d'Ohrid. Plus tard, quand en 976 mourut l'empereur Jean Tzimischès, à l'Etat bulgare d'Ohrid furent réunies les terres du nord-est — la Bulgarie danubienne actuelle. C'est précisément dans ce sens qu'Jireček interprétait une seconde information de Cedrène, selon laquelle, en 976, les Bulgares se seraient soulevés et auraient donné le pouvoir aux quatre frères „Comètopouls.“

M-r Anastassiević donne maintenant une autre explication des informations de la chronique byzantine citée: il suppose que quand, en 969, Boris et Roman rentrèrent en Bulgarie, l'insurrection provoquée par les Comètopouls prit fin — Boris monta sur le trône de son père et leurs projets comme prétendants échouèrent. Le fils de Péter régna sur toutes les terres qui formaient l'Etat de son père, et quand, en 969, le prince russe Svétoslav s'empara de la capitale bulgare Preslav et captiva Boris, sous les Russes tombèrent en même temps tout le royaume de Bulgarie avec toutes ses provinces de l'est et de l'ouest. Quand plus tard, en 972, l'empereur Tzimischès chassa Svétoslav et emmena le captif Boris II à Constantinople, sous la domination byzantine passa également la Bulgarie toute entière—celle de l'Est et celle de l'Ouest. Ce n'est que quelques années plus tard, en 976, après la mort de Tzimischès, qu'en Bulgarie éclata l'insurrection qui délivra simultanément toutes les terres bulgares du joug byzantin. A la tête de cette insurrection se placèrent de nouveau ces mêmes Comètopouls et, comme ils étaient originaires des régions bulgares de l'Ouest, le centre du nouvel Etat ne fut plus établi à Preslav, mais à l'ouest. Où se trouvaient et que faisaient les Comitopouls pendant la période de 969 à 976? C'est une question à laquelle Anastassiević ne peut répondre que par des suppositions.

La conclusion de M-r Anastassiević est que pendant cette période il n'exista pas d'Etat bulgare indépendant. Le royaume d'Ohrid n'aurait pas été formé par le détachement de la Macédoine du reste du royaume de Péter. La Macédoine, par elle-même, n'aurait jamais représenté un Etat bulgare, mais seulement une partie de cet Etat. Ce royaume que formèrent Samouïl et ses frères n'aurait pas été une „Bulgarie macédonienne" qui aurait immédiatement entrepris de délivrer du joug byzantin les autres terres bulgares. Au contraire, ce royaume, dès sa fondation, apparait comme l'empire reconstitué de Siméon et de Péter.

De ce que nous avons dit, il ressort que l'hypothèse du savant serbe est principalement fondée sur les informations de Cedrène au sujet de l'insurrection qui éclata dans les terres bulgares après la mort de Tzimischès. Il ne prend pas en considération le mouvement insurrectionnel qui, selon le même chroniqueur, commença en 969; il n'aurait eu qu'un caractère passager et par conséquent n'aurait pas réussi à rompre l'unité politique des terres bulgares.

L'auteur du compte rendu, M-r Moutaftchiev démontre le manque de fondement de l'hypothèse émise par le savant serbe. En premier lieu, d'après les informations de Cedrène au sujet des événements de 969, on voit que Boris II ne parvint pas à réunir sous son sceptre toutes les provinces du royaume. Il fut envoyé par Byzance pour arrêter les succès de Samouïl et de ses frères. Il n'aurait pu faire plus, car, quelques mois après son arrivée en Bulgarie, les Russes de Svétoslav s'emparèrent de Preslav, et Boris lui-même fut captivé par eux. M-r Moutaftchiev montre que les données dont nous disposons prouvent que les conquêtes de Svétoslav ne s'étendirent pas à toutes les provinces qui formaient l'empire de Siméon et de Péter, mais seulement à la Bulgarie danubienne. A son tour, Tzimischès, en 972, ne réunit aux possessions byzantines que les régions conquises par les Russes. Les provinces de l'Ouest détachées du royaume de Preslav après l'insurrection de 969 conservèrent leur indépendance. Cette Bulgarie de l'Ouest comprenait les régions de Vidin, de la Morave et de Sofia et également la Macédoine. Si, pour la période de 969—976, il manque des indications directes dans les ouvrages historiques de Léon Diakon et Cedrène, cela ne veut pas encore dire que cette Bulgarie n'existait pas.

Cette existence est prouvée par d'autres données indirectes. Ainsi, en 973, une députation bulgare se présenta devant Otton à Quedlinbourg; après 972 la résidence du patriarche bulgare fut transférée a Sofia, et de là, à Voden, Moglen, Prespa et Ohrid: l'auteur byzantin Michel Attaliata dit, expressément, que la Bulgarie fut pour la première fois assujettie par Basile II (par conséquent non par Tzimischès). A l'époque de Tzimischès des Syriens furent établis comme population de guerriers sur les frontières, dans la région de Plovdiv. Cela signifie que cette dernière, avant 976, représentait une province limitrophe byzantine et que, par conséquent, la région de Sofia, à l'ouest, se trouvait en dehors des frontières de l'Empire. S'opposant aux tentatives d'Anastassiević d'affaiblir ou de donner un autre sens à tous ces témoignages, M-r Moutaftchiev démontre que ces derniers ne peuvent admettre d'autre interprétation que celle qu'on leur a donnée jusqu'à présent, notamment que le royaume occidental de Bulgarie existait avant 976.

M-r Moutaftchiev réfute également les autres arguments à l'aide desquels M-r Anastassiević essaie de soutenir son hypothèse. Le témoignage de la chronique de Douklia ne peut être pris en sérieuse considération: il est notoire, qu'en ce qui concerne les événements du X et du XI siècles, la légende y remplace la vérité historique. La rivière Razmétanitza ne se trouve pas en Mésie — comme l'affirme M-r Anastassiević pour pouvoir démontrer que l'insurrection des Comètopouls en 976 aurait embrasée simultanement la Mésie et la Macédoine—mais dans la Bulgarie actuelle du sud-ouest. L'opinion admise jusqu'aujourd'hui que la Bulgarie de l'Ouest s'est détachée de celle de l'Est déjà en 969, et que de cette époque date la fondation de l'Etat de Samouil n'est pas, par conséquent, ébranlée par les arguments de M-r Anastassiević.

L'auteur du compte rendu attire l'attention sur certaines tendances de l'ouvrage, et exprime le regret qu'un savant tel que M-r Anastassiević se soit laissé influencer par des milieux pour lesquels la verité historique n'a jamais eu de valeur.

A. Seliščev, Notes sur l'ethnographie et la dialectologie de la Macédoine. (Tiré du Recueil en l'honneur de A. I. Sobolevsky. Léningrad, 1928, p. 314—317). — Compte rendu par St. Romansky.

Au cours du siècle dernier des voyageurs russes qui traversaient la Péninsule Balkanique pour aller visiter le Mont-Athos passaient fréquemment par la Macédoine et emportaient avec eux des monuments précieux du passé de cette région qu'ils gardaient surtout à titre de souvenirs des moines des monastères visités. Ces monuments qui tombaient plus tard dans les bibliothèques publiques représentent aujourd'hui des sources inépuisables pour l'étude de la Macédoine. Dans la collection de l'historien Hilferding à la bibliothèque publique de Léningrad s'est trouvé dernièrement un pomienik du monastère de Trescavets, près Prilep, datant de la seconde moitié du XVIII-e siècle (1770—1790). Le prof. A. Seliščev qui a examiné ce monument fait ressortir son importance pour le passé de la Macédoine par les données intéressantes qu'il nous fournit concernant la toponymie l'ethnographie, la dialectologie et la vie économique de cette région. On y trouve les noms des pélérins, leur pays natal, et les présents qu'ils ont offerts au monastère (terres, céréales, abeilles, cire, ustensiles de ménage, tissus etc.). La nationalité n'y était pas toujours indiquée et, comme explique M. Seliščev, c'etait dans les cas où les hôtes appartenaient à la population indigène (bulgare), parce qu'elle avait été connue. Quand ils appartenaient à un groupe ethnique étranger à cette population, la nationalité y figurait toujours (Grecs, Valaques, Serbes). Toutefois M. Seliščev évite à appeler la population bulgare par son vrai nom, ce qui paraît assez étrange à l'auteur du compterendu.

Les patronymiques y terminent presque toujours en *-ov, ev*, — terminaisons patronymiques bulgares. Les deux exceptions citées en *-ič* sont dues à l'influence serbe connue aujoud'hui même en Bulgarie. Au point de vue de la dialectologie, le monument en question reflète les particularités du parler de Prilep, evidemment d'une époque plus reculée.

L'auteur du compte rendu relève l'importance du monument pour l'étude des noms des personnes dans la Macédoine centrale. A la fin il exprime l'espoir que le prof. Séliščev qui a pris tant à cœur les études sur la langue bulgare de la Macédoine et qui a donné un exposé complet des parlers macédoniens en se basant sur le „Dictonnaire en quatre langues" (*Λεξικὸν Τετράγλωσσον*) de Daniil, trouvera la possibilité de profiter de ce monument d'une époque proche, et de mettre en lumière toutes les données importantes qu'il renferme pour faciliter les études sur la Macédoine sous bien des rapports.

O. Gandi, La Jugoslavia (Publicazioni dell' „Instituto per l'Europa Orientale". — Roma. Seconda serie. Politica—storia—economia. I). Roma 1925. — Compte rendu par St. R.

L'institut d'Europe Orientale de Rome, fondé après la guerre (1921) dans le but de développer les études sur l'Europe Orientale avec des méthodes purement scientifiques, a fait paraître, comme premier livre de sa seconde série de publications consacrées à „politique, histoire, économie", un volumineux ouvrage sur la Yougoslavie dont l'auteur est M. Oskar Gandi. L'auteur a pris à tâche de donner un exposé de faits importants pour en faire ressortir la physionomie du nouvel état des Serbes, Croates et Slovènes, pendant les trois premières années de son existence politique (depuis le démembrement de l'Autriche, octobre 1918, jusqu'à l'automne de 1921).

Après un bref examen de la géographie et de l'histoire du pays, l'auteur fait un exposé détaillé de la formation politique de l'état, suivi de chapitres spéciaux sur son importance économique, son administration, les rapports entre Serbes et Croates, l'évolution yougoslave et l'antagonisme avec l'Italie. Ci-inclus sont ajoutés les textes du pacte de Korfou, celui de la constitution yougoslave et quatre petites cartes: politique, ethnographique, géologique et religieuse.

L'auteur du compte rendu porte son intérêt à la carte éthnographique (v. la réproduction ci-inclue). Parmi la population hétérogène qui peuple l'état yougoslave on y trouve l'extension de l'élément bulgare non seulement dans la Macédoine — depuis la frontière bulgare et grecque jusqu'à Ohrid et Dèbre au nord du Skopié, mais aussi dans la Serbie orientale — arrondissements de Vrania et de Pirot. L'auteur du compte rendu considère la constitution ethnique de la Macédoine indiquée sur la carte, comme étant assez près de la vérité, à l'exception du coin nord-ocidental entre Skopié et Dèbre — arrondissements de Tétovo, Gostivar et Kitchévo. La carte de M. Gandi y représente l'élément albanais qui a pénétré en effet assez loin le long de Vardar, comme mêlé à l'élément serbe, tandis qu'il est bien connu que la population bulgare de la Macédoine est répandue non seulement dans cette région mais aussi au delà du Char dans la région Gora.

M. Gandi expose aussi son point de vue sur la nationalité des Bulgares macédoniens. Dans le chapitre, où il parle de l'immigration des Slaves dans la Péninsule Balkanique, il fait une différence très nette entre Slovènes, Serbes, Croates et une quatrième tribu slave différente des Russes et des Serbes qui à pénétré par le bas Danube en Macédoine et en Grèce. Conquise par les Bulgares (tribu non slave), elle en a pris le nom national leur imposant sa langue.

L'auteur du compte rendu considère comme très curieux le jugement de l'auteur sur les statistiques de la population en Yougoslavie, publiées du côté serbe après la guerre, surtout les chiffres plus ou moins fantastiques des propagandistes serbes, entre autres, celles de Jozo Lakatoš qui diffèrent sensiblement des chiffres des statistiques officielles serbes après le recensement de la population en 1921, „faites d'ailleurs assez légèrement". M. Gandi estime comme très consciencieuses et probables les données statistiques sur la population de la Yougoslavie et sa répartition en régions et nationalités, publiées par le D-r Žoze Russ d'apres lesquelles la Yougoslavie possède un territoire de 250,254 klm. carrés avec une population de 12,792,918 y compris la zone de Wilson. Cette dernière statistique attribue à la Macédoine et le sandjak de Novi Pazar un territoire de 44,638 k. c. avec une population de 1,664,807 habitants et à la région bulgare nouvellement annexée à la Serbie (Tsaribrod, Bossilégrad et Stroumitsa) — 2,463 k. s. avec 90,700 habitants. Les chiffres de la population répartie par nationalités démontrent 700,000 Bulgares en Serbie et 300,000 en Grèce, ou 1,000,000 de Bulgares en tout.

M. Gandi rappelle aussi le fait qu'à la conférence de Paris les délégués serbes ayant renoncé au principe des nationalités qu'ils proclamaient toujours, ont basé leur tactique d'annexer à leur état des territoires étrangers au principe de la stratégie. Ainsi ils ont mis main aux confins bulgares occidentaux, région évidemment bulgare par son géographie, histoire et ethnographie.

L'auteur du compte rendu recommande le livre à tous ceux qui ont le désir de connaître la Yougoslavie le lendemain de la guerre mondiale.

D-r Ivan Slivensky, La Bulgarie depuis le traité de Berlin et la paix dans les Balkans. Préface de Georges Reynold. Paris 1927. — Compte rendu par L. Milétitch.

L'ouvrage de M-r Slivensky est un apport précieux à l'historiographie de la Bulgarie, grâce à l'impartialité avec laquelle certains faits notoires ont été éclaircis. Dans la première partie du livre l'auteur expose les efforts du peuple bulgare, pour réaliser son idéal — l'union nationale, à partir de la Conference de Constantinople jusqu'au traité de Neuilly; dans la seconde partie, il met en lumiere les aspirations politiques surgies immédiatement après ce traité. Dans ce cadre, M-r Slivensky s'est efforcé de saisir la causalité des événements à partir de l'institution d'une Eglise bulgare indépendante— l'Exarchat, jusqu'à nos jours. Il fait ressortir la grande importance du traité de Berlin qui est le point de départ de tous les événements postérieurs plus considérables de la nouvelle histoire de Bulgarie. De même, le traité de Neuilly qui sanctionne l'œuvre du traité de Berlin devient la source d'une série de graves événements qui ont la même cause — notamment la solution du problème national du peuple bulgare que veut conserver son unité, la défendre contre le danger d'une dénationalisation par la force, telle qu'elle est exercée sur une partie de ses compatriotes, principalement sur les Bulgares de la Macédoine. L'auteur fait, plus loin, l'analyse des rapports italo-yougoslaves, du traité de Rapal et de l'accord de Tirana. Le dernier chapitre est consacré au problème du rapprochement serbo-bulgare; l'auteur y jette un coup d'œil rétrospectif sur ses origines en Bulgarie. Afin de montrer la bonne volonté que la Bulgarie manifestée dans ce sens, l'auteur cite textuellement le protocole du 5 août 1867 relatif à l'entente serbo-bulgare, publié au nom du peuple bulgare, ainsi que le texte du traité de l'union douanière avec la Serbie du 30 mars 1904. En ce qui concerne les dispositions bienveillantes et favorables à une entente avec la Serbie, l'auteur s'en réfère aux déclarations de l'ancien ministre Stoyan Danev faites dans le Parlement bulgare — le discours du 15 mai 1925; il la cite également. Cependant à toutes les conditions sincèrament et concrètement proposées par les Bulgares, il fut toujours répondu du côté serbe par des phrases générales et la question la plus importante — celle de la Macédoine — fut toujours évitée.

L'auteur s'est acquitté avec succès de sa tâche, ce dont témoigne la préface très flatteuse de M-r Reynold, où il fait la critique de l'ouvrage de M-r Slivensky et déclare que les arguments de l'auteur sont bien motivés et impartiaux.

M-r Reynold lui-même apprécie à leur juste valeur les aspirations du peuple bulgare pour réaliser son union nationale, l'importance de la question macédonienne et les sacrifices volontairement faits par le peuple bulgare pour la résoudre dans les trois guerres qui devaient être si funestes pour elle. L'auteur du compte rendu cite des passages intéressants de la préface de M-r Reynold sur ce sujet. En dépit de l'intransigeance de la Serbie en ce qui concerne les désirs bulgares au sujet de la Macédoine, intransigance qui va jusqu'à la négation de l'existence même des Bulgares macédoniens, M-r Raynold, de son côté, déclare que la thèse bulgare n'est pas une fiction. Dans la ville de Stanimaka, en Bulgarie, qu'il a personnellement et récemment visitée, M-r Reynold a vu, de ses propres yeux, la misère des réfugiés macédoniens. Une entente sincère avec la Yougoslavie pourrait conjurer l'envenimement des relations entre elle et la Bulgarie, car elles en sont arrivées à une phase que M-r Reynold formule ainsi: „Il n'ya pas de place entre les Serbes et les Bulgares pour un autre sentiment que l'amitié ou l'hostilité déclarée. Pas de moyen terme: s'aimer ou se détester. Entre les deux il faut choisir.“ M-r Reynold termine en exprimant l'espoir que le choix se fixera à la première solution.

The Macedonian Question (v. „European Economical and Political Survey“ Paris, Novembre, 1928, 149-164).—Compte rendu par L. Milétitch.

Dans la revue américaine „European Economical and Pratical Survey“, publiée à Paris, a paru un article qui expose avec beaucoup de compétence l'évolution et l'importance de la question macédonienne. Il y est donné une bibliographie assez complète sur le sujet traité (159 ouvrages sont indiqués). L'auteur s'y montre bien informé et il expose dans une forme concise le plus essentiel. En procédant méthodiquement et avec la plus grande impartialité, il arrive à la conclusion que, de même qu'aujourd'hui, dans le passé aussi, le sentiment national bulgare a toujours dominé parmi les Slaves de la Macédoine. Le motif qui a déterminé l'auteur à écrire sur la question macédonienne ce sont les récentes dissenssions surgies entre les chefs de l'Organisation Intérieure Macédonienne („I. M. R. O“)I et les conseils donnés de différents côtés au gouvernement bulgare de prendre de sévères mesures contre elle. L'auteur reconnait que le mouvement révolutionnaire macédonien suscite des difficultés à la Bulgarie et parfois lui nuit, mais partageant l'opinion exprimée par l'ancien ministre président A. Malinov, dans une déclaration devant l'Assemblée Nationale bulgare, il trouve que par la rigueur la question macédonienne ne sera pas étouffée, mais, au contraire, s'envenimera; il s'agit de la résoudre. Ceci ne sera pas facile et rencontrera beaucoup d'obstacles. Afin d'expliquer cela, l'auteur expose toute l'histoire du mouvement macédonien, dont la lointaine origine remonte aux derniers vingt ans du siècle passé. En examinant avec beaucoup de scepticisme les différentes statistiques ethnographiques sur la population en Macédoine, l'auteur admet pourtant comme la plus exacte celle de l'écrivain bulgare V. Kântchev. Tandis que quelques ecrivains étrangers seulement soutiennent la thèse serbe sur la nationalité des Slaves de la Macédoine, au contraire, dit l'auteur, nombreux sont ceux qui déclarent que les Macédoniens sont proches parents des Bulgares.

Au sujet de la puissance de l'Organisation macédonienne à l'époque des Turcs, l'auteur cite, entre autre, l'opinion du correspondant du New Iork Evening Post, exprimée en février 1905, selon laquelle le conseil administratif de l'Organisation n'est rien moins que le sénat d'une république secrète, formé régulièrement par des élections secrètes et fonctionnant au sein de l'empire ottoman avec sa police, ses tribunaux, sa milice, ses écoles, ses journaux et même avec sa poste officielle. Tout cela existait en dépit de efforts des autorités turques pour supprimer l'Organisation. Dans la grande insurrection macédonienne de 1903 ont pris part jusqu'à 30.000 révolutionnaires. Les réformes qui par la suite furent imposées à la Turquie (les réformes de Murzsteg) ne furent pas réalisées à cause de l'opposition tacite de l'administration turque. Après l'accord de Réval conclu entre les Empereurs et que fit échouer le Coup d'Etat Jeune-Turc, la Bulgarie signa un traité d'alliance avec la Serbie (13 mart1912), contenant une clause où le caractère bulgare des Macédoniens était reconnu: l'auteur la cite textuellement. Par suite de la trahison de ses alliés qui s'emparèrent de la Macédoine, la fin de la guerre de 1913 fut pour la Bulgarie une catastrophe. L'auteur donne les chiffres de la population assujettie par les Serbes et les Grecs après le partage de la Macédoine.

La situation des Bulgares de la Macédoine restés après la guerre mondiale sous leur domination empire de jour en jour. Elle est surtout critique dans la partie de la Macédoine échue à la Serbie. C'est pourquoi le mouvement macédonien, qu'en 1920 on croyait apaisé, après cette date continue à se renforcer. Les révolutionnaires macédoniens insistent pour la création d'une Macédoine indépendante dont l'intégrité territoriale serait garantie par un accord international. Une faction macédonienne se déclare pour une fédération balkanique où la Macédoine entrerait comme membre jouissant de droits égaux. Une des conditions minimales de la lutte légale, c'est la reconnaissance des droits prévus en faveur des minorités éthniques par le traité de Neuilly. Une nombreuse colonie d'émigrants macédoniens établie en Amérique soutient moralement et matériellement le mouvement macédonien.

Dans sa conclusion, l'auteur fait remarquer que ce mouvement révolutionnaire macédonien a une importance plus que locale. Sa durée dépend du tact de la politique yougoslave. Le gouvernement de Sofia a assez souvent prouvé son sincère désir de rapprochement avec celui de Belgrade et ce dernier peut le facilliter en donnant à l'élément bulgare se trouvant en Macédoine les droits en faveur des minorités nationales.

La Macédoine dans un roman français. (Victor Margueritte. Le Bétail humain. Paris 1928). — Compte rendu par V. Veltchev.

Le célèbre romancier français Victor Margueritte dépeint dans son dernier roman „Le Bétail humain" la misère qui s'est abattue, après la guerre, sur beaucoup de milieux sociaux formés par une petite bourgeoisie en faillite, par des prolétaires sans travail, des veuves sans soutien, des orphelins, des invalides. Mais il a aussi entendu parler des souffrances atroces de tout un peuple des Balkans — le peuple macédonien, déchiré et jeté en pâture à des Etats qui lui sont étrangers de langue et de traditions, soumis à une dénationalisation par la force, chassé ou supprimé, afin qu'à sa patrie puisse être imprimé un caractère différent de celui qui lui a été donné par l'histoire. Et dans le tableau de la misère sociale que Victor Margueritte a voulu peindre, il a jugé qu'il était de son devoir de montrer aussi les souffrances des Macédoniens. C'est pourquoi il a lié l'héroïne principale de son roman, la Française Spirita, dont la cœur est sensible à toutes les souffrances humaines, aux révolutionnaires macédoniens ; de la lutte tragique de ces jeunes gens le grand écrivain parle avec sympathie — du martyr de leurs compatriotes dans la Macédoine serbe et grecque avec une profonde émotion.

La jeune Spirita, ou Spi, perd son fiancé quelques jours avant le mariage qui devait les unir. Désespérée, elle veut se consacrer aux malheureux et elle entre dans une œuvre de bienfaisance pour les familles nombreuses. Là, elle se lie d'amitié avec une Macédonienne qui s'est enfuie de son pays, où ses parents ont été tués par les Serbes, et qui s'est également consacrée à des œuvres de bienfaisance. Grâce à la Macédonienne, Spirita se rapproche d'un cercle de jeunes et ardents révolutionnaires macédoniens et entend le récit des terribles traitements que font subir à leurs compatriotes en Macédoine les Serbes et les Grecs, pour les forcer à renoncer à leur nationalité. Là, elle apprend les meurtres quotidiens de jeunes gens dans les prisons, l'inquisition exercée sur les étudiants macédoniens à Skopié, et elle comprend que les misères qu'elle voit autour d'elle en France semblent à la Macédonienne peu de chose comparées à ces atrocités :

— Mais c'est effroyable !

— Tenez ! dit Frédérica... (Elle prit, dans un bureau, une liasse de brochures et de photographies)... Vous lirez cela, à tête reposée... Et vous serez de l'avis de nos associations d'étudiants émigrés, qui, dans tous les pays, essayent d'éclairer l'ignorance et de secouer l'inertie de cette Europe et de cette Amérique civilisées qui assistent, aveugles et sourdes, à l'extermination d'un peuple, d'un peuple héroïque, seul à se défendre contre tout, et contre tous !... Oui, quand vous saurez, vous partagerez notre douleur et notre foi !... Nous ne voulons pas être serbisés, ni grécisés par le fer et par le feu.

— L'histoire de notre peuple n'est qu'un long martyrologe ! Déjà sous les Turcs...

— Ilinden ! murmura, fervemment Frédérica.

— Oui, l'insurrection du Jour de Saint-Elie !... C'est dans le plus pur sang macédonien, versé pour la liberté, qu'a été alors baptisé le renouveau de notre nation, et retrempée son ancienne culture ! Malheureusement, quand entre l'Autriche et la Russie, derrière lesquelles il y avait la Triple Alliance et la Triple Entente, s'est envenimée la lutte pour l'hégémonie balkanique et que Grèce et Serbie, après s'être alliées à la Bulgarie pour le partage des dépouilles turques, sont victorieusement rentrées en guerre contre Sofia, c'est encore nous qui avons fait les frais de la curée. En 1913, le traité de Bucarest nous a morcelés en trois tronçons. Le plus petit, au Bulgare dont la race est la plus proche de la nôtre, les autres au Serbe et au Grec. Là-dessus s'est abattue la guerre mondiale. Nous sommes redevenus un champ de bataille. Et quand a sonné l'heure du règlement de comptes, — la paix avec ses bénéfices, pour les autres, — le traité de Neuilly a consacré, en la parfaisant, la spoliation précédente. Nous avous été rayés de la carte européenne, livrés sans recours à la férocité des conquérants les plus cruels que l'histoire ait connus, puisqu' aujourd'hui ils nous dénationalisent, au nom même da la nationalisation!... Lisez, lisez, tout cela!... Rien que des preuves... des preuves irréfutables!... Alors vous comprendrez pourquoi nous sommes forcés de sortir, à notre tour, de la légalité... de prendre les armes!... Oeil pour œil, dent pour dent!"

Dans la société de ces jeunes révolutionnaires, dont les visages ont tous une semblable expression de douloureuse volonté, Spi entend parler des attentats que les Macédoniens commettent sur les Serbes pour tirer vengeance. Quand le nom de Vassanitch est prononcé, la Macédonienne Frédérique dont les joues s'empourprent crie:

— Vassanitch. Un misérable!... Président du comité terroriste qui prononce, sans jugement, les sentences de mort et recrute les bourreaux!..

La jeune Française est gagnée par l'enthousiasme de ses amis macédoniens, et quand, dans un mouvement d'ardent patriotisme, ils jurent de ne pas se reposer tant que leur patrie ne sera pas délivrée, elle s'écrie avec eux: „A la République macédonienne! Aux héros que vous êtes!" A Sando qui vient de s'échapper de la Macédoine et qui lui avoue qu'il est l'attentateur de Vassanitch Spi tend la main et dit: „Puisqu'il y a de tels misérables, leurs victimes ont raison de les abattre".

Plus tard, les événements se déroulent de telle sorte que Spirita elle-même, secrétaire à ce moment d'un riche financier, Jourdan, para avec lui pour la Yougoslavie où il étudie une concession. Là, elle rencontre de nouveau, à Bitolia et à Salonique, ses connaissances macédoniennes. Au cours du voyage à travers la Macédoine, elle voit de ses propres yeux les scènes de misère dont lui ont parlé ses amis. Entre Salonique et Bitolia, le long de la voie du chemin de fer, passent des réfugiés qui préfèrent émigrer que de rester sous le brutal régime serbe.

„Devant une longue tente, percée de tuyaux de poêle, et dont les fenètres étaient des trous, une troupe de misérables était tassée. Des femmes décharnées, la tête nouée d'un fichu blanc ou noir, des hommes hâves en casquette, quelques-uns portant le gilet national; des enfants de tout âge; tout cela pêle-mêle, assis, debout, couché; des nourrissons dans des berceaux, d'autres roulés dans des couvertures. Un grouillement qui criait, gesticulait.

Par les portières des wagons, des bras s'agitèrent, des exclamations s'échangeaient. Spi se sentit, tout à coup, l'étrangère. Alexandre se tourna vers elle.

— Ce sont des familles en route vers l'exil. Voyez, mon amie, et vous partagerez notre haine.

Un peu plus loin, contre la voie, un groupe en deuil, ombres droites et sévères, faisait cercle autour d'un corps étendu sur un manteau. Une femme agenouillée pleurait:

— En voila un qui ne souffrira plus! s'écria Frédérica".

Spi rentre en France, remplie d'horreur par ces visions, et s'attache encore plus à ses amis macédoniens. Le roman se termine par la communion de la jeune Française et du révolutionnaire macédonien dans le rêve d'un avenir plus heureux pour l'humanité.

M-r Victor Margueritte a laissé s'introduire dans son roman, peut-être sciemment, quelques inexactitudes au sujet des revolutionnaires macédoniens dont il veut dépeindre le type. Il les représente comme partageant les dées des bolchévikis russes, et certains de ses révolutionnaires militants sont des Israélites; or, si parmi ces derniers il y en a qui sympathisent au mouvement révolutionnaire, ils n'y prennent pourtant pas une parte active. Mais ces inexactitudes ne diminuent pas la valeur et l'importance des faits qu'il révèle sur la situation en Macédoine sous le joug serbe et le joug grec. Il l'a illustrée d'une façon saisissante et a rendu par là un immense service à la cause du peuple macédonien martyrisé. Service d'autant plus précieux qu'il est rendu par un écrivain français universellement connu et dont chaque œuvre est tirée à des centaines de mille d'exemplaires. Les oppresseurs de la Macédoine auront beau répandre l'or pour induire en erreur l'opinion publique sur la véritable situation dans ce pays et sur la nationalité de la grande majorité de sa population, la vérité ne peut être dissimulée tant que la défendront des écrivains de haute conscience et de cœur généreux, tels que M-r Victor Margueritte.

Ludvík Kuba, Pisně Makedonské (Les Chansons macédoniennes). Prague 1918. — Compte rendu par L. Milétitch.

Après la publication dans le recueil de Kouba „Les Slaves dans leurs mélodies“ (Slovenstvo ve svých spěvech) des chansons populaires de la Vieille Serbie (T. XIII), apparait celle des „Chansons macédoniennes“ (T. XIV) M-r Kouba sépare, avec raison, la Vieille Serbie (l'ancien sandjak de Novipazar) de la Macédoine en indiquant les frontières de la première qui atteignent au sud la Char Planina. De même que les mélodies, la langue des chansons de la Vieille Serbie est tout à fait différente de celle de la Macédoine. M-r Kouba affirme que les premières ont en général le caractère des chansons serbes et que leur langue est également serbe. Au contraire, les chansons macédoniennes, sous les deux rapports, sont proches des bulgares. C'est pourquoi M-r Kouba les a publiées dans un volume distinct. Il motive son opinion en faisant ressortir, dans l'introduction, les particularités bulgares principalement le rythme dont la richesse et la diversité sont venues dans les Balkans de l'Orient. Au sujet des chansons elles-mêmes, qui dans son recueil sont au nombre de 31, M-r Kouba dit qu'elles appartiennent à la population slave de la Macédoine qui „dans sa grande majorité est purement bulgare avec de faibles contingents d'Arnaoutes, d'Aroumains, de Grecs, de Turcs, de Juifs espagnols et de Tziganes.“

M-r Kouba parle avec enthousiasme de la Macédoine qu'il appelle la terre classique des Bulgares, celle qui a donné aux Slaves l'écriture et les premiers apôtres, S-t Cyrille et S-t Méthode, celle qui fit partie du royaume bulgare sous le règne de Kroum, Siméon et Samouil (ce dernier né en Macédoine).

En ce qui concerne les „Chansons macédoniennes“ au point de vue musical, le professeur bulgare Dobri Christov, spécialiste des chansons populaires bulgares, s'est prononcé dans la revue „Otetz Païssi“, № 16, 1928. Selon M-r D. Christov, les chansons ont été notées avec compétence et il fait ressortir leur mise en harmonie qu'il déclare parfaite et non atteinte jusqu'à présent par nos arrangeurs au point de vue de la beauté et de l'art avec lequel est rendu leur mélodie. Par le caractère de leur texte, les chansons sont historiques, héroïques, de mœurs, érotiques et comiques. Elles ont été notées à Bitolia, Galitchnik (région de Dèbre), Tréssantché (Région de Dèbre), Dèbre, Ohrid, Strouga, Koukouch, Chtip, Pétritch, Melnik.

Les broderies nationales bulgares. Tome II. La Bulgarie du sud-ouest et la Macédoine. Reproductions de St. L. Kostov, directeur du Musée ethnographique national, et de son assistante M-lle Dr E. Péteva. Sofia 1928. — Compte rendu par L. Milétitch.

L'album ci-dessus mentionné, contenant des reproductions de broderies nationales bulgares de la Bulgarie du sud-ouest et de la Macédoine, fait suite à une première partie qui comprend les broderies de la Bulgarie du nord-ouest. Les reproductions lithographiques (Imprimerie nationale bulgare) sont très artistiques et, en général, toute l'édition est luxueuse. Elle sera, sans aucun doute, accueillie avec joie par les artistes et les ethnographes slaves qui s'intéressent particulièrement aux ornements des costumes nationaux. M-r Kostov, dans une introduction fort intéressante, fait remarquer que les broderies macédoniennes diffèrent absolument de celles de la Bulgarie du sud-ouest; chez les premières l'ornementation géométrique est particulièrement en honneur. On y trouve aussi des motifs de végétaux, combinés à des figures géométriques ou indépendamment; on rencontre peu de motifs d'animaux. Dans le coloris c'est le rouge qui prédomine; combiné avec lui et dans une moindre mesure, le jaune, le vert et le bleu. Les couleurs sombres — brun foncé et noir sont à relever; c'est, sans aucun doute, les vestiges du pourpre byzantin autrefois très apprécié par les brodeuses macédoniennes. La beauté de ces broderies est due à la fine combinaison des nuances et des formes. Dans les 30 planches de l'album sont présentés des modèles des régions de Trânsko, Grahovo, Koumanovo, Skopié, Tétovo, Gostivar, Kitchévo, Bitolia, Kostour, Ressen, Ohrid, Strouga, Prilep et Dèbre.

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СКОПИЕ

de
ns
28.
ce
on
té
de
es
e)·
ip,

du
du
ré-

o-
té-
es
ri-
di-
ar
nt
uc-
es
re-
On
né-
ns
ne
—
du
es.
et
les
ar,

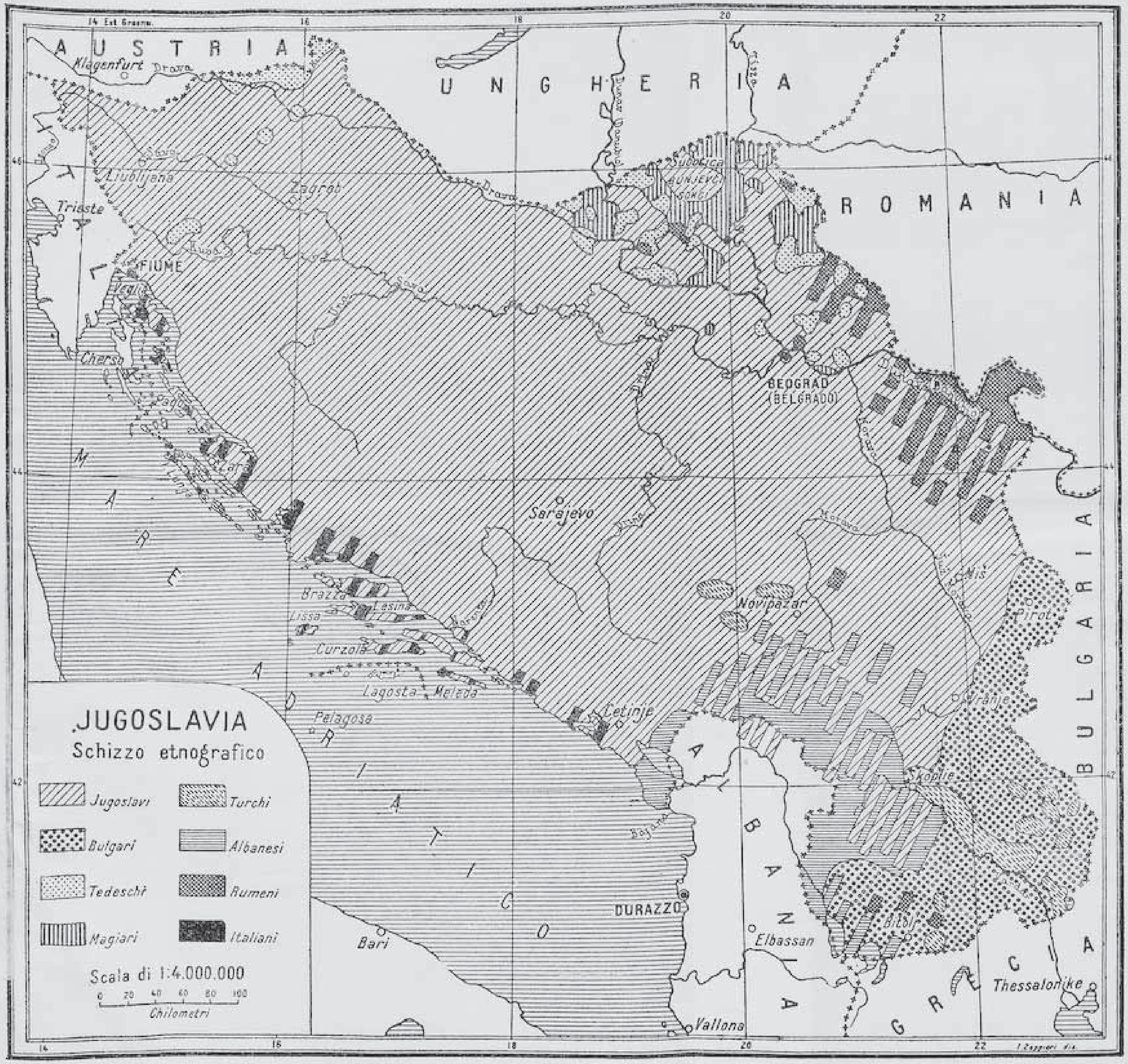
JUGOSLAVIA
Schizzo etnografico
Jugoslavi
Turchi
Bulgari
Albanesi
Tedeschi
Rumeni
Magiari
Italiani
Scala di 1:4.000.000
Chilometri
AUSTRIA
UNGHERIA
ROMANIA
BULGARIA
GRECIA
ALBANIA
ITALIA
MARE ADRIATICO
Klagenfurt
Drava
Ljubljana
Zagreb
Trieste
FIUME
Veglia
Cherso
Pago
Zara
Brazza
Lissa
Lesina
Curzola
Lagosta
Meleda
Pelagosa
Sarajevo
Cetinje
Bojana
DURAZZO
Elbassan
Vallona
Bari
Subotica
BUNJEVCI SOKCI
Dunav (Danubio)
Tisza
BEOGRAD (BELGRADO)
Morava
Niš
Pirot
Novipazar
Vranje
Skoplje
Bitolj
Thessalonike

ЕТНОГРАФСКА КАРТА НА ЮГОСЛАВИЯ ОТЪ О. ГАНДИ (вж. стр. 133).

НАРОДНА
БИБЛИОТЕКА
СКОПИЕ